

પુસ્તક ૭૧]

[અંક ૧]

Gujarat School Paper

ગુજરાત શાળાપત્ર

જાન્યુઆરી સંવત ૧૯૩૨

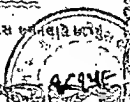

“નવા-જમાનામાં નવા મુદ્ધારા અને અવ્યતિમાન માણસની જરૂર પડે છે. દુનિયા આગળ વધે છે, અને તેથી આપણા આપ-દાદાના વખતમાં જે રીતરિવાજ તથા કાનુનો ઉત્તમ ગણાતા હતા તે હવે નિરૂપયોગી નીવડે છે, અને ખરેખર આપણા મૃત્યુ પછી સત્યતા હવે અને ધીમા વિકાસને લીધે વધારે ઝાઝા થએલા હોદ્દા હાલના કરતાં વધારે સારી યોજના ધરી કાઢશે.”

દેખવણીખાતાના દુકમથી
તંત્રી અને પ્રકાશક (ઓગસ્ટ ૧૯૨૬ થી)
મૂળજીભાઈ હીરાલાલ ચોકસી, એમ. એ.
હેડમાસ્ટર પ્રે. સ. ટ્રેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ.

(સર્વ હક સ્વાધીન રાખ્યા છે.)

જો “કાવ્યમંડલ ન્યુનિટી” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં પ્રીન્ટ થેવીશ સુખનવાલે કરેલું.
સલાહિત રોડ-અમદાવાદ.

અનુક્રમણિકા

ક્રમ નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૧	શુદ્ધિસંપત્તિ	૧
૨	નિર્બંધશિક્ષણ	૧
૩	પ્રાદેશિક ભૂગોળ	૧
૪	સૃષ્ટિનિરીક્ષણ	૧
૫	વાચનમાળાનાં કાવ્યોનાં કર્તાનાં જીવનચરિત્રો	૧
૬	યાત્રાનાં સ્થળો	૨
૭	સામાજિક મુદ્ધારા તથા વંશપરંપરાથી ઉતરી આવતી જોડખાપજો	૨
૮	મનુષ્ય ઓલાદ મુદ્ધારવાના અખતરા (ન્યુપોક)	૩
૯	શાળાનાં બાળકોના ઉચ્ચ આદર્શો	૩
૧૦	ભરૂચ સેનિટરી એસોસિએશન અને ભરૂચ રેડક્રોસ સોસાયટી, ડિસ્ટ્રિક્ટ શાળા	૩
૧૧	પંચાંગ	૩
૧૨	ચર્ચાપત્ર અને તેના ઉત્તર	૩
૧૩	વૈરભૂ-બાળવર્ગ (તિંધ)	૩
૧૪	કલાપત્રક	૬
૧૫	ખાનગી જાહેરબાજો	૬

સાદરૂપ દેહસ્થ ૪૦ લા. પુસ્તક તરીકે મંજૂર કરેલ

ગુજરાતના ઇતિહાસની સચિત્ર સહેલી વાર્તાઓ

માયા ધોરણ મટે સંક્ષિપ્ત ગ્રામી આરુત્તિ પૃષ્ઠ ૧૩૬, કિ. માત્ર રૂ. ૦-૪-૦
વિસ્તૃત પ્રથમારુત્તિ પૃષ્ઠ ૨૧૬ કિ. રૂ. ૦-૬-૦)

શિક્ષકોની સચવાથી રચણાતિ ન થાય તેથી આ આરુત્તિ વિશેષ દૃઢકા મળેલા માયા મુક્યા છે. આ એકલ છોકરા છોકરીઓ બન્નેને સરળતા રૂપથી પુષ્કળ વિગતો, નકસા ચિત્રિત, સારી સરળ ભાષામાં રસમાં તરંગીત કરે તેવી ગ્રામી દાસિક, સંપૂર્ણ આદિત્વથી જરૂર વાર્તાઓનું આધુનિક રીતે મુદ્ધારા વધ સામગ્રી અતિરિક્ત મુદ્ધારાએ અમરથાને આ પુસ્તક આપે છે.

સરળ દેશીદિશાળ (આક્રમી આરુત્તિ પૃષ્ઠ ૪૪ કિ. રૂ. ૦-૧-૬ પૃષ્ઠ ૩૬ ૦-૧-૩):—બધાં કરતાં આમાં સરળ પ્રાચીનિક ભાષા, પુષ્કળ કસાદગ્રંથો, મા કાલકો, લેખાં અને વ્યવહારિક સંપૂર્ણ નિગતો સિંધ શિક્ષકોને સરળ મનકા અને ઉપયોગી થાય તેવી સમાવી છે. છટર, બાંસલા, સાંનપુર, કોળ વ રેટલામાં દેહસ્થ.

બાળગીતા સચન લા. ૧ ૦-૬ ૦ સાંવાદ સચન લા. ૧ લો ૬-૦
બાળગીતા સચન લા. ૨ ૦-૧૨-૦ સાંવાદ સચન લા. ૨ લો ૦-૧૨-૦
બાળગીતા સચન લા. ૩ ૦-૪-૦ સાંવાદ સચન લા. ૩ લો ૦-૪-૦

બાળગીતા પૂલકાન રા. ૧.

સાદરૂપ માણિકાન બાળગીતા

દેહસ્થ ૧૦ ૨૬૫, ઉચ્ચકા

સાદરૂપ માણિકાન બાળગીતા

(મો. ૧૦/૧૦, ૧૦ ૧૦ ૧૦)

ગુજરાત શાલાપત્ર

પુસ્તક ૭૨]

જાન્યુઆરિ સને ૧૯૩૨

[અંક ૧

બુદ્ધિસંપત્તિ

કોઈપણ દેશની ઉન્નતિનો આધાર ત્યાંના લોકના બુદ્ધિજન ઉપર મુખ્યત્વે કરીને હોય છે. જેટલા પ્રમાણમાં તેમની બુદ્ધિસંપત્તિ ઓછી હોય છે, તેટલા પ્રમાણમાં વિદ્યા અને હુન્નરકળામાં તેમની પ્રગતિ ઓછી થાય છે. જેમ બુદ્ધિશાળી મનુષ્ય સમાજમાં આગળ પડે છે અને બીજી વ્યક્તિઓનાં મનને તે અમુક દિશામાં દોરે છે, તેમ જે પ્રજાની સમગ્ર શુદ્ધિનો સારો વિકાસ થયો હોય છે તે જીવનસંસ્કારમાં વિજયી નીવડે છે, અને બીજા લોકો ઉપર તે તેની સત્તા જમાવી શકે છે. આ કારણને લીધે હાલમાં દરેક સુધરેલી પ્રજા તેનું બુદ્ધિજન વધારવાને માટે વધારે પ્રમાણમાં સારી કેળવણી આપવાની યોજના ઘડી કાઢે છે. સમાજ એ વ્યક્તિઓનો સમૂહ છે. જેટલા પ્રમાણમાં વ્યક્તિઓનું બુદ્ધિજન ઓછું હોય છે, તેટલા પ્રમાણમાં તે જીવનની દરિદ્રાર્થમાં પાછળ પડે છે; તેથી સામાજિક સામર્થ્ય વધારવાને ઉત્તમ પ્રકારની કાર્યસાધક કેળવણી આપવાને માટે યુરોપ, અમેરિકા, જાપાન વગેરે દેશના નેતાઓ આમદ-પૂર્વક પ્રયત્ન કરે છે. દરે સવાલ એ ઉપસ્થિત થાય છે કે કોઈપણ વ્યક્તિના બુદ્ધિજનમાં શિક્ષક વધારો કરી શકે છે ? જે શિક્ષકના પ્રયત્નથી તેની બુદ્ધિસંપત્તિમાં વૃદ્ધિ થતી હોય તોજ શાળા પાઠશાળાની કેળવણીની જરૂર રહે છે; કારણકે હાલમાં કેટલાક વિદ્યાનવેતાઓ એવા નિર્ણય ઉપર

આવ્યા છે કે મનુષ્યનું શુદ્ધિબળ એ તેમની સ્વાભાવિક-જન્મસિદ્ધ શક્તિ છે. જન્મની સાથે જ શુદ્ધિસંપત્તિ કુદરતે તેને આપી હોય છે તેમાં કોઈ-પણ રીતે વધારો થઈ શકતો નથી. જે વ્યક્તિ મૂળથી જ શુદ્ધિશાળી છે તે હંમેશાં ક્રિયા પ્રકારના વિચાર તેમજ વ્યવહાર પણ કરવાની છે. જે મનુષ્ય જન્મથી ઠાઠ છે તેને ગમે તેટલી સારી તાલીમ આપવામાં આવે તોપણ તેની તેજ પ્રકૃતિ રહેવાની છે. સીધીભાઈ સો મણ સાથુએ નાહ્ય તોપણ તે કાળા ને કાળા રહે છે. એ કહેવત મુજબ કોઈ વ્યક્તિમાં જે કંઈ કુદરતી શક્તિ છે તેમાં કોઈપણ પ્રયત્ન દરકાર થઈ શકતો નથી. મનુષ્ય મનુષ્યના શુદ્ધિબળમાં જે તકાવત જોવામાં આવે છે તે બાહ્યપરિસ્થિતિ કે કેળવણીને લીધે નથી પણ તેની જે કુદરતી શક્તિ હોય છે તેને લીધે તે હોય છે. જે વસ્તુસ્થિતિ આ પ્રમાણે હોય તો વિદ્યાર્થીના મગજ ઉપર સારા સંસ્કાર પાડવા માટે કંઈ પ્રયત્ન કરવાનો અવકાશ રહેતો નથી; એટલે કુદરત કે પ્રારંભને સર્વસ્વ સોંપી દઈ દરેક જણે નિશ્ચેષ્ટ વેસી રહેવું જોઈએ એ આવા વિચારમાંથી ફક્ત યાય છે, કારણ કે પુરુષાર્થથી કંઈ સુધારે થવાનો સંભવ નથી. જે શુદ્ધિવિકાસનો આવો સિધ્ધાંત સ્વીકારવામાં આવે તો જે જુદી જુદી પ્રવૃત્તિઓ કરવામાં આવે છે તેની કંઈ જરૂર રહેતી નથી.

શુદ્ધિના વિકાસ સંબંધી ઉપર જણાવેલી દલીલ એક રીતે તકરબ અનુકૂળ છે, પણ હકીકત તેનો સ્વીકાર કરતી નથી, અને વહેવારમાં તો પુરુષાર્થની ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારની પ્રવૃત્તિઓ આપણા જોવામાં આવે છે. મનુષ્ય જે ધારે તે કરી શકે એમ છે. બાળક અખૂટ શક્તિનો ભંડાર છે તે સત્યને અનુસરી શિક્ષકનું વિદ્યાર્થીની શુદ્ધિશક્તિ સુધારવાને યત્ન કર્યા જાય છે. જે તેમાં કંઈપણ સુધારો કરવો એ અશક્ય બાબત હોય તેને માટે કંઈપણ પ્રયત્ન કરવો એ ગૃખર્ષિ ભરેલી વાત છે એમ સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે. પણ ખરી રીતે જોતાં વસ્તુસ્થિતિ આ પ્રમાણે નથી. બાળકના શુદ્ધિબળનો વિકાસ થઈ શકશે એમ ધારીને વાંચન, અવલોકન, મનન, બોધ, વગેરે જુદી જુદી જાતની પ્રવૃત્તિઓ આદરવામાં આવે છે. જે તેમાં કંઈ સુધારો થવાનો હોયજ નહિ તો પછી કેવળ નિવૃત્તિ પસંદ કરવી એ સારો માર્ગ લાગે છે.

શુદ્ધિના વિકાસ સંબંધી મુખ્ય એ મત છે: (૧) પહેલા પક્ષના વિજ્ઞાન-વેત્તાઓનું એવું ધારવું છે કે બાળકની કુદરતી રમણશક્તિમાં શિક્ષક કંઈ વધારો કરી શકતો નથી, પણ ફક્ત તેની યાદશક્તિની ક્રિયા જુદી જુદી શક્તિઓથી તે વધારે વ્યવસ્થિત કરી શકે છે. તેનું જે કુદરતી બળ હોય છે

તે તો તેમનું તેમ રહે છે. અમુક વ્યાખ્યાતનો સંબંધ જુદી જુદી રીતે બાંધવાથી તે તેને જલદીથી યાદ રહી શકે છે. તેવી રીતે કોઈપણ મનુષ્યના શુદ્ધિબળમાં વધારો થઈ શકતો નથી, પણ કેળવણીદ્વારા તેને સંસ્કારી બનાવી વધારે પ્રમાણમાં કામ કરી શકે એવો તેનો વિકાસ થઈ શકે છે. ખરી રીતે સૂક્ષ્મ તર્ક કે યોજના ઘડી કાઢવાની તેની શક્તિમાં કંઈ વિશેષ ફરક પડતો નથી; નહિ તો મૂર્ખ માણસ વિદ્વાન થઈ જાય, પણ એ આપણે કદી જોયું નથી. અલબત્ત સારા સંસ્કાર અને સંગતિથી તેના વર્તનમાં કંઈ સુધારો થઈ શકે પણ તે અમુક મર્યાદામાં થાય છે. (૨) બીજા પક્ષનો મત એવો છે કે સંસ્કારથી ગમે તેવો મનુષ્ય ધીમે ધીમે સુધરી શકે છે અને તેની શુદ્ધિ-સંપત્તિનો યોગ્ય વિકાસ થાય છે. પ્રાણીમાત્રના વિકાસનો આધાર બે બળ ઉપર છે: (૧) આંતર ચેતન અને (૨) પરિસ્થિતિ. જો આસપાસના સંજોગો પ્રબળ હોય છે તો મનુષ્યના મનના શુભ સંસ્કાર જાગ્રત થાય છે. જો તે કોઈ મુશ્કેલીમાં આવી પડે છે તો સ્વપ્રયાસ અને સાહસથી તે અનુકૂળ યોજના ઘડી કાઢે છે, જેવા સંજોગોમાં મનુષ્ય મુકાય છે તે મુજબ તેની શુદ્ધિનો પરિપાક થાય છે. કુદરતના સુંદર કે બળ્ય દર્શ્યોની અને સારા મનુષ્યના સંભાગમની દરકોઈ મનુષ્ય ઉપર સચોટ અસર થએલી આપણા જોવામાં આવે છે. મનના શુભ સંસ્કાર તેને લીધે સતેજ થાય છે અને શુદ્ધિને અમુક મુશ્કેલ સંજોગોમાં તર્ક કે અનુમાન કરવાની જરૂર પડે છે, અને તેને લીધે તેનું શુદ્ધિબળ વધે છે. જુદા જુદા મનુષ્યની શુદ્ધિમાં જે તફાવતો જોવામાં આવે છે એ તેમની પરિસ્થિતિને લીધે છે. જેવી જાતના બાળકની આસપાસના સંજોગો હોય તેવી તેની અસર તેના ઉપર થયાં જાય છે. પર્વતીય પ્રદેશમાં રહેતા મનુષ્યનું જીવન રણ કે કિનારા પર રહેતા માણસના કરતાં જુદું હોય છે અને તેથી તેનું માનસ પણ જુદા પ્રકારનું જ હોય છે. વિદ્યાર્થીની પરિસ્થિતિ એ તેના શુદ્ધિવિકાસમાં ઘણી અગત્યની બાબત છે.

જીવનનું અને પ્રાણીના રંગ, તેના આકાર અને તેના જુદા જુદા અવયવોની રચના તેની આસપાસના સંજોગોને લીધે અમુક જાતની થઈ છે. ઉત્તર મહાસાગરમાં જ્યાં બારે માસ બરફ જમીએ હોય છે ત્યાં રીંછનો રંગ ઘોળો હોય છે, પણ પૃથ્વીના બીજા ભાગમાં તે પ્રમાણે નથી. કેટલાક જંતુનો રંગ તેની પરિસ્થિતિને અનુકૂળ હોય છે. ઝાડનાં પાંદડાંના ઉપરના કેટલાક જંતુનો રંગ લીલો હોય છે કારણ કે કુદરતે તેવો રંગ તેના રક્ષણાર્થે ચોળેલો છે. ગરમ પ્રદેશના લોકોનો રંગ કાળો હોય છે,

ત્યારે હંડા પ્રદેશના લોકોનો રંગ ધડિંવણો કે સફેદ હોય છે. તેવીજ રીતે-
લુદા લુદા અવવોની રચના તેની પરિસ્થિતિને અનુસરી કુદરતે ઘડી કાઢી
છે. ગિરાફની ડોક ખડુ લાંબી છે, કારણ કે તેને ઉંચા ઝાડનાં પાંદડાં
ખાવાનું હોય છે. માંસાહારી કરતાં શાકાહારી પ્રાણીનાં આંતરડાં નાનાં હોય
છે; વળી તેમના દાંતની રચનામાં પણ ફેર હોય છે. આ પ્રમાણે ઘણી
ખાજતનો ખુલાસો આસપાસના સંજોગોથી થઈ શકે છે.

સારા શિક્ષકની તાલીમ લીધેલા વિદ્યાર્થીનું માનસ સાધારણ શિક્ષક-
ના હાય નીચે કેળવાયેલા વિદ્યાર્થી કરતાં કંઈ લુદાજ પ્રકારનું હોય છે.
તેના વ્યક્તિત્વની છાપ તેના વર્ગનાં બાળકો ઉપર સ્પષ્ટ જણાઈ આવે-
છે. વારંવાર અમુક પ્રકારના સંસ્કાર જે મગજ ઉપર પડ્યા જાય છે તે
વ્યક્તિનું માનસ અમુક સ્વરૂપનું થાય છે. જર્મનિ અને જાપાન જેવા
દેશના લોકની ભાવના ૩૦ વરસની કેળવણીથી તદ્દન લુદા પ્રકારની ઘડ-
વામાં આવી હતી. જ્યારે બાળકના મનનું સ્વરૂપ અમુક ભાવનાથી ઘડ-
વામાં આવે છે ત્યારે મોટપણે તે તેમાં ભાગ્યેજ કંઈ ફેર ઉપજતો શકે
છે. આ નિયમ મુજબ લુદા લુદા ધર્મના આચારો તેમના અનુયાયી-
ઓનું માનસ સતત સંસ્કારથી અમુક પ્રકારનું ઘડી કૃતાર્થ થાય છે.
પછી તો એવો જાતની પ્રકૃતિ બંધાય છે કે તેમાં દેશાટન કે ઝાનની પણ
અસર નહિ જેવી થાય છે; અને કેટલાક તો ધર્માધ્ય બની જાય છે.
શિક્ષણની પૃથા કુદરતના નિયમને અનુસરી યોજવામાં આવે છે. આપણા
મન ઉપર બાહ્ય જગતની લુદી લુદી શક્તિના ધક્કા નિરંતર ધન્દ્રિયો-
દ્વારા આપણા મન ઉપર થયાં જાય છે. જે સંસ્કાર વારંવાર અનુભવવામાં
આવે છે તે ઠાળકમે દેવનું રૂપ ધારણ કરે છે, અને તે પ્રમાણે વ્યક્તિનું માનસ
કે ચારિત્ર્ય ઘડાય છે. આવી રીતે નિહાળતાં સ્પષ્ટ માલમ પડે છે કે પરિસ્થિતિ એ
બાળકના મનની પ્રકૃતિ ઘડવામાં નાનુંસુનું જગ નથી. કેટલાક તો તેને
સર્વોપરિ બળ માને છે, અને તેથી વિદ્યાર્થીની પરિસ્થિતિ સારી
બનાવી શકાય તે માટે શાળાનું મકાન, શાળાનાં સાહિત્ય, શિક્ષક અને
પુસ્તકની પસંદગી, તેના સોબતોઓ અને કુદરતી દ્રશ્યો વગેરેની ઘણી સંભાળ
રાખવામાં આવે છે.

આ બંને પક્ષની દલીલો જોતાં એમ જણાઈ આવે છે કે બાળ-
કની કુદરતી શક્તિ તેમજ તેની પરિસ્થિતિ બંને ઉંચા પ્રકારનાં હોય તો
સારી તાલીમ તે લઈ શકે છે અને કેળવણીની અસર તેના જીવનમાં સચોટ
મએલી માલમ પડે છે. જેમ દરેક પદાર્થમાં અમુક પ્રકારની શક્તિ હોય.

છે અને તેમાં મનસ્વી ફેરફાર આપણે કરી શકતા નથી, એટલે આપણા પ્રયત્નની અસર મર્યાદિત થાય છે, તેવી રીતે અમુક બાળકની કુદરતી શક્તિમાં શિક્ષક જે કે ગમે તેવો ધારેલો ફેરફાર કરી શકે એમ નથી; તોપણ તેને સંસ્કારથી સુધારી તેના મનનું અમુક પ્રકારનું વલણ બાંધી શકે એમ છે તે તો ચોક્કસ જણાઈ આવે છે.

નિબંધશિક્ષણ

ભાષાના અભ્યાસમાં નિબંધલેખન એ ઘણો અગત્યનો વિષય છે. વિદ્યાર્થીના ભાષાજ્ઞાનની ખરી કસેટી આ વિષયમાં થાય છે. ભાષા શીખવાનો મૂળ હેતુ શુદ્ધ અને સંરૂપે બોલવાનો તથા વાંચવાનો તેમજ ઠાઠ વિષય સંબંધી પોતાના વિચાર સંબંધપૂર્વક દર્શાવવાનો છે. જે ભાષાના અભ્યાસથી ઉપર જણાવેલો હેતુ પાર પડે નહિ તો તેમાં શીખવવાની રીત અપૂર્ણ અને ખામીભરેલી છે એમ નિઃસંશય કહી શકાય; તેથી શિક્ષક વર્ગને આ વિષય યોગ્ય રીતે શીખવવાની ખાસ જરૂર છે. જેટલા પ્રમાણમાં આ નિબંધશિક્ષણ વ્યવસ્થિત અને શાસ્ત્રીય રીતે થાય તેટલા પ્રમાણમાં વિદ્યાર્થીને લાભ થવાનો સંભવ છે.

નિબંધ (નિ=પાસે, બંધ=બાંધવું) નો શબ્દાર્થ જોતાં વિચારને પાસે પાસે બાંધીને યોગ્ય ભાષામાં દર્શાવવા તે તેનો અર્થ થાય છે. ઠાઠપણુ વિષય સંબંધી ગમેતેમ વિચાર જણાવવામાં આવે તે નિબંધ કહેવાય નહિ. નિબંધમાં ખાસ કરીને અમુક બાજતને લગતા વિચાર સંબંધપૂર્વક શુદ્ધ ભાષામાં દર્શાવવાના હોય છે. જે જણુ રસ્તામાં કે ઘરમાં વાત કરતા હોય તે નિબંધ કહેવાય નહિ. આપણા લખવાની તેમજ વાતચીત કરવાની ભાષામાં ઘણો તફાવત જોવામાં આવે છે. વળી વિચારની સંકલ્પના એ પણ ઉપયોગી તત્ત્વ નિબંધલેખનમાં આવે છે; ત્યારે આ ઉપરથી એ દર્શાવત થાય છે કે જેમ માળા લુદાં લુદાં ફૂલને દોરા વડે ગૂંથી તેને માળાનું સ્વરૂપ આપે છે, તેમ જે આપણા વિચારને બરાબર ગોઠવી શુદ્ધ અને યોગ્ય ભાષામાં જણાવવામાં આવે તો તેને નિબંધ કહી શકાય.

તાલમાં વિદ્યાર્થીના નિબંધ ઉપર જોઈતું લક્ષ આપવામાં આવતું નથી. તેનું ખરૂં કારણ એ છે કે ભાષાજ્ઞાન જોડે આ વિષયનો કેવો સંબંધ છે તેનો ખરોખ્યાલ શિક્ષકને હોતો નથી. વાચન, કવિતા, વ્યુત્પત્તિ

તથા વ્યાકરણ જોડે તેનો સંબંધ નહિ જોડવાથી નિર્બંધશિક્ષણ ક્ષણભંધી નીવડતું નથી; તેમજ નિર્બંધનો વાસ્તવિક હેતુ શો છે તેની જરાજર માહિતી શિક્ષકને નહિ હોવાથી આ વિષય ઉપર જરાજર ધ્યાન આપાતું નથી. વળી નિર્બંધશિક્ષણ વ્યવસ્થિત રીતે જોઈતા પ્રમાણમાં થતું નથી. આ ઉપરાંત તે સુધારવાનું કામ વિદ્યાર્થી સારો લાલ થાય એ દૃષ્ટિએ નહિ થવાથી તેમની ભાષાશક્તિ વરસ આખરે જોઈતા પ્રમાણમાં ખીસતી નથી. તેમના નિર્બંધમાં વિચારનું દારિદ્ર્ય અને ભાષાનો સંકેત રૂપ જણાઈ આવે છે.

આ કારણને લીધે નિર્બંધશિક્ષણ સંબંધી કેટલીક સૂચનાઓ નીચે મુજબ કરવામાં આવે છે:—

નિર્બંધના મુખ્ય ત્રણ પ્રકાર છે: (૧) કથનાત્મક, (૨) વર્ણનાત્મક અને (૩) વિચારાત્મક. કથનાત્મક નિર્બંધમાં અમુક બનાવનું કથન એટલે તેની દૃષ્ટિકૃત જણાવવાની હોય છે. તેમાં ખૂબ બાજત કાળ સંબંધની છે. અમુક વખતે જે ક્રમમાં બનાવ બન્યા હોય તે ચોખ્ખા ભાષામાં દર્શાવવાના હોય છે. દા. રેલવે અકસ્માત, નદીની આત્મકથા, ઝાડનું જીવન, મેળાનો અનુભવ વગેરે વિષયો આ વર્ગમાં આવી શકે છે. વર્ણનાત્મક વિષયમાં રચણ સંબંધ લક્ષમાં રાખી તેને લગતી દૃષ્ટિકૃતનું વર્ણન કરવાનું હોય છે. દા. માત્રાનું રચણ, ચિત્રવર્ણન, ખેતરમાં જોએલો પાક, વગેરે આવા વિષય કાળ-ક્રમમાં બનતા બનાવો હોતા નથી, પણ અમુક રચણ કે જગામાં આવી રહેલી બાજતોની દૃષ્ટિકૃત તેમાં જણાવવાની હોય છે. ત્રીજો વિભાગ વિચારાત્મક વિષયનો છે. તેમાં લેખકને બહુ વિચાર કરવાનો હોય છે; કારણકે નિર્બંધનો વિષય અમૂર્ત વિષયને લગતો હોય છે. દા. કદાપણ, કરકસર, સત્યના કાયદા, ટીપે ટીપે સરોવર ભરાય અને ઠાંકરે ઠાંકરે પાણ બંધાય-આવા અધરા વિષયમાં વિદ્યાર્થીને ઘણી મુશ્કેલી પડે છે.

નિર્બંધમાં જે મુખ્ય બાજતો છે: વિચાર અને ભાષા. વિચાર અને ભાષા બંનેની મુશ્કેલી જ્યારે વિદ્યાર્થીને નડે છે ત્યારે તે બહુ ઘોડું લખી શકે છે. વળી તેથી તેને તેમાં કંઈ રસ પડતો નથી. જેમ અમુક બાજત કદી જવાનું વિદ્યાર્થીને ગમે છે; તેમ તેને નિર્બંધલેખનના કામનો પણ શોખ હોવો જોઈએ. આપણે આપણા વિચાર કાં તો બોલીને, કે કાં તો લખીને દર્શાવીએ છીએ. કોઈપણ પ્રકારે આપણા મનમાંના વિચાર બહાર જણાવવાનું આપણને ગમે છે. જ્યારે કોઈ કવિ કે લેખક પોતાની કૃતિ જુએ છે ત્યારે તેને કેટલો જપો આનંદ થતો હશે ! જેમ માઆપને પોતાના

બાળક પ્રત્યે પ્રેમભાવ ઉત્પન્ન થાય છે તેમ લેખકને તેના નિબંધ પ્રત્યે તેવો જ ભાવ અવસ્ય હોવો જોઈએ. જ્યાંસુધી આવી દૃષ્ટિથી નિબંધ-લેખન થાય નહિ ત્યાંસુધી વિદ્યાર્થી તે હોસે હોંસે લખે એ બની શકે એમ નથી. વિદ્યાર્થીને તેના વિચાર બોલીને કે લખીને બહાર જણાવવાનું મન થાય તેને માટે અમુક વિષયના વિચાર તેના મગજમાં પુરતા પ્રમાણમાં હોવા જોઈએ. વિચારની ખામીને લીધે નિબંધની ભાષા મામુલી થાય છે. જે વિચારમાં વિપુલતા અને જોડે હોય તો કુદરતી રીતે નિબંધની ભાષા અર્થસુક્ત અને ગૌરવવાળી બનશે. આ કારણે લીધે નિબંધશિક્ષણમાં અગત્યની બાબત વિચારસમૃદ્ધિની છે, તેથી શિક્ષકે વિદ્યાર્થીઓને અવગોળન, વાચન, મનન અને સારી સોબતનો લાભ મળે તેવી જોગવાઈ કરવી જોઈએ. જ્યાંસુધી વિચાર સંપત્તિ થોડી હશે ત્યાંસુધી ભાષામાં સુંદરતા કે ગૌરવ જણાશે નહિ. આ કારણે લીધે પરીક્ષા વખતે વિદ્યાર્થીઓ એકની એક બાબત ફરી ફરીને લખીને પાનાં ભરે છે. ખરી રીતે તો પરીક્ષક તેથી કંટાળે છે અને તેને થોડા માર્ક આપે છે. જે વિદ્યાર્થી સાત વરસ સુધી પોતાની માતૃભાષાનો અભ્યાસ કરે તેની પાસેથી તો કંઈક સારા નિબંધની આશા રાખી શકાય; પણ વસ્તુરિધિતિ એથી ઉલટી છે. તેનું કારણ ઉપર જણાવ્યા મુજબ વિચારની ખામી છે.

નિબંધશિક્ષણમાં બીજી બાબત ભાષા સંબંધીની છે, ભાષા શુદ્ધ એટલે બુદ્ધ વગરની તો હોવી જોઈએ. તેમજ તેની સાથે યોગ્ય શબ્દનો ઉપયોગ થવો જોઈએ. એક અર્થ દર્શાવનાર ઘણા શબ્દો હોય છે, પણ તેમાંથી પ્રસંગને અનુસરી અનુકૂળ શબ્દ વાપરવાની ટેવ વિદ્યાર્થીને પાડવી જોઈએ. લાંબા અને સુંચવણીઆં વાક્યો વાપરવાની વિદ્યાર્થીની ટેવ સુધારવી જોઈએ. જેમ બને તેમ અર્થ સરળ અને સ્પષ્ટ સમગ્રય તેવી વાક્યની રચના હોવી જોઈએ. વળી આ ઉપરાંત ઉપદ્રાં ધોરણમાં કંઈક લાપતા સંદર્ભનો વિચાર પણ કરવાની જરૂર છે. જે શબ્દ સુંદર અને સુરેખ હોય તે વાપરવાથી નિબંધનું ગૌરવ વધે છે.

પ્રથમ આપણે જોઈ ગયા છીએ કે નિબંધને એક નિરાળા વિષય તરીકે ગણવાથી તેનો આરંભ બહુ મોડો થાય છે. પ્રથમ પાંચમા ધોરણમાં પત્રલેખન વગેરે લખવાનું કામ થાય છે. ખરી રીતે તો નિબંધનો સંબંધ ભાષાશાસ્ત્ર સાથે ઘણો ગાઢ હોવાથી તે કામ બાળવર્ગથી થવું જોઈએ. નાનાં બાળકોને બોલવાનું ઘણું ગમે છે. તે તેમના ગોઠીઆ સાથે છૂટથી વાતચીત કરી તેમની લાગણી અને વિચાર જણાવે છે; પણ વર્ગના કૃત્રિમ બંધનથી.

તેઓ બોલવાને મંડાવ્યા છે. શરમ તથા બીક એ બંને કારણોને લીધે તે ઘણું થોડું બોલે છે. બાળવર્ગમાં આવતાં બાળકોનો પ્રથમ શિક્ષકે વિશ્વાસ સંપાદન કરવો જોઈએ અને તેમનામાં તેને વિશે સારો ભાવ ઉત્પન્ન થવો જોઈએ. જ્યારે આવી રીતે શિક્ષક અને બાળક વચ્ચે પ્રેમભાવ ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યારે તેઓ નિખાલસ દીલથી તેમના વિચારો જણાવે છે. બાળવર્ગમાં છોકરાંને વધારે બોલવાના પ્રસંગો આપવા જોઈએ. સાંભળેલી વાર્તા તેઓ કહી શકશે. પદાર્થપાઠ કે સૃષ્ટિજ્ઞાનમાં તેમના જવાબ આપ્યા વાક્યમાં લેવા જોઈએ. સામાન્ય જ્ઞાનની વાતચીત વખતે પણ પ્રથમ તે જાણતા હોય તે તેમને કહેવા દેવું જોઈએ. વાચન વાંચ્યા પછી ભાવાર્થના પ્રશ્નોના જવાબ આપ્યા વાક્યોમાં આવે તેવી દેવ તેમને પાડવી જોઈએ. કેટલાંક છોકરાં વધારે વાક્યો સાથે બોલી શકશે. જ્યારે તેમને લખતાં આવડે ત્યારે તેમની પાસે થોડા થોડા શબ્દો લખાવવા. પશુ, પક્ષી, ઝાડ, અનાજ, કપડાં, ખોરાક, શાળા તથા ઘરની વસ્તુઓ, ખેતરમાં જેવામાં આવતી બાજીઓ, વારનાં નામ, સામાન્ય આકારો, ઋતુઓનાં નામ, શરીરના અવયવો, વગેરે જાણીતી બાબતોનાં નામ તેમની પાસે લખાવરાવવાં. પહેલા ધોરણમાં થોડાંક વાક્યો લખાવવાનો મહાવરો કરવો જોઈએ. તે પહેલાં તેમની પાસે વાર્તા કહેવરાવવી. વળી ગદ્ય કે પદ્યની મતમત તેમના શબ્દોમાં તેમણે કહેવી જોઈએ. બાળજીવનના પ્રસંગ સંબંધી ટુંક વાતચીત કરવી. કોઈ જાણવા જેવી બાબતની માહિતી તેમણે વર્ગમાં કહેવી જોઈએ.

કા. પા. પર લખેલા શબ્દો ઉપરથી તેમણે ટુંકાં વાક્યો બનાવવાં જોઈએ. તેમજ વાક્યમાં ખાલી રહેલી જગા શબ્દપૂર્તિથી પૂરવી જોઈએ. બીજા વિષયોમાં કોઈ કોઈ વાર આપ્યા વાક્યોમાં પણ જવાબ આપવાની દેવ તેમને પાડવી જોઈએ.

બીજા ધોરણમાં પણ તેથી વધારે આગળ જઈ તેઓ સંબંધપૂર્વક વાર્તા કહે અથવા વાચનના પાઠનો સાર સરળ રીતે બોલે તેવી દેવ વિદ્યાર્થીને પાડવી. જો તેઓ બીજા શબ્દો ચોપડીઓ વાંચતા હોય તો તેનો સાર તેમની પાસે કહેવરાવવો. વાક્યમાં શબ્દપૂર્તિ તથા શબ્દોનો વાક્યોમાં ઉપયોગ તેમની પાસે કરાવવો. બાળકના અનુભવના કે ચાલતા પ્રસંગના સાદા વિષય ઉપર વાતચીત કરવી. વિરામચિહ્નમાં પૂર્ણવિરામનું જ્ઞાન કરાવવું અને તેનો ઉપયોગ કરાવવો. આ ધોરણમાં બાળક ૧૦ થી ૧૫ સુધીમાં વાક્યો બોલી શકે અને લખી શકે તે પ્રમાણે કામ લેવું ઠીક છે. વળી કોઈ કોઈ વાર ચિત્ર સંબંધી વાતચીત કરી તે હકીકત તેમની પાસે લખાવવી.

ત્રીજા ધોરણમાં વિશેષમાં શિક્ષક પ્રથમ એક વાર્તા કહે અને તેનું જોખું તૈયારી તે કા. પા. પર લખે. પછી બાળકો તે વાક્યોનો વિસ્તાર કરી આખી વાર્તા ઉપજાવી કાઢશે. વળી શિક્ષક રસિક વાર્તા ધીમેથી વર્ગમાં કહી જાય અને પછી વિદ્યાર્થીઓ તેનો સાર લખી લાવે. કોઈપણ ચિત્રનું વર્ણન તે સ્વતંત્ર પણે પ્રથમ લખી લાવે. તેવો મહાવરો કોઈ કોઈ વાર કરાવવો. વળી જે કોઈ સુંદર દેખાવ તેમણે જોયા હોય તે સંબંધી પ્રથમ વાતચીત કરી તેમની પાસે તેનું વર્ણન લખાવવું. વાર્તા, કોઈ અસાધારણ બનાવ કે પ્રસંગનું વર્ણન બાળકો કરે તેવું ઉત્તેજન તેમને આપવું જોઈએ. વિદ્યાર્થીનું શબ્દભંડોળ વધે તેની ખાસ કાળજી રાખવાની છે. તેમની પાસે પુરતા શબ્દો હોય નહિ, તો તેઓ તેમના વિચાર યોગ્ય રીતે જણાવી શકશે નહિ. લખવામાં તેમને આનંદ થાય એવી યુક્તિ શિક્ષકે કરવી જોઈએ. આ ધોરણમાં બાળકો ૨૦ વાક્યો લખી શકે તો સાફ કહેવાય. તેઓ પૂર્ણવિરામનો જરાબર ઉપયોગ કરે તે ખાસ જોવું. જે બને તો અદ્ધર્પાવરામ થું છે તે સમજાવવું.

ચોથા ધોરણમાં વિદ્યાર્થીની લેખનશક્તિમાં સારો સુધારો થવો જોઈએ. વાર્તાકથન, ચિત્રવર્ણન, કે દ્રશ્ય વર્ણન તેઓ જરા વિસ્તારપૂર્વક કરી શકે અને તેને લગતી હકીકત સંબંધપૂર્વક ઓલી કે લખી શકે તેની કાળજી રાખવી જોઈએ. તેમને કલ્પિત વાર્તાઓ લખવાને ઉત્તેજન આપવું જોઈએ. વર્ગમાં શિક્ષકે ટુંકાં ટુંકાં વાક્યો જોડી તે કેવી રીતે મોટા થઈ શકે છે તે બતાવવું. તે ઉપરથી કોઈ વાર્તાના જોખા ઉપરથી તેમાંની હકીકત વિસ્તૃત સંબંધપૂર્વક જણાવવાનું તેમને કહેવું જોઈએ. આ ધોરણમાં જુદા જુદા બનાવ કે પ્રસંગને લગતી વધારે વાતચીત કરવી જોઈએ. તેઓ તેમના વિચાર સંબંધપૂર્વક ટુંકાં વાક્યોમાં દર્શાવે એ સુદો ખાસ ધ્યાનમાં રાખવો જોઈએ. પદાર્થપાઠ, સંઘિટજ્ઞાન, જૂગોળ, ઇતિહાસ જેવા વિષયનો ઉપયોગ નિબંધલેખનમાં થઈ શકે એમ છે. વળી વર્ગમાં સારો નિબંધ વાંચી બતાવી બીજા વિદ્યાર્થીને તેવું લખવા માટે ઉત્તેજિત કરવાની જરૂર છે. આ વર્ગમાં વિદ્યાર્થીઓ લગભગ ૨૫ વાક્યો લખી શકે એ ઇચ્છવા જોગ છે. જેમ જેમ તેમને જોલવાનો અને લખવાનો મહાવરો થશે તેમ તેમની શક્તિનો વિકાસ થશે. પાંચમા ધોરણમાં જ્યારે આ વિષયની શરૂઆત થશે ત્યારે તેમને તે કોમ જરૂરપણ અઘરું લાગશે નહિ.

પ્રાદેશિક ભૂગોળ

છેલ્લાં પચીસ વરસમાં ભૂગોળશિક્ષણમાં મોટા ફેરફારો થયા છે. હાલમાં ભૂગોળને એક શાસ્ત્ર તરીકે ગણવામાં આવે છે, એટલે ભૂગોળની દૃષ્ટીકતને કાર્યકારણ સંબંધથી જોડવામાં આવી છે. જે વિદ્યાર્થીને છુટું-છવાયું જ્ઞાન મળે તો તેને તે બરાબર યાદ રહી શકતું નથી અને પછી તેને તે જોખવું પડે છે. વળી સંબંધ રહિત ભૌગોલિક બાબતોમાં તેને કંઈ રસ પડતો નથી. જે બાબત વિદ્યાર્થીની સમક્ષ સંબંધપૂર્વક મૂકવામાં આવે છે, તે તે ઝટ સમજી શકે છે અને તેથી તે બરાબર યાદ રાખી શકે છે. જ્યાંસુધી ભૂગોળશિક્ષણમાં કાર્યકારણની દૃષ્ટિથી વિષયનું નિરૂપણ થશે નહિ ત્યાંસુધી તે વિષય વિદ્યાર્થીને તેમજ શિક્ષકને શુષ્ક અને કંટાળા ભરેલો લાગે એ નવાઈ જેવું નથી. આ કારણને લીધે ભૂગોળમાં ઉપર જણાવ્યા મુજબ નવીન દૃષ્ટિને અનુસરી તે શીખવવામાં આવે છે. મનુષ્ય માત્ર જે કંઈ જુએ છે કે અનુભવે છે તેનું તે સદબંધારણ શોધવા પ્રેરાય છે. જ્યાંસુધી અમુક બનાવનું કારણ મળી આવતું નથી, ત્યાંસુધી તેને નિરાંત વળતી નથી. તેનાં તે અનેક કારણો શોધવાને મથે છે; અને જ્યારે તેનું ખરૂં કારણ મળી આવે છે ત્યારે તેને સંતોષ થાય છે. જેમ જેમ જ્ઞાનનો વિસ્તાર આ પ્રમાણે થાય છે તેમ તેમ તેનું જ્ઞાન વ્યવસ્થિત થાય છે અને વહેવારમાં તેનો સહેલાઈથી ઉપયોગ થઈ શકે છે. દરેક શિક્ષકે આ સિદ્ધાંત મુજબ વિદ્યાર્થીને જ્ઞાન આપવું જોઈએ. જેટલા પ્રમાણમાં તેનો અમલ થતો નથી તેટલા પ્રમાણમાં વિદ્યાર્થીને હાનિ થાય છે. જ્યાંસુધી વિદ્યાર્થીની વિચારશક્તિને આ પ્રમાણે શાસ્ત્રીય તાલીમ મળે નહિ ત્યાંસુધી તે શિક્ષિત છે એમ કહેવું જુલભરેલું છે. આ કારણને લીધે હાલમાં કાર્યકારણના સંબંધનું જ્ઞાન જેમ અને તેમ વધારે વિદ્યાર્થીને મળે તે માટે ભૂગોળશિક્ષણ પ્રાદેશિક શૈલી મુજબ આપવામાં આવે છે.

જે દેશના અમુક ભાગમાં એકજ જાતની કુદરતી રચના હોય અને તે બધામાં એકજ જાતની આબોહવા હોય તો તેને કુદરતી પ્રદેશ કહે છે. જે દેશના અમુક ભાગમાં પર્વતો હોય છે તો ખીણો ભાગ સપાટ મેદાન હોય છે. વળી ત્રીજી જગાએ રણ, ખીણ કે ખડકાળ જમીન હોય છે. ખંડર્ય ભૂમિ કરતાં કિનારાની જમીન જુદા પ્રકારની હોય છે. વળી આબોહવા એટલે ટાંઢ, તાપ, અને વરસાદ પણ દેશના જુદા જુદા ભાગમાં જુદા

જુદા પ્રમાણમાં પડે છે; તેથી દેશના અમુક ભાગમાંજ જ્યારે એકજ પ્રકારની જમીન અને આબોહવા હોય છે ત્યારે ત્યાં એકજ પ્રકારની વનસ્પતિ તથા ખેતીનો પાક થાય છે. તેને લીધે વેપાર, ઉદ્યોગ, અને લોકોના રીત-રિવાજ અને વિચાર ઉપર એક સરખી અસર થાય છે. જે આવી રીતે દેશના જુદા જુદા કુદરતી પ્રદેશો પાડી ભૂગોળ શીખવવામાં આવે તો વિદ્યાર્થીની તર્કશક્તિનું પોષણ સાફ થશે. તે અમુક જાતની જમીન અને આબોહવા ઉપરથી ત્યાં કેવી જાતની વનસ્પતિ કે ખેતી થઈ શકે તેનો તર્ક કરતાં શીખશે અને તે ઉપરથી ત્યાંના રહેવાસીનું લોકજીવન કેવી રીતે ઘડાય છે તેનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ તેને આવશે. હાલમાં રાજકીય વિભાગો મુજબ ભૂગોળશિક્ષણ આપવામાં આવે છે, પણ તેને બદલે કુદરતી વિભાગ લેવાથી વિદ્યાર્થી કાર્યકારણનો સંબંધ સહેલાઈથી જાણી શકશે અને તેને તે શૈલી મુજબ ભૂગોળમાં રસ પડશે એ સ્વાભાવિક છે. આને માટે આપણે આપણા દેશની ભૂગોળમાંથી દૃષ્ટાંતો લઈ તે બાબત વધારે સ્પષ્ટ કરીશું.

રજપુતાના એ ગુજરાત જેવો લગભગ સપાટ પ્રદેશ છે પણ તેનું જમીનતળ જુદા પ્રકારનું હોવાથી ત્યાંનું ભૌગોલિક સ્વરૂપ જુદી જાતનું ઘડાયું છે, અને તેને લીધે ખીજી બધી બાબતો પણ જુદાજ પ્રકારની માલમ પડે છે. સિંધ પણ તેની પાસેનો એક સપાટ પ્રદેશ છે, તેમજ પંજાબનો મોટો ભાગ પણ તેજ જાતનો સપાટ ભાગ છે; પણ સિંધનું જમીન તળ પંજાબના કરતાં જુદું છે. સિંધના મોટા ભાગની જમીન રેતાળ છે. ફક્ત જે પ્રદેશમાં થઈ સિંધુ વહે છે તેની આસપાસનો મુલક નહેરોને લીધે આબાદ છે, વરસાદની ઘણી તાણ હોવાથી તેમજ જમીન કસ વગરની હોવાથી ત્યાં ખીજા ભાગમાં ખેતી બરાબર થઈ શકતી નથી, અને તેને લીધે ત્યાંના લોકોના ઉદ્યોગો, રાહરસમ વગેરે ઉપર તેની સ્પષ્ટ છાપ જણાઈ આવે છે. પંજાબનો ફક્ત ભાગ કાંપનો સપાટ પ્રદેશ છે, ફક્ત તેની ધરાનમાં હિમાલયની ગિરિમાળાના ફાંટા આવેલા છે. વળી ત્યાં સિંધ કરતાં વધારે વરસાદ વરસે છે. સિંધની માફક ત્યાં દોઢ દોઢ વાર ૧૧૫°-૧૨૦° સુધી ગરમી પડે છે, પણ એકંદર હવા ખૂશનુમા અને ઉત્સાહજનક છે. આ બે કારણોને લીધે ત્યાંના પાક તથા ઉદ્યોગો તેમજ વસ્તી જુદા પ્રકારની છે. સિંધ કરતાં પંજાબમાં વધારે આબાદ શહેરો જેવામાં આવે છે; તેમજ ઉદ્યોગો પણ મોટા પ્રમાણમાં ત્યાં ચાલે છે. સિંધમાં વસ્તીનું પ્રમાણ દર ચો. માઈલે ૭૧ છે, ત્યારે પંજાબમાં ૨૨૦ માણસનું છે. તેવીજ રીતે રજપુતાનાનો મોટો ભાગ સપાટ છે પણ જમીન અને આબોહવાને અનુસરી તેના

એ ભાગ પડે છે. પશ્ચિમ રજપુતાના અને પૂર્વ રજપુતાના. પશ્ચિમ-રજપુતાનાના મોટા ભાગમાં ચરચારકરનું વેરાન રણ છે, તેમજ ત્યાં વરસાદ ઘણો થોડો (૫") પડે છે. ત્યાં તાપ અને ટાઢ પણ અતિશય લાગે છે, પણ પૂર્વ રજપુતાની જમીન વધારે કસદાર છે અને ત્યાં ૨૦" થી ૩૦" વરસાદ પડે છે, વળી ચંબલ, બનાસ, કાળી સિંદ વગેરે નદીઓ એ પ્રદેશમાં ચર્મ વહે છે. આ કારણને લીધે ત્યાં પાણીની સવડ સારી છે અને જમીન વધારે કસદાર હોવાથી ત્યાં પાક સારો થાય છે અને વસ્તી પણ વિશેષ છે. પશ્ચિમ રજપુતાના રેતાળ પ્રદેશ હોવાથી અને વરસાદ ઘણો ઓછો પડવાથી ત્યાંના લોકોને દુકાળનો બધ વારે વારે લાગે છે. કુવા ૨૦૦ થી ૩૦૦ ફુટ ઊંડા હોય છે. આવી રીતે પાણીની તાણને લીધે તેમજ જમીન રેતાળ હોવાથી ત્યાં વસ્તી ઓછી છે.

દેશના જુદા જુદા પ્રદેશમાં જમીન અને આબોહવા જુદી જુદી હોય છે તેથી ત્યાં પાક પણ જુદો જુદો થાય છે. ડાંગરને તાપ અને ભિનાસ વિશેષ જોઈએ છીએ, તેથી તેનો પાક બંગાળામાં પુષ્કળ થાય છે, તેમજ બ્રહ્મદેશ, મદ્રાસ, અને સંયુક્ત પ્રાંતમાં તેનો પાક સારો થાય છે. ઘઉં શિયાળુ પાક છે, અને તેને જરા સૂકી હવા અને ઓછા પાણીની જરૂર છે, તેથી જ્યાં આવી જાતની આબોહવા હોય છે ત્યાં તે પાક થાય છે. પંજાબ, માળવા, ખાનદેશ, ગંધપ્રાંત અને ગુજરાત જેવા પ્રાંતોમાં તેનો પાક વિશેષ થાય છે. તેની રીતે ચા, કેપાસ, શેરડી, તમાકુ, મસાસો, રજર, વગેરે પાકના સંબંધમાં સમજવાનું છે. વળી અમુક જાતનો કાચો માલ જેવો કે ચામડાં, તેલીબીયાં, ઈમારતી લાકડાં જ્યાં અમુક ભાગમાં થતાં હોય ત્યાં તેનો પાકો માલ બનાવવાનાં કારખાનાં કે મિલો જામે છે. કેલકત્તામાં શણની ઘણી મિલો છે, કારણકે તેની આસપાસના પ્રદેશમાં શણનું વિશેષ વાવેતર થાય છે. રંગુન બંદરેથી દુનિયામાં વધારેમાં વધારે ઓખા પરદેશ ચઢે છે, કારણકે જે પ્રદેશમાં ડાંગર પુષ્કળ થાય છે તેમાં તે આવેલું હોવાથી તેના વેપારનું તે મુખ્ય રચણ ચર્મ પડ્યું છે. જ્યાં ડાંગર વધારે થાય છે ત્યાં તે ખાંડવાના સંચા હોય છે. વળી જ્યાં જંગલોમાંથી ઉપયોગી ઠાટ મળી આવે છે ત્યાં તે વહેરવાનાં કારખાનાં જોવામાં આવે છે. આવી રીતે ખેતીની પેદાશ અને ઉદ્યોગોનો કેવો સંબંધ છે તે જણાઈ આવે છે.

જો આ શૈક્ષીથી ભૂગોળ શીખવવામાં આવે તો અવસ્ય વિદ્યાર્થીની તર્કશક્તિ ખીલશે અને તેની સાથે તે વિષયમાં તેને રસ પડશે. આપણે ત્યાં બહુ થોડાં ભૂગોળનાં પુસ્તકો આ શૈક્ષી મુજબ રચવામાં આવેલાં છે.

જે પ્રદેશવાર ભૌગોળિક ખાખતનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું હોય છે તે વિદ્યાર્થી સદજ તેનો કાર્યકારણ સંબંધ શોધી શકે છે અને તેથી તેને જલદી માદ રહે છે, કારણકે મગજમાં જે વસ્તુ બરાબર ગોઠવાઈ હોય છે તેને યાદ લાવવામાં મુશ્કેલી પડતી નથી. જે અમદાવાદ જિલ્લાની ભૂગોળ શીખવવાની હોય તો તેની સાથે મહીકાંઠા અને બનાસકાંઠા એજન્સિ તથા પાલણપુર અને રાધનપુર સંસ્થાનની હકીકત લેવી જોઈએ, કારણકે તે બધો ભાગ ઉત્તર ગુજરાતમાં છે અને તે એક પ્રદેશમાં આવે શકે છે. ઘણી વખત બધા જિલ્લાની ભૂગોળ શીખવ્યા પછી એજન્સિઓ લેવામાં આવે છે. આમાં કંઈ હેતુ જોવામાં આવતો નથી. ખરી રીતે તો એકજ પ્રદેશમાં આવતા કુદરતી વિભાગો લઈ શીખવવામાં વાંધો નથી, અને પછી તે અમુક રાજકીય વિભાગમાં આવી શકે છે એમ વિદ્યાર્થીને કહી શકાય. ઉપર મુજબ ભૂગોળશિક્ષણની જે શૈલી છે તે પ્રાદેશિક ભૂગોળની છે.

સૃષ્ટિનિરીક્ષણ

એકદળ વનસ્પતિનાં કુટુંબો

વનસ્પતિના વર્ગીકરણના સિદ્ધાંતે આપણે ગતાંકમાં તપાસી ગયા. આજે આપણે એકદળ વનસ્પતિનાં કેટલાંક કુટુંબો વિશે ખાસ હકીકત તપાસીએ.

૧. કેળાનું કુટુંબ:—

કૌટુંબિક લક્ષણો:—

મૂળ—પુંજમૂળ હોઈ જમીનમાં બહુ જાડાં ઉતરે નહિ. મૂળમાંથી નવા પીલા નીકળે જે કાપીને ખીજે વાવવાથી નવા છોડ થાય.

ચડ—પોચા ગર્ભવાળું; ખરી રીતે વીંટળાઈ વળતાં પાંદડાંઓનું બનેલું, પાણીથી ભરેલું.

પાન—લાંબાં, આખી દિનારીવાળાં, મજશુત રેસાઓવાળા મધ્ય નસવાળાં, અખંડ સાદી બાજુવાળાં.

ફૂલ—ત્રણ વજ્રપત્ર અને ત્રણ પાંખડીઓની વચ્ચે પાંચ પુકેસરો હોય. ગર્ભાશય ત્રણ પાનનું બનેલું હોય.

કેળનું વિશેષ વર્ણન:—પાન લંબગોળ છયી આઠ શીટ લાંબાં, જે શીટ પહોળાં, પોલા પરિવેષ્ટકથી ચડ સાથે વીંટળાએલાં હોય છે. છોડનું

રક્ષણ કરવા સખત પવનના સપાટા વખતે પાંદડાંઓ ફાટી જઈ પવનનો આઘાત પોતાના પર ઝીલી પવનને પસાર કરી દે છે. પાંદડાંના પરિવેષક પાસેથી રસ ઝરતી સફેદ નળાકાર દાંડી ઉપર દસથી સોળ સંખ્યામાં બનેલી હારોમાં ફૂલો ઉગે છે, અને તેમનું રક્ષણ કરવા રેસાઓવાળા પાનનો મજબુત દોડો તેમની ફરતો હોય છે. ફૂલો વિકાસ પામે એટલે દોડો ફાટે છે. બે ત્રણ મહીનાઓ સુધી નવાં ફૂલોની હારો ચતી જાય છે. શરૂઆતની આઠ દસ હારોમાં પુકેસરો અને પછીની હારોમાં સ્ત્રીકેસરો ફળી શકતા નથી, તેથી શરૂઆતનાં ફૂલોમાંથી ફળો બંધાય છે અને પછીના ફૂલો ફળ્યા વિના ખરી પડે છે.

ગર્ભાશય ત્રણ જોડાએલાં પાનોનું બનેલું હોવાથી ફૂલને ત્રણ છોડાં-વાળા છાલ હોય છે. અંદરના ભાગમાં ગર્ભ હોય છે. આવનાં કેળાંના છોડને વિજ્ઞાનની મદદથી સુધારેલો હોવાથી ફળની અંદર બીજ વિકાસ પામતાં નથી. જંગલી કેળોના ફળના ગર્ભમાં મરી જેવાં સખત ઢાંકણું વિનાનાં બીજ દેખાય છે.

કેળનું આયુષ્ય સામાન્ય રીતે એક વર્ષનું ગણાય છે, અને તે એકજ વખત ફળે છે. કેળને હિંદુ લોકો બહુ પવિત્ર ગણે છે. તેનાં પાન ધાર્મિક ક્રિયાઓ વખતે વપરાય છે. ચડનું પાણી પાપડવગેરે બનાવવામાં વપરાય છે. કેળના તંતુઓમાંથી દોરડાં, વસ્ત્રો વગેરે બનાવવામાં આવે છે. કેળની જાતના ઘણા છોડવાઓ થાય છે જે કેળના સામાન્ય નામથી ઓળખાય છે.

૨. કેવડાનું કુટુંબ

કૌટુંબિક લક્ષણો:—

મૂળ—પુંજમૂળ. ચડ-પાતળું, ડાળાંઓ વિનાનું.

પાન—રક્ત આદારમાં ગોઠવાયેલાં, ગુંથણવાળા નસોવાળાં, વિવિધ જાતનાં. ફૂલ—એકજાતીય, દોઢા વિનાનાં, નર અને નારી જાતિનાં એકજ છોડ પર રસદાર દાંડી પર દોડાળાં થાય.

ફળ—ફળાઆવાળું.

કેવડાનું વિશેષ વર્ણન:—કેવડાનો છોડ થાય છે. તેનાં મૂળ ઘણાં જાડાં-જતાં નથી, તેથી તેને સહાયકારી મૂળો નીકળે છે. ચડ પાતળું હોય છે. પાંદડાં કાંટાવાળા કિનારીવાળાં હોય છે. ફૂલ તેની વાસ માટે પ્રખ્યાત છે. ફૂલને માટે નાંગ જેવાં ગ્રાણીઓ હરકત ન કરે તેથી પાંદડાંની કિનારી પર કાંટા ઉગે છે. આ કુટુંબની બીજી વનસ્પતિમાં કેતકીનો સમાવેશ થાય છે.

૩. કુંગળીનું કુટુંબ

કૌટુંબિક લક્ષણો:—

મૂળ—જમીનમાં રહેલા દડામાંથી નીચે પુંજમૂળ નીકળે છે.

ચડ—જમીનમાં રહેલો દડો ચડનો ભાગ ગણાય છે. ચડ હોય તે રોપાની જાતનું હોય છે.

પાન—પાન સમાન્તર નસોવાળાં હોય છે.

ફૂલ—ત્રણ વજ્રપત્ર અને ત્રણ પાંખડીઓની વચ્ચે છ પુકેસરો થાય. ગર્ભાશય ત્રિકોણાકાર હોય.

કુંગળીનું વિશેષ વર્ણન:—જમીનમાં રહેલો દડો મૂળ નથી પણ ચડનો ભાગ ગણાય છે. દડો રસવાળાં એક ઉપર એક ગોઠવાએકાં પાંદડાંઓનો બનેલો હોય છે. ગરમીના વખતમાં જમીન પર દેખાતાં પાન તથા ફૂલ સુકાઈ જતાં અંદર રહેલો દડો સુકાતો નથી, પણ વરસાદ પડતાંની સાથે તેને જમીન પર નવાં પાન અને ફૂલ આવે છે. સામાન્ય રીતે કુંગળીની ઉત્પત્તિ દડા વાવવાથી થાય છે એટલે ફૂલ આવે ત્યાંસુધી છોડને રાખવામાં આવતો નથી.

આ કુટુંબની બીજી વનસ્પતિમાં લસણ અને લીલીના નામથી ઓળખાતા છોડવાઓનો સમાવેશ થાય છે.

૪. અનનસનું કુટુંબ

કૌટુંબિક લક્ષણો:—

મૂળ—પુંજમૂળ, જાડાં ન હોય. ચડ-અનનસને ચડ જેવું કાંઈ જણાતું નથી. પાન-જમીનમાંથી નીકળતાં લાંબાં પાન હોય છે.

ફૂલ—દાંડી ઉપર અનેક ફૂલોનો સમૂહ હોય છે, જે બધાં પાટીને એકઠાં મળવાથી ફળ થાય છે.

ફળ—લંબગોળ, દડાના આકારનું હોય. ગર્ભાશય નીચું હોય.

અનનસનું વિશેષ વર્ણન:—પાનના ઝુમખાના મધ્ય ભાગમાંથી એક રસદાર દાંડી નીકળે છે અને તેની ઉપર અનેક ફૂલો આવે છે. દાંડી અને ફૂલો મિથ્ર થઈ જાય છે અને તેમાંથી ફળ બંધાય છે. આવું ફળ અંછરનાં જેવું સમૂહવાળાં ફૂલોનું ફળ ગણાય છે.

ફળની અંદર ખનતાં સુધી બીજ બંધાતાં નથી. ફૂલની દાંડી ઉપર વધે છે અને ત્યાં ફળની ઉપરના ભાગમાં ચોટલાના આકારમાં નાનાં પાન ઉગે છે. આ ઝુમખાવાળો ભાગ જમીનમાં વાવવાથી નવો છોડ થાય છે. છોડને ખાસ મારજતની જરૂર પડતી નથી.

આ વનરપતિ કુંગળીના કુંડુંગની નથી, છતાં તેના કુંડુંગને ઘણી રીતે મળતી આવે છે.

૫. આદુતું કુંડુંગ.

કૌટુંબિક લક્ષણો—

મૂળ—જમીનમાં નાખેલી ગાંઠોને નાના તાંતણાઓના રૂપમાં મૂળ નીકળે છે. થડ—જમીન બહાર થડ ન હોય. અંદર રહેલી ગાંઠો થડ ગણાય છે. પાન—પાન જમીનમાંથી નીકળતાં જણાય છે. મધ્ય નસમાંથી નીકળતી બીજી નસોનું ગુંથણ પિંછાકાર હોય છે.

ફૂલ—દ્વિખંડી, ત્રણ વજ્રપત્ર, ત્રણ પાંખડીઓ, છ પુંકસરો હોય, પણ એકનેજ પરાગરૂપ હોય. ગર્ભાશય ત્રિકોણાકાર, ત્રિખંડી, નીચું હોય.

ફલ—શિંગના વર્ગનું.

આદુનું વિશેષ વર્ણન—આદુની ગાંઠો જમીનમાં વાવવાથી તેમના છેડા પર આવેલી, અણીવાળા તાંતણા જેવી કુંપળામાંથી નવા છોડ ઉગે છે. છોડને લાંબાં ઝાટાં પાન થાય છે. આદુ સામાન્ય રીતે ચોમાસામાં થાય છે, તેથી શોષણક્રિયાની બહુ બીજ ન હોવાથી પાનને ફવાટી હોતી નથી. પાનની ઢાંડીથી થોડે દૂર જમીનમાંથીજ ફૂલની ઢાંડી બહાર આવે છે. શ્રીકેસરની સાથે પરાગરજવાળો પુંકસરનો તંતુ ચોટેલો હોય છે. નલિકા ઉંચી હોવાથી એકજ ફૂલમાં પરાગરજ તેના પર પડતી નથી.

આદુની ગાંઠો વાવ્યા બાદ ફરતાં ગવારનાં બીજ નાખવામાં આવે અને તેના છોડ ઉગી નીકળે એટલે તેમને ખેંચી કાઢી આડા પાડી દઈ ઉપર ધૂળ નાખવામાં આવે તો આદુને સારો કસ મળે છે.

હજાર અને એકથી આદુના કુંડુંગની વનરપતિ ગણાય છે.

૬. ડાંગરતું કુંડુંગ.

કૌટુંબિક લક્ષણો—

મૂળ—પુંજમૂળ હોય. થડ—પોહું, અંકુરરથળ આગળ ગાંઠોવાળું, ચંકુ આકારનું. પાન—પરિવેષ્ટકવાળાં, સીધી નસોવાળાં, સુકાઈ ગયા પછી ખરી ન પડે તેવાં.

ફૂલ—ઢાંડી ઉપર અનેક ફૂલોનો સમૂહ હોય. ફૂલોને વજ્રપત્ર કે પાંખડીઓ ન હોય. ડાંગરને છ નરતંતુઓ હોય અને બીજને ત્રણ હોય.

ફળ—એકદળ, પોતાની મેળે ખરી ન પડે તેવું, સૂકું, માવાવાળું અને છોડા સાથે જોડાયેલું.

ડાંગરનું વિશેષ વર્ણન:—આ કુટુંબમાં જુવાર, યાજરી, મકાઈ વગેરે અનાજનાં છોડ, જુદી જુદી જાતનાં ઘાસ, શેરડી, વાંસ વગેરે વનસ્પતિનો સમાવેશ થાય છે. વાંસ સિવાયની સઘળી જાતોનાં યડ પોચા ગર્ભવાળા હોય છે. વચમાં વચમાં યડ સખત થઈ ગાઠોવાળું થઈ જાય છે, તેથી તે ધવન સામે ટક્કર ઝીલી શકે છે. ઘાંઘડાં ધવનમાં વાવટાની જેમ ફડફડીને ધવનનો આઘાત ઓછો કરે છે. મુળીઆં પુંજમૂળ હોય છે અને ફળ દોડાના આકારના કણુસલામાં છોડાંઓ સાથે ચોટેલાં જણાય છે.

૭. રોપાઓનું કુટુંબ.

કૌટુંબિક લક્ષણો:—

મૂળ—પુંજમૂળ; જમીનમાં દડા જેવું હોય, જેમાંથી નવો છોડ થાય.

યડ—રોપાઓનો પ્રકાર હોવાથી પોચા ગર્ભવાળું.

પાન—સાદાં રફ આકારમાં ગોઠવાયેલાં.

ફૂલ—એક દાંડી ઉપર સમૂહમાં ઉગે. ત્રણ વજ્રપત્ર અને ત્રણ પાંખડીઓ હોય. પુકેસર એક અથવા બે હોય, અને નલિકા સાથે જોડાયેલાં હોય, પણ પરાગરજ ખીજ ફૂલમાંથી આવે. ગર્ભાશય નીચું હોય.

ફળ—શિંગના વર્ગનું હોય. ખીજ ઘણાં નાનાં હોય.

વિશેષ વર્ણન:—ઝાડ, છોડ અને વેલાઓ ઉપરાંત લગભગ ૧૬૦૦ જાતના રોપાઓ ખેતરોમાં અને બગીચાઓમાં પોતાની મેળે ઉગી નીકળતા આપણને નજરે પડે છે. આમાંના લગભગ બધા આપણે માટે નફામાં હોય છે, એટલે તેમને ખેતીને ફેંકી દેવામાં આવે છે. એમના મૂળમાં ગાઠો જેવું હોય છે, જે જમીનમાં પડી રહે છે અને વરસાદ આવતાં નવો રોપો ઉત્પન્ન કરી શરૂઆતમાં તેને પોષણ આપે છે. રોપાના મૂળમાં નવી ગાંઠો થાય ત્યાંથી ખીજે વર્ષે નવા રોપા નીકળે છે. આવા રોપાઓને ફૂલ તથા ફળ થાય છે. હવામાં તેમનાં ખીજ ઉડે છે, જે ઘણી વખત ઝાડની છાલ પર, છાપરાં પર ગમે ત્યાં ઉગી નીકળે છે. આવા રોપાઓમાં વેનીલા નામની એક વનસ્પતિ થાય છે, જેની શિંગોમાંથી આઘસક્ષીમ વગેરેમાં નખાતું વેનીલા અત્તર નીકળે છે.

મનસુખરામ મણિશંકર દ્વિવેદી

આ. ડ. એ. ઇ. અમદાવાદ.

વાચનમાળાનાં કાવ્યોના કર્તાનાં જીવનચરિત્રો

કવિ બાલાશંકર ઉદલાસરામ કંધારીઆ

આ મસ્ત કવિનો જન્મ સંવત ૧૯૧૪ની જ્યેષ્ઠ સુદ ૫ ને દિવસે થયો હતો. તેઓ નાતે સાઠોદરા નાગર હતા. તેમના પિતા સ્વ. ઉદલાસરાયજી લોકપ્રિય મામલતદાર હતા અને ધરના સુખી હતા.

કવિએ છેક નાનપણમાં ગુજરાતી અભ્યાસ શરૂ કરેલો. અને પછી અંગ્રેજી અભ્યાસ શરૂ કરી એફ. એ. ના વર્ગમાં પહોંચતાં સુધી અભ્યાસ જારી રાખેલો.

કવિએ કર્કટમ ખાતામાં, રેવન્યુ ખાતામાં, અને છેવટે પોલિસ ખાતામાં નોકરી કરી હતી. પણ નીચું માથું ધાલી નોકરી કરતાં એક ધાई જીવન બ્યતીત કરવું એ આ મસ્ત કવિના સ્વભાવથી વિરુદ્ધ હતું. વળી આ સમયે એમને કવિતા કરવાનો ને સાહિત્યસેવા કરવાનો પણ જીવ લાગ્યો હતો, એટલે એમણે નોકરી છોડી.

કવિની સાહિત્યપ્રવૃત્તિની શરૂઆત 'સ્વમુદારક' મંડળની રચાપનાથી થઈ હતી. આ મંડળમાં નર્મદ-દલપત યુગના કવિઓની કવિતાનો અભ્યાસ થતો ને તે ચર્ચાતી. એમના અભ્યાસનું ફળ ગુજરાતી આલમને ત્રણ પત્રોદ્વારા ગળતું. 'કૃષ્ણ મહોદય' માસિક ધાર્મિક બાજતો ચર્ચાતું. 'ઇતિહાસમાળા' માસિકમાં ઐતિહાસિક સંશોધનના લેખો આવતા અને 'ભારતી-શૂણ્ય' ત્રિમાસિકમાં પ્રાચીન સંસ્કૃત અને વ્રજ ભાષાના ગ્રંથોનું વિવરણ થતું. તે ઉપરાંત કાવ્ય-પ્રકાશ ને સાહિત્યદર્પણ જેવા અલંકારશાસ્ત્રના ગ્રંથોનું ભાષાંતર પણ તેમણે આ ત્રિમાસિકદ્વારા બહાર પાડવાનો યત્ન કર્યો હતો. કપૂરમજ્જરી અને મુગ્ધકટિક નાટકોનાં ભાષાંતર અને ખર્ચ કાવ્ય "કલાન્ત કવિ" એ તેમની સુપ્રસિદ્ધ કૃતિઓ છે.

તેમની મસ્તીભરી કવિતાઓએ તેમની કવિ તરીકેની કીર્તિને અમર કરી છે. ફારસી ભાષાની શાયરોના જેવી મિઠાશ ગુજરાતીમાં ઉતારવાનો તેમણે ખૂબ યત્ન કર્યો છે ને તેમાં તેમને સફલતા પણ મળી છે. આ મિઠાશ ગુજરાતને પ્રથમ અપાડવાનું ગાન તેમને છે. તેમનાં કાવ્યો શ્રુતિ-મનોહર અને અર્થગૌરવવાળાં છે. ભાષા સાદી પણ ફારસી તત્ત્વવાળી છે, અને શેલી સરળ હોઈ મધુર છે.

કવિ શ્રી. રા. રા. ન્હાનાલાલ દલપતરામ.

ગુજરાતના ચાર ચોપડી લેણેલા વર્ગને પણ કે. દ. ડા. ના નામથી પરિચિત સ્વર્ગસ્થ કવિ દલપતરામ ડાંબાભાઈના ચોથા પુત્ર તે કવિશ્રી ન્હાનાલાલ. નાતે શ્રીમાળી બ્રાહ્મણ છે. તેમનો જન્મ સંવત્ ૧૯૪૨ના ચૈત્ર શુદ્ધ ૧ને દિવસે અમદાવાદમાં થયો હતો.

પ્રાથમિક તે માધ્યમિક અભ્યાસ પુરો કરી એમણે કોલેજમાં પ્રવેશ કર્યો, અને ૧૮૯૯માં 'તત્ત્વજ્ઞાન' ઐચ્છિક વિષય લઈને બી. એ. ની પરીક્ષા પાસ કરીને એ વર્ષ પછી ઇતિહાસ અને અર્થશાસ્ત્ર વિષયો લઈ એમ. એ.ની પરીક્ષા પસાર કરી.

સાદરા રેકૉર્ડ કોલેજમાં હેડ માર્સલર તરીકે ૧૯૦૨માં તેઓ જોડાયા અને પછી રાજકોટમાં રાજકુમાર કોલેજમાં બદલી થઈ. અહીં લગભગ નવ વર્ષ કામ કર્યા પછી રાજકોટના સ્વં નરેશ સર લાખાજીરાજે એમની નોકરી સરકાર પાસેથી ઉઝીતી માગી અને તેમ થતાં એમને સર ન્યાયાધીશ નીમ્યા. ત્યાંથી પાછા ફરતાં રાજકુમાર કોલેજમાં વાઇસ પ્રિન્સિપાલ નિમાયા અને પાંજળથી એજન્સિ એજ્યુકેશનલ ઓફિસર નીમાયા. સને ૧૯૨૧માં રાષ્ટ્રીય હીલચાલમાં પોતાનો યથાશક્તિ ફાળો આપવા તેઓએ નોકરીમાંથી રાજીનામું આપ્યું. નિવૃત્ત થયા પછી તેઓ અમદાવાદમાં આવી રહ્યા છે.

રાત્રિસુધા માસિકમાં 'વસન્તોત્સવ' પ્રથમ પ્રકટ થવા માંડ્યું ત્યારથી જ ગુજરાતના સાક્ષરવર્ગમાં ખળભળાટ મચ્યો. કવિને "છંદના કુંદમાંથી" છૂટા થવું હતું અને તે પ્રમાણે તેમણે કર્યું છે પણ ખરું. વસન્તોત્સવની ડોલન શૈલી વિરુદ્ધ ટીકા થવા લાગી છતાં આ ડોલનશૈલીએ એક નવો માર્ગ ઉઘાડ્યો છે એમાં શક નથી.

એમની કૃતિઓમાંની કેટલીકનાં નામ નીચે પ્રમાણે છે:—

કેટલાંક કાવ્યો લા. ૧ને લા. ૨.

વસન્તોત્સવ

નાના નાના રાસ લા. ૧ લા. ૨.

ધન્દુકુમાર નાટક અંક. ૧ ને અંક બીજો

જયોજયન્ત નાટક

રાજર્ષિ ભરત

જહોંગીર નરજહોન

ગાનનાથ અપરંપર

શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતાનું ભાષાંતર

મેધદૂતનું

શકુન્તલાનું સંભારણું

વિશ્વ ગીતા

પ્રેમકુંજ

એક કવિ તરીકે એમણે સારી પ્રતિષ્ઠા પ્રાપ્ત કરી છે. એમનાં કાવ્યો અર્થગૌરવવાળાં છે. પદલાલિત્ય અને માધુર્યથી આ કાવ્યો છલા-
છલ ભરેલાં છે. એમણે યોગેશ્વર રાસો બહુધા આપણાં જુનાં લોક ગીતોના
ઢાળમાં હોઈ ગરબા ગાનાર સ્ત્રીસમાજને ઘણાજ રુચિ કર થઈ પડ્યા છે.
કાવ્યોમાં વહેતી કવિની વાણી પ્રાસાદિક ને મધુરી છે. શરૂઆતનાં કાવ્યો
અલંકારથી ભરચક હતાં, પણ કવન કસાતાં નૈસર્ગિક સુંદરતા વધતાં આ
અલંકારો આપોઆપ ઓછા થતા જાય છે.

કવિનાં નાટકોમાં સુંદર વર્ણનો, લાંબા સંવાદો અને સ્વ-ઉક્તિઓ,
અટપટા શબ્દસમૂહો, ઉંડા વિચાર પછીજ સમજાય ને આનંદ પડે તેવી
ઉક્તિઓ વધુ પ્રમાણમાં હોવાથી તેમજ કૃતિવિભાગ ઘણાજ ઓછો હોવાથી
તે બજવી શકાય તેવાં નથી.

કવિની અપૂર્વ કાવ્યશક્તિ અને સમર્થ લેખનશક્તિએ એમને ગુજ-
રાતના સાહિત્યક્ષેત્રમાં અવિચળ સ્થાન મેળવી આપ્યું છે. એમની ડોલન
શૈલીએ એમને નવીન માર્ગદર્શક બનાવ્યા છે, અને એમની સમગ્ર સાહિત્ય
સેવાઓએ, વીસમી સદીની પ્રથમ પચ્ચીસીને 'નહાનાલાલ યુગ' ઉપનામ
અપાવ્યું છે.

પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કોલેજ.

અમદાવાદ.

}

રણજીતલાઈ દેરાસરી.

યાત્રાનાં સ્થળો

(અનુસંધાન ગતારક પૃષ્ઠ ૪૦૦ થી)

લખનૌ.—ગોમતી નદીને કાંઠે છે. જાત્રાનાં સાધારણ દેવમંદિરો છે.
અયોધ્યા પ્રાંતમાં મોટું શહેર છે. દેખાવમાં પંજા સાફ શહેર છે. મોટા બગીચો
છે. તેમાં જીવતાં પ્રાણીઓ છે. વચ્ચે મહેલ છે. ગંગાગોમતી નામે
જોળખાય છે. લખનૌ શહેર જોવાલાયક છે.

નૈમિષારણ્ય.—ફેમણાદથી લખનૌ થઈ હરકોઈ થઈ બધોલી સ્ટેશનથી ૧૪ માઈલ ગાડામાં બેસી જવાય છે. તે પછી ગોમતીના કાંઠે છે. ત્યાં ૮૮૦૦૦ ઋષિઓ વસતા હતા. મનુ ને શતરૂપાએ તપ કર્યું હતું. બળદેવજીએ સુતપુરાણીનું માથું કાપ્યું હતું. અહીં મોટા બ્રહ્મચર (કથાવાર્તા) થયો, તેવો બીજો થયો નથી. શુકદેવતી ગાદી, કાશીવિશ્વનાથ, અન્નપૂર્ણા વગેરે દેવસ્થાનો છે. ભાગવત વગેરે પુરાણોની કથા સુત પુરાણીએ ઋષિઓને સંભળાવી હતી. ચક્ર-તીથ, પંચપ્રયાગ, દધિચીકુંડ, હત્યાહરણકુંડ વગેરે જોવાલાયક છે.

અયોધ્યા.—શ્રી રામચંદ્રજીની જન્મભૂમિ સરયુગંગા નદીને કાંઠે છે. સૂર્યવંશી રાજાઓ અંબરીષ, સંગર, માન્ધાતા, દિલીષ, રઘુ, બગીરથ, દશરથ, રામ વગેરેની રાજગાદી ત્યાં હતી.

જાત્રા—સ્વામીનારાયણનું મંદિર, આદીશ્વર ભગવાનનું જૈન મંદિર, સ્વર્ગદ્વાર, નાગેશ્વરનાથ મહાદેવ, હનુમાનગદી, કનકલુવન, અયોધ્યાના રાજાનો મહેલ, મનીષવર્ત, રાજ્યમહેલ, આનંદલુવન (દરેક માતાના બોળામાં પોતાના પુત્રો છે એવી મૂર્તિ) કોપલુવન (કેકેશી રીસાયાં તે) ૨૪ અવતારની મૂર્તિ, સીતાજીનું રસોડું, રામજન્મસ્થાન, રામની કચેરી, બીજા મંદ. આ પ્રમાણે બધાં મળીને ૧૨૫ મંદિરો છે. તેમાં બાર મંદિર મુખ્ય છે. મંદિરો ઘણાંખરાં એકજ તરફ છે. ઘણાંખરાં મંદિરોમાં રામલક્ષ્મણ બિરાજે છે.

સરયુગંગાના ધાટ—રામધાટ, લક્ષ્મણધાટ, ગોપ્તારધાટ.

કુંડો—સીતાકુંડ, અગ્નિકુંડ, સૂર્યકુંડ, ભરતકુંડ, નિર્મળાકુંડ, વગેરે કુંડો છે. અયોધ્યાથી થોડે છેટે છપૈયા નામે સ્વામીનારાયણનું ધામ છે.

મલાહાખાંદ (પ્રયાગ).—અલાહાબાદમાં બે મોટાં પરાં છે. કીડગંજ અને દારાગંજ. ગંગાજમનાનો સંગમ, તથા છુપી રીતે સરસ્વતિ મળેછે, એટલે ત્રિવેણીસંગમ કહેવાય છે. ત્યાં સ્નાન કરવાનો તથા જળ ભરવાનો મહિમા છે. ગંગાનું પાણી ઘોળું, અને જમનાનું લીલું, કાળું એ સ્પષ્ટ દેખાય છે. ત્યાં પંડ્યાઓ (ગોરલોકો) પોતાની જાવણો નાખીને બેસે છે. દરેક ગોરની ધળ ઉપર ઓળખવાનું નિશાન છે. ત્યાં દાન કરવાનો, વાળ ઉતરાવવાનો તથા સ્નાન કરવાનો મહિમા છે.

વૃષભરાશિના બૃહસ્પતિ યાત્રા, ત્યારે અહીં કુંબનો મોટો મેળો ભરાય છે. જમનાજીને કાંઠે અકબરે બંધાવેલો કિલ્લો લગભગ બે માઇલના ઘેરાવામાં છે. આસપાસ ખાઈ છે. કિલ્લામાં સરકારી તોપખાનું છે. સોલજરોનો પેરો રહે છે, તોપણ અંદર થોડા ભાગમાં જવા દે છે. અંદર ભોંયરામાં અક્ષય વડનાં

બે ડાળાં છે તે લીલાં રહે છે. ત્યાં એટ ધરાય છે. બોંયરામાં નજીક નજીક ડેટલાક ઋષિઓની મૂર્તિઓ પધરાવેલી છે. અંદર અંધાઈ પડે છે, જેથી પાંડ્યા લોકો દીવો લઈને દર્શન કરાવે છે. કિશ્કામાં અકબરનો મહેલ છે. કિશ્કાની પાસે રસ્તા ઉપર હનુમાનની એક મોટી મૂર્તિ સ્થાપેલી છે. તેને સરકારે ખસેડવા પ્રયત્ન કરેલો, પણ નિષ્ફળ ગયો. જોડે વાવરલેસ ટેલિગ્રાફનું યંત્ર છે. પ્રયાગવડની દક્ષિણે અશોકસ્તંભ છે, તે ઉપર અશોકનો લેખ છે.

દારાગંજમાં વેણીમાધવ, દશાશ્વમેધ મહાદેવ, ને શેષશાસ્ત્રીનું મંદિર છે.

કેડલગંજમાં ભારદ્વાજ આશ્રમ, દુર્ગા, કાલકા, સમત્કપિઓની મૂર્તિઓ, સિદ્ધનાથ મહાદેવ, બ્રહ્માજીનું મંદિર, પાદરીનું દેવળ, મોતીલાલજીનો બંગલો, શિવકચેરી (૨૮૮ ચિત્રચિંગ છે) પાઠશાળા, જૈન દેરાસર, બે મોટા પૂજો, ખુશરનાગ (ખુશર, નુરજહાન, સાહીબા બેગમની કબરો, તથા રાજા) વગેરે જોવા લાયક છે.

ચિત્રકુટ.—અગાધાગાદની જમના નદી ઉતરી નર્મદી જંકશનમાં થઈ માણેકપુર થઈ ઝાંસીની ગાડીમાં બેસે તો કરવી ને ચિત્રકુટ રોશન આવે છે. કરવીથી ચિત્રકુટ ૭ માઈલ છે. ગાડીનાં સાધન મજે છે. ત્યાં તુલસીદાસની મૂર્તિ, મોટા ઓરસીઓ ને આભુઆભુ બધે સુખડનાં વૃક્ષો છે. રામનવમીએ મોટા મેળો ભરાય છે. આસપાસ પદાર છે. મંદાકિની ગંગા ગંગાનદી છે. મંદિરો ખીન્ન થઈ છે. હનુમાનધારા, કાન્તાનાથ, કોટિતીર્થ, અનસુયા, કાલાકનાથ, રૂદ્રાટિકશિલા, ગુપ્ત ગોદાવરી, ભરતદૂપ વગેરે તીર્થો છે. ચિત્રકુટ પર્વત ઉપર આચાર્ય મહાપ્રભુજીની બેઠક છે. આ યાત્રા ધણીખરી પગે ચાલીને કરવી પડે છે.

શૃંગવેર.—અગાધાગાદની પૂર્વમાં શુકરાવનની રાજધાની શૃંગવેર છે. ત્યાંથી રામચંદ્રજી ગંગાના આ કાંઠે આવ્યા હતા.

કારી.—કારી (જનારસ અથવા વારાણસી) ગંગા નદીને કાંઠે પવિત્ર તીર્થ છે. આ પ્રાચીન શહેર છે. વિવાર્યાઓ અને વૃદ્ધોને વદાર્ધુ સ્થાન છે. વરણાને અસી એ બે નદીઓ વચ્ચે કારી હોવાથી વારાણસી પડ્યું જણાય છે. કારીનો ઇતિહાસ ખાસ જાણવા જેવો છે (સ્થળ સંક્રાંત્યને લઈ આ લેખમાં આપ્યો નથી.)

ગંગા ઉપરના ઘાટ તથા તે ઘાટ ઉપરનાં જાત્રાનાં સ્થળો.—

(૧) વરણાસંમઘ ઘાટ—ગંગા નદીને વરણા નદી આ ઘાટ આગળ મળે છે. આ ઘાટ ઉપર શાદ સરાવાય છે. ઘાટ ઉપર વસિષ્ઠેશ્વર મહાદેવ

શ્વેતદ્રોણ તીર્થ, આદિ કેશવનું મંદિર, જ્યોતિર્જ્ય પાર્વદાની મૂર્તિઓ વગેરે તીર્થો છે.

(૨) રાજઘાટ—આ ઘાટ ઉપર પહેલાં મોટો કિલ્લો હતો તે મહમદ ગીજનીએ તોડી ત્યાં મસીદ અને રાજો બાંધ્યો છે. આ ઘાટનું નામ રાજઘાટ હોવાથી તેની પાસે બાંધેલા સ્ટેશનનું નામ પણ રાજઘાટ પડ્યું છે.

(૩) પ્રસ્તાદઘાટ—પ્રસ્તાદેશ્વરની મૂર્તિ અને તેલીઉ નાળું આવેલું છે.

(૪) ત્રિલોચનઘાટ—ત્રિલોચનનાથ, વારાણસીનું મંદિર છે.

(૫) મહાઘાટ (૬) ગાયઘાટ, (૭) લીલઘાટ (૮) રાજમંદિર ઘાટ,

(૯) બ્રહ્મઘાટ (૧૦) દુર્ગાઘાટ, એ દરેક ઉપર મંદિરો તો ખરાં.

(૧૧) પંચગંગાઘાટ—કીર્તી, ધૂતપાપા એ એ નદીઓ અહીં ગુપ્ત પછે મળે છે, અને ગંગા, યમુના, ને સરસ્વતિ એ ત્રયાગરાજથી ભેગી થએલી આવે છે. આ ઘાટ ઉપર બિંદુ માધવનું મંદિર છે.

(૧૨) માધવરાય ઘાટ (૧૩) લક્ષ્મણ બાલાઘાટ; તે ઉપર લક્ષ્મણ બાલા-જનું મંદિર છે.

(૧૪) રામઘાટ—રામનવમીએ સ્નાન કરવાનો મહિમા છે.

(૧૫) ભોંસલાઘાટ—લક્ષ્મીનારાયણનું મંદિર છે.

(૧૬) ગંગામહેલ ઘાટ (૧૭) સંકટઘાટ, તે ઉપર સંકટદેવી.

(૧૮) સિંધિઆઘાટ (૧૯) મણિકર્ણિકા ઘાટ ને કુંડ, તે ઉપર મણિકર્ણેશ્વર મહાદેવ તથા બીજાં મંદિરોનો પાર નથી.

(૨૦) રમશાન ઘાટ, રમશાનેશ્વર મહાદેવ છે. ત્યાં મુડદાં બળાય છે.

(૨૧) રાજરાંજેશ્વરી ઘાટ, તે નામની માતાનું દેવળ છે ને તેની પાસે નેપાળી શિવમંદિર છે.

(૨૨) મીરઘાટ, તે ઉપર ભજનાશ્રમ છે.

(૨૩) માનમંદિર ઘાટ, ભેશ ભેવાય એવી સગવડવાળી વેણશાળા છે.

(૨૪) દશાશ્વમેધ ઘાટ, દશાશ્વમેધેશ્વર મહાદેવ અહીં બ્રહ્માએ દસ યજ્ઞ કર્યા હતા.

(૨૫) શિવાલાઘાટ, હયગ્રીવ મહાદેવ ને કુંડ છે.

(૨૬) અસિઘાટ, જગન્નાથજી અને દુર્ગાદેવી છે.

(૨૭) અગ્નિશ્વરઘાટ, કાશીવિશ્વનાથ મહાદેવ છે.

આ સિવાય અહલ્યાબાઈ ઘાટ, મુન્શીઘાટ, રાણાઘાટ, હનુમાનઘાટ ચોસક ભેગણીનો ચોસકઘાટ, હરિશ્ચંદ્રઘાટ, દંડીઘાટ આ પ્રમાણે ઘાટ આવેલા છે.

કાશીમાં જાત્રાનાં ધામ.—કાશીવિશ્વનાથ—ખાર જ્યોતિર્લિંગોમાંનું આ એક છે. એક હાથનું શિવલિંગ છે. બીલીપત્રથી તથા જળથી ઢંકાયેલું રહે છે. દર્શનની લીડ બહુજ થાય છે. તેમની પાસે બીજાં ધણાંજ શિવલિંગો છે.

નવી પ્રતિમાવાળું મંદિર—સોમનાથ રૂપજી શેઠે કાશી વિશ્વનાથ મહાદેવની પાસેજ નવીન પ્રતિમાવાળું સુંદર દેવજ બંધાવ્યું છે. જગા સુંદર છે. પ્રથમ લદકાળીની મૂર્તિ છે, ત્યાંથી લાઇન બંધ શિવપાર્વતીની, કૃષ્ણની, રામચંદ્ર, લક્ષ્મણસીતાની, એમ છ ખાનાંમાં બહુજ સુંદર મૂર્તિઓ છે. મૂર્તિઓ આગળ વીજળી લાઈટ રાત્રિ દિવસ બંધા કરે છે. જેથી અને મૂર્તિઓ પણ બહુજ સુંદર હોવાથી દેખાવ બહુજ સુંદર લાગે છે. વળી બીજાં દેવળની પેઠે અંધારું પણ નથી, જેથી દર્શન બહુજ સારી રીતે થાય છે. આ યોજના હમણાંજ કરેલી લાગે છે.

અન્નપૂર્ણા દેવી—મૂર્તિ બહુજ સારી છે. કાશી વિશ્વનાથ જેટલોજ તેમનો મહિમા છે.

વિશ્વેશ્વરગંજમાં નાનક ગુરનું મંદિર છે. તેમાં ત્રંચ પુન્ય છે. બીજું, શાધાસ્વામીનું મંદિર છે.

ભજનાશ્રમ—મીર ઘાટ ઉપર—હરે રામ હરે રામ, રામ રામ હરે હરે; હરે કૃષ્ણ હરે કૃષ્ણ, કૃષ્ણ કૃષ્ણ હરે હરે.

આ નામની ધૂન લાગી રહે છે. ધણાં ગાણસો તેમાં જોડાયેલાં રહે છે. હંદી રાજ ગણપતિ.

જ્ઞાન વાવ (કુવો), શિવલિંગ ઉછળાને પડ્યું હતું. તેના ઉપર જળા છે. તેના જળનું ભાવિક લોકો આચમન લે છે.

પોહીઓ (નંદી) મુસસમાનોએ બાલા માર્યાના ઉપર ધા છે.

તે સિવાય સારનાથ (શિવના સાળા), ગોરખનાથનું મંદિર, કુખમાંડા દેવી, કાશી કરવત, લિંદુ યુનિવર્સિટી, રામનગર, ડકરીન પુલ (લોહનો), બીજી ધણી કોલેજે પાઠશાળાઓ તથા દ્વારકાંધીશનું મંદિર (રામાનુજ સંપ્રદાયનું), શંકર સ્વામીનો મઠ (બટુક લૈરવ પાસે) ગોપાલ મંદિર, રણછોડજીનું મંદિર, કાશીના રામનો મહેલ (અંદર સોનાનું કામ), મદનમોહન, બળદેવજી દાઉદજી, ગોકુળ ચંદ્રમા, વિક્ટોરિયા બાગ, કંપની બાગ, પુસ્તકાલયો, ધર્મશાળાઓ વગેરે ધણુંજ જોવા લાયક છે.

ગોર બે જાતના છે. મંગા ગોર—નદી ઉપરનાજ ગોર.

તીર્થ ગોર—બધી વ્યવસ્થા કરી આપનાર ગોર

કાશીની યાત્રાઓ—(૧) પંચકોશી—૫૦ માઇલની છે. મણિકર્ણિકાથી શરૂ થાય છે.

(૨) અંતગ્રંહીયાત્રા—કાશીમાં આવેલા તમામ દેવાનું દર્શન તથા પૂજન.

(૩) નિત્યયાત્રા—મણિકર્ણિકા કુંડમાં સ્નાન કરી ગંગાજીમાં સ્નાન કરી મણિકર્ણેશ્વર, નંદીકેશ્વર, તારકેશ્વર વગેરે ઠેકાણે દર્શન કરી પાછા દંડપાણિનાં દર્શન કરી વિશ્વનાથ ને અન્નપૂર્ણાનાં દર્શન કરવાં. તે આ પ્રમાણે ત્રણ મુખ્ય યાત્રાઓ છે.

શુદ્ધા મંગળનો મેળો—ચૈત્ર સુદ ૧ પંચી જે મંગળવાર આવે ત્યારથી શુક્રવાર સુધી ચાર દિવસ વહાણમાં ખેસી લોકો ગંગામાં આમ તેમ ફરે છે, ને ગાનતાન કરે છે.

કાશીના સામે કાંઠે ગદ્વાદેવ છે.

વેપાર—તાંબા પિત્તળનાં વાસણ, રેશમી કાપડ ઉપર સોનેરી રૂપેરી લારતકામ, વગેરેનો મોટો વેપાર ચાલે છે.

પટણા.—મગધ રાજ્યની રાજધાની પાટલીપુત્ર અથવા પટણા છે. તે ગંગા, શાણ, યમુના, કુશી, ગંડકી નદીઓના સંગમ પર આવેલું છે. પટણા દેવીના નામ પરથી પટણા નામ પડ્યું છે. પટણા દેવી બે છે. હોટી અને બહી. મોર્યવંશના રાજકર્તાઓની રાજગાદી પટણા હતું. જોવા લાયક સ્થળોમાં દેવી, મઠ અને બીજાં વૈષ્ણવ મંદિરો છે.

વૈજનાથ (ઝાઝખંડી).—આ મહાદેવનું જ્યોતિર્લિંગ છે. આ ખાંચ લાઇન છે, અને તેનું છેલ્લું સ્ટેશન છે. તેનું બીજું નામ દેવગઢ છે. ગામની આસપાસ જંગલને ઝાડી હોવાથી વૈજનાથને ઝાઝખંડી કહે છે. ગામ બહાર શિવગંગા કુંડ ને ધર્મશાળા છે. કુંડના આરા બાંધેલા છે. જ્યોતિર્લિંગ ૧૦. ઇંચ ઊંડું, ખરબચડું છે. માથા ઉપર ખાડા જેવું છે. જેથી જણાય છે કે સુસલમાનો અહીં પહોંચ્યા છે.

બીજી વાત એમ પણ છે કે રાવણે તપ કરી શિવને લંકામાં આવવા વરદાન મેળવ્યું હતું, પણ આ વાત વિષ્ણુને ગમી નહિ, જેથી કહ્યું કે રસ્તામાંજ રહેજો. આ વિષ્ણુનું કહ્યું માનવા આતર શિવે રાવણને કહ્યું કે તું મને રસ્તા ઉપર ચૂકીશ નહિ; છતાં રાવણ રસ્તામાં પેશાબ કરવા જતાં

ખીજને સોંપી ગયો. ખીજએ નીચે મૂક્યું, એટલે ત્યાંથી ખસ્યું નહિ, જેથી રાવણે ઘણી ખેંચ કરતાં ન ખસવાથી શિવલિંગના માથા ઉપર અંગુઠો દાખ્યો, તેથી ખાડો પડ્યો હશે. શિવાલય પાછળ કુંડ છે. તે રાવણના પેશાબનો ખંનેલો છે એમ કહેવાય છે.

વેળુ નામના ગોવાળના નામથી વૈજનાથ કહેવાય છે. વૈજનાથ મંદિરની આસપાસ લક્ષ્મીનારાયણ, ભેરવનાથ, સંધ્યાગૌરી, ગાયત્રી, સૂર્યનારાયણ, મહાદેવજી વગેરેનાં મંદિરો છે. અહીંયાં શિવરાત્રી ઉપર મોટો મેળો ભરાય છે. રૂદ્રાક્ષ, ગુદર, હરડે, પૌંચ્યા, સાકરીઆ ચણા, વગેરેનો વેપાર સારો ચાલે છે. અંહીનાં હવાપાણી ઘણાંજ સારાં છે.

કલકત્તા.—હાવરા સ્ટેશને ઉતરી હુમલી નદીના પુત્ર ઉપર ધર્મને કલકત્તા જવાય છે. પુત્રને જ્યુનિયર પુત્ર કહે છે તે પુત્ર મંગળવારે અને શુક્રવારે સ્ટીમરો આવતાં હોયો યર્ધ જાય છે. કાંઈ બર્દવાન જિલ્લાનું હાવરા મોટું ગામ છે. બંગાળના રહેવાસી બંગાળી, તેમની ભાષા પણ બંગાળી. હિંદુ ધર્મ પાળે છે. શિવશક્તિના ઉપાસક ધણા છે. ઉધાડે માથે ફરે છે. તે બાણુ કહેવાય છે. સ્ત્રીઓ ખારીકે સાડીઓ પહેરે છે. ઘણી ખરી સ્ત્રીઓ ચોળી અગર કબજે પહેરતી નથી. ચોખાનો ખોરાક વધુ છે. મચ્છી ખાવાનો ચાલુ ખાહણો સુધી પહોંચ્યો છે. હાવરા સ્ટેશનનાં ૧૧ પ્લેટફોર્મ છે. ટીકીટ કરાવનારને તથા કંઈ તરફની ગાડીમાં જવું તે પૂછપરછ ઓફિસમાં તપાસ કર્યા વગર અડચણ પડે છે.

ગંગાજનાં ત્યાં ભાગીરથી, હુમલી, ગંગા, એમ ત્રણ નામ છે. કલકત્તામાં ટ્રાંમ અને એક માળવાળી મોટરો ચાલે છે. કાલી માતાના નામ પરથી કાલીકાટા અને તે ઉપરથી કલકત્તા પડ્યું છે. કાલીકાટમાં કલિકાનું મંદિર છે. ત્યાં ટ્રાંમ ઉભી રહે છે. કાલી માતાની મૂર્તિ ભયંકર છે. શુભ લાંબી છે, રંગ કાળો છે, ગળામાં માણસની ખોપરીનો હાર છે. હાથમાં તરવાર છે. મંદિર સાંકડું છે. ત્યાં પહેલાં મનુષ્યનું બનિદાન અપાતું. પણ હાલ તો હંમેશાં બકરાનું બનિદાન અપાય છે, ને બકરાનો હોમ ચાય છે. ને તેને પ્રસાદી તરીકે વાપરે છે.

ખીજ રથજો—સત્યનારાયણનું—ગડી બજારમાં

લજનાથમ—

મદન મોહનનું મંદિર—આગ બજારમાં

ગોર્ધનાથજીનું મંદિર—સ્ટેશન તરફ

ફોર્ટ વિલિયમનો કિલ્લો—ગંગા કિનારે

સામાજિક સુધારા તથા વંશપરંપરાથી ઉતરી આવતી ખોડખાપણો ૨૭

ચીડીઆ બાગ, મ્યુઝિયમ, બંદુગર, વિક્ટોરીઆ મેમોરીયમ, એન્થ્રો-
નીયરીંગ કોલેજ, હાઇકોર્ટ, એડન ગાર્ડન (દરેજ સરકારી બેન્ડવાગે છે)
બાવલાં—લોડ નોર્થબ્રુક, અર્ન્સથો, લોડ લોરેન્સ, લોડ કેનિંગ,
લોડ ડફ્રીન વગેરેનાં.

એકદરે આખા હિંદમાં મોટામાં મોટું શહેર તેમજ બંદર છે. પુણેના
આગબોટો પરદેશથી આવે છે ને જાય છે. વેપાર—લીંડી અને શંભુના
કાપડનો મોટો વેપાર ચાલે છે; અને મિલો પણ ઘણીખરી તેનીજ છે.

મણિલાલ ભોળાનાથ શુક્લ;

હેડ માસ્ટર, હીરાપુર, જિલ્લો અમદાવાદ

સામાજિક સુધારા તથા વંશપરંપરાથી ઉતરી આવતી ખોડખાપણો

આપણે બધા શિક્ષકો સમાજમાં સુધારો કરવા માટે ધણાજ આતુર
છીએ. જો કે આપણે આપણી તિશાજની બહાર જઈ શકતા નથી, ને સમાજ
તરત-સાંભળે પણ નહિ; પણ જો આપણે બધા બેગા થઈ આપણા વિચારો-
ની આપણે કરીએ તો કંઈક ફાયદો તો થાયજ અને તે વિચારો બાપણ-
દ્વારા બહાર દર્શાવીએ, તો કંઈક અસર સમાજ પર થાય, એ આશાથી હું
આપની સમક્ષ કંઈક થોડું બોલવા માગું છું.

હું સુધારામાં માનું છું અને દેશ જો ગરિબાઈ, દરિદ્રતા અને દુઃખ
અથવા કષ્ટ વેઠે છે તે સંભારવાથી મને ઘણું દુઃખ થાય છે. તે દુઃખ દૂર
કરવાને સીધી કે આંડકતરી રીતે રસ્તા શોધવા એ શિક્ષકનું કામ છે. તે
કેવી રીતે કરી શકીએ તે હું સમજેલીરા.

રાજ્યમાં પુરુષો, સંસારસુધારકો, અને બીજા નેતાઓ છે. એમાંના
ઘણા પુરુષોનું ધ્યાન એક તરફ સુધારા તરફ છે. જો આપણે આપણી કેળ-
વણીમાં ફેરફાર કરીએ, નિંજાળો હસ્તીમાં લાવીએ, ખેતી સારી રીતે કરીએ,
અને દરિદ્રતા દૂર કરી શકીએ તોજ કદ્યાણ થાય, એમ બધાઓનું માનવું
છે. આપણે દુઃખ અને કષ્ટો જો વેઠીએ છીએ તેનું કારણ આપણું વાતા-
વરણ અને પરિસ્થિતિ છે. એ કહેવું બાજબી છે કે નહિ તે નીચે બતાવેલી
આખત ઉપરથી સમજાશે. ખંડી વાત તો એ છે કે કોઈપણ ઝાડ કે છોડને
ખોરાક, ખાતર અને પાણી નહિ આપીએ તો તેને ફળ નહિ લાગે; પણ

આથી વધારે પણ ઘણી શારીરિક ખામીઓ છે. જન્મથીજ સર્વ નબળા છે એમ નથી. ખાવાનું ન મળે, કેળવણી ન મળે, તેથી પણ બાળકો નિર્જાન થાય; પણ આ દિશામાં કંઈ કાર્ય કરવાની જરૂર છે. ગાંડાઓ જન્મથીજ ખામીઓ લઈને આવે છે. જે તમે ગાંડાની ઇરિષ્ટતાલમાં જાઓ તો તમને કેટલું બધું દુઃખ થાય ! આવી રીતે જન્મથીજ ખામીઓમાંથી ઉગારવા દાકતર, વૈદો કે સમાજ શું કરી શકે ? સમાજમાંથી તે દૂર કરવા ઘણાને આ સિદ્ધાંત માલમ નથી. આવાં ખામીવાળાં સ્ત્રીપુરુષો આ દેશમાં ઘણાં છે એમ હું માનું છું. તમને એક દાખરો આપું.

એક કુટુંબમાં એકજ વંશમાં ૧,૫૦૦થી ૨,૦૦૦ આદમી, એ બધાજ ખામીવાળા હતા. આમાં તેમને શાળામાં લઈ જઈ સારી કેળવણીનો પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો છતાં તેઓ દુર્ગુણો ઉપર દુર્ગુણો પછવાડે મૂકી ગયા. હવે એક સારો હોશિયાર પુરુષ જન્મ પામ્યો, તેની વંશાવળી જોઈએ તો તે બધાઓ ગુણવંતા હતા—આ વાત ગપ જેવી કે બનાવટી નથી, પણ જાતમહેનતથી શોધી કાઢેલી છે. દુકમાં આપણા દિલ્લિસ્તાનમાં આપણાં સ્ત્રી-પુરુષોની ઉન્નતિ કરવાનો એક રસ્તો છે, તેની ઉપર વિચાર કરવો જોઈએ. બધા દુર્ગુણો ને ખામીઓ અને નહિ ધ્રુજવા જોગ બાબતનું કારણ ગરિબાઈ કે પરિસ્થિતિ છે એમ નથી, તો પછી આના ઉપરથી - કયા અનુમાન પર આવવું તે તમારે વિચારવાનું છે. તેને ગાંઠે સાથેના બે પુરુષની વંશ-જોની કારકીર્દીનો અહેવાલ આપ્યો છે તે ઉપરથી વહીવેતાપાનિત ગુણો કેવી રીતે વંશપરંપરા ઉતરે છે તેના તે સચોટ દાખલાઓ છે.

મનુષ્ય એસાદ સુધારવાના અખતરા (ન્યુયોર્ક)

નં. ૧. મેકસબયુક્સ.

ઈ. સ. ૧૮૭૭માં ન્યુક્સ કુટુંબના ૫૪૦ વંશજો જાણવામાં આવ્યા હતા. તેમાંના કે જેટલા બચપણમાં મરણ પામ્યા હતા.

૩૧૦ જણા છેક ગરીબ હાલતમાં હતા.

એ બધાએ મળી કુલ ૨,૩૦૦ વરસ અનાથ આશ્રમમાં ગાળ્યાં હતાં.

૪૪૦ જણા શરીરે છેક નબળા હતા.

* પ્રો. અસાનાએ પ્રો. ડૉ. કોલેજમાં આપેલા ભાષણનો સાર.

સ્ત્રીઓમાંથી અર્ધા ભાગ કરતાં વધારે સ્ત્રીઓ દુરાચારી-વેશ્યાઓ નીવડી હતી.

૧૩૦ જણાને ગુન્હેગારો તરીકે શિક્ષા થઈ હતી.

તેમાંના કોઈએ એકજ શાળામાં શિક્ષણ લીધું નહોતું.

પણ ફક્ત ૨૦ જણા વેપારધંધો શીખ્યા હતા.

તેમાંથી ૧૦ જણા કેદખાનામાં ધંધો શીખ્યા હતા.

રાજ્યને તેમના માટે ૧,૨૫૦,૦૦૦ ડોલર જેટલું ખર્ચ વેડવું પડ્યું હતું.

નં. ૨. જોનાથન એડવર્ડ્સ

ઈ. સ. ૧૮૦૦માં એડવર્ડ્સ કુટુંબના ૧૮૯૪ વંશજો જાણવામાં આવ્યા હતાં તેમાંથી—

૨૯૫ કૉલેજના સ્નાતકો હતા.

૧૩ મોટી કૉલેજના પ્રેસિડેન્ટ હતા.

૬૦ ઠાકતર હતા, તેમાંના ઘણા પ્રસિદ્ધ થઈ ગયા હતા.

૧૦૦ ઉપરના પાદરીઓ કે ધર્મોપદેશકો થયાં હતા.

૭૫ જણા લસ્કરમાં અથવા નૌકાસેન્યમાં અધિકારીઓ હતા.

૬૦ જણા આગળ પડતા ગ્રંથકારો અને લેખકો હતા.

૧૦૦ જણા ધારાશાસ્ત્રીઓ હતા; ૩૦ જણા ન્યાયાધીશ થયા હતા.

૩ જણા રાજસભાના સભ્ય હતા. એક યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સનો પ્રેસિડેન્ટ હતા.

૧૫ જણા મોટી રેલ્વે માર્ગના અધિકારી હતા, ઘણા બેન્કોના અને વીમા કંપનીઓનો વહીવટ ચલાવતા હતા. તેમાંના કોઈને ગુંદા ખદલ શિક્ષા થઈ હોય એવું જાણવામાં આવ્યું નથી.

શાળાનાં બાળકોના ઉચ્ચ આદર્શો.*

૧. તેમજ શાળામાં બહુતાં બાળકોને આહો. જીવન પર્યંતના અને દુનીયા-દારીના કામ સંબંધીના તે તમારા સોજતીઓ ચરો.

૨. શિક્ષણ એ આભાનો (માનસિક) ખોરાક છે. તે પ્રત્યે તમે પ્રેમ રાખો તમારા માતૃપિતાનો જેમ આભાર માનો છો તેમ તમારા ગુરુનો આભાર માનો.

* એકસ્થાવેદીઆ દેશની ઘણી શાળાઓમાં જીવનના આ દસ મહાનિયમો

બધી પ્રદર્શિત કરેલાં જોવામાં આવે છે.

૩. દરરોજ એક ઉપયોગી વખાણવા લાયક કામ કરીને અને દયાળુ રહીને તમારા આત્માને પવિત્ર બનાવો.
૪. પ્રમાણિક માણસોને માન આપો. દરેક માણસને માટે ઉંચો ભાવ રાખો, પણ દોષપિણ માણસની આગળ તમારી જાતને હલકી પાડશો નહિ.
૫. તિરસ્કારની વૃત્તિનો નાશ કરો, અને પડોશીનું અપમાન ન થાય તેની સંભાળ રાખો. વેરભાવ ઉત્પન્ન ન થવા દો, પણ તમારા તેમજ ખીજના હક્કનું રક્ષણ કરો. ન્યાયનાં કામો પ્રત્યે પ્રેમની નજરથી જુઓ અને દુઃખ અને આપત્તિઓને ધીરજથી સહન કરો.
૬. સંભાળપૂર્વક નિરીક્ષા કરતાં શીખો અને સત્ય જાણવા ખાતર દરેક ખાતતનો પુરેપુરો વિચાર કરો. તમારી જાતને અથવા ખીજને છેતર-શો નહિ અને જુડું બોલતાં વિચાર કરજો; દારણ કે અસત્ય બોલ-વાથી, આચરણથી, કે વિચારથી અંતઃકરણ, આત્મા, અને ચારિત્ર્યનો નાશ થાય છે. મનોવિકારને દાબી દો, અને પ્રેમ અને શાંતિનાં ઝરણો વહેદરાવો.
૭. પ્રાણીઓને પણ તમારી દયા માગવાનો હક છે. તેમને ઈજા કરશો નહિ કે મીડવશો નહિ.
૮. જે જે કંઈ સાઈ નીવડે છે તે સધળું કામનું ફળ છે. કામ ક્યું વિના જે કંઈ માણસ મજા ભોગવે છે તે કામ કરનારના મોંમાંથી કાળાઓ ચોરી લે છે.
૯. જે માણસ ખીજ પ્રજાઓને ધિછારે છે અને હલકી મણે છે, અથવા તેા જે લડાઈને માટે આતુર રહે છે, કે તેને સંગતિ આપે છે તે માણસ-ને દેશાભિમાની ગણશો નહિ, 'લડાઈ' એ તેા જંગલી અવસ્થાનો વારસો છે.
૧૦. તમારા દેશને અને પ્રજાને ચાહો, પણ જે ઉંચા પ્રકારનું કામ કરવામાં સધળાં માણસો શાંતિ અને સુખના સમયમાં 'લાઈઓ' તરીકે રહી શકે તે કામમાં પણ તમે જોડાઈ જાઓ.

ભરૂચ સેનિટરી એસોસિએશન અને ભરૂચ રેડક્રોસ સોસાયટી, ડિસ્ટ્રિક્ટ શાખા

ભરૂચ સેનિટરી એસોસિએશન અને રેડક્રોસ સોસાયટી ડિસ્ટ્રિક્ટ શાખા

તરફથી જિલ્લાના વૈદકીય મદદમાં કામ કરનારા શિક્ષકોને વૈદકીય તાલીમ આપવાનો વર્ગ તારીખ ૪-૧૧-૧૯૩૧ થી તા. ૮-૧૧-૧૯૩૧ સુધી રાખવામાં આવેલો તેની વિગત.

અત્રે જિલ્લાના ગામોમાં તાત્કાલિક વૈદકીય મદદ આપવાનાં સેન્ટરોનાં શિક્ષકોની ફેરબદલીઓ ચંવાથી જુદાં જુદાં ૨૮ ગામોના શિક્ષકોને ભરૂચ ખોલાવી તેઓને લગભગ એક અડવાડીઆ સુધીની તાલીમ આપવાનો વર્ગ ખોલવામાં આવ્યો હતો જેમાં સવારે સાડા આઠથી ૧૧ના સુધી ભરૂચ સીવીલ ધરિપતાલમાં પ્રેક્ટીકલ ડેમોન્સ્ટ્રેશન. જેવું કે જખમો ધોવા, પાટા બાંધવા તથા તે માટે લેવાની કાળજી વિષેની તાલીમ સીવીલ ધરિપતાલના મે. સીવીલ સરજન સાહેબની દેખરેખ નીચે તેમના કેળવાયેલા રટાફ તરફથી આપવામાં આવી હતી. જ્યારે ૨૧ થી ૫૧ સુધી શહેરના બધીતા ડોક્ટરો ડો. નગીનલાલ પી. શાહ, ડોક્ટર એન. સી. ખંભોલજી, ડો. વખારીઆ તથા ડો. ખરશેદજી કામાકાકા વગેરેએ દવા વાપરવા વિષે તથા તેનો ઉપયોગ તેમજ તે માટેની સઘળી માહિતીઓ વિષેની સમજુત આપી હતી.

અકસ્માતમાં તાત્કાલિક મદદ દરદીની સારવાર તથા સિનીઅર રેડક્રોસ તથા રેડક્રોસ સોસાયટીના ઉદ્દેશો વગેરેનાં બાપણો એસોસિએશનના ડેમોન્સ્ટ્રેટર મી. ચીમનલાલ ટી. શાહે આખ્યાં હતાં. સદરહુ ટ્રેનિંગ ઉપરાંત ગામડામાં નવાં જન્મેલાં બાળકોની આંખ ધોઈ દવા નાખવા વિષેના સ્પેશીઅલ ડેમોન્સ્ટ્રેશન તથા લેક્ચર-ડો. ખરશેદજી કામાકાકાએ આખ્યાં હતાં, અને તેવાં જ્ઞાનથી અંધાંપાને મદદ તથા તે અટકાવવા માટેની માહિતીની સમજુત આપી હતી.

ઉપર મુજબની વિગતથી સદરહુ ટ્રેનિંગ કક્ષાસ ધણો અસરકારક અને ફતેહમંદ નીવડ્યો છે.

ઉપલા વર્ગ કાંદવા માટે ભરૂચ સીવીલ હોસ્પિટલના સીવીલ સરજન સાહેબ ડો. પી. પી. 'બલસરા.' એલ. એમ. એન્ડ. એસ. ભરૂચ ડિસ્ટ્રિક્ટ સ્કૂલખોડના મે. ચેરમેન સાહેબ તથા ઉપર જણાવેલા બાપણુ આપનારા ગૃહસ્થોનો ભરૂચ સેન્ટરી એસોસિએશન અને ભરૂચ રેડક્રોસ સોસાયટી તરફથી આભાર માનવામાં આવે છે.

જે. ડી. વકીલ

સેન્ટરી મ્યુઝીઅમ હોલ,

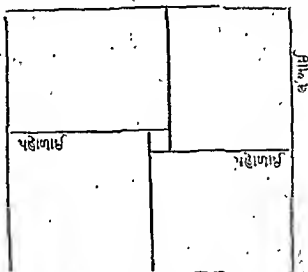
ભરૂચ તા. ૧૧-૧૧-૩૧

ના-ચુઆરિ		ફેબ્રુઆરિ		માર્ચ		એપ્રિલ		મે		જુન	
માગશર-પોષ		પોષ-મહા		મહા-ફાગલુ		ફાગલુ-ચૈત્ર		ચૈત્ર-વૈશાખ		વૈશાખ-જ્યેષ્ઠ	
તિથિ	તારીખ	વર	તિથિ	તારીખ	તિથિ	તારીખ	વર	તિથિ	તારીખ	વર	તિથિ
૧૮	૧ મોમ	૧૦	૧ મોમ	૯	૧ શુક્ર	૧૧	૧ રવિ	૧૧	૧ શુક્ર	૧૨	૧ શુક્ર
૬	૨ મોમ	૧૧	૨ મુધ	૧૦	૨ શનિ	૧૨	૨ મોમ	૧૨	૨ મુરુ	૧૩	૨ મુરુ
૧૦	૩ મુધ	૧૨	૩ મુરુ	૧૧	૩ ગવિ	૧૩	૩ મોમ	૧૩	૩ શુક્ર	૧૪	૩ શુક્ર
૧૧	૪ મુરુ	૧૩	૪ શુક્ર	૧૨	૪ મોમ	૧૪	૪ મુધ	૧૪	૪ શનિ	૧૫	૪ શનિ
૧૨	૫ શુક્ર	૧૪	૫ શનિ	૧૩	૫ મોમ	૧૫	૫ મુરુ	૧૫	૫ રવિ	૧૬	૫ રવિ
૧૪	૬ શનિ	૧૫	૬ રવિ	૧૪	૬ મુધ	૧૬	૬ શુક્ર	૧૬	૬ મોમ	૧૭	૬ મોમ
૧૫	૭ રવિ	૧૬	૭ મોમ	૧૫	૭ મુરુ	૧૭	૭ શનિ	૧૭	૭ મોમ	૧૮	૭ મોમ
૧૬	૮ મોમ	૧૭	૮ મોમ	૧૬	૮ શુક્ર	૧૮	૮ રવિ	૧૮	૮ મુધ	૧૯	૮ મુધ
૧૭	૯ મોમ	૧૮	૯ મુધ	૧૭	૯ શનિ	૧૯	૯ મોમ	૧૯	૯ મુરુ	૨૦	૯ મુરુ
૧૮	૧૦ મુધ	૧૯	૧૦ મુરુ	૧૮	૧૦ રવિ	૨૦	૧૦ મોમ	૨૦	૧૦ શુક્ર	૨૧	૧૦ શુક્ર
૧૯	૧૧ મુરુ	૨૦	૧૧ શુક્ર	૧૯	૧૧ મોમ	૨૧	૧૧ મુધ	૨૧	૧૧ શનિ	૨૨	૧૧ શનિ
૨૦	૧૨ શુક્ર	૨૧	૧૨ શનિ	૨૦	૧૨ મુધ	૨૨	૧૨ મુરુ	૨૨	૧૨ રવિ	૨૩	૧૨ રવિ
૨૧	૧૩ શનિ	૨૨	૧૩ રવિ	૨૧	૧૩ મુધ	૨૩	૧૩ શુક્ર	૨૩	૧૩ મોમ	૨૪	૧૩ મોમ
૨૨	૧૪ રવિ	૨૩	૧૪ મોમ	૨૨	૧૪ મુરુ	૨૪	૧૪ શનિ	૨૪	૧૪ મુધ	૨૫	૧૪ મુધ
૨૩	૧૫ મોમ	૨૪	૧૫ મોમ	૨૩	૧૫ શુક્ર	૨૫	૧૫ રવિ	૨૫	૧૫ મુરુ	૨૬	૧૫ મુરુ
૨૪	૧૬ મોમ	૨૫	૧૬ મુધ	૨૪	૧૬ શનિ	૨૬	૧૬ મોમ	૨૬	૧૬ મુધ	૨૭	૧૬ મુધ
૨૫	૧૭ મુધ	૨૬	૧૭ મુરુ	૨૫	૧૭ રવિ	૨૭	૧૭ મોમ	૨૭	૧૭ મુરુ	૨૮	૧૭ મુરુ
૨૬	૧૮ મુરુ	૨૭	૧૮ શુક્ર	૨૬	૧૮ મોમ	૨૮	૧૮ મુધ	૨૮	૧૮ શનિ	૨૯	૧૮ શનિ
૨૭	૧૯ શુક્ર	૨૮	૧૯ શનિ	૨૭	૧૯ મુધ	૨૯	૧૯ મુરુ	૨૯	૧૯ રવિ	૩૦	૧૯ રવિ
૨૮	૨૦ શનિ	૨૯	૨૦ રવિ	૨૮	૨૦ મુધ	૩૦	૨૦ શુક્ર	૩૦	૨૦ મોમ	૩૧	૨૦ મોમ
૨૯	૨૧ રવિ	૩૦	૨૧ મોમ	૨૯	૨૧ મુરુ	૩૧	૨૧ શનિ	૩૧	૨૧ મુધ	૩૨	૨૧ મુધ
૩૦	૨૨ મોમ	૩૧	૨૨ મોમ	૩૦	૨૨ શુક્ર	૩૨	૨૨ રવિ	૩૨	૨૨ મુરુ	૩૩	૨૨ મુરુ
૩૧	૨૩ મોમ	૩૨	૨૩ મુધ	૩૧	૨૩ શનિ	૩૩	૨૩ મોમ	૩૩	૨૩ મુધ	૩૪	૨૩ મુધ
૩૨	૨૪ મુધ	૩૩	૨૪ મુરુ	૩૨	૨૪ રવિ	૩૪	૨૪ મોમ	૩૪	૨૪ મુરુ	૩૫	૨૪ મુરુ
૩૩	૨૫ મુરુ	૩૪	૨૫ શુક્ર	૩૩	૨૫ મોમ	૩૫	૨૫ મુધ	૩૫	૨૫ શનિ	૩૬	૨૫ શનિ
૩૪	૨૬ શુક્ર	૩૫	૨૬ શનિ	૩૪	૨૬ મોમ	૩૬	૨૬ મુરુ	૩૬	૨૬ રવિ	૩૭	૨૬ રવિ
૩૫	૨૭ શનિ	૩૬	૨૭ રવિ	૩૫	૨૭ મુધ	૩૭	૨૭ શુક્ર	૩૭	૨૭ મોમ	૩૮	૨૭ મોમ
૩૬	૨૮ રવિ	૩૭	૨૮ મોમ	૩૬	૨૮ મુરુ	૩૮	૨૮ શનિ	૩૮	૨૮ મુધ	૩૯	૨૮ મુધ
૩૭	૨૯ મોમ	૩૮	૨૯ મોમ	૩૭	૨૯ શુક્ર	૩૯	૨૯ રવિ	૩૯	૨૯ મુરુ	૪૦	૨૯ મુરુ
૩૮	૩૦ ...	૩૯	૩૦ મુધ	૩૮	૩૦ શનિ	૪૦	૩૦ મોમ	૪૦	૩૦ મુધ	૪૧	૩૦ મુધ
૩૯	૩૧ ...	૪૦	૩૧ મુરુ	૩૯	૩૧ ...	૪૧	૩૧ મોમ	૪૧	૩૧ મુરુ	૪૨	૩૧ મુરુ

ચર્ચાપત્ર અને તેનો ઉત્તર

૨૧. રતિલાલ કેશવલાલ ભટ્ટ વિઠલાપુર લો. ખો. સ્કૂલથી લખે છે.
નીચેનો દાખલો અક્ષરગણિતની રીતે ન કરતાં બીજી રીતે ગણવો:—

લંબચોરસનું ક્ષેત્રફળ ૨૮૬૧૭ ચો. ફુ. છે. તેની લંબાઈ તથા પહોળાઈનો સરવાળો ૩૪૨ ફુટ છે. તે લંબાઈ અને પહોળાઈ કેટલી ?

૩૪૨' લાંબી લીટી ઉપર એક ચોરસ દોરો. તેની અંદર આવેલો લંબચોરસ ચાર વાર આકૃતિમાં બતાવ્યા પ્રમાણે ગોઠવો. એટલે અંદર નાનો ચોરસ થશે.

$$\begin{aligned} \text{નાનો ચોરસ} &= ૧ \text{ ચો. ફુ.} \times ૩૪૨ \times ૩૪૨ - ૪ \times ૨૮૬૧૭ \text{ ચો. ફુ.} \\ &= ૧૧૬૯૪ \text{ ચો. ફુ.} - ૧૧૫૬૬૮ \text{ ચો. ફુ.} \\ &= ૧૨૬૬ \text{ ચો. ફુ.} \end{aligned}$$

$$\therefore \text{તેની બાજુ} = ૩૬ \text{ ફુટ.}$$

$$\therefore ૩૬ \text{ ફુટ} + \text{પહોળાઈ} = + \text{પહોળાઈ} ૩૪૨ \text{ ફુટ.}$$

$$\therefore \text{પહોળાઈ} + \text{પહોળાઈ} = ૩૦૬ \text{ ફુટ.}$$

$$\therefore \text{પહોળાઈ} = ૧૫૩ \text{ ફુટ.}$$

$$\therefore \text{લંબાઈ} = ૩૪૨ \text{ ફુટ} - ૧૫૩ \text{ ફુટ} = ૧૮૯ \text{ ફુટ.}$$

જવાબ ૧૮૯ ફુટ લંબાઈ, ૧૫૩ ફુટ પહોળાઈ.

પ્રે. રા. ડ્રે. કોલેજ
અમદાવાદ.

ચંડલાલ કેશવલાલ અમીન

ધોરણ-ખાળવર્ગ

શિક્ષક:-પ્રભુલાલ અમૃતલાલ ઠાકર
તા. ૨૧-૧૧-૩૧
સમય ૩૦ મિનિટ

વિષય-મુખનિબંધ

સા. હેતુ-ભાષાનો વિકાસ કરવો અને શુદ્ધ બોલતાં શીખવવું.
વિ. હેતુ-હાથી, હાટ, ઘોડો, ગધેડું, ગાય, બેંસ, બકરું, ઘેડું,

અને કુતરો એ પ્રાણીઓનાં અર્થોનાં ખાસ નામ.

સાર્ધન-વિ. હેતુમાં જણાવેલાં પ્રાણીઓનાં અર્થોનાં વિચિત્રો

પાઠના વિભાગ અને સુદા

[શિક્ષકશૈલી

ગોડ ઉપરની નોંધ

૧ આરંભ-વ્યવસ્થા, વિષય
પરતે એમ ઉત્પન્ન કરવો

૨ મુખ્ય વિષય-વાર્તા કહેવી

વર્ગને ચપળ બનવી વ્યવસ્થિત બેસાડવો.

તમને વાત સાંભળતી ગમે છે ને ? ચાલો ત્યારે એક વાત કહું.

એક નદી હતી. એ નદીએ પાણી પીવાને ધણાં
જનવરો આપતાં. એક વખત પાણી પીવાને હાથી આવ્યો,
હાટ આવ્યું, ઘોડો અને ગધેડો આવ્યા. ગાય અને બેંસ
આવી, બકરું અને ઘેડું આવ્યાં, સાથે સાથે કુતરો પણ
આવ્યો. બધાં જનવરો પોતાના અર્થોને લખતે આવ્યાં
હતાં. બધાંએ પાણી પીધું. મોટાં જનવરો ચારો-શોધવા
ગયાં, અને અર્થો લીમડાના ઝાડ તળે બેઠાં.

નદીએ પાણી પીવા કાણુ આવ્યું હતું ? અર્થો
કયાં બેઠાં ? મૌમાં મોટું અર્થ કોનું હતું ?

હાથીના અચ્ચાને બધાંએ મળી રાખી બનાવ્યો. બધાં બચ્ચાં-હાલાં થયેને બેઠાં. હાથીનું બચ્ચું બોલ્યું-મને લોભા મદનીઈ કહે છે. તેમને દરેકને શું કહે છે તે તમે એક પછી એક બોલી જાઓ. બોલો, ગાયનું બચ્ચું શું બોલ્યું? એમ અનુક્રમે બધાં પ્રાણીઓના બચ્ચાનાં નામ કદાવવાં-કહેવાં અને અવારનવાર પ્રથમ પછી પાકાં કરાવવાં. કલારાની વ્યવસ્થા જોવી. શું બનવું છે બેસક? ચિત્ર ખુલ્લાં મૂકવાં. દરેકને એકેક પ્રાણીના બચ્ચાનું નામ આપી તે તે બચ્ચાનું ચિત્ર પહેરવા કહેવું. હાથીના બચ્ચા બનનાર પાસે બોલાવવું કે ‘હું હાથીનું બચ્ચું છું’ મને લોભા મદનીઈ કહે છે. એ મુજબ દરેક વિદ્યાર્થી પાસે બોલાવવું. પૂર્ણ ભાષામાં (વાક્યમાં) બોલેલું પસંદ કરવાનો આગ્રહ રાખવો.

ચિત્ર ઉલટ સુલટ આપાવવાં. દરેક વિદ્યાર્થી પોતાની પાસે આવેલા ચિત્રનું નામ દર્શાવવું. બાદ વર્ગને વ્યવસ્થિત રીતે તેના ઓરડામાં લઈ જવો.

ટીપ્પણી—ગાયના બચ્ચાને વાછરડું, ઘોડાના બચ્ચાને વછેડું, શકરાના બચ્ચાને લંવાઈ, બેંસના બચ્ચાને “પાકું”, ગધેડાના બચ્ચાને “બોલકું”, ઘેડાના બચ્ચાને ગાડરૂ, અને કતરાના બચ્ચાને કુરકરીઈ-ગલુડીઈ કે લોડીઈ કહે છે.

ધનામપત્રક

અમદાવાદ જિલ્લો.

અચેર	કા. મથુરજી ધુરાજીએ	૨૫-૦-૦	સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
	ગામલોકે તરફથી	૮-૪-૦	પરીક્ષા વખતે ધનામ તથા મિકાઈ વહેંચી
કેરાળા	મિ. કેશવલાલ પ્રભુદાસ પટેલે	૧૫-૦-૦	સ્કૂલના વિદ્યાર્થીને જમાડયા.
સીમેજ ખાંભડા	નારણ ગણેશે પટેલ કેશવ કથ્થાણે સ્કૂલ કમિટીના મેમ્બરોએ તથા ગામલોકેએ	૧૦-૦-૦	પિત્તળના પ્યાલા વહેંચ્યા
	અડવાળના દેશાઈ પરસોતમ લક્ષ્મણભાઈએ	૨-૦-૦	પતામાં વહેંચ્યા.
	સાળંગપુર ટપાના વહીવટદાર હમીરસંગભાઈએ	૨-૪-૦	સાકર વહેંચી.
	મુખી નાગજી ઝીણાભાઈએ	૩-૪-૦	"
	સોની જલ્લજી પુલચંદે	૧-૮-૦	પેંડા વહેંચ્યા.
	પટેલ રૂપા માધાએ	૧-૦-૦	"
	લીંબડીના રાજકવિ શંકર દાનભાઈએ	૧-૦-૦	"
વાલા ણસા	મિ. સોમચંદ નાનાલાલે	૨-૦-૦	મિકાઈ વહેંચી.
	સોની મોહનલાલલાલજીભાઈએ	૩-૦-૦	કન્યાશાળાની બાળા ઓને પુરતકો વહેં તથા સાધનો લાવી આપ્યાં.
	તાલુકદારો અને ગામના સહ ગૃહસ્થોએ મળી	૩-૦-૦	સાકર અર્ધોમણુ વહેં
વોલેરા	શેઠ શ્રી કમરૂદીન મીયાંજીભાઈ તથા શેઠ શ્રી રજ્જુઅલી કમરૂદીન સાહેબો તરફથી	૧૧-૦-૦	લુગડાંની કકડા તથ પેંડા વહેંચ્યા.
ચંડીસર	તાલુકદાર પચાભાઈ અહુ- ભાઈએ	૧૫-૦-૦	સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓ જમાડયા.

એકા જિલ્લો.

જોરાડા	મિ. મોતીભાઈ બાવાજીએ	૬૦-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી.
	મિ. પૂતભાઈ સવાદાસે	૬૦-૦-૦	"

કેડોલ	ગો. ખુમાનસંગ લક્ષ્મણસંગ ચાવડા છત્રસંગ હરીસંગ કાકેરશ્રી ગણપતસંગ રામ- સંગજીએ	૨૦-૦-૦ ૧૦-૦-૦ ૫-૦-૦	ધડીઆળ નં. ૧ ભેટ આપ્યું.
લાલી દેવરડા	ગામલોકે તરફથી સુધાર નારણભાઈ જમનાદાસે ગામલોકે તરફથી દાદાભાઈ દેસાઈભાઈ પટેલે સુધાર છગનભાઈ વિઠ્ઠલભાઈએ ડાબી રૂપાણ ગંગાજીએ કંકરે જીવરામ સુનીલાલે	૮-૬-૦ ૩૧-૦-૦ ૨-૦-૦ ૩૦-૦-૦ ૨-૦-૦ ૨૦-૦-૦ ૭-૦-૦	સ્કૂલ જમાડી. મિઠાઈ વહેંચી. સ્કૂલ જમાડી. મિઠાઈ વહેંચી. સ્કૂલ જમાડી. સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
નામણ	દહેમીના પા. સુનીલાલ મુળજી- ભાઈએ	૨૦-૦-૦	"
દહેમી	પા. કાલાઈ ખુશાલભાઈએ પા. સુનીલાલ મુળજીભાઈએ પા. મુળજીભાઈ પ્રભુદાસે	૨૮-૨-૦ ૩૪-૮-૦ ૧૬-૪-૦	" " આરામસ સુધી દરેક શુક્રવારે ચણા વહેંચ્યા.
સુરકુવા	રામદાસ દયાળજીભાઈએ ડાદાભાઈ બુલજીભાઈએ	૧૦-૮-૦ ૬-૧૦-૦	મિઠાઈ વહેંચી. કળીના લાકુ વહેંચ્યા.
દહેમી	પા. મહીજીભાઈ બાબરભાઈએ	૨૯-૧૨-૦	સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
વાંકવાળા	લેવાજી કલુમલ બીખારીમલે	૧૪૧-૧૩-૬	તાલુકાની ૨૪ નિશાળો તથા વાંકવાળા સ્કૂલ, કન્યાશાળા તથા અન્ય ત્રણવર્ગના સઘળા વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
કાશીઅલ નવાગામ	પા. બહેચરભાઈ રામદાસે ગંગાસ્વરૂપ બાઈ સાકરબા પા. છોટાભાઈ ચતુરભાઈની વિધવાએ	૧-૦-૦ ૨૫-૦-૦	પેડાં તથા ચેવડો વેંચ્યા. સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.

પંચમહાલ જિલ્લો

ગરબાડા	મો. પોલીસ સજા-રેક્ટર સાહેબે મો. એકસાઈ પોલીસ જમદારે પા. પુન્યભાઈ જીજીભાઈએ મિ. પુરુષોત્તમ બાપુજી દેસાઈએ ગામના સદગૃહસ્થો તરફથી	૫-૦-૦ ૩-૦-૦ ૨-૦-૦ ૫-૦-૦ ૨-૦-૦ ૫-૦-૦	કન્યા કલાસતી બાળા- ઓને પિત્તળના ટાંટ તથા મિઠાઈ વહેંચી. પિત્તળનાં પવાલાં તથા મિઠાઈ વહેંચી.
--------	---	--	---

ભરૂચ જિલ્લો

ખાઈ સુરજ પા. લક્ષ્મીભાઈ	૫૦-૦-૦	જુદાજુદા વખત મુખ્ય
માધવની દિકરીએ તથા		રૂલ તથા કન્યાશા-
શીવાભાઈ બદલભાઈએ		જાની બાળાઓને
		જમાડી.
રૂલ કમિટીના મેમ્બર ભગુ-	૧૦-૪-૦	રૂલના વિદ્યાર્થીને
ભાઈ નારણજી પટેલે		જમાડયા.
રૂલ કમિટીના મેમ્બર પટેલ	૨૫-૦-૦	રૂલને ધડિઆળ ભેટ
રણછોડ લક્ષ્મીરામના પુત્રી		આપ્યું.
ખાઈ તારાએ		

સુરત જિલ્લો

ખાઈ અંબા મહુમ કંચડજી	૨૫-૦-૦	રોકડ ધનામ તરીકે
દાજભાઈની વિધવાએ, અના-		વહેંચવામાં આવ્યા છે
વીલ સમાજ તરફથી ઉપરે		
નંબરે પાસ થનાર અનાવીલ		
બાળાઓને		
વકીલ ગણાભાઈ ભગવાનદાસ	૧૦-૦-૦	કન્યાશાળામાં પિતળન
મોદીએ		વાડકીઓ વહેંચી.
મિ. નાયાભાઈ હરિભાઈએ	૦-૮-૦	ફૂલઝાડના રોપા રોપવ
		સાર કુંડા નં. ૬
		લાવી આપ્યાં.
મિ. રામજી મચ્છરામે	૩-૪-૦	સાકર વહેંચી.
મિ. રામચંદ્ર ગીરજશંકર	૬-૦-૦	સને ૧૯૩૧ ના એપ્રિલ
વ્યાસે		થી ઓકટાબર ૧૯૩૧
		સુધીના દર શુક્રવારે
		રૂલમાં ચણા વહેંચ્યા
મિ. રતનજી હંપજીજી	૨-૦-૦	જનામની જોખડીઓ તથા પત્તામાં વહેંચ્યાં.
ભગવાગરે		
મિ. યુનીલાલ રૂપરામ મહેતાએ	૧-૦-૦	
બહોદુરસિંહ દાનસિંહ ઠાકેરે	૧-૦-૦	
મિ. રામચંદ્ર ગીરજશંકર વ્યાસે	૧-૦-૦	
મિ. મગનલાલ ગીરજશંકર	૧-૦-૦	
વ્યાસે		
નારશંકર અંબારામ વ્યાસે	૧-૦-૦	
મિ. મોખેદ બહેરામજી	૧-૦-૦	
એદલજીએ		
મિ. દારબશાહ માણેકજી	૧-૦-૦	
ભગવાગરે		
મિ. અખટે રહેમાન અહમદે	૧-૦-૦	

શાળાપયોગી પુસ્તક પ્રકાશન

ગુજરાતનો વાર્તારૂપ ઇતિહાસ સચિત્ર—રા. ડી. એલ. સરાયા અને આર. એમ. જોશીકૃત. આવૃત્તિ ૧૩ મી. આ ઇતિહાસ વાંચવામાં બાળકોને રસ પડે છે. ઘણા વિદ્વાનોના પ્રમાણપત્રો મળ્યાં છે. નવાનગર અને ખીખ ઘણાં શેડોમાં પાઠ્ય પુસ્તક તરીકે મંજૂર છે. ગાયકવાડ સરકારના કેળવણીખાતામાં ઇનામ, લાયબેરી માટે મંજૂર છે. કિં. ૦-૨-૬.

ગુજરાત અને કાઠિયાવાડની ભૂગોળ—વેદ અને બાલકવિ કૃત. રંગીન નકશા સહિત, આવૃત્તિ ૫ મી, નવાનગર અને ખીખ ઘણાં શેડોમાં પાઠ્ય પુસ્તક તરીકે મંજૂર છે. કાઠિયાવાડમાં બહોળો વપરાશ છે. કિં. ૦-૩-૦

પ્રાથમિક દેશી હિસાબ—સચિત્ર, બાળવાર્તા સહિત, કિં. ૦-૧-૬.

સરળ દેશી હિસાબ પ્રારંભ—રા. નરભરામ ગ. શાસ્ત્રી, પ. વિ. કેપ્પટિ એન્યુ. ઇન્સ. સાહેબ કૃત. સચિત્ર આરાક્ષરી, પુરા આંક, બાળબોધ આરાક્ષરી, ફોર્મ—આકાર, અંકગણિત, મુખગણિત, પલાખાં, કોષ્ટકો, કુંચીઓ અને દિશામાન વગેરે અનેક હકીકતોથી ભરપૂર. કિં. ૦-૧-૯.

સરળ પ્રારંભ પોથી—અગ્રેણ શિક્ષણ માટે ઉત્તમ છે. કિં. ૦-૪-૦

ડિક્ટેશન શિક્ષણ—શુક્લ અને કટારમજી કૃત. ગુ. ધોરણવાર.

ધોરણ ૧ હું, કિં. ૦-૨-૬ ધો. ૨ હું, કિં. ૦-૨-૬

ધોરણ ૩ હું, કિં. ૦-૩-૦ ધો. ૪ હું, કિં. ૦-૩-૬

ઘણાજ સુધારા સાથે, ગ્લેઝ ઉંચા કાગળ, મજબૂત પુંઠાં અને સસ્તી કિંમત હોવા છતાં શુક્લેશ્વરે અને માસ્તરોને ભરપૂર કમિશન. માસ્તરોને નમુનો મફત મોકલાશે.

મેકમિલનસ ન્યુ ઇંગ્લીશ રિડર્સની નોટસ-તરજુમા—

પ્રાથમ ભાગ ૧લાની નોટ, કિં. ૦-૬-૦ રિડર ૧લાની નોટ, કિં. ૦-૧૨-૦

પ્રાથમ ભાગ ૨ જાની ,, કિં. ૦-૭-૦ રિડર ૨ જાની ,, કિં. ૦-૧૫-૦

અનુભવી ગ્રેન્યુએટને હાથે તૈયાર, ચએલ છે. તદ્દન નવીજ પદ્ધતિ અને અવનવા સુધારાં સંહિતની ઉંચા ગ્લેઝ કાગળ પર છપાયેલ છે. માસ્તરોને નમુનો મફત મોકલાશે. કમિશન ભરપૂર મલશે.

શ્રી દ્વારકા મહાત્મ્ય—ગુજરાતી ભાષાન્તર, કિં. ૦-૧૦-૦

આ સિવાય શાળાપયોગી તમામ પુસ્તકો વગેરે વ્યાજબી ભાવે મલશે.

શુક્લેશ્વર—હુમરાજ બહવણ વેદ, એન્ડ સન.

ગ્રો:—વેદ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ—જામનગર.

ઈનામ લહાણી માટે અનોડ

કેળવણીખાતાએ મંજુર કરેલાં

સરતાં, સચિત્ર, સરળ, રૂપાળાં, વખણાએલાં બાળપુસ્તકો એકએકથી ચઢિયાતી વાર્તા, ચરિત્ર, ઇતિહાસ, વિદ્યાનતી કૃતિઓ મંજુરી નબરોની મેપૂણું માદી પુસ્તક મંગાવી ઘ્યો.

ટોલ્સ્ટોયની ૩ વાતો	૦૧
બકુલ	૦૧૨
ખિરબલનો બન્ધુ	૦૧૧
બાળવિહાર	૦૧૧
બીજમ યુધિષ્ઠિર	૦૧
બદુર્ઘ હાર	૦૧
વાધોનું વન	૦૧
બંરૂચીપુરી	૦૧
સોનાકુમારી	૦૧
કચ્છબર	૦૧૩
તોફાની ટીપુડો	૦૧૨
મોતીના દાણા	૦૧
મેઘધનુષ	૦૧
કેરીના બજાર	૦૧૩
નવનીત	૦૧૩
બાળવિહાર (૨)	૦૧૨
ગધેડાનું રાજ	૦૧
બદુર્ઘ જમરખ	૦૧
દાથી ધમધમ ચાલે	૦૧
*સવાકાની આપવીતી	૦૧
*ભૂલભૂલામણી	૦૧
સિપાઈદાદા	૦૧૧
મધપૂડો	૦૧૧
ખોટી ખોટી વાતો	૦૧
રિક્કિ ટિક્કિ	૦૧

કીર્તિસ્તંભ	૦૧
સારંગીવાળો	૦૧૨
નીલમ	૦૧૨
જયજયજય	૦૧૨
કોલસાકાકા	૦૧
મૂરખરાજ	૦૧
ધૂપસળા	૦૧
એક હતો કૃતરો	૦૧
બાળ ડાયરી	૦૧૩
મિયાઈ	૦૧*
ચોપગાંતી દુચતુરાઈ	૦૧*
બંગાળા ખિરબલ	૦૧*
ખરેખરી વાતો	૦૧૩
મોસાજની મોજ	૦૧૧*
રશીદની પેટી	૦૧*
પુસ્તકાલય	૦૧*
બહાડનો ભેદ	૩૧*
દેવી ચૌધરાણી	૧૧*
ખાંખણા (કન્યાઓ માટે)	૦૧
બલિદાન	૦૧
અખો	૦૧
યમલ	૦૧
પાંડવ ગુપ્તનિવાસ	૦૧૧
મઠનો મસ્તાનો	૦૧૧
રમકડાંની દુકાન	૦૧
સખરસ	૦૧૩

બુકસેલરોને અને લહાણી માટે ચોખ્ખ વળતર

ગાંડીવ સાહિત્યમંદિર, -સુરત.

કેળવણીખાતાએ મંજૂર કરેલાં સાળોપયોગી પુસ્તકો

હરરાય અમુલખરાય દેસાઈ કૃત.

*આરોગ્ય શિક્ષણ	૦-૮-૦
*આરોગ્ય શિક્ષિકા	૦-૭-૦
ખાળવીર	૦-૮-૦
કસરત અને હિલ	૦-૧૨-૦
ઘરમાં અને બહાર	૦-૧૨-૦
રૂમવાની રમતો	
આરોગ્ય શિક્ષણ બા. ૨	૦-૧-૧

જોકળદાસ કુબેરદાસ મહેતા કૃત.

અમદાવાદ શહેરની ભૂગોળ	૦-૨-૩
*સરળ ગુજરાત પ્રાંતની ભૂગોળ	૦-૪-૦
મુંબઈલાકો (દિંકુસ્તાનસહિત)	૦-૫-૦
સવાદ અભ્ય	૦-૧૦-૦
ખાળગીત	૦-૧-૦
ખાળિકાગીત	૦-૨-૦
*ખાળોપયોગી વાર્તાઓ	
બા. ૧ ત્રીજી આવૃત્તિ	૦-૩-૦

—વસ્તુલભાઈ લલુભાઈ પટેલ કૃત—

*ગુજરાતના ઇતિહાસની સહેલી વાર્તા, ૦-૪-૦.

નવીન દળથી લખાયેલું

ખાળસાહિત્ય.

મયુરદલ આખ્યાન	૦-૪-૦
લીમચાલુચ	૦-૪-૦
વીર અલિમન્યુ અને	
મહાબાદ	૦-૮-૦
અલાઉદ્દીન અને	
દેવતાઈ દીવો	૦-૪-૦
ખાળસંગીત માળા	૦-૪-૦
(હારમોનિયમ ગાઈડ)	
સાહિત્યાદર્શ	૧-૧૨-૦

દાલમાંજ

ટેન્સન્ટુક તરીકે મંજૂર થએલી

સરળ

ગુજરાત પ્રાંતની ભૂગોળ.

*અત્યારસુધી બહાર પડેલી ભૂગોળમાં આ એક જ ભૂગોળટેન્સન્ટુક તરીકે મંજૂર થએલી છે. ખાળકો પોતાની એજેવાંચી સમજ શકે તેવી ભાષા છે. આકર્ષક રંગીત નકશા સહિત ગુજરાતના હરેક જિલ્લાની હકીકત નવીન દળથી આપેલી છે.

અમારી દુકાને પ્રાથમિકશાળા, માધ્યમિકશાળા, કોલેજ, હો કોલેજ, લાયબ્રેરીઓને લગતાં તમામ પુસ્તકો, નકશા તથા સાળોને લગતો તમામ સામાન કિશાયત ભાવે મળશે. બહારગામના ઓર્ડર ઉપર પૂરતું ધ્યાન આપવામાં આવે છે. સિદ્ધકોને ભરપૂર કમિશન આપવામાં આવશે. એક વખત ઓર્ડર આપી ખાત્રી કરશો.

આલાદુલમાન, રીચોરોડ

અમદાવાદ.

ચંદુલાલ મણીલાલ પરીખ,

અધ્યક્તા શુદ્ધીપો.

* પાઠ્યપુસ્તક તરીકે મંજૂર કરેલાં છે.

* ખાળોપયોગી વાર્તાઓ બાજુની ત્રીજી આવૃત્તિ દમણના બહાર પડી છે. નાર્તા ઉકારા માટે પ્રણીત ઉપયોગી અને આનંદદાયી છે.

શાળાપયોગી. ટેક્સ્ટબુક તરીકે મંજૂર થયેલાં પુસ્તકો.

*૧. સરળ દેશીનામાની પદ્ધતિ આ. ૩૪ મી કિ. ૦-૫-૦.

*૨. સરળ કન્યાનામું આ. ૧ લી ૦-૨-૬

*૩. સરળ ગુજરાતી બાળવ્યાકરણ—ભાગ પહેલો
(પ્રાયમિક શાળાના ધોરણ ૪ માટે) આ. ૨૯ મી ૦-૨-૦

*૪ સરળ ગુજરાતી બાળવ્યાકરણ—ભા. ૨-૩ જો
(પ્રાયમિક શાળાના ધો. ૫-૬-૭ માટે) આ. ૨૯ મી ૦-૫-૦

૫. સરળ વ્યુત્પત્તિ જ્ઞાનપ્રકાશ—ભા. પ્રા. બુક આ. ૪થી ૦-૬-૦
(૫-૬-૭ ચોપડીનાં ચબ્દોની વ્યુત્પત્તિ સહિત)

૬. નવું સરળ ગુણગણિત—(બાળવર્ગથી ધો. ૫ સુધી)
આ. ૧૬ મી ૦-૩-૦

૭. ગુજરાત પ્રાંતની ભૂગોળવિદ્યા આ. ૧૬ મી ૦-૧-૬

૮. ગુજરાતના સંખ્યા જાણીતા શુદ્ધસેવરોને ત્યાંથી મળશે.

મુખ્ય એજન્ટ—મેસર્સ એસ. બી. શાહની કંપની

૬૬, પાતકોર નાકે—મુ. અમદાવાદ.

પ્રિમચંદ કરમચંદ શાહ, ગોંડળના માણ ૩૦. એ. ઇ. મુ. કંપડવંજ

દેશીનામું. ટેક્સ્ટબુક. કિ. ૫ આના.

પુસ્તક ઉત્તમ મનાયેલું છે. ચાલુ સમય પ્રમાણે ચોપડા અને હુડીઓની લખાવટનો સુધારા ઉપરાંત તદ્દઉપરાંત જે. કે. શેરો, વિમા અને પોષ્ટલ ઓર્ડર વિધે પુરી માહિતી તથા જુનાં મનોચત્ર ઉપરાંત નવાં ૧૯ મનોચત્ર દાખલ કર્યા છે. એક વાર વાંચી વુલના કરવા વિનંતિ છે. પોસ્ટેજ ૦-૨-૦
મુખર્જી—એન. એમ. ત્રિપાઠી સુરત—ક. ના. ની કંપની
લેડર—ટેસાઈ પ્રધર્સ, શુદ્ધસેવર. એજન્ટ—અમદાવાદ માણેકલાલ ભાઈચંદ શાહ,
છગનલાલ લલ્લુભાઈ શાહ વાયુમુક્તા ઓફિસ, પેલેસરોડ-વડોદરા.

જાહેરખબરના નવા ભાવ

આથી સર્વેને ખબર આપવામાં આવે છે કે સને ૧૯૩૦ ના બંધુઆરિથી જાહેરખબરના ભાવમાં ઘટાડો કરી તે નીચે મુજબ રાખવામાં આવ્યા છે.

મુદત	એક પાન	અડધું પાન	બા. પાન
આખું વર્ષ	રૂ. ૮૦	રૂ. ૬૦	રૂ. ૪૦
૬ માસ	રૂ. ૪૦	રૂ. ૩૦	રૂ. ૨૦
ત્રણ માસ	રૂ. ૨૫	રૂ. ૨૦	રૂ. ૧૫
એક માસ	રૂ. ૧૨	રૂ. ૧૦	રૂ. ૭

કમિશનમાં વધારો

કિંમતમાં ઘટાડો

કેળવણીખાતાએ મુંબઈ ઇલાકાની હરેક નિશાળમાં ટેફ્ટબુક તરીકે
ચલાવવાને મંજુર કરી છે.

લેખનકળા કોપિબુકો

ઉત્તમ { ગુજરાતી અને બાળબોધ છ નંબરમાં } ચોવીસ
કાગળ { હરેક નંબરની કિંમત બે આના } પાનાં

આખ્ય, મ્યુનિસિપલ, લોકલબોર્ડ, ખાનગી વગેરે અનેક શાળાઓમાં ખાસ
પસંદગીથી ચાલતી કોપિ જે બાળકો અને શિક્ષકોમાં સારા અને મુંદર બોધપ્રદ
વાક્યો માટે પ્રસિદ્ધ થયેલી છે, એવી લેખનકળા કોપિ વાંપરવા અમો નમ્રભાવે
વિનંતિ કરીએ છીએ. લખણી સૂચના વિધાના ઉપાસકો, આરાધકો અને
કેળવણીના કાર્યમાં ઉત્સાહથી રસપૂર્વક બાગ લેનારાઓ સદર લેખનકળાને
યોગ્ય રીતે તપાસી તેના અંદરના વિષયો અને પદ્ધતિને બેઠ યોગ્ય ઇન્સાફ આપીશો.

૨૫૦ અને તે ઉપરાંત કોપિ ખરીદનારને સેક્ટર ૩૦ ટકા કમિશન આપ-
વામાં આવશે. પેકિંગ અને રેલ્વે ખર્ચ પણ આપવામાં આવશે, પણ પોસ્ટ મારફત-
નું કે સ્ટેશનથી આગળનું ખર્ચ આપવામાં આવશે નહિ.

લેખનકળા કોપિબુકોને બાંધબેસતી નંબર ૧ થી ૬ સુધીની સ્ટીલ ચેતો
ખાસ મંગાવી છે તેની હરેક બોક્સમાં એક નંબરની ફક્ત ખાતરી કિં. રૂ. ૧૫.

મુંબઈ-હાદ્યાભાઈ જગજીવનદાસ એન્ડ સન્સ,

કાલકાદેવી માતાના મંદિર સામે દુકાન નં. ૩૬૭.

અમદાવાદ-પાનકોર નાકા-મેસર્સ એસ. બી. શાહની કુંપનિ,

ગોધરા-એમ. વઢીલ બ્રધર્સ, સરાઈ બજાર.

કેળવણીખાતાના મે. ડિરેક્ટર સાહેબે મુંબઈ ઇલાકાની

પ્રાથમિક શાળામાં ટેફ્ટબુક તરીકે મંજુર કરેલો

દેશીહિસાબ

ભાગ ૧ લેઃ

કિંમત ૦-૧-૬

ઘણાજ સુધારા તથા વધારા સાથે બહાર પડ્યા છે.

અત્યાર સુધી ઘણા દેશીહિસાબો બહાર પડ્યા છે, પરંતુ ખાતા
તરફથી મંજુર થયેલો ફક્ત આજ દેશીહિસાબ છે.

મળવાનું ઠેકાણું:-મેસર્સ એન. ડી. મહેતાની કું.

બુકસેલર્સ એન્ડ પબ્લીશર્સ,

દે. ૩૬૭ કાલકાદેવીરામ, મુંબઈ.

ખહાર પડ્યાં છે !   **卐**   ખહાર પડ્યાં છે !

આબેજ સંગ્રાવો.

નવીન પદ્ધતિ દર્શાવનારાં { પ્રાથમિક શાળાનાં } નવીન ચોજનાથી લખાએલાં

અંકગણિત

[પદ્ધતિવિભાગ તથા અભ્યાસવિભાગ : શિક્ષકો સાર.]

ખાળખોથી { ભાગ ૧ લો. } પુસ્તક ૧ હું :
ખાળખર્થ માટે { કિંમત રૂ. ૦-૭-૦ } પહેલાં ધોરણ માટે

[પદ્ધતિવિભાગ : માત્ર શિક્ષકો સાર.]

પુસ્તક ૨ હું : { ભાગ ૨ નો } બીજા ધોરણ માટે.
પુસ્તક ૩ હું : { કિંમત રૂ. ૦-૮-૦ } ત્રીજા ધોરણ માટે.
પુસ્તક ૪ હું : { ચોથા ધોરણ માટે.

[અભ્યાસવિભાગ : માત્ર વિદ્યાર્થીઓ સાર.]

પુસ્તક ૨ હું : { ભાગ ૩ નો } બીજા ધોરણ માટે.
પુસ્તક ૩ હું : { કિંમત રૂ. ૦-૭-૦ } ત્રીજા ધોરણ માટે.
પુસ્તક ૪ હું : { ચોથા ધોરણ માટે.

: લેખક :

ગોરીશંકર જયશંકર ભટ્ટ,
બી. એ. એસ. ડી. સી. ડી.
એડમિનિસ્ટ્રેટિવ એક્સિસર,
મ્યુનિસિપલ સ્કૂલબોર્ડ, ગુરત.

ગોહનલાલ હરજીવન પંચોડી,
આસિ. માસ્ટર,
સિટિ સ્કૂલ,
અમદાવાદ.

નમુનાની પત્રિકા સંગ્રાવો : લખો.

મેનેજર, શ્રી ગુજરાત એરિએન્ટલ બુક ટ્રીપો,

ગાંધીસ્ટ્રીટ, અમદાવાદ.

મુંબઈ ઇલાકાના રાજ્યવહીબખતાએ પ્રાય-
મિક શાળાઓમાં શિક્ષકોના ઉપયોગમાં
લેવ માટે તથા (વિદ્યાર્થીઓ માટેની)
ઘોરણ ૪ ના માટે ટેક્સ્ટબુક
તરીકે મંજૂર કરેલું.

નવા અભ્યાસક્રમને અનુસરીને નવીન
દક્ષિણી થાળાએલું.

સરળ બાળઅકગણિત
(ચોથા ઘોરણ સુધીનું)

રચનાર

ભોગીલાલ કેશવલાલ પટવા,

બી. એ. એસ. ટી. સી. ટી.

અને

પ્રસન્ન દયાળ દેસાઈ, એસ. ટી. સી.

હેડમાસ્ટર પ્રે. રફ. પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ

કોલેજ, અમદાવાદ.

મુંબઈ ઇલાકાના સરકારી કેળવણીખાતાએ
તથા વેસ્ટ ઇન્ડિયા સ્ટેટ એજન્સિએ
ટેક્સ્ટબુક તરીકે મંજૂર કરેલો.

ગુજરાતનો સરળ ઇતિહાસ
કેતી.

મનચુખરામ મણીશંકર દિવેદી

બી. એ. એસ. ટી. સી. ટી.

કિંમત ૦-૩-૦

ક્રાઇનલ પરીક્ષા માટે ધણોજ ઉપયોગી

હિંદનો સરળ ઇતિહાસ

(એક સદેહ-હાગળમાં હાથેનો સુંદર નકશા
અને ચિત્રો સહીત).

કેતી

વલ્લભભાઈ લલ્લુભાઈ પટેલ,

અને

પ્રભુલાલ અમૃતલાલ ઠાકર.

કિંમત ૦-૧૧-૦

મુંબઈ ઇલાકાના સરકારી કેળવણીખાતાએ
ટેક્સ્ટબુક તરીકે મંજૂર કરેલો.

નવી સુધારેલી આવૃત્તિ

ભરતખંડનો સરળ ઇતિહાસ

અને

રાજ્યવંચવસ્થા.

ખતાવનાર

વિઠ્ઠલદાસ ધનજીભાઈ પટેલ,

સુધારો વધારો કરનાર

મૂળજીભાઈ હીરાલાલ ચોકસી

એમ. એ.

હેડમાસ્ટર પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ

પૃષ્ઠ ૪૦૦ કિંમત રૂ. ૧-૦-૦

તા. ૬-જુન-૧૯૩૧ આવૃત્તિ કિંમત ૦-૬-૦

વાળા કોઈપણે તે વળી તે મળશે.

રા. રા. પ્રેમચંદ કરમચંદ

શાહકૃત ટેક્સ્ટ બુસ્તકો.

*ગુજરાતી બાળવ્યાકરણ

ઘોરણ ૫૪ કિંમત

ભાગ ૧ ૪ ૪૮ ૦-૨-૦

ભાગ ૨-૪ ૫-૬-૭ ૧૬૮ ૦-૫-૦

*દેથીનોમાની પદ્ધતિ ૦-૫-૦

*કન્યાનામું ૦-૨-૬

વિગ્રેષ માટે અંદરની જા. ખ. જુઓ

ખાતાએ પાઠ્ય પુસ્તક તરીકે મંજૂર

કરેલાં વ્યાકરણો.

નવીન વ્યાકરણ

ભાગ ૧ ઘોરણ ૪ ૦-૩-૦

ભાગ ૨ " ૫-૬ ૦-૫-૦

ભાગ ૩ " ૭ ૦-૧૨-૦

મંજૂર કરેલી નવીન ભૂગોળ

ગુજરાત (૧૭ નકશા)

(શિક્ષકો માટે) ૦-૪-૬

મુંબઈ ઇલાકા (૧૨ નકશા)

(શિક્ષકો માટે) ૦-૫-૦

... ..

હિંદુસ્તાન (૧૮ નકશા) ૦-૫-૦

લેખક મું. હી. ચોકસી, એમ. એ.

હેડમાસ્ટર પ્રે. રા. ટે. કોલેજ, અમદાવાદ

એસ. બી. શાહની કંપની-ચાનકોર નાકા-અમદાવાદ

પુસ્તક ૭૧.]

[અંક ૨

Gujarat School Paper

ગુજરાત શાળાપત્ર

કેબ્રુઆરિ સને ૧૯૩૨

“ નવા જમાનામાં નવા સુધારા અને પ્રગતિમાન માણસની જરૂર પડે છે. દુનિયા આગળ વધે છે, અને તેથી આપણા આપ-દાદાના વર્ણતમાં જે રીતરિવાજ તથા કાનુનો ઉત્તમ ગણાતા હતા તે હવે નિરુપયોગી નીવડે છે, અને ખરેખર આપણા મૃત્યુ પછી સત્યના દહ અને ધીમા વિકાસને હીથે વધારે ડાહ્યા થએલા લોકો દાદાના કરતાં વધારે સારી યોજના ઘડી શકશે. ”

કેળવણીખાતાના હુકમથી
તંત્રી અને પ્રકાશક (ઓગસ્ટ ૧૯૨૯ થી)
મૂળજીભાઈ હીરાલાલ ચોકસી, એમ. એ.
હેકમાસ્તર પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ.

(સર્વ હક સ્વાધીન રાખ્યા છે.)

ધી “સોયમંદ ન્યુબિડી” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં પરીખ-દેવીદાસ છબનલાલે છાપ્યું.
સંલગ્નિસ રોડ-અમદાવાદ.

અનુક્રમણિકા

મ. નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૧	કેળવણીની કસોટી	૪૧
૨	બાળવર્ગમાં પદાર્થપાઠ	૪૩
૩	ભૂગોળની શિક્ષણપદ્ધતિ	૪૫
૪	પાઠની તૈયારી	૪૮
૫	સૃષ્ટિનિરીક્ષણ	૫૭
૬	કાવ્યમાં શબ્દોનો અમલકાર	૬૪
૭	યાત્રાનાં સ્થળો	૬૫
૮	બાળવિકાસ	૭૩
૯	સરકારી જાહેરખબર	૭૭
૧૦	ધનામપત્રક	૭૮
૧૧	ખાનગી જાહેરખબર	૮૬

શાહકૃત ટેક્સ્ટ-ધૃ. લા. પુસ્તક તરીકે મંજૂર કરેલ

ગુજરાતના ઇતિહાસની સચિત્ર સહેલી વાર્તાઓ

ચોથા ધોરણ માટે સક્ષિપ્ત ચોથી આણતિ પૃષ્ઠ ૧૩૬, કિં. માન શ. ૦-૪-૦;

વિસ્તૃત પ્રથમાણતિ. પૃષ્ઠ ૨૧૬ કિં. શ. ૦-૬-૦.

શિક્ષકોની સૂચનાથી રસક્ષતિ ન થાય તેથી આ આણતિ વિરોધ દર્શાવી, યાઈચો, મોટા મુક્યા છે. આ એક જ છાત્રા છાત્રીઓ બન્નેને સરખા જોડવાની, પુષ્કળ ત્રણે, નકર્યા સદિન, સારી સરળ બાધામાં રસમાં તરબોળ કરે તેવી ઐતિહાસિક, સંપૂર્ણ સાહિત્યથી ભરપૂર વાર્તાઓનું, આધુનિક છેલ્લા સુધારા વધારા સાથેનું અતિરચ્ચિક મુકાબલે અમરસ્થાને આ પુસ્તક આવે છે.

સરળ દેશીહિસાબ (નવમી આણતિ પૃષ્ઠ ૪૪ કિં. શ. ૦-૧-૬ પૃષ્ઠ ૩૬ શ. ૦-૧-૩):—અર્ધા કરતાં આમાં સરળ પ્રાયોગિક બાળો, પુષ્કળ, હલકરણો. ધાતો, કાષ્ઠકો, લેખો અને વ્યાવહારિક સંપૂર્ણ વિગતો શિષ્યે શિક્ષકોને સરળ આગંદચક ઉપયોગી સમાવી છે. ઇતર, વાંસલ, રાખનપુર, ધોળ વગેરે સ્થાનોમાં ટેક્સ્ટબુક બાળગીત સંચલ બા. ૧ ૦-૬-૦ સંવાદ સંચલ બા. ૧ લો. ૨-૦-૦ બાળગીત સંચલ બા. ૨ ૦-૧૨-૦ સંવાદ સંચલ બા. ૨ લો. ૦-૧૨-૦ અમદાવાદ શહેરની સ. ભૂગોળ ૦-૪-૦ સંવાદ સંચલ બા. ૩ લો. ૦-૧૪-૦ બાઈચંદ પૂજાદાસ શાહ. દેડમાસ્તર, તા. સ્ક્રિપ્, હોલોડા. (મલિકાંકા) શાહ માણેકલાલ બાઈચંદદાસ દિલ્લીચકવા-અમદાવાદ. શાહ ચંદુલાલ અને પોપટલાલ બાઈચંદદાસ.

ગુજરાત શાળાપત્ર

પુસ્તક ૭૧] ફેબ્રુઆરી સને ૧૯૩૨

[અંક ૨

કેળવણીની કસોટી

મનુષ્યમાત્રની પ્રવૃત્તિ સહેતુક છે. અમુક કાર્ય શા માટે કરવામાં આવે છે; તેનું શું ફળ આવ્યું છે; શાથી ધારેલું પરિણામ આવતું નથી;—આવી જાતનાં સર્વાંશ આપણે રૂઢાંચાંવિક રીતે પૂછીએ છીએ. કાર્પણ ક્રિયાનું જોણું કે વસ્તુ, સારું કે નરસું ફળ તો હોવું જોઈએ. આપણે જે કંઈ શક્તિનો વ્યય કરી અમુક પદાર્થ ઉપર અસર ઉપજાવીએ છીએ તે તેના સંસ્કાર છે. સંસ્કારને લીધે મનોવૃત્તિ બદલાય છે અને જ્યારે તે દબ અને સચોટ હોય છે ત્યારે બાળકનું માનસ બદલાય છે. અને આપણે તેવ કહીએ છીએ. જ્યારે અમુક પ્રકારનું કામ કરવાની તેવ પડે છે ત્યારે તે કામ સરળ રીતે થોડાં વખતમાં થાય છે. શિક્ષણનો ખરો હેતુ સારી તેવ પાડવાનો—તેને યોગ્ય તાલીમ આપવાનો હોય છે. જ્યારે વિદ્યાર્થી સારી તાલીમ મેળવે છે ત્યારેજ તેને આપણે સુશિક્ષિત કહીએ છીએ. જે શિક્ષક તેના હાથ નીચેના વિદ્યાર્થીનું માનસ અમુક પ્રકારનું ઘડતો નથી તે વાસ્તવિક રીતે જોતાં તેને કેળવતો નથી, પણ અમુક જાતનું જ્ઞાન આપે છે. વ્યવસ્થિત જ્ઞાન અને સારી તેવ એ જે બાળત ઉપર શિક્ષક ખાસ ધ્યાન આપવાનું છે પણ તેમાંજે તેને જે પ્રકારની તેવ પડે છે તે બાળત બહુ અગત્યની છે. જે કંઈ આપણે શીખ્યા હોઈએ છીએ—જાણતા હોઈએ છીએ તે આપણે થોડાક વખત પછી ભૂલી જઈએ છીએ.

શાળામાં શીખેલી ઘણી બાબતો આપણે ગવિસરી જઈ એ છીએ એ ખરૂં પણ તેના સંસ્કારને લીધે અમુક પ્રકારનું જે માનસ બંધાય છે તે લાંબા વખત સુધી કાયમ રહે છે. આવી જાતની અમુક પ્રકારની જે મનોવૃત્તિ બંધાય છે તેને આપણે તાલીમ કે કેળવણી કહીએ છીએ.

એક વિદ્યાને કહ્યું છે કે વિદ્યાર્થીને જ્ઞાન આપવા કરતાં તેની જ્ઞાન ઉપર રુચિ થાય તેવી તાલીમ તેણે વિદ્યાર્થીને આપવી જોઈએ. નીતિશિક્ષણ દરરોજ આપવા કરતાં તેનું ચારિત્ર કેવા પ્રકારનું ઘડાય છે તે ઉપર ખાસ લક્ષ આપવું જોઈએ, અને તેમ લીધે વિદ્યાર્થીની નીતિના દૃષ્ટાંત તથા સત્ય તરફ તેના હૃદયમાં પ્રેમ ઉત્પન્ન કરવો જોઈએ. સ્વચ્છતા, સમ્યક્તા, સુધડતા વગેરે ટેવો પાડવાની સાથે તે વૃત્તિ એવી રીતે કેળવવી જોઈએ કે તેને તેવું કામ કરવાનું સહેજે મન થાય. જ્યાંસુધી આ પ્રમાણે વિદ્યાર્થીના જ્ઞાન, ચારિત્ર અને સંસ્કૃતિ તરફ પ્રેમની લાગણી થાય નહિ ત્યાંસુધી તેનું જ્ઞાન પંડિતના જેવું છે. તે અમુક બાબતે જોણું છે એ ખરૂં પણ તેના અમલ કરવાનું આત્મચરિત્ર તે પ્રાપ્ત કરી શકે એ નથી.

આપણે બધા દરજ્જાના બાળકને શિક્ષણ આપવાનું કામ કરીએ છીએ; પણ આપણે શાંતિથી જોવું કે આપણે જે મહેનત કરીએ છીએ તેનું શું ફળ આવે છે. જો આપણી ધારણા મુજબ પરિણામ આવતું નથી તો આપણને કુદરતી રીતે ગ્લાનિ થાય છે, કારણ કે કિયાનું ફળ તો આવવું જ જોઈએ એવો નિશ્ચય આપણા મનમાં હોય છે. આવી ધારણા મુજબ આપણે આપણા કામનું સરવૈયું કાઢી તપાસ કરવી કે આપણી મહેનતનું શું ફળ આવ્યું છે. પરીક્ષક છોકરાંની પરીક્ષા લે છે તે આવી જાતની એક પ્રકારની કસોટી છે પણ તેના કરતાં વધારે રચાયેલી પરિણામની તપાસ આપણે કરવી જોઈએ. ખીલું વસ્તુની મોઢક કેળવણીમાં પણ ઘણી બાબતો નકામી નીવડે છે, અને ઇચ્છિત કાર્ય દક્ષિત થતું નથી એ આપણે સર્વ જાણીએ છીએ. શિક્ષકની મહેનત તેની ધારણા મુજબ જરૂર આવતી નથી અને વિદ્યાર્થીઓને જે જ્ઞાન મળવું જોઈએ તે તેમને પ્રાપ્ત થતું નથી. આનું શું કારણ હશે? તેનાં કારણ તો ઘણાં છે પણ મુખ્ય બાબત એ છે કે શિક્ષકની કેળવણીનું ફળ પરીક્ષાના પરિણામ ઉપરાંત તેના ચરીર, મન અને હૃદય ઉપર જે અસર થઈ છે તે તરત જાણવાને માટે હાથમાં આપણી પાસે સાધન નથી. સુધાર તેનું કામ ઝટ માપી શકે છે; ખેડૂતને તેની મહેનતનું ફળ થોડી વખતે મળે છે; દાકતર

ચોટી મુદતમાં તેના ઘરઘીનો રોગ મટાડી શકે છે; પણ શિક્ષકના કામની અસર કેવી રીતે મોપી શકાય? જેમ એક મોટી નદી ઉપર પૂલ બાંધતાં લાંબો સમય લાગે છે તેમ શિક્ષકની તાલીમની અસર ઘણા સમય પછી જોવામાં આવે છે. બીજા બધા કામ કરનારની અસર સ્થૂલ વસ્તુ ઉપર થાય છે એટલે તે જાણવાને મુશ્કેલી પડતી નથી, પણ શિક્ષકની કેળવણીની અસર બાળકના વ્યક્તિત્વ ઉપર શી થાય છે તે ઝટ જાણવું મુશ્કેલ છે. વળી જ્યાંસુધી અમુક વિદ્યાર્થી તેના શિક્ષક પાસે લાંબા વખત સુધી બરાબર તાલીમ લે નહિ ત્યાંસુધી તેની અસરની તુલના કરવી એ અયોગ્ય છે. અત્યંત સારી શાળાના વાતાવરણથી તેમજ બાહ્ય શિક્ષણના સમાગમથી વિદ્યાર્થીના માનસમાં મોટો ફેરફાર થાય છે, પણ તેવા ચારિત્રના સંસ્કાર પડવાને માટે તો ઘણા વખતની એકજ પ્રકારની તાલીમની જરૂર છે. પ્રાચીનકાળમાં શિષ્ય ગુરુની પાસે તેના સમાગમમાં ઝાઝો વખત ગાળતો હતો એટલે તેના વ્યક્તિપ્રભાવની અસર તેના ઉપર અદ્વય રીતે દૃઢ થતી અને તેને લીધે તેને અમુક પ્રકારના વિચાર કરવાની તથા કામ કરવાની ટેવ પડતી. તેવા સંસ્કારને લીધે તેનું ચારિત્ર ધકાતું અને સંસારમાં તે તેનું વ્યક્તિત્વ તે પ્રમાણે બતાવતો હતો.

આ ઉપરથી જે બાળત ધ્યાનમાં રાખવાની છે તે એ છે કે શિક્ષકના કામની કસોટી સાધારણ રીતે થઈ શકે એમ નથી. તેને માટે તો પરીક્ષકની દૃષ્ટિ વ્યાપક અને સંસ્કારી હોવી જોઈએ. અમુક બાળત બાળકને લખતાં કે વાંચતાં આવડે એ કેળવણીની ખરી કસોટી નથી, પણ તેનાએ કરતાં તેના સંસર્ગને લીધે તેના ઉપર કેવા સંસ્કાર પડે છે તે બાળત ધ્યાનમાં રાખવાની છે. વળી સારા સંસ્કારનું ફળ તાત્કાલિક નીવડે એવી આશા રાખવી એ કેળવણીની ખરી દૃષ્ટિ નથી. શિક્ષકનો ધંધો એવો અટપટો અને વિકટ છે કે એકદમ તેને સારો કે ખોટો કહેવો એ સાહસ છે. તેના કાર્યની અસર લાંબા વખત સુધી નિહાળવાની જરૂર છે, અને પછી તેની તુલના કરવી જોઈએ.

બાળવર્ગમાં પદાર્થપાઠ

બાળકોની અવલોકનશક્તિનો વિકાસ થાય તેને માટે પદાર્થપાઠની યોજના છે. આપણે સર્વ કાંઈ જુદી જુદી વસ્તુઓ જોઈએ છીએ. પણ તેનું આપણે અવલોકન કરેલું હોતું નથી. જ્યારે આપણને અમુક વસ્તુની

જરૂર પડે છે ત્યારે તે બરાબર તપાસીએ છીએ. આવી રીતે હેતુપૂર્વક જોવું તેને અવલોકન કહે છે. બાળવર્ગમાંનાં બાળકોએ ઘરમાં કે બહાર કેટલીક વસ્તુઓ જોઈ હોય છે. દરેક બાળકે લાલ, લીલો, પીળો વગેરે રંગ જોયા હોય છે, તેમજ નાની મોટી વસ્તુઓ જોઈ હોય છે; તેણે ખારી, ખાટી, ગળી વગેરે વસ્તુઓ ખાધી હોય છે; લીસું, કરકરું, ટાઢું, જાનું વગેરે સ્પર્શનો તેણે અનુભવ કરેલો હોય છે; કોઈ કોઈ વખત ભારે, હલકી વસ્તુ પણ તેણે અનુભવી હશે; અવાજના સંબંધમાં પણ તેમ કહી શકાય. જ્યારે વસ્તુસ્થિતિ આ પ્રમાણે હોય તો તેમને તેને લગતા પદાર્થયાદ આપવાની રીત જરૂર છે? ખરી રીતે જોતાં તો એમ જણાય છે કે બાળકનું જે પદાર્થજ્ઞાન છે તે અચોક્કસ અને અપૂર્ણ હોય છે. બાળકે બિલાડી તો જોઈ હશે. જ્યારે તે સંબંધી વર્ગમાં પાઠ આપવામાં આવે છે ત્યારે તેને ઘણી નવી બાબતો જાણવાની મળે છે. આવા પદાર્થયાદ આપતી વખતે તેને વધારે જ્ઞાન આપવાનું છે તે દષ્ટિ રાખવાને. બ્રહ્મે તેણે જાતે તે વસ્તુના સંબંધમાં શું અવલોક્યું છે તે બાબત ખાસ ધ્યાનમાં રાખવાની છે. આ મુદ્દો સ્પષ્ટ કરવા આપણે રંગનો પાઠ લઈશું.

બાળવર્ગમાં બાળકે લાલ રંગ જોયો હોય છે. જ્યારે શિક્ષક લાલ ઢાગળ બતાવી પૂછે છે કે તેનો રંગ કેવો છે? તે કહે છે કે 'લાલ'. મરચાનો રંગ કેવો છે? 'લાલ' ટોપીનો રંગ કેવો છે? લાલ. આવી રીતે લાલ રંગનું તો જ્ઞાન હોય છે તો ઉપર પ્રમાણે સવાલ પૂછવાથી શો લાલ થાય છે તે સમજી શકાતું નથી. ખરી રીતે તો લાલ રંગનું જ્ઞાન કરવાને તેનાથી ચક્ષુ ઉતરના લાલ રંગની બીજી વસ્તુઓના રંગ ઓળખાવવા માટે પ્રયાસ કરવાની જરૂર છે. ઘેરો લાલ, આછો લાલ, રત્નમડો, કીરમજી વગેરે લાલ રંગના જુદા જુદા ભેદ પારખવાના મતોયત્ન કરવાની વધારે અગત્ય છે. આ પ્રમાણે બાળકને લાલ રંગના જુદા જુદા ઝીણા ભેદ ઓળખાવાની તાકીમ આપ્યા પછી તેની પાસે તેવા રંગના જુદા જુદા ઢાગળો તૈયાર કરેલા રંગના જુદા જુદા તફાવતવાળા તખ્તોને મળતા ગોઠવવાનું તેને કહેવું જોઈએ. જો બાળક તે પ્રમાણે રંગ ઓળખતાં શીખશે તો તેની જોવાની શક્તિ કેળવશે અને તે રંગની ખૂબીને જાણી શકશે. આ પ્રમાણે પીળો, વાદળી વગેરે જુદા જુદા રંગના પાઠનું શિક્ષણ આપવું જોઈએ. બીજી ઇન્દ્રિયોની તાકીમમાં પણ તેવા જુદા જુદા ભેદ પારખી શકવાની ત્રાજકની શક્તિ વધે એવો યત્ન કરવો જોઈએ.

ભૂગોળની શિક્ષણપદ્ધતિ*

અત્યારની કેળવણીમાં ભૂગોળના વિષયને શિક્ષણમાં વધારે અગત્યનું સ્થાન પાશ્વત્ય દેશોમાં આપવામાં આવે છે; કારણ કે કેળવણીના એક વિષય તરીકે તેની અગત્ય ધણી છે એમ હવે સમજવા લાગ્યું છે. ભૂગોળ-થી કલ્પનાશક્તિ કેળવાય છે, અને કાર્યકારણની દૃષ્ટિએ તેનાથી તર્ક-શક્તિ પણ કેળવાય છે. વળી ભૂગોળની યથાયોગ્ય સમજુતી માટે નિરીક્ષા કરવાની પણ જરૂર પડે છે, એટલે અવલોકન કરવાની ટેવ પણ કેળવાય છે. દેશદેશની અદ્ભુત વાતો, સાંભળી સાહસ વૃત્તિને ઉત્તેજન મળે છે. વિદ્યાર્થીને જે આ વિષય ઉપર રસ ઉત્પન્ન ન થાય તો તેની માનસિક સ્થિતિમાં કંઈકે દોષ છે એમ માનવાને કારણ મળી આવે છે. ભૂગોળની આટલી મહત્તા હોવાથી તે વિષયનો શાસ્ત્રીય પદ્ધતિથી પૂરું અભ્યાસ થવો જરૂર છે.

આપણા દેશમાં જુની પદ્ધતિ પ્રમાણે હજી ધણી શાળાઓમાં ભૂગોળ શીખવતી વખતે કેવળ નામાવલી અથવા તો શુષ્ક આંકડાઓ શીખવવામાં આવે છે. આથી વિષયનું ચેતન જે વડે વિદ્યાર્થીઓમાં ઉત્સાહ અને પ્રેરણા આવે છે તેની ખામી રહી જાય છે અને લૌકિક જીવન સાથે જે તેનો સંબંધ છે તે આવી પદ્ધતિથી નજીક જાય છે. દેશની નદીઓ, શહેરો, બંદરો, અને પર્વતોની નામાવલીથી વિદ્યાર્થીઓને શો ફાયદો થવાનો છે? ખરી રીતે તો એકલી નામાવલીને બદલે કાર્યકારણનો સંબંધ જો સ્પષ્ટ કરવામાં આવે, એટલે કે દેશને અથવા શહેરને નદીની શી ઉપયોગિતા છે, શા માટે નદીનું પાણી ઉપયોગમાં લઈ શકાતું નથી, પર્વતોથી દેશને શા લાભલાભ છે, તેમની રચના વગેરે, બંદરો શા માટે ઓછીવત્તી અગત્યનાં છે, તેમની સ્થિતિ ત્યાં કેમ છે, વગેરેની માહિતી શાસ્ત્રીય પદ્ધતિથી આપવામાંજ ભૂગોળશિક્ષણનું રહસ્ય રહેલું છે. કોઈપણ દેશની ખનીજ કે જમીનતળસમૃદ્ધિ અને તે દેશના લોક, એ એ વચ્ચે કેવો સંબંધ છે અને એકબીજાની પરસ્પર શી સ્થિતિ છે તે ભૂગોળનો વિષય છે. આરબ, ચીના, કીરગીઝ, જુઝુ, એસ્કીમો, મેઓરી, અને અંગ્રેજ, અમેરિકન, ફ્રેન્ચ, જર્મન, હિંદુ વગેરે લોકોનાં જીવનમાં-તેમના આદર્શોમાં કેમ ફેર છે વગેરે વિષયો ભૂગોળશિક્ષણના છે.

* મુખ્ય ઇલાકા, ખીજ ભૂગોળ પરિપદ વખતે વડોદરાના એન્જ્યુકેશનલ કમિશનરે આપેલું ભાષણ-ચોડા ફેરફાર સાથે.

ભૂગોળનો વિષય ખરી રીતે જોતાં એકપક્ષી. વિષય નથી એ ખરા-
ખર સમજવાની જરૂર છે. વિજ્ઞાન, ખગોળ, ભૂરતરશાસ્ત્ર, સમાજશાસ્ત્ર,
ગણિત, પ્રાણીશાસ્ત્ર, વનસ્પતિશાસ્ત્ર, વાણિજ્ય, વગેરે વિષયો એ ભૂગોળના
સ્પર્શરેખારૂપ વિષયો છે, અને ન્યારે ન્યારે ભૂગોળ શીખવતી વખતે એ
વિષયોનાં મૂળતત્ત્વોનું જ્ઞાન આવશ્યક થઈ પડે ત્યારે તે આપવાની ખાસ
જરૂર છે. જો આવી રીતે વિષય શીખવવામાં ન આવે તો ભૂગોળ શિક્ષ-
ણનો કાર્ધ હેતુ સરતો નથી, અને સમય નિર્વર્થક જાય છે.

પાશ્ચાત્ય દેશોમાં ન્યારે ભૂગોળને આટલી અગત્ય આપવામાં આવી
છે અને તેને લગતાં નવીન પુસ્તકો પણ સંખ્યાબંધ બહાર પડતાં
થયાં છે, ત્યારે આપણા દેશમાં સ્વભાષામાં તેવાં પુસ્તકો તૈયાર થયાં નથી
તેમ તેવી રાષ્ટ્રીય દષ્ટિ પણ કેળવાઈ નથી, અને શિક્ષણ જુની ધરેઠની
ગોખણુ પદ્ધતિથી અપાય છે.

એવું કહેવાય છે કે આ દેશની પરિસ્થિતિ એવા પ્રકારની છે કે જેથી
તે ખીજા દેશોથી નિરાળો પડી ગયો છે, અને ખીજા પ્રજાઓના સમાગમમાં
આવી નહિ શકવાથી નવીન વિચારો તે દેશ જલદી ગ્રહણ કરી શકતો
નથી. આપણે ત્યાં ભૂગોળશિક્ષણનું નવું સ્વરૂપ સમજવામાં હજી આવ્યું
નથી. દેશની આસપાસ ઉંચા પહાડો અને સમુદ્ર આવવાથી તે નિરાળો
પડી ગયો છે અને તેથી તેની સંસ્કૃતિ પણ તેવીજ નિરાળી રહી ખીલી છે.
આ જે દૃષ્ટિકોણ છે તે ઇતિહાસની દૃષ્ટિએ વાર્તાવિક્ક લાગતી નથી. જુદા
જુદા દેશોની સાથે આ દેશનો સમાગમ એક યા ખીજી રીતે એટલો બધો
વિવિધ છે કે હજી સુધી તેવો સમાગમ ખીજા કોઈ દેશ પ્રાપ્ત કયો હોય
એનો દાખલો મળ્યો નથી એમ કહી શકાય. દા. તરીકે, ઇન્ડો-આપર્ન
લોકોએ હિંદુસ્તાનમાં પ્રવેશ કર્યો અને ત્યારપછી અનેક વિગ્રહોથી અથવા
ખીજી રીતે ખીજા દેશોમાં સંસ્થાનો વસાવ્યાં અને ત્યાં જે સંસ્કૃતિઓ
ઉદ્ભવી તે તેના સાહિત્યમાં જણાઈ આવે છે. પછી બૌદ્ધધર્મ ઉત્પન્ન થયો જે
દુનીઆમાંના મદાન ધર્મોમાંનો એક ધર્મ છે. તેની અસર પૂર્વ અને
પશ્ચિમના દેશોમાં થવા લાગી હતી.

સૈદ્ધાંતો મુધી આ દેશ દુનીઆના કેન્દ્રરૂપ હતો, અને પોતાની
સંસ્કૃતિદ્વારા દુનીઆના ખીજા દેશોના આચારવિચારમાં પરિવર્તન કરી
રહ્યો હતો. તે દરમિયાન ઇરાની, ગ્રીક, સિથિઅન, વગેરે લોકોની સંસ્કૃતિની
અસર પ્રાંતિક દેશો ઉપર પડવા લાગી હતી. પછીથી મુસ્લીમ અને યુરોપી

સંસ્કૃતિની અસર હિંદી સંસ્કૃતિ ઉપર થવા વાળી. આ પ્રમાણે દેશની પરિસ્થિતિ દેશને એક આડરૂપ નહોતી; કારણકે જુદી જુદી પ્રજાઓએ હિંદમાં આવી તેની સંસ્કૃતિનું અનેરૂં સ્વરૂપ ધણું છે.

વ્યાપારી દષ્ટિએ પણ આ દેશે એકાંત સ્થિતિ ભોગવી નથી. ૩૦૦૦ વરસ સુધી આ દેશ તે જમાનાની સંસ્કૃતિના કેન્દ્રરૂપ હતો, અને તે વખતે દેશના લોકનું સામુદ્રિક જીવન પણ પહેલા વર્ગનું હતું. પેશુ, કામ્બોડીઆ, જાવા, સુમાત્રા, બોર્નિઓ અને પૂર્વમાં છેક જાપાન સુધી દેશનાં સંસ્થાનો વસ્યાં હતાં. દક્ષિણ ચીન, મલાયા દ્વીપકલ્પ, અરબસ્તાન, ઈરાનનાં મુખ્ય શહેરો, અને પૂર્વ આફ્રિકાનો કિનારો, આ સ્થળોએ તેનાં વેપારી સંસ્થાનો પણ હતાં. રોમરાજ્યના દેશો જોડે પણ દેશનો વેપારી સંબંધ હતો, અને તે પૂર્વ અને પશ્ચિમના દેશોના વ્યાપારી પ્રવૃત્તિનું મુખ્ય સ્થાન હતું.

આ પ્રમાણે દેશની પરિસ્થિતિ તેને કાષ્ઠપણુ પ્રકારે ગેરલાભ કરતી થઈ પડી નથી. ઉત્તરના વિશ્વ પ્રદેશોના ઘાટો લોકોની આવજાના અને વેપારના ધોરી રસ્તા થઈ પડ્યા હતા. દક્ષિણનો મહાસાગર મહાન દરિયાઈ માર્ગ થઈ પડ્યો હતો. શરૂઆતમાં તે એક મોટી આડરૂપ હતો પણ પછીથી પ્રજાનું નૌકા ખીલ્યું અને દરીઆ મારફતે દેશપરદેશનો વેપાર અથવા સંબંધ સાથે સાથે ખીલ્યો. પરિણામે દેશ દક્ષિણ મહાસાગરનું સર્વોપરિપક્વું ભોગવતો થયો. વેપારીઓની કુશલતા, સાદસ, નાવિકોની હિંમત, ઉપદેશકોનો ઉત્સાહ એ આ દેશનાં આંતર જાળ હતાં. વળી દેશની મધ્યપરિસ્થિતિ પણ ધણીજ અનુકૂળ થઈ પડી હતી. એક બાજુથી આફ્રિકા, બીજી બાજુએ વિશાળ દ્વીપો, ઉત્તરે મહાન જૂમિપ્રદેશ, એ પ્રતિકૂળ પરિસ્થિતિ હોવા છતાં તે અનુકૂળ થઈ પડી હતી. અને તેને લીધેજ તેની સમૃદ્ધિ અને સંસ્કૃતિમાં નવું જાળ આવ્યું હતું. દેશનું ખનીજ પણ સારા પ્રમાણમાં છે, જેથી પહેલાં તેવી ઉદ્યોગપ્રવૃત્તિથી પશ્ચિમએશિઆ, ઇજિપ્ત અને યુરોપનો સંબંધ સંકળાયેો હતો.

અત્યારે આ જમાનામાં દેશપરદેશનો સંબંધ વધ્યો છે, સહવાસ વધ્યો છે, અને વિજ્ઞાનની શોધને લીધે, અંતર, અને સમયનાં વિદ્યો દૂર થયા છે એટલે દુનીઆની જુદી જુદી પ્રજાઓ એક કુટુંબરૂપ ગણાવા લાગી છે; તેથી કાષ્ઠ પણ એક પ્રજાને બીજાના સહકાર વિના ચાલે તેમ નથી. જાતિ કે રંગભેદ પ્રત્યે તિરસ્કારની લાવના એ ખરી રીતે જોતાં અજ્ઞાનનું કારણ છે, પણ જો દેશની આબોહવા અને પરિસ્થિતિનો વિચાર કરીએ તો આ લાવના નષ્ટ થાય તેમ છે. પ્રજાની ત્રુટિ એ કેટલેક અંશે દેશની.

પરિસ્થિતિના પરિણામરૂપ છે, એ વાત નિર્વિવાદ છે. ઠંડા પ્રદેશના લોકની ઉદ્યોગશીલવૃત્તિ અને ઉષ્ણ પ્રદેશના લોકની સ્વાભાવિક મંદવૃત્તિ એ દેશની પરિસ્થિતિનો મૌલિક તફાવત છે. એમાંથી એક આત્મતિક દોષ છે એમ કહેવું ભૂલભરેલું છે. પરિસ્થિતિ એ દેશના લોકના ચારિત્રમાં ઘણો ભાગ ભજવે છે. જીવનકલકમાં જ્યાં પ્રતિકૂળ રિયતિ છે ત્યાં મહાન પુરુષાય કરી લોક આજીવિકા મેળવે છે. જ્યાં તે અનુકૂળ છે ત્યાં સહેજ પુરુષાયે અટળક દ્રવ્યસંપત્તિ પ્રાપ્ત થાય છે. આમ પરિસ્થિતિ એ કેટલેક અંશે જીવનના પાચારૂપ છે. અમેરિકાની વિશ્વતિ, દક્ષીણીઓની દરિદ્રતા, એ સ્વાભાવિક છે. તેવીજ રીતે બીજા દેશો મંથંધી. પણ આથી કરીને દેશ દેશ વચ્ચે જે તિરસ્કારવૃત્તિ કે વૈરભાવ ઉત્પન્ન થાય એ ઇચ્છવાનું નથી.

ભૂગોળ અને આંતર રાષ્ટ્રીય જીવન વચ્ચે કારણકાર્યનો સંબંધ છે, એ બાબત ભૂગોળશિક્ષણમાં સ્પષ્ટ થવી જોઈએ; પણ અત્યારના ભૂગોળ-શિક્ષણમાં એ દષ્ટિ જોવામાં આવતી નથી. શાળાના વિષયોમાં ભૂગોળ ઉપર યોગ્ય અને શાસ્ત્રીય ધ્યાન અપાતું નથી. શિક્ષકો તેને અવગણી કાઢે છે, અને વિદ્યાર્થીઓને તે કેવળ શુષ્ક લાગે છે. ભૂગોળ શીખવતાં નકશાનો ઉપયોગ કરવામાં આવતો નથી, એટલે નકશાનો અર્થ પણ વિદ્યાર્થીઓ ન સમજે એ કેવળ સ્વાભાવિક છે. નકશા ઉપર કે પૃથ્વીના ગોળા ઉપરની દિશા કે તેના ઉપરના અંતરનો ખ્યાલ વિદ્યાર્થીઓને હોતો નથી.

પાઠ્યપુસ્તકોની પણ ઘણી ખામી છે. તેમાં કેવળ દેશનાં નામ, શહેરો, નદીઓ, ખનીજો, વનસ્પતિ અને ઉદ્યોગનાં નામોજ હોય, આવાં પુસ્તકો ભૂગોળનાં પુસ્તકો તરીકે નિરુપયોગી છે. અંગ્રેજીમાં કેટલાંક મનુષ્ય-જીવનની દષ્ટિએ લખાએલાં પુસ્તકો છે તેનો સ્વભાષામાં તરલુમો થવો જોઈએ. ખરી રીતે જોતાં દેશીઓએ પ્રવાસ કરીને અને નિરીક્ષા કરીને સ્વભાષામાં પુસ્તકો લખવાં જોઈએ તોજ ભૂગોળની ઉણપ મટી જાય.

પાઠની તૈયારી

સાદું શિક્ષણ આપવાની ઇચ્છા રાખનાર શિક્ષકે જે પાઠ શીખવવાના હોય, તેની કાળજીપૂર્વક તૈયારી કરવાની જરૂર છે. શિક્ષકે પાઠની તૈયારીને માટે ખરા દિલથી જેટલો શ્રમ લીધો હશે, તેટલી સફળતા તેને તે પાઠમાં અવસ્ય મળશે. આ શ્રમ કેવી રીતે લેવો, એટલે પાઠની તૈયારી કેવી રીતે

કરવી, તે દરેક શિક્ષકે ખરાખર જાણવાની જરૂર છે. આ બાબત સારી રીતે સમજ્યા પછી રીતસર કરેલો શ્રમ સફળ થાય છે, એમાં જરાપણ સંશય નથી; માટે પાઠની તૈયારીમાં કંઈ કંઈ મુખ્ય બાબતો ઉપર લક્ષ આપવાની જરૂર છે, તે વિષે વિચાર કરીએ. પાઠની તૈયારી માટે મુખ્યત્વે કરીને ત્રણ બાબતો અતિ અગત્યની છે: (૧) પાઠ સંબંધી જ્ઞાન, (૨) પાઠ શીખવવાની પદ્ધતિ, (૩) પાઠની નોંધ. આ ત્રણ બાબતોને પાઠની તૈયારીનાં અગત્યનાં અંગ કહીએ તો પણ વાસ્તવિક છે. હવે આ ત્રણેક અંગ સંબંધી અનુક્રમે જરા ખારીક વિચાર કરીશું.

(૧) પાઠ સંબંધી જ્ઞાન:—

પાઠની તૈયારીનું આ પહેલું અને અતિ મહત્ત્વનું અંગ છે. જે પાઠ શીખવવાનો હોય તેનું એટલે શીખવવાના વિષયનું શિક્ષકને પરિપૂર્ણ અને સંગીન જ્ઞાન હોવું જોઈએ. માટે શિક્ષકે પ્રથમ તો વિષય સંબંધી જ્ઞાન મેળવવાની તૈયારી કરવાની છે. જે આ તૈયારી ખરાખર કરવામાં નહિ આવે તો શીખવવાનો પાઠ નિષ્ફળ નીવડશે. કુવામાં હોય તો હવાડામાં આવે; એ કહેવત પ્રમાણે શિક્ષકમાં છત હશે તો શિષ્યમાં આવશે. આ ઉપરથી સાબીત થાય છે, કે પાઠની તૈયારીમાં વિષયને લગતું વિશાળ જ્ઞાન ગ્રાસ કરવાને માટે ખાસ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. જે વિષય શીખવવાનો હોય તે વિષયના માત્ર એકજ પુસ્તક ઉપર આધાર નહિ રાખતાં, તે વિષયનાં બીજાં જુદાં જુદાં પુસ્તકોમાંથી જેટલી મળી શકે તેટલી વિસ્તૃત હકીકત મેળવવી જોઈએ. ઇતિહાસના એકજ પુસ્તકમાંથી હકીકત વાંચીને પાઠ શીખવનાર શિક્ષક કરતાં તેનાં જુદાં જુદાં પુસ્તકોમાંથી વિશેષ હકીકત મેળવવાનો શ્રમ લઈ પાઠની સારી તૈયારી કરી શીખવનાર શિક્ષક પોતાના પાઠમાં વિશેષ સફળ થશે.

વાચનનો પાઠ શીખવવાનો હોય, તો પાઠમાં આવતી બાબતોની સંપૂર્ણ માહિતી તેને લગતાં પુસ્તકો વાંચીને મેળવવી જોઈએ. દાખલા તરીકે, ગુજરાતી વાચનમાળાની પાંચમી ચોપડીનો મહા કવિ પ્રેમાનંદનો પાઠ શીખવવાનો હોય તો પ્રેમાનંદનું જીવનચરિત્ર ગ્રાચીન કાવ્યમાળાના દ્રૌપદીદરણુના પુસ્તકમાંથી વાંચી જવું જોઈએ. તે ઉપરાંત પ્રેમાનંદના મુખ્ય શિષ્યો (વલ્લભ, રતનેશ્વર, વીરજી અને સુંદર) વિષે પણ માહિતી મેળવવી જોઈએ. વળી પ્રેમાનંદ કવિનાં જે પુસ્તકોનાં નામ તે પાઠમાં આપેલાં છે, તે પુસ્તકો સંબંધી જરૂર જેટલી હકીકત કાવ્યદોહનના પુસ્તકોમાંથી મેળવી લેવી જોઈએ. આવી તૈયારી કરી હશે તો શિક્ષક વિદ્યાર્થીઓની જિજ્ઞાસા વૃક્ષ કરી શકશે.

કોઈ વિદ્યાર્થી પૂછશે, કે લક્ષ્મણાદરણ, સુભદ્રાદરણ અને સુધન્વાખ્યાનમાં કોના સંબંધી શી દહીકત છે, તે શિક્ષક તરતજ તેના ખુલાસો કરી, તેની ટુંકી દહીકત કહી શકશે. ગુજરાતી વાચનમાળાની ચોથી, પાંચમી, છઠ્ઠી અને સાતમી ચોપડીમાં ઘણા પાઠો અને કવિતા એવાં છે, કે તે સંબંધી વિશેષ જ્ઞાન શિક્ષકે મેળવવું જોઈએ. તે પાઠો અને કવિતા સારી રીતે શીખવવાની તૈયારીમાં શિક્ષકે સરસ્વતીચંદ્ર, કરણ ધેન્નો, મુદ્રારાક્ષસ. શાકુન્તલ નવલઅંચાયળી, નર્મગદ્ય, નર્મપદ્ય, નળાખ્યાન, મામેરૂં, કલાપીનો કેકારવ, વગેરે પુસ્તકો અવશ્ય વાંચવાં જોઈએ. આવી રીતે તૈયારી કરી દશે, તે જ પાઠ કે કવિતાનું શિક્ષણ આપવાનું હશે તેના ઉપર શિક્ષક યોગ્ય વિવેચન કરી, વિદ્યાર્થીના મન ઉપર તે સંબંધી સારો પ્રકાશ પાડી શકશે.

શિક્ષકે શીખવવાના પાઠ સંબંધી વિશેષ જ્ઞાન મેળવવા માટે કેવી જાતનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ, તે એક દાખલો આપવાથી સ્પષ્ટ સમજી શકાશે. ધારો કે શિક્ષકને પાંચમી ચોપડીના પૃષ્ઠ ૮૨ની કવિતા “તું મારો આધાર દયાનિધિ તું મારો આધાર” શીખવવાની છે. તેમાં “સકળ વિકળતા ટાળી દધને વીખ વિપયથી વાર” એ લીટી છે. આ લીટીમાં ‘વીખ વિપય’ એટલે ‘વિપયરૂપી વિપ’ એને માટે શિક્ષકે આ પ્રમાણે વિશેષ જ્ઞાન મેળવવું જોઈએ.

પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયો છે: (૧) શ્રવણ, (૨) ત્વચ્ચા, (૩) ચક્ષુ, (૪) નિર્ઘ્ણા, (૫) નાસિકા. આ દરેક ઇન્દ્રિયનો એક એક વિપય છે: (૧) શ્રવણનો શબ્દ, (૨) ત્વચ્ચાનો સ્પર્શ, (૩) ચક્ષુનો રૂપ, (૪) નિર્ઘ્ણાનો રસ, (૫) નાસિકાનો ગંધ. આવી રીતે શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ, અને ગંધ એ પાંચ વિપય છે. એ પાંચે વિપય વિપ સમાન છે, કારણ કે વિપયાન કરનાર જેમ મરણને શરણુ થાય છે, તેમ આ વિપયોનું સેવન કરનારની પણ એજ દશા થાય છે. આ સત્ય નીચેનાં દૃષ્ટાંતોથી સાબીત થાય છે.

(૧) શબ્દના વિપયરૂપી ઝેરથી હરણુ મરણાધીન થાય છે. શિકારી વનમાં વીણા વગાડે છે, એટલે નાસતું હરણુ તેના શબ્દથી મોહ પામી જાન બુલે છે, અને રિથર થઈ જાય છે. પરિણામે તે શિકારીના તીરનો ભોગ થઈ પડે છે.

(૨) સ્પર્શના વિપયરૂપી ઝેરથી હાથી સપડાઈ જાય છે. હાથીનો શિકાર કરનાર જંગલમાં એક મોટા ઉંડા ખાડા ઉપર એક બનાવટી હાથણી ગોઠવે છે. જંગલી હાથી તેને જોઈને વિહ્વલ અને છે, અને તે ઉંડા ખાડામાં પડી જાય છે. પરિણામે શિકારીને હાથે તેનું મૃત્યુ થાય છે.

(૩) રૂપના વિષયરૂપી ઝેરથી પતંગીકે પોતાના પ્રાણ ગુમાવે છે. દીપકના પ્રકાશથી મોહાંધ બની પતંગીકે તેમાં પડે છે, અને બળીને ભરમ થઈ જાય છે.

(૪) રસના વિષયરૂપી ઝેરથી માછલું મરે છે. મચ્છીમાર પાસે લોહાનો બનાવેલો અણીદાર કાંટો હોય છે. તેને એક દોરી બાંધેલી હોય છે. કાંટા ઉપર ખાવાની વસ્તુ ભરાવીને તે પાણીમાં ફેંકે છે, માછલું તે પદાર્થ ખાવા જાય છે, કે તરત પેલો કાંટો તેના ગોમાં ભેરવાઈ જાય છે. પછી મચ્છીમાર દોરી ખેંચી લે છે, તેની સાથે માછલું બહાર ખેંચાઈ આવે છે, અને મરણ પામે છે.

(૫) ગંધના વિષયરૂપી ઝેરથી ભ્રમરનો નાશ થાય છે. આખો દિવસ કમળમાં ભરાઈ રહ્યા છતાં તેની ગંધથી નહિ ધરાતાં રાત્રે કમળ બિડાઈ જાય છે, તોપણ તે તેમાં કેદી થઈને રહે છે. એટલામાં હાથી ત્યાં પાણી પીવા આવે છે, તે કમળને પેલા ભ્રમર સહિત ખાઈ જાય છે.

આવી રીતે એક વિષયરૂપી ઝેરથી એક પ્રાણીનું મરણ થાય છે, તો આ પાંચે વિષયમાં બંધ બની તેનો ઉપભોગ કરનાર મનુષ્ય પાપમાલ થઈ જાય, એમાં કંઈ પણ શક નથી. વિષયરૂપી વિષના સંબંધમાં આટલી માહિતી શિક્ષકે આવશ્ય મેળવવી જોઈએ.

આવી જાતની તૈયારી માટે શિક્ષકે નિત્ય અભ્યાસક થવાની જરૂર છે. તેનામાં નવું નવું જાણવાની તીવ્ર ઇચ્છા હોવી જોઈએ, અને તે ઇચ્છા વૃદ્ધ કરવા માટે તેણે અગત્યનું વાચન હંમેશાં નિર્ધારિત વાંચનું જોઈએ. આમ કરવાથી શિક્ષકનું વાચન વિશાળ બનશે, અને તે તેના શિક્ષણમાં ઘણુંજ ઉપયોગી થઈ પડશે. કાળજીવાળો શિક્ષક વર્તમાનપત્ર અને સારાં માસિકો વાંચી, તેમાંથી પણ પોતાના પાઠને માટે સારી સામગ્રી મેળવી શકશે. આ સામગ્રી ભૂગોળના પાઠ માટે તો તેને અતિશય ઉપયોગી થઈ પડશે. છેલ્લામાં છેલ્લા ઔગોલિક સમાચારના જ્ઞાનથી ભૂગોળનો પાઠ તે સંપૂર્ણ અને રસિક બનાવી શકશે. આ ઉપરથી સ્પષ્ટ સમજી શકાશે કે જ્ઞાનપિપાસુ કર્તવ્યનિષ્ઠ શિક્ષકનું દરરોજનું દરેક વાચન ખરેખર તેના શિક્ષણની તૈયારીરૂપ જ છે.

(૨) પાઠ શીખવવાની પદ્ધતિ :—

પાઠની તૈયારીનું આ બીજું અગત્યનું અંગ છે. પાઠને માટે વિષયનું સારું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યા પછી તે પાઠ શીખવવાની પદ્ધતિ સંબંધી તૈયારી કરવાની જરૂર છે. પદ્ધતિની તૈયારી વિના મેળવેલું જ્ઞાન વિદ્યાર્થીઓ સમક્ષ

વચલા માળમાં જવાનો પ્રયત્ન કરે છે, પરંતુ ત્યાં તો ચોતરફ અગ્નિની ભયંકર ભવાળાઓ લલુકી રહેલી જુએ છે. તે તરતજ પાછો ફરી અગા-
સીની વંડી ઉપરથી જોડેના ધરમાં કૂદી પડી પોતાના પ્રાણ બચાવે છે.
ધરનો માલિક નોટો અને દાગીના લેવા કેમ ન ગયો ? સ્ત્રી અને બાળકોને
બચાવવા કેમ ન ગયો ? જોડેના ધરમાં કેમ કૂદી પડ્યો ? આવી રીતે દ્રવ્ય
અને સ્ત્રી પુત્રાદિ કરતાં પણ પોતાના પ્રાણ વિશેષ વહાલા છે, તેનો ખ્યાલ
આપી શકાશે.

આ પ્રમાણે પ્રાણ કેટલા વહાલા છે, તેનું માપ રજુ કર્યા પછી
આવા અતિશય વહાલા પ્રાણ કરતાં પણ સૌને રામચંદ્રજી વિશેષ વહાલા
લાગતા, એટલે તેમના ઉપર સૌને કેટલું વદાલ હતું, તેનો મંપૂર્ણ ખ્યાલ
વિદ્યાર્થીઓને આવી જશે. વળી રામચંદ્રજીના વિયોગથી તેમના પિતા
દશરથ રાજાના પ્રાણ ચાલ્યા ગયા; તે બનાવ ઉપરથી આ વહાલની સાબીતી
પણ આપી શકાશે.

કવિતાના પાઠમાં પણ આવી જાતની તૈયારીની જરૂર છે. ત્રીજી
ચોપડીના ૨૪ મા પાઠની કવિતામાં ગાય કહે છે, કે “વાછરડાં વલવલે
બિચારાં ને પય બીજા ખાય.” આમાં વાછરડાંનો વલવલાટ સમજાવવા
માટે ગાયનું દૂધ દોહતી વખતનો દેખાવ ખડો કરવો જોઈએ. થોડુંક દૂધ
ધાવવા દીધા પછી બળાટકારે ખેંચી લઈ ખીસે બાંધેલું વાછરડું ધાવવા
જવા માટે કેટલાં વલખાં મારે છે (ટળવળે છે), તેનું આબેહુજ ચિત્ર પ્રશ્નોત્તર
પદ્ધતિથી રજુ કરવું. આમ કરવાથી બાળકો ‘વલવલે’ શબ્દનું રહસ્ય બરા-
બર સમજી શકશે. શબ્દના માત્ર પર્યાયથી તેના રહસ્યનો ખ્યાલ વિદ્યાર-
થીઓને આવી શકતો નથી, એ વાત શિક્ષકે કદી પણ ભૂલવી નહિ.
શબ્દનું બારીક રહસ્ય સમજાવવાને માટે તો આવી જાતના પ્રયત્નની
ખાસ જરૂર છે. રહસ્ય સમજાવ્યા પછી પર્યાય શીખવવામાં કંઈ પણ
બાધ નથી.

આ પ્રમાણે દરેક વિષયના મુદ્દાની શિક્ષણશૈલીની તૈયારી માટે
આવાં દર્શાવેલા આપી શકાય, પણ વિસ્તારભયને લીધે આટલા વિવેચનથી
સંતોષ માનીએ છીએ.

(૩) પાઠની નોંધ:—

પાઠની તૈયારીનું ત્રીજું અંગ પાઠની નોંધ છે. પાઠને માટે કરેલી
તૈયારી વ્યવસ્થિત રીતે ગોઠવીને બરાબર લખવામાં આવે, તે પાઠની નોંધ
કહેવાય. પાઠની નોંધનાં મુખ્ય ચાર અંગ છે: (૧) પાઠના વિભાગ, (૨)

પાઠના મુદ્દા, (૩) શિક્ષણ શૈલી, (૪) કાળા પળાઆની નોંધ. પાઠના વિભાગ-માં આરંભ, મુખ્ય વિષય અને, પુનરાવર્તનનો સમાવેશ થાય છે. પાઠના મુદ્દામાં મુખ્યત્વે કરીને મુખ્ય વિષયના કમિટ મુદ્દા લખવાના હોય છે. શિક્ષણશૈલીમાં દરેક મુદ્દો કઈ પદ્ધતિથી કેવી રીતે શીખવવાનો છે, તે જણાવવાનું હોય છે; અને કાળા પાટીઆની નોંધમાં શીખવવાના વિષય સંબંધી મુદ્દાસર ટુંકી નોંધ લખવાની હોય છે.

પાઠની નોંધમાં શું લખવું, અને કેટલું લખવું, તેનો સંભાળપૂર્વક વિચાર કરવાની ખાસ જરૂર છે. પાઠની નોંધ જેમ અને તેમ ટુંકામાં અને મુદ્દાસર લખવી જોઈએ. મુખ્ય વિષયના મુદ્દા સમજાવવા માટે જેટલા પ્રશ્નો પૂછવાની જરૂર પડે છે, તે બધા પ્રશ્નો નોંધમાં લખી શકાય નહિ. એવા સઘળાં પ્રશ્નો જે શિક્ષણશૈલીમાં લખવામાં આવે, તો નોંધ બહુજ લાંબી થઈ જાય, માટે ખાસ અગત્યના પ્રશ્નો હોય તે તેમાં લખવા જોઈએ. દાખલા તરીકે, વાચન કે કવિતાના પાઠની નોંધમાં ભાવાર્થના સહસ્ત્રના પ્રશ્નો લખવા જોઈએ.

વળી મુખ્ય વિષયના અમુક મુદ્દાની સ્પષ્ટ સમજ આપવા માટે શિક્ષકને જે વિવેચન કરવાનું હોય છે, તે બધું નોંધમાં જણાવી શકાય નહિ; પરંતુ તે સમજ કેવી રીતે આપવાની છે, તે ટુંકામાં જણાવવું જોઈએ. શિક્ષણશૈલીમાં આ બાબત ટુંકમાં કેવી રીતે જણાવવી, તે નીચે આપેલા જે નમુના ઉપરથી સ્પષ્ટ સમજ શકાશે.

(૧) 'વીખ વિષયથી વાર' એના સ્પષ્ટાકરણ માટે શિક્ષકે કેટલી માહિતી મેળવવી જોઈએ, તે પાઠની તૈયારીના પહેલા અંગમાં જણાવ્યું છે. હવે તે બધી હકીકત અને તેને અંગે થવાના પ્રશ્નોત્તર શિક્ષણશૈલીમાં લખવામાં આવે, તો બહુજ લાંબાણ થઈ જાય, માટે તે સંબંધી કરેલી તૈયારીની સારસૂપ હકીકત ટુંકાણમાં આ પ્રમાણે લખી શકાય:—

પાંચ જાનેન્દ્રિયના પાંચ-વિષયો શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ, અને ગંધ છે, તે પ્રશ્નોત્તર પદ્ધતિથી સાદી ભાષામાં સમજાવીશ. પછી તે પાંચે વિષય વીખ (ઝેર) સમાન છે, તેનો ખ્યાલ આપવા માટે શબ્દથી દરણુ, સ્પર્શથી હાથી, રૂપથી પતંગીઉં, રસથી માછલું, અને ગંધથી ભમરો મરણુ પામે છે, તેની સમજ આપીશ. એવા વિષય રૂપી ભયંકર ઝેરથી દૂર રાખનાર (બચાવનાર) દયાનિધિ પરમેશ્વર સિવાય બીજું કોઈ નથી, માટે તેનાથી દૂર રાખવા પરમકૃપાળુ પ્રભુની પ્રાર્થના કરી છે, એ બાબત સૂચક પ્રશ્નોથી સમજાવી, તેનો ભાવાર્થ સ્પષ્ટ કરીશ.

(૨) “ તે હયા મુલ્યવાળા હોવાથી સૌને પ્રાણથી પણ વહાલા લાગતા” આ વાંક્યમાં પ્રાણથી પણ વહાલા લાગતા એટલે કેટલા વહાલા લાગતા, એ કેવી યુક્તિ પ્રયુક્તિથી અને કેવી જાતની પ્રશ્નોત્તર પદ્ધતિથી સમજાવવાની જરૂર છે, તે પાઠની તૈયારીના બીજા અંગમાં જણાવ્યું છે; પરંતુ તે બધું વિસ્તારથી નોંધમાં લખી શકાય નહિ. નોંધમાં તો માત્ર પદ્ધતિની તૈયારી સમજી શકાય તેવી રીતે સંક્ષિપ્તમાં આ પ્રમાણે લખાય:-

પ્રાણથી પણ વહાલા એટલે કેટલા વહાલા તેની બરાબર સમજ આપવા માટે માણસને પોતાના પ્રાણ કેટલા વહાલા છે, તેના ખ્યાલ જુદા જુદા બે પ્રસંગો રજુ કરીને સ્વયંક પ્રશ્નોદ્વારા આપીશ. એવા અતિશય વહાલા પ્રાણ કરતાં પણ રામચંદ્રજી વિશેષ વહાલા લાગતા, એટલે તેમના પર સૌને કેટલું વહાલ હશે, તે કહાવીશ. પછી દશરથરાજનું મરણ થવાનું કારણ પૂછી, રામચંદ્રજી ઉપરના તેમના અગાધ પ્રેમની સાબીતી રજુ કરી મૂળ મુદ્દા ઉપર પુરેપુરો પ્રકાશ પાડીશ.

આ પ્રમાણે નોંધમાં પાઠની વિવરણ તૈયારીનું માત્ર તત્ત્વજ્ઞ લખવું જોઈએ. હઠીને વસોવીને જેમ માખણ કાઢવામાં આવે છે, તેમ નોંધ એ પાઠની તૈયારીનું નવનીત હોવું જોઈએ. વસોણાના માખણ ઉપરથી તેને ઉત્પન્ન કરનાર દૂધના કસનું માપ નક્કી કરી શકાય છે, તેમ પાઠની નોંધ ઉપરથી પાઠની તૈયારીના કસનું માપ જાણી શકાય છે.

આ ઉપરથી સ્પષ્ટ સમજી શકાશે કે પાઠની નોંધ એ પાઠની તૈયારીનાં પહેલાં બે અંગ ઉપરથી તેના સાર સ્પષ્ટ ઉત્પન્ન કરેલું પાઠનું નવીન અંગ છે. પાઠની તૈયારીનું એ મૂર્તિમંત સૂક્ષ્મ સ્વરૂપ છે. જ્ઞાન અને પદ્ધતિને યોગ્ય સ્વરૂપમાં ગોઠવવાં, એ કંઈ સહેલું કામ નથી. એમાંજ શિક્ષકની કુશળતાની કસોટી થાય છે.

પાઠની તૈયારીમાં નોંધને માટે લીધેલા અમ શિક્ષકને પોતાના પાઠમાં માર્ગસૂચક થઈ પડે છે. શિક્ષણરૂપી નૌકાનું એ સુકાન છે. એટલે શિક્ષણ રૂપી નૌકાને તે સુકાનની સહાયતાથી સહીસલામત રીતે ધારેલે સ્થળે લઈ જવામાં સફળતા મળે છે.

પાઠની તૈયારી વિષે ઉપર પ્રમાણે વ્યાખ્યાનિત જે કંઈ કહેવામાં આવ્યું છે, તે શિક્ષક બંધુઓને પોતાના કાર્યમાં માર્ગદર્શક થાય, એવી આશા સાથે આ લેખ સમાપ્ત કરવામાં આવે છે.

પ્રેમચંદ રામચંદ દેવિંગ કૌલેજ } સાકરલાલ પુરુષોત્તમ શુક્લ,
અમદાવાદ } હેડ માસ્ટર, પ્રેક્ટિસિંગ સ્કૂલ.

સૃષ્ટિનિરીક્ષણ

દ્વિદળ વનસ્પતિનાં કુટુંબો

અં છુટી પાંખડીવાળાં

૧. કમળનું કુટુંબ

કૌટુંબિક લક્ષણો:--

મૂળ--જમીનમાં કાંદવની અંદર હોય છે, જેથી વનસ્પતિ તણાઈ ન જાય. હવા લેવાને ચડમાંથી કેટલાંક મૂળ પાણીની સપાટી પર આવે છે, જેને હવામૂળ કહેવામાં આવે છે.

ચડ--પાણીની અંદર ગાંઠાના આકારનું હોય અને પાણીની અંદર વધતું જાય. પાણી સુકાઈ જાય ત્યારે ચડની ગાંઠ કાંદવમાં ઢંકાઈ જાય અને પાણી ફરી આવે ત્યારે તેમાંથી નવાં પાન નીકળે.

પાન--પોચા ગર્ભવાળા મધ્યમાં આવેલી લાંબી દાંડીવાળાં; પાણીની નીચે હોય ત્યાંસુધી ગોળ વીંટળાઈ ગએલાં; દાંડી સીધી અથવા ત્રાંસી થઈ, ઝોછા વધતા પાણીમાં પાનને હમેશાં પાણીની સપાટી પર રાખે, જેથી પાન હવા લઈ શકે. પાનને ઉપરના ભાગમાં ચીકટ પદાર્થનું પડ હોય, જેથી ઉપર પડેલું પાણી સરી પડે અને પાન સડી ન જાય. હવા લેવાનાં છિદ્રો ઉપરની બાજુએ હોય. જમીન ઉપર ભગતા છોડને આવાં છિદ્રો ઘણે અંશે નીચેની બાજુએ હોય છે. પાન ઉપર નસોની ગુંથણીથી સુંદર આકૃતિઓ થાય છે.

ફૂલ--અનેક ખંડી, ચાર વજ પત્રોવાળું, અનેક પાંખડીઓ અને પુકેસરોવાળું, નલિકા વિનાના અગ્રવાળું હોય છે.

ફળ--ઠળાઆના વર્ગનું ફળ થાય છે.

૨. દાડમનું કુટુંબ

કૌટુંબિક લક્ષણો:--

મૂળ--સોટીમૂળ. ચડ--છોડ અથવા ઝાડના રૂપમાં હોઈ સખત કાઠવાળું. પાન--સાદાં, આખી દિનારીવાળાં, સામસામાં, તેલી અંથીઓવાળાં.

ફૂલ--અનેક ખંડી, ચારથી પાંચ જોડાએલાં વજપત્રો, ચારથી પાંચ પાંખડીઓ અને ઘણાં પુકેસરોવાળાં, ગર્ભાશય બે કે વધારે પાનોવાળું.

ફળ--શિંગ કે ઠળાઆવાળા ફળના વર્ગનું.

આ કુટુંબમાં જાંબુ, યુકેલીપ્ટસ વગેરેનો સમાવેશ થાય છે.

૩. ખસખસનું કુટુંબ

કૌટુંબિક લક્ષણો :—

મૂળ—સોટીમૂળ. યડ—છોડવાના રૂપમાં, રસવાળું.

પાન—પાનની ઉપર મીણના જેવા ચીકટ પદાર્થનું પડ હોય.

ફૂલ—અનેક ખંડી, જે વજ્રપત્ર હોય, જે ફૂલ ખીસે એટલે ખરી પડે; ચાર સદેહ પાંખડીઓ અને પુષ્કળ નરતંતુઓ હોય.

ફળ—ઝંદર ઘણા પડદાઓવાળું. ઉપરના ભાગમાં છિદ્રો વાટે ખીજ ખેરવતું.

૪. સીતાફળીનું કુટુંબ

કૌટુંબિક લક્ષણો :—

મૂળ—સોટીમૂળ. યડ—છોડ અથવા ઝાડનો પ્રકાર હોઈ ડાળાંવાળું.

પાન—આખી કિનારીવાળાં, એક પછી એક ગોઠવાયેલાં.

ફૂલ—અનેક ખંડી, ત્રણ વજ્રપત્ર; ત્રણ કે છ પાંખડીઓ અને પુષ્કળ નરતંતુઓવાળાં. ગર્ભાશય અનેક યાનોનું બનેલું હોય.

ફળ—ઠંળીઆવાળું સંયુક્ત ફળ થાય.

રામફળ આ કુટુંબની વનરપતિ ગણાય છે.

૫. રાઈનું કુટુંબ

કૌટુંબિક લક્ષણો :—

મૂળ—સોટીમૂળ, બહુ ફેલાતાં નથી.

યડ—રોપાઓના રૂપમાં હોવાથી ચોચા ગર્ભવાળું, ડાળાંવાળું.

પાન—ઉપરનાં પાન નાનાં, દીંટા વિનાનાં; નીચેનાં મોટાં, દીંટાંવાળાં ખંડાત્મક હોય.

ફૂલ—અનેક ખંડી, ચાર વજ્રપત્ર અને ચાર પાંખડીઓવાળાં, પુકેસર છ, ચાર ઉંચા, જે ટુંકા. ગર્ભાશય ઉંચું જે પાનવાળું.

ફળ—શિંગના વર્ગનું.

૬. ત્રાસંબીનું કુટુંબ

કૌટુંબિક લક્ષણો :—

મૂળ—સોટીમૂળ. યડ—ઝાડ અથવા છોડના રૂપમાં હોવાથી ડાળાંવાળું.

પાન—પારદર્શક ટપકાંવાળાં, રક્ત આકારમાં ગોઠવાયેલાં, પાંખોવાળાં.

ફૂલ—અનેક ખંડી, ચાર કે પાંચ વજ્રપત્રો અને પાંખડીઓવાળાં અને આઠ દસ કે તેથી ઓછાં નીચેથી બેઝાયેલાં પુકેસરાવાળાં. ગર્ભાશય ઉંચું ચાર કે પાંચ બેઝાયેલાં પાનોવાળું.

ફળ—વિવિધ પ્રકારનું.

ખાટાં તથા મીઠાં લીંણુ; નારંગી વગેરે આ કુટુંબનાં ગણાય છે.

૯. આંખાનું કુટુંબ

કૌટુંબિક લક્ષણો—

મૂળ—સોટીમૂળ. જમીનમાં ડળાંઓ નાખી ફેલાય.

ચડ—સખત કાષ્ઠભાગવાળું, બહારથી વધનારું.

પાન—દીંટીના મૂળમાં પત્તિઓ વિનાનાં, ૨ આકારમાં ગોઠવાયેલાં.

ફૂલ—અનેક ખંડી, એક દાંડી ઉપર સમૂહમાં હોય. વજ્રપત્રો,

પાંખડીઓ અને નરતંત્રુઓ ત્રણથી પાંચ હોય, ગર્ભાશય ઉંચું.

ફળ—વિવિધ પ્રકારનાં. આંખાનું ફળ ગોટલાવાળું હોય.

(વિશેષ વર્ણન માટે જુઓ શાળાપત્ર, એપ્રિલ ૧૯૩૦).

લીલામુ, કાળુ વગેરે આંખાના કુટુંબની વનસ્પતિ ગણાય છે.

૮. ગુલાબનું કુટુંબ

કૌટુંબિક લક્ષણો—

મૂળ—સોટીમૂળ. ચડ—ઝાડ, છોડ અને રોપાઓના વર્ગનું.

પાન—રક્ત આકારમાં ગોઠવાયેલાં, દીંટા આગળ પત્તિઓવાળાં.

ફૂલ—અનેક ખંડી, પાંચ વજ્રપત્રો અને પાંચ પાંખડીઓની કળી

બને. અનેક પુકેસરો હારખંધ ગોઠવાયેલાં હોય. ગર્ભાશયનાં પાન છુટાં હોય.

ફળ—રસદાર માવાવાળું હોય.

બદામ અને સફરજન આ કુટુંબની વનસ્પતિ ગણાય છે.

૯. વાલનું કુટુંબ

કૌટુંબિક લક્ષણો—

મૂળ—સોટી મૂળ. જમીનમાં તાંતણાઓ નાખી ફેલાય.

ચડ—ઝાડ છોડ અને રોપાઓનાં રૂપમાં હોય. ઘણાંખરાં મોટાં ચતાં નમી પડી વેલાઓની જેમ ઉપર ચઢે.

પાન—પત્તિઓવાળાં, રક્ત આકારમાં ગોઠવાયેલાં, બનતાં સુધી સંયુક્તવર્ગનાં હોય.

ફૂલો—દિખંડી, બાજુમાં ખીલતાં, બનતાં સુધી પાંચ જોડાયેલાં

વજ્રપત્રો અને પાંચ પાંખડીઓવાળાં; પુકેસરો બનતાં સુધી દસ હોય

અને કાં તો છુટાં અથવા નળા આકારે જોડાયેલાં હોય. ગર્ભાશય એક

પાનવાળું ઉંચું હોય.

ફળ—શિંગતા વર્ગનું, વજ્રથી જોડાયેલું. ખીજ દ્વિધન ઉપર છાલ-વાળું. આ કુટુંબની ખીજ વનસ્પતિમાં ચણા, વટાણા, તુવેર વગેરે કઠોળ, શણ, આંબલી, ગુલમહેર, બાવળ, લગ્નમણી વગેરેનો સમાવેશ થાય છે.

૧૦. થોરનું કુટુંબ

કૌટુંબિક લક્ષણો—

મૂળ—સોટીમૂળ, પાણીનો સંગ્રહ કરે. થડ—રોપાના વર્ગનું, રસથી ભરેલું. પાણીનો સંગ્રહ કરી જોષ્ઠતા પ્રમાણમાં વાપરે.

પાન—થોર જંગલી વનસ્પતિ છે અને બનતાં મુધી સૂકા પ્રદેશમાં ઉગે છે એટલે શોષણક્રિયાથી છોડને નુકસાન ન થાય એટલા માટે પાનને શરૂઆતમાં જ ખેરવી નાખે છે. પાંદડાંના અભાવે ખોરાક ઉત્પન્ન કરવાનું કામ થડ કરે છે. હાથીઆ થોરને આત્મરક્ષણ માટે કાંટાઓ ઉગે છે.

ફૂલો—ફૂલો એકાંતિક, છુટાંછવાયાં, બધા ભાગોવાળાં હોય છે. ગર્ભાશય નીચું અને ફળ દળાઆવાળું હોય છે. મુધારેલી જાતના થોર ઢોરને ખોરાક તરીકે આપવામાં આવે છે.

૧૧. જોડાયેલી પાંખડીઓ વાળાં કુટુંબો

૧. કાકડીનું કુટુંબ

કૌટુંબિક લક્ષણો—

મૂળ—સોટીમૂળ. થડ—પોલું, વેલના પાન-ખડખડાં, મોટાં સામ-સામા આવેશાં અને બાલુમાંથી વીંટળાવા માટે રેસાઓ કાઢતાં. ફૂલ-અનેક ખંડી; એકજાતીય (નર અને નારીજાતિનાં એકજ છોડ ઉપર) સફેદ અથવા પીળા રંગનાં, જોડાયેલાં પાંચ વજ્રપત્રો અને પાંખડીઓ-વાળાં. પાંચ કે ત્રણ ધુકેસરો હોય. ગર્ભાશય નીચું એકથી દસ પાનોનું બનેલું હોય.

ફળ—માવાવાળું, ખીજથી ભરેલું, દળાઆવાળા વર્ગનું.

ખીજ--ચીકણા પદાર્થથી વીંટળાયેલું હોવાથી જમીનમાં બરાબર ચોટી રહે છે અને અનુકૂળતા મળે કે તરત નવો છોડ ઉત્પન્ન કરે છે. આ કુટુંબમાં કેળું, દુધી, તરણચ, ચીકડું, ટેટી વગેરેનો સમાવેશ થાય છે. પપેઈ ઘણે અંશે આ કુટુંબને મળતું આવે છે.

૨. શકરીઆનું કુટુંબ

કૌટુંબિક લક્ષણો--

મૂળ—સોટીમૂળ, શકરીઆના વેલને ગાંઠો આગળથી જમીનમાં દબાવવામાં આવે તો ત્યાં નવાં મૂળ નીકળે અને નવા ફળુમા ફૂટે.

ચક્ર—રોપા વર્ગનું, પોચા ગર્ભવાળું. પાન—સ્ફૂ આકારમાં ગોઠવાય.
ફૂલ—અનેક ખંડી, ગરણીના આકારનાં, જુદી જુદી લંબાઈનાં પાંચ પું-
કેસરોવાળાં. ગર્ભાશય ઉચું. ખે પાનવાળું.

ફળ—કાતરાના અથવા ઠળાઆના વર્ગનું. ખાવાનાં શકરીઆં ફળ
અથવા મૂળ નથી પણ ચડેનો ભાગ ગળાય છે.

૩. આંકડાનું કુટુંબ

કૌટુંબિક લક્ષણો—

મૂળ—સોટી મૂળ. ચક્ર—દૂધ જેવા રસવાળું, છોડના વર્ગનું.

પાન—સામસામાં, આખી કિનારીવાળાં, ફૂલ—અનેક ખંડી, પાંચ
ખીડાએલી પાંખડીઓવાળાં; પાંચ પુકેસરોવાળાં.

ગર્ભાશય ખે પાનનું.

ફળ—શિંગના વર્ગનું, ખે મોટાં ખાનાંવાળાં ડાબલીના આકારનું
ખીજ વાળ જેવા તાંતણાઓથી વીંટળાએલું.

૪. વૃલસીનું કુટુંબ

કૌટુંબિક લક્ષણો—

મૂળ—સોટીમૂળ. ચક્ર—રોપા અથવા છોડના વર્ગનું, ડાળાંવાળું.

ફૂલ—દ્વિખંડી, પુકેસર ખે અથવા ચાર, સ્ત્રીકેસરની નસિકા ખે
અગ્ર વાળાં. ગર્ભાશય ઉચું ખે પાનનું બનેલું.

ફળ—શિંગના વર્ગનું, અનેક ખીન્નેને ખેરવતું.

૫. સાગનું કુટુંબ

કૌટુંબિક લક્ષણો—

મૂળ—સોટીમૂળ. ચક્ર—ઝાડ અથવા છોડના વર્ગનું. તેલી પદાર્થ-
વાળું, જેથી ખીજા મારતાં પણ લાકડું તુટે નહિ અને પાણીમાં સડે નહિ.

પાન—સામસામાં, મોટાં, ગુંચણવાળાં નસોવાળાં.

ફૂલ—પુકેસર ઘણે ભાગે ચાર હોય. ગર્ભાશય ચાર ખંડોવાળું.

૬. જાંઘનું કુટુંબ

કૌટુંબિક લક્ષણો—

મૂળ—સોટી મૂળ. ચક્ર—ઝાડ અથવા છોડના વર્ગનું. પાન—સામ-
સામાં. ફૂલ—સાંજના ખીજે; અનેક ખંડી. પુકેસર ખે.

ગર્ભાશય ઉચું, ખે પાનનું બનેલું.

આ કુટુંબમાં પારિજાત અને ઓલીવનો સમાવેશ થાય છે.

૭. સુરજમુખીનું કુટુંબ

કૌટુંબિક લક્ષણો—

મૂળ—સોટીમૂળ. થડ-રોપાઓના વર્ગનું, નળીના આકારનું.

આ કુટુંબમાં લગભગ ૧૦૦૦૦ જાતના છોડવાઓનો સમાવેશ થાય છે એટલે મૂળ અને થડમાં વિવિધતા માલમ પડે છે.

પાન—સામસામાં અથવા રફ આકારમાં ગોઠવાય. સુરજમુખીનાં પાન ફાંચાળાં, મોટાં અને રફ આકારમાં ગોઠવાયેલાં હોય છે.

ફૂલ—ઢાંડી ઉપર અનેક નાનાં નાનાં ફૂલોનો સમૂહ હોય છે, જેનું ફરતી ગોઠવાયેલી પાંદડીઓ રક્ષણ કરે છે. પાંચ પુકેસરો હોય જેમની ઢાંડીઓ છુટી હોય, પણ પરાગક્રોષ જોડાયેલા હોય છે.

ગર્ભાશય નીચું હોય છે. ફૂલ સૂર્ય તરફ ફર્યા કરે છે.

ફળ—ચૂકું, બીજ ન એરવે તેવું. બીજ માવા વિનાનું અને તેલી પદાર્થવાળું હોય છે.

આ કુટુંબમાં દળ્તરીગલ, કચુંબી, કોસન્દ્યમમ, દાદલીઆ, ઝીનીઆ, કાસમોસ વગેરેનો સમાવેશ થાય છે.

ક વજૂ અથવા પાંખડીઓ બેમાંથી એકજ અથવા એક ન હોય તેવાં કુટુંબો.

૧. એરંડાનું કુટુંબ

કૌટુંબિક લક્ષણો—

મૂળ—સોટીમૂળ. થડ-ઝાડ, છોડ અથવા રોપાઓના વર્ગનું. એરંડાનું થડ પોણું હોય છે. પાન-રફ આકારમાં ગોઠવાયેલાં, જનતાં સુધી પતિ-ઓવાળાં એરંડાનાં પાન ખંજાર હોય છે અને તેમની ઢાંટા પાસેની પતિઓ ખરી પડે છે. પાનની બાજુ ખંડાત્મક હોય છે.

ફૂલ—ધણે ભાગે નાનાં, ન દેખી શકાય તેવાં અને એકજાતીય હોય. ફૂલમણિને બહારનું ઢાંકણ ધણે ભાગે ન હોય. ગર્ભાશય ઊંચું, ત્રણ પાનનું બનેલું અને જનતાં સુધી ત્રણ ખાનાઓવાળું હોય.

ફળ—સિંગના વર્ગનું, તેડીબીઆંવાળું હોય છે.

રખરનાં ઝાડ આ કુટુંબની વનસ્પતિ ગણાય છે.

પાણીમાં ઉગનારી વનસ્પતિનાં ખાસ લક્ષણો

ઉપર જણાવેલાં કુટુંબોમાં કેટલીક વનસ્પતિ પાણીમાં ઉગતી માલમ પડે છે. આવી વનસ્પતિનાં થડ, પાન, ઢાંડી વગેરે બહુધા પોલાણવાળાં

હોય છે, અને આ પોલા ભાગમાં પુષ્કળ હવા ભરેલી રહે છે. હવા એ વનસ્પતિને માટે અગત્યની વસ્તુ છે અને તે મેળવવા માટે તે જુદી જુદી અનેક યુક્તિઓ કરે છે. આવી વનસ્પતિના ખાસ કરીને ત્રણ પ્રકાર પાડવામાં આવે છે:

૧. જે વનસ્પતિનાં પાન પાણીની ઉપર હવામાં રહેતાં હોય તેવી. પાણીમાં ઊગતા હંસરાજના છોડવાઓનાં પાન સાખરનાં શિંગડાઓની જેમ પાણીની સપાટી ઉપર હવામાં રહેલાં જણાય છે. આવાં પાન પોચાં હોય છે અને તેમાં હવા ભરેલી હોય છે.

૨. જે વનસ્પતિનાં પાન પાણીની સપાટી ઉપર તરતાં રહે તેવી. કમળ પોતાનાં પાનને પાણી ઉપર હંમેશાં તરતાં રાખે છે. પાનની ઢાંડી એવા પ્રકારની હોય છે કે તેથી તળાવમાં પાણી વધે તો ઢાંડી સીધી ચર્મ પાનને ઉંચે લઈ જાય અને પાણી નીચું જાય તો ઢાંડી ત્રાંસી જની પાનને સપાટી પર રાખવા નીચે લઈ જાય.

૩. જે વનસ્પતિનાં પાન પાણીમાંજ કુબેલાં રહે તેવી. આવી જાતની વનસ્પતિ પાણીમાં આગળેથી હવા અને બીજા દારો લઈને પોતાનો નિર્વાહ ચલાવે છે. પાણીમાં રહેનારાં માછલાં જેવાં પ્રાણીઓ કાર્બોનિક એસિડ ગેસ બહાર કાઢે તેમાંથી તે કાર્બન લઈને પોતાની વૃદ્ધિ કરે છે અને પ્રાણુવાયુને છુટો પાડે છે, જે માછલાંને શ્વસનક્રિયામાં કામ લાગે છે. આવી વનસ્પતિનાં પાનને હવા લેવાનાં છિદ્રો હોતાં નથી, કારણ કે તેમને આવાં છિદ્રોની જરૂર હોતી નથી.

આ ઉપરથી આપણે જોઈ શકીએ છીએ કે જે સ્થાનમાં અમુક વનસ્પતિ ઊગતી હોય તે સ્થાનને અનુકૂળ થાય તેવી રચના પોતે પોતાના શરીરમાં કરી લે છે અને પોતાનો વિકાસ સાધવા પોતાનાથી અને તેટલા સઘળા પ્રયાસો કરે છે. કુદરત તેમના આ કાર્યમાં મદદ કરે છે.

સંજોગોને અને આસપાસની સ્થિતિને અનુકૂળ થવું અને તે મુજબ પોતાનું જીવન અને તેટલી સારી રીતે સંતોષથી ગુજારવું તથા કુદરતે આપેલી સ્થિતિનો સારામાં સારો લાભ લઈ આત્મવિકાસ સાધવો એ વનસ્પતિ અને પ્રાણી જીવનના અવલોકન ઉપરથી સ્પષ્ટ થાય છે.

મનસુખરામ મણિશંકર દ્વિવેદી

આ. ૩. એ. ઇ. અંમદાવાદ.

કાવ્યમાં શબ્દોનો ચમત્કાર

દોહરો

શબ્દ એક સ્વરૂપ પણ, લિન્ન લિન્ન અર્થો યાય;
જ્યાં જેવો શોભે સદા, તેવો અર્થ કરાય.

દોહરો

જમના જળ નાલા ચકી, મળે ન જમના દૂત;
જમના અબક્ષ જમ ના કદી, શાસ્ત્રેજ મના હે સુત,

જમના=જમના નદી

જમ ના=ન જમ

જમના=જમ રામના

શાસ્ત્રેજ મના=શાસ્ત્રમાં મના જ છે.

જમના=હોકરાનું નામ

ભાવાર્થ:—જમનાનાં પાણીમાં નાલાથી જમ રામના દૂત મળતા નથી.
હે જમના ! ખાવા લાયક નહિ એવી વસ્તુ ન જમ. કેમકે હે હોકરા !
તેની શાસ્ત્રમાંજ મના કદી છે.

ખંધ બાંધ્યો પંચે મળી, આ રસ્તો છે ખંધ;

તળાવનો ખંધ બાંધતાં, પંચ રહ્યું સહુ ખંધ.

ખંધ=ધારો

ખંધ=ધકકો, પાણીને જવાનો માર્ગ

ખંધ છે=જલું આવવું નહિં.

ખંધ=ચૂપ

ભાવાર્થ:—ગામના પંચે મળીને ધારો બાંધ્યો કે આ રસ્તો ખંધ છે.
(મતલબ કે તળાવનો ખંધ તટી જવાથી માણસોને નુકસાન યાચ તેવું હતું.)
પણ ખંધ બાંધી લીધો, એટલે માણસોએ ચાલવા માંડ્યું. પંચી બધું
પંચ ચૂપ રહ્યું.

અટક્યાળું માકડું, લઈ ગયું મા કડું;

પેરાવીશ મા કડું મને, બોલું મેં મા કડું.

માકડું=વાંદરું

પેરાવીશ મા કડું=પહેરાવીશ નહિ કડું.

મા કડું=હે માણ ! કડું (પહેરાવવું)

મા કડું=મા-મમ એટલે મારું કડું

ભાવાર્થ:—અટક્યાળું માકડું હે માટી ! કડું લઈ ગયું. માટે હે મા
મને કડું પહેરાવીશ નહિ, કારણ કે મેં મારું કડું બોલ્યું.

કેવડો ખડેકે દૂરથી, કેવડો ગોટા હોય;

મકાઈના ડોડા ચકી, નાનો કે વડો સ્થોય.

કેવડો=કેવડાનો ડોડો

નાનો કે વડો=નાનો કે મોટો

કેવડો=કેટલોક

ભાવાર્થ:—કેવડો છેટેથી ફેરે છે તેની ફેરથી અનપ્પા માણસે પૂછ્યું કે તે કેવડો મોટો હશે ? શું તે મકાઈના ડોહાથી નાનો કે મોટો હશે ?

પુરીને ઘરમાં પુરી, પુરી માતા જાય;

પુરી વાંચી ચોપડી, પુરી ખાઈને ત્યાં.

પુરીને=પુરી નામની છોડીને

પુરી=પુરેપુરી

પુરી=ઘરમાં પુરી

પુરી=ખાવાની પુરી

પુરી=જગન્નાથપુરી

ભાવાર્થ:—પુરી નામની છોડીને ઘરમાં પુરી દઈને તેની મા જગન્નાથપુરી જાય છે. ઘરમાં પુરી ખાઈને તે છોડીએ ચોપડી પુરી વાંચી લીધી.

ખાજ રીખાવે ચકલીને, ખાજરી ખેતર મધ્ય;

ખાજરી દયા આણી ગયાં, ખાજરી તૂટી સઘ.

ખાજ રીખાવે=ખાજ પક્ષી હેરાન કરે

ખાજરી=ખાજરાક.

ખાજરી ખેતર=ખાજરીનું ખેતર

ખાજરી તૂટી=ખાજરા તૂટી.

ભાવાર્થ:—ખાજરીના ખેતરમાં ખાજ પક્ષી ચકલીને હેરાન કરે છે. તે જોઈ ખાજરા દયા આણી ત્યાં ગયાં; પણ તેનું આયુષ્ય તરત તૂટી જવાથી તે ચકલી ખાજ પક્ષીથી મરી ગઈ.

તા. ૨૬-૧૧-૩૧

વઢવાણ શહેર

ત્રિભુવન દેવશી રાઘવાણી

પે. આ. તા. રૂ. નં. ૨, વઢવાણ સીટી,

યાત્રાનાં સ્થળો

(ગતાંક પૃષ્ઠ ૨૭ થી)

કંટક:—ઝોઢીઆ પ્રાંતનું રાજધાનીનું નગર મહા નદીને કાંઠે આવેલું છે. રોશનથી ગામ ચાર માઈલ છેડું છે. લાંબુ વધારે છે.

વેપાર—આખા હિંદુસ્તાનમાં સોના ચાંદીની કારીગરીનું કામ ધણુંજ સુંદર અહીં બને છે. આવું સુંદર કામ આખા હિંદમાં બીજે કયાંય બનતું નથી, જેથી બહુજ વખણાય છે. નેતરના મોટા તાણ વસાય એવા કંઠીઆ બહુજ સુંદર અને મજબુત બને છે.

સાક્ષીગોપાળ:—સાક્ષીગોપાળ રોશનથી એક માઈલ દૂર ગામ છે. ત્યાં સાક્ષીગોપાળનું મંદિર અને ચંદન સરોવર છે. સાક્ષીગોપાળમાં રાધાકૃષ્ણની

મૂર્તિઓ છે. જે કુંડ છે. તેમનાં નામ સ્યામકુંડ અને રાધાકુંડ. તે મંદિરની પાસેજ છે. પાસે જગરામનું મંદિર છે. ચારે તરફ બગીચા છે.

જગન્નાથજીની જાત્રાના તે ગોપાળ સાક્ષી રહે છે. માટે તેને સાક્ષી-ગોપાળ કહે છે. તેથી ધણાખરા યાત્રાળુઓ ત્યાં જાય છે.

આને માટે એમ કહેવાય છે, કે જે બ્રાહ્મણ ઇંદાવનમાં ગોપાળના દર્શને આવ્યા હતા. તેમાં જે ઘરડો હતો, તે મંદિર પડ્યો, એટલે તેણે જીવન બ્રાહ્મણને વચન આપ્યું કે અત્યારે જે તું મારી બરોબર સેવા કરે, તો તને મારી પુત્રી પરણાવીશ. તે વાતના સાક્ષી આ ગોપાળ માનજે. સેવા કરતાં ઘરડો બ્રાહ્મણ સાંજે ચલ્યો. બંને સાથે પોતાના ગામમાં આવ્યા. ઘેર આવ્યા પછી જદે કન્યા આપવાની ના પાડી. પેલા જીવાને ક્રિયાદી કરી. રાત્રીએ સાક્ષી માગી. તેથી સાક્ષીમાં ગોપાળનું નામ આપ્યું, જેથી રાત્રીએ ગોપાળ ઉપર સમન્સ કાઢ્યો જેથી ગોપાળ આવવા તૈયાર થયા, પણ એવી સરત કરી કે હું તારી પાછળ આવું છું, પણ તું પાછું વાળી જોઈશ નહિ અને મારા પર શ્રદ્ધા રાખીને ચાલતો રહેજે. ઘણે દૂર ગયા પછી બ્રાહ્મણે શંકાને લીધે પાછળ જોયું, તો ગોપાળ આવતા હતા, પણ સરત ટોડી, જેથી ત્યાંજ અટક્યા આગળ ચાલ્યા નહિ. બ્રાહ્મણની વિનંતિથી રાત્રીએ ત્યાં ગોપાળ અટક્યા હતા, ત્યાં આવી સાક્ષી લીધી. તો ગોપાળે હા પાડતાં કન્યા પેલા જીવાને પરણાવી. જે રથજે ગોપાળ અટકી ગયા, અને રાત્રીએ સાક્ષી લીધી તે રથજનું નામ સાક્ષીગોપાળ પડ્યું. ત્યાં ગોરાનાં ૨૦૦ ઘર છે તેની પાસે નાળિયેરી ઢેળ, અને કેવડાનાં વન છે.

જગન્નાથપુરી:—પુરી રેલવેની જે માઈલ દૂર છે.

જગન્નાથજી માટે એવી વાત છે કે પ્રથમ પુરુષોત્તમ ભગવાન સમુદ્રમાં આવેલા નીલ પર્વત ઉપર વાસ કરતા હતા. દેવો ત્યાં પૂજન કરવા આવતા હતા. પ્રસાદના ભાનના ઘણા ખાવાથી એક બીજા ચાર દાયકાઓ પ્રભુ રૂપે બન્યો. તે સમાચાર ઠાંત્રીના રાત્ર રત્નગોવિને એક બ્રાહ્મણે આપ્યા. તે રાત્રીએ ત્યાં આવી તપાસ કરી. ન લાગવાથી તેણે ત્યાં તપ કર્યું. પરિણામે વૈકુંઠમાં ગયો. પછી પુરુષોત્તમનાં દર્શન કરવા માટે અવંતિ નગરીના રાત્ર ઇન્દુએ અશ્વમેધ યજ્ઞ કર્યો. પ્રભુ પ્રસન્ન થયા. પ્રભુની આજ્ઞા પ્રમાણે તેણે સમુદ્રમાંથી તણાના આવતા લાકડાની કૃષ્ણ, જગરામ તે સુભદ્રા એમ ત્રણ મૂર્તિઓ કરાવી, અને ત્રણે મૂર્તિઓની સ્થાપના વૈશાખ શુદ્ધ દસ રોજ કરી.

ઇતિહાસ એમ કહે છે કે જગન્નાથજીની મૂર્તિઓ ચોંધા સૈકામાં હાથ લાગી. તેની ત્યાંના કેશરી વંશના રાજાએ રચાવના કરી, ને તે વંશના અનંગબીખમ રાજાએ બારમા સૈકામાં મંદિર ચણાવ્યું.

મંદિર ઉપર શેઠા માટે ઘણી પ્રતિમાઓ છે. તેમાં કેટલીક નવ પ્રતિમાઓ છે. મંદિરમાં પેસવાનો સિદ્ધ દરવાજો છે. ત્યાંથી ૨૧ પગથીયાં ચઢીને મંદિરમાં જવાય છે. દરવાજામાં જગન્નાથજીની નાની મૂર્તિઓ પતિત લોકોને દર્શન કરવા રાખેલી છે. તેથી તે પતિતપાવન કહેવાય છે.

હાથે હાથે રસોડું છે. રસોડામાં હાંડીઓ ચઢાવવા લગભગ સો ચૂલા હશે. ચોખ્ખાનો પ્રસાદ થાય છે. ૪૦૦ રસોધાઓ છે. અહીં વર્ણુનો ભેદ નથી. ભેટ તરીકે ચોખ્ખાનો પ્રસાદ કરાવવા રકમ અપાય છે તેને અટકું કહે છે. અટકાનો તથા ખીચ ભેટનો ઘણો વ્યવહાર ગોર મારફતે થાય છે.

ઉત્તરમાં હાથી દરવાજો છે. મંદિર ૨૦૦ ફૂટ ઉંચું અને ૧૦૦ પુટ લાંબું છે. મંદિરના આગળા ભાગમાં યાત્રાળુઓ બેસે છે, ને સખીઓ નાચે છે. ત્યાંથી પણ દર્શન થાય છે.

જોડે બીમ ને જરાસંધનાં મોટાં પુતળાં છે. ત્યાંથી આગળ ભોગ ધરાવવાનો મોટો ચોક છે. દર્શન જો દીવા સારા હોય તોજ થાય છે. બાકી અંધાઈ બહુ પડે છે. ગોર સાથે રાખવાથી દર્શન હીક કરાવે છે.

સામે મોટા ચોટલા ઉપર દસ અવતારની મૂર્તિઓ છે, ને તેની આગળ જગન્નાથજીની, બળભદ્ર ને સુભદ્રાની, એમ ત્રણ મોટી ભાષંકર મૂર્તિઓ છે. પ્રદક્ષિણા ફરવાની સાંકડી ગલી છે. દરેરાજ દર્શનની ભીડ થાય છે.

મંદિરની દક્ષિણે પીપળાનું ઝાડ છે. ત્યાં મુક્તિમંડપ છે. ત્યાં પાંડત લોકો બેસે છે તથા જપ કરે છે. મુક્તિમંડપ પાસે અક્ષયવડ છે.

એકાદશી—મોટા મંદિરની પાછળ એકાદશીનું મંદિર છે. અહીં જગન્નાથજીમાં એકાદશીને ઉંચે ગાયે લટકાવી છે, જેથી પ્રસાદની તાલમેલમં ઉપવાસ ઠાઈ કરતું નથી.

મોટા મંદિરની પશ્ચિમે સરસ્વતી, કરમાખાઈ, વિષાતા, કાલિકા, શીતળા વગેરે ઘણાં મંદિરો છે. મોટા મંદિરની ખંદાર હનુમાનજીની મોટી મૂર્તિ છે.

રથગત્રાના દિવસે પુરીમાં લાખો માણસો, સાધુ, સંન્યાસીઓનો મોટો મેળો ભરાય છે ને પુરી ને જન્મપુર વચ્ચે હીંડવાની પણ જગા રહેતી નથી. પંદર દિવસ અંગાઉથી માણસો જમા થવા માંડે છે.

મંદિરો—વિષ્ણુપદનું મંદિર—૧૯ગુગંગાના કાંઠે કાળા પત્થરનું મોટું મંદિર છે. ત્યાં સોનેરી કળસ છે. મોટો વિશાળ મંડપ છે. ત્યાં મોટો ઘંટ છે. એક તરફ ગરુડની કાળી મૂર્તિ છે. કનકેશ્વર મહાદેવ છે. વચ્ચે વિષ્ણુના એક ચરણનું પગલું છે. તેની ચારે તરફ રૂપાનાં પતરાં મહેઠાં છે.

સૂર્યકુંડ—સૂર્યનારાયણની ચાર ભુજવાળી મૂર્તિ છે. ત્યાં પિંડદાન અપાય છે.

ગદાધર—શિખરબંધી મંદિરમાં ગદાધરની ચાર ભુજવાળી સુંદર મૂર્તિ છે.

ગયાથીદેવી—આઠ ભુજવાળી મૂર્તિ છે.

ગયાશિર—વિષ્ણુચરણના મંદિરથી થોડે દૂર આ સ્થાન છે. અહીં વિષ્ણુએ ગયાસુરને ગદા મારી અને બ્રહ્માએ યજ્ઞ પૃથ્વી કપોં હતો.

ગયાકૃપ—અકાળમૃત્યુથી મરી ગયેલાને અહીં પિંડદાન અપાય છે. નાળિયેરમાં મરનારનું આવાહન કરી નાળિયેર ને પિંડ કુવામાં નાખે છે.

આદિગયાધર—એક ઝોરડીમાં મોટી મૂર્તિ છે.

મંગળાદેવી—દેવી તથા મંગળેશ્વર મહાદેવ છે.

ગોપ્રસાર—ગાયોની ખરીઓનાં ચિન્હ છે. બ્રહ્માએ અહીં ગાયોનાં દાન દીધાં હતાં.

અક્ષયવડ—મંગળાદેવીની પાસે છે. હેલ્ડું શ્રાદ્ધ અહીં શાય છે તે વખતે ગોરદેવ દક્ષિણા નહીં કરવા આવે છે. ત્રણ યુગના ત્રણ વડ છે. કોઈ જાતના અપઘ્નશસ્ત્રની બાધા અહીં મૂકાય છે.

રામકુંડ, રીતાકુંડ—૧૯ગુના સામે કાંઠે છે. ત્યાં રામની ગેરહાજરીમાં સીતાજીએ શ્રાદ્ધ કર્યું હતું, અને તે શ્રાદ્ધનો પિંડ દશરથે લીધો હતો. ગયાજીની ઉત્તરમાં રામચિત્તા, રામકુંડ, હનુમાનનું મંદિર, બૌદ્ધોની મૂર્તિઓ, પ્રેતશિવા (શ્રાદ્ધ), કાગજદી (શ્રાદ્ધ), ઉત્તરમાન સરોવર છે.

દક્ષિણમાં—સંસ્વતી, વૈતરણી, બ્રહ્મસરોવર (શ્રાદ્ધ) બીમગયા, મતંગવાવ, ધર્મોરણ્ય, બ્રહ્મોનિપર્વત, શુદ્ધગયા તથા બોદ્ધ તીર્થો છે.

શ્રાદ્ધ—ગયામાં પિટૃનું શ્રાદ્ધ સરાવવાનો ધણો મહોમા છે. રામચંદ્ર પણ અહીં શ્રાદ્ધ કરવા પધાર્યા હતા, અને તે રામ દશરથે પિંડ લેવા પોતાનો હાથ જળમાંથી બહાર કાઢ્યો હતો. ગયાનું માહાત્મ્ય પુરાણોમાં પણ છે. પિટૃશ્રાદ્ધ માટે ગયા ને માતૃશ્રાદ્ધ માટે સિદ્ધપુર મુખ્ય સ્થળ છે. શ્રાદ્ધપક્ષમાં જાત્રાજીઓની સંખ્યા વધે છે. ગયાજીમાં આખું, અર્ધું ને પા, એમ ત્રણ જાતનાં શ્રાદ્ધ સરાવાય છે.

પા શ્રાદ્ધવાળા કુટુંબ ઉપર, વિધ્યચરણમાં, ને અક્ષયવડ પાસે એમ ત્રણ જગાએ સરાવે છે.

અર્ધા શ્રાદ્ધવાળા ત્રીસ જગાએ સરાવે છે.

આખા શ્રાદ્ધવાળા ૪૫ જગાએ સરાવે છે, અને દક્ષિણાનો દર પણ એ પ્રમાણે હોય છે.

અક્ષયવડ પાસે છેલ્લું શ્રાદ્ધ સરાવે છે તે વખતે ગોર પધારે છે, અને ફૂલની માળાથી યજ્ઞમાનના હાથ ખાંધે છે. ગોર જે દક્ષિણા કહે તે યજ્ઞમાન આપવા ક્ષુલ્લ ચાય, સારે તે માળા કાઢી લઈ કોટમાં નાખી ખજો ચાપડી આશીર્વાદ આપે છે.

કાનપુર:—ગંગા નદીને કાંઠે મોટું શહેર છે. સોરમનો ઘાટ નાહવા માટે પવિત્ર છે. ગંગા નદીનો પૂલ જોવા લાયક છે. માણસો ને રેલ્વે એ બન્ને માટે પૂલ ઉપર રસ્તો છે. ગંગાના ઘાટ ખાંધેલા છે. હરદ્વારથી ગંગાની નીકળેલી નહેર અહીં મળે છે. જુનું ને નવું એમ બે કાનપુર છે. દ્રમ ચાલે છે. બળવા વખતે ચએલી કતલની યાદગીરીમાં અંગ્રેજોએ મેમોરિઅલ ચર્ચ ને મેમોરિઅલ પાર્ક બનાવ્યાં છે. પાસે એક કુવો છે તેમાં બળવા વખતે ઘણા અંગ્રેજોને ફેંકી દીધા હતા એમ કહેવાય છે. હાલ તે કુવો સાચવી રાખેલો છે.

વેપાર—શેતરંજી, ગરમ કાપડ, ચામડાનો સામાન તથા ખાંડ અને અનાજનો પુષ્કળ વેપાર ચાલે છે.

કાનપુરથી થોડે દૂર દક્ષિણમાં ખાંદા જતાં જમનાનાં કાંઠે રાજપુર ગામમાં ત્રલસીદાસની જન્મભૂમિ છે.

કાનપુરથી કનોજ જતાં બીલ્ડોર સ્ટેશન પાસે ઋષ્યશૃંગનો આશ્રમ હતો ત્યાં મુસલમાનોએ દરગા ખાંધી છે.

કાનપુરથી કનોજ જતાં માનધાન જંકશન ચર્ચ બ્રહ્માવર્ત સ્ટેશન આવે છે. બ્રહ્માવર્તનું બીજું નામ બીયુર છે. તે ગંગાના કાંઠે છે. બ્રહ્માના પુત્ર મતુને ધ્રુવ રાજની જન્મભૂમિ છે ત્યાં દેવદિવાળીએ સ્નાન કરવાનો મહીમા છે.

બ્રહ્માવર્તથી ૭ માઇલ છેટે બૈલાઈપુર આવે છે, તે વાલ્મિકિની જન્મભૂમિ છે, ત્યાં કુવો છે. ત્યાં વાલ્મીકિ ચોરી કરીને સંતાઈ રહ્યા હતા. ત્યાંથી બે માઇલ છેટે વાલ્મિકિનો આશ્રમ હતો. ત્યાં રામાયણ રચ્યું હતું.

આશ્રા:—જમના નદીના જમણા કાંઠે છે. અહીં મોટો કિલ્લો છે. કિલ્લામાં જવાની ૦-૨-૦ ની ટિકિટ છે, ને કિલ્લામાં જોવાનું ઘણું જ છે. સાથે ભોમી-આની જરૂર પડે છે. કિલ્લો લાલ પત્થરનો ખાંધેલો છે. અકબરે, જહાંગીરે અને શાહજહાંએ ત્યાં ગરેબો બંધાવ્યાં ને આજે સિતેરથી આજોલા છે

દરવાજા આ કિલ્લામાં મૂક્યા છે. નગીના મસીદ પાસે એક ઝ્યોરડો છે. ત્યાં ઔરંગઝેબે શાહજહાં ને સાત વરસ નજરકેદ કર્યો હતો.

મયુરાસન ધડાવનારો ને ઉપર બેસનારો શાહજહાં આ કિલ્લામાં કેદી તરીકે મરણ પામ્યો હતો. દિવાને આમ, દિવાને ખાસ અહીં છે. અંદર સોઢજરો પણ છે. સોમનાથનો દરવાજો પણ અહીં રાખેલો છે. એકંદરે કિલ્લો ઘણો જ મોટો છે.

તાજમહાલ—જમનાજી ઉપર એકદમ સરેદ આરસનો બાંધેલો છે. ઉપર તાજમહાલ બેગમ ને શાહજહાંની કબરો છે. નીચે પણ કબરો છે ત્યાં દીવો રાખી બતાવે છે. પાસે આરસના મોટા મિનારા છે. પાસે મસીદ પણ તેજ પથરની બાંધેલી છે. કમ્પાઉન્ડ ઘણું જ મોટું છે. તેમાં બગીચા બનાવ્યા છે.

સિકંદરા—અકબરનો રાજો છે તેનાં હવે તો બધાં ખંડેરા ઘર્ષિ ગયાં છે. ૫ માઇલ દૂર છે. પણ ત્યાં કંઈ જોવા જેવું નથી. જોડે મીના મહેલમાં જુનું પુરાણું કામ જોવા જેવું છે.

કેન્સાસ—આગ્રાથી ૬ માઇલ દૂર મોટું શિવમંદિર જમનાકાંઠે છે.

યમુનાથિજ—નીચે રેલવે ને ઉપરે માળે માણસ તથા ગાડાં જાય છે.

આગ્રાથી અમતેરા યર્ધ મયુરા જવાય છે, અને ભરતપુર ને અમતેરા વચ્ચે ફતેપુર સીધી છે. બધાં બાબરે રાણાસંગને હરાવ્યો હતો.

જયપુર—આખા હિંદુસ્તાનમાં સુંદર શહેર છે. સલાટ લોકો પથર અને આરસપદાર્થની સુંદર મૂર્તિઓ બનાવે છે. પથરનાં રમકડાં, ખસ વગેરે ઘણું સાદું બને છે. મકાનો લાલ, એક સરખા ને સુંદર બાંધણીનાં જોવા લાયક છે.

જયપુરના રાજાનો બાગ બહુ વિસ્તારમાં છે. અંદર સુંદર મહેલ છે. ત્યાં સંપ્રદરયાન બહુજ સરસ જોવા લાયક છે બાગમાં છવતાં પ્રાણીઓ છે. બાગમાં શાવજીજાદરવાના મંડરો પણ છે.

શહેર વચ્ચે સાત માળનો ચંદ્રમહેલ છે તે જોવાલાયક છે.

ગલતા—શહેરથી ત્રણ માઇલ છેડે છે. ડુંગર ઉપર ચઢવા ઉતરવાનું છે. ત્યાં દનુમાનજી ને સૂર્યનું મંદિર છે. આગળ જતાં સાત કુંડ આવે છે. પ્રથમના કુંડમાં દરદારથી ગંગાનું પાણી આવે છે એમ કહે છે. એક કુંડમાંથી બીજા કુંડમાં ગાયના મેઠાંમાં ચર્ધને પાણી જાય છે. ત્રી અને પુરુષોને નાદવાના કુંડે જુદા જુદા છે. પાસે બીજાં ધણાં દેવળો છે. એકંદરે જગા જોવા લાયક છે. ડુંગરપર રસ્તો પથરા પથરીને બનાવેલો સારો છે.

આમીર—પાંચ માઇલ છેટે છે. ત્યાં કિલ્લામાં ચાર આનાનો પાસ લઈ જવું પડે છે. કિલ્લામાં જગાઓ - ઘણી સારી છે. માતાજીનું મંદિર તથા દુકાનો તથા ખીજી ઘણી જોવા લાયક જગાઓ છે. કિલ્લામાં પણ ખજાનો, બંગલા, બેઠકો, બાગ વગેરે ઘણુંજ જોવા લાયક છે. કિલ્લા પાસે એક મુંદર સરોવર છે. પાસે જયપુરના રાજાના તથા તેમના દીકરા વગેરેના મહેલો છે.

શહેરમાં વેદશાળા, આરસના પથરથી બાંધેલી, રાજમહેલની પાસે છે. જાણીતા માણસ સિવાય સમજ પડતી નથી, માટે ભોમીઓ લઈ જવા પડે છે. સૂર્ય, ચંદ્રની ગતિ તથા ખીજી ખગોળને લગતી હકીકત કીક રીતે જણાય છે.

રાજમહેલ—અહીં જોવા લાયક છે. ત્યાં પણ ભોમીઆની જરૂર છે.

ગોવિંદદેવનું મંદિર—આ મૂર્તિ વૃંદાવનથી લાવીને રચાપી છે. ત્યાં સમય સમયનાં દર્શન થાય છે. મદનમોહનજી, રાધાગોપાળ, રામચંદ્રજી, વિશ્વેશ્વર મહાદેવ, હાથીખાનું, બગર, વગેરે ઘણું જોવા લાયક છે.

મહિલાલ લોખાનાથ શુકલ

હેડમાસ્ટર, હીરાપુર; નિવૃત્તે અમદાવાદ

બાળવિકાસ

મનુષ્યની બધી અવસ્થામાં બાલ્યાવસ્થા એજ તેની સૌથી ઉપયોગી અવસ્થા છે. આ અવસ્થામાં બાળક પોતે સ્વતઃ ક્રિયાદારા કામ કરે છે. બાળક આસપાસના વાતાવરણમાંથી નવી પ્રેરણા, નવો ઉત્સાહ, અને નવો પ્રાણ ગ્રહણ કરે છે, અને તેથી તેની સ્વતઃ વૃત્તિને ઉત્તેજન મળે છે. આથી બાળકની સર્જનશક્તિ ખીણે છે. બાળક દરેક પળે પ્રવૃત્તિ કરે છે; આ પ્રવૃત્તિથી તેનો વિકાસ ચર્ચા કરે છે.

કેળવણીના ક્ષેત્રમાં મોટેસોરીની યોજનાએ નવોજ પ્રકાશ પાડ્યો, તેથી કેળવણીની દુનિયામાં નવી જાગૃતિ આવી. મનુષ્યને યુગથીજ સ્વતંત્રતા પ્રિય છે. તેથી કાર્યરૂપે પ્રવૃત્તિ કરવાની વૃત્તિ બાળકનામાં સ્વભાવથી રહેલી છે. સ્વભાવને અનુકૂળ કામથી બાળક ચાકતું નથી; પણ ઉલટું આજસુ યર્થ પડી રહેવાથી બાળકને જીવનમાં કંઈ રસ પડતો નથી. પ્રત્યેક બાળક બીજા બાળકથી શરીર, મન, અને આત્માથી ભિન્ન છે. તેથીજ મોન્ટેસોરીની શિક્ષણની યોજનામાં તેના વિકાસમાં વ્યવસ્થા વ્યક્તિગતજ થાય છે. વળી બાળક પ્રત્યેક દિવસે વિકાસમાં આગળ વધતું જાય

છે. આગલા દિવસથી બીજે દિવસે તેનામાં નવા વિચારો અને નવી પ્રેરણાઓનું બળ વધતું જાય છે. બાળકનો સ્વભાવ એવો છે કે તેને જો અનુકૂળ યોગ્ય વાતાવરણમાં મૂકવામાં આવે તો પોતાનો વિકાસ સાધવાને માટે પોષક પ્રવૃત્તિ લઈ શકે.

શરીર, ઇન્દ્રિયો અને મન એ બધાં માનસિક વિકાસનાં સ્થૂળ સાધનો છે. તેમજ માનસિક અને શારીરિક વિકાસને સ્થૂળ સ્વરૂપ આપનારાં તેજ સાધનો છે. મન અને આત્માના વિકાસમાં ઇન્દ્રિયો, મન અને આત્મા પરસ્પર આધાર રાખે છે. બાળકની એકાગ્રતા અને તદ્દલીનતામાં બાળક ઉત્સાહપૂર્વક આગળ વધે છે. આથી કરીને નાનાં બાળકોને વાતો સંજળાવવાથી તેની કદ્દપનાશક્તિને પોષણ મળે છે. બાળકમાં અનંતશક્તિ છે. તેથી તેનામાં નવીન વિચારો આવવાથી આનંદિત થાય છે. આનંદી સ્વભાવ એ તંદુરસ્ત બાળકમાં સ્વાભાવિક વૃત્તિ છે. એ વૃત્તિ ન થાય ત્યાં- સુધી એનો વિકાસ થવો અસંભવિત છે. આથી કરીને બાળકને સ્વતંત્ર રાખી પરિરચિત અનુકૂળ કરી આપવી તેથી બાળક પોતે પોતાની જાતને કેળવી શકશે, અને એક ધ્યાન ધર્મ રસમાં તરબોળ થશે.

બાળક એક મહાન વ્યક્તિ છે. આ મહાન વ્યક્તિનો સ્વભાવ એવો છે કે તે પોતાનો વિકાસ પોતાની જાતે સ્વપ્રયત્નથી શોધે છે. બાળક પોતાનો વિકાસ શોધવાની હીલચાલમાં હોય ત્યારે આડે ન આવવું. બાળક પોતાની ઇન્દ્રિયોદ્ધારા જે અનુભવો મેળવવા પ્રયત્નો કરી રહ્યું હોય તેમાં વિધ્ન ન નાખવું, અર્થાત્ બાળક જે કંઈ કરવા તરફ વળે તે તેને કરવા દેવું તેને સ્વાતંત્ર્ય કહે છે. બાળકને સ્વતંત્રતા આપવી તેમાંજ તેનો વિકાસ છે. કોઈ વખત બાળક પોતાની જાતે જાણે અજાણે સ્વતંત્ર અનુભવી શકે છે, ત્યારેજ વિકસે છે, પ્રદક્ષિત થાય છે. બાળક જે કાર્ય કરે તે તેને કરવા દેવું જોઈએ, તેનો અર્થ એવો નથી કરવાનો કે બાળકનું આચરણ સ્વતંત્ર મટીને સ્વચ્છંદી આચરણનું થવા દેવું, બાળક પોતાની જાતેજ વિકસી શકે છે તે વાત સાચી છે; પરંતુ જ્ઞાન લેવાની ક્ષિયામાં પ્રેરણા તેને હમેશા મદદગાર ન હોવાથી બાળક ટેટલુંક અણસમજ્યે કરી બેસે છે કે જે અટકાવીએ નહિ તો ચાલેજ નહિ.

બાળસ્વભાવમાં તેનામાં બીકણપણાનો ગુણ હોય છે. બાળસ્વભાવમાં દુષ્ટતા અને ક્રોધ નથી. આપણા અવિચારી દયાળુ અને બાળકની સદ્ગુણ પ્રવૃત્તિ સામેના વિરોધને કીધે ખાસ કરીને આપણેજ તેમને તે અવગુણો બક્ષેલા છે. બાળકના સ્વભાવને કોઈ બનાવવું તે બાળકોનો વિકાસ કરવામાં તુક-

સાનકારક છે. આળક એક અતિ નાજુક યંત્ર છે. તેની સાથે કામ કરનાર માણસ પણ નાજુક હથિયારોથી કામ કરી શકે તેવો હોવો જોઈએ. આળકોના વિચારોને પોષવાનું કામ ઘણી ધીરજ અને ડહાપણથી કરવાનું છે. આળકના દરેક અવગુણને નરમાશ અને દબતાથી દાખી દેવાની જરૂર છે. ક્રોધના આવેશને બદલે પ્રેમ અને માનની લાગણીથી આળકના મન ઉપર પ્રકાશ પાડી તેનું ચારિત્ર્ય શિક્ષકે ધડવાનું છે. બય અને બીકથી આળકનો વિકાસ સાધી શકાતો નથી. આળક પોતાના વિકાસમાં આગળ કેમ વધે તે જોતા જવાનું, અને જરૂર પડે તો તેને મદદ આપવાનું શિક્ષકનું કામ છે. આમાંજ શિક્ષકની ખરી કસોટી છે.

સમાજના આદર્શો શિક્ષણપદ્ધતિમાં ઉતરે છે. શિક્ષણપદ્ધતિ આળકનું ચારિત્ર્ય ધડે છે. આળક તે લવિષ્યની ઉમતી પ્રજા છે; એટલે તેનામાં વીરત્વની સાચી પ્રેરક લાગણી ઉત્પન્ન કરવી જોઈએ. સારા સારા નમુનાઓનું પ્રદર્શન આળકોને બતાવવું જોઈએ. આથી આળકની કળાકૌશલ્યની શક્તિ વધે છે. આળક પોતાની આવડતનું પ્રદર્શન પોતાના મિત્રોને બતાવે છે, તેમજ મિત્રોનું સુજન પોતે જુએ છે, અને તેની પરીક્ષા પણ કરે છે. મિત્રોનું સાફ કામ જોઈને સ્વપ્રયત્નથી પોતાનું સુજન કરવાના આનંદમાં મશગુલ બને છે.

આળકો જે કામ સ્વયંશક્તિથી કરતાં હોય તેમાંજ શાખાથી આપવી જોઈએ. સ્વતંત્રતાથી અને મનની અંતર ઇચ્છાથી કામ કરતાં આળકોનું કામ આપણે અવગ્રોહવા જોઈએ તો પોતાનું સાફ કામ બતાવેછે અને સામા માણસ તરફથી શાખાથી લેવાનો પ્રયત્ન કરે છે. આ વખતે આળકને ઉત્સાહની કાંઈ પણ પ્રેરણા મળતી નથી, ત્યારે આળક મંદ અને ઉત્સાહહીન બની જાય છે. તેના કામમાં તેને રસ પડતો નથી. શિક્ષણશાસ્ત્રમાં રસ એજ શિક્ષણનો આત્મા છે; એટલે રસ પડે તેમ થાય તોજ આળકનો વિકાસ થાય છે. આળકમાં ઈશ્વરી અંશ છે. તેણે તેની પ્રથમની સૃષ્ટિમાંથી આ નવી સૃષ્ટિમાં પ્રવેશ કર્યો છે. તેની સ્વતઃ વૃત્તિને ઉત્તેજન આપવામાં આવે, ત્યારે આળકની આન્તરવૃત્તિ જગત થાય ત્યારેજ વિકાસ સંભવિત છે. બહારનું ગમે તેટલું વલણ કે આકર્ષણ હોય પણ ન્યાંમુધી આળકની સ્વતઃવૃત્તિ જગત ન થઈ હોય ત્યાંમુધી અહું નકામું બાય છે. તેથીજ તેને સ્વતંત્રતા પ્રથમ આપવાની જરૂર છે.

આળકને પોતાના વિકાસને માટે આંતરપ્રેરણા થાય છે. એ ક્રુધા વૃક્ષ કરવાને આળકને બે યોગ્ય સાધનો મળી શકે તો આળક તેના ઉપર આક્ર-

રીન થાય છે, અને તેના ઉપર એક ધ્યાનથી ગમે તેટલો વખત કામ કરે છે. આ કામ કુદરતી ગ્રેરણાથીજ થાય છે. તેમાંજ તેને આનંદ પડે છે. બાળકના જ્ઞાનને માટે દુનીઆના આકારો, રંગો, જુદી જુદી જાતની સુંવાળી, ખરબચડી સપાટીઓ, સુવાસે, અને સ્વાદના ભેદ શરીરની સર્વ ઇન્દ્રિયોનો વિકાસ કરવામાં ખાસ આવશ્યક છે.

આપણા બધા જ્ઞાનનું મૂળ ઇન્દ્રિયોનો ઉપયોગ છે. આંખદ્વારા વસ્તુઓના રંગ, આકાર, કદ, અંતર, મોટું, નાનું માલમ પડે છે. કાન વડે અવાજના ભેદ જાણી શકાય છે. સ્પર્શથી સુંવાળું, કરકરું, ટાઢું, ઊંતું માલમ પડે છે. જીભથી સ્વાદ જાણી શકાય છે. નાકથી ગંધની ખબર પડે છે. બધી ઇન્દ્રિયોમાં આંખનો નંબર પહેલો છે. આંખદ્વારા જે છાપ મગજમાં પડે છે તે સ્પષ્ટ અને સચોટ પડે છે. બાળક પ્રત્યક્ષ જુએ છે, તેથી તે તેનો વિચાર કરે છે. અનુભવ ઉપરથી જે જ્ઞાન મળે છે તે સારીપેઠે યાદ રહી શકે છે. આ જ્ઞાન જિંદગી સુધી જૂસાતું નથી. તેના વિચારો ચિરસ્થાયી થાય છે. અનુભવ થાય એટલે બાળક અવલોકન કરે છે. સારા શિક્ષણનો આધાર બાળકના અનુભવ ઉપર છે. એક શિક્ષકને સૃષ્ટિદાનના વિષયમાં હાથી વિષે પાઠ આપવાનો છે. હાથી બાળકોએ જિંદગી પર્યંત જોયો નથી. હવે હાથી નિશાળમાં લાવી શકાય તેમ ન હોય તો હાથીનો જ્યાં વસવાટ હોય ત્યાં કલાસને લઈ જવી, અને ત્યાં લઈ ગયા પછી હાથીનું અવલોકન કરવા કહેવું. તેની વાતચીત કરવી. ત્યારબાદ વર્ગને નિશાળમાં લાવવો. હાથીના કરેલા અવલોકન ઉપરથી બાળકના વિચારો સુસંગત ગોઠવાય છે, તેથી તેની વિચારશક્તિનો ભંડોળ વધશે. આ વખતે બાળકને હાથીના કરેલા અવલોકનને લગતા પ્રશ્નો પૂછવામાં આવશે તો તે સારી પેઠે કહી શકશે. વળી હાથીનો નિર્બંધ પણ લખી શકશે. અનુભવથી જે જ્ઞાન મળે તેનો સંબંધ લાપા સાથે જોડવો. બીને જમીનમાં વાવીએ ત્યારે તે ઉગે છે, અને ફાગે છે અને તેનો વૃક્ષના રૂપમાં વિસ્તાર થાય છે તે પ્રમાણે બાળકની શક્તિ અનંત છે. બાળકની શક્તિનો વિકાસ શિક્ષક ધારે તેટલો કરી શકે છે. બાળકની ધ્યાનશક્તિ કેળવવાથી બાળકના હૃદયમાં ઈન્ત જાવ જમત થાય છે. તેથીજ નાના બાળકને પ્રથમ શીખવતી વખતે વસ્તુ, પછી નમુનો, ચિત્ર કે નકશો અને છેવટે આકૃતિનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. કોઈપણ વસ્તુ સાંભળવા કરતાં જોવાથી વધારે યાદ રહી શકે છે. નાનાં બાળકોને ઇન્દ્રિયોનું જ્ઞાન આપવું તેથી તેનામાં વિચારશક્તિ વધે છે.

બાળકને સ્વતંત્રતા આપવાથી તેનામાં જવાબદારી, સાહસ, સ્વતંત્ર પ્રેરણા, કલાકૌશલ્ય, પીરતા, આત્મસંયમ ઇત્યાદિ ઉંચા પ્રકારના ગુણો આવે છે. તેનો વ્યક્તિગત વિકાસ કરવા માટે અનુકૂળ યોગ્ય વાતાવરણ ઉત્પન્ન કરવું એ બાલવિકાસનો મહા મંત્ર છે.

તાલુકા સ્કૂલ,
પાલનપુર

}

શિક્ષક-ચુનિલાલ નરસેરામ

છોકરાઓ માટેની વર્નાક્યુલર ફાઇનલ પરીક્ષા, ઉત્તરભાગ

નં. ૧૪૫૫૬

આથી જાહેર કરવામાં આવે છે કે ઉત્તર ભાગમાં છોકરાઓ માટેની વર્નાક્યુલર ફાઇનલ પરીક્ષા તા. ૪ થી એપ્રિલ ૧૯૪૨ને સોમવારે અને તે પછીના દિવસોએ નીચેનાં સ્થળોએ લેવામાં આવશે:—

અમદાવાદ

સુરત

નડિઆદ

ગોધરા

ભરૂચ

૨. સદરહુ પરીક્ષા તા. ૨૦મી સપ્ટેમ્બર સને ૧૯૨૮ ના મુંબઈ ગવર્નમેન્ટ ગેજેટના ભાગ પહેલાના પૃષ્ઠ ૧૯૬૮ થી ૧૯૭૧ સુધીમાં પ્રગટ કરેલી તા ૧૯ મી સપ્ટેમ્બર ૧૯૨૮ની નં ૨૨૮૮ના કેળવણીખાતાની સરકારી જાહેરખબરમાં જણાવ્યા મુજબ લેવામાં આવશે.

૩. દરેક સ્થળે પરીક્ષાનું કામ કમિટીને હસ્તક રહેશે. અમદાવાદ, નડિઆદ, ગોધરા, ભરૂચ અને સુરતની સરકારી હાઈસ્કૂલોના હેડમાસ્ટરો તે તે સ્થળોની પરીક્ષક કમિટીના પ્રમુખ તરીકે કામ કરશે.

૪. નહીં કરેલું છાપેલું ફોર્મ ભરીને ઉમેદવારોએ પોતાની અરજ તથા પરીક્ષાની શીના રૂ. ૩), જે સ્થળે પોતે પરીક્ષા આપવા ઇચ્છતા હોય તે સ્થળોની પરીક્ષક કમિટીના પ્રમુખ ઉપર તા. ૧ લી માર્ચ ૧૯૪૨ મી સુધીમાં કે પહેલાં મોકલી આપવી, તે તારીખ પછી મળેલી અરજીઓ ધ્યાનમાં લેવામાં આવશે નહિ.

પરીક્ષા માટેની અરજીનું ફોર્મ પ્રેસિડેન્ટ કનેથી વગર શીએ અરજી કરવાથી મળી શકશે.

૫. અગ્રાસકમની ચોપડીઓનાં નામ તા. ૧ લી જાન્યુઆરિ ૧૯૩૧ ના મુંબઈના સરકારી ગેજેટના ભાગ ૨ નાના પૃષ્ઠ ૧૭ માં પ્રગટ કરવામાં આવ્યાં છે.

૬. દરેક પુરુષ વિદ્યાર્થીનું તા. ૧ લી. એપ્રિલ ૧૯૨૨ સુધીમાં ૨૫મું વર્ષ પુરું થયેલું હોવું જોઈએ નહિ, અને જે નિલ્દલામાં પરીક્ષા આપવા માગતો હોય તે નિલ્દલામાં હલ્લા છ માસ સુધી તે રહી હોવો જોઈએ.

૭. ઉમેદવારોની પરીક્ષામાં ખેસવાની લાવકાત, અભ્યાસક્રમ તથા પરીક્ષા સંબંધી સંપૂર્ણ વિગત વગેરે સદરહુ મુંબઈ સરકારી ગેઝેટમાં પ્રગટ કરેલા નિયમોમાંથી મળી આવશે.

૮. તા. ૨૭ મી ફેબ્રુઆરિ ૧૯૧૬ના નં. ૭૩૬ના કેળવણીખાતાના સરકારી હુકમની રૂએ મંજૂર કરવામાં આવેલાં અને તા. ૧૩ મી માર્ચ ૧૯૨૬ના મુંબઈના સરકારી ગેઝેટના ભાગ ૧લાનાં પૃષ્ઠ ૬૪૧-૬૫૪ માં પ્રગટ કરેલાં ઉર્દુ-ગુજરાતી અને ગુજરાતી-ઉર્દુ ધોરણો પ્રમાણે ઉર્દુમાં લેવાની, ઉર્દુ ઉમેદવારો માટેની વર્તોકયુલ્લર ફાઇનલ પરીક્ષા પણ સદરહુ સ્થળોએ તેજ વખતે લેવામાં આવશે.

૯. તા. ૬ ટૂંકી જુલાઈ ૧૯૨૫ ના નં. ૧૧૬૯ ના કેળવણીખાતાના સરકારી ફાવની રૂએ અને તા. ૯ મી જુન ૧૯૨૮ ના નં. ૧૧૬૯ ના કેળવણીખાતાના સરકારી ફાવની રૂએ સુધારેલા ખેતીકામના ઐન્દિજ અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે પરીક્ષા આપનાર ઉમેદવારોની પરીક્ષા અમદાવાદ, નડિઆદ, ભરૂચ, સુરત અને ગોધરા, એ સ્થળોએ તેજ સમયે લેવામાં આવશે.

ઉ. ભા. ના. મે. એન્યુ. ઇન્સ.
સાહેબની આદિસ, અમદાવાદ.

તા. ૨૧ મી ડિસેમ્બર ૧૯૩૧

(અંગ્રેજીમાં સહી) કે. જી. ગીડવાની

એ. ઇ. ઉ. ભા.

(ઉ. ભા. ના. મે. એ. ઇ. સાહેબના તા. ૨૦-૧-૧૯૩૨ ના હુકમ અનુસાર)

ઇનામપત્રક

સુરત નિલ્દલો

ભગવા	મિ. સોમાભાઈ મકનજીએ	૧-૦-૦	શુક્રવારે ચણા વહેંચ્યા.
	મિ. લાલભાઈ ગોવિંદજીએ	૧-૦-૦	
સીંગણુપોર	શેઠ રતનજી પેસ્તાનજી પટેલે	૩૫-૦-૦	વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે પુસ્તકો ઇનામ તકેરી વહેંચ્યાં.
અજ્યામા	તીથલવાળા ધનજીશા હીરજી ભાઈ પટેલે	૧૪-૧૨-૦	કન્યાશાળામાં ધડિઆળ મેટ આપ્યું.
તીથલ	ડૉ. ધનજીશા હીરજીભાઈ પટેલે	૨૧-૧૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને સ્નેહ વહેંચી તથા ચણા વહેંચ્યા.

અપરાજાડા	સ્કૂલ કમિટીના મેમ્બર પરસો-	૨૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા
બોધાન	તમ ગાલાભાઈ પરેલે મે. ચેરમેન સાહેબ ડોસાભાઈ સોરાજી તરફથી	૧૦-૦-૦	સાકર વહેંચી.

મહિલાંકા એજન્સિ

અકપોદરા	મે. રૂપાલ દાકોરસાહેબ તરફથી	૭-૦-૦	મિહાઈ વહેંચી.
લીહોડા	મિ. ગોકળદાસ લલુભાઈએ શાહ દામોદરદાસ મલુકચંદે	૪-૦-૦ ૫-૦-૦	તત્તવર્ધના શુભપ્રસન્ન- માર્થે બેચરકાઢિટને રૂમાસ નં. ૨૫ આપ્ય તથા પતાસાં વહેંચ્યાં
	શેડ દયારામ બસુરામે	૨-૦-૦	રાકડા આપ્યા તથા ચાલપાણી કર્યા.
	ગામના સદ્ગૃહસ્થો તરફથી	૫-૦-૦	બેચરકાઢિટને થેલીઓ કરાવવા સાર આપ્યા
	ડમોડાના બેલીક મિ. સનાલાલ મગનલાલે	૪-૦-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં તથા દુધ સાકર નાખી પાર તથા રાકડા ર. ૨. આપ્યા.
	કરમસદની અંગ્રેજી સ્કૂલના હેડમાસ્ટર સાહેબ તરફથી શાહ જોહાલાલ હરજીવનદાસે	૧-૦-૦ ૨-૦-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં. રાકડા આપ્યા તથા પતાસાં વહેંચ્યાં.
	દાકોર રમણજી કાળુજી તરફથી શાહ સાંકળચંદ ચુનીલાલ ભાઈએ	૧-૦-૦ ૬-૪-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં. બેચરકાઢિટના પટા ન ૨૫ આપ્યા.
	શાહ બેચરદાસ લાલચંદે	૭-૦-૦	બેચરકાઢિટ માટે ખાખ મોજાની જોડ ૨૫ આપી તથા પતાસાં વહેંચ્યાં.
સાચોદર	પીપોદરના પંચાલ કચરાલાલ રેવાભાઈએ	૪-૮-૦	વિદ્યાર્થીઓને પેંડા વહેંચ્યા તથા ચાહ- પાટી આપી.
થરાદ	મેડિકલ ઓફિસર સાહેબ જેસીબલાલભાઈ મગનલાલ કારભારીએ	૧૪૦-૦-૦	હંટરમેલ ટ્રે. કો. રાજ કોટમાં લણુતા રોકા લાલચંદ રતનશી વોર ને વાપક સ્કૉલર્શિ તરીકે આપ્યા.

ચરાદ	મેડિકલ ઓફિસર સાહેબ જેસીંગલાલભાઈ મગનલાલ કારભારીએ	૨૫-૦-૦
લીહોડા	ખાનપુરના પટેલ છોટલાલ દાનભાઈ એ	૨-૦-૦
	ખાનપુરનાં શ્રીયુત શામળદાસ કાળીદાસે	૧૧-૦-૦
	જમીંદાર સાહેબ રા. રા. શંકરલાલ બાપુલાલ સાહે મે. ચાણુદાર સાહેબની ભલામણથી નાંદોલના દવે લાભશંકર કાશીરામે	૧૫-૦-૦ ૨-૦-૦

અમદાવાદ જિલ્લો

વજુસોલી	મહુવાના શેઠ શંકરલાલ બાબરદાસે	૨૦-૦-૦
ખાવળા	પા. અંબારામ મોતીભાઈએ પા. પુરુષોત્તમદાસ નાયાભાઈએ તથા મિ. કેવળભાઈ દેશાઈ- ભાઈએ તથા તલાટી બળદેવ ગીરધરદાસે મળી	૧૫-૦-૦ ૨૫-૦-૦
સાબરમતી	જેલના ડૉક્ટર તથા સ્ટાફ તથા બીબરેલ્વે સહૃદયોએ મળી	૧૧-૭-૩
તણસા	દેશાઈ વિનાયકરાવ હરિપ્રસાદે ગામના સહૃદયો તથા સ્કૂલ- કમિટિના પ્રેમીઓ તરફથી	૩-૪-૦
હીરાપુર	શા. દેશવલાલ બકેરદાસે શા. છોટાલાલ સુરચંદે શા. યુનીલાલ ખેમચંદે કુંભાર ઈશ્વર કલ્યાણે	૩-૦-૦ ૨-૦-૦ ૨-૦-૦ ૨-૦-૦
કુખડથલ	પટેલ મગનભાઈ નારણભાઈએ	૩-૦-૦

કુળકથલ	મીઠાલા રજપુત બૂપતસંગ એચર	૩-૦-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
ખસ	મિત્તી કાળાદાસ મુંળજીએ	૪૦-૦-૦	મુખ્ય સ્કૂલ તથા કન્યા- શાળાના વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
	મિ. હીરાલાલ લાઠિયાંદ ઘોળકીયાએ	૨-૦-૦	મિઠાઈ વહેંચી.
પીપળા	મુ. સરદારસંગ રાયસંગજી તથા તાલુકદાર મુ. ભગવાનસંગ રાયસંગજીએ	૨૬-૪-૦	સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
ગાંધી	પટેલ જેઠાભાઈ કાળાભાઈ એ	૧૪-૮-૦	"
રેઠાતલ	મિ. સાંકળદાસ કાશીદાસ પટેલ મિ. વજારસી કાશીદાસ પટેલ મિ. નારણદાસ, કાશીદાસ પટેલ	૩૨-૮-૬	"

વિજ્ઞાન પ્રવેશિકા

કર્તા—કાકેરલાલ શ્રીપતરાય કાકેર, બી. એ. બી. એસ. સી.

પ્રોપ્રાયટરી હાઇસ્કૂલ, અમદાવાદ.

ગુજરાતી ધોરણો ૫, ૬ અને ૭ અને અંગ્રેજી પહેલાં ૩ ધોરણો ગાંદે.

પદાર્થશાસ્ત્ર અને રસાયનશાસ્ત્રના પ્રાથમિક સિદ્ધાંતો સરલ રીતે

સમજાવતું નોનકડું પ્રથમ પુસ્તક.

મેટ્રીકનો અભ્યાસ કરતા અને પુખ્ત વયના સ્ત્રી પુરુષોને પણ ઉપયોગી.

: કિંમત ફક્ત દશ આના :—

ખાના ૧૬૦ તથા ચિત્રો ૮૧

વડોદરાનું બહુમુખ માસિક “માહિત્ય” લખે છે કે:—

“આ નાના સંગ્રહની જુબી એ છે કે એના ત્રણ ભાગ કર્યા છે. પહેલામાં ભૌતિકશાસ્ત્ર છે, તે ગુજરાતી પાંચમા ધોરણના વિદ્યાર્થીઓ વાંચી શકે, બીજા ભાગમાં પદાર્થવિજ્ઞાન છે તે છઠ્ઠા ધોરણમાં ચાલી શકે, ત્રીજા ભાગમાં રસાયન છે તે સાતમામાં કામ લાગે. દરેક વિષયને પુષ્કળ ચિત્રોથી સમજાવવાનો આ અખતરો પહેલો છે એમ કહીએ તો ખોટું નથી. બાષા સહેલી છે એટલું જ નહિ, પણ પરિ-
ભાષા પણ સમજાય એવી છે; અને અંદર કરી બતાવેલા પ્રયોગો વિષયને બહુબર સમજાવવામાં ફતેહમંદ નીવડ્યા છે. છેક છેલ્લામાં છેલ્લી વાતો પણ સમાવી લીધી છે, અને રાજના કામમાં લાગે તેવી ચીજો અને જ્ઞાનનો અને સિદ્ધાંતો, વાતાવરણ, વાસુદેવ ખ્યાલો, હોકાયત્ર, લખુતામાપ, લોહચુંબક, સાબુ, તેલજ, વિજળીનો પ્રવાહ વગેરે ઘણી જાણતો વિષેનું સામાન્ય જ્ઞાન વિદ્યાર્થીઓ તો શું પણ મોટરાઓને પણ આનાથી મળે છે. દરેક પાઠ પ્રયોગાત્મક છે, એટલે શિક્ષકોને જરા મહેનત પડે, પણ વિદ્યાર્થીઓ માટે સુગમતા વધે. આ પુસ્તક વિશે વિશ્લેષમાં એક પણ આબત કહી શકાય તેવું જણાતું નથી.”

મળવાનું ઠેકાણું—

ખાનગોવિંદ કુબેરદાસના કું. જુકસેવર્સ, ત્રણ દરવાજા, અમદાવાદ.

કેળવણીખાતાએ મંજૂર કરેલાં શાળાપયોગી પુસ્તકો

દરરાય અમુલખરાય દેસાઈ કૃત.		ગોદળદાસ કુબેરદાસ મહેતા કૃત.	
*આરોગ્ય શિક્ષણ	૦-૮-૦	અમદાવાદ શહેરની ભૂગોળ	૦-૨-૩
*આરોગ્ય શિક્ષિકા	૦-૭-૦	*સરળ ગુજરાત પ્રાંતની ભૂગોળ	૦-૪-૦
ખાળવીર	૦-૮-૦	મુંબઈઈલકો (દિંદુસ્તાનસહિત)	૦-૫-૦
ઠક્કરત અને હિલ	૦-૧૨-૦	સંવાદ સંચય	૦-૧૦-૦
ઘરમાં અને બહાર	૦-૧૨-૦	ખાળગીત	૦-૧-૦
રમવાની રમતો		ખાળકાગીત	૦-૧-૦
આરોગ્ય શિક્ષણ ભા. ૨	૦-૧-૬	*ખાળોપયોગી વાર્તાઓ	
		ભા. ૧ ત્રીજી આવૃત્તિ	૦-૩-૦

—વલ્લભભાઈ લલ્લુભાઈ પટેલ કૃત—

*ગુજરાતના ઇતિહાસની સહેલી વાર્તા, ૦-૪-૦.

ત્રીન દબથી લખાએલું		દાલમાંજ	
ખાળસાહિત્ય.		ટેક્સ્ટબુક તરીકે મંજૂર થએલી	
મયુરદાસ આખ્યાન	૦-૪-૦	સરળ	
બીમચાતુર્ય	૦-૪-૦	ગુજરાત પ્રાંતની ભૂગોળ.	
વીર અભિમન્યુ અને		અત્યારગુધી બહાર પડેલી	
મદલાદ	૦-૮-૦	ભૂગોળમાં આએકજ ભૂગોળટેક્સ્ટ-	
અલાઉદ્દીન અને		બુક તરીકે મંજૂર થએલી છે.	
દેવતાઈ દીવો	૦-૪-૦	ખાળકો પોતાની મેળે વાંચી સમજી	
ખાળસંગીત માળા	૦-૩-૦	ગકેતેવી ભાષા છે. આકર્ષક રંગીત	
(દારમોનિયમ ગાઠડ)		નકશા સહિત ગુજરાતના દરેક	
સાહિત્યાદર્શ	૧-૧૨-૦	જિલ્લાની લકીકત નવીન દબથી	
		આપેલી છે.	

અમારી દુકાને પ્રાયમિકશાળા, માધ્યમિકશાળા, કોલેજ, હો કોલેજ, લાગણેરીઓને લગતાં તમામ પુસ્તકો, નકશા તથા શાળાને લગતો તમામ સામાન કિદાપત લાવે મળશે. બહારગમના ઓર્ડરો ઉપર પૂરતું ધ્યાન આપવામાં આવે છે. શિક્ષકોને વારંવાર ટમિચન આપવામાં આવશે. એક વખત ઓર્ડર આપી ખાતી કરશે.

ખાલાદનુમાન, રીઓરિડ

અમદાવાદ.

ચંદુલાલ મણીલાલ પંરીખ,
ખડાવતા બુકડીપો.

* પાઠ્યપુસ્તક તરીકે મંજૂર કરેલાં છે.

* ખાળોપયોગી વાર્તાઓ ભાગ ૧ ની ત્રીજી આવૃત્તિ દમણમાં બહાર પડી છે. નાનાં છાત્રાં મટે ધનુજ વપયોગી અને આનંદદાયી છે.

શાળોપયોગી ટેક્સ્ટબુક તરીકે મંજૂર થએલાં પુસ્તકો

- *૧. સરળ દેશીનામાની પદ્ધતિ આ. ૩૪ મી કિં. ૦-૫-૦
 *૨. સરળ કન્યાનામું આ. ૧ લી ૦-૨-૬
 *૩. સરળ ગુજરાતી બાળવ્યાકરણ—ભાગ પહેલો
 (પ્રાથમિક શાળાના ધોરણ ૪ માટે) આ. ૨૯ મી ૦-૨-૦
 *૪ સરળ ગુજરાતી બાળવ્યાકરણ—ભા. ૨-૩ ભે
 (પ્રાથમિક શાળાના ધો. ૫-૬-૭ માટે) આ. ૨૯ મી ૦-૫-૦
 ૫. સરળ વ્યુત્પત્તિ જ્ઞાનપ્રકાશ—ભા. પ્રા. બુક આ. ૪થી ૦-૬-૦
 (૫-૬-૭ યોગીનાં શબ્દોની વ્યુત્પત્તિ સહિત)
 ૬. નવું સરળ મુખ્યગણિત—(બાળવર્ગથી ધો. ૫ સુધી)
 આ. ૧૬ મી ૦-૩-૦
 ૭. ગુજરાત પ્રાંતની ભૂગોળવિદ્યા આ. ૧૬ મી ૦-૧-૬
 ગુજરાતના સઘળા જાણીતા શુકતેલરોને ત્યાંથી ગણશે.
 મુખ્ય એજન્ટ—મેસર્સ એસ. બી. શાહની કંપની
 ડે. પાનકાર નાકે—મુ. અમદાવાદ.
 પ્રેમચંદ કરમચંદ શાહ, ગોંડળના માણ ડે. એ. ઇ. મુ. કંપન

દેશીનામું. ટેક્સ્ટબુક. કિં. ૫ આના.

પુસ્તક ઉત્તમ મનાએલું છે. ચાલુ સમય પ્રમાણે યોગ્ય અને હૃદીઓની લખાવટનો સુધારા ઉપરાંત તદ્દઉપરાંત એકા, શેરા, વિમા અને પોષ્ટલ ઓર્ડર વિષે પુરી માહિતી તથા જીનાં મનોમત્ત ઉપરાંત નવાં ૧૯ મનોમત્ત દાખલ કર્યા છે. એક વાર વાંચી વુલના કરવા વિનંતિ છે. પોસ્ટેજ ૦-૨-૦ મુખર્ધ—એન. એમ. ત્રિપાઠી સુરત—ક. ના. ની કંપની
 લેખક—દેસાઈ સ્વર્ણ, શુકતેલર. એજન્ટ—અમદાવાદ માણેકલાલ બામચંદ શાહ
 છગનલાલ લલ્લુભાઈ શાહ વાયુમુક્તા ઓફિસ, પેલેસરોડ-વડોદરા.

જાહેરખબરના નવા ભાગ

આગી સર્વેને ખબર આપવામાં આવે છે કે સને ૧૯૩૦ ના જાન્યુઆરિથી જાહેરખબરના ભાગમાં ઘટાટો કરી તે નીચે ગુજળ સખવામાં આવ્યા છે.

જાહેરખબરના દર

મુદત	એક પાન	અડધું પાન	પા પાન
આખું વર્ષ	રૂ. ૮૦	રૂ. ૬૦	રૂ. ૪૦
૬ માસ	રૂ. ૪૦	રૂ. ૩૦	રૂ. ૨૦
ત્રણ માસ	રૂ. ૨૫	રૂ. ૨૦	રૂ. ૧૫
એક માસ	રૂ. ૧૨	રૂ. ૧૦	રૂ. ૭

શાળાપયોગી પુસ્તક પ્રકાશન

ગુજરાતનો વાર્તારૂપ ઇતિહાસ સચિત્ર—રા. ડી. એલ. સરાય અને આર. એમ. જોશીકૃત. આવૃત્તિ ૧૩ મી. આ ઇતિહાસ વાંચવામાં બાળકોને રસ પડે છે. ઘણા વિદ્વાનોના પ્રમાણપત્રો મળ્યાં છે. નવાનગર અને બીજાં ઘણાં સ્ટોટોમાં પાઠ્ય પુસ્તક તરીકે મંજૂર છે. ગાયકવાડ સરકારના કેળવણીખાતામાં ધરામ, લાયબ્રેરી માટે મંજૂર છે. કિં. ૦-૨-૬.

ગુજરાત અને કાઠિયાવાડની ભૂગોળ—વેદ અને બાલકવિ કૃત. રંગીન નકશા સહિત, આવૃત્તિ ૫ મી, નવાનગર અને બીજાં ઘણાં સ્ટોટોમાં પાઠ્ય પુસ્તક તરીકે મંજૂર છે. કાઠિયાવાડમાં બહોળો વપરાશ છે. કિં. ૦-૨-૦

પ્રાથમિક દેશી હિસાબ—સચિત્ર, બાળવાર્તા સહિત, કિં. ૦-૧-૬.

સરળ દેશી હિસાબ પ્રારંભ—રા. નરસેરામ ગ. શાસ્ત્રી, પ. વિ. ઉપ્પટિ એન્યુ. ઇન્સ. સાહેબ કૃત. સચિત્ર બારાક્ષરી, પુસ્તક આંક, બાળબોધ બારાક્ષરી, ફોર્મ—આકાર, અંકગણિત, મુખગણિત, પલાખાં, કોષ્ટકો, કુચીઓ અને દિશાચિત્ર વગેરે અનેક હકીકતોથી ભરપૂર. કિં. ૦-૧-૬.

સરળ પ્રારંભ પોથી—અંગ્રેજી શિક્ષણ માટે ઉત્તમ છે. કિં. ૦-૪-૦

ડિક્ટેશન શિક્ષણ—શુક્લ અને કટારમલ કૃત. ગુ. ધોરણવાર.

ધોરણ ૧ હું, કિં. ૦-૨-૬ ધો. ૨ હું, કિં. ૦-૨-૬

ધોરણ ૩ હું, કિં. ૦-૩-૦ ધો. ૪ હું, કિં. ૦-૩-૬

પણાજી મુધારા સાથે, એક ઉચ્ચ કાગળ, મજબૂત પુંઠા અને સસ્તી કિંમત હોવા છતાં શુદ્ધસેવકો અને માસ્તરોને ભરપૂર કમિશન. માસ્તરોને નમુનો મફત મોકલાશે.

મેકમિલનના ન્યુ ઈંગ્લીશ રિડર્સની નોટસ-તરજુમા—

પ્રાથમ ભાગ ૧લાની નોટ, કિં. ૦-૬-૦ રિડર ૧લાની નોટ, કિં. ૦-૧૨-૦

પ્રાથમ ભાગ ૨ જાની ,, કિં. ૦-૭-૦ રિડર ૨ જાની ,, કિં. ૦-૧૫-૦

અનુભવી એન્યુએટને હાથે તૈયાર થયેલ છે. તદ્દન નવીજ પદ્ધતિ અને અવનવા મુદ્દારા સહિતની ઉચ્ચ એક કાગળ પર છપાયેલ છે. માસ્તરોને નમુનો મફત મોકલાશે. કમિશન ભરપૂર મલશે.

શ્રી દ્વારકા મહારમ્ય—ગુજરાતી ભાષા-તર, કિં. ૦-૧૦-૦

આ સિવાય શાળાપયોગી તમામ પુસ્તકો વગેરે બ્યાનબી ભાવે મલશે.

શુદ્ધસેવક—હેમરાજ બાદવજી વેદ એન્ડ સન,

પ્રો.—વેદ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ—જામનગર.

ઈનામ લહાણી માટે અજોડ

કેળવણીખાતાએ મંજૂર કરેલાં

ચરતાં, સચિત્ર, સરળ, રૂપાળાં, વખણાએલાં બાળપુસ્તકો એકએકથી ચંદ્રિયાતી વાર્તા, ચરિત્ર, ઇતિહાસ, વિજ્ઞાનની કૃતિઓ મંજૂરી નંબરોની સંપૂર્ણ થાદી પુસ્તક મંગાવી લ્યો.

દોસ્તોયની ૩ વાતો	૦૮	કીર્તિસ્તંભ	૦૧
ખડુલ	૦૮	સારંગીવાળો	૦૭
ખિરબલનો ખન્ધુ	૦૧	નીલમ	૦૮
બાળવિદાર	૦૧૧	વચનચરંગ	૦૮
બીજી સુધિબિર	૦૧	કાલસાકાકો	૦૮
બદુષ્ટ દાર	૦૧	મુરખરાજ	૦૧
વાથોતું વન	૦૧	ધૂપસળી	૦૧
બરશીપુરી	૦૧	એક હતો કુતરો	૦૧
સોનાકુમારી	૦૧	બાળ ગાયરી	૦૭
હમુખર	૦૭	મિથાઈ	૦૮
તોફાની રીપુડો	૦૮	ચોપમાંની ચતુરાઈ	૦૧
મોતીના દાણા	૦૮	ખંગાળી ખિરબલ	૦૮
મેઘધ્રુવ	૦૧	ખરેખરી વાતો	૦૭
ફરીના બહાં	૦૭	મોમાળની મોજ	૦૭
નવનીત	૦૭	રશીદની પેરી	૦૧
બાળવિદાર (૨)	૦૮	પુસ્તકાલય	૦૭
ગથેડાનું રાજ	૦૭	બહાડનો ભેદ	૦૧
બદુષ્ટ જમરખ	૦૭	દેવી ચીંધરાણી	૦૧
દાથી ધમધમ ચાત્રે	૦૭	ખાંચણા (કિન્નાઓ માટે)	૦૮
*સવાકાની આપવીતી	૦૭	ખવિદાન	૦૮
*બૂલબૂલામણી	૦૭	અખો	૦૧
સિપાકદાદ	૦૮	પત્ર	૦૧
મધપૂડો	૦૧	ખોડવ ગુમનિવાસ	૦૧
ખોટી ખોટી વાતો	૦૧	મકનો ચરતાનો	૦૭
રિહ્તિ રિહ્તિ	૦૧	રમકાંની ફુકાન	૦૭
		સખરમ	૦૭

બુકસેલરોને અને લહાણી માટે ચોખ્ખ વળતર

ગાંડીવ સાહિત્યખંદિર, -મુરત.

નામદાર મુંબઈ સરકારે સ. ૧૯૨૪-૨૫

માં મંજૂર કરેલા પ્રાથમિક શાળાઓ

માટેના ચિત્રકળાના નવા

અભ્યાસક્રમ મુજબ

તૈયાર કરેલી.

સચિત્ર ડ્રોઈંગ બુકો

ચિતરનાર

શ્યામજી ત્રિભુવન યાજ્ઞિક

પ્રોધમ માસ્તર ટ્રેનિંગ કોલેજ

ખોરસદ

(આબજર્ગથી સાતમા ધોરણ સુધી.)

પાગ અને ધો. ૧ હું ૦-૧-૦

ધો. ૨ બું ૦-૧-૦

ધો. ૩ બું ૦-૧-૦

ધો. ૪ યું ૦-૧-૦

ધો. ૫ મું ૦-૧-૬

ધો. ૬ ટું ૦-૨-૦

ધો. ૭ મું ૦-૨-૬

હેલ્થ અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે તૈયાર
કરેલાં ડ્રોઈંગ તમારા શુક્રમેલર પાસે
આજ ડ્રોઈંગ બુકો માગો.

નમુનાની નકલ માટે ૦-૬-૦
ની પોસ્ટની ડીપોટ માટે. તેથી
નમના મોકલવામાં આવશે.

રંગીન નકશાઓ

(કાગળ ઉપર છાપેલા)

[ચિત્ર લેવાના તથા ચીતરવાના]

નામ.	સાઈઝ.	કિંમત.
ગુજરાત	૧૮x૨૪	૦-૩-૦
મુંબઈ	૧૮x૨૪	૦-૩-૦
હિંદુસ્થાન	૨૨x૨૯	૦-૪-૦
દાર્દિવાવાડ	૨૦x૨૭	૦-૪-૦
એશિયા	૨૨x૨૭	૦-૪-૦
યુરોપ	૨૨x૨૭	૦-૪-૦
આફ્રિકા	૨૧x૨૬	૦-૪-૦
અમેરિકા	૨૦x૨૭	૦-૪-૦
પૃથ્વી	૨૧x૩૬	૦-૬-૦
લાવનગર સ્ટેટ	૨૦x૨૭	૦-૪-૦
ભારતીય નિદેશો	૧૫x૨૦	૦-૪-૦
મૂળાક્ષર	૧૫x૨૦	૦-૦-૬
” રંગીન	૧૫x૨૦	૦-૪-૦

લેઈ લેઈને ચીતરવાના રંગીન
નકશાઓ

મુંબઈ	૭x૮	૦-૧-૬
ગુજરાત	૭x૮	૦-૦-૬
હિંદુસ્થાન	૧૦x૧૪	૦-૧-૦

નકશાપૈથી

(દરેકમાં બાર નકશાઓ)

ગુજરાત	૦-૨-૬
મુંબઈ	૦-૨-૬
હિંદુસ્થાન	૦-૨-૬

ઉપરના નકશાઓમાં કમિશન
સાર્ક મળશે. તમામ જનતાના શાળામાં
આવતા મોટા નકશાઓ તથા નાના
દાર્દિવાવાડ નકશાઓ મળશે. નિયા-
ળમાં આવતાં તમામ પુસ્તકો અમારે
ત્યાંથી મળી રહેશે, કમિશન માટે
પ્રહારવાધી ખુલાસો કરવામાં
આવશે.

જે. એ. દ. તલકશી એન્ડ સન્સ,

વડવાણ સીટી.

વહેલો તે પહેલો

તૈયાર છે !

તૈયાર છે !

વનોકિયુલર ક્ષાઇનલ પરીક્ષાનાં
છેલ્લાં પાંચ વર્ષની

પ્રશ્નોત્તરી

જેમાં વનોકિયુલર ક્ષાઇનલ પરી-
ક્ષામાં પૂજાએલા સવાલોના જવાબો
હાલના અભ્યાસક્રમ મુજબ સરળ
શુદ્ધ ભાષામાં આતિ સરળતાપૂર્વક
વર્ણવેલા છે. આત્યાર મુશ્કીમાં બહાર
પડેલા ભોમિયામાં આતિ યેષ છે.

કિંમત ૧-૮-૦

મુંબઈ ઇલાકાના સરકારી - ફેળવણીખાતાએ
તપાસેલું છાત્રા શ્રેયસ્ એનલિસિસ
ટેકસ્ટબુક તરીકે મંજૂર કરેલો

ગુજરાતનો સરળ ઇતિહાસ

કતી

મનસુખરામ મણીશંકર દ્વિવેદી

બી. એ. એસ. ટી. સી. ટી.

કિંમત ૦-૩-૦

બહાર પડી ચુક્યું છે.

રા. ભોગીલાલ પટવા કૃત

‘આકાશ દર્શન’

સર. લલ્લુભાઈ શામળાસની
પ્રસ્તાવના સાથે માત્રિક નકશા અને
બીજી ઘણી કામચોખી મહિનીવાળું
કિંમત ૦-૮-૦

એસ. બી. શાહની કં.

પાનકોર નાકા-અમદાવાદ.

મુંબઈ ઇલાકાના સરકારી ફેળવણીખાતાએ
ટેકસ્ટબુક તરીકે મંજૂર કરેલો.
નવી સુધારેલી આવૃત્તિ
સરતખંડનો સરળ ઇતિહાસ
અને
રાજ્યવ્યવસ્થા.

બનાવનાર

વિદુલદાસ ધનજીભાઈ પટેલ;

સુધારો વધારો કરનાર

મૃણલભાઈ હીરાલાલ ચૌકસી

એમ. એ.

હેડમાસ્ટર પ્રે.રા. ટ્રેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ
પૃષ્ઠ ૪૦૦ કિંમત રૂ. ૧-૦-૦

તા. ૬-જુનની આવૃત્તિ કિંમત ૦-૬-૦
વાળી ભેંધશે તે વળી તે મળશે.

રા. રા. પ્રેમચંદ કરમચંદ

શાહકૃત *ટેક્સ્ટ પુસ્તકો.

*ગુજરાતી બાળવ્યાકરણ

ધોરણ પૃષ્ઠ કિંમત

ભાગ ૧ ૪ ૪૮ ૦-૨-૦

ભાગ ૨-૩ ૫-૧-૭ ૧૬૮ ૦-૫-૦.

*દેશીનામાની પદ્ધતિ ૦-૫-૦

*કંપાનામું ૦-૨-૬

વિશેષ માટે અંદરની જા. ખ જુઓ

શાળોપયોગી ભૂગોળ

ખાતાએ મંજૂર કરેલી નવીન ભૂગોળ

ગુજરાત (૧૮ નકશા)

(શિક્ષકો માટે) ૦-૪-૬

મુંબઈ ઇલાકા (૧૨ નકશા)

(પાઠ્ય પુસ્તક) ૦-૪-૬

... ..

હિંદુસ્તાન (૧૮ નકશા) ૦-૫-૦

આ પુસ્તકોમાં કાર્યકારણથી તેમજ
વર્ણાત્મક દૃષ્ટિથી રસિક હકીકત મૂક-
વામાં આવી છે. તેમના અભ્યાસથી
ભૂગોળ શિક્ષણનો હેતુ ફળિભૂત થાય છે
લેખક મું. હી. ચૌકસી. એમ. એ.
હેડમાસ્ટર પ્રે. રા. ટે. કોલેજ. અમદાવાદ

એસ. બી. શાહની કંપની-પાનકોર નાકા-અમદાવાદ

બહાર પડ્યાં છે ।

બહાર પડ્યાં છે ।

આજેજ મંગાવો.

નવીન પદ્ધતિ
દર્શાવનારાં

{ પ્રાથમિક શાળાનાં }

નવીન ચોખ્ખાંથી
લખાએલાં

અંકગણિત

[પદ્ધતિવિભાગ તથા અભ્યાસવિભાગ : શિક્ષકો સારું.]

આળખોથી
આળખર્ગ માટે

{ ભાગ ૧ નો
કિંમત રૂ. ૦-૭-૦ }

પુસ્તક ૧ હું :
પહેલા ધોરણ માટે

[પદ્ધતિવિભાગ : માત્ર શિક્ષકો સારું.]

પુસ્તક ૨ જી :
પુસ્તક ૩ જી :
પુસ્તક ૪ યુ :

{ ભાગ ૨ નો
કિંમત રૂ. ૦-૮-૦ }

બીજા ધોરણ માટે.
ત્રીજા ધોરણ માટે.
ચોથા ધોરણ માટે.

[અભ્યાસવિભાગ : માત્ર વિદ્યાર્થીઓ સારું.]

પુસ્તક ૨ જી :
પુસ્તક ૩ જી :
પુસ્તક ૪ યુ :

{ ભાગ ૩ નો
કિંમત રૂ. ૦-૭-૦ }

બીજા ધોરણ માટે.
ત્રીજા ધોરણ માટે.
ચોથા ધોરણ માટે.

: લેખક :

ગોરીશંકર જટાશંકર ભટ્ટ,
બી. એ. એસ. ટી. સી. ડી.
એડમિનિસ્ટ્રેટિવ ઓફિસર,
મ્યુનિસિપલ સ્કૂલખોડ, મુરત.

મોહનલાલ હરજીવન પંચોલી,
આસિ. આચાર્ય,
સિદ્ધિ હાઇસ્કૂલ,
અમદાવાદ.

નમુનાની પત્રિકા મંગાવો : લખો,

મેનેજર, ધી ગુજરાત એરિએન્ટલ બુકડીપો,

Gujarat School Paper

ગુજરાત શાળાપત્ર

માર્ચ સને ૧૯૩૨

“ નવા જમાનામાં નવા સુધારા અને પ્રગતિમાં નાણસની જરૂર પડે છે. દુનિયા આગળ વધે છે, અને તેથી આપણા આપ-દાદાના વખતમાં જે રીતરિવાજ પાછા કામુનો કિતમ જણાતા હતા તે હવે નિરુપયોગી તીવ્ર છે. અને જરૂર આપણા સુધુ પછી સત્યના દંઢ અને ધીર નિકામને લીધે સધારે ડાહ્યા થએલા લોકો હાલના કરતાં વધારે આરી યોજના ધરી કાઢશે. ”

કેળવણીનાંતાના હુકમથી
ત્રી અને પ્રકાશક (આગસ્ટ ૧૯૨૯ થી)
મૂળજીભાઈ હીરાલાલ ચૌકસી, એમ. એ.
હેડમાસ્ટર પ્રે. ગ. પ્રિન્ટિંગ કાલેજ, અમદાવાદ.

(એવ લેક સ્વાધીન રાખ્યા છે.)

ધી “શાયમંદ અધુનિકી” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં ગરીબ દેવીલાસ બગતલાલે પ્રાપ્ત
સલાખાસ રીડ-અમદાવાદ.

અનુક્રમણિકા

ક્રમ નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૧	ખાળકને તેના અધ્યાસમાં રસ ઉપગવનારી ખાખતો ...	૮૧
૨	સકરનો સિધુબંધ (લોઈક ખેરેજ) ...	૮૬
૩	તારા ...	૯૦
૪	આચીન ગુજરાતનું પાટનગર ...	૯૩
૫	પુસ્તકાલય ...	૯૬
૬	ગણિતના દાખલા ...	૧૦૨
૭	ગામડાંની કેળવણીનું આદર્શ સ્વરૂપ ...	૧૦૬
૮	સુંબઈ ઈલાકાની ઉર્દુ શાળાઓ માટે મંજૂર થએલાં પુસ્તકોની યાદી	૧૧૩
૯	ધર્મોપપત્રક ...	૧૧૬
૧૦	ખાનગી જાહેરખતો ...	૧૮

શાહજીત ટેકેસ્ટ ઇ. ભા. પુસ્તક તરીકે મંજૂર કરેલ

ગુજરાતના ઇતિહાસની સચિત્ર સહેલી વાર્તાઓ

ચોથા ધોરણ માટે સંક્ષિપ્ત ચોથી આવૃત્તિ પૃષ્ઠ ૧૩૬, કિ. માત્ર રા. ૦-૪-૦;
વિસ્તૃત પ્રથમાવૃત્તિ પૃષ્ઠ ૨૧૬ કિ. રા. ૦-૬-૦.

શિક્ષકોની સુચનાથી રસક્ષતિ ન થાય તેથી આ આવૃત્તિ વિશેષ ટુંકાવી ટાઈપો મેટા મુક્યા છે. આ એક જ છાકરા છાકરીઓ બંનેને સરખા જોડાયેલી પુષ્કળ ચિત્રો, નકશા સહિત, સાદી સરળ ભાષામાં રસમાં તરબોળ કરે તેવી એતિહાસિક, સંપૂર્ણ સાહિત્યથી ભરપૂર વાર્તાઓનું, આધુનિક છેલ્લા સુધારા વધાર સાથેનું અતિરસિક મુખ્યલેખ અમર્યાને આ પુસ્તક આવે છે.

સરળ દેશીહિસાબ (નવમી આવૃત્તિ પૃષ્ઠ ૪૪ કિ. રા. ૦-૧-૬ પૃષ્ઠ ૩૬ રા. ૦-૧-૩):—બધાં કરતાં આમાં સરળ પ્રાયોગિક ભાગો, પુષ્કળ હાલકરણો ધાતો કાજો, લેખો અને વ્યાવહારિક સંપૂર્ણ વિગતો શિષ્ય શિક્ષકોને સરળ માર્ગદર્શક ઉપયોગી સમાવી છે. ઇ. ૩૬, વાંસજી, રાવનપુર, દ્રોણ વગેરે સ્ટેશનમાં ટેકેસ્ટનું ખાળગીત સંચલ ભા. ૧ ૦-૬-૦ સંવાદ સંચલ ભા. ૧ લો. ૨-૦- ખાળગીત સંચલ ભા. ૨ ૦-૧૨-૦ સંવાદ સંચલ ભા. ૨ લો. ૦-૧૨- અમદાવાદ શહેરની સ. ભૂમિ ૦-૪-૦ સંવાદ સંચલ ભા. ૩ લો. ૦-૧૪- ભાઈચંદ પૂનઠાસ શાહજી હેડમાસ્ટર, તા. સ્ટેડ, હોમો. (મલિકાંક) શાહ માણેકલાલ ભાઈચંદાસ દિલ્લીચંદા-અમદાવાદ.

શાહ ચંદુલાલ અને પોપટલાલ ભાઈચંદાસ,
શાહપુર બેચરહાસની પેળ-અમદાવાદ

ગુજરાત શાળાપત્ર

પુસ્તક ૭૨]

માર્ચ સને ૧૯૩૨

[અંક ૩

બાળકને તેનાં અભ્યાસમાં રસ ઉપજાવનારી બાબતો

રસ એ બાળકને તેની આંતરસક્તિના વિકાસને માટે સાહાય્યદાયક બાબત છે. તે રસ તેના મનમાં કેવી રીતે ઉપજાવી શકાય તે શાધી કાઢવામાં કેટલીક મુશ્કેલીઓ નડે છે. જેવી કે:—

(૧) બાળકની આંતરસક્તિનો આવૃત્તિ યથાર્થ રીતે સમજવો.

(૨) બાળકની અંદર જે રસવૃત્તિ યુક્ત રૂપે રહેલી છે તેને જાણત કરવામાં પરિસ્થિતિનો પ્રભાવ કેટલો છે તે.

(૩) ખરેખરી સ્વાભાવિક પરિસ્થિતિમાં મૂક્યાથી તેનામાં કેટલીક અગત્યની વૃત્તિઓ ઉત્તેજિત થશે તે માટે જરૂરી સંજોગોના બાળકને અવકાશ.

(૪) જુદા જુદા જમાનાનાં, ઉંમરનાં અને સ્વભાવનાં બાળકોમાં જણાતી રસવૃત્તિની ભિન્નતા.

(૫) બાળકના રસપ્રવાહમાંથી કઈ રસવૃત્તિને યોગ્ય, કેને મર્યાદિત કરવી અને કેને દાંબી દેવી કે બીજી દિશામાં વાળવી તે.

ઉપર બતાવેલી મુશ્કેલીઓ વિષે આપણે વિશેષ વિચાર કરીશું તો જણાશે કે બાળકનો હેતુ યા તેની વૃત્તિનું અર્થગ્રાહી બાળકનું હોવામાં સહેલું કે સરળ નથી. કેટલીક વાર બાળકને તેમના હેતુનું જ્ઞાન હોતું નથી. કુદરતી પરિસ્થિતિ બાળક માટે બહુજ સમૃદ્ધ, યથાર્થ, વિવિધ, અને નિયમિત

હોય છે. મનુષ્યે તેના પ્રથમના વિચારો કુદરત પાસેથી મેળવ્યા છે. તેનું જીવન નભાવવા માટે તેમજ સુખમય કરવા માટે કુદરતના નિયમને અનુસરી તેને આચરવું પડ્યું હતું. આવા પીવાના સાધન અર્થે, રહેવાના ઘર માટે, શસ્ત્ર, વસ્ત્ર, ઓગરો, મુત્રો, ધરનાં ચાચરચીકાં, તથા સરસામાન, ઘરેણાં એટલુંજ નહિ, પણ તેના વિચાર અને કલ્પનાના આવિર્ભાવના સાધન અર્થે પણ તેને કુદરતી મદદ લેવી પડી હતી. આવા કુદરતી જીવનને લીધે બાળકની શુભ આન્તરવૃત્તિ ઉત્તેજિત થાય છે. તેની આન્તરવૃત્તિના સાધારણ આવિર્ભાવ માટે કુદરતી સંજોગો જરૂરના છે. તેને લીધે તેના વિચાર અને કામ સતેજ થાય છે. આવી રીતે કુદરતી સંજોગો તેની રસવૃત્તિને જાગ્રત અને ઉત્તેજિત કરવાનું ઉત્તમ સાધન છે. કમનસીબે આપણાં બાળકોને એ સાધન મુલ્ય નથી હોતું. હાલ તો મુધારાના યુગમાં શાળા પણ એ પ્રકારનું સાધન પુરી પાડી શકતી નથી. ઘરમાં કે શાળામાં બાળકની કુદરતી એટલે પ્રથમની હાજતો અન્ય તરફથી પુરી પાડવામાં આવે છે. ઘણાં જ ગરીબ રિચિત્રાં કુટુંબ સિવાય બીજાં બધાં કુટુંબોમાં બાળકને ખવરાવવું, સુવાડવું, તેની સંભાળ રાખવી, બૂખ, ભય અને પ્રતિકૂળ હવા વગેરેની માઠી અસરમાંથી તેનું રક્ષણ કરવું, સંકટમાંથી તેને બચાવવું, વગેરે સૌ બાંખેતો, પર મૂળથીજ કાળજી લેવામાં આવે છે. એવી બાખેતો તેને મુલ્ય હોય છે તેથી સ્વપ્રયત્નથી કે તરફી લઈ તેવાં કામ તેને કરવાનો અવકાશ મળતો નથી.

મોટી ઉંમરનાં બાળક ન્યારે આત્મ-દૃષ્ટિનું માટે બહાર જાય છે ત્યારે તેમને આવા પીવાની તથા જીવ કે હવા વગેરેની જે મુશ્કેલીઓ નડે છે તેને લીધે હિપર બતાવેલી દુશ્વળની આમી કેટલેક અંશે દૂર થાય છે.

રસવૃત્તિની વિવિધતાનો તેની બાંખેતો પર આધાર છે:—(૧) બાળકનો શરીરનો બાંધો, અને (૨) તેના સ્વભાવ કે પ્રકૃતિ. અર્થાત્ કાંઈ પણ વ્યક્તિના કામની રસવૃત્તિ જાણવાને માટે તેના શારીરિક બાંધો વધારે જરૂરનો છે.

બાળસ્વભાવમાં મુખ્યત્વે બે પ્રકારની વૃત્તિ માલમ પડે છે:—(૧) અંદ ભાવાત્મક, (૨) બહાર ભાવાત્મક. પહેલાં પ્રકારમાં વ્યક્તિના આત્મરક્ષણની વૃત્તિઓ માલમ પડે છે, જેની કે શરીરની હાજતો, ગ્રેમ તથા અંત મિલકતની વૃત્તિ, બીજા પ્રકારમાં જાતિના પરિપાલનની વૃત્તિ, તેમજ માતૃભાવ, કુટુંબભાવ, ગાત્રિ કે સમાજની લાગણીનો સમાવેશ થાય છે. એ બે વૃત્તિઓ હિપરતા બીજી બાખેત છે તે તેની દેવા છે.

આ બે વૃત્તિઓમાંથી તેમજ તેની જુદીના વિકાસ તથા તેની પરિચિત્તિની અસર ઉપરથી તેની ટેવો બંધાએલી હોય છે. આ પ્રમાણે તેની વૃત્તિઓ અને ટેવો એકત્રિત થઈ પરસ્પર અસર કરે છે. વળી શરીરનો બાંધો તથા આરોગ્ય પણ વૃત્તિ અને ટેવો ઉપર અસર કરે છે, અને વૃત્તિઓ અને ટેવો શરીર પર અસર કરે છે. શરીરના વિપુલ ઉત્સાહને લીધે તેની પ્રેરણાનો ખૂબ આવિર્ભાવ યાચ છે, તેની વૃત્તિ સ્વાર્થમયી કે પરાર્થમયી હશે તે પ્રમાણે બાળકના શરીરની રિયતિ જણાઈ આવશે. તેની નિદ્રા ગાઢ અને શાંત થશે, તે વધારે ચપળતાથી કામ કરશે, તે વધારે તંદુરસ્ત જણાશે અને વધારે વખત હોંસથી રમતું માલમ પડશે. એથી ઉલટું તેની વૃત્તિ તેના શરીરના સમતોલપણ પર અસર કરશે. બ્યારે તેનો સ્વભાવ તેની ઉંમરના પ્રમાણમાં અનુકૂળ હોય છે ત્યારે શરીરની શક્તિનો એક સરખી રીતે વિકાસ થઈ શકે છે.

આ ઉપરથી જે બાળકમાં અહંતા અને ચપળ સ્વભાવ હોય છે તેની વૃત્તિઓ, વર્તન, અને રસ પણ કેવાં હોય તે સમજાય છે. ખરી રીતે તો તેણે બાળક અસ્વસ્થ, લોભી, સ્વાર્થી, અને એકલપેદું બનશે; તેની મતલબના પ્રસંગ સિવાય બીજાની તે દરકાર કરશે નહિ. જે તે આકર્ષક હશે અને જે તેની પ્રશંસા થશે, તેને સાબાશી અપાતી હશે તો તે સ્વાભિરત થઈ રમતને ચાહશે અને તે રમતદ્વારા તેની ઇન્ડિયો અને સ્નાયુઓનો ઉપયોગ કરવાની તે ઇચ્છા ધરાવશે. પ્રાણી, જનાવર, જંતુ, સમોવડીઓ બાળકો વગેરે હાંધતું ચાલતું સર્વ જે કંઈ તે જોશે તે તપાસીને લવિષ્યમાં તેનો ઉપયોગ કરવાની તેની ઇચ્છા થશે.

આથી ઉલટા સ્વભાવવાળું બાળક ઉદાસીન વૃત્તિવાળું હોય છે. વારતવિક રીતે તો જે બાળક ચપળ પણ અન્યનું હિત કરવા પ્રેરાય છે તે આદર્શરૂપ ગણી શકાય; કારણ કે એવી તરેહની પ્રકૃતિવાળાં બાળકોમાં સહૃદયતા કે દિલસોજી ભરેલી ભાવનાનો દૃઢતાથી આવિર્ભાવ કરવા માટે તેનામાં આંતરશક્તિનો ગૂઢ ભંડાર ઘણા મોટો પ્રમાણમાં સમાયેલો જ છે; પણ આવી પ્રકૃતિની માહિતી આ તેના પ્રક્ટીભાવ તેની અમુક ચોક્કસ ભાવનાના વિકાસદ્વારાજ સુસાધ્ય છે.

બાળકને રસ ઉપજાવવા માટે જરૂરની ત્રણે બાબતોનો આપણે ઉપર મુજબ વિચાર કર્યો. આ ત્રણે બાળકની અંદરજ છે અને ત્રણે વંશપર-પરાથી તેનામાં વારસારૂપે મળેલી છે, પણ તે ઉપરથી તેમ સમજવાનું

બાળકની રસવૃત્તિનું જાળવણી અને તે પ્રદર્શન યથા શક્ય. અમુક ઉંમરનાં બાળકોને-તેમની સાધારણ બુદ્ધિના વિકાસને કંઈ અંશે અતુક થાય એવી પરિસ્થિતિવાળું વાતાવરણ શાળામાં રચી શકાય. શિક્ષકને તે રચવામાં ઉપરની બાબતોની ચર્ચા સાદાપરપ અને સૂચનરૂપ થશે એમ આશા રહે છે; તે સાથે એવો ભય પણ રહે છે કે છૂટક છૂટક વ્યક્તિમાં વિવિધતા હોવાથી, વિશિષ્ટતા હોવાથી, એ બાબતોનો ધોરણરૂપે સ્વીકાર થાય તો વ્યક્તિ દીક નુકસાન પણ થાય ખરું. સારો માર્ગ તો એ છે કે એકી વખતે વિવિધ સ્થિતિના વિકાસવાળાં બાળકોને અતુક યર્ષ રહે એવી પરિસ્થિતિનું વાતાવરણ રચવું. આનું નામજ સમૂહમાં વ્યક્તિગત શિક્ષણ કે જેને 'નવીન' કેળવણી ના યુગમાં આદર્શ ગણવામાં આવ્યું છે.

સક્કરનો સિંધુબંધ (લોહડ બેરેજ)

આજથી લગભગ ૧૩ વરસ ઉપર સક્કરની નહેરની યોજનાની ગણતરી મુંબઈના ના. ગવર્નર સર જ્યોર્જ લોહડ (હાલ લોડ લોહડ) ના સમયમાં કરવામાં આવી હતી, અને તે માટે ૨૦ કરોડ રૂપિયાનો ખર્ચ અંદાજનામાં આવ્યો હતો. તા. ૧૩ મી જાન્યુઆરને શુક્રવારના રોજ ના. વાઈસરોય લોડ વિલિંગડનના હાથે તે ખુલ્લી મૂકવામાં આવી છે.

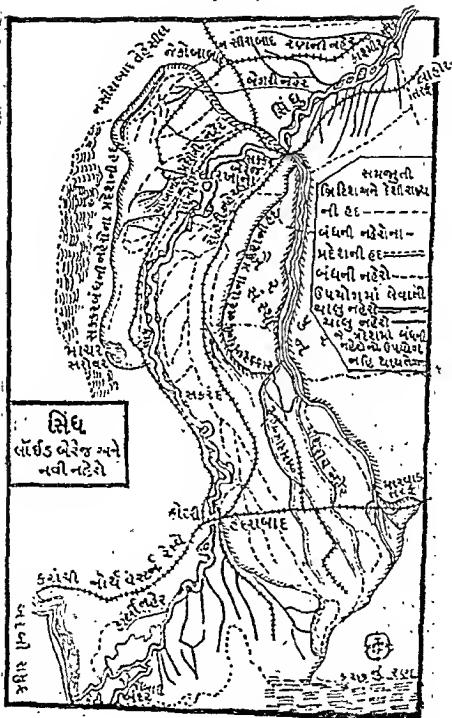
આ નહેર બંધ આખી સિંધુના પાણી ચંભાવી રાખવાની શક્તિ ધરાવે છે અને પાણીના જરયાની વહેંચણી તેના વડે નિયમિત રીતે થાય. તેની ગોઠવણ કરવામાં આવી છે. બંધના ૬૬ તાક-વંશાંક છે અને તે દરેક તાક ૮૦ ટુ. પહોળા છે. બંધની કુલ લંબાઈ એક માઈલ જેટલી છે. પાણીને બંધ કરવાનો દરેક દરવાજો પર દન જેટલો વજનમાં છે. વિદ્યુત-ચંત્રના બળ વડે કે હાથે તે સડેલાઈથી ઉઘાડી શકાય એવી યોજના કરવામાં આવી છે. બંધ ઉપર બે મોટા પુલ છે. તેમાં મોટો પુલ છે તે દરવાજા ઉઘાડખીડ કરવાનાં કામને માટે ઉપયોગમાં લેવાનો છે. બીજો ને પુલ છે તે નદીના સામસામા કાંઠાના વ્યવહાર-અવરજવર માટે ઉપયોગી થશે. આખોએ બંધ ધોળા ચુનાના પત્થરથી બાંધવામાં આવ્યો છે અને ને કમાનો છે. તેમાં રી-ઈ-ફાઈડ, કંક્રેટ વાપરવામાં આવી છે. આથી સિંધુના પુર તેજથી પ્રકાશના સૂર્યનાં કિરણોથી તે ઉજાગર બપકાનું દર બાંધકામ દીપી ઉઠે છે.

આ યોજના દુનીઆની મહાન નહેરોની યોજનામાંની એક યોજના છે, તેથી સિંધુના પાણીની સપાટી ઉંચે લાવી શકશે અને તેથી સિંધના ધણા ભાગમાં ખેતીને માટે પાણી નહેરથી પુરું પાડી શકાશે. અત્યારે સિંધના જે ભાગો વેરાન છે તેમાં પાણી મળવાથી ખેતી થશે અને પાકમાં ધઉં અને રૂં પેદા થશે, આથી વસ્તીને પણ ઉદ્યોગો મળશે અને ધઉં અને રૂં પરદેશ પણ મોકલી શકાશે. આ બંધની સાથે સાત મોટી નહેરોનો સંબંધ જોડવામાં આવ્યો છે. બ્રિટિશ મુલકમાં લગભગ ૭,૫૦૦૦૦૦ એકર જમીનમાં વાવેતર થશે, અને તેમાં નીચે પ્રમાણે પાક ઉગાડવામાં આવશે:—

ધઉં	૨૪,૪૦૦૦૦ એકર	જમીનમાં લગભગ	૧૧૩૩૦૦૦ ટન
રૂં	૭,૬૦૦૦૦ „	„ „	૫૯૨૦૦૦ ગાંસડીઓ.
ચોખા	૬,૫૬૦૦૦ „	„ „	૪,૪૭૦૦૦ ટન
જીવાર, બાજરી	૬,૬૫૦૦૦ „	„ „	૨,૬૮૦૦૦ ટન
દાળ-કેળા	૫૩૦૦૦ „	„ „	૧૫૦૦૦ ટન
તેલીબીઆં	૪,૧૦૦૦૦ „	„ „	૧૧૭૦૦૦ ટન

આ યોજના પુરી થતાં ૨૦ કરોડ રૂપિયાનો ખર્ચ થયો છે. તેમાં તે કામને લગતા યંત્રોની કિંમત ૫,૫૦૦૦૦૦૦ રૂપિયાની હતી. પુલ અને લોદાના દરવાજાની સંખ્યા એકંદરે ૧૬૭૦ જેટલી છે. મોટી સાત નહેરો તથા તેમાંથી નીકળતી સાખા-નહેરો જેનો મોટા બંધ સાથે સંબંધ છે તેને માટે પહેલાં તો પુરુષ જમીન ખોદવાનું કામ કરવાનું હતું અને સાથે સાથે કિનારો પણ મજબુત ઉંચો કરવાનો હતો. આમાંની ૬૦૦૦ માઇલની સરકારી નહેરો ખોદવાની હતી. એકંદરે ૩૧૦૦૦ માઇલમાં પાણીના પ્રવાહને વાળવાના હતા. એકંદરે નહેરોનો વિસ્તાર ૩૭૦૦૦ માઇલની લંબાઈનો છે, અને આ લંબાઈ પૃથ્વીના પરિઘ કરતાં દોઢગણી છે. નહેરો માટે જે માટી ખોદી કાઢવામાં આવી છે તેનો જો ૧૦૦ ચો. ફ. ની જગામાં ઉંચો સ્તંભ કરીએ તો તે ૪૫૦ માઇલ જેટલો ઉંચો સ્તંભ થાય. ધણીખરી માટી યંત્રોની મદદથી ખોદી કાઢવામાં આવી હતી. મોટામાં મોટું યંત્ર ૧ મહીને ૫૬૬ લાખ ધનપુટ માટી ખોદે અને તેટલી જ જમીન ખોદતાં તેજ સમયમાં ૩૮૦૦ માણસો કામે લગાડવાં પડે. યંત્રોથી ખોદાણ જેટલું થયું તેટલું ખોદતાં ૧૩૫૦૦૦ માણસો કામે લગાડવાં પડત. બધાં સામટાં યંત્રો કામ કરે તો દર મિનિટે ૭૪ ટન

મોટી ખોદી બહાર કાઢવાની શક્તિ એ યંત્રોમાં હતી. તેટલું કામ પાંચ મહીનામાં કરતાં ૭૫૦૦૦ માણસોની શક્તિ જોઈએ.

નદીને જમણે કાંઠે ત્રણ અને ડાબે કાંઠે ચાર એમ કુલ સાત મોટી નહેરો બાંધવામાં આવી છે. તેમાંથી ડાબા કાંઠાની બે નહેર ખેરપુર સંસ્થાના અલાયદા ઉપયોગ માટે છે. જમણા કાંઠાની નહેરો રાઈસ કેનાલ-ચોખાના પાક માટેની નહેર, નોર્થવેસ્ટર્ન કેનાલ, અને દાદુ કેનાલ તરીકે ઓળખાય છે. રાઈસ કેનાલ મધ્ય સિંધની જમીનના ઉપયોગ માટે ખોદવામાં આવી હતી. આ પ્રદેશ ચોખાના પાકને અનુકૂળ છે. નહેર ૮૨ માઈલ લાંબી છે અને તેનો ખરીફ પાક વખતે ઉપયોગ કરવામાં આવશે. એપ્રિલમાં તે નહેર ખુલ્લી મુકાશે અને સપ્ટેમ્બરમાં તે બંધ કરવામાં આવશે, તેથી ૩૩૨૪૦૦ એકર જમીનમાં ચોખાનો પાક થશે અને ૨૪૮૦૦ એકર જમીન ખરીફ પાક માટે તેજ વખતે ઉપયોગમાં લેવામાં આવશે. તેમાંથી ૬૫ માઈલની બીજી શાખાઓ અને ૨૫૮ માઈલની બીજી નાની શાખાઓ નીકળે છે.

નોર્થવેસ્ટર્ન કેનાલનો ઉપયોગ રાઈસ કેનાલના ઉત્તરના અને વાયવ્ય પ્રદેશમાં કરવામાં આવશે. તેની મુખ્ય શાખા ૩૬ માઈલ લાંબી છે પણ તેમાંથી બીજી ત્રણ શાખાઓ નીકળે છે જેની કુલ લંબાઈ ૧૭૧ માઈલની છે. બધી મળી નહેરના પાણીનો માર્ગ ૩૩૦૦ માઈલની લંબાઈનો અને તેનાથી ૫૬૨૭૦૦ એકર જમીનમાં વહેતર થશે.

ત્રીજી દાદુ કેનાલથી રાઈસ કેનાલની પૂર્વના અને દક્ષિણના પ્રદેશને પાણી મળશે. આ નહેર નોર્થ વેસ્ટર્ન રેલ્વેને સમાન્તર માર્ગે ૧૩૧ માઈલ મુખી વહે છે. પછીથી તેમાંથી બે શાખા નીકળે છે. તેમાંની એક મેહવાન નામના પ્રાચીન શહેર આગળ અટકે છે. તેનાથી ૧૪૨૦૦૦ એકર જમીનમાં ચોખા અને ૩ તેમજ બીજા ખરીફ અને રવી પાક થશે.

લોઈડ ખેરેજથી નદીના જમણા કાંઠાની જે નહેરોને પાણી મળશે તે 'વેસ્ટર્ન નારા' કેનાલ, રોહરી કેનાલ, તેમજ ખેરપુરની પૂર્વ અને પશ્ચિમ બાજુની શાખાઓ નામે ઓળખાય છે. લોઈડ ખેરેજથી અથવા તો નદી રોહરી કેનાલથી ખેરપુરની મૂળ નહેરોને પાણીની કેટલીક અગવડ થઈ છે તેના બદલા તરીકે ખેરપુર શાખાઓ કાઢવામાં આવી છે. આ નહેરોમાં બારે માસ પાણી વહેવા દેવામાં નહિ આવે, પણ વરસના આઠ મહીના તે નહેરોમાં પાણી વહેશે અને તેથી રવી અને ખરીફ પાક ઉગારી શકાશે. પશ્ચિમ શાખા ૪૫ માઈલ લાંબી અને પૂર્વ શાખા ૧૩ માઈલ લાંબી છે.

રોહરી નહેર અગત્યની નહેર છે. આ યોજના : દુનીઆની મોટી : યોજનાઓમાંની એક છે. આ યોજનાથી ખારે માસ પાણી મળી શકશે : પહેલા આ પ્રદેશમાં સિંધુના પુરથીજ, પાણી નહેરોમાંથી વહેતું હતું. આ યોજનાથી હેદ્રાબાદ પ્રદેશની નહેરોને પણ પાણી ખારે માસ મળી શકશે. નોર્થ વેસ્ટર્ન રેલ્વેને સમાન્તર વહી તે આગળ ૨૦૮ માઇલ, સુધી વહે છે. તેમાં પહેલા ૫૨ માઇલ ખૈરપુરમાં થઈ વહે છે. તેથી ૬૭૨૨૦૦ એકર જમીનમાં ૩ અને ખીજા ખરીફ પાકોનું વાવેતર થશે; ૮૦૦૦ એકર જમીનમાં ઓખા, અને ૧૩૬૨૦૦૦ એકર જમીનમાં ઘઉં અને ખીજો રવી પાક ઉગાડવામાં આવશે.

વેસ્ટર્ન નારા કેનાલ્સ મૂળ નારા નદીની નહેરોજ છે. એ આખીએ નદીમાંથી નહેરો કાઢવામાં આવે છે. નદીનો કાપો કાઢો. સિંધુના પુરથી નુકસાનમાં આવી જતો હતો તેથી તે મજબુત કરવામાં આવ્યો છે. બંધમાં ૧૬ ફુ. નો એક એવા ૨૫ તાક વાળવામાં આવે છે; મૂળ નહેર અને તેની શાખાઓની મદદથી ૧૫૦૦૦૦ એકર જમીનને પાણી મળશે.

(અંગ્રેજીમાંથી)

તારા

આકાશમાં ચળકતા સઘળા તારાઓ સર્વાંશે આપણા સૂર્ય જેવા છે એવું ખગોળશાસ્ત્રીઓનું એક સમયે માનવું હતું. પણ એ વાત હાલના ખગોળશાસ્ત્રીઓને માન્ય નથી. ખગોળશાસ્ત્રીઓએ તેમનું વર્ગીકરણ કર્યું છે અને એમની લુહી લુહી જતો ઠેરવી છે.

(૧) ઘણાજ થોડા તારાઓ આપણા સૂર્ય જેવા છે.

(૨) કેટલાક તેજોમય વાયુના મહાન પરપોટા જેવા છે.

૧. એમનું ઘટત્વ એટલું તો ઓછું છે કે આ પૃથ્વી ઉપર કોઈ પણ પદાર્થના ઘટત્વ સાથે તે સરખાવી શકાય નહિ. વિજ્ઞાનની મદદથી કોઈ રીતેને વાયુ સંદિગ્ધ કરવા જતાં તેમાં વાયુનો અતિસૂક્ષ્મ પરપોટો રહી જાય છે. એ સર્વવિદિત છે. એવા પરપોટો અતિથય ફેલાઈ જઈને અતિસૂક્ષ્મ ઘટત્વવાળો બને; તેના કરતાં પણ આ મહાન પરપોટાશી તારાઓનું ઘટત્વ ઓછું હોય છે.

(૩) ત્રીજી જાતના તારાઓ ખીજી જાતના તારાઓ કરતાં જરા વધારે ઘટત્વવાળા હોય છે. તેઓ પણ વાયુરૂપે જ હોય છે; પરંતુ તેમાં

ગરમી અતિશય હોય છે. એમાંનો એકાદ તારો ને આપણા સૂર્યના સ્થાને આવે તો આપણી પૃથ્વી અને તેના ઉપરના સઘળા પદાર્થો, એક ક્ષણ ગાત્રમાં બળીને આખ ચઢી જાય.

(૪) તારાઓની એકે ચોથી જાત પણ યાદી છે. તેને જુઝાઈ ગએલા તારાઓ કહે છે. પોતપોતાની શક્તિ પ્રમાણે જીવી, કાળબજે જુઝાઈ જઈ, આ તારાઓ અધિકારમય બની અનંત અવકાશમાં પડી રહ્યા છે. તેઓના દિશ્ચિદિશ્ચી તપાસીએ તોયણ તારાઓમાં એક બીજાથી ઘણો તફાવત માલમ થઈ છે. કેટલાક બાહુરજની માફક સફેદ પ્રકાશ આપે છે તો કેટલાક આંદ્રોની માફક લાલ પ્રકાશના જેવા રંગથી પ્રકાશે છે. વળી કેટલાક આપણા સૂર્યનો પેઠે પીળો પ્રકાશ આપે છે. એક વિદ્વાને તારાઓને ઘણીજ યોગ્ય ઉપમા આપી છે. તે કહે છે કે તારાઓ ભટ્ટીમાંથી તરતજ કાઢેલા પોતાંદના કકડા જેવા છે. પ્રથમ તેઓ ચળકતા શ્વેત દેખાય છે, પછી ધીમે ધીમે જેમ ઠંડા પડતા જાય છે તેમ તેમ તારંગી રંગના ચઢ પીળા પડી લાલ થાય છે. છેવટે કાળા ચઢ જાય છે.

આમ છતાં કેટલાક તારાઓ ધીરેધીરે ઠંડા થવાને બદલે વધારે ગરમ થતા જાય છે, એમ ચોક્કસ જણાયું છે. સૌથી વધારે ચળકતો તારો સૌથી મોટો હોયો પડેલો અથવા બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો સૌથી ઉંમરે તારો હોતો નથી. પણ આવા અતિશય તેજના સમયે તો તેની ભરજીવાની હોય છે. આમ તારાઓને પણ બાળપણ, જુવાની, ઘડપણ ને અંતે મોત પણ આવે છે !

તારાઓનાં કદમાં પણ ઘણો તફાવત હોવાનું ને ફેરફાર થવાનું અગોળ-શાસ્ત્રીઓને જણાયું છે. અતિ મહાન તારાઓને તેઓ 'રાક્ષસ' તારા અને નાનાઓને 'વામન' તારા કહે છે. આ તારાઓ કેટલા મોટા છે તેનો થોડો ખ્યાલ નીચેની હકીકત ઉપરથી આવશે. સાધારણ રીતે આપણને પરિચિત પદાર્થોમાં સૂર્ય સૌથી મોટો છે. તેનો વ્યાસ ૮૦૦૦૦૦ માઇલ જેટલો આસરે છે; છતાં આવા મોટા સૂર્યની ગણતરી 'વામન' તારાઓમાં થઈ છે ! મૃગશીર્ષ નક્ષત્રનો આંદ્રો એક 'રાક્ષસ' તારો છે. માઉન્ટ વિલ્સન વેધશાળામાંથી અગોળશાસ્ત્રીઓએ આ મહાન તારાનું માપ કાઢ્યું ત્યારે તેમને જણાયું કે એનો વ્યાસ એકબીસ કરોડ પચાસ લાખ માઇલ જેવડો છે ! ને આ તારો આપણા સૂર્યની જગ્યાએ આવીને એસે તો પૃથ્વીનો બ્રમણમાર્ગ તેના શરીરમાં ચઢીને જાય ! આ તારાઓ

ધગધગતા વાયુના પરપોટા હોઈ તેમાં ઘટત્વ ધણુંજ ઓછું હોય છે—અદેહોતુંજ નથી એમ કહીએ તોપણ સાહે. આથી આવા મોટા કદના તારાનું વજન પણ ધણુંજ ઓછું હોય છે.

પ્રયોગથી આપણે જાણીએ છીએ કે વાયુને દબાણ આપવાથી તે ઓછી જગા રોકે છે; એટલે તેનું ઘટત્વ વધતું જાય છે. માત્ર બહારના દબાણથીજ આ પરિણામ આવે છે એવું નથી. પોતાના વજનના દબાણથી પણ વાયુ ગરમ અને ઓછી જગા રોકતો થઈ જાય છે. દરેક પદાર્થ માફક પાતળા વાયુનાં રજકણો, પણ એકબીજાને ખેંચે છે ને ખેંચાઈ ઘટ જાય છે. આ રીતે આ મહાન તારાઓ પણ વધારે ગરમ બનતા જાય છે. તેનો રંગ ધીરે ધીરે બદલાઈ ઉત્તરોત્તર શ્વેત બને છે. આમ જેટલો સંકોચાવાનો હોય તેટલો સંકોચાઈ રહે, ખૂબ શ્વેત બને અને ૩૦-૪૦ દુનિયા ઉઝી જેટલો તાપ થઈ જાય ત્યારે એ જીવાનીમાં આગ્યો એમ કહેવાય છે. તે કદમાં નાનો થાય છે પણ તેજમાં ઘણો વધી જાય છે. બાહ્યરજ અને વ્યાધ હાલ એ સ્વરૂપમાં છે.

આ બની રહ્યા પછી આ તારો ઘડપણ તરફ પ્રયાણ કરે છે. પોતે કદમાં જેટલો નાનો થઈ રહે એટલો થઈ રહ્યો હોય છે અને વધારે ગરમ હવે થઈ શકતો નથી તેથી અનંતતામાં તેની ગરમી ફેલાવા લાગે છે. તે ઠંડા પડવા લાગે છે, અને રંગ પણ બદલવા લાગે છે. બર જીવાનીમાં જે ચળકતો શ્વેત રંગ હતો તે બદલાઈને પીળો, નારંગી, રાતો ને છેવટે અજવાળું નષ્ટ થતાં જાંબો ને અતિ અંધકારમય થઈ જાય છે. આ દૃષ્ટિથી જોતાં આપણો સૂર્ય પણ સંકોચાએલો ને પીળો માલમ પડે છે, તેથી આપણે કહી શકીએ કે તે પણ જીવાની વટાવી ઘડપણમાં પ્રવેશ કરવા લાગ્યો છે. આ 'વામન તારો' ભવિષ્યમાં ધીરે ધીરે કરોડો વર્ષ પછી ઠંડા થતો થતો, રંગ બદલતો બદલતો છેવટે અંધકારમય થઈ જશે!

શામાટે એને કેવી રીતે આ તારાઓ ઉત્પન્ન થયા છે તે આપણે જાણતા નથી, પણ અનંત 'અવકાશમાંથી' તેઓ ઉત્પન્ન થયા છે અને કાળાંતરે પાછા અંધકારમય બની જાય છે.

મનુષ્ય જીવનની માફક આદિ અને અંત અંધકારની વચ્ચે આ તારાઓ પણ (કાળની અનંતતા લક્ષમાં રાખી બોલીએ તો) થોડા સમય માટે ચમકાર કરે છે.

રણજીતભાઈ

પ્રાચીન ગુજરાતનું પાટનગર+

ખ. સ. ના સાતમા સૈકામાં ગુજરાતની રાજધાનીનું શહેર પંચાસર હતું. શંકર કવિએ કરેલા પંચાસરના વર્ણન ઉપરથી મુખ્ય બની સોલંકી રાજ્ય ભુવડે જ્યશિખરી ચાવડાનો રાજધાની ઉપર હુમલો કર્યો અને ગુજરાતને પોતાના તાબાનો મુલક બનાવ્યો, તે પહેલાંની પંચાસરની જાહોજલાલી ઇતિહાસપ્રસિદ્ધ છે. વનરાજ ચાવડાનું પુસ્તક અને ગુજરાતનો પ્રાચીન ઇતિહાસ વાંચનારને આ તીર્થભૂમિની યાત્રા કરવાનું અને જ્યશિખરી અને વનરાજ તથા સુરપાળના ક્ષાત્ર તેજથી ઝળહળતા પ્રદેશનું દર્શન કરવાનું મન થાય એ સ્વભાવિક છે. પંચાસરની આસપાસનો આખો પ્રદેશ પોતાનું પ્રાચીન ગૌરવ જણાવવા તથા પોતાનો ઇતિહાસ વર્ણવવા આતુરે હોય અને આપણને આમંત્રણ કરતો હોય તેમ અત્યારે પણ જણાય છે.

હાલનું પંચાસર રાધનપુર રેલ્વેના તાબાનું એક નાનકડું ગામડું છે. રાધનપુરથી તે રેલ્વેમાર્ગ દૂર રૂપેણ નદીની દક્ષિણે ચાર માઇલ દૂર આવેલું છે. વીરમગામ તાલુકામાં આવેલા માંડલ ગામથી તે આઠ ગાઉ અને વરભોરથી લગભગ પાંચ ગાઉ દૂર થાય છે. પંચાસરની આસપાસના પ્રદેશને સરાણુ (રણુના જેવી ઝાડપાન વિનાની સપાટ જમીન) કહેવામાં આવે છે. આસપાસનો સમગ્ર પ્રદેશ ઝાડપાન વિનાનો હોવાથી પંચાસર ઘણું છેટે દેખી શકાય છે. ત્રણ ચાર માઇલ દૂરથી જોનારને ગામ ફરતો ઊંચો કોટ જણાય છે; પણ નજીક જતાં કોટને બદલે ઊંચા ઉંચકા માલમ પડે છે. કોટનું નામ કે નિશાન હાલમાં દેખાતું નથી. જ્યશિખરીના મરાયા બાદ ભુવડે ગુજરાતનું રાજ્ય પોતાની દીકરી મીનળદેવીને આપ્યું હતું. ત્યારબાદ જ્યશિખરીનો પુત્ર વનરાજ જંગલમાં મોટો થયો, અને સ્વપ્રકાશથી પોતાના બાપનું રાજ્ય તેણે જીતી લીધું. પણ પોતાની રાજધાની અણહીલપુરપાટણમાં ખસેડવામાં આવી, ત્યારથી પંચાસરની મહત્તા ઘટવા લાગી. પંચાસર જ્યાં બાદ શિલગુણસુરીએ કરેલા ઉપકારના પરિણામે વનરાજે જૈન ધર્મને ઉત્તેજન આપ્યું હતું, અને પંચાસરમાં પારસનાથજીની મૂર્તિ પધરાવી હતી. અણહીલપુરવસાયા બાદ આ મૂર્તિ પંચાસરથી પાટણ લઈ જવામાં આવી હતી, અને હાલમાં પણ તે પાટણમાં જ છે. પંચાસરના પ્રાચીન જૈન મંદિરનું રચાન કયા હશે તે હાલમાં જાણી શકાતું નથી. હાલમાં ગામને ઝાંપે

આવડા વંશનો રતનદેવ સંવત ૬૦૨ના વૈશાખ સુદ ત્રીજના રોજ આ શહેર બંધાવ્યું હતું એમ માનવામાં આવે છે.

એક જૈન મંદિર છે. પણ ગામના નવું મંદિર બંધાયા બાદ બહારના મંદિર-
માંથી મૂર્તિઓને ખસેડીને ગામની અંદર નવા મંદિરમાં પધરાવવામાં
આવી છે. ગામના મંદિરની પાસે રાજગદી છે, પણ આ પણ અર્વાચીન
મકાન છે.

ગામના પાદરે ભૂતેશ્વર મહાદેવનું મંદિર છે. કહેવાય છે, કે જ્ય-
શિખરીતા દદતરયળ ઉપર આ મંદિર બંધાવવામાં આવ્યું હતું. મહાદેવનું
લિંગ પુરાણું છે, પણ તે કેટલા વખત પૂર્વનું દશે તે ચોકસ રીતે કહી
શકાય તેમ નથી. આ શિવમંદિરની પાસે એક ચોતરો છે. તેની સામેના
એક પાળાઆ પર “ માયું વાટે તે માલ કાટે ” એવો લેખ હતો. આ
ઉપરથી સાઠેક વર્ષ પર કોઈ માણસ ચોતરો ખોદીને અંદર દટાએલી લક્ષ્મી
લઈ ગયો હતો, તથા ચોતરો ઉપર પાંચ રૂપીઆ મૂકી ગયો હતો, એમ
પંચાસરના લોકો હાલમાં કહે છે.

ગામના ઝાંપામાં જમીનની અંદર દટાઈ ગએલી વાવ હોય એમ
જણાય છે; કારણ કે ચોમાસાતા પાણીના ધસારાથી તેના ઉપરનો મંડાણનો
ભાગ વરસાદ વખતે લોકોને જણાય છે. વરસાદ વખતે આસપાસની જમી-
નમાં કોઈ કોઈ રચળે મોટા પાયાઓ જણાય છે. તે કદાચ પુરાતન
કિલ્લાતા કે બીજાં મકાનોના હોય એમ અનુમાન કરી શકાય છે.

પંચાસર ગુજરાતની રાજધાની તરીકે બંધ થયું ત્યારપછીનો
તેનો ઇતિહાસ ઉપલબ્ધ થતો નથી. તે ધણી વખત વચ્ચું હોય અને
ધણી વખત ઉજડ થયું હોય એમ લાગે છે. ગામની ફરતા દારબંધ પુષ્કળ
પાળાઆઓ નજરે પડે છે, જેમાંનાં ધણા ઉપર તીરકામાંવાળા માણસો
કેરેલા છે. ધણા પાળાઆના લેખો જૂંસાઈ ગયા છે. જે લેખો વાંચી
શકાય છે તે સંવત ૧૮૧૮ ની સાલના તથા ૧૬ મા અને ૧૭ મા
સૈકાના છે.

ગુજર લોકો હિંદુસ્તાનમાં આવ્યા અને ગુજરાતમાં જાટાકે ગુજર
પોતાની સત્તા જમાવી ત્યારે દેવપદ્મ (સોમનાથ પાટણ) માં તેમનું એક
મોટું નાજ રચપાયું હતું. પછી વલ્લિપુર અને પંચાસરનાં રાજ્યો રચપાયાં.
ઇ. સ. ૬૯૬ માં જયશિખરી મરાયો, ત્યારબાદ વનરાજે પંચાસર ફરી
જીતી લીધું. ત્યારપછીનો લાંબા કાળ સુધી પંચાસરનો ઇતિહાસ મળી
શકતો નથી.

ઇ. સ. ના ૧૩ મા સૈકામાં વળા ચમારડીથી નાડોદા લોકો પંચા-
સરમાં આવી વસ્યા હોય એમ મનાય છે. સંવત ૧૮૧૮ માં પંચાસર

ત્યાં આઠ વખત ઉજવે યજ્ઞ કરી વરસું હોય એમ જણાય છે. ભાવ-
નગરના ગોહોલો અદ્યારમાં સૈકાની સરખાતમાં પંચાસરમાં રીસામણે ગયા
હોય એમ પણ માનવામાં આવે છે. તેમના આગમન વખતે પંચાસરમાં
આહાર લોકોની વસ્તી વિશેષ પ્રમાણમાં હતી એમ કહેવાય છે.

સંવત ૧૮૧૮ ના અરસામાં ધ્રાંગધ્રાના રાણાએ પાટડીથી પંચાસર
પર હુલ્લો કર્યો હતો, તથા ગામ બાળાને લૂટ્યું હતું. પંચાસરના બ્રાહ્મણો
તથા કોળીઓ રાણાની ફોજની સામે યુદ્ધ હતા, અને તેને હરાવી હતી.

હાલના પંચાસરમાં ૧૭૧૮ માણસની વસ્તી છે. ગામમાં એક નાની
નિશાળ છે; જેનો ૨૦-૨૫ છોકરાઓ લાભ લે છે. ગામમાં દસેક ઘર
બ્રાહ્મણોનાં, ૨૦ જૈન વાણીયાનાં, ૭૦ નાડોદીઓનાં, ૧૦૦ કોળીઓનાં,
૨૦ ભરવાડનાં, ૨૫ દેડનાં, ૨૦ વસવાયાઓનાં, એમ કુલ ૩૦૦ ઘરની
વસ્તી ગણાય છે.

પંચાસરની ઉત્તરે ચાર ગાઉ સંજેશ્વર નામનું સ્થળ છે, જ્યાં જૈન
લોકોનાં અર્વાચીન દહેરાઓ આવેલાં છે.

પંચાસરથી ૧૦ માઇલ દૂર મુંજપુર નામનું (માલવપતિ મુંજરાજના
નામ ઉપરથી) ગામ આવેલું છે. દસાડા ૭ માઇલ, ત્રિજુવાડા ૧૨ માઇલ,
પાટડી ૧૩ માઇલના અંતરે આવેલાં છે.

પંચાસરની આસપાસની સઘળી જમીન વનરાજના આધીન હતી.
પ્રમંગેથી જાણીતી છે. જયશિખરીના મરણ વખતે મહારાણી રૂપસુંદરીને
વીર સુરપાળ કોઈ નિર્ભય સ્થળે લઈ ગયા હતા, તે સ્થળ પંચાસરથી
ધણું દૂર નહોતું. પંચાસરથી લગભગ ૭ માઇલ દૂર વણોદ નામનું ગામ
છે, તેની નજીક વાલેવડું નામનું ગામકું છે. તેની નજીકમાં આવેલાં જંગલી
લોકોનાં ઝુંપડાંઓમાં રૂપસુંદરીને રાખવામાં આવ્યાં હોય એમ માની
શકાય છે. વાલેવડાની પાસે વેનકુવાના નામથી ઝોળખાતો એક મોટો
કુવો છે. આ કુવો હાલમાં તો જીર્ણ સ્થિતિમાં છે છતાં તે તેની ગ્રામીન
બવ્યતા બતાવી શકે છે. તેને અંદરના ભાગમાં ચાર મોટી કમાનો હતી.
હાલમાં એક કમાનનો થોડો ભાગ દેખાય છે. કુવાની આસપાસ ઝાડીવાળો
અને ઉંચા ધાસવાળો પ્રદેશ આવેલો છે, અને અત્યારે પણ અણુહીલ
આહેરના નામની સાથે જોડાયેલાં સ્મરણો તાજાં કરાવે છે. નજીકમાં
એક જીર્ણ શિવમંદિરનું ખંડેર જણાય છે. આની નજીક એક ભોંયરાનું
ઘોં હોવાનું કહેવાય છે. એમ માનવામાં આવે છે, કે ભોંયરાના આ તરફ-
ના દાર વારે વણોદમાં આવેલા શિવગુણસુરીના અપાસરામાં જઈ શકાતું.

વણોદમાં અત્યારે પણ શિલગુણસુરીના અપાસરામાં ભોંયરાનું દાર જોઈ શકાય છે. શિવમંદિર અને જૈન અપાસરો એ બન્ને તે વખતે વિરાધી વસ્તુઓ ગણાતી, અને આ બન્ને રચણને જોડનાર ભોંયરાદ્વારા જવા આવવાનો રસ્તો હોવાથી રૂપસુંદરીની ભાળ કાઢને ન મળે એ હેતુથી આવું ભોંયરું બનાવ્યું હોય એમ માની શકાય છે. ભોંયરું હાલમાં બંધ છે, કદાચ તેને ખોલવામાં આવે તો ઇતિહાસ ઉપર વિશેષ અજવાળું પડવાનો સંભવ છે. વાલેવડાની આસપાસ પાળીઆઓ અને જુના પત્થરો પુષ્કળ માલમ પડે છે.

વણોદમાં શિલગુણસુરીના અપાસરા ઉપરાંત વેન તળાવ અને તેને કંઠે વનાઈ માતાનું મંદિર આવેલાં છે. વણોદની ગુજરાતી નિશાળના હાલના મહેતાજીના અપાસથી માતાને માટે એક નાની દહેરી બંધાઈ છે.

આજથી દોઢેક વર્ષપર વણોદના મયાચંદ નામના એક વણિકને સ્વપ્ન આવેલું, કે “પ્રાચીન વણોદની લક્ષ્મી બદાર આવવા છુટે છે.” ત્યારબાદ બે ત્રણ દિવસમાંજ કાંઈ માણસ વનાઈ માતા પાસે ખોદકામ કરીને જમીનમાં દોરેલી લક્ષ્મી લઈ ગયો હતો તથા માતાની આગળ પ્રાચીન કાળના પાંચ સિદ્ધાઓ મૂકી ગયેલો એમ વણોદના માણસો જણાવે છે. દરેક સિદ્ધાનું વજન ૨૬ આની ભાર થતું હતું.

ઉપર મુજબની પ્રાચીન ગુજરાતના ભવ્ય પ્રદેશની યાત્રા તે વખતનું જ્ઞાન તેજ અને શીર્ષની આપણને અંબી કરાવે છે, અને કાળચક્રનું અપરિમિત સત્તાનું ભાન કરાવે છે. પંચાસરનું વર્ણન કરતાં કેવિત્રં ન્હાનાલાલે ઉચ્ચારેલા નીચેના ઉદ્ગારો મુજબ યાત્રિકને પુરાતન કાળને ઇતિહાસ ઉઠાવવા આ ભૂમિ પ્રેરે છે.

પંચાસરે તે પાંચ સરોવરે !

પુણ્ય પાપ ચીતરેલાં નીર,

હો ! રણને કાંઠલડે રે

નહોજવાલી જુની ગુજરાતન

ઇતિહાસ ચીતરેલી ભોમ,

હો ! રણને કાંઠલડે રે

રંક અને રાજવીની ત્રાતલડી

દુઃખ સુખ ચીતર્યું અનિત્ય,

હો ! રણને કાંઠલડે રે

કાળ કેરા આંકડા, ઉકેલતાં રે,
હર્ષ શોક ચીતરેલું ચિત્ર,
હો ! રણને કાંઠે રે.

મનસુખરામ મણિશંકર દિવેદી
આસી: ૩. એ. ઇ., અમદાવાદ

પુસ્તકાલય

પુસ્તકાલયનું મહત્વ કોઈને અજાણ્યું નથી. પ્રજાની પ્રગતિ તે સંસ્કારથી મપાય છે. એ સંસ્કારનું પ્રતિબિંબ પ્રજાના સાહિત્યમાં જિંદા છે. એ પ્રતિબિંબને પુસ્તકો સંગ્રહે છે, અને રક્ષે છે. એવાં પુસ્તકાલય એટલે પ્રજાસંસ્કારનો ભંડાર.

પુસ્તકાલયની સંસ્થા ઘણી જુની છે. માનવીએ જે યુગમાં વાણી મૂર્તિમાં ઉતારી તે યુગ જેટલી પુરાણી એ પુસ્તકાલયની કથા છે. ઇસવી સન પહેલાંની વીસ સદીઓથી પુસ્તકાલયની હયાતી નોંધાતી આવી આ છે. પુસ્તકાલયની સંસ્થા કાંઈ નહિ તો ચાર હજાર વર્ષ જેટલી જુની છે અને કદાચ તેનું અસ્તિત્વ એથી પણ જુના યુગમાં હોય.

પુસ્તકાલયની કથા ઘણી પુરાણી છે તેથી તે એક પુરાણ જેવી આઈ જીત અને રસભરી છે. પ્રાચીન સંસ્કૃતિનું પુસ્તકાલય એક અંગ હતું એ બ્યારે આપણે જાણીએ છીએ ત્યારે આપણી વર્તમાન સંસ્કૃતિનો ધર્મ સહેજ જોઈએ થાય છે. મીડિયનો, પારસીઓ, અને આસીરિયનોમાં પુસ્તકાલયો હતાં. ઇસુ પહેલાંનાં સોળસો વર્ષ ઉપરનો એક મીસરી હસ્તલેખ આજ સુધી સચવાઈ રહ્યો છે. પુસ્તકાલયોનું મહત્ત્વ પ્રાચીન ઇજીપ્તને એટલું બધું સમજતા હતા કે આજથી પાંતરીસો વર્ષ ઉપર પુસ્તકાલય એ ઇજીપ્તનો આત્મિક દવાખાનાને નામે જોળખતા. ગ્રીસ અને રોમની સંસ્કૃતિએ ઇસુના જન્મ પહેલાં કેટલાંએ વર્ષો અગાઉ સંખ્યાબંધ પુસ્તકાલયો વિકસાવ્યાં હતાં. મુસ્લીમોએ પણ પુસ્તકાલયની સેવ કરવામાં પાછી પાની કરી નથી. મધ્ય એસિઆથી સ્પેન સુધી વીજળીની અગ્નિ દેવાએલી મુસ્લીમ સંસ્કૃતિની આપણે હજી પુરી કદર કરી શક્ય

● નવસારી પ્રાંત પુસ્તકાલય પરિવહના પ્રમુખના બાપજીનો થોડોક સાર.

નથી. એ સંસ્કૃતિએ માત્ર તલવારનેજ પુછ છે એમ માનવું એ બૂલબરેલું છે. અલેક્ઝેન્ડ્રિયાના પ્રાચીન અને વિશ્વવિખ્યાત પુસ્તકાલયને બાળી મૂકવાનો આરોપ મુસ્લીમો ઉપર મૂકવામાં આવે છે એમાં સત્યનો અંશ ઘણો થોડો છે. ઉલટું મુસ્લીમોએ તો બગદાદ અને બસરામાં, કેરે અને ત્રિપોલીમાં અને રપેનના કેરડોવામાં વિશાળ પુસ્તકસંગ્રહો રચાયા હતા.

ચીન અને જાપાનમાં પણ પ્રાચીન કાળથી પુસ્તકો ભેગાં કરવાની પ્રથા ચાલી આવે છે. હિંદુ સંસ્કૃતિએ તો ગ્રંથને દેવનું મહત્વ આપ્યું છે. રામાયણ, ભાગવત, ભારત કે ગીતાનું પારાયણ પ્રવચન હોય ત્યારે ગ્રંથપૂજનો વિધિ કરવો પડે છે. અક્ષર એ બ્રહ્મવાચક શબ્દ છે. લિપિને-વર્ણકૃતિને અક્ષરનું નામ આપી આપણા વિદ્વાનોએ તેનામાં ઈશ્વરત્વ કહ્યું છે. તેઓએ વર્ણમાં રહેલા બ્રહ્મને કહ્યું છે. એ વર્ણની જ ગોઠવણથી અનેલા ગ્રંથની પૂજા કરવામાં આવે એ સ્વાભાવિક છે. સીખ લોકોના ગ્રંથ સાહેબમાં પણ એજ ઈશ્વરસ્વરૂપ અક્ષરનાં પૂજનની ભાવના રહેલી છે.

જે દેશમાં ગ્રંથની પૂજા થાય તે દેશમાં ગ્રંથના સંગ્રહ થયા વગર રહે જ નહિ. અહીં પણ ઘણા પ્રાચીન સંગ્રહના ગ્રંથભંડારો જાડી આવ્યા છે. જાંધિઓના આશ્રમો, ખૌદ સાધુઓના મઠ, જૈનોના ઉપાશ્રય, અને આચાર્યોનાં પીઠ એ બધાંજ એક અગર બીજે સ્વરૂપે પુસ્તકાલયોજ હતાં એમ કહીએ તો ચાલે. નેપાળ અને તિબેટના ગ્રંથભંડાર, જેસલમીર, પાટણ, અને ખંભાતના પુસ્તકસંગ્રહ આપણી પ્રાચીન પુસ્તકાલય પદ્ધતિની સાક્ષી પુરે છે. આપણા રાજ્યકર્તાઓ વિદ્યાને ઉત્તેજન આપવાનો રાજ્ય-ધર્મ બરાબર સમજતા હતા. વિક્રમ અને ભોજનાં નામ વિદ્યા પરત્વે અમર થઈ ગયાં છે. એક એક શ્લોકના લાખ રૂપીઆ ભોજ આપતો હતો એ કથનમાં અતિશયોકિત હશે; પરંતુ એ અતિશયોકિત પાછળ રહેલી ભોજ રાજની વિદ્યાપાસના તો આપણે જરૂર જોઈ શકીએ છીએ. હેમચન્દ્રના વ્યાકરણને હાથી ઉપર વાજતે ગાજતે ફેરવનાર ગુર્જરનરેશ સિદ્ધરાજ ગ્રંથસંગ્રહ માટે કેટલો ઘેલો બનતો હશે તે આપણે સહજ કહી શકીએ એમ છીએ.

હિંદના મુસ્લીમ રાજકર્તાઓનો મોટો ભાગ વિદ્યાવિહીન હતો એમ કહેવું એ મોટો અન્યાય છે. મુગલ શહેનશાહોનો વિદ્યાવ્યાસંગ તો ઇતિહાસ પ્રસિદ્ધ છે. ધર્મોન્ધ અને જીલમી ગણાતા ટીપુ સુલતાનનું પુસ્તકાલય તેના મૃત્યુ પછી અંગ્રેજોને હાથ આવ્યું, તેમાં એ હમર હસ્તાલિખિત

પુસ્તકો હતાં. અયોધ્યાના નવાખ વાછઢઅલી સાહેબે પદબ્રજ કરી કલકત્તા લાવવામાં આવ્યા ત્યારે એ નવાખ પોતાના પુસ્તકાલયમાંથી જને એટલાં કીમતી હસ્તલિખિત પુસ્તકો પોતાની સાથે લઈ ગયો હતો; છતાં તેનું મુખ્ય પુસ્તકાલય તો લખનૌમાં જ રહ્યું હતું. બીજે વર્ષે સત્તાવનના બળવા વખતે લખનૌને અંગ્રેજોએ ઘેરા લાલ્યો ત્યારે ત્યાંના પુસ્તકાલયમાંનાં અનેક પુસ્તકો નાશ પામ્યાં. તોપણ તેમાંથી થોડાંક રહ્યાં જે હજી કલકત્તાની એશિયાટિક સોસાયટીએ ખરીદી પોતાના પુસ્તકાલયમાં રાખ્યાં છે. પેલાંનું દફતરખાનું તો હજી શોધકો માટે ખુલ્લું જ છે.

પુસ્તકાલયની સંસ્થા પ્રાચીન છે, અને એ પ્રાચીન સંસ્થાને અંગ્રેજો અમલ પહેલાં પણ આપણે ત્યાં પોપણ મળતું હતું એ ઇતિહાસસિદ્ધ વાત છે. પુસ્તકાલય એ માત્ર રાજ્યની શોભા નહિ પરંતુ રાજ્યની જશ્વિચ્છાત તરીકે ગણાતું. ધનખંડારની માફક પુસ્તકખંડારનાં જતન કરવામાં આવતાં. તેને માટે ઈમારતો અને ઓરકાઓ, અલગ રાખવામાં આવતા. રાજમહેલમાં પણ પુસ્તકાલયનું રથાનક હોય અને સાધુઓના મકામાં પણ તેનું રથાનક હોય. શાહી કળારસ્તાનમાં પણ તેનો પકોશ હોય અને કોઈ ફિલસૂફના ઘરમાં પણ તેની ગોઠવણી હોય. જેમ ધનનો સંચય કરવાની માનવીને ઇચ્છા હોય છે તેમ પુસ્તકસંચયની પણ તેને ઇચ્છા રહેલી છે, કારણ, માનવીની ખાતરી થઈ છે કે પુસ્તકની મહત્તા ધનની મહત્તા કરતાં ઓછી તો નથી જ.

વળી માનવજીવનના કંઈ કંઈ પ્રસંગો અને કંઈ કંઈ લાગણીઓ પુસ્તકાલયમાં સંક્રાન્ત થએલાં આપણે જોઈ શકીશું. પુસ્તકનો સંગ્રહ કરવાની વૃત્તિ ઉપરાંત એ સંગ્રહને સાચવી રાખવાની અને તેને વધારવાની લોભવૃત્તિ પણ આપણને પ્રાચીન કાળથી દેખાઈ આવે છે. એક રાજ્યના પુસ્તકાલયમાં એક લાખ પુસ્તક હોય તો બીજું રાજ્ય પોતાના પુસ્તકાલયમાં એ લાખ અંશે વસાવે. મિસરની ટોલેમીની પુસ્તકશાળા નિહાળી ગ્રીસના રાજ્યકર્તાઓને અદેખાઈ યતી. પુસ્તકાલયોનાં વેચાણ પણ થતાં અને તેમની બેટ બક્ષિસો પણ કરવામાં આવતી હતી. મહાન ફિલસૂફ એરિસ્ટોટલે પોતાની પુસ્તકશાળા પોતાના શિષ્ય થિઓફ્રેસ્ટસને આપી અને તેણે પોતાના શિષ્ય તેલીપસને તેનો વારસો આપ્યો. પુસ્તકાલયો તરફ રાજ્યકર્તાઓની પણ લોભનજર પડતી હતી. તેમાંથી બચાવવા તેલીપસે તેને પરગામ ખસેડી એટલુંજ નહિ, પણ તેને ભોંયજમમાં સંતાડી રાખ્યું. બિબિધમાં એ પુસ્તકા-

(૧૧)

ગણિતના દાખલા

‘ગુજરાત શાળાપત્ર’ના ઓગસ્ટ ૧૯૩૧ ના અંકમાં, પાનાં ૩૦૪ થી શરૂ કરીને ગણી બતાવવામાં આવેલા કેટલાક નમુનાના દાખલામાંથી નીચેના ત્રણ દાખલામાં જુલો છે, તેથી તે નીચે ફરીથી કરી બતાવ્યા છે.

દા. ૨, પાનું ૩૦૫.

૬, ૯, ૧ અને ૩ એ અંકોથી બનતી મોટામાં મોટી સંખ્યામાંથી તેજ અંકોથી બનતી નાનામાં નાની સંખ્યા બાદ કરે, અને જે જવાબ આવે તેમાં કેટલા શતક, દશક ને એકમ છે તે લખે.

મોટામાં મોટી સંખ્યા બતાવવા હજારના સ્થાનમાં ભારેમાં ભારે અંક (૯) ગોઠવીએ, પછી શતક સ્થાનમાં તેથી હલકો અંક (૬) દશકના સ્થાનમાં, તેથી ઉતરતો હલકો અંક (૩), અને છેવટે એકમના સ્થાનમાં સૌથી હલકો અંક (૧) મૂકીશું.

દા. શ. દ. એ.

મોટામાં મોટી સંખ્યા

૯ ૬ ૩ ૧ થઈ.

તેથી ઉલટી રીતે નાનામાં નાની સંખ્યા ૧ ૩ ૬ ૯ થાય.

હવે મોટી સંખ્યા ૯ ૬ ૩ ૧

નાની સંખ્યા ૧ ૩ ૬ ૯

૮ ૨ ૬ ૨ બાદબાકી

તેમાં હજાર ૮

શતક ૨

દશક ૬

અને એકમ ૨ છે.

જવાબ ૮૨૬૨; તેમાં શતક ૨, દશક ૬ અને એકમ ૨.

(નોંધ-જે બાદબાકી આવે તેના શતક, દશક અને એકમ કેટલા થાય એમ નથી પૂછ્યું પણ તેમાં કેટલા શતક, દશક અને એકમ છે એમ પૂછ્યું છે.)

દા. ૩, પાનું ૩૦૬.

૩૫૭૯ શ. ૧૧ આ. ૮ પા. ને અતુકમે ૭, ૯ તથા ૫ વડે ભાગે; અને તેજ રકમનો ભાગક ૩૧૫ હોય, તો શેષ શે રહે તે ઉપરની રીત ઉપરથી શોધી કાઢે.

ક્ર.	શ. આ. પા.	ભાગનો શેષ	કુલ શેષનીકિ.
૩	૩૫૭૬-૧૧-૮	૧ પાર્શ્વ	૧ પાર્શ્વ
૪	૫૧૧-૧-૨	દરેક સાતમા ભાગની કિં	દરેક સાતમા ભાગનો શેષ.
૫	૫૬-૧૨-૧	દરેક ૭x૯=૬૩મા	દરેક ૭x૯=૬૩મા
	૧૧-૫-૮	દરેક ૭x૯x૫=૩૧૫મા	દરેક ૭x૯x૫=૩૧૫મા
		૨. આ. પા.	૨૯૩ પા.
		૨૯૩ પાર્શ્વ = ૧-૮-૫	કુલ શેષ.
		જવાબ શ. ૧-૮-૫ કુલ શેષ.	

દા. ૭, પા. ૩૧૦.

હું દર વર્ષે આખરે ૫૦૦) રૂપીઆ બચાવી ચ. વૃ. વ્યાજે મૂકું છું. વ્યાજનો દર પહેલે વર્ષે ૪ ટકા છે, પણ બીજા વર્ષે તેમાં ૨૦ ટકાનો તથા ત્રીજા વર્ષે બીજા વર્ષના દરમાં ૨૫ ટકાનો વધારો થાય છે. ત્યારપછી દર કાયમ રહે છે, તો ચાર વર્ષે આખરે મારે ખાતે કેટલી રકમ થશે તે કાઢો. (ફક્ત આના સુધી જવાબ ખરે લાવો.)

૨૦ ટકા = ૦.૨૦ મો ભાગ. ૪ ટકાનો ૦.૨ = ૦.૮ ટકા બીજા વર્ષનો વધારો
 ∴ બીજા વર્ષનો દર = ૪.૮ ટકા.
 ૨૫ ટકા = ૦.૨૫ મો ભાગ. ૪.૮ ટકાનો ૦.૨૫ = ૧.૨૦ ટકા ત્રીજા વર્ષનો વધારો
 ∴ ત્રીજા વર્ષનો દર = ૬ ટકા.
 ચોથા વર્ષે તો દર કાયમ રહે છે
 ∴ ચોથા વર્ષનો દર = ૬ ટકા.

૩.

૫૦૦

૪.૮ ટકા લેખે ૨૪

૫૦૦

૧૦૨૪

૬ ટકા લેખે

૬૧.૪૪

૫૦૦

૧૫૮૫.૪૪

૬ ટકા લેખે

૯૫.૧૩

૫૦૦

પહેલા વર્ષે આખરે જ્યે માટે તેનું વ્યાજ બીજા વર્ષે મળે ∴ બીજા વર્ષ માટે મુદ્દલ વ્યાજ બીજા વર્ષ માટે.

બચત રકમ બીજા વર્ષ આખરે.

બીજા વર્ષ આખરે કુલ = ત્રીજા વર્ષ માટે મુદ્દલ

વ્યાજ ત્રીજા વર્ષ માટે.

બચત રકમ ત્રીજા વર્ષ આખરે.

ત્રીજા વર્ષ આખરે કુલ = ચોથા વર્ષ માટે મુદ્દલ. વ્યાજ ચોથા વર્ષ માટે (ફક્ત આના સુધી જ ખરે જવાબ લાવવાનો છે માટે દરેક શરતોને સ્થળ સુધી જ સુધાર કર્યો)

બચત રકમ ચોથા વર્ષ આખરે.

૨૧૮૦.૫૭ ચાર વર્ષ આખરે ખાતામાં કુલ રકમ.

૨૧૮૦ શ. ૫૭ દોકડા = ૨૧૮૦ શ. ૯ આના કુલ રકમ. જવાબ.

‘ગુજરાત શાળાપત્ર’ ના ઓગસ્ટ ૧૯૩૧ ના અંકમાં પાના ૩૦૪-થી શરૂ કરીને ગણી બતાવવામાં આવેલા નમુનાના દાખલામાંથી નીચેના ચાર દાખલા નીચે મુજબ વધારે ચોક્કસાઈ અને સરળતાથી કરી બતાવ્યા છે.

દા. ૧ લો, પા. ૩૦૪.

જો ૭ મરદો ૩ દિવસમાં દરરોજ ૯ કલાક કામ કરીને બટોટાની ૯૪૫ હારો રોપી શકે, તો ૫ દિવસમાં દરરોજ ૮ કલાક કામ કરે, અને ૧૨૦૦ હારો રોપવાની હોય, તો કેટલી સ્ત્રીઓ જોઈએ.

(૪ સ્ત્રીઓનું કામ ૩ મરદ જેટલું હોય છે)

રોજ ૯ કલાક પ્રમાણે કામ કરે તો ૩ દિવસમાં ૯૪૫ હારો રોપવા ૭ મરદો જોઈએ.

મરદો

∴ ૭૮ ” ” ” ” ૩ ” ” ” ૭ × ૬ ” (વધારે)

મરદો

∴ ૭૮ ” ” ” ” ૫ ” ” ” ૭ × ૬ × ૫ (ઓછા)

મરદો

∴ ૭૮ ” ” ” ” ૫ ” ૧૨૦૦ ” ૭ × ૬ × ૫ × ૧૨૦૦ વ.

$$\frac{૭૮ \times ૭ \times ૬ \times ૫ \times ૧૨૦૦}{૭ \times ૬ \times ૫} = ૬ મરદ$$

પણ ૩ મરદ જેટલું કામ ૪ સ્ત્રીઓનું હોય છે.

∴ ૬ ” ” ” ૪ સ્ત્રી × ૨ = ૮ સ્ત્રીઓનું થાય.
જવાબ ૮ સ્ત્રી.

દા. ૪ થો, પા. ૩૦૬.

૨૫ ફૂટ લાંબા, ૧૫ ફૂટ પહોળા તથા ૧૪ ફૂટ ઉંચા એક ઓરડાને ફરતો ૬ ફૂટ પહોળો ઓટલો કરાવવો છે; તેનું ખર્ચ રૂ. ૨૩૪ થાય છે. ત્યારે જો ઓટલો ૯ ફૂટ પહોળો કરાવીએ, તો ખર્ચ કેટલું વધારે થાય.

	લાંબાઈ ફૂટ	પહોળાઈ ફૂટ
ઓરડાની	૨૫	૧૫
૬ ફૂટ ઓટલા સાથે ઓરડાની	૨૫+૧૨	૧૫+૧૨
અને ૯ ફૂટ ” ”	૨૫+૧૮	૧૫+૧૮
હવે ઓરડાનું ક્ષે. ફ. =	(૨૫×૧૫)	ચો. ફ. = ૩૭૫ ચો. ફ.
૬ ફૂટ ઓટલા સાથે ” ” =	(૩૭×૨૭)	” ” = ૯૯૯ ” ”
૯ ફૂટ ” ” =	(૪૩×૩૩)	” ” = ૧૪૧૯ ” ”
∴ નાના ઓટલાનું ” ” =	૯૯૯ ચો. ફ. - ૩૭૫ ચો. ફ. =	૬૨૪ ” ”
∴ મોટા ઓટલાનું વધારાનું ક્ષે. ફ. =	૧૪૧૯ ચો. ફ. - ૯૯૯ ચો. ફ. =	૪૨૦ ” ”
હવે ૬૨૪ ચો. ફૂટ ઓટલાનું ખર્ચ રૂ. ૨૩૪ છે.		

$$\therefore ૪૨૦ \quad \text{,,} \quad \text{,,} \quad \text{,,} \quad \text{,,} \quad ૩૧. \quad \frac{૩૧}{૨} \times \frac{૧૦૫}{૨} = ૧૬૫ \quad ૩. = ૧૫૭-૮$$

જવાબ ૩૧. ૧૫૭-૮ વધારાનું ખર્ચ

દા. ૫ પા. ૩૦૮

એક વેપારી ડાપેલી કિંમત ઉપર ૧૦ ટકા કમિશન કાપી આપ શબ્દકોશ ૩. ૧૧ માટે વેચે છે જતાં તેને ૭૬ ટકા નફો મળે છે. ત્યાં જો તેણે ડાપેલી કિંમતે તે વેચ્યો હોત, તો તેને કેટલા ટકા નફો મળત ૧૦ ટકા = $\frac{૧૦}{૧૦૦}$ ભાગ $\therefore$ ડાપેલી કિંમતના $(૧ - \frac{૧૦}{૧૦૦}) = \frac{૯૦}{૧૦૦}$ ભાગ વે. કિં કમિશન કાપીઆપે

$\therefore$ વે. કિં. ના $\frac{૧૦}{૧૦૦}$ ગણી ડાપેલી કિં. થાય.

$\therefore$ ડાપેલી કિં. = ૩. $\frac{૧૦}{૧૦૦} \times \frac{૧૦૦}{૯૦} = ૩. \frac{૩૩}{૯૦} = ૩.૧૨૧$ ૩.

૭૬ ટકા = $\frac{૭૬}{૧૦૦}$ ભાગ $\therefore$ મૂ. કિં. ના $(૧ + \frac{૭૬}{૧૦૦})$ ગણા વે. કિં. થાય.

$\therefore$ વે. કિં. નો $\frac{૧૦૦}{૧૭૬}$ ભાગ મૂ. કિં. થાય.

$\therefore$ મૂ. કિં. = ૩. $\frac{૧૦૦}{૧૭૬} \times \frac{૧૭૬}{૧૦૦} = ૩. \frac{૩૩}{૧૦૦} = ૩.૧૦૧$

ડા. કિં. મૂ. કિં.
ડાપેલી કિંમતે વેચવાથી મળનાર નફો = ૩. ૧૨૧ - ૩. ૧૦૧
= ૨ ૩.

૧૦૧ ૩. મૂ. કિં. ઉપર ૨ ૩. નફો મળે છે

$\therefore$ નફો $\frac{૨૩}{૧૦૦}$ ભાગનો થયો

$\frac{૨૩}{૧૦૦}$ ભાગ = $\frac{૨૩}{૧૦૦}$ ટકા = $૧૮ \frac{૩}{૪}$ ટકા

જવાબ $૧૮ \frac{૩}{૪}$ ટકા નફો મળત.

દા. ૬. ટો. પા. ૩૦૯.

એક માણસે ૮૦૦ રૂ. ની $૪ \frac{૩}{૪}$ ટકાની લોન જ્યારે તેનો ભાવ ૮૬૧૧૧ હતો ત્યારે ખરીદ કરી, અને થોડાંક વખત પછી વળી પાછી ૫૦૦ રૂાંની તેજ લોન લીધી. જો તેને પોતાની રહેલી રકમ ઉપર એકંદર $૪ \frac{૩}{૪}$ ટકા વ્યાજ પરવડતું હોય તો પાછળથી ૫૦૦ રૂાં ની લોન શા ભાવે લીધી હશે ? દરેક વખતે સેંકડે $\frac{૩}{૪}$ ટકા દલાલી આપવી પડે છે.

કુલ લીધેલી લોન = ૮૦૦ રૂ. ની + ૫૦૦ રૂ. ની = ૧૩૦૦ રૂ. ની.

હવે (જ) ૧૦૦ રૂ. ની લોન ઉપર ૪૧ ૩. વ્યાજ મળે.

$\therefore$ ૧૩૦૦ રૂાં. " " ૪૧ ૩. $\times$ ૧૩ = ૩૧. ૫૮૧ વ્યાજ મળે છે.

પણુ (વ) રૂ. ૩. વ્યાજ પરવડે ત્યારે રૂ. ૧૦૦ રોકડા રોકેલા હોય

∴ $\frac{૧૧૭}{૧૦૦} \times ૩ = ૩.૫૦૧$ રૂ. વ્યાજ મળે, ∴ રૂ. $૧૦૦ \times \frac{૪}{૧૦૦} = ૪$ રૂ. રોકેલા હોય

(ફ) ૧ લી લોનમાં રૂ. ૮૯૫૫ લાવ + રૂ. ૦૧ દલાલી = રૂ. ૯૦ દર
રૂ. ૧૦૦ ની લોન માટે રોકવા પડે

∴ ૮૦૦ રૂ. ની લોનમાં રૂ. ૮૦ × ૮ = રૂ. ૭૨૦ રોકેલા હશે.

(હ) તેથી ખીછ રૂ. ૫૦૦ ની લોનમાં રૂ. ૧૨૦૦ - રૂ. ૭૨૦ = રૂ. ૪૮૦ રોકાયા હોવા જોઈએ.

∴ રૂ. ૫૦૦ ની લોનમાં ૪૮૦ રૂ. રોકાયા છે

∴ રૂ. ૧૦૦ ની લોનમાં રૂ. ૪૮૦ ÷ ૫ = રૂ. ૯૬ રોકવા પડે.

રૂ. ૯૬ કેલ રોકાણ - રૂ. ૦૧ દલાલી = રૂ. ૯૫૫૫ લોનનો લાવ
જવાબ રૂ. ૯૫૫૫ લોનનો લાવ.

ગામડાંની કેળવણીનું આદર્શ સ્વરૂપ*

આંખો દિદુરતાન દેશ નાનાં નાનાં ગામડાંનો બનેલો છે. ખીલ સુધરેલા દેશોના પ્રમાણમાં આંખો દેશમાં સહેરો ઓછાં છે. આ કારણથી પ્રજાની ઉન્નતિ માટે ગ્રામ્ય કેળવણીનો વધારો થવાની જરૂર છે.

હાલના સમયમાં ગામડાંમાં જે કેળવણી અપાય છે, તે ખામી ભરેલી છે, એમ સામાન્ય પ્રજાવર્ગ, વિદ્વાનો, અને ખાતાના નાના મોટા અધિકારી સાહેબો પણ કહે છે. જે કે તેમાં કયા કયા પ્રકારની ખામીઓ છે, તે સૌ સૌની જુદા જુદા પ્રકારની વિચારશક્તિ અને જે સ્થાનમાં રહી તેઓ એ ખામીઓ સંબંધી વિચાર કરે છે, તે સ્થાનની બિનનતાને લીધે એમાં ભેદ પડે છે, તોપણ હાલ અપાતી કેળવણીમાં ઘણો સુધારો વધારો કરવાની જરૂર છે, એમ તો સૌ ટોઈ કહી શકે છે.

મનુષ્યની ત્રણ અવસ્થા બાલ, યુવાન અને વૃદ્ધ છે, તેમ પ્રજાની પણ એવી ત્રણ સ્થિતિ સમય-પરતે બને છે. દેશની અવ્યવસ્થા અને અંધાધૂંધી પછી પ્રજા બાળકનું સ્વરૂપ ધારણ કરે છે. વ્યવસ્થિત સમયમાં પ્રજા

* ખેડાજિલ્લાના સદગંત યુનીવાલ દામોદરદાસ ગાંધી સ્પારક ફંડની ધનામી દરિદ્રતામાં પરત્વે કરેલો આ નિબંધ છે.

આગળ વધે છે, અને યુવાવસ્થા પ્રાપ્ત કરે છે, અને સંપૂર્ણ ઔશ્વર્યના સમયમાં પ્રજા પ્રમાદી યર્ષ વૃદ્ધાવસ્થા પામે છે.

આપણા આર્થ પૂર્વજોએ એ ત્રણે સ્થિતિમાંથી પસાર થઈ વિદ્યા, કળા અને શાસ્ત્રોમાં પ્રવીણતા મેળવી આપણા માટે જ્ઞાનના ભંડાર રૂપી અમૂલ્ય પુસ્તકો વારસામાં મૂક્યાં છે. એ પુસ્તકો જોતાં તેમનું અગાધ જ્ઞાન, અને તેમની અપૂર્વ શક્તિનું આપણને લાન થાય છે. તે જ્ઞાન અને તે શક્તિ પ્રાપ્ત કરવા માટે તેમણે જે પુરુષાર્થ કરેલા તે તેમની પાછળની પ્રજાથી સંજોગોને અનુસરીને બની શક્યા નહિ, અને તેથી એ અમૂલ્ય જ્ઞાન તેમના વારસોથી દેશની અવ્યવસ્થા સમયમાં પ્રતિકૂળ સંજોગોને લીધે જીરવી શકાયું નહિ. પરિણામે વારસોએ પૂર્વજોને દેવ તરીકે પૂજ્યા, અને પોતે બાલ્યાવસ્થા સ્વીકારી.

આ સ્થિતિમાં પ્રજાને વ્યાવહારિક કાર્યમાં ઉપયોગી યર્ષ પડે તેવી કેળવણી ગામડાંમાં અને શહેરોમાં સ્થાનિક જરૂરિયાત પ્રમાણે આપવાનું કામ બ્રાહ્મણોએ ઉપાડી લીધું. કેળવણી કઈ રીતે આપવી એ વિષયમાં તેઓ સ્વતંત્ર હતા. માળાપત્ની ઇચ્છા પ્રમાણે પંડ્યાજી બાળકોને તૈયાર કરતા. દુનીઆદારીમાં ઉપયોગી યર્ષ પડે તેવું એ સામાન્ય બહુતર હતું. એ પ્રકારના બહુતરથી હાલના વિદ્વાનો સંતુષ્ટ નજ થાય. બાપાશુદ્ધિ કે ઉચ્ચ પ્રકારના ગણિત, ભૂગોળ કે ભૂમિતિના એ સમય નહોતો; તોપણ ગામડાંના લોકો જ્યાં આવી કેળવણી મળતી ત્યાં તેથી સંતુષ્ટ હતા. આવી સાદી કેળવણી મેળવીને પણ મહા કવિ પ્રેમાનંદ અને દયારામ વગેરે સારા વિદ્વાન તરીકે ખ્યાતિ મેળવી ગયા છે.

એ કેળવણી લોકોને તેમની ઇચ્છાનુસાર મળતી. વળી હાલની માફક તે સમયે લોકોને સરકારી નોકરી મેળવવા માટેજ બહુવાનું છે, એ લાવના હતી નહિ. માત્ર પોતાના ધંધામાં પ્રવીણતા અને સહાય મેળવવા માટેજ બાળકોને પંડ્યાજીને સોંપવામાં આવતાં. પંડ્યાજી પોતાની આજીવિકા પુરતું સાધન બહુનાર છોકરાઓ પાસેથી સીધા કરદારા પ્રાપ્ત કરી લેતા.

પ્રજાએ પોતાનાં બાળકોની કેળવણીનો જોગો પોતેજ ઉપાડી લેવો જોઈએ. એ પ્રજાને તે સમયે અવકાશજ ન હતો. મુખ્ય મુખ્ય ગામડાંમાં ધણે ભાગે આ પ્રકારની ગામડી શાળાઓ ચાલતી હતી. શહેરોમાં પણ આવીજ ગામડી શાળાઓ ચાલુ હતી.

તે સમયે શાળાનો સમય સવાર સાંજનો હતો. સવારે સૂર્યોદય સમયે શાળા ચાલુ થતી. જમવાને સમયે શાળા છુટતી, અને બપોરે ચાલુ થઈ

ગોરંજ સમયે અંધ થતી. સાધારણ વાચન લેખન અને સ્થાનિક વ્યવહાર પુરતું ગણિત શીખવવામાં આવતું. શરૂઆતમાં આ શાળાઓનું સાફ માન હતું. અમુક પંડ્યાઓનાં નામ આજે પણ શહેરોમાં અને ગામડાંમાં લોક માનપૂર્વક યાદ કરે છે.

તે સમયની શિક્ષણપદ્ધતિ ઘણુંખરૂં સરકસનાં પ્રાણીઓ પ્રત્યે તેના શિખવનારની જે રીત હોય છે, તેને અનુસરતી હતી. આ રીત સ્વાભાવિક રીતેજ ત્રાસદાયક હોવાથી અળખામણી થતી ગઈ. સાથે સાથે તે સમય પ્રજાના સૂર્યોદયનો હતો. બ્રિટિશ સરકારે પ્રજાની કેળવણીનો પ્રયત્ન ઉપાડી લીધો, અને સરકારી શાળાઓ મુખ્ય મુખ્ય ગામડાંમાં ચાલુ કરી દીધી. આ રૂઢોમાં સારી દેખરેખ, શિક્ષકોની જવાબદારી અને ગામડીશાળા કરતાં ત્રાસની નીતિમાં બિન્નતા હોવાથી તંથા બહુતરનું ખર્ચ ઘણુંજ ઓછું હોવાથી અને પરિણામે સરકારી નોકરી મેળવના લોકને લીધે ગામડી શાળાઓ એક પછી એક ઓછી થતી ગઈ, અને હાલ લગભગ બંધજ થઈ ગઈ એમ કહીએ તો ખોટું નથી.

વ્યવસ્થિત રાજ્ય અમલમાં પ્રજા આગળ વધે છે, એમ આગળ કહેવામાં આવ્યું છે. આ તે સમય હતો. પ્રજાની કેળવણીમાં રાજ્યનું શ્રેય જોનારા મોટા અધિકારીઓએ સરકારી કેળવણીખાતાની સ્થાપના કરી અને હાલની કેળવણીનું મૂળ એ રીતે નંખાયું.

સામાન્ય રીતે છલાકાની કે પ્રાંતની પ્રજાને ઉપયોગી થઈ પડે તેવા એક સરખો અભ્યાસક્રમ નક્કી કરવામાં આવ્યો. ગામડાં કે શહેર માટે તેમાં કંઈજ ભેદ રાખવામાં આવ્યો નથી. આ સરકારી શાળાઓની શરૂઆતમાં શહેરોમાં સરકારી શિક્ષકો અને પંડ્યાઓને ઘણીજ હરિદાઈ થઈ. ગામડાંમાં પંડ્યાઓની નિશાળો જ્યાં સરકારી શાળાઓ થઈ ત્યાં તો ઘણું ખરૂં બંધજ થઈ.

“સોડી વીજે ચમ્ ચમ્ અને વિલા આવે ધમ્ ધમ્” એ સૂત્ર ગામડી શાળામાં પંડ્યાઓ જુલવા નહિ, અને સરકારી શાળાઓ ટ્રેન્ડ શિક્ષકોથી ભરાવા લાગી. ત્યાં ઉચાં ધોરણો. પાંસ કરનાર વિદ્યાર્થીઓને સરકારી નોકરી જલદી મળવા લાગી, આથી શહેરોમાં પણ ગામડી શાળાઓ ઓછી થતી ગઈ. આજે જે જુજગજગ ગામડી શાળાઓ કોઈ કોઈ શહેર કે ગામડાંમાં છે, તે ઘણુંખરૂં સરકારી આયોજાના તરીકે કામ કરી રહી છે, અને અભ્યાસક્રમ તથા ધારાધોરણ સરકારી શાળા પ્રમાણે ચલાવી રહી છે.

સારા રાજ્ય અમલમાં જેમ કોઈ પણ મનુષ્ય જુએ મરવો ન જોઈએ એ સિદ્ધાંતનું પાલન કરવા સરકાર જાગ્રત રહે છે, તેમ સુરાજ્યમાં પ્રજાનો એક પણ બાળક કેળવણીના લાભથી વંચિત રહેવો જોઈએ નહિ. આ ગામડાંના દેશમાં કેળવણીનો ખડોળો વખારો થવા માટે ગામડે ગામડે શાળા થવાની જરૂર છે. પરંતુ પ્રાથમિક કેળવણીનું ખર્ચ બાળકોના વાલી ઉપાડી લે તોજ એ બની શકે તેમ છે. આજે સરકારી શાળામાં રૂ. ૦-૧-૦ શી આપીને માથાપ પોતાના બાળકના લાજતરની પુરી કિંમત આપી એમ સમજે છે, અને બાળકોની કેળવણી પ્રત્યે દુર્લક્ષ રહે છે; પરંતુ બાળકોના પોપણ માટે ખોરાક, કપડાં વગેરે પુરાં પાડવા જે ખર્ચ માથાપ કરે છે, તે કરતાં કેળવણી માટે જે ખર્ચ કરવો પડે તે ઓછો જરૂરનો છે, એમ નથી; અને ૦-૧-૦ એ વાસ્તવિક રીતે લાજતરના ખર્ચ જેટલી શી નથી. પ્રાથમિક શાળામાં ઓછામાં ઓછું દર છોકરા દીકરા ખર્ચ વાર્ષિક રૂ. ૧૦ થી ૧૫ સુધી આવે છે. તો બાર મહીને બાર આના શી એક છોકરાની આવે, તેથી શાળાનું ખર્ચ કેવી રીતે પૂરું પડી શકે? એક ઢોરની ચરાઈ મહીને દિવસે ૦-૮-૦ થી ઓછી હોતી નથી. તો આપણાં બાળકો કેળવવા માટે આપણે ખોરાક, કપડાંલત્તાં પ્રમાણે કેળવણીની રકમ પણ જુદી કાઢવી જોઈએ. ખોરાક બાળકોના શરીરનું ખંધારણ છે, કપડાં શરીરનું ઢાંકણ છે, ત્યારે કેળવણી એ બાળકોની શુદ્ધિનો ખોરાક છે.

ગામડાંની આદર્શ કેળવણી કેવી હોવી જોઈએ.

કોઈ એક ગામડામાં જઈને જોઈશું, તો ત્યાં શાળામાં નથી જતાં એવાં બાળકોનાં ટોળે ટોળાં ગાંમતી ભાગોળે ખેલતાં જણાશે. તેમની કિંમતે તેમના સ્વભાવતી સરજતા, ભોળપણ, ઔદાર્ય નિરભિમાનપણું, સત્યપ્રિયતા, સાદસ, કુદરત પ્રત્યેનો તેમનો પ્રેમ એ સર્વ ગુણો તેમની રમતમાંજ આપણે જોઈ શકીશું. એક સારી પ્રંજમાં જે સદગુણો જોઈએ તે તેમનામાં મૂળથીજ છે.

ગામડાંની આદર્શ કેળવણી એ હોવી જોઈએ કે જે ગામડાંના બાળકોના સ્વાભાવિક સદગુણોને પોપણ આપી શકે. "સત્તર પંચાં પંચાણું બે મહંથા દુરંતના લાવો શેક સોમાં બે ઓછા" આ પાઠને બદલે 'હરિશ્ચંદ્રના સત્ય વંચનનો એકજ પોકે ગામડાંના બાળકો માટે' બસ છે.

જે વસ્તુ બંધાં નથી, તેનું ત્યાં આરોપણ કરેલું, અથવા ગ્રેરલું એ લાભને બદલે હાનિકારકજ છે.

શહેરનાં બાળકોને “સત્તર પંચાં પંચાણું”નો પાઠ અધ્યતિત નહિજ ગણાય. જેમ આ પાઠ પરત્વે શહેર અને ગામડાંની કેળવણીના દષ્ટિબિંદુમાં ફેર પડે છે, તેમ બીજા વિષયો સંબંધમાં પણ ફેર પડે છે.

બુગોળના પ્રાથમિક પાઠ ગામડાંનાં બાળકો સ્વતઃ શીખે છે. દરીઆ-કાંઠે વસનાર બાળકો જાતે સમુદ્ર જુએ છે. આખાત, ખેટ, ખાંડી, નદીનું મુખ એ વગેરે તેમને કંઈજ અજાણ્યું નથી. તે જાતે જ ચાર માધ્યમ ચાલી નજીકના પર્વત, નદી, નાળાં, કોતર, જંગલ અને બિના ટાકા પાણીના કુંડ નજરે જુએ છે. કુદરતનો બોલો ખુંદનાર આ ગામડાંનાં બાળકોને ઉપરની બાબતો પ્રત્યક્ષ જોવા મળતાં છતાં તેનાં મોડેલો જોવાથી વિશેષ લાભ કંઈજ મળે નહિ. પરંતુ તેમને હસ્તકૃત અને શહેરની જાણવા લાયક ઈમારતોનાં અને જુદાં જુદાં યંત્રોનાં મોડેલો બતાવવાથી, તેમના જ્ઞાનમાં વધારો થશે, અને તે જોવામાં તેમને આનંદ આવશે.

શહેરનાં બાળકો તેટલીજ ઉમ્મરનાં ગામડાંનાં બાળકો કરતાં ઘણું ખડું શરીર માંદલાં, (શહેરનો કાષ્ઠપિણુ એક બાળક જેણે ડાકટરને નાડી નહિ બતાવી હોય તેને લાગ્યેજ મળે, ત્યારે ગામડાંમાં એવા કેટલાએ બાળકો હશે જેમણે ડાકટરનું નામ પણ નહિ સાંભળ્યું હોય.) બીકણ, ચપળ પરંતુ પ્રપંચી અને દારૂર હોય છે. તેમને માટે જે શિક્ષણ જરૂરનું ગણાય તે શિક્ષણ ગામડાંનાં બિન્ન પ્રકૃતિનાં બાળકોને માફક આવે નહિ, એ સ્પષ્ટ છે. ગામડાંનાં બાળકોને શરીરનો ઉચ્ચ એ મુખ્ય છે, ત્યારે શહેરનાં બાળકોને ઘણું ભાગે માનસિક ઉચ્ચ કરવાનો હોય છે. હાથનું શિક્ષણ ગામડાંનાં છોકરાંને ઘણું ભાગે ખેટકીયાં અને અભિમાની બનાવે છે. હું આટલું લખેલો તે મારાથી ખાતરનું ગાડું ભરાયજ નહિ આ ભાવના નિર્મૂળ થાય, તોજ ગામડાંની આદર્શ કેળવણી સફળ થઈ ગણાય; કેમકે ગામડાંમાં ભણનાર બધાંજ બાળકો શહેરમાં જઈ શહેરી જીવન ગુજારી શકનાર નથી. તેમજ બધાંને ગાદીપટ્ટીએ કે ખુરશીમાં બેસવાની નોકરી પણ મળવાની નથીજ. ગામડાંનાં બાળકોને ઘણેભાગે પોતાનો પરાપૂર્વથી આવડતો આવેલો ખેતીનો કાંઈ કરવાનો છે. તેમાં ઉચ્ચ, ધીરજ, સહન-શીલતા એ ગુણોને યોગ્ય મળે એવા પ્રકારનું શિક્ષણ ગામડાં માટે અત્યુક્ત થઈ શકે. ગામડાંની પ્રજાને પંડિતાર્થ કરતાં વ્યાવહારિક જ્ઞાનના શિક્ષણની વધારે જરૂર છે. દુકામાં કહીએ તો ગામડાંની કેળવણી ઉચ્ચપ્રધાન હોવી જોઈએ.

કેળવણીની પદ્ધતિ

બાળકોમાં પોતાના આપદાદાનો ચાલતો આવેલો ધંધો કરવાની વૃત્તિ સ્વાભાવિક હોય છે. ખેડૂતનાં છોકરાં 'નાનપણમાંજ નાનાં હળ કરી જમીન ખેડવાની અને બી વાવવાની રમતો રમે છે. એ રીતે એમને ઉદ્યમ કરવાની વૃત્તિ જન્મથીજ મળેલી હોય છે. શાળામાં એ વૃત્તિને પોષણ મળે તો એ સારી રીતે ખીલી નીકળે.

કારીગરનાં છોકરાં બાળપણથીજ પોતાના ધંધાની રમત રમે છે. વેપારીનાં છોકરાં-કોડીઆનાં ત્રાજવાં બનાવી વેપારી રમત કરે છે. એ રીતે ગામડાંનાં બાળકોની પોતાના વડીલોના ધંધા તરફ અભિરુચિ સ્વાભાવિક હોય છે. તેમને યોગ્ય કેળવણીદ્વારા અનુમોદન મળતાં તેઓ સારા ખેડૂત, સારા કારીગર અને સારા વેપારી થઈ શકે.

પ્રાથમ કેળવણીની યોજના

શાળાને લગતાં પ્રયોગ કરવાનાં ખેતરો હોય, ત્યાં બાળકો જાતે કામ કરી અનુભવ મેળવે, જમીન ખેડે, વાવેતર કરે, કાપણી કરે અને અનાજ એકઠું કરે. સાથે સાથે એ ધંધાને લગતું ગણિત શિખવાય, એ કામને લગતાં પશુ પક્ષીઓની ચર્ચા થાય, એને લગતું વાચન વંચાય, અને એ રીતે ઉદ્યમ સાથે કેળવણી આપી શકાય. હાલની ચાલુ કેળવણીની પ્રથાથી જુદીજ આ કલ્પના છે. તેને વ્યવહાર સ્વરૂપ આપવામાં ધણું વિદ્ય છે.

- (૧) શાળા માટે પ્રાયોગિક ખેતરો મેળવવાની મુશ્કેલી.
- (૨) જાતે ખેતી કરી શકે તેવા શિક્ષકોની અછત.
- (૩) ગામડાંના લોકે ઉદ્યમ સાથે મળતા વિદ્યાલાભથી ટેવાયા નથી ત્યાં સુધી થવાનો તેમનો વિરોધ.
- (૪) ખેતી કામ, અને કારીગર કામનાં ઓખરો વગેરે મેળવવાની મુશ્કેલી.
- (૫) શિક્ષકને આપવાના પગાર સંબંધી મુશ્કેલી.

પ્રથમની મુશ્કેલી નિવારી શકાય તેમ છે. શાળા માટે પ્રાયોગિક ખેતર સાથે મેળવવું અઘરું ન પડે. પ્રયોગ સફળ થાય તો ખેતરની ઉપજ માંથી સાંચ આપી શકાય, પરંતુ દેશાધીન પ્રયોગ નિષ્ફળ જાય તો એક વર્ષની સાંચ જેટલું રૂ. ૫૦-૭૫નું ફંડ કરવું પડે.

પ્રાયોગિક શિક્ષણ માટે કેળવાએલા શિક્ષકોની અછત દૂર કરવાનું હાલ કંઈ સાધન નથી. ખેતીવાડીની શાળાઓમાં શિક્ષકોને અપાતું ટ્રેઇનિંગ હાલ બંધ થયું છે. છતાં જેનો પેદી દર પેદી ખેતીનો ધંધો છે, અને

જેઓ શિક્ષણનું કાર્ય કરી રહ્યા છે, તેના શિક્ષકો આ કામ ઉત્સાહથી સ્વીકારે તો સારીરીતે તેઓ પાર પાડી શકે.

ત્રીજી મુશ્કેલી સ્વાભાવિક છે. દરેક નવા કામમાં લોક લાગણી પહેલાં સામે હોય છે. જ્યારે કામનું પરિણામ સારું આવતું જાય છે, ત્યારે જ લોકો પ્રતિકૂળ હોય છે, તે અનુકૂળ થતા જાય છે.

ખેતી કામનાં જોખમો વગેરે મેળવવા માટે ફંડ કરવું અથવા શર-આતમાં થોડાંક જોખમો માગી લાવીને પણ કામ શરૂ કરી શકાય.

પાંચમી મુશ્કેલી એ ખરી મુશ્કેલી છે. હાલના સમયમાં કેળવણીનો બહોળો ફેલાવો કરવા ઘણા શિક્ષકો જોઈએ, અને એ તમામ શિક્ષકોને પગાર આપવાનું કોઈપણ સરકારને ભારે પડે. ગામડે ગામડે શિક્ષકને પગાર આપીને સરકાર જે ખર્ચ કરે તે કર રૂપે આપણેજ આપવો પડે, તેને બદલે લાણુનાર હોકાશંખોનાં માળાપ જો એ ખર્ચમાંથી મોટા ભાગનું ખર્ચ ઉપાડી લે તો બાકીનો થોડો ખર્ચ ગ્રાન્ટ તરીકે આપવાની સરકારને ચારજ કરી શકાય અને સરકારી મદદ ગ્રાન્ટ તરીકે મેળવતાં ખાતાના અધિકારીઓની સલાહ અને સૂચનાનો લાભ પણ મેળવી શકાય.

હાલની ચાલુ કેળવણીની પ્રયાતી જુદીજ પ્રયાતી એક ગ્રાન્ટ મળતી ઉદ્યોગપ્રધાન શાળાની કલ્પના કરી તેમાં આવતી મુશ્કેલીઓનો વિચાર કર્યો. પરંતુ વાસ્તવિકરીતે ગામડાની હાલની આદર્શશાળા કેવી હોવી જોઈએ. કેવા ગામમાં આદર્શશાળા દીપી નીકળે, કેવા આદર્શ શિક્ષકથી આદર્શશાળા શોભી ઉઠે, કેવા પ્રકારનો અભ્યાસક્રમ આદર્શશાળા માટે જોગ્ય હોવો જોઈએ, આદર્શશાળાનું મકાન કેવું હોવું જોઈએ, આદર્શશાળા માટે કયો સમય નક્કી કરવો જોઈએ, ગામડે ગામડે શાળા કાઢી શકાય તે માટે કેવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ, આદર્શ શાળાનો શબ્દગાર શો હોવો જોઈએ એ વગેરે સંબંધી વિચાર કરીએ.

આદર્શગામ

જેનો હાખલો લઈ બીજી શાળાઓ સુધરી શકે તે આદર્શશાળા. દર્પણમાં જોઈ આપણે મોં ઉપરના કાંઈ દૂર કરી શકીએ છીએ, એમ આદર્શશાળાનું કામ જોઈ અનેક શાળાઓ તેને અનુસરે. આવી આદર્શશાળા માટે લાગ્યેજો આદર્શ ગામજ મળવું જોઈએ.

સોમેશ્વર દામોદર રાવળ,

લો. ઓ. સ્કૂલ માસ્ટર,

કાલસર—જિ. ખેડા.

મુખ્ય કલાકાની ઉદ્દ શાળાઓ માટે મંદુર શબ્દોનાં પુસ્તકોની યાદી

ક્ર. નં.	પુસ્તકનું નામ	અંશકર્તાનું નામ	પ્રગટકર્તાનું નામ	કિંમત રૂ. આ. પા.	સા માટે મંજૂરી આપનાર વર્ગમાં આવી છે.	રિમાર
૧	મનનાઝીર-એ-કદરત, ભા. ૧ (જીદી, આદતિ)	બોહમદ મુકાદ્દાખાન શેરવાળી, મુલ્યા મુન્દલીમ યુનિવર્સિટી પ્રેસ, અલીગઢ	બોહમદ મુકાદ્દાખાન શેરવાળી, મુલ્યા મુન્દલીમ યુનિવર્સિટી પ્રેસ, અલીગઢ	૧-૦-૦	દરેક ૬-૨ડીટયુચનમાં ૬નામ અને લાયબ્રેરી માટે.	
૨	" ભા. ૨ (ત્રીજી આદતિ)			૧-૦-૦	માધ્યમિક સ્કૂલ અને ટ્રેનિંગ ઇન્સ્ટિટ્યુચનોમાં પાઠ્યપુસ્તક તરીકે.	
૩	" ભા. ૩ (ચોથી આદતિ)			૧-૦-૦	"	
૪	" ભા. ૪ (ત્રીજી આદતિ)			૧-૦-૦	"	
૫	મનઝમાત-એ-શીઝત, ભા. ૧ (ચોથી આદતિ)		"	૧-૦-૦	"	
૬	" ભા. ૨ (પાંચમી આદતિ)		"	૧-૦-૦	"	
૭	" ભા. ૩ (પાંચમી આદતિ)		"	૧-૦-૦	"	
૮	મઆરફ-એ-મિસન, ભા. ૩ (ત્રીજી આદતિ)		"	૧-૦-૦	"	
૯	" ભા. ૪ (ત્રીજી આદતિ)		"	૧-૦-૦	"	

૧૦	જોનેચરદી ભા. ૧ લો	શ્રી. મહમદમદુલોન નાયબ	ગિસમ્ સી. સી. એન્ડ સન્સ, મદ્રાસ	૦-૧-૩	પ્રાયગિદ અને માધ્યગિદ સ્કોલમાં ૫નામ અને લાયજેરી માટે.
૧૧	બા. ૨ ને (પહેલી આવૃત્તિ)			૦-૧-૬	
૧૨	પરિવાગી કારનાએ (સને ૧૯૨૬ ની પહેલી આવૃત્તિ)	શ્રી. મહમદ દરીસુલાહ ખલીમ છોકડેપો, ડુવ	ખલીમ છોકડેપો, ડુવ	૧-૦-૦	" અને ટ્રેનિંગ ઇન્સ્ટિટ્યુટ માટે.
૧૩	પરિવાગી રીવાયન, (પહેલી આવૃત્તિ)	"	"	૧-૦-૦	"
૧૪	પુસ્તકા-એ અદબ, ભા. ૨ ને (૧૯૩૦)	શ્રી. તુર ખલાલી	એસમ્ ઉત્તરચંદ કપુર એન્ડ સન્સ, લાહોર	૦-૧૧-૬	વધારાના વાચન તરીકે.
૧૫	" ભા. ૩ ને (બીજી આવૃત્તિ)	"	"	૦-૧૧-૩	"
૧૬	" ભા. ૪ થો (૧૯૩૧ ની બીજી આવૃત્તિ)	"	"	૦-૧૨-૧૦	"
૧૭	તારીખ-એ-દિદ. ભા. ૧ લો	શ્રી. બશિરામ રતન અને શ્રી. મહમદ શરી	"	૧-૦-૦	પ્રાયગિદ અને માધ્ય- ગિદ સ્કોલમાં પાઠ્ય- પુસ્તક માટે.
૧૮	અને ભા. ૨ ને			૧-૦-૦	પ્રાયગિદ અને માધ્ય- ગિદ સ્કોલમાં ૫નામ અને લાયજેરી માટે.
૧૯	બાગલી-વા-નઝરી સાયન્સ ભા. ૧ અને ભાગ ૨ ને (પહેલી આવૃત્તિ)	શ્રી. ખલિદીન. પહેલા આસિ. અવેન્-ટ લાઈ- સ્ટલ, અમરાવતી	ડૉ. મહમદફદીન, રીયાઝકોટ, પંજાબ	૧-૦-૦	પ્રાયગિદ અને માધ્ય- ગિદ સ્કોલમાં ૫નામ અને લાયજેરી માટે.
૨૦	બા. ૧ અને ભાગ ૨ ને (પહેલી આવૃત્તિ)	શ્રી. અબ્દુલ કાદીર, સેડ આસિ. અવેન્-ટ લાઈ- સ્ટલ, અમરાવતી	ડૉ. મહમદફદીન, રીયાઝકોટ, પંજાબ	૧-૦-૦	પ્રાયગિદ અને માધ્ય- ગિદ સ્કોલમાં ૫નામ અને લાયજેરી માટે.
૨૧	બા. ૧ અને ભાગ ૨ ને (પહેલી આવૃત્તિ)	શ્રી. આસિ. અવેન્-ટ લાઈ- સ્ટલ, અમરાવતી	ડૉ. મહમદફદીન, રીયાઝકોટ, પંજાબ	૦-૩-૦	પ્રાયગિદ અને માધ્ય- ગિદ સ્કોલમાં ૫નામ અને લાયજેરી માટે.

૨૨ નવરંગ-એન્ડ્રીયત, (પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. ઇસ્ટલ સર્મા	મેનેજર, ઉર્ફુ સુકડેપો, મહારા કિરકાકટ, મીરાત	૧-૪-૦૦ દરેક-૦	૧-૪-૦૦ દરેક-૦	૧-૪-૦૦ દરેક-૦
૨૩ મુન્ડેખીઅ અફસાત, ધી વૉલ્યુમ ૧ થી ૧૧	મૌલવી તાજવારનાજીઅ અઆઆદી	મેસર્સ ઉત્તરચંદ કપુર એન્ડ સન્સ, લાહોર	૧-૦-૦૦ દરેક વૉલ્યુમ- ની કિમત	૧-૦-૦૦ દરેક-૦	૧-૦-૦૦ દરેક-૦
૨૪ પયામે ઝિદ્દાલી, ધી વૉલ્યુમ ૧ થી ૧૩	"	"	"	"	"
૨૫ તસવીર-એ-મનાઝીર ધી વૉલ્યુમ ૧ થી ૩	"	"	"	"	"
૨૬ તસવીર-એ-અઝઝાત ધી વૉલ્યુમ ૧ અને ૨	"	"	"	"	"
૨૭ મહાદ-વા-યરાસી પરુબાયાત-એ-રવાન	"	"	"	"	"
૨૮ રહાનીયત, વૉલ્યુમ ૧	"	"	"	"	"

(આંગ્રેજીમાં સહી) ડૉ. એમ. ખાન

અધિક. રૂપકુટિ. એન્ડ. ઇન્સ.

મોહોમેડન એન્ડ. સી. ડી. પુના.

પુના, તા. ૧૯-૧-૧૯૨૨

ધનામપત્રક

અમદાવાદ જિલ્લો

રૂઢાતલ	મિ. માધવજી અંબારામ પટેલ	૩-૦-૦	નિશાળમાં ગોળધાણા વહેંચ્યા.
વિસલપુર	મિ. ગીરધારી અંબારામ પટેલ પા. મોહનભાઈ વનમાળીદાસે	૫૦-૦-૦	બંને રફસોના વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
ખરકડી	તાલુકદાર જટુભા જીજીભાઈએ તથા જટુભા દેવીસંગે તથા મહેતા જગજીવન દુર્લભદાસે મળી	૨૯-૫-૦	વિદ્યાર્થીઓને કપડાં વહેંચ્યાં.
સાકરીઆ	ગામલોક: તરફથી	૨૦-૫-૦	રફસના વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
વાંચ	"	૧૪-૮-૦	બાળાઓને બેસવા સાર શેતરંજીઓ નં. ૧૫
		૧-૦-૦	લાવીઆપી તથા પતાસાં વહેંચ્યાં.
હીરાપુર	પા. પુનમભાઈ વિઠ્ઠલભાઈએ	૩૦-૦-૦	બંને રફસોના વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
વિસલપુર	પરીક્ષા વખતે રફસ કગિટીના મેમ્બરોએ મળી આકરોલના મિ. રાવસંગજી રામાજીએ	૫-૦-૦ ૧૨-૦-૦	આકરોલ બાદરાખાદ વર્ગના વિદ્યાર્થીઓને ધનામ વહેંચ્યાં તથા જમાડ્યા.
ભાડીઆદ	કાઠીપુરના તાલુકદારો તરફથી	૧-૦-૦ ૫-૦-૦	કાઠીપુર વર્ગના વિદ્યાર્થીઓને સાકર વહેંચી તથા રમેટો તથા ચોપડીઓ ગરીબ વિદ્યાર્થીઓને આપી.
ઓરાણુ	મે. ઠાકોર સાહેબ સમેલસિંહજીએ	૪-૦-૦	ત્રણે રફસોમાં મિઠાઈ વહેંચી.
હિતેળાઆ	અત્રેના યુવરાજશ્રી હરિશ્ચન્દ્રસિંહજી સાહેબનાં અ. સૌરાણી સાહેબ શ્રી કૃષ્ણકુંવરખાના રમરખાથે કુમારશ્રી જયવંતસિંહજી સાહેબે	૧૦-૦-૦ ૨૦-૦-૦	રફસ તથા કન્યાશાળામાં ચાલતાં ઉપયોગી પુસ્તકો વહેંચ્યાં તથા બંને રફસોમાં સાકર વહેંચી.
ગાંધી	મહેતા ગાંડાલાલ લાલચંકર તરફથી	૧૪-૦-૦	રફસના વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
મળીઆવ	દરબારશ્રી કુલસિંહજી રાવસિંહજીએ પોતાની દીકરીને નિસાળે બેસાડી તે પ્રસંગે	૪૨-૦-૦ ૪-૦-૦	વડિઆળ રફસમાં ભેટ આપ્યું તથા પતાસાં વહેંચ્યાં.

બગોદરા	મિ. ડી. સી. પંચાલ મીકેની- કલ ઇન્જિનીયરે કચ્છ મગનલાલ વડોદરાવાળાએ	૧૭-૦-૦	પડિઆળ રફલમાં બેટ આપ્યું.
	કચ્છ લાલજી લવજીએ	૧૨-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને પાલા તથા પતાસાં વહેંચ્યાં.
પરજી	મિ. જમજીવન દુર્લભદાસ મહેતા મિ. જટુભા જીજીભાઈ તાલુકદાર (ગોહેલ) મિ. જટુભા દેવીરામ ગોહેલ મિ. કબાભાઈ નયુભાઈ મહેતા.	૧૫-૦-૦	રફલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
	મિ. જમજીવન દુર્લભદાસ મહેતા	૧૨-૦-૦	સાકર વહેંચી તથા રફલનાં વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
બાકરોલ બાદ- રાજાદ ચલોડા	કચ્છરજના વતની મિ. ગોતી- લાલ સોમાભાઈએ પા. સોમોભાઈ મકનદાસે	૧૩-૦-૦	,, ,,
પરબરી	ગામ તરફથી	૧-૦-૦	રફલ તથા કન્યાશાળાની બાળાઓને જમાડ્યાં.
બાવળા	ચા. મણિલાલ જગનલાલે	૧-૫-૦	પતાસાં વિદ્યાર્થીઓને વહેંચ્યાં તથા પરીક્ષા વખતે ધનામ વહેંચ્યાં.
કાઠ	મિ. કેશરખાં મહેતાજીતખાં પડાણે	૧૬-૦-૦	રફલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
સોનાસણ	મિ. ગણાજયંદ નાનજંદ ગાંધીએ મામના મહગુદરેયોએ	૧૦-૮-૦	ગરીબ વિદ્યાર્થીઓને રહેટ, પેન, પેન્સિલ, કાગળ વગેરે આપ્યા.
	મિ. તલાટી વાડીલાલ મોહનલાલે	૪-૦-૦	બાળાઓને કપડાંના કેકડા વહેંચ્યાં.
	મિ. મોહનલાલ ખડેચરદાસ પટેલે	૨૯-૧-૦	બાળકોને ચોપડીઓ તથા પતાસાં વહેંચ્યાં.
જોડાદરા	શ્રી લક્ષ્મીભાઈ નાયજીભાઈએ	૨-૦-૦	નૃતિક સંવાદ ભજવ- નાર છોકરાંને રોકડ ધનામ તરીકે આપ્યા.
	ચા. આશાભાઈ ખેમચંદે	૦-૮-૦	રોકડ ધનામ તરીકે વહેંચ્યાં.
		૧-૦-૦	પિત્તગતા પાલા નં. ૪૫ તથા પતાસાં વહેંચ્યાં.
		૨-૮-૦	બાળાઓને પિત્તગતી રકાબી નં. ૮ તથા

ખડોદરા	શાહ ભાંચરૂંદ નાથજીભાઈએ	૧-૦-૦	પતાસો વહેંચ્યા.
વટામણ	યાનના શેઠ કેશવલાલ જોષા- જીએ.	૨૦-૦-૦	સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
શીઆળ	આવાળના રહીશ અને ધંધુકા સ્કૂલના હેડમાસ્ટર હીરાલાલ વિઠલજીએ.	૧-૦-૦	સાકર વહેંચી.
જમીયતપુરા	મહીજના પા. હાથીલાલ તલ- સીભાઈ તથા અંબાલાલ ભુલાભાઈએ	૩૯-૦-૦	રકાબીખાલા, મિકાઈ તથા ખાળાઓને ઓ દણીઓ વહેંચી.

ખેડા જિલ્લો

આંત્રાંલી	પોલીસ પટેલ મુળજીભાઈ રણકેડાભાઈએ	૬-૦-૦	દરેક સ્કૂલોમાં પતાસો વહેંચ્યા.
કરમસદ	પટેલ અંબાલાલ હાથીભાઈ તરફથી	૧૨૫-૦-૦	કન્યાશાળા ખાતે કપડા નાં ૨ બેટ આપ્યા.
દહેમી	પા. જીવાભાઈ લિખાભાઈએ	૩૨-૮-૦	સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
કનીજ	મુતાર મોહનલાલ ચંકરલાલે	૩૧-૦-૦	
	શાહ હોટાલાલ કેશવલાલે	૬-૦-૦	મિકાઈ વહેંચી.
ખલ્લપુર	ખંભાત રોડના નામદાર નવા સાહેબે	૧૦-૦-૦	"
દાવોલ	શાહ મગનલાલ દામોદરદાસે	૮૧-૦-૦	બંને સ્કૂલોના વિદ્યાર્થી- ઓને જમાડયા.
	આઈ હેતા પા. પુલાભાઈ રેવનદાસની વિધવાએ	૯૧-૦-૦	"
	આઈ સુરજ બટ મુળજી અમયારામની વિધવાએ	૯૫-૦-૦	"
વધાસી	પા. દેસાઈભાઈ લલ્લુભાઈએ	૨૫-૦-૦	સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
	વહોરા આદમ કાસમભાઈએ	૧૮-૦-૦	ખાળાઓને ખાલા વહેંચ્યા.
સંમદપુરા	પટેલ પ્રભુદાસ હરખજીએ	૧૦-૦-૦	સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
	પગી લલ્લુ બહેચરજીએ	૧૦-૦-૦	"
	પટેલ પ્રભુદાસ દારકાંદાસે	૧૦-૦-૦	"
હમીદપુરા	પટેલ કિશોરભાઈ દારકાંદાસે	૧૫-૦-૦	"
	તથા પટેલ ચંકરભાઈ પુન- ભાઈએ	૧૫-૦-૦	"
સામરખા	પોલીસ પટેલ અંબાલાલ ચતુ- રભાઈએ	૫-૦-૦	મુખ્ય સ્કૂલ તથા ક- વર્ગમાં પતાસો વહેં

સામરખા	મહેતાજી કેશવલાલ ઉમીઆ- શંકર ત્રિવેદીએ	૫-૦-૦	મુખ્ય સ્કૂલ તથા કેન્યા વગ માં પતાસાં વહેંચ્યાં
કનીજ	પટેલ સોમાભાઈ રણછોડભાઈ	૪૦-૦-૦	સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
કલોલી	પટેલ રણછોડભાઈ જીવાભાઈએ	...	"
લાલી	પટેલ મગનલાલ ગીરધરદાસ ઉમીઆપરના પટેલ શ્રીધર- ભાઈ રણછોડભાઈ	૩૨-૦-૦ ૧-૮-૦	" પતાસાં વહેંચ્યાં.
અહીમા	મે. કાકોર સાહેબ શ્રી વિજ- યસિંગજી. ઇન્ડસ્ટ્રિયલએ	૨૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને પિતૃજના ખાલાં તથા તથા પતાસાં વહેંચ્યાં.
દેવકીવજીસોલ	આરેયા પ્રભાતસંગ ભાવસંગે	૭-૦-૦	સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
આમરોલ	શા. પોપટલાલ મગનલાલે	૩૦-૦-૦	"
વાસણા	પટેલ લક્ષ્મીભાઈ કલ્યાણભાઈએ પટેલ અંબરભાઈ મકનદાસે તથા પા. બાજીભાઈ મક- નદાસની વિધવા બાઈ- દરખાએ	૨૫-૦-૦ ૩૨-૦-૦	" "
કલ્હાઈપુરા	પટેલ શનાભાઈ અંબરભાઈએ પટેલ શ્રીકરભાઈ વસનદાસે ગામના સહૃદયો તરફથી	૨૫-૦-૦ ૨૫-૦-૦ ૧૦-૦-૦	" વિદ્યાર્થીઓને રોપી તથા બાળાએને પો- લકાં આપ્યાં.
	મંગળાચર્ય બાઈ રનાએ	૨૫-૦-૦	સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
	પાટણનાઠીઆ દેસાઈ કા- ભાઈ મિ. બકોર કાભાઈ મિ. મોતીભાઈ તથા મિ. મંગળ લક્ષ્મી, મિ. મૂળજી વદાલા, મિ. મંગળ મયુર મિ. કુલા ગલાએ બધાએ મળી	૩૦-૦-૦	"
ખાનપુર	પા. જીવાભાઈ લક્ષ્મીભાઈએ	૫૦-૦-૦	એ દિવસ સુધી સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
મરીડાં	પા બીખાભાઈ દેસાઈભાઈએ	૩૦-૦-૦	" "
દેવકીવજીસોલ	આરેયા રતનાજી અભાજીએ	૪-૦-૦	" "
પરીએજ	આરોટ પુનમભાઈ કેદારસિ- યાદ મોતીલાલ પુલંચંદ	૨૦-૦-૦ ૨૦-૦-૦	" "

પીપલગ	દેસાઈ અંબાલાલ બાબરભાઈએ	૨૫—૦—૦	બંને રકૂલોના વિવા- થીએને જમાડયા તથા પતાસાં વહેંચ્યાં
-------	------------------------	--------	--

ભરૂચ જિલ્લો

અંકલેશ્વર	લો.બો હિંદુ કન્યાશાળાના આસિ. મિ.કમરૂદીન મોહયુદીન સેયદે	૧—૦—૦	બાળાએને પતાસાં વહેંચ્યાં.
અંદાડા	રાવણજી ઠાકોર શ્રી. ભગવાન સિંદજી ખુશાલસિંહજીએ	૫—૦—૦ ૧—૦—૦	મુખ્ય રકૂલ તથા કન્યા કલાસમાં મિઠાઈ વહેંચી તથા બાળા- ઓ સોરઠ સિવજી કામમાં આપ્યાં.
કેલોદ	પા. ગોદળભાઈ વરતાભાઈએ પોતાની પત્નીના સ્મરણાયે	૨૦૦—૦—૦ ૨૫—૧૨—૦	ગેલેરી રકૂલમાં કરાવી આપી.
	"	૧૫—૮—૦	વિવાધીઓ જમાડયા. બાળકોને ખનામ વહેં- ચ્યું તથા
	"	૫—૦—૦	મિઠાઈ વહેંચી.
છીદ્રા	અજ પરભાતસંગ ગુલાબસંગે ગરાશીઆ રજપૂત રણા ગમા- સંગ. ભાઈજીએ પોતાનો પુત્ર ગુજરી ગયો તે નીમિત્તે	૨૭—૧૦—૦ ૧૫—૧—૦	વિવાધીઓને જમાડયા. "
આશરમા	શેઠ દરકીશન નાયુભાઈએ	૧૦—૦—૦	
નાંગળ	પા. ગોવંદ પ્રેમાએ રકૂલ કમિટીના મેમ્બર પા. બાલુભાઈ ગણેશે	૧—૦—૦ ૧૫—૦—૦	સાકર વહેંચી. રકૂલને ધડિયાળ ભેટ આપ્યું.
	પા. દયાળભાઈ ભગવાને	૧૦—૪—૦	અડોલ કલાસને ધડિ- યાળ ભેટ આપ્યું.
હાંસોટ	ભરૂચના મે. કલેક્ટર સાહેબ તરફથી	...	મુખ્ય રકૂલ તથા કન્યા- શાળામાં પતાસાં વહેંચ્યાં.
અમલેશ્વર	મુખ્ય ધારાસભાના મેમ્બર સાહેબ માધવસંગ જોરા ભાઈ સીધાએ	૨—૦—૦	બંને રકૂલોમાં સાકર વહેંચી.
પાલેજ	મિ. રેવાચંદર બાળાચંદર બટે	૧૭—૦—૦	" ખરડી વહેંચી
હાંસોટ	મયુભાઈ પ્રાણવલ્લભદાસ દેસાઈએ	૫—૦—૦	કન્યાશાળા માટે બા- રડીલો લાવવા સાર આપ્યાં.
	આત્મારામ ફુલંબરામ શેઠે	૫—૦—૦	"

સંગ્રહ

વિલાલાલ જગનલાલ શેઠ	૫-૦-૦	કન્યાશાળા માટે ખા- રદીલો લાવવા સાડ ગાંધી.
લાણાલાલ દેવજીલાલ	૫-૦-૦	૧૧
વિલાલાલ કરસનદાસ શેઠ	૫-૦-૦	૧૧
મગનલાલ દુલાલાલ (ગોલાના)	૪-૦-૦	૧૧
ડોક્ટર ધીરલાલ	૩-૦-૦	૧૧
કોકોરલાલ વંઝીલ	૩-૦-૦	૧૧
કોકોરલાલ પ્રાણવંશલાલ દેસાઈ	૨-૦-૦	૧૧
મલમલ ગુલામ શેઠ	૨-૦-૦	૧૧
રમેશ અબ્દુલા અમી	૨-૦-૦	૧૧
સાકરલાલ દારકાદાસ દેસાઈ	૨-૦-૦	૧૧
ખાલુભાઈ પરસોતમદાસ ડોક્ટર	૨-૦-૦	૧૧
નવનીતલાલ મગનલાલ સોની	૧-૦-૦	૧૧
મગનલાલ હરિલાલ સોની	૧-૦-૦	૧૧
ડાલાલાલ લક્ષ્મીલાલ કારકુન	૧-૦-૦	૧૧
વિલાલાલ દારકાદાસ શેઠ	૧-૦-૦	૧૧
જમનાદાસ પ્રાણજીવનદાસ	૧-૦-૦	૧૧
હીરાલાલ ધર્મજીરામ દેસાઈ	૧-૦-૦	૧૧
હોટાલાલ મગનલાલ	૧-૦-૦	૧૧
ધર્મજીરાલ પટેલ	૧-૦-૦	૧૧
જુહાપીદાસ ગોવિંદરામ શેઠ	૧-૦-૦	૧૧
ખાલુભાઈ પ્રાણજીવન દેસાઈ	૧-૦-૦	૧૧
જીવજીલાલ સોની	૧-૦-૦	૧૧
આપાલાલ ગરગડદાસ વૈદ	૧-૦-૦	૧૧
કોકોરલાલ જમનાદાસ	૧-૦-૦	૧૧
કાળાદાસ સુનીલાલ	૧-૦-૦	૧૧
અબ્દુલા કાનુગ	૧-૦-૦	૧૧
વંઝીલ નગીનદાસ નિલકંઠદાસ		
ની મારફત.		
રહેમાન હુસેન મુસીફ ચાચા	૧-૦-૦	૧૧
હોટાલાલ સુનીલાલ દાપડીઆ	૦-૮-૦	૧૧
વિલાલાલ હરજીવનદાસ શેઠ	૦-૮-૦	૧૧
હોટાલાલ નાયુભાઈ ગાંધી	૦-૮-૦	૧૧
નગીનલાલ માણિકલાલ શેઠ	૦-૮-૦	૧૧
હોટાલ સુનીલાલ શેઠ	૦-૮-૦	૧૧
ચીમનલાલ પ્રાણવંશજીદાસ	૦-૮-૦	૧૧
હોટાલાલ સુનીલાલ રામરામ	૦-૮-૦	૧૧
રંગીનદાસ કોકોરદાસ શેઠ	૦-૮-૦	૧૧

પાંચમહાલ જિલ્લો.

છાલીયર :	કુમારશ્રી માનસિંહ છત્રસિંહ જીએ	૬-૦-૦૦	પિતળના પ્યાલોંહે આપ્યા.
સીહોર	કુંવર સાહેબશ્રી પૃથ્વીરાજ સિંહજીની સાલગીરી હોવાથી તે પ્રસંગે મે. ઠાકોર- સાહેબ શ્રી માનસિંહજી કર- ણસિંહજી તરફથી	૧૫-૦-૦૦	પતાસાં વહેંચ્યાં તથા વિદ્યાર્થીઓને જમા- ડ્યાં.
બાદરવા	ગામ લોકોએ તથા સ્કૂલ કમિ- ટિના મેમ્બરોએ	૧૦૦-૦-૦૦	"
વાંકાનેર	દેવે કેશવલાલ પીતાંબરની દીકરી બાપુ અચ્ચલે	૧૭-૮-૦૦	"
આશોદ	દેસાઇ કેશવલાલ ભુરીદાસે	૫-૦-૦૦	વિદ્યાર્થીઓને દૂધ પાત્રું.

વિજ્ઞાન પ્રવેશિકા

કર્તા—ઠાકોરલાલ શ્રીપતરાય ઠાકોર, બી. એ. બી. એસ. સી.

પ્રાપ્તપટ્ટરી હાઇસ્કૂલ, અમદાવાદ.

ગુજરાતી ધોરણો ૫, ૬ અને ૭ અને અંગ્રેજી પહેલાં ૩ ધોરણો માટે.

પદાર્થશાસ્ત્ર અને રસાયનશાસ્ત્રના માથમિક, સિદ્ધાંતો સરલ રીતે

સમજાવતું ન્હાનકડું પ્રથમ પુસ્તક.

ગોદાકનો અભ્યાસ કરતા અને પુખ્ત વયના સ્ત્રી પુરુષોને પણ ઉપયોગી.

: દિર્ઘમ ફક્ત દશ આના :—

પાના ૧૬૦ તથા ચિત્રો ૮૧

વંચેદાશનું નળીતું માસિક “આહિત્ય” લખે છે કે—

“આ નાના સંગ્રહની ખુબી એ છે કે એના ત્રણ ભાગ ક્યાં છે. પહેલાંમાં ભૌતિકશાસ્ત્ર છે, તે ગુજરાતી પાંચમા ધોરણના વિદ્યાર્થીઓ વાંચી શકે, બીજા ભાગમાં પદાર્થવિજ્ઞાન છે તે છઠ્ઠા ધોરણમાં ચાલી શકે, ને ત્રીજા ભાગમાં રસાયન છે તે સાતમામાં કામ લાગે. દરેક વિષયને પુષ્ટજ ચિત્રોથી સમજાવવાનો આ અખતર પહેલો છે એમ કહીએ તો ખોટું નથી. બાપા સહેલી છે એટલું જ નહિ, પણ પરિ-
ભાષા પણ સમજાય એવી છે; અને અંદર કરી બનાવેલા પ્રયોગો વિષયને બરોબર સમજાવવામાં ફોરદમદ નીવડયા છે. છેક છેલ્લામાં છેલ્લી વાતો પણ સમાવી લીધી છે, અને રોજના કામમાં લાગે તેવી યાંત્રે અને ઓળસે અને સિદ્ધાંતો, વાતાકર્ષક, વાસુદેવ ખ્યાલો, હોકાયત્ર, જીવતામાપ, લોહચુંબક, સાબુ, તેલબળ, વિજળીનો પ્રવાહ વગેરે ધણી બાબતો વિષેનું સામાન્ય જ્ઞાન વિદ્યાર્થીઓ તો શું પણ મોટરાઓને પણ આનાથી મળે છે. દરેક પાઠ પ્રયોગાત્મક છે, એટલે શિક્ષકોને જરા મહેનત પડે, પણ વિદ્યાર્થીઓ માટે સુગમતા વધે. આ પુસ્તક વિશે વિદ્યાર્થીઓ એક પણ બાબત કહી શકાય તેવું જણાતું નથી.”

મળવાનું ટેકાણું—

બાળંગોવિંદ કુબેરદાસની કું. શુકસેલસ, ત્રણ દરવાજા, અમદાવાદ.

કામચાલના વધારા

કિંમતમાં ઘટાડો

કેળવણીખાતાએ મુંબઈ ઇલાકાની દરેક નિશાળમાં ટેક્સ્ટબુક તરીકે ચલાવવાને મંજુર કરી છે.

લેખનકળા કોપિબુકો

ઉત્તમ
કાગળ

{ ગુજરાતી અને બાળબોધ છે નંબરમાં
દરેક નંબરની કિંમત બે આના }

ચોક્કસ
પાનાં

આમ, મ્યુનિસિપલ, હોલ્લબોર્ડ, ખાનગી વગેરે અનેક શાળાઓમાં ખાસ પસંદગીથી ચાલતી કોપિ ને બાળકો અને શિક્ષકોમાં સારા અને સુંદર બોધપ્રદ વાક્યો માટે પ્રસિદ્ધ થયેલી છે, એવી લેખનકળા કોપિ વાપરવા અમે નમ્રતાવે વિનંતિ કરીએ છીએ. ઉપલી સૂચના વિધાના ઉપાસકો, આરાધકો અને કેળવણીના કાર્યમાં ઉત્સાહથી રસપૂર્વક લાગ લેનારાઓ સદર લેખનકળાને યોગ્ય રીતે વપાસી તેના અંદરના વિષયો અને પદ્ધતિને જોઈ યોગ્ય ધનસાફ આપશો.

૨૫૦ અને તે ઉપરાંત કોપિ ખરીદનારને સેંકડે ૩૦ ટકા કમિશન આપવામાં આવશે. પેકિંગ અને રેલ્વે ખર્ચ પણ આપવામાં આવશે, પણ પોસ્ટ મારફત નું કે સ્ટેશનથી આવળું ખર્ચ આપવામાં આવશે નહિ.

લેખનકળા કોપિબુકોને અધ્યગેરતી નંબર ૧ થી ૬ સુધીની સ્કીલ જેનો ખાસ મંગાવી છે તેની દરેક બોક્સમાં એક નંબરની હાલત ખારની કિં. રૂ. ૧૫૫.

મુંબઈ-ડાહ્યાલાઈ જગજીવનદાસ એન્ડ સન્સ,

કાલકાદેવી માતાના મંદિર સામે દુકાન નં. ૩૬૭.

અમદાવાદ-પાનકાર નાકા-મેસર્સ એસ. બી. શાહની કંપની,

ગોધરા-એમ. વકીલ અધર્સ. સરાફ ખજાર.

કેળવણીખાતાનો મે. ડિરેક્ટર સાહેબે મુંબઈ ઇલાકાની પ્રાથમિક શાળામાં ટેક્સ્ટબુક તરીકે મંજુર કરેલો

દેશીહિસાબ

લાગ ૧ લો

કિંમત. ૦-૧-૬

ઘણાજ સુધારા તથા વધારા સાથે બહાર પડ્યો છે.

અત્યાર સુધી ઘણા દેશીહિસાબો બહાર પડ્યા છે, પરંતુ ખાતા તરફથી મંજુર થયેલો ફક્ત આજ દેશીહિસાબ છે.

મળવાનું ટેકાણું-મેસર્સ એન. ડી. મહેતાની કં.

બુકસેલર્સ એન્ડ પબ્લીશર્સ,

૨૮-૩૧૭ કાલકાદેવીરામ, મુંબઈ.

દેશવણીખાતાએ મંજુર કરેલાં શાળાપયોગી પુસ્તકો.

દરરાય અમુલખરાય દેસાઈ કૃત.		ગોકળદાસ કુબેરદાસ મહેતાં કૃત.	
*આરોગ્ય શિક્ષણ	૦-૮-૦	અમદાવાદ શહેરની ભૂગોળ	૦-૨-૧
*આરોગ્ય શિક્ષિકા	૦-૭-૦	*સરળ ગુજરાતખાતાની ભૂગોળ	૦-૪-૦
ખાળવીર	૦-૮-૦	મુંબઈલાકો (દિ'ઈસ્તાનસહિત)	૦-૫-૦
દસરત અને હિલ	૦-૧૨-૦	સંવાદ સંચય	૦-૧૦-૦
ધરમાં અને ખડાર	૦-૧૨-૦	ખાળગીત	૦-૧-૦
રમવાની રમતો		ખાળિકાગીત	૦-૧-૦
આરોગ્ય શિક્ષણ ભા. ૨	૦-૧-૬	*ખાળાપયોગી વાર્તાઓ	
		ભા. ૧ ત્રીજી આવૃત્તિ	૦-૩-૦

—વલ્લભભાઈ લલ્લભાઈ પટેલ કૃત—

*ગુજરાતના ઇતિહાસની સહેલી વાર્તા, ૦-૪-૦.

નવીન દળથી લખાએલું

ખાળસાહિત્ય.

મયુરદાસ જાખ્યાન	૦-૪-૦	દાલમાંજ	
ભીમચાવુર્ય	૦-૪-૦	દેહ્સ્તુક તરીકે મંજુર થએલી	
વીર અવિમન્યુ અને		સરળ	
મત્તાદ	૦-૮-૦	ગુજરાત ખાતાની ભૂગોળ.	
અલાઉદ્દીન અને		અત્યારસુધી ખડાર પડેલી	
દેવતાઈ દીવો	૦-૪-૦	ભૂગોળમાં આ એક જ ભૂગોળદેહ્સ્તુ.	
ખાળસંગીત માળા	૦-૩-૦	બુક તરીકે મંજુર થએલી છે.	
(દારમોનિયમ માધ્યમ)		ખાળકો પાતાની મેળે પાંચી સમજ	
સાહિત્યદર્શ	૧-૧૨-૦	સકે તેવી ભાષા છે. આકર્ષક રંગીત	
		નકશા સહિત ગુજરાતના દરેક	
		જિલ્લાની હકીકત નવીન દળથી	
		આપેલી છે.	

અમારી દુકાને પ્રાયગિક્ષાળા; મૌખ્યમિક્ષાળા, કૉલેજ, હોં કૉલેજ, લાયસેરીઓને લગતાં તમામ પુસ્તકો, નકશા તથા શાળાને લગતો તમામ સામાન વિદ્યાપત્ર લાવે મળશે. બદારચામના આઈરો ઉપર પૂરતું ધ્યાન આપવામાં આવે છે. ચિયકોને બરપૂર ઠગિયન આપવામાં આવશે. એક વખત જોઈરે આપી ખાત્રી કરજો.

ખાલાદત્તમાન, રીચીરોડ

અમદાવાદ.

ચંદુલાલ મણીલાલ પરીખ,
ખાસતા બુકડીપો.

* પાઠ્યપુસ્તક તરીકે મંજુર કરેલાં છે.

* ખાળાપયોગી વાર્તાઓ શાખ ૧ ની ત્રીજી આવૃત્તિ દબલુજી બંદાર પદી છે. નવાં ઊકારાં મારે થયેલાં દબલુજી અને આનંદરાયી D

શાળોપયોગી ટેકસ્ટબુક તરીકે મંજૂર થએલાં પુસ્તકો

*૧. સરળ દેશીનામની પદ્ધતિ આ. ૩૪ મી કિ. ૦-૫-૦

*૨. સરળ કન્યાનામ આ. ૧ લી ૦-૨-૧

*૩. સરળ ગુજરાતી બાળવ્યાકરણ—લામ પહેલો

(પ્રાયમિક શાળાના ધોરણ ૪ માટે) આ. ૨૬ મી ૦-૨-૦

*૪ સરળ ગુજરાતી બાળવ્યાકરણ—લા. ૨-૩ જો

(પ્રાયમિક શાળાના ધો. ૫-૬-૭ માટે) આ. ૨૬ મી ૦-૫-૦

૫. સરળ વ્યુત્પત્તિ જ્ઞાનપ્રકાશ—લા. પ્રા. બુક આ. ૪ થી ૦-૬-૦

(૫-૬-૭ ચોપડીનાં શબ્દોની વ્યુત્પત્તિ સંદિત)

૬. નવું સરળ સુખગણિત—(બાળવર્ગથી ધો. ૫ સુધી)

આ. ૧૬ મી ૦-૩-૦

૭. ગુજરાત પ્રાંતની ભૂગોળવિદ્યા આ. ૧૬ મી ૦-૧-૧

ગુજરાતના સંવેશના જાણીતા શુક્રસેવરોને લાંબી ગળશે.

મુખ્ય એજન્ટ—મેસર્સ એસ. બી. શાહની કંપની

કે. પાનકોર નકે—મુ. અમદાવાદ.

પ્રેમચંદ કરમચંદ શાહ, એજન્ટના માણે કે. એ. ઇ. મુ. કંપડવંજ.

દેશીનામું. ટેકસ્ટબુક. કિ. ૫ આના.

પુસ્તક ઉત્તમ મનાયેલું છે. આશુ સમય પ્રમાણે ચોપડા અને હુડીઓની લખાવટનો સુધારો ઉપરાંત તદ્દઉપરાંત જે કા, શેરો, વિમા અને ચોપટલ ઓડર વિશે પુરી માહિતી તથા જીનાં મનોચત્ર ઉપરાંત નવાં ૧૬ મનોચત્ર દાખલ કર્યાં છે. એક વાર વાંચી પ્રવૃત્તિ કરવા વિનંતિ છે. પોસ્ટેજ ૦-૨-૦ મુખ્ય—એન. / એમ. ત્રિપાઠી સુરત—ક. ના. ની કંપની લેખ—દેસાઈ બ્રધર્સ, શુક્રસેવર. એજન્ટ—અમદાવાદ માણેકલાલ ભાઈચંદ શાહ, છગનલાલ લલ્લુભાઈ શાહ વાયમુક્તા એક્સિસ, પેલેસરોડ-વડોદરા.

જાહેરખબરના નવા લાવ

આથી સર્વેને ખબર આપવામાં આવે છે કે સને ૧૯૩૦ ના જાન્યુઆરીથી જાહેરખબરના લાવમાં ઘટાડો કરી તે નીચે મુજબ રાખવામાં આવ્યા છે.

બહાર પડી ચુકી

બહાર પડી ચુકી

નામદાર મુખ્ય સરકારે સં. ૧૯૨૪-૨૫ માં મંજૂર કરેલી
પ્રાથમિક શાળાઓ માટેના ચિત્રકળાના નવા અભ્યાસ-
ક્રમ મુજબ તૈયાર કરેલી

રંગીન ડ્રોઇંગ બુક

(બાળવર્ગથી સાતમા ધોરણ સુધી)

ચિત્રકાર,

શ્યામજી ત્રિભુવન યાજ્ઞિક

ડ્રોઇંગ માસ્ટર ટ્રેનિંગ કોલેજ

બોરસદ.

બાળ અને ધો. ૧ હું	૦-૨-૦
ધો. ૨ બું	૦-૨-૦
ધો. ૩ બું	૦-૨-૦
ધો. ૪ ચું	૦-૨-૦
ધો. ૫ મું	૦-૨-૬
ધો. ૬ હું	૦-૨-૬
ધો. ૭ મું	૦-૩-૦

સાદી આવૃત્તિની ડ્રોઇંગ બુક મળી શકશે. સાદી આવૃત્તિની કિંમત એક આનો. રંગીન આવૃત્તિ કરતાં ઓછી સમજવી.

રંગીન આવૃત્તિની ડ્રોઇંગ ઘણા ખર્ચ કરીને તૈયાર કરવામાં આવેલ છે. નમુનાની નકલ એક ધોરણની મફત મોકલાય છે. તમામ બુકમેલર પાસે આજ દત્તાની ડ્રોઇંગ બુક માંગો અથવા લખો. નિશાળમાં ચાલતા તમામ બાલના પુસ્તકો અમારે ત્યાંથી મળી શકશે. લીસ્ટ માટે લખો—

જેથંદ તલકશી એન્ડ સન્સ,

બુકમેલર—વલ્લભ સીટી.

ધ. સં. ૧૯૨૭ ની નવા સુધારેલા અવ્યાસક્રમ મુજબ

બહાર પડ્યાં છે !   **卐**   બહાર પડ્યાં છે !

આજેના મંગાવો.

નવીન પદ્ધતિ દર્શાવનારાં { પ્રાથમિક શાળાનાં } નવીન યોજનાથી લખાએલાં

અંગગણિત

[પદ્ધતિવિભાગ તથા અભ્યાસવિભાગ : શિક્ષકો સાર.]

ખાળખોથી બાળવર્ગ માટે { ભાગ ૧ નો } પુસ્તક ૧ હું : કિંમત રૂ. ૦-૭-૦ } પહેલા ધોરણ માટે

[પદ્ધતિવિભાગ : માત્ર શિક્ષકો સાર.]

પુસ્તક ૨ હું : { ભાગ ૨ નો } બીજા ધોરણ માટે.
પુસ્તક ૩ હું : { કિંમત રૂ. ૦-૮-૦ } ત્રીજા ધોરણ માટે.
પુસ્તક ૪ હું : { ચોથા ધોરણ માટે.

[અભ્યાસવિભાગ : માત્ર વિદ્યાર્થીઓ સાર.]

પુસ્તક ૨ હું : { ભાગ ૩ નો } બીજા ધોરણ માટે.
પુસ્તક ૩ હું : { કિંમત રૂ. ૦-૭-૦ } ત્રીજા ધોરણ માટે.
પુસ્તક ૪ હું : { ચોથા ધોરણ માટે.

: લેખક :

ભીરીશંકર જટાશંકર ભટ્ટ, બી. એ. એસ. ટી. સી. ડી. એડમિનિસ્ટ્રેટિવ ઓફિસર, યુનિસિપલ સ્કૂલનોડ, સુરત.	મોહનલાલ હરજીવન પંચોલી. આસિ. માસ્ટર, સિટિ હાઈસ્કૂલ, અમદાવાદ.
--	--

નમુનાની પત્રિકા મંગાવો : લખો.

મેનેજર, ધી ગુજરાત એરિએન્ટલ બુકડીપો,

ગાંધીચોક, અમદાવાદ.

નવાં પુસ્તકો.

મુ. ઈ. કેળવણી ખાતાંએ પાઠ્યપુસ્તક
તરીકે મંજૂર કર્યું છે

વ્યાકરણના સહેલા પાઠો.

પુસ્તક ૧

(લિખક-સાકરલાલ અમૃતલાલ દવે)

બા. એ. એસ. ડી. સી. ડી.

વ્યાકરણો ધણાં લખાયાં છે પરંતુ
તેમાં વિદ્યાર્થીઓ રસ લઈ શકતાં
નથી પરંતુ આ વ્યાકરણની રચના,
સરળતા અને સૈદ્ધી, એવાં સુંદર છે
કે બાળક ગુચવાયા સિવાય આ કદિન
વિષય સહેલાઈથી મદલું કરી શકે
છે. વિદ્યાર્થીઓનો બોલો સહેલો કરવા
ખાતર આ વ્યાકરણ પહેલી તકે
દરેક સ્કૂલોમાં દાખલ કરવું જોઈએ.

પુસ્તક ૧ હું ૦-૩-૦

" ૨ જુ ૦-૪-૦

મુ. ઈ. સરકારી કેળવણીખાતાંએ
મંજૂર કરેલો.

ગુજરાતી એટલાસ

પુષ્કળ ભૂગોળની વ્યાખ્યાઓના

નકશા—

ઐતિહાસિક ચાર નકશા

ઉપગ્રંથ.

લઘઈ પછી ભૌગોલિક ચએલા

ફેરફારો સાથે અને નવી રેલ્વે

સડકો સાથે આ છેલ્લામાં

ઉલ્લેખ એટલાસ છે.

કિંમત ૦-૧૨-૦

છાકરાઓ માટે

વર્નાક્યુલર પ્રવેશક

આ પુસ્તકમાં વર્નાક્યુલર ફાઇનલ

પરીક્ષાના બધાય વિષયો વિસ્તારથી

અને સરળ પદ્ધતિથી આપેલા છે.

આજ સુધીના પ્રશ્નો આવી જાય છે.

બીજાં જુની ૬૪થી લખાયેલાં અને

અશુદ્ધ પુસ્તકો ખરીદવા કરતાં આ

પુસ્તક ખરીદી પરીક્ષા પહેલેજ વર્ષે

પાસ કરી શકાશે.

કિંમત ૨-૨-૦ કમિશન સાડ.

વર્નાક્યુલર પ્રવેશકનો વધારો

(૧૯૨૦-૩૧ ના પ્રશ્નો) ૦-૪-૦

કન્યાઓ માટે

ફાઇનલ શિક્ષિકા

કન્યાઓની ફાઇનલ પરીક્ષા માટે

સંપૂર્ણ અભ્યાસક્રમને અનુસરી આ

એકજ પુસ્તક તૈયાર થયેલું છે. આ

પુસ્તકથી દરેકને સંતોષ થએલો છે.

દરેક દરેક વિદ્યાર્થીનીઓએ પરીક્ષા

પાસ થવા માટે આ પુસ્તક પહેલી

તકે ખરીદવું જરૂરનું છે તેમાં આજ

સુધીના પ્રશ્નો આવી જાય છે.

કિંમત ૧-૧૨-૦.

હિંદનો સંપૂર્ણ ઇતિહાસ

પરીક્ષાની ગદ્યાએલી પદ્ધતિ

અનુસાર તૈયાર કરવામાં આવેલો

છાકરાઓ અને વિદ્યાર્થીનીઓનો બધા

વર્ગના પ્રશ્નો સાથે આ ઇતિહાસ

તૈયાર થએલો છે અને પાસ થવા

માટે આ પુસ્તક પહેલી તકે ખરીદી

શેવું મલું જરૂરનું છે.

કિંમત ૦-૧૧ ૦

ગુજરાત સાહિત્ય મંદિર: રીચીરિંગ, અમદાવાદ.

વહલો તે પહેલો.

તૈયાર છે. તૈયાર છે!

વર્નાક્યુલર ક્ષાત્રનલ પરીક્ષાનાં
ઉદ્દેશાં પાંચ વર્ષની

પ્રજ્ઞાતરી

જેમાં વર્નાક્યુલર ક્ષાત્રનલ પરી-
ક્ષામાં પૂજાએલા સવાલોના જવાબો
દાલના અભ્યાસક્રમ મુજબ સરળ
શુદ્ધ ભાષામાં અતિ સરળતાપૂર્વક
વર્ણવેલા છે. અત્યાર સુધીમાં બહાર
પડેલા ભોમિયામાં અતિ ઘેષ છે.

કિંમત ૧-૮-૦

મુંબઈ ઇલાકાના સરકારી કેળવણીખાતાએ
તથા વેસ્ટન ઇન્ડિયા સ્ટેટ્સ એજન્સિએ
ટેક્ટરલ્યુક તરીકે મંજૂર કરેલો.

ગુજરાતનો સરળ ઇતિહાસ

દ્વિતી

મનમુખરામ મણીશંકર દ્વિવેદી
બી. એ. એસ. ડી. સી. ડી.

કિંમત ૦-૩-૦

બાકાર પહી ચુક્યું છે.

રા. ભોળીલાલ પટવા દૃત

‘આકાશ દર્શન’

સર. લલ્લુભાઈ શામળદાસની
પ્રસ્તાવના સાથે માસિક નકશા અને
બીજી ઘણી ઉપયોગી માહિતીવાળું
કિંમત ૦-૮-૦

એસ. બી. શાહની કં.

પાનકાર નાકા-અમદાવાદ.

મુંબઈ ઇલાકાના સરકારી કેળવણીખાતાએ
ટેક્ટરલ્યુક તરીકે મંજૂર કરેલો.

નવી સુધારેલી આવૃત્તિ

ભરતખંડનો સરળ ઇતિહાસ

અને

રાજ્યવ્યવસ્થા.

બનાવનાર

વિઠ્ઠલદાસ ધનજીભાઈ પટેલ,

સુધારો વધારો કરનાર

મૂળજીભાઈ હીરાલાલ ચોકસી

એમ. એ.

હેતુભાસ્તર પ્રે.રા. ટ્રેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ

પૃષ્ઠ ૪૦૦ કિંમત રૂ. ૧-૦-૦

તા. ૬-જુન-૧૯૨૯ કિંમત ૦-૬-૦

વાળી જોઈશે તે વળી તે મળશે.

રા. રા. પ્રેમચંદ કરમચંદ

શાહકૃત *ટેક્ટર પુસ્તકો.

*ગુજરાતી બાળવ્યાકરણ

ધોરણ પૃષ્ઠ કિંમત

ભાગ ૧ ૪ ૪૮ ૦-૨-૦

ભાગ ૨-૩ ૫-૬-૭ ૧૬૮ ૦-૫-૦

*દેશીનામાની પદ્ધતિ ૦-૫-૦

*કથાનામું ૦-૨-૬

વિગ્રેષ માટે અંદરની જા બ જુઓ

શાળોપયોગી ભૂગોળ

ખાતાએ મંજૂર કરેલી નવીન ભૂગોળ

ગુજરાત (૧૮ નકશા)

(શિક્ષકો માટે) ૦-૪-૬

મુંબઈ ઇલાકા (૧૨ નકશા)

(પાઠ્ય પુસ્તક) ૦-૪-૬

... ..

હિંદુસ્તાન (૧૮ નકશા) ૦-૫-૦

આ પુસ્તકોમાં કાર્યકારણથી તેમજ

વર્ણોત્તમક દૃષ્ટિથી રસિક દ્રષ્ટીકત મૂક-

વામાં આવી છે. તેમના અભ્યાસથી

ભૂગોળ શિક્ષણનો હેતુ ફળિભૂત થાય છે.

તેમક મું. હી. ચોકસી. એમ. એ.

હેતુભાસ્તર પ્રે. રા. ટે. કોલેજ. અમદાવાદ.

એસ. બી. શાહની કંપની-પાનકાર નાકા-અમદાવાદ

નવા અભ્યાસક્રમને અનુરૂપ થાય તેમ તૈયાર કરેલા
!! અનડાનાં શાળાપયોગી પુસ્તકો !!

શિક્ષક લાઘવો

તમારે માટે અને તમારા વિદ્યાર્થીઓ માટે પુસ્તકો લેા, ત્યારે નીચેનાં પુસ્તકો જરૂર લુઓ. શિક્ષણમાં બહુ લાભ થશે.

મુંબઈ ઇલાકાના સરકારી કેળવણીખાતાએ ને પશ્ચિમ દિલ્હી એજન્સિએ પાઠ્યપુસ્તક તરીકે મંજૂર કરેલાં છે.
!! એજન્સિ, રૂડેટો, યુનિસિપાલિટીઓ ને લોકલબોર્ડોએ વાપરવા માટે સરકારી થયાં છે !!

કુમારગણિત

લાગ પહેલો

[છટ્ટી આવૃત્તિ, રૂ. ૦-૧-૦]

કુમારભૂમિતિ

[રૂ. ૦-૨-૦]

કમિકભૂમિતિ

લાગ પહેલો તથા બીજો

[ફરકના રૂ. ૦-૨-૦]

કન્યાગણિત

લાગ બીજો

[ચોથી આવૃત્તિ, રૂ. ૦-૧૦-૦]

સરલ બાળચોથી

[૧૧ માં આવૃત્તિ, રૂ. ૦-૧-૦]

કમિકનામું

લાગ પહેલો

[છટ્ટા ધોરણ માટે, રૂ. ૦-૩-૦]

!! નવાં પ્રસિદ્ધ થયાં !!

[પ્રાથમિક શાળાઓના ધોરણો માટે]

!! નવી શૈલી, નવા વિચારો, નવો અભ્યાસક્રમ, પુષ્કળ ઉદાહરણો !!

અનડા ગણિતો

ધોરણ બીજું

રૂ. ૦-૪-૦

ધોરણ ત્રીજું

રૂ. ૦-૪-૦

ધોરણ છઠું

રૂ. ૦-૫-૦

ટીપ્સ:—વાપરનારાં મુક્તકંઠે વખાણે છે. નકલો માટે નીચેનાં શીરનાંને લખો.

રતનશી પુરુષોત્તમ અનડા

હેડમાસ્ટર, મેરીશ્રાઉન મેમોરિયલ ટ્રેનિંગ કોલેજ,—બોરસદ.

Gujarat School Paper

ગુજરાત શાળાપત્ર

એપ્રિલ સને ૧૯૩૨

“નવા જમાનામાં નવા ચુધારા અને પ્રગતિમાન માણસની જરૂર પડે છે. દુનિયા આગળ વધે છે, અને તેથી આપણા બાપ-દાદાના વખતમાં જે શૈક્ષણિક તથા કાનુની ઉત્તમ ગણાતા હતા તે હવે નિરુપયોગી નીવડે છે, અને ખરેખર આપણા શત્રુ પછી સત્યના દડ અને ધીમા વિકાસને લીધે વધારે ડાહ્યા થએલા લોકો હાલના કરતાં વધારે સારી યોજના ધરી કાઢશે.”

કેળવણીખાતાના હુકમથી
તંત્રી અને પ્રકાશક (જાન્યુઆરી ૧૯૨૬ થી)
શ્રીમદભાઈ હીરાલાલ ચૌકસી, એમ. એ.
હેડમાસ્ટર પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ.

(સર્વ હક સ્વાધીન રાખ્યા છે.)

પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં પરીખ-દેવીદાસ હાનવાલે માણ્યું
અધ્યાપક શ્રી-અમદાવાદ

તે વહેવાર કે વૈજ્ઞાનિક નથી; તેથી આ બાબતની તાલીમ બાળકને નાન પણથી મળવી જોઈએ. કેટલી બધી બાબતો આપણે અદ્ધર માની લઈએ છીએ ! કેટલા બધા ખોટા અને અપૂર્ણ અનુમાનો આપણે કરીએ છીએ કેટલા બધા ગપગોળાને આપણે ખરી હકીકત તરીકે ગણીએ છીએ આ બધાનું કારણ વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિની ખામી છે. સંસારમાં જ્યારે મેળવવાં માટે તેમજ સત્યના નિર્ણયને માટે વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિ ધણી અગત્યની બાબત છે. બીજા દેશોમાં હાલમાં આવા પ્રકારની તાલીમને અગત્યનું સ્થાન મળ્યું છે આપણી આસપાસ હરહમેશ ધણા ફેરફાર થાય છે. આપણે આવી બદલાત પરિસ્થિતિને પહોંચી વળવા માટે આપણું માનસ તે પ્રમાણે ધકકું જોઈએ ધણી વખત અમુક સમય પછી આપણી સુદ્ધિ જડ થઈ જાય છે. નવા સંસ્કાર કે જ્ઞાન ગ્રહણ કરી શકતું નથી. ખરી રીતે કોઈપણ નવું જ્ઞાન મેળવવા માટે આપણે તત્પર રહેવું જોઈએ અને જેવું જાળવ્યું હોય તે પ્રમાણે વર્તવાને માટે તૈયાર રહેવું જોઈએ. હાલના જમાના કેટલા બધા આર્થિક, સામાજિક, ઔદ્યોગિક, રાજકીય, અને જ્ઞાન લગતા જલ્દી ફેરફારો થયે જાય છે ! તેને પહોંચી વળવા માટે આપણે મન વિશાળ અને તત્પર હોવું જોઈએ. કોઈપણ બાબત, મત, કે સિદ્ધાંત વેદવાક્ય છે અને તેથી તે પરિપૂર્ણ છે એવી માન્યતા હાલના જમાનામાં આજે એમ નથી, તેથી વિદ્યાર્થીઓના મગજની કોમળતાનો લાભ લઈ શિક્ષકોએ તેમનું ઉદાર અને વિશાળ માનસ ધકકું જોઈએ.

બાળકની નીતિ પરત્વે એટલું કહેવાની જરૂર છે કે તેનામાં કંઈ ગરનો ગુણ, વ્યવસ્થા કે નિયમને માન આપવાની લાગણી, તેમજ જાન વિચાર કરીને અમુક બાબતનો નિર્ણય કરવાની ઇચ્છા; નકમની સાથે સ્વતંત્ર કામ કરવાની વૃત્તિ, ફરજ અને જવાબદારીની લાગણી, ધૈર્ય અસંયમ, તેમજ સાદું જીવન અને ઉદાર તથા ઉન્નત વિચાર, ખંત તથા આગ્રહપૂર્વક કામ કરવાની ટેવ-આ સદ્ગુણો નીતિની કેળવણીમાં આવે

બાળ સ્વભાવ-રેખાચિત્ર

એક શાળા હતી. તેમાં બીજાં છોકરાં બેમાં કોઈ એકજ કુટુંબ ચાર છોકરાં ને બે છોકરીઓ હતી. સૌથી એક છોકરી હતી તેની ઉંમર ૧૯ અને સૌથી નાનીની ઉંમર ૭ વર્ષની હતી. કાર્યપરાયણ પરચારી

તેમનામાં હતી. તેઓ તંદુરસ્ત હતાં. ધરની પરિસ્થિતિ સારી હતી. બુદ્ધિશાળી માતાને હાથે તેઓ ઉછર્યાં હતાં. અવલોકનશક્તિ, શુદ્ધતર્કશક્તિ, વિચાર-ભાવના વગેરે શુભ કેળવાએલા હતા. માત્ર વિચારદર્શનની શક્તિની ન્યૂનતા હતી, અને તેમને લખતાં વાંચતાં બરાબર આવડતું નહોતું. બીજી તરફથી, પરિસ્થિતિને અનુકૂળ થઈ રહેતાં તેમને આવડ્યું હતું. સમૂહના લાભ અર્થે સ્વાર્થવૃત્તિ વિસરી જતાં તેમને આવડતું હતું. વર્ગના વિદ્યાર્થીઓના કહેવાથી અવળે માર્ગે જતાં તેઓ ખચકાતાં હતાં. તેઓ મદદ કરવાની તત્પરતા ધરાવતાં અને શાન્તસ્વભાવવાળાં, ખંતીલાં, ઉલોગી અને લાગણીવાળાં હતાં; અને તેઓ અન્યને સાહતાં તેટલાજ અન્યને તે પશુ પ્રિય થઈ પડ્યાં હતાં.

શાળામાં સ્વરાજ્યપદ્ધતિ દાખલ થઈ ત્યારે સર્વે વિદ્યાર્થીઓએ પેલી ૧૯ વર્ષની વયની છોકરીની-અને તે વર્ગમાં તે એકલીજ છોકરી હતી- તેની પ્રમુખ તરીકે ચુંટણી કરી. તેનાં સર્વે ભાઈઓ અને બેનો પોત-પોતાનાં સમૂહના કેપ્ટન છે; અને તેમની વ્યવસ્થા એટલી બધી સારી છે કે સ્વરાજ્યવ્યવસ્થા આ શાળામાં ફતેહમંદ થઈ છે. એ સર્વે ભાઈબેનો સારા કાબેલ વ્યવસ્થાપકો છે તેથી શાળાની તમામ સામાજિક પ્રવૃત્તિઓ તેમનીજ દેખરેખ નીચે ચાલે છે. સ્વભાવ અને ભાવનાનો ખીન્ને દાખલો દિલસોજી વગરની અહંકારી વ્યક્તિનો છે. એક બાળક મૂળથીજ શરીરની નબળાઈવાળું હોવાથી કાર્યપરાયણતા રહિત છે. વારંવાર તેને ખીન્નની મદદ લેવાની જરૂર પડે છે. તે પુરેપુરા પરાયણી જીવ છે. દિલસોજીનો તેનામાં છાંટોયે નથી. ખીન્નને તકલીફ આપે છે તેનો વિચાર પણ તેનામાં આવતો નથી. દાકતરો તેવાં બાળકોને તેમની દાલની સ્થિતિને મળતી કેળવણીની અથવા ભૂતકાળમાં મળેલી કેળવણીના બિનવાકેફગાર હોઈ દવા આપે છે તેથી તેવાં બાળકોની સ્વાર્થવૃત્તિને અધિક પોષણ મળે છે. અહંભાવવાળાં બાળકોના કરતાં આવાં બાળકોએ દાખલેલી સ્વાર્થવૃત્તિ તેમની આસપાસનાં માણસને વધારે દુઃખ આપે છે. આવાં બાળકો પોતાનાં કરતાં વધારે પ્રબળ નીતિબળ ધરાવતાં બાળકોની સર્વોપરિ સત્તા આગળ દબાઈ જઈ નરમ વૃત્તિ ધારણ કરે છે; અને જેઓ તેમનાથી નરમ હોય અથવા દુષ્પાર પ્રેમ ધરાવતાં હોય તેમની પ્રત્યે દુરાગ્રહી અને ક્રૂર તેમજ જીભીવૃત્તિ દર્શાવે છે. જેઓ તેમની કાળજી લે છે-ને લાલનપાલન કરી તેમને લડાવી મૂકે છે તેમને કનડવામાં, ખીન્નવવામાં, ચીડવવામાં ને કંટાળો ઉપજાવવામાં પોતાનું બળ વાપરી નોખે છે. જેમાં થોડામાં થોડી શક્તિની જરૂર પડે તેવાં ધંધાની

તેઓ નકલ કરે છે અને તે પણ તેમની શુદ્ધિ સગુણાત્મકરૂપની અવસ્થામાં હોય છે ત્યાં સુધીજ.

કાંતા નામે એક છોકરી છે, તેની ઉંમર ૧૧ વર્ષ ૫ માસની છે. શુદ્ધિની કસોટી પ્રમાણે તેની માનસિક ઉંમર ૮ વર્ષને ૧૦ માસ છે. તેની ઉંચાઈ અને વજન ૬ વર્ષની ઉંમરના બાળક જેટલાં છે. તેને દાંત બહુ થોડા આવ્યા હતા, તેની સ્વચ્છતા માટે બીજાને કાળજી લેવી પડતી હતી અને પથારીમાં તેનાથી પેશાબ થઈ જતો. ખોરાક તેને લાગેજ લાવતો લાગે છે અને તેનો આહાર થોડો છે. તેની મગજશક્તિ નિર્બળ જડતાભરી જણાય છે. કંઈપણ કામ કર્યા વિના તે લાંબો વખત બેસી રહે છે. તે બીજાની સાથું જોતી બેસી રહે છે કે જાંઘની હોય તેમ બહુચક્રવર્તિ ધારણ કરી રહે છે. શાળાના સમયમાં તે કંઈપણ ચપળતા કે કાર્યપરાયણતા દાખવતી નથી, પણ કોઈકવાર અવસોકન અને સહકારનાં ચિહ્નો દેખાડે છે. તે જાતે કંઈ શોધકવૃત્તિ દર્શાવતી નથી, અને સ્વેચ્છાનુસાર કંઈ કામ પણ કરતી નથી.

શાંતાની સ્મરણશક્તિ થોડીક છે; અને તર્કશક્તિ પણ થોડીક હશે, તેમજ તેને એકલું કામ કરતાં આવડતું નથી. તે પોતાના પાઠ-કાર્ય કાળજી વિના કે વગર વિચાર્યે, રસ આપ્યા વિના કે વધારે સારી રીતે કરવાની ઇચ્છા ધરાવ્યા વિના કરે છે. ઘેર પણ તેનો સ્વભાવ અને વર્તન તેવાંજ છે. તેનું મન જડતાવાળું છે ને કંઈપણ તે જાતે કરતી નથી.

તે અમુક રમતોમાંજ રસ લે છે, તે તેના માર્છને ખીજવે છે, તેની સાથે લડી પડે છે અને તેને કંઈ જોઈતું હોય તો વટી પડે છે—રડી પડે છે ને ચીસ-કીકીયારી પાડી માગે છે. તે માટે તે જલ્દ કરે છે. તે વહેલી જોડે છે તોપણ જલ્દીથી ચાલપાણી કે નાસ્તો લેવાને તેની જાંઘ જોડતી નથી અને કપડાં પહેરતાં વિલંબ કરે છે તેથી શાળામાં મોડી આવે છે. તે રસ્તે રજળતી, ગાડીઓ વગેરે જોતી જોતી જાય છે. તેને કંઈ સંદેશો આપી મોકલી હોય તો રસ્તામાં તે જોની સાથે ઓળખાંણ પણ (થયું) ન હોય તેની સાથે રમત રમવા રોકાઈ જાય છે ને સંદેશો પહોંચાડવામાં દીલ કરે છે.

હરિ—ઉંમર ૫૫ ૬. શરીરનું આરોગ્ય સાઈ નહિ હતું. તેની માતાને ફેફસાંનો ક્ષય હતો. અને હરિને પણ ફેફસાંમાં તો ઘણીવાર સોજો આવી ગએલો. શુદ્ધિની કસોટી પરથી જણાયું હતું કે હરિની માનસિક-શક્તિ તેની ઉંમરના પ્રમાણમાં વધારે હતી. ચંચળતા તેનો સર્વોપરિ

રસપ્રવાહ-(સત્તાતરવ) હતો અને સૌથી પ્રથમ પંક્તિ લેવી, વર્ગમાં અગ્રણી બનવું અને હુકમો આપવા એ તેની ઉમેદ હતી. એક વખતે તે ભવિષ્યના વિચારતરંગો પર ચઢી ગયો હતો ત્યારે તેણે નીચે પ્રમાણે ઉદ્ગારો કાઢ્યાઃ-“ તેવું હમણું નહિ બનશે, “પણ હું શહેનશાહ કે રાજા બનીશ ત્યારે બનશે.” રમત દારવી એ તેને માથાપરના ધા સમાન લાગતું, અને તેના સ્વભાવનો ભંગ કરે એવા નિયમોને આધીન થવાને તે રાજી નહતો. તેને કોઈ આંટી જાય તે તે સાંખી શકતો નહિ. તેને કોઈને હાંસવું, હંસાવું, દાખવું, છેતરવું એમ કરવાનું મન થતું. તે યત્ન કરતો ને ફક્ત ન પામે તો તે રમત મૂકી દેતો હતો. વરસની શરૂઆતમાં બે નવા વિદ્યાર્થીઓ તેની શાળામાં (તેના જ વર્ગમાં) દાખલ થયા. તે મજાસુત અને હોશિયાર જણાયા હતા, તેથી તે ખિન્ન થયો હતો. તકરાર થશે એવું આગળથી ધારી લઈને શિક્ષકે તેને એમના વિષે કંઈ કહ્યું. ઉત્તરમાં તેણે શિક્ષકને કહ્યું હતું જે—

તેઓ મારી ઇચ્છાને આધીન વર્તે છે ત્યાંસુધી ભલેને તે ચિત્રકાર જેવાં ચિત્રો કાઢે કે ગ્રંથકાર જેવાં લખાણ લખે તેની મને શી દરકાર છે ! વળી, તે જો હુલ્લક કરશે તો મારા સોજની એકઠા કરી, તેમની સામે અધડો કરી તેમનો પરાજય કરીશ. હરિની કલ્પનાના રાજ્યમાં પોતે જાણે સૈન્યનો નેતા હોય અને તેના સહુ વિદ્યાર્થીઓ તેના સૈન્યના સૈનિકો હોય એવો ખ્યાલ તેને હતો. કેટલીક વાર કંઈક નવીન શોધી કાઢવા અને તે રીતે પોતાની પ્રતિષ્ઠા જળવી રાખવા હરિ પ્રયાસો આદરતો અને એ જાતે પરિશ્રમ ઉઠાવી ઘેર આવતો ત્યારે યાદીને લોથ ધઈ ગએલો જણાતો. નોકર તરફ અને ગરીબ લોકો તરફ તેની નિર્દય, તિરસ્કારભરી વૃત્તિ બહુ ખેદજનક હતી. તે હમેશા હુકમ આપવાના, સેવા કરાવવાના, અને શોધી ભોગવવાના પ્રસંગો શોધતો. વખતોવખત તે જુલ્મી જણાતો. લોકોની લાગણી દુખવતો, અને દરેકનું કેમ અગ્રિય કરવું, તે ખૂબ બુદ્ધિપૂર્વક શોધી કાઢતો. તે ચિદાઈ જતો અને તેને કંઈ કામ કરવાનું કહેવામાં આવે તેથી ઉલટુંજ તે કરતો. તેને કંઈ કામ કરતો રોકવામાં આવે તો તે તેમ કરતાં ન રોકાતાં તે વારંવાર કરવું જારી રાખતો, અને શુરસો ચઢતો હોય તેવું ધુરંધું કરતો ને ખીજનું લક્ષ ખેંચતો. તે અહંકારી અને દૂર હતો. તેના મુદ્દો તે જીતતો ત્યારે કહેતો કે મેં મારા મનનું ધાર્યું કર્યું અને કોઈ અન્યની ઇચ્છાને હું આધીન થનાર નથી એમ અહંલાવથી જોટથી કહેતો.

“ બાપુ બહાર ગયા છે અને આ પધારીમાં માંદો છે, માટે તમે

કંઈ ન કહેવાની બીકથી મને કશું કરનાર નથી." માને પાંચ દિવસથી તાવ આવતો હતો તેની દરિને દરકાર નહોતી. તેને મુંઝારો થએલો ને ઉધરસ ઉપડતી તે સાંભળી કોઈને પણ દુઃખ થયા વિના રહે નહિ. ઘણી રાત ઊંધ વિનાની પસાર કરી પડેલી હોવાથી, તેને આરામની ખાસ જરૂર હતી. હરિને આ વાતનું ઘણી વાર ભાન કરાવવામાં આવેલું તોપણ તે કોઈ રીતે દીવજીર કે ઉદાસ થતો નહિ. તેની માની ખજર સરખી પણ તે પૂછતો નહિ. શાળામાંથી ઘેર આવીને બાના ઓરડાનાં બારણાં આગળ તે ઘાંટા પાડી ઘોંઘાટ કરતો. તેના ઓરડામાં જઈ ડાળા કાઢી આવતો વગેરે. શુદ્ધિ હોવા છતાં, પ્રમાણિકપણું કે અપ્રમાણિકપણું, ઉદારતા કે હલકાઈ, વિવેક કે તોછડાઈના તેને ખ્યાલ નહોતો. ચોરનાં લક્ષણની તે વિચારપૂર્વક શોધ કરતો ને તે રીતે વિચારીને તે ચોરી કરતો, અને તે યુક્તિસર કરતો. તેને દયા, પ્રેમ કે સહૃદયતા જેવું કંઈ નહતું. કોઈકે તેને ટોદરટોપના પુત્રની લખેલી ચોપડી "બાળપણનાં સ્મરણો" વાંચવા આપ્યાં. તે પુસ્તકમાં અન્યકર્તાએ પોતાના કુટુંબના નોકર સાથે પોતાનો પ્રેમ અને મા પ્રત્યેના પૂન્ય ભાવની વૃત્તિ, જે એના મનને કેટલીકવાર અસહ્ય વેદના કરાવતી, અને કુટુંબના સંકટોથી તેને બહુ લાગી આવતું તે બધું વાંચી હરિ આંખો ઉઘાડી-પહોળા કરી કહેતો કે "આ શું છે ? મને આંખોનો કોઈ અનુભવ થયો કેમ નથી ? લોકોને લલતા વડતાં-કજીઓ કરતાં જોઈ માઈ મન કેમ કદી ખિન્ન થયું નથી ?" હરિને બળતો પ્રભાવ બહુ સારો લાગતો. મદાન વીરની આરાધના જે કોઈ ઉત્સાહન કરતાં તેમને દેશનિકાલ થયાની વાતો વાંચી તેનું મન પ્રસન્ન થતું. લલકારનાં પરાક્રમ જોવા-સાંભળવાનું તેને ઘણું નાની ઉંમરથી બહુ ગમતું હતું. થોડાક વખત થયાં તે વાર્તાઓ લખતો થયો. તેના સહાધ્યાયીઓ તેને મદાન અંથકર્તાનો ઠલકામ આપતા તેથી તે બહુ રાજ થતો. તેને વિચારોનો ઝેરો મનમાં પુટતો તેથી તે કેટલીએ વાર કહેતો કે માઈ મગજ વિચારોથી પુરી જશે. તેના વર્ગના વિદ્યાર્થીઓએ તેને મૂકીને બીજા શાંત વિદ્યાર્થીને વર્ગનો 'નાયક' નીમ્યો. બીજાની પસંદગીથી તે નિરાશ થયો ને તેને નિરાશામાંથી શિખામણ મળી. શુદ્ધિશાળા, ઉદાસીનવૃત્તિવાળો સ્વાર્થી પુરુષ પોતાની શુદ્ધિનો ઉપયોગ બીજાને માટે દયા ને સમભાવ દર્શાવવામાં કરશે. તે સુસ્ત, આળસુ રહેશે, પણ તેના આળસ અને પરાશ્રયના દુગુણને લોક ન નિન્દે એવું કરવાની શુદ્ધિ તે વાપરશે.

બુદ્ધિશાળી કાર્યદક્ષ પરાયી વ્યક્તિ જે તેનું સહભાગ્ય હશે તે (અને ભાગ્યની વાતેતાં બૂલી જવા જેવી નથીજ) તે તે સંપૂર્ણ મનુષ્ય થશે, સહકારની ભાવના ધરાવશે, ભાતુભાવ ધરશે, ભાતુભાવથી કામ કરશે, વર્તશે, અને ઉચ્ચ આદર્શની પ્રાપ્તિ માટે સતત ખતથી મંડયે રહેશે. દસ વરસની અંદરનું કોઈ બાળક આવી જાતનું નહિ જણાય અને તેથી બીજું બાળક તેના વિકાસને આડી ન આવે તે તેનું બાળક સંપૂર્ણ વિકાસ પામેલું ઉત્તમ મનુષ્ય થશે.

ઉદાહરણ:—

મનુ ઉંમર વર્ષ ૬ માસ. જા માસની ઉંમરે દાંત આવવા માંડ્યા હતા. ૧૫ મે માસે તે ચાલતાં શીખ્યો હતો. ૬૬ ઉંચું, બાંધો મજબૂત. તેની સર્વે મનોવૃત્તિઓ સમપ્રમાણમાં છે. યાદ કે સ્મરણશક્તિ સારી. કંઈપણ મધ્યમ, કંઈ નવું શોધતો નથી. વાર્તા રચતો નથી, રચી શકતો નથી. તેની સ્મરણ-શક્તિ અને વિચારશક્તિ બહુ ઉંચા પ્રકારની છે. તેની નજર ચારે બાજુ ફરે છે, અને ન્યાયની કે તર્કની સમજશક્તિથી તે વિચારે છે, બોલે છે. ચપળ અને કાર્યપરાયણ હોવા છતાં, જેમાં તેને રસ પડે છે તેવુંજ તે કરે છે. શરીરનો બાંધો ઘણી વૃદ્ધિ પામતો હોય તેવા વખત સિવાય તેને થાક લાગતો હોય તેવું જણાતું નથી. તેનો મુખ્ય રસ જેમ-તે આહે છે તેમની તરફજ વળેલા જણાય છે. પ્રાણી, જનાવર પ્રત્યે તે બહુજ પ્રીતિ ધરાવે છે અને નિર્ભય છે. જ્યારે નાની ઉંમર હતી ત્યારે તેનો મિજબસ ઝટ જતો રહેતો. તેની લાગણી કોઈ દુઃખવતું ત્યારેજ તે મનમાં ખિન્ન થતો. તે આનંદ-અમર આનંદ અનુભવતો અને દેવ કે ઈર્ષ્યા એનામાં નહોતી. તેનામાં લાગણી અપાર હતી, અને માળાપ પ્રત્યે નરમ હતો. નોકરવર્ગ અને સહાધ્યાયી કે બાળમિત્રો પ્રત્યે ઘણો પ્રેમાળ હતો. તેનાં ભાઈએનના કહેવા પ્રમાણે તે દોરવાઈ જતો નહિ. તે નિષ્વાસ સ્વભાવનો, વફાદાર, સ્વાશ્રયી, દૃઢ, સુસ્ત, ઉત્સાહી, અને અતિશય નમ્રતા કે નાજીકાઈ વાળો હતો. જે તેને ચાહતા કે ઓળખતા તેમની પ્રત્યે તે ચાપ તેટલી સેવા કરતો-સેવાવૃત્તિ દર્શાવતો. બુદ્ધિની કસોટી મુજબ મનુની ઉંમર ૬ વર્ષની લેખાતી તોપણ તેનામાં બુદ્ધિ સમપ્રમાણમાં હતી. શાળામાં દરોજ તે હાજર રહેતો તે નિયમસર ઘંટે વાગ્યાના ૧ કલાક પહેલાં ઓરડો ખરાબર સાફ છે કે નહિ તે જોવા માટે બીજા વિદ્યાર્થી કરતાં પહેલાં આવતો. જે જનાવરને તે ખોરાક આપતો તેમને માટે ખાવાનું ઘેરથી લઈ આવતું

તે કદી વીસરતો નહિ, અને છૂટીના સમયમાં તે તે પ્રાણીઓને નવરાત્રી સાધુસુદરાખનો. આ બધું સ્વચ્છિમિથી આપોઆપજ થતું. તે સ્તુતિ કે વખાણની ઇચ્છા વિના તે કરતો. એક વખતે તેને સસલાના કાન ગરમ લાગ્યા તેથી તેણે મનને ઉચ્ચાટમાં નાખીને કહ્યું કે:—“ મને લાગે છે કે સસલાને તાવ આગ્યો છે. ” પોતાનાથી નજીકનાં છોકરાં તરફ તેવાજ પ્રકારની દિલસોજીની લાગણી ધરાવતો. નાનાં છોકરાં તેની સેવાને પ્રેમથી સ્વીકાર કરી લેતા. આવા સુંદર સ્વભાવનો મનુષ્ય આખા વર્ગના વિદ્યાર્થીઓને પ્રિય થઈ પડ્યો હતો.

એકનહિલ (કંગડા)ની ખુલ્લા ચોગાની શાળા

આ શાળાની સુલાકાત લેવા જતાં પડેલાં બાળગૃહ આવે છે. ત્યાં બાળકોને એકબીજાની સાથે સંપીને રહેતાં જોઈ આનંદ ઉપજે છે. જે આ લેવાના વખતે ત્યાં તમે જઈ પડોઆ હો તો નાનાં નાનાં બાળકોને શાળાના ઓરડા ઠીકઠીક કરવા મંડી પડેલાં જોશો. તેઓ ત્યારપછી આ પીવાનાં મેજ પણ ગોઠવી દેતાં જણાશે. વળી કેટલાંક બાળકો જે મેમાન આપ્યા હશે તેમને ખીસકોલીના માળા તેઓએ શોધી કાઢ્યા હોય તે બતાવવા તેઓ મંડી પડશે. સવારમાં તેઓએ જે દીવા રાખવાની ગોઠવણ કરી હોય અથવા તો ચાલણ ગાડી જે તેમણે બનાવી હોય અને રંગીને સરસ કરી હોય તે બતાવશે. તમે જો તેમની સાથે ક્રોએલ કાણુ દતો, તેની શિક્ષણપદ્ધતિ કેવી હતી, વગેરે વાતો કરશો તો તે તમને તેઓ કદી ચકશે નહિ; પણ જો તમને બાળકોજવણીના રહસ્યની ખરેખરી સમજ હશે તો તો તમને તરતજ ખચર પડશે કે બાળકોની આવી પ્રવૃત્તિઓની પાછળ ક્રોએલનો આત્મા રહેલો છે. મતલબ કે ક્રોએલ કાણુ દતો વગેરે પંડતાઈની વાતો ન જણતાં બાળકો તેની શિક્ષણપદ્ધતિનું રહસ્ય ક્રિયાદારા સમજી રહેલાં તમને જણાશે.

તેઓ તમને તેમની નાહવાની ઓરડીઓ, હાથ ધોવાનાં કુંડાં, નાહવાનાં ટબ અને સુવાની ગોઠવણ બતાવી આનંદ માનશે અને તમને પણ તે વસ્તુઓ જોઈ આનંદ થશે. તેમને સુવાને માટે એક લાંબી પડાળી હોય છે. તેની એક બાજુએ બારણાં એવી રીતનાં રાખેલાં હોય છે કે ઉપલા અર્ધા ભાગમાં વીટા કાચ જડેલા હોય છે, અને એ બારણાં પણ મરજ આવે ત્યાંથી ઉપાડી લેવાય તેવાં હોય છે. વળી એક જગાએથી ખીજ

જગાએ એ ખારણાં ખસેડી શકાય તેવાં પણ હોય છે તેથી જરૂર પડે ત્યારે આખી પડાળાં ખુલ્લી મૂકી શકાય, અને બાળકોને તેવી રીતે રાત્રે અને દિવસે પુષ્કળ ચોકખી હવા મળી શકે છે. પડાળાની પાછલી ભીંતમાં બાળકોની પથારીઓ ઉપર નાની નાની ખારીઓ રાખેલી હોય છે, અને તે ખારીઓમાંથી મુંદર પુષ્પવેણા અંદર આવતી જણાશે, પણ તમને ત્યાં ઉભા રહી તે જોવાનો વખત નહિ મળે કારણ કે તેટલામાં તો બીજાં બાળકો ત્યાં આવી તમને કહેશે કે “જુઓ આ માઈ કંપાટ, અથવા તો જુઓ આ માઈ છે.” છ. વાગે ત્યાંથી તમે પાછા ફરો તો કેટલાંક બાળકોને તમે નાના નાના પડાંગ ઉપર ગરમ ધ્યાનળાથી વિંટળાઈને પડેલાં જોશો. તેઓ તો પડ્યા બેગાંજ સુઈ જવાનાં, એટલે તમારે હળવે હળવે પગ મૂકીને ત્યાંથી પસાર થવું પડે.

બાળગૃહ જોઈને પાછા વળતાં તમે રમતના યોગાન ઉપર આવો તો ત્યાં ચીચવા ઉપર બાળકો બેસીને રમત કરતાં જણાશે અને જો બાળકો બેસીને રમત કરતાં જણાશે તોં જો બાળકોમાંથી કોણ વધારે વજનદાર છે તેનો પણ તમારે ત્યાં નિર્ણય કરવો પડશે. લાકડાથી આંધેલું મકાન એ શાળાનો ઓરડો છે. તેની બંને બાજુએ મોટી મોટી ખારીઓ હોય છે. એ ઓરડામાં ‘તાજ સમાચાર’, ‘આંતર રાષ્ટ્રીય વર્તમાન’ ‘શાંતિ વર્તમાન’ વગેરેનાં પાટીઆં તમારી નજરે પડશે અને તેમાં વર્તમાન બનાવો, જગતમાં શું બની રહ્યું છે તે સંબંધી ચિત્રો પણ જોશો. વળી જગપ્રસિદ્ધ સ્ત્રી કે પુરુષોનાં ચિત્રોની હાર, અને જુના અને નવા ચિત્રકારોની હારનો ત્યાં એક વિભાગ રાખેલો હોય છે. શાળાના ઓરડાને છેડે શાળાને લગતું દેવળ હોય છે અને તેને મથાળે

જગતનો હરકોઈ માણસ પછી ગમે તે દેશ કે ગમે તે ધર્મનો હોય તેને સદા ‘શાંતિ’

એ મુદ્રા લેખ તમે વાંચશો. દેવળ એ એક નાવું સરખું શાંતિનું રથાન છે અને તેમાં વાદળા રંગના પડદા ટાંગેલા રહે છે અને તે જલદી ખસેડી શકાય તેવા હોય છે. બાળકો ત્યાં સવાર સાંજ આવી ગીતો ગાય છે; અને રવિવારે ૧૧ વાગે પ્રાર્થના કરે છે. પ્રાર્થનાની અને ગીતોની તેમને માટે ખાસ તૈયાર કરેલી ચોપડીઓ ઉપયોગમાં લેવાય છે. દર અડવાડીએ જો પ્રાર્થના કરવામાં આવે છે તેમાં વારાફરતી પ્રેમ, સત્ય, શાંતિ, હિંમત વગેરે પ્રાર્થનાના વિષયો રાખવામાં આવે છે.

ખુલ્લા મેદાનમાં જુદા જુદા છાયામંડપો ગોઠવેલા હોય છે તેમાં ગુલાબી મંડપ મોટી ઉંમરની છોકરીઓ માટે, વાળી છાયામંડપ મોટી ઉંમરના છોકરાઓ માટે અને ફરતો છાયામંડપ વચ્ચે વડનાં છોકરાછોકરીઓ માટે હોય છે. એ મંડપો ઉપર ગરમ નળાઓ ગોઠવેલી હોય છે તેથી હવા સૂકી રહે છે અને આગળ સાંકડાંપહોળાં થાય તેવાં ખારણાં હોય છે તે પવનના કે વરસાદના તોફાન વખતે બહુ ઉપયોગી થઈ પડે છે.

ઘટિદાસનો ઓરડો મોટાં નાનામોટાં થાય તેવાં ખારણાંવાળો હોય છે અને છાપરા ઉપર ચીટા-કાચ રાખેલા હોય છે તેમાંથી પુરતું અન્નવાળું મળે છે. ઓરડામાં ચિત્રો, નકશા, અને સંદેશવાહક યંત્ર-વગેરે રાખેલાં હોય છે. આ સાહિત્યોથી વર્તમાન સુગની તેમજ ભૂતકાળની ઝાંખી કરી-ધણું શીખવાનું મળે છે. એ ઓરડો આનંદદાયક થઈ પડે છે. તેવાજ ભૂગોળનો ઓરડો છે અને તેની પાસેજ હસ્તઉલ્લેખગૃહ છે. તેમાં રહી કાગળ તેમજ માટીના નમુના અને બાળકોને બનાવવાનું મન થાય તેવા લાકડાના નમુના ગોઠવેલા હોય છે. જમવાના ઓરડામાં બાળકોની અડવાડી-આની સૌથી સરસ કૃતિ રાખેલી હોય છે. આથી નાના કમાદારો સ્પર્ધાથી પ્રેરિતસાહિત બને છે, અને અડવાડીઆના કામમાં તેવું જ્ઞાન મેળવવા ઉત્સુક થાય છે.

બાળકો તેમની ગુલાબવાડી બતાવ્યા વિના નહિ રહે. ત્યાં દરેકનો બગીચો સ્વયંકૃતિનો તમને બતાવવામાં આવશે. તે એકકથી ચડે તેવો હોય છે અને તેથી બાળકનું વ્યક્તિત્વ તમારી નજરે તરી આવશે. ઉનાળામાં આખો દિવસ બાળકો એકની છાયામાં ખુલ્લા મેદાનમાં કામ કર્યો કરે છે; અને શિયાળામાં બને તેટલાં થોડાં ગરમ કપડાં પહેરી તેઓ કામ કરે છે.

પુરી સગવડના અભાવે હસ્તઉલ્લેખગૃહના એક ખુલ્લો રસોડું ગોઠવવામાં આવ્યું છે છોકરીઓની માફક છોકરાઓ પણ ખાવાની ચીજ સરસ કેમ બને તે શીખવા તેટલાજ ઇતેબર રહે છે.

સાળામાં માંસાહાર વર્જ્ય કર્યો છે. તાળું દૂધ, મધ, ઘેર બનાવેલી ચેટલી, તાળું ઈંડાં, તેમજ બગીચાની શાકભાજી ખાવામાં આવે છે એટલે એમજ લાગે છે કે આના જેવો બીજો ખોરાકજ નથી. સાળામાં ખાસ બચવા જેવી અને વિશિષ્ટ બાબત તો એ છે કે બાળકોને માટે સૂર્યનાં કિરણોનો પ્રકાશ લેવાની ગોઠવણ કરવામાં આવી છે. એને માટે એક સાદું ઈંટનું મકાન બાંધવામાં આવ્યું છે. તેના આગલા ભાગમાં વીટા-કાચ જડી દેવામાં આવ્યા છે, અને મકાનની રચના એવી રીતની કરવામાં આવી

છે કે સૂર્યનો પૂરતો પ્રકાશ મકાનમાં મળી શકે. આખું એ વરસ બાળકો અહીં આવી રશ્મિસ્નાન કરે છે; કારણકે જગતનાં કોઈપણ પુષ્પ કરતાં બાળકરૂપી પુષ્પને સૂર્યના પ્રકાશની વધારે જરૂર છે.

રહેવાને ઘર ન હોય અથવા જેમને માબાપ ન હોય, અથવા જેમની તબીબીયત નાદુરસ્ત હોય અથવા તો જેમને બાળકને જોઈતી આરોગ્યકારક સગવડ ન મળી શકે તેવું હોય, એવાં બાળકો આ સાદી, રમણીય અને ઘર જેવી શાળામાં ભણવા આવે છે. શાળામાં અત્યારે ૪૦ બાળકોને માટે સગવડ છે. અહીંનાં બાળકો કોઈ પણ ઉપયોગનાં અર્થ પડે એવી રીતનું તેમને શિક્ષણ આપવું એવો વ્યવસ્થાપકોનો ઉદ્દેશ છે. એ ઉદ્દેશ બાળકની મનોવૃત્તિ અને શક્તિ બંને ધ્યાનમાં રાખી પાડવામાં આવે છે. શાળાના ખર્ચના નિભાવ અર્થે બાળકોના વાલી કે માતાપિતા યથાશક્તિ તેમનો ફાળો આપે છે પણ તેથી ખર્ચને પહોંચી વળાવતું નથી, કારણ કે કેટલાંક બાળકોનું ખર્ચ શાળા પોતે ભોગવે છે.

(અંગ્રેજી ઉપરથી)

મોહનજોડેરાની સંસ્કૃતિ

સને ૧૯૨૨ થી ૧૯૨૭ સુધીમાં મોહનજોડેરાની પાસેના પ્રદેશમાં જે શોધખોળો થઈ છે તેથી હિંદુસ્તાનના પ્રાચીન ઇતિહાસ પર કેટલુંક અજવાળું પડે છે. જે ખોદકામ થયું છે તેમાંથી મળી આવેલી ચીજો ઉપરથી જે બાબતો પર ખાસ વિશેષ પ્રકાશ પડે છે એક તો એ કે હિંદુસ્તાનના ઇતિહાસની તવારીખ ઇ. પૂ. ૩૦૦ ને બદલે ઓછામાં ઓછી ઇ. પૂ. ૩૦૦૦ વરસની નહીં થાય છે; અને બીજી બાબત એ છે કે હિંદુસ્તાનમાં આર્યો આવ્યા તે પહેલાં તે પ્રદેશમાં બીજી એક પ્રજા વસતી હતી જે સુધારામાં સારી રીતે આગળ વધેલી હતી. વેદિક આર્યઓમાં એમ જણાવેલું છે કે જ્યારે આર્યો હિંદુસ્તાનમાં આવ્યા ત્યારે તેમનો હિંદના અનાર્ય-ખેડોળ અને જંગલી લોકો સાથે સમાગમ થયો; પણ આ બાબત મોહનજોડેરાની શોધખોળને પરિણામે ખીનપાયાદાર જણાય છે. આ સિંધુ નદી પ્રદેશનો સુધારો સુમેરિઅન સુધારાનાં મૂળતત્ત્વોને જો કે ભલે મળતો આવતો હશે તોપણ સિંધુ પ્રદેશના સુધારામાં તેના ખાસ વિશિષ્ટ તત્ત્વો છે જેને લીધે તે તેનાથી જુદો પડી જાય છે, એટલુંજ નહિ પણ મેસો-

પોટેમિઆના સુધારા કરતાં તે કેટલીક બાબતમાં ચંદિઆતો પણ હતો એમ જણાય છે. પણ ખાસ લક્ષમાં રાખવા જેવી બાબત એ છે કે આ સુધારો સિંધુ પ્રદેશની પેલી પાર ગયો હોય એવી હજી કશી સાબીતી મળી આવી નથી; તેમ તે સુધારો ત્યાંજ રહ્યો હતો એવું પણ કહી શકાય તેમ નથી. વળી આર્યો હિંદુસ્તાનમાં આવ્યા ત્યાંસુધી તે ત્યાં ટકી રહ્યો એ પણ નક્કી કરવાને કાંઈ સાધન મળી આવ્યું નથી. મોહેન જોડેરાની શોધખોળથી હિંદુસ્તાનમાં ઘણા પ્રાચીનકાળમાં આર્યોની પહેલાં પણ સુધારાવાળો પ્રદેશ હતો તે હિંદને ગૌરવ આપનારી બાબત છે એ નિર્વિવાદ વાત છે.

સમય—જે મકાનો ખોદી કાઢવામાં આવ્યાં છે તે મકાનો કયારે બંધાયાં હશે અને તેમાંથી મળી આવેલી ચીજો કયા સમયની હશે તે માટે અટકળ કરી શકાય છે. સર જોન માર્શલે તે મકાનો ઇ. પૂ. ૩૨૫૦થી ૨૭૫૦ ઇ. પૂ.ના સમયનાં હશે એમ માને છે. પણ હજી છેક નીચેના ભાગમાં ખોદાયેલામ યંત્રું નથી તેથી અને મોહેનજોડેરા પાસે અમરી ગામ આગળ જે શોધખોળ થઈ છે તે ઉપરથી કદાચ સુધારાની તવારીખ ઇ. પૂ. ૩૦૦૦ વરસ પહેલાં પણ જાય એવો સંભવ રહે છે.

લોક—મોહેનજોડેરાની સંસ્કૃતિ કયા લોકો બોગવતા હશે તે કહેવું વધારે મુશ્કેલ થઈ પડ્યું છે. સિંધુ નદીના વારંવાર બદલાતા પ્રવાહને લીધે યજ્ઞેલા નુકસાનથી તેમજ મુઠ્ઠાંએતે બાળવાના રિવાજને લીધે ઘણાં થોડાં દાડપિંજર મળી આવ્યાં છે, અને જે દાડપિંજર મળી આવ્યાં છે તેના વર્ગ પાડતાં તે ચાર જુદી જુદી મનુષ્ય જાતિનાં છે એમ માલમ પડ્યું છે. પ્રોટો-એસ્ટેલોઈડ, જૂમખ્ય સમુદ્ર પ્રદેશનાં, આર્ય પ્રદેશનાં, અને મેગોલ એમ ચાર જાતિનાં તે દાડપિંજરો છે. દ્રાવિડ લોકો જૂમખ્ય સમુદ્ર પ્રદેશની જૂળ જાતિના કુટુંબી છે એમ સાધારણ રીતે માનવામાં આવે છે. દ્રાવિડ ભાષાના શેષ જણ્યિસ્તાનમાં હજી પણ રહેલા માલમ પડે છે તેથી એટલું તો ખચિત નક્કી થાય છે કે દ્રાવિડ લોકો પ્રથમ સિંધમાં અને દક્ષિણ પંજાબમાં થઈ હિંદુસ્તાનમાં દાખલ થયા છે અને તેથી એવો સંભવ છે કે તેઓએ હિંદી સંસ્કૃતિનો લાભ લીધો હતો.

લિપિ—જે સિલ્લાઓ અને કોતરેલા લેખ થોડા ઘણા મળી આવ્યા છે તે હજી સુધી ઉઠેલાયા નથી પણ લિપિ સુમેરિયન પ્રાચીન લિપિને મળતી આવે છે એ નિર્વિવાદ બાબત છે, પણ તેના જેવી બીજી તેનેજ મળતી ચાર ચિત્રલિપિ છે.

કુળા—પાકી ઇંટાનો ઉપયોગ અમે પાણીના નિકાલની યોજના એ મકાનોના સંબંધમાં બહુ અગત્યની જાણવા જેવી બાબત છે. લોકો રૂનો ઉપયોગ કાપડ વણવાના કામમાં કરતા, અને તે ઉપરથી કાપડ બનાવવાનો ઉદ્યોગ હિંદુસ્તાનમાં ધણીજ પ્રાચીન કાળથી હતો એ બાબત સિદ્ધ થાય છે. ગ્રીક લોકો હિંદી રૂને 'સિંદુન' તરીકે ઓળખતા. માણસની આકૃતિઓ કે પુતળાંની કારીગરી ઉતરતા પ્રકારની હતી; પણ પ્રાણીઓની આકૃતિઓ જે સિક્કા ઉપર અથવા તો માદળીઆ ઉપર જેવામાં આવે છે તે પ્રાચીન સમયના કોઈ સુધારા કરતાં વધારે ચઢિઆતી છે. જે પ્રાણીઓ ચીતરવામાં આવ્યાં છે તે બધાં ભારે વરસાદવાળા પ્રદેશનાં પ્રાણીઓ છે. વાઘ, હાથી, રિહીનોસેરોસ એ પ્રાણીઓ ધીમ જંગલના પ્રદેશનાં છે. અત્યારે આ પ્રદેશમાં એટલો વરસાદ નથી એટલે એવાં પ્રાણીઓ પણ નથી; અને વાયવ્યના મોસમી પવનો પણ ત્યાંસુધી જતા નથી એટલે કે મોસમી વાયુઓ એટલા યાજા હકયા છે.

ધર્મ—પુરુષ રૂપે ધર્મિરની અને સ્ત્રી રૂપે શક્તિનો ધર્મ હતો. એટલે શિવશક્તિનો ધર્મ હતો, અને આર્યો આવ્યા તે પહેલાં શૈવ ધર્મ ત્યાં હતો. એમ માનવામાં આવે છે. સિંધની સંસ્કૃતિ આર્યોની સંસ્કૃતિ પહેલાંની છે એમ સિદ્ધ થાય છે.

ધરની કેળવણી

'ધરની કેળવણી' એને લગતા ચોથી આંતર રાષ્ટ્રીય કોન્ગ્રેસે કેટલાકે ઉપયોગી વહેવાર ઠરાવો કર્યા છે. તે માળાપોતે તેમનાં ફરજિયાતી કેળવણી માટે અગત્યના હોવાથી તે નીચે પ્રમાણે જણાવવામાં આવ્યા છે:—

(૧) છોકરાની બચપણ, કુમાર અને યુવા અવસ્થાને લગતી કેળવણી આપવાની ફરજ મુખ્યત્વે માળાપની છે. તાલીમના આ ઉપયોગી કામમાં શાળાએ તેમજ બીજી સામાજિક સંસ્થાઓએ માળાપને મદદ કરવી જોઈએ તેમજ સરકારે તથા જે બીજી સંસ્થાઓ માળાપના હિતની છે તેમણે તેમને સહાય કરવી જોઈએ. કુટુંબની સંસ્થાને શિયલ તથા તેનો ભંગ કરનાર બળની સામે તેનું રક્ષણ કરી તેને મજબુત કરવી કે જ્જે. લીધે. માળાપ તેમનાં બાળકોને તાલીમ આપવાનું કામ સારી રીતે કરી શકે.

(૨) શિક્ષણચાત્રમાં ચતા સુધારાવધારાની તેમજ બાળકોને ઉછેરવાની રીત સંબંધીની માહિતી માળાપને આપ્યા કરવી. આ કારણને લીધે માનસ શાસ્ત્રના અભ્યાસની સંસ્થાઓ તેમજ કેળવણી સંબંધી યોગ્ય સલાહ આપનારાં મંડળોએ તેમની શોધખોળનું પરિણામ માળાપોને જાહેર કરવું અને તેમાં ખાસ કરીને વિદ્યાર્થીના અમુક ધંધાને લગતું કેવા પ્રકારનું વલણ છે તે બાબત તેમને જણાવવી.

(૩) બાળકની સંકેતશક્તિ, સ્વતંત્ર કામ કરવાની ધૃતિ, વહેવાર બુદ્ધિ, રીતભાત અને ધર્મ, આ સંબંધીના ચારિત્રના બહુતર માટે જે યોગ્ય અને સુલભ તાલીમ આપવાની પદ્ધતિઓ હોય તે શોધી કાઢી તેની માહિતી માળાપને આપવી જોઈએ.

(૪) બાળકના સારા ઉછેર માટે શાળા અને ઘરનો અરસ્પરસ નિકટનો સંબંધ થવો જોઈએ. વળી ઘર અને બીજી સંસ્થાઓ સાથે પણ તેવા સંબંધ હોવો જોઈએ.

(૫) જે યુવકોને માથે થોડા વખત પછી માળાપ તરીકેની જવાબદારી આવવાની છે તેમને શાળામાંથીજ તેને લગતી તેમની ફરજોની તાલીમ મળવી જોઈએ. કેળવણીની જુદી જુદી સંસ્થાઓએ તેના સંબંધનું યોગ્ય કામ કરવું જોઈએ. વિવાદિત જીવનનાં કર્તવ્યો, કુટુંબની સંભાળ, સામાજિક ફરજો, તાલીમની રીતો અને બાળકના દિત માટે તેના વહેવાર ઉપયોગ, આ બધી તૈયારી કરવામાં વિદ્યાર્થીને સારી નૈતિક કેળવણી આપવાની જરૂર છે. ત્યારે કેટલાંક કુટુંબો જેવાં કે મજૂર વર્ગનાં-યોતાનાં બાળકોને તેમના લાલિ ગૃહસ્થધર્મની તાલીમ આપી શકતા નથી, ત્યારે યુવાનને કેળવવાની ફરજ જે સંસ્થા કે શિક્ષકોની છે તેમને માથે આ મહત્વની જવાબદારી આવી પડે છે.

(૬) જુદા જુદા વર્ગના લોકોને અનુકૂળ જે સંસ્થાઓ છે તે તેમના ફરજોના ઉછેર અને તાલીમ માટે તેમની માતાઓને યોગ્ય મદદ કરશે.

(૭) બાળકોએ તેમની કુરસદનો વખત ઘેર ગાળવો જોઈએ અને તેને માટે તેમનો મનોવિકાસ યાચ તેવાં રમત ગમતનાં સાધનોની જોગવાઈ થવી જોઈએ.

(૮) ઘેર બાળકોને કેળવવા માટે તેને લગતું સાહિત્ય, કેળવણીની સંસ્થાઓએ, કુટુંબના દિતની સંસ્થાઓએ તેમજ કેળવણીનું સાહિત્ય મેળ કરનાર મંડળો તથા શિક્ષક સમિતિઓએ જુદા જુદા દેશોમાં તેના બહુ અર ફેલાવો કરવો જોઈએ.

જગતની ધડિઆળ

(એક લૌગાલિક પાઠ)

સવિતા:—મોટાભાઈ, મારી ભૂગોળની ચોપડીમાં ' જગતની ધડિઆળ ' એ નામનો એક પાઠ છે, તે મેં વાંચ્યો પણ ' જગતની ધડિઆળ ' એટલે શું તેનો કશો ખ્યાલ મને આવ્યો નહિ. વાર, આપણે ત્યાં ધડિઆળ છે, તેથી કોઈ જુદી તરેહની ધડિઆળ વિશે એમાં વાત દશે ?

મોટાભાઈ:—જગતની ધડિઆળવિશે સમજાવતાં પહેલાં હિંદની ધડિઆળ વિશે મારે થોડુંક તને પૂછવું પડશે. વાર કહે જોઈએ. રાજકોટ, કરાંચી કલકત્તામાં સૂર્યોદય એકજ વખતે થતો દશે ને ?

સવિતા:—ના. જ્યે ઠંડાણે સૂર્યોદય એકજ વખતે ન થાય. કલકત્તામાં વહેલો ઉગે, ત્યારપછી સવા કલાકે રાજકોટમાં અને રાજકોટમાં ઉગ્યા પછી ૨૦ મિનિટે કરાંચીમાં સૂર્ય ઉગે.

મોટાભાઈ:—ખરૂં. આ કારણથી ગામેગામની ધડિઆળમાં એકજ વખતે જુદો જુદો સમય હોવો જોઈએ. રાજકોટની ધડિઆળમાં અત્યારે જે સમય છે, તેજ સમય કરાંચી, મદ્રાસ કે રંચુનની ધડિઆળમાં ન હોઈ શકે.

સવિતા:—શું ગામેગામની ધડિઆળમાં જુદો જુદો વખત હોય છે ? મેં તો એવું ક્યાંયે જોયું નથી. ગઈ દિવાળી ઉપર આપણે મુંબઈ ગયાં હતાં, ત્યારે દરેક સ્ટેશનની ધડિઆળમાં આપણી ધડિઆળ પ્રમાણેજ વખત જોવામાં આવતો હતો; અને મુંબઈમાં જ્યાં આપણે ઉતરી હતાં, ત્યાંની ધડિઆળનો વખત પણ આપણી ધડિઆળને મળતો હતો.

મોટાભાઈ:—જેન, તારૂં કહેવું ખરૂં છે. એમજ હોય છે. જેવારમાં ગોટાળો ન થાય, તેટલા માટે આખા હિંદ માટે એક પ્રમાણ સમય ઠરાવેલો છે. તેજ સમય ગામેગામનાં ધડિઆળોમાં જોવામાં આવે છે, પણ તે સમય કંઈ દરેક ગામનો કુદરતી સમય નથી. દરેક ગામનો કુદરતી સમય તો જુદો જુદો હોય છે.

સવિતા:—પ્રત્યેક ગામનો કુદરતી સમય એટલે શું ? અને આખા હિંદ માટે નક્કી કરેલો પ્રમાણ સમય એટલે શું ? એ બંને વચ્ચેનો તફાવત હું સમજી શકતી નથી.

મોટાભાઈ:—સારૂં, એ વાત હું સમજાવું છું. વાર, જોપોરે કે મધ્યાહ્ન વખતે સૂર્ય આકાશમાં કયે ઠંડાણે હોય ?

સવિતા:—આપણા ગાંધા ઉપર.

મોટાભાઈ:—ત્યારે તું સમજી શકશે કે સૂર્ય માથા ઉપર આવે ત્યારે દરેક ગામમાં ૧૨ વાગે. વાર, અત્યારે ધડિઆળમાં ઢેલલા વાગ્યા છે. પ્રથમ ને અને પછી બહાર નેઈ આવે કે સૂર્ય માથે આવ્યો છે નથી આવ્યો ?

સવિતા:—મોટાભાઈ, ધડિઆળમાં તો બરાબર ૧૨ વાગ્યા છે, પણ સૂર્ય માથે નથી આવ્યો. સહેજ નીચો છે. એમ કેમ હશે વાર ?

મોટાભાઈ:—આ ધડિઆળમાં રાજકોટનો કુદરતી સમય નથી, પણ બનારસનો કુદરતી સમય છે. બનારસમાં અત્યારે ૧૨ વાગ્યા હશે અને સૂર્ય બરાબર માથે હશે. આપણે ત્યાં ધાડિઆળમાં ૧૨ વાગ્યા છે બરા, પણ સૂર્યને માથે આવવાને હજી ૩૦ મિનિટની વાર છે. આ ઉપરથી તાર ધ્યાનમાં આવ્યું હશે કે સૂર્ય માથે આવે ત્યારે ૧૨ વાગવા નેઈએ અને એ પ્રમાણે આપણી ધડિઆળમાં ૧૨ વાગ્યા હોત તો એમ કહેત. આ ધડિઆળ આ ગામનો કુદરતી સમય બતાવે છે, પણ તેમ થતું નથી આપણા ગામનાં બધાં ધડિઆળ આ ગામના કુદરતી સમય કરતાં ૪ મિનિટ વહેલાં છે. આ પ્રમાણે આપણા દેશના દરેક ગામનાં ધડિઆળ તે તે ગામના કુદરતી સમય કરતાં વહેલાં કે મોડાં નેવામાં આવે છે અને તેનું કારણ એ છે કે પ્રત્યેક ગામનાં ધડિઆળમાં દેશને માટે નક્કી કરેલ પ્રમાણ સમય રાખવામાં આવે છે. કુદરતી સમય તો કવચિત્ કોઈ શહેરના એકાદ ટાવરમાં વળતે હોય છે.

મોટાભાઈ:—હું ધારું છું કે હિંદની ધડિઆળ એટલે શું એ સંબંધમાં હવે તું કંઈક કહી શકીશ ખરી.

સવિતા:—હા. જરૂર. હિંદના દરેક ગામનો કુદરતી સમય જુદો જુદો છે. પ્રત્યેક ગામમાં સૂર્ય બરાબર માથે આવે ત્યારે ત્યાં ૧૨ વાગ્યા કહેવાય. અને તે તેનો કુદરતી સમય કહેવાય, પણ આવો સમય હિંદના કોઈપણ ગામના ધડિઆળમાં નેવામાં આવતો નથી ૮૨૬ દેશાંશના કુદરતી સમયને આખા હિંદ માટે પ્રમાણ સમય ઠરાવવામાં આવ્યો છે અને એજ સમય હિંદનાં બધાં ગામનાં ધડિઆળમાં નેવામાં આવે છે.

મોટાભાઈ:—વાહ ! હિંદની ધડિઆળ વિષે તો તું ઠીક સમજી. હવે જગતની ધડિઆળ વિષે સમજવું અઘરું નહિ પડે. ધાર કે એક રીતીમાં મુખ્યથી પૂર્વ દિશા તરફ ઉપડી પૃથ્વીની સફર કરવા નીકળે છે. તે રીતીમાં પૃથ્વીની ધડિઆળના સમયમાં કોઈ જગાએ ફેરફાર કરવો પડે ખરો કે ?

સવિતા:—હિંદના પ્રમાણ સમય પ્રમાણે જંગતનાં સર્વ દેશોનાં ધડિયાળોમાં સમય રખાતો હોય તો ફેરફાર ન કરવો પડે. બાકી તો સ્ટીમર જેમ જેમ આગળ વધે તેમ તેમ ત્યાંના કુદરતી સમય અને સ્ટીમરમાંની ધડિયાળના સમય વચ્ચે તફાવત પડ્યાજ કરવાનો.

મોટાભાઈ:—બરાબર. તે કંઈ તેમજ બને. હિંદનો પ્રમાણ સમય બીજા દેશોમાં ન હોય. બે સ્થળોના કુદરતી સમય વચ્ચે દર રેખાંશ ૪ મિનિટ પ્રમાણે તફાવત પડે છે. તેથી સ્ટીમર જેમ જેમ પૂર્વમાં આગળ ચાલતી જાય, તેમ તેમ સ્ટીમરના ધડિયાળમાં વખત આગળ મૂક્યાજ કરવો પડે.

સવિતા:—ધડિયાળમાં વખત આગળ મૂકવો પડે તેનું કારણ શું ?

મોટાભાઈ:—સ્ટીમર પૂર્વમાં ચાલે છે. પશ્ચિમને મુકાબલે પૂર્વ તરફ રહેલાં સ્થળોની ધડિયાળ આગળ હોય. રાજકોટમાં સૂર્ય વહેલો ઉગે કે કલકત્તામાં વહેલો ઉગે ?

સવિતા:—સ્ટીમર પૂર્વ દિશામાં ન જતાં પશ્ચિમ દિશા તરફ પ્રવાસે નીકળી હોત તો વખતો વખત સમયને બરાબર રાખવા કાંટાને પાછો ફેરવવો પડે ને ?

મોટાભાઈ:—હા એમજ કરવું પડે. ધાર કે મુંબઈથી પૂર્વ તરફ ઉપડેલી સ્ટીમર આખી પૃથ્વીની પ્રદક્ષિણા કરી પાછી મુંબઈ આવે તે દરમિયાન જુદે જુદે વખતે જેટલો સમય આગળ મૂકવામાં આવ્યો હોય, તે બંધાતો સરવાળો કરીએ તો કેટલો થાય તે તું કહી શકે ખરી ?

સવિતા:—આખી પૃથ્વીની પ્રદક્ષિણા કરતાં સ્ટીમર ૧૮૦° પૂર્વ અને ૧૮૦° પશ્ચિમ રેખાંશ મળી એકંદર ૩૬૦° રેખાંશ જેટલું ચાલે તેથી દર રેખાંશ ૪ મિનિટને હિસાબે એકંદર $૩૬૦^\circ \times ૪ = ૧૪૪૦$ મિનિટ = ૧૪ કલાક એટલે ૧ દિવસ જેટલી ધડિયાળને આગળ મૂકવી પડે.

મોટાભાઈ:—તે બરાબર ગણતરી કરી. મુસાફરી દરમિયાન સ્ટીમર પરની ધડિયાળ એકંદર ૨૪ કલાક એટલે ૧ તારીખ જેટલો સમય આગળ મૂકવો પડે. એટલે સ્ટીમર આખી પૃથ્વીની મુસાફરી કરી પાછી મુંબઈના બારામાં આવે ત્યારે તે પરના ધડિયાળનો સમય તો બરાબર મુંબઈના સમય પ્રમાણેજ હોય, પણ તેમાં આજો એક દિવસ વધી ગયો હોય. બીજી રીતે કહીએ તો સ્ટીમર પરના કેલેન્ડરમાં મુસાફરી દરમિયાન કોઈ સ્થળે એક તારીખ પાછળ ન મૂકવામાં આવી હોય તો તે કેલેન્ડર મુંબઈના કેલેન્ડરથી એક તારીખ આગળ માલમ પડે.

સવિતા:—એ વાત હું ખરાબર સમજી નહિ. તમે શું એમ કહેવા માગો છો કે સ્ટીમર પરના કેલેન્ડરમાં ૨૧ મી તારીખ હોય તો મુંબઈના કેલેન્ડરમાં ૨૦ મી તારીખ હોય ? અથવા સ્ટીમર પરના કેલેન્ડરમાં શનિવાર હોય તો મુંબઈના કેલેન્ડરમાં શુક્રવાર હોય ? ઘડિઆળને અને કેલેન્ડરને વળી શો સંબંધ ? કેલેન્ડરમાં તો સૂર્ય ઉગે એટલે તારીખ વાર બદલવામાં આવે છે.

મોટાભાઈ:—હા. તે કહો તેવોજ તારીખ અને વારનો તફાવત સ્ટીમર પરના કેલેન્ડર અને મુંબઈના કેલેન્ડર વચ્ચે પડે. ઘડિઆળ અને કેલેન્ડર વચ્ચે સંબંધ કેમ નથી ? શું તે એવી ઘડિઆળો જોઈ નથી કે જેમાં તારીખ અને વાર દર્શાવનાર કાંટા પણ હોય. ધાર કે સ્ટીમર પરની ઘડિઆળમાં તેવા કાંટા છે તો મુસાફરી દરમિયાન કલાક કાંટો એકંદર ૨૪ કલાક આગળ ગયો તે પ્રમાણે વાર અને તારીખના કાંટા પણ આગળ જશે ને ? તેથી સ્ટીમર પરની ઘડિઆળ એક તારીખ આગળ માલમ પડશે.

સવિતા:—તિથિ અને વારમાં આવો ફેર પડે તો તો બારે ગોટાળોયઈ પડે.

મોટાભાઈ:—હા. ગોટાળો થાય ખરો. એવા ગોટાળાને લગતી એક રમુજ વાત તને કહું. વિદ્યાવતમાં ફ્રાંકસ નામનો એક શ્રીમંત અંગ્રેજ હતો. એક વખત તેણે જાપામાં વાંચ્યું કે ૮૦ દિવસમાં આખી પૃથ્વીની પ્રદક્ષિણા થઈ શકે. આ સંબંધમાં તે પોતાના મિત્રો સાથે વાતો કરતો હતો. ત્યારે એક મિત્રે કહ્યું કે ૮૦ દિવસમાં આખી પૃથ્વીની મુસાફરી કરવી એ કઠી બનવાનું નથી. ફ્રાંકસે કહે ધરો કે હું પોતે એ પ્રમાણે પ્રદક્ષિણા કરી આવું તો કંઈ શરત કરો છો ? પેલાએ કહ્યું હા. એટલે ફ્રાંકસે શરત કરી કે હું આખી પૃથ્વીની પ્રદક્ષિણા કરીને આજથી ૮૦ મા દિવસની સાંજના ૮ વાગ્યે લંડન પાછો આવી પહોંચીશ અને જો તેથી જરા પણ મોડો પહોંચું તો હું શરતમાં ૨૦ હજાર પાઉંડ હારું. સામા માણસોએ કયુલ કયું કે જો તું આજથી ૮૦ મા દિવસે એટલે તા. ૨૧ મી ડિસેમ્બર ને શનિવારના રોજ સાંજના ૮ વાગ્યા સુધીમાં પૃથ્વી પ્રદક્ષિણા કરી પાછો આવી પહોંચે તો અમે તને ૨૦ હજાર પાઉંડ આપીશું.

ફ્રાંકસ તો તા. ૨ જી ઓક્ટોબરને છુલ્લવારના દિવસે રાતના ૮ વાગ્યે પૃથ્વી પ્રદક્ષિણા કરવા રવાના થયો. લંડનથી મુંબઈ, કલકત્તા, સીંગાપુર, હોંગકોંગ, થોકોહામા, સાન ફ્રાન્સિસ્કો, ન્યુયોર્ક અને છેલ્લે લંડન એ પ્રમાણે પૂર્વ તરફ આવી તેણે આખી પૃથ્વીની પ્રદક્ષિણા કરી. રસ્તામાં તરેહ તરેહની મુશ્કેલીઓની સામે યઈને ૮૦ મા દિવસની સાંજે લંડન

આવી પહોંચ્યો તો ખરો, પણ નહીં કરેલા સંમય કરતાં કલાક મોડો પહોંચ્યો એટલે તેણે માન્યું કે હું શરત હારી ગયો.

મુસાફરી દર્મિયાન ફાક્સે હવા નામની એક હિન્દુ સ્ત્રીને મૃત્યુના મુખ-માંથી ઊગારી લીધી હતી. તે બાઈનું તેની સાથે લગ્ન કરવાનું નહીં થતાં ફાક્સે પોતાના નોકર પાસપુટને કહ્યું કે તું રેવ વિદ્સનને ત્યાં જઈ આવતી કાલે અમારે લગ્ન કરવાનાં છે, તેને લગતી ગોઠવણ કરી આવ. પાસપુટે રેવ વિદ્સનને ઘેર ગયો અને થોડીજ વારમાં દોડતો પાછો આવી કહેવા લાગ્યો સાહેબ, રેવ વિદ્સને કહ્યું કે આવતી કાલે તો રવિવાર છે એટલે લગ્નવિધિ નહિ થઈ શકે. શું આવતી કાલે રવિવાર છે ? હું તો એમ સમજું છું કે આજે રવિવાર છે. આપણે ગઈ કાલે શનિવારે આવ્યા અને આજે રવિવાર છે એટલી પણ તને ખબર નથી ? ફાક્સે કંઈક ગુસ્સામાં જવાબ આપ્યો. ત્યારે પાસપુટે કહ્યું કે સાહેબ, આપની ભૂલ થાય છે. મેં ખરાબર તપાસ કરી છે. મુસાફરી દર્મિયાન દિવસની ગણતરી કરવામાં તમે ક્યાંક એક દિવસની ભૂલ કરી છે. આપણે ૮૦ માં દિવસે નહિ પણ ૭૯ માં દિવસે મુસાફરી પૂરી કરી લંડન આવી પહોંચ્યા છીએ. હજી વખત છે. તમે જેમ અને તેમ વેળાસર શરત કરનારા તમારા મિત્રોને મળો અને જણાવો કે હું શરત પ્રમાણે પૃથ્વી પ્રદક્ષિણા કરી આવી પહોંચ્યો છું. પોતાના નોકરની આ વાત સાંભળી આશ્ચર્ય પામતો ફાક્સ વધારે પંચાત ન કરતાં એકદમ દોડી હોડ બકનારાઓને જઈ મળ્યો અને શરત જીત્યો.

સવિતા:—વાહ ! આ તો ઘણો રમુજ કિસ્સો. પણ મોટાભાઈ, ફાક્સે પોતાની મુસાફરી પશ્ચિમ તરફથી શરૂ કરી હોત તો શું પરિણામ આવત ?

મોટાભાઈ:—તો મુસાફરી દર્મિયાન વખતોવખત તેને પોતાની ઇડિયાળ પાછળ મૂકવા કરવી પડત. એટલે આખી મુસાફરી પૂરી થયે ઇડિયાળ ૨૪ કલાક એટલે ૧ દિવસ પાછળ પડત. પરિણામે તે નિયત સમય કરતાં ૧ દિવસ મોડો લંડન પહોંચત.

સવિતા:—આવો ગોટાળો ન થાય તેને માટે કંઈ યોજના કરવામાં આવી હશે કે નહિ ?

મોટાભાઈ:—હા. યોજના કરવામાં આવેલી છે. જગતની બધી પ્રજાઓએ એકમત થઈને એવું ઠરાવ્યું છે કે ૧૮૦° રેખાંશને 'આંતર રાષ્ટ્રીય કાલ રેખા' ગણવી અને જ્યારે કોઈ સ્ટીમર કે વિમાન એ રેખા ઓળંગે ત્યારે તેણે પોતાના કેલેન્ડરમાં એક તારીખનો ફેરફાર કરવો. જે પશ્ચિમથી

પૂર્વ તરફ જવાનું હોય તો તેણે આંતર રાષ્ટ્રીય કાલ રેપા ઓળંગતી વખતે એક તારીખ વધારી દેવી અને પૂર્વથી પશ્ચિમમાં જવાનું હોય તો એક તારીખ ઘટાડી દેવી. કેમ, જગતની ધડિયાળ એટલે શું અને તેમાં કઈ કઈ બાબતોનો સમાવેશ થાય તેનો તને કંઈ ખ્યાલ આવ્યો કે નહિ?

સવિતા:—હા, પણ મને તો પેલી વાર્તા બહુ ગમી.

મોટાભાઈ:—એ વાર્તાની ચોપડી હું તને વાંચવા આપીશ.

પોપટલાલ અંબાણી.

કવિઓનાં જીવન ચરિત્ર

દોલતરામ કૃપારામ પંડ્યા

સ્વર્ગસ્થ દોલતરામ કૃપારામ પંડ્યાનો જન્મ ઈ. સ. ૧૮૫૬માં નડીઆદમાં નાગર નાતમાં થયો હતો. અવસાન ૧૯૫૬માં નીપજ્યું હતું. તેઓ લુણાવાડા સ્ટેટના દિવાન પદે લગભગ ચૌદ વર્ષ રહ્યા હતા.

સંસ્કૃત ભાષાના ઉત્તમ અભ્યાસને લીધે એમનાં કાવ્યોમાં સંસ્કૃત તત્ત્વ ઘણું જોવામાં આવે છે.

કુસુમાવલિ, અમરસત્ર, ઉદિજીત વધ કાવ્ય, સુમન ગુચ્છ વગેરે તેમની ઉત્તમ કૃતિઓ સાહિત્યમાં ઉચ્ચ સ્થાન ભોગવી રહી છે.

મધવચરમ બળવચરમ હોરા

આ સદ્ગત કવિ ને લેખકનો જન્મ સુરત શહેરમાં વડનગરા નાગર ગૃહસ્થ નાતમાં, આજથી આશરે ૮૦-૮૫ વર્ષ ઉપર થયો હતો. ગુજરાતી અભ્યાસ પુરો કરી અંગ્રેજીનો મેટ્રિક ક્લાસ સુધીનો અભ્યાસ કર્યો હતો. પછી તે સમયમાં લેવાતી મુનસફની પરીક્ષા આપી હતી. થોડો સમય અંગ્રેજી માસ્તર તરીકે નોકરી કર્યા પછી મુનસફ થયા હતા ને તે નોકરીને અંગે વલસાડ, ખેડા, બોરસદ, અંકલેશ્વર, ભરૂચ વગેરે જગ્યાએ ફરવું પડેલું ને દરેક સ્થળે સારી નોકરી પણ બળવેલી. ગુજરાત પરની પ્રીતિને લીધે, ભવિષ્યનાં પ્રમોશન જતાં કરીને પણ છેક રીટાયર થતાં સુધી ગુજરાતમાં જ રહ્યા હતા ને રૂ. ૪૦૦ ની નોકરીમાંથી રીટાયર થયા હતા. કવિતા ને સાહિત્યનો નાનપણથીજ શોખ હતો અને સુરતના રંગીલાં કવિ નર્મદના મિત્રમંડળમાંના તેઓ પણ એક હતા “મધુર કાવ્ય” “નૃસિંહ” નાટક એમની કૃતિઓ જાણીતી છે. તે ઉપરાંત પોતે સાંભાષિકોમાં લેખો લખતા. સુરત સાહિત્ય પરિષદમાં સ્વાગત મંડળના પ્રમુખ થયા હતા.

ગામડાંની કેળવણીનું આદર્શ સ્વરૂપ

(અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૧૧૨)

આદર્શશાળા માટે શિક્ષક નિર્વ્યસની, સદાચારી, પ્રેમાળ, અને બાળકો પ્રત્યે સમભાવ દર્શાવનાર હોવો જોઈએ. તોછડાઈ અને ક્રોધ બાળકોનો પ્રેમ મેળવવામાં વિધન કર્તા છે. જેથી આદર્શ શિક્ષકમાં એ અવગુણ નજ હોય. બાળકોનાં સુખદુઃખ સમજવા માટે સમભાવ ધારણ કરવાની જરૂર છે. તે વગર બાળકના હૃદયમાં પેસી શકાતું નથી. ગણિતના ગુંચવણ ભર્યા દિસાબ ગણતો ગમરાએલો બાળક શિક્ષકના એક પ્રેમાળ શબ્દથી અનેક ગણા ઉત્સાહમાં આવી જાય છે, અને નવું બળ મેળવે છે. જ્યારે એક ગુરુસાનો શબ્દ સાંભળી તે બાળક પોતાની મુદ્દલ શક્તિ પણ ખોઈ ખેસે છે. પ્રેમભાવથી બાળક વશ થાય છે અને સમભાવથી બાળક અને શિક્ષક એકરૂપ બને છે.

દુર્વ્યસન શિક્ષકની પ્રતિષ્ઠાને હાનિકારક છે એટલુંજ નહિ પણ બાળકોની નીતિને પણ નુકસાન કરે છે. બાળક વ્યસન કરતાં શીખે છે. આગળ જતાં ચોરી અને અસત્ય એ બંને દુર્ગુણો વ્યસની બાળકમાં જલદી જોવામાં આવે છે. એજ પ્રમાણે દુરાચારી શિક્ષક પોતાની સારી છાપ બાળકો ઉપર પાઠી શકતો નથી, અને બાળકોની પ્રીતિ અને માનનું પાત્ર તે ધર્ષી શકતો નથી. અલખત કેટલાંક છોકરાં સારા શિક્ષકોના સંબંધમાં આવવા છતાં પણ ચોરી કરે છે, અસત્ય જોલે છે, અને વ્યસન કરે છે. આ સંસ્કાર તેમને ધરનાં માણસોથી કે નહારા મિત્રોના સંસર્ગથી મળેલા હોય છે. ઘણીવાર એ સંસ્કાર નિવારવા બહુ અધરા અને અશક્ય પણ ધર્ષ પડે છે. તેવીજ રીતે વ્યસની અને અનીતિમાન શિક્ષકના સંસર્ગમાં સારાંખાનદાનનાં બાળકો આવવાથી બધાજ બાળકો વ્યસની અને અનીતિમાન થતાં નથી, તોપણ સામાન્ય રીતે ઓછાવત્તા પ્રમાણમાં સારા કે માદા શિક્ષકની સારી કે માઠી અસર તેના સંસર્ગમાં આવતાં બાળકો ઉપર થયા વિના રહેતી નથી.

ગામડાંની આદર્શશાળા માટે અવ્યાસક્તિ, સાંદું વાચન, લેખન, વ્યવહારિક ગણિત ઉપરાંત જે ઉદ્યોગ બાળકોને ભવિષ્યમાં ઉપયોગી ધર્ષ પડે તે શિખવવો. વણાટકામ, કાંતણુ, પોંજણુ, સીવણુ, ગુંથણુ, મુતારીકામ ચિત્રકળા, અને કોતરકામ તથા આવા બીજા દસ્તઉદ્યોગ શાળામાં ચાલુ કરવા જોઈએ, જેથી બાળકોનું આમ્યજીવન સ્થિતિમાન રહે, ઉદ્યોગ તરફ

પ્રીતિ થાય, મહેનત મજૂરી કરવામાં લાગેલાને કંઈ નાનમ નથી, એમ સમજતાં થાય, એટલા પુરતું પણ ઉદ્યોગનું શિક્ષણ શાળાઓમાં આપવાની ખાસ જરૂર છે. ગામડાંનાં બાળકો થોડા પાઠ લખુશે, થોડાજ હિસાબ ગણુશે, અને ભૂગોળ ઇતિહાસ ઓછાં લખુશે તો નુકસાન નથી, પરંતુ તેઓ ધણું લખીને ઉદ્યમ કરવામાં-શરીરની મજૂરી કરવામાં હીણું માનશે, એથી ગામડાંને ધણુંજ નુકસાન છે. અને એ ધણું લખેલા ગામડાંના બાળની હાલત હાલ અત્યંત ઘટ્ટ સ્થિતિ ઘટ્ટ ના જેવી છે. માટે હાલના એકારી (નોકરીની અછત ના) સમયે કોઈપણ શાળા ઉદ્યમ સિવાયની હોવી ન જોઈએ. અમુક સમય લખુવા લખવા સાથે અમુક સમય ઉદ્યમ કરવોજ જોઈએ. એ ઉદ્યમથી મળતો લાભ યત્કિંચિત થાય, તે શાળાના કોઈ ઉપયોગી કામમાં લેવો, અથવા મહેનતના પ્રમાણમાં બાળકોને વહેંચી આપવો. થોડું વાચન શીખેલા ઉત્સાહી બાળકો પોતાના જ્ઞાનમાં શાળા છોડ્યા પછી પણ વધારો કરી શકે એ હેતુથી તેમનામાં વાચનનો રસ જનન કરવો અને જ્ઞાનની પરખો (પુસ્તકાલયો) ગામે ગામે શરૂ કરવી જોઈએ.

ગામડાંની અભ્યાસક્રમ બધી બાબતમાં શહેરના અભ્યાસક્રમને અનુસરતો છે. આનું એક કારણતો ગામડાંના લોકોના જીવનનો આદર્શ શહેરી જીવન છે. ગામડાંમાંથી એ પૈસા પ્રાપ્તકરી શહેરમાં રહેવા જવું કે શહેરમાં નોકરી મેળવવી, અથવા શહેરના ઉપભોગ ગામડાંમાં વસાવવા એવો ઉદ્દેશ આજ સુધી ઉંચ કોમના લોકો શિખતા અભ્યાસ છે. ગામડાંમાં માટે ભાગે કેળવણીનો લાભ પણ ઉંચ કોમને લીધો છે. ખાસ કરીને આરેયા, ક્ષત્રિય, ધારાજી, બોઈ, મુસલમાન, દુબળા, બીલ, વગેરે કોમ કેળવણીમાં બહુજ પછાત છે. પરંતુ તે ઉદ્યમના ક્ષેત્રમાં બહુજ આગળ છે. પરસેવો ઉતારી રાંટલો કમાનારી તે પ્રજા છે. વળી ઉંચ કોમના પ્રમાણમાં તેમની સંખ્યા પણ ઘણી છે. આ પ્રજા કેળવણીમાં રસ લઈ શકે તોજ કેળવણી ખાતાનો અર્થ સરે. ઉંચ કોમ લખુનાર છે, સમજે છે, ગરજુ છે, માટે તેતો લખુશેજ. ઉંચી કેળવણી લેવા તે શહેરમાં પણ જઈ શકે છે. પરંતુ સાધારણ કેળવણી ગરીબ અને મહેનતુ પ્રજાને મળે તેવી રીતનો ચાર વર્ષથી વધારે નહિ તેવો અભ્યાસક્રમ ગામડાંની આદર્શશાળા માટે ઘડવો જોઈએ. હાલની વાચનમાળા શહેરને માટે રાખી તેના પ્રમાણમાં સરળ અને સહેલી વાચનમાળા સ્થાનિક જરૂરિયાત, ઉદ્યમ, હિમત, સાહસ, ઉદારતા એવા પ્રાપ્તિયોગ્ય સદ્ગુણોને પોષનારી થોડા પરંતુ સારા પાઠો વાળી તૈયાર કરાવવી જોઈએ.

ગણિતનો વિષય સાદો અને વ્યવહારના ઉપયોગ પુરતો રાખવો. હિંદુસ્તાનની સામાન્ય જૂગોળ, અને ઇતિહાસની આદી વાર્તાઓ એ બંને વિષય ગામની જરૂરીઆત અને ઇચ્છા પ્રમાણે ફરજિઆત કે મરજિઆત રાખી શકાય. આ ઉપરાંત ખીજા કોઈ વિષયોને વિષય તરીકે રાખવાની જરૂર નથી. વાચનપાઠમાં કાગળ કેમ લખવો તે આવે અને વ્યાવહારિક ગણિતમાં જમા ઉધારની સામાન્ય વિગતો આવે, પરંતુ કાગળ અને દેશીનામાના વિષયો જુદા પાડવાની જરૂર નથી. આંક અને લેખાં સંબંધમાં પ્રજામાં ધણીજ ગેર સમજુતી જોવામાં આવે છે. લોકો પ્રશ્ન કરે છે, કે આંક ત્રીસા સુધીજ કેમ ? ચાલીસા, પોણા સવાયા, દોઢા અને અઢીઆ કેમ કમી થયાં ? આ પ્રશ્નોની સામે તેમને પ્રશ્ન કરી શકાય કે ચાલીસા સુધી આંક કેમ ? પચાસાના આંક કેમ નહિ ? વળી ઉઠા, સાડાચાર, સાડા પાંચના આંક અદાર આંકમાં કેમ ન ઉમેરવા ? પ્રતિપ્રશ્નોના ઉત્તરમાં પ્રજા ધણીવાર એમજ કરે છે કે પૂર્વે ચાલતું હતું માટે આમ જોઈએ, એમ અમારું માનવું છે. આમ રીતે વશવર્તી લોકો નવું જોતાં અકળાય છે. જરૂરીઆત કે ખીન જરૂરીઆતનો વિચાર કરતા નથી.

લેખાંની કુચ્છીઓ ગોખાવવાથી છોકરા પહેલાં ભારે ભારે હિસાબ મેંએ કરી શકતા. આજે ગુણોત્તરથી છોકરાંઓ સહેલા હિસાબ પણ મેંએ કરી શકતા નથી, આ આક્ષેપ પણ સાંભળવામાં આવે છે.

એક રીત ગમે તેટલી સારી હોય પરંતુ જ્યાં સુધી તેનો શિખવનાર તેનું હાર્દ બરાબર જાણતો નથી, અથવા જાણે છે, તો તે સમજાવવા પુરતો શ્રમ લેતો નથી ત્યાં સુધી કોઈ પણ નવી રીત પ્રશંસાપાત્ર નીવડે નહિ. આંક અને લેખાંની ખીન જરૂરી વગર સમજણની ગોખણપડીનો બોળે છોકરાઓના મગજ ઉપરથી કમી કરવાના હેતુથી કેળવણીખાતા તરફથી આંક કમી થયા છે, અને લેખાંને બદલે ગુણોત્તર દાખલ થયાં છે. જેટલે રૂપીએ શેર તેથી અઢી ગણે દોકડે રૂ. ભાર. જેટલે રૂ. મણ તેથી અઢી ગણે દોકડે શેર. આ બંને કુચ્છીઓ જુદી શિખવવાની ગુણોત્તર મના કરે છે. બંનેમાં ચાલીસનું ગુણોત્તર સામાન્ય છે, અને એક રૂ. ના ચાલીસ સરખા ભાગ કરતાં અઢી દોકડા આવે છે, માટે ચાલીસનું ગુણોત્તર હોય ત્યારે ભારે પરિમાણના રૂપીઆ કરતાં અઢી ગણા દોકડા હલકા પરિમાણની રીમત આવે છે. આમાં ગોખવાપણું ઠંઠંજ રહેતું નથી. સમજણ ઉપર ખાસ આધાર છે. આ વિષય ખંતથી જાતે સમજીને બરાબર સમજાવવામાં

આવે તો બાળકો ગમે તેવા હિસાબ સુદ્ધિબંધથી કરી શકે. તેમને કુચ્છીઓની જરૂર રહે નહિ. વગર સમજે ચોખવાના બોળમાંથી તેઓ છુટી જાય, અને લોકો ગુણોત્તરનું મહત્વ સમજે.

જેમ જેમ વિદ્યાનો વધતા જાય છે, તેમ તેમ ઉપયોગી અને ખીન ઉપયોગી પુસ્તકોનો વધારો થતોજ રહે છે. છોકરાઓની કૌપિયુક્તના સંબંધમાં જોઈએ તો એ છોકો જુદી જુદી ઘણી જાતની છપાઈ છે. ઘણા જુના સમયમાં અક્ષર સુધારવા ખડી અને પાટીનો ઉપયોગ થતો. ફોરા કાગળની નોટો કૌપિયુક્તને બદલે વપરાતી. આજ પોલા અક્ષરમાં બળે નણુનણુ વખત કલમ ફેરવી છોકરો અક્ષર કાઢે છે. એ કૌપિ પોતેજ "દસ્ત શિક્ષક" છે, એટલે એ વિષયમાં શિક્ષકની તો જાણે જરૂરજ નથી. આવી કૌપિયુક્તથી અક્ષર સુધારવાને બદલે બગાડાય છે, અને તેથી ફોરા કાગળની નોટો હવે પછી વાપરવા માટે ખાતા તરફથી હુકમ થયો છે, તેજ આદર્શ ગ્રામ્યશાળાને વધારે અનુકૂળ છે.

આદર્શ શાળાનું મકાન

શાળાનું મકાન બાળકોના આરોગ્યની દૃષ્ટિએ સાદું અને સ્વચ્છ હોવું જોઈએ મકાનનું ભોંયતળાઈ આજુ બાજુની જમીન કરતાં ઉંચું હોય, શાળાને લગતું કંપાઉન્ડ વિશાળ હોય, એક બાજુ રમત ગમત અને વ્યાયામની વ્યવસ્થા હોય, એક બાજુ નાનો પરંતુ સુંદર બાગ ખીલી રહ્યો હોય, છોકરાઓને પાણી પીવાની નાની સ્વચ્છ ઓરડી એક બાજુ આવી રહી હોય, એક ઓરડો દસ્ત ઉઘોગના કામનો ઇલાયદો હોય. આવી શાળાનું મકાન તે આદર્શ મકાન કહેવાય.

શાળાનાં હાત્રનાં ઘણાં બાંધવાં મકાનો પ્રકાશની દૃષ્ટિએ જોતાં ફીક નથી. કાળી તરફ છોકરાઓને પ્રકાશ મળવો જોઈએ, તેને બદલે ગેલેરીઓ પ્રકાશના રસ્તામાં કાટખૂણે લગભગ તમામ શાળાઓમાં આવેલી છે તેથી પ્રકાશ છોકરાઓને કાંતો માયાની પાછળથી અથવા આંખની સામેથી મળે છે. ન્યાં ગેલેરી નથી ત્યાં છોકરાને કાળી તરફથી અજવાળું મળે એરીતે ખેસાડવાનું બની શકે, પરંતુ ન્યાં ગેલેરીઓ પાછી યદ્યં ગઈ છે, ત્યાં હાલ બીજો ઉપાય નથી ન્યાં શાળા માટે આદર્શ મકાન નવું બાંધવામાં આવે ત્યાં આ બાબત ઉપર ખાસ લેક્ષ એવું જોઈએ.

ગામડાની શાળાનો સમય

ગામડાની આદર્શ શાળાનો સમય ગામડાને અનુસરતોજ હોય. શહેરમાં

મ વાગે જમી પિતા ઓફિસે જાય, અને બાળકો સ્કૂલમાં જાય; પરંતુ ગામડામાં તેવું નથી. પ્રાતઃ કાળમાં હિંદી બાળકો શિયાળામાં બજતી તાપણીએ બાળકો યદ્ય એસી રહે તેથી સવારનો કિંમતી સમય બરબાદ જાય છે. વળી ત્યાં બપોરનો એક વખતનો ટાઈમ હોય છે, ત્યાં શનિવાર કે શુક્રવારે સવારે ગંજરી ઘણું ખર્ચ વધારે આવે છે. પ્રાતઃ કાલમાં શિક્ષક અને શિષ્યનાં ગજ તાજાં અને પ્રકુદ્ધ હોય છે. બાળકોની પાતઃ કાળમાં ગ્રાહક શક્તિ બળ હોય છે અને શિક્ષકની શિખવવાની શક્તિ પણ તેજ રહે છે. આ રીતથી ગામડાંની શાળાનો સમય સવાર અને બપોરનો હોય તે ઇચ્છવા જેવું છે. વળી ગામડાના લોકોનો આ સમય વધારે અનુકૂળ હોય છે. ગણગણે છ કલાક કામ કરવા કરતાં ત્રણ ત્રણ કલાકના જે સમય વચ્ચે જ કલાક વિશ્રાંતિ મળવાથી બપોરનું કામ પણ સુંદર ચાલે છે. તેમ છતાં આદર્શ શાળા એક જ નિયમની શુદ્ધાભીમાં ન રહે અને સ્થાનિક જરૂરિયાત માણે પોતાને ફાયદાકારક લાગે તે નિયમ તે અદલ્ય કરે.

સોમેશ્વર દામોદર રાવળ

લો. બો. સંકલ્પમારતર કાલસર

રસદ મેરી ટ્રાઉન મેમોરિઅલ ટ્રેનિંગ કોલેજનાં પ્રિન્સિપાલ મિસ આર. જે. એલ. હેન્રિનું અવસાન

મેરિસદની મેરી ટ્રાઉન મેમોરિઅલ ટ્રેનિંગ કોલેજનાં આદર્શ અને પ્રિય પ્રિન્સિપાલ મિસ હેન્રિ તા. ૨૧-૪-૩૨ ને સોમવારના રોજ અવસાન પામ્યાં છે.

મહાત્મ સને ૧૯૦૮ માં આઈ. પી. જનાના મિશનમાં જોડાઈને આ કામાં આવ્યાં હતાં, અને મેરિસદ, આઈ. એમ. એમ. વગેરે સ્થળે રહી મિશનદ્વારા આ દેશના સ્ત્રીસમાજની ઉન્નતિ માટે અવિશ્રાંત શ્રમ કરતાં તાં. તેઓ ૧૯૧૪ થી આ કોલેજનાં પ્રિન્સિપાલ નીમાયાં હતાં અને એનાં રજનાં વર્ષો સિવાય આજીવન આજીવ રહ્યાં હતાં.

કોલેજ ૧૯૧૨ માં સ્થાપન કરવામાં આવી હતી એટલે તેમના હાથમાં આજીવ આવ્યા ત્યારે કોલેજ માત્ર ઉગતા છોડ જેવી હતી. તેને ૨૦ વર્ષના અંતર પૂર્ણ જેવી બનાવવાનું સર્વમાન તેમને ઘટે છે. તેમણે કોલેજને તથા સ્વરૂપ આપવાના સર્વ પ્રયત્નો કરવામાં ભારે શ્રમ લીધો છે. કોલેજ માટે મેરિસદનાં મહાન બંધાવ્યું એટલું જ નહિ, પણ તેને સારી સરકારી સંરક્ષા જેવી બનાવવા દરદમેશ પ્રયત્ન ને પ્રયત્ન કર્યાં કરતાં. તેઓ

ભારે આસ્તિક હતાં અને પ્રભુના કાર્યમાં પ્રભુ મદદ કરશે એમ માની
અખંડ શ્રમ કરીને કરતાં.

કેળવણીના કામમાં તેમને એટલો બધો રસ હતો કે કેળવણીને લગતી
બહારગામની સભાઓમાં, પ્રદર્શનોમાં હાજરી અચૂક આપતાં અને રાજ-
રાજ શિક્ષણમાં નવા નવા સુધારા દાખલ કરતાં હતાં.

તેમનો સ્વભાવ એવો માયાળુ ને દસમુખો હતો, કે તેમની મુલાકાતે
આવનાર હરકોઈ પ્રસન્ન થઈને જ નતું.

મિત્ર દેવિના અવસાનથી ગુજરાતના મિશનને, ગુજરાતની કેળવણીને,
તેમજ સોસમાજને એક ઉત્તમ કાર્યદર્તાની ખોટ પડી છે.

પ્રભુ મહાંમના આત્માને અખંડ શાન્તિ આપો.

રતનશી પુરુષોત્તમ અનંડ,
હેડમાસ્ટર.

વિજ્ઞાન પ્રવેશિકા

હતાં—ઠાકોરલાલ શ્રીપતરાય ઠાકોર, બી. એ. બી. એસ. સી.

પ્રાપ્તચરિ હાઇસ્કૂલ, અમદાવાદ.

ગુજરાતી ધોરણો ૫, ૬ અને ૭ અને અંગ્રેજી પહેલાં ૩ ધોરણો માટે.

પદાર્થશાસ્ત્ર અને રસાયનશાસ્ત્રના પ્રાથમિક સિદ્ધાંતો સરલ રીતે

સમજાવતું ન્હાનકડું પ્રથમ પુસ્તક.

ગેટ્રિકનો અભ્યાસ કરતા અને પુખ્ત વયના સ્ત્રી પુરુષોને પણ ઉપયોગી.

કિંમત ફક્ત દસ આના :—

પાન ૧૬૦ તથા ચિત્રો ૮૧

શ્રી શારદાબેન ગુમસ્ત મહેતા લખે છે:—

વિજ્ઞાનનો વિષય જે રસિક રીતે અને સરલતાથી બાળકોને શીખવ્યો

હોય તો તેની અસર બાળકનાં કુમળાં મગજ ઉપર બહુ સારી અસર કરી

શકે છે. આ વસ્તુ લક્ષમાં રાખીને તમે જે સરલ બાષામાં આ પુસ્તક

તૈયાર કર્યું છે તે માટે ખરેખર તમને ધન્યવાદ ધટે છે. બહુજ સાદા સિદ્ધાંતો

ઉપરથી વિજ્ઞાનનું જ્ઞાન ક્રમે ક્રમે આપી શકાય એજ પદ્ધતિ તમે મહણ

કરી છે. યુનિવર્સિટીમાં વિજ્ઞાનને હવે સાઈ રથાન મળ્યું છે અને વ્યાવહારિક

દૃષ્ટિએ તેનું જ્ઞાન આપવા માટે પ્રયાત્ન થઈ રહ્યા છે તેવે વખતે તમારે

આ પ્રાથમિક પુસ્તક બહુ ઉપયોગી થઈ પડશે. તમારા પુસ્તકને સાઈ

ઉત્તેજન મળશે એવી આશા રાખું છું. મળવાનું ઠેકાણું—

બાળગોવિંદ કુંભરદાસની કું. શુકેસેવસં, ત્રણ દરવાજા, અમદાવાદ.

કમિશનમાં વધારો

કિંમતમાં ઘટાડો

કેળવણીખાતાએ મુંબઈ-ઇલાકાની દરેક નિશાળમાં ટેક્સ્ટબુક તરીકે ચલાવવાને મંજૂર કરી છે.

લેખનકળા કોપિબુકો

ઉત્તમ
કાગળ

{ ગુજરાતી અને બાળબોધ છ નંબરમાં
દરેક નંબરની કિંમત બે આના }

ચોવીસ
પાનાં

માત્ર, મ્યુનિસિપલ, લોકલબોર્ડ, ખાનગી વગેરે અનેક શાળાઓમાં ખાસ પસંદગીથી ચાલતી કોપિ ને બાળકો અને સિદ્ધકોમાં સારા અને સુંદર બોધપ્રદ વાક્યો માટે પ્રસિદ્ધ થએલી છે. એવી લેખનકળા કોપિ વાપરવા અમેા નમ્રભાવે વિનંતિ કરીએ છીએ. હવેલી સુચના વિદ્યાના ઉપાસકો, આરાધકો અને કેળવણીનાં કાર્યમાં ઉત્સાહથી રત્નપૂર્વક ભાગ લેનારાઓ સદર લેખનકળાને યોગ્ય રીતે તપાસી તેના અંદરના વિષયો અને પદ્ધતિને જોઈ યોગ્ય ઇન્સાફ આપીશ.

૨૫૦ અને તે હપરાંત કોપિ જરીદનારને સેંકડે ૩૦ ટકા કમિશન આપનામાં આવશે. રેકિંગ અને રેફરે ખર્ચ પણ આપવામાં આવશે, પણ પોસ્ટ મારફતનું કે સ્ટેશનથી આગળનું ખર્ચ આપવામાં આવશે નહિ.

લેખનકળા કોપિબુકોને બંધબેસતી નંબર ૧ થી ૬ સુધીની સ્ટીલ પેનો ખાસ મંગાવી છે તેની દરેક બોક્સમાં એક નંબરની ઠકન જારની કિં. રૂ. ૧૧

મુંબઈ-ઇલાકાવાઈ જગલુવનદાસ એન્ડ સન્સ,

કાલકાદેવી માતાના મંદિર સામે દુકાન નં. ૩૬૭.

અમદાવાદ-પાનકોર નાકા-મેસર્સ એસ. બી. શાહની કૃપા,

ગાંધરા-એમ. વકીલ બાંધસ. સરાફ બજાર.

કેળવણીખાતાના એ. ડિરેક્ટર સાહેબે મુંબઈ ઇલાકાની

પ્રાથમિક શાળામાં ટેક્સ્ટબુક તરીકે મંજૂર કરેલો

દેશીહિસાબ

ભાગ ૧ લો

કિંમત ૦-૧-૬

ઘણાજ મુદ્દારો તથા વધારા સાથે બહાર પડ્યો છે.

અત્યાર સુધી ઘણા દેશીહિસાબો બહાર પડ્યા છે, પરંતુ ખાતા તરફથી મંજૂર થએલો ફક્ત આજ દેશીહિસાબ છે.

ગળવાનું ટેકાણું-મેસર્સ જીન, હીંગલેતાની ફં.

જુહરોલાર્ડ જોન્ડ પબ્લીશર્સ,

કે. ૧૬૪ કાલકાદેવીરાડ, મુંબઈ

કેળવણીખાતાએ મંજુર કરેલાં

સાજોપયોગી પુસ્તકો

હરરાય અમુલખરાય દેસાઈ કૃત.

*આરોગ્ય શિક્ષણ ૦-૮-૦

*આરોગ્ય શિક્ષિકા ૦-૭-૦

બાળવીર ૦-૮-૦

કસરત અને હિલ ૦-૧૨-૦

ધરમાં અને બહાર ૦-૧૨-૦

રમવાની રમતો

આરોગ્ય શિક્ષણ ભા. ૨ ૦-૧-૧

ગોકળદાસ કુબેરદાસ મહેતા કૃત.

અમદાવાદ શહેરની ભૂગોળ ૦-૨-૩

*સરળ ગુજરાતપ્રાંતની ભૂગોળ ૦-૪-૦

મુંબઈઈલાકો (ઈન્ડિસ્તાનસહિત) ૦-૫-૦

સંવાદ સંચય ૦-૧૦-૦

બાળગીત ૦-૧-૦

બાળિકાગીત ૦-૧-૦

*સાજોપયોગી વાર્તાઓ ભા. ૧-૨-૩ આદિતિ ૦-૩-૦

—વસ્તુભાષા વસ્તુભાષા પટેલ કૃત—

*ગુજરાતના ઇતિહાસની સાર્વજનિક વાર્તા, ૦-૪-૦

નવીન દખથી લખાયેલું

બાળસાહિત્ય.

મયુરદાસ આખ્યાન ૦-૪-૦

ભીમચાલુચં ૦-૪-૦

વીર અભિમન્યુ અને

અલ્લાહ ૦-૮-૦

અલાઉદ્દીન અને

દેવતાઈ દીવો ૦-૪-૦

બાળસંગીત માળા ૦-૩-૦

(હારમોનિયમ માધ્યમ)

સાહિત્યદર્શી ૧-૧૨-૦

દાલમાંજ

ટેક્સ્ટબુક તરીકે મંજુર થયેલી

સરળ

ગુજરાત પ્રાંતની ભૂગોળ

અત્યારેમુધી બહાર પડેલી

ભૂગોળમાંઆએકજ ભૂગોળટેક્સ્ટ-

બુક તરીકે મંજુર થયેલી છે.

બાળકો પોતાની મેળેવાંચી સમજ

શકે તેવી ભાષા છે. આકર્ષક રંગીત

નકશા સહિત ગુજરાતના દરેક

જિલ્લાની હકીકત નવીન દખથી

આપેલી છે.

અમારી દુકાને પ્રાથમિકશાળા, માધ્યમિકશાળા, કોલેજ, હા કોલેજ, લાયબ્રેરીઓને લગતાં તમામ પુસ્તકો, નકશા તથા શાળાને લગતો તમામ સામાન કિંદાયત ભાવે મળશે. બહારગામના ઓડરો ઉપર પૂરતું ખાન આપવામાં આવે છે. સિદ્ધકોને ભરપૂર ધનિચન આપવામાં આવશે. એક વખત ઓડર આપી ખાત્રી કરશો.

બાલાદનુમાન, રીચીરોડ

અમદાવાદ.

ચંદુલાલ મણીલાલ પરીખ

ખડાવતા શુક્રીયો.

* પાઠ્યપુસ્તક તરીકે મંજુર કરેલાં છે.

* સાજોપયોગી વાર્તાઓ ભાગ ૧ ની ત્રીજી આવૃત્તિ હાલમાંજ બહાર પડી છે.

નામાં ઇંગ્લીશ મોટે ઘણીજ હપથોગી અને આનંદદાયી છે.

શાળાપયોગી *ટેકસ્ટબુક તરીકે મંજૂર થએલાં પુસ્તકો

- *૧. સરળ દેશીનામાંની પદ્ધતિ આ. ૩૪ મી કિં. ૦-૫-૦
- *૨. સરળ કન્યાનામું આ. ૧ લી ૦-૨-૬
- *૩. સરળ ગુજરાતી બાળવ્યાકરણ—ભાગ પહેલો—
(પ્રાયમિક શાળાનાં ધોરણ ૪ માટે) આ. ૨૬ મી ૦-૨-૦
- *૪ સરળ ગુજરાતી બાળવ્યાકરણ—આ. ૨-૩ ને
(પ્રાયમિક શાળાનાં ધો. ૫-૬-૭ માટે) આ. ૨૬ મી ૦-૫-૦
૫. સરળ વ્યુત્પત્તિ જ્ઞાનપ્રકાશ—ભા. પ્રા. બુક આ. ૪મી ૦-૬-૦
(૫-૬-૭ યોગીનાં શબ્દોની વ્યુત્પત્તિ સંદિત)
૬. નવું સરળ મુખ્યગણિત—(બાળવર્ગથી ધો. ૫ સુધી)
આ. ૧૬ મી ૦-૩-૦
૭. ગુજરાત પ્રાંતની ભૂગોળવિદ્યા આ. ૧૬ મી ૦-૧-૬
- જી ગુજરાતના સવળા જાણીતા શુકસેવરોને ત્યાંથી મળશે.
મુખ્ય એજન્ટ—મેસર્સ. એસ. બી. શાહની કંપની
ડે. પાનકાર નાકે—ચુ. અમદાવાદ.
ત્રિભયંદ કરમચંદ શાહ, ગોંડલના માણ ડે. એ. ઇ. મુ. કંપડવંજ

દેશીનામું. ટેકસ્ટબુક. કિં. ૫ આના.

પુસ્તક ઉત્તમ મનાએલું છે. ચાલુ સમય પ્રમાણે ચોપડા અને દૂદીઓની લખાવટનો સુધારા ઉપરાંત તદ્દઉપરાંત એંગ્રા, ગ્રેસ, વિગા અને પોષ્ટલ એડર વિગે પુરી માહિતી તથા જુનાં-મનોપલ્ન ઉપરાંત નવાં ૧૬ મનોપલ્ન દાખલ કર્યા છે. એક વાર-વાંચી શુદ્ધતા કરવા વિનંતિ છે. પોસ્ટેજ ૦-૨-૦ મુખ્ય—એન. એમ. ત્રિપાઠી મુરત—ક. ના. ની કંપની ભરૂચ—ટેસર્સ બર્ધસ, શુકસેવર. એજન્ટ—અમદાવાદ માણેકલાલ ભાઈચંદ શાહ જાનસાલ લલ્લુભાઈ શાહ વાયુમુક્તા એફિસ, પેત્રેસરા-વડોદરા.

જાહેરખબરના નવા ભાગ

આથી સર્વેને ખબર આપવામાં આવે છે કે સને ૧૯૩૦ ના ભંત્યુઆરથી જાહેરખબરના લાખમાં યદ્યોગ કરી તે નીચે ગુજળ રાખવામાં આવ્યા છે.

જાહેરખબરના દર

પ્રકાર	એક પાન	આઠ પાન	પા પાન
આખું નવું	રૂ. ૮૦	રૂ. ૧૦	રૂ. ૪૦
૭ માસ	રૂ. ૪૦	રૂ. ૭૦	રૂ. ૨૦
ત્રણ માસ	રૂ. ૨૫	રૂ. ૨૦	રૂ. ૧૫
એક માસ	રૂ. ૧૨	રૂ. ૧૦	રૂ. ૭

ખહાર પડી ચુકી

ખહાર પડી ચુકી

નામદાર મુખઈ સરકારે સં. ૧૯૨૪-૨૫ માં મંજૂર કરેલા
પ્રાથમિક શાળાઓ માટેના ચિત્રકળાના નવાં અભ્યાસ-
ક્રમ મુજબ તૈયાર કરેલી

રંગીન ડ્રોઇંગ બુક

(બાળવર્ગથી સાતમાં ધોરણ સુધી)

ચિત્રકાર,

શ્યામજી ત્રિભુવન યાજ્ઞિક

ડ્રોઇંગ માસ્તર ટ્રેનિંગ કોલેજ

ખેરસદ.

બાળ અને ધો. ૧ બુ.	૦-૨-૦
ધો. ૨ બુ.	૦-૨-૦
ધો. ૩ બુ.	૦-૨-૦
ધો. ૪ બુ.	૦-૨-૦
ધો. ૫ બુ.	૦-૨-૬
ધો. ૬ બુ.	૦-૨-૬
ધો. ૭ બુ.	૦-૩-૦

સાદી આવૃત્તિની ડ્રોઇંગ બુક મળી શકશે. સાદી આવૃત્તિની કિંમત એક આનો. રંગીન આવૃત્તિ કરતાં ઓછી સમજવી.

રંગીન આવૃત્તિની ડ્રોઇંગ ઘણા ખર્ચ કરીને તૈયાર કરવામાં આવેલ છે. નમુનાની નકલ એક ધોરણની મફત મોકલાય છે. તમામ બુકસેલર પાસે આજ કલાની ડ્રોઇંગ બુક માગો અથવા લખો. નિશાળમાં આવતા તમામ બાળકો પુસ્તકો અમારે ત્યાંથી મળી શકશે. લીસ્ટ માટે લખો—

જેયંદ તલકશી એન્ડ સન્સ,

બુકસેલર—વઢવાણ સીટી.

ધ. સ. ૧૯૨૭ ના નવા સુધારેલા અભ્યાસક્રમ મુજબ

બહાર પડ્યાં છે ! **卐** બહાર પડ્યાં છે !

આજેજ મંગાવો.

નવીન પદ્ધતિ { આથમિક શાળાનાં } નવીન યોજનાથી
દર્શાવનારાં લેખાએલાં

અંકગણિત

[પદ્ધતિવિભાગ તથા અભ્યાસવિભાગ : શિક્ષકો સાડ.]

આળખાથી { ભાગ ૧ લો } પુસ્તક ૧ હું :
આગવર્ગ માટે કિંમત રૂ. ૦-૭-૦ પહેલા ધોરણ માટે

[પદ્ધતિવિભાગ : માત્ર શિક્ષકો સાડ.]

પુસ્તક ૨ હું : { ભાગ ૨ નો } બીજા ધોરણ માટે.
પુસ્તક ૩ હું : ત્રીજા ધોરણ માટે.
પુસ્તક ૪ હું : ચોથા ધોરણ માટે.
કિંમત રૂ. ૦-૮-૦

[અભ્યાસવિભાગ : માત્ર વિદ્યાર્થીઓ સાડ.]

પુસ્તક ૨ હું : { ભાગ ૩ નો } બીજા ધોરણ માટે.
પુસ્તક ૩ હું : ત્રીજા ધોરણ માટે.
પુસ્તક ૪ હું : ચોથા ધોરણ માટે.
કિંમત રૂ. ૦-૭-૦

: લેખક :

ગૌરીશંકર જટાશંકર ભટ્ટ,
બી. એ. એસ. ટી. સી. ડી.
એડમિનિસ્ટ્રેટિવ ઓફિસર,
મુનિસિપલ સ્કૂલબોર્ડ, ગુરત.

મોહનલાલ હરજીવન પંચોલી,
આસિ. ભારતર,
સિટિ હાઇસ્કૂલ,
અમદાવાદ.

નમુનાની પત્રિકા મંગાવો : લખો.

મેનેજર, ધી ગુંજરાત એરિએન્ટલ બુકડીપો,

ટીપીસીડ, અમદાવાદ.

નવાં પુસ્તકો

મું. ઈ. કેળવણીખાતાએ પાઠ્યપુસ્તક
તરીકે મંજૂર કર્યું છે

વ્યાકરણના સહેલા પાઠો

પુસ્તક ૧

(લિખક-આકરલાલ અમૃતલાલ દવે)
બી. એ. એસ. ટી. સી. ડી.

વ્યાકરણના ઘણાં લખાયાં છે પરંતુ
તેમાં વિદ્યાર્થીઓ રસ લઈ શકતાં
નથી પરંતુ આ વ્યાકરણની રચના,
સરળતા અને શૈલી એવાં મુદ્દે છે
કે બાળક ગુચવાયાં સિવાય આ કદિન
વિષય, સહેલાઈથી મઢણુ કરી શકે
છે. વિદ્યાર્થીઓનો બોલને સહેલો કરવા
ખાતર આ વ્યાકરણ પહેલી તકે
દરેક સ્કૂલોમાં દાખલ કરવું જોઈએ.

પુસ્તક ૧ હું ૦-૩-૦

” ૨ જુ ૦-૪-૦

મું. ઈ. સરકારી કેળવણીખાતાએ
મંજૂર કરેલો

ગુજરાતી એટલાસ

પુસ્તક ભૂગોળની વ્યાખ્યાઓના

નકશા—

ઐતિહાસિક ચાર નકશા

ઉપરાંત

લઘાઈ પછી ભૌગોલિક ચર્ચોના

દેશકારો સાથે અને નવી રેલ્વે,

સડકો સાથે આ છેલ્લામાં

છેલ્લો એટલાસ છે.

કિંમત ૦-૧૨-૦

છોકરાઓ માટે

વર્નાક્યુલર પ્રવેશક

આ પુસ્તકમાં વર્નાક્યુલર શાળાના
પરીક્ષાના બધાંય વિષયો વિસ્તારથી
અને સરળ પદ્ધતિથી આપેલાં છે.
આજ સુધીના પ્રશ્નો આવી જાય છે.
બીજાં જુની ટપાથી લખાયેલાં અને
અશુદ્ધ પુસ્તકો ખરીદવા કરતાં આ
પુસ્તક ખરીદી પરીક્ષા પહેલેજ વર્ષ
પાસ કરી શકાશે.

કિંમત ૨-૨-૦ કમિશન સાર.

વર્નાક્યુલર પ્રવેશકનો વધારો

(૧૯૩૦-૩૧ ના પ્રશ્નો) ૦-૪-૦

કન્યાઓ માટે

કાઈનલ શિક્ષિકા

કન્યાઓની શાળાના પરીક્ષા માટે

સંપૂર્ણ અભ્યાસક્રમને અનુસરી આ
એકજ પુસ્તક તૈયાર થયેલું છે. આ
પુસ્તકથી દરેકને સંતોષ થયેલો છે.
દરેકે દરેકે વિદ્યાર્થીનીઓએ પરીક્ષા
પાસ થવા માટે આ પુસ્તક પહેલી
તકે ખરીદવું જરૂરનું છે તેમાં આજ
સુધીના પ્રશ્નો આવી જાય છે.

કિંમત ૧-૧૨-૦

હિંદનો સંપૂર્ણ ઇતિહાસ

પરીક્ષાની બદલાવોથી પદ્ધતિ
અનુસાર તૈયાર કરવામાં આવેલો
છોકરાઓ અને વિદ્યાર્થીનીઓના બધા
વર્ષોના પ્રશ્નો સાથે આ ઇતિહાસ
તૈયાર થયેલો છે. અને પાસ થવા
માટે આ પુસ્તક પહેલી તકે ખરીદી
લેવું ધણું જરૂરનું છે.

કિંમત ૦-૧૧-૦

ગૂજરાત સાહિત્ય સંહિર: શ્રીચીત્રા, અમદાવાદ

વહેલો તે પહેલો
તેયાર છે ! તેયાર છે !
વર્નાક્યુલર ફાઇનલ પરીક્ષાનાં
ઉદ્દેશાં પાંચ વર્ષની

પ્રતિભાતરી

જેમાં વર્નાક્યુલર ફાઇનલ પરી-
ક્ષામાં પૂજાએલા સવાયોના જવાબો
દાલના અભ્યાસક્રમ મુજબ સરળ
શુદ્ધ ભાષામાં અતિ સરળતાપૂર્વક
વર્ણવેલા છે. અત્યાર સુધીમાં બહાર
પડેલા ભોમિયામાં અતિ ઘેટ છે.

કિંમત રૂ-૮-૦

મુંબઈ ઇલાકાના સરકારી કેળવણીખતાએ
તથા વેસ્ટર્ન ઇન્ડિયા સ્ટેટ્સ એજ્યુકેશન
ટેક્સ્ટબુક વરીકે મંજૂર કરેલો

ગુજરાતનો સરળ ઇતિહાસ

કર્તા

મનમુખરામ મણીશંકર દિવેદી
બી. એ. એસ. ડી. સી. ડી.

કિંમત ૦-૩-૦

બહાર પડી ચુક્યું છે.
રા. ભોગીલાલ પટવા ફત

‘આકાશ દર્શન’

સર. લલ્લુભાઈ શામળદાસની
પ્રસ્તાવના સાથે માસિક નકશા અને
બીજી પછી ઉપયોગી માહિતીવાળું
કિંમત ૦-૮-૦

એસ. બી. શાહની કું.

પાનકોર નાદા-અમદાવાદ

મુંબઈ ઇલાકાના સરકારી કેળવણીખતાએ
ટેક્સ્ટબુક વરીકે મંજૂર કરેલો.

નવી સુધારેલી આવૃત્તિ

ભરતખંડનો સરળ ઇતિહાસ

અને

રાજ્યવ્યવસ્થા.

બનાવનાર

વિઠ્ઠલદાસ ધનજીભાઈ પટેલ,

સુધારો વધારો કરનાર

મૂળજીભાઈ હીરાલાલ ચોકસી

એમ. એ.

લેડમાસ્ટર ગ્રે.રા. ટ્રેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ

પૃષ્ઠ ૪૦૦ કિંમત રૂ. ૧-૦-૦

તા. ૬-જુનિ આવૃત્તિ કિંમત ૦-૬-૦

વાણી જોધરો તો વળી તે મળશે.

પ્રાથમિક શાળાના છઠ્ઠા તથા સાતમા

તથા માધ્યમિક શાળાના ચોથા

ધોરણ સાર

આરોગ્ય વિજ્ઞાન પ્રવેશપોથી

કર્તા

પ્રીતમરાય મજરાય દેસાઈ

બી. એ. એસ. ડી. સી. ડી.

કિંમત ૦-૬-૦

ગુજરાતી કન્વાસાળાના બીજા ધોરણથી
છઠ્ઠા ધોરણ સુધી

ગૃહવિજ્ઞાન પ્રવેશપોથી

કર્તા

પ્રીતમરાય મજરાય દેસાઈ

બી. એ. એસ. ડી. સી. ડી.

એસ. બી. શાહની કંપની-પાનકોર નાદા-અમદાવાદ

11 અનડાનાં શાળાપયોગી પુસ્તકો ! !

શિક્ષક-ભાઈઓ,

તમારે માટે અને તમારાં વિદ્યાર્થીઓ માટે પુસ્તકો લો, ત્યારે નીચેનાં પુસ્તકો જરૂર લુઓ. શિક્ષણમાં બહુ લાભ થશે.

મુંબઈ ઇલાકાના સરકારી કેળવણીખાતાએ ને પશ્ચિમ દિલ્હી એજન્સિએ પાઠ્યપુસ્તક તરીકે મંજૂર કરેલાં છે.*

!! એજન્સિ, રેટેડ, ટ્યુનિસિપાલિટિઓ ને લોકલબોર્ડોએ વાપરવા માટે સરકારી કમી છે !!

કુમારગણિત

લાગ પહેલો
[જૂની આવૃત્તિ, રૂ. ૦-૧-૦],

કુમારભૂમિતિ

[રૂ. ૦-૨-૦]

કમિકલભૂમિતિ

લાગ પહેલો તથા બીજો
[દરેકના રૂ. ૦-૨-૦]

કન્યાગણિત

લાગ બીજો
[ત્રીજી આવૃત્તિ, રૂ. ૦-૧-૦-૦]

સરલ બાળપાથી

[11 મી આવૃત્તિ, રૂ. ૦-૧-૦]

કમિકનામું

લાગ પહેલો
[જૂના ધોરણ માટે, રૂ. ૦-૩-૦]

!! નવાં પ્રસિદ્ધ થયાં !!

[પ્રાથમિક શાળાઓનાં ધોરણો માટે]

!! નવી સેલી, નવા વિચારો, નવો અભ્યાસક્રમ, પુષ્કળ ઉદાહરણો !!

અનડા ગણિતો

ધોરણ બીજું
રૂ. ૦-૪-૦

ધોરણ ત્રીજું
રૂ. ૦-૪-૦

ધોરણ છઠ્ઠું
રૂ. ૦-૫-૦

ટીપ્સ:—વાપરનારાં મુદ્રાકર્તા વર્ષાણે છે. નકલો માટે નીચેનાં સ્થાનોએ લખો.

રતનશી પુરુષોત્તમ અનડા

હોડમાસતર, મેરીબાઉન મેમોરિયલ ટ્રેનિંગ કોલેજ, બોરસદ.

Gujarat School Paper

ગુજરાત શાળાપત્ર

જુલાઈ સને ૧૯૩૨

“નવા જમાનામાં નવા સુધારા અને પ્રગતિમાન માણસની જરૂર પડે છે. દુનિયા આગળ વધે છે, અને તેથી આપણાં પાપ-દાદાના વખતમાં જે રીતરિવાજ તથા કાનૂનો ઉત્તમ મંજૂતા હતા તે હવે નિરુપયોગી નીવડે છે, અને ખરેખર આપણા મૃત્યુ પછી સત્યતા દેહ અને ધીમા વિકાસને લીધે સુધારે લાગ્યા પછેલા લોકો દાલના કરતાં વધારે સારી યોજના ઘડી શકશે.”

કેળવણીખાતાના હુકમથી
તંત્રી અને પ્રકાશક (ઓગસ્ટ ૧૯૨૯ થી)
મૂળજુલાઈ હીરાલાલ ચોકસી, એમ. એ.
હેડમાસ્ટર પ્રે. રા. ટેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ.

(સર્વ હક સ્વાધીન રાખ્યા છે.)

પી “સામંત ન્યુબિલી” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં પરીજ દેવીરાસ હનનલાલે બાપુ.
સલાખાસ રોડ-અમદાવાદ.

અનુક્રમણિકા

ક્રમ નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૧	બુગોળનો આરંભ	૧૯૫
૨	પુરાણકાળનું મોઢેરા	૧૯૮
૩	ભાષાની ખૂબી	૨૦૨
૪	મોન્ડીસોરી પદ્ધતિનો ટુંકો પરિચય	૨૦૬
૫	આપણા દેશની વર્ષોત્કૃષ્ટ	૨૧૧
૬	આધુનિક કન્યાકેળવણી અને તેને અંગે કરવા લાયક સુધારા ...	૨૧૬
૭	બેકા જિલ્લા કેળવણીપ્રદર્શન	૨૨૦
૮	શિક્ષક બાઈ એ. માટે તો ખાસ	૨૨૫
૯	એક દોહરો	૨૨૬
૧૦	નહેરખબરો	૨૨૭
૧૧	સંશ્લિષ્ટાનનો સુધારેલો અભ્યાસક્રમ	૨૨૯
૧૨	ઈન્ડિઅન રેડક્રોસ સોસાયટી	૨૩૩
૧૩	પી. આર. ટ્રેનિંગ કોલેજમાં ૧૯૩૨ ના એપ્રિલમાં લેવાયેલી પરીક્ષાનું પરિણામ	૨૩૭
૧૪	પાઠ્યપુસ્તક ઈનામ અને લાયબ્રેરી માટે સરકારી ખાતાએ મંજૂર કરેલાં પુસ્તકો	૨૪૦
૧૫	ઈનામપત્રક	૨૪૩
૧૬	ખાનગી નહેર ખબરો	૨૪૬

દેશીનામું. ટેક્સ્ટબુક. કિ. ૫ આના.

પુસ્તક ઉત્તમ મનાયેલું છે. આજ સમય પ્રમાણે એપડા અને દુહીઓની લખાવટનો સુધારા ઉપરાંત તદ્દુપરાંત બેકા, શેરા, વિમા અને ચોટલ એકાદર વિશે પુરી માહિતી તથા જુનાં મનોમથન ઉપરાંત નવાં ૧૯ મનોમથન દાખલ કર્યા છે. એક વાર વાંચી મૂલના કરવા વિનંતિ છે. ચોરટોળ ૦-૨-૦ મુખ્યધ—એન. એમ. ત્રિપાઠી ચુરત—ક. ના. ની કપનિ
 લઙ્ગ—દેસાઈ ચપસ, સુકસેકર. એન્ટ—અમદાવાદ માણેકલાલ ભાગ્યદાસ
 કગનલાલ લલ્લુભાઈ શાહ વાણમુક્તા એશિસ, પેલેસરોડ—વડોદરા

ગુજરાત શાળાપત્ર

પુસ્તક ૭૧]

જુલાઈ સને ૧૯૩૨

[અંક ૭

ભૂગોળનો આરંભ

આપણે ત્યાં હજી વિદ્યાર્થીઓને ભૂગોળશિક્ષણમાં રસ પડે એવી રીતે એ વિષય શીખવવામાં આવતો નથી. તેનું મુખ્ય કારણ ભૂગોળશિક્ષણની યોગ્ય શૈલીનો અભાવ છે. ભૂગોળશિક્ષણમાં ડગલે ડગલે કષ્ટનાશક્તિનો ઉપયોગ કરવો પડે છે. તેને માટે ભૂગોળનું પ્રાથમિક શિક્ષણ અવલોકનદ્વારા થવું જોઈએ. બાંસુધી બાળકની આસપાસની સ્થિતિ તેમજ કુદરતના દેખાવ અને બનાવોનું પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન તેને મળે નહિ, ત્યાંસુધી તેને ભૂગોળમાં રસ પડવાનો શક્ય રહેતો નથી. આ કારણને લીધે ‘ધરતી ભૂગોળ’ અવલોકનદ્વારા બરાબર શીખવવાને અવ્યાસક્રમમાં ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે; પણ ખરી રીતે હાલમાં ભૂગોળશિક્ષણની શરૂઆતમાં પણ કેટલેક ઠેકાણે ઓપડીનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. અને તેમાં આપેલી વ્યાખ્યા વગર છાત્રોએ જાણવામાં આવે છે. આને લીધે બાળકોને કંટાળો આવે છે અને તેથી અર્જન ઉપર પણ તેમને ભૂગોળનો વિષય નીરસ લાગે છે.

ભૂગોળશિક્ષણના આરંભમાં તો અવશ્ય બાળકોને વર્ગની બહાર તેને હળવું શિક્ષણ આપવું જોઈએ. તેની જિજ્ઞાસા સતેજ કરીને વાતચીતદ્વારા તેની આસપાસની સ્થિતિનું જ્ઞાન અવલોકનદ્વારા આપવું જોઈએ.

તેમજ જમીનની ઉંચાઈ, નિચાઈ, સપાટ પ્રદેશ, ખડકાળ જમીન, રણ-નદી વગેરે જુદી જુદી મંદાઓનું જ્ઞાન વિદ્યાર્થીઓને બહાર પર્થકનમ લઈ જઈને આપવું જોઈએ. તેમજ કુદરતમાં થતા ફેરફારનું નિરીક્ષણ બાળકે પોતે કરવું જોઈએ. હવામાં થતા ફેરફારો, સૂર્યની ગતિ, ચંદ્રનું કળા, વાદળો, વરસાદ વગેરે બાબતો જો તેઓ જાતે જોશે તો તેમને તેમ રસ પડશે અને આગળ ઉપર તેને લગતી હકીકત તેઓ સહેલાઈથી સમજી શકશે. આ પ્રમાણે ભૂગોળશિક્ષણને કમ નહિ સાચવવાથી બાળકોની ચોપડીમાં આપેલી હકીકત ગોખી ગોખીને યાદ રાખવી પડે છે.

બાળકના મનોવિકાસના મુખ્યત્વે ત્રણ પગથીઓ છે: (૧) અવલોકન (૨) યાદશક્તિ અને કદપના અને (૩) વિચાર. આ ત્રિપદ-મુખ્ય બાળકોની પ્રથમ અવસ્થામાં ઇન્દ્રિયોદ્વારા બાહ્ય જગતના જુદા જુદા પદાર્થો બતાવવાનું જ્ઞાન મળે છે, તેથી પ્રત્યક્ષ વસ્તુદ્વારા ગણતા જ્ઞાનમાં તેને રસ પડે છે. તેવીજ દૃષ્ટિથી શિક્ષકે બાળકને શીખવવું જોઈએ. શબ્દજ્ઞાન એ પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનની છાયા છે, એ ખાસ યાદ રાખવાની જરૂર છે. જ્યાંસુધી કોઈ પણ બાબતનું આપણને થોડું પણ પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન હોતું નથી ત્યાંસુધી તેને સ્પષ્ટ ખ્યાલ આપણા મગજમાં આવી શકતો નથી. આ કારણે અનુસર શિક્ષકે ચોપડીમાંની હકીકત બાળકને સમજાવવાને કે ગોખાવવાને બદલે તે બાબતનું જ્ઞાન અવલોકનદ્વારા આપવું જોઈએ. દા. જ્યારે શિક્ષક પૂર્વ પશ્ચિમ વગેરે દિશા શીખવતો હોય ત્યારે તેણે હાંત ઉપર લખેલાં દિશાનામ વારંવાર જતાવી તેનો ખ્યાલ આપવાને બદલે બાળકોને વર્ગ બહાર મેદાનમાં લાવી સૂર્યોદય કઈ બાજુએ થાય છે તે બાબત પ્રત્યક્ષ બતાવીને ‘પૂર્વ’નું જ્ઞાન આપવું જોઈએ. તેમજ સૂર્ય કેવી રીતે આકાશમાં ફેરે છે અને પછી આથમે છે તે બતાવીને પશ્ચિમ દિશા શીખવવી જોઈએ. આને આધારે ઉત્તર તથા દક્ષિણ દિશા શીખવવી જોઈએ. આવી રીતે શીખવવામાં આવે તો વિદ્યાર્થીને તેનો સચોટ ખ્યાલ આવે છે. તેવીજ રીતે નદી એ શું છે તથા તેને લગતી ખીજ બાબતો, જેવીકે તેનું મૂળ, મુખ, ડાબો અને જમણો કિનારો, તેની શાખાઓ, અખાત, જળક્ષેપક પ્રદેશ, પાત્ર, મેદાન, ખીણ, સંગમ, સરોવર વગેરેનું જ્ઞાન બહારની ભૂમિરચના તથા વહેના વહેવાના અવલોકનદ્વારા રસપૂર્વક આપી શકાય એમ છે; પણ વસ્તુસ્થિતિ તેથી હલકી છે, તેથી આ સંબંધી વિદ્યાર્થીઓના મગજમાં શબ્દજ્ઞાનદ્વારા લસો જંબો ખ્યાલ હોય છે.

જમીન અને પાણીના આકારો તથા કુદરતના દેખાવો અને બનાવો આ શૈલી મુજબ શીખવવા જોઈએ. એટલુંજ નહિ પણ માનવ જીવનને લગતી બાબતો, જેની કે લુદા લુદા ધંધાઓ તથા હોદ્દાગો સંબંધી જ્ઞાન બાળકોને બહાર તે સ્થળોએ ફરવા લઈ જઈને આપવું જોઈએ. ઘણી વખત વિદ્યાર્થીઓ આયાતનિકાસ થું છે તે બરાબર જાણતા નથી, અથવા સાથી અમુક વસ્તુઓ બહારથી ગામમાં વિશેષ લાવવી પડે છે તેનું સ્પષ્ટ જ્ઞાન તેમને હોતું નથી; પણ જે રેશન ઉપર લઈ જઈને કે ગામમાં ગાડા મારફત જતો માલ કે દુકાને મળતી ચીજો બતાવવામાં આવે તો તેમને જરૂર આ વિષેનું સ્પષ્ટ જ્ઞાન થશે. આવી રીતે આરંભમાં ઘણી બાબતોનું સંયોગ જ્ઞાન અવલોકનદ્વારા આપી શકાય છે.

આ દષ્ટિ મુજબ ભૂમિરચના અને લુદી લુદી સંજ્ઞા અને જ્ઞાન ઉપરાંત 'નકશા'ના ખરા ખ્યાલ માટે પ્રથમ શિક્ષકે બાળકોને બહાર ફરવા લઈ જઈને, 'વસ્તુ' 'ચિત્ર' અને 'નકશો' (આકાર) એ થું છે તેનો સ્પષ્ટ અર્થ અવલોકન, અને માટીના આકારદ્વારા શીખવવો જોઈએ. નકશો થું છે તેનો ખરાબર ખ્યાલ બાળકને હોતો નથી, તેથી પ્રથમ બપોરે તેનો ઉપયોગ થાય છે ત્યારે તે થું અવાય છે. ખરી રીતે તો નકશો અમુક ચિહ્નોદ્વારા ભૌગોલિક દર્શાવત અમુક સાપ પ્રમાણે બતાવવાની એક યુક્તિ છે એમ શિક્ષકે જાણવું જોઈએ. પર્વત, નદી કે સહેરનું જે પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન હોય તેને અમુક સંજ્ઞાદ્વારા નકશામાં દર્શાવી દૃષ્ટનાશક્તિ વડે તેના ખ્યાલ બાળકો લાવે તે માટે તેવી ગોઠવણ ફરવામાં આવી હોય છે.

વળી નકશો કેવી રીતે વાંચવો તેનો શોખ મહાવરો નહિ ચવાથી ભૂગોળ જોઈએ તેવી રીતે શીખવવામાં આવતી નથી; અમુક જિલ્લા કે પ્રાંતનો ખરાબર ખ્યાલ તેના નકશાદ્વારા આવી શકે છે. અમુક સ્થળ કેટલું દૂર છે તથા તે કઈ દિશામાં છે તેટલુંજ જાણવાથી વિદ્યાર્થીને જોઈતો લાભ થતો નથી, પણ તેની સાથે તે જગા કેટલી ઉંચી તથા નીચી છે તથા તે જંગલવાળા કે પર્વતીય પ્રદેશમાં છે વગેરે બાબતો જાણવાની જરૂર છે. સાધારણ નકશામાં પર્વતીય કે ખીણનો પ્રદેશ બતાવવામાં આવેલો હોતો નથી, પણ કેટલાક નકશામાં તેનો સંયોગ ખ્યાલ ગોળાકાર લીટીઓ (રેખામાન) દોરી અમુક પ્રદેશની કેટલી ઉંચાઈ છે તે ફટની સંખ્યા લખી બતાવવામાં આવી હોય છે. નકશાનો આવી રીતે અર્થ સમજતા પહેલાં શાળાની પાઠશામાં આવેલી ઉંચીનીચી જમીન માપ લઈ શિક્ષકે તેનું ચોક્કસ જ્ઞાન આપવું અને પછી તે બાબત નકશામાં કેવી રીતે

અતાંવી શકાય તે ગોળાકાર લીટીઓ દોરીને અતાવવી કે જે ઉપરથી ભૂમિ-
રચનાનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ વિદ્યાર્થીને આવી શકે.

પુરાણ કાળનું મોઢેરા

વડોદરા રાજ્યના મહેસાણા, પ્રાંતમાં ચાણુસમાં તાલુકામાં આવેલું
મોઢેરા પ્રાચીન કાળમાં એક મોટું નગર હશે એમ તેના હાલના અવશેષો
ઉપરથી જણાય છે. ઇ. સ. ના દસમા સૈકામાં આ નગર તેની પૂર્ણ
જહોજલાલીમાં હશે એમ ત્યાંના સ્થાપત્યના નમુનાઓ જોતાં લાગે છે.
પ્રાચીન ઇતિહાસમાં રસ લેનાર દરેકને આ સ્થળની ઇતિહાસચંત્રો ધણી
લાભદાયી થાય તેમ છે.

એચરાણ લાકન પર આવેલા દેવળી (દેહસ્થળી) સ્થાનથી
મોઢેરા લગભગ ૭ માઇલ છે.

અતિ પ્રાચીન કાળમાં શ્રી રામચંદ્રજીના વખતમાં આ ભૂમિ ધર્મા-
રણ્યના નામથી જોળખાતી હતી અને આ ભૂમિમાં આવેલાં સ્થળોનો
ઇતિહાસ ધર્મારણ્ય પુરાણમાં વિગતેથી આપવામાં આવ્યો છે એમ કહેવાય
છે. શ્રી રામચંદ્રજીના પુનિત આગમનથી આ પવિત્ર થએલી ભૂમિમાં તેમના
સ્મરણ તરીકે મોઢેરામાં એક કુંડ બનાવવામાં આવ્યો હતો જેને 'રામકુંડ'
કહેવામાં આવતો હતો. આ ઉપરાંત મોઢેરામાં સૂર્યકુંડ, છાયાકુંડ, યમકુંડ
તથા સ્થાંડિય કુંડ નામના બીજા ચાર કુંડો હતાં એમ દંતકથાં જાણે છે.

શ્રી રામચંદ્રજીની આરાધી ભદ્રારિકા દેવીની અન્તે સ્થાપના કરવામાં
આવી હતી. આ દેવીને મોઢ લોકો (મોઢેરાના વતનીઓ) અત્યારે પણ
પોતાની કુળદેવી તરીકે જોળખે છે.

મોઢેરા જે વખતે તેની જહોજલાલીના શિખરે ચઢેલું હતું ત્યારે તેની
વસ્તી ૧ લાખ માણસોની હતી અને તેમાં ૧૮ હજાર બ્રાહ્મણો, ૪૬
હજાર વાણીયા અને ૧૮ હજાર ધાંચીઓ હતા. દંતકથા કહે છે કે ભદ્રા-
રિકા માતાની સુવર્ણની મૂર્તિથી લોભાઈને એક મોઢ બ્રાહ્મણે ધનપ્રાપ્તિને
માટે મૂર્તિના કકડા ક્યાં તથા માતાએ શાપ આપ્યો કે મોઢેરા ગામમાં
મોઢ લોકોની કુળવૃદ્ધિ થશે નહિ. આથી મોઢ લોકોએ આ ગામ તહન ખાલી
કર્યું. અત્યારે ગામની વસ્તી ૧૮૫૫ માણસોની છે તેમાં મોઢ કામમાંથી
ફક્ત એક ધાંચીનું જ ઘર છે. બાકીની વસ્તી મુખ્યત્વે પટેલીઓઓની છે.

આત્યારનું ગામ એક વખતના લબ્ધ અને સમૃદ્ધ નગરનું હાડપિંજર હોય એમ દેખાય છે. ગામના પાદરમાં એક તળાવ છે. તળાવ ખોદાવતાં માટી કાઢીને એક મોટો ટેકરા બનાવેલો હશે અને તેના ઉપર રાજગઢ બંધાવેલો હશે. અને તેને ફરતું વિશાળ નગર હશે એમ અવલોકન કરતાં જણાય છે. ટેકરા ફરતી મોટી ઈંટોના બનાવેલો ગઢ હશે. આસપાસની જમિ પૂર વરસાદના પાણીના ધસારાથી લુના પાયાઓ નીકળી આવે છે અને ખોદાણુ કાંમ કરતાં કોઈ કોઈ જગ્યાઓથી સુવર્ણના તવેથાઓ, સુવર્ણની લગડીઓ અને સિંહાઓ નીકળેલા સંભળાયા છે.

જે જગ્યાએ રાજગઢ હશે એટલે કે ટેકરાવાળી જગ્યાએ હંચા ભાગમાં હાલનું આખું મોઢેરા આંવી રહેલું છે. હાલના ગામમાં પ્રાચીન કાળનાં મકાનોની અવશિષ્ટ લબ્ધતા સિવાય કાંઈ જોવાં જેવું નથી. ગામના પાદરમાં દેવશર્માના નામથી એળખાતું એક જીનું તળાવ છે. આ તળાવની મધ્યમાં પત્થરની બાંધેલી એક જીની ખેઠક છે અને ફરતાં પગથીઆંઆનો બાંધેલો એક જીનો આરા છે. નજીકમાં ખેરાળુના કુચાઓમાંથી નીકળતી પુષ્પાવતી નામની નાની નદી છે અને થોડે દૂર રૂપેણ નામની બીજી નદી છે.

પ્રાચીન લબ્ધતા દર્શાવનાર અને ગુજરાતમાં શિલ્પ કામના અદ્ભુત નમુના રૂપ સૂર્યમંદિર આ તળાવની નજીકમાં જ છે. આજુ ઉપરનાં દેલવાડાનાં દહેરાને બરાબર મળતી આવતી કારીગીરીવાળું આ મંદિર કાચા પત્થરનું બનાવેલું છે. તેના ચાંબલાઓ, કમાનો અને ખેડકાં ઉપરનું કેતરકામ તદ્દન શુદ્ધ હોવાના માણસને પણ બે ધડી મુઘ્ધ કરી નાખે તેવું છે. દેલવાડાના દેવળના કેતરકામથી આ કામ ચઢીઆતું ગણાય. કે સરખું ગણાય તે તો શિલ્પકળાના શાસ્ત્રીઓ કહી શકે, પણ તેનાથી આ કામ ઉતરતું નથી એટલું તો સામાન્ય માણસ પણ કહેવાની હિંમત કરી શકે. મોઢેરાનું કામ વધારે પ્રાચીન હોવાથી દેલવાડાનું શિલ્પકામ મોઢેરાનું અનુકરણ હોય તેમ કહી શકાય. મંદિરની અંદર અને બહાર સુંદર કારીગીરીવાળાં અને ભાવનાવાહી પુતળાંઓ ઠેર ઠેર નજરે પડે છે.

આ મંદિરની બહાર દોરવામાં આવેલી કેટલીક આકૃતિઓ વર્ણવી ન શકાય તેવાં બીભાસ દર્શો બતાવે છે. મંદિર બંધાવતી વખતે લોકોની રસવૃત્તિ ટેવી દશે અથવા આવી રસવૃત્તિને પોપનારી પ્રતિકૃતિઓ. શા માટે મૂકવામાં આવી હશે તે સમજાતું નથી. સ્ત્રી અને પુરુષનાં નગ્ન દર્શો તે પુરાણ કાળનાં ધણાં રથજોમાં જોવામાં આવે છે, પણ આવી

ભાષાની ખબી

વાચ્યાર્થ નિર્ણય

શબ્દની અભિધા શક્તિવડે તે શબ્દના વાચ્યાર્થ કે મુખ્યાર્થનો જોષ થાય છે, પરંતુ કેટલાક શબ્દના એક કરતાં વધારે વાચ્યાર્થ હોય છે. જ્યારે આ પ્રમાણે હોય, ત્યારે કયે સ્થળે કયો વાચ્યાર્થ લેવો, તે સંબંધી સહેજ વિચાર કરવાની જરૂર જણાય છે. વિરોધ વાચ્યાર્થવાળા શબ્દનો વાક્યમાં યએલો પ્રયોગ જોઈ, તે શબ્દનો ત્યાં કયો વાચ્યાર્થ લેવો તેનો નિર્ણય થઈ શકે છે, છતાં સાત્ત્વીય દષ્ટિએ જોતાં આવી રીતે શબ્દના અમુક વાચ્યાર્થને નિયમિત કરનાર કેટલાંક નિયામકો છે. આ નિયામકોમાં મુખ્ય કયાં કયાં છે, અને તે પ્રત્યેક નિયામકથી શબ્દનો વાચ્યાર્થ નિર્ણય કેવી રીતે થાય છે, તે સંબંધી વિચાર કરીએ. નીચેનાં દર્શાવેલ ઉપરથી આ બાબત સ્પષ્ટ રીતે સમજી શકાશે:

(૧) રામ વનમાં જાય છે.

આ વાક્યમાં 'રામ' શબ્દનો પ્રયોગ થયો છે. હવે 'રામ' શબ્દની લુહી લુહી બે વ્યક્તિનું અભિગાન થાય છે. એટલે 'રામ' શબ્દના બે વાચ્યાર્થ છે.

અ. રામ—દશરથના પુત્ર (રામચંદ્રજી, રંધુંનંદન, દાશરથિ)

ક. રામ—જમદગ્નિના પુત્ર (પરશુરામ).

આ પ્રમાણે 'રામ' શબ્દના બે વાચ્યાર્થ હોવાથી ઉપરના વાક્યમાં તેનો કયો અર્થ લેવો, તે નક્કી થઈ શકતું નથી; પરંતુ 'રામ લક્ષ્મણ જનકી વનમાં જાય છે' આ વાક્યમાં કયા રામ વનમાં જાય છે તેનો નિર્ણય તરતજ થઈ શકે છે. મતલબ કે આ વાક્યમાં 'રામ' શબ્દનો વાચ્યાર્થ દશરથપુત્રજ લેવાનો છે, એમ સ્પષ્ટ થઈ જાય છે. વાચ્યાર્થની આ સ્પષ્ટતા સાચી થઈ, તે જોઈએ. રામની સાથે લક્ષ્મણ અને જનકી વનમાં જાય છે, એટલે લક્ષ્મણ અને જનકીનું સાહુચર્ય 'રામ' શબ્દના વાચ્યાર્થનો નિર્ણય કરનાર છે.

આ ઉપરથી સ્પષ્ટ સમજી શકાશે કે આ સ્થળે વાચ્યાર્થનું નિયામક સાહુચર્ય છે.

(૨) રામ અને અર્જુન વચ્ચે લયકર યુદ્ધ થયું, તેમાં રામે અર્જુનને મારી નાખ્યો.

અ રામ—દશરથ પુત્ર. અ અર્જુન—પાંડુપુત્ર (કૌતેય, સવ્યસાચી).

ઘ રામ—પરશુરામ. ઘ અર્જુન—સહસ્ત્રાર્જુન (કાર્તવીર્ય).

ઉપર પ્રમાણે 'રામ' અને 'અર્જુન' એ દરેક શબ્દના બળને વાચ્યાર્થ છે. હવે ઉપરના વાક્યમાં 'રામ' શબ્દનો વાચ્યાર્થ 'પરશુરામ' અને 'અર્જુન' શબ્દનો વાચ્યાર્થ 'સહસ્ત્રાર્જુન' લેવાનો છે. આ પ્રમાણે વાચ્યાર્થ લેવાનું કારણ શું છે, તેનો વિચાર કરીએ. જો આ વાક્યમાં 'રામ' શબ્દનો અર્થ 'દશરથપુત્ર' લઈએ અને 'અર્જુન' શબ્દનો અર્થ 'પાંડુપુત્ર' લઈએ તો વિરોધ આવે છે, કારણ કે રઘુનંદન અને કૌતેય સમકાલીન ન હતા; એટલે તેમનું યુદ્ધ અને દશરથને હાથે સવ્યસાચીનું મરણ એ તદ્દન અસંભવિત છે. સહસ્ત્રાર્જુને પરશુરામના પિતા જન્મદશિને મારી નાખ્યા હતા, તેથી પરશુરામે સહસ્ત્રાર્જુન સાથે યુદ્ધ કરી તેને મારી નાખ્યો હતો, એટલે પરશુરામ અને સહસ્ત્રાર્જુનનું યુદ્ધ તથા પરશુરામને હાથે સહસ્ત્રાર્જુનનું મરણ એ બરાબર છે. આ કારણથી 'પરશુરામ' અને 'સહસ્ત્રાર્જુન' અર્થ લેવાથી કંઈ પણ વિરોધ આવતો નથી. 'દશરથપુત્ર' અને 'પાંડુપુત્ર' અર્થ લેવાથી વિરોધ આવે છે.

આ ઉપરથી સ્પષ્ટ સમજ શકારો કે આ વાક્યમાં રામ અને 'અર્જુન'ના વાચ્યાર્થનું નિયામક વિરોધ છે; એટલે 'વિરોધ' વાચ્યાર્થને નિયમિત કરે છે.

(૩) સ્થાણુ ને બજવાથી મોક્ષ મળે છે.

સ્થાણુ એ સંસ્કૃત શબ્દ છે. તેના બે વાચ્યાર્થ છે.

અ સ્થાણુ—મહાદેવ, શિવ, શંકર.

ઘ સ્થાણુ—ચાંબડો.

ઉપરના વાક્યમાં 'સ્થાણુ' શબ્દનો વાચ્યાર્થ 'શિવ' લેવાનો છે, કારણકે શંકરના બજનથી મોક્ષ મેળવી શકાય છે. ચાંબડાના બજનથી મોક્ષની પ્રાપ્તિ થતી નથી; એટલે મોક્ષ મેળવવાનું પ્રયોજન શિવનું બજન છે, પણ ચાંબડાનું બજન નથી.

આ ઉપરથી નક્કી થાય છે, કે આ વાક્યમાં 'સ્થાણુ' શબ્દના 'શિવ' વાચ્યાર્થને નિયમિત કરનાર પ્રયોજન છે.

કા. મેં તમારી ગર્થ કાલે એ કલાક વાટ જોઈ.

હ. મેં આજે પૈડા ઉપર ચઢાવવાને તૈયાર કરેલી ધગધગતી વાટ જોઈ.

હ. તું આ દવાને આંખમાં અંખ અંખી બહુજ બારીક વાટ.

ઉપરના દરેક વાક્યમાં વાટ શબ્દનો કયો અર્થ લેવો, તે પૂર્વોપર સંબંધ ઉપરથી તરતજ જાણી શકાય છે, તેથી તે દરેક વાક્યમાં વાચ્યાર્થનું નિયામક પૂર્વોપર સંબંધ છે; એટલે પૂર્વોપર સંબંધથીજ 'વાટ' શબ્દના વાચ્યાર્થનો નિર્ણય થઈ શકે છે. આ વાક્યોમાં 'જાતિ' વાચ્યાર્થનો નિર્ણય કરી શકતી નથી. 'વાટ કાપી' એમ કહીએ તો 'વાટ' શબ્દનો કયો અર્થ લેવો તે નહીં થઈ શકતું નથી. 'રસ્તો કાપ્યો' કે 'દિવેદ કાપી' તે સમજી શકાતું નથી, કારણકે બન્ને વાચ્યાર્થમાં 'વાટ' શબ્દની નારી જાતિ છે. વળી 'વાટ જોઈ' એટલું જોણીએ તો પણ 'શદ્ જોઈ' કે પૈડાની વાટ જોઈ' તે નહીં થઈ શકતું નથી. તેનું કારણ પણ બન્ને વાચ્યાર્થમાં 'વાટ' શબ્દની નારી જાતિ છે એજ છે. આ પ્રમાણે હોવાથી 'વાટ' શબ્દના વાચ્યાર્થના નિયામક તરીકે 'જાતિ' સફળ થઈ શકતી નથી. આવે પ્રસંગે વાચ્યાર્થ નિર્ણય માટે પૂર્વોપર સંબંધની જરૂર પડે છે, અને 'પૂર્વોપર સંબંધ' (પ્રકરણ) વાચ્યાર્થનું નિયામક બને છે. આવી રીતે વાચ્યાર્થ નિર્ણયમાં વિશેષે કરીને આ નિયામક અન્ય નિયામકો કરતાં આગળ પડતો ભાગ બજાવે છે. ખીજા નિયામકો પણ પ્રસંગોપાત પોતપોતાની ફરજ બજાવે છે. ભાષાના બંડારમાંથી તે દરેકનાં વિશેષ દર્શાવે; મળી શકે એમ છે. ભાષાના રસદા વાચકો સહેજે શ્રમ લેશે તો દરેક નિયામકનાં અન્ય દર્શાવે ઉપજવી શકશે.

પ્રેમચંદ રાયચંદ ટ્રેનિંગ કોલેજ,
અમદાવાદ.

સાકરલાલ પુરુષોત્તમ શુક્લ
હેડ માસ્ટર, પ્રેક્ટિસિંગ સ્કૂલ.

મોન્ટીસોરી પદ્ધતિનો ટુકો પરિચય

મેડમ મિરિઆ મોન્ટીસોરીનો જીવનપરિચય:—આજથી લગભગ ૪૪ વર્ષ પહેલાં કેળવણી ક્ષેત્રમાં સ્વાતંત્ર્યયુગ પ્રવર્તવાનાર ડૉ. મોન્ટીસોરીનો જન્મ સને ૧૮૭૦માં ઇટાલીમાં થયો હતો. તે મધ્યમ સ્થિતિનાં પણ એક સંસ્કારી માતાપિતાનાં એકનાં એક પુત્રી છે. અગીઆર વર્ષની ઉંમરે પ્રાથમિક કેળવણી સમાપ્ત કરી તેઓએ એન્જનીયરીંગનો અભ્યાસ શરૂ કર્યો. વિદ્યાપીઠમાં તેમને છાકરા સાથે રહીને અભ્યાસ કરવાનું હતું, તેથી

તેમને ઘણી મુશ્કેલીઓ વેઠવી પડી. આ મુશ્કેલીઓની દરકાર નહિ કરતાં અંતે તેઓ એક જગ્યાએ ગણિતશાસ્ત્રી થયાં. ત્યારપછી તેમનું વક્ષણ ડોક્ટરના ધંધા તરફ ગયું. સને ૧૮૯૮માં એમ-ડી-ની ઉંચામાં ઉંચી ડીગ્રી પ્રાપ્ત કરી. વૈદ્યકશાસ્ત્રની ઉંચામાં ઉંચી ડીગ્રી ધરાવતી પ્રથમ સ્ત્રી-ડોક્ટર ઉત્પન્ન કરવાનું માન ઇટાલીને ઘટે છે. ત્યારપછી ઇટાલીના પાટનગર રોમની ઇરિષતાલમાં મગજની અને ઇન્દ્રિયોની આમીવાણાં મૂઠ બાળકોની કેળવણી આપવાના કામ ઉપર તેમણી નિમણૂક થઈ. તેમણે તપાસ કરી કે અત્યાર પહેલાં મંદ બુદ્ધિવાળાં બાળકોને કેળવવાનો કાણે કાણે પ્રયાસ કર્યો છે. તેમાં તેને માલમ પડ્યું કે ક્રાન્સના ડોક્ટર ઇટાડ અને સેગુઈને ઇન્દ્રિયોની આમીવાણાં મૂઠ બાળકોને કેળવવા માટે સાધનો તથા પદ્ધતિઓ યોજીને આ તરેહનું કામ કર્યું હતું, તેથી ડોક્ટર મોન્ટીસોરીએ આ કાર્ય પોતાને સોંપા-તાંજ. ઇટાડ અને સેગુઈને યોજેલાં પુસ્તકો અને શિક્ષણપદ્ધતિનો અભ્યાસ કરવા માંડ્યો. એ અભ્યાસથી તેને સમજાયું કે આ બાળકોની મૂઠતા-મંદતા—દૂર કરવાનો ઉપાય—દવા નથી, પણ ઇન્દ્રિયકેળવણી છે. પોતાના આ વિચારો તેમણે દુરીનમાં જરાએલી કેળવણીની પરિપક્વમાં પ્રગટ કર્યાં. તેના આ અદ્ભુત વિચારોથી કેળવણી ક્ષેત્રમાં એક નૂતન આદોલન થયું—ખૂબ ખળભળાટ થયો.

પોતે ક્રાન્સ ગયાં. પુસ્તકો જોયાં અને શિક્ષણપદ્ધતિનું અંધઅનુકરણ ન કર્યું, પણ પોતાને ઠીક લાગ્યાં તેવાં સાધનો અને શિક્ષણપદ્ધતિઓ યોજી મૂઠ બાળકોને કેળવણી આપવાનું શરૂ કર્યું. એ વર્ષ પર્યંત આ કાર્ય અંતથી કર્યું તેમાં તેને ઠીક સફળતા મળી. પોતે યોજેલાં સાધનોથી કેળવેલા મૂઠ બાળકોને પરીક્ષા આપવા એક પ્રાયમિક શાળામાં મોકલ્યાં. ત્યાં આગળ સારાં તદ્દુરસ્ત, સુખી અને સાધારણ બુદ્ધિનાં બાળકો કરતાં આ બાળકો ઉંચે નંબરે પાસ થયાં. આવા પરિણામથી લોકો આશ્ચર્યચકિત થયાં; પણ ડો. મોન્ટીસોરી તો ગહન વિચારમાં પડી ગયાં કે સારી બુદ્ધિવાળાં તદ્દુરસ્ત અને સુખી બાળકો મૂઠ બાળકો કરતાં પરીક્ષામાં નીચે નંબરે કેમ પાસ થયાં ? મેં યોજેલી પદ્ધતિથી અને સાધનોથી મૂઠ બાળકોનાં સંબંધમાં આતું સાફ પરિણામ આવ્યું તો પછી સારાં બાળકોને કેટલો બધો લાભ થાય, તેમની પ્રગતિ જરૂર ચમત્કારીજ થાય. આવા વિચાર ચતાંજ તે પ્રાયમિક શાળાઓ તપાસવા નીકળ્યાં. ઇન્સ્પેક્ટરોને મળ્યાં અને કેળવણી વિષયક અંધો વાંચવા લાગ્યાં. બાળકેળવણીના સંબંધમાં સંપૂર્ણ તપાસ કરતાં તેમને લાગ્યું કે આ બુદ્ધિ આમીવાણાં છે. આ બુદ્ધિ શિક્ષણતંત્રમાં ઇન્દ્રિય-

વિકાસને જરૂરીએ અવકાશ નથી. તેમજ તે પદ્ધતિ બાળસ્વાતંત્ર્યને ઝુંટવી દેનારી અને સ્વયંસ્ફૂર્ણથી ચંતા વિકાસને દાબી દેનારી છે. શું શું શીખવવું અને કેવી રીતે શીખવવું આ બંને બાબતો પરત્વેજ ચાલુ તંત્ર વિચાર કરે છે, પણ જેને શીખવવું છે તેના તરફ (બાળકો) કેઈ દષ્ટિએ કરતું નથી. બાળસ્વાતંત્ર્યને ચમદી નાખવાની આ પદ્ધતિને પાયાભાષી ઉખેડી નાખી તેની જગાએ તદ્દન નવી ઈમારતનો પાયો નાખવો જેઈએ. જે આમ બને તોજ બાળકોને ખરી કેળવણી મળે. આ નવી પદ્ધતિની પૂર્વ તૈયારી માટે તુર્તજ તે માનસશાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરવા કોલેજમાં દાખલ થયાં. તેઓએ બાળમાનસનો પાકો અભ્યાસ કર્યો અને પછી કેળવણીક્ષેત્રમાં ઝંપલાવ્યું. તેણે બાળકોને માટે જે પદ્ધતિ યોજી તેનો પ્રથમ પ્રયોગ તેમણે મચ્છુર વર્ગનાં બાળકો ઉપર કર્યો. સને ૧૯૦૭માં તેમણે રોમમાં પહેલું બાળમંદિર સ્થાપ્યું અને યોજેલાં સાધનો અને પદ્ધતિદ્વારા કેળવણી આપવાનું કામ શરૂ કર્યું. ઇટાલીનું આ સ્કીરતન સને ૧૯૦૭માં પ્રકાશમાં (જાહેરમાં) આવ્યું. ડૉ. મોન્ડીસોરી ઉદ્યોગ અને ખંતનાં આદર્શમૂર્તિ છે, એટલુંજ નહિ પણ અપૂર્વ વ્યક્તિત્વ. ધરાવતાં પ્રભાવશાળી બેન છે.

બાળકેળવણીના સ્ત્રી યોજક તરીકે પહેલું માનવંતું રચાન ડૉ. મોન્ડી-સોરીને મળ્યું છે. તે ગણિતશાસ્ત્રી, માનસશાસ્ત્રી, શારીરશાસ્ત્રી અને માનવ-વંશશાસ્ત્રી છે. ઉપરાંત તેઓ એક જાળકેળવણીકાર છે. તેમના નામ ઉપરથી તેમની પદ્ધતિનું નામ મોન્ડીસોરી શિક્ષણ પદ્ધતિ પડ્યું છે. આપારે તેઓ કુરોપના બધા દેશોમાં ફેરે છે અને પોતાના સિદ્ધાંતોનો પ્રચાર કરવા ભગીરથ પ્રયત્નો કરે છે. હાલમાં તેઓ એક અધ્યાપન મંદિર ચલાવી રહ્યાં છે. તેમાં મોન્ડીસોરી શિક્ષકો તૈયાર થાય છે. આપારે જગતનાં મહાખરા આગળ વધેલા દેશોમાં બાળમંદિર સ્થપાતાં જાય છે. આપણા દેશમાં સૌરાષ્ટ્રના પૂર્વ ભાગમાં ભાવનગરના દક્ષિણમૂર્તિમાં મોન્ડીસોરી સિદ્ધાંતો પ્રભાવેનું એક અદર્શ બાળમંદિર છે.

મોન્ડીસોરી પદ્ધતિમાં મુખ્ય ૩ સિદ્ધાંતો છે:

૧ સ્વાધીનતા

૨ નિયમન

૩ સતંત્રતા.

મોન્ડીસોરી પદ્ધતિમાં ઇટિયોની કેળવણીને બારે મહત્વ આપવામાં આવે છે. આ પદ્ધતિનો બધો ઝાઝ ઇદિયવિકાસ તરફજ હોય છે. મોન્ડી-

સોરી પદ્ધતિમાં પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયોને જદેને નવ જ્ઞાનેન્દ્રિયો માનવામાં આવે છે. આ ઇન્દ્રિયોનો પરિપૂર્ણ વિકાસ કરવો તેનું જ નામ ઇન્દ્રિયકેળવણી. આ કેળવણી ૩ થી ૭ વર્ષની ઉંમરનાં બાળકોને માટે છે.

૧ દર્શનની ઇન્દ્રિય

૨ રંગની ”

૩ સ્પર્શની ”

૪ શીતોષ્ણની ”

૫ વજનની ”

૬ રૂપની ”

૭ ગંધની ”

૮ શબ્દની ”

૯ સ્વાદની ”

ઇન્દ્રિયવિકાસની જરૂર.—ઇન્દ્રિયો એટલે જ્ઞાન ગ્રાહ કરવાનાં દરવાજા. તેમાંથી બહારના જગતનું પાર વગરનું જ્ઞાન અંદર જાય છે અને અંદરનું જ્ઞાન બહાર આવે છે. કેટલાક સાક્ષરો કહે છે કે ઇન્દ્રિયો એટલે જ્ઞાનરૂપી વિશાળ ખાણમાંથી જ્ઞાન ખોદી કાઢવાનાં હથિયારો. આપણી પાસે સારી તેજસ્વી, તીક્ષ્ણ ત્વરિત કાતર હોય તો કાપવાનું કામ ધણી સારી રીતે થઈ શકે, તેમ આ શસ્ત્રો વધારેમાં વધારે બળવાન, તેજસ્વી, તીક્ષ્ણ, ત્વરિત અને કસાએલાં હોવાં જોઈએ. જો બરાબર કેળવાએલાં ન હોય તો જ્ઞાન મેળવવાની ક્રિયામાં નિરંતર ખામી આવ્યાજ કરવાની, નાટો ઇન્દ્રિયરૂપી શસ્ત્રો સુંદર અને કેળવાએલાં હોવાં જોઈએ.

આ શસ્ત્રો જો બિન કેળવાએલાં હશે તો શુદ્ધિવિકાસ પણ સારો નહિ થઈ શકે. બ્યવરિયત જ્ઞાન મેળવવા આની લાંચે જરૂર છે. શુદ્ધિની કેળવણીનો બધો આધાર ઇન્દ્રિયકેળવણી ઉપર અવલંબે છે. ઇન્દ્રિયોના વિકાસ પછીજ શુદ્ધિનો વિકાસ જન્મે છે.

ઇન્દ્રિયકેળવણી વગરનું શુદ્ધિજન પાંગળું રહે છે. એ સમજવા એક દૃષ્ટાંત લઈએ—

ધારો કે એક પુસ્તકપંડિત છે. તેને ત્રણ જાતનાં ઘી તપાસવા આપો, તો ઉત્તમ કયું છે તેની તે પારખ કરી શકશે નહિ; કારણ કે ઇન્દ્રિયવિકાસ અધુરો છે. પરિણામે તેની બૈદિક કેળવણી ખામીવાળી છે એમ માલમ પડી આવશે. આ પ્રમાણે ડૉ. મોન્ડીસોરીએ બાળકેળવણીમાં

ઇન્દ્રિયકેળવણીને અગ્રસ્થાને મૂકી તેને માટે વિવિધ સાધનોની યોજના કરી છે કે જે પ્રબોધક સાહિત્યોને નામે ઓળખાય છે.

ઇન્દ્રિયો કેળવવાનાં સાધનો—દર્શનની અને સ્નાયુની કેળવણી આપવાનાં સાધન:

૧ દટ્ટાની પેટીઓ નં. ૩

૨ મિનારો

૩ પહોળા સીટી

૪ સાંકડી સીટી

૨ રંગની:—રંગની તખ્તીઓની પેટીઓ.

૩ સ્પર્શની:—સ્પર્શનાં પાટીઆં.

રેશમ, મખમલ, લીન, સુંતરાઉ કાપડ વગેરે જાતના કાપડના બે કકડા.

૪ શીતોષ્ણની:—કાચના પ્યાલા, થર્મોમિટર.

૫ વજનની:—લાકડાની ત્રણ પેટીઓ.

૬ રૂપની:—ક્રોએક્સની લાકડાની ઇટે અને ધન, નાનાં રમકડાં, ધરતી નાની મોટી ચીજો.

૭ આંખ, સ્પર્શ અને સ્નાયુની:—ભૌમિતિક આકૃતિની છ ખાનંવાળી પેટી.

૮ કર્ણોન્દ્રિય:—અવાજની ડાબલીઓ.

જીલ અને નાકની ઇન્દ્રિયો કેળવવા માટે હલુસુધી કોઈ સાધન મોજવામાં આવેલું નથી. મોન્ડીસોરી સાધનોની વિશિષ્ટતા એ છે કે વસ્તુઓ પોતેજ બાળકોની બુદ્ધિનું સૂચન કરે છે. મોન્ડીસોરી ઇન્દ્રિયકેળવણી ઉપરાંત બૌદ્ધિક કેળવણી પણ આપે છે. તેમાં વાચનપ્રવેશ, લેખનપ્રવેશ અને ગણિતપ્રવેશ કરાવે છે. તે ઉપરાંત વાર્તા, સ્ટિમિયન, હસ્તઉદ્યોગ, ચિત્રકામ ને રમતને પણ બાલમંદિરમાં સ્થાન હોય છે.

મોન્ડીસોરી પદ્ધતિમાં શિક્ષકનું કાર્ય—આ પદ્ધતિમાં શીખવવું, બતાવવું, હુકમ આપવો, એમાંનું કશુંએ હોતું નથી, પણ બાળકને પોતાની મેળે સાહિત્યોનો ઉપયોગ કરવા દેવો અને એ સમયે તેની ક્રિયાનું શિક્ષકે બારીક અવલોકન કરી બાળમાનસને અભ્યાસ કરવાનો હોય છે.

સાહિત્યોનો ઉપયોગ કેમ કરવો તેનું માર્ગસૂચન શિક્ષકે એક વખત કરવાનું હોય છે. કોઈ બાળક સાધનોનો ઉપયોગ કરવામાં નિષ્ફળ જતું હોય અને પોતાની મેળે સફળતા પ્રાપ્ત ન કરી શકતું હોય તો શિક્ષક તેની માર્ગણી ઉપરથી થોડી મદદ કરે છે.

આ પ્રમાણે શિક્ષકનું કામ બાળકોની પ્રવૃત્તિનું અવલોકન કરવાનું છે. શિક્ષક તેને પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ રીતે અમુક કાર્ય કરવાની લેશ પણ ફરજ પાડતો નથી, ને તેને સ્વયં શિક્ષણના ચીલા ઉપર મૂકી આપે છે, અને બાળક સ્વપ્રયત્ને સ્વતઃસ્ફૂર્ણાને લીધે આગળ વધે છે.

મોન્ટીસોરી શિક્ષણપદ્ધતિને પ્રયોગમાં મૂકતાં પડતી મુશ્કેલીઓ:—

૧. તેનાં સાહિત્યો ખર્ચાળ છે.
૨. આ પદ્ધતિનું રહસ્ય સમજનાર શિક્ષકો મળવા મુશ્કેલ થઈ પડે છે.
૩. જનસમાજ હજી ત્રણ વર્ષનાં બાળકોને બાલગૃહમાં મૂકવા જોઈથી હદે કેળવાયાં નથી.

આ પદ્ધતિમાં નીચેની બાબતો ધ્યાનમાં રાખવાની છે:—

૧. પ્રત્યેક બાળકમાં જે કંઈ વ્યક્તિત્વ છે તેને સંપૂર્ણ માન આપવું.
૨. બાળકોને પોતાનું કામ (કેળવણી વિષયક) સ્વચરફૂર્ણા પ્રમાણે કરવા દેવું, વચ્ચે નિરોધ કરવો નહિ.
૩. બાળકોને પોતાનો વિકાસ પોતાની મેળેજ સાધવા દેવો.

બાઈન ટ્રેનિંગ કોલેજ, દાર વિમેન, } ગુણવંતી આણંદજી ઠાકર
રાજકોટ.

આપણા દેશની વર્ષાઋતુ

“તાપ તપે મે માસમાં, જુન ગરમે ધમધાર; ઓકટોબરમાં આળશે જળ વરસાનું જોર.” એ કવિત્રી દલપતરામની વાણીનું સત્ય આપણા દેશની ઋતુઓને લાગુ પડે છે, એ હરકોઈ જાણે છે. અંગ્રેજી જુન માસમાં આપણે ચોક્કસ માની લઈએ છીએ અને ખરેખર અનુભવીએ છીએ કે જુન માસથી હિંદુસ્તાનમાં—આખાએ દેશમાં વરસાદ પડેલો શરૂ થાય છે, અને સરકારી રિપોર્ટ ઉપરથી આપણે જાણીએ કે સિંધોનમાં ચોમાસું ખેડું ત્યારે થોડા દિવસમાં મલખાર કિનારે અને ઉત્તરોત્તર હિંદુસ્તાનમાં સામાન્ય રીતે વરસાદ વરસવા માંડે છે. દેશી મહીનાઓના હિસાબે જેઠ માસમાં ચોમાસું ખેસવાનાં ચિહ્ન જણાવા લાગે છે અને દક્ષિણ હિંદુસ્તાનને પશ્ચિમ કિનારે તેમજ બંગાળના અને અહરદેશના કિનારે પણ વરસાદ પડવા માંડે છે; એટલે એ સમાચાર સાંભળીએ ત્યારે આપણા જીવને નિરાંત વળે છે કે વરસાદ હવે દેશમાં ફરી વળશે. આપણા દેશના

ગરમીથી પાણી ઉગે આકાશમાં ખેંચાય છે. સૂર્યને એટલા માટે સંકર્ષણ લગવાન કહીશું. એ મહાસાગરોમાંથી ખડે તરફ પવનો આવે અને પવનો જ્યારે રોકાય ત્યારે વરસાદ રહે. વરાળ તેમાંથી ઠલવાય છે, અને ધરતી ઉપર ચેતન આવે છે. પૃથ્વીનાં નકશામાં વાર્ષિક સરેરાશ વરસાદનું પ્રમાણ જોશો તો જ્યાં ઉપર જણાવેલી અનુકૂળતા છે ત્યાં વરસાદનું પ્રમાણ વધારે જણાશે. વરસાદનું પ્રમાણ વધારે કેમ છે તેનાં બીજાં કારણો પણ છે પણ તે અત્રે જણાવવાનો અવકાશ નથી.

આપણા દેશની પૂર્વ અને પશ્ચિમે બે સાગર છે અને એ બે બે સાગરોમાંથી પવનો આપણા દેશ તરફ વાય છે. આ પવનો મોસમી પવનો કહેવાય છે.

હવે ઉનાળામાં સૂર્ય ભગવાન જ્યારે ઉત્તરાયનમાં આવે છે, ત્યારે એશિયાના મુખ્ય પ્રદેશો વધારે તપે છે અને ઉત્તર હિંદુસ્તાનનાં વિશાળ મેદાનો-રજપુતાના, ગંગા-જમના પ્રદેશ-તપે છે. તે પ્રદેશ ઉપરના પવનો પાતળા ચર્ધા બાળુના પ્રમાણમાં ભારે પવનોને તે જગ્યા આવે છે; એટલે દક્ષિણ સમુદ્રના પવનો તેમની જગ્યાએ આવે છે એ વાત સહેલી અને સમજાય તેવી છે. પણ એ પવનો શુદ્ધ દક્ષિણથી ઉત્તર તરફ આવવાને બદલે નૈઋત્યથી ધ્રુવાન તરફ ગતિ ધારણ કરે છે એનું કારણ ફેરલે સમજાવ્યું છે. પૃથ્વીની પશ્ચિમથી પૂર્વ તરફની દૈનિક ગતિને લીધે પવનો આવી રીતે મરડાય છે એ એનું ટુંકમાં કારણ છે.

કટિબંધ અને અક્ષાંશ બેતાં આપણો દેશ સ્વાભાવિક રીતે ધ્રુવાની વ્યાપારી પવનનો પ્રદેશ છે; એટલે જો અસમાન ગરમીને લીધે પવનની દિશામાં ફેરફાર ન થાય તો હંમેશાં આપણા દેશમાં ધ્રુવાની સૂકા પવનનું સામ્રાજ્ય વાવત ચંદ્ર દિવાકરો રહે. પણ તેનું સામ્રાજ્ય ઉનાળાની ઋતુ બેસતાં તૂટવા માંડે છે અને અરબી અને અંગાળા સમુદ્રમાં તેનાં જળરો દરીફ જન્મે છે, જે ઉનાળો ઉતરતાં બળવતર બની ધ્રુવાની પવન સામે જંગમાં ઝુકાવે છે અને તેના સામ્રાજ્યને તે છીનવી લઈ પોતાનું સામ્રાજ્ય સ્થાપે છે.

પણ આ સામ્રાજ્ય સંયોપતાં પહેલાં તેને ધ્રુવાની પવનો સાથે અનેક વાર યુદ્ધ કરવું પડે છે. સૂર્યભગવાનની તે સાહાય્ય લઈ તેના પ્રતિપક્ષીને તે નબળો પાડે છે અને પછી પોતાનું બળ દાખવે છે. સૂર્યનાં પ્રચંડ કિરણો ધ્રુવાની પવનનાં દાડ દીર્ઘ કરી નાખે છે, તેને તે પાતળા બનાવી નાખે છે અને તે દરમિયાન નૈઋત્યના પવનો તેને દગાવતાં આગળ

વધતી આવી છેવટે આખા દેશમાં પોતાનું સામ્રાજ્ય સ્થાપે છે. આપણે એ ગુપ્ત યુદ્ધ નજરે જોઈ શકતા નથી; છતાં તે આકાશમાં અદૃશ્ય રીતે થયા કરે છે. યુદ્ધ કાંઈ પાંચ પંદર દિવસ ચાલતું નથી. માર્ચ મહીનો ખેસતાં ઇશાની પવનો દીઘા પડી જાય છે; કારણ સૂર્ય તેને તપાવવા માંડે છે. એપ્રિલ માસમાં તે લગભગ હ્રસ્ત થઈ જાય છે. મે માસમાં તેનું અસ્તિત્વ જણાતું નથી અને દક્ષિણ-પશ્ચિમના પવનો તેનું સ્થાન લેતા જણાય છે; અને જુન મહીનાથી નૈઋત્યના પવનો નિરંતર વાતા-જોઈએ છીએ. આ યુદ્ધમાં આ પવનો પહેલાં વાદળાં રૂપી લશ્કરની મોખરાની દુકડીઓ મોકલે છે, પણ એ દુકડીઓને પ્રાયઃ લોપ થઈ જાય છે, છતાં તે નિરાશ ન થતાં ફરીથી તેવી ને તેવી અનેક દુકડીઓ મોકલી આખરે દેશને કબજે કરવાનો આરંભ કરે છે. આખા દેશમાં લશ્કર પથરાઈ જાય છે, કોઈ કોઈ વારે તે દુકડીઓને પાછું હઠવું પડે છે પણ સતત પ્રયાસ વડે તે ઇશાની પવનોને જુન મહીનામાં તે દેશમાંથી હાંકી કાઢે છે. આ પ્રમાણે ઝપાઝપીઓ થયા પછી ઇશાની પવન જ્યારે પોતાનું સામ્રાજ્ય છાડી દે છે, ત્યારે નૈઋત્યના પવનોનું સામ્રાજ્ય તેની જગાએ સ્થંપાય છે. દેશમાં તેનો પ્રભાવ તરત માલમ પડે છે. ચોમેર મેઘાડંબર છાંયી રહે છે, વીજળાઓ ઝંખકે છે, અને ગડગડાટથી તે પોતાના સામ્રાજ્યની જયઘોષણા કરી લોકમાં નવું ચેતન આણે છે.

સામાન્ય રીતે આપણે એમ માનીએ છીએ કે ઉત્તરના પ્રદેશો તપે એટલે પવનો ઉઘા ચડે. અને તેની જગાએ નૈઋત્યના પવનો આવે અને દેશમાં વરસાદ આવે. જો પવનો આવવાનું આ એકેજ કારણ હોય તો વરસાદ આપણા દેશમાં નિયમિત વખતેજ આવેલા જોઈએ. જુનની ૧૦ મી તારીખે મુંબઈમાં વરસાદ પડેલા જોઈએ. મે માસમાં સિલોનમાં ચોમાસું ખેસતું જ જોઈએ. મુંબઈમાં વરસાદ આવ્યા પછી ૧૦ દિવસમાં ગુજરાતમાં વરસાદ આવેલા જોઈએ. આપણી આ ધારણા હંમેશાં સફળ નથી થતી. ઘણી વખત ચોમાસું ગોઠું ખેસે છે, ઘણીએ વખત તે વહેલું ખેસે છે, કેટલીએ વખત અનાવૃદ્ધિ થઈ દુકાળ પડે છે. આમ વિચિત્ર સ્થિતિ થવાનાં કારણો ઘણાં છે. આપણા દેશની વર્ષાઋતુ મોડી ખેસશે કે વહેલી તેનાં કારણો બીજા પ્રદેશના હવામાન ઉપર આધાર રાખે છે. તે આકાશના વાયુમંડળમાં થતા ફેરફારો પણ ઉપર આધાર રાખે છે. દાખલા તરીકે, આસ્ટ્રેલિયા, દક્ષિણ આફ્રિકા અને ડૂરના બીજા દેશોના ઉજ્જ્વલતા-માન તથા વાયુભારના પ્રમાણ સાથે આપણા દેશની વર્ષાઋતુનો સંબંધ

સંકળાએલો છે. આ સાલ ચોમાસું વહેલું બેસશે કે મોકું, વરસાદ ચોખ્ખ થશે કે ઓછોવતો, એ બાબતો બીજા દેશોનાં વાયુમાન, ગરમીમાન તપાસી સાધારણ રીતે નક્કી કરી શકાય છે. સરકારી વાયુચક શાસ્ત્રીનો એવો અભિપ્રાય છે કે આ વખતે એકંદરે વરસાદ ૭૫-૮૦ ટકા જેટલો થશે. તેનાં કારણોમાં તે બીજા દેશોની આવા પ્રકારની સ્થિતિ જણાવે છે.

શિક્ષકે આપણા દેશની ઋતુઓ શીખવતી વખતે આવી આવી ઊંડી બાબતોનો વિચાર કરી તે શીખવવી જોઈએ. એ કાંઈ યાંત્રિક સંકલના નથી કે આવી મરડી કે લોલક માધ્યું. આની પાછળ વિજ્ઞાન રહેલું છે એટલે નિયમોનું સ્પષ્ટી કરણ કરી ઋતુઓનાં કારણો સમજાવવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

આધુનિક કન્યાકેળવણી અને તેને અંગે કરવા લાયક સુધારા*

દેશ પરદેશની ચતુર્તીનો મુખ્ય આધાર કન્યાકેળવણી ઉપર રહેલો છે. તે કેવી રીતે આપવી જોઈએ, તે વાત હાલના કેળવણીકારોના સમજવામાં આવવાથી દિનપ્રતિદિન કેળવણીમાં, સુધારાની સાથે વધારો કરવા સાદું નવા નવા વિષયો દાખલ કરવામાં આવે છે; પણ તે વિષયોના હેતુઓ શું છે, કેવી રીતે તે પાર પાડી શકાય છે, ક્યાં કારણો તેમાં વિઘ્નકર્તા હોય છે, વગેરે બાબતો ઉપર ધુરંતું લક્ષ નહિ અપાવાને લીધે લાભને બદલે નુકસાન થાય છે.

આથી કરીને હાલની કન્યાકેળવણી એ વાસી ફળફળાદિની દુકાન જેવી લાગે છે; કેમકે દુકાનમાં દરેક જાતનાં ફળ સુંદર અને શરીરને લાભકારક ઉપરથી જણાય છે, પરંતુ તે ફળોને કાપીને લક્ષપૂર્વક ચૂસવામાં આવે છે ત્યારે સમજાય છે, કે તેમાં મિઠાશવાળો ભાગ સુકાઈ ગયો છે, ને છોતરાં તથા ગર્ભ દાંતને મહેનતના બોળરૂપ છે, તેમ હાલની કેળવણીના હેતુઓ અને નિયમો રૂપી રસ નહિ સમજાવવાને લીધે, વિષયો શુષ્ક થઈ શરીર અને બુદ્ધિને બોળરૂપ થાય છે.

પહેલી હકીકત તો એ છે કે “પહેલું સુખ તે જાતે નયો.” આ કહેવતના આધારે શરીરની તંદુરસ્તી એ મુખ્ય સુખનું સાધન છે. તે

* એકા જિજ્ઞાસા સદ્ગત સુનીલાલ દામોદરદાસ ગાંધી સ્મારક ફંડની ધનામી દક્ષિણમાં પસંદ કરેલો આ નિબંધ છે.

તંદુરસ્તી જળવવા માટે નિશાળનાં મકાન જોઈએ તેટલા પ્રમાણમાં મોટાં અને ખુલ્લી હવા તથા સૂર્યનો પ્રકાશ આવે એવાં હોતાં નથી. આ દરકત ખાસ કરીને શહેર કરતાં ગામડાંમાં ઘણીજ હોય છે. જેમકે એક જોરડીનું માપ ૧૦x૫ ચાર્ડનું હોય અને તેમાં બાળાઓની સંખ્યા ૭૦-૮૦ સુધી ચાર વર્ગમાં બેસાડવામાં આવે છે. આ પ્રમાણ પુરવાર કરે છે કે મકાનની મૂકેલી ઘણીજ હોય છે. વળી તેમાં ધ્યાનમાં રાખવાનું એ હોય છે કે લાલુનાર બાળાઓને શરીર કેળવવા સાર, ફીફ, રમતને માટે જગ્યા હોતીજ નથી અને કંઈક હોય છે તો તે થોડી પણ ખુલ્લી હવા મળી શકે તેવી તો નહિજ. આથી બાળાઓમાં નબળાઈ જોવામાં આવે છે. તેની અસર મગજ ઉપર થયાં વિના રહેતી નથી.

ખીજ વાત કે મરજિઆત કેળવણી આપવામાં આવે છે તેથી મા-બાપની અગ્રાન્તતાને લીધે બાળાઓ તરફ તેમનું લક્ષ ખીલકુલ હોતુંજ નથી. તેમજ તેઓ તેમની અનિયમિતતાની અને ભવિષ્યના દુઃખની દરકાર રાખતાંજ નથી. આ કારણથી તેઓ નિશાળે નિયમસર અને દરરોજ હાજરી આપતાં નથી. તેના પરિણામે શિક્ષિકાઓના શિક્ષણની સફળતા જોઈએ તેટલા પ્રમાણમાં ફળીભૂત થતી નથી.

આથી શિક્ષિકાઓનું બાળાઓ તરફ હાજરી ખાખતનું દબાણ થાય છે. આ દબાણથી કેમજ બાળાઓ કંટાળે છે, અને લાલુવા તરફ અરુચિ જણાવે છે.

કેટલાંક સુધરેલાં કુટુંબો લાલુવાની જરૂર છે, એમ સમજવાથી પ્રેમથી કે ત્રાસથી લાલુાવે છે, તે બાળાઓ લાલુ છે. આ નિયમ કંઈક અંશે શહેરમાં પળાય છે, પણ ગરીબ અને અલભુ કુટુંબનાં માલુસોની આર્થિક સ્થિતિ નરમ હોવાથી, બાળાઓને લાલુાવતા નથી. આ અલભુ બાળાઓની સાથે, લાલુનાર બાળાઓ રમવાથી કુટેવો શીખે છે. તેમ કેટલાંક સંજોગોને લીધે, તે બાળાઓ ઉપર, ધરકામનો બોજો આવવાથી અધવચ બીડી જાય છે. પછી હિંમર લાયક ચતાં ગૃહવ્યવસ્થાનો બોજો માથે પડે છે, તે ઉપાડવાની હિંમત નહિ હોવાથી દુઃખથી રિખાય છે.

એથી ઉલટું સીએને લાલુવાની જરૂર જ નથી, એમ કેટલાંકનું માનવું હોય છે. પણ તેમણે જાણવું જોઈએ કે, "સુખનું મૂળ સંતોષ" છે, તે સંતોષ ક્યારે રહે! જનને પક્ષની જ્ઞાનની સમાનતા હોય ત્યારેજ. જેમ ધીના વેપારી અને ધરાકની વચ્ચે સંતોષનું મૂળ દાંડી છે. જો દાંડી એક બાજુ નમતી રહે તો વેપારી નારાજ થાય, કાં તો ધરાક નારાજ

ચાય છે. પરંતુ ઘાંડી બંને બાલુથી સરખી રહે છે, ત્યારે બંને પક્ષ રાજ રહે છે ને તેમનામાં દ્વેશ ઉત્પન્ન થવાનું કારણ રહેતુંજ નથી. આવી રીતે બે પુરુષોની 'મિત્રતા' પણ તેમના વિચારોના કે સ્વભાવમાં મળતાપણા ઉપર આધાર રાખે છે. પણ તેમના વિચારોમાં ફેર પડતો જાય છે, તેમ તેમનો સંબંધ ઓછો થતો જાય છે. આજ પ્રમાણે બંને દંપતીની વચ્ચેના સંતોષનું મૂળ જ્ઞાન ઉપર આધાર રાખે છે, અને એ જ્ઞાન પોતાની માફક સ્ત્રીને લણાવ્યાથી આવી શકે છે. તેથી બંનેના વિચારોનું એકમ વધતું જાય છે એટલુંજ નહિ, પણ એકેકને અણીના વખતમાં મદદગાર થાય છે. જેમ સરસ્વતીએ વિદ્યાભ્યાસ કરીઃ ધણું જ્ઞાન મેળવ્યું હતું, તે શ્રી શંકરાચાર્ય સાથેના વાંદવિવાદમાં પોતાના પતિ મંડનમિશ્રની અર્ધાંગના તરીકે, તેણે કેટલીક મદદ કરી તથા વીરમંતીએ પોતાના પતિ જગદેવનો પ્રાણ જંગલમાં વાઘણને તીર મારી બચાવ્યો તેમ મહારાણી વિકેટોરીયાએ લગ્ન વખતે અને રાજ્ય ચલાવવામાં વિવેક, નમ્રતા, પ્રેમ, અને ઉદારતા જેવી ઉંચા પ્રકારની બતાવેલી છે, તેમ ગરીબોની લાગણી નહિ દુઃખાવવામાં મિતળજેથી રાજ્યકારભાર ચલાવવામાં મક્કાવ તળાવ બંધાવતી વખતે કેવો ઇન્સાફ આપ્યો છે, આવા ઉંચા ગુણો કેળવણી આપવાથીજ સ્ત્રીઓમાં આવી શકે છે.

આથી સમજાય છે કે ફરજિયાત કેળવણીની ખાસ જરૂર છે અને તેની સાથે ગરીબ ને હલકી કેમની દરેક બાળાને લણવાનાં સાધન પુરું પાડવાની જરૂર છે. આ હરકતો શહેરમાં કંઈક ઓછી હોય છે, પણ ગામડાંમાં ઘણીજ નુકસાનકર્તા થાય છે.

શિક્ષણ ધણુંજ થોડું લેવામાં આવે છે, કારણ કે બે ત્રણ ધોરણ સુધીના જ્ઞાનથી, બાળાઓની વિચારશક્તિ સારાનરસાનો. ભેદ સમજવાને લાયક હોતી નથી; તેથી તેની નજરે જે જે બનાવો જોવામાં આવે છે, તેમાં તેનું મન પરોવાય છે અને તેથી તેઓ જુદું બોલવું, ઉદ્વેગ કરવી, વડીલોની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરવું, વગેરે દુર્ગુણોમાં દોરવાઈ જાય છે, અને ખિચારી નિર્દોશ બાળાઓ, સાસરીના તથા પરકુટુંબનાં માણસોના સ્વભાવ અને વર્તન નહિ સમજવાથી કલેશનું સાધન ગણાઈ શિક્ષાને પાત્ર થાય છે. આવી તિરસ્કાર વૃત્તિથી તેના પર જીલ્લમ ગુજરવામાં આવે છે. આથી સમજશક્તિ અને સહનતાના અભાવે, કોઈ વખત આત્મઘાત કરેલાં જોવામાં આવે છે. તેમ કોઈ બાળા વિષવા થાય ત્યારે તે તેની મિલકત સાચવવાને લાયક નથી તેમ કરી કુટુંબના કોઈ માણસના કબજામાં તેને

સોંપવામાં આવે છે; એટલે તે મિલકત પોતાની જ છે. એમ માની વિધવા બાઈને તથા તેનાં નાનાં બાળકોને છતી મિલકતે ગુંજરાન ચલાવવાના સાંસા પડે છે.

વળા કોઈ જગ્યાએ મિલકત સોંપવામાં આવે છે, ત્યારે તેની લેવડ-દેવડનો હિસાબ નહિ આવડવાથી પારકા માણસની ખુશામંત કરવી પડે છે; છતાં હિસાબનો ખંસ લાલ તે બાઈને મળતો નથી. કોઈ વખત એવા બનાવો જોવામાં આવે છે કે કોઈપણ જાતની વિદ્યા કુળની મોટા-ઠના ટેકમાં શીખવવા દેવામાં આવેલી ન હોય અને પાછળથી વિધવા થાય ત્યારે કોઈ કમાનાર નહિ હોવાથી શ્રીમંતાઈ શીટી ગરિબાઈ આપોઆપ આવી જાય છે; ત્યારે ખિયારી વિધવાના દુઃખનો અંત આવતો નથી. આ પ્રમાણે ભૂખમરાથી દબરો જાળવિધવાઓ પોતાના શિયળવૃત્તનો ભંગ કરી બેસે છે. આવા બનાવોથી કેળવણીને ઉત્તેજન નહિ મળતાં નિર્દાય છે, થંથુ અધુરું જ્ઞાન આપવાની પોતાની ખામી માઆપો સમજતાં નથી. માટે વ્યવહાર ચલાવવાને ખરોખર લાયક થાય, તેવી વિચારશક્તિ કેળવાઈ મળજીત ચતાં સુધી લણાવવામાં આવે તો તે લણુતરના પ્રભાવથી સમજી શકે કે વ્યવહારમાં કેવી કેવી દરકતો આવે છે. તે કેવી રીતે દૂર કરી શકાય, શું કરવાથી તુકસાન થશે, વગેરે જાણતો ઉપર પોતે સમજીને પોતાના વર્તનમાં પોતેજ સુધારો કરે છે અને બીજાને પણ સુધારી શકે છે. વળા તેઓ અમુક કામ માથે લે છે, તે તેમાં મન પડાવે છે, એટલે કંઈક કામ ખંત અને કાળજીથી કરી, પોતાનું લવિષ્યનું જીવન સુધારી શકે છે. તે ઉપરાંત વિચારશક્તિવડે લીધેલા જ્ઞાનનો, વ્યવહારમાં ઉપયોગ કરતાં શીખે છે. આવી રીતે તેઓ કુદરતના નિયમોને અનુસરી તેવી દૃષ્ટિથી વહેવાર બની શકે છે.

અધુરો ઘડો ઝટ છલકાશે, એ નિયમ ધ્યાનમાં રાખી શ્રીમંત અગર ગરીબ તેમ ઉંચ કે નીચ દરેક જ્ઞાતિની બાળાઓને ઓછામાં ઓછી પ્રાથમિક કેળવણી પુરેપુરી લેવાની જરૂર છે. તેમ તેટલી કેળવણીની દરેક વ્યાવહારિક કામમાં જરૂર પડે છે. જેમકે વખતશાહ શકના બહોળા વેપાર પ્રમાણે તેને ઘેર વીસ પચીસ ગુમાસ્તા, આરબનો ઘોડો, ઘોડાગાડી-ઓ વગેરે રાખવામાં આવતું, અને શૂઠ કાગળીઆના રોગથી એકાએક બે વર્ષના બાળકને મૂકીને મરણ પામ્યા, પણ હરખબાઈએ વિદ્યાબ્યાસ કરીને, જે જ્ઞાન મેળવ્યું હતું, તેથી તેણે પોતાનું લેણદેણું, પાંછલા સરવાળાં તપાસી જણી લીધું, અને નોકરોને ખર્ચ આપી કે ટપાલના કાગળોના

જવાબ મને પૂછીને લખવા, તે નીચે-તેની સહી લેવી. હૂડી, પત્રિકા પરવાનગી સિવાય લખવી કે ખરીદવી નહિ. વળી પરદેશની દુકાનની રોજની ખરીદી, વેચાણ, નફોતોટો, સિલક વગેરે જાણી આવે એવો પત્ર ટપાલમાં મંગાવવા માંડયો. આવી પોતાની કેળવાએલી શુદ્ધિ વડે-શેઠના કરતાં વેપાર વધાર્યો. આ પ્રમાણે તેણે નામામાં સંપૂર્ણ જ્ઞાન મેળવ્યું હતું. તે તે વેપાર ચલાવી શકી. આવી રીતે પ્રાથમિક શિક્ષણ પૂર્ણ લેવામાં શારદાબીલનો કાયદો અમલમાં મૂકવામાં આવવાથી મદદરૂપ થયો છે.

આ પ્રમાણે એક પણ બાળા એવી નહિ રહે કે તેની અજ્ઞાનતાનો લાભ ખીજે લઈ શકે, તેમ ખીજના જ્ઞાનના વધારામાં હરકત કરતાં પણ થાય. અધુરા જ્ઞાનથીજ કુમારને સારો માની પોતાની હઠ નહિ છોડતાં તે કામમાં વધારે દોરાય છે. તેથી જેમ બધા રોગનું ઔષધ હોય છે, પણ વહેમી રોગનું ઔષધ વેદ આપી શકતો નથી, તેમ તેવી બાળાઓને કુમાર-માંથી સન્માર્ગે લાવી શકાતી નથી. મૂર્ખ માણસને ઉપદેશ કરવાનું સહેલું થાય છે, પણ અર્ધજ્ઞ માણસને તો વશીકરણનો મંત્ર પણ ઉપદેશ કરી શકતો નથી.

શારદા ચંદુલાલ

હેડમિસ્ટ્રેસ ઓફ કન્વાન્સાન્સ, જિલ્લે ખેડા

ખેડા જિલ્લા કેળવણીપ્રદર્શન.

કાસરા મુકામે કેળવણીપ્રદર્શન તા. ૨૭ મી નવેમ્બર સને ૧૯૩૧ ના રોજ ઉત્તર વિભાગના મે. એ. ઈ. સા. બ. શ્રી. કે. જી. ગીડવાણી સાહેબના શુભ હરતે ખુલ્લું મૂકવામાં આવ્યું હતું. એને અંગે તેઓશ્રીના પ્રમુખ-પણા નીચે તા. ૨૭ અને ૨૮ મીએ પ્રદર્શનસમારંભ રાખવામાં આવ્યો હતો અને તા. ૨૯ મીએ શિક્ષકોની કોન્ફરન્સ રાખવામાં આવી હતી. ત્યારબાદ એક અઠવાડિયા સુધી આ પ્રદર્શન જાહેર પ્રગતે જોવા માટે ચાલુ રાખવામાં આવ્યું હતું.

આવાં પ્રદર્શનથી જુની ઘરેખમાં પડેલા શિક્ષકો હાલની શિક્ષક-પદ્ધતિથી વાકેફ થાય છે, ખાતાના અધિકારીઓ અને શિક્ષકો નિકટ સંબંધમાં આવતાં કુટુંબભાવ કેળવાય છે, અને કેળવણીના કાર્યમાં નવું બળ આવે છે. પ્રગતે કેળવણીની પ્રગતિ જાણવાની તક મળે છે, અને વિદ્યાર્થીઓનાં માત્રાપ તથા શિક્ષકો પરસ્પર હળીમળી કેળવણીના કાર્યમાં સક-

કાર સાધે છે. આવા અનેક લાંબા પ્રદર્શન ભરવાથી મળે છે, તેથી ખેડા જિલ્લાનાં મે. ડે. એ. ઇ. સાહેબ શ્રી. જનુભાઈ સાહેબે આ જિલ્લામાં તેના પ્રચાર કર્યો છે. ખોરીઆવી, ચિખોદ્રા, મહુધા અને ઠાસરા એ ચાર ઠેકાણે જિલ્લા પ્રદર્શન તથા નાપાડ, કાલસર વગેરે ઠેકાણે નાના મોટા સ્કાલિટના મેળાવડા અનેક થયા છે. કેળવણીના કાર્યમાં અધિકારી સાહેબોનો ઉત્સાહ અને શિક્ષકોનું તેમના પ્રત્યે માન અને પ્રેમ એ આવા ઉત્સવો ફતેહમંદ થવાનાં કારણો છે.

ઠાસરા કેળવણી પ્રદર્શનનો લાભ ખેડા જિલ્લાના લગભગ ૪૦૦ શિક્ષકો અને ૧૦૦ સ્કાલિટો, પંચમહાલ કેળવણી બોર્ડ પસંદ કરી મોકલેલા શિક્ષકો, ખંભાત સ્ટેટના શિક્ષકો, અમદાવાદ મ્યુનિ. શિક્ષકો, અને આબુખાલુનાં ગામડાંના આશરે દસથી પંદર હજાર માણસોએ લીધો હતો. આ શુભ પ્રસંગે માનવંતાં મહેમાનો કન્યાશાળાઓનાં ઇન્સ્પેક્ટર મિસ ટવેલ્સ સાહેબ, પંચમહાલ કેળવણી બોર્ડનાં માશુ ચેરમેન મિસ ન્યુટન સાહેબ, ખોરસદ મિશન ટ્રે. કો. નાં મિસ સાહેબો વગેરે પધાર્યા હતાં, અને કેળવણી પ્રદર્શન પ્રત્યે પોતાની અભિરુચિ પ્રકટ કરી હતી.

ઠાસરા નિવાસી શ્રીમાન્ શેઠ યુનીલાલ ભોગીલાલ અને જિલ્લા લો. બો. મેજિસ્ટ્ર શ્રીમાન્ દેસાઈભાઈ હરિભાઈ પટેલ એમણે પધારેલા શિક્ષકો અને મહેમાનોનું નિત્ય સ્મરણમાં રહે તેવું સ્વાગત ઘણાજ ભાવથી કરી સર્વને આનંદ આપ્યો. ઠાસરાનાં અવલ કારકુન મે. પટેલ સાહેબે પ્રદર્શનના કામમાં કૌમંતી સહાય કરી હતી. ઠાસરાના અન્ય સહૃદયસ્થોએ પણ આ પ્રસંગને વધાવી લઈ સ્વાગતમાં યથાશક્તિ પરિશ્રમ લીધો તે તેમનો કેળવણી પ્રત્યે જોડો પ્રેમભાવ દર્શાવે છે.

પ્રદર્શન વ્યવસ્થા—ઠાસરા તાલુકા સ્કૂલના મકાનમાં પ્રદર્શન જુદા જુદા વિભાગમાં ગોઠવવામાં આવ્યું હતું. (૧) ગણિતવિભાગ, બિન અને સુતરનું વણાટકામ. (૨) સૃષ્ટિજ્ઞાન, અને વિદ્યા, (૩) ચિત્રવિભાગ, માટીકામ અને મોડેલ, (૪) શરીરવિજ્ઞાન, (૫) બાળવાચન, ગોતીકામ, અને ઐતિહાસિક વક્ષા, (૬) ભૂગોળ વિભાગ, સીવણકામ અને હસ્તઉદ્યોગ.

પ્રવેશદારના ઓટલા ઉપર કપડાની પટ્ટીથી ફેમ કરેલા અને કાચથી મટેલા ફેટા સુંદર ડિઝાઈનમાં ગોઠવવામાં આવ્યા હતા. કપડાના કરચલીવાળા તાણા કાઢી તે ઉપર ઘટતે રથજે રેશમી પટ્ટી મૂકી બનાવેલો સુંદર દાર મધ્યના ફેટા ઉપર મૂકવામાં આવ્યો હતો. ઠાસરા કન્યાશાળાનું આ કામ આકર્ષક હતું.

પ્રવેશદ્વાર સ્વાગતના મોતીના તોરણથી અને સુતરના જાળીદાર ચક્રથી શણગાર્યું હતું. જણિતવિભાગમાં સંખ્યાશિક્ષણ, મણુકા અને સળાઓથી બનાવેલા આંકના નમુના, અપૂર્ણાંકના નકશા ઉપરાંત “અદલ ઇન્સાફનો” હાથીની વહેંચણીનો નાપાક સૂક્ષ્મનો નમુનો, અને “સાગરમાં નાવ”નો વડોદ સૂક્ષ્મનો નમુનો ધ્યાન ખેંચે તેવા હતા.

ભૂમિતિની આકૃતિઓ અને માપકરણોના સિદ્ધાંતદર્શક નમુના સાથે કપડાવણુજ ઉર્દુ મંત્રેસાનું સુદક્ષેત્રનું ગોઠેલ બાળકોને પ્રતોદ આપતું ગોઠવવામાં આવ્યું હતું.

સૃષ્ટિગાન અને વિદ્યાવિભાગમાં આકાશદર્શન, એકંદળ અને દ્વિંદળની સરખામણીદર્શક વીરસદ સૂક્ષ્મનો નકશો, સુકવેલાં પાનનો પ્રકારદર્શક ખેડવા સૂક્ષ્મનો નમુનો, તારીખવાર વાલનો વૃદ્ધિક્રમ દર્શાવતો નમુનો અને વિદ્યાર્થીઓની તારીખવાર લીધેલી નોંધની સૃષ્ટિગાનની કાલસર સૂક્ષ્મની નોટો, રેશમના કીડાને ઉછેરવા મેળંધી પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન આપતી સરખેજ સૂક્ષ્મની ટોપલી, અને રેશમના કીડાને ઉત્પત્તિ વિષે ઠાસરા સૂક્ષ્મનો નકશો, કાલસર અને ખેડવા સૂક્ષ્મના રહી કાચના ટુકડાઓ ઉપયોગમાં લઈ બનાવેલા કેલિ ડાઈકોપ કે પ્રકાશના ચમત્કારના નમુના વગેરે આનંદ સાથે બાળકોના જ્ઞાનમાં વૃદ્ધિ કરે તેવાં હતાં.

આરોગ્યવિભાગમાં તાંદુરસ્તીને તુકસાનકારક કુટેવો, મેલેરીઆ, ધ્રુમ ક્ષય, કોલેરા, હવા, પાણી, ખોરાક, કપડાં, આરોગ્યના નિયમ, ધરતું મહત્વ કસરત અને રમત, અકરમાત, જીંઘ અને આરામ આ બધાં ઉપયોગી પત્ત પંડોળી સૂક્ષ્મનાં હતાં. વળી હૃદય અને ફેફસાં, હોડપિંજર, મગજ, લોહી, બ્રમણ વગેરે નકશા જુડી જુડી સૂક્ષ્મના આવેલા, તેમાં ચિખોદ્રા સૂક્ષ્મ કામ આગળ પડતું હતું.

ચિત્રવિભાગમાં સારસા સૂક્ષ્મનું ડિઝાર્બન કામ, સૈન્યપુરનું તાજમહાલ નું ચિત્ર, નેસનું રણછોડજીનું ચિત્ર, ખંભોજનું ગણપતિનું ચિત્ર, સહુધા સ્વામીનારાયણનું ચિત્ર, ઠાસરાનું જનકસર્ખાનું ચિત્ર, અડાસનાં પદાર્થચિત્ર અને કાલસર તથા ચિખોદ્રાનાં વિદ્યાર્થીઓનાં ડિઝાર્બન ચિત્રો ઠીક હતાં.

વાર્તાચિત્ર ધણું હતાં. કાગડની ચતુરાઈનાં ધણું ચિત્ર પૈકી પંડોળ સૂક્ષ્મનું કામ સારું હતું. નેસનું “શિકારી સાહેબ, સિંહ અને મગરનું, વીરસદનું “કાંગડો અને સિઆળનું,” વાડનું “મરેલો હાથી અને શિઅળનું,” કાલસરનું “સિંહ અને સિઆળનું” વાર્તાચિત્ર, તથા સુરેલી

“બગલો અને શિયાળું” પેપરકટિંગ ચિત્ર એ સૌમાં ધ્યાન ખેંચા તેવાં હતાં, ડ્રિલનું ચિત્રકામ ચિખોદ્રાનું સારું હતું.

મોડેલ કામમાં “નનદી ભુવન” ડોક્ટર કન્યાશાળાનું, “શાન્તિ ભુવન” ઠાસરા કન્યાશાળાનું, વડોદરાની શહેર માંડવીનું મોડેલ આગરવાનું અણપ્રક અને સુધરેલા ગામનાં બે સરખામણી દર્શક મોડેલ અવારસાનાં તથા અનારોગ્ય અને આરોગ્યદાયક સ્કૂલોની ભિન્નતા બતાવનારાં બે મોડેલ કાલસર સ્કૂલનાં હતાં. અગત્ય અને સુંદરતાની દૃષ્ટિએ બધાંજ સારાં હતાં. કાગળનાં, બિનનાં, અને રેશમનાં ફલગ્રહ પ્રદર્શનની શોભામાં જરિ કરતાં હતાં. વાચનવિભાગમાં એક સાથે શબ્દ વાચન નીસરાયા સ્કૂલ હતું. બાળપોથીનું અને ઉર્દુ કાપડાનું વાચન જુદી જુદી સ્કૂલોનું સાર ચિત્રો સાથે આવેલું હતું. પંડોળા સ્કૂલનું વાક્યપૃથક્કરણ અને બાપાનું કલ્પવૃક્ષ જેવા લાયક હતું. “પશુમાં તકરાર” એ પાઠનું ચિત્રવાચન ઠાસર અને પીરસદ સ્કૂલનું જેવા લાયક હતું.

ઇતિહાસ વિભાગમાં જ્યોતિષ્વરી, સિદ્ધરાજ અને કરજીનાં વાર્તાચિત્ર ચિખોદ્રા સ્કૂલનાં, પાણીપતનું છેલ્લું યુદ્ધ પીરસદનું, પ્લાસ્ટીનું યુદ્ધ કાલસર અને ચિખોદ્રાનું, સિકંદર અને પીરસનું યુદ્ધ અને પંચાસરનો ઘેરો રતન પુરાનાં હતાં. આ ઉપરાંત જુદા જુદા રાજ્યકર્તાઓના સમયના હિંદના નકશા ધણા આવેલા હતા.

ભૂગોળ વિભાગમાં ઝીકયી કપડા ઉપર ભરેલો સુંબાઈ ઇલાકાનો નકશો ચિખોદ્રા કન્યાશાળાનો, રેશમના દોરાથી કપડા પર ગુથેલો હિંદુસ્તાનના રાજકીય વિભાગનો નકશો કાલસર કન્યાવર્ગનો, પૃથ્વી ઉપરનાં જુદાં જુદાં સ્થાનનો સમય બતાવનાર નકશો મહુધાનો, હિંદુસ્તાનની પેદાશ બતાવતો ઠાસરા અને પેરડાનો, હિંદુસ્તાનનાં પ્રાણીદર્શક ચિખોદ્રાનો, હિંદુ રાજ્યબંધારણ દર્શક પંડોળાનો, સુંબાઈ ઇલાકાની ખેતીની પેદાશ ચિખોદ્રાનો, ઐતિહાસિકાન્ય, કટિબંધ, રેલવે, બાપા, અને આર્યોવર્ત એ નકશા કાલસરના હતા. આવેલા અનેક નકશાઓમાં ઉપરના નકશા આકર્ષક હતા.

હસ્તઉલ્લેખ—લક્કડ કામમાં લાકડાની ઘણી ઠાસરાની; લાકડાનું કોતરકામનું જુકેકેસ વડોદ્રાનું, લાકડાનો દોરી કરેલો ખાટલો કઠલાલ કન્યાશાળાનો, મારવાડી હળ વસોનું, દેશી હળ વાડદ અને રાણીઆનાં હતાં.

આરાતારાની સુંદર ટોપલીઓ કરમસદ અને સારસા કન્યાશાળાની, પીરજીની તલવાર ઠાસરાની, ઘાસની રકાળી ઠાસરા કન્યાશાળાની, સાદડી નેસની, અને ધઉનાં કેવળની ટોપલી કરમસદ કન્યાશાળાની હતી.

કપડવણુજ મહેસાની દોરીની શુંથેલી એગ, સૈજપુરનો જાંટનો મો અને ચામણાનો દોરી શુંથેલો ખેરો એ દોરકાંનું કામ હતું.

અડાસ અને ચિખોદ્રાના માટી કામના નમુના સૌમાં ઉત્તમ કોપરું, બીડો, કેરી, જમફળ, દાડમ વગેરે નમુના દૂરથી જોતાં માટી-એમ જાણી શકાય નહિ તેવા હતા.

કાલસરના વિદ્યાર્થીઓએ જનાવેલાં તારનાં શીર્ષાં ગામડાનાં બાળ પુરસદનો ઉપયોગ કેમ કરવો તે બતાવતાં હતાં.

મોતીકામ—પારણું, મોતીનાં ટાંદલા, પંખા, તોરણો, જુમ્મર, સાધકલ વગેરે ઘણી કન્યાશાળાઓમાંથી આવેલાં તેમાં કાસરા, ખોરીય અને કઠલાલ કન્યાશાળાઓનું કામ સારું હતું.

કીકીઆંનું કામ—ત્રણ માળનું જુમ્મર, પંખો, પેટી, બાજી, ગૌર ચકલી, પોપટ, હાથી, ખડીઆ, વગેરે ઘણી કન્યાશાળાઓમાંથી આ તે પૈકી કાસરા અને કાકીર કન્યાશાળાઓનું કામ ઘણુંજ આકર્ષક હતું.

ભરતકામ—કસબનું ભરતકાંમ ઘણું આવેલું તેમાં કરમસદ, મ હાવાદ, કાકીર, કાસરા અને કપડવણુજ મહેસા કન્યાશાળાનું કામ લાયક હતું.

શુંથણકામ—જિનનાં મોજાં, ઝલણું એ કપડવણુજ મહેસાનું કામ હતું. ગલપટ્ટા, રમાલ, ગૌમુખી, વગેરે રેશમી દડાનું શુંથણકામ દ અને કાલસર કન્યાવર્ગનું કીક હતું. ઘરેણાં વગેરે ગાંઠવાં માટે ગોળ ચપટી દોરી, અને પાટી વગેરે હાથનું શુંથણકામ કાલસરનું હતું.

સીવણકામ—હાથનું તથા સંયાનું સુંદર ઝીણું સીવણકામ ઘણું આ હતું. કાસરા અને કાલસર કન્યાશાળાના સફેદ કપડા ઉપર ચળકદાર કીના ભરેલા સુંદર ચિત્રોવાળા ચોરસા બહુજ આકર્ષક હતા.

આ પ્રદર્શન જોવા ગામનાં અને આજુબાજુનાં ગામડાંના અનેક આવ્યા, અને જોઈને ખુશ થતા કામનાં વખાણુ કરતા મળ્યાં, તેથી સ શકાય છે, કે સારાં શિક્ષણ સાથે આવાં પ્રદર્શન પણ કેળવણી પ્રગ કરવા જરૂરનાં છે.

પ્રદર્શન સમારંભ માટે સુંદર લગ્ન મંડપ એ હજાર માણસ સકે તેવા રહેણના રસ્તા ઉપર બાંધવામાં આવ્યો હતો. તેમાં જ અને બાળાઓનાં સ્વાગતનાં ગીત, ઉચ્ચરપ્રાર્થના, સંવાદ, રાસ, સુંદર જ અને સ્વાગતના પ્રમુખ પટેલ દેસાઈભાઈ હરિભાઈ તથા પ્રદર્શન કમિ પ્રમુખ શ્રીમાન યુનીલાલ ભોગીલાલે પોતાનાં આવકારદાયક ભાષણો બીટ બોલિસર મે. કાદરી સાહેબે, મે. ડે. સા. શ્રી જનુલાલ સા

તથા મે. પ્રમુખ સાહેબે પ્રસંગને અનુસરતાં વિવેચન કરી સમારંભ તા. ૨૮ મીએ સાંજે પૂર્ણ કર્યો. રાત્રે મંડપમાં સ્કાઉટોએ શ્રી ગુણવંતરામભાઈની સંનિધિમાં કેમ્પફાયર કર્યો.

તા. ૨૯ મીએ આતંકાળે મે. એ. ઈ. સા. બ. ના પ્રમુખપદે શિક્ષકોનું કોન્ફરન્સ મળ્યું. તેમાં બાળવર્ગનું ચિત્રવાચન અને બીજાં ધોરણનું શ્રુતલેખન એ બે કથિતપાઠ અપાયા. વાર્તાવાચન પદ્ધતિ વિશે ગોધરા મિશન સ્કૂલના હે. મા. સાહેબ શ્રી પોપટલાલભાઈએ પોતાનો અનુભવ પ્રકટ કરી એ વિષય ઉપર ઠીકે પ્રકાશ પાડ્યો.

અપૂર્ણીકના સરવાળા કેવી રીતે શોધવવા તે બાબત મે. પ્રમુખ સાહેબે પોતે બહુજ સરળ અને સુંદર રીતે શિક્ષણપદ્ધતિ અનુસાર શિક્ષકોને બતાવી. તે પછી વાંચનના નમુનાનો પાઠ અપાયો, અને વાંચન-માળામાં રહી ગએલી ખામીઓ વિશે ચર્ચા ચલાવી, તથા સાહેબ બદાદુરે સંન્યાસી અને રાજા વિશે પાઠમાં રહી ગએલી ખામીઓ શિક્ષકોને સમજાવી, તથા એવી રીતે બીજા પાઠોમાં જણાતી ખામીઓ શાળાપત્રમાં ચર્ચા માટે લખી મોકલવા શિક્ષકોને જણાવ્યું.

સોમેશ્વર દામોદર રાયળ

સ્કૂલમાસ્ટર—કાલસર

શિક્ષક લાઈઓ માટે તો ખાસ

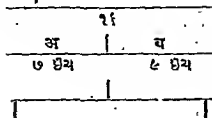
ગુજરાતી ત્રીજી ચોપડીનો ૭૨ મો. પાઠ ત્રાજવા સંબંધીનો છે. તેના છેલ્લા પેરિઆફમાં લખેલું છે કે:—

“ત્રાજવું દોઢ દાંડીનું છે, એવા વહેમ પડે તો પ્રહેલાં અર્ધો માલ એક પક્ષામાં અને પછી બાકીનો બીજામાં જોખાવવો, એથી આપણને નુકસાન ન થાય; કારણકે એકની ખાધ બીજું પૂરે છે એટલુંજ નહિ, પણ સહેજસાજ વધારે આવે છે.”

એકની ખાધ બીજું પૂરે છે, એ વાત સમજાય તેવી છે, પણ સહેજ સાજ વધારે આવે છે એ બાબત સમજવા માટે નીચે પ્રમાણે ગણિતથી સિદ્ધ કરવાની જરૂર છે.

દોઢ દાંડીનું ત્રાજવું—દાંડીની વચમાં જ્યાં નાચણું રહે છે, તેની એક તરફની દાંડી કરતાં બીજી તરફની દાંડી નાની અથવા મોટી હોય તો તે દોઢ દાંડીનું ત્રાજવું કહેવાય છે.

દોઢ દાંડીનું ત્રાજવું—દાંડીને બન્ને છેડે બંધા પદ્ધતિ બાંધવામાં આવે છે તે કાણાં નાચણાથી સરખે અંતરે ન હોય, તો તે પણ દોઢ દાંડીનું ત્રાજવું કહેવાય છે. તેમાં બન્ને દાંડીઓ નાચણાથી સરખી લંબાઈની હોય છે, પણ દાંડીના બન્ને છેડાનાં કાણાં નાચણાથી સરખે અંતરે હોતાં નથી.

દાંડી ૧૬ ઇંચ

દોઢ દાંડીનું ત્રાજવું.

દાંડી સરખી છે. પણ કાણાં ૮ અને ૭ ઇંચ છે. માટે તે પણ દોઢ

દાંડીનું ત્રાજવું ગણાય.

૨૦ શેર માલ લેવા હોય તો પ્રથમ અ. દાંડીના પદ્ધતિમાં દશશેરો મૂકી તોળવા તો

$૧૦ \times ૭ = ૭૦$; $૭૦ \div ૮ = ૮.૭૫$ શેર માલ થાય.

પછી બીજી ચ દાંડીવાળા પદ્ધતિમાં દશશેરો મૂકી તોળાએ તો

$૧૦ \times ૮ = ૮૦$; $૮૦ \div ૭ = ૧૧.૪૩$ શેર માલ થાય.

માટે $૮.૭૫ + ૧૧.૪૩ = ૨૦.૧૮$ શેર માલ થાય.

૨૦ $\frac{૧૮}{૧૦} - ૨૦ = \frac{૧૮}{૧૦}$ શેર નોટલો સહેજસાજ માલે વધારે આવ્યો.

તા.

ત્રિભુવન દેવંશી રાઘવાણી

એક દોહરો

રઘુકુળ દલપતરામ^૧ જ મદુકુળ દલપતરામ^૨

દિગ્ગજ દલપતરામ^૩ જ કવિકુળ દલપતરામ^૪

ઉપરના દોહરામાં ચાર વખત “દલપતરામ” શબ્દ આવે છે. તેમાંથી દલપત અને રામ એમ બે શબ્દો જુદા પાડી “દરેક” રામ” શબ્દનો અર્થ જુદો જુદો લેવાનો છે.

૧ રામ=રામચંદ્રજી, ૨ રામ=બળરામ (હળધર) ૩ રામ=પરશુરામ ૪ રામ=કવિ દલપતરામ.

દલપત=“દલ+પત=પતિ”=પ્રથમપતિ એટલે કે સમૂહમાં શ્રેષ્ઠતાવાળા રઘુકુળ એટલે જે કુળમાં રઘુરાજ થયા તે કુળ. મદુકુળ એટલે જે કુળમાં મદુરાજ થયા તે કુળ.

દ્વિજકુળ—એટલે બ્રાહ્મણકુળ કે જેમાં ભગવાન પરશુરામ (જન્મદશિ)
જન્મ્યા છે.

કવિકુળ એટલે સામયિક, કવિઓ.

સમજાવતી

જેમ રથુકુળમાં ભગવાન રામ થયા, જેમ પદ્મકુળમાં તેવા જ
બંજરામ થયા, જેમ દ્વિજોમાં પરશુરામ ઉત્તમ ગણાયા, તેમ સર્વ કવિ-
ઓમાં દલપતરામ કવિ સારા કહેવાયા છે; મતલબ કે કવિ દલપતરામ
ખોતાની સહેલી, સાદી, રસિક, અને બોધ આપતી કવિતાઓથી વળણાઈ
ગયા છે અને પાછળ લાગેલ “રામ” શબ્દ ખરેખર યોગ્યજ છે.

સંપ્રાદય રતિલાલ કેશવલાલ લાટ

મહેતાજી વિકલાપુર—અમદાવાદ

જાહેરખબર

નવરોજ પેસ્તનજી વકીલ સ્કોલરશિપ માટેની પરીક્ષા

આ ઉપરથી જાહેર કરવામાં આવે છે કે અમદાવાદ શહેરમાં અને
તેની આસપાસ આવેલી સરકારે માન્ય કરેલી કોઈપણ શાળાની દિન્દી
બાળાઓને નવરોજ પેસ્તનજી વકીલની ચાર સ્કોલરશિપો આપવા માટે
સ્પર્ધાની પરીક્ષા થી મહાલક્ષ્મી ટ્રેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદમાં શુરુવાર
તારીખ ૨૫-૮-૩૨ અને ત્યારપછીના દિવસોએ સવારના ૧૧ થી સાંજના
૫૦ વાગતાં સુધી લેવામાં આવશે.

૨. પરીક્ષા મે. ઉત્તર વિભાગના એન્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબ
તરફથી લેવામાં આવશે. પરીક્ષામાં દાખલ થવાની અરજી “મે. ઉત્તર
ભાગના એન્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબ, અમદાવાદ” એ સીરનામે કરવી.
અરજી તા. ૨૫-૭-૩૨ અગર તે પહેલાં તેઓ સાહેબને મળવી જોઈએ. નક્કી
થએલી તારીખ પછી એક પણુ અરજીનો સ્વીકાર કરવામાં આવશે નહિ.

૩. ઉમેદવારની ઉંમર, પરીક્ષાના વિષયો, સ્કોલરશિપની રકમ અને
મુદત વગેરેની માહિતી આ પરીક્ષા માટેના નિયમોમાં આપવામાં આવેલી છે.

અમદાવાદ મ્યુનિસિપાલિટી

શુલામ મહીયુદ્દીન નરમાવોલા

પ્રમુખ

તા. ૩૦ મી મે, સને ૧૯૩૨

અમદાવાદ મ્યુનિસિપાલિટી

૫ (ક) અપૂર્ણ અથવા અનિયમિત રીતે પૂરેલાં અને વખતસર નહિ પહેંચેલાં સર્ટિફિકેટ તથા અરજીઓ કોઈપણ સંજોગે માં રવીકારવામાં આવશે નહિ.

(ઘ) દરેક ઉમેદવાર માટે જુદી અરજી તથા જુદું સર્ટિફિકેટ જોઈશે. ૬ પરીક્ષા માટે કંઈ દાખલ થી લેવામાં આવશે નહિ. પણ રેસનર વિ. ખર્ચેના માટે આ એક્સિસ વખતે વખત નક્કી કરે તે રકમ દરે ઉમેદવાર પાસેથી પરીક્ષા શરૂ થયા પહેલાં લેવામાં આવશે.

૭. મુખર્ષી સરકારના કેળવણીખાતા તરફથી સને ૧૯૧૩ માં પ્રસિદ્ધ થએલા ગુજરાતી સાતમા ધોરણના અભ્યાસક્રમ મુજબ પરીક્ષા લેવાશે પણ ગુજરાતી વિષયની પરીક્ષા નીચે મુજબ લેવાશે:—

માક

(ક) લેખી પરીક્ષા	૧. ગુજરાતી સરકારી વાચનમાળા પુસ્તક સાતમા ના સામાન્ય જ્ઞાનના પાઠોની લેખી પરીક્ષા.	૫૦
	૨. વ્યાકરણ, વ્યુત્પત્તિ, પિંગળ અને નિબંધ.	૫૦
	૩. અક્ષર.	૨૦
(ઘ) મોઢાની પરીક્ષા		૩૦

આ પરીક્ષા માટે સાતમી ચોપડીની નીચેની કવિતાઓ મુખપાઠ તથા અર્થ સાથે લેવાને મુકરર કરેલી છે:—

પાઠ ૩, ૭, ૧૧, ૧૫ (ફક્ત ધર્મ વિગેની), ૩૨.

(ગ) સાયન્સ તથા આરોગ્યવિજ્ઞાનના વિષયમાં વે. ઈ. સ્ટે. એ. ના મહે. એન્ડુ. ઓફીસર સાહેબના સર. નાં. ૭ તા. ૨૬-૬-૨૮ થી સુધારેલા અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે પરીક્ષા લેવામાં આવશે. (આ અભ્યાસક્રમ “સૌરાષ્ટ્ર શિક્ષક” ના નવેમ્બર સને ૧૯૨૮ ના અંકમાં પ્રગટ કરવામાં આવ્યો છે.)

૮. છેક નાના કદના, કામની કે આંખની શક્તિમાં ખામીવાળા, બોળકા, કે અશુદ્ધ ઉચ્ચારવાળા તથા દાક્તરી પરીક્ષામાં નાપાસ થએલા ઉમેદવારને કોલેજમાં દાખલ કરવામાં નહિ આવે.

હંટર ટ્રેનિંગ કોલેજ ફોરમેન

રોજકોટ તા ૩૦-૪-૩૨

મૂ. ચ. પટેલ
પ્રિન્સિપાલ.

હંટર ટ્રેનિંગ કોલેજ ફારમેનની પ્રાવેશિક પરીક્ષા

ઉમેદવારની અરજીનો નમુનો:

(આ અરજી પોતાના હાથદસ્તતની જોઈએ.)

મહેરબાન હંટર ટ્રેનિંગ કોલેજના પ્રિન્સિપાલ સાહેબ.

સુ. રાજકોટ.

વિનંતિ એ છે જે રાજકોટ મુકામે યનારી આવતી પ્રાવેશિક પરીક્ષામાં બેસવાની મને પરવાનગી આપવી મહેરબાની કરશે.

આ સાથે મારું સર્ટિફિકેટ રજુ રાખ્યું છે.

તા.

આપનો આચારિક સેવક

(સહી, નામ, આપતું નામ તથા અટક)

પુરું સીરનામું:—

સૃષ્ટિજ્ઞાનનો સુધારેલો અભ્યાસક્રમ

લુનિઅર પહેલું વર્ષ

સૃષ્ટિજ્ઞાન

૧. વનસ્પતિનો અભ્યાસ—છાંડના ભાગો અને તેના ઉપયોગ. મૂળ અને તેના ઉપયોગ અને તેનું કાર્ય. થડ અને તેના ઉપયોગ.

એકદળ અને દ્વિદળ વનસ્પતિ—જમીન પર પથરાતાં અને જમીન અંદર ફેલાતાં. પાંદડાં અને તેનો ઉપયોગ. સાદાં અને સંયુક્ત પાન. પાંદડાં આકાર અને તેની નસોની રચના, (પીંછાંકાર, પંખાકાર, સમાન્તર નસોવાળાં ફૂલ—ભાગો અને તેના ઉપયોગ.

ફળ—ફૂલમાંથી ફળનો વિકાસ.

૨. ધો. ૨ ને શીખવવા માટે પાંચ રચાનિક છોડવાઓનું નિરીક્ષણ.

૩. ધો. ૨ ને શીખવવા માટે પશુ અને પક્ષીઓનો અભ્યાસ.

૪. આકાશનું નિરીક્ષણ, વાદળાં, વરસાદ, સૂર્ય (છાયો અને રિયતિ ચંદ્ર અને તારા. પવનની દિશા.

સિનિઅર પહેલું વર્ષ

સૃષ્ટિજ્ઞાન

૧. વનસ્પતિનો અભ્યાસ—પહેલા વર્ષના લુનિઅર વર્ગમાં થઈ ગયેલાં મનનું વિશેષ ધિગત સાથે પુનરાવર્તન.

- (અ) ચડ-ઊભાં, વેલા, ઉપર ચડતાં, અને જમીનની અંદર ફેલાતાં.
 (ખ) મૂળ-પુનમૂળ, સોટીમૂળ, કંદમૂળ, હવામૂળ; શાખામૂળ.
 (ક) પાંદડાં-પ્રકાર અને પાણી સાથે સંબંધ. છોડ ઉપર તેની ગોઠવણી વગેરે.

પ્રયોગ—

- (૬) ફૂલ-રજવદન (પવન અને જંતુઓથી), અને ફળાંકરણ.
 (ખ) ફળની વૃદ્ધિ.
 (ક) ખીજનું વેરાવું અને ખીજોદ્ભવ ક્રિયા.
 ૨. સ્થાનિક ખીજ પાંચ વધારે છોડનું નિરીક્ષણ (પહેલા વર્ષના જુનિઅર વર્ષમાં થઈ ગએલા રોપા સિવાયના).
 ૩. પક્ષીઓનો અભ્યાસ-પક્ષીઓનું વર્ગીકરણ (અ) નિવાસ, (ખ) ખોરાક, (ક) ચાંચ, અને (ડ) પંજ પ્રમાણે. પક્ષીઓની સામાન્ય ટેવો અને લક્ષણો.
 ૪. ચંદ્ર અને તેની કળાઓનું નિરીક્ષણ. વાદળાં-બંધારણ અને જાતો (ભારે અને આછાં). વરસાદનાં વાદળાં, પીછાં જેવાં અને ચિત્રરૂપ. ખડકો અને જમીન-પાણી, ગરમી, ઠંડી અને પવનની જમીન પર થતી અસર. જમીનની જાતો.

ખીજનું વર્ષ

સૂચિજ્ઞાન

૧. વનસ્પતિનો અભ્યાસ—

- (અ) જમીનના અને પાણીના છોડ વચ્ચેનો તફાવત.
 (ખ) સપુષ્પ અને અપુષ્પ છોડ વચ્ચેનો ભેદ—(૧) ફળ (ફંતરાગ)
 (૨) લીલ, અને (૩) જિજ્ઞાસીનો રોપ.
 (ક) પરોપજીવી વનસ્પતિઓ.

૨. જંતુચવનનો અભ્યાસ.

૩. દેડકું, દેશમનો કીડો, અથવા પતંગીઆના જીવનવિકાસનો પ્રતિદાસ.

૪. (અ) વરસાદ અને ઉષ્ણતામાનનું માપ.

(ખ) ધુમસ, ઝાડજ અને કરાનું જનવું.

(ક) નીચે જણાવ્યા પ્રમાણે આકાશી પદાર્થોનું નિરીક્ષણ:—

(૧) તારામંડળો:—

- (અ) સપ્તર્ષિ.
- (બ) મૃગશીર્ષ (દરણી).
- (ક) શર્મિષ્ઠા.
- (ડ) અહલદેવ.
- (ધ) નરતુરંગ.
- (ફ) સ્વરિતક.
- નક્ષત્રો. (ચાંદ્ર)
- (અ) કૃતિકા.
- (બ) આર્દ્રા.
- (ક) પુનર્વસુ.
- (ડ) સ્વાતિ.
- (ધ) શ્રવણ.
- (ફ) બાદ્રપદ.

(ઉ. બા. ના મે. એન્ડુ. ઇન્સ. સાહેબનાં તા. ૨૦-૪-૩૨ ના પત્ર નં. ૧૦૯૦ માં કરેલી સૂચનાનુસાર)

ઇન્ડીઅન રેડક્રોસ સોસાયટી.

ભરૂચ જિલ્લા શાખાના ૭ મા વર્ષના વાર્ષિક અહેવાલ
સને ૧૯૩૧

ઇન્ડીઅન રેડક્રોસ સોસાયટીની ભરૂચ જિલ્લા શાખાની શરૂઆત સને ૧૯૨૫ ના વર્ષમાં કરવામાં આવી હતી, એટલે તેને સને ૧૯૩૧ માં ૭ વર્ષ પૂરાં થયાં છે. એ સાતમા વર્ષમાં ભરૂચ શાખાએ કરેલા કામની જુદી જુદી પ્રવૃત્તિઓનો વાર્ષિક અહેવાલ નીચે મુજબ છે. જે જાહેર-પ્રગતી જાણ માટે રેડક્રોસ ભરૂચ શાખાના મંત્રીઓ તરફથી નીચે મુજબ પ્રગટ કરવામાં આવ્યો છે:—

(૧) મીટીંગ:—વર્ષ દરમિયાન મંડળના કામકાજ માટે કાર્યવાહક કમિટીની ૮ મીટીંગો મળી હતી.

(૨) હેલ્થ પ્રોપેગેન્ડા:—(અ) વર્ષ દરમિયાન મેજક લેન્ટર્ન સ્લાઇડઝથી શહેર અને જિલ્લાના મામોમાં ૩૭ ભાષણો પાણીની સ્વચ્છતા,

મેલેરીઆ, શીતળા, શારીરિક આરોગ્યતા, માંખી, દાંતની સંભાળ વગેરે તંદુરસ્તીના વિષયો ઉપર બાપજી આપવામાં આવ્યા હતા.

(બ) સચિત્ર નકશા સાથે શહેર અને જિલ્લાની સ્કૂલોમાં ૧૭ બાપજી આપવામાં આવ્યા હતાં. વર્ષ દરમિયાન કુલ ૫૪ બાપજી ભરત્ર સેનિટરી એસો. ના ડેમોન્સ્ટ્રેટર મિ. ચીમનલાલ ટી. શાહે સેનિટરી એસો. ના સાધનોથી આપ્યાં હતાં.

(ક) આરોગ્યતાના હસ્તપત્રોની પ્રસિદ્ધિ:—ધરની માંખી, મરડો, તાવ, આંખની સંભાળ વગેરેના હસ્તપત્રો છપાવી શહેર અને જિલ્લાના ગ્રામોમાં જિલ્લાના શિક્ષકો મારફતે વહેંચવામાં આવ્યાં હતાં.

(૩) જુનિઅર રેડક્રોસ (બાળવર્ગીય સેવા સંસ્થા):—જુનિઅર રેડક્રોસની સ્થાપકાથી શહેરમાં ૧૦ બાપજી જુદી જુદી સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓને આપવામાં આવ્યાં હતાં, અને જુનિઅર રેડક્રોસનું કામ કરવા માટે એક કમિટી નિમવામાં આવી હતી અને તેના ચેરમેન તરીકે ઉપર વિલામના મે. કેળવણીખાતાના ઇન્સપેક્ટર સાહેબને નિમવામાં આવ્યા છે. વર્ષ દરમિયાન શહેરમાં ૧ અને ચંકલેશ્વરમાં ૨ ઝુપોમાં ૨૨ છોકરાઓ તથા ૭૪ છોકરીઓથી આ કામ શરૂ કરવામાં આવ્યું છે અને તેના મંત્રી તથા ચેરમેન વગેરેથી તેઓની કમિટીઓ ત્રીમી જુનિઅર રેડક્રોસના કામની શરૂઆત કરવામાં આવી છે.

(૪) વૈદકીય મદદની તાલીમ આપવા માટેનો શિક્ષણવર્ગ:—વર્ષ દરમિયાન નવેમ્બર માસમાં વૈદકીય મદદનું કામ કરનાર શિક્ષકોની ફેરબંદલી થવાથી નવા કામ કરનારા શિક્ષકો માટે ૨૮ ગામના શિક્ષકોનો એક વર્ગ તારીખ ૪ થી નવેમ્બરથી તારીખ ૮ મી નવેમ્બર, ૧૯૩૧ સુધી ખા. બા. ડો. પી. પી. બક્સારા, સીવીલ સરજન સાહેબની દેખરેખ નીચે જોલવામાં આવ્યો હતો, અને તેમાં જુદા જુદા ડોક્ટરોની મદદથી દવા આપવાની તાલીમ, આંખની સંભાળ રાખવાની તાલીમ ડો. કે. એચ. કામાકાકા તરફથી આપવામાં આવી હતી, તથા બીજા બાપજી આપવામાં આવ્યાં હતાં. ટ્રેનિંગ ક્લાસ ચલાવવા માટે ખા. બા. ડો. પી. પી. બક્સારા, એલ. એચ. એન્ડ. એસ સીવીલ સરજન સાહેબનો તથા ડો. કામાકાકા તથા બીજા ડોક્ટરો વગેરેનો ઉપદાર માનવામાં આવે છે.

(૫) શહેર અને જિલ્લામાં જુદી જુદી જાતની વૈદકીય મદદ:—

(અ) આંખની દવાની મદદ મદદ:—વર્ષ દરમિયાન ૧૪૬ ગ્રામોમાં આંખની દવાની ખાટલીઓ જિલ્લાના શિક્ષકોની મારફતે લોકોને

દવા નાખી આપવા માટે મોકલવામાં આવી હતી. તેમજ શહેરમાં ૧ ડઝન બાટલીઓ શહેરના જુદા જુદા ભાગોમાં આપવામાં આવી હતી, અને આંખની સંભાળતી પત્રિકાઓ વહેંચવામાં આવી હતી.

(બ) મેલેરીઆ રીલીફઃ—ચોમાસામાં સપ્ટેમ્બર માસથી નવેમ્બર માસ સુધી શહેર અને જિલ્લામાં ભરૂચ સેનિટરી એસો. ના સદસ્યો નીચે મુજબની જુદી જુદી જાતની વૈદ્યીય મદદ આપવામાં આવી હતી.

(૧) શહેરમાંઃ—શહેરના જુદા જુદા ભાગોમાં ૬૪ મથકોએ કિવનાઈનના સ્ટોકમીડયરને ૧૫૦૦ માણસોએ લાભ લીધો હતો તેમજ ૩૬૦૦ તાવની ટીકડીઓ મફત વહેંચવામાં આવી હતી.

(૨) જિલ્લામાંઃ—જિલ્લામાં ૭૪૦૦ કિવનાઈનના પડીકા ૧૪૮ ગામની રૂક્ષોમાં તથા ૬૭ દવા આપવાનાં મથકોએ નિશાળના શિક્ષકો મારફતે ૪૭૦૦૦ તાવની તથા કિવનાઈનની ટીકડીઓ મફત વહેંચવામાં આવી હતી.

સે. એસો. અને રેડક્રોસ શાખાના—

(૬) વૈદ્યીય મદદ આપવાના કાર્યમનાં મથકોઃ—જિલ્લાના ૬૨ ગામોમાં નિશાળના મારફતેની મદદથી દવા આપવાનું કામ ચાલુ રાખવામાં આવ્યું છે, અને વર્ષ દરમિયાન ૪૩૪૪૬ દર્દીઓએ લાભ લીધો છે, અને આ કામ માટે રૂ. ૧૩૮૮-૨૪-૦ નો ખર્ચ કરવામાં આવ્યો છે. વર્ષ દરમિયાન ૫ નવાં મથકો લોકોની નાણાની મદદથી ખોલવામાં આવ્યાં છે, અને હાલ કુલ ૬૭ મથકોએ દવા આપવાનું કામ ચાલે છે. આ કામ જિલ્લાના શિક્ષકોની ખંત, ઉત્સાહ અને કીમતી મદદથી ચાલે છે.

(૭) સુવાવડ અને બાળ સંભાળઃ—જુલાઈ માસથી સે. એસો. અને રેડક્રોસ તરફથી રાખેલી ટેજાપલી દાયણની મદદથી શહેરના જુદા જુદા ભાગોમાં જુલાઈથી ડિસેમ્બર ૬ માસમાં ૫૩૨ નવાં જન્મેલાં બાળકો તથા સ્ત્રીઓની મુલાકાત લેવામાં આવી છે.

(૮) હોસ્પિટલમાં બેઠક સાધનાની મદદઃ—શહેરમાં સીવીલ હોસ્પિટલ, જનના મિશન હોસ્પિટલ, સેવાઆશ્રમના આંખ તથા દાંતના દવાખાનાને તથા જિલ્લાના ૧૦ દવાખાનાને મળી કુલ ૧૪ દવાખાનાને દર્દીઓને ઉપયોગી થોળેની મદદ આપવામાં આવી છે અને તે કામ માટે રૂ. ૩૪૨-૧૫-૦ નો ખર્ચ કરવામાં આવ્યો છે.

(૯) માંઠાની માવજત માટેનાં સાધનોઃ—શહેર અને જિલ્લામાં

સેવાભાવી ગૃહસ્થો મારફતે લોકોને જનતી મદદ આપવાનું કામ આજ રાખવામાં આવ્યું છે.

(૧૦) બાળહિત અને આરોગ્ય ઉન્નવણી:—ડિસેમ્બર માસમાં નાતાલના વહેવારોમાં સેનિટરી એસો. અને રેડક્રોસ શાખાની મદદથી તારીખ ૨૫ મી ડિસેમ્બરથી ૨૯ મી ડિસેમ્બર ૧૯૩૧ સુધી બાળહિત ઉન્નવણી કરવામાં આવી હતી અને તેને અંગે આરોગ્ય પ્રદર્શન, ભાષણો, હૃદયપ્રેરણન, બાળહિત સંવાદ, સંગીત, સિનેમાશો તથા શહેરના જુદા જુદા ભાગોમાં તંદુરસ્ત બાળકો, બાળ ઉછેર, અજાનતાના આપ વગેરેની સિનેમા ફિલ્મો વગેરે ખતાવવાની પ્રવૃત્તિઓથી આ બાળહિત ઉન્નવણી કરવામાં આવી હતી. ડો. એન. વી. પટેલે સ્ત્રીઓ માટે સર સાપુરજી બાથા હોલમાં બાળ સંભાળ માટેનું બાષણ આપ્યું હતું.

(૧૧) વાર્ષિક લવાજમ:—૧૫ દરમિયાન ૩ વાર્ષિક સભાસદો, ૧૨ વાર્ષિક એસોસિએટ સભાસદોએ પોતાના લવાજમો આપ્યા છે, અને કુલે રૂપિયા ૬૮ લવાજમના મળ્યા છે. તે માટે સધળા મેમ્બરોનો આભાર માનવામાં આવે છે.

સને ૧૯૩૧ ના વર્ષમાં મુંબઈ ઈલાકાની રેડક્રોસ શાખાએ રૂ. ૧૦૦૦) દવા આપવાના ખર્ચ માટે તથા રૂપિયા ૬૦૦) હોસ્પિટલ કમ્પ્લેટ્સની આન્ટની મદદ આપવા માટે મુંબઈ ઈલાકા શાખાના કાર્યવાહકોનો, ભરૂચ ડિસ્ટ્રિક્ટ રફલ બોર્ડનો, ભરૂચ સેનિટરી એસોસિએશન, તેમજ વૈદકીય મદદનું કામ કરનારા શિક્ષકોનો, તથા રેડક્રોસની જુદી જુદી દિશાઓમાં કામ કરવા માટે મદદ આપનારા સધળા ગૃહસ્થોનો રેડક્રોસ શાખા તરફથી આભાર માનવામાં આવે છે. ભરૂચ રેડક્રોસ શાખાના પ્રેસિડન્ટ મિ. એ. એ. કુરેશી પોતાનો માનવંતો ઓહો છોડી રિટાયર થયા છે. તેમની હેલ્થ ૭ વર્ષ સુધી રેડક્રોસ શાખાની જનવેલી સેવા માટે ગોંધ લે છે. તથા મિ. એન. એ. કાદરી એડમિ. ઓફિસરની બદલી થવાથી જો. એ. સેક્રટરી તરીકે સેવા જનવી તે માટે ડિ. શાખા તેમનો આભાર માને છે.

લી. સેવકો,

જે. ડી. વટીલ

સે. ગુજિઅમ

તા. ૫-૧-૧૯૩૨

સોરાબજી બ. જનવાલા

હોમી એસ. દસ્તુર.

જે. સેક્રટરીઝ રેડક્રોસ ડિ. શાખા.

પો. આર. ટ્રેનિંગ કોલેજમાં લેવાએલી વાર્ષિક પરીક્ષાનું પરિણામ ૨૩૭

પો. આર. ટ્રેનિંગ કોલેજમાં સને ૧૯૩૨ના એપ્રિલ માસમાં
લેવાએલી વાર્ષિક પરીક્ષાનું પરિણામ

પહેલું વર્ષ

નંબર	નામ	ટકા મા
૧	કુલાભાઈ આશાભાઈ પટેલ	૬૨.૨
૨	જ્ઞાનાભાઈ દશરીઆ ચૌધરી	૫૮.૨
૩	અર્જુન ગીતાભાઈ ખિરતી	૫૭.૫
૪	જગજીવન ત્રીકમલાલ ભોસમીઆ	૫૭.
૫	ચુનીલાલ ઠાળાદાસ દવે	૫૬.૬
૬	વિઠ્ઠલદાસ કુબેરદાસ ઉપાધ્યાય	૫૬.
૭	નિમ્જાભાઈ સોમાભાઈ પટેલ	૫૫.૨
૮	ચૌરીશંકર અંબાશંકર મહેતા	૫૪.
૯	ખાલુભાઈ કુંવરજી નાયક	૫૪.
૧૦	ડાહ્યાભાઈ નારણભાઈ પટેલ	૫૪.
૧૧	મોતીલાલ રામચંદ પટેલ	૫૩.૭
૧૨	પદ્મશંકર વજેશંકર ભટ્ટ	૫૩.૫
૧૩	રણછોડલાલ જોશંકર ત્રિવેદી	૫૩.૫
૧૪	વિશ્વાસ આણંદ રાઠોડ	૫૩.
૧૫	હરિહરશંકર જટાશંકર દવે	૫૨.૯
૧૬	માધવભાઈ શંકરભાઈ પટેલ	૫૨.૬
૧૭	દુર્લભભાઈ છનાભાઈ ચૌધરી	૫૨.૧
૧૮	ત્રીકમલાલ હેમજીભાઈ પટેલ	૫૨.૧
૧૯	નાગરજી ગોપાળજી ઠાકોર	૫૨.૨
૨૦	મદાસુખ ડોસાભાઈ પટેલ	૫૨.૧
૨૧	તેજરામ જોશલાલ પુરોહિત	૫૨.
૨૨	જીવાભાઈ ચામળભાઈ પટેલ	૫૧.૧
૨૩	કુંગરસિંહ રતનસિંહ રાઠોડ	૫૧.૧
૨૪	રામા લાલા વજુકર	૫૦.૫
૨૫	હસનઅલી ભુધરઅલી ખોળ	૫૦.૧
૨૬	મોહનલાલ જીવજી નાયક	૫૦.૧
૨૭	લક્ષ્મીકાન્ત મદાસુખરામ ઠાકોર	૫૦.૦
૨૮	પરજીભાઈ છીખાભાઈ પટેલ	૫૦.૦
૨૯	સામસુન ખુશાલ ખારૈઆ	૪૯.૧
૩૦	છોટાલાલ જગનંદલાલ ભટ્ટ	૪૯.
૩૧	દેવજીભાઈ પરજીભાઈ બકડીઆ	૪૯.
૩૨	કેશવલાલ નરસેરામ મોદી	૪૯.

૩૩	રેવાશંકર અંબાલાલ ઉપાધ્યાય	૪૮૮૬
૩૪	ચૌહાન ખેન્નમીન ફેક	૪૮૦૫
૩૫	માણેકલાલ ગણુપતરામ ત્રિવેદી	૪૮૦૫
૩૬	લક્ષુરામ આરમારામ બેદી	૪૮૦૨
૩૭	મોહનલાલ રણછોડ વાળંદ	૪૮૦૧
૩૮	પુનમચંદ જયશંકર પંડ્યા	૪૭૦૮
૩૯	ભેંકા સુધીઆ પટેલ	૪૭૦૮
૪૦	આનાંઆસ એંગાર ડાભી	૪૭૦૭
૪૧	રામશંકર શુવણરામ પાઠક	૪૭૦૭
૪૨	જોડાલાલ ભીખાજી મેધિરા	૪૭૦૫
૪૩	ગીરધરલાલ આપુલાલ ઠાકર	૪૭૦૧
૪૪	મણીભાઈ શુવણજી નાયક	૪૭૦
૪૫	સુલેમાન દેવજીભાઈ ખિરતી	૪૬૦૫
૪૬	પ્રાગજી હરિભાઈ વશી	૪૬૦૫
૪૭	કાન્તિલાલ રણછોડ પરમાર	૪૬૦૪
૪૮	સીરીસ મોરારભાઈ ખિરતી	૪૫૦૫
૪૯	લક્ષુભાઈ રૂદરજી દેસાઈ	૪૫૦૧
૫૦	મણીલાલ જગનલાલ ઉપાધ્યાય	૪૪૦૬
૫૧	પોલ કોદરલાલ મેકવાન	૪૪૦૬

ખહારધી એઠેલા વિદ્યાર્થીઓ

૧	રતનજી લીમજી પટેલ	૫૧૦૩
૨	અંબાલાલ દામોદર ભટ્ટ	૫૧૦
૩	માણેકલાલ ગીરધરભાઈ ગોર	૪૬૦૮
૪	જીણાભાઈ શુભાભાઈ પટેલ	૪૬૦૪
૫	અંબકલાલ નર્મદાશંકર આચાર્ય	૪૫૦૬
૬	વાલજી ધુળાભાઈ કિશન	૪૫૦૮
૭	જગુભાઈ વાઘજીભાઈ આરેઆ	૪૫૦૩
૮	ભલાભાઈ દાનસંગ પટેલ	૪૪૦૧
૯	ચંદ્રશંકર મણીશંકર દવે	૪૩૦૮
૧૦	માનાલાલ શીવલાલ ખિરતી	૪૨૦૯
૧૧	દોલતસિંહ જયસિંહ આરોડ	૪૧૦૭
૧૨	ભીખુભાઈ રામશંકર પંડ્યા	૪૦૦

વોકેશનલ ટ્રેનિંગ સ્કૂલ, અંકલેશ્વરના વિદ્યાર્થીઓ

૧	જગનલાલ રણછોડ સહરીઆ	૫૧૦૪
૨	ફેડરીક ગાંડાલભાઈ સોલંકી	૫૧૦૦

૩	રેવા કેશવ ચોધરી	૫૦.૧
૪	દિલિપ રણછોડ બારેઆ	૪૯.૭
૫	નાથન ઉકાભાઈ મહીડા	૪૮.૦
૬	મદ્યુજી રતનચંદ સોલંકી	૪૬.૦
૭	દિલિપ ગોવિંદ મેકવાન	૪૫.૪
૮	કાળિદાસ ખુરાલાલ ભગત	૪૦.૯
૯	નટવરલાલ નારણદાસ પંચોલી	૪૮.૭
૧૦	દામજી માનસીંગ ભરૂયા	૪૮.૪

બીજું વર્ષ

૧	ભોળાનાથ મહાસુખરામ રણા	૬૨.૮
૨	ભગવાનલાલ મોહનલાલ મહેતા	૬૨.૪
૩	મોહનલાલ ભોલાલાલ પંડ્યા	૫૬.૨
૪	મણીગીરી કાશીગીરી ગોસ્વામી	૫૮.૪
૫	પુરષોત્તમ નાયુરામ સાધુ	૫૮.૦
૬	પુરષોત્તમ કુબેરદાસ ગોર	૫૭.૫
૭	સુભેમાન ઇશ્વારીમ શેખ	૫૭.૧
૮	ગૌરીશંકર ગણપતરામ પંડ્યા	૫૬.૬
૯	છોટાલાલ ભગવાનદાસ ખિસ્તી	૫૫.૬
૧૦	નાથુસિંહ દીપસિંહ પરમાર	૫૫.૫
૧૧	નમદાશંકર ત્રીકમલાલ ભટ્ટ	૫૪.૭
૧૨	રામકૃષ્ણ નારાયણ સરદેસાઈ	૫૪.૬
૧૩	ભગવાનજી નાગરજી દેસાઈ	૫૩.૮
૧૪	કીરપાશંકર જદુરામ ભટ્ટ	૫૩.૫
૧૫	નાનાભાઈ વહાલાભાઈ પટેલ	૫૨.૪
૧૬	ખંડુભાઈ નિરખાભાઈ નાયક	૫૨.૦
૧૭	ત્રંબકલાલ ભુલાભાઈ ત્રિવેદી	૫૦.૮
૧૮	ધનજી જીકણ ભીલ	૪૯.૪
૧૯	નંદલાલ મુળજીભાઈ પાઠક	૪૬.૯
૨૦	અહેચરદાસ સોમચંદ પટેલ	૪૪.૮

અહારથી બેઠેલા વિદ્યાર્થીઓ

૧	હરિલાલ રણછોડલાલ પંચોલ	૫૦.૮
૨	કીસોમાન પથુભાઈ પટેલ	૪૮.૩
૩	જગન્નાથ ગણપતરામ પાઠક	૪૫.૦
૪	જમીઅતરામ બેચરદાસ પંડ્યા	...
૫	સોમચંદ દેવજીભાઈ ખિસ્તી	...

૧૬ જે બાળ વાતોઓ (પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. જોગ. ભટ્ટ	આલોચના કાર્યોશય, વડોદરા	૦-૧-૬	૧૬નામ અને સાયબેરી	પ્રાયમિક સ્કૂલો માટે.
૧૭ રસેશની મુસાફરી (પહેલી આવૃત્તિ)	"	"	૦-૧-૬	"	"
૧૮ પુસ્તકાલય	મિ. નટરલાલ વીમાવાળા	ગાડિય સાહિત્યમંદિર, સુરત	૦-૨-૦	"	"
૧૯ ખરેખરી વાતો	"	"	૦-૨-૦	"	"
૨૦ સ્તનીઓ (બીજી આવૃત્તિ)	મિ. જોન. ઈ. પટેલ	મિ. પી. બી. પારેખ, વડવાણ શહેર	૦-૩-૦	"	"
૨૧ મોતીઓ (પહેલી આવૃત્તિ)	"	મિ. નાગરદાસ ઈ. પટેલ	૦-૩-૦	"	"
૨૨ ભલી ભરવાડણુ (પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. સી. જોય. પંડયા	ગોવર્ધનવિલા, મલ્લાડ	૦-૧-૦	"	"
૨૩ મનુષ્યો : રાખ	મિ. આર. જોન. શાહ	આલજીવન કાર્યોશય, વડોદરા	૦-૧-૦	"	"
૨૪ ૨૧ નવી વાતો	મિ. આર. જોન. શાહ	મિ. મોહનલાલ ડી. મહેતા, રાજકોટ	૦-૩-૦	"	"
૨૫ ગુજરાતના ઇતિહાસની ચિન્હસો	મિ. જી. સી. ચોધરી	મિ. જી. સી. ચોધરી,	૦-૪-૦	લાયબેરી	"
૨૬ ભૂવર્ણન : ભાગ ૧ (પહેલી આવૃત્તિ)	પ્રો. જોય. જોય. શાહ અને મિ. સી. જી. પરીખ	ગોપીપુરા, સુરત	૦-૬-૦	"	"

ટીકા:—“દેશીનાણું” કર્તા મિ. સી. જોય. શાહ જે ગોપીપુરા કિશત રૂ. ૦-૧-૦ થી વટાવીને રૂ. ૦-૫-૦ આના રાખવામાં આવી છે.

(અગ્રિયમાં સહી) જોન. જી. કાદરી

ધનામપત્રક

ઉમરવા	કાઠીયાવાડી સોની તારાયંદ	૫-૪-૦	બાળાઓને જન્મ
	લાલભાઈ તરફથી		વહેંચ્યા.
ધન્દોર	સ્કૂલકમિટીના મેમ્બર પા.	૨૦-૦-૦	સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓને
	પ્રથમભાઈ જેશંગભાઈએ		જમાડ્યા.
અવીધા	કંડાળીનાં પા. સોમાભાઈ	...	કન્યાશાળાની બાળા-
	ગુલાબભાઈ તથા ભદ્રામના		ઓને પિત્તળના ડબ્બા
	પા. ગોરધનભાઈ હીરાભાઈનાં		નાં. ૯૪ વહેંચ્યા.
	લગ્ન અન્નેના પા. દેશાઈભાઈ		
	બાવાભાઈને ત્યાંથી તે પ્રસંગે		

મહિકાંઠા એજન્સિ

બાવીશી ચાણુદેવ તરફથી	૪૮-૦-૦	તાલુકાસ્કૂલ, કન્યા-
		શાળા, અંત્યજ્ઞશાળા
		અને વડોદરા સ્કૂલના
		વિદ્યાર્થીઓને વાર્ષિક
		ધનામ તરીકે પુસ્તકો,
		કપડાં વગેરે તથા
		બાળાઓને શિવેલાં ક-
		પડાં વગેરે વહેંચ્યાં.
ડોહડા જમીનદાર, વડોદરાગામ	૫૦-૦-૦	એથેનેટિક રપોર્ટસ ક.
મતાદારો અને સદગૃહસ્થો		રાવી મે. પો. એ.
પાસેથી મે. ચાણુદાર સાહે-		સાહેબે રોકડ રકમ
બના હસ્તક		અને ચીજો વહેંચી.
ચાણુદારસાહેબ પુરુષોત્તમરાયજી	૫-૦-૦	તાલુકા સ્કૂલમાં બાળ-
ગુલાબરાયજી પંડ્યાએ		લાયબ્રેરી માટેનાં બાળ
ચાણુદારસાહેબ શંકરલાલ	૫-૦-૦	પુસ્તકો ખરીદવા માટે
મોહનલાલ વ્યાસે		આપ્યા.
મિ. મંગળભાઈ હરજીવનદાસે	૩-૦-૦	"
લાંચી ભોગીલાલ જોષીતનદાસે	૧-૦-૦	"
પટેલ પ્રભાભાઈ ઉમેશભાઈએ	૫-૦-૦	"
શા. ગૌતમલાલ સાંકળચંદે	૩-૦-૦	"
શા. શકરચંદ અમયાલાલે	૬-૮-૦	બાળમંથાવળી ચાર
		એણીઓ.
શા. શકરાલાલ હેમચંદે	૧-૧૦-૦	ખુટતાં પુસ્તકો માટે
		આપ્યા.
ચાણુદાર શંકરલાલ મોહનલાલ	૧-૦-૦	બાળાઓ માટે બાળ-
નાં પત્ની મહાલક્ષ્મીએ		પોથીઓ વહેંચી.
શા. શંકરલાલ કાલિદાસે	૫-૦-૦	સ્કૂલ તથા કન્યાશાળા-

ડોહાડા
લીહાડા

શા. ચકુભાઇ નરોત્તમદાસે	૫—૦—૦	રફલ, ક.માં મિઠાઈ બેઠી
ખાનપુરના શાહ ચંદુલાલ	૨—૦—૦	રોકડાં છુટના. શાળામાં
હરજીવનદાસે		આપ્યા.
જીંડવા ગામ સમરત તરફથી	૬—૦—૦	સુખડી તથા રોકડાં શા
જીંડવાના શેઠ શાહ કાળીદાસ	૧૫—૦—૦	પ) બોયરકાઢિટને આપ્યા.
ગીરધરભાઈએ		પર્થટન વખતે રોકાઈટને
જીંડવાના પટેલ ખાતુભાઈ	૧૫—૮—૦	જમાડયા.
લાલદાસે		"
હાકોર પુનજી રજુછોડજી	૧—૮—૮	પતાસાં વહેંચ્યાં.
તરફથી		"
પટેલ બકોરભાઈ મયુરભાઈ	૧—૮—૦	"
તરફથી		"
રામોલના હાકોર બાપુજી	૫—૦—૦	બાંયરકાઢિટને દૂધ
મારતર તરફથી		સાકર તથા રોકડાં
		શા. ૪) આપ્યા.
સરગુના હાકોર રમજીભાઈ	૨—૦—૦	રોકડાં આપ્યા.
તરફથી		
મોડાસાવાળા શાહ વાડીલાલ	૨—૦—૦	દૂધ સાકર તથા રોકડાં
મયુરદાસે		આપ્યા.
સાવલીના ત્રીવેદી મુકુન્દરાય	૧૮—૮—૦	ધડિયાળ બેટ આપ્યું.
કેશવલાલે	૧—૦—૦	તથા પતાસાં વહેંચ્યાં.
હરખજીના મુવાડાના હાકોરશ્રી	૧—૦—૦	બાંયરકાઢિટને પતાસાં
ગલમસિદહજી હુમરસિદહજી		વહેંચ્યાં.
તરફથી		
શાહ જેઠાલાલ હરજીવનદાસે	૭—૮—૦	ખાળાઓ માટે કાપડ
		રંગા વાર આપ્યું.
ડોહાડાના કોન્સ્ટાક્ટર ચકરા-	૧૫—૦—૦	બાંયરકાઢિટને રોકડાં
લાલ હેમચંદે		આપ્યા.
સદ્ગૃહસ્થો તરફથી ફાલો કરીને	૫૧—૦—૦	નવાજ્યુમિલિ હોલની
		પ્રતિષ્ઠા ક્રિયા તથા
		ભોજન ને ઇનામમાટે
હાકોર માધુસીંગ ગેમભાઈએ	૩—૮—૮	પરખ માટે આપ્યા.
મિ. જમીંદારસાહેબ ચંકરલાલ	૩—૮—૦	"
ભાઈએ		"
હાકોર ભુપતાજી લીલાજીએ	૭—૦—૦	"
પટેલ બકોરભાઈ મયુરદાસે	૧—૦—૦	"
હાકોર કેસરાજી માલાજીએ	૧—૦—૦	"
શાહ સાંકળચંદ મુનીલાલે	૧—૦—૦	પરખ માટે પવાલાં
		આપ્યાં.

શાળાપયોગી *ટેક્ટસ્ટબુક તરીકે મંજૂર થએલાં પુસ્તકો.

*૧. સરળ દેશીનામાની પદ્ધતિ આ. ૩૪ મી કિં. ૦-૫-૦

*૨. સરળ કન્યાનામું આ. ૧ લી ૦-૨-૬

*૩. સરળ ગુજરાતી બાળવ્યાકરણ—ભાગ પહેલો
(પ્રાથમિક શાળાના ધોરણ ૪ માટે) આ. ૨૯ મી ૦-૨-૦

*૪ સરળ ગુજરાતી બાળવ્યાકરણ—ભા. ૨-૩ નો
(પ્રાથમિક શાળાના ધો. ૫-૬-૭ માટે) આ. ૨૯ મી ૦-૫-૦

૫. સરળ વ્યુત્પત્તિ જ્ઞાનપ્રકાશ—લા. પ્રા. બુક આ. ૪થી ૦-૬-૦
(૫-૬-૭ ચોપડીના યજ્ઞોતી વ્યુત્પત્તિ સહિત)

૬. નવું સરળ મુખ્યગણિત—(બાળવર્ગથી ધો. ૫ સુધી)
આ. ૧૬ મી ૦-૩-૦

૭. ગુજરાત પ્રાંતની ભૂગોળવિદ્યા આ. ૧૬ મી ૦-૧-૬

૮ ગુજરાતના સઘળા જાણીતા બુકસેલરોને ત્યાંથી મળશે.

મુખ્ય એજન્ટ—મેસર્સ એસ. બી. શાહની કંપની

૬. પાનકોર નાદે—મુ. અમદાવાદ.

પ્રેમચંદ દરમચંદ શાહ, ગોડાળના માણ ૩ એ. ઇ. મુ. કપડવાંજ

જોઈએ છીએ—વીસ વર્ષ થયાં ચાલતી કન્યાશાળા માટે ટ્રેન્ડ,
મેટ્રિક્યુલેટ ડે કોલેજિયાટ શિક્ષિકાઓ. લખો—

મંત્રી, શ્રી કચ્છી લોહાણા વિદ્યાવર્ધક મંડળ
મિશનરોડ-કરાચી.

જાહેરખબર

શહેર ભર્ય મ્યુનિ. ઉર્દુ શાળાગે સારૂ ચર્ચ ઇધર ઉર્દુ ટ્રેઇનિંગ
શિક્ષકોની જરૂર છે. હાલ મળતો પગાર, લાયકાત તથા અનુભવ બતાવી
અરજ મોકલશે.

રિટાયર્ડ થએલા કામ કરી શકે એવા શિક્ષકોને પણ પસંદગી આપ-
વામાં આવશે.

મ્યુનિસિપલ સ્કૂલ ખોડ
ઓફિસ, ભર્ય
તા. ૧૬-૫-૩૨

M. M. Dave
એડમિનિસ્ટ્રેટિવ ઓફિસર
સ્કૂલખોડ-ભર્ય મ્યુનિ.

કેળવણીખાતાએ મંજુર કરેલાં શાળોપયોગી પુસ્તકો

દરરોજ અમુલખરાય દેસાઈ કૃત.	
*આરોગ્ય શિક્ષણ	૦-૮-૦
*આરોગ્ય શિક્ષણ	૦-૭-૦
ખાજવીર	૦-૮-૦
કસરત અને ક્રિડા	૦-૧૨-૦
ધર્મ અને ખેડાર	૦-૧૨-૦
રમવાની રમતો	
આરોગ્ય શિક્ષણ લા. ૨	૦-૧-૬

ગોકળદાસ કુબેરદાસ મહેતા કૃત.	
અમદાવાદ સંહારની ભૂગોળ	૦-૨-૩
*સરળ ગુજરાત પ્રાંતની ભૂગોળ	૦-૪-૦
ગુજરાતી ભાષા (દિંદુસ્તાન સંહિત)	૦-૫-૦
સંવાદ સંચય	૦-૧૦-૦
ખાજગીત	૦-૧-૦
ખાજગીત	૦-૧-૦
*ખાળોપયોગી વાર્તાઓ	
લા. ૧ ત્રીજી આવૃત્તિ	૦-૩-૦

—વલ્લભભાઈ લલુભાઈ પટેલ કૃત—

*ગુજરાતના ઇતિહાસની સહેલી વાર્તા, ૦-૪-૦.

નવીન ઢબથી લખાયેલું

ખાજસાહિત્ય.

મયુરદેવ આખ્યાન	૦-૪-૦
લીમચાવુર્ય	૦-૪-૦
ધીર અલિમ-યુ અને	
પ્રજ્ઞાદ	૦-૮-૦
અલાઉદ્દીન અને	
દેવતાર્થ દીવો	૦-૪-૦
ખાજસંગીત માળા	૦-૩-૦
(હારમોનિયમ ગાઈક)	
સાહિત્યદર્શ	૧-૧૨-૦

રાલમોજી
ટેક્સ્ટબુક તરીકે મંજુર થયેલી
સરળ
ગુજરાત પ્રાંતની ભૂગોળ
અત્યારસુધી બહાર પડેલી
ભૂગોળમાં આ એક જ ભૂગોળટેક્સ્ટ-
બુક તરીકે મંજુર થયેલી છે.
ખાજકો પાતાની મેળે વાંચી સમજી
શકે તેવી ભાષા છે. આકર્ષક રંગીત
નકશા સહિત ગુજરાતના દરેક
જિલ્લાની હકીકત નવીન ઢબથી
આપેલી છે.

અમારી દુકાને પ્રાયશ્ચિક શાળા, માધ્યમિક શાળા, કોલેજ, લૉ કોલેજ,
લાયસેંસેડોને લગતાં તમામ પુસ્તકો, નકેશા તથા શાળાને લગતો તમામ
સામાન કિંદાવંત લાંબે મળશે. બહારગામના ઓડરો ઉપર પૂરતું ખાન
આપવામાં આવે છે. શિક્ષકોને લરપૂર કમિશન આપવામાં આવશે. એક
વખત ઓડર આપી ખાતરી કરશે.

બાલાહનુમાન, રીચીરોડ
અમદાવાદ.

અંદુલાલ મણીલાલ પરીખ
ખાખતા સુકગીયા.

* પાઠ્યપુસ્તક તરીકે મંજુર કરેલાં છે.

* ખાળોપયોગી વાર્તાઓ લાગુ ૬ ની ત્રીજી આવૃત્તિ હંમણીજી બહાર પડી છે.
નાનાં છોદરાં માટે ધણીજી હપરોગી અને આનંદદાયક છે.

ધ. સ. ૧૯૨૭ ના નવા સુધારેલા અભ્યાસક્રમ મુજબ

ખહાર પડ્યાં છે ! **卐** ખહાર પડ્યાં છે !

આજેજ મંગાવો.

નવીન પદ્ધતિ દર્શાવનારા { પ્રાથમિક શાળાનાં } નવીન યોજનાથી લખાએલા

અંકગણિત

[પદ્ધતિવિભાગ તથા અભ્યાસવિભાગ : શિક્ષકો સાહે.]

આળખેથી { ભાગ ૧ લો } પુસ્તક ૧ હું :
ખાળવર્ગ માટે { કિંમત રૂ. ૦-૭-૦ } પહેલા ધોરણ માટે

[પદ્ધતિવિભાગ : માત્ર શિક્ષકો સાહે.]

પુસ્તક ૨ બું : { ભાગ ૨ નો } બીજા ધોરણ માટે.
પુસ્તક ૩ બું : { કિંમત રૂ. ૦ ૮-૦ } ત્રીજા ધોરણ માટે.
પુસ્તક ૪ થું : { ચોથા ધોરણ માટે.

[અભ્યાસવિભાગ : માત્ર વિદ્યાર્થીઓ સાહે.]

પુસ્તક ૨ બું : { ભાગ ૩ નો } બીજા ધોરણ માટે.
પુસ્તક ૩ બું : { કિંમત રૂ. ૦-૭-૦ } ત્રીજા ધોરણ માટે.
પુસ્તક ૪ થું : { ચોથા ધોરણ માટે.

: લેખક :

ગૌરીશંકર જટાશંકર લક્ષ્મી,
બી. એ. એસ. ટી. સી. ડી.
એડમિનિસ્ટ્રેટિવ ઓફિસર,
મુનિસિપલ સ્કૂલ મોડ, મુરત.

મોહનલાલ હરજીવન પંચોલી,
આસિ. માસ્તર,
સિટિ હાઇસ્કૂલ,
અમદાવાદ.

નમુનાની પત્રિકા મંગાવો : લખો.

મેનેજર, ધી ગુજરાત ઓરિએન્ટલ બુકડીપો,
શિવીરાડ, અમદાવાદ

બહાર પડી ચુકી

બહાર પડી ચુકી

નામદાર મુબઈ સરકારે સં. ૧૯૨૪-૨૫ માં મંજૂર કરેલ
પ્રાથમિક શાળાઓ માટેના ચિત્રકળાના નવા અભ્યાસ-
ક્રમ મુજબ તૈયાર કરેલી

રંગીન ડ્રોઇંગ બુક

(બાળવર્ગથી સાતમા ધોરણ સુધી)

ચિત્રકાર,

શ્યામજી ત્રિભુવન યાજ્ઞિક

ડ્રોઇંગ માસ્ટર ટ્રેનિંગ કોલેજ

બેરસદ.

બાળ અને ધો. ૧ હું	૦-૨-૦
ધો. ૨ બુ	૦-૨-૦
ધો. ૩ બુ	૦-૨-૦
ધો. ૪ શુ	૦-૨-૦
ધો. ૫ મું	૦-૨-૬
ધો. ૬ હું	૦-૨-૬
ધો. ૭ મું	૦-૩-૦

સાદી આવૃત્તિની ડ્રોઇંગ બુક મળી શકશે. સાદી આવૃત્તિની કિંમત એક આનો. રંગીન આવૃત્તિ કરતાં એછી સમજવી.

રંગીન આવૃત્તિની ડ્રોઇંગ બુક ઘણો ખર્ચ કરીને તૈયાર કરવામાં આવેલ છે. નમુનાની નકલ એક ધોરણની મફત મોકલાય છે. તમામ બુકસેલર પાસે આજ કતાની. ડ્રોઇંગ બુક માંગો અથવા લખો. નિશાળમાં આવતા તમામ બાલકો પુસ્તકો અમારે ત્યાંથી મળી શકશે. લીસ્ટ માટે લખો—

જે.ચંદ તલકશી એન્ડ સન્સ,

બુકસેલર—વઢવાણ સીટી.

શહેર ભરૂચ મ્યુનિસિપલ શાળાઓ સારૂ એક મોન્ટેઃ પદ્ધતિથી કામ કરી શકે એવા શિક્ષકની જરૂર છે. ઉમેદ લાયકાત તથા અનુભવ જણાવી અરજી મોકલી આપવી. કેટલા પગારથી આવવા ખુશી છે તે પણ દર્શાવવું.

હુકમથી,

M. M. Dave

એડમિનિસ્ટ્રેટિવ-ઓફીસ

મ્યુનિ. સ્ટુલેનોર્ડ-ભરૂચ

વિજ્ઞાન પ્રવેશિકા

કર્તા—દાકોરલાલ શ્રીપતરાય દાકોર, બી. એ. બી. એસ. સી.

પ્રોપ્રાયટરી લાઇસન્સ, અમદાવાદ

ગુજરાતી ધોરણો ૫, ૬ અને ૭ અને અંગ્રેજી પહેલાં ૩ ધોરણો પદાર્થશાસ્ત્ર અને રસાયનશાસ્ત્રના પ્રાયમિક સિદ્ધાંતો સરલ રીતે સમજાવતું 'હોનકંડુ' પ્રથમ પુસ્તક.

મેટ્રિકનો અભ્યાસ કરતાં અને પુખ્ત વયના સ્ત્રી પુરુષોને પણ ઉપયોગી : કિંમત ફક્ત દરરોજ આના :—

પાના ૧૬૦ તથા ચિત્રો ૮૧

વિજ્ઞાનના પ્રાયમિક સિદ્ધાંતો અને પ્રયોગો આ પુસ્તકમાં સુંદર રીતે રચવામાં આવ્યા છે. જે કે અંદરના પારિભાષિક શબ્દો સરલ બાળકોને સમજી શકે તે લાગણે જ, છતાં લેખક અને ત્યાં સૂધી આ વિજ્ઞાનશાસ્ત્રી શબ્દો આપવાની પ્રયાને વળગી રહ્યા છે તે એકંદર રીતે કહ્યું છે, અને એથી હેવટે લખનારને તથા આપણી માતૃભાષાને લાભ થાય છે.

અંગ્રેજી પહેલાં, બીજા અને ત્રીજા ધોરણમાં લખાતા વિદ્યાર્થી ઉદ્દેશોને પુસ્તકના ત્રણ વિભાગ કરવામાં આવ્યા છે. રથને રથને ઉપયોગી મૂકી આ શુદ્ધ વિષયને રસિક તથા આકર્ષક બનાવવામાં છે. નાના વિદ્યાર્થીઓ વિજ્ઞાન જેવો અતિ ઉપયોગી વિષય રસથી શીખી શકે તેવા તો દેશની પ્રગતિ થોડા વખતમાં ખુબ થાય એમાં શક નથી.

“કોમુદી”

મળવાનું દેશવર્ણ—

બાળગોવિંદ કુબેરદાસની કું. બુક્સેલ્સ, ત્રણ દરવાજા, અમદાવાદ

જાહેરખબરના નવા ભાગ

આથી સર્વેને ખબર આપવામાં આવે છે કે સને ૧૯૩૦ ના નવમી જાહેરખબરના ભાગમાં થયેલો ફેરો તે નીચે મુજબ રાખવામાં આવ્યા છે.

જાહેરખબરના દર

મુદત	એક પાન	અડધું પાન	પા
આખું વર્ષ	રૂ. ૮૦	રૂ. ૬૦	રૂ. ૩૦
૬ માસ	રૂ. ૪૦	રૂ. ૩૦	રૂ. ૨૦
ત્રણ માસ	રૂ. ૨૫	રૂ. ૨૦	રૂ. ૧૦
એક માસ	રૂ. ૧૨	રૂ. ૧૦	રૂ. ૫

કમિશનમાં વધારો

કિંમતમાં ઘટાડો

કેળવણીખાતાએ મુંબઈ ધલાકાની દરેક નિશાળમાં ટેફ્ટબુક તરીકે ચલાવવાને મંજૂર કરી છે.

લેખનકળા કોપિબુકો

ઉત્તમ કાગળ { ગુજરાતી અને બાળબોધ છ નંબરમાં } ચોવીસ પાનાં

ગ્રામ્ય, મ્યુનિસિપલ, હોલિડેઝ, ખાનગી વગેરે અનેક શાળાઓમાં ખાસ પસંદગીથી ચાલતી કોપિ ને બાળકો અને શિક્ષકોનાં સારા અને સુંદર બોધપ્રદ વાળ્યો માટે પ્રસિદ્ધ થયેલી છે, એવી લેખનકળા કોપિ વાપરવા અગ્રે નમ્રભાવે વિનંતિ કરીએ છીએ. હપલી સૂચના વધાના ઉપાસકો, આરાધકો અને કેળવણીના કાર્યમાં ઉત્સાહથી રસપૂર્વક બાગ લેનારાઓ સદર લેખનકળાને ધ્યેય રીતે વપારી તેના અંદરના વિષયો અને પદ્ધતિને જોઈ ચોચ ધનસાફ આપરોટ.

૨૫૦ અને તે ઉપરાંત કોપિ ખરીદનારને સેંકડે ૩૦, ૪૦ કમિશન આપનામાં આવશે. પેકિંગ અને રેલ્વે ખર્ચ પણ આપવામાં આવશે, પણ પોસ્ટ મારફતનું કે સ્ટેશનથી આગળનું ખર્ચ આપવામાં આવશે નહિ.

લેખનકળા કોપિબુકોને બંધબેસતી નંબર ૧ થી ૬ સુધીની સ્ટીલ ચેનો ખાસ મંગાવી છે. તેની દરેક બોક્સમાં એક નંબરની ડહન ખારની કિં. રૂ. ૧૦.

મુંબઈ-હાલિસાઈ જગતવનદાસ એન્ડ સન્સ,

કાલકાદિવી માતાના મંદિર સામે દુકાન નં. ૩૬૭.

અમદાવાદ-પાનકાર નાકો—મેસર્સ એસ. બી. શાહની કંપનિ,

ગોધરા—એમ. વહીલ બ્રધર્સ, સરાફ બગ્ગર.

કેળવણીખાતાના મે. ડિરેક્ટર સાહેબે મુંબઈ ધલાકાની પ્રાથમિક શાળામાં ટેફ્ટબુક તરીકે મંજૂર કરેલો

દેશીહિસાબ

ભાગ ૧ લો

કિંમત ૦—૧—૬

વહાજ સુધારા તથા વધારા સાથે બહાર પડ્યો છે.

આત્યાર સુધી ઘણા દેશીહિસાબો બહાર પડ્યા છે, પરંતુ ખાત્ય તરફથી મંજૂર થયેલો ફક્ત આજ દેશીહિસાબ છે.

મળવાનું ટેકાલું—મેસર્સ એન. ડી. મહેતાની કં.

બુકસેલર્સ એન્ડ પબ્લીશર્સ.

ટે. ૩૬૭ કોલબાદેરીરાડ—મુંબઈ.

નવાં પુસ્તકો

મું. ઇ. કેળવણીખાતાએ પાઠ્યપુસ્તક તરીકે મંજૂર કર્યું છે

વ્યાકરણના સહેલા પાઠો

પુસ્તક ૧

[લિખક-સાકરલાલ અમૃતલાલ દવે)
બી. એ. એસ. ટી. સી. ડી.

વ્યાકરણો ધણાં લખાયાં છે પરંતુ તેમાં વિદ્યાર્થીઓ રસ લઈ શકતા નથી પરંતુ આ વ્યાકરણની રચના, સરળતા અને શૈલી એવાં સુંદર છે કે બાળક ગ્રંથવાચા સિવાય આ કઠિન વિષય સહેલાઈથી ગ્રહણ કરી શકે છે. વિદ્યાર્થીઓનો બોલો સહેલો કરવા ખાતર આ વ્યાકરણ પહેલી તકે દરેક સ્કૂલોમાં લખલ કરવું જોઈએ.

પુસ્તક ૧ હું ૦-૩-૦

" ૨ જું ૦-૪-૦

મું. ઇ. સરકારી કેળવણીખાતાએ મંજૂર કરેલો

ગુજરાતી એટલાસ

પુષ્કળ ભૂગોળની વ્યાખ્યાઓના

નકશા—

ઐતિહાસિક ચાર નકશા

ઉપરાંત

લઠાઈ પછી ભૌગોલિક થએલા

દેરફારો સાથે અને નવી રેલ્વે

સડકો સાથે આ છેલ્લામાં

છેલ્લો એટલાસ છે.

કિંમત ૦-૧૨-૦

છાકરાઓ માટે

વર્નાક્યુલર પ્રવેશક

આ પુસ્તકમાં વર્નાક્યુલર ફાઈનલ પરીક્ષાના બધાં વિષયો વિસ્તારથી અને સરળ પદ્ધતિથી આપેલા છે. આજ સુધીના પ્રશ્નો આવી જાય છે. બીજાં જુની ઢબથી લખાએલાં અને અશુદ્ધ પુસ્તકો ખરીદવા કરતાં આ પુસ્તક ખરીદી પરીક્ષા પહેલેજ વર્ષે પાસ કરી શકાશે.

કિંમત ૨-૨-૦ કમિશન સાથે.

વર્નાક્યુલર પ્રવેશકનો વધારો

(૧૯૮૦-૩૧ ના પ્રશ્નો) ૦-૪-૦

દન્યાઓ માટે

ફાઈનલ શિક્ષિકા

કન્યાઓની ફાઈનલ પરીક્ષા માટે સંપૂર્ણ અભ્યાસક્રમને અનુસરી આ એકજ પુસ્તક તૈયાર થયેલું છે. આ પુસ્તકથી દરેકને સંતોષ થએલો છે. દરેકે દરેક વિદ્યાર્થીનીઓએ પરીક્ષા પાસ થવા માટે આ પુસ્તક પહેલી તકે ખરીદવું જરૂરનું છે. તેમા આજ સુધીના પ્રશ્નો આવી જાય છે.

કિંમત ૧-૧૨-૦

હિંદનો સંપૂર્ણ ઇતિહાસ

પરીક્ષાની બદલાએલી પદ્ધતિ અનુસાર તૈયાર કરવામાં આવેલો છાકરાઓ અને વિદ્યાર્થીનીઓના બધાં વર્ષોના પ્રશ્નો સાથે આ ઇતિહાસ તૈયાર થએલો છે. બંને પાસ થવા માટે આ પુસ્તક પહેલી તકે ખરીદી લેવું જરૂરનું છે.

કિંમત ૦-૧૧-૦

ગૂજરાત સાહિત્ય મંદિર: રીચીરોડ, અમદાવાદ.

મુખર્ષિ ઇલાકાના કેળવણીખાતાએ પ્રાથ-
મિક શાળાઓમાં શિક્ષકોના ઉપયોગમાં
લેવા માટે તથા (ધોરણ ૪ ના માટે)
ટેક્સ્ટબુક તરીકે મંજૂર કરેલું
નવા અભ્યાસક્રમને અનુસરીને નવીન
દૃષ્ટિથી ચોખ્ખાં કરેલું

સંરળ ખાળ અંગગણિત
(ચોથા ધોરણ સુધીનું)

રચનાર

ભોગીલાલ કેશવલાલ પરવા,
ખી. એ. એસ. ટી. સી. ડી.

અને

વસનજી દયાળજી દેસાઈ, એસ. ટી. સી.

મુખર્ષિ ઇલાકાના સરકારી કેળવણીખાતાએ
તથા વેસ્ટર્ન ઈડ્યુકેશનલ સેલેશન
ટેક્સ્ટબુક તરીકે મંજૂર કરેલો

ગુજરાતનો સરળ ઇતિહાસ

કર્તા

મનસુખરામ મણીશંકર દ્વિવેદી
ખી. એ. એસ. ટી. સી. ડી.

કિંમત ૦-૩-૦

શરૂનક પરીક્ષા માટે પશ્ચિમ ઉપયોગી

હિંદનો સરળ ઇતિહાસ

કર્તા-વલ્લભભાઈ લલિતભાઈ પટેલ, અને
પ્રહલાદ અમૃતલાલ ઠાકર

કિંમત ૦-૧૧-૦

ખાતાએ પાઠ્યપુસ્તક તરીકે મંજૂર
કરેલું વ્યાકરણ

વ. શ. પરીક્ષા માટે ઘણું ઉપયોગી નવીન

વ્યાકરણ ભાગ ૩, ૫૪૨ રૂ. કિંમત

૦-૩૨-૦ આ પુસ્તકમાં સંમિ

સમાસ, અવ્યય, વિભક્તિના અર્થ,

પ્રયોગ, સંયોગીકરણ, દર્શિતા વિચાર,

અંતકાર વગેરે ખાખતોનું સરળ અને

સ્પષ્ટ વિવેચન ઘણા દાખલા અને

મનોમત સાથે કરેલું છે.

લેખક-મુ. હી. ચોકસી એમ.એ.

દે. મા. પ્રે. સ. ટ્રે. કોલેજ, અમદાવાદ.

મુખર્ષિ ઇલાકાના સરકારી કેળવણીખાતાએ
ટેક્સ્ટબુક તરીકે મંજૂર કરેલો.

નવી સુધારેલી આવૃત્તિ

ભરતખંડનો સરળ ઇતિહાસ

અને

રાજ્યવ્યવસ્થા.

ખનાવનાર

વિદુલદાસ ધનજીભાઈ પટેલ,

સુધારા વધારો કરનાર

મૂળજીભાઈ હીરાલાલ ચોકસી

એમ. એ.

દેશાસ્તર પ્રે.સ. ટ્રેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ

૫૪ ૪૦૦ કિંમત રૂ. ૧-૦-૦

તા. ૬-જુની આવૃત્તિ કિંમત ૦-૬-૦

વાળી જોઈશે તો લેવા તે મળશે.

પ્રાથમિક શાળાના છટ્ટા તથા સાતમા

તથા માધ્યમિક શાળાના ચોથા

ધોરણ માટે

આરોગ્ય વિજ્ઞાન પ્રવેશપોથી

કર્તા

પ્રીતમરાય મજરાય દેસાઈ

ખી. એ. એસ. ટી. સી. ડી.

કિંમત ૦-૬-૦

ગુજરાતી કન્યાશાળાના ગ્રીજ ધોરણથી

છટ્ટા ધોરણ સુધી

ગૃહવિજ્ઞાન પ્રવેશપોથી

કર્તા

પ્રીતમરાય મજરાય દેસાઈ

ખી. એ. એસ. ટી. સી. ડી.

એસ. ખી. શાહની કંપની-ખાનકોર નાકા-અમદાવાદ

પુસ્તક ૭૨]

[એક ૯

Gujarat School Paper

ગુજરાત શાળાપત્ર

સપ્ટેમ્બર સને ૧૯૩૨

“નવા જમાનામાં નવા સુધારા અને પ્રગતિમાન માણસની જરૂર પડે છે. દુનિયા આગળ વધે છે, અને તેથી આપણા બાપ-દાદાના વળતમાં જે રીતરિવાજ તથા કાનુનો ઉત્તમ ગણાતા હતા તે હવે નિરુપયોગી નીવડે છે, અને ખરેખર આપણા મુત્ય પછી સત્યતા દદ અને ધીમા વિકાસને લાંબે વધારે ડાહ્યા થએલા લોકો હાલના કરતાં વધારે સારી યોજના ધરી-કાઢશે.”

•કેળવણીખાતાના હુકમથી
તંત્રી અને પ્રકાશક (સ્ટોગસ્ટ ૧૯૨૯ થી)
મૂળજીભાઈ હીરાલાલ ચોકસી, એમ. એ.
હેડમાસ્ટર પ્રે. રા. દેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ.

(સર્વ હક સ્વાધીન રાખ્યા છે.)

ધા “ડાયમંડ ન્યુઝિલી” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં પરીખ દેવીલાલ છબનવાલે છાપ્યું.
સલાપાસ રોડ-અમદાવાદ.

અનુક્રમણિકા

ક્રમ નંબર	વિષય	પૃ
૧	બાળકનો સુખ	૨૭
૨	સૌનતું કુટાણું	૨૮
૩	કેળવણી અને આર્થિકકર્ષ	૨૮
૪	ઉપાં ગામમાં આદર્શ કેળવણી	૨૮
૫	આધુનિક ન્યાયકેળવણી અને તેને અંગે કરવાલાયક સુધારા ...	૨૯
૬	પાઠમાં રસ	૩૦
૭	ચુંવાળ વિષે કાંઈક	૩૦
૮	પાનમને તીરે	૩૧
૯	સરકારી જાહેરખબર	૩૧
૧૦	ધનામપત્રક	૩૧
૧૧	ખાનગી જાહેરખબર	૫

દેશીનામું. ટેક્સ્ટબુક. કિ. ૫ આના.

પુસ્તક ઉત્તમ મનાએલું છે. ચાલુ સમય પ્રમાણે ચોપડા અને દુટીઆન લખાવટના સુધારા ઉપરાંત એકા, શેરા, વિમા અને પોસ્ટલ મોડર્ન વિષે પુરી માહિતી તથા છુનાં મનોચિત્ર ઉપરાંત નવાં ૧૯ મનોચિત્ર લખાવટ કર્યા છે. એક વાર વાંચી છુનાં કરવા વિનંતિ છે. પોસ્ટલ ૦-૨-૦૦

મુદ્રણ—એન. એમ. ત્રિપાઠી સુરત—ક. ના. ખી કંપની

લેખક—દેસાઈ બક્ષસ, શુકસેકર. એજન્ટ—અમદાવાદ મોરોજીલાલ ભાઈદેસાઈ સાહુ છગનલાલ લલિતુભાઈ શાહ, વાણમુક્તા એજિસ, પેલેસરોડ-વડોદરા.

જાહેરખબરના નવા ભાવ

આથી સર્વેને ખબર આપવામાં આવે છે કે, સને ૧૯૩૦ ના જાન્યુઆરિથી જાહેરખબરના ભાવમાં ઘટણા કરી તે નીચે મુજબ રાખવામાં આવ્યા છે.

જાહેરખબરના દર

પુસ્તક	એક પાન	અડધું પાન	પા પાન
આખું વર્ષ	રૂ. ૮૦	રૂ. ૧૦	રૂ. ૪૦
૭ માસ	રૂ. ૪૦	રૂ. ૩૦	રૂ. ૨૦
ત્રણ માસ	રૂ. ૨૫	રૂ. ૨૦	રૂ. ૧૫
એક માસ	રૂ. ૧૨	રૂ. ૧૦	રૂ. ૭

ગુજરાત શાળાપત્ર

પુસ્તક ૭૨]

સપ્ટેમ્બર સને ૧૯૩૨

[અંક ૯]

બાળકનો યુગ

હાલનો જમાનો યંત્રનો મધુાય છે, કારણ કે આપણાં સુખ અને મોજશોખની અનેક વસ્તુઓ હાલમાં યંત્ર વડે ઉત્પન્ન થાય છે. વળી જે કામ હાલમાં માણસો કે પ્રાણીઓ પોતાની મહેનતથી કરે છે તે પણ વખત જતા યંત્રની મદદથી કરવામાં આવશે એમ આશા રાખી શકાય છે. તેવીજ રીતે હાલનો જમાનો બાળકના યુગનો છે, કારણ કે બાળકના હિત અને તેની ઉન્નતિ માટે હાલમાં જેટલા પ્રયાસો થાય છે તેટલા અગાઉ કોઈ વખત થયા નથી. બાળક એ દેશની ઉત્તમ દોલત છે અને તેના યોગ્ય વિકાસ ઉપરજ રાષ્ટ્રનો આધાર છે એવો સિદ્ધાંત હરકોઈ પ્રજા હાલમાં સ્વીકારે છે. આ દષ્ટિને અનુસરી બાળકેળવણી ફરજિયાત કરવામાં આવે છે. વળી શિશુશિક્ષણને માટે વિવિધ વ્યવસ્થા કરવામાં આવી છે. કિનડર્ગાર્ટન અને મોન્ટેસોરિ પદ્ધતિઓ બાળકની શક્તિના સારા વિકાસ માટે યોજવામાં આવી છે. તેની સાથે બાળકની કેળવણી માટે અનેક જાતના સાહિત્યો તૈયાર કરવામાં આવ્યા છે. બાળવાર્તાઓ, બાળગીત, બાળકનાં રમકડાં, બાળકનાં વાચનનાં પુસ્તકો વગેરે વસ્તુઓ બાળવિકાસ માટે તૈયાર થતી હાલમાં જોવામાં આવે છે. વળી શિશુશિક્ષણ કે બાળવર્ગ માટે ખાસ તાલીમ લીધેલા શિક્ષકની જરૂરિયાત સ્વીકારવામાં આવી છે. સમાજની ઉન્નતિ માટે આવી રીતે બાળક એ એક ઉપયોગી વ્યક્તિ છે.

એવી દર દાક્ષમાં વિશેષ થવા લાગી છે અને તે વિચારને અનુસરીનેજ તેને શાસ્ત્રીય તાલીમ મળે તે માટે ઘણા પ્રયત્ન કરવામાં આવે છે.

યુરોપી વિશ્વદ પછી પાશ્ચાત્ય દેશના વિજ્ઞાન વર્મને ખાતરી થઈ છે કે બાળકની જરૂરિયાત ઉપર પ્રજા તરફથી જોઈતું ધ્યાન આપવામાં આવતું નથી. આ કારણને લીધે સેંકડો બાળકોનાં, શરીર નિર્માત્મ હોય છે. તેમની શુદ્ધિ તથા હૃદયનો વિકાસ નહિ થવાથી તેમની શક્તિ હલકા પ્રકારની જોવામાં આવે છે. વળી દુકાળ, રેલ, લગાઈ જેવી આફત વખતે બાળકોને ઘણું સહન કરવું પડે છે અને તેથી તેમની શારીરિક તેમજ માનસિક સંપત્તિને ઘણી હાનિ થાય છે. આવી રીતે મનુષ્યનાં સુખ અને પ્રગતિને અટકાવનાર જે કારણો છે, તે દૂર કરવાં જોઈ એ. બાળકની દરેક પ્રકારે સંભાળ રાખવી એ માઆપની ફરજ છે એમ સમાજે સ્પષ્ટ સ્વીકારવું જોઈ એ. જે બાળકો અનાથ છે તેમની સંભાળ તેમના હિત માટે રચાયેલાં મંડળોએ લેવી જોઈ એ. જ્યારે નાણાલીક કે આર્થિક આફતને લીધે બાળકોની સંભાળ ન લેવામાં આવે ત્યારે બાળહિત મંડળે તે કામ ઉપાદી લેવું જોઈ એ. તેમને માટે એક હક્કપત્ર તૈયાર કરવામાં આવ્યું છે તેમાં નીચે જણાવ્યા મુજબ તેના નિયમો અને કલમો આપેલી છે:

સામાન્ય નિયમ

- (૧) દુનિયાના દરકોઈ બાળકનું શરીર દુરસ્ત અને દઢ હોવું જોઈ એ. તેની શુદ્ધિ તીવ્ર હોવી જોઈ એ; તેમજ તેના હૃદયનો વિકાસ થવો જોઈ એ.
- (૨) દરેક બાળક જન્મતી વખતે તંદુરસ્ત હોવું જોઈ એ, પછી તેને સારા વાતાવરણમાં ઉછેરવું જોઈ એ.
- (૩) જે બાળક માંદું પડે અને દુઃખમાં આવી પડે ત્યારે તેને મદદ કરવી જોઈ એ, જે તે ઉપે રસ્તે જતું હોય તો તેને મુધારવું જોઈ એ.
- (૪) દરેક બાળકને તેના શારીરિક, માનસિક અને આત્મિક વિકાસ માટે તક મળવી જોઈ એ.
- (૫) દરેક બાળક એ માનવકુળનું એક અંગ છે એવી રીતે તેને ઉછેરવું જોઈ એ. દુનિયાનાં બીજાં બાળકો સાથે તેને લાઘ્યારો થાય અને તેમને મદદ કરવા તે તૈયાર થાય એવી તાલીમ તેમને આપવી જોઈ એ.

હક્કપત્રની કલમો

- (૧) સારા તંદુરસ્ત બાળકની પ્રાપ્તિ માટે મા કે બાપ તરીકેની તેની શી શી ફરજો છે એનું ભાન સમાજની દરેક વ્યક્તિને થાય તે માટે તેમને શિક્ષણ ને સચના આપવાં જોઈ એ.

- (૨) બાળકોના હિતની સંભાળ રાખવા માટે તથા તેમને લગતી જે સંસ્થાઓ હોય તેના ઉપર દેખરેખ રાખવા માટે દરેક દેશમાં એક અલાયદું ખાતું સ્થાપવું જોઈએ.
- (૩) બાળકના જન્મ થયા પછી તરતજ આરોગ્ય ખાતાને તેની ખબર આપવી અને તેના જન્મની નોંધ ફરજિયાત હોવી જોઈએ.
- (૪) જેમ અને તેમ બાળકોને ખુલ્લી હવામાં અને તડકામાં ઉછેરવાં જોઈએ.
- (૫) માઆપ અને બાળકો માટે રહેવાની તેમજ સુવાની આરોગ્યકારક તથા પુરતી સગવડ હોવી જોઈએ.
- (૬) બાળહિતનાં મથકો સ્થાપવાં જોઈએ. કે ત્યાંથી બાળકના ઉછેર, ખોરાક અને કપડાં સંબંધી માતાઓને જોઈતી સલાહ અને મદદ મળે. વળી આવાં મથકોનાં દીમતી ગ્વાન અને સલાહનો લાભ જેમ અને તેમ વધારે વ્યક્તિઓ સે એવો પ્રયાસ કરવો જોઈએ.
- (૭) બાળક અને તેની માને પુરતું ગોઠવું દૂધ મળે તેને માટે ખાસ ગોઠવણ થવી જોઈએ.
- (૮) જે બાળકો લુદી લુદી ઉંમરના જૂખા શાળામાં આવે છે તેમને ખાવાનું મળે તેવી ગોઠવણ કરવી જોઈએ.
- (૯) બાળકોને જે ખોરાકની જરૂર છે તેવો સારો અને સસ્તો ખોરાક તેમને મળે તે માટે તેની યોગ્ય ગાદીતી આપવી જોઈએ.
- (૧૦) તંદુરસ્ત રહેવા માટે અને ખાસ કરીને રવજી રહેવાનું ગ્વાન બાળકોને આપવું જોઈએ.
- (૧૧) શહેરનાં જે બાળકો તંદુરસ્ત રહેના નથી તેમને રમના દિવસોમાં ગામડામાં કે દરીઆ કિનારે જવાને ઉત્તેજન આપવું જોઈએ.
- (૧૨) ઠોક, અપંગ, આંધળાં, બહેરાં, મુગા અને માનસિક ખોડખાંપણવાળાં બાળકોની સંભાળ તથા શિક્ષણ માટે ખાસ ગોઠવણ કરવી જોઈએ. વળી જે બાળકો માંદાં પડે તેની સારવાર માટે પક્ષ પુરતી જોગવાઈ દરેક દેશમાં હોવી જોઈએ.
- (૧૩) દામળ ગર્ભવતી સ્ત્રીઓની તેમજ બાળકોની માવજત માટે ખાસ સંસ્થાઓ હોવી જોઈએ. તેમજ દાન, કાન, નાક, ગળાના રોગની સારવાર માટે તેમજ શ્વેત રોગ મટાડવા માટે બાળકો તેમજ તેમની માતા માટે પુરતી ગોઠવણ થવી જોઈએ.
- (૧૪) અનાથ અને રખડનાં બાળકોની સંભાળ રાખ્ય તરફથી ધરના જેવી થવી જોઈએ.

(૧૫) જે સ્ત્રીઓને ત્યજ દેવામાં આવી હોય અથવા જે વિધવા થઈ હોય તેને મદદ કરવા, તેમજ અશક્ત અને બેકાર માણસોને સાહાય્ય કરવા ગોઠવણ કરવી જોઈએ.

(૧૬) જે બાળકો ગુન્હો કરે તેમની તપાસ ખાસ કોર્ટમાં થવી જોઈએ અને તેમને જે શિક્ષા કરવામાં આવે તે તેમને મુધારે એવી હોવી જોઈએ.

(૧૭) જે વ્યક્તિ કાયદાની નજરે 'બાળક' છે તેને કેદની કે દેહાંત દંડની શિક્ષા થવી જોઈએ નહિ.

(૧૮) જે બાળક શાળામાં જવા લાયક હોય તેને નિયમિત રીતે કારખાનામાં રાખવું જોઈએ નહિ. અદાર વરસની અંદરના કોઈ છોકરા કે છોકરીને રાત્રે કામમાં રોકવાં નહિ; તેમજ જોખમકારક કામ તેમની પાસે કરાવવું નહિ.

(૧૯) બાળક તરફ જે કંઈ કરતા, બેદરકારી થાય કે તેમનો દુરુપયોગ થાય તેને માટે કાયદા મુજબ શિક્ષા થવી જોઈએ.

(૨૦) દરેક દેશમાં તેની નાગરિકતા માટે સારી યોગ્ય કેળવણીની ગોઠવણ હોવી જોઈએ. તેને માટે જોઈતા શિક્ષકોને યોગ્ય તાલીમ આપવી જોઈએ. તેમજ તેમનો પગાર પુરતો હોવો જોઈએ. પ્રાથમિક કેળવણી મફત હોવી જોઈએ. જે બાળકમાં જે પ્રકારની ખાસિયત હોય તે પ્રમાણે તેને કેળવણી આપવી જોઈએ. શાળાને અનુકૂળ પડે તેવાં મકાનો બાંધવાં જોઈએ. તેમાં બહુ મોટા વર્ગો હોવા જોઈએ નહિ.

(૨૧) કેળવણીના ખાસ અંગ તરીકે હસ્તકામ હોવું જોઈએ; અને શાળાના અભ્યાસક્રમમાં સારીરિક કેસરત તથા તાલીમની ગોઠવણ હોવી જોઈએ.

(૨૨) છોકરીઓને સિવણ, ધોવાનું તથા રાંધવાનું કામ શીખવવું જોઈએ; તેમજ ઘર ચલાવવાની અને બાળક ઉછેરની તાલીમ તેમને મળવી જોઈએ.

(૨૩) જે બાળકો શાળા છોડીને જ્યાં તેમની ખાસિયતોની માહિતી હોવી જોઈએ; તેને આધારે માળખા અને શિક્ષકો એ બંનેએ મળીને તેને અનુકૂળ પડે તેવા ધંધો શોધી કાઢવો.

(૨૪) જે બાળકો શાળાનો અભ્યાસ પુરો કરી બહાર જ્યાં તેને ચોતાના સારા નિર્વાહ માટે ધંધો મળે તે માટે ખાસ સંસ્થાઓ બોલાવી જોઈએ.

- (૨૫) દરેક જ્ઞાનામાં રમત ગમત માટે જગા હોવી જોઈએ. જે જાળકો ખુલ્લી જગામાં જઈ શકતાં નથી તેમને માટે તેમની પાસે રમવાની જગામાં જાળકોને આનંદ અને મજા પડે તેવાં રમવાનાં સાધન હોવાં જોઈએ.
- (૨૬) કુદરતની અદ્ભુતતાનું જ્ઞાન જાળકને મળે તેવી તાલીમ તેમને આપવી. વળી પશુ, પ્રાણી અને વનસ્પતિનું રક્ષણ કરવાનું તેને શીખવવું જોઈએ.
- (૨૭) દુનિયામાં જે સૌંદર્ય છે તેમાં કંઈવધારો કરવાનું જાળકને કહેવું જોઈએ. તેનો નારા કે બગાડ કરવાની તેની વૃત્તિને અટકાવવી જોઈએ. લલિત કળા અને સુંદર કારીગીરીના નમુનાનું જ્ઞાન તેને આપવું જોઈએ. મંગીત પ્રત્યે તેને રુચિ થાય તેવી તાલીમ આપવી જોઈએ.
- (૨૮) ખીજ ન્યાતજાતના કે ધર્મનાં જાળકો સાથે સાથે રહે અને એક ખીજને મદદ કરે તેવી ગોઠવણ થવી જોઈએ. ઇતિહાસશિક્ષણનો ખાસ હેતુ મનુષ્યજાતિ પ્રત્યે પ્રેમ ઉદ્ભવે એવો હોવો જોઈએ.

જ્ઞાનનું કુંડાળું

આપણી આંખ ગોળ છે, દષ્ટિમર્યાદા ગોળ છે, પૃથ્વી ગોળ છે અને ચંદ્ર તથા સૂર્ય પણ ગોળ છે. જ્ઞાન અનંત હોવાથી તે ગોળાકાર છે; કારણકે વર્તુલ એ સંપૂર્ણ આકૃતિ છે. પણ આ જાળત પારમાર્થિક જ્ઞાન મંબંધે છે એમ કહેવાય. ખરી રીતે વહેવાર જ્ઞાન પણ ગોળાકાર છે. તેનું કુંડાળું બે અંચનું બનેલું છે. એક કોઈ પણ વસ્તુ જાણતી તે જ્ઞાન કહેવાય છે. વળી જો તેનો અનુભવ ક્રિયાદ્વારા થાય તો તે જ્ઞાન પાકું થાય છે અને તેની છાપ મગજમાં દઢ થાય છે. આ જ્ઞાનનો ખીજો અંચ છે. જ્યારે આ બંને અંશો મળે છે ત્યારે જ્ઞાનરૂપી કુંડાળું પૂરું થાય છે, એટલે આવી રીતે આપણને કોઈ પણ જાળતનું જ્ઞાન સચોટ અને દઢ થાય છે. જ્યારે ઇન્દ્રિયોદ્વારા કોઈ વસ્તુના ચંચકાર મગજમાં પડે છે, ત્યારે તે સંચકાર મગજમાં ક્રિયા રહિત ત્યાં પડી રહેતા નથી. દરેક ચંચકાર ચક્રિત રૂપ છે; પછી તે મંદ કે ચપળ હોય. જ્યારે કુદરતના લુહા લુહા પદાર્થ અને બનાવની છાપ જાળકના મગજમાં પડે છે ત્યારે તે કોઈપણ ક્રિયાદ્વારા બહાર જણાઈ આવે છે. જ્યારે આપણે કોઈ માણસ જોડે વાત-

ચીત કરીએ છીએ ત્યારે આપણા બોલવાથી તેના મનજ ઉપર જે હાથ પડે છે તેની હાથ તેના મોં ઉપર જણાઈ આવે છે. જે તે માણસ શાંત સ્વભાવનો અને આત્મસંયમવાળો દશે તો તેના ચહેરા ઉપર નદિ જેવી લાગણી માલમ પડશે; પણ આવેશવાળા માણસ સાથે વાત-ચીત દારા તેના મન ઉપર જે આઘાત થાય છે તે આપણે તેના મોં ઉપર થતા ફેરફારથી જાણી શકીએ છીએ. ત્યારે કોઈ માણસ બહુ ઘુસ્સે થાય છે ત્યારે તેના મનનો આવેશ જુદી જુદી ચેષ્ટાદ્વારા બદાર પ્રતિષ્ઠિત થાય છે. જે માણસ લાગણીને વશ થાય છે તે તેના મનનો શાવ બીજાને જણાવે છે ત્યારેજ તેને શાંતિ થાય છે. પ્રેમના આઘાતને લીધે દેહલાંક મનુષ્યોના મન ઉપર બહુ હારે અસર થાય છે; તેથી તેઓ તેમના દેહની લાગણીને ઉઠારી બીજા આમગ કાટે છે ત્યારેજ તેમને આરામ થાય છે. આવી રીતે જે નિયમ લાગણીના સંબંધમાં છે તેજ જ્ઞાનની પ્રક્રિયાના સંબંધમાં સમજવાનો છે.

મન ઉપર જે બાહ્ય ક્રિયા થાય છે તેની પ્રતિક્રિયા દરકોઈ રીતે થાય છે ત્યારે મનના કોશ શાંત થાય છે. જેમ તળાવમાં કાંકરો નાખતાં તેમાં તરંગની પરંપરા ઉદ્ભવે છે, તેવી રીતે બાહ્ય જનનના બનાવોની અસર મનજમાં થવા લાગે છે અને તે કોશનો કોઈ જાતની ક્રિયાદ્વારા બદાર પ્રગટ થાય છે. મનના આવા નિયમાનુસાર કોઈપણ જાતનની હાથ મગજ ઉપર પડે અને ક્રિયાદ્વારા સ્પષ્ટ થાય તોજ આપણને તે જાતનનું જ્ઞાન થાય છે એમ નિઃશંક કહી શકાય.

મોઈપણ વસ્તુ જાણવી એટલે તેના ગુણ કે ક્રિયા મદખ કરી એ પુરું જ્ઞાન નથી. આવી રીતે જાણવું જે જ્ઞાનનું અર્થ કુંડાળું છે. જ્યારે તે જાણ ક્રિયાદ્વારા સ્પષ્ટ અને દઢ થાય છે ત્યારે જ્ઞાનનું કુંડાળું પુરું થાય છે.

જા ઉપરથી સાચાની દૃષ્ટિથી જે નજી થાય છે કે કેવળ જાણવું એટલે શિક્ષક અમુક વિષય મંજૂરી કરી લેવા અને હાકરાં તે સાંભળ્યાં કરે એ ખરું જ્ઞાન નથી. જાણીનેલા મનજમાં જે કંઈ હાથ પડી દોષ તેને ક્રિયાદ્વારા સ્પષ્ટ કરવાની ખાસ જરૂર છે. ઉપર જણાવ્યા મુજબ કદાચ જાણવાથી આપણે તે જાણન જરાગર સમજાવી નથી એટલુંજ નહિ પણ તેની હાથ મગજમાં ઘૂંટી ઝાંખી પડી રહે છે. તેને સ્પષ્ટ કરવા માટે તો શાળામાં બે આપન છે. એક જાણકનું મોં અને બીજાનું હાથ.

જે શિક્ષક 'કારીલ' એ સંજ્ઞાનો અર્થ 'હવેલ' એમ કહી લેવા તો તે ઉપરથી જાણીને તે અર્થ જાણે છે એમ ધારવું બુદ્ધિમંદ છે.

ખરી રીતે તો તે શબ્દનો અર્થ વર્ગના બીજા ચારેક વિદ્યાર્થીને પૂછી પાકો કરાવવો જોઈએ તેમજ કા. યા. પર તે લખી તેમને નોટમાં કે રહેટમાં તે લખી લેવા કહેવું જોઈએ. આ પ્રમાણે બોલીને તથા હાથની ક્રિયાદ્વારા તે શબ્દની છાપ વધારે સચોટ અને દૃઢ થાય છે. વળી જે શિક્ષક એક ડગલું આગળ વધીને તે શબ્દનો ઉપયોગ વિદ્યાર્થીઓના બનાવેલા વાક્યમાં કરાવે તો તે શબ્દની છાપ તેમના મગજમાં ચિરસ્થાયી રહેશે.

‘ક્રિયા’ કરીને શીખવો એ શિક્ષણશાસ્ત્રનું ઉપયોગી સૂત્ર છે તે ઉપરના વિવેચન ઉપરથી સહજ સમજાગર; પણ આપણે ત્યાં શાળામાં હસ્તકામને જોઈતું સ્થાન નહિ મળેલું હોવાથી આપણા વિદ્યાર્થીઓની મગજશક્તિ બરાબર ખીલતી નથી એટલુંજ નહિ પણ તેમને જે જ્ઞાન મળે છે તે ઝાંખુ અને સક્રિય હોતું નથી. જે સંસ્કાર સખજ અને સત્વશીલ હોતા નથી તે ક્રિયાનું સ્વરૂપ ધારણ કરતા નથી અને તે નિશ્ચેષ્ટ મગજમાં પડી રહે છે. બાળકને સારું યર્થોથ જ્ઞાન મળે તે માટે શિક્ષકે હરકોઈ રીતે ક્રિયાનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ. તેને માટે હાલમાં હસ્તકામ ઉપર લક્ષ આપવામાં આવે છે. દરેક વર્ગમાં થોડું અથવા ઓછું શાળાની શક્તિ અનુસાર હસ્તકામ હોતું જોઈએ. તેને માટે ખર્ચાળ સાધન લાવવાની જરૂર નથી. ઘરગથ્થુ કાગળ, કાર્ડબોર્ડ, શાહી, પેન્સિલ વગેરે સાધનથી થોડું હસ્તકામ થઈ શકે એમ છે. જે શાળામાં આનંદ, આરામ અને સ્ફૂર્તિ લાવવી હોય તો હસ્તકામનો ઉપયોગ ભુલ ભુલ વિષયમાં થવો જોઈએ. આવી રીતે ક્રિયાદ્વારા જ્ઞાન આપવાથી નનનું કુંડાળું જે પ્રથમ કેવળ જાણવાથી અધુરું હતું તે પુરું થાય છે.

કેળવણી અને આમોત્કર્ષ

કેળવણી એ સમાજની પ્રગતિનું એક અંગ છે. તેટલા માટે શાળામાં કેળવણી એવા હેતુથી અપાવી જોઈએ કે જેથી જ્ઞાનનો સંગ્રહ કરવાને માટે બાળકની યાદદાસ્ત નહિ પણ તેની તમામ શક્તિઓનો વિકાસ થાય. બાળકને હોશિયાર સ્વાર્થસાધક તરીકે નહિ પણ જિજ્ઞાસુ સહકાર-વૃત્તિ ધારણ કરે તેવી વ્યક્તિઓ તરીકે કેળવવાં જોઈએ. હાલ અત્યારે તેમનો તેમનાં કુટુંબ અને સ્થાનિક નાતજાત પ્રત્યે જે સંબંધ છે તેના કરતાં તે વધારે રોહબરો અને રૂબરૂ નીવડવો જોઈએ. તેમની સમગ્ર સમાજગત

પરિસ્થિતિ એ તેમની કેળવણીના સંબંધ પરત્વે ઘણી અગત્યની બાબત છે. વર્તમાન પરિસ્થિતિથી તેમને કેવળ વાકેફ કરવા માટે તેમને શીખવું નેઈએ એટલું ખસ નથી; પણ તે તે પરિસ્થિતિને કેવી રીતે સુધારવી તે તેમને તક આપી શીખવું નેઈએ. એજ બાબત જેઓ મોટી ઉમરના છે અને જેઓ રાત્રિશાળામાં ભણવા જાય છે તેમના સંબંધમાં વધારે યોગ્ય રીતે લાગુ પડે છે.

બાળકોના પોતાના વિકાસના એક અંગ તરીકે અને સમાજસેવાના ધર્મ તરીકે ગામડાના ઉત્કર્ષની વહેવાર સમજ દરેક ગામડાની શાળામાં બાળકોને પાડવી નેઈએ. એટલા માટે ગામડાંની આબાદી અને કેળવણી એ બંને એકીસાથે સાધવી નેઈએ. ગામડાંનો ઉત્કર્ષ એટલે શું ? ગ્રામ્યજીવનની પુનઃચરના સંબંધીનો તે એક વિશાળ સહકારી પ્રવૃત્તિનો તેમજ લોકને નંદુરસ્ત, આબાદ અને નૂતન દિલના અગત્યના નાગરિક બનાવવાનો કાર્યક્રમ છે.

દિલની પ્રગતિને દૈનિક જાગ જે ગામડાંમાં રહે છે તેનું બહુ સાધવા માટે ખાસ કરીને ગામડાંના શિક્ષકોને અને શહેરના શિક્ષકોને માથે પણ એક મોટી જવાબદારી કે ફરજ પડેલી છે. આ જવાબદારી અદા કરી શકાય તેટલા માટે ગામડાંઓ માટે બીજા શું કરે છે તે જાણવાનું તેમજ તેઓ જે કંઈ કરતા હોય તેમની સાથે સહકાર કરવાનું તેમને માટે જરૂરી છે.

સામાન્ય રીતે આપણા દેશના ખેડૂતોમાં અજ્ઞાન હોવાથી તેઓ જમીન, ખેતી, ખેતીની રીતો, ખેતીનાં ઓળરો, ખેતીને માટે ઉપયોગી ઢેર, ખાતર, પોતાની જરૂરિયાતો, પોતાનાં રહેવાનાં ઘર, પોતાનાં છોકરાંની કેળવણી, સમાજના રીતિરિવાજ વગેરે વગેરે બાબતમાં કોઈ પણ જાતની પ્રગતિ કરી શકતા નથી, અને પરિણામ એ આવે છે કે દેશનો દૈનિક જીવન ભાગ ઉત્પત્તિ સાધી શકતો નથી, તેથી આડકતરી રીતે આખો દેશ સંસ્કૃતિમાં પાછળ પડી જાય છે. જે તેમનામાં સારા સંસ્કાર દાખલ થાય તો તેમને ધંધો ઉજાણો છે તેવાને તેવા રહે, અને ગામડાંનો પ્રાચીન વૈભવ સતેજ થાય, અને ગ્રામ્યજીવન પ્રત્યે રસ જગૃત થાય. વળી ખીન્ને ક્ષયદો એ થાય કે સારી યોગ્ય કેળવણીથી તેમના ઉત્પન્નમાં પણ વધારો થાય અને નાદકોનો દરેક પ્રકારનો બચ થતો અટકે. દા. તરીકે, સારી ખેતી, સારાં બી, સાફ અને નેઈએ તેટલું ખાતર, ડાણાંને બદલે ખીનું બળતણ, વધારે સારાં ઓળર, ખેતીની વધારે સારી પદ્ધતિઓ, નહેરકામ,

તુકસાનકારકે જીવજંતુઓનું જ્ઞાન, મહેનત બચાવે તેવી યોજનાઓ, પ્રયોગો, ગામડામાં રહેનારનું જીવન સુધરે અને આબાદ થાય તેવી કેળવણી વગેરે બાબતોમાં જો સંપૂર્ણ રસ લેવામાં આવે તો ખેડૂત પોતાની સ્થિતિ ધણી સુધારી શકે. વળી દોરદાંખરમાં પણ બકરાં અને ઘેટાંને જો સારી રીતે ઉછેરવામાં આવે તો એમાંથી ઘેટાંની ઓલાદ ઉછેરી જીનની પેદાશ વધારે; તેમજ બળદ, ગાય, બેંસ વગેરેની ઓલાદ સુધારવામાં આવે તો ખેડૂતને તેથી ધણો ફાયદો થાય.

આપણે જાણીએ છીએ કે નાણાની જોગવાઈ દરવખતે ખેડૂત પાસે હોતી નથી તેમજ યોગ્ય વખતે પોતાનો માલ બજારમાં સારા ભાવમાં આપી શકતો નથી. ખીજી રીતે કહીએ તો તે સમયને અતુંસરી વેચાણ ખરીદ કરી શકતો નથી, તેથી તે વખતોવખત નાણાની તંગાસમાં આવી પડે છે અને સાહુકારનો દેવાદાર થાય છે, તે એટલે સુધી કે જમીન છેવટે તેને આપી દેવી પડે છે. આથી જો સઘળા જાતની સહકાર મંડળાઓ સ્થાપવામાં આવે, ગામડાંમાં નાણાની લેવડદેવડની બાબતમાં સગવડ ઉભી કરવામાં આવે, માલને ખપાવવાની જોગવાઈ કરવામાં આવે, તેમજ વાહન કે માલની લાવલઈજ કરવાની સરળતા કરવામાં આવે, વળી ગામડાંમાં વસ્તીના વધારાના ભાગ માટે ઉદ્યોગો ખીલવવામાં આવે, ખેતીનો સમય પુરો થઈ રહ્યા પછી ફારગ થએલાં માણસો માટે પણ જો તેવા ઉદ્યોગો કાઢવામાં આવે, તો ખેડૂતની ઉપર જણાવેલી મુશ્કેલીઓ દૂર થઈ શકે.

રીતરિવાજના બંધનને લઈને કે મોટાઈની ખોટી વાસનાને લઈને, કે અજ્ઞાનને લીધે ખેડૂતો પોતાને માથે ખરચતો જોજો વધારે જાય છે એ બહુ જાણીતી વાત છે. એવા કંઈકમાં ખેડૂતો ધરના નળાઓ વેચીસાટીને વરા કરી આબરૂ કમાય છે. ઘરેણુંગાંદાં પાછળ ખોટો ખરચ કરી પોતાની સુડીને કુમાર્ગે ગોંધી રાખી નાણાં ઉછીના લઈ જોજો વધારી મૂકે છે. વળી મોજશોખમાં ખોટાં ખરચ પણ કરે છે, કોર્ટ કચેરીએ ચડી વાદીલા બની નાણાં ગમે ત્યાંથી ઉછીનાં લઈ ખરચ કરે છે. કોર્ટનો મામલો લાંબો ચાલે ત્યારે ધરખેતરાં વેચીસાટી કે વધીલને ત્યાં મૂકી એક જાતના કંદમાં ફસાય છે. આ બધાં તેની પાંચમાલીનાં કારણરૂપ છે. એટલા માટે તેમને જો સુશિક્ષણ આપવામાં આવે તો આવા કંદમાં પડે નહિ, અને ગામની આબાદીમાં વ્યક્તિગત હિરસો આપી શકે.

ગામડાંના લોક શરીર આરોગ્ય તરફ ખુબ યોગદાન રહે છે. એટલા માટે આરોગ્યની જરૂરિયાત સંબંધી તેમનામાં જાગૃતી લાવવી જોઈએ. મળખૂતને માટે ખાડા કરવા, બીજા આરોગ્યના ઉપાયો સૂચવવા, સ્વચ્છ ટોવો કેળવવી, ગામડું સ્વચ્છ રાખવું, પછીના કુવા સ્વચ્છ રાખવા, રસી મૂકાવી એવી રોગથી બચવું, કચીનિર્મલ અને મચ્છરદાનીનો ઉપયોગ કરવો, ઉદરનો નાશ કરવો, ખોરાક અને પાનને એવી કે રોગજનક જંતુથી માલ્યવવાં, દવાખાનાનો, દાંતની ધરિપતાલોને જરૂર પડે આસરો લેવો, તંદુરસ્તીને તુકસાન કરે તેવા સામાજિક રીતરિવાજો બંધ કરવા, દવા અને ઉત્તમ આવે તેવાં ઘરમાં રહેવું, વગેરે બાબતે જ્ઞાન તેમને કેળવણીદ્વારા આપવું જોઈએ. આવા કેળવણીના અભાવે કે રોગના ફેલાવા વખતે કેટલાંક આખાં ગામડાંઓ નાશ પામે છે, અથવા તો તેમાં કાયમને માટે રોગ ધર કરી રહે છે.

દલે, ગમે તેવી તંદુરસ્તી હોય કે ગમે તેટલું દ્રવ્ય હોય પણ જો સમાજમાં કે ઘરમાં સંસ્કાર ઉઘી જાવ તો હોય તો તે નિરુપયોગી નીવડે છે; કારણ કે તેવા સંસ્કારના અભાવે જીવનપોષણના સાધન કરતાં વસ્તીનું પ્રમાણ ધણું વધી જશે; અને વળી જો તેવું પુરુષ જાતિને આપણે શિક્ષણ આપું દશે અને જો તે શિક્ષણ કન્યાઓને આપવામાં આવ્યું નહિ હોય તો તે કાયમનું લાભદાયી નીવડશે નહિ; એટલા માટે છોકરીઓને કન્યાશાળામાં કે છોકરાઓ બેથું શિક્ષણ આપવું જોઈએ. આ એક ધણી મદતની બાબત છે; પણ એ શિક્ષણ એવી જાતનું હોવું જોઈએ કે જેથી તે શિક્ષણથી ગ્રામ્યજીવનની ઉચ્ચતા અને સંસ્કૃતિ સાધી શકાય. મતલબ કે તેવી શુશિક્ષિત જનતાઓ ગામડાના ઉત્કર્ષમાં પોતાનો હિસ્સો આપી તેને આગળ ધપાવે. વળી તેવા શિક્ષણ માટે ખાસ કરી શૃદ્ધકામની બાબતમાં નિષ્ણાત હોય એવી શિક્ષિકાઓ પણ ગામડાંમાં રાખવી જોઈએ. સ્ત્રી-વેદો, આયુર્વેદ, ઉપદેશિકાઓ અને અન્ય રીતે મદદ કરનારી સ્ત્રીઓ પણ ગામમાં રાખવી જોઈએ કે જેથી તેઓ ગામલોકના ઘર આગળ જઈ સ્ત્રીઓને ઉપદેશ આપી શકે અને ઘર જીવનના ઉચ્ચ અને પવિત્ર આદર્શો સંબંધી તેમને જોધ આપી શકે.

રમત ગમત, તાર વિના સંદેશ લઈ જનાર પત્રો, દૂરધ્વનિપોષક પત્રો, વર્તમાન પત્રો, પુસ્તકાલયો, બુદ્ધિ જ્ઞાનસો, ચિત્રપટો, પ્રદર્શનો, સુ-ઉદ્યોગપોષક દરિદ્રાર્થીઓ, પંચાયત સ્થાપન, વગેરે યોજનાથી ગ્રામ્ય જીવન-

માં વધારે ચેતન આણી શકાય, તેને ગ્રાંતસાહિત બનાવી શકાય, અને એ પ્રમાણે ગ્રામ્ય પ્રવૃત્તિ અને જીવનનો સુસંગોગ સાધી શકાય.

છેવટે આધ્યાત્મિક જીવન સાધી, સમાજ સેવા અને નાગરિકતાના ધર્મનાં બી રોપી ગ્રામ્યજીવનને આદર્શરૂપ જીવન બનાવી શકાય. હિંદુસ્તાનનો પ્રાણ આ જીવન છે; એ જીવન જોડેલું ઉચ્ચતર બને તેટલો સમસ્ત હિંદનો વૈભવ વિશેષ.

“ ઉપા ગ્રામમાં આદર્શ કેળવણી ” X

એક અમેરિકન મુસાફર લખે છે કે હિંદમાં શિક્ષણના એક અદ્યતન પ્રયોગની અજમાયશ જોઈને હું તાજુબ થયો. કેટલાક પદવીધરો હલકું કામ કરવાથી પોતાને અપમાનિત માને છે, અને તેમને એવા પ્રકારના ધંધા ગમે છે કે જેમાં તેના સદેહ ઝડક ફાંસરો જરા પણ ન બગડે. આવા પદવીધરો હિંદમાં ઉભરાય છે. હિંદમાં અસલના વર્ષતમા ગામડાંઓમાંથી વિદ્યાર્થીઓને લેવામાં આવતા અને તેમને શહેરી જીવનને માટે તૈયાર કરવામાં આવતા. આનું પરિણામ એ આવ્યું છે કે સરકારને મુંઝવણમાં નાખવાના ધંધા સિવાય બીજો કોઈપણ ધંધો નહિ કરનાર કેળવણીના યુવાનો શહેરમાં પુષ્કળ જોવામાં આવે છે.

હિંદમાં ૮૫ ટકા લોકો ગામડામાં વસે છે, અને સાચા હિંદવાનો ગામડામાં જ મળી શકે છે. આટલા માટે જે માણસો જમીનને શાસ્ત્રીય પદ્ધતિએ ખેડી શકે અને ગ્રામ્ય જીવનની રહેણીકરણી ઉચ્ચ કરવાને જેમનામાં શુદ્ધિ અને શક્તિ હોય તેવા માણસો ગામડામાં હોવાની ખાસ જરૂર છે. આ હેતુને અનુલક્ષીને એક નૂતન શાળા ખોલવામાં આવી છે જેમાં ઉચ્ચ શ્રેણીની યોજનાપદ્ધતિ (Project Method) નો પ્રયોગ કરવામાં આવે છે.

ઉપા ગ્રામ—બંગાળામાં આવેલી ઉપાગ્રામ તરીકે ઓળખાતી શાળા જોવા જનાર આંગુલકને તે સંસ્થા ભાગ્યે જ શાળા જેવી લાગે છે. તેને એમજ લાગે છે કે હું એક આદર્શ ગામમાં આવ્યો છું. સ્વચ્છ સુંદર રસ્તાઓ, ઝાડપાન અને ફૂલોથી આગ્રહાહિત મનહર મંદુલીઓ આવનારની નજરે પડે છે. આ બધાં જ ધર માટીનાં બાંધેલાં છે. તેમાં સૂર્યનો આરોગ્યવર્ધક પ્રકાશ આવવાને માટે બારીઓની સારી સગવડ રાખવામાં આવી

ગણિત, ભૂમિતિ, હાથકામ, વનસ્પતિનો પરિચય, અને ઇતિહાસ વગેરે વિષયોનો અપ પડે છે. આથી આરોગ્યરક્ષણ, અનારોગ્ય અટકાવવાના ઉપાય, માંદાં દર્દીનો ઉપચાર વગેરે બાબતોનું સાદું જ્ઞાન મેળવવાની તક મળે છે.

આ ઉપરાંત ડાક ઘર, શરાદ પેઢી, સાણુ બનાવવો, મરઘાં ઉછેરવાં, લોહાનું કામ કરવું, પુસ્તક બાંધવાનું, લાકડી સામાન બનાવવાનું, દરજીનું કામ, વિદ્યાર્થીઓને શાસ્ત્રીય પદ્ધતિ વગેરેની યોજનાઓ માફક હોવાથી તેઓ વખતો વખત તેમની અજમાયશ કરે છે.

આ ઉપરથી પાઠકને સહેજે પ્રશ્ન યશે કે આ બધા તમાશાને માટે શાળાના સામાન્ય અભ્યાસમાં કંઈ કમી જરતી કરવી નહિ પડે ? જવાબમાં કહી શકાય કે ઉપર જણાવેલી યોજનાના ક્રમમાં સરકારી અભ્યાસક્રમની બધી જરૂરિયાત સમાય છે એટલું જ નહિ પરંતુ ઇતર બાબતોના પણ સમાવેશ થઈ જાય છે. દાખલા તરીકે, વાચનનો વિષય લઈએ. સાધારણ રીતે એવું ધારવામાં આવે છે કે ધણાંખરાં છોકરાંને વાચન શીખતાં એક વર્ષ કમનાં વિશેષ વખત લાગે છે. માઈકલ વેસ્ટ નામનો કેળવણીકાર એક જગ્યાએ લખે છે કે મારા અનુભવ પ્રમાણે સાધારણ શક્તિનાં બાળકને વાચન શીખતાં ઠોઢ બે વર્ષ જેટલો વખત લાગે છે અને વાચન ઉપર પૂર્ણ ટાણુ મેળવતાં એથી પણ વધારે વખત લાગે છે.

મોગામાં એક વર્ષની આખરે તમામ બાળકો વાંચતાં શીખી જાય છે, અને તેમાંનાં ધણાંખરાં તો પાંચ માસની આખરેજ શીખી જાય છે. સરકારી શિક્ષણ તપાસનીસોને પ્રથમ કક્ષાના વિદ્યાર્થીઓ પોતાના અભ્યાસમાં એટલા બધા આગળ વધેલા જણાય છે, કે તેમાંથી કે ત્રીજી કક્ષામાં તેઓ એડદમ ચડાવી દે છે, જો કે શાળાવળાઓ તેમને દેખાવ પુરતાં ત્રીજી કક્ષામાં જ રાખી ચૂકે છે.

દિંદી વિદ્યાર્થીઓને પ્રમાણપત્ર મેળવવાની છેવટની પરીક્ષાની ખોટી દહેશન રહેતી હોવાનું જણાય છે. જ્યારે માત્ર બીજી શાળાઓમાં ૫૦ થી ૬૦ ટકા જેટલા વિદ્યાર્થીઓ પાસ ચાય છે ત્યારે મોગાની શાળામાં બીજી બહારની પ્રવૃત્તિઓ છતાં ૯૦ ટકા જેટલા વિદ્યાર્થીઓ પસાર થાય છે.

લણુતાં લણુતાં દ્રવ્યોપાર્જન કરવું—કામ કરનાર વિદ્યાર્થીને પૈસા મળે છે એ વાતજ કોઈપણ વિદ્યાર્થીને ઉત્સાહ આપવા બસ છે.

માખાપ તરફથી વિદ્યાર્થીને કંઈપણ હાથખરચી લેવાની મના છે. પોતાના અભ્યાસનો બધો જ ખર્ચ તેમને પોતે ઉપાડી લેવાનો હોય છે. ખુશી એ છે કે તેઓ પૈસા પેદા કરતા બંધ છે અને સાથે સાથે શીખતા પણ બંધ છે. એક વિદ્યાર્થી બોલી ઉઠ્યો કે અમને તો એવું લાગે છે કે બહુતર અને કામ એકજ છે.

હાથકામ કરવાનું ગૌરવ મોગામાં વિદ્યાર્થીઓ શરૂઆતથી જ સમજી લે છે. હાથકામ કરવા ખુશી ન હોય એવા વિદ્યાર્થીને અહીં દાખલ કરવામાં નથી આવતા. નાનાં નાનાં છોકરાંઓને પણ કામ કર્યા બદલ રોકડાં નાણાં આપવામાં આવે છે. દરેક વિદ્યાર્થી પોતપોતાનો હિસાબ રાખે છે. આથી તે પૈસા સંબંધીની જવાબદારી અને તેને અંગે રહેલી નૈતિક જવાબદારી સમજવા લાગે છે. સ્વાસ્થ્યનો પદાર્થપાઠ મળવાથી અને સંસ્કારણુ ગ્રામજન કરતાં વિશેષ ગ્રાન પ્રાપ્ત થવાથી આ કેટલિના વિદ્યાર્થીઓ પોતાના ગામની પ્રગતિના મોટા સાધક થઈ પડે છે. પોતાના પોપણ ઉપરાંત આ વિદ્યાર્થીઓ પોતાની તમામ પ્રકારની વ્યવસ્થા જાતે જ કરી લે છે. ખાદ્ય પદાર્થ લાવનારી સમિતિ, હિસાબી સમિતિ, દિવાળત્તી સમિતિ, આરોગ્ય સ્વરક્ષણ સમિતિ, વગેરે સમિતિઓ તેઓ નીખી લે છે. આ બધી નીમણુંક ચૂંટણીના ધોરણે કરવામાં આવે છે. આ બાબતમાં શાળાના સત્તાધીશો તરફથી કોઈપણ જાતની ડખલગીરી થતી નથી.

મોગાની ધટના સ્વાભાવિક રીતે આકર્ષિક હોઈ શકે જ નહિ. અમેરિકા નિવાસી શ્રીયુત હારપર તથા તેમનાં ધર્મપત્ની અને ત્યાંના સ્થાનિક શિક્ષક મંડળને તે ધણે અંશે આલાગી છે. આ સર્વના સહકારે જ મોગાની સંસ્થાને શક્ય કરી છે. અહીં મારે કહેવું જોઈએ કે શ્રીયુત હારપર સાહેબ તથા તેમનાં બાનુએ કોલંબીઆ વિદ્યાપીઠના શિક્ષકવિદ્યાલયમાં તાલીમ લીધેલી છે. વિશેષમાં મોગામાં શિક્ષકો માટે એક તાલીમ શાળા પણ ચાલે છે જેનો લાભ લેવા હિંદના તમામ ભાગોમાંથી લોકો આવે છે. અમેરિકાની દૃષ્ટિએ મકાન, સાહિત્ય, વગેરેની ઉણપ રહેવા છતાં શિક્ષકોની તાલીમ સંબંધમાં એમ કહેવું જોઈએ કે અહીં નવીન શિક્ષણ યોજનાઓનો સરસ વિકાસ સંધાય છે. પંજબ સરકારના કેળવણી ખાતાએ આનો સ્વીકાર કર્યો છે, જેથી આખા પ્રાંતમાં આવી દરેક પ્રાથમિક શિક્ષકોની તાલીમ સંસ્થામાં આ યોજનાઓનો પ્રયોગ ચાલુ કરવામાં આવેલો છે.

આધુનિક કન્યાકેળવણી અને તેને અંગે કરવા લાયક સુધારા

(અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૨૨૦ થી)

બીજું નિશાળોમાં બાળવર્ગમાં નીતિ વગરના કેવળ શુષ્ક જ્ઞાનથી તેના પર તેમને કંટાળો આવે છે અને તેથી પછીના ધોરણોમાં બાર રૂપ જ્ઞાનનો બોજો થાય છે. તેમ સાધનની અને શિક્ષિકાઓની અગવડ હોવાથી, બાળાઓના શિક્ષણમાં તુકસાન થાય છે; કેમકે બાળવર્ગની સાથે બીજા એક વર્ગ તેજ શિક્ષિકા પાસે હોવાથી જોઈએ તેવી રીતે શિક્ષણ સાફ આપી શકાતું નથી, તેમ તેમનાં શરીર અને ટેવો પર બાળવર્ગમાં વ્યક્તિગત ધ્યાન આપવાની જરૂર પડે છે, તે પણ આપી શકાતું નથી. આવી શરૂઆતમાં ટેવો ઉપર ધ્યાન નહિ અપાવાથી ઉપકાં ધોરણમાં હરકત થાય છે.

બાળવર્ગથી બીજા ધોરણ સુધીમાં નીતિની કેળવણીનો પ્રધાન હેતુ અને માનસિક કેળવણીનો ગોણ હેતુ હોવો જોઈએ, અને પછીનાં ધોરણોમાં નીતિકતા સાથે રહેલી માનસિક કેળવણી હોવી જોઈએ. તેઓના અભ્યાસક્રમમાં મોન્ટેસોરિ પદ્ધતિ અને ક્રેએશના સિદ્ધાંતોનો સમાવેશ થવો જોઈએ.

તેમને શિક્ષણ આપનાર શિક્ષિકાએ જાણવું જોઈએ કે બાળાઓ ટાંકી રૂપ છે અને એમની બુદ્ધિ પાણી રૂપે છે, એટલે કુવારાની નળી જેમ ટાંકામાં રહેલું પાણી બહાર ખેંચી લાવે છે, તેમ શિક્ષિકાએ બાળાઓમાં શુભ રહેલી શક્તિઓને અનુકૂળતા આપી બહાર કાઢવાની છે. તેમનાં મગજ ઘોળા કાગળ જેવાં હોય છે, એટલે ઘોળા કાગળમાં ગમે તેવા રંગોથી ચિત્ર દોરી શકાય છે, તેમ બાળકોના મગજમાં જ્ઞાનરૂપી ધણા રંગોથી સુંદર ચિત્ર દોરી મગજ કેળવી શકાય છે. તેની તંદુરસ્તી બળવવા સાથે કસરત કરવાની જરૂર છે. શરીર વધવાનો અને તેને મજબુત બનાવવાનો, બાળપણનો વંચત ધણો અગત્યનો હોવાથી, શિક્ષિકાએ તેમના અવયવોને પ્રમાણસર કેળવી, શરીરનો બાંધો મજબુત બનાવવા ધ્યાન આપવું જોઈએ. તેમનામાં રૂઢિતિ, હોવી જોઈએ અને દુકમની આધિનતામાં રહેલો આનંદ લેતાં શીખવવું, અને રમતમાં આનંદ, સત્ય, સમૃદ્ધ પ્રેમ, લાગણી ઉદારતા, વિવેક દયા, સ્પર્ધા વગેરે ગુણો પ્રેરવામાં લક્ષ આપવું, કેમકે તે ગુણો જ સ્ત્રીઓને શોભાવનાર ગણાય છે.

આધુનિક કન્યાદેજવણી અને તેને અંગે કરવા લાયક સુધારા ૨૯૪

વળી વાર્તાના વિષયમાં સાધનની જે જરૂરિયાત જોઈએ, તેને બદલે તેનું નિશાન પણ જોવામાં આવતું નથી, તથા તે વિષયનો હેતુ શો છે, તેમાંથી શું ગ્રહણ કરી શકાય તેમ છે તે બાળકોના સમજવામાં આવતું નથી; અને પોતે કંઈ પણ ગ્રહણ કરી શકતા નથી; તેથી વાર્તાઓ પોપટની માફક મોઢેજ કરવામાં આવે છે. તેનું કારણ એજ છે કે વાર્તાનાં પાત્રો ને હકીકતનો સાર બાળકને જ લાયક અને તેના રોજની વર્તનમાં ઉતરી શકે તેવાં હોતાં નથી. દાખલા તરીકે, છોકરો ને વાઘની વાત બાળવર્ગમાં શીખવવામાં આવે છે, તેમાં જુદું ન બોલવાનો હેતુ હોય છે, પણ તે હકીકત બાળકના રોજના અનુભવની નહિ હોવાથી, તેના જોઈએ તેના ખ્યાલ બાળકને આવી શકતો નથી. વાઘ જેવું વગડાઉં પ્રાણી પાંચથી સાત વર્ષ સુધીના બાળકના જોવામાંજ લાગે આવતું હશે. પછી તેના સ્વભાવ, શરીર, વગેરેનો વિચાર બાળક શું કરી શકે અને તેની અસર તેના પર શું થાય? નજ થાય. એ તો દેડકી બળદનું પ્રમાણ બતાવતી બતાવતી માણુ ગુમાવી બેઠી તેવું થાય. તેમ બાળકો તો શું પણ મોટાં માણસો તકન અગાળી બાબત કલ્પી શકતાં નથી. દા. હિંદમાં પહેલવહેલી રેલવે થઈ ત્યારે તેને દેવી માની માણસો પૂજવા લાગ્યાં. ઑસ્ટ્રેલિઆમાં આંચળવાળા પ્રાણી ઈંડાં મૂકે છે, એ વાત મોટા અલણ માણસને કહો, તો તે વાત કહેનારને મૂર્ખ બનાવે. વળી કરણરાજનું લગ્ન મિનળદેવી સાથે ચવામાં, રાજના હૃદયને ઉશ્કેરનારાં સાધનમાં બાટોની વાણી અને રાણીની છાત્રી હતી. માટે વર્તાના વિષયમાં ચિત્રની ઉત્તમ સુંદરતા, શિક્ષણશૈલી અને પાત્રનું પ્રમાણ બાળકના સમજવામાં આવે તેવું, અને વર્તનમાં ઉતારવા લાયક હકીકતનો સાર, એટલું હોવું જોઈએ.

ભૂગોળમાં નદી, પર્વત, અખાત, શૂશિર, ખેટ, વગેરેની વ્યાખ્યાઓ ગોખાવવામાં આવે છે; પરંતુ તેજ આકારો કમ્પાઉન્ડના એક ભાગમાં જમીનમાં બનાવ્યા હોય, તો તે નજરે જોવાથીજ પોતાની ભાષામાં સમજાવી શકે છે; એટલે તેમને ગોખવાની જરૂર રહેતી નથી અને તેના ખ્યાલ બાળકને બરાબર થાય છે.

ગણિતના વિષયથી બાળકમાં સાચી આત્મશ્રદ્ધા, ચોક્કસાઈ, અને શાન્તિ વધે છે, માટે તેમાં જેમ અને તેમ બાળાએને રસ પડે, તેવી રીતે શીખવવું. આ વિષયમાં ઘણી બાળાઓ પાછી પડે છે. ગુણાકાર, ભાગાકાર, ત્રિરાશિ વગેરે ભાગો ગણિતના પાયારૂપ છે. તે શીખવનાર

શિક્ષકાએ ધીમેથી તેના નિયમો લક્ષ્યપૂર્વક સમજાવવા, અને ક્યાં જૂલ યાગ છે, એ તપાસી બાળાઓના મનમાં સચોટ છાપ પાડવી, કે આગળ શીખવામાં જૂલ યાગ નહિ.

નામું શીખવાની બાળાઓને ઘણી જરૂર છે; કેમકે ઘરનો વહીવટ ચલાવવાનો તેમનાજ હાથમાં હોય છે, એટલે ઘણીની આવક કેટલી છે ? તેના પ્રમાણમાં ખર્ચ કેટલો કરવો ? કેવી રીતે કરવો ? કથી બાબતમાં ખર્ચ ઘટાડવાની, કે વધારવાની જરૂર છે ? વગેરે જીણી જીણી બાબતનો વિચાર, નામું શીખવાથી અને લખવાથી આવી શકે છે, અને તે પ્રમાણે વર્તવાથી ગરીબ સંસાર પણ સુખેથી ચલાવી શકાય છે. એથી ઉલટું નામાનો દિસાબ નહિ રાખવાથી, ખર્ચનું ને આવકનું માપ નહિ રહેવાથી, કોઈ વખત ખરાબ હાલતમાં આવી જવાય છે. નામું એ બાળાઓને યોગ્ય કરકસર કરતા શીખવાનું સાધન છે, માટે તેમાં રસ ઉત્પન્ન કરી તેનું સાઈ જ્ઞાન બાળાઓને અપાવું જોઈએ.

સીવણકામ એ બાળાઓનો ખાસ અંગત વિષય છે, તે હાલમાં પરદામાં પાસ કરવા પુરતોજ શીખવવામાં આવે છે; પણ તે જ્ઞાનનો વ્યવહારમાં ઉપયોગ કરવામાં આવતો નથી, તેમ તેમાં અભિરચિ ઉત્પન્ન નહિ કરવાથી, દરજનો ખર્ચ તો કાયમનોજ રહે છે; અને તે ઘટવાને બદલે દિવસે દિવસે વધતો જાય છે, એટલે આજસનું જોર વધતું જાય છે; પરંતુ જે ધોરણમાં જે કામ શીખવવામાં આવે છે તેનો ઉપયોગ તે ધોરણમાં કરવાની સમજણ પાડી રસ ઉત્પન્ન કરવો. જેમકે, પહેલા ધોરણમાં દોરો ભરવાનું કામ શીખવવામાં આવે છે. હવે એક ચોરસ કકડા પર ચારે બાજુ પટ્ટી વાળી દોરો ભરાઈ તેજ રમાલ તે કલાસની બાળાઓનાં દફતર બાંધવાના ઉપયોગમાં લેવાવવામાં આવે, તો બાળાઓનો આનંદ વધે અને તેમનો પ્રેમ સીવણ ઉપર વધતો જાય.

બીજા ધોરણમાં દોરો ભરવાનું ને એટલું કરવાનું કામ શીખવાય છે; માટે તેનો ઉપયોગ મોટી કાચળાઓ બનાવવામાં કરવો, અને તે કાચળામાં લણવાનાં સાધન રાખે, તેવી રીતે સમજ આપવી.

ત્રીજા ધોરણમાં ઘાઘરી સીવતાં શીખવવામાં આવે છે. પોતાની હાથે સીવેલી ઘાઘરીઓ બાળાઓ પહેરે, અને તે પહેરનાર બાળાની કલાસ-

માં પ્રશંસા કરવાથી જેમની ધાધરી સારી નહિ સિવાઈ હોય, તેવી બાળાઓને તે તૈયાર કરવાનો અને પહેરવાનો ઉમંગ થશે, તેથી તેમને સાફ કામ કરવાની ટેવ પડશે તથા તેઓ સ્વાસ્થ્યથી બનશે, તેમ શીખેલું જ્ઞાન ધૂંકી ન જતાં, તેને ઉપયોગ કરતાં શીખશે. વળી ભવિષ્યમાં દરજ્જોને ખર્ચ તેઓ બચાવી શકશે અને પોતાના કામથી કુટુંબમાં મદદગાર થશે. આવી રીતે જે જે શીખવવામાં આવે તેનો ઉપયોગ કરાવવાથી, તેઓને આનંદ પડશે. પોતાનાં જેવાં નાનાં બાળબેનનાં કપડા, ખમીસ, સદરો, ચદ્દી, વગેરે વેતરતાં શીખી તે પ્રમાણે સીરીને, વાપરવાની ટેવ તેમને પડશે; પરંતુ તેના સાધનની પુરતી છુટ, તથા શિક્ષિકાઓની અતુક જતાઓ હોય ત્યારે આ પ્રમાણે થાય. હાલ તો પરીક્ષા પુરતાંજ સાધનના સોંસા હોય છે. ભરતકામમાં ધાધરાના લેસ, ઝૂલ, કેર, ટાથળી વગેરેનો ઉપયોગ ગામડામાં હોવાથી તે કરાવવા. શહેરમાં બાળકનાં મોર્મ, રૂમાલ, ચક, પંખા, ગતેશ વગેરેનો ઉપયોગ ત્યાં વધુ પ્રમાણમાં થવાથી તેવી રીતે શીખવવામાં આવે તો તે મદદકર્તા થાય. આવી રીતે નાનપણથીજ બાળાઓ પોતાના સાધન પોતેજ તૈયાર કરે અને તેનો ઉપયોગ કરે તો શિક્ષણનો હેતુ સફળ થાય છે.

સૃષ્ટિદાનથી બાળાઓને સજીવ અને નિર્જીવનો ભેદ સમજાઈ ઈશ્વરની કળાનો અનુભવ થાય છે અને તેમને સર્વ પ્રાણી ઉપર પ્રેમ, દયા રાખતાં શિખવાય છે. આવી રીતે દરેક વિષયથી તેમની માનસિક શુદ્ધિ કેળવાય છે અને તે સંસ્કારો તેમના બાળકોમાં સ્વાભાવિક રીતેજ ઉતરે છે. કેળવાએલી શુદ્ધિથી, તેઓ પોતાના બાળકોને સારી રીતે કેળવી શકે છે; કેમકે નાના બાળકો મમતાની પાસે ધણો વખત રહે છે, અને તે વખતમાં જે સંસ્કારો પાડવામાં આવે છે, તેની છાપ ધણી અસરકારક થાય છે. ઈશ્વરે હાથ, પગ, આંખ, કાન, વગેરે ચરીરના ભાગો સ્ત્રી અને પુરુષને સરખાજ આપ્યા છે, તેવી રીતે બાળાઓને ભણાવવામાં સરખોજ હક આપવાની જરૂર છે, અને તેઓને આપેલા લાભની અસર નવી પ્રગતે થયા વિના રહેતી નથી.

સુભદ્રાને તેમના બાઈ કૃષ્ણ ભગવાન કથા સંભળાવતા હતા, તે વખતે તેમના ગર્ભમાં રહેલા પુત્ર અભિમન્યુને સુદ્ધતા છ કોઈનું જ્ઞાન થયું હતું. તે જ્ઞાન વડે તેમણે મોટા થતાં, સુદ્ધમાં જ્ય મેળવ્યો હતો.

આવી રીતે માતાના વર્તનની ને શુભની અસર સ્વાભાવિક રીતે બાળકોમાં આવે છે. શીતામાં શીકૃષ્ણ ભગવાને અલ્પનને કહેલું છે, કે કુળની સ્ત્રીઓ દૂષિત થવાથી, વલ્કુસંકર પ્રજા ઉત્પન્ન થાય છે, અને તેથી કુળનો નાશ થાય છે; પરંતુ દાસના વખતમાં કન્યાશાળાઓમાં શિક્ષણ આપવામાં પડતી દરકતો દૂર કરવામાં નહિ આવવાથી; કન્યાકેળવણીનો ફેલાવો વધુ પ્રમાણમાં થતો નથી. દરેક શિક્ષિકા પાસે બખ્ખે ત્રણ ત્રણ કલાસો ભણાવવાના હોય છે, તેથી દરેક કલાસ પર પુરતું ધ્યાન નહિ અપાવાથી, કેળવણીનો ઉદ્દેશ જોઈએ તેટલા પ્રમાણમાં સચવાતો નથી. હુંકા પગારને લીધે ગૃહકાર્યમાં રોકાવાથી અને ખાનગી વખતમાં પોતાના શિક્ષણમાં દિવસે દિવસે વધારો કરવામાં લક્ષ નહિ અપાવાથી, કન્યાઓના જ્ઞાનમાં વધારો થતો નથી. જે કલાસ જે શિક્ષિકાને સોંપવામાં આવે છે, તે કલાસ પરીક્ષાના પરિણામ મુધી બદલીએ થવાને લીધે નહિ રહેવાથી, બાળાઓના શિક્ષણમાં નુકસાન થાય છે. તેમને પ્રસૂતિની રજા અટકા પગારે ત્રણ માસ મુધી નહિ આપવામાં આવવાથી, અને આર્થિક સ્થિતિ ઓછી હોવાને લીધે પુરતો આરામ નહિ લેતાં, વહેલી દાજર થાય છે; પરંતુ તેવા અશક્ત શરીરથી શિક્ષણ આપવાનું કામ, તેનાથી સારું થઈ શકતું નથી તેથી, તેના શરીરને નુકસાન થાય છે, અને બાળાઓના શિક્ષણને ઘોડકો પહેંચે છે.

દિવાળી ઉપર અપાતી રજાઓમાં હિંદુ રિવાજ મુજબ ઘણી ઉંમર લાયક બાળાઓ સાસરે જાય છે ને તેમને સાધારણ રીતે મહીનો દોઢ મહીનો ત્યાં રાખવામાં આવે છે, ત્યારે નિશાળોમાં એકાદ માસનો અભ્યાસ આગળ વધી જાય છે, એટલે તેઓ પાછળ પડવાથી કંટાળો લાવી લેડી જાય છે. આ દરમિયાન ગામડાંઓમાં ઉપડાં ધોરણોમાં ભણુનાર બાળાઓ ઓછી હોય છે; પરંતુ આ રજાઓમાં વધારો કરવામાં આવે, તો તે બાળાઓ અધવય લેડી નહિ જતાં, ભણુવાનો લાભ વધારે લઈ શકે.

કેળવણીમાં વધારો કરવા સાર પ્રદર્શન ભરવામાં આવે અને તેમાં દરેક નિશાળના કલાસવાર અમુક નમુનાઓ વાર્ષિક પરીક્ષા વખતે, ઉત્તમ નમુનાઓની યાદી સાથે પ્રદર્શનમાં મૂકવામાં આવે, તો દર વર્ષે કયા નમુના નવા નવા શીખવવામાં આવ્યા છે, તેનો લાભ કેટલીક બાળાઓને મળે છે, તથા તેમાં અભિરુચિ કરાવી આગળ કેટલા પ્રમાણમાં કામ વધે છે વગેરે બાબતો સમજી શકાય. એક બીજાના ખરા કામની તથા શિક્ષણની

સફળતા સમગ્રય તેમ તેવા નમુનાને ઉત્તેજન મળવાથી, તેનો લાભ દરેક બાળાને મળી શકશે તથા શિક્ષિકાઓને દુનનરહિયોગની ખીલવણી કરવાની જરૂર પડશે. વળી ઉપરી અધિકારી જે વખણાતી જગ્યાએ જાય તે જગ્યાની કારીગરીના નમુના પ્રદર્શનમાં શિક્ષિકાઓને બતાવવામાં આવે, ને તે પ્રમાણે બાળાઓને શીખવવામાં આવે તો ફાયદો થાય.

ઘણી શિક્ષિકાઓમાં વિવેચો શીખવવાની પદ્ધતિમાં ખામી હોય છે. તે ખામીનું કારણ તેઓએ ટ્રેનિંગ લેતી વખતે પાસ થવા પુરતુંજ ધ્યાન આપેલું હોય છે તે છે. શિક્ષિકા તરીકે કામ કરવાથી તેની અગત્ય સમજે છે ત્યારે પરતાય છે, પણ તે પદ્ધતિના જ્ઞાનની તક નહિ મળવાથી, શિક્ષણ આપવામાં ભૂલ કરે છે, ને તે ભૂલ બાળાઓમાં પ્રભુ જોવામાં આવે છે. મારે અમુક શિક્ષિકાઓનાં કામ સારાં હોય, તેવાંની પાસે તેજ વખતે પાઠ અપાવવાથી, તેની પદ્ધતિનો લાભ ખીલ શિક્ષિકાઓ લઈ શકશે. આ પ્રમાણે પદ્ધતિઓમાં સુધારો કરવાથી, શિક્ષણમાં સુધારો થશે, અને તે લાભ બાળાઓને જ્ઞાન લેવામાં અવરોધ થશે.

બાળાઓના જ્ઞાનમાં વધારો કરવા સાર કન્યાશાળાની લાઈબ્રેરીમાં તેમને વાંચવા લાયક સારાં પુસ્તકો રાખવાની જરૂર છે કે જેથી તેઓ પુસ્તકો વાંચી વધારે જ્ઞાન મેળવી શકે. પુસ્તકો વાંચવાની દેવ પાડવાથી, શાળામાંથી ઊઠી ગયા પછી પણ તેઓ પુસ્તકો વાંચી જ્ઞાનમાં વધારો કરતાં શીખી શકે છે. પ્રાચીન કાળમાં બાળાઓને કેળવવામાં માત્રાપ તરફથી પુરતું ધ્યાન આપવામાં આવતું, તેથીજ લીલાવતી, સરસ્વતી, વગેરે વિદ્યાભ્યાસમાં આગળ વધી પોતાની નામના કરી ગયાં છે.

ખીજ દેશોમાં કન્યાકેળવણીમાં વધારે ધ્યાન અપાવાથી, તેઓ કેળવણીમાં આપણા કરતાં ઘણાં આગળ વધ્યાં છે, અને તેથી જનપાન, અમેરિકા, ઈંગ્લેન્ડ વગેરે દેશો લાલચમાં આગળ પડતો લાગ લે છે. તેમને કેળવવાનાં સાહિત્યોમાં, શિક્ષણમાં અને શિક્ષિકાઓમાં, દિવસે દિવસે વધારો કરવાથી કન્યાકેળવણીમાં વધારો થાય છે. આવી રીતે ખીજ દેશોની સાથે સરખાવતાં આપણા દેશની કન્યાકેળવણી ઘણીજ ઓછી છે તથા કેળવણી આપવાનાં સાધનો અને શિક્ષિકાઓ પણ ઓછીજ છે.

માતાઓજ નાનાં બાળકોને કેળવવામાં તથા શરીરની તંદુરસ્તી જાળવવામાં ડૉક્ટર તરીકેનું ઉત્તમ કામ કરી પ્રજાની ઉન્નતિ કરવામાં

મુખ્ય સાધન ધણાય છે, એટલે બાળાઓને જેટલા પ્રમાણમાં, વધારે શિક્ષણ આપી કેળવવામાં આવશે, તેટલા પ્રમાણમાં તેઓ પોતાના બાળકોમાં ઉત્તમ સંસ્કાર પાડી તેમને કેળવી શકશે; તેથી ને બાળકો દેશની ચદતીમાં, આગળ પડતાં કાર્યો કરવામાં સમર્થ થશે. આ પ્રમાણે દેશની ચદતીનો આધાર આપણી પ્રજા ઉપર રહેલો છે, અને પ્રજાનો આધાર કન્યાકેળવણી ઉપર રહે છે. હાલ આપણા દેશમાં પણ કન્યાકેળવણીને આગળ વધારવા મહાન પ્રયત્નો પ્રયાસ કરી રહેલા છે, અને આપણે પણ બનતો પ્રયાસ કરી ફરજ હા કરવી એ મનુષ્ય તરીકેનું કર્તવ્ય છે.

શારદા ચંદુલાલ

ઈ. હે. મિ. કન્યાશાળા ઓફ.

પાઠમાં રસ

(ગતાંકથી ચાલુ)

વ્યાકરણ, વ્યુત્પત્તિ અને નામું એ વિષયોના પાઠ કેવી રીતે રસિક કરી શકાય, તેના નમુના ગતાંકમાં આપ્યા છે. હવે બીજા વિષયોમાં કેવી રીતે રસ ઉત્પન્ન કરી શકાય, તે જોઈએ.

નિબંધ—આ વિષય ધણોજ અગત્યનો છે. વિદ્યાર્થીઓ પોતાના વિચારો સાદી અને સરળ ભાષામાં ડોર્ષ પણ જાતની બૂલ ન થાય એવી રીતે જણાવી શકે, એટલા માટે છેક બાળવર્ગથીજ આ વિષય ઉપર ખાસ લક્ષ આપવાની જરૂર છે. નાનાં બાળકોને સખ્દરમત અને વાક્ય-રમતમાં ઘણો રસ પડે છે. આ રમતોથી તેમને અમત સાથે ભાષાનું સાઈ જ્ઞાન મળે છે, અને નિબંધનો પાયો મજબુત થાય છે. અપૂર્ણ વાક્યોમાં યોગ્ય સખ્દપ્રયોગ સમજણપૂર્વક અને સહેલાઈથી તેઓ કરી શકે છે. પરિણામે વાક્યરચના ઉપર તેમનો સંપૂર્ણ કાબુ આવી જાય છે. વળી આ રમતોનાં મુદ્દર અક્ષર અને છુટા સખ્દોવાળાં સાધનોની છાપ નાનાં બાળકોનાં મન ઉપર વારંવાર પડે છે, તેથી તેમનું ધ્યાન પણ સરસતાથીજ મુધરે છે; એટલે તેઓ મોતીના દાણા જેવા અક્ષરથી છુટા સખ્દો-

વાળાં ભૂલ વગરનાં વાક્યો લખી શકે છે. આ પ્રમાણે જો શરૂઆતથી જ નિબંધશિક્ષણ ઉપર લક્ષ આપવામા ન આવે તો બાળકોનું લખાણ બગડે છે, અને પછીથી તે સુધારતાં બહુજ મુશ્કેલી પડે છે. ઉપલાં ધોરણોમાં કેટલાક વિદ્યાર્થીઓનું લખાણ તદ્દન ખરાબ હોય છે. તેમની ભૂલોની સ્વયં ઠરતી વખતે નિબંધના લિન્નલિન્ન અંગે મંમંધી શિક્ષણ આપવું અગત્યનું છે. આ શિક્ષણ જુદી જુદી જાનના રમુજ દષ્ટાંતોથી કેવી રીતે રસિક થઈ શકે, તેના નમુના નીચે અપવામા આવ્યા છે.

(૧) સારા અક્ષર:—નિબંધલેખનમા દંભેલા સારા અક્ષર લખવા જોઈએ. વિદ્યાર્થીના અક્ષર ઉપરથી જ તેના નિબંધની અર્થ પરીક્ષા થઈ જાય છે. કેટલાકનું લખાણ એટલું બધું ખરાબ હોય છે, કે પોતાનું લખેલું પોતે પણ વાંચી શકતા નથી. આવું ખરાબ અક્ષરવાળું લખાણ વાંચનારને અતિશય કંટાળો આપે છે. એવા લખાણનો અર્થ ખેસાડતાં થણી મુશ્કેલી પડે છે, એટલું જ નહિ પણ આવા લખાણથી કોઈ કોઈ વખત વિવાદની વરસી થઈ જાય છે. નીચેના દષ્ટાંતથી આ બાબત સમજવી શકાશે.

એક ખરાબ અક્ષરવાળા માણસે પોતાના બાઈને કાગળ લખ્યો. તેમાં તેણે લખ્યું કે “કાકા અજમેર ગયા છે, અને કાકી કોટે છે.” હવે કાકી સાહેબનું લખાણ મરા મુશ્કેલીથી વંચાય એવું હોવાથી તેના બાઈએ જેમ તેમ કરીને વાંચ્યું, કે “કાકા આજ મરી ગયા છે, અને કાકી કૂટે છે.” આ પ્રમાણે અર્થનો અનર્થ ચવાયા પરિણામ એ આવ્યું, કે બધા સર્ગાવદાવાંએ એકઠાં થઈ કાકાની કાણુ માઠી. પહેલાં જ્યારે ઘોડું લાણેલા માણસો કાનામાના વગરના જોડીઆ અક્ષર લખના, ત્યારે ઉપરનો જનાવ ખરેખરો બન્યો હતો એમ કહેવાય છે. કાનામાત્રાવાળા અક્ષર બહુજ ગરબડીઆ લખવામા આવે, તે પણ આવી જાતનો અનર્થ થવાનો મંભવ છે.

અક્ષરનો મરેડ ખરાબર નહિ કાઢવાથી એક અક્ષરને બદલે બીજો અક્ષર વંચાય છે. જેમકે ‘ટ’ ને બદલે ‘ર’, ‘લ’ ને બદલે ‘ગ’, ‘અ’ ને બદલે ખ, ‘ય’ ને બદલે ‘પ’, ‘ધ’ ને બદલે ‘ધ’ વગેરે. આવી રીતે એક અક્ષરને બદલે બીજો અક્ષર વંચાય, તો લખાણનો મૂળ અર્થ બદલાઈ જાય. ‘ટ’ અક્ષર ‘ર’ જેવો લખવાથી આખા લખાણનો અર્થ કેવી રીતે બદલાઈ જાય છે, તે નીચે આપેલા દષ્ટાંતથી સમજાશે.

“આણુને રવિવારે છાતીમાં દુખાવો શરૂ થયો હતો. તે દુખાવો બે દિવસ સુધી ચાલુ રહ્યો. પછી ત્રીજે દિવસે તે મટી ગયો.” આ લખાણમાં ‘મટી’ ને બદલે ‘મરી’ વંચાય તો ‘ત્રીજે દિવસે તે (દુખાવો) મટી ગયો’ એને બદલે ‘ત્રીજે દિવસે તે (આણુ) મરી ગયો’ એવો અનિષ્ટ અર્થ નીકળે. સારા મરોડદાર અક્ષર નહિ લખવાથી આ પ્રમાણે અવળું વેત-સાઈ જાય છે, માટે અક્ષર તો મોતીના દાણા જેવા લખવા જોઈએ.

(૨) છુટા શબ્દો—લખાણમાં છુટા શબ્દો લખવા, એ પણ ખાસ અવગતની બાબત છે. શબ્દોનો ખીચડો કરી નાખવાથી લખાણનો અર્થ સહેજાઈથી સમજી શકાતો નથી. દરેક શબ્દ છુટા લખવાથી વાક્યનો અર્થ સ્પષ્ટ રીતે જણાઈ આવે છે. નીચેનાં દૃષ્ટાંતોથી આ બાબત રસિક રીતે સમજાવી શકાશે.

દૃષ્ટાંત ૧ લું:—

અ ‘ચાકરનો કર ના દુઃખે’ એવી માન્યતા નિર્ઘય દિલ્લવાળા શેઠની હોય છે.

વ ચાકરનો કરના દુઃખે દયાળુ શેઠનું દિલ ઢવે છે.

ઉપર જણાવેલાં બે વાક્યોનો અર્થ સ્પષ્ટ છે. અ વાક્યમાં ‘ચાકરનો કર ના દુઃખે’ એ ચાર શબ્દો છુટા લખવાથી તે શબ્દોનો અને આખા વાક્યનો અર્થ સહેજાઈથી સમજી શકાય છે. વ વાક્યમાં ‘ચાકરનો કર ના દુઃખે’ એ બે શબ્દો છુટા લખવાથી તે શબ્દોનો અને આખા વાક્યનો અર્થ સરળ યર્થ જાય છે. બન્ને વાક્યમાં પહેલા નવ અક્ષરો એના એજ છે; પરંતુ અ વાક્યમાં એ નવ અક્ષરોના ચાર શબ્દો બનેલા છે, અને વ વાક્યમાં એજ નવ અક્ષરોના બે શબ્દો બનેલા છે. તે શબ્દોને છુટા નહિ પાડતાં ‘ચાકરનો કર ના દુઃખે’ આ પ્રમાણે ખીચડો કરવામાં આવે, તો તેનો અર્થ સમજાવો મુશ્કેલ પડે.

દૃષ્ટાંત ૨ બું:—

અ આદારથી દેદ ટકે છે. બાવાર્થ—બોજનથી શરીર ટકે છે.

વ આ દારથી શરીર શોમે છે. બાવાર્થ—આ ફૂલની માથાથી શરીર સાફ દેખાય છે.

ક આદા ! રૂપી, સૂર્ય સમાન શોમે છે. બાવાર્થ—આદા ! રથમાં બેસી લડનાર શોદો સૂર્યના જેવો તેજસ્વી દેખાય છે.

અ વાક્યમાં 'આહાર' એ ચાર અક્ષરનો એકજ શબ્દ છે. જ વાક્યમાં એજ ચાર અક્ષરના બે શબ્દ છે. 'આ' અને 'હારથી'. ક વાક્યમાં પણ એના એજ ચાર અક્ષરના બે શબ્દ છે. 'આહા !' અને 'રથી'. હવે જો જ અને ક વાક્યમાં તે શબ્દો છુટા નહિ પાડતાં 'આહારથી' એમ બેગા લખવામાં આવે, તો તે વાક્યોનો અર્થ બદલાઈ જશે.

ઉપરનાં બે દૃષ્ટાંતોથી છુટા શબ્દો લખવાની કેટલી અગત્ય છે, તે વિદ્યાર્થીઓને રસિક રીતે સમજાવી શકાશે.

(૩) વાક્યરચના અને યોગ્ય શબ્દપ્રયોગ—નિર્બંધમાં વાક્યરચના ઉપર ઘણીજ કાળજી રાખવાની જરૂર છે; એટલું જ નહિ પણ શબ્દોનો અર્થ બરાબર સમજ્યા પછી જ તેનો વાક્યમાં યોગ્ય પ્રયોગ કરવો, એ બાબત ખાસ લક્ષમાં રાખવાની જરૂર છે. ઉપર જણાવેલી બાબત તરફ દુર્લક્ષ રાખવાથી વાક્યો કેવાં ભૂલભરેલ, અર્થવગરનાં, અને દંગધડાવગરનાં રચાય છે, તે નીચે આપેલાં દૃષ્ટાંતોથી રસિક રીતે સમજાવી શકાશે.

અ "નેપોલીયન એક સિપાઈ હતો, પણ તેણે પોતાની જાત મહેનતથી એક રાજા તરીકે પંકાઈ ગયો છે."

ચ "જે માણસ જાતે મહેનત કરતો નથી, તેનામાં આજસુ, રોગી, અસત્ય વાણીવાળો વગેરે દુર્ગુણોને પ્રાપ્ત કરે છે."

ક "એકુતનો બધો આધાર ભેઈએ તે સમયે વરસાદ આવે તો અનાજ બરાબર પાકે, પણ જો વરસાદ વધારે આવવાથી અધું વાવેતર કોહી જાય છે, તેથી માણસોને તથા પશુપક્ષીઓ અનાજ વિના ઘણું મરી જાય છે."

ઢ "શિક્ષકના હાથમાં કુમળાં પવિત્ર જાળકોના આત્મા શિક્ષકના હાથમાં આવે છે, માટે જાળકો મોટાં ચાય ત્યારે નીતિને પંથે ચાલી કુળ તેમજ સમાજ દેશને લાભદાયક ચાય, માટે શિક્ષકે ગુણસંપન્નથી કામ કરવાની જરૂર છે."

દ "અનાવૃષ્ટિથી પાક કોહી જાય છે, નવાણો ઉભરાઈ જાય છે, નદી-ઓના પૂત્ર વૂટી જાય છે અને ઘર પડી જાય છે."

ક "વર્તમાનપત્રના અધિપતિએ નિષ્પક્ષપાતપણાવગરનું લખાણ લખવું ભેઈએ."

ગ "સતયુગની પ્રજા ઇચ્છા પ્રમાણે ભટકનારી હતી, અને તે પ્રજા માનસિક સિદ્ધિને પામેલી, તેથી પૃથ્વીના રસથી ઉત્પન્ન થએલા

આકારનું લક્ષણ કરનારી હતી. તે એક સરખા રૂપ, આયુષ્ય અને મુખવાળી હતી.”

“આખી મનુષ્યજાતિ આજ સંસ્કૃતિના ઉદ્દોગોના અવશેષો નહિ ધરાવતી હોય, એવું અનુમાન વ્યાપક સૂત્ર ખાંધી શકાય તેમ નથી.”

ઉપરનાં ભૂત ભરેલાં વાક્યો વિદ્યાર્થીઓનાંજ છે. તેમાં જુદી જુદી જાતની હાસ્યજનક ભૂતો થએલી છે. આ ભૂતો તરફ વિદ્યાર્થીઓનું લક્ષ્ય ખેંચી, તે પ્રશ્નાત્તર પદ્ધતિએ સુધરાવવાથી તેમની વાક્ય રચનાની શક્તિ કેળવી શકાશે.

(૪) વિરામચિહ્ન—લખાણમાં યોગ્ય સ્થળે યોગ્ય વિરામચિહ્ન અવશ્ય મૂકવાં જોઈએ. વિરામચિહ્ન નહિ મૂકવાથી અથવા ખોટી રીતે મૂકવાથી અર્થનો અનર્થ થઈ જઈ છે. તેની સાખીતી માટે એક રમુજ દૃષ્ટાંત નીચે આપવામાં આવ્યું છે. તે દૃષ્ટાંતથી વિરામચિહ્નની અગત્ય વિદ્યાર્થીઓ સમજી રસિક રીતે રજુ કરી શકાશે.

ગોટા શહેરમાં કેટલીક જગાએ જતા આવતા લોકો અતિશય ગંદકી કરે છે. તે ગંદકી અટકાવવા માટે એવી જગાંએ મ્યુનિસિપાલિટી તરફથી કે તે જગાના માસિક તરફથી નીચે પ્રમાણે ચેતવણી આપનાર લખાણવાળું પાટીઉં ચોટવામાં આવે છે.

“આ જગાએ ગંદકી કરવી નહિ. કરનાર શિક્ષાને પાત્ર થશે.” ઉપરના લખાણમાં ‘નહિ’ શબ્દ પછી પૂર્ણવિરામ છે, તે જરાખર છે. હવે કોઈ મરકરો માણસ ‘નહિ’ શબ્દ પછી મૂકેલું પૂર્ણવિરામ કાઢી નાખી, ‘કરવી’ શબ્દ પછી પૂર્ણવિરામ કરી દે છે. પરિણામ શું થાય છે, તે જોઈએ.

“આ જગાએ ગંદકી કરવી. નહિ કરનાર શિક્ષાને પાત્ર થશે.” ઉપર પ્રમાણે લખાણ તદ્દન ઉલટા અર્થવાળું બની જાય છે. આવી રીતે અયોગ્ય સ્થળે વિરામચિહ્ન મૂકવાથી હસવાલાયક ફેરફાર થઈ જાય છે, માટે વિરામચિહ્ન ઉપર ખાસ લક્ષ આપવાની જરૂર છે.

(૫) વિષય સંબંધી જ્ઞાન—જે વિષય ઉપર નિબંધ લખવાનો હોય તે વિષયનું વિદ્યાર્થીએ સાફ જ્ઞાન મેળવવું જોઈએ. વિષય સંબંધી જરાખર માહિતી ન હોય તો સંતોષકારક નિબંધ લખી શકાતો નથી, એટલુંજ નહિ પણ કોઈ વખત એડનું એડ વેતરાઈ જાય છે. વિષય સંબંધી અજ્ઞાનથી વિદ્યાર્થીઓ કેવી જાતના છગરડા વાળા બેસે છે, તે નીચેનાં દૃષ્ટાંતોથી ખતાવી શકાશે.

અ. “વળી મહેનત કરી સુએજ અને પાનામા જેવી નહેરો ખોદી અનાજને માટે ઉપયોગી કરી.”

સુએજની નહેરથી બ્રૂમધ્ય સમુદ્ર અને લાલ સમુદ્ર તથા પનામાની નહેરથી આટલાન્ટિક અને પાસિફિક મહાસાગર જોડાઈ ગયા છે, એ જ્ઞાન નિબંધ લખનારને નથી. લેખક તો તે નહેરોને ગંગાજમનાની નહેરો જેવી સમજે છે, તેથી ઉપર પ્રમાણે હાસ્યજનક ભૂલ કરી છે.

વ. “યર નિર્વિઘ્ને પુરો કર્યો, અને અધને છુટો મૂકવામાં આવ્યો.”

અશ્વમેધ યજ્ઞ કરતા પહેલાં યજ્ઞના અશ્વને છુટો મૂકવામાં આવે છે. તે ઘોડાને જો કાઈ બાંધે તો તેની સાથે યુદ્ધ કરીને તેને છોડાવવો પડે છે. એવી રીતે દિગ્વિજય કરનારજ અશ્વમેધ યજ્ઞ કરી શકે છે, આ બાબતથી ઉપરનું લખાણ લખનાર અજ્ઞાત છે.

ક. “કમળ, પોયણી વગેરે પુષ્પો જાણે પોતાના સૂર્યદેવ પિતાને ભેટવા કિત્તુક હોય તેમ ખીલીને તૈયાર થઈ જાય છે.”

સૂર્યોદય યતાં કમળ ખીલે, પણ પે યત્ની (કુમુદ) તો બિડાઈ જાય. ચંદ્રોદય થાય ત્યારે પોયણી ખીલે. આ બાબતથી લેખક અજ્ઞાત છે.

ઢ. “લલિતનાં કાવ્યો એટલે લલિતાની બનાવેલી કવિતાઓનો સમૂહ કરી બનાવેલું એક પુસ્તક તેનું નામ લલિત કાવ્ય. તેણીએ ચૌદ પંદર વર્ષમાં સાદું જ્ઞાન ગ્રામ ક્યું હતું. તેણીએ સારા કવિના જેવી થોડા વખતમાં ખ્યાતિ મેળવી હતી.”

લલિત તો પુરુષ છે, સ્ત્રી નથી. ‘લલિત’ એ કવિનું ઉપનામ (તખલ્લુસ) છે. તેમનું નામ જન્મશંકર મહાશંકર હોય છે. નિબંધ લખનારે આ હકીકત જાણવાની તરદી લીધી નથી, એટલુંજ નહિ પણ લલિત એટલે લલિતા એમ અલેલટપ્પે અનુમાન કરી, આવો હસનીય છબરડો વાળો, ઓડનું ચોડ વેતરું છે.

ઉપરનાં દષ્ટાંતોથી વિદ્યાર્થીઓને સચોટ રીતે સમજાવી શકાશે, કે નિબંધ લખનારે જે વિષય ઉપર નિબંધ લખવો હોય, તે વિષયનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન અવશ્ય મેળવવું જોઈએ.

પ્રેમચંદ રાયચંદ ટ્રેનિંગ કોલેજ,
અમદાવાદ.

સાકરલાલ પુરુષોત્તમ શુક્લ
હેડમાસ્ટર, પ્રેક્ટિસિંગ સ્કૂલ.

સુવાળ વિષે કાંઈક

અમદાવાદ જિલ્લામાં આવેલા વિરમગામ તાલુકાના ચાર ભાગ પાડવામાં આવ્યા છે. પૂર્વ તરફનો ભાગ ખાખરીઆના નામથી ઓળખાય છે, કારણ કે ત્યાં અસલ ખાખરાઓનાં પુષ્કળ ઝાડ આવેલાં હતાં. મધ્યનો ભાગ સુવાળના નામથી ઓળખાય છે, કારણ કે આ ભાગના રાજવીને ૪૪ ગામે મળેલાં હતાં.

ઉત્તરનો ભાગ વડીઆરના નામથી ઓળખાય છે. આ રથજે અસલ ચાવડાઓ અને સોલંકીઓ વચ્ચે વડવાડ થયેલી તેથી કદાચ આ નામ આપવામાં આવ્યું હશે. દક્ષિણનો ભાગ નળનો કહેવાય છે, કારણ કે આ ભાગની દક્ષિણે નળ સરોવર આવેલું છે.

વડીઆરનો ભાગ ઇતિહાસથી બરપૂર છે. તે સંસ્કૃતી પંચાસર, માંડળ વગેરે સંસ્કૃતી છુટક લેખોદ્ધારા આપણે કાંઈક જાણ્યું છે. આજે સુવાળ વિષે કાંઈક જાણીએ.

ભાઈદાની લો. ખો. શાળાના ટેન્હાસ્તર સીતારામ ખારોટ દેવોજના વતની છે. તેમનો મૂળ ધંધો દમુદીનો છે. એમણે વહીવંતીઓના ચોપડાઓ-માંથી એકકું કરેલું સાહિત્ય સુવાળના ઇતિહાસ પર સારો પ્રકાશ પાડે તેમ છે. પ્રસંગ મળ્યે તે આખો ઇતિહાસ છપાવવા પ્રયત્ન છે. તેમના એકલા કરેલા સાહિત્ય ઉપરથી સુવાળ વિષે નીચેની દૃષ્ટિકોણ મળી આવે છે.

સંવત ૧૨૪૨ ના અરસામાં દાદિઆવાડની દક્ષિણે આવેલા વંથળી ગામમાં લોલ લખધીરસંગ નામનો એક ખારોટ રહેતો હતો. તેનો પિત્રાદ જૂનાગઢના રાજવીના ખારોટને ત્યાં થયો હતો, પણ આ વિત્રાદ તોડીને લોલને જદો દીકરીને ખીજની સાથે પરણાવી દેવામાં આવી. લોલે આ ખાખતની ફરિયાદ વંથળીના ડોહીઆ જતના હાકોરને કરી. લોલે વંથળીના હાકોરની મદદથી પરણવા આવનાર વરને ચારી નાખી પોતાનું વેર લીધું. આથી વંથળીપર જૂનાગઢનો હલ્લો થયો અને ડોહીઆઓને જૂનાગઢના હલ્લાથી વંથળી છોડીને પાટડી આવવું પડ્યું.

પાટડીના હાકોર જતસેન જાલાને વિરમગામના હાકોર સાથે વેર હતું. ડોહીઆઓને પાટડીમાં આશ્રય મળવાથી તેમણે વિરમગામ હાકોર સાથે હલ્લો થયો અને તેનું માથું જતસેનને બેટ ધર્યું. આથી જતસેને ડોહીઆઓને સુવાળનું રાજ્ય આપ્યું અને વંથળીના ડોહીઆઓની નવી રાજધાની

દેત્રોજમાં રથપાઈ. આ વંશનો પહેલો રાજા અમરસંગ ડોડીઓ સંવત ૧૨૪૨ ના વૈશાખ સુદ ચોથને દિવસ દેત્રોજની ગાદીએ બેઠો.

વખત જતાં ડોડીઆઓ બસની અને ઉદ્ધત બન્યા. લોકો રાજ્યના ત્રાસથી કંટાળી ગામ છોડી નારી જતા હતા. પણ લોકની સમજવટથી તેઓ તેમ કરતાં અટક્યા. લોકે રાજાને ધન શિખામણ આપી અને થોડો વખત સંઘળું દીક દીક ચાલ્યું, પણ પાછળથી રાજ્યનો ત્રાસ પૂર્વવત્ ચાલુ થયો. આથી લોક બારોટ કંટાળીને કાશીએ જતા રહ્યા અને દેત્રોજના મહાજનને મોઢેરે જવા તથા ત્યાં કાલરીથી આવીને રહેલા સોલંકી ઠાકોરને ડોડીઆઓપર હુલ્લો લાવવા આમંત્રણ આપવા જવા કહેવામાં આવ્યું. કાલરીનો સોલંકી ઠાકોર લશ્કર લઈને ડોડીઆઓને મળવા આવ્યો. ડોડીઆઓનો સોલંકી ઠાકોર સાથે મેળાપ થયો ત્યારે ડોડીઆઓ દારૂના ઘેનમાં ભૂત થયા હતા. સોલંકી ઠાકોરે તેમનો વધ કર્યો અને દેત્રોજની ગાદી લઈ લીધી. લોક બારોટને કાશીમાં આ બખર મળ્યા એટલે તેમણે દેહ ત્યાગ કર્યો અને તેમનાં સ્ત્રી સતી થયા.

સોલંકી વંશમાં દેત્રોજની ગાદીએ કાનોજ નામનો એક ઠાકોર થયો. એમ કહેવાય છે કે તે એક વખત શિકાર કરવા ગયા હતા. ત્યાં દેત્રોજની નજીકમાં આવેલા કાંઝ ગામમાં તેમણે એક કોળીની દીકરી જોઈ. તે ધણી સ્વરૂપવાન હતી તેથી તેની સાથે પરણવાની કાનોજને પ્રત્યાજ્ઞા થઈ. આ દીકરીના પુત્રને ગાદીનો હક મળે એ શરતે તેની સાથે કાનોજનું લગ્ન થયું. આ પ્રમાણે ઉતરતી કામમાં સોલંકી ઠાકોરનાં લગ્ન થવાથી કાનોજનું કુટુંબગૌરવ ઉતરી ગયું અને તેઓ કોળાઠાકોર અથવા પાલવીઠાકોર એટલે ઠાકરઝાની પંક્તિમાં આવ્યા.

ખીજી દંતકથા એવી પણ છે કે એક વખત કાનોજ અસાવજના કોળા રાજાને મદદ કરવા ગયેલા એ મદદના ખદ્દામાં આ કોળા રાજાની દીકરી કાનોજ સાથે પરણાવવામાં આવી હતી. ખરી વાત ગમે તે હો પણ કાનોજ કોળા કુટુંબની દીકરી સાથે પરણ્યા, એથી ક્ષત્રિયોમાં તેમનું કુટુંબગૌરવ ઘટ્યું અને ત્યારથી તેઓ પાલવી ઠાકોર ગણાયા.

કાનોજ ઠાકોર સંબંધી સિદ્ધપુરના વહીવંચાઓ જુદી રીતની હકીકત કહે છે તે નીચે પ્રમાણે છે:—

ગુજરાતમાં ન્યારે મોગલ બાદશાહ શાહજહાનનો અમલ ચાલતો હતો ત્યારે અમદાવાદના સુબા તરફથી સુવાળની દેખરેખ રાખવાનું કામ

ગોપી પટેલ નામના એક ગૃહસ્થને આપવામાં આવ્યું હતું અને તેઓ દેત્રોજમાં રહેતા હતા. એક વખત ઇંદરાજ નામના ચારણ દેત્રોજમાં આવ્યો, અને ગોપી પટેલને પોતાની સગવડ કરવા તેમણે વિનંતિ કરી. ગોપી પટેલે મસ્કરીમાં ઢલું કે દેત્રોજનો ઠાકોર કાનોજ છે તેથી તેમની પાસે જાઓ. કાનોજ સોલંકી વંશનો હતો પણ દેત્રોજનો ઠાકોર ન હતો. તેણે પોતાની ભગીર ખોઈ હતી અને તે વખતે ચોડીઆતનું કામ તે કરતો હતો. ચારણ કાનોજને ત્યાં ગયો અને ત્યાં તેની યચાસકિત સેવા-સુશ્રૂષા થઈ. ઇંદરાજ ચારણ માતાનો ઉપાસક હતો અને કાનોજને તેમણે આશીર્વાદ આપ્યો કે તમે દેત્રોજના ધણી થશો.

ચારણના કહેવાથી ત્યારથી તેઓ જહારવટે નીકળ્યા અને ચુંવાળને હુંટવા લાગ્યા. ગોપી પટેલે આ બાબતની બાદશાહને ફરિયાદ કરી. બાદશાહે કાનોજ જહારવટીઆને વશ કરવા એક ફોજ મોકલી. એક વખત સખત વંટોળાઆમાં આ ફોજને ધણો ત્રાસ પડ્યો. કાનોજના માણસોએ આ મોકલના સમયમાં બાદશાહના સરદારોને અને ફોજનાં માણસોને મદદ કરી. આથી સરદારોએ ખુશ થઈને તેમને દેત્રોજની ગાદી આપી. શાહજહાન બાદશાહને આ વાતની ખબર પડી એટલે તેમણે આ કરાર ઉપર સહી કરી અને ઇંદરાજ બારોટના કહેવા મુજબ કાનોજ દેત્રોજનો ધણી થયો.

ઘોડા વખત બાદ શાહજહા, દારા દેત્રોજની પાસે અંબાસણા ગામમાં આવેલા ત્યારે પણ કાનોજએ તેમને મદદ કરેલી, તેથી તેમને બીજા કેટલાક લોકો મળેલા અને શાહજહાને તે ચંલુર રાખેલા.

ગોપી પટેલને આ વાત રૂચી નહિ. કાનોજએ પટેલને પોતાને ગળવા આમંત્રણ મોકલ્યું પણ તેઓ માંદગીનું બાનું કાઢી ગળવા ગયા નહિ. ગોપી પટેલને સાત દીકરાઓ હતા. તેમને પટેલે બોલાવીને કહ્યું કે “તમે કાનોજને ગળવા જાઓ પણ તેમને નમન કરશો નહિ.” કાનોજને પણ લાગેલું કે પટેલના દીકરાઓ નમન કરશે નહિ, તેથી તેમના આગમનનું પ્રવેશદાર તેમણે એક નાની બારીના રૂપમાં રાખેલું, જેમાં પ્રવેશ કરતાં પહેલાં તેમને મસ્તક નમાવવું પડે. પટેલના સાત દીકરાઓ બારીમાં પ્રથમ માથું નાખવાને બદલે પગ નાખીને આવ્યા અને કાનોજએ આ અપમાનના બદલામાં સાત દીકરાઓનો વધ કરાવ્યો. આ વખતે મોટા દીકરાની વહુ ગર્ભવતી હતી. તેને પુત્ર પ્રસવ્યો અને તેનું નામ મકનદાસ રાખવામાં આવ્યું. મકનદાસને કોઈ કન્યા આપતું ન હતું. ચુંવાળ

માં આ વખતે દેત્રોજ, અધાર, અને સુવાળા એ પાટલાનાં ગામ ગણાતાં હતાં. કાનોજની મદદથી મકનદાસને ઉધરોજમાંથી કન્યા મળી એટલે ઉધરોજને તેમણે પાટલાના ગામમાં ગણવા કર્યાં.

ઉપર મુજબ સોલંકીઓના વખતમાં સુવાળનું રાજ્ય આબાદ બન્યું અને કાનોજના વખતથી સોલંકી દોકોરો પાલવી દોકોરની ગણતરીમાં આવી ગયા.

કાલરીના સોલંકી દોકોરો બહુચરાજના ભક્તો હતા. કાનોજ પણ બહુચરાજનો પરમ ઉપાસક હતો. તેના વખતમાં દેત્રોજની જાહોજલાલી ગુજરાતમાં પ્રખ્યાત હતી. દેત્રોજમાં બહુચરાજનું એક મોટું મંદિર બાંધવામાં આવ્યું હતું અને તેની નજીક એક મોટો ચોક હતો. આજે પણ સુવાળનો ચોક કહેવામાં આવે છે. અત્યારે પણ હાલની લો. બે. ગુજરાતી નિશાળની નજીક સુંદર કોતરકામવાળા જખ્ખર પથરો અને મોટી ઈંટો નજરે પડે છે. આ પુરાણકાળના ભવ્ય મંદિરોનાં અવશેષો હોય એમ જણાય છે.

કાનોજના વંશના ત્રીજા રાજાને કાનાણી, માનાણી, પરખાણી અને પોચાણી નામના ચાર પુત્રો હતા. આથી સુવાળનું રાજ્ય ચાર ભાગમાં વહેંચાઈ ગયું.

વખતના વહેવાની સાથે સુવાળની ઉપર કાળચક્રની અસર થઈ અને દેત્રોજ ઉજડ થયું અને ફરી વસાયું. આ મુજબ તડકો અને છાંયડો અનુભવતું, ઉજડ થતું અને ફરી વસાતું તથા આબાદ થતું દેત્રોજ મંવત ૧૮૭૬ માં બરાબર આબાદ થઈ અંગ્રેજ સરકારના કબજામાં આવ્યું. હાલમાં દેત્રોજ કરખાનું ગામ છે, છતાં તેનું પૂર્વ ગૌરવ પ્રાપ્ત કરી શક્યું નથી.

બહુચરાજનું પ્રાચીન મંદિર નાશ પામ્યું છે પણ નજીકમાં નવું મંદિર બાંધવામાં આવ્યું છે અને ત્યાં બહુચર સાતાની પ્રતિષ્ઠા કરવામાં આવી છે. ગામમાં એક હોકરાઓની અને એક છોડીઓની નિશાળ છે. સુખ્ય વરતી પાટીદાર અને વાણીઆઓની છે. નજીકમાં એક ફેઝરી છે તેને જેખી ટેકરો કહેવામાં આવે છે. જુના કાળમાં દેત્રોજ અગલનું અને ગૌરવવાન શહેર હશે એટલું તો ત્યાંના પ્રાચીન અવશેષો ઉપર જિહ્વા નજર કરનારને પણ જણાઈ આવે તેમ છે.

સુવાળનો પ્રદેશ પૈસે ટકે હાલમાં નિર્ધન જણાય છે. કાનોજના વંશને હાકરડાઓ એક વખત સુવાળના રાજ્યકર્તાઓ અને સુખી હોવા છતાં હાલમાં નિર્ધન અને દુઃખી સ્થિતિમાં જણાય છે. કેળવણીનો અભાવ અને દારૂનું બુર્જવ્યસન તેમની પાંચમાલી કરી રહ્યો છે. હુંદકાટના ગુન્હાઓનું

પ્રમાણ્ય સુવંશમાં વિશેષ પ્રમાણ્યમાં જણાય છે. હાલમાં આવી વિપરીત રિયતિમાં આવેલો આ પ્રદેશ તેના પ્રાચીન ઇતિહાસથી ગૌરવવાન ગણાય છે.

મનસુખરામ મણિશંકર દ્વિવેદી
આસી. કે. એ. ઇ. અમદાવાદ.

પાનમને તીરે

(૩૦૬ વાગ્યો ને લસકર.....એ લય.)

શીતળ ને ધીરો વાયુ વાય છે પાનમને તીરે,
દાઝવાં દીક્ષ આવી શીળાં યાય છે પાનમને તીરે.

(૧)

પાથરના પડદા બેઠી કેવું નદનીર વહે છે,
પાથરદીર વારિ એમે એવું બેઠાય છે—પાનમને તીરે.

(૨)

ધળાં 'ધળ' નીર વહીને ધળકારે એ સમજાવે,
જીવન જે ઉછળી વહે તે શાંતિ વહી જાય છે—પાનમને તીરે.

(૩)

દાંક્યા પાથર ને હમરાવાળા આ નીર પ્રવાહે,
હેડી સુકાની રિયર જે તીરે લઈ જાય છે—પાનમને તીરે.

(૪)

કુદરત ને જનના બંધે અટકીને પાછી વહે છે,
બંધો ગણકારી તોડી વહેવું સમજાય છે—પાનમને તીરે.

(૫)

નિર્મળ નીર વારિદ કેઈ પર્વત ને પૃથ્વીપાત્રે,
જનના દક્ષાણ્ય માટે કેવું રોજાય છે—પાનમને તીરે.

(૬)

ધસમસતા નીર પ્રવાહે પાથર ને દાઝ તણાયે,
દલકું તરી જાયે, બારે તગોએ ધસાય છે—પાનમને તીરે.

(૭)

કુદરતનાં દર્શન દીક્ષને કેવી ચિર શાંતિ આપે,
સંસારી દીક્ષાં બક્ષિતરંગે રંગાય છે—પાનમને તીરે.

ગાયત્રીપુર, પાનમતીરે
૨૬-૬-૩૨

અંબાશંકર હરિશંકર દ્વિવેદી

સુબર્ષ ઇલાકાની ઉર્દુ શાળાઓ માટે મંજુર થયેલાં પુસ્તકોની યાદી

પુસ્તકોનું નામ	અંશકર્તાનું નામ	પ્રગટકર્તા કે લુકસેવરનું નામ	કિંમત રૂ. આ. પા.	શા માટે મંજુરી આપવામાં આવી છે	રિમાર્ક્સ
૧ પ્રાથમિકી ઉર્દુ કોર્સ, લાગ ૨ (૧૯૨૯)	મિ. મોશ્તા ફોરિજી	લાખનાર	૦-૫-૧૦	પ્રાથમિક સ્કૂલમાં મના-મ અને લાયબ્રેરી માટે.	
૨ " " " " " " " "	એન્ડ સન્સ, લાહોર	"	૦-૭-૧૦	"	
૩ " " " " " " " "	"	"	૦-૮-૧૦	"	
૪ ઉર્દુ મિડલ કોર્સ, લાગ ૧	"	"	૦-૧૧-૦૦	"	
૫ " " " " " " " "	"	"	૦-૧૧-૦૦	"	
૬ ગુલદસ્તઐ અખલાક (૧૯૩૧) ની પહેલી આવૃત્તિ	મિ. મોદરી વલીઅહમદ વલી	આલ-ફલામ, શુકરેયો ન્યુમાકેટ, બેંગ્લોર	૦-૧૨-૦૦	"	
૭ હસ્મતી કસીદા, (૧૯૩૧) ની પહેલી આવૃત્તિ	મિ. અમીના નહલી ત્તેહમ્મ મિ. કોડિટર 'હસ્મત' દિલ્હી	કોડિટર 'હસ્મત' દિલ્હી	૧-૦-૦૦	હાકરીઓની પ્રાથમિક સ્કૂલો અને સ્ત્રીઓની ટ્રેનિંગ મંસ્ત્રીદયુક્તન માટે.	
૮ સમવાળે અંશક, (૧૯૨૯) ની બીજી આવૃત્તિ	મિ. શશિદુલ ખેરી, દિલ્હી	"	૧-૪-૦૦	મનામ અને લાયબ્રેરી માટે.	
૯ હસ્મતી દસ્તરખાન, (૧૯૩૦) ની ત્રીજી આવૃત્તિ	મિ. અમીના નહલી	"	૨-૦-૦૦	હાકરીઓની પ્રાથમિક સ્કૂલો અને સ્ત્રીઓની ટ્રેનિંગ મંસ્ત્રીદયુક્તન માટે.	
૧૦ મન્સોફે ખાતે (૧૯૩૧) ની પહેલી આવૃત્તિ	"	"	૦-૮-૦૦	"	

૧૧. ગીમારોકે ખાતે (૧૯૨૧ ની પહેલી આવૃત્તિ)	"	મિસિઝ ખાતુન અકરમ, રાશિદુલખેરી	૦-૧૦-૦	"
૧૨. ગીજી જેરી	"	મિ. રાશિદુલ ખેરી	૦-૬-૦	"
૧૩. હયાતે સાલેલા (૧૯૩૦ ની ત્રીજી આવૃત્તિ)	"	મિ. રાશિદુલ ખેરી	૧-૮-૦	"
૧૪. જમાલે લગનશીત, (૧૯૨૯ ની ત્રીજી આવૃત્તિ)	"	મિસિઝ ખાતુન અકરમ, રાશિદુલખેરી	૧-૦-૦	"
૧૫. ગુલીસતાને ખાતુન, (૧૯૩૦ ની પહેલી આવૃત્તિ)	"	મિસિઝ ખાતુન અકરમ, રાશિદુલખેરી	૧-૪-૦	ઝાકરીઓની પ્રાથમિક સ્કૂલો અને સ્ત્રીઓની પ્રેતિંગ હન્ડરીટયુશને માં હનામ અને લાય. જેરી માટે.
૧૬. નિરવાની ઝાંઘી, (૧૯૩૧ ની પહેલી આવૃત્તિ)	"	મિ. રાશિદુલ ખેરી	૦-૮-૦	"
૧૭. નારતા, (૧૯૨૦ ની પહેલી અમીના નઝવી આવૃત્તિ)	"	અમીના નઝવી	૦-૨૦-૬	"
૧૮. હરમતી કાશિયા (૧૯૨૯ ની પહેલી આવૃત્તિ)	"	ફતીમાબેગમ બિન્તે કાઝી મહમ્મદહુસેન રાવીકી, બેંગલોર	૧-૮-૦	"
૧૯. તહરીર હિન્નિસા, (૧૯૩૦ ની ત્રીજી આવૃત્તિ)	"	મિ. સુગરા હુસાયુન મીરઝા, એડિટર, 'અન્નિસા'	૦-૧૨-૦	"
૨૦. હંડ કલ્યા (૧૯૩૦ ની પહેલી અમીના નઝવી આવૃત્તિ)	"	અમીના નઝવી	૦-૮-૦	"

૨૨	જઘીદ હિસાબ (ઉર્દુ ધોરણ ૫ માં આપેલો છે.) મા માટે) (૧૯૩૧ની પહેલી આવૃત્તિ)	આવૃત્તિ રઝીફીય ખેરી શી. કાઝી સૈયદ મલ્કમદ નવાઝ, ડીયાર ઉર્દુ પ્રેસિ- સિંગ રફલ, પુના	”	૦—૮—૦	”	ધોરણ ૫ માં આપેલો છે. યુ. સ્કૂલના ધોરણ ૫ લા અને ૨ જા માટે પાઠ્યપુસ્તક તરીકે.
૨૩	” (ધોરણ ૩ માં માટે) ભાગ ૨ નો	”	”	૦—૬—૦	”	ધોરણ ૩ જા માટે પાઠ્યપુસ્તક તરીકે.
૨૪	જઘીદ લુગાતિયો મહાત્ત એ બન્નમ (૧૯૩૧ ની પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. અબ્દુરરહમાન અહ- મદસાહેબ હિંમતરતર, મુ ઉર્દુ બેલક રફલ પુના	”	૦—૮—૦	”	જાકરાની નિશાળના ધોરણ ૩ જા માટે પાઠ્યપુસ્તક તરીકે.
૨૫	જઘીદ હિંદુસ્તાન લુગાતિયો (૧૯૩૧ ની પહેલી આવૃત્તિ)	”	”	૦—૧૦—૦	”	ધોરણ ૪ થા ”
૨૬	આસાન આસિદે બે (૧૯૩૨ની ખીજી આવૃત્તિ) (વિદ્યાર્થીઓ માટે) (શિક્ષકો માટે) (૧૯૩૧ ની પહેલી આવૃત્તિ)	ખીજી અહીં શરી તેયબગ	શ્રી દશિયામતિ વિદ્યા- ચંદુલન ભાવનગર	૦—૧—૩	અજાણવર્ગ માટે પાઠ્ય- પુસ્તક તરીકે.	પ્રાથમિક સ્કૂલો અને ટ્રેનિંગ ઇન્સ્ટીટ્યુશન- ના શિક્ષકોની લાય- બેરી માટે. હતિમ અને લાયબેરી માટે. ઉર્દુ હેકરાની નિશાળના ધો. ૫ માં માટે પાઠ્ય પુસ્તક તરીકે.
૨૭	વતીકુલાર રફલ બેયોગ્રાફિ આ. ૧ (૧૯૩૧ ની ત્રીજી આવૃત્તિ)	મિ. એમ. એલ. જૈન, એમ. એ.	મેસર્સ મેકગિલન એન્ડ કો. લિ. કલકત્તા	૦—૮—૦	”	”
૨૮	” ભાગ ૨ ”	”	”	૦—૬—૦	”	”
૨૯	” ભાગ ૩ ”	”	”	૦—૧૦—૦	”	”

૩૧ દિલ્હીનાનગર સુબરીયા (ગિરજા) મિ. કાદરઅલી, બી. એ. ૫ મા માટે (૧૯૨૭ ની પહેલી આગસ્ટ તારીખ સુધી)	"	૧-૦-૦	" " મો. ૫ મા "
૩૨ દિલ્હીનાનગર સુબરીયા (ગિ. ૬ મા માટે) (૧૯૨૮ ની પહેલી આગસ્ટ)	"	૧-૪-૦	" " ધો. ૬ મા "
૩૩ દિલ્હીનાનગર સુબરીયા (ગિ. ૭ મા માટે)	"	૧-૪-૦	૬૨૬ ઉર્દુ રફ્તો અને ટ્રેનિંગ ઇન્સ્ટીટ્યુશનો માં કનામ અને લાય-બ્રેરી માટે.
૩૪ સહીનતે-દિલ્હીના સુબરીયા (ગિ. ૭ મા માટે)	"	૧-૪-૦	"
૩૫ સહીનતે-દિલ્હીના સુબરીયા (ગિ. ૭ મા માટે)	"	૧-૦-૦	૬૨૬ ઉર્દુ કાદરની નિયાજ-ના મો. ૬ અને ૭ અને એ. યુ. નિયાજના ધો. ૧, ૨ અને ૩ મા અને કાદરની કોની નિયાજના ધો. ૬ મા અને ટ્રેનિંગ ઇન્સ્ટીટ્યુશનમાં પાઠ્ય-પુસ્તક તરીકે.
૩૬ " બાકી ૨ ને "	"	૧-૦-૦	"

સરસીડા	હાકોરસાહેબ દિપસિંદહ	૬-૦-૦	ગરીબ વિદ્યાર્થીઓને ચોપડીઓ વહેંચી.
જલોદરા	ભારતસિંદહએ સ્કૂલકમિટીના મેમ્બર ભીમ-સંગ કાકઠ સોલંકીએ	૨-૦-૦	ગિદાર્થ વહેંચી.
લાકા	મે. હાકોરસાહેબ છત્તસિંગહ નયુઆવાએ	૧૧-૦-૦	સ્લેટ, ચોપડીઓ, પેના, સાકર, ગોળ વગેરે વહેંચ્યું.
ગોધરા	પોલિસ કોન્સ્ટેબલ મોલક લક્ષ્મણે	૮-૮-૦	ગાળકોને પતાસાં વહેંચ્યાં.
વોરા	પાઠક જયંતરામ ગણપતરામે	૫-૦-૦	ગિદાર્થ વહેંચી.
રણપુરા	ગામના આગેવાન ગૃહસ્થોએ મળી	૧૬-૦-૦	સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
સંતરામપુર	અત્રેના દિવાનસાહેબનાં પુત્રી મો. વિદ્યાગૌરી મંગુભાઈ દેસાઈએ	૧૮-૦-૦	કન્યાશાળામાં માટે ઘડિયાળ બેટ આપ્યું.
ઈટવાડ	રેટના લાગીદાર હાકોર ચંદ્ર-સિંદહ કુલાભાઈ તથા રોહાડ પ્રતાપસિંદ ગુલાબસિંદ તથા રોહાડ છત્રસિંદ સાહેબસિંદ તથા રોહાડ લક્ષ્મણસિંદ નાયુસિંદ તથા શા. મુળજીભાઈ બાપુજી તથા રોહાડ નાયુસિંદ સામંતસિંદ તથા રોહાડ કાળુભાઈ ગુલાબસિંદ અને રોહાડ લક્ષ્મણસિંદ ભમડસિંદ એમણે મળી.	૨૫-૦-૦	સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
દંજરી	દરજી વનમાળા નાયજીએ	૩-૦-૦	સ્કૂલમાં પતાસાં વહેંચ્યાં.
	પાટીદાર પુંજભાઈ નાયાસાઈએ	૩-૦-૦	"
ફતેપુરા	ગામજોડોએ	૧૪-૦-૦	ઘડિયાળ સ્કૂલને બેટ આપ્યું.

રાજપીપળા સ્ટેટ

લદામ	પા. પરસોતમભાઈ રણછોડ-ભાઈએ	૧૫-૦-૦	કન્યાશાળાની બાળાઓને જમાડી.
ધમજાયા	પા. મોતીભાઈ ભગવાને	૩-૦-૦	ગિદાર્થ વહેંચી.
	આ. રેવાદાસ ગુલાબ તરફથી	૨-૦-૦	"
પાણેયા	પંડ્યા પ્રભાસંકર નાગેશ્વરે	૨૫-૦-૦	કન્યાશાળાની બાળાઓને જમાડી.

મેળવી
અવિધા

રાજપીપળાના સ્ટેશનમાસ્તર ૨૧—૦—૦
સુતમોહનદાસે
મિ. જગજીવન જોશીદાસે
મિ. સોમાલાલ તરફથી

મારટીલો નં, ૩ હોકરાને
બેસવા માટે બેઠ આપી.
કન્યાશાળામાં જન્મનં.
સિદ્ધરના પ્યાલા નં.
૯૩ વહેંચ્યા.

મહીકાંઠા એજન્સિસ

ડબોડા

મિ. સોમનાથ લાલદાસ
મિઠીએ

૮૦—૦—૦ ત્રણે સ્કૂલોના વિદ્યાર્થી
એને જમાડ્યા.

”

૨૫—૦—૦ બાળ લાયબેરી માટે
કપાટ આપ્યું.

”

૪૦—૦—૦ નવી કન્યાશાળા તથા
અર્ધજાળાળા ખુલ્લી
મૂકવા માટે ચાંદીના
તાળા આપ્યાં.

પટેલ એચ. એસ. બર્ધના
મુવાડા હાલ અમદાવાદવાંજાએ

૧૨—૮—૦ નવી શાળાઓમા એક
એક લડિઆળ બેટ
આપ્યું.

મિ. સોમનાથ લાલદાસ સુથારે

૩૦—૦—૦ ત્રણે સ્કૂલોમાં લાકડી
લાકું તથા ચવાણું
વહેંચ્યું.

મિ. કંટાકટર ગુલામચંદ
કરતુરચંદ

૨૦—૦—૦ ”

મિ. કંટાકટર દલસુખ ડાલિદાસે
મુખી પા. દેવનદાસ બહેચરદાસ

૧૦—૦—૦ ”
૧૫—૦—૦ સ્કૂલના વિદ્યાર્થીએને
જમાડ્યા.

તથા પા. પુળ લક્ષ્મીએ

૩—૦—૦ સાકર વહેંચી.

શેઠ નગીનદાસ હુંગરશીએ

૨—૦—૦ ”

આચાર્ય પીતાંબર દેવચંકરે

૧—૦—૦ પતાસાં વહેંચ્યાં.

જેશી પુરશોતમ હીરારામે

૧—૦—૦ ”

વાડાના શા. કૃતેચંદ હિંગરચંદ

૧—૮—૦ ”

નાના ચેખલાના શા. મોહન
લાલ હુંગરશીએ

૦—૮—૦ ”

મોહનપુરના ગાંધી કુલચંદ

૧—૦—૦ ”

હકમચંદ

૧—૦—૦ ”

મોહનપુરના સંગની મણીલાલ

૦—૮—૦ ”

પાનાચંદ

૧—૦—૦ ”

સદાના વ્યાસ દગારંકર હર-
ગોવિંદે

૧—૦—૦ સકરેટી વહેંચી.

તલાડી પસંતલાલ હરગોવિંદે

૩—૦—૦ પતાસાં તથા આંકની
ચોપડીઓ વહેંચી.

અડપોદરા

કેળવણીખાતાએ મંજુર કરેલાં શાળોપયોગી પુસ્તકો

હરરાય અમુલખરાય દેસાઈ કૃત.

*આરોગ્ય શિક્ષણ	૦-૮-૦
*આરોગ્ય શિક્ષિકા	૦-૭-૦
ખાળવીર	૦-૮-૦
કસરત અને હિલ	૦-૧૨-૦
ઘરમાં અને બહાર	૦-૧૨-૦
રમવાની રમતો	
આરોગ્ય શિક્ષણ ભા. ૨	૦-૧-૧

ગોકળદાસ કુબેરદાસ મહેતા કૃત.

અમદાવાદ શહેરની ભૂગોળ	૦-૨-૩
*સરળ ગુજરાત પ્રાંતની ભૂગોળ	૦-૪-૦
મુંબઈથી લોકો (હિંદુસ્તાન સહિત)	૦-૫-૦
સંવાદ સંચય	૦-૧૦-૦
ખાળગીત	૦-૧-૦
ખાળિકાગીત	૦-૧-૦
*ખાળોપયોગી વાર્તાઓ	
ભા. ૧ ત્રીજી આવૃત્તિ	૦-૩-૦

—વસ્તુલભાઈ લક્ષુભાઈ પટેલ કૃત—

*ગુજરાતના ઇતિહાસની સહેલી વાર્તા, ૦-૪-૦.

નવીન ઢબથી લખાએલું

ખાળસાહિત્ય.

અચુરદ્વંજ આખ્યાન	૦-૪-૦
શીમચાતુર્ય	૦-૪-૦
વીર અભિમન્યુ અને	
મદ્રલાદ	૦-૮-૦
અલાહિદીન અને	
દેવતાઈ દીવો	૦-૪-૦
ખાળસંગીત માળા	૦-૩-૦
(હારમોનિયમ ગાદડ)	
સાહિત્યદર્શ	૧-૧૨-૦

દાલમાજ

ટેક્સ્ટબુક તરીકે મંજુર થએલી
સરળ

ગુજરાત પ્રાંતની ભૂગોળ.

અત્યારસુધી બહાર પડેલી
ભૂગોળોમાં આ પહેલીભૂગોળ ટેક્-
સ્ટબુક તરીકે મંજુર થએલી છે.
ખાળકો પોતાની મેળે વાંચી સમજી
શકે તેવી ભાષા છે. આકર્ષક રંગીત
નકશા સહિત ગુજરાતના દરેક
જિલ્લાની હકીકત નવીન ઢબથી
આપેલી છે.

અમારી દુકાને પ્રાથમિક શાળા, માધ્યમિક શાળા, કોલેજ, લૉ કોલેજ,
લાયબ્રેરીઓને લગતાં તમામ પુસ્તકો, નકશા તથા શાળાને લગતો તમામ
સામાન કિંદાવત ભાવે મળશે. બહારગામના ઓર્ડરો ઉપર પૂરતું ધ્યાન
આપવામાં આવે છે. શિક્ષકોને ભરપૂર કમિશન આપવામાં આવશે. એક
વખત ઓર્ડર આપી ખાત્રી કરશો.

ખાલાહનુમાન, રીચીરાડ

અમદાવાદ.

ચંદુલાલ મણીલાલ પરીખ,

અડાચતા બુકડીપો.

* પાઠ્યપુસ્તક તરીકે મંજુર કરેલાં છે.

* ખાળોપયોગી વાર્તાઓ ભાગ ૧ ની ત્રીજી આવૃત્તિ હમણાં બહાર પડી છે.
નાનાં બેઠરાં માટે ઘણીજ ઉપયોગી અને આનંદદાયી છે.

છ. સ. ૧૯૨૭ ના નવા મુદ્રાલેખ અવ્યાસક્રમ મુજબ

બેહાર પડયાં છે ! બેહાર પડયાં છે !

આજેજ મંગાવો,

નવીન પદ્ધતિ દર્શાવનારાં { આથમિક શાળાનાં } નવીન યોજનાથી લખાએલાં

અંકગણિત

[પદ્ધતિવિભાગ તથા અભ્યાસવિભાગ : શિક્ષકો સાહે.]

ખાળયોથી બાળવર્ગ માટે { ભાગ ૧ લો કિંમત રૂ. ૦-૭-૦ } પુસ્તક ૧ હું : પહેલા ધોરણ માટે

[પદ્ધતિવિભાગ : માત્ર શિક્ષકો સાહે.]

પુસ્તક ૨ બું : { ભાગ ૨ લો કિંમત રૂ. ૦-૮-૦ } બીજા ધોરણ માટે.
પુસ્તક ૩ બું : { કિંમત રૂ. ૦-૮-૦ } ત્રીજા ધોરણ માટે.
પુસ્તક ૪ થું : { કિંમત રૂ. ૦-૮-૦ } ચોથા ધોરણ માટે.

[અભ્યાસવિભાગ : માત્ર વિદ્યાર્થીઓ સાહે.]

પુસ્તક ૨ બું : { ભાગ ૩ લો કિંમત રૂ. ૦-૭-૦ } બીજા ધોરણ માટે.
પુસ્તક ૩ બું : { કિંમત રૂ. ૦-૭-૦ } ત્રીજા ધોરણ માટે.
પુસ્તક ૪ થું : { કિંમત રૂ. ૦-૭-૦ } ચોથા ધોરણ માટે.

: લેખક :

ગૌરીશંકર જટાશંકર ભટ્ટ,	માદનલાલ દરશવન પંચોલી,
બી. એ. એસ. ટી. સી. ડી.	આસિ. માસ્ટર,
એડમિનિસ્ટ્રેટિવ એડિસર,	સિટિ હાઇસ્કૂલ,
મ્યુનિસિપલ સ્કૂલઓડ, મુરત.	અમદાવાદ.

નમુંનાની પત્રિકા મંગાવો : લખો.

મેનેજર, ધી ગુજરાત ઓરિએન્ટલ બુકડીપો,
રીચીરોડ, અમદાવાદ

પ્રથમ કાઠિઆવાડ શિક્ષક સમેલનમાં પ્રશંસા પામેલી યોજના અનુસાર તૈયાર કરવામાં આવેલું અને મુંબઈ ધલાકાની ગુજરાતી ટેક્સ્ટબુક કમિટીએ પ્રાથમિક શાળાઓના શિક્ષકોના ઉપયોગ માટે તેમજ ટ્રેનિંગ કોલેજો માટે મંજૂર કરેલું.

ગણિત પ્રવેશ પુ. ૧ હું અને તેને લગતાં સાહિત્યો વડે પ્રત્યેક શિક્ષિત માળાપ નાનાં બચ્ચાંઓને બાળમંદિરના સરખી કેળવણી આપી શકે છે.

આના સંબંધમાં અગ્રગણ્ય કેળવણીકારો શું કહે છે ?

“મી. શેખની વિચાર સરણી નવી-છે અને આવકારદાયક છે. ડૉ. મોન્ટેસરિએ ગણિતનાં જે સાધનો બનાવેલાં છે તેની સાથે આ સાધનો મળતાં છે જતાં આ સાધનો સ્વતંત્ર ખુદ્દિથી અને અનુભવથી ઉપજાવેલાં છે.”

“ગણિતના વિષયમાં આ પહેલ છે.”

દક્ષિણામૂર્તિ-ભાવનગર.

ગિનુભાઈ બધેકા.

“આ પુસ્તક તેમજ તેને લગતાં સાહિત્યો તૈયાર કરવામાં અને તેને છપાવવામાં મી. શેખ કેવળ સેવાભાવથીજ પ્રેરાયા છે.”

મૃણાલાલ ચતુરભાઈ પટેલ.

પ્રિન્સિપાલ હંટર ટ્રેનિંગ કોલેજ ફોર મેન-રાજકોટ.
રંગ, રસ, રમત અને સર્જનથી બાળક શાંખે છે તે માનસ-શાસ્ત્રના મુદ્દા ઉપર આ ગણિત પ્રવેશની રચના છે.”

ગજનન ઉ. ભટ્ટ, એમ.ઈ.ટી. (લીડઝ) એમ.આર.એસ. ટી. લંડન.

“આ બાળકોનું પુસ્તક નથી પણ અસંખ્ય રંગબેરંગી ચિત્રોનું અને નકશાઓનું એક રમકડું છે.”

મુંબઈ સમાચાર, તા. ૧૮ જૂન ૧૯૩૨

“મી. શેખે ગણિત પ્રવેશનું પુસ્તક અને તેને લગતાં વિવિધ સાહિત્યો યોજી શિક્ષણક્ષેત્રમાં નવો પ્રકાશ પાડ્યો છે.”

પોપટલાલ અંબાણી.

હેડ માસ્ટર, બાર્ડન ટ્રેનિંગ કોલેજ ફોર વીમેન-રાજકોટ.
ગણિત પ્રવેશ પુ. ૧ હું કિ. રૂ. ૦-૨-૬ શિક્ષક આદર્શ કિ. રૂ. ૦-૬-૦

સાહિત્યો—જાડા કાર્ડ બોર્ડ ઉપર ચોટાડેલા ૬ નકશા, ૨૦૦ રમકડાંનાં ચિત્રો લાકડાની સ્લેટ વગેરે ૧૬ જૂદા જૂદા પ્રકારની વસ્તુઓ લોખંડની સુટ કેસ પેટી સાથે કિ. માત્ર રૂ. ૩-૦-૦. દરેક મોટા શહેરમાં બુકસેલરોને ત્યાંથી મળી શકશે.

નવાં પુસ્તકો

મુ. ઇ. કેળવણીખાતાએ પાઠ્યપુસ્તક
તરીકે મંજૂર કર્યું છે

વ્યાકરણના સહેલા પાઠો

પુસ્તક ૧

[વિષય-સાકરલાલ અમૃતલાલ દવે]

બી. એ. એસ. ડી. સી. ડી.

વ્યાકરણો ઘણાં લખાયાં છે પરંતુ
તેમાં વિદ્યાર્થીઓ રસ લઈ શકતા
નથી પરંતુ આ વ્યાકરણની રચના,
સરળતા અને શૈલી એવા સુંદર છે.
કે બાળક ગુચ્છવાયા સિવાય આ કઠિન
વિષય સહેલાઈથી મદદગાર કરી શકે
છે. વિદ્યાર્થીઓને બોલે સહેલો ફરિયા
ખાતર આ વ્યાકરણ પહેલી તકે
દરેક સ્કૂલોમાં દાખલ કરવું જોઈએ.

પુસ્તક ૧ હું ૦-૩-૦

” ૨ જુ ૦-૪-૦

મુ. ઇ. સરકારી કેળવણીખાતાએ
મંજૂર કરેલો

ગુજરાતી એટલાસ

પુસ્તક બૂગોળની વ્યાખ્યાઓના

નકશા—

ઐતિહાસિક ચાર નકશા

ઉપરાંત

લઠાઈ પછી ભૌગોલિક ચર્ચા

ફેરફારો સાથે અને નવી રેલવે

ચડઠો સાથે આ છેલ્લામાં

ફેરફારો એટલાસ છે.

કિંમત ૦-૧૨-૦

છાકરાઓ માટે

વર્નાક્યુલર પ્રવેશક

આ પુસ્તકમાં વર્નાક્યુલર ફાઈનલ
પરીક્ષાના બધા વિષયો વિસ્તારથી
અને સરળ પદ્ધતિથી આપેલા છે.
આજ સુધીના પ્રશ્નો આવી જાય છે.
બીજાં જુની દગથી લખાએલાં અને
અશુદ્ધ પુસ્તકો ખરીદવા કરતાં આ
પુસ્તક ખરીદી પરીક્ષા પહેલેજ વર્ગ
પાસ કરી શકાશે.

કિંમત ૨-૨-૦ કમિશન સાથે.

વર્નાક્યુલર પ્રવેશકનો વધારો

(૧૯૨૦-૩૧ ના પ્રશ્નો) ૦-૪-૦

કન્યાઓ માટે

ફાઈનલ શિક્ષિકા

કન્યાઓની ફાઈનલ પરીક્ષા માટે

સંપૂર્ણ અભ્યાસક્રમને અનુસરી આ
એકજ પુસ્તક તૈયાર થયેલું છે. આ
પુસ્તકથી દરેકને મંતોપ થએલો છે.
દરેક દરેક વિદ્યાર્થીનીઓએ પરીક્ષા
પાસ થવા માટે આ પુસ્તક પહેલી
તકે ખરીદવું જરૂરનું છે. તેમાં આજ
સુધીના પ્રશ્નો આવી જાય છે.

કિંમત ૧-૧૨-૦

હિંદનો સંપૂર્ણ ઇતિહાસ

પરીક્ષાની બદલાએલી પદ્ધતિ
અનુસાર તૈયાર કરવામાં આવેલો
છાકરાઓ અને વિદ્યાર્થીનીઓના બધા
વર્ગોના પ્રશ્નો સાથે આ ઇતિહાસ
તૈયાર થયેલો છે. અને પાસ થવા
માટે આ પુસ્તક પહેલી તકે ખરીદી
લેવું જરૂરનું છે.

કિંમત ૦-૧૧-૦

ગુજરાત સાહિત્ય મંદિર: ગ્રીચીરોડ, અમદાવાદ.

મુંબઈ ઇલાકાના કેળવણીખાતાએ પ્રાય-
મિક શાળાઓમાં શિક્ષકોના ઉપયોગમાં
લેવા માટે તથા (ધોરણ ૪ ના માટે)
ટેકસ્ટબુક તરીકે મંજૂર કરેલું
નવા અભ્યાસક્રમને અનુસરીને નવીન
દ્રષ્ટિથી ચોપાડેલું

સરળ બાળ અંગગણિત
(ચોથા ધોરણ સુધીનું)

રચનાર

ભોગીલાલ કેશવલાલ પટેલ,
બી. એ. એસ. ટી. સી. ડી.

અને

વસનથ દયાળજી દેસાઈ, એસ. ટી. સી.

મુંબઈ ઇલાકાના સરકારી કેળવણીખાતાએ
તથા વેસ્ટર્ન ઈશિઆ સ્ટેટ્સ એજન્સીએ
ટેકસ્ટબુક તરીકે મંજૂર કરેલો

ગુજરાતનો સરળ ઇતિહાસ

કર્તા

મનસુખારામ અણિશંકર દ્વિવેદી
બી. એ. એસ. ટી. સી. ડી.

કિંમત ૦-૩-૦

શબ્દનક પ્રરીક્ષા માટે ધણેજ ઉપયોગી

હિંદનો સરળ ઇતિહાસ

કર્તા-વલ્લભભાઈ લક્ષ્મણભાઈ પટેલ, અને
અણુલાલ અમૃતલાલ ઠાકર.

કિંમત ૦-૧૧-૦

પાઠ્યપુસ્તક તરીકે મંજૂર કરેલું
નવીન વ્યાકરણ લા. ૩

વ. ડા. પ્રરીક્ષા માટે ધણું ઉપયોગી છે.

પૃષ્ઠ ૨૩૬, કિંમત ૦-૧૨-૦

આ પુસ્તકમાં સંધિ, સમાસ, અવ્યય,
વિભક્તિના અર્થ, પૃથક્કરણ, સંયોગી-
કરણ, કવિતા વિચાર, અલંકાર વગેરે
બાળતોનું સરળ અને સ્પષ્ટ વિવેચન
ધણી દ્વારા આપવામાં આવેલું મનોપાત્ર સાથે
કરેલું છે.

લેખક-મુ. હી. ચોક્કસી એમ. એ.
દે. મા. પ્રે. રા. દે. કોલેજ, અમદાવાદ.

એસ. બી. શાહની કંપની-પાનકાર નાકા-અમદાવાદ

મુંબઈ ઇલાકાના સરકારી કેળવણીખાતાએ
ટેકસ્ટબુક તરીકે મંજૂર કરેલો.

નવી સુધારેલી આવૃત્તિ

ભરતખંડનો સરળ ઇતિહાસ

અને

રાજ્યવ્યવસ્થા

ખનાવનાર

વિઠ્ઠલદાસ ધનજીભાઈ પટેલ,

સુધારો વધારો કરનાર

મૂળજીભાઈ હીરાલાલ ચોક્કસી

એમ. એ.

દેશાસ્તર પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ.

પૃષ્ઠ ૪૦૦ કિંમત રૂ. ૧-૦-૦

તા. ૬-—જુની આવૃત્તિ કિંમત ૦-૬-૦

બાળા જોઈશે તો બધા તે મળશે.

પ્રાથમિક શાળાના છૂટા તથા સાંતમા

તથા માધ્યમિક શાળાના ચોથા

ધોરણ સાર

આરોગ્ય વિજ્ઞાન પ્રવેશપાથી

કર્તા

પ્રીતમરાય પ્રજરાય દેસાઈ

બી. એ. એસ. ટી. સી. ડી.

કિંમત ૦-૬-૦

ગુજરાતી કન્યાશાળાના બીજા ધોરણથી

છૂટા ધોરણ સુધી

ગૃહવિજ્ઞાન પ્રવેશપાથી

કર્તા

પ્રીતમરાય પ્રજરાય દેસાઈ

બી. એ. એસ. ટી. સી. ડી.

પુસ્તક ૬૧]

[અંક ૧૦-૧૧]

Gujarat School Paper

ગુજરાત શાળાપત્ર

ઑક્ટોબર-નવેમ્બર સને ૧૯૩૨

“ તમા જમાનામાં તમા મુધારા અને પ્રગતિમાન માણસની જરૂર પડે છે. દુનિયા આગળ વધે છે, અને તેથી આપણા આપ-
ણાના વળતમાં જે રીતરિવાજ તથા કાનુનો ઉત્તમ ગણાતા હતા
તે હવે નિરપયોગી નીવડે છે, અને ખરેખર આપણા મૃત્યુ પછી
મૃત્યુના દહ અને પીમા વિકાસને લીધે વધારે હાથ મચેલાં છેકો
હાલના કરતાં વધારે સારી ચોજના ધરી કાઢશે ”

કેળવણીખાતાના હુકમથી
તંત્રી અને પ્રકાશક (ઑગસ્ટ ૧૯૨૯ થી)
મૂળભૂત હીરાલાલ ચોકસી, એમ. એ.
હેડમાસ્ટર પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ.

(સર્વ હક સ્વાધીન રાખ્યા છે.)

ધી ‘ડાયમંડ ન્યુઝિલી’ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં પરીખ દેવીલાલ કળતલાલે છાપ્યું
સલાપોસ રોડ-અમદાવાદ

અનુક્રમણિકા

ક્રમ નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૧	મન સંબંધી જુદા જુદા વિચાર	૩૧૯
૨	આધુનિક માનસશાસ્ત્ર અને દેખવણી	૩૨૩
૩	બાળશિક્ષણના નિયમો	૩૩૩
૪	એક શાળામાં ડાકાઉં	૩૩૯
૫	મારી નોંધપોથી	૩૪૩
૬	હાલનું સંશ્લિષ્ટાન શિક્ષણ	૩૪૬
૭	પોરબંધ ૪ થી (નોંધ)	૩૫૧
૮	સરકારી નાદેરખખરો	૩૫૪
૯	ધર્મામપત્રક	૩૬૧
૧૦	ખાનગી નાદેરખખરો	૬૦

દેશીનામું. ટેક્સ્ટબુક. કિ. ૫ આના.

પુસ્તક ઉત્તમ ગુણવત્તુ છે. આજુ સગવળ પ્રમાણે ગ્રાપિક અને દૃશ્યગોત્રી લખાવટના સુધારા ઉપરાંત બેંગા, શેરા, વિમા અને પોસ્ટલ ગ્રાફિક વિશે પુરી માહિતી તથા જુનાં મનોચત્ર ઉપરાંત નવાં ૧૯ મનોચત્ર દાખલ કર્યા છે. એક વાર વાંચી વૃદ્ધના ઠરવા વિનંતિ છે. પોસ્ટલ ૦-૨-૦ મુલ્ય—એન. એમ. ત્રિપાઠી સુરેત—ક. ના. ની કંપની લાડવા—દેસાઈ બધરા, જુકસેવર. એન/ટ—અમદાવાદ માણેકલાલ લાલમંદરાઈ, હગનલાલ લલ્લુલાઈ શાહ, વાયુમંડતા એ.કે.સી., પેટેસરોડ-વડોદરા.

નાદેરખખરના નવા લાવ

આથી સર્વને ખબર આપવામાં આવે છે કે સને ૧૯૩૦ ના ન-મુઆરિશી નાદેરખખરના લાવમાં ઘટાડો કરી તે નીચે મુજબ રાખવામાં આવ્યા છે.

નાદેરખખરના દર

પ્રકાર	એક પાન	આઠ પાન	ખા પાન
આખું વર્ષ	રૂ. ૮૦	રૂ. ૧૦	રૂ. ૪૦
૬ માસ	રૂ. ૪૦	રૂ. ૫૦	રૂ. ૨૦
ત્રણ માસ	રૂ. ૨૫	રૂ. ૨૦	રૂ. ૧૫
એક માસ	રૂ. ૧૨	રૂ. ૧૦	રૂ. ૭

ગુજરાત શાળાપત્ર

પુસ્તક ૭૨] ઓક્ટોબર-નવેમ્બર સને ૧૯૩૨ [અંક ૧૦-૧૧

મન સંબંધી જુદા જુદા વિચાર

શિક્ષક એ ઉત્તમ કારીગર છે. બીજા બધા કારીગરને રથૂજી વસ્તુની જોડે સંમત હોય છે, પણ શિક્ષકનો વિષય જે મન છે તે ઘણી સૂક્ષ્મ વસ્તુ છે. સુધાર, લુહાર દરજી વગેરેને દેખીતી જડ વસ્તુ ઉપર ક્રિયા કરી તેનો અમુક જાતનો આકાર ઉપજાવવાનો છે, પણ શિક્ષકને બાળકની જીવિત સરકારી કરી તેનું ઉત્તમ ચારિત્ર ઘડવાનું છે. આ કારણને લીધે મન એ શું છે અને જ્ઞાન સંપાદન કરતી વખતે તે કેવી જાતની ક્રિયા કરે છે એ દરેક બાળકના કેળવણીકારે અવશ્ય જાણવાની જરૂર છે.

મન એ અતિસૂક્ષ્મ વસ્તુ છે એ આપણે તેના થોડાવણા અનુભવથી જાણીએ છીએ. ચોપડી કે મેજની માફક તેને આપણે જોઈ શકતા નથી. તેની ક્રિયા સમજવાને માટે આપણે આતર અવલોકન કરવું પડે છે. આપણું મન હરવખત જુદી જુદી ક્રિયા કરી અનેક જાતની અસર બાહ્ય પદાર્થ ઉપર ઉપજાવે છે; પણ આવી જાતના અવલોકન ઉપરથી તેનું ખરું સ્વરૂપ સમજવામાં આવતું નથી. કોઈ એક માણસ ગુરૂસે થાય છે ત્યારે તેના આખ, દાંત, હાથ વગેરે અવયવની ક્રિયામાં ફેરફાર થાય છે. તેના ચહેરા ઉપરના સ્નાયુ ઉપર થતી ક્રિયા ઉપરથી તે ગુરૂસાના આવેશમાં છે એમ આપણે જાણીએ છીએ. ખરી રીતે તેના ભાવનું આ મધ્યાર્થ જ્ઞાન નથી. જો તેનું વારતવિક જ્ઞાન મેળવવું હોય તો આપણે અનુભવેલા એવા ભાવનું

ચિત્ર આપણા મગજમાં ખડું કરવું જોઈએ; એટલે યાદદારતા વડે તેની ખ્યાલ આપણા મનમાં આવવો જોઈએ. ત્યાંસુધી મનમાં ચતાં જુદાં ફેરફાર આ પ્રમાણે કલ્પવામાં આવે નહિ, ત્યાંસુધી આપણે તેને ખરી રીતે જાણતા નથી. આ ઉપરથી શિક્ષક માટે એક બાબત એ દર્શિત થાય છે કે તેણે હંમેશાં બાળમાનસ અનુભવવાને માટે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. ત્યાંસુધી તે બાળકની મનની રિયતિ બરાબર અનુભવતો નથી કે જાણતો નથી ત્યાંસુધી તે બાળકને સમજતો નથી; એટલે તેને યોગ્ય તાલીમ તે આપી શકતો નથી. આવી રીતે શિક્ષકવર્ગે તેની બાળ અવસ્થાને અનુભવ તાળો કરી બાળ માનસ સમજવાને માટે યોગ્ય પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

એક વિદ્યાને કહ્યું છે કે કુદરતની સર્વ વસ્તુઓમાં મનુષ્ય એ ઉત્તમ પ્રાણી છે; અને મનુષ્યની અંદર, ઉત્તમમાં ઉત્તમ બાબત તેનું મન છે; કારણ કે કુદરતની અદ્ભુતતા તથા તેનું રહસ્ય મનુષ્ય જોટલું સમજી શકે છે તેટલું કોઈ પણ પ્રાણી સમજતું હોય એમ જણાતું નથી. મનુષ્ય-મનની આવી પ્રભાવશીલ શક્તિ છે એ આપણે આપણા સુધારા માટે દરેક વખતે યીજો ઉપરથી સ્પષ્ટ જાણી શકીએ છીએ; પણ તેની સાથે તે કેવી ગહન વસ્તુ છે એ પણ ઉપર જાણ્યા મુજબ આપણે જાણીએ છીએ; તેમ છતાં તેને સમજવાને માટે વિદ્યાને એ ભગીરથ પ્રયત્નો કરેલા છે, તેમાંના મુખ્ય શા શા છે અને તેને લીધે કેળવણીની પ્રક્રિયા ઉપર કેવી અસર થઈ છે તે આપણે હવે જોઈશું.

બાળક જન્મે છે ત્યારથી આસપાસની વસ્તુઓ તથા કુદરતમાં બનતા બનાવની અસર તેના મગજમાં ચર્ચા જાય છે. ત્યાંસુધી તેની જાનેન્દ્રિય સાચુત હોય છે ત્યાંસુધી તે જુદો જુદો જાતનું જ્ઞાન મેળવે છે. આવી રીતે આપણને જાણ જગતનું જ્ઞાન ધન્દિયોદ્ધારા મળે છે. જ્યારે ધન્દિયોદ્ધારા મળેલા સંસ્કાર મગજમાં પહોંચે છે ત્યારે આપણે કહીએ છીએ કે તે વસ્તુનું આપણને જ્ઞાન થયું છે. એ પ્રમાણે હરહમેશ નવી નવી જાતનું જ્ઞાન બાળકને મળે જાય છે. આ ઉપરથી સહજ વિચાર એ ઉદ્ભવે કે બાળમન એ મીઠું જેવી ધણી કોમળ પોચી વસ્તુ છે અને તેનો અનુભવ એ એક જાતની સીધ-છાપ છે. જેમ જેમ તેને અનુભવ થતો જાય છે તેમ તેમ ધન્દિયોદ્ધારા પડેલા સંસ્કારની છાપ તેના કોમળ મગજ ઉપર પડતી જાય છે. પત્થર કે લાકડા જેવા કઠણ પદાર્થ ઉપર સીલ મારતાં તેની છાપ પડતી નથી, પણ માટી કે મીઠું જેવી પોચી વસ્તુ ઉપર તેની છાપ સ્પષ્ટ અને જાડી પડે છે. આવી રીતે બાળમનને મીઠું જેવું

નરમ ગણવાથી શિક્ષણ માટે એક બાબત એ સ્પષ્ટ થાય છે કે શિક્ષકે જેમ અને તેમ વારંવાર અમુક વિષયને લગતા સંસ્કાર તેના મન ઉપર દબા કર્યા કરવા કે જેથી તેમની છાપ તેના મગજમાં જાડી પડે અને તે બાબત તે ભૂલી નય નહિ. જે બાબતની છાપ આપણા મગજ ઉપર આડી પડી હોય છે તે આપણે લાંબો વખત પાદ રાખી શકતા નથી; પણ જે તેના સંસ્કાર દબા પડ્યા હોય છે તો તે વધારે વખત સુધી પાદ રહે છે. આ પ્રમાણે મનની કામળ સ્થિતિને અનુસરી બાળકની શારીરિક શક્તિ વધે છે અને તેથી તે વધારે જ્ઞાન મેળવી શકે છે. ઉપર જણાવ્યા મુજબ મનની કલ્પનાને લીધે કેળવણીની દૃષ્ટિએ બાળકની શક્તિનો વિકાસ થઈ શકતો નથી, પણ અમુક બાબતના વારંવાર પુનરાવર્તન લીધે તેનામાં ગોખણપટ્ટીની ટેવ આવે છે એટલે સ્વતંત્ર વિચાર કરવાની તેની વૃત્તિ નષ્ટ પામે છે. બાળમન એ મીણુ જેવી કામળ વસ્તુ છે એ કલ્પના સાધારણ લોકની વૃત્તિને અનુકૂળ છે; પણ જરા વધારે જોડા વિચાર કરતાં માલમ પડે છે કે મન એ કંઈ જડ વસ્તુ જેવા નિશ્ચેષ્ટ પદાર્થ નથી, પણ તેનામાં સ્વતઃ ક્રિયા કરવાની શક્તિ છે અને તે વડેજ તે જ્ઞાન મેળવી શકે છે. જેમ કોઠીમા દાણા ભરીએ છીએ તેમ બાળકના મગજમાં જ્ઞાન ઠાંસવાની જરૂર નથી. કોઠી જેવા જડ પદાર્થમાં પ્રતિક્રિયા કરવાની શક્તિ નથી, પણ બાળમન તો દરેક પળે તેના ઉપર જે કંઈ ક્રિયા થાય છે તેને ગ્રહણ કરવાને તેના ઉપર પ્રતિક્રિયા કરે છે અને તે સંસ્કારને વ્યવસ્થિત કરી જ્ઞાન પદ્ધતિપૂર્વક મેળવે છે.

બાળમન સંબંધી બીજો વિચાર એ છે કે તેને જે જ્ઞાન મળે છે તે પદાર્થની ક્રિયાદ્વારા મળતા એક પછી એક પ્રત્યક્ષનો સમૂહ છે. કોઈ એક બાળક બિલાડી જુએ છે તો આ પ્રક્રિયા અનુસાર મળતું જ્ઞાન-તેના આકાર, તેના રંગ, તેનું ચલનવલન, તેનું બોલવું વગેરે જુદા જુદા પ્રત્યક્ષની પરંપરા રૂપ છે. તે બિલાડી સંબંધી જે કંઈ અનુભવે છે તે તેને જેવાથી ઉદ્ભવતા જુદા જુદા પ્રત્યક્ષો-દ્રિષ્ટિયોની છાપના સસ્વાગારૂપ છે, એટલે બાળકને અમુક પદાર્થનું જે જ્ઞાન મળે છે તે પ્રથમ તેનું સમગ્ર સ્વરૂપ નથી, પણ એક પછી એક જુદી જુદી છાપ તેના મગજમાં પડે છે તેના સમૂહરૂપ તે વસ્તુજ્ઞાન છે. જેમ 'ચોપડી' એ તેના જુદા જુદા અણુઓનો સમૂહ છે તેમ તેનું જ્ઞાન જુદા જુદા પ્રત્યક્ષોના સમૂહરૂપ છે.

આ બીજી પ્રક્રિયાને અનુસરી શિક્ષણના જુદા જુદા વિષયમાં સંયોગી-કરણ પદ્ધતિ સ્વીકારવામાં આવી. જે બાળકને વાચન શીખવું હોય

તો તેણે પ્રથમ મૂળાક્ષર શીખવા અને તે ઉપરથી શબ્દો બનાવવા અને
 જુદા જુદા શબ્દો ઉપરથી તેનાં વાક્યો કરવાં, અને વાક્યો ઉપરથી આખો
 પાઠ ઉપજાવવો. આ પદ્ધતિ મુજબ દાલની બાળપોથી રચનામાં આવી છે.
 દુકામાં દરકોષ વિષયની શિક્ષણપદ્ધતિ ઉપર વિચાર કરવાથી સમજાઈ
 જશે કે એક વખત ઉપર જણાવેલા મનના સ્વરૂપને અનુસરી સંયોગી-
 કરણ પદ્ધતિ શિક્ષણશાસ્ત્રમાં સાધારણ યથ પડી હતી.

મન એ કંઈ જડ વસ્તુ નથી, તેમજ તે જે કંઈ જ્ઞાન મેળવે છે.
 તે પૃથક્ પૃથક્ પ્રત્યક્ષોદ્ધારા મેળવતું નથી. ખરી રીતે તો તેનામાં સ્વતઃ
 ક્રિયા કરવાની શક્તિ છે. તેને જે કંઈ જ્ઞાન પ્રથમ મળે છે તે પદાર્થના
 સમગ્ર સ્વરૂપનું હોય છે. જે કે પ્રથમ તે જ્ઞાન આપું અને થોડું હોય છે
 પણ વખત જતાં તે ખોખારૂપ જ્ઞાનમાં વિવિધતા આવે છે. બાળમન
 સંબંધી ઝોંગે વિચાર વિજ્ઞાનના વિદાસને અનુસરી એ પ્રચલિત થયો કે
 તે એક યંત્ર છે. જેવી રીતે આપણું જરૂર કે હૃદય એની મેળે ક્રિયા
 કર્યો જાય છે, તેવી રીતે આપણું મન પણ અદર્શિય ક્રિયા કર્યા કરે છે. આ
 કલ્પનામાં પ્રથમના વિચારના જેવી મનની જડતા જેવામાં આવતી નથી.
 તે એક ક્રિયાવાન પદાર્થ છે એમ સ્વીકારવામાં આવ્યું છે. તેને લીધે
 શિક્ષણમાં ક્રિયાને રચાન મળે છે. કોઈ પણ જાતની છાપ બાળકના મગજ
 ઉપર કકન બાજુ ફેરફારને લીધેજ પડતી નથી, પણ તેની સાથે મન પણ
 ક્રિયા કરે છે. જેમ જરૂરમાં પડેલા ખોરાક આંતરડાની ક્રિયાદ્વારા એક
 સ્વરૂપ યથ જાય છે અને તેને લીધે શરીરના જુદા જુદા અવયવોને લોહી-
 દ્વારા પોષણ મળે છે, તેવી રીતે મગજમાં જે કંઈ છાપ પડે છે તે મગજ-
 ની ક્રિયાને લીધે જ્ઞાનરૂપ યાય છે અને આપણા જ્ઞાનરૂપી પરિ-
 મંડળના એક અંગ તરીકે તેના સ્વીકાર કરવામાં આવે છે. જે કંઈ છુટા-
 છવાયા સંસ્કાર હોય છે તેને ત્યાંસુધી સુચવરિયત કરવામાં આવતા
 નથી ત્યાંસુધી તેને આપણે બરાબર સમજી શકતા નથી, તેમજ યાદ પણ
 રાખી શકતા નથી. આ પ્રમાણે મનને એક યંત્રરૂપ ગણવાથી શિક્ષણ-
 શાસ્ત્રમાં ક્રિયા કરીને શીખવો એ જે સૂત્ર છે તેને ટેકો મળે છે અને મન
 એ એક નિર્જીવ-જડ વસ્તુ છે એ ખ્યાલ દૂર થાય છે. તેને બદલે મન
 એ એક સજીવ-ચેતન વસ્તુ છે એવા વિચાર સ્વીકારવામાં આવે છે. આવી
 મનની સ્વાભાવિક ક્રિયા સ્વીકારવાથી શિક્ષણપદ્ધતિમાં કેવો ફેરફાર યાય
 એ સમજી શકાય એમ છે. મન એ યંત્રરૂપ છે એ વિચારથી મનનું
 અસ્વરૂપ હોય લાગતું નથી. અલગત ઉપર જણાવ્યા મુજબ તેની બીજી

કલ્પનાઓ કરતાં તે વધારે યથાર્થ છે, પણ તેથી કરીને આપણને તેનું ખરૂં જ્ઞાન મળતું નથી. મનને યંત્રની ઉપમા આપવાથી પ્રથમ કરતાં આપણે તેને વધારે સારી રીતે સમજી શકીએ છીએ; પણ આ વિચાર પણ ખામીભરેલો છે. ખરી રીતે જોઈએ તો યંત્રની ક્રિયા અમુક નિશ્ચિત સ્વરૂપમાં થાય છે પણ મનમાં તો સ્વતંત્ર ક્રિયા કરવાની શક્તિ છે. આકાશનાં તારામંડળો અતિશય વિશાળ છે; પણ તે તેમના નિયત માર્ગમાં જ દૈર્ઘ્ય કરે છે; પણ એક બાળકમાં અમુક વાત પસંદ કરવી કે નહિ એવી ઇચ્છાશક્તિ છે. આવી સ્વતંત્ર કામ કરવાની શક્તિ જડ વસ્તુઓમાં નથી, તેમજ સૂર્યમંડળ કે તારામંડળોમાં પણ નથી. વળી યંત્રમાં ખરા ખોટાનો વિચાર કરવાની શક્તિ નથી એટલે જ નહિ પણ તેમાં ભૂત, વર્તમાન કે ભવિષ્યકાળનું અનુસંધાન કરી લાગા સમયનો વિચાર કરવાની શક્તિ હોતી નથી. આ ઉપરાંત મનમાં હેતુપૂર્વક કરવાની જે શક્તિ જોવામાં આવે છે તે યંત્રરૂપ ચાલતા પદાર્થમાં હોતી નથી. યંત્રો તો બાહ્ય વેગ કે શક્તિના સંચાલનને અનુસરી ક્રિયા કરે છે, પણ કોઈ પણ જીવ તો સ્વતઃ શક્તિ-આત્મબળને અનુસરી તેની ક્રિયા કરે છે. મનુષ્યમાં તો બધાં પ્રાણીઓ કરતાં આત્મનિર્ણય કરવાની વિશેષ શક્તિ છે. આ ઉપરથી સ્પષ્ટ સમજાય છે કે બાળક એ સ્વતઃ વિકાસ પામતું પ્રાણી છે. તેનું મન સ્વતઃ-સ્વતંત્ર શક્તિ ધરાવતું હોવાથી તેના મન ઉપર જે કંઈ ક્રિયા થાય તેની સામે તે પ્રતિક્રિયા કરે છે અને તેને ચોતાના રૂપ તે કરી શકે છે. જેમ બાહ્ય જગતમાં આપણે વ્યવસ્થા, ક્રમ અને નિયમ અનુભવીએ છીએ તેમ બાળમનમાં પણ જ્ઞાનને સુવ્યવસ્થિત કરવામાં આવે છે અને અનેક જાતના સંસ્કારોને ક્રમ અને નિયમપૂર્વક ગોઠવી જ્ઞાનની શુદ્ધ અને વ્યવસ્થિત પ્રક્રિયા ઉપજાવવામાં આવે છે. હાલમાં આ ચોથો વિચાર પ્રચલિત છે અને તેને લીધે શિક્ષણની પદ્ધતિમાં ફેરફાર કરવામાં આવ્યા છે. આવા થએલા ફેરફારને આપણે આધુનિક કેળવણી કહીએ છીએ.

આધુનિક માનસશાસ્ત્ર અને કેળવણી

હાલની કેળવણીમાં જે મોટો ફેરફાર થયો છે તે કેળવણીના વિષય મંજૂદાનો છે. શિક્ષકના સર્વ વિચાર અને ક્રિયાનું કેન્દ્રસ્થાન બાળક છે એ આધુનિક કેળવણીનો પ્રધાન સૂત્ર છે. વિચારના આ પરિવર્તનને લીધે

શિક્ષણપદ્ધતિ, પુસ્તકો, શિક્ષણ સાહિત્યો, મકાન, શાળાનું રાચરચીકું, વખતપત્રક, રમતગમત, વગેરે અનેક બાબતો બાળકેળવણીની દૃષ્ટિથી દાલમાં રચવામાં આવે છે. બાળક એ બાળક છે, તે પુખ્ત ઉંમરના માણસ જેવું નથી; એટલે તેની શક્તિ, ગ્રેરણા, લાગણી, વિચાર, ઊર્મિ વગેરે મનોભાવ મનુષ્યનાથી ધણા જુદા પ્રકારનાં હોય છે. વળી શિશુઅવસ્થા, બાળપણ, કિશોર અવસ્થા, યુવાવસ્થા વગેરે તેની જુદી જુદી અવસ્થા વખતે તેનું માનસ બદલાયેલું-જુદા પ્રકારનું માલમ પડે છે. બાળપણમાં જે શિક્ષણપદ્ધતિ તેના માનસ વિકાસને અનુકૂળ હોય તે કિશોર કે યુવાવસ્થામાં કામ લાગશે નહિ; તેમજ વિષય પરત્વે પણ તેવું સમજવાનું છે. પાંચ વરસના બાળકને અદ્ભુત વાર્તામાં જે અનહદ આનંદ થાય છે તેવો આનંદ બાર કે સોળ વરસના વિદ્યાર્થીને તેમાં નહિ પડે. તે સમયે તો સાદસ કે પરાક્રમેને લગતાં વર્ણનો તેને પ્રિય થઈ પડે છે અને તે આદર્શનો અનુભવ કરવાને તે પ્રેરાય છે.

આ પ્રમાણે 'બાળક' એ કેળવણીમાં અગત્યની બાબત છે, અને તેના દિતની દૃષ્ટિએજ શિક્ષણની વ્યવસ્થા થવી જોઈએ એ નિઃસંશય છે; પણ બાળક શું છે, તેનામાં કઈ કઈ શક્તિઓ છે, તેનામાં શી શી ગ્રેરણા ઉદ્ભવે છે, તેના ઊર્મિભાવ કેવા હોય છે, વગેરે ચારીર શાસ્ત્ર તેમજ માનસ શાસ્ત્રને લગતી ઉપયોગી બાબતો શિક્ષકે જાણવાની જરૂર છે; કારણ કે જે વસ્તુ ઉપર તેને દિવા ઠરી અમુક જાતનું તેનું સ્વરૂપ ધડવાનું છે તેની ખાસિઅત તથા શક્તિ વગેરે બાબત જાણ્યા સિવાય તેની પ્રવૃત્તિ અપૂર્ણ. અને ખામી ભરેલી માલમ પડે છે. કેળવણીના ઇતિહાસમાં એક બાબત એ સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે કે જેમ મનુષ્યજીવનના હેતુ સંબંધી ફેરફાર થતો ગયો તેમ તેમ કેળવણીનો આદર્શ બદલાતો ગયો. વળી તેની સાથે વિદ્યાર્થીની શક્તિનું-તેના માનસનું જે પ્રમાણે સ્વરૂપ કલ્પવામાં આવ્યું તે પ્રમાણે શિક્ષણની વ્યવસ્થા કરવામાં આવેલી છે. જે બાળમન સંબંધી અમુક વિચાર પ્રચલિત થયો હોય તો બાળકેળવણીનું સ્વરૂપ પણ તે પ્રમાણે ધડવામાં આવેલું જોવામાં આવે છે. રૂસો, પેસ્ટોલોઝી, ક્રમ્પ્ટન અને મોન્ટેસોરી જેવા મહાન કેળવણીકારોના વિચારમાં જે ફેરફાર થયો છે, તે પ્રમાણે કેળવણીનું સ્વરૂપ નક્કી થયું છે તે હવે દરેકોઈ શિક્ષક સારી પેઠે જાણે છે; તેથી દાલના સમયમાં માનસશાસ્ત્રમાં શા શા ફેરફાર થયા છે અને તેને અંગે શિક્ષણની પ્રક્રિયા કેવા પ્રકારની બાંધવામાં આવી છે તે હવે આપણે જોઈશું.

હાલના સમયમાં શરીર અને મનના ગઢ મંઝળનો સિદ્ધાંત સર્વમાન્ય થઈ ગયો છે. મનની કોઈપણ ક્રિયા શરીર ઉપર અસર કર્યા સિવાય થતી નથી એ આપણે સર્વ જાણીએ છીએ. ઉગ્ર આવેશ કે ભૂમિને લીધે જરૂર અને હૃદયની ક્રિયા ઉપર ભારે અસર યાગ છે અને કોઈ કોઈ વખત તો તે અવ્યવરિયત થઈ જાય છે. તીવ્ર ક્રુષ્ણનાની શરીર ઉપર તુકસાનકારક અસર થયાના ઘણા દાખલા આપણા જાણવામાં આવ્યા છે. તેવીજ રીતે શારીરિક વિકારની અસર માનસિક ક્રિયા ઉપર થયા વગર રહેતી નથી. બહુ યાક લાગવાથી મન સુસ્ત થઈ જાય છે. શરીરમાંના વ્યાધિને લીધે મન બરાબર કામ કરી શકતું નથી. મનની મંદ કે તીવ્ર રિયાત ઉપર માણસના આશાવાદ કે નિરાશાવાદનો આધાર રહે છે. આ પ્રમાણે શરીર અને મન બંને સુદૃઢ હોવાની ખાસ જરૂર છે. મન (આત્મા) એ શરીરથી તદ્દન નિરાળી વસ્તુ નથી, પણ તેની ક્રિયાનો આધાર મગજની રિયતિ તેમજ શારીર વ્યાપાર ઉપર રહે છે. આ સત્ય દરેક શિક્ષકે બરાબર યાદ રાખવાની જરૂર છે. શિક્ષણની જુદી જુદી પ્રવૃત્તિને લીધે બાળકનું મગજ કામ કરે જાય છે, અને તેને લીધે તેના શરીરમાં વહેતા લોહીનો મોટો ભાર મગજની ક્રિયામાં વપરાય છે; તેથી વિદ્યાર્થીનું શરીર સાંઈ અને મજબૂત કરવાની ખાસ જરૂર છે. આ કારણને લીધે દરેક શિક્ષકે બાળકની તંદુરસ્તી સુધારવાને માટે બને તેટલા પ્રયત્ન કરવા જોઈએ; કેવળ લેખન, વાચન કે ઇતિહાસ ભૂગોળ શીખવવામાં તેનું કર્તવ્ય સમાપ્ત થાય છે એ માન્યતા ખૂલબરેલી છે. શુદ્ધિની કેળવણી સાથે શરીરને તાલીમ આપવી એ પણ કેળવણીનું ઉપયોગી અંગ છે. તે બાબત ઉપર આપણે ત્યાં હજી સુધી ઘણું દુર્લક્ષ આપવામાં આવ્યું છે અને તેને લીધે આપણા વિદ્યાર્થીઓનો શુદ્ધિનો વિકાસ પણ હલકી પંક્તિનો જોવામાં આવે છે.

હાલમાં જીવનશાસ્ત્રના સારા વિકાસને લીધે એક બાબત એ સિધ્ધ થઈ છે કે બાળકના શરીર, શુદ્ધિ અને હૃદયની શક્તિઓ અનેક યુગના વડીલોએ ને બાબતમાં સંપાદન કરેલી મંપત્તિનું ફળ છે. આ પ્રમાણે બાળકને હજારો વરસના માનવ જાતિએ પ્રાપ્ત કરેલા સંસ્કારનો વારસો મળે છે એટલુંજ નહિ, પણ તે તેનાથી ઉતરતા વર્ગના પ્રાણીઓ સાથે પણ ઘાડો સંબંધ ધરાવે છે; એટલે બાળકનું વર્તન એ અનેક પશુપ્રાણીઓએ અનુભવેલા સંસ્કારના પરિણામરૂપ છે. આ કારણને લીધે બાળક એ દિવ્ય કે ફિરરતા જેવી વ્યક્તિ છે અને સ્વર્ગમાંથી અમુક દોષને લીધે તેને આ મંસારમાં જન્મ લેવો પડ્યો છે એ એક કલ્પના છે. તેને ઠેકાણે હાલમાં એમ

માનવામાં આવે છે કે બાળકના જન્મતાંની સાથે તેનામાં જે જે પ્રેરણા કે ઊર્મિઓ જોવામાં આવે છે તે ધણે અંગે પ્રાણી વર્ગના સ્વભાવને મળતી હોય છે. અવપણથીજ તે નીતિમાન કે સદાચારી છે એ ધારવું એ મોટી ભૂલ છે. બાળકોમાં ક્રૂરતા, બુદ્ધિ બોલવાની ટેવ, અદેખાઈ, લડાયક વૃત્તિ વગેરે મનોભાવ કેવી રીતે તેનામાં આવ્યા તેનો ખુલાસો જીવનશાસ્ત્રના અભ્યાસથી વધારે સ્પષ્ટ થઈ શકે છે. મનુષ્યનો સ્વભાવ મૂળથીજ ક્રિસ્તા જેવો પવિત્ર હોતો નથી, પણ અનેક વરસોના ચચેલા વિકાસને અનુસરી તેનામાં તેમની પ્રકૃતિ ઉતરી આવેલી છે અને ધીમે ધીમે કરેલા ફેરફારના પરિપાકે રૂપ તેનો હાલનો સ્વભાવ નિર્ણયિત થયો છે. આ ઉપરથી આપણે એ બાબત યાદ રાખવાની છે કે બાળકોની વૃત્તિ આદર્શરૂપ નથી. તેની જે પ્રકૃતિ હાલમાં જોવામાં આવે છે તેમાં સુધારો કરી તેનું ચારિત્ર શિક્ષકે ધડવાનું છે. તેના ચારિત્રના ધડતરનો આધાર તેના જે કુદરતી વસ્તુઓ આપણા જોવામાં આવે છે તેમાં યોગ્ય ફેરફાર કરવા ઉપર છે. આવી રીતે બાળસ્વભાવનો અભ્યાસ કરી તેમાં ધીમે ધીમે વિકાસ કરી તેને સારી તાલીમ આપવાની છે. તે એકદમ સુધરી જાય એવી આશા રાખવી એ નિરર્થક છે, કારણ કે ધણા વરસના જે સંસ્કાર તેના મગજમાં પડ્યા હોય તેમાં ઘટતો ફેરફાર કરી તેનું જીવન સુધારવાનું છે, પણ તે કામ ધીમે ધીમે દૈનિકાથી કરવાની જરૂર છે.

બાળકને ઉપર જણાવ્યા મુજબ પ્રાણી વર્ગ સાથે ગાદ સંબંધ હોવાથી તેનામાં મોટા પ્રમાણમાં તેમજ તીવ્ર સ્વરૂપમાં પાશવ વૃત્તિઓ જોવામાં આવે છે. આ બાબત ઉપર લક્ષ રાખીને તેને તાલીમ આપવાનું કામ કરવાનું છે. આપણે આદર્શ તેને ઉત્તમ મનુષ્ય-પુરુષોત્તમ-બનાવવાનો છે, તેથી તેની સ્વાભાવિક વૃત્તિઓને અનુસરી તેમને સંસ્કારી બનાવવાં જોઈ એ. વળી તેને અંગે બીજી બાબત એ યાદ રાખવાની છે કે બાળક જન્મે છે ત્યારે તેનું મન ચોક્કસ ચદ્દ હોતું નથી; પણ તેમાં અમુક પ્રકારની શક્તિ મૂળથી જોવામાં આવે છે. વંશપરંપરાના નિયમને અનુસરી તેને બુદ્ધિસંપત્તિનો જે વારસો મળે છે તેની મદદ વડે શિક્ષકે તેની શક્તિઓ કેળવવાની છે; એટલે બાળક જ્યારે શાળામાં આવે છે ત્યારે તેનું માનસ અમુક પ્રકારનું ઘડાએલું હોય છે. તેના જન્મસિદ્ધતા સંસ્કાર ઉપર ધર અને તેની આસપાસના સંજોગોને લીધે જે ક્રિયા થાય છે તેને લીધે તેનું અમુક પ્રકારનું વલણ બંધાએલું હોય છે. શિક્ષકને તો તેને આધાર તાલીમ આપવાની છે. અવગત આ દૃષ્ટિએ શિક્ષકનું કામ ઘણું મર્યાદિત થાય છે, પણ બાળકના

મગજની કામગીરી સ્થિતિ જોતાં તેને નિરાશ થવાનું કારણ મળતું નથી. ખરી રીતે તો બાળકની સ્વાભાવિક શક્તિનો લાભ લઈ તેને કામ કરવાનું છે; તેથી ઘણી વખત તેને જોઈતો વશ મળતો નથી; પણ તેથી તેણે નિરુત્સાહી થઈ સુરત ખેતી રહેવું એમ ઠરતું નથી. આની માથે બીજી એક વસ્તુ તેના પ્રતિયોગ તરીકે યાદ રાખવી જોઈએ કે બાળકના આત્માની અનંત શક્તિ છે. વળી તેનામાં દેવ થવાની શક્તિ છે. ફક્ત તેનામાં શુભ સ્થિતિને રહેલી શક્તિને યોગ્ય સાધનથી જાગ્રત કરવાની જરૂર છે. જો શિક્ષક વર્ગમાં આ જાતની ભાવના દૃઢ થયેલી જોવામાં આવે નહિ, તો તે નિરાશાવાદને લીધે પ્રારબ્ધને વશ થઈ ખેતી રહે એ મંભાવિત છે. વાસ્તવિક રીતે તો શિક્ષકે આશા, ઉત્સાહ અને ખંત વડે બાળકને જોડવી અને તેટલી સારી કેળવણી આપવી જોઈએ.

માનસશાસ્ત્રમાં ઝોઝો ફેરફાર એ થયો છે કે બાળકને કોઈ પણ વસ્તુનું જે જ્ઞાન મળે છે તે એક પછી એક એમ પરંપરારૂપ પ્રત્યક્ષોનું નથી. બાળકની ધન્દિયો ઉપર બાહ્ય જગતમાં થતા ફેરફાર ધકકો મારે છે. કોઈ કોઈ વખત તો તેના ઉપર દૃઢો પણ કરે છે. આ કારણને લીધે તેના મગજમાં જે સ્ફુરણો પેદા થાય છે તે પૃથક્ પૃથક્ એક પછી એક તેમાં પ્રવેશ કરે છે. પછી તેનો સમૂહ કરી તેમાંથી તે પદાર્થનું જ્ઞાન ઉપજાવવામાં આવે છે. આ વિચાર હવે સ્વીકારવામાં આવતો નથી. પણ બાળકને કોઈ પણ પદાર્થનું પ્રથમ સમગ્ર જ્ઞાન થાય છે એમ હાલમાં માનવામાં આવે છે. જે કે તેનું આ જ્ઞાન અપૂર્ણ અને આછું હોય છે, તોપણ તે આખી વસ્તુનું જ્ઞાન હોય છે. દા. જ્યારે બાળક બિલાડી જુએ છે ત્યારે તેને તેનું સમગ્ર જ્ઞાન થાય છે, અલગત આ પ્રથમ અવસ્થામાં તેનો આકાર, રંગ, શુણ્ણ, શરીરની રચના, તેનો ઉપયોગ વગેરે જાણતું ધણું ઝાણું જ્ઞાન હોય છે; પણ વખત જતા તે જોખમાં વિશેષ દૃષ્ટિકોણ પુરવામાં આવે છે. પહેલા વિચાર મુજબ પદાર્થના છુટક છુટક પ્રત્યક્ષની છાપને એકત્રિત કરી તેનું જ્ઞાન ઉપજાવવામાં આવતું હતું, પણ હવે તો એમ માનવામાં આવે છે કે તેને કોઈ પણ વસ્તુને પ્રથમ આખો ખ્યાલ આવે છે, પછી તે તેને લગતી હકીકત વિશેષ અનુભવ થતા જોડી દેછે એટલે તેનું જ્ઞાન ધીમે ધીમે સવિસ્તર થતું જાય છે.

આ વિચારને અનુસરી શિક્ષણની પ્રક્રિયામાં મોટો ફેરફાર થયો છે. અગાઉ આપણે જોઈ ગયા છીએ કે કોઈ પણ વસ્તુના જુદાં જુદાં અંગોને

એકત્રિત કરી જે એક આખી વસ્તુ ઉપજવવામાં આવે છે તે સંયોગી-
કરણની પદ્ધતિ કહેવાય છે, કારણ કે તેમાં છુટી છુટી જાખતોનો સંયોગ
કરવામાં આવે છે. માનસ શાસ્ત્રના નવીન વિચાર મુજબ ખરી રીતે તો
જાળકને કોઈ પણ વસ્તુનો પ્રથમ સમગ્ર ખ્યાલ આપવો જોઈએ અને
પછી તેનું પૃથક્કરણ કરી તેની વિશેષ દૃષ્ટિકતનું જ્ઞાન તેને મળવું જોઈએ.
હાલમાં જાળવર્ગની વાચનશૈલી પરત્વે દેખવણીની આલમમાં, મોટા ફેર-
ફાર થયો છે. આપણી જાળપોથી જોઈશું તો તેમાં પ્રથમ શરૂઆત અક્ષર-
થી કરવામાં આવી છે. અક્ષર જ્ઞાન થયા પછી તેમાંથી ઉપજતા શબ્દો
અને વાક્યોનું વાચન કરવામાં આવે છે. આ સંબંધી સહજ સવાલ એ
થાય છે કે આ શૈલી કુદરતી છે? જાળક પ્રથમ અક્ષર, શબ્દ કે વાક્ય
જોલે છે? વારતવિક રીતે જેતાં જાળપોથીની શિક્ષણશૈલી જુના, વિચારને
અનુસરી ધકવામાં આવી છે. હાલમાં વાક્યથી શરૂઆત કરવાની પૃથા
લોકપ્રિય થતી જાય છે. જાળકને વાતોનાં વાક્યો વાંચવાનું ગમે છે,
કારણ કે તે અર્થયુક્ત અને સ્વાભાવિક છે. આ કારણને લીધે હાલમાં
કેટલેક ટેકાણે વાક્યો કે શબ્દોથી જાળકને વાંચતા શીખવવામાં આવે છે.
તેનો એક ફાયદો એ સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે કે તેથી જાળકોનું વાચન સરળ
થાય છે. તેઓ અચકાઈ અચકાઈને વાંચતા નથી. હવે શિક્ષણશાસ્ત્રમાં
ખીજ કયા કયા ફેરફાર થયા છે તે હુંકામાં જોઈએ.

થોડાં વરસ પહેલાં જાળકો, જે ચિત્રકામ કરતાં તે પ્રથમ આઠી
લીટી, સીધી લીટી, અર્ધગોળ વગેરે છુટા છુટા આકારો કાઢી કરતા. પછી તેને
જોડીને અમુક પદાર્થનું ચિત્ર કાઢવામાં આવતું હતું. હાલમાં પ્રથમથીજ
પિંડ ગિત્ર કાઢતાં જાળકોને શીખવવામાં આવે છે. વળી જે કુદરતી પદાર્થો
છે તે પણ તેના સમગ્ર સ્વરૂપમાં કદાવવામાં આવે છે. વાચનના પાઠમાં
જાણી પાઠનો સાર કહ્યા પછી તેનું વાચન કરવાથી તેનો જાવાર્થ વધારે
સ્પષ્ટ થાય છે. જે જાળક પાઠની મતલબ પહેલેથી જાણતો હોય છે, તો
તે પાઠ તે વધારે સારી રીતે સમજી શકે છે. વળી શબ્દોના અર્થ પણ
વાક્યના સંબંધમાં શીખવવામાં આવે છે. આપણે સારી પેઠે માદ રાખવું
જોઈએ કે ‘શબ્દ’ એ વાક્યનું અંગ છે અને તેથી વાક્યના અર્થનો આધાર
તેના ઉપર હોય છે. આ કારણને લીધે અમુક શબ્દોનો અર્થ વાક્યના
સંબંધમાં સહેલાઈથી સમજી શકાય છે. તેવી રીતે હાલમાં જાળકોને પ્રથમ
આખી પૃથ્વીનો ખ્યાલ રસિક લોકજ્ઞતાંત્રદ્વારા આપવામાં આવે છે.
આપણી પૃથ્વી કેવી છે તેનો થોડો ખ્યાલ આપ્યા પછી તે ધરતી ભૂગોળ

શીખવાનું શરૂ કરે છે. હાલમાં વ્યાકરણશિક્ષણની શરૂઆત ક,ખ,ગ, જેવા અક્ષરચાનથી કરવામાં આવતી નથી; પણ વાક્યનું પ્રથમ તેને જ્ઞાન કરવામાં આવે છે; કારણકે આરંભમાં જુના જુદા પ્રકારના અક્ષરચાનથી તેમને કંટાળો આવે છે. ખરી રીતે તો વાક્ય, શબ્દ અને અક્ષર એ ક્રમ કુદરતી છે અને હાલની વ્યાકરણ શૈલીમાં તે બાબત હવે સ્વીકારવામાં આવી છે. કવિતા, શ્રુતવેખન, સૃષ્ટિજ્ઞાન, પદાર્થપાઠ વગેરે વિષયોમાં આ પ્રમાણે બંને ત્યાંસુધી પ્રથમ પદાર્થને સમગ્ર ખ્યાલ આપી તે બાબત શીખવવામાં આવે છે. એટલે દુકામાં નિષ્ક્રિય બનતાં સુધી આખા ઉપરથી ભાગ ઉપર જવાની શૈલી અખતીઅર કરી. જ્ઞાન સંપાદન કરવાની આ પૃથક્કરણ પદ્ધતિ છે. કેટલાક વિચારમાં બંને પદ્ધતિઓનો ઉપયોગ કરવાથી સારું શિક્ષણ આપી શકાય છે.

હાલના માનસશાસ્ત્રમાં ચોથી બાબત એ જાણવાની છે કે આપણા મનમાં જે વિચાર ઉદ્ભવે છે તે કાંકરાની ઢગલી માફક પડેલા કે ગોઠવાએલા હોતા નથી. આપણા વિચાર એ જડ વસ્તુની માફક રચાવર રહેતા નથી. વિચારનો સતત પ્રવાહ વળાં જાય છે. જેમ નદીના પ્રવાહનું પાણી ફરેક પળે પળે ગતિમાન માલમ પડે છે, એટલે તેની એકની એક સ્થિતિ કોઈ પણ વખત જોવામાં આવતી નથી, તેમ આપણા મનમાં વિચારનો પ્રવાહ હમેશાં વહેતો હોય છે; તેથી કોઈ પણ વિચાર આપણે તેની તેજ સ્થિતિમાં ફરીથી અનુભવી શકતા નથી. કાળક્રમે થએલા ફેરફારને લીધે તે જુદા સ્વરૂપમાં આપણે નિહાળીએ છીએ. ઊંઘતી વખતે પણ સ્વપ્નમાં તેના ફેરફારનો અનુભવ થાય છે. વળી વિચારનો પ્રવાહ આપણું પોતાનું અંગ છે. જો કે તેમાં વિલેપ કે ભાગ પડે છે તોપણ તે એક સતત પ્રવાહ હોય એવો અનુભવ આપણને થાય છે. આપણા મનની આવી વિચાર-પ્રણાલિકા તરફ નજર કરીશું, તો તેમાંના અમુક વિચાર ઉપર આપણને રાગદ્વેષ હોય છે; એટલે અમુક વિચારસમૂહને આપણે પસંદ કરીએ છીએ અને બાકીના તરફ દુર્લક્ષ આપીએ છીએ કે તેની અવગણના કરીએ છીએ. આપણા મનના આવા સ્વરૂપને લીધે શિક્ષણમાં પણ ફેરફાર થયો છે. બાળક પદાર્થનું જે જ્ઞાન મેળવે છે તે તેના મગજના એક ખુણામાં કાગળ કે પેન્સિલ માફક પડી રહેતું નથી; પણ જ્યાંસુધી તે વિચારરૂપી પ્રવાહના એક અંગરૂપ બને નહિ, એટલે બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો જ્યાંસુધી જુના અને નવા જ્ઞાનનો ગાઢ સંબંધ થાય નહિ ત્યાંસુધી તે આપણા કામમાં આવતું નથી એટલુંજ નહિ, પણ તેને આપણે ફરી યાદ

આંતર મનના પ્રદેશમાં ગએલા હોવાથી આપણે તદ્દન જૂલી ગયા છીએ એમ ધારવું જોઈએ નહિ. આપણા મનનું બંધારણ એવું છે કે તે નજીવી બાજતો ઉપર ધ્યાન આપતું નથી. તેમને તે આંતર મનને સોંપી દે છે. મુખ્ય મુદ્દાની બાજતો જનગત મનના અધિકારમાં હોવાથી તે આપણને તરત યાદ આવે છે. જો બધી ઝીણી ઝીણી બાજતો આપણે યાદ રાખીએ તો જન ઉપર કેટલો બધો અસહ્ય બોલો થાય એ કલ્પવું મુશ્કેલ છે; પણ વહેવારની સરળતા માટે ઝીણી બાજતો આંતર મનમાં પડી રહે છે અને મુખ્ય સિદ્ધાંતો જ જનગત મન યાદ રાખે છે, તેથી એક વિદ્વાને કહ્યું છે કે જૂલી જવું એ અગત્યની કળા છે.

જો આપણે આંતર મનમાં રહેલા સંસ્કારના ભંડારનો વિચાર કરીએ તો ઘણી વખત કેટલાક શિક્ષકો ગોખણપટ્ટી ઉપર જે ભાર મૂકે છે તે એક મોટી ભૂલ છે એમ જણાઈ આવે છે. કેઈ પણ વિષયની ઝીણી ઝીણી બાજતો ઉપર આટલું બધું કેમ લક્ષ આપવામાં આવે છે તે ભૂલ ઉપરના વિચારની મદદથી તરત સમજાઈ જાય છે. કેટલીક વખત શીખવેલી બાજત છોડવાને યાદ આવતી નથી તે ઉપરથી તેને નથી આવડતી એમ કહી શકાય નહિ. તે બાજત તેને થોડા વખત પછી યાદ આવે છે. કેઈ વિદ્યાર્થીને તે યાદ લાવતાં થોડી વાર થાય છે, તો કેઈને વધારે વાર લાગે છે, પણ તે ઉપરથી તે બાજત તદ્દન જૂલી જવામાં આવી છે એ માનવું જોઈએ.

દાંતના માનસશાસ્ત્રમાં વિદ્યાર્થીની શુદ્ધિ શક્તિ કેટલી છે તેનું માપ લેવાના ઘણા પ્રયોગો કરવામાં આવ્યા છે. આપણે ત્યાં એક વર્ગમાં અસાવેલા વિદ્યાર્થીની શુદ્ધિમાં ઘણો તફાવત જોવામાં આવે છે. અમુક વિદ્યાર્થીની શક્તિ કેટલી છે તેનું માપ આપણે આપણી દાલમાં ચાલતી પરીક્ષા ઉપરથી કાઢીએ છીએ. ખરી રીતે જોતાં તો દાલની પરીક્ષાની રૂઢિમાં ઘણી ખામીઓ છે. તેમાં મુખ્યત્વે પરીક્ષકના તરંગ કે શંકાને અનુસરી અમુક બાળક લાયક કે નાલાયક ગણવામાં આવે છે. વળી તેમાં વિચારશક્તિનો વિકાસ થાય એવા સવાલ ભાગ્યેજ જોવામાં આવે છે. આ બધાં કારણને લીધે આપણે ત્યાં વર્ગમાંના વિદ્યાર્થીઓની શુદ્ધિમાં ઘણી અસમાનતા જોવામાં છે. આ કારણને લીધે શુદ્ધિશાળા વિદ્યાર્થીને અભ્યાસમાં જે ઉત્તેજન મળવું જોઈએ તે મળતું નથી. તેમજ મંદ વિદ્યાર્થી ઉપર જોઈતું લક્ષ આપવામાં આવતું નથી. દાલમાં શુદ્ધિની કસોટીના પ્રશ્નો યોજવામાં આવ્યા છે અને તે ઉપરથી અમુક વિદ્યાર્થીની શુદ્ધિ

શક્તિ કેટલી છે તેનું ચોક્કસ માપ શોધી કાઢવામાં આવે છે. જે વર્ગમાં લગભગ સરખી પંક્તિના વિદ્યાર્થીઓ હોય તો તેનું કામકાજ સારું થાય છે. વળી બાળકના વ્યક્તિગત વલણને યોગ્ય મળવાથી તે વિદ્યાર્થી અભ્યાસમાં ઘણો આગળ વધે છે. તેને જે કુદરતી શક્તિ મળી હોય છે તેને અનુકૂળ વાતાવરણ મળવાથી તે એક આગળ પડતી વ્યક્તિ નીવડે છે. આ પ્રમાણે વિદ્યાર્થીની શક્તિના જુદા જુદા ભેદ માલમ પડવાથી તેનું યોગ્ય વર્ગીકરણ કરી વર્ગ બાધવામાં આવે તો અસાધારણ, સાધારણ અને મંદ બુદ્ધિવાળાને અભ્યાસ કરવાની યોગ્ય ભેગવાઈ મળે છે અને તેને લીધે દેશની બુદ્ધિમંત્રિમાં સારો વધારો થાય છે.

બાળશિક્ષણના નિયમો*

એક વિદ્વાને કહ્યું છે કે કોઈ પણ બાળતનું સાંગોપાંગ જ્ઞાન મેળવવું હોય તો તેની હકીકત ચાર રીતે મેળવવી જોઈએ. જે એક મકાનનું જ્ઞાન પરિપૂર્ણ રીતે મેળવવું હોય તો તે ચાર રીતે મળે છે. (૧) આ મકાન શેને માટે બનાવેલું છે? એટલે તેનો શા હેતુ છે? (૨) એનો આકાર કેવો છે? (૩) એનો બનાવનાર કોણ છે? (૪) એ મકાન શેનું બનેલું છે? આ ચાર બાજતો શિક્ષણના વિષય પરત્વે ધરાવીએ તો એમ કહી શકાય કે પ્રથમ કેળવણીનો હેતુ શા છે? એનો કયો સારો હેતુ છે? (૨) જેમ મકાનનો અમુક આકાર છે તેમ શિક્ષણની કેવી રીતની યોજના ધરેલી છે? (૩) મકાનનો બનાવનાર સુયાર, મજૂર, લુહાર વગેરે કારીગર હોય છે; તેમ બાળકેળવણીમાં શિક્ષક એ ઉત્તમ કારીગર છે. (૪) શિક્ષણ કે કેળવણીનો વિષય બાળક છે એટલે તેનામાં કઈ કઈ શક્તિઓ છે એ યોથી બાળત કેળવણી સંબંધી સમગ્ર અને પરિપૂર્ણ વિચાર કરવાને માટે જરૂરની છે.

બાળક એ હાલમાં કેળવણીનું કેન્દ્ર છે. એને માટે અનુકૂળ મકાન તેનો યોગ્ય વિકાસ થાય તેવાં સાહિત્યો, પુસ્તકો, શિક્ષક વગેરે બાળત ઉપર હાલમાં ખાસ ભાર મૂકવામાં આવે છે. બાળમનોવિકાસ કેવી રીતે ઉત્તમ પ્રકારે થાય તે બાળત કેળવણીમાં ઘણી અગત્યની ચર્ષ છે. બાળ કેળવણી ઉપર જ આગળ ઉપરની માધ્યમિક તથા કોલેજની કેળવણીનો આધાર છે; માટે

* સ્ત્રીઓ માટેની મહાલક્ષ્મી ટ્રેનિંગ કોલેજમાં તા. ૬-૬-૩૨ને રોજ આપેલા બાધણનો સાર.

બાળશિક્ષણ સંગીત હોવું જોઈએ. પહેલાં તો શિક્ષકની એ-ભૂલ થાય છે કે તેઓ બાળકને બાળક તરીકે નહિ ગણતાં તેને એક મનુષ્ય તરીકે ગણે છે. બાળક ૨ થી ૩ વર્ષનું હોય ત્યારે શિશુ કહેવાય છે. ૫ થી ૭ સુધી વર્ષનું થાય ત્યારે તે બાળક કહેવાય છે. ૮ થી ૧૨ વરસ સુધીમાં તેની કિશોર અને ૫ થી યુવાવસ્થાનો આરંભ થાય છે. આવી રીતે તેની જીવી જીવી અવસ્થા છે, તેથી એના મનની અંદર જે જે વિચાર કે ભૂમિંઓ ઉભરાય છે તે તે માણસનાં કરતાં જીવી હોય છે. પાંચ વર્ષના બાળકને અદ્ભુત વાતો સાંભળવી, બહુ ગમે છે, પણ ૧૨ થી ૧૬ વર્ષની ઉમરનાને સાદસ કે પ્રાકૃતિક મનાં વર્ણન પસંદ પડે છે. ત્યારપછીની યુવાવસ્થામાં સુંગાર રસની વાતો તથા નવલકથાઓ વાંચવાનો શોખ તેમને હોય છે. દરેક અવસ્થામાં બાળકનું માનસ બદલાયા કરે છે. શિક્ષકે બાળકને બાળક તરીકે જ ગણવું જોઈએ અને તેને અનુસરતી શિક્ષણની પદ્ધતિ ચોજવી જોઈએ.

જો આપણે પ્રાણીઓનાં ફરજદ અને મનુષ્યનાં બાળકો તપાસીશું તો આપણને માલમ પડશે કે ચંકલી કે મરઘીનું બચ્ચું જન્મ્યા પછી ખાવાની તથા ઊડવાની ક્રિયા જલદી કરી શકે છે; પણ મનુષ્યના ફરજદને નિર્વાહ માટે લાંબી મુદતની તાલીમ લેવી પડે છે. વળી તેમાં મોટો તફાવત એ છે કે પ્રાણીઓનાં ફરજદો કેવળ પ્રેરણાથી કામ કરે છે; પણ મનુષ્યનાં ફરજદમાં થોડી પ્રેરણા સાથે બુદ્ધિ શક્તિ હોવાથી તે પ્રગતિ કરી શકે છે. હજારો વરસથી જે કરોળીઓ જાળું બાંધતો આવ્યો છે તેજ પ્રમાણે તે હાલમાં બાંધે છે. તેમાં આપણે કંઈપણ ફેરફાર જોતા નથી, કારણ કે તેમને વારસામાં કંઈ અનુભવ મળી શકતો નથી. પરંતુ માણસો પોતાનાં બાળકોને જ્ઞાન તથા સંસ્કારિતાનો વારસો આપી શકે છે. જે બાળકને સમાજ તરફથી સારી જાતનો વારસો મળે છે, તે વધારે સંસ્કારી અને જ્ઞાની થાય છે અને તેથી સમાજની સંસ્કૃતિ આગળ વધે છે. જે સમાજમાં બાળકોને સારા સંસ્કારો વારસામાં નથી મળતા, તે સમાજ આગળ પડતો નથી. હોટે-ટોનાં બાળકોનો સામાજિક વારસો ઓછો છે, તેથી તે પછાત રહે છે. અંગ્રેજ, જર્મન કે હિંદુ બાળકોને વડીલોપાજિત જ્ઞાનની દોલત એટલી બધી મળે છે કે તે આ જગતી પ્રજાના કરતાં હજારગણું શીખી શકે છે અને દેશની બુદ્ધિસંપત્તિમાં વધારો કરી શકે છે.

જ્ઞાન આપવું એટલે શિક્ષણું શું છે તે હવે જોઈએ. બાળક જન્મે છે ત્યારે તેના પર જે રીતે અસર થાય છે. એક તો મનુષ્યના સહવાસની અસર અને બીજી અસર કુદરતી સંજોગોની છે. કુદરતમાં થતા અનેક

ફેરફારો આળકોના મગજ ઉપર એવો ધક્કો મારે છે કે તેને લીધે કુદરતી બળની અસર તેના ઉપર હરહંમેશ થયા જાય છે. જે આળકે દરીઆ કિનારે રહે છે તેના સંસ્કારો જે આળકે જંગલમાં જન્મ્યું હોય તેના કરતાં જુદા પ્રકારનાં હોય છે. તેમજ જે આળકે ગામડામાં કે શહેરમાં જન્મ્યું હોય છે તેના સંસ્કારો તેવા વાતાવરણને લગતાજ ધકાય છે. આવી રીતે આળકે એ એતન પ્રાણી છે અને તેના પર મનુષ્ય અને પ્રકૃતિની અસર થાય છે તેથી તે જ્ઞાન મેળવે છે. એક આળકના આગળ કુરકુરીઈ છે. તે રમાડવા જાય છે એટલે તે તેને નહોર ભરે છે. આના કુરકુરીઈ એ બાલ સંજોગો છે અને જે અસર તેના મગજ ઉપર થાય છે તેને લીધે તે દૂર ખસી જાય છે; એટલે કુરકુરીઈ એ ઉત્તેજક છે અને તેનું ખસી જવું એ પ્રતિક્રિયા થાય છે. આવી રીતે બાલ સંજોગોની મગજ ઉપર થતી ક્રિયા અને તેના પ્રત્યુત્તર રૂપ થતી પ્રતિક્રિયાનો જે સંબંધ બંધાય છે તેને આપણે શિક્ષણ કહીએ છીએ. આ પ્રમાણે આળકના મન ઉપર જે અસર થાય છે તેને લીધે જ્યારે જ્યારે તે કુરકુરીઈ જુએ છે ત્યારે ત્યારે તે તેનાથી દૂર જાય છે. બાલ સંજોગોની જે અસર તેના મન ઉપર થાય છે, તેની સામે આળકે જે પ્રતિક્રિયા કરે છે તેને આપણે શિક્ષણ કહીએ છીએ. આપણા શિક્ષણની જુદી જુદી પ્રવૃત્તિઓનો હેતુ ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે જુદી જુદી જાતનો સંબંધ બાંધવાનો છે; તેથી સંજોગો સામે જે પ્રત્યુત્તર કરવામાં આવે છે તે શિક્ષણ છે. ટુંકમાં સૌ પ્રથમ એને શિક્ષણ કહેવામાં આવે છે. આવી જાતના અનેક સંબંધો ઘરમાં, વર્ગમાં તેમજ દરેક જગ્યાએ પરિસ્થિતિની ક્રિયારૂપે આળકના મગજમાં બંધાતા જાય છે.

એક આળકે 'શ' નો ઉચ્ચાર 'સ' કરે છે. શિક્ષક પોતે 'શ' બોલે છે અને તે પ્રમાણે તેની કને 'શ'નો ઉચ્ચાર કરાવે છે; એટલે તે 'સ'ને બદલે 'શ'નો ઉચ્ચાર કરે છે. આવી રીતે બાલ સંજોગોની અસરથી તે પ્રત્યુત્તર રૂપે શુદ્ધ ઉચ્ચાર કરતાં શીખે છે. ઘરમાં કે શાળામાં કેટલીક વાર આળકને અમુક કરવાને 'હા' અથવા તેને 'ના' કરવાનું કહેવામાં આવે છે અને તે પ્રમાણે ક્રિયા કરીને અમુક પ્રકારનું શિક્ષણ તે મેળવે છે. વળી ભય કે શિક્ષાને લીધે પણ તે તે પ્રમાણે કરે છે. દા. એક આળકને આ બેઠોને તે પીવાનું મન થાય છે. તેને તેમ કરવાનું ના કહેવામાં આવે છે. જ્યારે જ્યારે તે આ પીવાનું કહે છે ત્યારે તેને તેમ કરતાં અટકાવવામાં આવે છે, એટલે પછીથી તે આ પીવાને ઇચ્છતું નથી. જે કે તે આ જુએ છે પણ તે પીતું નથી અને તેને બદલે દૂધ પીવાની

દેવ પાડ્યાથી તે દરેજનું દૂધ પીએ છે. આવી રીતે મગજમાં સંબંધ બંધાવવાથી તેનું ચારિત્ર ઘડાય છે. બાળકનું મગજ એ એવી સૂક્ષ્મ અને કોમળ વસ્તુ છે કે તેમાં દબરો આવા સંબંધો બંધાએલા હોય છે. તેને આપણે તાલીમ કહીએ છીએ. એક બીજો દાખલો લઈ આ બાબત વધારે સ્પષ્ટ કરીશું. એક માણસ પાસે કુતરો હતો. તે તેની આગળ માંસ ધરતો અને જેવો તે કુતરો લેવા જાય કે તેને તે ચાણક લગાવતો. આવી રીતે તેને વારંવાર શિક્ષા કરવાથી તે માંસ જોતો તોપણ તે લેવાને તેને મન થતું નથી; કારણ કે માંસ લેવાની વૃત્તિનો શિક્ષાથી નિરોધ કરવામાં આવ્યો હતો. જે કુદરતી પ્રેરણા-કુતરામાં હતી તેના પર મનુષ્યે કેવો વિજય મેળવ્યો ! આને શિક્ષણ કહેવામાં આવે છે. બાળકના મગજમાં સારો સંબંધ બાંધવો તે સારું શિક્ષણ છે અને નકારો સંબંધ બાંધવો તે નકારું શિક્ષણ છે એ ઉપરના વિવેચનથી સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે.

કોઈપણ શિક્ષકને સારો પાઠ આપવો હોય તો તે પાઠનો હેતુ તેના મગજમાં સ્પષ્ટ હોવો જોઈએ. પાઠનો શો હેતુ છે તે મગજમાં રમતો હોવો જોઈએ. પાઠ આપતી વખતે વિદ્યાર્થી આગળ હેતુ સારી રીતે રજુ કરવાથી તેઓ વધારે સરળ રીતે તે સમજી શકે છે. બાળક વર્ગની અંદર આવે છે ત્યારે તેના મનમાં અનેક ભતના તર્કવિતર્ક આવ્યા કરે છે. બાહ્ય શિક્ષક આરંભ પ્રશ્ન કરે છે એટલે તેના મનમાંથી વિષયને લગતા જે વિચાર હોય નહિ તેમને શરૂઆતમાં સવાલ પૂછીને આધા ખસેડી દે છે અને જોઈતા વિચારને આગળ લાવે છે, એટલે તે બાળકનું માનસ જાગૃત કરે છે. જો તેનું માનસ જાગૃત ન થાય તો તેમાં સંસ્કાર પડતા નથી; કારણ કે તે તેને ગ્રહણ કરતું નથી. વળી આપણા મગજમાં જેવો હેતુ હોય છે તેવું આપણે અવલોકન કરીએ છીએ. એક નદી કિનારે પાંચ માણસો ફરવા જાય છે. ગાછી માછલાં ક્યાં સારાં મળશે તે બાબતનું અવલોકન કરે છે. ખેડૂત ખેતી માટે કેવી રીતે નહેરુ દ્વારા ખેતરમાં પાણી લઈ શકાય તેના વિચાર કરે છે. કવિ નદીના પ્રવાહને સંસાર સાથે સરખાવે છે. વેપારી તેના ઉપર હોડીઓ વેપાર માટે કેવી રીતે લઈ શકાય તે બાબત ઉપર ધ્યાન આપે છે. ભક્તજન એકાંતમાં ક્યાં આત્મચિંતન થઈ શકે તેવી જગ્યા શોધે છે. આ પ્રમાણે પાંચ માણસો તેમના મનમાં જે હેતુ છે તે પ્રમાણે એકજ બાબતનું અવલોકન કરે છે. જે બાબત તેમને ઉપયોગી નથી તે તેઓ મૂકી દે છે.

આ કારણને લીધે જેવો હેતુ બાળકના મગજમાં હશે તે પ્રમાણે તે શિક્ષણમાંની હકીકત ગ્રહણ કરશે. બાળકને કહેવામાં આવે કે આવતી

કાલે આપણે અમુક જાતનાં 'પાંદડાં' ભેગા કરવાના છે. હવે જ્યારે તેઓ બાગમાં કે ખેતરમાં જશે ત્યારે તેવાંજ પાંદડાં તરફ તેમનું ધ્યાન ખેંચાશે અને તે પાંદડાં શોધ્યા પછી તેમને આનંદ થશે. પાકતો હેતુ સ્પષ્ટ ક્યાં પછી શિક્ષકે મુખ્ય વિષયની રજુઆત કરવી જોઈએ. આવી રીતે બાળકના મનમાં આતુરતા-જિજ્ઞાસા પ્રદીપ્ત કરવી જોઈએ, એટલે તેની આંતર ધમ્મજા ઉત્કેરવી જોઈએ. જે શિક્ષક આવી રીતે ખૂબીથી આરંભ કરી મુખ્ય વિષય જોડી દે છે તેજ શિક્ષક પાકમાં રસ ઉત્પન્ન કરી શકે છે. બાળકને જોઈતી વસ્તુ પ્રાપ્ત થાય નહિ ત્યાંમુઘી તેને રસ પડતો નથી, અને રસ એ શિક્ષણનો આગા છે. આ પ્રમણે પ્રથમ બાળકને શીખવાની ઉત્કંઠા થવી જોઈએ, નહિ તો શિક્ષણ સફળ થતું નથી; તેથી બાળમનની આતુરતા એ શિક્ષણનો પ્રથમ નિયમ છે.

એક બાળકને પૂછવામાં આવે છે કે ૯×૬ એટલે શું ? બાળક ૫૦ કહે છે. એ ભૂલ સુધારવાની છે. ૯×૬=૫૪નો સંબંધ તે બૂધી ગયું છે. જ્યારે ૯×૩, ૯×૪, ૯×૫, એમ અનુક્રમે તેની કને ધડીઓ બે લાવવામાં આવે છે ત્યારે તે તરત ૯×૬=૫૪ જવાબ આપે છે; કારણકે ઉપરના બીજાં પક્ષાખાં બોલવાની સાથે તે પક્ષાખાનો સંબંધ જાત્રન થાય છે; એટલે બાળક ખરો જવાબ બોલે છે. આ પ્રમાણે આપણે તેના મનની યુક્ત સ્થિતિનો સંબંધ જાત્રત કરાવીએ છીએ. બાળકને તે પક્ષાખું આવડ્યું નહોતું તેનું કારણ એ છે કે વિદ્યાર્થી પામે વારંવાર તે ગોખાવ્યું ન હોય, અગર કા. પા. પર તે લખ્યું ન હોય અથવા વિદ્યાર્થી પાસે સ્લેટમાં તે લખાવ્યું ન હોય. કોઈ પણ બાબત પાકી કરાવવાને તેનું વારંવાર પુનરાવર્તન કરાવવું જોઈએ. કોઈ વસ્તુની છાપ મગજમાં એકદમ દૃઢ અગર રચાયી પડી જતી નથી, માટે જે કંઈ શીખવવાનું હોય તે ટેવના રૂપમાં શીખવવું જોઈએ. બાળક જે કામ સરળ રીતે ઝડપથી ચોક્કસ કરી શકે છે તે ટેવના બળને લીધે છે. કેટલાંક બાળકોને 'ગોળ' ને બદલે 'ગોર' એટલે 'જી' ને બદલે 'ર' બોલવાની ટેવ હોય છે. જ્યારે જ્યારે વિદ્યાર્થી આ ભૂલ કરે ત્યારે શિક્ષક ખૂબ પ્રયત્ન કરી તેને તે ભૂલ કરતાં અટકાવશે તો તે 'ર' ને બદલે અવશ્ય 'જી' બોલશે. એક બાળક કાંગાડુ પ્રાણી પ્રથમ જુએ છે ત્યારે તે બહુ અજાણ્ય થાય છે, એટલે જ્યારે તેના જોવામાં તે આવશે ત્યારે તેનું નામ તે બોલશે; કારણકે તેવો મંબંધ તેના મગજમાં જોડાએલો છે. શિક્ષકે જે કંઈ શીખવવું તે વારંવાર ક્રિયા કરીને ટેવના રૂપમાં શીખવવું; એટલે બાળક તે કદી ભૂલી જશે નહિ. આપણે જે

કંઈ બોલીએ છીએ તથા કરીએ છીએ તે બધું વતન દેવને આધારે થાય છે; માટે શિક્ષકે જે શીખવવાનું છે તે બધું વારંવાર ક્રિયા કરીને શીખવવું. આવી રીતે સંબંધનો મહાવરો કરાવીને શિક્ષણ પાકુ કરવું એ બીજો નિયમ છે.

આપણે જે કામ કરીએ છીએ તેમાં જે સફળતા મળે છે તો આપણને સંતોષ-આનંદ થાય છે. એક ૮ મહીનાનું છોકરું ઉંઝરા પાસે છે. તેની મા અંદરના ખંડમાં છે. બાળકને બીજા ખંડમાં તેની મા પાસે જવું છે. બાળક ઉંઝરા બ્રાજંગવાને ધણી ગડમથલ કરે છે. આમતેમ ફરીને તેના પગ ઉંચો કરી અને હાથ ઉંઝરા ઉપર ટેકવી અંદર જવા ખૂબ પ્રયત્ન કરે છે. થોડીવારે તે ઉંઝરા બ્રાજંગીને અંદર જાય છે ત્યારે તેને બહુ આનંદ થાય છે. તેને તેના કામમાં જે સફળતા મળી તેથી તે બીજો દિવસે ધણી થોડીવારમાં અંદર જાય છે. ત્રીજો દિવસે બેએક મિનિટમાં અને પછી સપાટાબંધ ઉંઝરા બ્રાજંગી અંદર જઈ શકે છે. જે પહેલોજ વખત તે નિષ્ફળ ગયું હોત તો તે થોડા દિવસ ફરી પ્રયત્ન કરત નહિ. કેટલીક વાર શિક્ષકો બાળકોને આરંભમાં ધણું અધક કામ સોંપી નિરાસાહી બનાવી દે છે. કોઈ કોઈ તો વિદ્યાર્થીને ઠોઠ કહી તેને તદ્દન નિરાશ કરી દે છે. શિક્ષકની આવી રીતભાત ધણી વાંધાજનકી છે. જે બાળક કંઈ સાઈ કામ કરે તેને સામાસી આપી ઉત્તેજન આપવું જોઈએ. ગણિતમાં બાળકોને પ્રથમ બહુજ સહેલા દાખલા લખાવવા, એટલે તેમાં જે તેમને ફતેહ મળશે તો તેઓ બીજા અથવા દાખલા ગણવાને પ્રેરાશે. જે કામમાં આપણને યશ મળે છે તેને લીધે આનંદ થાય છે અને તે ફરીફરી કરવાનું આપણને મન થાય છે; એટલે શિક્ષકે વખાણથી કે કુનેહથી બાળકનામાં ઉત્સાહ પ્રેરવો જોઈએ. શિક્ષકે બાળકને જેમ અને તેમ આનંદ થાય એમ શિક્ષણની યોજના કરવી જોઈએ; પરંતુ શિક્ષણ બધું સરળ અને રસિક કરવા સંબંધી ફરિયાદ કરવામાં આવે છે કે તેથી બાળક મોજમજાલ કરશે અને તે જાતે કંઈ પ્રયત્ન કરશે નહિ. વળી આગળ જતાં તે કામળ થઈ જશે અને સંસાર વહેવારમાં તે મુસ્કેલી સામે બાય બીડી શકશે નહિ. બીજા કેટલાક એમ કહે છે કે અધક કામ સોંપવાથી બાળકને કંટાળો આવે છે, અને તેથી તે શીખવાનું મૂકી દે છે. આપણે આ બાબતમાં મધ્યમ માર્ગ સ્વીકારવો. પાઠ બહુ સરળ કે રસમય કરી દેવો એ બૂલ છે. તેના શિક્ષણમાં કેટલીક મુશ્કેલી પણ ઉત્પન્ન કરવી કે જેથી તેનામાં આત્મવિશ્વાસ, ખંત અને જવાબદારીનાં ગુણ બીધે; પરંતુ તે મુશ્કેલ

અ.પત એવી હોવી જોઈએ કે તેમાં બાળકો પોતે વિજય મેળવી શકે. તેઓને પાઠમાં રસ પડે અને તે સાથે તેઓ પ્રયત્ન કરે તેવી શિક્ષણની વ્યવસ્થા થવી જોઈએ. આ ઉપરથી ત્રીજો નિયમ એ નીકળે છે કે બાળકને તેના કામમાં સફળતા મળે અને તેમાં તેને કંટાળો આવે નહિ એવું શિક્ષણ તેને મળવું જોઈએ. આ પ્રમાણે બતાવેલા શિક્ષણના ત્રણ નિયમ સુખ્ય શિક્ષણની વ્યવસ્થા કરવામાં આવી તો વિદ્યાર્થીને તેના કામમાં આનંદ પડે અને તેની સાથે તેને મંગીન જ્ઞાન મળે તથા તેને સારી ટેવો પડે તેથી તેનું આરિત્ર યજ્ઞ હિંચા પ્રકારનું થકાય.

એક શાળામાં ડોકીઉં

ગયા ઉનાળાની રજામાં હું મારે વાન ગયો હતો. ઘણા દિવસથી મારી ઇચ્છા ગામડાની શાળા જોવાની હતી; તેથી એક દિવસ સવારે ફરવા નીકળ્યા પડ્યો. બે એક માઇલ આજ્ઞા પછી પાસેના શાંતિપુર ગામમાં જઈ ચડ્યો અને તપાસ કરીને હું શાળા તરફ ગયો. તે વખતે છોકરાઓનો કંઈ ઘોંઘાટ સંભળાતો નહોતો. પાસે આવતા માલગ પડ્યું કે શાળાના છોકરાઓ શાંતિથી તેમનું કામ કરતા હતા. શાળામાં પેસતાંજ કેમ્પાઉન્ડમાં આવેલો નાનો પણ સુદર બગીચો ધ્યાન એવે એવો હતો. હું જરા અંદર ગયો એટલે એક શિક્ષક મારી પાસે આવ્યા. મેં તેમની સાથે વાતચીત કરવા માંડી. તે ઉપરથી મને માલમ પડ્યું કે શિક્ષકનું નામ રામશંકર હતું. તેમણે શિક્ષણની યોગ્ય તાલીમ લીધી હતી, તેમજ તેમને બાળશિક્ષણનો શોખ હોવાથી કેળવણીને લગતાં પુસ્તકો અને માસિકો વાંચી તેમના જ્ઞાનમાં તેમણે ઠીક વધારો કર્યો હતો. વળી તેમણે તેમના જીવનનું ધ્યેય ‘બાળ કેળવણી’ નક્કી કરેલું હોવાથી વિદ્યાર્થીઓને શીખવવામાં તેમને ઘણો રસ પડતો હતો. તેમને બાળકો બહુ ગમતાં હતાં. તેઓ ઈશ્વરી આંશ છે એમ તેઓ માનતા હતા; તેથી તેમની અનંત શક્તિ જોટલી અને તેટલી ખીલવવાને તેઓ પ્રયત્ન કરતા. આ ઉપરાંત તેઓ સારા નાગરિક થઈ તેમની યોગ્ય ફરજો બરાબર બજાવે તેવી તાલીમ તેઓ તેમને આપતા હતા. આ આદર્શને અનુસરી તેમણે આ ગામમાંજ તેમની સર્વ શક્તિ સમર્પિત કરવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો. આ કારણે લીધે બાળ માનસશાસ્ત્ર તેમજ ગ્રામ્ય જીવનના જુદા જુદા પ્રશ્નોનો ખતથી તેમણે બારીક અભ્યાસ

કર્ષો હતો. આડમ નિશ્ચય, કુદરતી શોખ અને સારા જ્ઞાનને લીધે તેમની શાળામાં ધણા સુધારા કરી તેને હૃદય કેટિએ આણી હતી. હરકાઈ માણસ તેના તરફ થોડી નજર કરે તો તેની વિશિષ્ટતા જણાઈ આવે એવી હતી. રામશંકર અને મારી વચ્ચે શાળાના કામ સંબંધી જે વાર્તાલાપ થયો તે નીચે પ્રમાણે છે:—

શિક્ષક:—તમારી શાળામાં આવો સુંદર બગીચો હોવાથી છોકરાંએને આનંદ થતો હશે !

રામશંકર:—હા, તેમને ફૂલ બહુ ગમે છે એવી મને ખાતરી થઈ છે. તેમણે પોતે પાસેના તળાવમાંથી પાણી લાવીને તે ખાલવ્યો છે.

શિક્ષક:—બાળકોને આનંદ થાય તે જ હેતુથી આ બગીચો બનાવ્યો છે ?

રામશંકર:—એકલી શોભા એ તેનો હેતુ નથી. પદાર્થપાક અને સ્પષ્ટિજ્ઞાન જેવા વિષયોની બરાબર સમજાતી મળે એ બાબત પણ ધ્યાનમાં રાખવામાં આવી છે. વળી બાળકોને કુદરતનો શોખ આવના બગીચાથી થઈ શકે છે એમ હું માનું છું.

શિક્ષક:—હાલમાં ધણા શિક્ષકો બગીચો બનાવે છે પણ તેને લીધે બાળકને કુદરત ઉપર પ્રીતિ થતી હોય એવું મારાં જાણવામાં આવ્યું નથી.

રામશંકર:—તમે કહે છે તે કેટલેક દરજ્જે ખરું છે. શોભા માટે તેમજ ઉપરી અમલદારના કુકમને માન આપી ધણા શિક્ષકો બગીચો બનાવે છે; પણ ફૂલની કેમળતા તથા મનોહરતા ઉપર બાળકોનું ધ્યાન ખેંચવામાં આવતું નથી. મારા સાંલજવામાં આવ્યું છે કે છટલિની દરેક શાળામાં બગીચો હોય છે અને વિદ્યાર્થીઓ આવતાંની વાર શિક્ષકના મેજ ઉપર ફૂલના સુંદર ગોટા મૂકે છે.

શિક્ષક—વિદ્યાર્થીની સૌંદર્યની લાગણી નાનપણથીજ ખાલવવી જોઈએ. આ જડવાદના જમાનામાં જીવનકલહની હાડમારીને લીધે આપણું જીવન શુષ્ક અને સ્વાર્થમય થતું જાય છે. એક સુંદર ફૂલ પરમાત્માનું ચિહ્ન છે અને તેની કેમળતા હૃદયની શુદ્ધિ બતાવે છે એવું જાન બાળકોને થાય તો તેમને જીવનમાં વિશેષ આનંદ મળે. તમારી શાળામાં કેટલા વિદ્યાર્થીઓ છે ?

રામશંકર—હાલમાં ૨૨૫ વિદ્યાર્થીઓ બાળે છે.

શિક્ષક—શાળામાં કેટલાં ધોરણ છે અને દરેક ધોરણમાં કેટલા કેટલા વિદ્યાર્થીઓ હશે ?

રામશંકર—અમારી શાળા સાત ધોરણની છે. બાળવર્ગમાં ૩૦, ધો-રણમાં ૧ માં ૩૦, ધોરણ ૨ માં ૩૫, ધોરણ ૩ માં ૩૫, અને ધોરણ ૪ માં ૨૫ વિદ્યાર્થીઓ છે. ધોરણ ૫ માં ૨૨, ધોરણ ૬ માં ૨૦, અને ધોરણ ૭ માં ૧૮ વિદ્યાર્થીઓ છે.

શિક્ષક—પ્રજાબરં ગામડાની શાળામાં ઉપદ્રા વર્ગમાં ઘણી ઓછી સંખ્યા હોય છે. વળી છેલ્લા ધોરણમાં ના પાચ છ વિદ્યાર્થીઓ હોય છે. તમારી શાળામાં સારી સંખ્યા છે તેનું કારણ હશે ?

રામશંકર—તમે જાણતા હશે કે આપણે ત્યાં ગામડાની કેળવણીનો સવાલ એ કૂટ પ્રશ્ન છે. આપણા દેશની વસ્તીનો ઘણો મોટો ભાગ ગામડા-માં વસે છે અને અત્યાર સુધી જે કેળવણીની યોજના ઘડવામાં આવી છે તેમાં ગામડાની જરૂરિયાતો ઉપર કંઈ લક્ષ આપવામાં આવ્યું નથી; તેથી તે કેળવણી ગ્રામ્ય જીવનને ફળદાયી નીવડી નથી.

શિક્ષક—તમારું એવું કહેવું છે કે અત્યાર સુધી લાખો રૂપિયાનું જે ખર્ચ કેળવણી માટે કરવામાં આવ્યું છે તે નકામું ગયું છે ?

રામશંકર—અલગત તેનો મોટો ભાગ પાણીમાં ગયો છે. થોડાક માણસને સહેજ સાજ લખતાં વાંચતા આવડે એ ખરી કેળવણી કહેવાય નહિ.

શિક્ષક—ગામડાની કેળવણી શા કારણથી નેહએ તેવી રીતે ફળદાયી થઈ નથી તે જણાવશો ?

રામશંકર—પ્રથમ તો કેળવણીની યોજના ઘડતી વખતે શહેર અને ગામડાની પરિસ્થિતિનો વિચારજ કરવામાં આવ્યો નથી. વળી પરિસ્થિતિને અનુકૂળ પડે તેવાં સાહિત્યો તથા શિક્ષકો તૈયાર કરવામાં આવ્યાં નથી.

શિક્ષક—આ સિવાય બીજાં કેઈ કારણો છે ?

રામશંકર—હા, બાળવર્ગથી માઢી તે ઠેક સુધી જણનારની સંખ્યા ઘણી ઓછી હોય છે. તેમને જે કંઈ શીખવવામા આવે છે તે રસિક હોતું નથી; તેથી તેમને નિશાળમાં આવવાનું મન થતું નથી. વળી તેમના માબાપની ગરિબાઈ, કેળવણી નરફ તેમનો અભાવ, હાજરીની અનિયમિતતા, મંદવાતાવરણ—આ કારણને લીધે કેળવણીની નેહતી અસર માલમ પડતી નથી. જે છોકરાં ચોચા કે વધારે ધોરણ સુધી ભણે છે તે ઉડી ગયા પછી ભણેલું ધીમે ધીમે ભૂલી જાય છે. આ કારણોને લીધે શિક્ષણની અસર ફળદાયી નીવડતી નથી અને તેથી ગામડાની શાળાઓ આખાદ થતી નથી.

શિક્ષક—તમે તમારી શાળામાં જે સુધારા કર્યા હોય તે જણાવશો ?

રામશંકર—મેં જે સુધારા કર્યા છે તે ત્રણ ગતના છે : (૧) ગ્રામ્ય જીવનને લગતા વિષયો અને શિક્ષણ શૈલી (૨) વહેવાર કેળવણી અને (૩) સમાજ સેવા.

શિક્ષક—આ સંબંધી વિશેષ દ્રષ્ટિકત જણાવશો ?

રામશંકર—હાલની વાચન માળામાં જે પાઠો છે તે ખાસ કરીને ગ્રામ્ય જીવનને અનુકૂળ નથી. તેમજ ગણિત, ભૂગોળ, પદાર્થપાઠ આરોગ્ય વિજ્ઞાન વગેરે વિષયોની દ્રષ્ટિકત તથા વર્ણન ગ્રામ્ય જીવનને ઉદ્દેશીને કરવામાં આવેલું હોતું નથી. બાળકને જે સંજોગોમાં જીવન ગાળવાનું હોય તેનો વિશેષ ઉપયોગ શિક્ષણશૈલીમાં થવો જોઈએ. તેને લીધે વિદ્યાર્થીઓને રસ પડે છે અને તેઓ તેમની આસપાસની સ્થિતિ વધારે સારી રીતે સમજી શકે છે. ગામડામાં જે જે વસ્તુઓ બાળકના જીવનમાં આવે છે અથવા અનુભવવામાં આવે છે તેનો ઉપયોગ શિક્ષણમાં થવાની જરૂર છે.

શિક્ષક—તમારે કહેવું સત્ય છે; કારણ કે તેમાં જાણીતા ઉપરથી અભ્યાસ ઉપર જવાના નિયમનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે, તમારે ત્યાં વહેવાર કેળવણી કેવી રીતે આપવામાં આવે છે ?

રામશંકર—પ્રથમ તો અમે અમારા વર્ગોના બે વિભાગ પાડ્યા છે : (૧) અ.ગ.વર્ગથી ત્રીજા ધોરણ સુધી અને (૨) ચોથાથી સાતમા સુધી. પ્રથમ વિભાગના વિદ્યાર્થીઓનું માનસ વહેવાર કેળવણી દ્વારા લાયક અને તે માટે સ્વચ્છ, હરતઉદ્યોગ, પદાર્થપાઠ, ભૂગોળ, અધિગ્રાહ, જેવા વિષયો વહેવાર દ્રષ્ટિથી શીખવવામાં આવે છે. પછી બીજા વિભાગના વિદ્યાર્થીઓ સવારમાં અન્ય શાળાના વિદ્યાર્થી માફક વાચન, ગણિત, ઇતિહાસ, ભૂગોળ જેવા વિષયો શીખે છે; પણ ખપોરના સમયમાં તેમને ખેતી, લુહારી તથા સુયારી જેવા ગ્રામ્ય જીવનને ઉપયોગી ઉદ્યોગોની તાલીમ આપવામાં આવે છે. તેમાં ખાસ બાબત એ છે કે તેમને તે ધંધાનું જ્ઞાન શાસ્ત્રીય અને સુધરેલી રીત મુજબ આપવામાં આવે છે.

શિક્ષક—બધા વિદ્યાર્થીઓને આ પ્રમાણે શિક્ષણ આપવામાં આવે છે ?

રામશંકર—ના. જે વિદ્યાર્થીઓને ઉપર જણાવેલા ધંધામાં પડવાની વૃત્તિ ના હોય તેમના સાહિત્યના શોખને ઉત્તેજન મળે તેવી ખાસ ગોઠવણ કરવામાં આવી છે; પણ તેમની સંખ્યા ઘણી ઓછી હોય છે.

શિક્ષક—સમાજ સેવાની તાલીમ કેવી રીતે આપવામાં આવે છે ?

રામશંકર—ભાષણદ્વારા સમાજ સેવાનું પુસ્તકીયું જ્ઞાન આપવા કરતાં તેને લગતાં કામ તેમની પાસે કરાવવામાં આવે છે. ન્યારે ન્યારે ગામમાં મદદ કરવાના પ્રસંગે ઉભા થાય છે, ત્યારે અમારી શાળાના વિદ્યાર્થીઓ સેવા કરવા તત્પર હોય છે.

શિક્ષક—આને લગતી સવિસ્તર હકીકત જણાવો તો હીક.

રામશંકર—ચોમાસુ ગયા પછી ગામમાં જે ખાડાખેવા પડ્યા હોય છે તે રજના દિવસે વિદ્યાર્થીઓ શિક્ષકની દેખરેખ નીચે પૂરીને જમીન સપાટ બનાવે છે. ન્યારે મેલેરિયા ચાલે છે ત્યારે તેઓ માંદા માણસને દવા આપે છે. કુરસદના વખતમાં તેઓ અમુક કેકાણે ધર્મનાં કે બીજાં ઉપ-યોગી પુસ્તકો લોકો આગળ વાંચે છે. કેઈ કેઈ પ્રસંગે ગ્રામ્ય જીવનના ઉત્કર્ષને લગતાં વ્યાખ્યાનો આપવામાં આવે છે. કેટલાક વિદ્યાર્થી રાત્રિશાળા ચલાવે છે. વળી કેટલાક પુસ્તકાલયની યોજનામાં મદદ કરે છે. કેઈ પ્રસંગે નાટ્ય પ્રયોગ કરી કે લોકગીત ગાઈને લોકોને આનંદ આપવામાં આવે છે. ખેતીની સુધારણા, આરોગ્ય, કરકસર, નીતિ વગેરે ઉપયોગી વિષયોની માહિતી મેળાવડો કરી ભાષણદ્વારા પણ આપવામાં આવે છે, પણ તેમાં ખાસ આવશ્યક વિદ્યાર્થીનું પોતાનું જીવન એવું આદર્શરૂપ ધડવામાં આવે છે કે તે પોતે બીજાના દીવાની માફક સુધારાનો પ્રકાશ આસપાસ બધે ફરવડી ફેંક્યા કરે છે.

શિક્ષક—તમે તમારી શાળાના સુધારનું જે વર્ણન કર્યું તે ઉપરથી મને કેટલીક આવશ્યક નવી જાણવાની મળી છે, તેથી હું તમારો ઉપકાર માનું છું.

આ વખતે મેં મારી ધડિઆળમાં જોયું તો લગલગ દસ ચએલા હોવાથી હું રામશંકર સાથે ચએલા વાર્તાલાપનું ચિતન કરતો કરતો ઘેર પાછો આવ્યો અને ગામડાના ઉદાર માટે ગ્રામ્યજીવનને અનુકૂળ પડે તેવી શાળાની ખાસ જરૂર છે તેવી મને ખાતરી થઈ.

એક શિક્ષક

મારી નોંધપોથી

એક નાનું બાળક પત્રાલામાં ધૂળ લરતુ હતું અને પાછું તેને ઠાલવી નાખતું હતું. આમ તે વારંવાર કરતું હતું. પાસે તેની મોટી બેન બેઠી

હતી. તેના જોવામાં આ આવ્યું કે તરત, તેણે બાળક પાસેથી પવાલું ખેંચી લઈ લીધું; એટલે તેણે રડવા માંડ્યું. તેની બેનના મનમાં રખેને તે ગંદું થાય તેવી બીકને લીધે તેણે પવાલું ખેંચી લીધું, પણ બાળકને તો તેમાં અનહદ આનંદ પડતો હતો. આનું શું કારણ હોવું જોઈએ ? કુદરતમાં દરેક ચેતન પરતુ ડીડીથી માંડી મનુષ્ય સુધી પોતાનું સ્વત્વ-પોતાનો સ્વભાવ-અનુભવવાને માટે જુદી જુદી પ્રવૃત્તિ કરે છે. તેની આંતર ઇચ્છા ન્યારે સંતુષ્ટ થાય છે ત્યારે તેને આનંદ થાય છે. ન્યારે તેની ઇચ્છાથી વરતુ : પ્રાપ્ત થતી નથી ત્યારે તે નિરાશ થાય છે. આ નિયમ મુજબ દરેક સજીવ વરતુ તેની આંતર પ્રેરણા કે જીર્મીને વશ થઈ અમુક અમુક જાતની ક્રિયા કરે છે. તે ક્રિયામાં બીજાને કોઈ હેતુ હોતો નથી. તેનો ખરો ઉદ્દેશ તો ફક્ત તેના અંતરની ઇચ્છા ક્રિયાદ્વારા બહાર પ્રદર્શિત કરવાનો છે અને તેથી તેને આનંદ થાય છે. આવી જ સંતોષની લાગણી તેને આપણે સુખ કહીએ છીએ. કેળવણીમાં ખાસ કરીને નાના બાળકોના શિક્ષકે બાહ્ય દબાણથી તેમની અંતરની પ્રેરણા દાબી દેવી કે તેનો નિરોધ કરવો એ કેળવણીની દૃષ્ટિએ જરા પણ ઇચ્છવા જેવું નથી.

કોયલ શા માટે હુહુ હુહુ કરી આસપાસ આનંદ રેલાવી દે છે ? શા હેતુથી કવિજન કાવ્ય રચવામાં મગ્ન થઈ રહે છે ? મધ્ય રાત્રીઓ શા કારણસર ખગોળવેત્તા આકાશના તારાગણો નિહાળતો હશે ? કેવળ શોખને ખાતર આવી પ્રવૃત્તિઓ ચાલે છે એમ આપણે કહી શકીએ; પણ પૈસાને માટે, કીર્તિ વાસ્તે કે અધિકાર મેળવવાને માટે થતું કામ શોખથી ચમ્પેલા કામ બરાબર આવતું નથી. શોખ એટલે આપણા, મનમાં જે કુદરતી લાગણી કે જીર્મી ઉદ્ભવે છે તે સંતોષવાને જે ક્રિયાઓ થાય છે તે. આ સિવાય તેના બીજા કોઈ અંતિમ હેતુ નથી. જેમ બાળકને રમતમાં અતિશય આનંદ મળે છે તેમ કવિ કે ખગોળવેત્તાને તેની પ્રવૃત્તિમાં ધણો આનંદ મળે છે. તેમની પ્રવૃત્તિ બીજા કોઈ હેતુસર ચતી નથી. જેમ ગ્રીષ્મ ઋતુમાં કોયલ ગાવાની ખાતર હુહુ હુહુ કર્યા કરે છે, તેમ બાળક પણ જુદી જુદી ક્રિયાઓ આંતર વેશના બળે કરે છે અને તેને લીધે પછી તેને આનંદ મળે છે.

આપણે બધા મહેનતથી શા માટે કંટાળાએ છીએ ? ખરી રીતે કંઈ પણ કામ કરવું એ આપણે માટે જરૂરનું છે; પણ જ્યારે કામમાં આનંદ મળતો નથી ત્યારે તેનો કંટાળો આવે છે. જે કામ આપણી પ્રકૃત્તિને અનુકૂળ હોતું નથી તે કામ કરવાનું આપણને ગમતું નથી; અથવા જ્યારે હદ ઉપરાંત કામ કરવાનું હોય છે ત્યારે તે આપણને વેઠ જેવું લાગે છે. ખરી રીતે તો આપણને કામમાં જુદા આનંદ મળવો જોઈએ કોઈ કારીગરનું કામ જોઈશું તો આપણને મલમ પડશે કે તેને તેના કામમાં ધણો આનંદ મળે છે. જ્યારે તે ચાકે છે ત્યારેજ તે કામ કરવાનું મૂકી દે છે. આવી રીતે કુદરતી વૃત્તિને અનુકૂળ કામ કરવું એ આપણને મનગમતી વાત છે, પણ તેમાં રમતનું તત્ત્વ હોય તોજ કામ કરવાનો આપણને શોખ થાય છે. રમત એ કુદરતી ક્રિયા છે. તેમાં આતરની ઈચ્છા બહાર પ્રદર્શિત કરવા સિવાય બીજો હેતુ નથી; તેથી તે દરેક પ્રાણીને ગમે છે. કામમાં અમુક ક્રિયા અમુક વખતમાં પૂરી કરવાનીજ હોય છે. આવા બાહ્ય ક્રિયાઓને લીધે ધણી વખત તેવું કામ કરવાનું ગમતું નથી ચિત્રકારનું મન તેનું ચિત્ર કાઢવામાં ગર્ક ચએલું હોય છે; કારણ કે તે જે કામ કરે છે તેમાં રમતનું તત્ત્વ હોય છે. કેવળ કામ એ એક જાતની વેઠ છે, પણ જ્યારે તેની સાથે રમતની ટ્રેસણા હોય છે ત્યારે તેને આપણે શોખ કહીએ છીએ.

x x x x

x x x x

બાળકને રમતદ્વારા શીખવવું એટલે તેની ચિત્તવૃત્તિને સંતોષ ચાલતેવી રીતે તેની પાસે કામ કરાવવું. બાળકને રમત ધણી ગમે છે, કારણ કે તેના મનની લાગણી કે આવેશને બહાર ક્રિયાદ્વાર બતાવવાનું તેનું કુદરતી વલણ હોય છે. આવી રીતે તે કામ કરે છે, પણ કામ કરવું એ તેની ક્રિયાનો મુખ્ય હેતુ નથી. ખાસ ઉદ્દેશ તો તેના મનની ઈચ્છા પરિતૃપ્ત કરવાને તે ભિન્ન ભિન્ન ક્રિયાઓ કરે છે. સારી કેળવણીમાં રમત અને કામ એ બન્ને તત્ત્વો યોગ્ય રીતે શું થાયેલા હોય છે. જ્યાં ફક્ત કામ કરાવવા તરફજ લક્ષ રહે છે, ત્યાં છોકરાઓને શીખવા પ્રત્યે અણગમે પેદા થાય છે. જ્યાં કેવળ રમત જ રમાડવામાં આવે છે ત્યાં સંગીન ફળ જોવામાં આવતું નથી આ કારણને લીધે ચતુર શિક્ષક તો બને તત્ત્વોનું સારું મિશ્રણ કરી તેની શિક્ષણ પદ્ધતિ યોજે છે.

x x x x

x x x x

બાળકને તેની મરજી મુજબ કામ કરવા દેવામાં આવે તો તે સ્વચ્છંદચારી નહિ થાય ? બાળકની સ્વતંત્રતા સામે આવી દલીલ ધણી વાર થાય છે. ખરી રીતે જોતાં તો એમ માલમ પડે છે કે કુદરતની દરેક ક્રિયા મર્યાદિત છે, તેમજ તે સ્વતઃ છે. ડોઠ પશુ જાતની મર્યાદા સિવાય કંઈ પશુ કામ થઈ શકતું જ નથી. કુદરત જે વસ્તુ ઉત્પન્ન કરે છે તેને બરાબર નિહાળવાથી માલમ પડે છે કે તે પદાર્થોની શક્તિ અમુક મર્યાદામાં નિયત થયેલી હોય છે. જ્યાં મર્યાદા કે નિશ્ચિતતા હોતી નથી ત્યાં ડોઠ વ્યક્તિનું અસ્તિત્વ હોઈ શકતું નથી. જ્યારે કુદરતનો આદેશ આ પ્રમાણે છે તો બાળકે કે રત્નને તેનું કર્તવ્ય અમુક કક્ષામાં રહીને જ કરવું જોઈએ. જો નહીં તેના તટની મર્યાદામાં રહીને વહેતી ના હોય તો તેનું પાણી કામમાં કંઈ આવી શકે નહિ. તેના નિશ્ચિત પ્રવાહને લીધે જ તેનો ઉપયોગ થઈ શકે છે. તેવી રીતે સ્વચ્છંદચાર એ સ્વતંત્રતા નથી. અમુક મર્યાદા કે વ્યવસ્થામાં રહી જે કંઈ કામ કરવાનું હોય તે સ્વતંત્રતા છે. મુંઝે મોઢે નિયમના બાણ દબાવતે વરા થઈ કામ કરવું એ પરતંત્રતા છે, પણ પોતે સ્વીકારેલી વ્યવસ્થા મુજબ

જેમ પ્રોમિસરી નોટની કિંમત એક કાગળના કંકડા તરીકે નથી, પણ તેના વડે જે ખાવાપીવાની તથા મોજ શોખની ચીજો મળી શકે છે તેને લીધે તે મૂલ્યવાન ગણાય છે; તેવી રીતે શબ્દ એ વિચારદર્શક સંજ્ઞા હોવાથી જો તે વડે સાબળનાર કે વાંચનાર તેને અંગે જોડાએલા વિચાર ગ્રહણ કરી શકે તોજ તે શબ્દો ઉપયોગી ગણી શકાય આ પ્રમાણે આપણા અનુભવમાં તથા વહેવારમાં શબ્દનું સ્થાન હોવાથી ન્યારે ફક્ત તેમના ઉપરજ ભાર મૂકવામાં આવે છે, ત્યારે વસ્તુજ્ઞાનના અભાવે વિદ્યાર્થીઓને ખરૂં જ્ઞાન મળતું નથી અને તેથી તેમના મનનું યોગ્ય શબ્દો વડેજ થાય છે. શબ્દ એ તર્ક કરવાનું તથા વિચારની આપને કરવાનું સાધન છે એ ખાખત બૂલી જવાથી શિક્ષણમાં કેવળ શબ્દજ્ઞાનને પ્રાધાન્ય મળતું જાય છે.

શિક્ષણની યોગ્ય વ્યવસ્થાને અંગે તો બાળકને તેની શાળાની પ્રથમ અવસ્થામાં પુષ્કળ વસ્તુજ્ઞાન મળવું જોઈએ. વસ્તુનો આકાર, તેનું રૂપ, રંગ તથા તેના જુદા જુદા ગુણ એ બધાનું ગવલોકન દ્વારા તેને વિશેષ અને યથાર્થ જ્ઞાન મળવાની જરૂર છે. બાળકને આ પ્રમાણે પદાર્થજ્ઞાન મળતું નથી, ત્યારે તેની ખોટ તે કદ્યના વડે પૂરી પાડે છે અને તેથી તે અશુદ્ધ અને અયથાર્થ શબ્દોનો ઉપયોગ કરે છે. વળી પુરતા વસ્તુજ્ઞાનને અભાવે તેની માદદાસ્ત, કદ્યના તથા વિચારશક્તિ જોઈએ તેવું સાઈ કામ કરી શકતી નથી. જો પદાર્થજ્ઞાન રૂપી પાયો અધુરો અને હલો હોય તો તેના ઉપર જ્ઞાનના મજલા કેવી રીતે બાધી શકાય ?

શિક્ષણની ઉપર જણાવેલી ખામી દૂર કરી બાળકનો વિકાસ યોગ્ય રીતે થાય તેને માટે પદાર્થપાઠની યોજના કરવામાં આવી છે. વિદ્યાર્થીને પદાર્થની મદદથી જે જ્ઞાન આપવામાં આવે તેનું નામ પદાર્થપાઠ છે. પછી વહેવારમાં તો ચિત્રદ્વારા કે મોઢેથી અનુક પ્રાણી કે પદાર્થનું જ્ઞાન આપવું તેને પણ પદાર્થપાઠ તરીકે ગણવામાં આવે છે. પદાર્થપાઠનો હેતુ બાળકની અવલોકન શક્તિ ખીલવી તેની મદદ વડે તેની વિચાર કરવાની શક્તિ કેળવવાનો છે. આ ખાખત ઉપર કંઈ ધ્યાન આપવામાં આવતું નથી. તેને બદલે વાચન કે ઇતિહાસના જેવો તેનો પાઠ ગણવામાં આવે છે. વળી કેટલેક ઠેકાણે તો પદાર્થપાઠની નોટો ગોખાવીને તે તૈયાર કરવામાં આવે છે. પદાર્થપાઠનું આવું હાસ્યજનક અને વિકૃત સ્વરૂપ યવા લાગ્યું એટલે કેળવણીકારોએ તેને બદલે સૃષ્ટિજ્ઞાન વિષય શીખવવાનું નક્કી કર્યું. આ વિષયનું ખરૂં સ્વરૂપ હજી કેટલક શિક્ષકના જણવામાં નથી. જે દોષને

લઈને પદાર્થપાઠનું શિક્ષણ નિરૂપયોગી થયું છે. એટલું જ નહિ પણ વિદ્યાર્થીને તે હાનિકારક થઈ પડ્યું છે, તેજ દોષ સૃષ્ટિજ્ઞાન સંબંધી થયો જોઈએ નહિ એ બાબત ખાસ લક્ષમાં રાખવાની છે. ફક્ત સૃષ્ટિજ્ઞાન કે પદાર્થપાઠમાં બાળક કુદરતમાં યત્તા ફેરફાર અને બનાવોના પ્રત્યક્ષ સંસર્ગમાં આવે છે. બીજા બધા વિષયોમાં તેમને મુખ્યત્વે શબ્દજ્ઞાન ઉપર આધાર રાખવાનો છે; તેથી જો તે વિષયો પણ બીજા વિષયોનો ક્રાંતિમાં આવી જાય તો તેમના શિક્ષણનો ખરો હેતુ સફળ થતો નથી અને તેમનું જ્ઞાન કેવળ શાબ્દિક થઈ જાય છે.

પદાર્થપાઠમાં મુખ્યત્વે એ ખામીઓ છે. એકતો તેમાં તૈયાર પદાર્થનું જ્ઞાન બાળક મેળવે છે. 'કપાસ'નો પદાર્થપાઠ હોય તો તેને કપાસ બતાવવામાં આવે છે. પણ સૃષ્ટિમાં તો જે કંઈ શીખવાનું છે તેની જુદીજુદી અવસ્થાઓ અવલોકવાની છે. કપાસના બીનું વાવેતર થયું કે તેનું નિરીક્ષણ કરવામાં આવે છે. એ પ્રમાણે કપાસનું જીવું ચાય ત્યાંસુધી તેના જુદાં જુદાં અંગો બારીક રીતે તપાસવામાં આવે છે. આ ઉપરથી પદાર્થપાઠ અને સૃષ્ટિ જ્ઞાનમાં એક તફાવત એ જણાય છે કે સૃષ્ટિ જ્ઞાનમાં અમુક પદાર્થના વિકાસક્રમનો અભ્યાસ કરવાનો હોય છે.

આ ઉપરાંત બીજો તફાવત એ છે કે સૃષ્ટિ જ્ઞાનમાં કોઈ પ્રાણી, જીવ જંતુ કે વનસ્પતિનું અવલોકન તેના કુદરતી સંજોગોમાં કરવામાં આવે છે. કપાસનો ઇંડ વર્ગમાં લાવીને પાઠ આપવો એ સૃષ્ટિજ્ઞાન નથી. તેને માટે તો તેના વિકાસના ક્રમનું અવલોકન બગીચામાં થવાની જરૂર છે. તેની આડી પરિસ્થિતિમાંજ તેમાં યત્તા ફેરફાર બરાબર જોઈ શકાય છે.

આ ઉપરાંત સૃષ્ટિજ્ઞાનના સારા અભ્યાસ માટે તેનો હેતુ બરાબર ધ્યાનમાં રાખવાની જરૂર છે. આ વિષયમાં જ્ઞાન આપવા કરતાં વિદ્યાર્થીને અવલોકન કરતાં શીખવવાની ખાસ જરૂર છે. આપણા દેશના લોકો મુખ્ય દોષ વરતુના ખાલી ભરેલા નિરીક્ષણ પરત્વેનો છે. બાલ્ય જાતના પદાર્થો બરાબર જોયા અને તેમાં યોગ્ય ફેરફાર કરી તેનું જ્ઞાન મેળવવાની શક્તિ આપણા વિદ્યાર્થીવર્ગમાં ઘણી ઓછી હોય છે. વળી વરતુનું અવલોકન બરાબર કરવામાં આવે તોજ આપણે તેની વડે ખૂબ અતુમાન કરતાં શીખીએ. કુદરતના સદવાસને લીધે બાળક તેની ખૂબી અનુભવે એ ઉપરાંત શું જોવું અને શું ન જોવું તેની ટેવ તેને પડવી જોઈએ. ત્યારે વરતુસ્થિતિ આ પ્રમાણે સુધરશે ત્યારે આપણી વિચાર શક્તિ તેની સાથેજ વિકાસ પામશે.

તર્ક કરવાની શક્તિનો આધાર અવલોકનદ્વારા મેળવેલા સંસ્કાર ઉપર છે. જેમ હવા વગરના શૂન્ય આકાશમાં પક્ષી ઉડી શકતું નથી; તેમ વસ્તુજ્ઞાન દ્વારા પ્રાપ્ત કરેલા સંસ્કારની મદદ સિવાય વિચારની સંયોગ ક્રિયા થઈ શકાતી નથી. આ કારણે લીધે સૃષ્ટિજ્ઞાનનો અભ્યાસ તેના યર્થાથ સ્વરૂપમાં થવો જોઈએ.

સૃષ્ટિજ્ઞાનમાં બાળકને અમુક માહિતી કે જ્ઞાન આપવું એ આ વિષયમાં ઘણી ગૌણ બાબત છે. તેનો મુખ્ય હેતુ તો બાળકની જોવાની શક્તિ યોગ્ય રીતે ખીલે અને તેની મદદથી તે જાતે વિચાર કરે એ છે. સૃષ્ટિજ્ઞાનનો આ ઉદ્દેશ્ય ધ્યાનમાં રાખીનેજ તેનું શિક્ષણ બાળકને આપવું જોઈએ; પણ ખરી રીતે હાલમાં આ વિષય જોઈએ તેના શીખવવામાં આવતો નથી. તેના કારણોમાં પ્રથમ સાધનનો અભાવ જણાવવામાં આવે છે સૃષ્ટિજ્ઞાનને માટે મોટું સાધન તો બગીચો છે.

જાણને લગતો નાનો સરખો બગીચો હોય તો સૃષ્ટિજ્ઞાન સારી રીતે આપી શકાય. આસપાસના ખેતરમાં બાળકને લઈ જવાથી જોઈએ તેવું શિક્ષણ આપી શકાય નહિ; કારણ કે વનસ્પતિમાં ચતા ફેરફારો વિદ્યાર્થીએ પોતે જોવાના છે અને તેની નોંધ તેને કરવાની છે. શિક્ષકમાં તીવ્ર ધ્રુવ અને આગ્રહ હોય તો આ દિશામાં ઘણું કરી શકાય, વળી પશુ, પ્રાણી, પક્ષી, જંતુ તથા બીજા કુદરતમાં ચતા ફેરફારનું અવલોકન કરવાના સારા પ્રસંગો ગામડામાં મળે છે. ગ્રામ્ય જીવન તો કુદરતને ખોળેજ વિકાસ પામે છે; તેથી શિક્ષકનામાં તેના અભ્યાસની વૃત્તિ હોવી જોઈએ. આ વિષયમાં જિજ્ઞાસા એ મુખ્ય બાબત છે. જે શિક્ષકને કુદરતનો શોખ હોય તો તે ઘણું કામ કરી શકે એવી તક તેને હમેશાં મળે છે.

કુદરતના ચએલા ફેરફારનું અવલોકન કર્યા પછી તેના ખુલાસા માટે કાર્ય કારણનો સંબંધ બતાવવો જોઈએ. અમુક પક્ષીની ચાંચ લાંબી હોય છે તો તે અમુક જાતનો ખોરાક ખાય છે, તે અમુક સંજોગોમાં ઉછરે છે એટલે તેનો રંગ તથા આકાર અમુક જાતનો હોય છે. આ પ્રમાણે આસપાસની સ્થિતિની અસર પ્રાણી કે વનસ્પતિ ઉપર કેવી થાય છે તે સ્પષ્ટ કારણ સહિત સમજાવવામાં આવે તોજ વિદ્યાર્થીની વિચાર શક્તિ ખીલે છે.

સૃષ્ટિજ્ઞાનના અભ્યાસને અંગે જે બાબતનું અવલોકન થાય તેની આકૃતિ વિદ્યાર્થીએ તેના વર્ણન સાથે કાઢવાથી તેનું સંયોગ જ્ઞાન તેને મળે છે. જ્યારે કોઈ વસ્તુ ઉપર આપણે વિશેષ ધ્યાન આપીએ છીએ, ત્યારે તેના સંબંધી ઘણી બાબતો આપણા જાણવામાં આવે છે, તેથી વન-

પાઠ્યપુસ્તક, ઇનામ અને લાયકેરી માટે ચરફરી ખાતા તરફથી મંજૂર થયેલાં પુસ્તકોની યાદી

પુસ્તકોનું નામ	ગ્રન્થકર્તા	ગ્રન્ટ કેટલી (કેકાણા સહિત)	પાનક દીક કિમત રૂ. આ પા.	શા માટે મંજૂરી આપવામાં આવી છે	રિમાર્ક
૧. વ્યાકરણના સહેલા પાંચ પુસ્તક ર. (પહેલી આવૃત્તિ) ર. શિષ્ટ સાહિત્યમાળા ક્રમિક પાઠ્યપુસ્તક પહેલું (પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. એસ. આ. દવ મિ. પી. કે. દેસાઈ અને મિ. ને. જી. સેપદ	ધા ગુજરાત સાહિત્ય ગણિત, અમદાવાદ મેસર્સ એમ. સી. કોશરી રાવપુરા, વડોદરા	૦-૪-૦ ૦-૧૨-૦	પાઠ્યપુસ્તક "	પ્રાથમિક રહેલા માટે. માધ્યમિક "
૨. પુસ્તક બીજું (બીજી આવૃત્તિ)	"	"	૦-૧૩-૦	"	"
૩. ભૂગોળ માર્ગદર્શિકા ભાગ ૨ (પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. ડી. જી. મ. ડોશી	મેસર્સ મંગળદાસ એન્ડ સન્સ. બ્રહ્મચર, સુરત	૦-૭-૦	"	"
૪. ભૂગોળવિદ્યાનાં ચળતરો (૧૯૩૨ની સુધારેલી આવૃત્તિ)	"	"	૦-૭-૦	"	"
૫. ભૂગોળવિદ્યાનાં ચળતરો (૧૯૩૨ની સુધારેલી આવૃત્તિ)	"	મેસર્સ કરમનદાસ નારણદાસ એન્ડ સન્સ બ્રહ્મચર, સુરત	૦-૫-૦	"	પ્રાથમિક રહેલા માટે.
૬. પ્રાથમિક શાળાનું અંગ્રજિય ભા. ૩ (પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. જી. ને. ભટ્ટ અને મિ. એમ. એચ. પંચોલી	ગુજરાત કોર્પોરેશન-૮ બુકડેપો, અમદાવાદ	૦-૭-૦	"	"
૭. પ્રાથમિક શાળાનું અંગ્રજિય ભા. ૨ (પહેલી આવૃત્તિ)	"	"	૦-૮-૦	રીઝર્વ્સ લાયબ્રેરી	"
૮. પ્રાથમિક શાળાનું અંગ્રજિય ભા. ૧ (પહેલી આવૃત્તિ)	"	"	૦-૭-૦	"	"

૧૦૨૮૧ના આકરમાતથી કેમ બચવું દિવાળીખર્ચ રોડાડ (પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. પંડિત નારાયણ મુળજી, કાલ્યાદેવીપીઠ, મુંબઈ	૦-૪-૦	ઇનામ અને લાયબ્રેરી ડોકરોની પ્રાથમિક સ્કૂલો અને સ્ત્રીઓની ટ્રેનિંગ કોલેજો માટે.
૧૧૧૧૧૧ ગરબાવળી (પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. ટી. સી. બ્યાસ	૦-૪-૦	"
૧૨૬૨૨૨ અને નાટ્યકળા "	મિ. આર. એન. વજીલાએસર્મ આર. આર. શેઠ એન્ડ કો. પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ નં. ૨	૧-૦-૦	ઇનામ અને સ્કોલર્સ માધ્યમિક સ્કૂલો માટે લાયબ્રેરી ટ્રેનિંગ કોલેજો માટે.
૧૩૩૩૩૩૩૩	મિ. સી. એમ. જોશી	૦-૨-૦	ઇનામ અને " ડોકરીઓની પ્રાથમિક સ્કૂલો માટે.
૧૪૪૪૪૪૪૪ રાજ	મિ. આર. એન. શાહ	૦-૧-૦	પ્રાથમિક સ્કૂલો માટે.
૧૫૫૫૫૫૫૫ દેશના મહાન પુરુષોની ઐતિહાસિક વાર્તા (૧૯૩૧ની આવૃત્તિ)	મિ. કેશવ ભોળાજી દાશવે મુંબઈ	૦-૪-૦	"
૧૬૬૬૬૬૬૬ દિવાડા (પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. બી. પી. બ્યાસ	૦-૬-૦	"
૧૭૭૭૭૭૭૭ પ્રતિહાસની મિજલસો	મિ. ને. સી. ચોધરી	૦-૧૪-૦	લાયબ્રેરી
૧૮૮૮૮૮૮૮ દેશના લોક (પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. આર. સી. દિવાન	૦-૬-૦	વધારાના વાચન તરીકે
૧૯૯૯૯૯૯૯ શિક્ષક (૧૯૩૦ની આવૃત્તિ)	મિ. હોર્નબેરિડ, મુંબઈ	૦-૩-૦	"

૨૦. આયોગ્યવિજ્ઞાન પ્રવેશ પોથી મિ. પી. વી. દેસાઈ (પહેલી આવૃત્તિ)	મેસર્સ એસ. બી. શાહ ૦-૬-૦૦ એન્ડ કો. પાનેકેરનાકા અમદાવાદ	" લાગણેરી માટે	અને પ્રાથમિક શાળાઓ માટે
૨૧. અનઅગણિત (ધોરણ ૬) (પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. આર. પી. અનંતામિ. મેરીયાકેન મેમોરિઅલ ટ્રેનિંગકોલેજ, બોરસદ	પાઠ્યપુસ્તક	"

(અલેખમાં સહી) એન. એ. કાદરી

ફોર એન્યુ. ઇન્સ. ડી. બા.
(ઉ. બા. ના મે. એન્યુ. ઇન્સ. સાહેબના તા. ૨૧-૭-૧૯૩૨ ના પત્ર નં. ૫૬૦૩ માં કરેલી સૂચનાનુસાર.)

બહિર ખબર

રાય સાહેબ માધવલાલ હરોલાલ રમારક ફંડની

કોષ નક્કી કરેલા વિષય ઉપર સૌથી સરસ પાઠ આપવા માટે ભણત અને સુરત જિલ્લા અને સુરત એજન્સીની કોષ સ્ત્રી શિક્ષકને રમારક ઇનામ 'તરીકે રૂ. ૩૦' અંકે ત્રીસનાં ઇનામનાં પુરત્તકો અથવા સાહિત્યો આપવાની ધી ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટીએ ગોઠવણ કરી છે. પરીક્ષા તા. ૧-૧૨-૩૨ ને સોમવારના રોજ અમદાવાદની ધી મહાલક્ષ્મી ટ્રેનિંગ કોલેજની પ્રેક્ટિકલિંગ રૂઢવમાં સદસ્ય કોલેજનાં લેડી સુપરીન્ટેન્ડન્ટ અને પ્રેમચંદ રાયચંદ ટ્રેનિંગ કોલેજનાં હેડ માસ્ટર સાહેબ લેશે. પાઠના વિષય અને વર્ગનું નામ એક કલાક અગાઉ જાણવામાં આવશે. સધળી અરજીઓ તા. ૨૫-૧૧-૩૨ સુધીમાં પોતાના ઉપરી અધિકારી મારફત મહાલક્ષ્મી ટ્રેનિંગ કોલેજનાં લેડી સુપરીન્ટેન્ડન્ટ સાહેબ તરફ હિમેદવારે મોકલવી. પાંચ વરસ ઉપરની અને પંદર વરસ અંદરની નોકરીવાળાં સ્ત્રી આ ઇનામ માટે દરિદ્રાઈ કરી શકશે.

મહાલક્ષ્મી ટ્રેનિંગ કોલેજ, ફોર વિસેન

અમદાવાદ, તા. ૩-૯-૩૨.

V. Baptista

લેડી સુપરીન્ટેન્ડન્ટ

છાકરીઓ માટે લેવાએલી વર્નાક્યુલર ફાઇનલ પરીક્ષા

ઉત્તરભાગ

ઉ. ભા. માં સને ૧૯૩૨માં લેવાએલી છાકરીઓ માટેની વ. ફા. પરીક્ષામાં પાસ થએલા ઉમેદવારોના નામની યાદી:—

નંબર	નામ	માર્ક	નંબર	નામ	માર્ક
	અમદાવાદ જિલ્લો				
૧	રમિલા મથુરભાઈ મેકવાણ	૪૩૧	૩૦	નર્મદા સોમનાથ કરીઆ	૩૧૩
૨	હીરા સાંકળચંદ ગજજર	૩૬૩	૩૧	રૂક્માણીબેન ખેમાભાઈ પટેલ	૩૧૨
૩	ચંચળ રણછોડલાલ પંચાલ	૩૫૭	૩૨	કાદીગૌરી મોતીરામ ઠાકર	૩૧૦
૪	ફાન્સીસ ગીરધરલાલ ભગત	૩૫૦	૩૩	કુસુમકાન્તા પુરસોત્તમદાસ	૩૦૬
૫	કાન્તા પોપટલાલ શાહ	૩૪૭		ગજજર	
૬	શાન્તાગૌરી દેવાશંકર દેરાસરી	૩૪૭	૩૪	રતન ગીરજશંકર દવે	૩૦૬
૭	કમળાગૌરી નરસિંહલાલ ભટ્ટ	૩૪૬	૩૬	મુક્તા છગનલાલ ગોર	૩૦૫
૮	નેશુ કેશવજી વાઘેલા	૩૪૨	૩૬	સવિતા કેશવલાલ ખિરતી	૩૦૫
૯	મંગળા મગનલાલ ત્રવાડી	૩૪૧	૩૬	સવિતા રણછોડદાસ સુરતી	૩૦૫
૧૦	સરસ્વતી બાપાલાલ દવે	૩૪૦	૩૬	હાદી ટોવાભાઈ ખિરતી	૩૦૩
૧૧	તારામતી મુકુંદરાય નાણાવરી	૩૩૯	૪૦	રૂપાળી જગજીવનદાસ પારેખ	૩૦૨
૧૨	સરસ્વતી જીવજીલાલ જોષી.	૩૩૬	૪૧	હાદી મંગળભાઈ પટેલ	૩૦૦
૧૩	ચંચળ હીરાલાલ શાહ	૩૩૩	૪૧	ફિખી ગલા ખિરતી	૩૦૦
૧૪	લલિતા લલ્લુભાઈ પંડિત	૩૩૩	૪૧	ગ્રેસ ડાહ્યાભાઈ ખિરતી	૩૦૦
૧૫	કાન્તા લલ્લુભાઈ શાહ	૩૩૧	૪૪	શારદા ડાહ્યાભાઈ શાહ	૨૯૯
૧૬	હાદી ભગવાનદાસ સ્વામી	૩૨૯	૪૪	કાન્તા જમનાદાસ પટેલ	૨૯૯
૧૬	મારગેરેટ પાંચાલાલ ખિરતી	૩૨૯	૪૬	જસુમતી ભાઈલાલ મહેતા	૨૯૭
૧૬	કાન્તા ત્રીકમલાલ પટેલ	૩૨૯	૪૬	પરસ્તન કેશવલાલ શાહ	૨૯૭
૧૯	લીલાવતી કદાનજી ચૌહાણ	૩૨૭	૪૮	શારદા ભગવાન દવે	૨૯૫
૨૦	વિવાગૌરી દેવશંકર ત્રવાડી	૩૨૪	૪૯	મુક્તાબેન જોકીસનદાસ સાધુ	૨૯૪
૨૦	ગ્રીસ્યાળા ગ્રીજલાલ વ્યાસ	૩૨૪	૫૦	ભીખી જોષીતારામ સાગર	૨૯૩
૨૨	જશોદા રણછોડલાલ પંડ્યા	૩૨૨	૫૦	કમળાગૌરી ગૌરીશંકર દવે	૨૯૩
૨૨	શાન્તા દામોદર કરીઆ	૩૨૨	૫૦	શાન્તા ડાહ્યાદાસ જોષી	૨૯૩
૨૪	મોંઘી કદાનજી મહીડા	૩૨૦	૫૩	રમિલા ગંગારામ ચોકસી	૨૮૯
૨૫	આનંદગૌરી ભુદરલાલ ત્રિપાઠી	૩૧૮	૫૪	દારકા ચંદુરાવ જાદવ	૨૮૮
૨૫	શાન્તા રણછોડભાઈ પટેલ	૩૧૮	૫૫	કપીલા વિશ્વનાથ રાજગોર	૨૮૭
૨૭	કીકીબેન નગીનદાસ ટોપીવાળા	૩૧૭	૫૬	સમરચ વેલસીભાઈ સાધુદી	૨૮૬
૨૮	જશોદા કુલચંદ છોકલીવાળા	૩૧૬	૫૭	કચનકુમારી ગોકળદાસ શાહ	૨૮૨
૨૮	અયુ બળદેવદાસ પરીખ	૩૧૬	૫૮	ભીખી ડાહ્યાભાઈ સાગર	૨૮૦
૩૦	માણિક ડાહ્યાભાઈ સુતરીઆ	૩૧૩	૫૮	પદ્માવતિ માધવલાલ શાહ	૨૮૦
			૬૦	હાદી છાટાલાલ પટેલ	૨૭૯
			૬૧	માળાગૌરી રામશંકર ત્રિપાઠી	૨૭૬

૬૧ કાશીબેન દામોદર પાઠક	૨૭૬	૧૨ સાલોમી ધુળા ખિસ્તી	૩૫૫
૬૨ સંવિતા ઈશ્વરલાલ સવાદીઆ	૨૭૭	૧૩ સુમાના ગોકળ ખિસ્તી	૩૫૧
૬૪ સદગુણ મણીલાલ ઝોઝા	૨૭૩	૧૪ મારગ્રેટ સોમચંદ ખિસ્તી	૩૪૨
૬૪ મોદાવરી વાધજીભાઈ પખડ	૨૭૩	૧૫ શાંતિ રણછોડ ખિસ્તી	૩૪૬
૬૬ અચંતિકા નાનાલાલ મારતર	૨૭૨	૧૬ એનનસ કુમા ખિસ્તી	૩૩૫
૬૭ પુષ્પાવતી ત્રંબકલાલ દવે	૨૭૧	૧૭ ગુણવતી દુલ્લા ખિસ્તી	૩૨૬
૬૮ જોનાબ મગનભાઈ એન્જી- નીઅર	૨૬૭	૧૮ રક્ષમણી છોટમપુરી ગોસાઈ	૩૨૮
૬૮ માણેક નરસિંહરામ ગોર	૨૬૭	૧૮ બાલુ સોમચંદ ખિસ્તી	૩૨૮
૭૦ વિદ્યાગૌરી કદાનજી મુકુદ	૨૬૫	૨૦ મનુકાન્તાબેન ઉમીઆશંકર	૩૨૭
૭૧ સવિતા મનસુખરામ સોની	૨૬૪		ભદ્ર
૭૨ અમીના રાજેમદમદભાઈ પંજેતની	૨૬૨	૨૧ ગ્રેસ મોતી ખિસ્તી	૩૨૬
૭૨ લક્ષ્મીબેન રધુરામ દવે	૨૬૨	૨૨ હુસૈયા મોહાન ખિસ્તી	૩૨૬
૭૪ શારદા પુરસોત્તમદાસ શોધન	૨૬૦	૨૩ એલન મુદરલાલ ખિસ્તી	૩૨૧
૭૫ મદાલકમી ગીરધરલાલ પટેલ	૨૫૬	૨૩ મેરી જોસફ ખિસ્તી	૩૨૧
		૨૫ મરીયમ ગોવિંદ ખિસ્તી	૩૧૨
		૨૬ ગ્રેસ લાજરસ ખિસ્તી	૩૧૨
		૨૭ વિદ્યા છોટલાલ વ્યાસ	૩૧૦
		૨૮ એલન જેમ્સ ખિસ્તી	૩૦૫
		૨૮ શાંતિ મંગળ ખિસ્તી	૩૦૫
		૩૦ શાંતા કાલાભાઈ દલવાડી	૩૦૩
		૩૦ પરસનબેન મોહોદલાલ ઠક્કર	૩૦૩
		૩૨ શાંતા જ્ઞેન ખિસ્તી	૩૦૨
		૩૩ ગુલાબ દાકેદ ખિસ્તી	૩૦૦
		૩૩ પરસીસ ટીટસ ખિસ્તી	૩૦૦
		૩૫ એલન મોહનલાલ ખિસ્તી	૨૯૫
		૩૫ મેરી જીવા ખિસ્તી	૨૯૫
		૩૭ વિમળાગૌરી પુરસોત્તમ દવે	૨૯૪
		૩૮ સુચંકાન્તા રતનલાલ ત્રિવેદી	૨૯૨
		૩૯ રક્ષમણી ખાનદાસ ખિસ્તી	૨૯૧
		૪૦ માર્યા ગીરધરલાલ ખિસ્તી	૨૯૦
		૪૧ કમળા સુનીલાલ દેસાઈ	૨૮૮
		૪૨ હીરાબેન કપુરચંદ શાહ	૨૮૬
		૪૩ પરસન જલમભાઈ ખાર્યા	૨૮૪
		૪૪ શારદા દામોદરદાસ દેસાઈ	૨૮૩
		૪૫ એલીસાબેન મોહાન ખિસ્તી	૨૮૨
		૪૬ બજુબેન કેશવલાલ ત્રિવેદી	૨૮૧
		૪૭ સુલકાબેન માણેકલાલ	૨૭૭

ઉદ્

૧ શાતમાખીગી રસુલભાઈ મોમીન	૩૫૧
૨ લક્ષ્મીમાખાઈ સુલતાનજી કેળાવાળા	૩૨૬
૩ જોનાબખીગી ઇલાહીબક્ષ શેખ	૩૧૧
૪ હુસેનાખીગી ગુલામનખીમાઈ મોમીન	૩૦૩
૫ મરીઅમખીબી તુરલાઈ શેખ	૩૦૦

એકા જિલ્લો

૧ હંદીરા બેચરભાઈ ભદ્ર	૪૧૧	૪૦ માર્યા ગીરધરલાલ ખિસ્તી	૨૯૦
૨ અન્ના જયમલ ખિસ્તી	૪૧૦	૪૧ કમળા સુનીલાલ દેસાઈ	૨૮૮
૩ મારગ્રેટ કુમા ખિસ્તી	૪૦૮	૪૨ હીરાબેન કપુરચંદ શાહ	૨૮૬
૪ પરસીસ લવજી ખિસ્તી	૩૯૭	૪૩ પરસન જલમભાઈ ખાર્યા	૨૮૪
૫ મંજુલા હીરાલાલ ખિસ્તી	૩૮૬	૪૪ શારદા દામોદરદાસ દેસાઈ	૨૮૩
૬ મોહાન કુંગર ખિસ્તી	૩૮૫	૪૫ એલીસાબેન મોહાન ખિસ્તી	૨૮૨
૭ રાહેલ મીકા ખિસ્તી	૩૭૭	૪૬ બજુબેન કેશવલાલ ત્રિવેદી	૨૮૧
૮ હેક્સીઆદ ધનજી ખિસ્તી	૩૭૬	૪૭ સુલકાબેન માણેકલાલ	૨૭૭
૯ દરકા ખુશાલભાઈ ખિસ્તી	૩૬૮		ઝોસવાર
૧૦ તારા વલ્લભદાસ પરીખ	૩૫૬	૪૮ કંચનબેન સુનીલાલ મેસરી	૨૭૫
૧૧ એલન એન્જીમીન ખિસ્તી	૩૫૭	૪૮ ગોપાનગજુ મોહનજી ત્રિવેદી	૨૭૫

૪૮ કાતમા જમાલ વોહરા	૨૭૫
૪૮ જસોદાબેન છંગનલાલ ત્રિવેદી	૨૭૫
૫૨ નાઓમી રામાદીન ખિસ્તી	૨૭૨
૫૩ દેવલક્ષ્મી ભીખાભાઈ ત્રિપાડી	૨૬૨
૫૪ સુશીલા મોતીલાલ મિસ્ત્રી	૨૫૭

ઉદ્ધ

૧ નુરખીબી બાકરઅલી સૈયદ	૨૭૬
------------------------	-----

પંચમહાલ જિલ્લો

૧ એલન હરખાજી ખિસ્તી	૪૧૨
૨ શારદાગૌરી નાનજી ખિસ્તી	૪૦૬
૩ કાન્તા હેન્રી ખિસ્તી	૩૭૭
૪ અમ્બા સામા ખિસ્તી	૩૭૫
૫ ગુણવંતી વદાલજી ખિસ્તી	૩૬૮
૬ રૂચ પાંચાલાલ ખિસ્તી	૩૬૪
૭ માણેક જોગજીવલાલ શાહ	૩૬૩
૮ કાલરીસ કલ્યાણ ખિસ્તી	૩૫૫
૯ કૃષ્ણા રતના ખિસ્તી	૩૪૬
૧૦ શાન્તા ગંગુભાઈ ખિસ્તી	૩૩૪
૧૦ શશીકળા વદાલજી ખિસ્તી	૩૩૪
૧૨ એલીસ આશીવાંદ ખિસ્તી	૩૩૩
૧૩ વિજયા લક્ષ્મી ખિસ્તી	૩૨૮
૧૪ મંજુલા કીશા ખિસ્તી	૩૨૭
૧૫ દીનકુંવર ગણપતભાઈ ખિસ્તી	૩૨૪
૧૫ કૃષ્ણા બેન્જમીન ખિસ્તી	૩૨૪
૧૭ મરીઅમ ખાનદાન ખિસ્તી	૩૧૯
૧૮ પાની સરાભાઈ ખિસ્તી	૩૧૦
૧૯ મરીઅમ મીઠાલાલ ખિસ્તી	૩૦૯
૧૯ સોના ભીખા ખિસ્તી	૩૦૯
૨૧ રૂક્માણી કદાનજી ખિસ્તી	૩૦૧
૨૨ મેઝળ ધુળા ખિસ્તી	૩૦૦
૨૩ એસ વદાલજી પરમાર	૨૯૯
૨૪ જયકુંવર વિરજીભાઈ ખિસ્તી	૨૯૮
૨૫ ભાનુમતી મોતીરામ પાઠક	૨૯૪
૨૬ રૂખીના બેનભાઈ ખિસ્તી	૨૮૭
૨૭ કાશી દલસુખ બેધી	૨૬૭
૨૮ પ્રભાવતી વાઢીલાલ શાહ	૨૬૮

૨૯ હીરાલક્ષ્મી ભગીરથજી ગામોથ	૨૪૬
------------------------------	-----

ભરૂચ જિલ્લો

૧ મેઝળ ત્રીકમલાલ ખિસ્તી	૩૪૪
૨ જયવંતી વીરચંદ શાહ	૩૧૨
૩ માણેકબેન મૂળજીભાઈ ખિસ્તી	૩૧૧
૩ જયવંતી પાનાચંદ ખિસ્તી	૩૧૧
૫ રૂચ ભીખાજી ખિસ્તી	૩૦૯
૬ ધુલભાઈ દાદાભાઈ પટેલ	૩૦૭
૭ ચંપાવતી કાળિદાસ કાપડીઆ	૨૦૪
૮ ગુલાબ છંગનલાલ મહેતા	૨૯૯
૯ પુતુ ગામ્યા ખિસ્તી	૨૯૫
૧૦ ચંદનગૌરી ભોગીલાલ માપરા	૨૯૦
૧૧ દુર્ગા પુનુલાલ ખિસ્તી	૨૮૬
૧૨ કનકુમ્ભગૌરી નાયુભાઈ દલાલ	૨૭૬
૧૩ કમિલા નારણજી સોલંકી	૨૬૫
૧૪ જયાગૌરી કાકોરલાલ	૨૫૯
ગંભીરવાળા	
૧૪ વિજયાગૌરી ધીરજરામ શુક્લ	૨૫૯

સુરત જિલ્લો

૧ વિજયાલક્ષ્મી મહાશંકર દિક્ષિત	૩૭૭
૨ લલિતાબેન દામોદરદાસ	૩૭૬
છતત્યાર	
૩ સરલાદેવી મદનલાલ મિસ્ત્રી	૩૭૪
૪ આનું જમશેદજી મલવાધ્યા	૩૬૫
૫ મહિલાવતી ડાહ્યાભાઈ દેસાઈ	૩૬૩
૫ પદ્માવતી મનુભાઈ દેસાઈ	૩૬૨
૭ નન્દનબેન મોતીચંદ શાહ	૩૬૨
૮ ગંગાબેન નારણજી પટેલ	૩૫૪
૯ મહાલક્ષ્મી નરોત્તમ પારેખ	૩૫૩
૧૦ શારદાગૌરી ગૌરીશંકર ભટ્ટ	૩૫૧
૧૧ અચન અહેરામશાહ વગાઈવાળ	૩૫૦
૧૨ ડાહીબેન એલીઆસ વજીબેન	૩૪૮
ભાઈદાસ પટેલ	
૧૨ સવિતાબેન કલ્યાણજી દેસાઈ	૩૪૮
૧૪ એલીસાબેન નાનજી પટેલ	૩૪૬
૧૫ નનમનગૌરી રંગીલાદાસ પારેખ	૩૪૨

૧૬ સવિતા જોડાલાલ ચૌધરી	૪૪૧	૫૬ વસુમતી છોટાલાલ લનવાગા	૨૮૧
૧૭ મન્દગતી નરહરિ વૈદર	૪૩૫	૫૭ સીમાબેન દયારામ ભટ્ટા	૨૮૦
૧૭ કીરીબેન દેવજીભાઈ ગામીટ	૪૩૫	૫૭ એલીનાર શીવલાલ ખિસ્તી	૨૮૦
૧૯ ઉમિલાબેન દેન્ડી દહર	૩૮૭	૫૯ કમુબેન ડાહ્યાભાઈ દેશાઈ	૨૮૯
૨૦ સલિતાબેન નિરજાભાઈ નાયક	૪૪૨	૫૯ વજીઆબેન મોરારજી નાયક	૨૮૯
૨૦ મણીબેન મોદનલાલ દેસાઈ	૩૪૨	૬૧ સવિતાગૌરી પ્રાણજીવનચૌહાણ	૨૮૮
૨૦ મજરાબેન પરાગજી નાયક	૨૭૨	૬૧ દિવાળીબેન હરિભાઈ પટેલ	૨૮૮
૨૦ મદન છોટાલાલ દેસાઈ	૩૩૧	૬૩ વીરમતી ડાહ્યાભાઈ ઝવેરી	૨૮૭
૨૪ મરથા ઉજ્જમસીંગ પરમાર	૩૪૦	૬૪ સંતોશબેન કુંવરજી મહીઠા	૨૮૬
૨૫ કમુબેન મોદનલાલ નાયક	૪૨૫	૬૪ સવિતાબેન ગુલાબભાઈ પટેલ	૨૮૬
૨૬ શાન્તાબેન રામભાઈ દાટકર	૩૨૪	૬૬ રતનબેન લલ્લુભાઈ ધનગર	૨૮૫
૨૭ ચિરંતર શંકર બોમ્બે	૩૨૩	૬૭ કાન્તાબેન મગનલાલ રાવળ	૨૮૪
૨૮ રમણી દાદારદાસ પટેલ	૩૨૨	૬૮ મણીગૌરી કુમેરજી મહેતા	૨૮૩
૨૯ વસંતબેરી દીનમણીશંકર ગુક્લ	૩૧૯	૬૯ મજરાબેન ગુલાબભાઈ દેશાઈ	૨૮૨
૩૦ અંબાબેન લલ્લુભાઈ સાયકલવા	૩૧૮	૬૯ મણીબેન ખાવાભાઈ પટેલ	૨૮૨
૩૦ રૂક્મણીબેન મોરારજી દેશાઈ	૩૧૮	૭૧ મનુબેન મદાશંકર બ્યાસ	૨૮૧
૩૨ હી જોરી જોડીસનદાસ પટેલ	૩૧૭	૭૧ પ્રિમીબેન લલુભાઈ સારંગ	૨૮૧
૩૨ કમુબેન નાગરજી નાયક	૩૧૭	૭૧ જમનાબેન ગણિભાઈ નાયક	૨૮૧
૩૪ દસમંતીબેન દીરાલાલ મહેતા	૩૧૬	૭૧ કમળાબેન કેવળ ભાવસાર	૨૮૧
૩૪ દુર્ગાબેન પરાગગીર ગોંસાઈ	૩૧૬	૭૫ ખાનુમતી મોદનલાલ પારેખ	૨૭૯
૩૬ શાન્તાબેન ભગવતદાસ પારેખ	૩૧૪	૭૫ ચંદરમતી નગીનચંદ અટલ-વજીર	૨૭૯
૩૭ મહેગ્યાનુ પાલનજી તારાપોરવા	૩૧૦	૭૫ તારાબેન લાલભાઈ દેશાઈ	૨૭૬
૩૮ મણીબેન સવરામભાઈ દેશાઈ	૩૦૬	૭૮ કુંદનબેન રંગીલદાસ જરદોસ	૨૭૭
૩૯ હંચાબેન પ્રાણજીવન જોષી	૩૦૫	૭૯ ચંદનબેન મકનલાલ સિંધ-પુરીઆ	૨૭૬
૩૯ રૂક્મણીબેન અડીમુદીન સેયદ	૩૦૫	૭૯ શક્તીકાન્તા ચંદ્રપ્રસાદ મહેતા	૨૭૬
૪૧ કીરા જનલાલ પટ્ટાણાવાળા	૩૦૪	૮૧ પ્રીતિ મુસકે ખિસ્તી	૨૭૫
૪૨ મજરાબેન નિરજાભાઈ નાયક	૩૦૩	૮૨ કમળાબેન રણજોડજી વશી	૨૭૨
૪૩ નંદીબેન નામરજી તળાવીઆ	૩૦૨	૮૩ વીરબાળા નટવરલાલ સુતરીઆ	૨૭૦
૪૪ નાજન દાવસજી બીલીમોરીઆ	૩૦૧	૮૩ અનપૂર્ણાબેન મુકુંદરાય ચંડયા	૨૭૦
૪૫ કુસુમબેન હકમાભાઈ ચૌધરી	૩૦૦	૮૫ કમળાબેન ડાહ્યાભાઈ નાયક	૨૬૫
૪૬ શાન્તા હરિભાઈ તેલકર	૨૯૮	૮૬ કીરીબેન કુંગરા બીલ	૨૬૪
૪૭ દેવીબેન કૃષ્ણ પટેલ	૨૯૭	૮૭ સલિતાબેન ડાહ્યાભાઈ રાઠોડ	૨૬૩
૪૮ ભદ્રાબાળા જનલાલ બ્યાસ	૨૯૬	૮૭ કમળાબેન લલ્લુભાઈ નાયક	૨૬૩
૪૯ આનંદગૌરી છોટાલાલ ચાહ	૨૯૫	૮૯ કીરીબેન મગનભાઈ દેસાઈ	૨૬૨
૫૦ હરવિદ્યા ડાહ્યાભાઈ મુનીમ	૨૯૪	૯૦ ચંદ્રપ્રભાબેન જમીઅતરામ દલાલ	૨૬૧
૫૦ લલિતાબેન મોરારજી વશી	૨૯૪	૯૧ કૃષ્ણાબેન મુરશીતમદાસ મહેતા	૨૫૫
૫૨ મણી પારોજશાહ સાદરી	૨૯૩	૯૨ કુસુમગૌરી મગનલાલ પટેલ	૨૫૫
૫૩ મણીગૌરી કદાનજી પટેલ	૨૯૨		
૫૩ વેતી નાયકલાલ પટેલ	૨૯૨		
૫૩ મણીબેન ખડુભાઈ પટેલ	૨૯૨		

૯૩)તાપી નરોત્તમ મોચી	૨૪૬	૮)અલામાઈ નવરોજ શેઠના	૩૨૧
કશંચી જિલ્લો		૯)પીરોજી અમનસા ગોટલા	૩૧૬
૧)જીજીઆઈ મોરારજી	૨૪૬	૧૦)લક્ષ્મીઆઈ તોપનદાસ	૩૧૩
૧)વિદ્યાગૌરી હીરાલાલ દવે	૩૪૬	સોમ્માયા	
૩)અખીઆઈ હીરજી સોની	૨૪૩	૧૧)ભાગીરથી હીરાલાલ જાની	૩૧૨
૩)હીનાઆઈ મારકર	૩૪૩	૧૨)રૂખીનાઆઈ મોઝીઝ મહેતા	૩૦૬
૫)વર્મતઆઈ નરમેશંકર વ્યાસ	૩૩૬	૧૩)તુરગીઝ અમનસા ગોટલા	૩૦૭
૫)દેવકાઆઈ પ્રેમજી રાદીઆ	૩૩૬	૧૪)સમુઆઈ વીશરામ સોનાવાળા	૨૬૬
૭)કુંદનઆળા છોટાલાલ ઠાકર	૩૩૫	૧૫)મણીઆઈ વીશરામ સોનાવાળા	૨૮૬
		૧૬)લીલાવંતી મુળજી	૨૮૦
		૧૭)તુલસાઆઈ મુળજી મોટનપોટા	૨૫૨
		૧૮)લાણીઆઈ રામજી યુડેયા	૨૪૭

ઉ. ભા.ના મે. એન્યુ. ઇ. } (અગ્રિજમા સહી) એસ. એસ. કેમ્પરેન
સાહેબની ઓફિસ,
અમદાવાદ, તા. ૨૨-૮-૩૨ } એન્યુ. ઇન્સ. ઉ. ધાં.

(ઉ. ભા.ના મે. એન્યુ. ઇન્સ. સાહેબના તા. ૨-૬-૧૯૩૨ ના
ચત્ર નં. ૭૮૧૦ માં કરેલી સૂચનાનુસાર.)

ઈનામપત્રક

મહિકાંઠા એજન્સિસ

ખડાલ	શા. છોટાલાલ બોગીલાલે	૨-૦-૦-૦	પરખકુંડમાં આપ્યા.
"	"	૭-૦-૦-૦	ખંને રફ્ફોમા પનાસા વહેંચ્યા.
"	શાહ સોમાલાલ બોગીલાલ મંદેશરવાળા	૬-૦-૦-૦	કન્યાશાળામાં પિત્તળ- ના પ્યાલા વહેંચ્યા.
"	"	૬-૦-૦-૦	અગ્રિજ રફ્ફલ કુંડમાં.
"	"	૨-૦-૦-૦	મુજરાતી રફ્ફલમાં વિ- વોતેજક કુંડમાં.
"	"	૧-૦-૦-૦	પરખ કુંડમાં.
"	"	૬-૦-૦-૦	ખંને રફ્ફોમા પનાસા વહેંચ્યા.
"	શાહ યુનીલાલ સાંકળચંદ છીપડીવાળા.	૬-૦-૦-૦	કન્યાશાળામાં પિત્તળ- ના પ્યાલા વહેંચ્યા.
"	"	૭-૦-૦-૦	અગ્રિજ રફ્ફલ કુંડમાં
"	"	૪-૦-૦-૦	વિવોતેજક કુંડમાં.

દાથીજી	શાહ હીરાચંદ રણછોડદાસની	૨-૦-૦	કળીના લાડુ વહેંચ્યા.
	પેટી તરફથી		
	શાહ ભાષ્યંદ હમનલાલે	૦-૮-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
પરબંદી	ચુડાસમા ગનુભા રામસંગજીએ	૧-૪-૦	સાકર વહેંચી.
દાસીલ	મિ. સોમનાથ મુળજીએ	૨૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
	ગામના પાટીદાર મુહરચૌતરફથી	૧૫-૦-૦	
	પા. અંબારામ રેવનદાસે	૧-૦-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
	મિ. આતીયા પુંજીઆએ	૨-૦-૦	"
	મિ. કુમ્ભા ગણેશે	૨-૦-૦	"
દાસી	મહેતા લક્ષ્મીચંદર હરિભાઈ	૨૨-૮-૦	કન્યાશાળાને મોટું
	પેન્શનર મહેતાજી ભાવનગર		ધડિઆળ ભેટઆપ્યું.
	રોટનાએ		
	કોદારી મનસુખલાલ ગોપાળજી	૩-૪-૦	ધડિઆળની પેટી કરાવી
			આપી.
	કપોળ-દામજી રામજીએ	૩-૮-૦	કાચનો આરસોઆપ્યો.
	કોદારી કરસનદાસ લક્ષ્મીચંદ	૫-૦-૦	પિત્તળની ડોલ, લોટો
			તથા ત્રણ પ્યાલા
			આપ્યા.
	સોની મોહનલાલ લાલજીએ	૨-૦-૦	ત્રાંખાનો ઘડો આપ્યો.
અડામજ	પટેલ ગોવિંદભાઈ પ્રભુદાસના	૪૫-૦-૦	ખંતે શૂલોના વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
	વાલી બાઈ ડાહીબેને.		
કુડક	માસ્તર અટોરભાઈ હીરાભાઈ	૨-૦-૦	સાકર વહેંચી તથા
		૩-૦-૦	ગરીબ બાળકોને રોટો
			તથા ચોપડીઓ વહેંચી.
અગાળીયા	તાલુકા જુહા આર.ગો.તયા	૨૨-૦-૦	શૂલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
	" ઉદયસિંહ કે.ગો.તયા		
	" જુહા એચ. ગોહિલે		
સુંડલા	આઈ શીવકર તથા બાઈ સંતોક	૧૨-૦-૦	"
	પા. ઘેલદાસ પ્રાણદાસની		
	વિધવાઓએ		
	મુચાર મન મોહને	૧૦-૦-૦	"

ખેડા જિલ્લો

ખટનાલ	ખતેજડાના મુતાર જીવરામ	૬-૦-૦	પિત્તળના પ્યાલા તથા
	પિતાંબરે		પતાસાં વહેંચ્યા.
	રતોના પટેલ સોમાભાઈ	૬-૦-૦	"
	શંકરભાઈ એ		
	રાસણાના પા. શામળ રણછોડ	૫-૦-૦	પિત્તળના પ્યાલા
	તથા પા. લક્ષુ મનોરદાસે	૪-૦-૦	રકાબી ખાંડસાથે વહેંચ્યા.

અહીમા	શાહ ગોરધનભાઈ નાયજી- ભાઈ એ	૨૫—૦—૮
આંત્રોલી	મલીઆતજના પંડ્યા દેવજી- કર હરગોવિંદે	૪—૦—૮
	કનીપુરના શાહ મગનલાલ ગુલાબચંદે	૧—૦—૮
	શાહ સનિવાસ મગનલાલે	૨—૦—૮
	ખાઈ હરિ પા. નારણ સુંયા- ની વિધવાએ	૭૫—૦—૮
	કનીપુરના વતની શા. મગ- નલાલ ગુલાબચંદે	૧૫—૦—૮
છીપડી	વાળંદ મોતીભાઈ લક્ષ્મીભાઈ એ	૭૫—૦—૮
સામરખા	પા. ભાઈલાલભાઈ નારજી- ભાઈ એ	૫—૦—૮
	પા. નરસિભાઈ માધવભાઈ એ	૫—૦—૮
સુરાસામળ	મરીડાના પા. છોટાભાઈ ઝવે- રભાઈ એ	૬૦—૦—૮
આમોદ	વડોદરાના પા. અંબાલાલ બાબરભાઈ એ	૩૩—૧૪—
	” પા. નાયાભાઈ બહેચરભાઈ એ	૧૮—૮—
કલાનવાડી	મુજપરના ઠંઠર પીનામ્બર હરગોવિંદાસે	૨૨—૮—
	જાયાપુરીના ઠંઠર ચીમનલાલ બદવજી એ	૨૨—૮—
દહેમી	અલારસાના પા. દેશાઈ ભાઈજી એ	૨૨—૪—
	આણંદના મિ. ઝવેરભાઈ કરીભાઈ એ	૪૧—૮—
	ગોરીઆવીના પા. ભાઈજી જેસંગભાઈ એ	૩૫—૪—

દહેમી	કિન્નલોડના પા. આશાભાઈ	૩૫—૦—૦	જર્મનના ખ્યાલા, પતાસાં
લાલી	લલુભાઈ એ		વહેંચ્યાં, ફેડમાં આપ્યા.
	શા. પોપટલાલ મલુકચંદે	૪—૦—૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
	આઈ રેવા પા. આત્મારામ	૧—૦—૦	"
	છગનની વિધવાએ		
વાણી	પા. કાલીદાસ રણછોડભાઈ એ	૧૨—૦—૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
	પા. આદિતભાઈ દાજીભાઈ એ	૧૨—૦—૦	"
કંબોડા	શાહ અમૃતલાલ ગીરધરદાસે	૧૦—૦—૦	ગરીબ વિદ્યાર્થીઓને ચોપડીઓ તથા રહે-ટો વહેંચી.
ગોસેલ	આઈ ખોટી પાટણવાડીઆ	૧૦—૦—૦	સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
	ભાઈજી લખાભાઈની વિધવાએ		
	પા. શંકરભાઈ નારણદાસે	૧૦—૦—૦	"
મુરકુવા	મિ. લલુભાઈ ખુશાલભાઈ એ	૫—૦—૦	પિત્તળના ખ્યાલા વહેંચ્યા.
	મિ. હરમાનભાઈ રામદાસે	૧૫—૦—૦	જર્મનના ખ્યાલા ૨-કાળી વહેંચ્યા.
આમરોલ	રાઠોડ કાભઈ કાભઈ એ	૨૦—૦—૦	સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
	આમળગામના શા. વાડીલાલ	૨૦—૦—૦	"
	ગોપાળદાસે		
શ્રીગંગાવ	મેટાશીના પા. પ્રભુદાસ	૨૦-૧૨—૦	કન્યાઓને ચોટણીઓ તથા સ્કૂલમાં પિત્તળના ખ્યાલા તથા મિઠાઈ વહેંચી.
	જીવાભાઈ એ		
	પા. શંકરભાઈ નાગરભાઈ એ	૧૨-૧૦—૦	સ્કૂલમાં પિત્તળના ખ્યાલા તથા મિઠાઈ વહેંચી.
શ્રીગંગાવ	ખડોલના પા. છાજાભાઈ પ્રભુદાસે	૧૩-૧૫—૦	સ્કૂલમાં પતાસાં તથા ખ્યાલા વહેંચ્યા.
	મિ. રેવાશંકર સદારામ તંયા	૨૦-૧૪—૦	સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
	પા. શનાભાઈ વહાલાભાઈ એ	૨૦-૧૪—૦	"
અહીંમા કરોલી	પગી ભાઈજી દાજીભાઈ એ	૨૫—૦—૦	"
	ફકર સુનિલાલ જગજીવને	૯—૦—૦	વિદ્યાર્થીઓને પિત્તળના ખ્યાલા રકાળી તથા પતાસાં વહેંચ્યાં.
ગાજણા	કાકોર શ્રી મોતીસિંહજી મહેરામણ સિંહજી એ	૧૨—૦—૦	સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
		૩—૦—૦	કળીના લાકુ વહેંચ્યા.
	પંડયા મણીશંકર હરિભાઈ એ	૧૨—૦—૦	સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.

ગાજણા	મિ. ગલાખસંગ ફૂલાભાઈ જાદવે	૧૨—૦—૦	સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓને
બાનેર	મિ. રતીલાલ લલ્લુભાઈ ઠક્કરે શાહ યુનિલાલ નંદલાલખીન રણુછોડદાસે	૧૨—૦—૦ ૪—૦—૦ ૨—૮—૦	„ [જમાડયા પતાસાં વહેંચ્યાં તથા પિત્તળની પવાલી પર- બમાં આપી.
વાલ્લાવર્ગ	મિ. ગોરધનદાસ મોતીરામ પંડ્યાએ	૧૨—૦—૦	સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
બાનેર	રૂદણના શા. આશાલાલ કહા- નદાસે	૩—૦—૦	ગરફી વહેંચી.
વડયલ	સ્કૂલના શિક્ષકોએ મળી ઠક્કર ડાહ્યાભાઈ વનમાળીદાસે	૩—૦—૦ ૪૧—૦—૦	પેંડા વહેંચ્યા. બને સ્કૂલના વિદ્યા- ર્થીઓને જમાડયા.
હેરંજ	ગરાસીઆ મહીડાં ડુલજીભાઈ હરિભાઈએ ગરાસીઆ અમરસંગ બેચર- ભાઈએ શાહ આશારામ લખમીચંદે	૧૦—૦—૦ ૭—૦—૦ ૨—૮—૦	સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા. મિઠાઈ વહેંચી. ગરીબ વિદ્યાર્થીઓને ચોપડીઓ વહેંચી.
વરસોળા	પીઝના શીવાભાઈ શંકરભાઈ પટેલે	૧૨—૦—૦	કન્યાઓને જર્મનસિ- લ્સરના ટાટ વહેંચ્યા તથા છોકરાઓને પતાસાં વહેંચ્યાં.
	સિદ્ધજના ધનજીભાઈ અંબા- ધદાસ પટેલે	૭—૮—૦	કન્યાઓને જર્મનસિ- લ્સરનાં પવાલાં તથા છોકરાઓને પનાસા વહેંચ્યાં.
કનીજ	સુતાર આત્મારામ ઇશ્વરભાઈએ	૧૦—૮—૦	સ્કૂલમાં પરબ બેસાડી.
નામણુ	ગામલોક તરફથી	૨૭—૮—૦	પિત્તળના પ્યાલા રકા- બી વહેંચ્યા તથા વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
	મધ ઝવેર બારેઆ લખજી ભક્તિની વિધવાએ	૧૮—૪—૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
ગેલગઢ	પટેલ ગલાભાઈ ચામળે પા. ચતુરભાઈ મૂળજીભાઈ તથા ખીજા ગૃહસ્થોએ મળી	૧૨—૦—૦ ૨—૦—૦	„ પતાસાં વહેંચ્યાં.
રાણીયા	ઠાકોર સાહેબ ગણુપતસંગ જસવંતસંગે શા. જોડાલાલ અમીચંદ નર- માલીનાએ	૩—૦—૦ ૮—૦—૦	„ પતાસાં પુસ્તકો તથા કપડા વહેંચ્યાં.

હમિયનમાં વધારે

કિંમતમાં ઘટાડો

કેળવણીખાતાએ મુંબઈ ઇલાકાની દરેક નિશાળમાં ટેક્સ્ટબુક તરીકે ચલાવવાને મંજૂર કરી છે.

લેખનકળા કોપિબૂકો

ઉત્તમ { ગુજરાતી અને બાળબોધ છ નંબરમાં } શ્રીવીસ
કાબજ { દરેક નંબરની કિંમત બે આના } પાનાં

આમ્ય, મ્યુનિસિપલ, લોકલબોર્ડ, ખાનગી વગેરે અનેક સાળાઓમાં ખાસ પસંદગીથી ચાલતી કોપિ જે બાળકો અને શિક્ષકોમાં સારા અને સુંદર બોધપ્રદ વાંચી માટે પ્રસિદ્ધ થયેલી છે, એવી લેખનકળા કોપિ વાપરવા અમેા નમ્રભાવે વિનંતિ કરીએ છીએ. હપલી સૂચના વિધાના ઉપાસકો, અધ્યાપકો અને કેળવણીના કાર્યમાં ઉત્સાહથી રસપૂર્વક લાગ લેનારાઓ સદર લેખનકળાને યોગ્ય રીતે તપાસી તેના અંદરના વિષયો અને પદ્ધતિને જોઈ યોગ્ય ઇન્સાફ આપશો.

૨૫૦ અને તે હપરાંત કોપિ ખરીદનારને સેંકડે ૩૦ ટકા હમિયન આપનામાં આવશે. પેકિંગ અને રેલ્વે ખર્ચ પણ આપવામાં આવશે, પણ પોસ્ટ મારફતનું કે સ્ટેશનથી આગળનું ખર્ચ આપવામાં આવશે નહિ.

લેખનકળા કોપિબૂકોને બંધબેસતી નંબર ૧ થી ૬ સુધીની સ્ટીલ પેનો ખાસ મંગાવી છે તેની દરેક ભાડસમાં એક નંબરની હજનખારની કિં.રૂ. ૧૫૫

મુંબઈ-હાદિયાભાઈ જગજીવનદાસ એન્ડ સન્સ,

કાલકાદેવી માતાના મંદિર સામે દુકાન નં. ૩૬૭.

અમદાવાદ-પાનકાર નાકા-મેસર્સ એસ. બી. શાહની કુંપનિ,

ગોધરા-એમ. વકીલ બ્રધર્સ, સરાફ બજાર.

કેળવણીખાતાના મે. ડિરેક્ટર સાહેબે મુંબઈ ઇલાકાની પ્રાથમિક શાળામાં ટેક્સ્ટબુક તરીકે મંજૂર કરેલો

દેશીહિસાબ

ભાગ ૧ લો

કિંમત ૦-૧-૬

ઘણાજ સુધારા તથા વધારા સાથે બહાર પડ્યો છે.

અત્યાર સુધી ઘણા દેશીહિસાબો બહાર પડ્યા છે, પરંતુ ખાતા તરફથી મંજૂર થયેલો ફક્ત આજ દેશીહિસાબ છે.

મળવાનું ઠેકાણું:-મેસર્સ એન. ડી. મહેતાની કું.

બુકસેલર્સ એન્ડ પ્રિન્ટીસર્સ.

ટે. ૩૬૭ કાલકાદેવીરોડ-મુંબઈ

પ્રથમ કાઠિઆવાડ શિક્ષક સંમેલનમાં 'પ્રશંસા પામેલી યોજના અનુસાર તૈયાર કરવામાં આવેલું અને મુંબઈ ઇલાકાની ગુજરાતી ટેક્સ્ટબુક કમિટીએ પ્રાથમિક શાળાઓના શિક્ષકોના ઉપયોગ માટે તેમજ ટ્રેનિંગ કોલેજો માટે મંજૂર કરેલું

ગણિત પ્રવેશ પુ. ૧ હું અને તેને લગતાં સાહિત્યો

વડે પ્રત્યેક શિક્ષિત માળાપ નાનાં બચ્ચાઓને બાળમંદિરના સરખી કેળવણી આપી શકે છે.

આના સંબંધમાં અગ્રગણ્ય કેળવણીકારો શું કહે છે ?

“મિ. શેખની વિચાર સરણી નવી છે અને આવકારદાયક છે. ડૉ. મૉન્ટેસરિએ ગણિતનાં જે સાધનો બનાવેલાં છે તેની સાથે આ સાધનો મળતાં છે છતાં આ સાધનો સ્વતંત્ર બુદ્ધિથી અને અનુભવથી ઉપજાવેલાં છે.”

“ગણિતના વિષયમાં આ પહેલ છે.”

દક્ષિણામૂર્તિ-લાવનગર.

ગિજુભાઈ બધેકા.

“આ પુસ્તક તેમજ તેને લગતાં સાહિત્યો તૈયાર કરવામાં અને તેને છપાવવામાં મિ. શેખ કેવળ સેવાભાવથીજ પ્રેરાયા છે.”

મૂળજીભાઈ ચતુરભાઈ પટેલ.

પ્રિન્સિપાલ હંટર ટ્રેનિંગ કોલેજ ફોર મેન-રાજકોટ.

“રંગ, રસ, રમત અને સર્જનથી બાળક શીખે છે તે માનસ-શાસ્ત્રના મુદ્દા ઉપર આ ગણિત પ્રવેશની રચના છે.”

ગજાનન ઉ. ભટ્ટ, એમ.ઈડી. (લીટ્ઝ) એમ.આર.એસ. ટી. લંડન.

“આ બાળકોનું પુસ્તક નથી પણ અસંખ્ય રંગબેરંગી ચિત્રોનું અને નકશાઓનું એક રમકડું છે.”

મુંબઈ સમાચાર, તા. ૧૮ જૂન ૧૯૩૨

“મિ. શેખે ગણિત પ્રવેશનું પુસ્તક અને તેને લગતાં વિવિધ સાહિત્યો થોડા શિક્ષણક્ષેત્રમાં નવો પ્રકાર પાડ્યો છે.”

પોપટલાલ અંબાણી.

હેડ માસ્ટર, બાર્ટન ટ્રેનિંગ કોલેજ ફોર વીમેન-રાજકોટ. ગણિત પ્રવેશ પુ. ૧ હું કિ. રૂ. ૦-૨-૬ શિક્ષક આજીતિ કિ. રૂ. ૦-૬-૦

સાહિત્યો—જડા કાર્ડ બોર્ડ ઉપર ચોટાડેલા ૬ નં.શા, ૨૦૦ રમકડાંનાં ચિત્રો લાકડાની સ્લેટો વગેરે ૧૬ જૂદા જૂદા પ્રકારની વસ્તુઓ લોખંડની સુટ કેસ પેટી સાથે કિ. માત્ર રૂ. ૩-૦-૦. દરેક બોટા શહેરમાં બુકસેલરોને ત્યાંથી મળી શકશે.

ગણિતપ્રવેશ ઓફિસ, શેખ બધર્સ-રાજકોટ.

ધ. સ. ૧૯૨૭ ના નવા સુધારેલા અભ્યાસક્રમ મુજબ
બહાર પડ્યાં છે ! ❧ બહાર પડ્યાં છે !

આજેજ મંગાવો.

નવીન પદ્ધતિ દર્શાવનારાં { પ્રાથમિક શાળાનાં } નવીન યોજનાથી લખાએલાં

અંકગણિત

[પદ્ધતિવિભાગ તથા અભ્યાસવિભાગ : શિક્ષકો સાહે.]

આજપોથી { ભાગ ૧ લો } પુસ્તક ૧ હું :
 બાળવર્ગ માટે { કિંમત રૂ. ૦-૭-૦ } પહેલા ધોરણ માટે

[પદ્ધતિવિભાગ : માત્ર શિક્ષકો સાહે.]

પુસ્તક ૨ બું : { ભાગ ૨ નો } બીજા ધોરણ માટે.
 પુસ્તક ૩ બું : { કિંમત રૂ. ૦-૮-૦ } ત્રીજા ધોરણ માટે.
 પુસ્તક ૪ યું : { ચોથા ધોરણ માટે.

[અભ્યાસવિભાગ : માત્ર વિદ્યાર્થીઓ સાહે.]

પુસ્તક ૨ બું : { ભાગ ૩ નો } બીજા ધોરણ માટે.
 પુસ્તક ૩ બું : { કિંમત રૂ. ૦-૭-૦ } ત્રીજા ધોરણ માટે.
 પુસ્તક ૪ યું : { ચોથા ધોરણ માટે.

: લેખક :

ગૌરીશંકર જટાશંકર ભટ્ટ,	ગોહનલાલ હરજીવન પંચોલી,
બી. એ. એસ. ટી. સી. ડી.	આસિ. ગારતર,
એડમિનિસ્ટ્રેટિવ ઓફિસર,	સિટિ દાહરકૂલ,
યુનિસિપલ સ્કૂલબોર્ડ, મુરત.	અમદાવાદ.

નમુનાની પત્રિકા મંગાવો : લખો.

મેનેજર, ધી ગુજરાત ઓરિએન્ટલ બુકડીપો,

રીચીસ્ટ, અમદાવાદ

ગાંડીવ એટલે બાળસાહિત્ય

સર્વત્ર વખણાયેલી રૂપાળી રસીલી ચોપડીઓ

૧ ટોલ્સ્ટોયની ૩ વાતો	૦૮/-	૨૩ હાથી કમકમ ચાલે	૦/-
૨ બકુલ	૦૮/-	૨૪ બાળકાચરી	૦/-
૩ ગિરબલનો બન્ધુ	૦૧	૨૫ ચોપગાની ચતુરાર્થ	૦૧
૪ મૂરખરાજ	૦૧	૨૬ મધેડાનું રાજ	૦/-
૫ નીલમ	૦૮/-	૨૭ રમકડાની દુકાન	૦/-
૬ ભીષ્મ	૦૧	૨૮ બકુલ જમરૂખ	૦/-
૭ જયઅન્નરંગ	૦૮/-	૨૯ મલ્લો મસ્તાનો	૦/-
૮ બાળવિદાર (૧)	૦૧	૩૦ બગાળા ગિરબલ	૦૮/-
૯ વાઘોનું વન	૦૧	૩૧ ભૂતમૂલામણી	૦/-
૧૦ બકુલ હાર	૦૧	૩૨ સવાકાની આપનીતી	૦/-
૧૧ બરડીપુરી	૦૧	૩૩ ખોટી ખોટી વાતો	૦૧
૧૨ શોનાકુમારી	૦૧	૩૪ સિપાઈ દાદા	૦/-
૧૩ તોફાની ટીપુડો	૦૮/-	૩૫ મધપૂડો	૦૧
૧૪ કચું મર	૦/-	૩૬ કોવસાકાકા	૦/-
૧૫ ધૂપસળા	૦૧	૩૭ સ રસ	૦/-
૧૬ બાળવિદાર (૨)	૦૮/-	૩૮ કીર્તિરત્ન	૦૧
૧૭ મોતીના દાણા	૦/-	૩૯ રિક્ષીટિક્ષી	૦૧
૧૮ કેરીના ભજવા	૦/-	૪૦ સારંગીવાજો	૦/-
૧૯ એક હતો કૂતરો	૦૧	૪૧ ખરેખરી વાનો	૦/-
૨૦ નવનાત	૦/-	૪૨ ગોસાળની ગોજ	૦/-
૨૧ મિયાઈ	૦/-	૪૩ રસીદની પેટી	૦/-
૨૨ મેધકતુક	૦૧	૪૪ પુસ્તકાલય	૦/-
		૪૫ પ્રાણીપુરાણ	૦/-

.. નવી નવી છપાતી બાલ છે *

ઇનામ-સહાણી માટે અન્નોદ

મુંબઈ, અમદાવાદ, કરાંચી, વડોદરા, નડિઆદ ભરૂચ વગેરે સ્થળે
બધા બુકસેલરો વેચે છે.

મુંબઈ ઇલાકાના કેળવણીખાતાએ પ્રાથ-
મિક શાળાઓમાં શિક્ષકોના ઉપયોગમાં
લેવા માટે તથા (ધોરણ ૪ ના માટે)
ટેક્સટબુક તરીકે મંજૂર કરેલું

તથા અભ્યાસક્રમને અનુસરીને નવીન
દૃષ્ટિથી ચોખ્ખું કરેલું

સરળ બાળ અંગગણિત
(ચોથા ધોરણ સુધીનું)

રચનાર

ભોગીલાલ કેશવલાલ પટવા,
બી. એ. એસ. ડી. સી. ડી.

અને

વસંતભાઈ દયાળભાઈ દેસાઈ, એસ. ડી. સી.

મુંબઈ ઇલાકાના સરકારી કેળવણીખાતાએ
તથા વેસ્ટર્ન ઈન્ડિયા સ્ટેટ્સ એજ્યુકેશનલ
ટેક્સટબુક તરીકે મંજૂર કરેલો

ગુજરાતીનો સરળ ઇતિહાસ

કર્તા

મનમુખારામ મણિશંકર દિવેદી
બી. એ. એસ. ડી. સી. ડી.

કિંમત ૦-૩-૦

શુદ્ધિપત્ર પરીક્ષા માટે યોગ્ય ઉપયોગી

હિંદનો સરળ ઇતિહાસ

કર્તા-વલ્લભભાઈ લલ્લુભાઈ પટેલ, અને
પ્રભુલાલ અંબુતલાલ ઠાકર.

કિંમત ૦-૧૧-૦

પ્રાથમિક પુસ્તક તરીકે મંજૂર કરેલું

નવીન વ્યાકરણ લા. ૪

પા. કા. પરીક્ષા માટે યોગ્ય ઉપયોગી છે.

પૃષ્ઠ ૨૧૬, કિંમત ૦-૧૨-૦

આ પુસ્તકમાં સંધિ, સમાસ, અવ્યય,
વિકાકિતના અર્થ, પૃથક્કરણ, સંયોગી-
કરણ, કવિતા વિચાર, અલંકાર વગેરે
બાળજાતોનું સરળ અને સ્પષ્ટ વિવેચન
મૂળાદિખંડો અને મનોમતન સાથે
કરેલું છે.

લેખક-મૂ. હી. ચોકસી એમ.એ.
દે. મા. પ્રે. રા. દે. કોલેજ, અમદાવાદ.

મુંબઈ ઇલાકાના સરકારી કેળવણીખાતાએ
ટેક્સટબુક તરીકે મંજૂર કરેલો.

નવી સુધારેલી આવૃત્તિ

ભરતખંડનો સરળ ઇતિહાસ

અને

રાજ્યવ્યવસ્થા

બનાવનાર

વિઠ્ઠલદાસ ધનંજીભાઈ પટેલ,

સુધારો વધારો કરનાર

મૂળજીભાઈ હીરાલાલ ચોકસી

એમ. એ.

કેદમાસ્તર પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ.

પૃષ્ઠ ૪૦૦. કિંમત રૂ. ૧-૦-૦

તા. ૬-જુનિ આવૃત્તિ કિંમત ૦-૬-૦

વાળી એઈસો તો વળી તે મળશે.

પ્રાથમિક શાળાના છઠ્ઠા તથા સાતમા
તથા માધ્યમિક શાળાના ચોથા

ધોરણ સાર

આરોગ્ય વિજ્ઞાન પ્રવેશપોથી

કર્તા

પ્રીતમરાય વ્રજરાય દેસાઈ

બી. એ. એસ. ડી. સી. ડી.

કિંમત ૦-૬-૦

ગુજરાતી કન્યાશાળાના બીજા ધોરણથી

છઠ્ઠા ધોરણ સુધી

ગૃહવિજ્ઞાન પ્રવેશપોથી

કર્તા

પ્રીતમરાય વ્રજરાય દેસાઈ

બી. એ. એસ. ડી. સી. ડી.

એસ. બી. શાહની કંપુનિ-પાનકોર માકા-અમદાવાદ

અનુક્રમણિકા.

ક્રમ નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૧	શાળા એ સમાજનું અંગ છે	૩૬૭
૨	બુદ્ધિશીલતા અને હસ્તકામ	૩૭૦
૩	હરખાજ મકવાણો અને ગુજરાતમાં ઝાલાઓ અને દેસાઈઓનો અમલ	૩૭૨
૪	કિરણના ચમત્કાર	૩૭૭
૫	પાકમાં રસ	૩૮૦
૬	રેડક્રોસ સોસાયટી	૩૮૬
૭	માનામૃત	૩૯૩
૮	આટલું તો જરૂર પાડે રાખજો	૪૯૫
૯	સને ૧૯૩૨ માં લેવાએલી છોકરાઓ માટેની વ. કા. પરીક્ષામાં જેઠેલા વિદ્યાર્થીઓના કામની સમાલોચના-ખામીઓ તથા તે સુધારવાની ચૂચના સાથે	૩૯૬
૧૦	ઉદ્ધ વ. કા. પરીક્ષામાં જેઠેલા વિદ્યાર્થીઓના કામની સમાલોચના. ૪૦૧	૪૦૧
૧૧	ભરૂચ રેડક્રોસ સોસાયટીની ડિરેક્ટર સાખા	૪૦૩
૧૨	(સિંધપ્રાંત બાદ કરતાં) મુંબઈ મહાકામાંની છોકરાઓ માટેની ગુજરાતી-ઉદ્ધ પ્રાથમિક શાળાઓ માટેનો અભ્યાસક્રમ	૪૦૪
૧૩	સરકારી જાહેરખબરો... ..	૪૩૩
૧૪	ખાનગી જાહેરખબરો... ..	૪૭

દેશીનામું. ટેક્સ્ટબુક. કિ. ૫ આના.

પુસ્તક ઉત્તમ મનાએલું છે. આજ સમય પ્રમાણે ચોપડા અને દુરીઓની લખાવટના સુધારા ઉપરાંત જેઠે, શેરા, વિમા અને પોસ્ટલ એડર્સ વિશે પુરી માહિતી તથા જુનાં મનોમત્ત ઉપરાંત નવાં ૧૯ મનોમત્ત લખાવટ કર્યા છે. એક વાર વાંચી શ્રદ્ધતા કરવા વિનંતિ છે. પોસ્ટલ ૦-૨-૦ મુંબઈ—એન. એમ. ત્રિપાઠી મુરત—ક. ના. ની કંપનિ ભારત—દેસાઈ સ્વયં, શુકલેશ્વર. એન્ટ—અમદાવાદ મોજેકલાલ ભાઈચંદ શાહ, છંગનલાલ લલિતભાઈ શાહ, વાયુચક્તા ગોહિસ, પેલેસ્ટ્રો-વડોદરા.

ગુજરાત શાળાપત્ર

પુસ્તક ૬૨] ડિસેમ્બર સને ૧૯૩૨ [અંક ૧૨

શાળા એ સમાજનું અંગ છે

સમાજ એ અનેક કુટુંબોનો સમૂહ છે. કુટુંબમાં માતા, પિતા, પુત્ર-પુત્રી વગેરે વ્યક્તિઓ એક બીજાના સહકાર અને સનેહના તંત્રથી જીવન ગુજારે છે. સમાજમાં ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારના કુટુંબોની વ્યક્તિઓનો એક-બીજા સાથે જીવનવ્યવહાર ચાલે છે. ગૃહ, જ્ઞાતિ, શાળા, ધર્મસંસ્થા, રાજ-વ્યવસ્થા વગેરે સમાજની સંસ્થાઓની અસ્પર્શ અસરથી બાળકનું જીવન ધડાય છે. સમાજના આદર્શ તથા પ્રવૃત્તિનું પ્રતિબિંબ શાળામાં હોવું જોઈએ, કારણ કે જે બાલકનું સેવન વિદ્યાર્થી શાળામાં કરે છે તેના અનુભવ તેને જાહેર જીવનમાં કરવાનો હોય છે. જ્યારે શાળાની પ્રગતિ સમાજમાં થતા ફેરફાર સાથે બંધબેસતી હોતી નથી, ત્યારે વિદ્યાર્થી શાળા છોડ્યા પછી ધણો મુઝાય છે. કેવી રીતે જીવન ગુજારવું એ તેને મદદ પ્રશ્ન થઈ પડે છે. કેટલીક વખત હોશિયાર વિદ્યાર્થીઓ તેમના મનોબળ અને હૃદયની શક્તિને આધારે સમાજના ધ્યેયને અનુકૂળ તેઓ જીવનમાં પરિવર્તન કરી શકે છે, પણ સાધારણ રીતે તો શાળા એ જીવનની તૈયારીની તાલીમ આપવાની મંસ્થા છે. જો શાળા અને સમાજની પ્રવૃત્તિઓ વચ્ચે વિરોધ હોય છે, તો વિદ્યાર્થીઓ તેમના જીવનના આદર્શોનો અનુભવ કરી શકતા નથી અને તેમની શક્તિ છિન્નભિન્ન-અવ્યવસ્થિત થઈ જાય છે. આ કારણને લીધે દરેક યુગમાં સમાજની બાલકોમાં જેવો ફેરફાર થાય છે તેવો ફેરફાર શાળાની પ્રવૃત્તિમાં

જોવામાં આવે છે. જ્યારે વસ્તુસ્થિતિ હિલટી હોય છે ત્યારે વ્યક્તિને તેમજ સમાજને ઘણી હાનિ થાય છે. આ બાબત રપષ્ટ કરવાને વ્યક્તિ અને સમાજનો અરરપસર કેવો સંબંધ છે તે જોઈએ.

સમાજ એક આપણા શરીર જેવું અંગી છે. જેમ જુદા જુદા અવયવોની અરરપસર ક્રિયાથી શરીરનો નિર્વોદ થાય છે, તેમ સમાજનાં જુદાં જુદાં અંગની પ્રવૃત્તિથી તેની પ્રગતિ થાય છે. જેમ શરીરની સ્વચ્છતા અને આરોગ્ય ઉપર જુદા જુદા અવયવોની શક્તિનો આધાર છે તેમ સમાજના સામર્થ્ય અને શક્તિવડે વ્યક્તિઓનું પોષણ અને વિકાસ થાય છે. આ પ્રમાણે શાળાની અસર સમાજ ઉપર માથે છે અને સમાજની અસર શાળા ઉપર થતી જોવામાં આવે છે. આ બંને સંરમાઓ એકબીજાથી નિરાળાં થઈ શકે એમ નથી. જેમ આપણો હાથ શરીરથી છુટો પડતાં તે હાથ કહેવાતો નથી, તેમ જો વ્યક્તિ સમાજથી છુટી પડે છે તેને સમાજની પ્રાકૃતિક તેમજ માનસિક સંપત્તિનો લાભ મળતો નથી. જ્યારે સમાજ નિર્જન સ્થિતિમાં આવી પડે છે, ત્યારે શાળામાં તૈયાર થએલી વ્યક્તિઓમાં જોમ અને શક્તિ હોય છે તો તેઓ સમાજમાં સુધારો કરી તેને ઉચ્ચ સ્થિતિએ લાવે છે.

આ પ્રમાણે શાળા એ સમાજનું અંગ છે એટલે તેની પ્રવૃત્તિનું પ્રતિબિંબ તેમાં પડે છે એટલુંજ નહિ, પણ મુખ્યવસ્થિતે શાળાની સારી અસર સમાજ ઉપર થાય છે; તેથી કેળવણીકારની એક ખાસ ફરજ છે કે શાળાની વ્યવસ્થા સમાજની પ્રવૃત્તિને અનુકૂળ થઈ પડે તેવી કરવી જોઈએ. જ્યારે સમાજમાં અનેક જાતના આર્થિક, માનસિક, આત્મિક કે પ્રાકૃતિક ફેરફાર મતા હોય અને શાળા છેલ્લાં પચાસ કે સાઠ વર્ષ ઉપરની બાવના મુજબ કામ કરતી હોય છે; ત્યારે શાળા તેમજ સમાજનું શ્રેય સાધી શકાતું નથી. આ દૃષ્ટિથી જોતાં આપણી શાળાઓ ધંધા પાછળ પડી ગઈ છે. છેલ્લાં ત્રીસ વરસમાં ઘણા ફેરફારો આપણા સમાજમાં થયા છે. હાલમાં પ્રજાનું મનસ કેવળ જલ્દાઈ જએલું છે. અન્યથા આદારવ્યવહાર, કષ્ટ કે સમાજની કોઈ પણ અંગની સ્થિતિમાં મદદાન ફેરફારો થએલા જોવામાં આવે છે. શાળાનું જીવન તેને પહોંચી વળવાને માટે ઘડવામાં આવ્યું છે ? શાળાની પ્રવૃત્તિની અસર સમાજનાં બધાં અંગો ઉપર થોડી કે વધતી થાય છે અને તેને લીધે આખરે તેનું જીવનસ્વરૂપ નક્કી થાય છે. આ કારણને લીધે સામાજિક પરિવર્તનને અનુકૂળ શાળામાં જો ફેરફાર કરવામાં આવે તો વ્યક્તિ તેમજ સમાજ બંનેને તે લાભગ્રસ્ત છે.

પ્રાથ્મિક દેશમાં હાલમાં જે ત્રણ મોટા ફેરફાર સમાજમાં થયા છે તેનું પ્રતિબિંબ શાળાના જીવનમાં દૃષ્ટિગોચર થાય છે. આપણું જીવન દિવસ દિવસે ઉદ્યોગપ્રધાન થતું જાય છે. ખેતીપ્રધાન જીવનમાં પરિવર્તન થવાથી તેની અસર સમાજ ઉપર ભારે થઈ છે અને તેને લીધે વ્યક્તિની પ્રવૃત્તિમાં પણ મોટો ફેરફાર જોવામાં આવે છે. ઔદ્યોગિક જીવનને અંગે જે ગુણોનો વિકાસ વ્યક્તિમાં થાય છે તે ખેતીમય જીવનને અનુકૂળ હોતા નથી. આ કારણને લીધે જે દેશમાં ઔદ્યોગિક પરિવર્તન થયું છે ત્યાં સમાજ-યંત્રના બધાં ચક્રોની ગતિમાં ફેરફાર થયો છે અને તેને લીધે વ્યક્તિના જીવનનો હેતુ પણ બદલાઈ ગયો છે.

આની સાથે સંબંધ ધરાવતી બીજી બાબત વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિની છે. જગતમાં સર્વત્ર કુદરતના નિયમનું સામ્રાજ્ય છે. કુદરતમાં ક્રમ, વ્યવસ્થા અને નિયમ તેના દરેક ક્ષેત્રમાં જોવામાં આવે છે. બાકી દૃઢ માન્યતાને લીધે જુના જીવનના આદર્શ અને પ્રવૃત્તિમાં મોટો ફેરફાર થએલો જોવામાં આવે છે. વહેમ, કલ્પના, નિરંકુશ ખ્યાલ વગેરે અસ્વાભાવિક માનસિક ક્રિયાઓને બદલે નિયમની અસ્ખલિત સત્તા કમલે કમલે અનુભવવામાં આવે છે, તેથી ધર્મ, રાજ્ય, ગૃહ વગેરે સમાજનાં અંગની પ્રવૃત્તિમાં મહાન પરિવર્તન થયું છે. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો હાલમાં દરેક બનાવની કસોટી શુદ્ધિની સ્વતંત્ર ક્રિયાથી કરવામાં આવે છે. વ્યક્તિના વિચારમાં આવી રીતની વૈજ્ઞાનિક પદ્ધતિ હોવાથી ભવિષ્યની પ્રવૃત્તિનો નિર્ણય ગીઠા તરંગ કે કલ્પનાને વશ થઈ કરવાનો નથી, પણ જે વસ્તુસ્થિતિ હોય છે તેના ઉપરથી આગળ ઉપર શું થશે તેનો નિર્ણય કરવામાં આવે છે.

આ પ્રમાણેના વ્યક્તિ સ્વાતંત્ર્યના કળ રૂપે હાલમાં જગતમાં સર્વત્ર પ્રજ્ઞાશાસનની ભાવના આગળ ધપતી જોવામાં આવે છે. પ્રજ્ઞાનું હિત સાચવવું અને તેની પ્રગતિ કરવી એ રાજ્યનો ધર્મ છે એવો વિચાર ધણી ઝડપથી સમાજમાં ફેલાતો જાય છે. રાજ્યોના દેવી હકની ભાવના એ હાલમાં એક પ્રાચીન અર્થુ વસ્તુ જેવી લાગે છે, અને દરેક વ્યક્તિને પોતાનો આત્મનિર્ણય કરવાનો હક હોવાથી તેને તેની જીવનની વ્યવસ્થા કરતાં આવડવું જોઈએ એવો વિચાર સર્વ સામાન્ય થતો જાય છે. દુંદામાં ઔદ્યોગિક જીવન, વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિ તથા પ્રજ્ઞાશાસન એ હાલમાં આપણા જીવનનાં મુખ્ય ત્રેરક બળ છે. તે સિદ્ધ કરવાને માટે શાળાની વ્યવસ્થા દોવી જોઈએ. ન્યાંસુધી આ ત્રણ બાબત શાળાના જીવનમાં જોવામાં આવે નહિ, ત્યાંસુધી વિદ્યાર્થીની ભાવના સત્વરથી અને અપૂર્ણ હોય એ

સ્વાભાવિક છે. જે આપણે વિદ્યાર્થીનું જીવન સમાજની પ્રવૃત્તિને અનુ-
કૂળ કરવું હોય તો ઉપર જણાવેલા ત્રણ વિચાર લક્ષમાં રાખી શાળાનું
ધ્યેય, શાળાનું સાહિત્ય, અભ્યાસક્રમ તથા શિક્ષકોની તત્કાલીન વ્યવસ્થા
નક્કી કરવી જોઈએ.

ભૂગોળશિક્ષણ અને હસ્તકામ

બાળકના મગજ ઉપર જે સંસ્કાર પડે તેનો અવશ્ય આવિર્ભાવ થવો
જોઈએ અને તેના મગજ ઉપર જે ક્રિયા થાય તેની પ્રતિક્રિયા થવી જોઈએ.
આ નિયમે શિક્ષણશાસ્ત્રમાં મોટો ફેરફાર ઉપજાવ્યો છે. તેની જાનેન્દ્રિયોદ્ધારા
બાળકના મગજમાં જે છાપ પડે છે તે વાસ્તવિક જ્ઞાન માટે પુરતી નથી.
ત્યાંસુધી તે છાપનો આવિર્ભાવ બોલી કે લખીને ચતો નથી ત્યાંસુધી
તે જ્ઞાન જાંખું અને અપૂર્ણ રહે છે. આ કારણને લઈને શાળામાં હાલમાં
હસ્તકામને એક જરૂરના વિષય તરીકે ગણવામાં આવ્યો છે. બાળક અમુક
બાબત જાણે છે તેથી તે ખરાબર સમજ્યો છે એમ કહી શકાય નહિ. તેની
સ્પષ્ટ અને સચોટ છાપ માટે તો તેની પાસે ક્રિયા કરાવીને જ્ઞાનને વધારે
દૃઢ કરવાની ખાસ જરૂર છે. દરેક વ્યક્તિને સંસાર વહેવારમાં તેના જ્ઞાનનો
જુદા જુદા પ્રસંગે ઉપયોગ કરવો પડે છે. વળી તેના મગજના જે વિચાર
હોય તેને તે અણીના વખતે ઉપયોગીને તેમાં જે વિચાર અનુકૂળ હોય
તેનો તે સ્વીકાર કરે છે અને પછી તેનો અમલ કરે છે. આવી રીતે જ્ઞાનની
પુનર્રચના કરવાને વારંવાર આપણને જરૂર પડે છે અને તેનો જોઈ તો
ઉપયોગ કરીને જ્ઞાનને વધારે સમૃદ્ધ કરવામાં આવે છે. જ્ઞાનની આવી
કુદરતી પ્રજ્ઞાલિકામાં મગજમાં પડેલા સંસ્કારનું પુનરાવર્તન થતું નથી, પણ
તેમાં યોગ્ય ફેરફાર કરી પ્રસંગને અનુસરી તેની નવીન રચના થવામાં
આવે છે. આ ઉપરથી સહજ સમજાશે કે બાળક શાળામાં ફક્ત સાંભળ્યા
કે જોયા કરે તે મર્યાદા જ્ઞાન માટે પુરતું શિક્ષણ નથી. ખરી રીતે તો તે જે
કંઈ સાંભળે કે જુએ તેનો ઉપયોગ કોઈ પણ જાતની ક્રિયાદ્વારા શિક્ષકે
કરાવવો જોઈએ કે જેથી તેના મગજમાંના સંસ્કાર દૃઢ અને સ્પષ્ટ થાય.

હાલમાં ભૂગોળશિક્ષણમાં મોટો ફેરફાર થયેલો જોવામાં આવે છે.
ભૂગોળને શાસ્ત્રીય વિષય ગણવાથી તે શીખવવામાં બાળકોને ઘણી રસિક
દૃષ્ટિકત પુરી પાડવામાં આવે છે અને વળી તે સંબંધી ઠાવકારણની ધટના
ખરત્તે તેમનું લક્ષ ખેંચવામાં આવે છે. અમુક દૃષ્ટિકત આ પ્રમાણે અમુક

દેશમાં શા માટે હોય છે તેનો પ્રાકૃતિક કારણને આધારે ખુલાસો કરવામાં આવે છે. આને લીધે તેની તર્કશક્તિને પ્રોત્સાહન મળે છે અને ગોખલુપટ્ટીની રીતને તિલાંજલિ આપવામાં આવે છે. વળી આ નવીન દૃષ્ટિ ઉપરાંત બૂગોળશિક્ષણમાં મનુષ્યને લગતી બાબતો ઉપર ખાસ ભાર મૂકવામાં આવે છે. બાળકના જીવનની સાથે સંબંધ ધરાવતી હકીકતમાં તેને વધારે રસ ઉઘળે એ સ્વાભાવિક છે. સિદ્ધાંતની દૃષ્ટિથી આવા ફેરફાર બૂગોળશિક્ષણમાં હાલ જોવામાં આવે છે, પણ બાળકનું જ્ઞાન સારી રીતે દબ અને સચોટ બનાવવાને માટે તો હરતકામની યોજના કરવામાં આવી છે.

એક શિક્ષક ગુજરાતના પર્વતો જોવા કે આશુ, પાવાગઢ, રાજપીપળા, શેત્રુંજી, બરડા વગેરે કહી જાય. તે સંબંધી ઉપયોગી હકીકતનું વર્ણન પણ કરવામાં આવે, તોપણ જ્યાંસુધી બાળક તે જ્ઞાનને ક્રિયાદારા દબ કરતું નથી ત્યાંસુધી તે શિક્ષણની છાપ ઝાંખી પડે છે. આ કારણને લીધે હવે શિક્ષક કા. પા. પર તેના વિષયને લગતા નકશાનું ખોખું કાઢે છે. ગુજરાતના પર્વત શીખવતી વખતે ગુજરાતનું ખોખું કા. પા. માં દોરવું જોઈએ. અને તેની સાથે બાળકની સ્થેટમાં અથવા નોટમાં તેવું ખોખું દોરાવવું જોઈએ. હવે શિક્ષક જેમ જેમ આશુ, પાવાગઢ વગેરે પર્વત સંબંધી વર્ણન કરતો જાય, તેમ તેમ તેણે ખોખામાં તે પર્વતોની સ્થિતિ બતાવવી જોઈએ, અને બાળકેજે પણ તે પ્રમાણે ખોખામાં તેવી ક્રિયા કરવી જોઈએ. આવા મહાવરાથી તેમને વિશેષ ધ્યાન આપવું પડે છે. વળી તેમના હાથના ઉપયોગને લીધે જે ક્રિયા થાય છે, તેથી તેના મગજ ઉપર સચોટ છાપ પડે છે. આ પ્રમાણે નદી, દરીઆકિનારા, આબોહવા, ખેતી, ખનીજ, રેલવે વગેરે સામાન્ય જ્ઞાનની બાબતો શીખવતી વખતે જો શિક્ષક અવરથ ઉપર જણાવ્યા મુજબ નકશાનો ઉપયોગ કરે તો વિદ્યાર્થીને સારો લાભ થાય છે, તેમને તે વિષયમાં રસ પડે છે એટલુંજ નહિ પણ તે જ્ઞાન તેમના મગજમાં સ્થાયી સ્વરૂપ પકડે છે. અલગત આવી રીતના બૂગોળશિક્ષણમાં શિક્ષકને વધારે મહેનત કરવી પડે છે. વળી તેને માટે જોઈતી તૈયારી કરવી પડે છે, પણ જુની રીત પ્રમાણે બાળક નકશામાં વારંવાર જોઈને ગામ બતાવવાનું શીખે તેના કરતાં આ પદ્ધતિ વધારે ફળદાયી છે. તેમાં તે જાતે વિચાર કરે છે અને શિક્ષક જે ઉપયોગી બાબત શીખવે છે તે તે સહેલાઈથી રસપૂર્વક શીખે છે. ઘણી વખત બૂગોળની નિરુપયોગી, નીરસ અને ઝીણી ઝીણી બાબતો શીખવવાથી વિદ્યાર્થીને કંઈ ફાયદો થતો નથી, પણ ઉલ્ટો તેને તે વિષયનો કંટાળો આવે છે.

સ્વાભાવિક છે. જે આપણે વિદ્યાર્થીનું જીવન સમાજની પ્રવૃત્તિને અનુકૂળ કરવું હોય તો ઉપર બહુાવેલા ત્રણ વિચાર લક્ષમાં રાખી શાળાઢ્યેય, શાળાનું સાહિત્ય, અભ્યાસક્રમ તથા શિક્ષકોની તાલીમની વ્યવસ્થા નક્કી કરવી જોઈએ.

બૂગેળશિક્ષણ અને હસ્તકામ

બાળકના મગજ ઉપર જે સંસ્કાર પડે તેનો અવશ્ય આવિર્ભાવ થવો જોઈએ અને તેના મગજ ઉપર જે ક્રિયા થાય તેની પ્રતિક્રિયા થવી જોઈએ. આ નિયમે શિક્ષણસાધનામાં મોટો ફેરફાર ઉપજાવેલો છે. તેની જ્ઞાનેન્દ્રિયોદ્ધારા બાળકના મગજમાં જે છાપ પડે છે તે વાસ્તવિક જ્ઞાન માટે પુરતી નથી. ત્યાંસુધી તે છાપનો આવિર્ભાવ બોલી કે લખીને થતો નથી ત્યાંસુધી તે જ્ઞાન ઝાંખું અને અપૂર્ણ રહે છે. આ કારણને લઈને શાળામાં હાલમાં હસ્તકામને એક જરૂરના વિષય તરીકે ગણવામાં આવેલો છે. બાળક અમુક બાબત ભણે છે તેથી તે બરાબર સમજે છે એમ કહી શકાય નહિ. તેની સ્પષ્ટ અને સચોટ છાપ માટે તો તેની પાસે ક્રિયા કરાવીને જ્ઞાનને વધારે દૃઢ કરવાની ખાસ જરૂર છે. દરેક વ્યક્તિને સંસ્કાર વહેવારમાં તેના જ્ઞાનનો જુદા જુદા પ્રસંગે ઉપયોગ કરવો પડે છે. વળી તેના મગજના જે વિચાર હોય તેને તે અભીના વખતે ઉચવાવીને તેમાં જે વિચાર અનુકૂળ હોય તેનો તે સ્વીકાર કરે છે અને પછી તેનો અમલ કરે છે. આવી રીતે જ્ઞાનની પુનર્ચના કરવાને વારંવારે આપણને જરૂર પડે છે અને તેનો જોઈતો ઉપયોગ કરીને જ્ઞાનને વધારે સમૃદ્ધ કરવામાં આવે છે. જ્ઞાનની આવી કુદરતી પ્રજ્ઞાવિદ્યામાં મગજમાં પડેલા સંસ્કારનું પુનરાવર્તન થતું નથી, પણ તેમાં ચોખ્ખું ફેરફાર કરી પ્રસંગને અનુસરી તેની નવીન રચના ઘડવામાં આવે છે. આ ઉપરથી સદજ સમજણે કે બાળક શાળામાં ફક્ત સાંભળ્યા કે જોયા કરે તે વચાર્થ જ્ઞાન માટે પુરતું શિક્ષણ નથી. ખરી રીતે તો તે જે કંઈ સાંભળે કે જુએ તેના ઉપયોગ કોઈ પણ જાતની ક્રિયાદ્વારા શિક્ષકે કરાવવો જોઈએ કે જેથી તેના મગજમાંના સંસ્કાર દૃઢ અને સ્પષ્ટ થાય.

હાલમાં બૂગેળશિક્ષણમાં મોટો ફેરફાર થયેલો જોવામાં આવે છે. બૂગેળને વાસ્તવીય વિષય ગણવાથી તે સ્વીકારવામાં બાળકોને ઘણી રસિક દર્શકત પુરી પાડવામાં આવે છે અને વળી તે સંજોગી કાર્યકારણની ઘટના પરત્વે તેમનું લક્ષ્ય ખેંચવામાં આવે છે. અમુક દર્શકત આ પ્રણાલિ અમુક

દેશમાં શા માટે હોય છે તેનો પ્રાકૃતિક કારણને આધારે ખુલાસો કરવામાં આવે છે. અને લીધે તેની તર્કશક્તિને પ્રોત્સાહન મળે છે અને ગોખલુપદ્ધતિની રીતને તિલાંજલિ આપવામાં આવે છે. વળી આ નવીન દૃષ્ટિ ઉપરાંત બૂગોળશિક્ષણમાં મનુષ્યને લગતી બાજતો ઉપર ખાસ ભાર મૂકવામાં આવે છે. બાળકના જીવનની સાથે સંબંધ ધરાવતી હકીકતમાં તેને વધારે રસ ઉપજે એ સ્વાભાવિક છે. સિદ્ધાંતની દૃષ્ટિથી આવા ફેરફાર બૂગોળશિક્ષણમાં હાલ જોવામાં આવે છે, પણ બાળકનું જ્ઞાન સારી રીતે દૃઢ અને સચોટ બનાવવાને માટે તો હસ્તકામની યોજના કરવામાં આવી છે.

એક શિક્ષક ગુજરાતના પર્વતો જોવા કે આબુ, પાવાગઢ, રાજપીપળા, શેત્રુંજી, બરડા વગેરે કહી જાય. તે સંબંધી ઉપયોગી હકીકતનું વર્ણન પણ કરવામાં આવે, તોપણ જ્યાંસુધી બાળક તે જ્ઞાનને ક્રિયાદારા દૃઢ કરતું નથી ત્યાંસુધી તે શિક્ષણની છાપ ઝાંખી પડે છે. આ કારણને લીધે હવે શિક્ષક કા. પા. પર તેના વિષયને લગતા નકશાનું જોખું કાઢે છે. ગુજરાતના પર્વત શીખવતી વખતે ગુજરાતનું જોખું કા. પા. માં દોરવું જોઈએ. અને તેની સાથે બાળકની સ્નેહમાં અથવા નોટમાં તેવું જોખું દોરાવવું જોઈએ. હવે શિક્ષક જેમ જેમ આબુ, પાવાગઢ વગેરે પર્વત સંબંધી વર્ણન કરતો જાય, તેમ તેમ તેણે જોખામાં તે પર્વતોની સ્થિતિ બતાવવી જોઈએ, અને બાળકોએ પણ તે પ્રમાણે જોખામાં તેવી ક્રિયા કરવી જોઈએ. આવા મહાવરાથી તેમને વિશેષ ધ્યાન આપવું પડે છે. વળી તેમના હાથના ઉપયોગને લીધે જે ક્રિયા થાય છે, તેથી તેના મગજ ઉપર સચોટ છાપ પડે છે. આ પ્રમાણે નદી, દરીઆકિનારા, આબોહવા, ખેતી, ખનીજ, રેલવે વગેરે સામાન્ય જ્ઞાનની બાજતો શીખવતી વખતે જો શિક્ષક અવરય ઉપર જણાવ્યા મુજબ નકશાનો ઉપયોગ કરે તો વિદ્યાર્થીને સારો લાભ થાય છે, તેમને તે વિષયમાં રસ પડે છે એટલુંજ નહિ પણ તે જ્ઞાન તેમના મગજમાં સ્થાયી સ્વરૂપ પકડે છે. અલગત આવી રીતના બૂગોળશિક્ષણમાં શિક્ષકને વધારે મહેનત કરવી પડે છે. વળી તેને માટે જોઈતી તૈયારી કરવી પડે છે, પણ જુની રીત પ્રમાણે બાળક નકશામાં વારંવાર જોઈને ગામ બનાવવાનું શીખે તેના કરતાં આ પદ્ધતિ વધારે ફળદાયી છે. તેમાં તે જાતે વિચાર કરે છે અને શિક્ષક જે ઉપયોગી બાજત શીખવે છે તે તે સહેલાઈથી રસપૂર્વક શીખે છે. ઘણી વખત બૂગોળની નિરુપયોગી, નીરસ અને ઝીણી ઝીણી બાજતો શીખવવાથી વિદ્યાર્થી કંઈ ફાયદો યતો નથી, પણ ઉલ્ટો તેને તે વિષયનો કંટાળો આવે છે.

હાલમાં ભૂગોળશિક્ષણમાં નવીન દૃષ્ટિથી ઘણું ઠેકાણું શિક્ષણ આપવામાં આવે છે, પણ તેમાં ઉપર જણાવ્યા મુજબ નકશાનો ઉપયોગ ઘણો થોડો કરવામાં આવે છે. જે શિક્ષકોએ ભૂગોળશિક્ષણ સાથે દરતકામ દરેક દેશ તેઓ બેઘડક કહી શકે છે કે તેને લીધે બાળકોને તે વિષય શીખવામાં રસ પડે છે અને તેથી તેઓ તે બાળક વધારે સારી રીતે સમજીને શીખે છે. બાળક ભૂગોળની અમુક બાબતો ગોખીને તૈયાર કરે તેમાં પ્રથમ તો થોડો વખત લાગે છે, પણ તે જ્ઞાન કાચું હોવાથી બાળક માદ રાખી શકતું તથી. ભૂગોળમાં દરતકામને લીધે શરૂઆતમાં થોડું કામ થાય છે. પણ આખરે તેની અસર ઘણી સારી બનેવામાં આવે છે. આ ઉપરથી શિક્ષકને, જે ભૂગોળશિક્ષણમાં દરતકામનો ઉપર જણાવ્યા મુજબ ઉપયોગ કરશે તો બાળકોને સારો ફાયદો થવાનો સંભવ છે.

હરપાળ મહવાણો અને ગુજરાતમાં ઝાલાઓ અને દેસાઈઓનો અંબલ

ગુજરાતના પ્રાચીન ઇતિહાસમાં ઝાલાઓનાં પરાક્રમો ઉચ્ચ સ્થાન મેળવી શકે છે. ઝાલાઓનો ઇતિહાસ હરપાળ મહવાણાથી શરૂ થાય છે.

કરણધેણું પુરતક જેમણે વાંચેલું દેશે તેમણે હરપાળના ઇતિહાસમાં તેના પરાક્રમોમાં આનંદ અને રસ અનુભવ્યાં હશે. આ પુસ્તક નવલકથા હોઈ તેની અંદર આપેલી હકીકતને ઇતિહાસ તરીકે સ્વીકારતાં સંભાળ રાખવી ઘટે છે. તેમાં આપેલી હકીકત હુંકમાં નીચે પ્રમાણે છે:—

કચ્છદેશમાં કિરંતીગઢમાં વેહિયારા નામનો રાજા રાજ્ય કરતો હતો. વેહિયારાના મરણ વખતે તેના પુત્ર કેસરે, સામેયા ગામના રાજા હુમ્મીર મુમરાને દરાવવા વચન આપેલું અને પિતાના મરણ બાદ ૧૦ દિવસમાં કેસરે તેને દરાવેશો. કાળક્રમે હુમ્મીરે કિરંતીગઢ પર વળતો હુમલો કર્યો અને કેસરને દરાવ્યો અને તેનું રાજ્ય જીતી લીધું. કેસરનો પુત્ર હરપાળ પિતાના મરણ વખતે નાનો હોવાથી ગુજરાતમાં આવ્યો. ગુજરાતનો રાજા કરણવાદેશો હરપાળનો મસિઆઈ બાઈ થતો હતો એટલે તેના તરફથી હરપાળને મદદ મળત, પણ તે સ્વપરાક્રમમાં જ્ઞાનનારો હોવાથી થાયના દરે તેવો ન હતો. ગોવ્ય પ્રસંગ મળ્યે પોતાનાં પરાક્રમો વડે તે કીર્તિ સંપાદન કરવા માગતો હતો. ગુજરાતમાં આવ્યા બાદ હરપાળનાં લગ્ન એક અદ્ભુત

હરપાળ મકવાણો અને ગુજરાતમાં આલાઓ અને દેસાઈઓનો અમલ ૩૭૩
 દેવી શક્તિ ધરાવનાર બાઈ સાથે થયાં અને ત્યારથી હરપાળના લાગ્યને
 હિંદુ થવા લાગ્યો.

પાટણમાં કરણ વાઘેલાની રાણી કુવારાણીને ભૂત વળગેલું, જે હરપાળે
 પોતાની મંનશક્તિથી કાઢ્યું. આથી કરણ પ્રસન્ન થયો અને જે માગે
 તે ઇનામમાં આપવાનું તેને કહ્યું. એક રાતમાં પોતે જેટલા માગેને તોરણ
 બાંધે તેટલાં માગે ઇનામમાં આપવા હરપાળે માગણી કરી અને કરણે તે
 સ્વીકારી. પોતાની સ્ત્રીની દેવી શક્તિની મદદથી હરપાળે એક રાતમાં ૨૦૦૦
 માગેને તોરણો બાંધ્યાં. આટલાં બધાં માગે આપી દેવાં તે કરણને ગમ્યું
 નહિ, એટલે તેની રાણી કુવારાણીએ હરપાળ પાસેથી બહેન તરીકે કંઈ
 ભેટની માગણી કરી અને હરપાળે તેને લાલનાં ૫૦૦ ગામડાં કાપડા
 તરીકે પાછાં આપ્યાં.

કરણઘેલામાં આપેલી ઉપરની કથો નવત્રકથા છે. આલાઓ કહે છે
 કે હરપાળ મકવાણો કરણ સોલંકીના વખતમાં થયેલો. તેની ઠંકરાત વીરમ-
 ગામ આગળ આવેલા સચાણા ગામમાં હતી. અમદાવાદથી વીરમગામ
 જતા જખવાડા રેલ્વેન આગળ રેલ્વે લાઇનની એક બાજુ તળાવ અને
 વડની મુંદર ઘટાથી સુશોભિત થયેલું અને બીજી બાજુ થોડાં જુપડાંઓવાળું
 મુસાફરાને આકર્ષતું નાનું સચાણા હરપાળની અસલ રાન્યગાદીનું ગામ
 હતું. હરપાળનાં નાના પ્રકારનાં પરાક્રમેથી કરણ સોલંકી તેનાપર ખૂશ
 થયેલો અને તેને ઇનામ માગવા કહેલું. પોતે એક રાતમાં જેટલાં માગેને
 તોરણો બાંધી શકે તેટલાં માગે હરપાળે ઇનામમાં માગ્યાં. કરણ સોલંકીએ
 આ વાત કબુલ રાખી અને હરપાળે આ રીતે ૭૦૦ માગે ભેળવ્યાં.
 હરપાળે પ્રથમ તોરણ પાટડી માગે બાંધેલું. આ ગામને તેણે પાટનું ગામ
 ગણેલું તેથી તેનું નામ પાટડી આપવામાં આવ્યું. સોલંકીવંશના રાજવી
 પાસેથી પોતાનાં પરાક્રમેના બદલામાં ૭૦૦ માગે ઇનામમાં મળ્યા બાદ
 હરપાળની રાન્યગાદી સચાણામાંથી પાટડીમાં આવી. તેના તાબામાં પાટડીની
 નજીકમાં આવેલા વીરમગામ તથા : માંડળ નામનાં ગામે પણ આવેલાં હતાં.

* માંડળની પ્રાચીનતા આપણે આગળના એક લેખદ્વારા જાણી છે. ઇ. સ.
 ૭૨૪-૭૪૮ના અરસામાં ખલીફ હાસમના સિંધના સુબા જુનાઈદે માંડળ પર
 સ્વારી કરવા લગ્ગર મોકલ્યું હોય એમ લાગે છે. ઇ. સ. ૧૩૪૭માં મદમદ તખલખ
 ગુજરાતમાં આવ્યો ત્યારે તેણે માંડળ નજીક મુકામ કર્યો હતો, અને ઇ. સ. ૧૩૬૦
 માં ગુજરાતના સુબા મદમદશાહે માંડળ કબજે કર્યું હતું. ઇ. સ. ૧૩૬૫માં સુલતાન
 મુલકશાહે માંડળને ગેરા ઘાલ્યો હતો, અને ઇ. સ. ૧૪૧૪માં અલમદશાહે ઇન-

આ સમયે વીરમગામ નાનું પણ અગત્યના સ્થાન તરીકે ગણાતું ગામ હતું. તેની જાહેરાતોમાં ઇ. સ. ૯૭૦ થી ૧૦૪૦ સુધીના સમયનું વર્ણન અશ્વરીદાસ અલખીરની નામના લેખકે આપેલું છે. આ પહેલાના પ્રાચીન કાળમાં હાલના વીરમગામના સ્થાપુર હરવાજની બહાર રાજ્યના પ્રતાપી નજીકમાં એક મોટી ઝાડી હતી અને ત્યાં આહીર લોકોનો એક નેસ હતો. આ સ્થળે એક ભરવાડણે આદત આવેલી અને તેથી તે સતી થયેલી. ત્યારથી ભરવાડ તથા સ્થાની લોકોએ આ સ્થળનો ત્યાગ કરેલો અને અત્યારે પણ વીરમગામમાં ભરવાડો તથા સ્થાની લોકો રહેતા નથી.

જંગલો અને ઝાડીવાળા આ હુલ્લુકારીયા પ્રદેશમાં કાઠિયાવાડના પ્રવેશદ્વાર તરીકે ગણાતા આ સ્થળની મહત્તા ગુજરાતની માતા અને કરણ સોલંકીની ન્યાયી અને વીર પત્ની મહારાણી મીનલદેવીને જણાઈ, લોકોની પાળીની મુશ્કેલી દૂર કરવા તેમણે અહીં ગંગાસર અને મુનસર નામનાં બે તળાવો બંધાવી આપ્યાં. દિલ્હીસ્તાનમાં કોઈક સ્થળે નજરે પડે તેવી સ્થાપત્યકળાવાળું સુંદર મુનસર ગુજરાતની કારીગરીનો એક અદ્ભુત નમુનો છે. પીપળાના પાનના આકારમાં સર્વ સ્થળે પત્થરના બાંધેલા ઘાટ-વાળા મુનસર ફરતી ૩૬૦ ફૂટની એક બનાવેલી હતી. દરેક ફૂટની શિરો-ભાગમાં કાણું પાડીને અંદરના બધા ઘંટાનું જોડાણ કરવામાં આવ્યું હતું. મોટા ઘંટ આગળની ફૂટમાંથી સાંકળ બેંચા એટલે બધી ફૂટનીઓના ઘંટ વાગે અને બાવિંક લોકોનું ટોણું સર્વ શક્તિમાન પરમાત્માનો મહિમા ગાય એ એક અલૌકિક દૃશ્ય હશે.

આજ અરસામાં વીરમગામ દરબાજને મળેલું એમ જાણાં કહે છે. દરબાજની રાણી અદ્ભુત દેવી શક્તિ ધરાવતાં હતાં. એક વખત એક મત્ત અનેલો હાથી આમનેમ દોડતો હતો. રસ્તામાં ઉભેલો દરબાજનાં ડોકરો દાખીના અડગમાં ક્યારાઈ જાય તેની સ્થિતિમાં આવી ગયેલાં તેમને દરબાજની રાણીએ પોતાનો દાઢ્ય લંબાવીને બચાવી લીધેલાં. આથી દરબાજ-

સાવજ પાસેથી માંડળ તથા પાટડી લઈ લીધાં હતાં. ઇ. સ. ૧૫૩૦માં સુલતાન બહાદુરશાહના સરદાર ખાનખાનને માંડળ તથા પાટડી કબજે કર્યાં હતાં. ઇ. સ. ૧૭૪૧માં દેસાઈજી બાવસિંહજીએ માંડળ તેમના બાઈ વેળીદાસને જીત્યાં આપ્યું. તેમણે ઇ. સ. ૧૭૪૭માં માંડળને પત્થરનો કિલ્લો બંધાવ્યો હતો. પેશવા સરકારના વખતમાં માંડળ વેળીદાસના બાઈના વંશજ જોડાભાઈ પટેલને મળ્યું હતું. જોડાભાઈનાં પત્ની માણેકબાઈ એક રાજનીતિજ્ઞ અને બહાદુર સ્ત્રી હતાં. પેશવાના પતન બાદ માંડળ આવશ્યક થયું.

હરપાળ મકવાણા અને ગુજરાતમાં જાણાઓ અને દેસાઈઓના અમલ ઠગપ ના વંશજો (કુંવરોને રાણીએ જાણીને બચાવેલા તેથી) જાણાઓ કહેવાય છે. હરપાળના મરણ બાદ તેના મોટા પુત્રને પાટડી અને નાના પુત્ર શેખડાજીને સચાણા મળ્યાં.

વાઘેલા વંશમાં વીરધવલના મરણ બાદ ઇ. સ. ૧૨૪૮માં વીરમગામ વીરમદેવ વાઘેલાને મળ્યું હતું એમ ઇતિહાસ કહે છે.

પંદરમા સૈફાની આખરે અને સોળમા સૈફાની શરૂઆતમાં વીરમગામ વીરમદેવ નામના જાણા રાજાના કબજામાં હતું. આ વખતે ગુજરાતની ગાદીએ મહમદ બેગડો હતો. વીરમદેવ જાણાનું લગ્ન માતરના માતરીઆ રાવની બહેન સાથે થયેલું. રાવને મહમદ બેગડાએ કેદ કરેલો. આથી લાગ સાધીને વીરમદેવે બાદશાહની બેગમને સરખેજના રોજે જતાં પકડ્યાં અને વીરમગામ લાવી સર્વ પ્રકારના માન સાથે કેદમાં રાખ્યાં.

મહમદ બેગડાએ ચાંપાનેરવાળા દેસાઈ વૈરસિંહજીને લશ્કર આપી બેગમ સાહેબને છોડાવવા વીરમગામ મોકલ્યા. વૈરસિંહજીએ વીરમદેવને હરાવ્યો અને બેગમ સાહેબને છુટાં કર્યા. આથી બાદશાહે વીરમગામની જગીર વૈરસિંહજીને આપી.

દેસાઈજી વૈરસિંહજી કડવા કણુખી નાતના હતા. કણુખીઓ નાતે વૈશ્ય કે ક્ષત્રી તે સંબંધી મતભેદ છે. એક મત એવો છે કે કણુખીઓ ભગવાન કશ્યપ મુનિના ચંદ્રવંશીય કૂર્મ ઋષિથી ઉતરેલા છે અને તેથી તેઓ ક્ષત્રી છે, પણ કાળધર્મને વશ બનીને વૈશ્ય કાર્યને તેમણે સ્વીકારેલું છે. તેમનું અસલ નિવાસસ્થાન પંજાબ હતું અને ત્યાં ગુજરાત શહેરની નજીકમાં આવેલાં કરડ અને લેયા પ્રદેશમાં તેઓ આજાદ થયા હતા. ઇ. સ. પૂર્વે ૭૮ની આસપાસમાં મહારાજા દનિષ્ઠના વખતમાં તેઓ મથુરા તરફ આવેલા અને પછી આનર્ત (ગુજરાત) તરફ ફેલાયા. આ પ્રદેશની યાદગીરી તરીકે તેમણે કરડવા અને લેયા એવાં નામો પોતાને આજખવા માટે રાખેલાં.

હેલ્લા વાઘેલા રાજાના પતન પછી પાટણ મુસલમાન મુશાઓના અમલમાં પાયમાલ થયું તેથી તેઓ ચરૈતર તથા ચાંપાનેર તરફ ગયા ત્યાં તેમની વસતી હતી.

ચાંપાનેરમાં પતાઇ રાવજના વખતમાં આ કુટુંબના રાય વૈરસિંહજીના હાથમાં લશ્કરની સરદારી હતી. તેમણે ખૂબ પરાક્રમે કરેલાં પણ છેવટે મહમદ બેગડાના હુમલા વખતે તેઓ કેદ પકડાએલા. વીરમદેવ જાણા પામેથી બેગમ સાહેબને છુટાં કરવા મહમદ બેગડાએ વૈરસિંહજીને છુટા

કરી વીરમગામ મોકલ્યા અને તેમના પરાક્રમથી તેમને વીરમગામ મળ્યું તે આપણે ઉપર લેઈ ગયા.

ધીમે ધીમે પડોરાના રાજાઓના હુમલાઓ વધતાં આઠાઓને પાટડી-માંથી રાજ્ય ગાદી કુર્વા ખસેડવી પડી. ત્યાંથી ઇ. સ. ૧૪૮૮માં રાજ્ય ગાદી હુળવટમાં ગઈ અને ઇ. સ. ૧૭૮૦માં રાય રાયસિંહજીના વંશતમાં આઠાઓની રાજ્ય ગાદી ધ્રાંગધ્રામાં આવી.

ઇ. સ. ૧૭૪૫માં શેષાભાઈ આઠા સાયલે ગયા અને રાજ સાહેબના પાટવી કુવર વાંકાનેર ગયા.

દરપાલની રાણીને આઠાઓ દેવીને અવતાર ગણે છે. પાટડીના રાજ્ય દરબારમાં આ દેવીનું સ્થાનક છે. ધ્રાંગધ્રા ગયા બાદ ત્યાં ચક્રિત દેવીનું સ્થાનક-દહેકું બંધાવવામાં આવ્યું છે. આઠાઓ આ દેવીને પોતાની કુળદેવી તરીકે પૂજે છે.

આઠાઓના ગયા બાદ ઉત્તર ગુજરાતમાં દેસાઈઓની સત્તાએ જમાવટ કરી.

ઇ. સ. ૧૭૨૫ માં વૈરસિંહજીના વંશજ દેસાઈશ્રી ઉદયકર્ણીજીએ વીરમગામ ફરતો કોટ બંધાવ્યો અને હાલમાં પરકોટાના નામથી ઓળખાતા સ્થળે રાજગદી બંધાવી.

આ અરસામાં ગાયકવાડના સેનાપતિ રંગોજીએ વીરમગામ પર હસ્તે કર્યો અને ઇ. સ. ૧૭૪૧-૪૨ની સલાહ પ્રમાણે દેસાઈજી ભાવસિંહજીને પાટડી તરફનાં ૨૦ ગામો મળ્યાં.

ગોડા વંશજ બાદ આઠાવાડ પેશવાઓના ભાગમાં ગયું અને વીરમગામ તેમનું ચાલું બન્યું. તેમના સુબાને માટે હાલની મેજરરોડની કોર્ટ નજીક-ફડનવીસનું કેલું બંધાવવામાં આવ્યું, અને ગુજરાતી શાસ્ત્ર સંદર્ભ નંબર ૧ ના મકાનમાં બાવન પાયગા તથા નજીકમાં હાથીખાતું બંધાયું. ભાવસિંહના કાકા ભુખણદાસે વીરમગામમાં પોતાને માટે હવેલી બંધાવી. પેશવાએ તેમને સચાણા તથા બીજા બે ગામની જગીર આપી તથા જેઠાભાઈ પટેલને માંડળ ગામની જગીર આપી.

ઇ. સ. ૧૮૧૭માં પેશવાએ અંગ્રેજોની સાથે યુદ્ધ કર્યું. તેના પરિણામે પેશવાનો મુલક જતું થયો. તેમાં વીરમગામ તથા માંડળ બાલસા યથાં. વીરમગામનાં દેસાઈજી પાસે હાલમાં સચાણા, ઘોડા, કેશવપુરા, યુલેટા અને હરિપુરા નામનાં પાંચ ગામની જગીર છે.

હાલમાં ઝાલાઓનું રાજ્ય ધ્રાંગધ્રા, વદનપુ, સાવલા, વાંકાનેર વગેરે રચનાએ છે. મૂળીના પરમાર રાજ્ય સિવાય આખા ઝાલાવાડમાં તેમની સત્તા ચાલે છે.

દેસાઈ ઓના કબજામાં પાટડીનું ગણ્ય છે. ધર્મ પ્રેમી, ન્યાયી અને પોતાની કેમની ઉદાર ભાવનાવાળા દેસાઈ ગજાઓના અમલમાં પાટડીની પ્રજા સુખ અને વૈભવ માણે છે.

હાલના આજ રાજના વખતમાં રાજ્યમાતા રાણી સાહેબા અને કાઠિ-આવાડમાં લોકપ્રિયતાના શિખરે ચઢેલા ખા. બ. બેન્ગમીન સાહેબના સંયુક્ત કારભારમાં પાટડીનું રાજ્યસુકતન પ્રગતિની દિશા તરફ વળેલું જણાય છે.

મનસુખરામ મણિશંકર દ્વિવેદી

આસી. ૧. એ. ઇ. અમદાવાદ.

કિરણના ચમત્કાર

અનંત વિશ્વ સાથે સરખાવતાં આપણી પૃથ્વી સાગર સામે જળમિંદુ સમાન છે તોપણ તે એટલા ચમત્કારોથી ભરેલી છે કે મનુષ્યે રચેલા સર્વ પુસ્તકના ભંડારમાં પણ એના સર્વ ચમત્કારનું વર્ણન સમાય તેમ નથી. એક પછી એક મનુષ્યોને એમાંના કેટલાક ચમત્કાર સમજાય છે. સર આશ્ચર્ય ન્યુટનને આખી જિંદગીના વિચારના અંતે આવી મોટી શોધ-ખોજો કર્યા પછી એમજ લાગ્યું કે જ્ઞાનસાગરના કિનારે ઉભો રહી એ એક બાળકની માફક છુટાછવાયા કાકરા વીણતો હોય અને એની સમક્ષ જ્ઞાનનો મહાસાગર હજી અણખેડેલો પડ્યો હતો ! એની માફક આજે આપણે પણ એકાદ કાંકરો ઉચકીએ. જોણે એ જોયો નહિ હોય તેને એ જોઈ આવશ્યક થશે. મોરનાં પીછાંમાં રંગજ નથી એ મનાય એવી વાત નથી; અને જો કોઈ એમ કહે તો તેને મૂર્ખ ગણી લોકો દસી પણ કાટે. પણ એમ કહેનાર મૂર્ખ નથી. એજ ખરો છે. ખરેખર મોરપીંછના ચાદરણામાં રંગ નથી. સૂર્યમાધી નીકળતા કિરણોમાંના ક્રૂર એકજ કિરણના ચમત્કાર જોઈએ. આપણે એને અજનાણાનું સફેદ કિરણ કહીએ છીએ. પણ ખરી રીતે જોતા એમાં મેઘધનુષમાં જણાતા સઘળા રંગ છે. કુદરતે જાણે એમાં સઘળા રંગ ભેગા કરી તેને તાણ માર્યું હોય તેવું બને છે. લાંબો માર્ગ ચાલ્યા પછી અમુક વસ્તુ પર તે પડે છે અને તે વસ્તુ

જાણે તાણુ ઉઘાડી અનેક રંગ આંખ આગળ ખડા કરે છે. જો તે ગુલાબ ઉપર પડે તો તેમાંનાં માત્ર ગુલાબી ફિરણોજ લઈ તે પુષ્પ આપણી તરફ ફેંકે છે. ઘાસની પાંદડીપર પડે તો તે બધા રંગ પોતાની અંદર મૂકાડી માત્ર એક લીલોજ આપણી આગળ ધરે છે. જો કોલસા ઉપર પડે તો કોલસો બધા રંગ ગળી જાય તે એકે પાછો આપણને આપે નહિ. આ વસ્તુઓમાં એવા ખાસ ગુણો રહેલા છે કે તે તેજમાંના અમુક રંગો પોતે પોતાનામાં સમાવી દે અને અમુક પાછા આપે. જો એક ગુલાબ, પાન કે કોલસાના કંદડાને તમે રસાયનશાસ્ત્રીને આપો તો તે તેમાંથી એ એ રંગો છૂટા પાડી શકશે. રંગ એ આ વસ્તુઓનો ભાગ છે. પણ મોરપીંછમાં આમ નથી. દુનિયા ઉપરનો કોઈ પણ રસાયણશાસ્ત્રી મોરપીંછમાંથી રંગ કાઢી શકશે નહિ. દુનિયામાં સૌથી સુશોભિત વસ્તુઓ કંઈ, એમ કોઈને પૂછીએ તો તે તરતજ ઉત્તર મળે કે મેઘધનુષ અને મોરપીંછ; પણ ખરી વાત તો એ છે કે આમાંની એકનું અસ્તિત્વજ નથી, અને બીજામાં રંગજ નથી. મેઘધનુષ જેવું આકાશમાં કાંઈ હોતુંજ નથી, અને પીંછમાં રંગ હોતા નથી. ધૂળનાં અસંખ્ય પરમાણુઓ સૂર્યના ફિરણનું પૃથક્કરણ કરી આ સુંદર રંગ છૂટા કરે છે. કોઈ પણ વ્યક્તિ એકજ મેઘધનુષ જોઈ શકતી નથી. તેવીજ રીતે કોઈ પણ વ્યક્તિ એકજ મોરપીંછનો ગુચ્છ જોતી નથી. મોરપીંછ અનેક પડવાળા પાસાદાર પદાર્થનાં જનક છે અને તેથી તેના ઉપર પડતાં સૂર્યનાં ફિરણોનું પૃથક્કરણ થઇને તે આપણી તરફ ફેંકાય છે. મોરપીંછનો જે દેખાવ આપણને આટલો પરિચિત છે તે કેમ ઉત્પન્ન થાય છે તે જોઈએ.

દિવસનાં પુરતા અજવાળામાં મોરની ડોકનો રંગ લીલાશ પડતો આસમાની (નીલ વર્ણો) હોય છે, પણ સાંજના અજવાળા વખતે તે સમુદ્રનાં ઘેરાં પાણી જેવો લાગે છે, અને દિવસનું અજવાળું ઓછું થતાં ભૂરો પદાર્થ ઘેરો જાંબલી થતો જાય છે. આખો દિવસ મોરપીંછમાં પણ આવાજ રંગનાં મોજાં ઉછળ્યા કરે છે. પ્રત્યેક ક્ષણે પીંછગુચ્છ તેજનાં ફિરણો પાછાં ફેંકે છે. આકાશમાં તરતાં જળખિંદુઓને જેમ પોતાનો રંગ નથી તેમ આ મોરપીંછને પણ પોતાનો રંગ નથી. જાદુહરી રમત કરીનેજ મેઘધનુષ તથા મોરપીંછ આપણી આંખને આ રંગ ખાડે છે. આ બંને કુદરતનાં ભ્રમ છે. કુદરતમાં આવા અનેક ભ્રમ છે. જ્યારે આપણે મોરપીંછ જોઈએ છીએ ત્યારે તો તેના રંગની સુંદરતા આપણને એટલી તો મોહક લાગે છે કે આપણને તે રંગો લઈ લેવાનું અને આપણી વસ્તુઓને ચઢાવી દેવાનું મન થઈ

જાય છે. પણ આમ કરવું અસંભવિત છે કારણ કે મેઘધનુષના રંગની માફક આ રંગ પણ લઈ શકાય તેવા નથી. અનેક વસ્તુઓને પોતાના રંગ હોય છે. ધારીએ તો વિજ્ઞાનની મદદથી તે રંગ તે વસ્તુઓમાંથી છૂટા પાડી આપણે લઈ શકીએ છીએ. લીલાધાસમા ને ઝાડનાં પાનમાં કલોરોફીલ નામનો રંગીન પદાર્થ ભર્યો છે. આપણે આ કલોરોફીલ જીવું પાડી શકીએ. પણ તેનો રંગ જીવો પાડવા આ મોરખીંછનો ખાડીને ભુકો કરીએ તો પરપોટાની માફક તેનો રંગ જીડી જાય છે.

રંગની ઉત્પત્તિનાં કારણ સમજવાથી આ ખતાવનું સત્ય સમગ્રય તેવું છે. તેજ વગર રંગ નથી. તેજને આપણે શ્વેત માનીએ છીએ, પણ ખરી રીતે તેજ સર્વ રંગનું બનેલું છે. જ્યારે તેજ વસ્તુ પર પડે છે ત્યારે તે વસ્તુ પોતાના ગુણ પ્રમાણે અમુક રંગ લઈ, ખાડીના આપણી તરફ પાછા ફેંકે છે.

મોરનાં પીછાં તદન રંગ વગરનાં હોય છે. કાચની બારીમાંથી જેમ અજવાળું ચાલ્યું જાય છે, તેમ તેના ઉપરથી પણ અજવાળું ચાલ્યું જાય અને રંગથી ઉત્પન્ન થતી સુંદરતા કદી દેખાત નહિ. પણ કુદરત અજવાળા પાસે અનેક સાધનો મારફતે રંગની સુંદરતા ઉત્પન્ન કરાવે છે. સાદા કાચમાંથી અજવાળું ચાલ્યું જાય છે. પણ ત્રણ પાસાદાર કાચમાં મેઘધનુષના બધા રંગ ઝળકી ઉઠે છે. સાધારણ રીતે પોલાદ બધા રંગ ગળી જાય છે પણ જો પોલાદની એક પટ્ટી ઉપર એક ઈંચ જેટલી જગામાં વીસ હજાર જેટલી લીટીઓ દોરી હોય તો આ પટ્ટી પણ મેઘધનુષના બધા રંગ ખતાવે છે. મોરખીંછમાં પણ એજ પ્રમાણે બને છે. મોરખીંછની આંખમાં પણ, આંના કરતાં પણ વધારે પાસે પાસે પડે હોય છે. તેના ઉપર અજવાળું પડતાં તેનું પૃથક્કરણ કરી તે તેને ફેલાવે છે. આ પ્રમાણે મોરખીંછના રંગ એના પોતાના નથી પણ અજવાળાની રમત છે. કુદરતમાં આવા અનેક દૃષ્ટાંતો છે. સુંજરવ કરતા જંતુઓની છાતી ઉપર, અને પતંગીઆની પાંખો ઉપર પણ આવી પડની ગોઠવણને લીધેજ અજવાળામાંના પૃથક્કરણથી રંગો દેખાય છે. આકાશનો ભૂરા રંગ પણ આજ જાતના ચમત્કારથી દેખાય છે. ઉચે હવામાં ઊડતા અમંજ્ય અત્યંત સૂક્ષ્મ અણુઓ અજવાળાના કિરણો સાથે આ પ્રમાણે પૃથક્કરણની રમત રમે છે ને તેથીજ આકાશ ધોર અંધકારમય ન જણાતાં ખુશનુમા ભૂરા રંગનું દેખાય છે. કુદરતમાં આવા ઘણા દાખલા છે. કેટલીક જાતની છીપોમાં દેખાતા તથા માછલીની ચામડી ઉપરનાં પડમાં દેખાતા રંગ પણ અજવાળાનીજ ખૂબીઓ છે.

કોઈ કોઈ વખત કુદરત કુરૂપતામાંથી પણ સુંદરતા ઉત્પન્ન કરે છે. મોટરમાંથી તેલ ટપકી રરતા ગંદા થાય છે. પણ તેના ઉપર અજવાળું પડતાં તેમાં કેવા સુંદર રંગ દેખાય છે ! કુદરતના સૌંદર્ય ઉત્પન્ન કરવાના પ્રયત્નો નકામા નથી. સૌંદર્યની મઝા માણવી એ માણુનારના હાથની વાત છે. ઉપયોગિતાની દૃષ્ટિએ જોતાં આપણે આઝા ખેંચાઈ જઈએ. સૌંદર્ય પણ જગતમાં અગત્યનું છે. મોરપીછની સુંદરતા ભલેને અજવાળાથી ઉત્પન્ન થતો જામ હોય તોપણ આપણે તો તેને ચાહીશુંજ. વિદ્યાનની દૃષ્ટિએ સત્યને જાગ શોધી જુદા પાડવા એ એક વાત છે પણ સુંદરતા જોઈ તે માણુની ને આનંદ પ્રાપ્ત કરવો એ જુદી વાત છે.

શુભતલાઈ દેરાસરી

પાઠમાં રસ

અંક નવમાના પૃષ્ઠ ૪૦૫ થી ચાલુ

નિબંધનું શિક્ષણ કેવી રીતે રસિક કરી શકાય, તેના નમુના નવમા અંકમાં આપ્યા છે. હવે ભૂમિતિ અને ગણિતના પાઠ કેવી રીતે રસિક બનાવી શકાય, તે જોઈએ.

ભૂમિતિ:—

(૧) ખિંદુ—ભૂમિતિમાં પ્રથમ ખિંદુ વિષે વિચાર કરીએ. ખિંદુ એ ભૂમિતિનું અગત્યનું તત્ત્વ છે. તેની સમજ જરાજર આપવી, એ સહેલું કામ નથી. જેને સ્થિતિ છે, પણ મહત્ત્વ નથી એ ખિંદુનું લક્ષણ છે. મહત્ત્વ નથી એટલે તેના ભાગ થઈ શકતા નથી. હવે જેના ભાગ થઈ શકે નહિ એવું ખિંદુ અતિ સૂક્ષ્મ ટપકું કરીને પણ બતાવી શકાય નહિ. તેની સત્ય સંમજ આપવાને માટે એક ટાંકણી લઈ તેની આણીના અગ્રભાગ તરફ વિદ્યાર્થીઓનું લક્ષ્ય ખેંચી, તે રોચ ઉપર તેમની દૃષ્ટિ સ્થિર કરાવવી. પછી તેમને સમજાવવું કે ટાંકણીની આણીની જે છેદલામાં છેદલી સ્થિતિ તમે જુઓ છો, તે ખિંદુ કહેવાય. તેને માત્ર સ્થિતિ છે, પણ મહત્ત્વ નથી. જો તે આણીના સૌથી ઉપરનો અતિશય બારીક ભાગ સારામાં સારા સાધન વડે કાપી લઈ જુદો પાડીએ, તો તે કાપેલો સૂક્ષ્મ ભાગ ખિંદુ નથી, કારણકે તે ઝીણામાં ઝીણા ભાગને પણ મહત્ત્વ છે. ફક્ત પરાગનું અતિ સૂક્ષ્મ રજકણ પણ ખિંદુ નથી. તેને સૂક્ષ્મદર્શક યંત્રમાંથી જોતાં તે મોટું દેખાય છે, અને તેના પણ કોઈ સારા સાધનવડે ભાગ થઈ શકે છે, એટલે તેને મહત્ત્વ છે. આ બાબત પ્રયોગ

દ્વારા સમજાવવાથી આ પાઠ રસિક થશે, અને વિદ્યાર્થીઓ બિંદુની વ્યાખ્યા સહેલાઈથી રપટ રીતે સમજી શકશે.

બિંદુના સ્વરૂપને અક્ષરસ્વરૂપ સાથે સરખાવી શકાય. અક્ષરના સાક્ષાત્કારની પેઠે બિંદુનો સાક્ષાત્કાર પણ મુશ્કેલ છે; છતાં જેવી રીતે અક્ષરમાંથી આખું અક્ષરોત્તર ઉત્પન્ન થયું છે, તેવી રીતે બિંદુમાંથી આખી ભૂમિતિની સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન થઈ છે. જેમ ગાની પુરુષ સૃષ્ટિના પ્રત્યેક પદાર્થમાં અક્ષરનું દર્શન કરે છે, તેમ ભૂમિતિવેદના ભૂમિતિની દરેક આકૃતિમાં બિંદુનું સ્વરૂપ વ્યાપી રહેલું જુએ છે. બિંદુના ચલનથી લીટી બને છે, એટલે લીટી એ બિંદુનું સ્વરૂપજ છે. લીટીના ચલનથી સફાઈ બને છે, એટલે સફાઈ પણ બિંદુનુંજ સ્વરૂપ છે. લીટીઓ અને સફાઈથી ભૂમિતિની લિન્ન લિન્ન આકૃતિઓ બને છે, એટલે તે આકૃતિઓ પણ બિંદુનુંજ સ્વરૂપ છે. આ ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે, કે ભૂમિતિની આખી સૃષ્ટિમાં બિંદુ સર્વવ્યાપી છે.

બિંદુ ઉપરથી લીટી અને સફાઈ ઉપર આવી શકાશે. બિંદુને માત્ર રિચિતિ છે, અને તેના ચલનથી બનેલી લીટીને માત્ર લંબાઈજ છે, પણ પહોળાઈ નથી. લીટીના ચલનથી સફાઈ બને છે, તેથી સફાઈને લંબાઈ અને પહોળાઈ છે, પણ જડાઈ નથી. સાદો કાગળ લઈને આ બાબત સમજાવી શકાશે. કાગળને ચાર ખુણે ચાર બિંદુઓ છે. તેને માત્ર રિચિતિ છે. કાગળની ચાર કિનારીઓ, તે ચાર લીટીઓ છે. તેને માત્ર લંબાઈ છે, કારણકે તે બિંદુઓની બનેલી છે. કાગળની લંબચોરસ સફાઈને લંબાઈ તથા પહોળાઈ બને છે. કાગળની બન્ને તરફની ઉપરની માત્ર સપાટી એજ સફાઈ છે. આખો કાગળ સફાઈનથી, કારણકે તેને થોડી પણ જડાઈ છે. ચિનાઈ કાગળ કરતાં દુલસકેપ કાગળ જડો છે, અને દુલસકેપ કરતાં અમદાવાદી કાગળ જડો હોય છે, તે પ્રત્યક્ષ જતાવડું.

બિંદુ, લીટી અને સફાઈની વ્યાખ્યા ચાપુ કે તરવારના સાધનથી પણ સમજાવી શકાશે. તરવારની અણીનો અગ્રભાગ બિંદુ છે. તેને માત્ર રિચિતિ છે, પણ મહત્ત્વ નથી. તરવારની ધાર એ લીટી છે. તેને માત્ર લંબાઈ છે, પણ પહોળાઈ નથી. તરવારના પાનાની સપાટી એ સફાઈ છે. તેને લંબાઈ અને પહોળાઈ છે, પણ જડાઈ નથી. લંબાઈ અને પહોળાઈ સાથે જડાઈ હોય, ત્યારે ધન આકૃતિ બને છે. તરવારનું આખું પાનું એ ધન આકૃતિ છે.

(૨) ખુણાના પ્રકાર—ખુણાના પ્રકાર ધીબવવામાં પ્રમાણ તરીકે કાટખુણાનો ઉપયોગ કરવો પડે છે. કાટખુણો ૯૦° નો ખુણો છે. બધા

એક શન્ય વધે, તો તેની મૂળ કિંમતને દસમા ભાગની બનાવી દે છે. આ પ્રમાણે શન્યની કૃપાથી કોઈ પણ અંક કરોડપતિ બની જાય છે, અને તેની અવકૃપાથી તેજ અંક કોટીની કિંમતનો બની જાય છે. શન્યનું આ પરાક્રમ કંઈ જેવું તેવું ન કહેવાય.

હવે શન્યનું બીજું પરાક્રમ જોઈએ. શન્યને જ્યારે ગુણક તરીકે સ્વીકારવામાં આવે છે, ત્યારે ગુણ્ય ગમે તેટલી મોટી સંખ્યા હોય, તો પણ ગુણાકાર શન્યજ આવે છે. એથી ઉલટું શન્યને ભાજક તરીકે સ્વીકારવામાં આવે, તો ભાજ્યમાં 'એક' જેવી નાની સંખ્યા હોવા છતાં પણ ભાગાકાર 'અનંત' એટલે પાર વિનાનો આવે છે. દુકામાં કહીએ તો ગુણક તરીકે શન્ય પાંચમાલ કરી નાખે છે, અને ભાજક તરીકે તે ન્યાહ કરી નાખે છે. શન્યનો સપાટો એવો છે, કે તે રીડે તો અદગક આપી દે, પણ બીજે તો સર્વસ્વ લઈ લે. જગતમાં જેમ ઈશ્વરની માયાનો પાર પામી શકાતો નથી, તેમ ગણિતની સૃષ્ટિમાં શન્યની માયાનો પણ પાર પામી શકાતો નથી.

(૩) પ્રમાણ—ગુણોત્તર શીખવ્યા પછી પ્રમાણ ઉપર આવી શકાય છે. એક ગુણોત્તર બીજા ગુણોત્તરની બરાબર હોય, ત્યારે તે બરાબરપણાને પ્રમાણ કહે છે; અને બન્ને ગુણોત્તરનાં ચાર પદો પ્રમાણમાં છે, એમ કહેવાય છે. $૪:૧૨::૬:૨૭$ છે, માટે $૪, ૧૨, ૬, ૨૭$ એ ચાર પદો પ્રમાણમાં છે, એમ કહેવાય. ગુણોત્તરનું બરાબરપણું :: આ પ્રમાણે ચાર ટપકાંથી બતાવી શકાય છે. એટલે પ્રમાણનાં ચાર પદો $૪:૧૨::૬:૨૭$ આ પ્રમાણે લખાય છે. પ્રમાણના પહેલા અને છેલ્લા પદને અંત્યપદો કહે છે, અને બીજા તથા ત્રીજા પદને મધ્ય પદો કહે છે. જ્યારે ચાર પદો પ્રમાણમાં હોય, ત્યારે બે અંત્ય પદોનો ગુણાકાર બે મધ્ય પદોના ગુણાકારની બરાબર થાય છે. $૪ \times ૨૭ = ૧૦૮$; $૧૨ \times ૬ = ૭૨$. પ્રમાણનાં ત્રણ પદો ઉપરથી ચોથું પદ શોધી શકાય છે. બે મધ્ય પદોના ગુણાકારને એક અંત્યપદે ભાગીએ તો બીજું અંત્યપદ આવે, અને બે અંત્યપદોના ગુણાકારને એક મધ્યપદે ભાગીએ તો બીજું મધ્ય પદ આવે.

ઉપર જણાવેલી બાબત કેવી રીતે રસિક કરી શકાય તે જોઈએ. પ્રમાણમાં પહેલા અને છેલ્લા પદને ગાઢ મિત્રતા છે, અને બીજા તથા ત્રીજા પદને પણ તેવીજ દોસ્તી છે. હવે મિત્રોની આ બે જોડીમાંની એક જોડી ખંડિત હોય છે, ત્યારે બીજી કાયમ જોડીની મદદથી પેલી ખંડિત જોડી પૂર્ણ કરી શકાય છે. $૪:૧૨::૬:( )$ આ ત્રણ પદ ઉપરથી ચોથું

પદ શોધી કાઢવાનું છે. અંત્ય પદોની જોડીમાનો એક મિત્ર ખોવાઈ ગયો છે, તેથી તેમાનો બાકી રહેલો મિત્ર તેને શોધી કાઢવાનો પ્રયત્ન કરે છે. તે યોગડો મધ્ય પદોની બે મિત્રોની જોડી પાસે જાય છે, અને તેમની મદદ માગે છે. તે બે મિત્રો કહે છે, કે અમે બે ગુણ્ય અને ગુણ્યક બનીએ. પછી અમારા બેનો જે ગુણ્યાકાર આવે તેને તારાવડે ભાગીએ તો તારો મિત્ર જડી આવે. $૧૨ \times ૯ = ૧૦૮ \div ૪ = ૨૭$. આ પ્રમાણે પ્રમાણનું કોઈ પણ ખાલી પદ શોધી શકાય.

(૫) ત્રિરાશી—કોઈ પ્રમાણના ત્રણ પદ આપેલાં હોય, તે ઉપરથી ચોથું પદ શોધી કાઢવાની રીતને ત્રિરાશિ કહે છે. પ્રમાણની સમજ બરાબર આપવામાં આવી હશે, તો વિદ્યાર્થીઓ ત્રિરાશિની આંત્રીધુટી સહેલાઈથી સંમજી શકશે. ત્રિરાશિથી ચર્ચ શકે નહિ, એવા કેટલાક રમુજ દાખલાથી આ બાબત સ્પષ્ટ થશે.

અ. ૧૫ વરસનો માણસ ૫ કુટ હવો હોય, તો ૪૫ વરસના માણસની ઉંચાઈ કેટલી ? વિદ્યાર્થી આ દિસાબનો જવાબ ૧૫ કુટ લાવે, તો તે પ્રમાણ સમજ્યો નથી. તેને પૂછવું કે ૪૫ વરસનો માણસ અથવા કોઈ પણ માણસ ૧૫ કુટ હવો હોઈ શકે ? પછી તેને સમજ આપવી, કે ઉંમર અને ઉંચાઈ પ્રમાણમાં નથી હોતાં, માટે આ દાખલો ત્રિરાશિથી ન થાય.

વ. ૨૫ વરસનો માણસ ૬ મણુ બોજે ઉપાડે. તો ૭૫ વરસનો માણસ કેટલો બોજે ઉપાડશે ? ૭૫ વરસનો કે કોઈ પણ ઉંમરનો માણસ ૧૮ મણુ બોજે ઉપાડી શકે નહિ. જો ૭૫ વરસની ઉંમરે ૧૮ મણુ બોજે ઉપાડી શકાય, તો વૃદ્ધાવસ્થા જરાએ અજબામણી લાગે નહિ.

ક. ૧૮ વરસનો માણસ ૮ રોટલી ખાય, તો ૯૦ વરસનો માણસ કેટલી રોટલી ખાય ? ૯૦ વરસનો ડોસો ૪૦ રોટલી ખાય તો ભારે ચર્ચ પડે ?

ઉપરના બે દાખલાના પરિમાણો પણ પ્રમાણમાં નથી, માટે તે પણ ત્રિરાશિથી થાય નહિ.

(૬) ગણિત ગરમત—હવે ગણિત ગરમતના કેટલાક નમુના આપીશું. આવા નમુનાથી વિદ્યાર્થીઓને ગરમત સાથે જ્ઞાન આપી શકાશે.

અ.

(૧)

$$૧ \times ૯ + ૨ = ૧૧$$

$$૧૨ \times ૯ + ૩ = ૧૧૧$$

$$૧૨૩ \times ૯ + ૪ = ૧૧૧૧$$

$$૧૨૩૪ \times ૯ + ૫ = ૧૧૧૧૧$$

$$૧૨૩૪૫ \times ૯ + ૬ = ૧૧૧૧૧૧$$

$$૧૨૩૪૫૬ \times ૯ + ૭ = ૧૧૧૧૧૧૧$$

$$૧૨૩૪૫૬૭ \times ૯ + ૮ = ૧૧૧૧૧૧૧૧$$

$$૧૨૩૪૫૬૭૮ \times ૯ + ૯ = ૧૧૧૧૧૧૧૧૧$$

$$૧૨૩૪૫૬૭૮૯ \times ૯ + ૧૦ = ૧૧૧૧૧૧૧૧૧૧$$

આ નમુનામાં ગુણ્ય તરીકે એકથી નવ સુધીના અંક ક્રમસર આવેલા છે. ગુણ્યક તરીકે નવડો બધે કાયમ રહે છે. વત્તા તરીકે ૨ થી ૧૦ સુધીના અંક અનુક્રમે આવે છે, અને જવાબમાં બધા એકડાજ આવે છે !

(૨)

$$૧ \times ૮ + ૧ = ૯$$

$$૧૨ \times ૮ + ૨ = ૯૮$$

$$૧૨૩ \times ૮ + ૩ = ૯૮૭$$

$$૧૨૩૪ \times ૮ + ૪ = ૯૮૭૬$$

$$૧૨૩૪૫ \times ૮ + ૫ = ૯૮૭૬૫$$

$$૧૨૩૪૫૬ \times ૮ + ૬ = ૯૮૭૬૫૪$$

$$૧૨૩૪૫૬૭ \times ૮ + ૭ = ૯૮૭૬૫૪૩$$

$$૧૨૩૪૫૬૭૮ \times ૮ + ૮ = ૯૮૭૬૫૪૩૨$$

$$૧૨૩૪૫૬૭૮૯ \times ૮ + ૯ = ૯૮૭૬૫૪૩૨૧$$

આ નમુનામાં ગુણ્ય ઉપરના નમુના પ્રમાણે જ છે. ગુણ્યક નવને બદલે આઠ છે. વત્તા તરીકે ૧ થી ૯ સુધીના અંક અનુક્રમે આવે છે, અને જવાબમાં નવથી એક સુધીના અંક ઉતરતા ક્રમમાં આવે છે !

વ. એકથી નવ સુધીના અંકમાંથી આઠડાને દેશવટો દઈ ખાટીના અંક અનુક્રમે મૂકી એક રકમ બનાવીએ.

$$૧૨૩૪૫૬૭૮$$

આ રકમમાંથી કોઈ પણ એક આંકડો લઈને તેને નવવડે ગુણવાથી જે ગુણકાર આવે, તેના વડે આ આખી રકમને ગુણવાથી જવાબની આખી રકમ પ્રથમ લીધેલા આંકડાવાળાજ આવશે.

$$\begin{aligned}
 ૧ \times ૯ &= ૯ \quad | \quad ૧૨૩૪૫૬૭૮ \times ૯ = ૧૧૧૧૧૧૧૧ \\
 ૨ \times ૯ &= ૧૮ \quad | \quad ૧૨૩૪૫૬૭૮ \times ૧૮ = ૨૨૨૨૨૨૨૨૨૨ \\
 ૩ \times ૯ &= ૨૭ \quad | \quad ૧૨૩૪૫૬૭૮ \times ૨૭ = ૩૩૩૩૩૩૩૩૩૩ \\
 ૪ \times ૯ &= ૩૬ \quad | \quad ૧૨૩૪૫૬૭૮ \times ૩૬ = ૪૪૪૪૪૪૪૪૪૪ \\
 ૫ \times ૯ &= ૪૫ \quad | \quad ૧૨૩૪૫૬૭૮ \times ૪૫ = ૫૫૫૫૫૫૫૫૫૫ \\
 ૬ \times ૯ &= ૫૪ \quad | \quad ૧૨૩૪૫૬૭૮ \times ૫૪ = ૬૬૬૬૬૬૬૬૬૬ \\
 ૭ \times ૯ &= ૬૩ \quad | \quad ૧૨૩૪૫૬૭૮ \times ૬૩ = ૭૭૭૭૭૭૭૭૭૭ \\
 ૮ \times ૯ &= ૮૧ \quad | \quad ૧૨૩૪૫૬૭૮ \times ૮૧ = ૯૯૯૯૯૯૯૯૯૯
 \end{aligned}$$

આ યોજનામા આઠડો આડખીલી ૩૫ જણવાથી બધા અંકોએ મળીને તેને ન્યાત બહાર મૂકયો છે. મૂળ રકમમા ગુણ્ય તરીકે તે આડખીલી ૩૫ છે, છતાં આઠને તવ વડે ગુણીને તે વડે મૂળ રકમને ગુણવાથી ગુણાકારમા બધા આઠડાજ આવે છે.

$$૮ \times ૯ = ૭૨ \quad | \quad ૧૨૩૪૫૬૭૮ \times ૭૨ = ૮૮૮૮૮૮૮૮$$

કા.

(૧)

(૨)

૧	૨	૩	૪
૫	૬	૭	૮
૯	૧૦	૧૧	૧૨
૧૩	૧૪	૧૫	૧૬

૩	૧૦	૨	૭
૬	૩	૭	૬
૯	૪	૮	૧
૪	૫	૫	૮

ઉપરના બન્ને ચોરસો સરખા છે. દરેકમા સોળ નાના ચોરસો આવેલા છે. ચોરસ નં. ૧મા જે અંક લખ્યા છે, તે અંદરના સોળ ચોરસનો અનુક્રમ નંબર બતાવે છે.

ખીજા ચોરસના સોળ ખાનામા જે અંકો ગોઠવ્યા છે, તેમા આશ્ચર્યકારક ખૂણી રહેલી છે. તે ચોરસની આડી ઊભી હારોના, બન્ને કણુના, અને જોડાજોડ આવેલા કોઈ પણ ચાર ચોરસના અંકોનો સરવાળો ૨૨ થાય છે.

ઉપર પ્રમાણે કોઈ પણ બેકી સંખ્યા જેટલો સરવાળો આવે, એવી રીતે ચોરસના સોળ ખાનામા અંકો ગોઠવવાની રીત નીચે પ્રમાણે છે:—

બેકી રકમ ૨૨ લીધી. $૨૨ \div ૨ = ૧૧$

૧૧-૧=૧૦, ૧૦-૧=૯, ૯-૧=૮, ૮-૧=૭, ૭-૧=૬, ૬-૧=૫
૫-૧=૪, ૪-૧=૩.

આ પ્રમાણે ૧૧માંથી એક એક બાદ કરીને ૧૦, ૯, ૮, ૭, ૬, ૫, ૪, ૩ એ આઠ અંકો તૈયાર કર્યાં.

હવે ચોરસ નં. ૧ નાં સોળે ખાનાંને જે અનુક્રમ નંબર આપેશે છે, તે ધ્યાનમાં રાખી ઉપરના આઠ અંકો નીચે પ્રમાણે ગોઠવવા.

બીજા ખાનામાં ૧૦, નવમાંમાં ૯, સોળમાંમાં ૮, સાતમાંમાં ૭, આઠ-માંમાં ૬, પંદરમાંમાં ૫, દસમાંમાં ૪, અને પહેલામાં ૩.

ઉપર પ્રમાણે આઠ ખાનાંમાં આઠ અંક ગોઠવાઈ ગયા. હવે નીચે જણાવેલા નંબરવાળાં આઠ ખાનાં બાકી રહ્યાં.

૩, ૪, ૫, ૬, ૧૧, ૧૨, ૧૩, ૧૪.

આ આઠ ખાનાંમાં અનુક્રમે ૨, ૭, ૬, ૩, ૮, ૧, ૪ અને ૫ એ આઠ અંક ગોઠવવા. આ પ્રમાણે ચોરસનાં સોળે ખાનાંમાં અંકો ગોઠવવાથી ઉપર આપેલો ચોરસ નં. ૨ તૈયાર થાય છે. જેનો સરવાળો બધી તરફથી ૨૨ થાય છે.

૧૬ કરતાં ઓછી બેકી રકમનો ચોરસ બનાવવો હોય, તો નીચે પ્રમાણે કૃતિ કરવી. બેકી સંખ્યા ૧૨ લઈએ.

$૧૨ \div ૨ = ૬$. ૭માંથી એક એક બાદ કરી નીચે પ્રમાણે આઠ અંક તૈયાર કરવા.

૫, ૪, ૩, ૨, ૧, ૦, -૧, -૨

આ પ્રમાણે અંક તૈયાર કર્યા પછી બીજા બધી કૃતિ ઉપર પ્રમાણે જ કરવી. નીચે પ્રમાણે ચોરસ તૈયાર થશે. તેના પાસપાસેના કોઈ પણ ચાર ચોરસનો સરવાળો ૧૨ થશે. ઓછાના ચિહ્નવાળો અંક બાદ કરવો.

-૨	૫	૨	૭
૬	૩	૨	૧
૪	-૧	૮	૧
૪	૫	૦	૩

જા. કોઈ પણ માણસ પોતાના મનમાં કોઈ પણ રકમ ધારે, તો તેની ધારેલી રકમ આપણે કહી શકીએ.

રીત—એક વિદ્યાર્થીને મનમાં કોઈ પણ રકમ ધારવાનું કહેવું. પછી તેને કહેવું કે તમે ધારેલી રકમને બે વડે ગુણો. જે આવે તેમાં ચાર ઉમેરો. પછી જે આવે તેને પાંચ વડે ગુણો. પાંચે ગુણવાથી જે આવે તેમાં ચાર ઉમેરો. પછી જે આવે તેને દસે ગુણો. હવે જે સંખ્યા આવી, તેમાંથી ૩૨૦ બાદ કરો. જે બાદબાકી આવી તેના ઉપરના બે મીડાં કાઢી નાખો. બાકી જે રકમ રહી, તે તમારી ધારેલી રકમ છે.

દાખલો—ધારો કે વિદ્યાર્થીએ ચોત ના મનમાં ૧૪ ધાર્યા.

$૧૪ \times ૨ = ૨૮$; $૨૮ + ૪ = ૩૨$; $૩૨ \times ૫ = ૧૬૦$; $૧૬૦ + ૪ = ૧૬૪$;

$૧૬૪ \times ૧૦ = ૧૬૪૦$; $૧૬૪૦ - ૩૨૦ = ૧૩૨૦$; $૧૩૨૦ \div ૧૦ = ૧૩૨$.

ઉપર પ્રમાણે કૃતિ કરવાથી કોઈ પણ ધારેલી રકમ શોધી શકાશે.

આવી જાતના હિસાબોમાં વિદ્યાર્થીઓને બહુ રસ પડશે, અને તેમને ગણિત તરફ પ્રેમ ઉત્પન્ન થશે.

પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કોલેજ,
અમદાવાદ.

} સાકરલાલ પુરુષોત્તમ શુક્લ.
હેડ માસ્ટર, પ્રેક્ટિકલિંગ સ્કૂલ.

રેડક્રોસ સોસાયટી

સવિતા:—મોટાભાઈ, અમારી શાળા રેડ ક્રોસ સોસાયટીના લાભાર્થે જન્મા-
ષ્ટમીને દિવસે એક નાટ્યપ્રયોગ કરવાની છે. વાર, એ રેડ ક્રોસ
સોસાયટી તે શું છે? ક્યા ગામમાં છે? અને શા હેતુથી રચપા-
એલી છે? તે મંબંધી મને ટુંકી માહિતી આપશો?

મોટાભાઈ:—તમારી શાળાએ રેડ ક્રોસ સોસાયટીના લાભાર્થે નાટ્ય-
પ્રયોગની યોજના કરી છે, તે જાણી હું બહુ ખુશ થાઉં છું. એ સોસા-
યટીની જનહિતકારક પ્રવૃત્તિને પ્રત્યેક નાગરિકે યથાશક્તિ મદદ કરવી
જોઈએ. એ સોસાયટીના ઇતિહાસ અને પ્રવૃત્તિને લગતી ટુંકી માહિતી
તને આપું છું.

રેડક્રોસ સોસાયટી નામની સંસ્થા સ્થાપન કરવાની પ્રથમ કલ્પના
હેનરી ડ્યુનન્ટ નામના એક સ્વિસ ગૃહસ્થને યર્ષાહતી. તે ઇ. સ. ૧૮૫૬ માં
ઉત્તર ઇટલીને પ્રવાસે નીકળ્યો હતો. તે સમયે તે દેશના સૌન્દરિનોના
મેદાનમાં એક ભયંકર યુદ્ધ ચાલતું હતું, તેમાં ૪૦ હજાર જેટલા સૈનિકો
જખમી બની આકાંદ કરતા પડ્યા હતા. તેમને પીવાનું પાણી પણ કોઈ
આપતું ન હતું. આટલાં બધાં માણસોની કરુણાજનક સ્થિતિ નિહાળનાંજ

ડયુનંટનું અંતઃકરણ દયાથી દ્રવી બિહયું અને આસપાસનાં કૃપિકારીની મદદ લઈ તેણે કમનસીબ જખમીઓની ખનતી સારવાર કરી.

પ્રવાસમાંથી પોતાને વતન જીનિવા આવ્યા બાદ યુદ્ધ અને અન્ય સંકટ સમયે આપદ્વચ્ચ જનોને સદાય કરવાની કેટલી બધી જરૂર છે, તે બાબત લોકમત જગત કરવાને તે લેખો લખવા તથા બાપણો આપવા લાગ્યો. તેના અવિશ્રાંત પ્રયત્નનાં પરિણામે જીનિવામાં એક આંતરરાષ્ટ્રીય પરિષદ બરાણી અને રેડક્રોસ સોસાયટીની સ્થાપના થઈ. ભૂતદયાનો નિદર્શક લાલ રંગનો ક્રોસ એ આ સંસ્થાનું પ્રતીક (નિશાન) છે, તેથીજ તેનું નામ રેડક્રોસ સોસાયટી રાખવામાં આવેલ છે.

સવિતા:—રેડક્રોસ સોસાયટી હાલ કયા ગામમાં છે અને શું કામ કરે છે?

મોટાલાઈ:—આ સંસ્થાની વરિષ્ઠ ઓફિસ પેરિસમાં છે, અને પૃથ્વી પરના જુદા જુદા પઠ દેશોમાં તેની શાખાઓ છે. ગયા મહા યુદ્ધ સુધી તો આપણો દેશ આ સંસ્થા સાથે જોડાયેલો ન હતો. પણ સને ૧૯૩૦ માં હિંદી સરકારે આ બાબત એક કાયદો પસાર કરી હિંદમાંની રેડક્રોસ સંસ્થાઓને સ્વીકૃત કરી, ત્યારથી આપણો દેશ પણ રેડક્રોસ સંઘનો સભ્ય થયો છે. આપણા દેશમાં રેડ ક્રોસની મુખ્ય ઓફિસ ન્યૂદિલ્હીમાં છે.

રેડક્રોસ સંસ્થાનું ધ્યેય અને કાર્ય જે એકજ 'શબ્દમાં' કહેવું હોય હોય તો 'ભૂતદયા' એ શબ્દથી કહી શકાય. આ સંસ્થાનાં સભ્યો યુદ્ધ પ્રસંગે જખમી સૈનિકોની સારવાર કરે છે, કોઈ પણ તરેહનો બેદલાવ રાખ્યા સિવાય આપદ્વચ્ચ લોકોને મદદ કરે છે, જનતાનું આરોગ્ય સુધારવાને તેમજ બાળકો અને માતાઓને નીરાગી તથા સરાકતે ખંનાવવાને તબીબી કરે છે, ખિમાર માણસોને માટે દવાખાનાં સ્થાપે છે તથા ધરતી-કંપ, કુદરત, અગ્નિપ્રલય, જળપ્રલય વગેરે અપહુદારી આપત્તિમાં સપડાયેલા નિરાધાર લોકોને મદદ કરે છે.

સવિતા:—ગઈ સાલ રાજકુમાર કોલેજના મેદાનમાં જુનીયર રેડક્રોસનો મેળો થયો હતો. એ જુનીયર રેડક્રોસ વળી શું છે?

મોટાલાઈ:—એ પણ રેડક્રોસ સોસાયટીજ છે, પણ ધણુંખરું કામ બાળકો કરે છે. તેને જે સંસ્થાની માહિતી આપી, તેને લગતું ખરું કામ પ્રૌઢ ઉંમરના સ્ત્રીપુરુષો કરે છે. આવા સેવાભાવી કાર્યો કરવામાં પ્રૌઢ વયનાં માણસોની પેઠે નાની ઉંમરના બાળકો પણ રસ લે તો તેમને નાનપણથીજ સમાજસેવા કરવાની ટેવ પડે, એવાં

હેતુથી નાનાં બાળકોને માટે જુનીઅર રેડક્રોસ સોસાયટી સ્થાપનાનો વિચાર મયા મહા યુદ્ધ દરમિયાન ઉદ્ભવ્યો હતો. કેનેડા દેશના કવીબેક પ્રાંતમાં રેડક્રોસ સોસાયટીના સભ્યોએ જખમી સૈનિકોને માટે મલમપટ્ટા તૈયાર કરવાના કામમાં શાળાના બાળકોની મદદ લીધી. ધીમે ધીમે કેનેડાના અન્ય પ્રાંતોમાં પણ આ યોજનાનું અનુકરણ થયું. ત્યાર બાદ થોડાજ સમયમાં યુરોપ અને અમેરિકાના ઘણાખરા દેશોમાં આ કામને માટે બાળકોના અનેક મંડળો સ્થપાયાં. સને ૧૯૨૦ માં જુનીઅર રેડક્રોસ એ આંતર રાષ્ટ્રીય મંસ્થા યર્ષ, ત્યારથી બાળસુધીમાં તેના કાર્ય અને વિસ્તારમાં ઝપાટાબંધ વૃદ્ધિ થઈ છે. હાલ જગતમાં જુદા જુદા ૪૬ દેશોમાં જુનીઅર રેડક્રોસ કામ કરી રહેલું છે, અને તેમના સભ્યોની એકંદર સંખ્યા ૧ કરોડ ને ૨૦ લાખ જેટલી છે.

સવિતા:—આપણા દેશમાં પણ જુનીઅર રેડ ક્રોસ સંસ્થા છે ને ?

મોટાભાઈ:—હા, હેલ્લાં ૭ વર્ષથી આપણા દેશમાં પણ તેની સ્થાપના થયેલી છે. હિંદના જુદા જુદા પ્રાંતોમાં આ સંસ્થાની શાખાઓ અને સભ્ય દિનપ્રતિદિન વધતા જાય છે. હાલ આપણા દેશમાં તારા જેવડા લગભગ ૮૦ હજાર બાળકો આ સંસ્થાના સભ્યો બન્યાં છે.

સવિતા:—જુનીઅર રેડ ક્રોસનાં ઉદ્દેશ અને પ્રવૃત્તિ તમે પ્રથમ 'કલાં' તેવાજ છે કે તેથી કંઈ ભિન્ન છે ?

મોટાભાઈ:—તેવાજ છે. એ સંસ્થાના સભ્ય બાળકોએ જાતે નીરોગી રહેવા પ્રયત્ન કરવો, સમાજનું આરોગ્ય જળવાય તેને માટે જનતી તજવીજ કરવી અને ઇતર દેશોના બાળકો સાથે બંધુત્વ સાધવું. આ પ્રમાણે જુનીઅર રેડક્રોસ મંસ્થાના મુખ્ય ઉદ્દેશો છે. હુંકામાં કહીએ તો સેવા એજ તેનું બીરદ છે. શાળામાં અભ્યાસ કરતા છોકરા અને છોકરીઓ આ મંસ્થાના સભ્ય બની સમાજસેવાનાં કાર્યો કરે છે. શાળાના વિદ્યાર્થીઓની સલાહ કરી પ્રથમ તેમાં જુનીઅર રેડ ક્રોસ સંબંધી માહિતી આપવામાં આવે છે. પછી તેના સભ્ય થવા ઇચ્છતા વિદ્યાર્થીઓ પોતાનું એક મંડળ બતાવે છે. સામાન્ય રીતે આવા પ્રત્યેક મંડળમાં ૨૫ સભ્યો હોય છે. પ્રત્યેક મંડળનાં સભ્યો પોતાની અંદરથી પ્રમુખ, ઉપ-પ્રમુખ, મંત્રી, કોષાધ્યક્ષ વગેરે કાર્યવાહકોની નિમણૂક કરે છે.

સને ૧૯૩૨માં લેવાએલી છોકરાઓ માટેની વ.ફા. પરી-
ક્ષામાં બેઠેલા વિદ્યાર્થીઓના કામની સમાલોચના-
ખામીઓ તથા તે સુધારવાની સૂચના સાથે.

લાપા:—ધણા વિદ્યાર્થીઓ મુદ્દાસર ઉત્તર આપવાનું જણતા નહોતા. આપેલા મુદ્દાઓ ઉપરથી ઘણા થોડા વિદ્યાર્થીઓ વાર્તા લખી શક્યા હતા. જેઓએ તે લખવાનો યત્ન કર્યો હતો તેઓ તેમાં છેક નિષ્ફળ નીવડ્યા હતા. વ્યાકરણ અને પૃથક્કરણનું તેઓનું જ્ઞાન કાચું હતું. આ વિષયો યોગ્ય રીતે શિખવાતા નથી એમ માલમ પડે છે. ઘણા વિદ્યાર્થીઓએ જવાબમાં અસંબંધ લખ્યો. લખી હતી તેથી એમ જણાય છે કે પરીક્ષાનાં પ્રશ્નપત્રોના ઉત્તર કેમ આપવા તે વિષે તેમને તાલીમ આપવામાં આવી નથી. એકજ પાના ઉપર એક કરતાં વધારે પ્રશ્નોના ઉત્તર આપ્યા હતા.

સૂચના:—શાસ્ત્રીય પદ્ધતિ પ્રમાણે લાપાશિક્ષણ થવું જોઈએ અને એટલા માટે લાપાશિક્ષણના સિદ્ધાંતોને બરાબર અમલમાં મૂકવા જોઈએ કે જેથી સાદિત્ય પરત્વે વિદ્યાર્થીઓમાં રસવૃત્તિ ઉત્પન્ન થાય. નીચલાં મોરણોના વિદ્યાર્થીઓને નિબંધ લખવાનો પુષ્કળ મહાવરો પડેલો જોઈએ જેથી તેઓ યોગ્ય લાપામાં પોતાના વિચારો જણાવી શકે. શિક્ષકોએ વિદ્યાર્થીઓ સમક્ષ રસિક રીતે વાર્તા કહેવી જોઈએ અને પછી ચર્ચા કર્યા પછી કા. પા. ઉપર મુદ્દાઓ નોંધવા. ત્યારપછી તેમણે વિદ્યાર્થીઓને મુદ્દા ઉપરથી વિસ્તૃત વિવેચન કરવા અથવા નિબંધ લખવા કહેવું જોઈએ. વ્યાકરણના વિષય સંબંધી વિદ્યાર્થીઓનું જ્ઞાન ઘણું કાચું છે એવી ફરિયાદ દર વરસે થાય છે; છતાં ગ્રાંથમિકે શાળાઓમાં વ્યાકરણ પર નજરું ધ્યાન અપાય છે. દાખલા ઉપરથી નિયમ ઉપર અને નિયમ ઉપરથી દાખલા ઉપર, એ સિદ્ધાંત પ્રમાણે આ વિષયનું શિક્ષણ થવું જોઈએ, અને એટલા માટે પુષ્કળ વહેવાર દાખલાની મદદથી વ્યાકરણના શિક્ષણના સિદ્ધાંતો અમલમાં મૂકવા જોઈએ. લાપાથી વ્યાકરણ નિરાળું છે, એમ ગણી વ્યાકરણ શીખવવું એ ભૂલભરેલું છે. લાપાશિક્ષણનાં લુદ્ધાં લુદ્ધાં સ્વરૂપ સાથે તેનો સંબંધ જોડી શીખવવામાં આવે, તો વિદ્યાર્થીઓ તેમાં રસ લેતા થશે.

નિબંધ:—નિબંધ લખવા માટે ત્રણ વિષયો આપવામાં આવ્યા હતા, અને વિદ્યાર્થીઓને તેમાંથી એક ઉપર નિબંધ લખવાનો હતો, પણ

છોકરાઓની વ. કા. પરીક્ષામાં બેઠેલા વિદ્યાર્થીઓના કામની સમાલોચના ૩૯૭

તેમાંથી એકે વિષય ઉપર તેઓ સંતોષકારક રીતે નિબંધ લખી શક્યા નહોતા, કારણકે તેઓએ મુદ્દાપૂર્વક લખ્યું નહોતું. વળી તેમની વિચાર-સામગ્રી ઓછી હોવાને લીધે એકની એક બાબત ફરી ફરીને લખી હતી. વિચારસંકલના યોગ્ય હતી નહિ. પરિચ્છેદનો અભાવ હતો. વિરામ-ચિહ્નનો ઉપર લખતી વખતે ધ્યાન આપ્યું નહોતું, અને જોડણી અસંતોષ-કારક હતી.

સૂચના:—કેવળ પાઠ્ય પુસ્તકોજ વાંચીને સંતોષ માની શિક્ષકો અને વિદ્યાર્થીઓ બેસી રહે, તેા નિબંધલેખન સુધરે એવી આશા રાખવી બંધ છે. રસ ઉત્પન્ન કરે એવાં પુસ્તકો વાંચવાની વિદ્યાર્થીઓને સારી ટેવ પાડવી જોઈએ, તેથી તેમની વિચારશક્તિ વધશે અને પોતાના વિચાર જણાવવા માટે તેમની પ્રાપ્તિ તે ભંડોળ પણ વધશે. મુખનિબંધ નીચલા ધોરણમાંથીજ શરૂ કરવો જોઈએ; અને વિદ્યાર્થીઓને દરરોજના વહેવાર વિષય ઉપર નિબંધ લખવા કહેવું જોઈએ. સારા સારા નિબંધ વર્ગને વાંચી સંભળાવવા જોઈએ. નિબંધલેખન સંબંધી અમુક શૈલીનું અનુકરણ કરવા પણ તેમને કહેવું જોઈએ.

રિપોર્ટ:—આ કામ એકંદરે સંતોષકારક હતું, પણ અરજ કેમ કરવી એટલે કે અધિકારીઓને કેમ લખવું તે સંબંધી કેટલાક વિદ્યાર્થીઓ જાણતા નહોતા.

મોઢાનું વાચન:—વિદ્યાર્થીઓ યોગ્ય શબ્દસમૂહો પાઠી વાંચી શકતા નહોતા, એટલે એકંદરે વાચન ઠીક થતું નહોતું. તેમજ કેટલાક સરળતાથી વાચન કરી શકતા નહોતા. તેઓએ જે વાંચ્યું હોય તે તેઓ સમજી શક્યા નહોતા. અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે કવિતાનો મુખ પાઠ કરવામાં આવ્યો નહોતો. તે વિસારી દેવામાં આવ્યું હતું, કારણકે ધણા વિદ્યાર્થીઓ મોઢેથી કવિતા બોલી શક્યા નહિ. રાગ પ્રમાણે કવિતા ગાઇ શક્યા નહોતા.

સૂચના:—શાળાપત્રમાં વારંવાર ટીકા તથા સૂચના પ્રગટ કરવામાં આવે છે છતાં જોઈએ તેટલું ધ્યાન આ વિષય ઉપર આપવામાં આવતું નથી. મુખપાઠ સંબંધી નિયમિત ટેવ વિદ્યાર્થીઓને પાડવામાં આવતી નથી એવું માલમ પડે છે. ન્યારે તેઓ કવિતા મોઢે બોલે છે, ત્યારે કવિતાના નિયમોનો તેઓ ભંગ કરે છે. શિક્ષકે યોગ્ય દળમાં કવિતા ગાઇ બતાવવી જોઈએ. કવિતાનું વાચન સરળ અને સમજપૂર્વક થવું જોઈએ એ બાબત વિદ્યાર્થીઓ સારી રીતે ધ્યાનમાં રાખવી જોઈએ.

શિક્ષકે વાચનની કળા ઉપર પુરતું ધ્યાન આપવું જોઈએ. તેમણે જાતે વાચનનો નમુનો આપી બતાવવો જોઈએ. સામાન્ય રીતે ઉપલાં ધોરણોમાં વિદ્યાર્થીઓને વાંચવાની જોઈએ તેટલી ટેવ પાડવામાં આવતી નથી.

ગણિત:—આ વિષયમાં વિદ્યાર્થીઓનું કામ એકંદર અસંતોષકારક માલમ પડ્યું હતું. ગ્રન્થપત્ર કંઈક અઘરો નીવડ્યો. હવે, કારણકે કેટલાક દાખલામાં ગુંચવણ ભરેલી રીતો આવતી હતી. દાખલા ગણતી વખતે કેટલાંક પગથીયાં બતાવવાં જોઈએ, તે બધાં ચોક્કસ રીતે બતાવવામાં આવ્યાં નહોતાં. દાખલા ગણતી વખતે તેની પદ્ધતિ અને વ્યાખ્યાનપાત્રા ઉપર ધ્યાન ખરા વિદ્યાર્થીઓએ ધ્યાન આપ્યું નહોતું. કેટલાકને ગણિતનાં મૂળતત્ત્વોનો પણ સમૂળગો ખ્યાલ નહોતો. માપકરણમાં પણ તેઓનું જ્ઞાન ધણું કાંચું હતું, કારણકે ચોરસ અને ધનમાપ વચ્ચે શો તફાવત છે તે તેઓ જાણવા નહોતાં. 'પૈસાની તેરીખ' અને 'દોકડાની તેરીખ' એટલે શું તેની કેટલાકને ખબર નહોતી. માપકરણ, વખત, કામ અને ઝડપનાં દાખલા સંતોષકારક રીતે ધણા થોડા વિદ્યાર્થીઓ ગણી શક્યા હતાં.

મૃત્યુના:—વહેવાર દાખલાની મદદથી તેમજ આકૃતિઓથી નીચલાં ધોરણથીજ વિદ્યાર્થીઓને ગણિતના મૂળમૂલ સિદ્ધાંતોનું સચોટ જ્ઞાન આપવું જોઈએ. મોંઘેથી દાખલા ગણવાનો પુષ્કળ મહોવો વિદ્યાર્થીઓને પાડવો જોઈએ. દાખલા સ્પષ્ટ રીતે અને પદ્ધતિપૂર્વક ગણવા એ ખાખત ઉપર હંમેશાં વિશેષ ભાર મૂકવો જોઈએ, તેથી દાખલા ગણતી વખતે પગથીયાં વચ્ચે આંતર સંબંધ કેવા પ્રકારનો છે તે વિદ્યાર્થીઓ સમજી શકે.

દેશીનામું:—સંવત ૧૯૮૭ માં અધિક માસ હતો, તેની ધણા વિદ્યાર્થીઓને ખબર નહોતી. જ્યાં ગણવાની રીતનો તેમજ માસિક વિસાખ કેવી રીતે લખવો, તેનો વિદ્યાર્થીઓને ઘણો અંખો ખ્યાલ હતો; જમા-ઉધારની રકમો કયા પાસામાં નાખવી તે તેઓ જરાખર કરી શક્યા નહોતાં, એથી બાજુની રકમો નોંધવામાં તેઓએ ભૂલો કરી હતી. અક્ષર ઉકેલે તેવા નહોતા. આ વિષયમાં સ્વચ્છ લખાણ ધણી અગત્યની ખાખત છે. ધણા વિદ્યાર્થીઓ હુંડી-કેમ લખાય તે જાણતા નહોતા; એકંદર કામ સાધારણ હતું.

મૃત્યુના:—આ વિષયના કેવળ સિદ્ધાંત જાણતું જ્ઞાન વિષય સમજવામાં તેમને મદદકર્તા થઈ નહિ પડે. વહેવાર દર્શાવે તેમને વેપારીઓની હુંડીઓ પ્રત્યક્ષ દેખાડવી જોઈએ, જુદી જુદી જાતની હુંડીઓ લખવાનો મહોવો કરાવીને તે વિષે તેમને સારી સમજણ પાડવી જોઈએ. નમુનારૂપે કેટલાક ચોપડા તેમને બતાવવા જોઈએ; પણ સૌથી સારી રીત તો એ છે-

છાકરાઓની વ. ક્ષા. પરીક્ષામાં બેઠેલા વિદ્યાર્થીઓના કામની સમાલોચના ૩૯૯

કે તેઓએ પોતાની લેવડદેવડનો દિસાળ જાતે લખી રાખવો. શાળામાં જે સહકારી મંડળી હોય તો આ કામ વધારે રસિક થઈ પડશે અને નામાના સિદ્ધાંતો તેઓ સહેલાઈથી સમજી શકશે.

ઈતિહાસ:—જે પ્રશ્નોના ઉત્તર આપવામાં તક અને કદપનાશક્તિની જરૂર પડે તેમ હતું તેવા પ્રશ્નોના ઉત્તર આપવાનો યત્ન ઘણા થોડા વિદ્યાર્થીઓએ કર્યો હતો. જવાબ લખતી વખતે ઐતિહાસિક તારીખોનો ખ્યાલ રાખ્યો નહોતો. પ્રશ્નોના ઉત્તર આપતાં પહેલાં સામાન્ય રીતે તેઓ પ્રશ્નપત્ર વાંચતા નથી. શેર અધ્યાપન, નુરજહા, અને મમનાઝ મદદાલ જેવાં ઐતિહાસિક પાત્રો વિષે તેમને માહિતી નહોતી, અને એ બધાં પાત્રોની મેળમેળ કરી નાખી હતી. મોગલ સમયમાં હિંદુ-મુસલમાન ઠામે વચ્ચેના આંતરજાતીય લગ્નો, કાયમની જમાબંદી, વગેરે જેવા અગત્યના ઐતિહાસિક બનાવો તેઓ જાણતા નહોતા.

સૂચના:—અમુક બનાવો શીખવવાના હોય તો તારીખવારજ તે શીખવવા એ પદ્ધતિ ભૂલભરેલી છે. વધારે અગત્યની બાબત તો એ છે કે યુગદર્શક કે અગત્યના બનાવો ઇતિહાસમાં જે માલમ પડતા હોય તે પહેલાં શીખવવા જોઈએ અને નાના કે ઝોઝી અગત્યના બનાવો તે વખતે મૂકી દેવા જોઈએ, અને પછી તે શીખવવા જોઈએ. આથી યોગ્ય રીતે વિષય સમજવામાં વિદ્યાર્થીઓને તે ઘણું મદદકર્તા થઈ પડશે. સમયના તકતા પણ બનાવવા જોઈએ કે જેથી તેમને અગત્યના અને સૂચક બનાવોનો તારીખવાર સ્પષ્ટ ખ્યાલ આવી શકે. વર્તમાન સમાજનું સ્વરૂપ ભૂતકાળના સમાજમાંથી ધડાયું છે એ બાબત ઉપર શીખવતી વખતે ખાસ બાર મૂકવો જોઈએ. ઇતિહાસના પાટ્ટેમાં વિદ્યાર્થીઓને રમ્મ પડે એટલા માટે શિક્ષકોએ રસિક હાંપીકન બીજી ચોપડીઓમાંથી એકઠી કરી રાખવી જોઈએ.

ભૂગોળ:—પ્રાથમિક શાળાઓમાં પ્રાકૃતિક ભૂગોળશિક્ષણ વિચારી દેવામાં આવે છે. પ્રશ્નના ઉત્તર આપતી વખતે વિદ્યાર્થીઓ આકૃતિઓ કાઢતા નથી. કાદપનિક મુસાફરી સંબંધીના પ્રશ્નોના ઉત્તર ચારપટ્ટ હતો. ઘણા વિદ્યાર્થીઓએ હિંદુસ્તાનનો નકશો ઠીક દોર્યો હતો પણ તેમાં રથજો મૂકવા બાબતે ભૂલો કરી હતી.

સૂચના:—શિક્ષકે ભૂગોળનો વિષય વધારે વિશાળ દૃષ્ટિથી જોવો. માનુષ અને વર્ણનાત્મક તરવો તે વિષયના શિક્ષણમાં દાખલ કરવાં જોઈએ,

છોકરાઓની ઉર્દુ વ.કા. પરીક્ષામાં બેઠેલા વિદ્યાર્થીઓના કામની સમાલોચના ૪૦૧

સને ૧૯૩૨માં લેવાયેલી છોકરાઓ માટેની ઉર્દુ-વ. કા.

પરીક્ષામાં બેઠેલા વિદ્યાર્થીઓના કામની સમાલોચના

ખીજે વિષય—નિબંધ:—

ઉર્દુ-ગુજરાતી:—નિબંધલેખન માટે જે વિષયો જાહેર કરવામાં આવ્યા હતા તે વિદ્યાર્થીઓ બરાબર સમજ્યા હતા, પણ તેઓ યોગ્ય રીતે પોતાના વિચાર જણાવી શક્યા નહોતા. તેઓ જોડણીમાં કાચા હતા. એકંદરે કામ ઠીક હતું.

ગુજરાતી-ઉર્દુ:—વાક્યરચનામાં ભૂલો થઈ હતી અને વિરામચિહ્નો ઉપર લક્ષ આપવામાં આવ્યું નહોતું.

ત્રીજે વિષય—ગણિત:—

ઉર્દુ-ગુજરાતી:—નડિઆદ અને સુરતથી આવેલા વિદ્યાર્થીઓનું કામ ધણું નિરાશાજનક હતું. કાબજી ગણવામાં સ્વચ્છતા અને પદનિપૂર્વકના કામનો અભાવ નજરે તરી આવતો હતો.

ભૂમિતિ:—

ઉર્દુ-ગુજરાતી:—પ્રશ્નના ઉત્તર બરાબર હતા. નડિઆદથી આવેલા વિદ્યાર્થીઓનું કામ સાધારણ ધોરણથી ઉતરતા વર્ગનું હતું.

દેશીનામું:—

ઉર્દુ ગુજરાતી:—આ વિષયમાં કામ એકંદરે સંતોષકારક હતું.

ગુજરાતી-ઉર્દુ:—વ્યાજ ગણવામાં વિદ્યાર્થીઓએ ઘણી ભૂલો કરી હતી. ઘણા વિદ્યાર્થીઓ એક જાળત નોધવાને બદલે તે બેવડી લખી નાખી હતી.

ચોથો વિષય—ઇતિહાસ:—

ઉર્દુ-ગુજરાતી:—ઘણા થોડા વિદ્યાર્થીઓને મુંઝઈ ધારાસલાનો ખરો ખ્યાલ હતો. પ્રશ્નના ઉત્તર ઘણા લંબાણથી આપેલા હતા અને કેટલાક ઉત્તર ઘણા ટુંકા હતા.

ગુજરાતી-ઉર્દુ:—થોડાકજ વિદ્યાર્થીઓએ પાંચમા પ્રશ્નનો ઉત્તર આપવાનો યત્ન કર્યો હતો, પણ તેમના જવાબ અસંતોષકારક હતા.

ભૂગોળ:—

ઉર્દુ-ગુજરાતી:—નકશાનું કામ ઘણું ખામીભરેલું હતું. વિષય યોગ્ય પદ્ધતિથી શિખવાતો નથી એમ જણાય છે. પરિણામ એકંદરે સંતોષકારક હતું.

છટ્ટો વિષય—ઉર્દુ-સાહિત્ય:—

કવિનાનું શિક્ષણ સામાન્ય રીતે વિસારી દેવામાં આવ્યું છે. ઘણા

શોડા વિદ્યાર્થીઓ કડીઓનો ખરો અર્થ સમજવી શક્યા હતા. કવિતામાંના વિચારો પુરેપુરા સ્પષ્ટ રીતે તેઓ સમજી શક્યા નહોતા. લખાણકામ ખરાબ હતું. એવું જણાય છે કે નિયમિત રીતે લખાણકામ ચતુ નથી. વ્યાકરણ પણ વિસારી દેવામાં આવ્યું છે.

નિબંધ અથવા રિપોર્ટ (ઉર્દુ):—

નિબંધ અને જોડણીમાં વિદ્યાર્થીઓ કાચા માલમ પડ્યા હતા. તેઓ તેમના વિચાર યોગ્ય ભાષામાં જણાવી શક્યા નહોતા. તેમનું સામાન્ય જ્ઞાન ઘણું ઓછું હતું.

ગુજરાતી સાહિત્ય:—

તેઓ તેમના વિચાર ટુંકામાં જણાવી શક્યા નહોતા. ગોખલપદીને ઉત્તેજન આપવામાં આવે છે એમ માલમ પડે છે. વ્યાકરણ શીખવવામાં આવ્યું નથી.

ગુજરાતી નિબંધ અને રિપોર્ટ:—

વિદ્યાર્થીઓમાંથી કોઈ એ તેના વિચાર યોગ્ય રીતે જોડ્યા નહોતા. ભાષાદ્વારા વિચાર જણાવવાની શક્તિ ઓછી હતી.

મુખપાઠ-ઉર્દુ અને ગુજરાતી:—

સામાન્ય રીતે મુખપાઠમાં વિદ્યાર્થીઓ ઘણા નબળા હતા. ઘણા વિદ્યાર્થીઓએ અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે બધી કવિતાઓ મોંએ કરી નહોતી. ઉર્દુ વાચન વધારે સ્પષ્ટ અને સમજણ લેરેલું ચતુ જોઈ એ.

પાંચમી વિષય:—વિજ્ઞાન-આરોગ્ય:—

ગુજરાતી ઉર્દુ:—જે જે પ્રયોગો તેમને સમજાવવાના હતા તે પ્રયોગોના સિદ્ધાંતોનું વિદ્યાર્થીઓને જ્ઞાન હતું નહિ. વિજ્ઞાનશાસ્ત્રના પારિભાષિક શબ્દો જેવાકે 'ગુપ્ત ગરમી,' 'દબાણ' તેઓ સમજવી શક્યા નહોતા. તેઓનું આરોગ્યશાસ્ત્ર સંબંધિત જ્ઞાન ઘણું કાચું હતું.

પહેલો વિષય. (બ) અને (ક):—

ઉર્દુ:—વ્યાકરણમાં વિદ્યાર્થીઓ ઘણા નબળા હતા. પ્રયક્ષરણનું જ્ઞાન ઘણું કાચું હતું. વિવરણને બદલે તેઓએ માત્ર પર્યાય શબ્દો મૂકી સમજુતી આપી હતી. અધરા શબ્દોને બદલે બીજા નવા શબ્દોજ આપ્યા હતા.

ગુજરાતી:—

વિદ્યાર્થીઓ વ્યાકરણમાં ઘણા કાચા હતા.

સૂચના:—હોકરાઓ મારેની ગુજરાતી વ. ક્રા. પરીક્ષામાં જોડેલા વિદ્યાર્થીઓના કામ સંબંધી જે સૂચના આપવામાં આવી છે તે આ સમાલોચના સાથે વાંચવા વિનંતિ છે.

ભરૂચ રેડક્રોસ સોસાયટીની ડિસ્ટ્રિક્ટ શાખા

ભરૂચ સેનિટરી એસો. અને રેડક્રોસ સોસાયટી ડિ. શાખા તરફથી જિલ્લાની વૈદ્યકીય મદદમાં કામ કરનારા શિક્ષકોને વૈદ્યકીય તાલીમ આપવાનો વર્ગ તા. ૨૨-૧૦-૪૨થી તા. ૨૫-૧૦-૩૨ સુધી રાખવામાં આવેલો તેની વિગત:—

અત્રે જિલ્લાના ગામોમાં તાત્કાલિક વૈદ્યકીય મદદ આપવાના મધ્ય સ્થળોના શિક્ષકોની ફેરબદલીઓ થવાથી જુદાં જુદાં ૨૦ ગામોના શિક્ષકોને ભરૂચ બોલાવવામાં આવ્યા હતા, પણ તેમાંથી ૧૫ ગામના શિક્ષકોએ આ વર્ગમાં હાજરી આપી હતી.

ટ્રેનિંગ કલારાનો કાર્યક્રમ — દરરોજ સવારે સાડા આઠથી સાડા અગીઆર સુધી ભરૂચ સિવિલ હોસ્પિટલમાં મે. સિવિલ સરજન સાહેબ, ખા. ૦ જા. ૦ ડો. ૦ પી. પી. બલસારા, એલ. એમ. એન્ડ. એસ. બી. એમ. એસ. ની મદદથી શિક્ષકોને હોસ્પિટલના ડો. એસ. બી. પંડ્યાની દેખરેખ નીચે ટ્રેનિંગ આપવા માટે ગોઠવણ કરવામાં આવી હતી, અને તેમાં દરરોજ સવારે પ્રેક્ટિકલ ડેમોન્સ્ટ્રેશન જેવા કે જખમ ધોવા, પાટા બાધવા, દવાઓ માપવાનું પ્રમાણ, જખમોની સારવાર તથા તે માટે લેવાની કાળજી વિશેની સમજણ જરૂરી તાલીમ આપવામાં આવી હતી.

તા. ૨૪ મીએ સિવિલ હોસ્પિટલમાં આપથેત્તમિક વોર્ડમાં ઓ. એડિક્લ ઓફિસર ડો. કે. એચ. કામાકાકાએ આંખની સંભાળ માટે, આંખ ધોવા તથા તેમાં દવા નાખવા વગેરેના કામની માહિતીના પ્રયોગો બનાવ્યા હતા તે ઉપરાંત નવાં જન્મેલાં બાળકોની આંખ ધોઈ દવા નાખવા વિશેના ખાસ કામની તાલીમ આપી હતી.

એ રીતે સિવિલ હોસ્પિટલમાં શિક્ષકોને તાલીમ આપવા ઉપરાંત જે. ડી. વકીલ સેનિટરી મ્યુઝીઅમ હોલમાં બપોરે ૪થી ૬ સુધી શહેરના જાણીતા ડો. કેવળચંદ ટી. વખારીઆ, ડો. એન. વી. પટેલ વગેરેએ દવાઓ વાપરવા વિશે તથા તેના ઉપયોગ તેમજ તે માટેની સમજણ માહિતીઓ વિશેની સમજુતી આપી હતી.

વૈદ્યકીય તાલીમ ઉપરાંત શિક્ષકોને અકસ્માતમાં તાત્કાલિક મદદ, દર્દીની સારવાર, જુનીઅર રેડક્રોસ તથા રેડક્રોસ સોસાયટીના ઉદ્દેશો, સેનિટરી મ્યુઝીઅમમાં ગોઠવેલા નમુનાઓ, ચિત્રો વગેરેનાં લાયજો એસો. ના ડેમોન્સ્ટ્રેટર મિ. ચીમનલાલ ટી. સાહેબાણી દ્વારા તા. ૨૩-૧૦-૪૨ને રોજ રેડ-

કેસ સોસાઇટીની ઉત્પત્તિ વિષે તથા તેના ઉદ્દેશો તેમજ દુનિયાના બુદ્ધ બુદ્ધ દેશોમાં તેની પ્રવૃત્તિઓની મેજિકલેન્ડર્ન સ્નાયુજ્ઞ બતાવવામાં આવી હતી.

આ વર્ગની તાલીમ આપવા માટે ભરૂચ સિવિલ હોસ્પિટલના મેં સિવિલ સરજન સાહેબ ખાંડે બાં ૩૦ પી.પી. બલસારા, એલ. એમ. એન્ડે એસ.બી. એમ. એસ. ભરૂચ ૩૦ સ્કૂલ બોર્ડ તથા ૩૦ એન.વી.પટેલ, ૩૦ એસ.બી. ૫૦૫ તથા ૩૦ કેવળચંદ ટી. વખારીઆનો ભરૂચ સેનિટરી એસોસિએશન અને રેડક્રોસ સોસાઇટી તરફથી આભાર માનવામાં આવે છે. આ વર્ગ ચલાવવા માટે શિક્ષકોને જવા આવવા માટે રેલ્વે ભાડું, ગાડા ખર્ચ, ખાદ્ય ખર્ચ, વગેરેનો કુલ ખર્ચ રૂ. ૫૬ થયો છે.

(સિંધ પ્રાંત બાદ કરતાં) મુંબઈ ઇલાકામાંની છોકરાઓ માટેની ગુજરાતી-ઉર્દૂ પ્રાથમિક શાળાઓ માટેનો અભ્યાસક્રમ

[ટીપ.—૧. આ અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે રથાનિક દેશી ભાષામાં શિક્ષણ આપવું.]

૨. શાળામાં બાળબાળીના કામ માટેની જગા તથા સંગવડમાં પુષ્કળ ફરકાર મહેજે. સ્થિતિ અનુકૂળ હોય ત્યાં કેવી જાતનું કામ કરવું તે આ સંચયનામાં દર્શાવ્યું છે. બોલી અનુકૂળ રિયતિમાં શિક્ષકે જે કંઈ સાધન ઉપલબ્ધ થતા હોય તેનો સૌથી સારો ઉપયોગ કરવો. શિષ્યો કામની શરૂઆત કરે તેમ ઉત્તરજન આપવું.]

બાળવર્ગનું ધોરણ

પહેલો વિષય—સરકારી બાળખેાથીનું વાચન. આલેલી ચોપડીની કવિતા વર્ગમાં ગાવી.

બીજો વિષય—મૂળાક્ષર અને ‘બારાખડી’ પુરી. સાદા શબ્દો પાડીઆ ઉપર અથવા સ્લેટ ઉપર મોટા અક્ષરે લખવા.

ત્રીજો વિષય.—

ગણિત:—

૧. સંખ્યાનું જ્ઞાન:—૧૦૦ સુધીની સંખ્યાની ગણતરી, વાચન અને લેખન (પદાર્થો વડે ગણતરી કરે એવું શિક્ષણ આપવું).

૨. સંખ્યા સમૂહનું જ્ઞાન:—જે બે, ત્રણ ત્રણ, ચાર ચાર, પાંચ પાંચ, અને દશ દશના જૂથમાં પદાર્થોને એકઠા કરી તેથી થતી સંખ્યાનું જ્ઞાન આપવું.

૩. મોઢાના સરવાળા:—૧૦૦ સુધીની ગમે તે સંખ્યામાં ૫ સુધીની ગમે તે સંખ્યા ઉમેરી તે બન્ને રકમોનો સરવાળો મોટે ગણવો અને ૨૮+૪, અને ૯૮+૫, એવી જે રકમોમાં નવા દશક કે શનક ઉમેરવા પડે તેવી રકમો છોડી દેવી. શિક્ષણના આરંભમાં સરવાળાનો જે જવાબ આવ્યો હોય તેનો વાસ્તવિક રીતે પદાર્થોની ગણતરી કરાવી તાજો મેળવવો.

ભૂમિતિ:—

૧. આકાર:—ધન (ધનાકાર), ગોળો વગેરે જેવા નક્કર પદાર્થો બાળકના હાથમાં મૂકીને તેમની બાજુઓ, ધારો, ખુણાઓ અને ગોળાના ભાગ (વાંકાઈ) વફતા વગેરે બાબતથી બાળકોને વાકેફ કરવાં.

૨. ચીતરવું:—કાળા પાટીઆપર કે પાટીપર આ પદાર્થોનો આકાર કે દેખાવ ચીતરવો.

૩. કાગળ વાળવા કે સળરચના:—ચોરસ અને લંબચોરસ કાગળ વાળવા.

ચોથો વિષય.—બાળવર્ગમાં હેડળના વિષયોનું યોગ્ય શિક્ષણ આપવાનું દાખલ કરવાને દરકત નથી:—

(અ) કુદરત સંબંધીનું શિક્ષણ —ખેતરમાં અથવા બાગમાં સાધારણ છોડવાઓ અને સાધારણ પ્રાણીઓ વિષેનું શિક્ષણ શિક્ષકે વાતચીતદ્વારા આપવું.

શાળામાં બાગચાનીનું શિક્ષણ.—બાળકોએ ઘેરથી ઘણાં નાનાં કુડાં અથવા નાનિએરનાં કાચલાં લાવવાં, તેમાં માટી ભરવી અને ખીઆં વાવવાં તથા તેમની સંભાળ લેવી. શાળાના સાધારણ બાગમાંથી અથવા વર્ગના પ્લૉટમાંથી નિદવાનું, કાંકરા, મુકાં પાંદડા, વગેરે એકઠા કરવાનું કામ શિક્ષકની સાથે મળીને બધાએ કરવું.

(બ) સાદા ડ્રોઈંગ સાથે સાદા આકાર, રંગ તથા બહુ જાણીતી વસ્તુઓનું શિક્ષણ.

(ક) મુખ્ય મહેતાજીએ અથવા ટ્રેન્ડ આસિસ્ટન્ટે સાદી અને રસિક વાર્તાઓ કહી જવી.

●સરકારી વાચનમાળાની ચોપડીનું નામ લખ્યું હોય ત્યાં તેટલીજ અક્ષરી અને માન્ય શૃંગોવાળી બીજી કોઈ ચોપડી આ ખાતા તરફથી કમલ રાખવામાં આવશે. જો હન્ટરેક્ટરની એવી ખાતરી થાય કે વાચન માટેની ચોપડીનો શીખવેલો ભાગ, તે તૈયાર કરવાની રીત જોતાં વર્ષના પુરા કામ જોયો છે, તે ચોપડીનો કરાવેલો બધો ભાગ શીખવવાજ જોઈએ એમ જાહેર રહેતી નથી.

(ક) સાદાં ગીતો મોટે બોલાવવાં અને સાથે ગવરાવવાં.

(દ) બાળકવાચત, દસરત અને રમતો.

(દ) નિશાળની સગવડ પ્રમાણે થોડાક કિન્ડરગાર્ટનના પાઠો.

પાંચમો વિષય.—ચિત્રકામ—રેતી, જમીન કે ભીંતની સપાટી ઉપર, કાગળનાં પુઠાં કે કાળા પાટીઆં ઉપર, રાળીઓ, આંગળીઓ, અને ચાકવડે મેટા પ્રમાણમાં રેખાકૃતિઓ અને પિચચિત્ર દર્શાવવાં, અને બની શકે ત્યારે જાખા રંગીન કે સફેદ કાગળપર રંગીન ચાકથી કે પીંછીથી નાના માપનાં ચિત્ર દોરાવવાં.

બની શકે ત્યાંસુધી જે પ્રદર્શો બાળકોને પરિચિત હોય તેમજ ઘણા સદા, ખાચાખૂંચી વિનાના, અને એક રંગવાળા અથવા સ્પષ્ટ જણાઈ આવે એવા અનેક રંગોવાળા હોય તેવા ખરેખરા (કુદરતી કે બનાવટી) પદાર્થો પરથીજ ચિત્રકામ કરાવવું (જેમ કે, પરખીડીઆં, પતંગ, સાદો વાવટો, કન્વા જવાની લાકડી, દોડા, આડની તલેથો, લાકડાની પાટી, નારંગી, પાંદડું, વગેરે).

જાણીતી વસ્તુઓના આકારમાં કાપી કાઢેલાં કાગળનાં પુઠાંની આસપાસ ચેન્સિસ ફેરવીને અથવા તે નમુનો જોઈને રેખાકૃતિ દોરાવવી; અને તેમાં બાળકો કને રંગ પુરાવવા. શિક્ષકોએ તેમજ બાળકોએ પુઠાંમાંથી આકારો કાપી કાઢવા.

રંગના નામ અને કયા રંગની સાથે કયો રંગ વધારે શોભે તે જુદા જુદા રંગના બોરની જાતનાં ફૂલો, બીઆં, મણુકા, રંગીન કાગળની ચક્તીઓ વગેરેનો ઉપયોગ કરી શીખવવું. આવાં સાધનો વડે આકારનાં નામ અને બની શકે ત્યાં સાદી રચનાકૃતિ બનાવતાં શીખવવું.

સ્મૃતિ ઉપરથી દોરવાના અને કલ્પનાત્મક ચિત્રકામ. એમાં બાળકોને પોતાની મેજે વાતો વગેરેનાં ચિત્રો દોરવાનું ઉત્તેજન આપવું, અને તેમને તેમની ઇચ્છાનુસાર દોરવા દેવું, પણ તેમણે જે ચિત્ર હોય તે તેઓ પોતાની મેજે બીજને સમજાવી શકે એવું હોવું જોઈએ. સૂચના મોટે પુરવણી બે જુઓ.

ટીપ.—ગણતરી કરવી, શબ્દ સ્પષ્ટિગ્રાહ, શાળામાં બાગ-બાની, પદાર્થપાઠો, ચિત્રકામ, રમતો તથા ઉલોગો એ સર્વ અને ત્યાંસુધી જે બીજા.

મુંબઈ ઇલાકાની ગુજરાતી-હિંદુ પ્રાથમિક શાળાઓ માટેનો અષ્ટાસકમ ૪૦૭

પાઠનું વાચન, ચાલેલા લાગતી સમજૂતી, ચાલેલી ચોપડીની કવિતા સાથે મળી ગતી.

બીજો વિષય—જોડાક્ષર ન આવતા હોય તેવા શબ્દો પાડી આ અથવા સ્લેટ ઉપર મોટા અક્ષરે લખવા. મરાઠી જિલ્લાઓમાં મોટી મૂળા-ક્ષરો વધારામાં શીખવવા.

ત્રીજો વિષય.—

ગણિત:—

૧. સંખ્યા—૧,૦૦૦ સુધીની સંખ્યાનું લેખન અને વાચન. એકમ, દશક, અને શતકનું જ્ઞાન. રૂપનો ઉપયોગ.

૨. સરવાળા, બાદબાકી, ગુણાકાર અને ભાગાકારની ચાર ત્રાદી રીતો:—

(અ) ૧૦૦ સુધીની ગમે તે સંખ્યામાં ૧૦ સુધીની ગમે તે રકમ મોટેથી ઉમેરવી અથવા તેમાંથી બાદ કરવી.

બે આકડાની રકમોના સરવાળા બાદબાકીના સહેલા દાખલા લખાવી ગણાવવા. નાણાંની રકમોના સરવાળા અને બાદબાકીના સહેલા દાખલા.

(બ) મોડાના ગુણાકાર, જેવાકે :—

(૧) એકની એકજ રકમનો બે કે તેથી વધારે વાર સરવાળો. દાખલા તરીકે કે, $૩+૩+૩=૯$.

(૨) એકની એકજ રકમનો બે કે તેથી વધારે વાર ગુણાકાર. દાખલા તરીકે કે, $૩\times ૩=૯$.

(૩) મોડાના ભાગાકાર જેવાકે સંખ્યાનું માપ જેમ કે ૮ માં ૨ કેટલી વાર આવે છે ?

૩. આંક.—પદાર્થોની મદદથી ૧૦×૧૦ સુધીના આંક. અને તેના આંકની અંદરના સવાલો આવે તેવા સહેલા મોડાના દાખલા.

૪. દેશી ચલણી નાણાં.—દેશી નાણાંના કોણકો અને ચલણી નાણાંની માહિતી. દરરોજના વ્યવહારમાં ઉપયોગમાં આવે તેવા દાખલા ગણવામાં તેમનો ઉપયોગ કરાવવો.

ટીપ.—ધોરણ ૧ લાગ્યાં લેખન જેમ અને તેમ સાદુંજ રાખવું.

ભૂમિતિ:—

૧. આકૃતિરચના (ડિઝાઈન).—ચોરસ અને લંબચોરસ આકૃતિઓમાં સીધી લીટીઓ કે ગોળા મૂકીને ડિઝાઈન તૈયાર કરાવવી.

* કોણકો માટે, પુરવણી કે જુઓ.

૨. ચિત્રકાંભ:—પેરીઓ, ચોકદાં, ચોરસ, લંબચોરસ, કાટખુણા વગેરેનાં સાદાં ચિત્રો.

ચોથો વિષય.—

સૃષ્ટિજ્ઞાન.—(અ) રોપાઓ સજીવ છે અને મોટા થાય છે એવી વિદ્યાર્થીઓને ખાતરી આપવા સારૂ નિશાળના બગીચામાં અથવા તેની નજદીકમાં હોય તે તપાસવા. રોપા કેમ વધે છે તે તપાસવા સારૂ કિનાશવાળી રેતીમાં બી વાવવાં.

મળી શકે તેવા છએક રોપા તથા તેના ચોક્કસ જુદા જુદા ભાગો જેવા કે મુળીડું, દાંડી, પાંદડાં, ફૂલ, ફળો તપાસવાં.

(બ) (૧) બેંસ તથા ગાય અથવા બળદને,

(૨) મેંદા તથા બકરાને,

(૩) પોપટ તથા કાગડાને

એક બીજા સાથે સરખાવવાં અને બન્ને વચ્ચેના ભિન્ન ગુણો ખતાવવાં.

(ક) આકાશ તથા આકાશમાં આપણે શું શું જોઈએ છે તે: આકાશ, વાદળાં, સૂર્ય, ચંદ્ર તથા તારા.

વરસાદનું પાણી: તે ક્યાંથી આવે છે, ક્યાં જાય છે અને તેથી શું થાય છે.

સાળામાં બાગબાની.—વર્ગના પ્લાટમાં નરમ જમીનમાં ખોદવા માટે ખુર્ખોનો ઉપયોગ કરવો તથા તે વડે ખોદવાનો મહાવરો પાડવો. છએક રોપા ઉગાડના શીખવવું અને સામાન્ય રીતે શિક્ષકની દેખરેખ હેઠળ કામ કરવું. સાધારણ રીતે એક સાથે ૧૫ કરતાં વધારે વિદ્યાર્થીઓ પાસે કામ કરાવવું નહિ.

(સૃષ્ટિજ્ઞાનના અભ્યાસની યોજનામાં સમાવેશ ન થયો હોય. તેવા) જાણીતા પદાર્થો તથા કુદરતી બનાવો ઉપર છ પદાર્થપાઠો.

(૬) સાદી તથા રસિક વાર્તાઓ કહેવી અને તે છોકરાંઓ પાસે તેમના પોતાના શબ્દોમાં કહેવડાવવી.

(૭) કિન્ડર-ગાર્ટનના પાઠો, કવાયત, કસરત અને રમતો ચાલુ રાખવાં.

(૬) ચિત્રકાંભ.—બાળવર્ગના અભ્યાસ નેટવોર્ક.

પાંચમો વિષય.—ઉર્દુ મૂળાક્ષરો વાંચવાનું અને લખવાનું અને બે અક્ષરોના સાદા શબ્દો બનાવવાનું શિક્ષણ.

ઘોરણ ૨ જી

પહેલો વિષય:—સરકારી વાચનમાળાની બીજી ચોપડીમાંથી પસંદ.

મુંબઈ ઇલાકાની ગુજરાતી-ઉર્દૂ પ્રાયમિક શાળાઓ માટેનો અભ્યાસક્રમ ૪૦૯

કરેલા ૩૦ પાદોનું વાચન, ચાલેલા ભાગની સમજૂતી સાથે. ચાલેલી ચોપડી-માંથી કવિતા, અર્થના સામાન્ય જ્ઞાન તથા મુખપાઠ સાથે.

મરાઠી નિઃશ્વાઓમાં વધારામાં મોટી બાળપોથીનું વાચન.

બીજો વિષય.—(અ) ચાલેલી ચોપડી અથવા ચોપડીઓમાંથી મોટા અક્ષરે ડિક્ટેશન લખવું. શબ્દો છુટા પાડીને લખવા.

(બ) મોટા અક્ષર લખવા. પુરી લખેલી દૌષીયુક બતાવવી.

ત્રીજો વિષય:—

ગણિત:—

૧. મંખ્યા.—૧ લાખ (૧,૦૦,૦૦૦) સુધીની સંખ્યાનું લેખન અને વાચન.

૨. સરવાળા, બાદબાકી, ગુણાકાર અને ભાગાકારની ચાર સાદી રીતો:—

(અ) ૧૦,૦૦૦ સુધીની સંખ્યાના સરવાળા અને બાદબાકી, વત્તા + અને ઓછાનાં — ચિહ્નોનો ઉપયોગ, અને

(બ) વધારેમાં વધારે બે અંકરચાનની રકમ વડે ૧૦,૦૦૦ સુધીની કોઈપણ સંખ્યાનો ગુણાકાર (અને ત્યાંસુધી ગુણકની રકમના કાપી બાલુના આંકડાથી ગુણાકાર કરવાની શરૂઆત કરાવવી).

(ક) ભાગાકાર, જેવા કે:—

(૧) 'માપ'.—ઉ. ૧૬માં ૪ કેટલી વાર આવે છે ?

(૨) 'વહેંચવું'.—ઉ. ૧૬નો ચોથો ભાગ શું ?

બન્ને પ્રકારના જાખલાની રીતોનો પરસ્પર સંબંધ સમજાવવો.

વધારેમાં વધારે બે રકમની સંખ્યાથી ૧૦,૦૦૦ સુધીની કોઈપણ સંખ્યાને ભાગવી; અને તે પણ શીખી ગએલા આંકના ગડીઆમાં જે સંખ્યા આવી ગઈ હોય તે સંખ્યાથીજ ભાગવી. ગુણ્યા x અને ÷ ભાગ્યાનાં ચિહ્નોનો ઉપયોગ.

૩. આંક.— $10 \times 20 = 200$ સુધીના આંકના ગડીઆ.

વખત, લંબાઈ, તોલ અને માપનાં રચાનિક ઉપયોગનાં કોષ્ટક; અને તેમનો ઉપયોગ જેમાં કરાય તેવા સહેલા દાખલા. (બાળકોએ પોતાને હાથેજ તોલ માપનાં કાટલાં વગેરેનો ઉપયોગ કરીને તોલ અને માપ કાઢતા શીખવું.)

૪. અપૂર્ણાંક—સાદા અપૂર્ણાંક. જેવા કે, $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{3}$, $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{5}$, વગેરે અને તેમને લખવાની રેશી રીત.

ભૂમિતિ

૧. આકૃતિરચના.—ધોરણ ૧લામાં કહેલા કામ કરતાં વધારે આગળનો અભ્યાસ.

૩. આંક.—(અ) પાછલાં ધોરણોમાં ચાલી ગયેલા અભ્યાસ અને ગુજરાતી શાળાઓ માટે ૨૪, ૩૦, ૩૨ અને ૪૦ના ગડીઆ.

(બ) અંગ્રેજી નાણાંનાં કેષ્ટકાં.

૪. અપૂર્ણાંક.—પાછલાં ધોરણોમાં ચાલી ગયેલા અપૂર્ણાંકના અભ્યાસમાં વધારો.

$\frac{૧}{૨} = \frac{૨}{૪} = \frac{૫}{૧૦}$ વગેરે પ્રમાણની સમજૂતી.

સાદા અપૂર્ણાંકના સરવાળા અને બાદબાકી.

૫. પ્રમાણ.—એકમરીતિ. એકમરીતિની પદ્ધતિ પ્રમાણે સમ પ્રમાણના તિરાશિના સાદા દાખલા.

ટીપ—ઉપરની સર્વ બાબતોનો દરરોજના વ્યવહારમાં ઉપયોગ કરી શકાય અને મોટેથી ગણી શકાય તેવા સહેલા દાખલા.

ભૂમિતિ:—

૧. ચિત્રકામ—માપ યા અંતર પ્રમાણે ચિત્રકામ.

વર્તુલ ચિત્રવાં, તળાકાર પેટીઓ બનાવવી વગેરે.

૨. કાગળ વાળવા યા સજ્જતના. ગોળાકાર પ્રમાણે કાગળોને વાળવા.

ઝોથો વિષય.—ભૂગોળ-જની શકે ત્યાંસુધી પ્રત્યક્ષ અવલોકનથી તથા માટીના અથવા બીજા નમુનાથી ભૂગોળની મુખ્ય સંજ્ઞાઓ શીખવીને પછી નકશામાં બતાવવી. નકશામાં ભૂતળરચના બતાવી હોય તે ઉપરથી દેશના ઉચ્ચ જનિસાણના દેખાવ તથા તેનાં સામાન્ય લક્ષણો વિષે અનુમાન કરવાનો છાંકરાઓને મદદવરો પડાવવો. (નકશાના) રેકલર્નું જ્ઞાન અને રેકલથી નકશા ઉપર અંતરો માપવાં. જિલ્લા અથવા એજન્સિની ભૂતળ તથા રાજકીય ભૂગોળ; જે જે ઉદ્યોગ ત્યાં ચાલતા હોય તેમજ સ્થળો વચ્ચે વ્યવહારનાં જે સાધનો તેમાં હોય તે વગેરે તથા વિભાગની સામાન્ય ભૂગોળ. સિદ્ધકે પાટીઆ ઉપર દોરેલા નકશાના ખોખામાં છાંકરાંઓએ જગાઓ પુરવી.

પાંચમો વિષય.—

સહિત્તાન.—(અ) મુળાકે તથા રોપાને મુળાઆનો ખપ; રેસાવાળાં મુળાઆં, મુખ્ય મુળાકે, તથા કંદવાળું મુળાકે એ બધા વચ્ચેનો તફાવત.

દાંડી—લુદી લુદી જાતની દાંડી, જેવી કે, ઉભી, જમીનપર પથરાતી, કોઈને આધારે હોયે ચઢતી તથા જમીનની તળીએથી જતી અને તેમનો ઉપયોગ દાંડીને આડી કાપીને ચકરડાવાળા અથવા ચકરડા વગરના કટકાનો અભ્યાસ.

મુખ્ય ધલાકાની ગુજરાતી-ઉર્દૂ પ્રાથમિક શાળાઓ માટેનો અભ્યાસક્રમ ૪૧૩

પાંદડાં—છોકરાંઓએ પૌતે ભેગાં કરેલાં પાંદડાંમાં શા શા ફેરફારો છે તે બતાવતાં તેમને શીખવવું.

(બ) છોકરાંઓ મળતાં હોય તેવા પક્ષીઓની સાધારણ ખાસિયત તથા તેમના વિશેષ ગુણ. પક્ષીઓની રહેઠાણની જગા, ખોરાક, ચાંચ તથા પંખા પ્રમાણે તેમના વર્ગ પાડવા.

(ક) દિવસે દિવસે ચંદ્રમા ક્યાંથી ક્યા જતો બળ છે તથા કેટલો નાનો મોટો થતો બળ છે તેનું અવલોકન કરવું.

વાદળાં—કેવી રીતે બને છે તે તથા કેવા પ્રકારનાં (ધેરાં અને આછાં) હોય છે તે; વાદળ પર પવનની અસર.

ખડકો તથા માટી; વહેતા પાણીની તેના પર અસર.

શાળામાં આગબાની.—જમીન તૈયાર કરવાનું બધાને સાથે શીખવવું. બની શકે ત્યાં પ' x ક' ના પ્લોટમાં ત્રણ ત્રણ છોકરા પાસે સાથે કામ કરાવવું અને સૃષ્ટિજ્ઞાનના અભ્યાસમાટે જોઈતા રોપાઓ ઉગાડવા. મુળીઆં જેવા કે, મુળા, ગાજર, અને કંદ જેવા કે, ઘટાટા, આદુ, હળદર, કાંદા, ચકરીઆં, લાજ, જેવી કે, ગેથી, અળુ, પોકલા, અને કાચાં ખવાતાં શાક જેવા કે, મરચાં, વેંગણ, કાકડી.

ચાલેલી ચોપડીમાં વર્ણવેલા અથવા કોઈપણ અનુકૂળ ટેફરટ-શુક્રમાંથી લીધેલા (સૃષ્ટિજ્ઞાનની યોજનામાં આવી નહિ જતા) પદાર્થો તથા કુદરતી બનાવો પર ૧૨ પદાર્થપાઠો.

(ક) ચિત્રકામ.—પાછલાં ધોરણનો અભ્યાસ આગળ ચલાવવો, અને વિશેષમા આંખની સમસપાટીમા ઉત્તરી રિચિતિમાં ગોઠવેલા નળાકાર, ચંક્ર આકાર અને કાટખુણ ચોખુણ આકારના બનેલા પદાર્થો તેમજ કુદરતી નમુના જેવા કે પાંદડાવાળી કુમળા ડાળાઓ, વગેરે દોરતા શીખવવું.

સીધી ધારવાળા ચોચ પદાર્થોનું (જેમ કે, દીવાસળીની પેટીનું) બાળકો પાસે માપ લેવડાવવું અને તેટલાજ માપનું તેમજ સાદા પ્રમાણુવાળું ચિત્ર ટુટપટી વગેરેથી દોરાવવું. સૂચના માટે પુરવણી બ લુઓ.

છટ્ટો વિષય.—સરકારી વાચનમાળાની ઉર્દૂ ખીજ ચોપડીમાંથી પસંદ કરેલા ૪૦ ખાતાનું વાચન, ચાલેલા પાઠની સમજુતી સાથે. તેજ ચોપડીમાંની કવિતાની ૨૦ ભેતોનો મુખપાઠ તથા સમજુતી. ચોપડીના ચાલેલા ભાગમાંથી બે લીટીનું ડિક્ટેશન મોટે અક્ષરે લખવું. પુરી લખેલી કોપીશુક બતાવવી.

ધોરણ ૪ થું

(આ ધોરણ પુરું કર્યા પછી છોકરાંઓને અંગ્રેજી ભણવાની રજા આપવામાં આવે છે.)

પહેલો વિષય.—(અ) સરકારી વાચનમાળાની ચોથી ચોપડીમાંથી પસંદ કરેલા ૪૦ પાઠનું વાચન, ચાલેલા ભાગની સમજુતી અને શબ્દોના અર્થ સાથે સાદું વ્યાકરણ અને સહેલું પદ્યછેદ.

(બ) ચાલેલી ચોપડીમાંથી ૫ કવિતાનો મુખપાઠ અને સમજુતી.

(ક) વાંચી શકાય એવા હસ્તલેખનું વાચન. મરાઠી જિલ્લાઓમાં વધારામાં મોડી ખીણ ચોપડીનાં અડધા ભાગનું વાચન.

બીજો વિષય.—(અ) ચાલેલી ચોપડી અથવા ચોપડીઓમાંથી ચાર લીટીનું ડિક્ટેશન.

(બ) ઝીણા અક્ષરો લખવા. પુરી લખેલી કોપીશુક બતાવવી.

ત્રીજો વિષય:—

ગણિત:—

૧. મખ્યા.—અવયવો. કોઈ સંખ્યાને તેના નિઃશેષ અવિભાજ્ય અવયવોના રૂપમાં મૂકવી. ઉ. ૪૬૦૮૨×૨×૨×૩×૩×૫.

કોઈપણ સંખ્યાના નિઃશેષ અવિભાજ્ય અવયવો શોધી કાઢવાની રીત. ગણિતનું કામ સરળ કે સહેલું કરવાની યુક્તિઓ કે ટુંકી રીતો, જેમ કે કોઈપણ રકમને ૫૧ કે ૪૯ વડે ગુણવી હોય તો તે ગુણક વડે સીધો ગુણાકાર ન કરતાં ગુણ્યને ૫૦ વડે ગુણીને જે ગુણાકાર આવે તેમાં ગુણ્ય ઉમેરી દેવા; ને ગુણક ૪૯ હોય તો ૫૦ વડે ગુણીને જે ગુણાકાર આવે તેમાંથી ગુણ્ય બાદ કરવા. ૨૫, ૧૨૫ વડે ગુણવાં અને ભાગવાનું કામ.

૨. અપૂર્ણાંક—(અ) અપૂર્ણાંકના સરવાળા અને ખાંદખાંડીના સહેલા અને સરળ દાખલા.

(બ) “ના” ના ગિહોવળા ગુણાકાર. અપૂર્ણાંક વડે અપૂર્ણાંકનો ભાગાકાર. વિષમ અપૂર્ણાંકો.

(ક) છેદ ઉકાડવાની જરૂરિયાત અને બીન જરૂરિયાત.

૩. પ્રમાણ.—એકમરીતિ એકમરીતિથી ત્રિરાશિ અને પંચરાશિના દાખલા; સહેલા વ્યવહાર દાખલા.

૪. વ્યાજ.—સાદું વ્યાજ:—

(અ) માત્ર વ્યાજ ગણવું.

(બ) દેલી રીત પ્રમાણે વ્યાજ ગણવું.

૫. માપકરણ.—(અ) લંબચોરસનું ક્ષેત્રફળ કાઢવાના દાખલાની રીતની વ્યવહાર કે પ્રાયોગિક સમજાવતી. ભોંયપર પથ્થર બેસાડવા, દિવાલો “રંગવી”, વગેરે કામના અર્થ ગણવાના દાખલા. ચોરસમાપ અને ધનમાપ.

(ખ) માપ શોધી કાઢવા સહેલા દાખલા. ધનમાપ.

૬. દ્વિમાપી કામ —(નામું) ચોપડાવહી લખવાનું પ્રાયગિક જ્ઞાન (માત્ર સામાન્ય ખ્યાલ) બાળકોને તેમની શાળાના કાગળ, પેન્સિલ વગેરે ચીજો માટેના મંડળનો દ્વિમાપ રાખવાનું કહેવું.

ભૂમિતિ.—

૧. વર્તુળો.—ખુણાની માહિતી. વર્તુળના અંશમાં ભાગો પાડવા. કમ્પાસના બિંદુઓ.

૨. ક્ષેત્રફળ.—લંબચોરસનું ક્ષેત્રફળ. જેમ કે, ૬૫ (ક્ષેત્રફળ)=૫ (પાયો)

$$\times ૬ (ઉંચાઈ) \text{ ત્રિકોણનું ક્ષેત્રફળ જેમ કે, } ૬૫ = \frac{૫ \times ૬}{૨}$$

૩. ધનફળ —ધનફળ કે માપનું પ્રમાણ ગણતરી કરીને અથવા બીજા પ્રવાહી પદાર્થ મૂકીને કરવું.

ઢીપ:—(અ) મોઢાનું કામ લેખી કામની પહેલાં થવું જોઈએ. ત્વરાથી દાખલા ગણવાની સરળતાનો ગુણ કેળવવાની ખાતર મુખ્યગણિત શીખવવું; પણ પ્રશ્નો સાદા અને દરરોજના જીવનવ્યવહારમાં ઉપયોગમાં આવે તેવા પૂછવા.

(બ) વિશેષ સંખ્યાના દાખલા જેમ અને તેમ પૂછવા. વિદ્યાર્થીના જ્ઞાન અને અનુભવમાં આવતી ચીજો અને બાબતો દાખલામાં પૂછવી.

(ક) લાખા અને ગુચવાડો કરે એવી ગણતરીના દાખલા પૂછવા નહિ.

ચોથો વિષય.—(અ) પ્રાંતનો ઇતિહાસ. આ વિષયનું શિક્ષણ સાદી અને રસુજ વાર્તાઓ મારફત આપવું.

(બ) પ્રાંતના ખાસ જ્ઞાન સાથે ઇલાકાનું અને હિંદુસ્તાનનું સામાન્ય જ્ઞાન. શિક્ષકે દોરેલા હિંદુસ્તાનના નકશાના બોખામાં છોકરાઓએ જગાઓ પુરવી.

પાંચમે વિષય.—

સૃષ્ટિજ્ઞાન—(અ) પાંદડાઓનો પ્રકાર તથા પાણી સાથે સંબંધ.

ફૂલના ભાગો તથા તેમનો ઉપયોગ.

ફળ.—રસનાળાં તથા સુકાં, ફળના ભાગ. બીમાંથી ફળો કેમ પુટે છે તે બતાવવા સાદા અખતરા.

(બ) અવલોકન હેઠળ રાખેલા કોઈપણ જીવડા (જેવા કે પતંગીઉં અથવા રેશમના કીડા) નો તથા દેહકાનો જીવન હેવાલ. માછલી (મળી

મુંબઈ ઇલાકાની ગુજરાતી ઉર્દુ—પ્રાથમિક શાળાઓ માટેનો અભ્યાસક્રમ ૪૧૭

(બ) મોટા વહીવટી અક્ષર લખવા. પુરી ટોપીશુક બતાવવી.

ત્રીજો વિષય.—(અ) ચોથા ધોરણના અભ્યાસ ઉપરાંત, દશાંશ અપૂર્ણાંક અને સાદું અને ચક્રવર્તિ વ્યાજ પુરું.

(બ) મુખગણિત—ચોથા ધોરણના અભ્યાસ ઉપરાંત નીચેનાં શુદ્ધોત્તર વાપરવા પડે તેવા દાખલા, એટલે કે, ૮, ૧૦, ૧૬, ૩૨, ૬૪, ૨૪૦, ૨૫૬ અને ૩૨૦.

ચોથો વિષય.—(અ) હિંદુસ્તાનનો ઇતિહાસ. મુસલમાનો આવ્યા ત્યારપછીના કાળનો, ઇ. સ. ૭૧૨ થી ૧૭૬૧ સુધીનો, અથવા તે કાળના છ મહાપુરુષોનાં જીવનચરિત્ર.

(બ) એશિઆખંડની સામાન્ય ભૂગોળ, હિંદુસ્તાનની ભૂતલ, રાજકીય અને ઔદ્યોગિક ભૂગોળના ચોક્કસ જ્ઞાન સાથે. નકશા ઉપર જગાઓ બતાવવી.

પાંચમો વિષય.—

સૃષ્ટિજ્ઞાન—(અ) (૧) પવનથી અથવા જંતુ વગેરેથી ફૂલ ઉપર ફણ, ડાઘ વગેરે પડવા બાબત; (૨) ફળદ્રુપ કરવા બાબત; (૩) વિકાસ; (૪) ખી રોપવાની સૌથી સામાન્ય રીત; (૫) ફણગો પુટવા બાબત.

જુદા જુદા રોપાઓ કયે ઠેકાણે થાય છે તે.

ફૂલવાળા તથા ફૂલ વગરના છોડ વચ્ચેનો તફાવત. ફર્ન, લીલ અને કુતરાની ટોપી એ ફૂલ વગરના છોડના દાખલા તરીકે વાપરવા.

કેરી, લૉરેન્સ તથા કુતરાની ટોપીની પૌષણિકિયા.

(બ) મધમાખી અથવા કીડી, માખી અથવા મચ્છર, વાંદા તથા અર્જસિયાનો સામાન્ય અભ્યાસ.

ગરબીના ઈંડાની રચનાનું (ન્યારે બની શકે ત્યારે) અવલોકન કરવું.

(ક) આ ધોરણ માટેની વાચનમાળામાં આપેલા સૂર્ય, ચંદ્ર વગેરે આકાશમાંના પદાર્થોનું અવલોકન.

ધ્રુમસ, ઝાકળ તથા કરા કેવી રીતે થાય છે. તે વરસાદ તમા ઉજ્યુતા કેવી રીતે મપાય છે તે. સ્થાનિક ખડકો અને જમીનોનું અવલોકન.

શાળામાં આગબાની.—ફર્ન તથા લીલ માટે આગના છાંયડાવાળા ભાગ તૈયાર કરવા બાબત; પ'x૬' ના પ્લૉટમાં બે વિદ્યાર્થીઓએ બીંડા, ટમેટા, કાળું, વેંગણ, અંબાડી, કપાસ, મકકાઈ રોપવા.

આગના સામાન્ય ભાગમાં સગવડ પ્રમાણે તથા સૃષ્ટિજ્ઞાનના અભ્યાસ માટે જોઈતાં બને તેટલાં ફળજાડ હોવાં જોઈએ.

કળાઓ કુટવા તથા કલમ કરવાને લગતો પ્રયોગ, આગને તુકસાન કરતા જીવજંતુની માહિતી. સામાન્ય રીતે આગની રચનાનું કામ.

(સૃષ્ટિજ્ઞાનના અભ્યાસ માટેની યોજનામાંના પાઠો બાદ કરતાં)- વિજ્ઞાનનાં મૂળતત્ત્વોના ૧૨ પદાર્થપાઠો.

(૩) ચિત્રકામ—પાછલાં ધોરણનો અભ્યાસ આગળ ચલાવવો. પદાર્થોને ઉભા, આડા, અને ત્રાંસા એમ જુદી જુદી રીતે ગોઠવવા. સૂચના માટે પુરવણી બધી જુઓ.

છટ્ટો વિષય.—સરકારી વાચનમાળાની ઉર્દુ પાંચમી ચોપડીના ૬૦ પાનાંનું વાચન. ચાલેલા ભાગની સમજુતી સાથે વ્યાકરણ—શબ્દભેદ. ચોપડીના ચાલેલા ભાગમાંથી કવિતાની ૫૦ જેતોનો મુખપાઠ તથા સમજુતી. ચોપડીના ચાલેલા ભાગમાંથી ૪ લીટીનું ડિક્શન. પુરી લખેલી કૌપીશુક ખતાવવી.

ધોરણ ૬

પંદરો વિષય.—(અ) સરકારી વાચનમાળાની છઠ્ઠી ચોપડીમાંથી પંદર કરેલા ૪૫ પાઠનું વાચન. વ્યાકરણ પુર્વ, વાક્યવિચાર અને સાદો શબ્દરચના સાથે.

(બ) સાધારણ સરકારી હસ્તલેખનું વાચન.

(ક) ચાલેલી ચોપડીમાંથી ૫ કવિતાના મુખપાઠ અને સમજુતી.

બીજો વિષય.—(અ) પરીક્ષકે કહેલી વાર્તા અથવા વૃત્તાંતનો સાર, રિપોર્ટ, અથવા કામળ અથવા એક સાદો નિબંધ. વહીવટી અક્ષરે લખવો; જોકણી વ્યાકરણ અને વિરામચિહ્ન ધ્યાનમાં લેવાં.

(બ) ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે મરોડ સારો હોવો જોઈએ, શબ્દો છુટા છુટા લખવા જોઈએ અને વિરામચિહ્ન ચૂકવાં જોઈએ. શિક્ષકે સુધારેલી એકસસોઈઝ શુકો ખતાવવી.

ત્રીજો વિષય.—(અ) પાંચમી ધોરણના અભ્યાસ ઉપરાંત, મુદત કાપવાના દિસાખ, નફોતોટો, પંત્યાણ અને વર્ગચળ.

(બ) નવી ભૂમિતિ, ભાગ ૧, પહેલા વિભાગનાં પાનાં ૧-૫૯, અને બીજા વિભાગના ૧-૧૩ સિદ્ધાંતો.

(ક) દેશીનાસું રોજમેળ લખવાનું અને ખતવણી કરવાનું પ્રાયમિક જ્ઞાન.

ચોથો વિષય.—(અ) હિંદુસ્તાનનો ઇતિહાસ—આજ સુધીના બ્રિટિશ રાજ્યના અમલનો અથવા તે કાળના છ મહાપુરુષોના જીવનચરિત્ર.

(બ) પાંચમી ધોરણના અભ્યાસ ઉપરાંત, સુરોપની સામાન્ય ભૂગોળ એટલે જિલ્લોનો હિંદુસ્તાન સાથે સ્થાપતી તથા રાજકીય સંબંધ અને બંને

મુંબઈ ઇલાકાની ગુજરાતી ઉર્દુ-પ્રાથમિક શાળાઓ માટેનો અભ્યાસક્રમ ૪૧૯

ખંડોના બીજા દેશોનો હિંદુસ્તાન સાથે વ્યાપારી સંબંધ, તેમજ વ્યાપારના માર્ગો. હિંદુસ્તાનના નકશાનું ખોખું. જૂતળ ભૂગોળ (મૂળતત્ત્વો, વિયુવૃત્ત, દ્રુવવૃત્તો, અક્ષાંશ અને રેખાંશ વગેરે પૃથ્વીના ગોળાના સંબંધમાં વપરાતા શબ્દો સુદ્ધાં).

પાંચમો વિષય.—સરકારી વાચનમાળાની જાહેરી ચોપડીમાં હોય તે પ્રમાણેના વિજ્ઞાનના સાદા પાઠો.

ચિત્રકામ—પાછલાં ધોરણોના અભ્યાસ આગળ ચલાવવો. સાદા સમૂહ-માં ગોઠવેલા પદાર્થો અને જુદા જુદા વિદ્યાર્થીઓની જરૂરિયાત મુજબ વિશિષ્ટ પ્રકારનું કામ દોરતા શીખવવું. સૂચના માટે પુરવણી બધી જુઓ.

છટો વિષય.—સરકારી વાચનમાળાની ઉર્દુ જાહેરી ચોપડીમાંથી ૬૦ પાનાનું વાચન, ચાલેલા ભાગની સમજૂતી સાથે. સાદું પદ્મચંદ્ર, ચોપડીના ચાલેલા ભાગોમાંથી કવિતાની ૭૫ જેટલો મુખપાઠ તથા સમજૂતી. ચોપડીના ચાલેલા ભાગમાંથી ૫ લીટીનું ડિક્ટેશન, આપેલા વિષય ઉપર એક સાદો પત્ર અથવા વર્ણનયુક્ત પારેખાદિ લખવાનું શિક્ષણ. સહેલા ઉર્દુ હસ્તલેખનું વાચન. શિક્ષકે સુધારેલી એકસસોધઝ છોકો બતાવવી.

ધોરણ ૭ મું

પહેલો વિષય.—(અ) સરકારી વાચનમાળાની સાતમી ચોપડીમાંથી પસંદ કરેલા ૩૫ પાઠનું વાચન અને સમજૂતી. વ્યાકરણ અને વ્યુત્પત્તિનું ફરીથી શિક્ષણ.

(બ) અધરા સરકારી હસ્તલેખનું ૩૫૫થી વાચન.

(ક) ચાલેલી ચોપડીમાંથી ૫ કવિતાના મુખપાઠ અને સમજૂતી. ચોપડીમાં આવના છંદોનું પિંગળજ્ઞાન.

બીજો વિષય.—(અ) આપેલા વિષય ઉપર નિર્બંધ અથવા રિપોર્ટ વહીવટી અક્ષરે લખવો. જોડણી, વ્યાકરણ અને વિરામચિહ્ન ધ્યાનમાં લેવાં.

(બ) ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે મરોડ સારો હોવો જોઈએ અને શબ્દો છુટા છુટા લખવા જોઈએ. શિક્ષકે સુધારેલી એકસસોધઝ છોકો બતાવવી.

ત્રીજો વિષય.—(અ) અંકગણિત પુરું, દાખલાની રીતોના મૂળ સિદ્ધાંત તેમજ લંબાઈ, ચોરસ તથા ધનમાપના દાખલા સુદ્ધાં.

(બ) નવી ભૂમિતિ, ભાગ ૧, વિભાગ ૧ પુરો, અને બીજા અને ત્રીજા વિભાગમાંનાં સઘળા સિદ્ધાંતો તથા કૃત્યો અને તે સંબંધી સહેલા પ્રશ્નો.

(ક) દેશીનામું.

ચોથો વિષય.—(અ) હિંદુસ્તાનનો ઇતિહાસ પુરો. હિંદુસ્તાની રાજ્ય-પદ્ધતિ સંબંધી થોડી માહિતી.

(બ) પૃથ્વીની ભૂગોળ, હિંદુસ્તાન સાથે જુદા જુદા દેશોના વ્યાપાર સંબંધના તેમજ અંગ્રેજોના તાબામાંના મુલકના ખાસ જ્ઞાન સાથે. ભૂતળ ભૂગોળનાં મૂળતત્ત્વો, ઋતુઓ, દિવસ અને રાત, ગ્રહણ, ભરતી, ઝોટ, દવા, વરસાદ, આકળ વગેરે કુદરતી બનાવોની સંજ્ઞાઓ સુદૃઢ. અક્ષાંશ રેખાંશ સાથે હિંદુસ્તાનનો નકશો દોરવો.

પાંચમો વિષય.—સરકારી વાચનમાળાની સાતમી ચોપડીમાં આવતું આરોગ્યસંરક્ષણશાસ્ત્ર અને વિજ્ઞાનનાં મૂળતત્ત્વો.

છટ્ટો વિષય.—ચિત્રકામ—છટ્ટા ધોરણના અભ્યાસ જેટલો.

સાતમો વિષય.—સરકારી વાચનમાળાની ઉર્દૂ સાતમી ચોપડીમાંથી ૭૫ પાનાનું વાચન, ચાલેલા ભાગની સમજૂતી તથા રાજદોના રાજદરિઆસ સાથે વ્યાકરણ પુરેપુરું. ચાલેલી ચોપડીમાંની કવિતાની સો બેતોમાં મુખપાક અને સમજૂતી. છટ્ટા ધોરણના કરતાં વધારે અધરા ઉર્દૂ હસ્તલેખનું વાચન, સાદા વિષય ઉપર રિપોર્ટ અથવા નિબંધ વહીવટી અક્ષરે લખવો. શિક્ષકે મુધારેલી એકમસોમ્મજ છુટ્ટા બતાવવી.

પુરવણી અ

વ્યવસ્થાપકોની ગરજ હશે તો, ૪ થી ૭ ધોરણમાં જણાવેલા સૃષ્ટિ-જ્ઞાન, નિરાશય ભાગ્યાની, પદાર્થપાઠો અને વિજ્ઞાનને બદલે હસ્તશિક્ષણ અથવા વિજ્ઞાનનાં મૂળતત્ત્વોનો ધોરણવાર ગોઠવેલો અભ્યાસક્રમ તેઓ ઘીંચવી શકશે. એવો કોષ્ટક ક્રમ પસંદ કરતી વખતે જે ટેકાણે નિરાશ આવી હોય તે ટેકાણાની ઔદ્યોગિક અને ખીજી જરૂરિયાતો પર લક્ષ આપવું જોઈએ. વ્યવસ્થાપકોને યોતાના લક્ષને યોગ્ય કોષ્ટક વિષય પસંદ કરવાનો અધિકાર છે; માત્ર તેમણે તૈયાર કરેલા અભ્યાસક્રમ માટે આ ખાતાની મંજૂરી લેવી.

પુરવણી બ

ચિત્રકામ સંબંધી સૂચના

૧. બની શકે ત્યાંમુધી શાળાના અભ્યાસક્રમના બીજા વિષયોના શિક્ષણ સાથે ચિત્રકામનો અભ્યાસક્રમ જોડી દેવો જોઈએ.
૨. પીછીઓ, રંગો, વગેરે સાધનો પુરાં પાડી શકે એવી શાળાઓમાં સારી કુદરતી અને બહારીલી વસ્તુઓનું પીછીકામ શીખવવું.
૩. જ્યાં પુરતાં સાધનો હોય ત્યાં, સારી કુદરતી વસ્તુઓ, ભૂમિતિના આકારો, પત્તાં, વગેરે ગોઠવેને અમુક હેતુવાળી સારી દસ્ખિત આકૃતિ કાઢતાં બાળકો

મુંબઈ ઈલાકાની ગુજરાતી ઉર્દુ—પ્રાથમિક શાળાઓ માટેનો અભ્યાસક્રમ ૪૨૧
શાળે એવી રીતે ફરીફરીને આવતી અને બીજી રચનાવાળી આકૃતિઓ બનાવરાવવી.

પ્રાથમિક શાળાઓમાં શીખવવાનું ચિત્રકામ

ચિત્રકામના નવા અભ્યાસક્રમના સંબંધમાં નીચે આપેલી સમજૂતીની નોંધ પ્રગટ કરવામાં આવી છે:—

સામાન્ય હેતુ

બાળકમાં ચોક્કસ અવલોકન કરવાની ટેવ અને તુલનાશક્તિ તથા જે વસ્તુઓનું તે અવલોકન કરે તે સીધી મપાટી (જમીન, ભીંત, પાટીઆં, કાગળ, વગેરે) પર આબેહુમ રીતે યથાર્થ આલેખવાની શક્તિ ખીલવવી.

બાળકની શોધકવૃત્તિ અને કલ્પનાશક્તિ ખીલવવી, અને દુનિયામાં તેની આસપાસ જે સૌંદર્ય રહેલું છે તેને વિશે પ્રેમ ઉત્પન્ન કરવો, અને તેનો ખ્યાલ તેને કરાવવો.

આનો હેતુ ધંધાને લગતો હોવા કરતાં કેળવણી આપી શકે તેટલા સાદું હોવો જોઈએ.

પદ્ધતિ

શરૂઆતથી બાળક પોતાની મેજે અવલોકન કરે અને પોતાના અવલોકનના પરિણામની બંને એટલી ચોક્કસાઈથી નોંધ લે એવું તેને ઉત્તેજન આપવું જોઈએ. શિક્ષકની દૃષ્ટિથી બાળક જુએ એવો આગ્રહ કરવાની કોશીશ ખીલકુલ થવી જોઈએ નહિ. નાની ઉંમરના વિદ્યાર્થીઓના વર્ગોમાં, દિવાલો, જમીન, પાટીઆં, વગેરે પર “છુટે હાથે (ફીઆર્મ)” થઈ શકે તેવાં મોટાં ચિત્રો હોવાં જોઈએ; અને બાળકને પોતાની આંગળીઓ અને સ્નાયુપર કાણ આવતો જાય તેમ તેમ તેમની પાસે ધીમે ધીમે નાનાં ચિત્રો દોરાવવાં. આરંભની ભૂમિકામાં, બહુલે વસ્તુઓની પુંડામાંથી કાપી કાઢેલ મોટી આકૃતિઓની આસપાસ પેન્સિલ ફેરવીને રેખાકૃતિઓ કદાવવી, પણ તે કામ આરંભના થોડા પાડ પછી સાધારણ રીતે જરૂરી રાખવું નહિ. બંને ત્યાંસુધી ખુદ વસ્તુ પરથી બાળકોએ ચિત્ર દોરવું જોઈએ, અને ચિત્રો અથવા નકશી નમુનાઓ પરથી દોરવું નહિ. દિશાઓ પારખવાની શક્તિ ખીલવવાનો સૌથી મુખ્ય ઉદ્દેશ હોવો જોઈએ. વાંસની સળીઓ, ઘાસ, શેરડીના સાંઠા, વગેરે જેવી વસ્તુઓ ઉભી, આડી અને તીરકસ રિયતિમાં ગોઠવવી, અને રેતીપર આંગળીઓ, કે સળીઓવડે, અથવા દિવાલો, પાટીઆં, વગેરે પર ચાકવડે બાળકને તે વસ્તુઓને તેવી રિયતિમાં ચિતરાવવી.

પાકના શિક્ષણમાં એકલું પિંડચિત્ર કે રેખાચિત્ર કરી અટકવું જોઈએ નહિ. દડા અથવા નારંગી જેવી કેટલીક વસ્તુઓ પિંડચિત્ર

માટે અત્યુદ્ગ છે, ત્યારે ઘાસ અને સળીઆ જેવી કેટલીક ખીછ આંગળી કે આકારે એક પહોળી રેખાથી ચિતરી શકાય છે, અને વાવટા જેવી વસ્તુઓ ફરેપામાં ચિતરી શકાય છે અને તેના આકાર કે તેના આકારો પાછળથી પુરી શકાય છે.

ચિત્રની સ્વચ્છતા કરતાં દિશાની ચોક્કસાઈ અને પરસ્પરના પ્રમાણ-પરથી તેની તુલના કરવી જોઈએ. પ્રથમ એકજ વસ્તુના લુદા લુદા ભાગ વચ્ચે અને પછી એક અને ખીછ વસ્તુની વચ્ચે પ્રમાણની યથાર્થ સમજ ચાય એ આખા ચિત્રકામની કુચી છે.

એક સિદ્ધાંત કે પદ્ધતિ સમજાવવા માટે અથવા સામાન્ય જૂથો તરફ વર્ગાનું લક્ષ્ય જેવવા માટે કાળું પાટીઉં ઉપયોગી છે, પણ નકલ કરી લેવાનાં ચિત્રો દોરવા માટે અથવા બાળકોએ પોતે જેનું અવલોકન કરવાનું છે તે દેખાડનારાં ચિત્રો દોરવા માટે તેનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ નહિ.

ચિત્રકામના પાઠોને બનતાં મુખી શાળાના બીજા વિષયોના પાઠો સાથે અને બાળકોની પરિસ્થિતિ અને રીતરિવાજોની સાથે જોડી દેવા જોઈએ. ઉપસાં ધોરણોમાં જે છોકરાંઓ અમુક ખાસ ધંધા કરવાનાં છે એમ જણાય તેમને તે ખાસ કામમાં અતિ ઉપયોગી નીવડે એવી તરેહનાં ચિત્ર શીખવવાં, જેમ કે, જે છોકરો મુદ્યાર ચલાવે હોય તેને હમેશા કરતાં પ્રમાણચિત્ર અને માપચિત્ર વધુ આપવાં જોઈએ.

પદાર્થચિત્ર અને કુદરતી પદાર્થચિત્ર

પદાર્થો કાળજીપૂર્વક ચઢતી શ્રેણીમાં એવી રીતે ગોઠવાએલા હોવા જોઈએ કે મુશ્કેલીઓ એક પછી એક ઉભી થઈ દૂર થઈ શકે. સૌથી ઉત્તરતા વર્ગોમાં એક રંગની કે સ્પષ્ટ રંગોની તાલન મોટી વસ્તુઓજ ખાસ કરીને રાખની જોઈએ અને તે ઘણી સાદી અને ખાંચાણુંથી વિનાની હોવી જોઈએ, જેમકે, ફરવા જવાની લાકડી, વાવટા, પતંગ, પંખા, વગેરે ત્યારે એકજ વસ્તુ ઉપયોગમાં લેવાની હોય ત્યારે, તેને આખો વર્ગ ખરાબર રીતે જોઈ શકે એવી મોટી તે હોવી જોઈએ અને બાળકોને તેની ખરાબર સામા બેસાડવા જોઈએ. ત્યારે ઘણી નાની ચીજો, જેમકે પરખી-ડીઆં, કુંચીઓ વગેરે શીખવવાની હોય ત્યારે, દરેક બાળકને એક ચીજ અથવા બે બાળક વચ્ચે એક ચીજ આપવી જોઈએ.

વચલા વર્ગોમાં લોટા, કુંજા, વાસણો, પેટીઓ, ભરમડા, વગેરે વસ્તુઓ પ્રથમ આંખની સમસપાટીયર ગોઠવવી જોઈએ અને પછી સામાન્ય રીતે જે રિથિતિમાં તે વસ્તુ જોવામાં આવે છે તે પ્રમાણે ઉચે અથવા

સુંબઈ ઇલાકાની ગુજરાતી ઉદ્ભવ-પ્રાયશ્ચિક્ષા શાળાઓ મારેનો અભ્યાસક્રમ ૪૨૩

નીચે ગોઠવવી, અને ઉપલા વર્ગોમાં બે કે ત્રણ વસ્તુઓનો સમૂહ ગોઠવવો. બનતાં સુધી, પદાર્થોની પાછળ અનુકૂળ પૃષ્ઠભૂમિકા રાખવી જોઈએ અને ખાસ કરીને ઉપલા વર્ગોમાં પૃષ્ઠભૂમિકાનો સંબંધ શોધે તે બતાવીને વસ્તુઓ દર્શાવવી. વસ્તુઓના સમૂહની ગોઠવણ યોગ્ય રીતની અને સુસંગત હોવી જોઈએ.

પસંદ કરેલી વસ્તુઓ સારા ધાટ, રંગ, અને બનાવટની, સુંબવળુ-ભરેલી નહિ પણ સાદી, નવીને બદલે જુની, તેઓની સુંદરતાને લીધે અગર તો વપરાશની યોગ્યતાને લીધે મનોરંજક હોવી જોઈએ. તેમજ બાળકોને બાણીતી તથા તેઓને રસ પડે એવી હોવી જોઈએ. બનતાં સુધી, પસંદ કરેલી ચીજો હિંદુસ્તાનની બનાવટની અને ધાટની હોવી જોઈએ.

કુદરતી પદાર્થચિત્રમાં સાદી જાતના નમુના પ્રથમ પસંદ કરવા જોઈએ, જેવા કે, નાની ડાળાઓ, ઘાસ, સાદા પાન (આંબો, જામફળી, ફળુસ, વડ, વગેરેનાં), સાદાં ફળો, અને શાકતરકારી (નારંગી, કેળાં, રીંગણાં, “પોમ્મેલો”, વગેરે) અને ફૂલો; ત્યારપછી, ત્રણ કે ચાર સાદાં પાન અને ફૂલોની ડાંખળાઓ; વધુ અધરાં પાન (જેવાં કે એરંડો, પરૈયો), પીછાં, વગેરે, અને તે ઉપરથી ધીમે ધીમે વધારે મુશ્કેલીવાળા પદાર્થો જેવા કે છાંડવા, જંતુ, પતંગીઆં, પ્રાણી વગેરે.

સામાન્ય રીતે પાઠ જે ઋતુમાં શીખવવામાં આવે તે ઋતુમાં મળતી વસ્તુઓ પસંદ કરવી. ફળો, શાકતરકારી, વગેરેના બનાવટી નમુના ઉપયોગમાં લેવા જોઈએ નહિ.

સ્મૃતિ ઉપરથી દોરવાનાં ચિત્ર અને કલ્પનાત્મક ચિત્ર

ખાસ કરીને નીચેના વર્ગોમાં ચિત્રકામ હમેશા નિયમિત રીતે ન લેવડાવવું જોઈએ. બાળકોને કહેવામાં આવેલી અગર બીજી રીતે બાણીતી વાર્તાઓ કે કલ્પિત વાર્તાઓના પ્રસંગો ચિત્રવાની તક આપવી જોઈએ; અને વાચનપાઠ, ઇતિહાસ, ભૂગોળ અને બીજા પાઠોમાં આવતાં વર્ણન સંબંધી ચિત્રો કાઢવાને તેમને ઉત્તેજન આપવું જોઈએ.

બાળકોએ અવલોકન કરેલી વસ્તુઓ વગેરેનું સ્મૃતિચિત્ર નિયમિત રીતે અઠવાડિયામાં એક વખત થોડી મિનિટનો વખત આપીને દોરવવું. એ ચિત્ર નીચેના નમુના પ્રમાણે દોરવી શકાય:—

(અ) સામાન્ય ચિત્રકામના પાઠો દરમિયાન શીખેલી કામપણુ દર્શાવતું ચિત્ર;

(બ) શિક્ષકે ખતાવેલી વસ્તુ તરફ એક કે બે મિનિટ સુધી નજર કર્યા પછી નજર આગળથી ખસેડી લીધેલી વસ્તુનું ચિત્ર;

(ક) શાળા, વગેરેની પાડોશમાં આવેલી કંઈપણ જાણીતી બાબતનું ચિત્ર. પણ પૂર્વે ચિતરેલી વસ્તુઓના ચિત્ર કરતાં પૂર્વે ન ચિતરેલી વસ્તુઓ, વગેરેનાં સ્મૃતિચિત્ર ધણા વધારે અગત્યનાં છે એમ જાણવું જોઈએ, કારણ કે પૂર્વે દોરેલી વસ્તુનું ફરી દોરાવેલું ચિત્ર પૂર્વે દોરેલા ખરાબ ચિત્ર કરતાં પણ ઘણીવાર વધારે ખરાબ નીવડે છે. સ્મૃતિચિત્રમાં માત્ર આકારજ ચિતરાવવો એમ નહિ, પણ તેમાં રંગ પુરવાના કામનો પણ સમાવેશ કરવો જોઈએ.

રંગકામ

પ્રથમના થોડા પાઠો વ્યવહાર પ્રકારના હોવા જોઈએ, જુદા જુદા રંગના ખીઆં, મણકા, કાગળ અને કપડાના કટકા, બંગડીઓ, વગેરેનો સંગ્રહ કરવો, અને બાળકને રંગીન પદાર્થ ખતાવીને તે સંગ્રહમાંથી તેને મળતા રંગનો પદાર્થ ઓળખી ઉપાડી લેવા કહેવું.

શરૂઆતમાં, સ્પષ્ટ અને ચળકતા રંગો (સામાન્ય નિયમ તરીકે મુખ્યત્વે રાતા, જુરા અને પીળા) વાપરવા. તે પછી તેજ રંગના જુદા જુદા આછા રંગો પારખવાનું અને રાતા, જુરા અને પીળા રંગોની મેળવણીથી ચતા ખીજ રંગો ખતાવીને પારખવાનું શીખવવું.

પદાર્થચિત્ર, કુદરતી પદાર્થચિત્ર અને ખીજ ચિત્રના પાઠો સાથે રંગકામ ને જોડી દેવું અને બાળકોએ જે વસ્તુ અથવા નમુના પોતે દોરતા હોય તેના રંગની ખનતાં સુધી ખરી ટીતે નક્કલ કરી જોઈએ. લીલાં પાન રંગતી વખતે, ચળકતો લાલ અને સફેદ ખરખીડીઆં રંગતી વખતે, ચળકતો યુલાખી અથવા જુરો રંગ વાપરવા દેવો નહિ.

સાહિત્યો વડે કરવાનું ચિત્રકામ (આંકણી, વગેરે વડે દોરવાનું ચિત્રકામ

નીચલાં ધોરણોમાં આબું ચિત્રકામ પરખીડીઉં, દીવાસળીની પેટી, વગેરે જેવી સાદી વસ્તુને આંકણીની મદદથી ચિતરી ચકાપ. આ કામ ઉપલા વર્ગોમાં સાદું ભૂમિતિચિત્ર અને પ્રમાણચિત્ર માટેની ભૂમિકા રૂપે હોવું જોઈએ. પ્રમાણચિત્રના પાઠોમાં, સમજાં છાકરાંઓ પાસે પહેલાં પસંદ કરેલી વસ્તુનું હાથવડે કાચું ચિત્ર (ફ્રી હેન્ડ સ્કેચ) દોરાવવું. પછી એક છાકરાને ખીજઓ જોઈ શકે તેમ તે વસ્તુનું માપ લઈને તે માટેથી બોલવા કહેવું, અને તે માપ વિઘાથીઓ પોતે દોરેલા ચિત્ર પર તેને મળતી લીટીઓ પર મૂકીને તપાસી જોશે. સૌથી વધારે અતુકળ માપ કથું આવશે તે નક્કી કરવું અને

મુંબઈ ઇલાકાની ગુજરાતી ઉર્દુ-પ્રાથમિક શાળાઓ માટેનો અભ્યાસક્રમ ૪૨૫

ખનાવવું. સામાન્ય રીતે, વસ્તુના બે કે ત્રણ દેખાવ દોરવા અને જુદા જુદા દેખાવ ખતાવવાની (પ્રાજેકશન) પદ્ધતિથી કાગળપર એક બીજાના ચોગ્ય સંબંધમાં ગોઠવવા. ઘન ભૂમિતિનાં મૂળતરંગો સમજવામાં આવે અને તેઓના તેમાં સમાવેશ થાય એટલે સુધી પ્રમાણુચિત્ર શીખવવું જોઈએ. ભાત, નકસી-ચિત્ર અને હસ્તઉદ્યોગના પાઠોમાં આંકણી, વગેરે વડે દોરવાનું ચિત્ર રમતનો ભાગ થશે.

ભાતચિત્ર અને આકૃતિચિત્ર (પૅટર્ન અને ડિઝાઈન)

પાનાં, પાટીઆં, વગેરે ઉપરના દરેક ચિત્રને ખાલી જગા ભરવા માટે અને અભ્યાસપાઠ તરીકે ગણવું જોઈએ. ચોગ્ય દારીઆ રાખવા; અને ખાલી જગાઓમાં નામ, તારીખ, અને બીજી કોઈ વધારાની વિગતો પરસ્પરની સાપેક્ષતા જળવીને મૂકવી જોઈએ.

ટપકાં, લીટીઓ, ચોરસો અને ચોરસની ગુંથણી, વગેરે ઉપર રચાએલી સાદી ભાત (પૅટર્ન) જમીન કે પાટીઆં ઉપર કઢાવવી અને તેમ કરવામાં બાળકોએ બીઆં, સળાઓ, પાંદડાં, કાપી કાઢેલી આકૃતિઓ વગેરેનો ઉપયોગ કરવો. ખાસ કરીને તહેવારોના દિવસોમાં રંગોળી કામ પણ કરી શકાશે. આ કામ ઉપરથી કાગળ ઉપરનાં ભાતચિત્ર અને આકૃતિચિત્ર દોરતાં શીખવી શકાય, પણ ઘણી શાળાઓમાં આકૃતિચિત્ર શીખવવાનું બની શકે તેમ નથી. બધાં તે શિખવાય એમ હોય ત્યાં તેમનાં આકૃતિચિત્ર ખાસ હેતુ તરીકે કે ખાસ વસ્તુ માટે છે એ બાબત બાળકોના મન ઉપર ઠસાવ્યા વિના તેમને આગળ વધવા દેવાં નહિ, અને બની શકે ત્યારે ત્યારે, આકૃતિચિત્ર ખરેખર તેમની કને દોરાવવું. દાખલા તરીકે, દિવાળીના તહેવારોમાં સામાન્ય રીતે રસ્તામાં સર્વ ઠેકાણે જોવામાં આવે છે તેવાં કાગળ અને કાર્ડબોર્ડના ફાનસ માટેના આકૃતિ (ડિઝાઈન) ખનાવવાને તેઓને હિત્તેજન આપવું, અને હસ્તઉદ્યોગના પાઠોમાં તેમને તેવાં ફાનસો ખનાવવાનું શીખવવું જોઈએ. ઓતરંગ અને ખારણાની ખારસાખોને આવાં આકૃતિચિત્ર વડે ચોગ્ય રીતે શણગારી શકાય છે.

સાહિત્ય

શાળાના અને મકાનના પ્રકાર અને સ્થિતિ પ્રમાણે વાપરવાનાં સાહિત્યો જુદાં જુદાં હોય, પણ ગમે તેવી હલકા પ્રકારની અથવા ખરાબ મકાનવાળા શાળામાં કેળવણીને લગતું થોડુંક ચિત્રકામ ચર્ચ શકે છે. પાટીઆં, જમીન, વગેરે ઉપર રેતી અગર ધૂળવડે (ચિત્ર માટેની) સપાટી હમેશાં ખનાવી શકાય છે, અને બધાં ન હોય ત્યાં, લોપણવાળા જમીન પણ સહેલાઈથી તૈયાર

કરી શકાય છે, તથા આંગળીઓ અને સળાઓ વડે તેમજ રંગીન માટી, ચાક વગેરેના ગાંઠા વડે ચિત્ર બનાવી શકાય છે.

નીચલા વર્ગોમાં છુટે હાથે દોરવાનાં “ક્રી આર્ટ” ચિત્રો અને મોટા ચિત્રો માટે જમીનની સપાટી વાપરી શકાય છે. પણ ઉપર સપાટી વધારે પસંદ કરવા જેવી છે અને બની શકે ત્યાં એવી સપાટી માટે ગોઠવણ કરવી જોઈએ. ભીંતો કાળા રંગાવવી અથવા પાટીઆં, કપડું, વગેરે બીંતે ઉંચે લટકાવવું. તેની ઉચ્ચાઈનો આધાર બાળકોની સરાસરી ઉચ્ચાઈ ઉપર રહેશે. બાળકના ખભાથી ઉંચે અને નીચે સરખી જગા હોવી જોઈએ. એક બાલુ ઉપર કાળા શાહી (દેશી શાહી) થી અથવા બીજી કોઈ રીતે કાળા રંગેલાં અને ભીંત, મેજ, વગેરે સાથે મોટાડેલાં જાડાં પુંકાં અથવા લાકડાની પાટીઓ આ કામમાં લેવી. વળી બીજા ચિત્રકામના છુટા કાગળોની તળે કાંઈ મૂકવાને જોઈએ ત્યારે, સામાન્ય ચિત્રકામ કરવાનાં પાટીઆં “ટ્રાઈગ બોર્ડ” તરીકે વાપરી શકાય છે.

નાના કામને માટે, દોરેલાં ચોરસ ખાનાં વગરના સાદા ખરીદેલા સામાન્ય બહામી રંગના (લાકડા) અને ટ્રાઈગના કાગળોને બદલે અથવા તે તે ઉપરાંત, નીચે જણાવેલી વસ્તુઓ ભેગી કરીને ઉપયોગમાં લેવી:—સામાન્ય ખારદાનના (વિંટાળવાના કામમાં આવતા) કાગળો, વપરાએલાં રંગીન પરબોટીઆં, એકસસાઈઝ ટુકોનાં પુંકાં, વગેરે એક બાલુએ તદ્દન ચળકતું (સફેદ) રહેલા ટીમેલું, બીજી બાલુએ કાળું રંગેલું અને લાકડાના ચોક્કામાં બેસાડેલું ટીનનું પત્તું નીચલા વર્ગો માટે ઘણું કરીને સૌથી વધારે અનુકૂળ સાહિત્ય ચર્ચ પડશે. ચાક, રંગીન માટી, વગેરે, કાળા બાલુ ઉપર વાપરી શકાય છે અને સફેદ ચળકતી બાલુપર દેશી બનાવટની સાદી કાંસડી વડે કાળા રેની એક સરખી રીતે પાતળી પાચરી શકાય છે, તેમજ આંગળીઓ વડે વિવિધ અથવા રેખાકૃતિમાં ચિત્ર બનાવી શકાય છે.

ચાક અને ચીકણી ન હોય એવી રંગીન લાકડીઓ (પિસ્ટલ) એચ. બી. (H. B.) કરતાં કદજ નહિ હોય એવી પેન્સિલો, નં ૫ કરતાં નાની ન હોય એવી પીછીઓ, અને પાણીવડે રંગવાના રંગની પેટીઓ (નીચે આપેલી પેટીઓની ભલામણ કરવામાં આવે છે):—

રીઝ નં. ૨૫ ઈ—૬ રંગની.

રીઝ નં. ૧૩૦ ઈ—૫ રંગની.

રીઝ નં. ૫૦ ઈ—૪ રંગની.

રીઝ નં. ૧૦૩ ઈ—૩ રંગની

મુંબઈ ઇલાકાની ગુજરાતી ઉદ્ધૃત-પ્રાચીનિક શાળાઓ માટેનો અવ્યાસક્રમ ૪૨૭

આવી જાતનાં ખરીદેલાં સાધનને બદલે કે તે ઉપરાંત, ચિત્ર દોરવાનાં ખર્ચ સાદાથી તરીકે, મોતપોતાને રચે મળતા સાદાથી વાપરવાં. દરત કેલ્ચરના પાકમાં વડ, અગર, બાવળની નાની ડાળીઓ, રણુ, વનસ્પતિનાં રાડા, પીછાં, વગેરેમાંથી રંગવાની પીછીઓ છોકરાંઓ બનાવી શકે છે. રંગને માટે રાતી, અને પાંખી માટીના ગાંગડા, ગેર, કંકુ, ગુલાબ, વગેરે લોપણવાળા જમીન પર, પાટીઓ અને કાગળ પર દેરી રિયાનિમા વાપરી શકાય છે, અને પાણી સાથે મેળવતાં કાગળ, દીનનું પત્તું અને બોજી સપાટી પર વાપરી શકાય છે. બગીચામાં મળતી સામાન્ય રંગની ભૂમીઓ પણ વાપરી શકાય છે.

પદાર્થો વગેરે પુરા પાડવા બાબત

ખુદ વસ્તુ પરથી ચિત્રતાં શીખવું જોઈએ અને મુખ્યત્વે કરીને બાળકોની સાદાથી સ્તીકારવામાં આવે તે નદિ જેવા અગર જુજ ખર્ચે તેમ થઈ શકે છે. બીઆં, મણકા, નાની ડાળીઓ, પીછાં, છન્ડા જેવા નમુનાં ફેંકે રચેથી સંગ્રહ માટે મેળવી શકાય છે. અને પાંદડા, શાકતર-કારી, ડોળા, સામાન્ય રીતે દરરોજ મળી શકે એમ છે. બનાવેલા પદાર્થોની બાબતમાં કેટલાક શાળામાંથીજ મળી આવે છે, કેટલાક સહેલાઈથી ઘોડા વખત માટે માગી લાવી શકાય છે—રાંધવાનાં વાસણો, લાકડીઓ, છત્રીઓ, રમતનાં સાધન વગેરે—અથવા એવી બીજી મળી વસ્તુઓ છે કે જે દુકાનેમાંથી દર-રોજ ફેંકી દેવામાં આવે છે, જેવી કે, કોટોપ્રાફની શીરડીઓ, દીનના ડબ્બા, મોટરની ટયુબની પેટીઓ, ચઢાના ડબ્બા, ખરણીઓ, સોડાબોટરનો શીશીના ડાટા, વગેરે. આવી વસ્તુઓનો સંગ્રહ લઈ સારી રીતે કરી શકાય છે. નવી વસ્તુઓની જરૂર નથી; જુની વસ્તુઓ લાગેલી હોય તોપણ કોઈકવાર બહુ સારી રીતે ઉપયોગી થઈ પડે છે. પ્રમાણગિત અને માપ ચિત્રના પાક માટે પેટીઓ, રેખા, કબાટ, ખારીઓ અને ખારણું જેવા શાળાનો સામાન અને મકાનને લગતા ભાગ યોગ્ય ત્રિપથ થઈ પડે છે.

પુરવણી ૬

ઉત્તર વિભાગની ગુજરાતી શાળાઓ માટેનાં કોષ્ટકો

૩૦x૧૦ ગુપ્તીના આંકના ગડોઆ અને ૨૨, ૪૦, ૧/૨ અને ૧/૪ના ગુગોતર.

નાણાંનું કોષ્ટક

વજનના ઉપયોગ માટે ભારદર્શક-
પરિમાણો

૩ પાઈ = ૧ પેસો
૪ પેસા કે ૧૨ પાઈ = ૧ આનો
૧૬ આના = ૧ રૂપીઓ

૨૧ તોલા = ૧ અધોજ
૨ અધોજ = ૧ નવટાંક

૨ નવત્રીક	= ૧ પાશેર
૨ પાશેર	= ૧ અમ્હેર
૨ અમ્હેર	= ૧ શેર
૪૦ શેર	= ૧ મણ (કાચો)
૮૦ શેર	= ૧ મણ (પાકો)
	અથવા બાંગાળી)
વજનના અગ્રેષ્ઠ રીત પ્રમાણેનાં	કોષકો
૧૬ આઉસ	= ૧ પોંક કે રતલ
૧૧૨ રતલ	= ૧ હંડૂવેટ
૨૦ હંડૂવેટ	= ૧ ટન
૧ ટન	= ૫૬ મણ (કાચો)
	૨૮ મણ (પાકો)

લંબાઈનાં કોષકો

૧૨ ઇંચ	= ૧ ફુટ
૩ ફુટ	= ૧ વાર (યાર્ડ)
૧,૭૬૦ વાર	= ૧ માઇલ
૨ માઇલ	= ૧ દોરા (આશરે)

૨ આંગળ

૨ આંગળ	= ૧ તસુ
૨૪ તસુ	= ૧ મજ
૨ ફુટ	= ૧ મજ

ચોરસ માપનાં કોષકો

૧૨x૧૨ કે ૧૪૪ ચોરસ ઇંચ	= ૧ ચોરસ ફુટ
૩૫૩ કે ૯ ચોરસ ફુટ	= ૧ ચોરસ વાર
૧૨૧ ચોરસ વાર	= ૧ ચુંદો
૪૦ ચુંદો	= ૧ એકર
૧/૧૬ ચુંદો	= ૧ આના

વનમાપનાં કોષક

૧૨x૧૨x૧૨ કે ૧૭૨૮ ઘન ઇંચ	= ૧ ઘન ફુટ
૧૦૦ ઘન ફુટ	= ૧ ઘાસ

સળદર્શક પરિમાણો

૬૦ સેકન્ડ	= ૧ મિનિટ
૬૦ મિનિટ	= ૧ કલાક
૨૪ કલાક	= ૧ દિવસ
૭ દિવસ	= ૧ અઠવાડીક
૩૬૫ દિવસ	= ૧ વર્ષ

સોના રૂપાનાં પરિમાણો

૬ ચોખ્ખામાર	= ૧ રતી
૩ રતી	= ૧ વાલ
૧૬ વાલ	= ૧ ગદિઆણા
૨ ગદિઆણા	= ૧ તોસો

નાણાંના ઉપયોગ માટે

અર્થદર્શક પરિમાણો

૧૬ વીસવાસી	= ૧ બદામ
૧૬ બદામ	= ૧ દોકડો
૧૦૦ દોકડા	= ૧ રૂપીઆ

હજન, ઝોસ વગેરેનાં કોષક

૧૨ નંચ	= ૨ હજન
૧૨ હજન	= ૧ ઝોસ
૨૦ વસ્તુઓ	= ૧ કોડી કે સ્કેર
૨૪ કાગળ	= ૧ ધા (ધવાયર)
૨૦ ધા	= ૧ રીમ

મુંબઈ ઇલાકાની ગુજરાતી ઉર્દુ-પ્રાથમિક શાળાઓ માટેનો અભ્યાસક્રમ ૪૨૯

(સિંધ પ્રાંત બાદ કરતાં) મુંબઈ ઇલાકામાંની છોકરાઓ માટેની

મરાઠી

ગુજરાતી - ઉર્દુ પ્રાથમિક શાળાઓ માટેના અભ્યાસક્રમના

કી

જુદા જુદા વિષયો અથવા પેટા-વિષયો માટે નક્કી કરેલા

ગુણ (માર્ક્સ) હેઠળ મુજબ છે

બાળવર્ગ

આ વર્ગમાં અધા છોકરાઓની પરીક્ષા સાથેજ લેવાશે, અને તેમને જુદા જુદા માર્ક્સ આપવામાં આવશે નહિ.

ધોરણ ૧ છ'

પહેલો વિષય.—ગિદ્દશાની જાણવું વાચન તથા સમજૂતી. અંક

એથી સાથે ગવરાવવું... ૧૦૦

બીજો વિષય.—ચેખન ૧૦૦

ત્રીજો વિષય.— ૧૦૦

(અ) ગણિત ૭૫

(બ) ભૂમિતિ ૨૫

ચોથો વિષય.—ચિત્રજ્ઞાન અને શાળામાં બાજબાની, ૧૦૦
પદાર્થપાઠો, ચિત્રકામ વગેરે...

પાંચમો વિષય.—ઉર્દુ ૧૦૦

ધોરણ ૨ છ'

પહેલો વિષય.—ગુજરાતી પાઠનું વાચન અને સમજૂતી. અંક
કવિતા અને ગોઠે માવાનું... ૧૦૦

બીજો વિષય.— ૧૦૦

(અ) ડિક્ટેશન ૫૦

(બ) લેખનકળા ૫૦

ત્રીજો વિષય.— ૧૦૦

(અ) ગણિત ૭૫

(બ) ભૂમિતિ ૨૫

ચોથો વિષય.—શ્રેણી ૧૦૦

પાંચમો વિષય.—ચિત્રજ્ઞાન અને શાળામાં બાજબાની, ૧૦૦
પદાર્થપાઠો, અને ચિત્રકામ...

છઠ્ઠો વિષય.—ઉર્દુ

ધોરણ ૩ થી

પહેલો વિષય.—નિદેશની ભાષા ... ૧૦૦

(અ) વાચન અને સમજૂતી ... ૭૫

(બ) કવિતા મોઢે ગાવાની અને સમજૂતી... ૨૫

બીજો વિષય — ... ૧૦૦

(અ) ડિક્ટેશન ... ૫૦

(બ) લેખનકળા ... ૫૦

ત્રીજો વિષય — ... ૧૦૦

(અ) ગણિત ... ૭૫

(બ) ભૂમિતિ ... ૨૫

ચોથો વિષય.—ભૂગોળ ... ૧૦૦

પાંચમો વિષય.—સૃષ્ટિજ્ઞાન તથા સાળામાં બાગબાની,
પદાર્થપાઠો, અને ક્રીડા... ૧૦૦

છઠ્ઠો વિષય.—ઉર્દુ ... ૧૦૦

ધોરણ ૪ થી

પહેલો વિષય.—નિદેશની ભાષા ... ૧૦૦

(અ) વાચન અને સમજૂતી. વ્યાકરણ ... ૫૦

(બ) કવિતા મોઢે ગાવાની અને સમજૂતી... ૨૫

(ક) હસ્તલિખિત લેખો વગેરેનું વાચન ... ૨૫

બીજો વિ. ય.— ... ૧૦૦

(અ) ડિક્ટેશન ... ૫૦

(બ) લેખનકળા ... ૫૦

ત્રીજો વિષય.— ... ૧૦૦

(અ) ગણિત ... ૭૫

(બ) ભૂમિતિ ... ૨૫

ચોથો વિષય.— ... ૧૦૦

(અ) ઇતિહાસ ... ૫૦

(બ) ભૂગોળ ... ૫૦

પાંચમો વિષય.—સૃષ્ટિજ્ઞાન અને શાળામાં આગમની,

પદાર્થપાઠો, અને ચિત્રકામ...

૧૦૦

છઠો વિષય.—ઉદ્ધૃત

...

૧૦૦

ધોરણ ૫ મું

પહેલો વિષય.—નિદ્ધાની ભાષા

...

૧૦૦

(અ) વાચન અને સમજૂતી, વ્યાકરણ

...

૫૦

(બ) હસ્તલિખિત લેખોનું વાચન

...

૨૫

(ક) કવિતાનો મુખપાઠ અને સમજૂતી

...

૨૫

બીજો વિષય.—

...

૧૦૦

(અ) ડિક્ટેશન

...

૫૦

(બ) લેખનકળા

...

૫૦

ત્રીજો વિષય.—

...

૧૦૦

(અ) દાખલા

...

૭૫

(બ) લેખો

...

૨૫

ચોથો વિષય.—

...

૧૦૦

(અ) પ્રતિકામ

...

૫૦

(બ) ભૂગોળ

...

૫૦

પાંચમો વિષય.—સૃષ્ટિજ્ઞાન અને શાળામાં આગમની,

પદાર્થપાઠો અને ચિત્રકામ

...

૧૦૦

છઠો વિષય.—ઉદ્ધૃત

...

૧૦૦

ધોરણ ૬ મું

પહેલો વિષય.—નિદ્ધાની ભાષા

...

૧૦૦

(અ) વાચન અને સમજૂતી, વ્યાકરણ

...

૫૦

(બ) હસ્તલિખિત લેખોનું વાચન

...

૨૫

(ક) કવિતાનો મુખપાઠ અને સમજૂતી

...

૨૫

બીજો વિષય.—

...

૧૦૦

(અ) નિબંધ

...

૬૦

(બ) હસ્તાક્ષર

...

૪૦

ત્રીજો વિષય.—

...

૧૦૦

(અ) ગણિત

...

૪૦

(બ) ભૂગિતિ

...

૨૦

(ક) દેશીનામ

...

૨૦

ચોથો વિષય.—	...	૧૦૦
(અ) ઇતિહાસ	... ૫૦	
(બ) ભૂગોળ	... ૫૦	
પાંચમો વિષય.—વિજ્ઞાનનાં મૂળતત્ત્વો અને ચિત્રકામ		૧૦૦
છઠ્ઠો વિષય.—ઉર્દુ	...	૧૦૦
ધોરણુ ૬મું		
પહલો વિષય.—જિલ્લાની ભાષા	...	૧૦૦
(અ) વાચન અને સમજૂતી. વ્યાકરણ		
અને વ્યુત્પત્તિ	... ૫૦	
(બ) હસ્તલિખિત લેખોનું વાંચન	... ૨૫	
(ક) કવિતાનો મુખપાઠ અને સમજૂતી.		
છંદોનું પરિચયગાન	... ૨૫	
બીજો વિષય.—	...	૧૦૦
(અ) નિબંધ	... ૬૦	
(બ) હસ્ત લેખ	... ૪૦	
ત્રીજો વિષય.—	...	૧૦૦
(અ) ગણિત	... ૫૦	
(બ) શૂનિતિ	... ૨૫	
(ક) દેશીનામું	... ૨૫	
ચોથો વિષય.—	...	૧૦૦
(અ) ઇતિહાસ	... ૫૦	
(બ) ભૂગોળ	... ૫૦	
પાંચમો વિષય.—આરોગ્યવૃદ્ધિજનક અને		
વિજ્ઞાનનાં મૂળતત્ત્વો	...	૧૦૦
છઠ્ઠો વિષય.—ચિત્રકામ	...	૧૦૦
સાતમો વિષય.—ઉર્દુ	...	૧૦૦

કન્યાઓ માટેની વર્નાક્યુલર કુછનલ પરીક્ષા, ઉત્તરભાગ

નં. ૧૦૯૯૫. આથી જણાવવામા આવે છે કે કન્યાઓ માટેની વ. કા. પરીક્ષા સને ૧૯૩૩ ના માસની તા. ૧લી સોમવારે અને તે પછીના દિવસોએ ઉત્તરભાગમા નીચે જણાવેલાં સ્થળોએ લેવામાં આવશે:—

સ્થળનું નામ	જિલ્લાનું નામ	જે અમલદાર પર અરજી કરવાની છે તે અમલદારનો ઓફિસ
અમદાવાદ	અમદાવાદ	ડેપુટિ એન્જીનેયરનલ ઇન્સ્પેક્ટર, અમદાવાદ.
નડિઆદ	ખેડા	} ડેપુટિ એન્જીનેયરનલ ઇન્સ્પેક્ટર, ખેડા, નડિઆદ.
આણંદ	"	
બોરસદ	"	
ખેડા	"	
ગોધરા	પંચમહાલ	સિનિઅર આસિ. ડેપુટિ એન્જીનેયરનલ ઇન્સ્પેક્ટર, પંચમહાલ, ગોધરા.
ભરૂચ	ભરૂચ	સિનિઅર આસિ. ડેપુટિ એન્જીનેયરનલ ઇન્સ્પેક્ટર, ભરૂચ.
સુરત	સુરત	} સિનિઅર આસિ. ડેપુટિ એન્જીનેયરનલ ઇન્સ્પેક્ટર, સુરત.
પારડી	"	

૨. સને ૧૯૨૯ ના જુલાઈની તા. ૨૭ થીની ડેનવણીખાતાની સરકારી જાહેરખબર નં. ૨૬૩૬, જે તા. ૧ હી ઓગસ્ટ સને ૧૯૨૯ ના મુજબ ગવર્મેન્ટ ગેઝેટ ભાગ ૧ ના ૧૬૫૯-૧૬૬૩ એ પાનાં ઉપર છપાએલી છે તે પ્રમાણે પરીક્ષા લેવામા આવશે.

૩. દરેક સ્થળે તે સ્થળની કમિટી પરીક્ષા લેશે. પરીક્ષક કમિટીના ચેરમેન તરીકે સ્થાનિક ડેપુટિ એન્જીનેયરનલ ઇન્સ્પેક્ટર અને સિનિઅર આસિ. ડેપુટિ એન્જીનેયરનલ ઇન્સ્પેક્ટર કામ કરશે.

૪. ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે જે જિલ્લાના સ્થળે પરીક્ષામાં ભેસવું હોય તે જિલ્લાના ચાજમા જે અધિકારી હોય તેમને છાપેલા ફોર્મમાં અરજી તથા પરીક્ષાની ફીના રૂ. ૩) મોકલી આપવા. અરજી અધિકારીને મોકલામા મોકલી તા. ૧ હી ફેબ્રુઆરિ સને ૧૯૩૩ સુધીમાં અથવા તે પહેલાં મળી જતી ત્રીજી એ. એ તારીખ પછી મળેલી અરજી સ્વીકારાશે નહિ

૫. પરીક્ષામાં બેસવા માટેની અરજીનું ફોર્મ જિલ્લાની પરીક્ષક કમિટીના ચેરમેનને અરજી કરેથી ફી લીધા વિના મળી શકશે.

૬. પરીક્ષાનો અભ્યાસક્રમ તા. ૧ લી ઑગસ્ટ સને ૧૯૨૯ ના સરકારી ગેઝેટ ભાગ ૧ ના પૃષ્ઠ ૧૬૧૧-૧૬૧૩ ઉપર પરિશિષ્ટ ચ તરીકે છપાયે છે.

૭. ઉર્દુ ઉમેદવારો માટે ઉર્દુ વ. ફા. પરીક્ષા પણ તેજ વખતે સધળાં ગુજરાતી પરીક્ષાનાં સ્થળોએ લેવામાં આવશે.

ઉ. ભા. ના. મે. એન્યુ. ઇન્સ. સાહેબની ઓફિસ, અમદાવાદ, તા. ૨૩-૧૧-૧૯૩૨.	}	(અંગ્રેજીમાં સહી) એસ. એસ. કમેરોન એ. ઇ. ઉ. ભા.
--	---	---

(ઉ. ભા. ના. મે. એન્યુ. ઇન્સ. સાહેબના તા. ૨૩-૧૧-૧૯૩૨ ના પત્ર નં. ૧૦૯૯૬ માં કરેલી સૂચનાનુસાર).

સરકારી જાહેરખબરો

સરકારી જાહેરખબરો

(૧)

હાઇ અને સ્પેશિઅલ સ્કૂલની સરકારી સ્કોલર્શિપ માટે
હરિક્ષાઈની પરીક્ષા:—

ઉત્તર ભાગ

૧. ઉ. વિભાગના દરેક જિલ્લાની એક સરકારી સર્વે હરિક્ષાઈ કરી
થેકે એવી (ઓપન) સ્કોલર્શિપ માટેની હરિક્ષાઈની પરીક્ષા તા. ૧૩ અને
તા. ૧૪ મી ફેબ્રુઆરિ સને ૧૯૩૩ ને સોમવારે અને ગંગળવારે ૧૧ વાગે
ચિંતના સ્થળોએ લેવામાં આવશે:—

(૧) અમદાવાદ

(૨) નડિઆદ (ખેડા જિલ્લો)

(૩) ગોધરા (પંચમહાલ)

(૪) બરુચ

(૫) સુરત

૨. સ્કોલર્શિપ માટે તમાગ ઉમેદવારો હરિક્ષાઈ કરી શકશે.

(૨)

મિડલ અને સ્પેશિઅલ સ્કૂલોની સરકારી સ્કોલશિપો માટે હરિક્ષાર્પની પરીક્ષા:—

ઉત્તર ભાગ

ઉત્તર ભાગના દરેક જિલ્લામાં બે સરકારી સ્કોલશિપોની સર્વે હરિક્ષાર્પ કરી શકે એવી (ઓપન) પરીક્ષા તા. ૧૫ અને તા. ૧૬ મી ફેબ્રુઆરિ ૧૯૩૩ ને શુક્રવાર અને ગુરુવારે ૧૧ વાગે નીચેનાં સ્થળોએ લેવામાં આવશે:—

- (૧) અમદાવાદ
- (૨) નડિઆદ (ખેડા જિલ્લો)
- (૩) ગોધરા (પંચમહાલ)
- (૪) ભરુચ
- (૫) સુરત

૨. સદરહુ સ્કોલશિપ માટે તમામ ઉમેદવારો હરિક્ષાર્પ કરી શકશે.

૩. દરેક મધ્યસ્થળે નીમાએવી કમિટી પરીક્ષા લેશે, અને તે કમિટીના પ્રમુખ તરીકે તે સ્થળની સરકારી હાઈસ્કૂલના હેડમાસ્ટર કામ કરશે. પરીક્ષામાં બેસવા માટેની અરજી નક્કી કરેલા છાપેલા ફોર્મમાં કરવી બેઠકશે. એ અરજી ઉમેદવારોએ પોતાના જિલ્લાની પરીક્ષક કમિટીના પ્રેસિડેન્ટ ઉપર મોકલી આપવી. પરીક્ષા માટેની અરજીઓ અને શી તા. ૧ લી જાન્યુઆરિ ૧૯૩૩ સુધીમાં મોકલી આપવી. તે તારીખ પછી મળેલી ટ્રાઇપલ્સ અરજી સ્વીકારવામાં આવશે નહિ.

૪. ઉમેદવારોની ઉંમર, પરીક્ષાના વિષયો, સ્કોલશિપની રકમ અને મુદત, પરીક્ષા માટેની શી, વગેરે હકીકત નિયમોમાં જણાવવામાં આવી છે. તે નિયમોની નકલો પરીક્ષાની કમિટીના પ્રેસિડેન્ટને અરજી ક્યેથી શી લીધા વિના મોકલી આપવામાં આવશે. તે નકલો ઉત્તર ભાગની સરકારી અને ગ્રાન્ટ લેતી તમામ મુખ્યશાળામાં નોટિસબોર્ડ ઉપર ચોટવામાં આવી છે.

ઉ. ભાગના મે.એ.ઈ.સાહેબી ઓફિસ, અમદાવાદ. તા. ૧૯ મી નવેમ્બર ૧૯૩૨.	}	(ગંગેશમાં સહી) એસ. એસ. ઉમેશભાઈ એન.યુ. ઇન્સ. ઉત્તર ભાગ.
---	---	--

(૩)

મધ્યમ વર્ગના અને પછાતવર્ગના હિંદુઓ તેમજ મુસલમાનો માટેની હાઈસ્કૂલોમાં આપવામાં આવતી સ્પેશિઅલ સ્કોલર્શિપો:-

ઉત્તર ભાગ

આથી જાહેર કરવામાં આવે છે કે ઉત્તર ભાગના કેટલાક જિલ્લાઓમાં નીચે જણાવેલી વિગત મુજબ અપોવર્નીકયુલર ધોરણ ૪ થા માટેની સ્કોલર્શિપો આપવા માટે દરિદ્રાર્થની પરીક્ષા તા. ૧૩ અને તા. ૧૪ મી ફેબ્રુઆરિ ૧૯૩૩ ને સોમવારે અને મંગળવારે ૧૧ વાગે નીચે જણાવેલા રથજોએ લેવામાં આવશે:-

(૧) આર. સી. હાઈસ્કૂલ,	અમદાવાદ,
(૨) સરકારી હાઈસ્કૂલ,	નડિઆદ,
(૩) તૈલંગ હાઈસ્કૂલ,	ગોધરા.
(૪) આર. એસ. દલાલ હાઈસ્કૂલ,	ભરુચ.
(૫) સોરાખી જે. જે. હાઈસ્કૂલ,	સુરત.

૨. ઉત્તર વિભાગના પાંચ જિલ્લામાં જુદી જુદી કેમો માટે નક્કી કરવામાં આવેલી સ્કોલર્શિપોની સંખ્યા નીચે મુજબની છે:-

જિલ્લો	મધ્યમવર્ગ	પછાતવર્ગ	મુસલમાન
અમદાવાદ	૫	૪	૭
ખેડા (નડિઆદ)	૫	૨	૪
પંચમહાલ (ગોધરા)	૨	૪	૨
ભરુચ	૧	૨	૫
સુરત	૩	૭	૪

૩. પરીક્ષાની જાપા ગુજરાતી રાજવામાં આવી છે પણ મુસલમાન વિદ્યાર્થીઓ વર્નાક્યુલર તરીકે (જાપાના વિષય તરીકે) ઉર્દૂ જાપાનો સ્વીકાર કરી શકશે, અને પોતાની પરીક્ષા ઉર્દૂ જાપામાં આપી શકશે.

૪. સદરહુ પરીક્ષા દરેક મધ્યસ્થજો નક્કી કરવામાં આવેલી કમિટી લેશે. અને તે પાંચ મધ્યસ્થજોમાંના દરેક મધ્યસ્થજોની સરકારી હાઈસ્કૂલના હેડમાસ્ટર કમિટીના પ્રેસિડેન્ટ તરીકે કામ કરશે. પરીક્ષામાં બેસવા માટેની અરજી નક્કી કરેલા છાપેલા ફોર્મ મુજબ કરવી. અને તે માટેનાં કેસ છાપેલાં ફોર્મની નકલો જિલ્લાની પરીક્ષક કમિટીના પ્રમુખને અરજી કહેંથી શી લીધા વિના રાખી શકશે અરજીઓ તારીખ ૧ લી જાન્યુઆરિ

૧૯૩૩ સુધીમાં આપવા તે પહેલાં કરવી. તે પછી ગણેલી અરજી ધ્યાનમાં લેવામાં આવશે નહિ.

૫. ઉમેદવારોની ઉંમર, પરીક્ષાના વિષયો, સ્કોલર્શિપની રકમ અને મુદત, હરવાની રી વગેરે હકીકત નિષ્ક્રમમાં જણાવવામાં આવી છે. નિયમોની નકલો પરીક્ષક કમિટીના પ્રેસિડેન્ટ પાસેથી અરજી કરવાથી મફત મળશે. વળી નકલો ઉત્તર વિભાગની સરકારી અને ગ્રાન્ટ લેતી તમામ ઑર્ગેનાઇઝેશનલ શાળાઓમાં નોટિસબોર્ડ ઉપર ચોટનામાં આવી છે.

૬. જાત અને પેટાજાત અને જન્મ તારીખ અરજીમાં સ્પષ્ટ રીતે દર્શાવવી જોઈશે, અને અરજદારનાં માત્રાપ ઇન્કમેટેક્સ કે જમીનવેરા જેટલો હરતા હોય તેટલી રકમ અરજીમાં પાડેલા વધારાના ખાતામાં દર્શાવવી, જે ઉમેદવારનાં માત્રાપ ઇન્કમેટેક્સ અથવા જમીનવેરા પેટે વાર્ષિક રૂ. ૨૦૦ કે તેથી વધારે રકમ હરતા હશે તેમને પરીક્ષામાં બેસવા દેવામાં આવશે નહિ.

ઉ. ભા. ના. મે. એન્ડુ. ઇન્સ. સાહેબની	} (અંગ્રેજીમાં સહી) એસ. એસ. કૅમેરોન
એડિસ, અમદાવાદ,	
તા. ૧૯ મી નવેમ્બર ૧૯૩૨.	

એન્ડુ. ઇન્સ. ઉ. ભા.

(૪)

મધ્યમવર્ગના અને પછાતવર્ગના હિંદુઓ તેમજ મુસલમાનો માટેની ગિરજ સ્કૂલોમાં આપવામાં આવતી સ્પેશિઅલ સ્કોલર્શિપો:-

૨. ઉત્તર વિભાગના પાંચ જિલ્લામાં જુદી જુદી કોમો માટે નક્કી કરવામાં આવેલી સ્કોલશિપોની સંખ્યા નીચે મુજબની છે:—

જિલ્લો	મધ્યમવર્ગ	પછાતવર્ગ	મુસલમાન
અયધવાદ	૫	૪	૭
ખેડા (નડિઆદ)	૫	૨	૪
પંચમહાલ (ગોધરા)	૨	૪	૨
ભરૂચ	૧	૨	૫
સુરત	૩	૭	૪

૩. પરીક્ષાની બાપા યુજરાતી રાજ્યવામાં આવી છે. પણ મુસલમાન વિદ્યાર્થીઓ વર્નોક્યુલર તરીકે (બાપાના વિષય તરીકે) ઉર્દુ બાપાનો સ્વીકાર કરી શકશે, અને પોતાની પરીક્ષા ઉર્દુ બાપામાં આપી શકશે.

૪. સદરહુ પરીક્ષા દરેક મધ્ય સ્થળે નક્કી કરવામાં આવેલી કમિટી લેશે, અને તે પાંચ મધ્ય સ્થળોમાંના દરેક મધ્ય સ્થળની સરકારી હાઈ-સ્કૂલના હેડમાસ્ટર કમિટીના પ્રેસિડેન્ટ તરીકે કામ કરશે. પરીક્ષામાં ખેસવા માટેની અરજી નક્કી કરેલા ઓપેલા ફોર્મ યુજન્ય કરવી, અને તે માટેનાં કોરાં ઓપેલા ફોર્મની નકલો જિલ્લાની પરીક્ષક કમિટીના પ્રમુખને અરજી ક્યાંથી શી લીધા વિના મળી શકશે. અરજીઓ તારીખ ૧ લી જાન્યુઆરી ૧૯૩૩ સુધીમાં અથવા તે પહેલાં કરવી. તે પછી મળેલી અરજી ધ્યાનમાં લેવામાં આવશે નહિ.

૫. ઉમેદવારોની ઉંમર, પરીક્ષાના વિષયો, સ્કોલશિપની રકમ અને મુદત ભરવાની શી વગેરે હકીકત નિયમોમાં જણાવવામાં આવી છે. નિયમોની નકલો પરીક્ષક કમિટીના પ્રેસિડેન્ટ પાસેથી અરજી કરવાથી મફત મળશે. વળી નકલો ઉત્તર વિભાગની સરકારી અને ગ્રાન્ટ લેતી તમાથ ઍગ્રીવર્નોક્યુલર શાળાઓના નોટિસબોર્ડ ઉપર ચોટવામાં આવી છે.

૬. જાત અને પેટાજાત અને જન્મ તારીખ અરજીમાં સ્પષ્ટ રીતે દર્શાવવી જોઈશે અને અરજદારના માબાપ હન્ડસ્ટેકસ કે જમીન વેરા જેટલો ભરતા હોય તેટલી રકમ અરજીમાં પાડેલા વધારાના ખાતામાં દર્શાવવી. જે ઉમેદવારના માબાપ હન્ડસ્ટેકસ અથવા જમીન વેરા પેટે વાર્ષિક રૂ. ૨૦૦ કે તેથી વધારે રકમ ભરતા હશે તેમને પરીક્ષામાં ખેસવા દેવામાં આવશે નહિ.

ઉ. ભા. ના મે. એલ્યુ. ઈન્સ. સાહેબની } (અંગ્રેજીમાં સહી)એસ. એસ.
ઓફિસ, અમદાવાદ, } કેમેરોન
તા. ૧૯ નવેમ્બર ૧૯૩૨. } એલ્યુ. ઈન્સ ઉત્તર ભાગ.

મુંબઈ ઇલાકાના ફેળવણીખાતાએ પ્રાય-
મિક શાળાઓમાં શિક્ષકોના ઉપયોગમાં
લેવા માટે તથા (ધોરણ ૪ ના માટે)
ટેકસ્ટબુક તરીકે મંજૂર કરેલું
નવા અભ્યાસક્રમને અનુસરીને નવીન
દ્રષ્ટિથી ધ્યાનએ લેલું

સરળ બાળ અંગ્રેજી
(ચોથા ધોરણ સુધીનું)

રચનાર
ભોગીલાલ કેશવલાલ પરવા,
બી. એ. એસ. ડી. સી. ડી.

અને
વરનજી કયાળજી દેસાઈ, એસ. ડી. સી.

મુંબઈ ઇલાકાના સરકારી ફેળવણીખાતાએ
તથા વેસ્ટર્ન ઇંગ્લા સ્ટેટ્સ એજન્સિએ
ટેકસ્ટબુક તરીકે મંજૂર કરેલો

ગુજરાતનો સરળ ઇતિહાસ

કર્તા
મનસુખરામ અણિશંકર દિવેદી
બી. એ. એસ. ડી. સી. ડી.

કિંમત ૦-૩-૦
શાહનશ પરીક્ષા માટે યોગ્ય ઉપયોગી

હિંદનો સરળ ઇતિહાસ

કર્તા-વલ્લભભાઈ લક્ષ્મીભાઈ પટેલ, અને
મણીલાલ અમૃતલાલ ઠાકર.
કિંમત ૦-૧૧-૦

નવીન એટલાસ પુ. ૧-
ગુજરાત-૧૬ નકશા અને ૧૬ ખોખાં.
૧૦૦ સવાલ સાથે. ધોરણ ૪ માટે.
કિંમત ૦-૨-૯

નવીન એટલાસ પુ. ૨-
મુંબઈ ઇલાકા-૧૪ નકશા અને ૧૪
ખોખાં. ૯૫ સવાલ સાથે. ધોરણ ૪
માટે. કિંમત ૦-૪-૦

નવીન એટલાસ પુ. ૩-
પૃથ્વીના બધા ખંડોના ૯૦ નકશા
સાથે. કિંમત ૦-૭-૦

મુંબઈ ઇલાકાના સરકારી ફેળવણીખાતાએ
ટેકસ્ટબુક તરીકે મંજૂર કરેલો.

નવી સુધારેલી આવૃત્તિ
ભરતખંડનો સરળ ઇતિહાસ
અને

રાજ્યવ્યવસ્થા
ખનાવનાર

વિઠ્ઠલદાસ મનજીભાઈ પટેલ,
સુધારો વધારો કરનાર

મૂળજીભાઈ હીરાલાલ ચૌકસી
એમ. એ.

ફેરમાસ્તર પ્રે.રા. પ્રેનિંગ પ્રાઇવેટ, અમદાવાદ.
પૃષ્ઠ ૪૦૦ કિંમત રૂ. ૧-૦-૦
તા. ૬-જુની આવૃત્તિ કિંમત ૦-૬-૦
વાળા ભેળશે તો વળી-તે મળશે.

પ્રાયમિક શાળાના છઠ્ઠા તથા સાતમા
તથા માધ્યમિક શાળાના ચોથા
ધોરણ સાર

આરોગ્ય વિજ્ઞાન પ્રવેશપોથી

કર્તા
પ્રીતમરાય પ્રજારાય દેસાઈ
બી. એ. એસ. ડી. સી. ડી.
કિંમત ૦-૬-૦

ગુજરાતી દ્રવ્યશાળાના બીજા ધોરણથી
છઠ્ઠા ધોરણ સુધી

ગૃહવિજ્ઞાન પ્રવેશપોથી

કર્તા
પ્રીતમરાય પ્રજારાય દેસાઈ
બી. એ. એસ. ડી. સી. ડી.

એસ. બી. શાહની કંપની-ખાનકોર તાકા-અમદાવાદ

Gujarat School Paper

ગુજરાત શાળાપત્ર

જાન્યુઆરી સને ૧૯૩૩

“ નવા જગતનામાં નવા સુધારા અને પ્રગતિમાન માણસોની જરૂર પડે છે. દુનિયા આગળ વધે છે, અને તેથી આપણા આપ-
પદાના વખતમાં લે રીતરિવાજ તથા કાનુનો ઉત્તમ ગણાતા હતા
તે હવે નિરુપયોગી નીવડે છે, અને ખરેખર આપણા શુદ્ધ પણી
સત્યતા દલ અને ધીમા વિકાસને લીધે વધારે ડાહ્યા થએલા હોઈને
હાલના કરતાં વધારે સારી યોજના ધરી કાઢશે. ”

કેળવણીખાતાના હુકમથી
તંત્રી અને પ્રકાશક (ઓગસ્ટ ૧૯૨૯ થી)
મૂળજીભાઈ હીરાલાલ ચોકસી, એમ. એ.
હેડમાસ્ટર પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ.

(સર્વ હક સ્વામીન રાખ્યા છે)

પા “કાયમંતે ન્યુબિલી” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં પરીખ દેવીદાસ હાનવાદી છાપ્યું.

સલાખોસ રોડ-અમદાવાદ

અનુક્રમણિકા

ક્રમ નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૧	પ્રાચીન આયોજનવર્ણી	૧
૨	કેવી રીતે વાંચવું	૭
૩	સાહિત્યનું વાચન	૧૫
૪	સુવાળનો એક અને વિજયસિંહ સોલંકી	૧૬
૫	સુદ્ધ સમયનું ભારત	૨૦
૬	મદુરાના સૌરાષ્ટ્રી ગ્રાહ્યશુભી વાપા	૨૫
૭	સને ૧૯૩૧ની વસ્તી ગણતરીની જાણવા લાયક હકીકત	૨૬
૮	સોનેરી શિક્ષાસૂત્રો	૨૮
૯	પંચાંગ	૩૦
૧૦	મુંબઈ સનંદી નોકરીના નિયમોના આધારે પ્રાયશ્નિક શાળાના શિક્ષકોને લાગુ પડતા રમના નિયમો	૩૨
૧૧	કન્યાઓ માટેની વ. ધા. પરીક્ષા ઉ. બા.	૨
૧૨	ખાનગી જાહેરખબરો	૩

દેશીનામું. રેકર્ડબુક. કિ. ૫. આના.

પુસ્તક ઉત્તમ મનાએલું છે. આજ સમય પ્રમાણે ચોપડા અને હુડીઓની લખાવટના સુધારા ઉપરાંત એકા, શેરા, ત્રિમા અને પોરટક એકાદર વિશે પુરી માહિતી તથા જુનાં મનોપત્રન ઉપરાંત નવાં ૧૬ મનોપત્ર દાખલ કર્યા છે. એક વાર વાંચી વુઝના કરવા વિનંતિ છે. પોસ્ટેજ ૦-૨-૦ મુંબઈ—એન. એમ. ત્રિપાઠી. સુરત—ક. ના. ની કેપેનિ લાડવ્ય—દેસાઈ ચંદ્રસેન, મુકસેલર. એન. ટ. અમદાવાદ માણેકલાલ જાહનગર શાહ, છગનલાલ લલિતભાઈ શાહ, તાલમુકત્યા ગોરિસં, પેસેસેડોડ-વડોદરા.

જાહેરખબરના નવા ભાવ

આજી સર્વે ખબર આપવામાં આવે છે કે સને ૧૯૩૦ ની નવ્યુચારિ જાહેરખબરના ભાવમાં ઘટાડો કરી તે નીચે મુજબ રાખવામાં આવ્યા છે.

જાહેરખબરના દર

સુદત	એક માન	આશુ પાન	પા પાન
આશુ વધ	રૂ. ૮૦	રૂ. ૧૦	રૂ. ૬૦
૬ માસ	રૂ. ૪૦	રૂ. ૩૦	રૂ. ૨૦
ત્રણ માસ	રૂ. ૨૫	રૂ. ૨૦	રૂ. ૧૫
એક માસ	રૂ. ૧૨	રૂ. ૧૦	રૂ. ૭

ગુજરાત શાળાપત્ર

પુસ્તક ૭૨]

જાન્યુઆરિ સને ૧૯૩૩

[અંક ૧

પ્રાચીન આર્ય કેળવણી

અધી શાંતિનાં બાળકોને પ્રથમ મૃળાક્ષર શીખવતી વખતે વિદ્યારંભની વિધિ કરી કેળવણીની શરૂઆત કરવામા આવતી હતી. આને માટે પાંચ વરસની ઉંમર હતી. નિયમિત અને રીનસરની કેળવણી તેા ઉપનયન-મંરકારની વિધિ કેમી બાદ શરૂ કરવામાં આવતી હતી. બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય અને વૈશ્ય જાતિને આનો અધિકાર હતો. જે બકિતઓએ યુનો કથો હોય તેમને તેમજ શદ્રવર્ગને તેમાંથી બાતલ કરવામા આવ્યાં હતાં. આ પ્રમાણે પ્રજાના મોટા વર્ગને ફરજિઆત કેળવણી આપવામાં આવતી હતી.

બ્રાહ્મણને વસંત ઋતુમાં, ક્ષત્રિયને ઉનાળામાં અને વૈશ્યને પાનખર ઋતુમાં ઉપનયન સંસ્કાર કરવામાં આવતો હતો. બ્રાહ્મણ માટે ૮-૧૬, ક્ષત્રિય માટે ૧૧-૧૨ અને વૈશ્ય માટે ૧૨-૨૪ વરસની ઉંમર નક્કી કરવામા આવી હતી. વસ્તુચિતિને અનુસરી આ ઉંમરની મર્યાદામાં કોઈ વખત ફેરફાર કરવામાં આવતો હતો. બ્રાહ્મણને માટે પાંચ, ક્ષત્રિય માટે ૭ અને વૈશ્ય માટે સાત ઓછામા ઓછી ઉંમર રાખી હતી.

બ્રાહ્મણનાં બાળકોની કેળવણી વહેલામાં વહેલી શરૂ થતી હતી. તેનાં જે કારણો હોઈ શકે એક તો તેના યુદ્ધવિઘ્નસ ધીર્મ બાળકો કરતા વહેલા થતો હોવા જોઈએ, અને બીજું કારણ એ છે કે તેને ધણા લાંબા સમય

સુધી તાલીમ લેવી પડતી હતી. વળી સામાન્ય રીતે બાળવાને માટે જે સાત વરસની ઉંમર નીચે છે, તે હાલમાં પણ સ્વીકારવામાં આવી છે.

વિદ્યારંભમાં વિદ્યાનો હેતુ બાળકને વેદનું જ્ઞાન આપવાનો હતો. માત્રાપ તો તેને ભૌતિક જન્મ આપે છે, પણ ગુરુ તો તેનો વાસ્તવિક પિતા છે, કારણ કે તે તેને આત્મજ્ઞાનવડે ભરણ અને કાળતી અસરમાંથી મુક્ત કરે છે.

આ કારણને લીધે તેનો બે વખત જન્મ થવાથી તેને દ્વિજ કહે છે. ત્રણ વર્ષનાં બાળકોનો સંસ્કારવિધિ કરતાં પહેલાં કેટલાક ધર્મના નિયમો તેમને પાળવા પડતા હતા. જે વ્યક્તિઓ આવી દ્વિજિઆત વિધિ પાળતા નહિ તેમને ન્યાત બહાર ગણવામાં આવતા. તેમની સાથે લગ્નો વહેવાર થતો નહિ, તેમજ વેદનું જ્ઞાન તેમને આપવામાં આવતું નહિ. શ્રી મનુ ભગવાન તેમને પ્રાત્ય તરીકે ઓળખે છે. પ્રાયશ્ચિત્ત કર્યા પછી તેમને પાછા શુદ્ધ કરવામાં આવતા. વિદ્યારંભને લગતા દ્વિજિઆત નિયમ અને વિધિના ભંગ સંબંધી જે સખત પ્રાયશ્ચિત્ત તથા શિક્ષા કરવામાં આવતી, તે જોતાં એમ ૨૫૯ માત્રમ પડે છે, કે પ્રાચીન આર્યસમાજમાં ત્રણ વર્ષ માટે કેળવણી દ્વિજિઆત જેવી હતી.

ઉપનયન સંસ્કાર સમયે ગુરુ તેને બ્રહ્મચર્યની દિક્ષા આપતા હતા. તે નિધિ વખતે ચાર બાલ ચિહ્નો બ્રહ્મચારી ધારણ કરતો હતો.

(૧) ઉપરણો, (૨) ચર્મ, (૩) કટિમેખલા અને (૪) દંડ. ઉપરણોનો મય તથા ભાત લુદી લુદી વર્ણ માટે લુદાં લુદાં હતાં; તે પ્રમાણે બીજાં ચિહ્નોમાં પણ ફેરફાર હતા. વર્ણના ધંધા મુજબ મેખલાની જાત નક્કી કરવામાં આવી હતી. ખાણણ માટે મુંજ તો ક્ષત્રિય માટે ધનુષ્ય દોરી તથા વૈશ્ય માટે જાનનું કપડું હતું. ઉપરણોને લીધે બ્રહ્મચારીમાં લાંબું આયુષ્ય, બળ અને ઓજસ આવે છે, એવું તેનું રહસ્ય છે. પાપ દૂર કરનાર, રક્ષણકર્તા તથા શુદ્ધિ અર્પનાર ચિહ્ન તરીકે મેખલા છે. જેને બ્રહ્મજ્ઞાન વધારવું છે તેણે ચર્મ પહેરવું, જેને જ્ઞાત શક્તિ વધારવી છે તેણે કપડું ઓઢવું જોઈએ. દંડ દીર્ઘ જીવન, પવિત્રતા તથા બ્રહ્મતેજનું ચિહ્ન છે.

આ પ્રમાણે શિષ્યે ઉપરં જણાવેલાં સાહિત્ય ધારણ કર્યા પછી તેને આરંભમાં કેટલાક સવાલ પૂછવામાં આવતા હતા. પ્રથમ તેનું ગોત્ર અને નામ પૂછવામાં આવતું હતું. પછી શિષ્ય ચલાને તેની ઇચ્છા છે એવી રીતસરની નીચે પ્રમાણે બહેરાત તેને કરવી પડતી “હું અહીંયાં શિષ્ય થવાને આંગ્યો છું. મને દિક્ષા આપો, પરમાત્મા સવિદના આદેશથી હું

વિદ્યાર્થી રહીશ.” વળી શિષ્ય થનાર વ્યક્તિ સંબંધી કેટલીક નીતિને લગતી લાયકાત જોવામાં આવતી હતી. તે દુષ્ટ માણસ હોવો જોઈએ નહિ, તેમજ સ્વચ્છંદ આચારવૃત્તિ કે મનોવિકાર તેનામાં હોવા જોઈએ નહિ. તે પવિત્ર એકાગ્ર ચિત્તવાળો તથા સારી યાદદાસ્તવાળો અને સુશીલ હોવો જોઈએ. તેણે ગુરુની બહુભાષી કરવી નહિ, તેમજ તેને મારે દીનગીર થવું નહિ. જેમ હીરા માણેકની કાળજીથી રક્ષા કરવામાં આવે છે, તેમ કાળજીથી આત્મજ્ઞાન તેને આપવામાં આવતું હતું. પછી પ્રાર્થના કર્યા પછી તેને દેવોને સોંપવામાં આવતો હતો. આવા વિધિ વખતે જે પ્રાર્થના કરવા માં આવતી હતી, તેમાં કેળવણીનો ઉદ્દેશ જણાઈ આવતો હતો. તે ઉદ્દેશ ધાર્મિક અને સાંસારિક હતો, તેમજ સમગ્રમાણુ વિકાસ પણ લક્ષ્યમાં રાખવામાં આવતા હતા. શિષ્ય દેવને ઓજસ, બળ અને શક્તિ અર્પણ કરી જ્ઞાનની દૃષ્ટિની યાચના કરતો. વળી દીર્ઘ આયુષ્ય, પ્રજા અને બળ તથા ધનપ્રાપ્તિ, તેમજ વેદનું જ્ઞાન, કીર્તિ, અને સુખની પણ પ્રાર્થના કરવામાં આવતી હતી. “તાઈ હૃદય મારા હૃદય સાથે રહેશે, મારા મન સાથે તારું મન એકત્ર થશે, મારા વચનથી તને અંતઃકરણપૂર્વક આનંદ થશે, મને એકલાતેજ તું વળગી રહીશ, મારામાં તારાજ વિચારનો આશ્રય રહેશે, મારા ઉપર તને માન રહેશે. હું બ્યારે બોલીશ ત્યારે તું જાત રહીશ.” આ પ્રમાણે ગુરુના પ્રવચન પછી તેનો સ્વીકાર કરવામાં આવતો. ગુરુ અને શિષ્ય વચ્ચે કેવો આત્મિક સંબંધ હતો, તે આ ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે. દિક્ષાનો વિધિ પુરા થતા નીચે પ્રમાણે બ્રહ્મચારીને કહેવામાં આવતું “તું બ્રહ્મચારી છે, પાણી પી, સેવા કર, દિવસે ઊંઘવું નહિ.”

બ્રહ્મચર્ય કે શિષ્યની અવરજાનો આરંભ સવિતૃવ્રતથી થતો હતો. જે જ્ઞાન તેને આપવાનું હોય, તે પહેલાં અમુક સમય સુધી નિયમો અને વિધિ પાળવાના હોય, તેને બ્રહ્મચર્ય કહેતા હતા. વેદનો અભ્યાસ કરતાં પહેલાં સાવિતૃ (ગાયત્રી) નો આરંભ થતો હતો. સાવિતૃવ્રત એક વરસ, છ મહીના, ચોવીસ, બાર, છ કે ત્રણ દિવસ ચાલતું. સાધારણ રીતે વ્રત ત્રણ દિવસનું હતું. આ સમયે તેને અમુક પ્રકારનો ખોરાક ખાવાનો હતો, અને તેની માતા અને બીજા બે સગી સ્ત્રીઓ અથવા પાડોશની સ્ત્રી પાસેથી તેને ખોરાક માગીને લાવવાનો હતો. ત્રણ દિવસ વિધિપૂર્વક સાવિતૃવ્રત કર્યા પછી આશ્રમમાં રહેનાર વિદ્યાર્થી તરીકે તેનું જીવન શરૂ થતું. મઘ, માસ તથા તીર્થો સ્વાદિષ્ઠ ખોરાક લેવાની વેને મના હતી. એકાંતમાં શાંત ચિત્તથી લોક રાખ્યા સિવાય તેણે ખાવું જોઈએ. તેને બેઠી વધારે વખત ખાવાનું નહોતું. તેમજ અકરાંતીઆ જેવું ખાવાની મના હતી.

તે ગામ, ચાંડાળનું ઘર અને જંગલ જેવાં સ્થળોએ અધ્યયન કરવાની મનાઈ હતી. પાસેના સગાના મરણ પ્રસંગે અથવા તે મરણનું જમણુ જમેલા હોય, તેવા દિવસે અભ્યાસ બંધ રાખવામાં આવતો.

હવે તે જમાનામાં કેવી રીતે શિક્ષણ આપવામાં આવતું હતું તે જાણીએ. તેવી શિક્ષણપદ્ધતિને અનુવાચન કહેતા. પ્રથમ એક ઋચા વિદ્યાર્થીને શીખવવામાં આવતી. પછી તે તેના ઋષિ, દેવ અને છંદ તેને બતાવવામાં આવતા. આ પ્રમાણે ગુરુ દરેક ઋષિની ઋચાઓ બોલતો, અને તે મુજબ દરરોજનો અભ્યાસ થતો. જેમને વેદનો અભ્યાસ કરી પંડિત થવાની ઇચ્છા ન હોય તેમને હુંકો પાઠ શીખવતા. દરેક કાંઠની શરૂઆતમાં તથા અંતમાં કંઈ ખાસ વિધિ કે મંત્ર કરવામાં આવતો. સત્ર થઈ ગયા પછી વિદ્યાર્થી વેદના જે ભાગનો અભ્યાસ થયો હોય તેનું પરિશીલન કરતો. તેમજ સત્ર દરમિયાન સાંજે તે નવા પાઠનો અભ્યાસ કરતો નહિ. ગુરુ પ્રથમ અમુક શબ્દો બોલતા અને એક વિદ્યાર્થી તે પ્રમાણે પ્રથમ બોલતો. ત્યાર પછી બીજો વિદ્યાર્થી ગુરુની રજ બઈ તે પ્રમાણે બોલતો. બ્યારે અધરા લાંબા સમાસવાળા શબ્દો હોય ત્યારે ગુરુ ફક્ત એક કે બે શબ્દો બોલતા, અને તે પ્રમાણે વિદ્યાર્થીઓ તેનું અનુકરણ કરતા. આવી રીતે બે ત્રણ ઋચાઓ સમજાવ્યા પછી બધા વિદ્યાર્થીને તે ફરી ફરીને બોલવી પડતી. બ્યારે તે આ બધા શ્લોક બરાબર મોટેથી બોલી શકતા, ત્યારે તેઓ બધાએ કંઈ પણ અચકચા સિવાય પાઠ ફરીથી બોલતા. તે વખતે એક સરખી રીતે મંથિના બધા નિયમો તેમને પાળવા પડતા. દરેક સ્વર બહુ ઉચેથી બોલવામાં આવતો.

જે વિદ્યાર્થીઓ ગૃહસ્થાશ્રમમાં જોડાતા તેઓ આ પ્રમાણે ૧૨ વરસ અભ્યાસ કરતા. જેઓ નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારી હતા, તેમને ૨૪, ૩૬ કે ૪૮ વરસ સુધી અભ્યાસ કરવો પડતો.

ધણી વખતે એક શિષ્યને જુદા જુદા ગુરુને ત્યાં રહી અભ્યાસ કરવો પડતો હતો. ગુરુ જે વિષયમાં નિષ્ણાત હોય તેનું જ્ઞાન તે આપતા, તેથી તે ધણી વેદનું જ્ઞાન જુદા જુદા ગુરુ પાસેથી મેળવતો. જે કુટુંબમાં વેદવિદ્યા પરંપરાથી ચાલી આવતી હોય, અને જેને તેનું જ્ઞાન હોય તેને ગુરુ થવાનો અધિકાર હતો. જે ગુરુ વેદ તથા કલ્પ અને હિપનિયદ્ શીખવતા તેને આચાર્ય કહેતા. તે તેના શિક્ષણનું કંઈ મહેનતાણું લેતો નહિ. ધર્મભાવનાથી તે પોતાનું કામ કરતો; વિદ્યાર્થીને તેના કુટુંબમાં દાખલ કરતા અને તે દ્રવ્યહિતની દૃષ્ટિથી

નહિ, પણ તેને લીધે કુટુંબમાં વધારો થાય છે એ બાબત મુખ્ય હતી. હાલની માફક પૈસાના સંબંધને બદલે હૃદયનો સંબંધ શુરુ અને શિષ્ય વચ્ચે તે કાળમાં હતો. જે વિદ્યાર્થી પોતાનો અભ્યાસ પુરો કરતો, તે છેવટે શુરુદક્ષિણા આપતો જે વેદનો ચોરો બામ તથા વેદાગ દીખવતા તેને ઉપાધ્યાય કહેતા, અને તે ફી લઈને ભણાવતો આ અભ્યાસ પુરો કર્યાના વિધિને સમાવર્તન કહેતા. તે પ્રસંગે જે તપ કરવું પડતું હતું, તેનો અંત આવતો હોય, તે બતાવવાને દૃઢલીક ક્રિયા કરવી પડતી. તેમાં રનાનનો વિધિ અગત્યનો છે. સુગંધીદાર પદાર્થ ચંદન, શલાલ વગેરે જે તેનાં સગાવદાલાં આપતાં હતા, તે વડે તે રનાન કરતો; અને બ્રહ્મચારીના ચિહ્ન તરીકેનો ઉપરણો, કટિ મેખલા, ચર્મ તથા દંડને પાણીમાં નાખી દેવામાં આવતાં. રનાન કર્યા પછી તે રનાતક કહેવાતો. શુરુ વિદ્યાર્થીને તેના દીકરા સમ ગણી તેના ઉપર તેવો પ્રેમ રાખતો, અને કંઈ પણ સંક્રાંચ-સિવાય પવિત્ર શાસ્ત્રનું જ્ઞાન વિદ્યાર્થીને આપતો. જે શુરુ તેના વિદ્યાર્થીના અભ્યાસની ઉપેક્ષા કરતો તેને શુરુ ગણવામા આવતો નહિ. વળી તેના સ્વાર્થ માટે વિદ્યાર્થીને સેવા કરવાની નહોતી. તેનો ઉદ્દેશ વિદ્યાર્થીનું આરિત્ર સુધારવાનો હતો. સંકટ સમયે શુરુ વિદ્યાર્થીની મદદ લેતો. તેઓ તેમને શુના બદલ સખત શિક્ષા કરતા નહિ.

૬વી રીતે વાંચવું

“ વાદવિવાદ કે વિરોધ દર્શાવવા, ગ્રંથાધી માનવા ખાતર અથવા વાત-ચીત કે પ્રવચન કરવા માટે આપણે વાંચવાનું નથી, પણ વિચાર અને વિવેક કરવા માટે વાચનની જરૂર છે. ” એકન.

હાલના જમાનામાં છાપવાની કળાથી દરરોજ હજારો પુસ્તકો, માસિકો વર્તમાનપત્ર ને ચોપાનીઆં નીકળે છે, તેથી પ્રાચીનકાળમાં જે જ્ઞાનનો અધિકાર જનમંડળનો અમુક વર્ગ ભોગવતો હતો, તે જ્ઞાન હાલમાં ક્ષુદ્રમાં ક્ષુદ્ર મનુષ્ય પણ સહેલાઈથી મેળવે છે ને તે ઉપર સ્વતંત્ર ચર્ચા કરી શકે છે. છાપવાની કળાથી જ્ઞાન મેળવવામાં જે સરળતા ઉત્પન્ન થઈ છે, તે ઉપરાંત જ્ઞાનની સીમાનો પણ વિશેષ વિસ્તાર થયો છે, તેથી ભિન્ન ભિન્ન વિષય ઉપર જુદી જુદી પદ્ધતિથી લખાએલાં અસંખ્ય પુસ્તકો નજરે પડે

છે. જ્ઞાનના સાધનના આવા વધારાની સાથે અર્વાચીન કાળમાં જીવન રપમાં એટલી બધી તીવ્ર થઈ છે, કે નવી શોધો, નવીન જ્ઞાન વગેરે બાબતોથી માહિતગાર રહેવું, એ સંસારયાત્રામાં કૃતેહમાંદ થવાને આવશ્યક વસ્તુ થઈ પડી છે. હાલમાં સમાજ્યત્રની રચના એટલી બધી ગુદ્રિત થઈ છે, કે કોઈપણ વ્યક્તિને મગજશક્તિનો ઘણો વ્યય જુદી જુદી રીતે કરવો પડે છે. વળી તે સાથે વાંચવું ને વિચારવું જે જરૂરનું થઈ પડ્યું છે, તેનો લાભ ઘણાં પુસ્તકો ને માસિકામાંથી કેવી રીતે લેવો, એ એક મહા પ્રશ્ન થઈ પડ્યો છે.

હાલમાં વાંચવાનો શોખ ઘણો વધી પડ્યો છે, એ નિઃસંશય છે; કારણ કે જ્યાં ત્યાં પુસ્તકો અને વર્તમાનપત્ર વાંચતાં આપણે માણસોને જોઈએ છીએ. પણ જ્ઞાનની આવી સરજતા અને તેથી વધતા શોખની સાથે એક જાન્ય એ જિભો થયો છે, કે એક વિષયનાં ઘણાં પુસ્તકો હોવાથી કોઈપણ સાંગોપાંગ જ્ઞાન હોવાને બદલે જુદા જુદા વિષયનું અધુરું જ્ઞાન થતું જોવામાં આવે છે. વળી સંગીન જ્ઞાનને બદલે આપણને ઉપલકીઉં જ્ઞાન મળે છે. ગંભીર વિષયના પુસ્તક ઉપર રુચિ હોવાને બદલે સરળ સાહિત્યનો શોખ વધતો જાય છે. ધર્મ, તત્ત્વજ્ઞાન ઇતિહાસ, કાવ્ય વગેરે સાહિત્યના મૂક વિષયના અભ્યાસને બદલે વર્તમાનપત્ર, નાટક, નવલકથા એ વિષય ઉપર વિશેષ ધ્યાન હાલમાં અપાય છે. કથનાશક્તિ ને જીવિને કેળવવા કરતાં રમૂતિને ખીલવવા તરફ વધારે લક્ષ્ય એવાય છે.

આનું કારણ એ છે કે જ્ઞાનના સાધનની આવી સરજતા સાથે તેનું પદ્ધતિપૂર્વક જ્ઞાન સંપાદન કરવામાં આવતું નથી, તેથી હાલના જમાનામાં શું વાંચવું અને કેવી રીતે વાંચવું એ ઘણો અગત્યનો વિષય થઈ પડ્યો છે, કારણ કે રાત હુંકી ને વેશ ઘણા જોતું છે. હાલના સુધારાના પ્રવાહ સાથે રહીને વધારેમાં વધારે લાભ લેવાને આપણી જીવનશક્તિનો સદુપયોગ કરવો એ દરેક સુર પુરુષનું કર્તવ્ય છે; તેથી ક્યાં ક્યાં પુસ્તક અને તે કેવી રીતે વાંચવાં તેનો વિચાર કરતાં પહેલાં વાંચવાનો હેતુ શો છે, તે ઉપર કંઈક લક્ષ્ય આપણને આપવાની જરૂર છે.

જેમ અન્ન, પાણી, હવા, આપણા શરીરની સ્વાભાવિક જરૂરિયાતો છે, તેમ જ્ઞાન એ આત્માની નૈસર્ગિક વાંછના છે. જેવી રીતે આવાપીવાથી આપણું શરીર યોગ્ય છે ને શુદ્ધિ પામે છે, તેવી રીતે વાચન, વિચાર આદિ આનસિક ક્રિયાથી આપણું મન સંતુષ્ટ ને સશક્ત થાય છે. જ્ઞાન એ પ્રકારનું છે: અપરોક્ષ અને પરોક્ષ. અપરોક્ષ જ્ઞાન એ એવી જાતનું જ્ઞાન

છે કે તે આત્મપ્રયત્નનું ફળ છે અને તેથી આપણે આત્મવિકાસ થાય છે. વળી તે જ્ઞાન આપણા જીવંતત્ત્વ સાથે સુસંબદ્ધ જોડાએલું હોય છે. બીજા પ્રકારનું જ્ઞાન પરોક્ષ છે. તેનું કારણ એ છે કે તે જ્ઞાન સંપાદન કરવામાં આત્મપ્રયત્ન ધણો થોડો હોય છે; ને તેથી તેનો જોઈએ તેવો સંબંધ બીજા જ્ઞાન સાથે નહિ થવાથી તે એક ઉપલટ્ટીઆ જ્ઞાન તરીકેજ રહે છે, તેથી તે અપરોક્ષજ્ઞાનની કોટિમાં આવતું નથી. જનમંડળની પ્રાથમિક અવસ્થામાં જ્યારે મનુષ્ય મનને કુદરતનો અપરોક્ષ અનુભવ વિશેષ હતો, ત્યારે અપરોક્ષ જ્ઞાનનો અંશ વધારે હતો; કારણકે ઇન્દ્રિયો તેમજ મન વિશેષ અંચળ સ્થિતિમાં હોવાને લીધે વિશ્વના સંભવ પદાર્થોનું જ્ઞાન સહજ રીતે મળતું હતું.

જેમ બાળકના મન ઉપર કુદરતના સંસર્ગની બધી અસર થાય છે, તેમ મનુષ્યમન ઉપર તેવીજ બધી અસર તે કાળમાં થઈ હશે, એમ તેમની ભાવના અને અનુભવ ઉપરથી જણાઈ આવે છે. આવી રીતનું પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન લાંબો વખત ચાલતું નથી. જેમ જેમ કુદરત સાથેનો સંબંધ ગાઢ થતો જાય છે ને સમાજચક્ર આગળ વધતું જાય છે, તેમ તેમ પરોક્ષજ્ઞાનનો અવકાશ વધતો જાય છે ને તેટલાજ પ્રમાણમાં અપરોક્ષજ્ઞાનનો અંશ ઓછો થાય છે; કારણકે આત્મપ્રયત્નને લીધે થતો સ્વાનુભવ અપરોક્ષજ્ઞાનમાં તેટલા પ્રમાણમાં સમાએલો હોતો નથી. તેવું જ્ઞાન હૃદયને સ્પર્શ કરી શકતું નથી. હાલમાં જ્ઞાનની જે અતિશય સરળતા આપણે અનુભવીએ છીએ તેથી આત્મપ્રયત્ન ને સ્વાશ્રય ઉપર આપણે થોડો અવલંબીએ છીએ; કારણ કે જ્ઞાનની સર્વ સામગ્રી લગભગ તૈયાર થએલી મળવાથી મનન કે નિદિધ્યાસન જેવી શુદ્ધિની ક્રિયા ઘણી થોડી થાય છે. આ કારણને લીધે આપણું જ્ઞાન હાલમાં પરોક્ષ રહે એ સ્વાભાવિક છે; પણ જ્ઞાનની આવી સરળતા સાથે ગંભીર વિચારનો લાભ લેવો એ ડાહ્યા મનુષ્યનું ઈર્ષ્ય છે, તેથી પુસ્તકો કે જે હાલમાં જ્ઞાનનું મુખ્ય સાધન મનાય છે તેના સદુપયોગ કેવી રીતે કરવો એ હવે જોઈશું.

પુસ્તકો એ જ્ઞાન અને ડહાપણનો ભંડાર છે. તેમાંથી થોડી મહેનતે અને થોડી ભૂલે તેનો લાભ લેવો એ વાચનનો હેતુ છે. પુસ્તક વાંચવાના બે હેતુ છે: એક તો અન્ય મનુષ્યના વિચારથી આપણા મનને ઉત્તેજિત કરવું એટલે વાચન એ વિચારનું સાધન બને છે, અને બીજું અન્ય વિચાર કોના વિચાર પ્રહણ કરવા તે છે. વધારે શુદ્ધિશાળી મનુષ્ય પુસ્તક ફક્ત તેમના મનને સતેજ કરવાનેજ વાંચે છે. તે બીજાના વિચાર પ્રહણ કરવાને

વ્યવસ્થા નથી. શુદ્ધિસાળા મનુષ્યો પુસ્તકના અભ્યાસથી હિંમતવાત પરાક્ષગ્જાન
 ઉપર આધાર રાખતા નથી. અન્ય મનુષ્યના વિચારની નકલ કરવી એ
 તેમનો હેતુ નથી, પણ આપણા પૂર્વગામીઓએ જે મહેનત અને આત્મ-
 લોભ આપી જ્ઞાન મેળવ્યું છે તેની તદ્દન અવગણના કરવી એ મૂર્ખાઈ
 વિના બીજું કંઈ નથી એમ ધારી તેઓ પુસ્તકનો અભ્યાસ કરે છે. તે વડે
 વિચારનું અંકુષ તથા ઐતિહાસિક એકતા બળવી શકાય છે અને ફરી
 તેથીજ ભૂત થતી નથી. આવા પરદીપ જ્ઞાનને સ્વદીપ કરવું, પરાક્ષગાંથી
 અપરોક્ષજ્ઞાન ઉપજાવવું એ શુદ્ધિસાળા મનુષ્યની અભિલાષા છે. આ
 કારણને લીધે પુસ્તકો ઉપર અત્યંત શ્રદ્ધા રાખવાને બદલે આંતરદર્શન કે
 આંતરસૂચણ ઉપર વિશેષ અભિરુચિ તેમની હોય છે. તેઓ અન્ય પુરુષના
 વિચાર ફક્ત મદાય કરતા નથી. તે વિચારને પોતાના સ્વાનુભવની મદદથી
 તેના મનનની એક આકૃતિ રૂપ જુએ છે. વળી વાચનને લીધે તેમની
 વિચારદૃષ્ટિનું અન્ય પુરુષના વિચારથી સમર્થન થાય છે. સાધારણ શુદ્ધિસાળા
 મનુષ્યો સ્વાશય અને આત્મપ્રયત્ન ઉપર ઝોાછે. વિશ્વાસ રાખે છે અને
 અન્ય વિચારકોના વિચાર મદાય કરવા વધારે આકર્ષાય છે, તેથી તે
 આત્મમર્દશન, મનન, વગેરે શુદ્ધિની ક્રિયા ઉપર થોડો આધાર રાખી પુસ્તકો
 ઉપર વિશેષ જાત રાખે છે. પુસ્તકો એ જ્ઞાનનો ભંડાર છે, તેનો મનુષ્યોત્ત
 કરતા તરફ ભેરવા રાખવી ન જોઈએ. બ્યાંમુખી પુસ્તકમાં સમાએલું
 પરાક્ષજ્ઞાન અપરોક્ષ રિચિતિમાં આવતું નથી, ત્યાંમુખી પુસ્તક વાંચવાથી જે
 જ્ઞાન થશે તેથીજ તે થતો નથી. જ્ઞાનના વિસ્તારની સાથે માંબીજાની
 જે આશા રાખવામાં આવે છે પણ તેને દેશજે ઉપરચોરીક જ્ઞાનજી નોવામાં
 આવે છે.

એલા અન્ય ઉપસિદ્ધાંતો પણ સમજી શકતા નથી. આ કારણને લીધે કોઈ પણ પુસ્તકનો ઘણો ઓછો ભાગ આપણે સમજી શકીએ છીએ.

લેખકનું દર્શિષિન્દુ સમજવાનો હેતુ એ છે કે જોગમે તેમ પુસ્તક વાંચવામાં આવે તો સંજોગે ને સંસ્કારજનના પરિણામે તે પુસ્તક લખાયું છે તેની કદર થઈ શકતી નથી. વળી તેની સાથે આપણી વિચારસૃષ્ટિનું ઐક્ય જામતું નથી, તેથી તે પુસ્તકનું જ્ઞાન પરોક્ષ એટલે ઉપર ઉપરનું રહે એમાં કંઈ નવાઈ જેવું નથી. યથાર્થ જ્ઞાન સ્વાતુભવનું ફળ છે તે ઉપર આપણે જોયું છે, તેલક્ષ્ય સાધવાને તો વિચારની એકતાજ સાધન છે. જ્યાંસુધી આ બાબત ઉપર ધ્યાન આપવામાં આવતું નથી, ત્યાંસુધી તે પુસ્તક વાચવામાં રસ પડતો નથી. પુસ્તકો વાચ્યાની સંખ્યાએ જ્ઞાન મેળવ્યાનું પ્રમાણ છે એમ માનવું એ હડાપણુભરેલું નથી. લેખકના વિચારનું ઐક્ય સંપાદન કરવું એજ કોઈપણ પુસ્તકના મર્મભાગ શોધવાનો સરળ ને સ્વભાવિક રસ્તો છે. જ્યાંસુધી કોઈપણ પુસ્તકના મર્મભાગ આપણે સમજી શકતા નથી, ત્યાંસુધી તે પુસ્તક સમજ્યા છીએ એ કહેવું ફક્ત શાબ્દિક જ્ઞાન છે, પણ વસ્તુ જ્ઞાન નથી. પરોક્ષ જ્ઞાન છે, પણ અપરોક્ષજ્ઞાન નથી.

આવી રીતે પ્રથમ ગ્રંથકર્તાના લક્ષ્યશિન્દુ સાથે આપણે સમજાવના ધરાવતા હોવાથી તેનું યથાર્થ રહસ્ય આપણી શુદ્ધિના પ્રમાણમાં સમજવા શક્તિમાન થઈએ છીએ, પણ ગ્રંથકર્તાના વિચારની સાથે વાચકના વિચારની આવી એકતા સાથે થોડો ભેદ હોવાની પણ જરૂર છે; કારણ કે દરેક મનુષ્યને તેની નૈસર્ગિક શુદ્ધિ, કેળવણી તથા સંગતિના પરિણામે વિશ્વના જ્ઞાનનો અમુક અંશ પ્રાપ્ત થાય છે. વિશ્વનું સમગ્ર જ્ઞાન હોવું એ અસંભવિત છે, તેથી પુસ્તકની ખરી કદર કરવાને આપણા જ્ઞાન તથા અનુભવ સાથે લેખકના વિચારો સરખાવવા જોઈએ. અમુક વિચાર કેવા સંજોગોમાં લખવામાં આવ્યો છે, તે કેટલે દરજ્જે ખરા છે, વિશ્વવ્યવસ્થામાં તેનું શું સ્થાન છે અને તેના ગંભીર પરિણામ કેવા પ્રકારનાં નીકળશે વગેરે બાબતનું ચિંતન આપણા અનુભવ સાથે સરખાવીને કરવાનું છે. વિવેચક શુદ્ધિ પુસ્તકનો અભ્યાસ કર્યા બાદ અને તે સમગ્ર પુસ્તકનું રહસ્ય જાણ્યા પછી તે પુસ્તકના વિચારનું પૃથક્કરણ કરવું જોઈએ. પુસ્તક એ એક વિચારની વ્યવસ્થિત યોજના છે. જ્યાંસુધી તેનાં જુદાં જુદાં અંગ તથા ઉપાગનો પરસ્પર સંબંધ આપણે શોધી શકતા નથી, ત્યાંસુધી તે ખરાબર રીતે યાદ રહી શકતા નથી. આવી રીતે પૃથક્કરણ કર્યા પછી ભિન્ન ભિન્ન વિચારના સંસ્કારને આપણા અનુભવ સાથે સરખાવી તેમાંથી નીપજતાં પરિણામ

(૨) પ્રથમ પુસ્તકો વાંચીએ તોજ લેખકનાં વિચાર જાણી શકીએ છ

કોઈના વિષે વાંચીને કોઈ જાતનો ખ્યાલ ખાંધી દેવા નહિ. નર્મદાશંક દાખલો લઈએ. આપણા દેશને ઉન્નત કરવો હોય તો આપણી પ્રજા ભાવના-દેશભાવનાને કેળવવી જોઈએ. કવિ નર્મદાશંકરે વિચાર્યું એ લખ્યું, તોજ તેનું માન છે. સાહિત્યના અભ્યાસીઓએ એકજ કવિનાં પુસ્તકોનો અભ્યાસ મન દઈ કરવો.

(૩) જીવન જાણવું જોઈએ.

લેખકનું જીવન ન જાણીએ તો એ શું કહેવા માગે છે તે જ શકીએ નહિ. કવિનું જીવન જાણ્યા સિવાય ખરી વસ્તુ જાણી શકે નથી. દા. તરીકે કલાપી અને બિલ્વમંગળ.

કોઈ લેખકનું જીવન જાણવું આવશ્યક છે. જ્યારે માણસ લખે ત્યારે પોતાના જીવનના અનુભવ દ્વારાજ તે લખે છે. વિદ્યાવતમાં કોઈ લેખની ઝીણામાં ઝીણી વાતો જાણવામાં આવે છે.

સિદ્ધ લેખકો પોતાની મહત્વકાંક્ષાથી પ્રેરાઈને લખે છે, ત્યારે જીવનના ધ્યેયને પહોંચવા મથે છે; પછી તે ધ્યેય ગમે તેવું હુબ્રાપ્ત હો લેખકોએ સમયની માનસિક, આર્થિક અને રાજકીય સ્થિતિ ઓળખ જોઈએ. મિતલમુંજલનો પ્રેમ લઈ મુન્શી સાહિત્ય રસિક કરી શકે લેખકનો અભ્યાસ વૃદ્ધતાત્મક પદ્ધતિએ તેના સાહિત્યના અભ્યાસથી શકીએ છીએ.

ચુંવાળનો ચોક અને વિજયસિંહ સોલંકી

પરશુરામે પૃથ્વીને ૨૧ વાર નક્ષત્રી કરી અને ક્ષત્રિય રાજના હાથએલા પોતાના પિતાના વધનું વેર લીધું. આ ઘોર સંહાર બાદ ૧ આઠણોનેજ પોતાના યજ્ઞયાગની રક્ષા અર્થે ક્ષત્રિયોની જરૂર લાગ લાગી, અને પરિણામે વસિષ્ઠે આશુ પર્વત ઉપર એક યજ્ઞ કર્યો જે દેવતાઓને આમંત્રણ આપ્યો. આ યજ્ઞમાં ઇન્દ્ર, યજ્ઞા, શિવ, અને વિષ્ણુ દાજરી આપી અને અગ્નિકુંડમાંથી ઇન્દ્ર-પરમારને, યજ્ઞાએ ચાલુક્યો શિવજીએ પરિહારને અને વિષ્ણુએ ચોદાણોને ઉત્પન્ન કર્યા.

ક્ષત્રિયોની આ ચાર જાતિઓને અગ્નિકુળો કહેવામાં આવે છે કારણકે તેમને અગ્નિકુડમાંથી દેવતાઓએ ઉત્પન્ન કર્યા હતા.

બ્રહ્માના સુહુકમાંથી (હથેળામાંથી) ઉત્પન્ન થયેલા ચાલુક્યવંશમાંથી સોલંકીવંશના ક્ષત્રિયો થયા. આ રાજાઓ પ્રથમ અગ્રોધ્યામાં રાજ્ય કરતા હતા. ત્યાંથી તેઓ ભારતવર્ષના દક્ષિણ ભાગ તરફ આગળ વધ્યા અને ત્યાં રાજા જયસિંહે ચાલુક્ય રાજ્યની સ્થાપના કરી.

દક્ષિણમાંથી મૂળરાજ સોલંકીએ ઇ.સ. ૯૪૨ માં આવડા વંશના છેલ્લા રાજાને હરાવી ચાલુક્ય સત્તાની ગુજરાતમાં સ્થાપના કરી.

મૂળરાજ, સિદ્ધરાજ અને કુમારપાળ જેના પ્રતાપી રાજાઓ આવીને સોલંકી વંશે ગુજરાતની દીર્ઘતીની સુવાસ ભારતવર્ષમાં સર્વ ઠેકાણે પ્રસારાવી, અને આ વંશના શાંતુ, ઉદયન, મુંગલ અને સજ્જન નામના પ્રધાનોએ ગુજરાતની મુતસદીમીરીનો પ્રભાવ ભારતખંડના ચારે ખુણામાં ફેલાવ્યો તથા લલિતકળામાં જૈનધનિકોએ મુંદર દહેરા બંધાવીને ગુજરાતના સ્થાપત્યને ઓપ ચઢાવ્યો.

આમ ઇ.સ. ૯૪૨ થી ૧૨૪૦ સુધી એટલે લગભગ ૩૦૦ વર્ષ સુધી સોલંકી વંશનો સૂર્ય પ્રકાશ્યો. ગુજરાતના ઇતિહાસનો આ સુવર્ણકાળ ગણાય છે.

ઇ. સ. ૧૧૭૯ માં ભોળો ભીમ ગુજરાતની ગાદીએ આવ્યો. આ વખતે દિલ્હીમાં અનંભપાળ તુલાર, કનોજમાં વિજયપાળ રાઠોડ, અજમેરમાં સોમેશ્વર ચોહાણ અને આણમાં જેતસી પરમાર રાજ્ય કરતા હતા. આણુ-રાજની કુંવરી ઇચ્છનાના કારણે અને કનોજરાજની પુત્રી સંલુકાના કારણે રજપુતોમાં કુસુંપ પેડો અને એ કુસુંપાગિની જવાળામાં ગુજરાત અને દિલ્હીની રાજ્યશીનું બળિદાન અપાયું. દિલ્હીશ્વર પૃથ્વીરાજના અને ઘોરી-રાજ શાહબુદ્દીનના હાથે હાર ખાવાથી ભીમદેવની રાજ્યલક્ષ્મી રીસાર્ધ ગઈ અને માંડળિક રાજાઓ સ્વતંત્ર થવા લાગ્યા. વિજયસિંહ નામના સોલંકી સરદારે ભીમદેવને ગાદીએથી ઉઠાડી મૂક્યો, પણ લવણપ્રસાદ વાઘેલાના બહાદુર પુત્ર અણોરાજે ભીમદેવને ફરીથી ગાદીએ બેસાડ્યો, પણ ભીમદેવના મરણ બાદ થોડાજ સમયમાં ગુજરાતની ગાદી વાઘેલા વંશમાં ગઈ.

વિજયસિંહ સોલંકીએ મોઢેરાની નજીક કાલરી ગામમાં અને સોલંકી-ઓની એક બીજી શાખાએ મોઢેરામાં પોતાની સ્વતંત્રતા સ્થાપવાનું શરૂ કર્યું. આજ અરસામાં દેત્રાજમાં કાનોજ દાકોરની સત્તા શરૂ થઈ.

ભીમદેવના રાજ્યનો આખરનો ભાગ ગુજરાતના ઇતિહાસમાં અનિયંત્રિત સત્તાનું દર્શન કરાવે છે.

કાલરીના વિજયસિંહ સોલંકી વિષે નીચે દર્શાવેલી દંતકથા ચાલે છે

વિજયસિંહને તેજલા નામની એક કુંવરી હતી. વિજયસિંહને પુત્ર ન હોવાથી જન્મથીજ આ કુંવરીને કુંવર તંત્રીકે પ્રસિદ્ધ કરેલી અને તેને પોપાક વગેરે પણ કુંવરનોજ પહેરાવવામાં આવતો હતો તથા તે તેજસિંહના નામથી ઓળખવામાં આવતી હતી. તેજસિંહ મોટે ચતાં પાટણના વાઘેલા રાગની કુંવરી સાથે તેનો વિવાહ થયો. લગ્નન આમંત્રણ અપાયાં અને વરયાત્રા પાટણ ગઈ.

રનાનાદિક ક્રિયા વખતે તેજસિંહની જાતિ સ્ત્રીની છે એમ વહેમ જત ખારીક વસ્ત્ર પહેરી નહાવાની સૂચના થઈ. પોતે પકંડાઈ જશે અને ભયંકર પરિણામ આવશે એમ સમજી તેજસિંહ ગામનો કોટ કુદાવી નાઠો સોલંકી સરદારો અને વાઘેલાઓ વચ્ચે ભયંકર લડાઈ થઈ અને પુષ્કળ લોહી રેડાયું. તેજસિંહ નાસતો નાસતો કાલરીની નજીક સંખલપુર ગામ આગળ વિસામે ખાવા રોકાયો. પોતાની ઘોડીને ઝાડ સાથે બાંધી ઝાડની નીચે આડો પડી તે વિચાર કરતો પડ્યો હતો, ત્યાં સામે આવેલા પાણીના કુંડમાં એક કુતરીને પડતાં તેણે જોઈ. કુતરી બહાર નીકળે છે. ત્યાં તેનો કુતરીના બદલે કુતરો ચએલો જણાયો. આ ચમત્કાર જોઈ તેને ધણું આશ્ચર્ય થયું. વિશેષ ખાતરી કરવા તેણે પોતાની ઘોડી કુંડમાં નાખી બહાર આવતા ઘોડીને ઘોડો ચએલો તેને જણાયો. આથી તેજસિંહ પોતે કુંડમાં નહાવા પડ્યો તો પોતે પણ સ્ત્રીને બદલે પુરુષ થયો. આ પ્રમાણે સ્ત્રીજાતિમાંથી પુરુષજાતિમાં આવ્યા બાદ પોતે પાટણ ગયો અને ખરે ખરે તેજસિંહ બનેલો સોલંકી કુંવર વાઘેલા કન્યાને પરણ્યો.

ઉપરની દંતકથાનું ગૂઢ રહસ્ય ગમે તે હો પણ આ સમયથી આ રચાનકનું મહત્વ ધણું વધી ગયું અને બહુચરાજીને નામે આ રચના ગુજરાતમાં વિખ્યાત થયું. બહુચરાજીનો પ્રભાવ જાણવાની ઇચ્છાવાળા અલાહીદીન ખિલજીના વરકરને માતાના કુદડાઓએ ચમત્કાર બતાવેલો એમ પણ દંતકથા કહે છે.

તેજસિંહને જણાએલા ચમત્કારથી સોલંકીઓમાં અને આખા ગુજરાતમાં ખાસ કરીને યુવાણમાં બહુચરાજીનું માહાત્મ્ય વધ્યું. દેત્રાજમાં કાનોજ ઠાકોરને પણ બહુચરાજીની કૃપાથી રાજ્ય ગમેલું કહેવાય છે. આથી

દેત્રોજમાં પણ બહુચરાજીનું સ્થાનક સ્થપાયું અને દેત્રોજને સુવાળનો ચોક અને બહુચરાજીને સુવાળના ચોકવાળી કહેવામાં આવ્યાં.

હિંદુશાસ્ત્રો કહે છે કે જગતનું અસ્તિત્વ પ્રકૃતિના કારણે જણાય છે. પ્રકૃતિ અને પુરુષના યોગે વિશ્વરચના સ્થાય છે. બીજી રીતે કહીએ તો બ્રહ્માંથી ઉત્પન્ન થએલું જગત મહાન માયા શક્તિથી પ્રવૃત્તિમાન બાસે છે. માયા અથવા પ્રકૃતિ મહાન પરમાત્માની શક્તિ માની તેનાં નાનાવિધ સ્વરૂપોને મનુષ્યો દેવી તરીકે પૂજે છે અને તે બહુ (સર્વ) સ્થળે વિચરતી અને બહુરૂપી દેખાતી હોવાથી તેને બીજાં નામોની સાથે બહુચરાનું નામ આપવામાં આવે છે.

દંતકથા કહે છે કે મહાભારત કાળમાં જ્યારે બીષ્મ પિતામહે કાશીરાજનાં પુત્રી અંબાને પોતાના અભયર્ષના ત્રતનાં કારણે પરણવાની ના કહી ત્યારે પિતામહે ઉપર વેર લેવા અંગા બળાને મરી ગઈ અને શિખંડી તરીકે અવતરી. ભારતના યુદ્ધમાં બીષ્મનું મૃત્યુ શિખંડીને હાથે નિર્માયું હતું, પણ તે નપુंसક હોવાથી હાવના બહુચરાજીના સ્થાનકે એક યક્ષે શિખંડીને પોતાનું પુરુષત્વ આપ્યું હતું, અને પોતે શિખંડીનું વ્યંડન-પણું સ્વીકાર્યું હતું. બીષ્મને માથાં બાદ શિખંડી યક્ષ પાસેથી પોતાનું વ્યંડનપણું પાછું લેવા આગ્યો. આ અતિતવની આપસે યક્ષના ગુરુની ગેર હાજરીમાં થએલી તેથી ગુરુએ શાપ આપ્યો કે યક્ષે સ્વીકારેલું વ્યંડનપણું તેને કાયમ રહેશે. આથી આ યક્ષના કુટુંબમાં જન્મેલા બધા વ્યંડન થવા લાગ્યા. આવા વ્યંડનો ફાતકા કે હીજડાના નામથી ઓળખાવા લાગ્યા. અત્યારે પણ આવી વ્યક્તિઓ બહુચરાજીમાં ઘણી જણાય છે.

બહુચરાજીમાં કમાલીયા કરીને એક બીજી પ્રજા વસે છે. અસહ કમાલી કરીને એક ભક્ત ત્યા રહેતો હતો. હિંદુઓ અને મુસલમાનોમાના ઘણા તેના શિષ્યો હતા. મરણ વખતે તેના શખને દાટવું કે બાળવું તે વિશે પૂછતા તેણે જણાવેલું કે તેના શખ ઉપરનું કપડું જો કબર પર પડે તો તેને દાટવું અને કબર પર ન પડે તો તેને બાળવું. કપડું કબર પર પડવું તેથી તેના શખને દાટવામાં આવ્યું. આથી કમાલીના શિષ્યો જીવતા હિંદુ ધર્મ પાળે છે અને મરણ વખતે મુસલમાની ક્રિયાઓ કરે છે.

ભક્તરાજ વસંતભટ્ટના મુળગાનથી અને બીજા દેવીભક્તોની શ્રદ્ધાથી બહુચરાજીનું સ્થાનક ગુજરાતના દેવીભક્તોમાં ધણું પ્રસિદ્ધ થયું છે. શ્રીમંત માનાજીરાવ ગાવકવાડે અત્રે એક મુદ્ર દહેરૂ બંધાવી આપ્યું છે. અને તેજમિંદને જણાવેલા અચકારોવાળા પ્રસિદ્ધ કુંડને પત્થરથી બંધાવી

આપ્યો છે તથા માતાજીના નિલાવ, અર્થે જોયર, શંખલપુર અને ડોડીવાડા નામનાં ત્રણ ગામો ઇનામમાં આપ્યાં છે. અમદાવાદથી કંટોસણ ચર્મને : બહુચરાહ સુધી રેલવે ટ્રેન જાય છે.

મનસુખરામ મણિશંકર દિવેદી

આસી૦ ડે. એ. ઇ. અમદાવાદ

॥ ૐ શ્રી ॥

બુદ્ધ સમયનું ભારત

ભારતવર્ષના ઇતિહાસમાં ઇ. સ. પૂર્વેની છઠી શતાબ્દી ચિરમર-
જીય રહેશે. આ શતાબ્દીની લગભગ શાક્ય વંશમાં ભગવાન ગૌતમ બુદ્ધનો
જન્મ થયો. મહાત્મા બુદ્ધના પ્રાદુર્ભાવના સમયમાં લોકોના મનમાં નવી
નવી શંકાઓ અને નવા નવા વિચારો પેદા થયા હતા. ધર્મ અને સમાજ-
માં અરાજકતા વ્યાપી ગઈ હતી. જમાનો પરિવર્તન માગી રહ્યો હતો.
તે સમયની દેશની રાજકીય, સામાજિક અને ધાર્મિક દશાનું સ્પષ્ટ દિગ્દર્શન
કરાવવા આ નીચે પ્રયત્ન કર્યો છે.

ભારતવર્ષ આ સમયે ત્રણ વિભાગમાં વહેંચાઈ ગયો હતો. વચ્ચેના ભાગ
“મધ્યદેશ” (દિમાલય અને વિંધ્યાચળની વચ્ચે તથા સરસ્વતી નદીની
પૂર્વે અને પ્રયાગની પશ્ચિમમાં જે દેશ છે તે) કહેવાતો. આ મધ્યદેશની
ઉત્તરનો ભાગ “ઉત્તરા પથ” અને દક્ષિણમાં જે ભાગ હતો તે “દક્ષિણ
પથ” કહેવાતા.

દેશમાં આ સમયે સોળ રાજ્યો હતાં. તે નીચે પ્રમાણે:—

૧. અંગ રાજ્ય	૯. કુરુ રાજ્ય
૨. મગધ રાજ્ય	૧૦. પાંચાલ રાજ્ય
૩. કોસલ રાજ્ય	૧૧. મત્સ્ય રાજ્ય
૪. કોસલ રાજ્ય	૧૨. સરસેન રાજ્ય
૫. વલ્લીયોનું રાજ્ય	૧૩. અશ્વમેધ રાજ્ય
૬. મલ્લોનું રાજ્ય	૧૪. ગાંધાર રાજ્ય
૭. ચેદી રાજ્ય	૧૫. અવંતિ રાજ્ય
૮. વત્સરાજ્ય	૧૬. કાંબોજ રાજ્ય

આ સોળ રાજ્યોના મંથે જણાવવાનું કે આ દેશોનાં નામ નથી, પણ કેટલીક જાતિઓનાં નામ છે. એમની જાતિઓનાં નામો પરથી દેશોના નામ પણ પડી ગયાં છે. 'ચિત્ત' અને 'મદ્ય' આ બે કોઈ જાત નહોતી પણ તે ખાનદાનીનાં નામો છે.

અંગ રાજ્યની રાજધાની વર્તમાન બાગલપુરની પાડોશના પ્રાચીન ચંપાનગરીમાં હતી. મગધરાજ્યની રાજધાની રાજગૃહ (રાજગિરિ) નગરમાં હતી. કાશીરાજ્યની રાજધાની વારણસી (બનારસ)માં હતી. કોશલ રાજ્યની રાજધાની હાલના ગાંધી અને બદરાધ્ય જિલ્લાની સીમા પર આવેલા સાહેય-મહેય નામના ગામની પાસે આવસ્ટી નગરીમાં હતી. વજ્જિ રાજ્યની રાજધાની હાલના મુજફ્ફરપુર જિલ્લાના બમાડ નામના ગામની પાસે પ્રાચીન વૈશાલી નગરીમાં હતી. ચેદી રાજ્ય સાધારણ રીતે હાલના છુદેલખંડની જગ્યાએ હતું. વત્સરાજ્યની રાજધાની હાલના પ્રયાગ પાસે કૌશાંબી નગરમાં હતી. કુરુરાજ્યની રાજધાની દિલ્હી પાસે ઇંદ્રપરથ નગરમાં હતી. પાંચાલ રાજ્યના બે ભાગ હતા. ઉત્તર પાંચાલ અને દક્ષિણ પાંચાલ. ઉત્તર પાંચાલની રાજધાની હાલના બદાયું અને ફરુખગાદની વચ્ચેમાં પ્રાચીન કાંપિલ્ય નગરમાં હતી, અને દક્ષિણ પાંચાલની રાજધાની કનોજ નગરમાં હતી. મત્સ્યરાજ્ય હાલના અલ્હર, જયપુર અને ભરતપુરના રાજ્યના થોડા થોડા ભાગો મળી બનેલું હતું. શરસેન રાજ્યની રાજધાની પ્રાચીન મથુરા નગરીમાં હતી. આસ્મક રાજ્યની રાજધાની ગોદાવરી નદીના કિનારે પોતન અથવા પોતલી શહેરમાં હતી. અવંતિ રાજ્યના બે ભાગ હતા. ઉત્તર ભાગ અને દક્ષિણ ભાગ. ઉત્તર ભાગની ઉજ્જયિની અને દક્ષિણ ભાગની રાજધાની માહિષ્મતી નગરો હતા. ગાધાર રાજ્યની રાજધાની હાલના રાવલ-પિંડી જિલ્લામાં પ્રાચીન તક્ષશિલા નગરીમાં હતી. કાંબોજ રાજ્ય કયાં હતું તેનો ચોક્કસ નિર્ણય અધ્યાયિપર્યંત થયો નથી. કેટલાક તિબેટ એ પ્રાચીન કાંબોજ છે એમ માને છે, અને કેટલાક ગાધાર અને સિંધની વચ્ચે પશ્ચિમ તરફ હતું એમ માને છે.

ધ. સ. પૂર્વે છઠ્ઠી સૈકામાં ઉત્તરભારત આ પ્રમાણે નાનાં મોળ સ્વતંત્ર રાજ્યોમાં વિભક્ત થયેલું હતું. તેઓ પરસ્પર લડતા પણ ખરા, પણ કોઈ એવું સામ્રાજ્ય ન હતું, કે જે બધાં રાજ્યો પાસે પોતાનું આધિપત્ય સ્વીકારાવે.

રાજકીય સ્વતંત્રતાની હાવના લોકોમાં પ્રબળપણે ભગ્વત યજ્ઞેલી હતી. કોઈ એમની સ્વતંત્રતા ઉપર તરાપ મારે તેમ નહોતું. પ્રત્યેક ગામ

અને નગર પોતપોતાની અવસ્થા કરી લેતું. મતલબ કે પ્રત્યેક નગર અને ગામ નાનું મોટું પ્રજાતંત્ર રાજ્ય હતું.

આ સમયમાં ઉત્તર ભારતમાં કોઈ કોઈ જગ્યાએ પ્રજાતંત્ર રાજ્યો પાણુ હતાં. તેમાં નીચેનાં નવ મુખ્ય હતાં:—

૧. શાક્યોનું પ્રજાતંત્ર રાજ્ય.	૫. કાલિયોનું પ્રજાતંત્ર રાજ્ય.
૨. ભર્ગોનું "	૬. મલ્લોનું "
૩. શુલ્લિયોનું "	૭. મૌર્યોનું "
૪. કાલામોનું "	૮. વિદેહનું "

૯. લિચ્છિવિયોનું પ્રજાતંત્ર રાજ્ય

આ પ્રજાતંત્ર રાજ્યો ખાસ કરીને હાલના ગોરખપુર, ખસ્તી અને મુજરૂરપુર જિલ્લાના ઉત્તરમાં અર્થાત્ બિહાર પ્રાંતમાં ફેલાયેલાં હતાં. આમાં સૌથી અધિક મહત્વનાં શાક્ય, વિદેહ અને લિચ્છિવિયોનાં હતાં. વિદેહ અને લિચ્છિવિયો એક બીજા સાથે મળી ગયાં હતાં, અને તે બન્ને એક થઈ "વલિજ" કહેવાતાં.

શાક્યોની જન સંખ્યા ૧૦ લાખની હતી. એમનો દેશ નેપાળની તળેટીમાં પૂર્વથી પશ્ચિમ લગભગ ૫૦ માઈલ અને ઉત્તર દક્ષિણ લગભગ ૪૦ માઈલ વિસ્તરેલો હતો. એની રાજધાની કપિલવસ્તુ નગરમાં હતી. આ રાજ્યનું રાજ્યતંત્ર એક સભાદ્વારા ચાલતું. આ સભા એક મોટા આલિશાન "સભાભવન"માં બેસતી. આ સભાભવન "સંચાગાર" કહેવાતું. રાજ્યના વૃદ્ધ અને યુવાન સઘળા રાજ્યકરોપ્પારમાં રસપૂર્વક ભાગ લેતા. સઘળા મળી એક સભાપતિને ચુંટી કાઢતા. આ સભાપતિને "રાજ"ની પદવી એનાયત કરવામાં આવતી.

વલિજ્યોનું પ્રજાતંત્ર રાજ્ય ગ્રામીન, ભારતવર્ષનું એક સંયુક્ત રાજ્ય હતું. આ પ્રજાતંત્ર રાજ્યમાં આઠ લિન્ન લિન્ન જાતિ મળેલી હતી. તેની રાજધાની ગ્રામીન વૈશાલી નગરમાં હતી. આ સંયુક્ત રાજ્યની બે પ્રધાન જાતિ વિદેહ અને લિચ્છિવિ નામની હતી. પહેલાં વિદેહનો વિસ્તાર ૨૦૦૦ માઈલ હતો એમ કહેવાય છે. તેઓની એક મહાસભા હતી. આ મહાસભામાં વૃદ્ધ અને યુવાન ભેગા મળતા, અને દરેક રાજકાર્યમાં ભાગ લેતા. "સુંદલક-લિંમ જાતક"માં આ મહાસભાના સભ્યોની સંખ્યા ૭૭૦૭ જણાવેલી છે. મહાસભાનો પ્રત્યેક સભ્ય 'રાજ' કહેવાતો. મહાસભા માત્ર કાયદાજ નહોતી ધડતી, પણ સૈન્ય, આવક, ખર્ચ વગેરે સર્વ વિષય ઉપર

સભામાં વિચાર અને વાદવિવાદ થતા હતા. રાજનંત્ર-નિયમિત ચલાવવા માટે આ મહાસભા પોતામાંથી નવ સભ્યોની એકે કમિટી નીમતી, તે નવ સભાસદો “ગણરાજન” કહેવાતા અને તે સમસ્ત જનસમુદાયના પ્રતિનિધિઓ હતા.

મહાત્મા શુદ્ધના જીવન પર આ પ્રજાનંત્ર રાજ્યોને અધિક પ્રભાવ પડ્યો હતો. ગોતમશુદ્ધ શાક્યના પ્રજાનંત્ર રાજ્યમાં જન્મ્યા હતા. તેમના પિતા શુદ્ધોદન આ પ્રજાનંત્રના રાજ્યના સભાપતિ (રાજા) હતા. ગોતમ શુદ્ધને સ્વાધીન વિચાર, સંગઠનશક્તિ અને એકતાનું શિક્ષણ અહીં પ્રાપ્ત થયું હતું. જગવાન યુધ્ધે પોતાના લિલુ મંત્રદાયનું ગંગઠન આ પ્રજાનંત્ર રાજ્યોના આદર્શ ઉપર કર્યું હતું.

બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્ર આ ચાર વર્ણ હિન્દુ સમાજમાં હતી. આ ચાર વર્ણમાં મિ. રાધક્ર ડેવિડ્સના મતાનુસાર ક્ષત્રિય સર્વથી શ્રેષ્ઠ મનાતા. આ પછી બ્રાહ્મણ, વૈશ્ય અને શૂદ્રોનો દરજ્જો હતો. મિ. રાધક્ર ડેવિડ્સ પોતાના આ મતના સમર્થનમાં બૌદ્ધ અને જૈન ગ્રંથોના પ્રમાણ આપે છે, પણ આવા અસાબ્યતાના જમાનામાં જૈન અને બૌદ્ધ ગ્રંથોના પ્રમાણ સ્વીકારવા ઉચિત નથી. વસ્તુતઃ બ્રાહ્મણો સર્વ શ્રેષ્ઠ હોવાનાં પ્રમાણ આના કરતાં વધુ અને બળવત્તર મળી આવે છે.

આ ચાર વર્ણ ઉપરાંત અન્ય ઘણી જાતિઓ હતી. તે શૂદ્રોથી પણ હલકી હતી એમ જણાય છે. આ જાતો “પતિત જાતો” કહેવાતી. આ જાતિઓ પ્રત્યે ઉચ્ચ વર્ણના માણસો સારો ભાવ રાખતા નહોતા. અંત્ય-જનું દર્શન પણ તે જમાનામાં પાપ લેખાતું, અને જૂલે ચૂકે તેને અહીં જવાય તો તેના તરફ બહુજ નિર્દયતા બતાવવામાં આરંભી હતી. જગવાન શુદ્ધના દયાપૂર્ણ દૃષ્ટિમાં આ સામાજિક અન્યાય પ્રતિ બહુજ તિરસ્કાર ઉત્પન્ન થયો. આ અન્યાય દૂર કરવા તેમણે ઉચ્ચનીચનો ભેદ બીલકુલ ત્યાગી દીધો અને પોતાના ધર્મ અને લિલુ સંમંદાયના દ્વાર સર્વ વર્ણ તથા જાતને માટે સમાન રૂપમાં ખુલ્લા મૂકી દીધા.

આ સમયમાં એક વર્ણ બીજા વર્ણ સાથે વિવાહ અને બોજન વ્યવહાર રાખતી. આના અનેક ઉદાહરણો મળી આવે છે. એક બીજા વર્ણના સ્ત્રીપુરુષોના લગ્નથી ઉત્પન્ન થએલા સંતાનો, તેના બાપના વર્ણની

જાતનાં ગણાંતાં. ખીજા વર્ણની કન્યા સાથે લગ્ન કરવાની છૂટ હતી; પણ સગોત્રમાં લગ્ન કરવાનું નિષેધ ગણાતું હતું.

સમ્રાજી વર્ણો અને જાતોનાં માણસો પોતાથી અન્ય વર્ણ અને જાતનાં કામો કરવા લાગ્યા હતા. બ્રાહ્મણો વેપાર કરતા હતા, કપડાં વણતા હતા, લડાઈમાં જતા હતા અને ખેતી પણ કરતા હતા. ક્ષત્રિયો વેપાર કરતા. આમ છતાં પણ વર્ણવ્યવસ્થા અવિચ્છિન્ન રહી હતી.

શુદ્ધદેવના અવતાર સમયે ધર્મમાં બહુજ અંધાધુધી ચર્ધ ગઈ હતી. પશુચર પરાકાષ્ઠાએ પહોંચ્યો હતો. યજ્ઞ અને બલિદાન, હડયોગ અને તપ અને જ્ઞાનમાર્ગ અને દાર્શનિક વિચાર આ ત્રણ મુખ્ય વિચારપ્રવાહ પ્રખલ વેગથી વહી રહ્યા હતા. આ સિવાય ઘણા નાના મતમતાંતર અને વિચારો પ્રચલિત હતા. સૂર્ય અને વૃક્ષાદિની પૂજા અને ભૂતપ્રેતાદિના મહાત્મ્યનો ફેલાવો થયો હતો. આ સંસારમાં દુઃખ છે, તેનું શું કારણ ? આ પ્રશ્ન પ્રત્યેક મનુષ્યને ચર્ચા કરતો. દરેક મતવાળા આનો ભિન્ન ભિન્ન પોતાના મતનો ફેલાવો ચાલુ તેવો ઉત્તર દેતા હતા. તેમના ઉત્તરો માણસના હૃદયને મેંતોય અને શાન્તિ દેવા અસમર્થ નીવડ્યા. આ સમયે સમાજને એક એવા મદાપુરુષની જરૂર હતી કે જે સમાજની નાક પારખી તેને સરળ અને સ્ત્રીધો માર્ગ બતાવે. આવા પરમ વિકટ સમયમાં ભગવાન શુદ્ધદેવે અવતાર લઈ પ્રજાની નાક પારખી; દુનિયાને ઉપદેશ કર્યો કે જે લોકો માત્ર ધર્મમાર્ગ ઉપર ચાલી આત્મોન્નતિ માટે મંડ્યા રહે ને, તેમણે દયાળુ, સદાચારી અને પવિત્ર હૃદયો બનવું જોઈએ, અંતઃકરણ નિર્મળ બનાવવું, ગરીબો પર દયા રાખવી, અંદર અંદરના કલહો ત્યાગી દર્ધ બ્રાહ્મણાવની લાગણીથી કામ કરવું અને સદાચારી બનવું એજ ઉત્તમ જ્ઞાન છે, અને તે દ્વારાજ નિર્વાણપદ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે.

તેમની નજરમાં ઉચ્ચ નીચ સર્વ સરખા હતા. શુદ્ધ ભગવાનના આ પવિત્ર અને સરળ ઉપદેશના પ્રભાવથી કેટલીએ શતાબ્દીપર્યંત બૌદ્ધ ધર્મ કેવળ એક જાતના દેશનો નહિ પણ સમસ્ત એશિયાનો મુખ્યધર્મ મનાયો હતો. અત્યારે પણ આ ધર્મ માનનારાની સંખ્યા લગભગ ૪૩ કરોડ જેટલી છે. (દિલીને આધારે)

મહુરાના સૌરાષ્ટ્રી બ્રાહ્મણની ભાષા

મહામ્મદ ગિજનીએ જ્યારે ગુજરાત ઉપર હુમલો કર્યો હતો, ત્યારે ગુજરાત અને કાઠિયાવાડમાંથી જે બ્રાહ્મણોને દલિયુમાં જવું પડ્યું હતું, તેમની ભાષાનો નમુનો નીચે પ્રમાણે અપવામાં આવ્યો છે:—

તમારું નામ શું ?	=	તે નામ કામ ?
તું કેમ આવ્યો ?	=	તું કેમ આવડયા ?
ધેર જા.	=	ધીરી જા.
મારી પાસે બેસ.	=	મે જાન્ય બીસ.
જલદી આવ.	=	સુગમ આવ.
ફીઆ લઈ આવ.	=	ફાઆ ખલી આવ.
તમારું ગામ કયું ?	=	તેના ગામ કોણ ?
તારો બાપ ક્યાં છે ?	=	તોના બાપ કોટ છે ?
વરસાદ આવે છે.	=	ચોક્કસ પડે છે.
સુરજ તપે છે.	=	સુરીજ તપે છે.
Yes હા	=	હાય
No ના	=	નકો
ગાડી લઈ આવ.	=	બોડી ખલી આવ.
હવે બેસો.	=	હોદના બીસો.
કાગળ પર લખો.	=	કાપદમ હોદના લીખો.
સ્ટાપ લગાડ.	=	ડોચકા લાવ.
ચાર ગજ આપો.	=	ચાર હાય દે.
સારી જરીનું કાપડ બતાવો	=	ચોખટ જરી બોટું દેખાડો.
નવું ઘર ફેડો નહિ	=	નવા ઘેર ફેડો હોના.
તું ઘર જા, હું આવુ છું.	=	તુ ઘરી જા, મી આવુ છ.
એક માણસને બે હાય છે.	=	ઉંટ મેનીખને દી હાય છે.
બે હાયની આગળા દસ છે.	=	દી હાય અંગલી દસ છે.
માથે સફેદ વાળ છે.	=	ડોચકા વર વિઝવ કેસ છે.
માસ્તર આવ્યા.	=	વાતીયાર આવડયા.

ઉડી નીમ ખીરત નીમ ચાલ નીગ હોધમ
નટનળ ગોપાળ નામ વીશર નહી મોનમ

અર્માં બોલાય છે અને આ ભાષાઓ લખવા લુદી લુદી ૨૦ લિપિ-ઓનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે જેમાંની મુખ્ય ઉર્દુ અને નાગરી છે. તે પછી બંગાલી, તેલુગુ, અને તામીલની લિપિઓ આવે છે. મોટી લિપિનો કેટલો ઉપયોગ થાય છે તે ચોક્કસ જણાવું નથી. અર્માં અર્માંજ લિપિજ અગત્યની ગણાય છે. હિંદુ સિવાયની યરદેશી ભાષા બોલનારાઓની ગણ્યા હિંદમાં ૬,૪૬,૫૩૫ જેટલી હતી જેમાં અંગ્રેજી ભાષા બોલનારાઓની ગણ્યા ૩,૧૯,૩૧૨ ની હતી.

લુદા લુદા ધર્મ પાળનારાઓની સંખ્યા

હિંદમાં અગત્યના લુદા લુદા ધર્મ પાળનારાઓની સંખ્યામાં છેલ્લા દસ વર્ષમાં કેટલો વધારો કે ઘટાડો થયો છે તે નીચલા કોઠા ઉપરથી જણાઈ આવશે:—

દર ૧૦૦૦ ની સેને ૧૯૨૧ પછી વરતી દીઠ

કુલે સંખ્યામાં પ્રમાણ થએલા વધારા કે

ઘટાડાનું પ્રમાણ

હિંદુ	૬૮૨	+ ૧૦.૪
મુસ્લીમ	૨૨૨	+ ૧૩.૧
શુદ્રિસ્ત	૩૬	+ ૧૦.૫
સિક્ખ	} ૨૪	- ૧૫.૩
રિલિજ્યન્સ		
ક્રિશ્ચિયન	૧૮	+ ૩૨.૫
બીજાઓ	૧૮	+ ૩૮

યુરોપીઅનો અને એંગ્લો ઇંડીઅનો

યુરોપીઅનોની સંખ્યા ૧,૬૮,૧૩૪ ની છે જેમાં ૧,૧૭,૩૩૬ પુરુષો અને ૫૦,૭૯૮ સ્ત્રીઓ છે. એંગ્લો-ઇંડીઅનોની સંખ્યા ૧,૪૮,૩૬૫ ની છે, જેમાં પુરુષોની સંખ્યા ૭૧,૨૪૭ ની અને સ્ત્રીઓની સંખ્યા ૬૭,૧૧૮ ની છે. હિંદમાં યુરોપીઅનોની સંખ્યામાં ૧૯૨૧ પછી ૧૦,૮૮૩ નો ઘટાડો થયો છે, જ્યારે અર્માં સને ૧૯૨૧ પછી તેમની સંખ્યામાં ૨,૬૮૬ નો વધારો થયો છે.

સોનેરી શિક્ષા સૂત્રો

૧. દયા એજ ખડું ડડાપણ છે.

૨. મનનાવડા અને શાન્ત સ્વભાવથી આખા વિશ્વને કમજો કરાય છે.

૩. ગરીબપર દયા, સંતપુરુષ સાથે પ્રીતિ, સત્તા સાથે ડહાપણ, વૃપતિ, સાથે ન્યાય, શત્રુ સાથે શરાતન, માતાપિતા સાથે ક્ષમા રાખવી.
૪. દાન, માતાપિતાન, આયુષ્ય, ગૃહછીદ્ર, પોતાની ગુપ્ત કથા-વાત, વિદ્યા, મંત્ર, ઔષધ એટલા વાનાં છુપા રાખવા.
૫. ધનવાન થવા ઇચ્છનારે નિદ્રા, સુરતી, લય, ક્રોધ, દીર્ઘ સૂતતા, એ દોષોનો પરિત્યાગ કરવો.
૬. આમદાની કરતા વધુ થતો ખર્ચ દુઃખનો દરવાજો છે.
૭. મોટા સાથે વૈર ન કરવું, નાનાની મજાક ન કરવી, વંદેલ વનિતા સાથે હારય ન કરવું.
૮. કરજ, શત્રુ અને અગ્નિનો એક અશ પણુ ન રહેવા દેવો. જે વિનાશનાં મૂળ છે.
૯. અગાઉથી વિચારનાર અને વેળાસર ચેતનાર એ જાંતે મુખી થાય છે.
૧૦. વેસ્થા, કાળ, અગ્નિ, રાજ, તરકર, બાળક અને યાત્રક એ પારકું દુઃખ બાણુતા નથી.
૧૧. પુરુષ ગમે તેટલો વિદ્વાન હોય પરન્તુ તેને કોઈ વખાણું નહિ ત્યાં મુધી વિદ્વતા નકામી છે.
૧૨. અધિકાર પ્રાપ્ત થયા છતાં કોઈના ઉપર ઉપકાર ન કરી શકાયો તો મળેલો અધિકાર ધિક્કારને પાત્ર થાય છે.
૧૩. જે મનુષ્ય રાગદ્વેષથી મુક્ત રહી કેવળ સાદીશ્વરે રહી જગતને નિહાળે છે-જુએ છે તેનું જ જીવન ધન્ય છે અને તેજ અમર છે.
૧૪. અભિમાન એ ઉંચામાં ઉંચો ગિરિ છે. તેનાપર જેટલા નર ચઢ્યા તે બધા પછડાયા છે. કોઈ બચ્ચું નથી. તે સદા સ્મૃતિમા રાખવું.
૧૫. રોગીને દવા, શ્રમિતને આસન, પીયાસુને પાણી, શુધાપીડિતને અન્ન આપવું એ મોટામાં મોટું પુણ્ય છે.
૧૬. વીરતા ઉંચામાં ઉંચું પદ છે. કંજુસાઈ કરનાર ધનિક છતાં પરાભવ પામે છે.

જગનલાલ શામળલાઈ ભટ્ટ,

હેડ માર્તર બ્રાન્ચ સ્કૂલ,

હુણવાડા સ્ટેટ.

મુંબઈ સન'દી નોકરીના નિયમોના આધારે પ્રાથમિક શાળાના શિક્ષકોને લાગુ પડતા રજના નિયમો:

સને ૧૯૨૯ના જુન માસની પહેલી તારીખ પછી દાખલ થએલા શિક્ષકોને લાગુ પડતા મુંબઈ સન'દી નોકરીને લગતા નિયમો પ્રાથમિક શાળાના શિક્ષકોને લાગુ પડે છે, અને આ નિયમો સને ૧૯૨૯ના જુલાઈ માસની ૨૩મી તારીખથી અમલમાં મૂકવામાં આવ્યા છે.

તેમના હકની રજનો હિસાબ નીચે પ્રમાણે ગણાશે.

- (૧) સને ૧૯૨૯ ના જુલાઈ માસની ૨૩ મી તારીખે તેમની જે હકની રજ ચરેલી હોય તે.
- (૨) ફ્લો, માઈગ્રીની રજ જે સને ૧૯૨૯ ના જુલાઈ માસની ૨૨ મી તારીખ પહેલાં બોગવી હોય તે બાદ જતાં સને ૧૯૨૯ ના જુલાઈ માસની ૨૨ મી તારીખ સુધીમાં નોકરી બગવ્યાની મુદત અથવા રજ (વેકેશન) ના સમયનો ફ્રફ બાગ.
- (૩) સને ૧૯૨૯ ના જુલાઈ માસની ૨૩ મી તારીખથી નોકરી બગવ્યાની અથવા રજ (વેકેશન) ની મુદતનો ફ્રફ (એટલે કે ફ્રફ-ફ્રફ) બાગ.
- (૪) આગાઉના નિયમો મુજબ દાકતરી સર્ટિફિકેટના આધારે લીધેલી રજાના ફ્રફ બાગ.
- (૫) સને ૧૯૨૯ ના જુલાઈ માસની ૨૩ મી તારીખથી શિક્ષકોએ જે વરસામાં વેકેશનનો લાભ લીધો હોય તે દરેક વરસ માટે એક માસ બાદ કરવો (એટલે કે ફ્રફ-ફ્રફ).
- (૬) દાકતરી સર્ટિફિકેટ લઈ સરાસરી પગાર સાથેની વધારેમાં વધારે રજ ૭ માસની મળશે.

૨. ખાસ સંબંધેગો ધ્યાનમાં લઈ સરકાર જે બીજો કોઈ નિર્ણય જાહેર ન કરે તો સરકારી નોકર દિંદુરતાનમાં બીન સરકારી નોકરીના (ફારિન) દારખ સિવાય બીજો કોઈ રચણે લાગણાગટ તથા વરસ પછી રજ લઈને અથવા વગર રજાએ નોકરી ઉપરથી જોરદાનર રહેશે તો તે સરકારી નોકરીમાંથી દારખ થએલો મણાશે.

૩. કામ દર્ખો બદલજ રજા મળી શકે છે પણ તે દર તરીકે મળા શકશે નહિ. જાહેર નોકરીના અંગે જે જરૂરિયાતો ઉભી થાય તેને લઈને

મુંબઈ સનંદી નોંકરીના નિ. આ. પ્રા. શા. શિ. લાયક પડતા રજના નિયમો ૩૩

જે અમલદારને રજ આપવાની સત્તા આપવામાં આવી છે તે અમલદારને કોઈપણ પ્રકારની રજ ન આપવાની અથવા તે આપી હોય તે તે રદ કરવાની સત્તા આપવામાં આવી છે.

૪. નોંકરી ઉપર ચડવાના સમયની આગળ તહેવારની રજઓ જોડવામાં આવશે નહિ.

૫. “વેકેશન” એ તહેવાર છે. નવો આવેલો માણસ જે વેકેશનની અંતે જગાનો આજ્ઞ લે તોજ માત્ર રજની પહેલાં વેકેશન જોડી શકાશે, અને ગેરહાજર રહેલા માણસની જગાએ આવનાર માણસની, રજ પુરી થયે એવી રીતની બદલી કરવામાં આવી હોય કે જેથી તે ગેરહાજર રહેલા માણસની જગાએ વેકેશનના કોઈપણ ભાગમાં કામ ઉપર ચડી ન શકે, તોજ રજ ઉપર ગએલો માણસ પોતાની રજને અંતે વેકેશન જોડી શકશે. રજની આગળ અથવા પાછળ વેકેશન જોડી શકાશે, પણ આગળ અને પાછળ એમ બંને રીતે વેકેશન રજની સાથે જોડી શકાશે નહિ, તેમજ રજના જે સમયની વચ્ચે પણ વેકેશન જોડી શકાશે નહિ.

૬. જ્યારે સરકારી નોંકર રજ સાથે વેકેશન જોડે, ત્યારે સરાસરી પગારે વધારેમાં વધારે રજ ગણતી વખતે વેકેશન રજ તરીકે ગણાશે; તેના તે જાતની રજના સમયમાં સમાવેશ થશે.

૭. સરકારી અગાઉથી મંજૂરી મેળવ્યા સિવાય કોઈ સરકારી નોંકર જે રજ ઉપર ગએલો હોય તે બીજે ક્યાંય નોંકરી સ્વીકારશે નહિ, કે કોઈ ધંધામાં જોડાશે નહિ.

૮. જે કોઈ સરકારી નોંકરને દાકતરી સર્ટિફિકેટના આધારે રજ આપવામાં આવી હોય તે, સરકાર નહીં કરે તેવા, ફાર્મમાં, તેની શારીરિક યોગ્યતાનું પ્રથમથી દાકતરી સર્ટિફિકેટ લાવ્યા વિના ફરીથી કામ ઉપર ચડી શકશે નહિ. જે સરકારી નોંકરને માંદગીના સમયે રજ આપવામાં આવી હોય અને એ રજ જો કે વાસ્તવિક રીતે દાકતરી સર્ટિફિકેટ લીધા વિના આપવામાં આવી હોય, તોપણ જે અમલદારને રજ આપવાની સત્તા આપવામાં આવી છે તે અમલદાર તેની પાસેથી આવી જાતનું દાકતરી સર્ટિફિકેટ માગી શકશે.

૯. જે અમલદારે રજ આપી હોય તેની નોંકરી ઉપર ચડવાની પરવાનગી સિવાય સરકારી નોંકર તેને જે મુદતની રજ આપવામાં આવી

હોય તે મુદત પુરી થયા પહેલાં ૧૪ દિવસથી વધારે દિવસ પહેલાં નોકરી ઉપર ચલી શકશે નહિ.

૧૦. જે સરકારી નોકર પોતાની રજાના અંતે ગેરહાજર રહેશે તે પોતાની ગેરહાજરીના સમય જેટલી વગર પગારની રજા લેવાને હકદાર ગણાશે અને તેટલો સમય જે સરકારે તે રજાનો વધારો મંજૂર કર્યો નહિ હોય તો તેની રજાની નોંધમાં તેને ખાતે સરાસરી અડધા પગારની રજા છે એમ ગણી તે નોંધાશે. રજા પુરી થયા પછી જે નાણી છુટીતે તે ગેરહાજર રહેશે તો તે ગેરવર્તણૂક તરીકે ગણાશે.

૧૧. જે રજા કામકાજ આલતું હોય એવા દિવસે પુરી થતી હોય, પણ રજા ઉપરાંત તે વધારે દિવસ ગેરહાજર રહે તો સરકારી નોકર ફરીથી જગ્યા ઉપર ચડે તે પહેલાં કોઈપણ મંજૂર થએલો તહેવાર આવતો હશે, તો તે તહેવાર રજા ઉપરાંતની ગેરહાજરીની મુદતના દિવસ સ.થે ગણશે.

૧૨. દાકતરી સર્ટિફિકેટ મેળવ્યું હશે છતાં તેથી તેવા સરકારી નોકરને રજા મેળવવાનો હક પ્રાપ્ત થયો છે એવું સમાજવાનું નથી. જે અમલદારને રજા આપવાની સત્તા મળી હોય તેવા મોખ્ખા અધિકારીને સર્ટિફિકેટ મોકલવું જોઈશે અને તે અધિકારીના દુકમની રાદ જોવી પડશે.

રજા લેવા સંબંધી અથવા તે લંબાવવા સંબંધી રજિસ્ટર્ડ દાકતરો પાસેથી લીધેલાં સર્ટિફિકેટ રજુ કરવા ઇચ્છતા સરકારી નોકરોને આનુસરવાની સૂચનાઓ:

(૧) ઊંચી નોકરીના નોન-ગેઝિટેડ સરકારી નોકરની દાકતરી સર્ટિફિકેટના આધારે કરવામાં આવેલી રજાની અરજ સાથે રજિસ્ટર્ડ દાકતર પાસેથી મેળવેલું સર્ટિફિકેટ મોકલવું જોઈશે, જેમાં માંદગીનો પ્રકાર અને તે માંદગી કેટલો વખત ચાલવા સંભવ છે એની દર્શકત રજા રીને નજીવવામાં આવેલી હોવી જોઈએ, અથવા તો અરજ સાથે સરકારના દાકતરી અમલદાર પાસે તપાસ કરાવવા દુકમ દર્શાવવા માટેનું વિનંતિપત્ર તેને મોકલવું પડશે.

(૨) દાકતરી સર્ટિફિકેટના આધારે રજા લેવા અથવા તે લંબાવવાના હેતુથી દાકતરની સલાહ લેવી હોય તો તેવા દરેક સરકારી નોકરની રજા છે કે તેજો તે પહેલાં બીજા ડોર્મ દાકતરની તેવા કરાણથી સલાહ લીધી હોય તો તે અને તેનું જે પરિણામ આવ્યું હોય તે તેને નજીવવું. સરકારી નોકર જે આ આમત જાહેર નહિ કરે તો

સુબર્ધ સનંદી નોકરીના નિ. આ. પ્રા. શા. શિ. લાગુ પડનાં રજનાં નિયમો ઉપ

અથવા તે દાકતરી અમલદાર આગળ તે ખોટી હકીકત રજુ કરશે
તો તે ખાખતને ગંભીર ગણી ખાતા તરફથી પગલાં લેવામાં આવશે.

(૩) રજિસ્ટર્ડ દાકતર પાસેથી મેળવેલું સર્ટિફિકેટ સરકારી કામ માટે જો
કોઈ સરકારી નોકર દાખલ કરવા ઇચ્છતો હશે, તો તે આ સૂચના-
ને જોઈને છેડે પરિશિષ્ટ અમાં જણાવ્યા પ્રમાણે નક્કી કરેલા ફોર્મ પ્રમાણે
હોવું જોઈએ.

(૪) જો કોઈ સરકારી નોકર સરકારી કામ માટે એવું સાબીત કરવા
માગતો હોય કે તે અમુક દાકતરની વૈદ્યકીય સારવારમાં છે, તો તેણે
તે દાકતર પાસેથી તેની મતલબનું સારવાર શરૂ કર્યું અને બંધ કર્યું
બદલનું સર્ટિફિકેટ-(આ સૂચનાઓને છેડે આપેલું વ પરિશિષ્ટ જુઓ)
રજુ કરવું અને તેમાં ક્યારે સારવાર શરૂ કરી અને ક્યારે તે પુરી
થઈ તે જણાવવું પડશે. તેની સારવાર શરૂ થાય કે તરતજ તે મત-
લબનું સર્ટિફિકેટ મોકલવું.

(૫) આવા સર્ટિફિકેટ માટે જે રીતની પોતાની સહી કરવામાં આવતી
હોય તેનો નમુનો જે રજિસ્ટર્ડ દાકતરે મેડિકલ કાઉન્સિલના રજિ-
સ્ટ્રારને આપેલો નહિ હોય તો તેના દાકતર પાસેથી લીધેલું સર્ટિફિકેટ
સરકારી કામ માટે મૂકવામાં આવશે તો તે ના મંજૂર થશે.

પરિશિષ્ટ બ

(અરજદારની સહી)

(રજા લેવા અથવા તે લંબાવવા અથવા ઘટાડવા માટેનું નોન ગેઝિટેડ
અમલદારો માટેનું દાકતરી સર્ટિફિકેટ)

દરદીની સંભાળપૂર્વક જાને તપાસ કર્યા પછી હું

આથી દાખલો આપુ છું કે

કે જેની સહી ઉપર લેવામાં આવી છે, તે

રોગગ્રી પીડાય છે અને હું ધારૂં છું કે

તારીખથી

મુદત સુધી તે સાજો સારો

થાય તેટલા માટે નોકરીમાંથી છુટા થવાની ખાસ જરૂર છે.

તારીખ

} સરકારી દાકતરી અમલદાર કે
ખીજે રજિસ્ટર્ડ દાકતર

ટીપ ૧. માંદગીનો પ્રકાર અને તે માંદગી કેટલી મુદત સુધી લંબાશે તે
જણાવવું.

પરિશિષ્ટ ય

બીજી ગ્રંથ

સારવારમાં રાખ્યાનું અને તેમાંથી મુક્ત કર્યા બદલનું સર્ટિફિકેટ.

દરદીનું નામ

રજિસ્ટરનો નંબર

દાકતરનું નામ

ધરિપતાલ
દવાખાનું

અરજદારની સહી

આથી સર્ટિફિકેટ આપવામાં આવે છે કે

કે જેની સહી ઉપર લેવામાં આવી છે તેને ના રોજ દરદી

તરીકે સારવારમાં રાખવામાં આવ્યો છે અને તેનું દરદ એવા પ્રકારનું છે

કે જેથી તે નોકરીનું કામકાજ બધો સમય સુધી કરી શકે તેમ નથી.

તેને

ના રોજ છુટો કરવામાં આવ્યો છે.

નામ

રેન્ક

ઓફીસ

૧૩. રજા ઉપર ગયા પહેલાં તે જે જગ્યા ઉપર હતો તે જગ્યા ઉપર ફરીથી સામાન્ય રીતે ત્યાંસુધી જગ્યા ઉપર ફરી અડવાનો ખાસ દુકમ મળ્યો ન હોય ત્યાંસુધી રજા ઉપરથી પાછા ફરનાં અડવાનો તેને હક નથી. કામ ઉપર ફરી અડવા સંબંધી તેણે રિપોર્ટ કરેલો અને તે સત્યતાના દુકમની રાદ જોવી. વળી જાહેર નોકરીના દિવસ અર્થે જે કાંઈ જરૂરી દીવસ થાય તેટલો સમય તેણે જરૂર પડે તો રાદ જોવી પડશે.

૧૪. ખાસ સંજોગો ઉપરિચિત થાય તો વિશેષ પ્રકારની રજા આપી શકાયોઃ (૧) નિયમ પ્રમાણે બીજી ક્ષેત્ર રજા ન મળી શકે તેમ હોય (૨) બીજી રજા મળી શકે તેમ હોય છતાં સરકારી નોકર વિશેષ પ્રકારની રજા લેખી અરજદારના માગે ત્યારે જેને ખાસ અથવા સામાન્ય રજાના નિયમો લાગુ પડતા હોય તેવા સરકારી નોકરના રજાના તિસાતમાં તેને ખાસ આવી રજા નોંધાયો નહિ. આવી રજા ફરિયાદ આનં રજાનો પગાર મળી શકશે નહિ.

મુંબઈ સન'દી નોકરીના નિ. આ. પ્રા. શા. સિ. લાગુ પડતા રજના નિયમો ૧

૧૫. સત્તા આપવામાં આવી હોય તેવા અમલદાર સરકારી નોકરીમાં હોય તેવી સ્ત્રીને પ્રસૂતિની માંદગીના સમયે પુરેપુરા ચક્રતા પગારની રજ આપી શકશે, અને તેવી રજનો સમય તેવી માંદગીની શરૂઆતથી ત્રણ માસ પુરા થાય ત્યાંમુધી અથવા તે પ્રસૂતિના સમય પછીથી છ અઠવાડીઆ મુધી આપી શકાશે. આ બેમાંથી વહેલી શરૂઆત થાય તે પ્રમાણે તે રજ આપવામાં આવશે.

૧૬. પ્રસૂતિની માંદગીની રજ સાથે, બીજા કાર્કપણ પ્રકારની રજ બે દાકતરી સર્ટિફિકેટના આધારે તેને માટે ચાર છ કરવામાં આવશે તે બોલી શકાય એમ આપવામાં આવશે.

૧૭. સરકારી નોકરીમાં કાયમની જગા ઉપર નહોય. પણ અમુક જગા ઉપર કામ કરતો હોય અથવા હંગામી જગા ઉપર હોય તેવા સરકારી નોકરને બે રજ આપવાથી સરકારને કાર્ક બતનું ખર્ચ બોગવનું ન પડે તેમ હોય તો રજ આપવામાં આવશે. આ શરતના આધારે તેવા સરકારી નોકરને જણાવ્યા પ્રમાણે રજ મળી શકશે:—(અ) એક વખતે વધારેમાં વધારે ચાર માસ મુધીની રજ આપી શકાય તેવી રીતની, જેટલી મુદત નોકરી કરી હોય તેટલી મુદતના ફૂલ ભાગ જેટલી સરાસરી પગારના જેટલી રજના પગારે રજ (બ) દાકતરી સર્ટિફિકેટના આધારે એક વખતે ત્રણ માસ મુધીની રજ આપી શકાય તેવી રીતની સરાસરી અડધા પગાર જેટલી ચક્રતા પગારની રજ (ક) કાર્કપણ વખતે ત્રણ માસ મુધી વિશેષ પ્રકારની રજ આપી શકાશે. સરાસરી પગાર ઉપર વધારેમાં વધારે જે રજ આપી શકાય તે નોકરી બજાવ્યાના સમયનો ફૂલ ભાગ, વેકેશનનો ફૂલ ભાગ અને એક સાથે ચાર માસજ રજ બોગવી શકાય તેવી રીતનો ૧૨ વરસનો સમય. દોઢ વરસની બાકી રહેલી રજમાં દાકતરી સર્ટિફિકેટના આધારે સરાસરી પગાર ઉપર છ માસની રજ અપાય છે અને બાકીની એક વરસની રજ સરાસરી અડધા પગારની રજના રૂપમાં અપાય છે.

હંગામી સ્ત્રી શિક્ષકોને સરાસરી પગારની પ્રસૂતિની માંદગીની રજ આપવામાં આવતી નથી.

કન્યાઓ માટેની વર્નાક્યુલર ક્ષાત્રનલ પરીક્ષા ઉત્તર ભાગ

નં. ૯૭૩૯

ઈ. સ. ૧૯૩૪ ની સાલમાં યનારી કન્યાઓ માટેની વર્નાક્યુલર ક્ષાત્રનલ પરીક્ષા માટે નીચેના પાઠો નક્કી કરવામાં આવ્યા છે:—

પહેલો વિષય:—વર્નાક્યુલર (ગુજરાતી)—

ગદ્ય:—કન્યા વાચનમળા પુસ્તક ૩ જાના સવળા પાઠો.

પદ્ય:—કન્યા વાચનમળા પુસ્તક ૩ જામાંથી ૬, ૯, ૧૨, ૨૨, ૨૬ અને ૩૦, એ પાઠો.

પહેલો વિષય:—વર્નાક્યુલર (ઉર્દૂ)—

ગદ્ય:—કેળવણી ખાતાની ઉર્દૂ છટ્ટી ચોપડી (સને ૧૯૩૦ ની

ત્રીજી આવૃત્તિ)—પાઠો:—૧, ૨, ૩, ૪, ૬, ૭, ૮, ૯, ૧૨,

૧૬, ૧૭, ૧૯, ૨૩, ૨૪, ૨૭, ૨૯, ૩૧, ૩૨, ૩૪, ૩૬, ૩૮,

૪૧, ૪૨, ૪૪, ૪૫, ૪૬, ૪૭ અને ૪૮ (બધા મળી ૨૮ પાઠો).

પદ્ય:—કેળવણીખાતાની ઉર્દૂ છટ્ટી ચોપડી (સને ૧૯૩૦ ની

ત્રીજી આવૃત્તિ)—પાઠો ૫, ૧૦, ૧૫, ૨૦, ૨૫ અને ૩૦.

ઉ. ભા. ના. મે. એન્યુ. ઇન્સ.

સાહેબની ઓફિસ, અમદાવાદ,

તા. ૨૪-૧૦-૧૯૩૨.

(અંગ્રેજીમાં સહી) એસ. એસ.

કમેરાન

એ. ઇ. ઉ. ભા.

(ઉ. ભા. ના. મે. એન્યુ. ઇન્સ. સાહેબના તા. ૭-૧૧-૧૯૩૨ ના પત્ર નં. ૧૦૨૫૬ માં કરેલી ચૂચનાનુસાર).

ખાળકોને રમત સાથે જ્ઞાન આપવા માટે પાંચ રંગમાં
છાપેલા સાહિત્યોની

ગણિત પ્રવેશ ચેટી (લોખંડની)

ઘણા મુધારા વધારા સાથે કિં. માત્ર રૂ. ૪)

ઉત્તમ અભીપ્રાયો મળ્યા છે. એક ચેટી મંગાવી ખાત્રી કરો.

ગણિત પ્રવેશ પુસ્તક ૧ હું કિં. ૦-૨-૬ શિક્ષક આવૃત્તિ કિં. ૦-૬-૦

રોખ બધસં:—ગણિત પ્રવેશ ઓફિસ-રાજકોટ.

વિદ્યાર્થીઓ, શિક્ષકો તથા શિક્ષિકાઓને અમુલ્ય તક.

ભરપુર કમિશન.

વિ. વિ. સાથે જણાવવાનું કે હમોએ ગોઠા વખત ઉપરજ ચોપડીઓની દુકાન ઉઘાડી છે. જેમાં પ્રાથમિક શાળાઓમાં ચાલતી દરેક જાતની ચોપડીઓ તથા કોપિ, ડ્રોઈંગ, નોટબુકો, રખર, પેન્સિલ, પુટ, કંપાસ, હોલર, કાગળ વગેરે ઘણાજ કીકાયત ભાવથી અને ભરપુર કમિશનથી આપવામાં આવશે. દરેક શાળામાં ચાલતી ચોપડીઓનું લીસ્ટ કિંમત તથા કમિશન જેવા અને સરખાવવા માટે આજેજ મંગાવી ખાત્રી કરો. ખીજેથી પુસ્તકો વગેરે ખરીદતા પહેલાં હમારી મુલાકાત લેવા વિનતી છે.

કોઠારી પોળ સાગે;
રીચીગાડ—અમદાવાદ.

રમણીક પી. કોઠારીની કંપની,
બુકસેલર એન્ડ પબ્લીશર.

શાળાપયોગી ક્રેટ્યુરબુક તરીકે મંજુર થયેલાં પુસ્તકો

*૧. સરળ દેશીનામાની પદ્ધતિ આ. ૩૪ મી કિં. ૦-૫-૦

*૨. સરળ કન્યાનામું આ. ૧ લી ૦-૨-૬

*૩. સરળ ગુજરાતી બાળવ્યાકરણ—ભાગ પહેલો
(પ્રાથમિક શાળાના ધોરણ ૪ માટે) આ. ૨૯ મી ૦-૨-૦

*૪ સરળ ગુજરાતી બાળવ્યાકરણ—ભા. ૨-૩ જે
(પ્રાથમિક શાળાના ધો. ૫-૬-૭ માટે) આ. ૨૯ મી ૦-૫-૦

૫. સરળ બ્યુત્પત્તિ જ્ઞાનપ્રકાશ—લા. પ્રા. બુક આ. ૪થી ૦-૬-૦
(૫-૬-૭ ચોપડીનાં ચબ્દોની બ્યુત્પત્તિ સહિત)

૬. નવું સરળ મુખ્યગણિત—(બાળવર્ગથી ધો. ૫ સુધી)
આ. ૧૬ મી ૦-૩-૦

૭. ગુજરાત પ્રાંતની ભૂગોળવિદ્યા આ. ૧૬ મી ૦-૧-૬

ગુજરાતના સંઘના જાણીતા બુકસેલરોને ત્યાંથી મળશે.

મુખ્ય એજન્ટ—મેસર્સ એસ. બી. શાહની કંપની,

કે. પાનકાર નાકે—મુ. અમદાવાદ.

મેસરજંદ કરમચંદ શાહ, ગોંડળના માછ કે. એ. ઇ. મુ. કંપડવંજ

ચિત્રચુકત મૂળાક્ષર.

સાઠજ ૨૦x૩૦

કિંમત ૦-૪-૦

‘આથી જ’ સુધી જુદા જુદા રંગીન ચિત્રો સાથે મૂળાક્ષરો આપવામાં આવેલ છે. ઉપરાંત ૧ થી ૧૦ સુધીના અંકો સંખ્યા પ્રમાણે ચિત્રો સૂકીને બતાવેલ છે.

નાની વયમાં બાળકોને ચિત્રો જોવાનો શોખ હોય છે તેથી આ નકશાના આકર્ષક ચિત્રોથી બાળક ખુશ થશે તેમજ મૂળાક્ષરો એકદમ થોડી મહેનતે શીખી જશે. આજેજ એક નકલ તમારા માટે ૦-૪-૦ ની દીક્રીટા બીડીને મંગાવો:-

આ નકશાના ચિત્રો બાળકના પરિચયનાજ પસંદ કરવામાં આવેલ છે તેથી ગમત સાથે જ્ઞાન મળે છે. પાંચ રંગમાં સરસ કાગળ ઉપર છાપવામાં આવેલ છે.

વારનીસ કરેલા લાકડીવાળા નકશાની કિં. ૧-૦-૦
લાકડાની પટ્ટી ઉપર ચોટેલા મૂળાક્ષરની પેટી „ ૧-૦-૦
ચિત્રોના નામ (ચિત્રો સાથે) પેટીની „ ૧-૦-૦
અંકશિક્ષણની પેટી (૧ થી ૧૦ સુધી) „ ૦-૮-૦

જેયંદ તંત્રકરી એન્ડ સન્સ,

વઢવાણ સીટી.

કમિશનમાં વધારો

કિ મતમાં ઘટારો

કેળવણીખાતાએ મુંબઈ ઇલાકાની દરેક નિશાળમાં ટેફ્ટબુક તરીકે ચલાવવાને મંજૂર કરી છે.

લેખનકળા કેપિબૂકો

ઉત્તમ કાગળ { ગુજરાતી અને બાળબોધ છ નંબરમાં દરેક નંબરનો કિંમત બે આના } ચોવીસ પાનાં

માત્ર, મ્યુનિસિપલ, હોલબોર્ડ, ખાનગી વગેરે અનેક શાળાઓમાં ખાસ પરાંદગીથી ચાલતી કેપિ ને બાળકો અને શિક્ષકોમાં સારા અને સુંદર બોધપ્રદ વાક્યો માટે પ્રસિદ્ધ થઈ ચૂકી છે, એવી લેખનકળા કેપિ વાપરવા અમો નમ્રસાથે વિનંતિ કરીએ છીએ. ઉપલી સૂચના વિધાના ઉપાસકો, આરાધકો અને કેળવણીના કાર્યમાં ઉત્સાહથી રસપૂર્વક ભાગ લેનારાઓ સદર લેખનકળાને ધ્યાન રીતે તપાસી તેના અંદરના વિષયો અને પદ્ધતિને જોઈ થોડા ઇન્સાફ આપશો.

૨૫૦ અને તે ઉપરાંત કેપિ ખરીદનારને સેક્ટરે ૩૦ ટકા કમિશન આપવામાં આવશે. પેકિંગ અને રેલ્વે ખર્ચ પણ આપવામાં આવશે, પણ પોસ્ટ મારફતનું કે સ્ટેશનથી આગળનું ખર્ચ આપવામાં આવશે નહિ.

લેખનકળા કેપિબૂકોને બંધબેસતી નંબર ૧ થી ૬ સુધીની સ્ટીલ પેનો ખાસ મંગાવી છે તેની દરેક બેડમાં એક નંબરની ઉજ્જન ગારની કિં. રૂ. ૧૫૫

મુંબઈ-હાલાસાઈ જંગલવનદાસ એન્ડ સન્સ,

કાલકાદેવી માતાના મંદિર સામે દુકાન નં. ૩૬૭.

અમદાવાદ-પાનકેર નાકા-મેસર્સ એસ. બી. શાહની કુંપનિ.

ગાંધી-એમ. વટીલ બ્રધર્સ, સરાઈ ખજાર.

કેળવણીખાતાના મે. ડિરેક્ટર સાહેબે મુંબઈ ઇલાકાની પ્રાથમિક શાળામાં ટેફ્ટબુક તરીકે મંજૂર કરેલો

દેશીહિસાબ

ભાગ ૧ લો

કિંમત ૦-૧-૬

ઘણાજ મુદારા તથા વધારા સાથે બહાર પડ્યા છે.

અત્યાર સુધી ઘણા દેશીહિસાબો બહાર પડ્યા છે, પરંતુ ખાતા તરફથી મંજૂર થયેલો ફક્ત આજ દેશીહિસાબ છે.

મળવાનું ડેપોઝિટ-મેસર્સ જી. ડી. મહેતાની કું.

બુકસેલર્સ એન્ડ પ્રિન્ટર્સ,

ટે. ૩૬૭ કાલકાદેવીરાડ-મુંબઈ

નવાં પુસ્તકો

મું. ઇ. કેળવણીખાતાએ પાઠ્યપુસ્તક
તરીકે મંજૂર કર્યું છે

વ્યાકરણના સહેલા પાઠો

પુસ્તક ૧

[વિષય-સાકરણ અમૃતલાલ દવે]

બી. એ. એસ. ડી. સી. ડી.

વ્યાકરણનાં ઘણાં લખાયાં છે પરંતુ તેમાં વિદ્યાર્થીઓ રસ લઈ શકતાં નથી પરંતુ આ વ્યાકરણની રચના, સરળતા અને સૈત્તી એવાં સુંદર છે કે બાળક મુશ્કેલીથી સિવાય આ કાંઈ વિષય સહેલાઈથી પ્રવેશ કરી શકે છે. વિદ્યાર્થીઓનો જોગને સહેલો કરવા ખાતર આ વ્યાકરણ પહેલી તકે દરેક શ્રદ્ધામાં દાખલ કરવું જોઈએ.

પુસ્તક ૧ હું ૦-૩-૦

" ૨ જું ૦-૪-૦

મું. ઇ. તરકરી કેળવણીખાતાએ
મંજૂર કરેલો

ગુજરાતી એટલાસ

પુસ્તક બૃગોળની વ્યાખ્યાઓના

નકશા—

ઐતિહાસિક ચાર નકશા

ઉપરાંત

દલાઈ પછી ભૌગોલિક ચચેલા

દેશકાંડો સાથે અને નવી રેલવે

સડકો સાથે આ ઉદ્દેશમાં

હેલો એટલાસ છે.

કિંમત ૦-૧૨-૦

છાકરાઓ માટે

વર્નાક્યુલર પ્રવેશક

આ પુસ્તકમાં વર્નાક્યુલર ફાઈનલ પરીક્ષાના બધા વિષયો વિસ્તારથી અને સરળ પદ્ધતિથી આપેલા છે. આજ સુધીના પ્રશ્નો આવી જાય છે. બીજાં જુની દબાયેલી લખાણોમાં અને અશુદ્ધ પુસ્તકો ખરીદવા દરતાં આ પુસ્તક ખરીદી પરીક્ષા પહેલેજ વર્ષ પાસ કરી શકાશે.

કિંમત ૨-૨-૦ કમિશન સાથે.

વર્નાક્યુલર પ્રવેશકનો વધારો

(૧૯૨૦-૩૧ ના પ્રશ્નો) ૦-૪-૦

કન્યાઓ માટે

ફાઈનલ શિક્ષિકા

કન્યાઓની ફાઈનલ પરીક્ષા માટે સંપૂર્ણ અભ્યાસક્રમને અનુસરી આ એકજ પુસ્તક તૈયાર થયેલું છે. આ પુસ્તકથી દરેકને સંતોષ થયેલો છે. દરેક દરેક વિદ્યાર્થીનીઓએ પરીક્ષા પાસ થવા માટે આ પુસ્તક પહેલી તકે ખરીદવું જરૂરનું છે. તેમાં આજ સુધીના પ્રશ્નો આવો જાય છે.

કિંમત ૧-૨૨-૦

હિંદનો સંપૂર્ણ ઇતિહાસ

પરીક્ષાની બદલાયેલી પદ્ધતિ અનુસાર તૈયાર કરવામાં આવેલો છાકરાઓ અને વિદ્યાર્થીનીઓના બધા વર્ગોના પ્રશ્નો સાથે આ ઇતિહાસ તૈયાર થયેલો છે. બંને પાસ થવા માટે આ પુસ્તક પહેલી તકે ખરીદી લેવું ઘણું જરૂરનું છે.

કિંમત ૦-૧૧-૦

ગુજરાત સાહિત્ય મંદિર: ડી.વી.સી., અમદાવાદ.

કેળવણીખાતાએ મંજુર કરેલાં શાળોપયોગી પુસ્તકો

દરરોજ અમુલ્યપરચ દેસાઈ ફત.	ગોકળદાસ કુબેરદાસ મહેતા ફત.
*આરોગ્ય શિક્ષણ ૦-૮-૦	અમદાવાદ શહેરની ભૂગોળ ૦-૨-૦
*આરોગ્ય શિક્ષિકા ૦-૭-૦	*સરળ ગુજરાતપ્રાંતની ભૂગોળ ૦-૪-૦
ખાળવીર ૦-૮-૦	મુંબઈધિકાઈ (દિ'દુસ્તાનસહિત) ૦-૫-૦
કસરત અને ડ્રિલ ૦-૧૨-૦	સેવાઈ સમય ૦-૧૦-૦
ધરમાં અને બહાર ૦-૧૨-૦	ખાળગીત ૦-૧-૦
રમવાની રમતો	ખાળિકાગીત ૦-૧-૦
આરોગ્ય શિક્ષણ લા. ૨ ૦-૧-૧	*ખાળોપયોગી વાર્તાઓ લા. ૧ ત્રીજી આવૃત્તિ ૦-૩-૦

— વસ્તુભાઈ લક્ષ્મણભાઈ પટેલ ફત —

*ગુજરાતના ઇતિહાસની સહેલી વાર્તા, ૦-૪-૦.

નવીન ઢબથી લંખાએલું ખાળસાહિત્ય.	દાલમાંજ ટેક્સ્ટબુક તરીકે મંજુર થએલી સરળ
અયુરવેદ આખ્યાન ૦-૪-૦	ગુજરાત પ્રાંતની ભૂગોળ.
ભીમચાતુર્ય ૦-૪-૦	અત્યારસુધી બહાર પડેલી ભૂગોળોમાં આ પહેલીભૂગોળ ટેક્સ્ટ
વીર અ ભામન્યુ અને પ્રજ્ઞાદ ૦-૮-૦	સ્કેબુક તરીકે મંજુર થએલી છે.
અલાઉદ્દીન અને દેવતાઈ દીવો ૦-૪-૦	ખાળકો પાતાની ગળેવાંચી સમજી શકે તેવી ભાષા છે. આકર્ષક રંગીત
ખાળસંગીત શાળા ૦-૩-૦	નકશા સહિત ગુજરાતના ઇરેક્ટ (હારમોનિયમ ગાઈડ)
સાપ્તહત્યાદર્શ ૧-૧૨-૦	જિજ્ઞાસુની હકીકત નવીન ઢબથી આપેલી છે.

અમારી દુકાને પ્રાયમિક શાળા, માધ્યમિક શાળા, કૉલેજ, હાઈ કૉલેજ, લાયબ્રેરીઓને લગતાં તમામ પુસ્તકો, નકશા તથા શાળાને લગતો તમામ સામાન કિંદાયત ભાવે મળશે. બહારગામના ઓર્ડરો ઉપર પૂરતું ખ્યાન આપવામાં આવે છે. શિક્ષકોને લારપૂર કમિશન આપવામાં આવશે. એક વખત ઓર્ડર આપી ખાત્રી કરશો.

ખાલાહતુમાન, રીચીરોડ

અંદુલાલ ગણીલાલ પરીખ,

અમદાવાદ.

ખડાયતા શુકડીપો.

* પાઠ્યપુસ્તક તરીકે મંજુર કરેલાં છે.

* ખાળોપયોગી વાર્તાઓ લાગ ૧ ની ત્રીજી આવૃત્તિ હાલમાં બહાર પડી છે. નાનાં છોકરાં માટેના ધણીના ઉપયોગી અને આનંદદાયી છે.

ઇ. સ. ૧૯૨૭ ના નવા સુધારેલા અભ્યાસક્રમ મુજબ

બહાર પડ્યાં છે । બહાર પડ્યાં છે ।

આજેજ મંગાવો.

નવીન પદ્ધતિ દર્શાવનારાં { પ્રાથમિક શાળાનાં } નવીન શોજનાર્થી લખાએલાં

અંકગણિત

[પદ્ધતિવિભાગ તથા અભ્યાસવિભાગ : શિક્ષકો સાર.]
આળખોથી { ભાગ ૧ નો } પુસ્તક ૧ હું :
વાળવર્ગ માટે { કિંમત રૂ. ૦-૭-૦ } પહેલા ધોરણ માટે

[પદ્ધતિવિભાગ : માત્ર શિક્ષકો સાર.]

પુસ્તક ૨ હું : { ભાગ ૨ નો } બીજા ધોરણ માટે.
પુસ્તક ૩ હું : { કિંમત રૂ. ૦-૮-૦ } ત્રીજા ધોરણ માટે.
પુસ્તક ૪ હું : { ચોથા ધોરણ માટે.

[અભ્યાસવિભાગ : માત્ર વિદ્યાર્થીઓ સાર.]

પુસ્તક ૨ હું : { ભાગ ૩ નો } બીજા ધોરણ માટે.
પુસ્તક ૩ હું : { કિંમત રૂ. ૦-૭-૦ } ત્રીજા ધોરણ માટે.
પુસ્તક ૪ હું : { ચોથા ધોરણ માટે.

: લેખક :

ગૌરીશંકર જટારાંકર લદ્દ,	માહુનલાલ હરજીવન પંચોલી,
બી. એ. એસ. ટી. સી. ડી.	આસિ. મારતર,
એડમિનિસ્ટ્રેટિવ એક્સિસર,	સિટિ હાઇસ્કૂલ,
મ્યુનિસિપલ સ્કૂલબોર્ડ, સુરત.	અમદાવાદ.

નમુનાની પત્રિકા મંગાવો : લખો.

મેનેજર, ધી ગુજરાત એગ્રિએન્ટલ બુકડીપો.

રીચીરોડ, અમદાવાદ

ગાંડીવ એટલે બાળસાહિત્ય

સર્વત્ર વખણાએલી રૂપાળી રસીલી ચોપડીઓ

૧ ટોલ્ટોયની ૩ વાતો	૦૮	૨૩ હાથી કમકમ ચાલે	૦૮
૨ બકુલ	૦૮	૨૪ બાળકાનરી	૦૮
૩ ખિરબલનો બન્યુ	૦૮	૨૫ ચોપડાની ચતુર્થ	૦૮
૪ મૂરખરાજ	૦૮	૨૬ ગધેડાનું રાજ	૦૮
૫ નીલમ	૦૮	૨૭ રંગડાની દુકાન	૦૮
૬ ભીષ્મ	૦૮	૨૮ બકુલ બચેખ	૦૮
૭ બચખખરંગ	૦૮	૨૯ મડનો મરતાનો	૦૮
૮ બાળવિહાર (૧)	૦૮	૩૦ બાળા ખિરબલ	૦૮
૯ વાધાનું વન	૦૮	૩૧ બુલબુલમણી	૦૮
૧૦ બકુલ દાર	૦૮	૩૨ સવાડાની આપવીતી	૦૮
૧૧ ખરશીપુરી	૦૮	૩૩ ખોટી ખોટી વાતો	૦૮
૧૨ નેનાકુમારી	૦૮	૩૪ સિપાઈ દાદા	૦૮
૧૩ તોફાની ટીપુડો	૦૮	૩૫ મધપૂડો	૦૮
૧૪ કચુંખર	૦૮	૩૬ કાવસાકાકા	૦૮
૧૫ ધુપસળા	૦૮	૩૭ મખરસ	૦૮
૧૬ બાળવિહાર (૨)	૦૮	૩૮ કીર્તિરત્ન	૦૮
૧૭ મોલીના દાણા	૦૮	૩૯ રિક્ષાટિક્કો	૦૮
૧૮ કેરીના લાજવા	૦૮	૪૦ સારંગીવાળો	૦૮
૧૯ એક દત્તો ફૂલરો	૦૮	૪૧ ખરેખરી વાતો	૦૮
૨૦ નવનીત	૦૮	૪૨ મોલગળની મોજ	૦૮
૨૧ મિયાઈ	૦૮	૪૩ રસીદની પેટી	૦૮
૨૨ મેલકનુષ	૦૮	૪૪ પુલકાન્ય	૦૮
		૪૫ પ્રાણીપુરાણ	૦૮

* નવી નવી છપાતી બધ છે *

ઇનામ-લહાણી માટે અભેદ

મુંબઈ, અમદાવાદ, કરાંચી, વડોદરા, નડિયાદ, ભરૂચ વગેરે સ્થળે
બધા બુકસેલરો વેચે છે.

મુંબઈ ઇલાકાના કેળવણીખાતાએ પ્રાય-
ગિક શાળાઓમાં શિક્ષકોના ઉપશોધમાં
લેવા માટે તથા (ધોરણ ૪ ના મહિ)
ટેકસ્ટબુક તરીકે પંજુર કરેલું.
નવા અભ્યાસક્રમને અનુસરીને નવીન
દર્શિથી ચોખ્ખો

સરળ બાળ આકર્ષણિત
(ચોથા ધોરણ મુધીનું)

રચનાર
મોગીલાલ કેશવલાલ પટેલ,
બી. એ. એસ. ટી. સી. ડી.
અને

વસંતજી કયાળજી દેસાઈ, એસ. ટી. સી.

મુંબઈ ઇલાકાના સરકારી કેળવણીખાતાએ
તથા વેસ્ટર્ન ઈસ્ટર્ન સ્ટેટ્સ એજન્સીએ
ટેકસ્ટબુક તરીકે મંજૂર કરેલો

ગુજરાતનો સરળ ઇતિહાસ

કર્તા
મનરુખરામ મણિશંકર દિવેદી
બી. એ. એસ. ટી. સી. ડી.

કિંમત ૦-૩-૦
કાયદાકીય પરીક્ષા માટે પસંદગી ઉપયોગી

હિંદનો સરળ ઇતિહાસ

કર્તા-વલ્લભભાઈ લક્ષ્મણજી પટેલ, અને
અનુવાદ આચુતલાલ ઠાકર.
કિંમત ૦-૧૧-૦

નવીન એટલાસ પુ. ૧-
સંસ્કાર-૧૬ નકલ અને ૧૬ બોખાં,
૧૦૦ સવાલ સાથે. ધોરણ ૮ માટે.
કિંમત ૦-૨-૬

નવીન એટલાસ પુ. ૨-
મુંબઈ ઇલાકા-૧૪ નકલ અને ૧૪
બોખાં, ૪૫ સવાલ સાથે. ધોરણ ૪
માટે. કિંમત ૦-૪-૦

નવીન એટલાસ પુ. ૩-
પૂર્વીના ખંડ ખંડોના ૬૦ નકલ
સાથે. કિંમત ૦-૭-૦

મુંબઈ ઇલાકાના સરકારી કેળવણીખાતાએ
ટેકસ્ટબુક તરીકે મંજૂર કરેલો.

નવી મુધાદેહી આરતિ
ભરતખંડનો સરળ ઇતિહાસ
અને

સંબંધવ્યવસ્થા
બનાવનાર

વિઠ્ઠલદાસ ધનજીભાઈ પટેલ,

મુધારો વધારો કરનાર
મૂળજીભાઈ હીરાલાલ ચોકસી
એમ. એ.

રેસ્ટોરેશન પ્રે.રા. ટ્રેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ.
પૃષ્ઠ ૪૦૦ કિંમત રૂ. ૧-૦-૦
તા. ૬-૧૧-૧૯૬૦ની આરતિ કિંમત ૦-૬-૦
વાળા બોજો તો ૧૫૦ તે મળશે.

પ્રાથમિક શાળાનાં છૂટા તથા સાતમા
તથા માધ્યમિક શાળાના બોંગા
ધોરણ સાર

આરોગ્ય વિજ્ઞાન પ્રવેશપોથી

કર્તા
પ્રીતમરાય મજરાય દેસાઈ
બી. એ. એસ. ટી. સી. ડી.
કિંમત ૦-૬-૦

મુજરાતી કન્યાશાળાના બીજા ધોરણથી
છૂટા ધોરણ સુધી

ગૃહવિજ્ઞાન પ્રવેશપોથી

કર્તા
પ્રીતમરાય મજરાય દેસાઈ
બી. એ. એસ. ટી. સી. ડી.

એસ. બી. શાહની ટ્રેપનિ-પાનકેર તાકા-અમદાવાદ

પુસ્તક ૭૨]

[અંક ૨

Gujarat School Paper

ગુજરાત શાળાપત્ર

ફેબ્રુઆરિ સને ૧૯૩૩

“તમા જમાનામાં તમા મુધારા અને પ્રગતિમાન માણસની જરૂર પડે છે. દુનિયા આગળ વધે છે, અને તેથી આપણાં બાપ-દાદાના વખતમાં જે રીતરિવાજ તથા કાનુનો ઉત્તમ ગણાતા હતા તે હવે નિરુપયોગી નીવડે છે, અને અરેબર આપણા મૃત્યુ પછી સત્યતા દલ અને ધીમા વિકાસને લીધે વધારે ડાહ્યા થએલા લોકો હાલના કરતાં વધારે સારી યોજના ઘડી શકશે.”

ફેબ્રુઆરીના દુકમથી
તંત્રી અને પ્રકાશક (ઓગસ્ટ ૧૯૨૯ થી)
મૂળજીભાઈ હીરાલાલ ચોકસી, એમ. એ.
હેડમાસ્ટર પ્રે. શ. ટ્રેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ:

(સર્વ હક સ્વામીન રાખ્યા છે)

મા “કાયમ” ન્યુઝિલી” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં પરીખ દેવીદાસ હજનવાલે બાપું
સલાખાસ રોડ-અમદાવાદ.

અનુક્રમણિકા

ક્રમ નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૧	ગામડાંની ફળવણી.	૩૭
૨	વિશેષ વાચન	૫૦
૩	સુંવાળ-વિને કાંઈક	૫૨
૪	જગતના લિંગ લિંગ પ્રદેશોનું લોકજીવન-કિરગીઝ ...	૫૫
૫	વિદ્યાવતની શાળામાં શું જોશો.	૬૧
૬	સરકારી જાહેરખબર	૬૪
૭	ખાનગી જાહેરખબરો	૬૮

દેશીનામું. ટેક્સ્ટબુક. કિં. ૫ આના.

પુસ્તકે વિત્તમ મનાએલું છે. ચાલુ સમય પ્રમાણે ચોપડા અને હાડીઓની લખાવટના સુધારા ઉપરાંત બેઠા, શેરો, વિમા અને પોસ્ટલ ઓર્ડર વિશે પુરી ગાલીતી તથા છુનાં મનોચત્ર ઉપરાંત નવાં ૧૬ મનોચત્ર દાખલ કર્યાં છે. એક વાર વાંચી તુલના કરવા વિનંતિ છે. પોસ્ટેજ ૦-૨-૦ મુખ્ય—એન. એમ. ત્રિપાઠી સુરત—ક. ના. ની કંપની
લેખક—દેસાઈ બર્વેસ, બુકસેલર. એન્ટ—અમદાવાદ માણેકલાલ લાખચંદ સાહે,
છગનલાલ લલિતુલાઈ શાહ, વાયુમુક્તા ઓફિસ, પેલેસરોડ-વડોદરા

જાહેરખબરના નવા ભાવ

આથી સર્વેને ખબર આપવામાં આવે છે કે સને ૧૯૩૦ ના નવ્યુચારિથી જાહેરખબરના ભાવમાં ઘટરો કરી તે નીચે મુજબ રાખવામાં આવ્યા છે.

જાહેરખબરના દર

મુદત	એક પાન	અડધું પાન	પા પાન
આખું વર્ષ	રૂ. ૮૦	રૂ. ૧૦	રૂ. ૪૦
૬ માસ	રૂ. ૪૦	રૂ. ૩૦	રૂ. ૨૦
ત્રણ માસ	રૂ. ૨૫	રૂ. ૨૦	રૂ. ૧૫
એક માસ	રૂ. ૧૨	રૂ. ૧૦	રૂ. ૭

ગુજરાત શાળાપત્ર

પુસ્તક ૭૨]

ફેબ્રુઆરિ મને ૧૯૩૩

[અંક ૨

ગામડાંની કેળવણી

ગામડાંની કેળવણી કેવા પ્રકારની છે અને તેમા કેવા સુધારો થઈ શકે એ એક મહત્વનો વિષય છે. આપણા દેશની વસ્તીનો મોટો ભાગ ગામડામા વસે છે. ખરૂં કહીએ તો આપણા દેશની આબાદીનો આધાર ગામડા ઉપરજ છે. આપણા દેશની વસ્તીનો ઘૂંટ ભાગ ગામડામા રહે છે. હિંદુસ્તાનની વસ્તીમાથી ૨૯ કરોડ માણસો ગામડામા વસે છે; એટલે આખી દુનીઆનો $\frac{1}{4}$ ભાગ ગામડામા વસે છે. આપણે ત્યાં શહેરની વસ્તી ૧૦ ટકા છે, પણ ઇંગ્લાંડમા ૭૯ ટકા અને જાપાનમા ૪૯ ટકા વસ્તી શહેરમા માલમ પડે છે, તેથી ખરૂં કહીએ તો ઇંગ્લાંડની કેળવણી કમતા આપણા દેશની કેળવણી જીંદીજ હોવી જોઈએ, પણ વસ્તુસ્થિતિ એવી છે કે ત્યાં જે જે ફેરફાર થાય છે તેનો પડો આપણે ત્યાં થોડા વખતમા પડે છે.

ગામડાંની કેળવણી શરૂ કરી ત્યારે આપણી સમક્ષ ઇંગ્લાંડનો નમુનો રાખવામા આવ્યો હતો, પણ જે ગામડાંની કેળવણી આપણે સુધારી શકીએ તો આપણે આખો દેશ સારી રીતે સુધરે એ નિર્વિવાદ છે. જેવા પ્રકારની ગામડાના શિક્ષણની યોજના કરવામા આવશે તે પ્રમાણે આપણો દેશ ઉન્નત થશે; માટે દેશના દરેક શુભેચ્છકે એના ઉપર વિચાર કરી અને સુધારો સૂચવી, અમુક નિર્ણય પર આવવું જોઈએ કેટલાક વિદ્વાનોનો

* પ્રે. શ. ટ્રેનિંગ કોલેજમાં શિક્ષક વર્ગને આપેલ માપણ

એવો અનુભવ છે કે સરકારે કેળવણીખાતામાં જે હેતુપૂર્વક ખર્ચ કર્યું છે તે ફળીભૂત થયું નથી; કારણ જે પ્રગતિ અને સુધારો થવો જોઈએ તે થયો નથી. આ કારણને લીધે કેળવણીના હેતુમાં તથા પદ્ધતિમાં મહાન ફેરફાર કરવો જોઈએ. જે પ્રમાણે કેળવણીનું સ્વરૂપ જોઈએ તે હેતુને અનુસરીને જોતાં સામાજિક, આર્થિક કે આરોગ્યને લગતા લાભ ગામડામાં જોવામાં આવતો નથી.

કોઈપણ પ્રકારની કેળવણીમાં જે બાળતનો સમાવેશ થાય છે: એક તો વ્યક્તિની શક્તિનો વિકાસ. વિદ્યાર્થીની દરેક શક્તિ પોતાનું કાર્ય યથાર્થ રૂપે કરી શકે એ પ્રથમ બાબત છે. બીજો હેતુ એ છે કે સંજોગોને અનુસરીને જે કામ કરવું જોઈએ તે સંબંધીનું જ્ઞાન તેને મળવું જોઈએ. વિદ્યાર્થીની જે પરિસ્થિતિ હોય તેને અનુસરીને જે કામ કરી શકે તો તે કેળવણી ફળીભૂત થઈ છે એમ ગણી શકાય; નહિ તો તે નિષ્ફળ થઈ ગઈ છે એમાં જરા પણ સંશય નથી. કેળવણી એ કેવળ સંસ્કારિતા કે શાબાની વસ્તુ નથી પણ જીવન પર સંસ્કાર પાડી તેને ઉન્નત કરવા માટે છે. વ્યક્તિને જે જે સંસારનાં કામો કરવાનાં છે તેને લગતાં સંસ્કાર ન પાડવામાં આવે તો કેળવણી જરૂર અપૂર્ણ છે એમ નિઃસંશય કહી શકાય.

આપણા દેશના કોઈપણ ગામડાની કેળવણીની ઘટના જોઈએ તો તે લગભગ સરખી જ માલમ પડે છે. જે કે તે ગામડાની પરિસ્થિતિ જુદી જુદી હોય છે, અને તેનું સામાજિક વાતાવરણ પણ ભિન્ન હોય છે તોપણ જે આપણે એવી ચોટીકજ શાળાનું કામ તપાસીએ તો તે ઉપરથી ખેંધી શાળાનો ખ્યાલ આપણને આવી શકે છે. ખરી રીતે તો વિદ્યાર્થીની માનસિક પરિપક્વ, તેની સામાજિક રિયતિ, અને આર્થિક સંજોગોનો વિચાર કરીને તેની કેળવણીમાં તે પ્રમાણે ફેરફાર કરી તેનું સ્વરૂપ નક્કી કરવું જોઈએ. જે કેળવણી આપણી પ્રગતિને અનુકૂળ નથી એટલે ફળદાયક નીવડતી નથી તે અચૂક નિષ્ફળ જાય છે એમ સમજવું. વાસ્તવિક રીતે જોઈએ તો કેળવણીની વ્યવસ્થા ગામડાંના સંજોગોને અનુસરીને હોવી જોઈએ. જે શિક્ષણથી ગામડાંની રિયતિ સારી થાય અને તેને સારો લાભ થાય તે વાસ્તવિક કેળવણી છે એમ કહી શકીએ; પણ હાલમાં તો ગામડાંનું બાળક મુખ્યત્વે દરીને લખવા વાંચવાનું અને ગણવાનું કામ શીખે છે.

પણ વિશેષમાં ઇતિહાસ જૂગોળ જેવા વિષયનું જ્ઞાન તે મેળવે છે, પણ જ્યારે તે શાળા છોડે છે ત્યારે તેને તેના બાપદાદાના ધંધા તરફ અજીવમે આવે છે, અને તે સરકારી નોકરી કરવા કલ્પક હોય છે. એકતનો

કારીગરનો છોકરો વધારે સારો બેઝુત કે કારીગર થાય તેને બદલે તેનો ધંધો તજી દે છે, અને કારકુન કે તજાડીની નોકરી પસંદ કરે. હાલમાં પંજાબમાં આ બાબતમાં ખાસ સુધારો કરવામાં આવ્યો છે. રેઘાર્થી પાંચમા ધોરણમાં આવે કે તેને જેતીના ધંધા માટે શાખ થાય અને કારકુની માટે અરજી ન કરે એવી ભતની તેને તાલીમ આપવામાં આવે છે. તેવી શાળા ત્યાં ક્રેટલમંદ ધઈ છે. આપણા ગુજરાતમાં પણ મેતીશિક્ષણની ક્રેટલીક શાળાઓ સ્થાપનામાં આવી છે. અંકયેશ્વર તથા ચારડી તાલુકાની થોડી શાળામાં તો સુચારી, લુહારી, દરજીતું અને ધરગથ્ય કુન્નરનું જ્ઞાન મળે તેવી વ્યવસ્થા કરવામાં આવી છે.

પરાપૂર્વથી ચાલતી ગ્રામ્ય વ્યવસ્થામાં હાલ ઘણો ફેરફાર થયો છે. ગામડાંનો શહેર સાથે નિકટ સંબંધ થતો જાય છે તેથી ગામડાના લોકો શહેરમાં આવી વસે છે, અને તેના ઉપર ઘણો આધાર રાખે છે, તેથી ગામડાંના ઉદ્યોગો નષ્ટ થવા લાગ્યા છે જે કામ પહેલાં હાથથી થતું હતું તે હવે સંચાથી થાય છે. પહેલાં ગ્રામ્ય જીવન શાંત અને સાદું અને સરળ હોવાથી ઉચું ગણાતું હતું, પણ તે પ્રત્યે હવે અણગમો માલમ પડે છે. બજેસાને ગામડાનું શાંત અને સરળ જીવન આકર્ષ લાગે છે.

જુના વખતમાં ગામડાનું જીવન સ્વપત્ત હતું. ખાનપાન અને ખીજ જરૂરી ચીજો પ્રથમ ગામડાંમાં ઉત્પન્ન થતી હતી; એટલે બહારથી કંઈ લાવવું પડતું ન હતું. આવી રીતે ગરસપરસ સંબંધથી ગામડાની સ્થૂલ તેમજ સૂક્ષ્મ જરૂરિયાતનું પોષણ અતર વ્યવસ્થાથી થતું હતું, પણ તે વ્યવસ્થા ખરેખર હાલના જમાનામાં અદસ્ય થતી જાય છે જે જુદા જુદા ધંધાઓ સુવ્યવસ્થિત રીતે ચાલના હતા તેમાના ઘણા ભાગી પડ્યા છે, અને તેથી શહેરી જીવનનું આકર્ષણ વધતું જાય છે. આ કારણને લીધે કેળવણીનો મદાપ્રશ્ન એ છે કે ગામડાની પુનઃ રચના કેવી રીતે કરવી કે ત્યાંના લોકોનું મુખી અને શાંત જીવન ટપી રહે તેમજ જમાનાની સુધરેલી બાબતનો લાભ તેમને મળે.

હાલની કેળવણીથી ગામડાંના છોકરાઓને તેમના બાપદાદાના ધંધા તરફ અણગમો થાય છે; કારણકે તેના ઉદ્દેશ તેને વધારે સારો કારીગર કે બેઝુત બનાવવાનો નથી પણ સામાન્ય શિક્ષણ એ તેનો હેતુ છે. ગામડાના જીવનના પોષક જે ધંધાઓ હોય તે હાલના જમાનાના સાધનવડે વધારે સારા કેમ થાય તે હેતુથી શિક્ષણ આપવું જોઈએ. હુંકામાં ગ્રામ્ય વ્યવસ્થાને દક્ષ ટકાવી રાખવી એટલુંજ નહિ પણ તેમાં જે સુધારો કરવાની

જરૂર હોય તે આધુનિક વિજ્ઞાનની મદદથી કરવા જોઈએ. આધુનિક સંચાના યુગમાં તેનું જીવન વધારે ઉન્નત બનાવવું જોઈએ.

આધુનિક સંચાના યુગમાં ગામડાંનું જીવન નહિ યથા લાગ્યું છે, પણ જો ગામડાંની રિયલિટી સુધારવી હોય તો કેળવણી તેમની જરૂરિયાત પ્રમાણે આપવી જોઈએ, અને તેમાં તેમની રિયલિટી, ઇચ્છા-અભિલાષનો વિચાર કરવો જોઈએ. કેળવણીની યોજનામાં આપણે ગમે તેટલો સુધારો કરીશું પણ તે આપનાર શિક્ષકમાં સુધારો નહિ કરીએ તો તે બધું જરૂર નિષ્ફળ જશે; કારણ કે તેનામાં વેગ તથા પ્રેરક બળની ખાસ જરૂર છે. આ કારણને લીધે શિક્ષકને ઉત્તમ લાલ આપનારી સંસ્થા ઉભી કરવી જોઈએ, અને તેમને પદ્ધતિસર ઉચ્ચ પ્રકારનું જ્ઞાન આપવું જોઈએ. શિક્ષકની જીવનદૃષ્ટિમાં મહાન ફેરફાર કરવો જોઈએ; કારણ કે તેની જેવી બાવના હશે તે પ્રમાણે તે કામ કરવા પ્રેરાશે. તેનામાં દેશસેવાની જ્યોત પ્રગટાવવામાં આવે તો તે તેનું કર્તવ્ય ધણા ઉત્સાહથી કરી શકશે અને વિદ્યાર્થીનામાં પણ તેવી બાવના ઉત્પન્ન કરી શકશે. આમ જીવનની પ્રથમ જરૂરિયાત તંદુરસ્તી સંપાદની છે.

આપણા મુખ્ય ઇલાકામાં બાળપ્રમાણ એક હજારે ૩૩૬ આવે છે ત્યારે વિદ્યાયતમાં ફક્ત ૯૭ છે. આવી રીતે મોટા માણસની મરજીની સરેરાશ પણ આપણે ત્યાં વધારે છે, એટલે આપણું સરાસરી જીવન ૨૫ છે. પણ સુનાઇટેડ રેટ્સનું ૫૦ છે. આવી આપણી શારીરિક સંપત્તિ શોચનીય છે. રુદિયૂરતપણું, સામાજિક રિવાજ, અજ્ઞાન, ગરિબાઈ એ તેના મુખ્ય કારણ છે.

પ્રથમ દરેક શિક્ષક આરોગ્યવિજ્ઞાનનું જ્ઞાન મેળવવું જોઈએ એટલું જ નહિ, પણ તેણે આરોગ્યથી રહેવાની ટેવ પાડવી જોઈએ; તેથી તેમની આસપાસ રહેનાર માણસને પણ તેવી ટેવ પાડી તેનું જીવન તંદુરસ્ત બનાવી શકે. શિક્ષક ખરી રીતે ગામડાંના બાળકોનું બલિષ્ઠ ધડનારો છે અને તેથી તેણે અવશ્ય આરોગ્યવિજ્ઞાન જાણવું જોઈએ. તેનામાં આરોગ્યની સારી ટેવ હોવી જોઈએ. જે બૂલો બીજા લોકો કરતાં હોય તે દૂર કરવાને માટે તેણે સાફ જીવન ગાળવું જોઈએ શિક્ષકે વિદ્યાર્થીની તંદુરસ્તીમાં સુધારો કરવાને ધણો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. જે શિક્ષક એમ જાણે છે કે કેળવણી એટલે ફક્ત વાચન, લેખન અને સંખ્યા છે, તે એક મોટી ભૂલ કરે છે. આવી જાતના વિષયના જ્ઞાન ઉપરાંત તેમનું જીવન ઉચ્ચ પ્રકારનું થાય તેવી દૃષ્ટિ અવશ્ય તેનામાં હોવી જોઈએ. દુકા દૃષ્ટિવાળો શિક્ષક કે જેની શુદ્ધિ જડ થઈ છે તેની પાસેથી ગામડાંના જીવનઉદ્ધારની આશા

રાખવી એ કેવળ વ્યર્થ છે. ખરી રીતે તો શિક્ષકનો આદર્શ સેવાભાવવાળો હોવો જોઈએ. તે પોતે 'મિશનરી' છે એવી ધગશ તેનામા હોવી જોઈએ. આવા માનસવાળો શિક્ષક હોય તોજ ગામડાની સ્થિતિમા સુધારો થઈ શકશે. તેની પાસે જે કંઈ જ્ઞાન હોય અથવા તેને જે મળી શકે તેનો તેણે અવસ્ય ગામડાના દિત માટે ઉપયોગ કરવો જોઈએ. આવી રીતના આદર્શવાળા શિક્ષકે જાણવું જોઈએ કે તેને ખાસ બાળાનવાનું નથી, પણ ગ્રામ્યજીવન સુધારવા માટે તેણે જ્ઞાનનો પ્રકાશ ફેલાવવો છે. દરેક સુધારાના-નૈતિક, ધાર્મિક, આર્થિક કે સામાજિકના-કેન્દ્ર તરીકે શિક્ષક હોવો જોઈએ. જીવન સુધારનાર તરીકેનો વેગ તથા પ્રેરક બળ તેનામા હોવું જોઈએ. તેના જીવનનો આશય ફક્ત જ્ઞાન આપવા માટે હોવો જોઈએ નહિ પણ આત્મ-વિકાસ તેનું લક્ષ્યમિદ્ધ હોવું જોઈએ. વળી મોટી ઉંમરના માણસ ઉપર ધાર્મિક અને નૈતિક સંસ્કાર તેણે પાડવા જોઈએ, જે પ્રકારની ભાવના ઉત્પન્ન કરવાની હોય તેનો અમલ પૂરેપૂરો કરવામા આવે તોજ શાળાનું કામ સુધરી શકે અને ગ્રામ્યજીવન ઉન્નત થઈ શકે.

શાળા એ ફક્ત લેખન વાચન માટેનું રચણ હોવું જોઈએ એ મંકુ-ચિત દષ્ટિ છે; તે તો ગ્રામ્ય જીવન સુધારવાનું પ્રેરક રચણ હોવું જોઈએ. સામાન્ય જ્ઞાનને લગતા બાપણુમા તેણે બનતી મદદ કરવી જોઈએ. ગામડાની સર્વે પ્રવૃત્તિ જેવી કે વ્યાખ્યાનો, જાદુઈ જ્ઞાનસા, રાત્રીશાળા, પુસ્તકાલય, સહકારી મંડળ, ખેતીના સુધારાને લગતી વ્યવસ્થા, (જનવર, ખી, છાંડની વહેંચણી) વગેરેમા તેનો મુખ્ય ફાળો હોવો જોઈએ. વળી ગ્રામ્ય-પંચાયત, યુવક મંડળ, સંદિગ્ધજ્ઞાનમંડળ, સામાન્યજ્ઞાનનો વાર્તાલાપ, તથા તે સંબંધીનું ગદ્ય અને પદ્યનું વાચન વગેરે પ્રવૃત્તિઓમાં તેણે આગળ પડતો ભાગ લેવાની જરૂર છે. રોજ ચાલે તેવે પ્રમંગે તેણે લોકોને તે સંબંધી વાતચીતદ્વારા માહિતી આપવી જોઈએ. આવી રીતે અનેક પ્રવૃત્તિમા ભાગ લેવાથી ગામડાનો શિક્ષક ત્યાની સ્થિતિ સુધારવાને માટે ધણું કરી શકે એમ છે.

ઉપર બતાવ્યા પ્રમાણેનો આદર્શ ફળાશ્રૂત કરવાને માટે શિક્ષક તેનું દર્શન, યોગ્ય રીતે અદા કરે તેવી જ્ઞાતની તાલીમ તેને મળવી જોઈએ. તેનું મનસિક વ્યવસ્થા તેની દષ્ટિનું અનુસરીને બધાવું જોઈએ. તેના જ્ઞાનની સામગ્રી પણ તે પ્રમાણે બડોળા પ્રમાણમા ઉચ્ચ પ્રકારની હોવી જોઈએ. આરોગ્ય, તરતના ઇલાજ, સુધરેલી દમની ખેતીનું જ્ઞાન, ઢોર ઉછેર, ગ્રામ્ય જીવનનું સમાજ તેમજ આર્થિક શાસ્ત્ર જેવા ઉપયોગી વિષયનું જ્ઞાન

તેનામાં હોવું જોઈએ. તેમજ તેના સામાન્ય જ્ઞાનમાં સારો વધારો કરવો જોઈએ. તેનામાં જાળ અભ્યાસનો શોખ હોવો જોઈએ. ગ્રામ્ય જીવન સુધારવાનું કેન્દ્ર બાળક છે એવી ભાવના તેનામાં હોવી જોઈએ. તેમજ બાળકની સ્થિતિ, તેની શક્તિ, તેના હક અને તેની અભિલાષ માટે તેનામાં સન્માન અને સમભાવની વૃત્તિ હોવી જોઈએ. વળી તેણે શિક્ષણશાસ્ત્રનો સારો અભ્યાસ કરેલો હોવો જોઈએ અને કેળવણીની ઉંચી ભાવના તેના હૃદયમાં દૃઢ હોવી જોઈએ. આ ઉપરાંત વિશેષમાં સામાજિક કલ્યાણ કરવાની ધમશ તેના જીવનમાં જોતજોત ચર્ચા જાય તે માટે હૃદયનો પલટો ખાસ અગત્યનો છે. હાલમાં શિક્ષક તાલીમ લેતી વખતે જે જ્ઞાન મેળવે છે તેમાંનું ધણું ખર્ચ તે ચોક્કસ વખતમાં ભૂલી જાય છે. તેનું મુખ્ય કારણ એ છે કે તેમને તેનો અમલ કરવાની ટેવ પડેલી હોતી નથી, એટલે કે જે જ્ઞાન તેમને મળ્યું હોય છે તેને તેમણે ટેવના રૂપમાં જીવનમાં ઉતાર્યું હોતું નથી.

ગામડાંના શિક્ષણની સ્થિતિ હવે આપણે જોઈએ. ગામડાંમાં મુખ્ય મુશ્કેલી છોકરાંની હાજરીની પડે છે. શિક્ષકનો ઘણો વખત તેમને બોલાવવામાં જાય છે, અને વળી હાજરી અનિયમિત હોવાથી તે તેમનું કામ રીતસર કરી શકે નથી. આંખી અડચણ હોવા છતાં પણ ગ્રામ્ય કેળવણીના કામમાં જે ઉત્સાહ હોવો જોઈએ તે માલમ પડતો નથી. બાળવર્ગ અને પહેલા ધોરણમાં છોકરાંને ઘણો વખત રહેવું પડે છે, એટલે ફક્ત ૫૦ ટકા બાળકોજ ઉપલા ધોરણમાં ચડે છે. તેમાંથી પછી ધીમે ધીમે વિદ્યાર્થીઓ ઓછા થતા જાય છે. આવી વંસ્તુસ્થિતિ હોવાને લીધે ધણીજ થોડાં બાળકને કેળવણીનો લાભ મળે છે. શાળામાં વિદ્યાર્થીઓની એછી અને અનિયમિત હાજરી, તેમજ ઘણાં છોકરાંને નીચલા વર્ગમાં ઘણો વખત રહેવું પડે છે તેનાં નીચે પ્રમાણે કારણ છે:—

- (૧) બાળકને તેમના કામમાં રસ પડે એવી રીતે શિક્ષણ આપવામાં આવતું નથી. દા. વાચન : કંટાળાભરેલી અશાસ્ત્રીય રીતે શીખવવામાં આવે છે; તેથી તેને તે વિષય ઉપર પ્રેમ થતો નથી. ટુંકામાં શિક્ષણપદ્ધતિ ખામી ભરેલી હોવાથી બાળકને શાળામાં આવવાનું મન ચડતું નથી.
- (૨) જે શિક્ષણ વિદ્યાર્થીઓને આપવામાં આવે છે તે તેમના જીવનને અનુસરી હોતું નથી. વિદ્યાર્થીની પરિસ્થિતિનો ઉપયોગ કરી જે શિક્ષણની યોજનાની વ્યવસ્થા કરવામાં આવે તો તેમને વધારે રસ પડે એટલુંજ નહિ

પણ તેઓ શાળા છોડ્યા પછી પણ તેમનું કામ વધારે સારી રીતે કરી શકે. જે બાળતો શાળામાં શીખવવામાં આવે છે તેનો સંબંધ તેમના દરેકજાનના જીવન સાથે હોવો જોઈએ. (૩) કેળવણી કેવળ વિદ્યાર્થીના શુદ્ધિવિકાસને માટે હોવી જોઈએ નહિ, પણ તેની સાથે તેનું કર્તવ્ય વધારે સારી રીતે કરી શકે તેવી તે હોવી જોઈએ, એટલે વિદ્યાર્થીના જીવનની તૈયારીરૂપ તે હોવી જોઈએ. જે આ ઉદ્દેશ ધ્યાનમાં લઈ વિપયની વ્યવસ્થા કરવામાં આવે તો વિદ્યાર્થીની સંખ્યા વધે એટલુંજ નહિ પણ તેમની હાજરી પણ નિયમિત રહે, કારણકે માત્રાપ જાણે છે કે થોડા વખત પછી તેમના કામમાં સારી રીતે મદદ કરી શકે એવાં છોકરાં તૈયાર થનાર છે. આ કારણને લીધે અગવડ વેડીને તેમજ ખર્ચ કરીને પોતાનાં છોકરાંને માત્રાપો નિશાળે મોકલશે. હાલમાં સામાન્ય ગ્રામ ઉપર ખાસ મોહ હોવાથી બાળકો જે શીખે છે તે તેમને ઉપયોગી નીવડતું નથી. તેમને શાળાનું શિક્ષણ લીધા પછી જે ધંધો કરવાનો છે તે વધારે સારી રીતે તેઓ કરી શકે એવી તાલીમ તેમને મળતી નથી. આવા સખખથી માત્રાપને તેમનાં છોકરાંને વધારે વખત શાળામાં રાખવાનું મન થતું નથી, કારણકે તેમની કેળવણી તેમની ધારણા મુજબ ફળદાયી નીવડતી નથી. (૪) શાળામાં જે બાળતો શીખવવામાં આવે છે તેનો ઉપયોગ તેમની પાસે તે વખતે કરાવવામાં આવતો નથી. તેમની પાસે હસ્તફોળોનું પુષ્કળ કામ કરાવવું જોઈએ, કે તેને પછી ખેતી કે કારીગરના કામ ઉપર અણગમો ઉત્પન્ન થાય નહિ. દરેક વિદ્યાર્થીને મહેનત એ ઉમદા વસ્તુ છે એવું બાન કરાવી તેના હૃદયમાં તે છાપ ઠસાવવી જોઈએ.

આ પ્રમાણે તેમની દૃષ્ટિ ફેરવવી જોઈએ કે તેઓ શાળા છોડ્યા પછી નોકરી શોધવા ન નીકળે, અને તેમના બાપદાદાને ધંધો સારી રીતે કરી શકે, આવી કેળવણીની ખામીને લીધે ગામડામાં કેળવણીનો ફેલાવો થઈ શક્યો નથી, અને જે કંઈ જે અક્ષર શીખે છે તે થોડા વખતમાં ભૂલી જાય છે. ચાર ધોરણ બણેલા વિદ્યાર્થીઓમાં ધણુંખણું ૨૯ ટકા તો શાળા છોડ્યા પછી થોડા વખતમાં ભૂલી જાય છે. એકંદરે ગ્રામ્યશાળાનું જીવન ખુબ થોડાંજ વર્ષનું હોય છે. ઘણાં છોકરાં વહેલાં આવે છે અને બાળ વર્ગમાં પડી રહે છે તેનું કારણ એ છે કે નાનાં બાળકોને કેળવવા માટે કંઈ પણ ગોઠવણુ હોતી નથી. એકજ વર્ગમાં બાળકોની ઉંમરમાં ઘણો તફાવત હોય છે, શિક્ષણપદ્ધતિ ઘણી જુની હોવાથી

સાક્ષાત્ હોસે હોસે બાળક જન્મ તેને જન્મે પરબો-ગજાતકારે ત્યાં જન્મ છે. વળી ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે હાજરી અનિયમિત હોય છે, એટલે પહેલાં ધોરણમાં જ સગબત ૪૫ ટકા જેટલા છોકરાઓ બિડી જાય છે.

આ બધી પરતુરિયતિનાં કારણ ઉપર જણાવ્યાં તે છે. લોકો કંઈ અણુસમજી નથી તેમજ સુરખ નથી. તેમનામાં વહેવાર સમજસક્તિ હોય છે તેથી એ લોકોનામાં એવી સદજ પ્રેરણા થાય છે કે અમારા બાળકોને ઉપયોગી શિક્ષણ આપવામાં આવે તોજ તે જરાજર લાભદાયી છે, નહિ તો નોકરીની લાલસાથી બળાવવાથી તેમના ધંધાને નુકસાન થાય છે. તે લોકો પ્રત્યક્ષ લાભ અનુભવે એવું શિક્ષણ આપવામાં આવે તો ખીજા દેશોની મારફત અપણે ત્યાં સારાં સંસ્કારી મોટા પ્રમાણમાં પુરુષો અને સ્ત્રીઓ થોડા વખતમાં જોવામાં આવે.

મોટા દોષ એ છે કે વિદ્યાર્થીને જુદા જુદા વિષયનું બહુ જ્ઞાન મળે છે, પણ તેના સંસ્કાર છુટાછવાયા પડવાથી તે જ્ઞાન ફળદાયી નીવડતું નથી એટલુંજ નહિ, પણ તે બરાબર યાદ પણ રહી શકતું નથી, કારણકે ધ્યાનશક્તિ લિન્ન લિન્ન વિષયમાં વહેંચાઈ જવથી મગજ ઉપર દબ છાપ પડતી નથી. બ્યારે સંસ્કાર સચોટ અને વ્યવસ્થિત હોય છે ત્યારે જ્ઞાનમાં વેગ જણાય છે અને તેથી તે ફળદાયી નીવડે છે; માટે જે વિષયનું જ્ઞાન વિદ્યાર્થીને આપવામાં આવે તેનું એકીકરણ અવશ્ય થવું જોઈએ કે જેથી એક વિષયમાં પડેલા સંસ્કાર બીજા વિષયમાં જાગૃત થાય અને આવી રીતનાં પુનરાવર્તન થવાથી તે દંઢ થાય. આ કારણને લીધે વાચન, ગણિત, પદાર્થપાઠ વગેરે વિષયનો ગાઢ સંબંધ બંધાય તેવી રીતની શિક્ષણની યોજના થવી જોઈએ. શિક્ષણનો બાળકની પરિસ્થિતિ સાથેનો સંબંધ અને જુદા જુદા વિષયનું એકીકરણ આ બે ઉપયોગી તત્ત્વો યોજના-પદ્ધતિમાં માલમ પડે છે અને તેથી તેને લીધે વિદ્યાર્થીનામાં આત્મ-વિશ્વાસ, સ્વનિર્ણય, અને વિચાર કરવાના ગુણ આવે છે.

ગામડાંમાં લોકો એટલા બધા રુઢિચૂસ્ત હોય છે કે તેમના જીવનમાં યોગ્ય પરિવર્તન કરવાને માટે તેમને નવીન વિચારની ખાસ જરૂર છે. તેમનું આરોગ્ય શિક્ષકે તેના આદર્શરૂપ વર્તનથી સુધારવું જોઈએ, એ બાબત આગળ ઉપર કહેવામાં આવી છે.

ગામડાંના લોકમાં જે અનેક જાતના હાનિકારક વહેમ હોય છે તે દૂર કરવાની ધણી જરૂર છે. તેને લીધે તેઓ કંઈ પ્રગતિ કરતા નથી, અને કંઈ નવી ઉપયોગી બાબત તેમની રુઢિચૂસ્ત પ્રદર્શિને લીધે તેઓ મહણ કરતા નથી. વળી રુઢિના ચૂસ્ત હિમાયતી હોવા ઉપરાંત તેઓ પ્રારબ્ધ-વાદી હોય છે. આવી તેમની માન્યતા સાત્ત્વિક નથી, પણ તામસિક હોવાથી તે પ્રમાદ અને અંધશ્રદ્ધાને ઉત્તેજન આપે છે. આવી રીતે ગામડાંના લોકનું દષ્ટિબિંદુ ફેરવીને તેમનું જીવન વધારે સુખપ્રદ અને પ્રગતિશીલ કરવું જોઈએ.

શિક્ષક કર્તવ્યનિષ્ઠ હોવો જોઈએ. શિક્ષણની અન્ય બાબત કરતાં બાળકજ શિક્ષકનું લક્ષ્યબિંદુ હોવું જોઈએ. શિક્ષકે પરીક્ષાના કરતાં બાળકના આત્માવિકાસ ને હિતનો વિચાર કરવો જોઈએ. શિક્ષકમાં જ્ઞાન થોડું હશે તો ચાલી શકશે પણ બાળઅભ્યાસ તો તેનામાં અવશ્ય જોઈએ, તેના વ્યક્તિત્વના વિકાસ ઉપર ખાસ લક્ષ આપવું જોઈએ, કારણ કે બાળકની જે આસિપત હોય છે તેનો વિકાસ કરવામાં આવે તો તેથી તેને ધણો

લાભ થાય છે. શિક્ષકે નાના બાળકને બોલવવાના અનેક પ્રસંગો ઉત્પન્ન કરી તેની ભાષાશક્તિ પ્રથમ પ્રધારવી જોઈએ, એ બાળક આગળ કહેવામાં આવી છે, પણ મોટી ઉંમરનાં વિદ્યાર્થી આગળ તેણે પ્રસંગોપાત ઉત્તમ ગદ્ય અને પદ્યના નમુના રસભરી રીતે અને ભાવપૂર્વક વાંચી ખતાવવા જોઈએ. કવિતા રાગ અને તાલ પ્રમાણે ગાઈ ખતાવવાથી વિદ્યાર્થીના મનમાં તે વાંચવાની જિજ્ઞાસા ઉત્પન્ન થાય છે, અને આવી રીતે સાહિત્ય ઉપર તેમને પ્રેમ થાય છે. આ ઉપરાંત શાળાના એકધારી શુષ્ક છવનમાં એટલે રેડવાને માટે તેને સસિક વાર્તા, નાટ્યપ્રયોગ, આનંદ-પર્કટન, શાંતવાચન, વિશેષ વાચન, હસ્તઉલ્લેખ અને વાદવિવાદ જેવી જેટલી અને તેટલી પ્રવૃત્તિ દાખલ કરવી જોઈએ.

આ પ્રમાણે સારો શિક્ષક શાળાનું કામ આકર્ષક બનાવીને વિદ્યાર્થીના છવનમાં વિવિધતા આણે છે અને તેમને વિદ્યા ઉપર પ્રેમ થાય એવી શિક્ષણપદ્ધતિનો તે અમલ કરે છે.

દરે આપણે ગ્રામ્યશિક્ષણની વ્યવસ્થામાં શો ફેરફાર કરીશું તે જોઈએ. ગામડાંમાં ધોરણુવાર વિદ્યાર્થીની સંખ્યા ઓછી હોય છે, એટલે એક શિક્ષકને બે, ત્રણ, ચાર, ધોરણુ એકીવખતે શીખવવાં પડે છે. આ મુશ્કેલી વિદ્યાર્થીઓની ઓછી સંખ્યાને લીધે છે. દરેક ધોરણમાં મોડાં બાળક હોય તો વર્ગદીક શિક્ષક આપી તો નાજ સકાય.

બ્યારે બાળી વરતુરિયતિ હોય ત્યારે તેણે બપોરે ધોરણુના સમૂહ કરીને શિક્ષકની યોજના કરવી જોઈએ. જો એક શિક્ષકને બાળવર્ગથી ચાર ધોરણુ શીખવવાનાં હોય તો તેણે તેના વિભાગ પાઠવાઃ ૧ બાળવર્ગ, ૨. પહેલું તથા બીજું ધોરણુ, અને (૩) ત્રીજું અને ચોથું ધોરણુ. આ પ્રમાણે વર્ગવ્યવસ્થા કરી તેણે એકમાં લેખી કામ હોય ત્યારે બીજા વર્ગોમાં વાચન વગેરે વિષય લેવા જોઈએ. વળી વડા નિશાળાઆને પણ કામ કરવાનું સોંપી શકાય. ધો. ૧ થી અને ૨ થી. બંનેને જાણે એકજ બાળક શીખવવાની હોય તેવી યોજના કેટલાક વિષયની ઘડવી જોઈએ અને બીજા વર્ગોમાં જોઈતો ફેરફાર કરી કામ આગળ ચલાવવું જોઈએ. અલખત આવી શાળામાં ધોરણુ પ્રમાણે પૂરું કામ થઈ શકે નહિ. તેમજ તે વર્ગદીક શિક્ષક હોય તેવા સરા કામની આરા પણ રાખી શકાય નહિ.

વળી તે શિક્ષકને વારંવાર બદલવો જોઈએ નહિ. બાળવર્ગ માટે ખાદોશ, સારી તાલીમવાળો શિક્ષક અવશ્ય મૂકવો જોઈએ. જો સીશિક્ષક

મળે તો વધારે સારું. ચાર ધોરણ સુધી છોકરાછોકરીને સહશિક્ષણવાળી શાળામાં જો સ્ત્રીશિક્ષક મળી શકે તો તે વધારે સારું છે. નાના બાળકની કેળવણી માટે કરકસર કરવી એ દેશને ઘણું નુકસાન કરતી છે એ સ્પષ્ટજ છે. નાનાં બાળકોને કેળવવાની કેટલીક કુદરતી કુનેહ અને સમભાવ તેમનામાં હોય છે. હાલમાં ઘણી શાળાઓમાં પૂરતા શિક્ષક ન હોવાથી જોઈતું શિક્ષણ આપી શકાતું નથી. તેને માટે સારો ઉપાય એ છે કે નાની નિશાળોને બદલે એક સારી મધ્યમશાળા ઉઘાડવી જોઈએ. તેમાં તાલીમવાળા સુશિક્ષિત શિક્ષકો મૂકવાં જોઈએ, અને તેને જોઈતાં સારાં સાધનો પૂરાં પાડવાં જોઈએ.

ન્યાં ગામો પાસે પાસે હોય ત્યાં જુદી જુદી શાળાઓ રાખવાની જરૂર નથી. આવી રીતે ફેરફાર કરવાથી શિક્ષણ સંગીન થશે, અને તેથી તેનું ફળ સારું આવશે. શિક્ષણનો જે મોટો ભાગ ખરબાદ જાય છે તે નકાર્યું જશે નહિ.

ગામડાંના લોકોનું જ્ઞાન વધારવાને કેટલીક શાળાઓ ફરતી હોવી જોઈએ. તેમાં લોકોની અનુકૂળતા પ્રમાણે એ એક માસ શાળા ચલાવવી જોઈએ. પછીથી તે કામ બીજી જગ્યાએ શરૂ કરવું જોઈએ. આવી શાળામાં ઘણા બાહોશ શિક્ષક હોવા જોઈએ; કારણ કે થોડા વખતમાં ઘણું કામ કરવાનું હોય છે. આવી શાળાથી ઘણા ફાયદા થવાનો સંભવ છે, કારણકે પૈસાની અમર્યાદા લીધે આવો પ્રયાસ કરવાની જરૂર છે.

શિક્ષકનું જ્ઞાન તાજું રહે અને સુધરેલી દબથી તે માહિતગાર થાય તેને માટે દરેક તાલુકામાં એક મધ્યમ નમુનાદાર શાળા હોવી જોઈએ. તેમાં સુધરેલી દબ મુજબ કામ થવું જોઈએ. “સુધરેલી દબ” એટલે તેનો અર્થ એ નથી કે ગમે તેવા ફેરફાર કર્યાજ કરવા. પણ જે પદ્ધતિથી અને શિક્ષણની સુક્તિથી જે શાળાની વ્યવસ્થાથી વિદ્યાર્થીઓ સરળ રીતે સંગીન જ્ઞાન મેળવી શકે તેવા સુધારા તેમાં દાખલ કરવા જોઈએ.

કેળવણી એ ઉત્તમ મનુષ્ય ઉપજાવવાની કળા છે. આ વિચારને અનુસરીએ તો નમુનાની શાળા અવશ્ય હોવી જોઈએ. તે બીજી શાળાના કામમાં વેગ અર્પે છે, અને તેમને આદર્શ બનાવે છે. વળી શિક્ષકમાં તેને લીધે જડતા આવતી નથી, તેમજ વિદ્યાર્થીઓને ઉંચા પ્રકારનું શિક્ષણ મળે છે. આવી શાળામાં આસપાસના શિક્ષકોની પ્રસંગોપાત સલાહ ભરાવી જોઈએ. જે સુધારા ત્યાં કર્યા હોય તેનું પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન તેમને આપવું જોઈએ. તે સમંધી પાઠ આપ્યા પછી તેની રસભરી નિખાલસ રીતે ચર્ચા

યથી જોઈએ. ખીજા દેશમાં જે અખતરા થયા હોય તેની માહિતી આપવા પુસ્તકો તથા ચોપાનીઆં શિક્ષકવર્ગને મળવાં જોઈએ. આ પ્રમાણે કેળવણીનું શાસ્ત્ર અને તેની કળામાં સુધારો થવો જોઈએ. આપણી કેળવણીની ઘટના પશ્ચાત્ય દેશને અનુસરી ચએલી હોય છે તેથી કંઈ પદ્ધતિ અનુકૂળ આવે છે તેને માટે અવશ્ય પ્રયોગશાળાઓ તો હોવી જોઈએ.

કેળવણીનું કામ અધર્મ છે અને એ શાસ્ત્ર હમેશાં આગળ વધે છે, માટે કેળવણીના ક્ષેત્રમાં જે શોધખોળ થાય તે કેટલે દરજ્જે આપણને અનુકૂળ છે તે શોધી કાઢવા માટે આવી પ્રયોગશાળાની ખાસ જરૂર છે. પ્રયોગશાળામાં અમુક વિચાર કે પદ્ધતિને અખતરો થયા પછી તેનો શાસ્ત્રી-દષ્ટિએ વિવેક કરી તેનું પરિણામ તારવી કાઢવું જોઈએ અને પછી તેનો લાભ ખીજા શાળાઓને ચોપાનીઆંદારા કે તેમને અવલોકનદ્વારા આપવો જોઈએ.

શહેરમાં આવેલી તાલીમ આપનારી સંસ્થાનો એક મોટો ગેરલાભ એ છે કે તેમાંના શિક્ષકને ગામડાંની ખરેખરી મુશ્કેલીનું મથાઈ જાન હોતું નથી. ગામડાંની શાળાની જેવી પરિસ્થિતિ હોય; તે પ્રમાણે શિક્ષકને તાલીમ મળવી જોઈએ. ગામડાંનાજ વાતાવરણમાં નવીન શિક્ષકે કેળવણી આપવી જોઈએ, કે ન્યારે તેમને ગામડાંમાં કામ કરવાનું હોય ત્યારે તેમને એકદમ મોટો ફેરફાર લાગે નહિ. તાલીમ લઈ નીકળના શિક્ષકને આ રીતે ગામડાંના સંજોગો પ્રમાણે કેળવણી મળવી જોઈએ. જે વસ્તુરિયતિ સાથે સંબંધ છે, તેનો અનુભવ તેમને મળે તોજ તેઓ સરળ રીતે કામ કરી શકે. ટુંકામાં ટ્રેનિંગ કેલેજની દૃષ્ટિ, તેની વ્યવસ્થા, તથા શિક્ષણપદ્ધતિ આમ્યજીવનને અનુકૂળ હોવી જોઈએ. આ કારણે લીધે શહેરની કેલેજના શિક્ષકને ગામડાંના અનુભવ યોગ્ય વખત સેવો જોઈએ કે જેથી તેઓ તેમની યોજનામાં યોગ્ય ફેરફાર કરી શકશે.

આમ્યજીવન શાંત અને નોખું હોવાથી, શિક્ષકવર્ગના ગાનમાં શક્તિ મળી નથી એટલુંજ નહિ પણ ત્યાં અગાનનું વાતાવરણ હોવાથી તેનું ગાન મલ્લું ઝાણું થઈ જાય છે. દિનપ્રતિદિન તેમાં આવી રીતનો બસારો થવાથી તેની ગાનરૂપી મુઠી ધણી ઝાણી થઈ જાય છે, અને પછી તે ટેવના બળને વશ થઈ જાય છે. આનું પરિણામ એ આવે છે કે તે અમુક ગરડમાં કામ કર્યા જાય છે. તેના કામમાં કંઈ નવીનતા જેવામાં આવતી નથી, અને તેથી આખરે વિદ્યાર્થીની કાર્યસાધકતા ધણી કમી ચએલી જેવામાં આવે છે. પદ્ધતિપૂર્વક શિક્ષણને બદલે તેને ગોખણનો

આશ્રય લેવો પડે છે, અને રસને બદલે અર્થહીન પુનરાવર્તન તથા શક્તિના વિકાસને બદલે બહુતર કે યોગ્ય માલમ પડે છે. આવી રીતનાં પરિણામ અટકાવવાને માટે શિક્ષકોને અમુક વર્ષને અંતરે પુનઃ શિક્ષણ (Refresher course) મળે તેવી ગોઠવણ થવી જોઈએ. વિદ્યાન અને સુશિક્ષિત શિક્ષક પાસે રળની અંદર ટુંકા અભ્યાસક્રમના વર્ગની વ્યવસ્થા કરવી જોઈએ કે શિક્ષકનું જ્ઞાન કટાઈ જાય નહિ અને તેમને તેથી શોધ-ખોળનો લાભ મળે જાય. વળી તાલીમ લોધા પછી શિક્ષકમાં પ્રમાદ અને જડતા આવી જાય છે. તે અટકાવવા માટે તેમને લાંબા વખત સુધી કાયમ કરવા જોઈએ નહિ. તેમજ તેમને અમુક વર્ષે થોડાં પુસ્તકો વાંચીને ધરીક્ષા આપવાની ફરજ પાડવી જોઈએ. તેમજ ઉપરી અધિકારીનો રિપોર્ટ ધ્યાનમાં લઈ તેમને કાયમ કરવા જોઈએ, અને પછી તેમના પગારમાં વધારો કરવો જોઈએ. જે શિક્ષક સુશિક્ષિત અને બાહોશ હોય તેને મુખ્ય શિક્ષકની જગા આપવી જોઈએ. જેઓ યંત્રવત્ કામ કરે છે અને જેના કામમાં કંઈ સુધારો જણાતો નથી તેને જવાબદાર જગા મળવી જોઈએ નહિ. ખરી રીતે મુખ્ય શિક્ષક ઉપરજ સાળાના ચેતનનો આધાર રહે છે.

શિક્ષકને જેવી રીતે સારી તાલીમની જરૂર છે તેવીજ રીતે તપાસણી અમલદારને પણ થોડો વખત તેના કામની પદ્ધતિસર તાલીમ મળવી જોઈએ તેને શિક્ષકના આગળ કેળવણીનું ધ્યેય રજુ કરવાનું છે. તેની કેવળ ખસેા કાઢી શિક્ષકને નિરુત્સાહી બનાવવાનો નથી, પણ તેના કામની કદર કરી તે આગળ વધે એવી રચનાત્મક સૂચના કરવાની છે, અથવા સાફ કામ કેવી રીતે થાય તે કરી બતાવવાનું છે. આ કારણને લીધે તપાસણી કરનાર અમલદારની જવાબદારી બારે છે, અને તેથી તેને પણ તેના કામની તાલીમ મળવી જોઈએ. ખરી રીતે તો તેના ઉપર કેળવણીનો સર્વ આધાર છે. ટુંકામાં ગ્રામ્યજાણાની રૂપરેખામાં નીચલી બાબતનો સમાવેશ કરી શકાય:—

(૧) બાળકની પરિસ્થિતિ અને તેની જરૂરિયાત પ્રમાણે અભ્યાસક્રમ હોવો જોઈએ.

(૨) ધંધાદારી તાલીમ તેને મળવી જોઈએ.

(૩) શાળા એ સામાજિક સેવાનું મુખ્ય સ્થળ હોવું જોઈએ.

(૪) શિક્ષકની તાલીમ ગ્રામ્યજીવન ઉત્તમ થાય તે વિચારોને અનુસરી હોવી જોઈએ.

(૫) વહેવાર સૃષ્ટિગ્ન, ખાગ્યાની, હસ્તઉલ્લેખ, નાટ્યપ્રયોગ, પર્પટન જેવી ખાખતો દાખલ કરવી જોઈએ.

(૬) સુશિક્ષિત અને તાલીમવાળા શિક્ષકો જોઈએ. તેમનામાં સામાજિક સેવાની ધગશ હોવી જોઈએ. તેમનામાં પદ્ધતિનું સાફ જ્ઞાન હોવું જોઈએ. ગામડાંની આર્થિક અને સામાજિક સ્થિતિનું તેનામાં સાફ જ્ઞાન જોઈએ. દા-ગૃહવ્યવસ્થા, પાકની સંભાળ, ટોરકેડર, રવચ્છ અને સુધક ધર, સુધરેલી ખેતીની દબ વગેરે.

(૭) શિક્ષકનું જ્ઞાન તાજું રહે એટલુંજ નહિ પણ પદ્ધતિમાં જોઈતો સુધારો થાય એવી ગોઠવણ થવી જોઈએ.

વિશેષ વાચન

શાળાના અભ્યાસક્રમમાં લેખન, વાચન અને સંખ્યાજ્ઞાન એ અગત્યના વિષયો છે. જે માણસ દિસાખ કરી શકતો નથી તેમજ શું લખ્યું છે તે જાણતો નથી તેનાથી સંસારનો કાંઈપણ જાતનો વ્યવહાર બરાબર થઈ શકતો નથી. દરેક સંસ્કારી વ્યક્તિને વાચન તેમજ લખીને પોતાના વિચાર તથા લાગણી સરળ અને સ્પષ્ટ રીતે સમજાવવા જોઈએ. વાચનમાં છાપેલાં કે લખેલાં ચિહ્નો ઉદ્દેશવામાં આવે છે. તે ચિહ્નો અર્થયુક્ત હોય છે તેથી વાચક અર્થ ગ્રહણ કરે છે.

સમાજમાં પરંપરાથી જે સાહિત્ય એકઠું થયું હોય તેનો લાભ વાચનથી આપણને મળે છે. ખરી રીતે જોતાં નિરક્ષર માણસ લાચાર સ્થિતિ ભોગવે છે; કારણકે વાચન વડેજ સાહિત્યના ખજાનાનો ઉપયોગ થઈ શકે છે. આ પ્રમાણે વડિલોપાનિત સાહિત્યનો ઉપયોગ વાચનદ્વારા થાય છે. વળી વાચનથી આપણે ખીજા માણસોના વિચાર જાણી શકીએ છીએ. આ કારણને લીધે દરેક માણસને વાંચતાં આવડવું જોઈએ.

વાચન બે રીતે થાય છે: આરંભમાં અને પછીથી ઠંઠ સાંતમા ધોરણ સુધી વિદ્યાર્થીઓને મોટેથી વાંચવાનું કહેવામાં આવે છે. તેમાં સરળતા, ભાવદર્શન અને અર્થગ્રહણ, એ ત્રણ મુખ્ય ખાખતો છે. શાળામાં મુખ્યત્વે મોટેજ વાચન થાય છે, પણ દુનિયાના વહેવાર માટે તેનો જવલ્લેજ ઉપયોગ થાય છે. જે કોઈ માણસ કંઈ વાંચે છે તે મનમાં કંઈપણ બોલ્યા સિવાય વાંચે છે અને તેથી તે જલદીથી તેનો ભાવાર્થ સમજી શકે છે. આવી રીતે શાંત વાચન વિદ્યાર્થીને વધારે ઉપયોગી છે.

આપણે બાપાના અભ્યાસમાં ફક્ત પાઠ્યપુસ્તકો ઉપરજ સાધારણ રીતે આધાર રાખીએ છીએ. બાયાશિક્ષણનો હેતુ સાહિત્ય ઉપર રુચિ થાય તે ખાસ છે; પણ શાળામાં વિદ્યાર્થીઓ ફક્ત એકજ પુસ્તકનું વાચન કરે તો તે હેતુ ખરે આવતો નથી. ગદ્ય, પદ્ય, વ્યાકરણ, નિર્ણય, વ્યુત્પત્તિ વગેરે બાયાશિક્ષણના વિષયો વિદ્યાર્થીને બીજા પુસ્તકો વાંચવાનું મન થાય તે માટે મદદ કરવા અર્થે છે, એમ બૂલી જવાય છે. જે વિદ્યાર્થી જુદાં જુદાં પુસ્તકો વાંચે છે તો તેને લઈને તેના જ્ઞાનનું બંડોળ વધે છે. તેનામાં જે દૂષમંકુ-કતા હોય તે મટી જઈ તેની દૃષ્ટિ વિશાળ બને છે. તેના શબ્દજ્ઞાનમાં પણ સારો વધારો થાય છે. સારા વિચાર અને લાગણીનો અનુભવ સાહિત્યના વાચનથી થાય છે. પદ્યસાહિત્ય તેમજ મધુર શબ્દ સમૂહનું જ્ઞાન વાચનથી મળે છે. વળી સાહિત્યના અભ્યાસથી શુદ્ધ કદવનાચિત્રો વિદ્યાર્થીના મનમાં ઉત્પન્ન થાય છે તેથી તેને માનસિક આનંદનો લાભ મળે છે.

આ વસ્તુસ્થિતિ ધ્યાનમાં લઈ હાલમાં આપણે ત્યાં કેટલીક શાળામાં વિશેષ વાચનનો મદાવરો કરાવવામાં આવે છે. તેમાં પ્રથમ જરૂરી બાબત પુસ્તકોની પસંદગી છે; કારણ કે યોગ્ય રસબર પુસ્તકો વિદ્યાર્થીને મળે તોજ વાચન વખતે તેના રસમાં કાંઈ ક્ષતિ થાય નહિ અને પાનાં પર પાનાં તે વાંચ્યા કરે. ઘણી વખત વિશેષ વાચન વખતે વિદ્યાર્થીઓ શુષ્ક અને નીરસ ચોપડીઓ વાંચતા માલમ પડે છે. વિષય વાંચતી વખતે વિદ્યાર્થીનું ધ્યાન એક બાબત ઉપરથી બીજી બાબત ઉપર સરળતાથી ચાલ્યા કરે અને આગળ શું આવે છે એ જાણવાને તેને ઉત્કંઠા થાય તોજ વિશેષ વાચનનો હેતુ ફળીભૂત થાય છે. પાઠ્યપુસ્તકનું વાચન ઘણી ઝીણવટથી થાય છે, પણ વિશેષ વાચનમાં તો વિદ્યાર્થીને રસ પડે એવી જેમ બને તેમ વાંચવાની વધારે બાબતો મળે તેવા પુસ્તકની જરૂર છે. નીચલાં ધોરણોમાં અહલુત કે કદ્દિપત વાર્તાવાળા પુસ્તકો પસંદ કરવાં. તેના અંતર્ભૂત રહેલો બોધ નીનિની વિરુદ્ધ હોવા જોઈએ નહિ; તેમજ બાળકના મનોવિકારને ઉશ્કેરે એવાં પુસ્તક તેના હાથમાં મૂકવાં જોઈએ નહિ. વળી પુસ્તક બહુ લાંબી હકીકતવાળાં પણ જોઈએ નહિ. થોડા વખતમાં અમુક વાર્તા વંચાઈ જાય એવી જાતની ચોપડીઓ લેવી. તેમાંની બાબા બાળકના માનસને અનુકૂળ હોવી જોઈએ. તેમાં પ્રાંતિકતા તેમજ કદંગા શબ્દ-પ્રયોગો હોવા જોઈએ નહિ. પુસ્તકોની બાબા શુદ્ધ અને સરળ તેમજ ઉત્તરોત્તર ક્રમમાં સંસ્કારી હોવી જોઈએ. ઉપલા ધોરણ માટે સાદસ, પરાક્રમ, નવલકથા, પ્રવાસના, જીવનચરિત્રના તથા સંવાદના તેમજ દીલ ઉશ્કેરતા

ખનાવનાં પુસ્તકો પસંદ કરવાં. છેક ઉપલા ધોરણમાં સરળ ભાષામાં લખેલાં નાનાં નાટકો વિદ્યાર્થીને વાંચવા આપવં.

વાંચતી વખતે વિદ્યાર્થીઓએ કંઈપણ હોઠ ફડકાવ્યા કે ગચ્છગચ્છાર કયાં સિવાય વાંચવું નેહિએ. વર્ગમાં કંઈપણ અવાજ થયો નેહિએ નહિ. અધરા શબ્દની સમજુતી શિક્ષકે આપવી અથવા ઉપલા ધોરણમાં વિદ્યાર્થીઓને શબ્દોકોપનો ઉપયોગ કરતાં શીખવવું. તેમણે જે કંઈ વાંચ્યું હોય તેમાંથી સારા શબ્દો કે શબ્દસમૂહ તથા વિચારનું ટાંચણ જુડી નોટશુકમાં કરી રાખવું. વળી શિક્ષકે પ્રસંગોપાત વિદ્યાર્થી સાથે જે બાબત વાંચી હોય તેની વાતચીત કરવી. જે એ બધા વિદ્યાર્થીને વાચવાનું પુસ્તક સામાન્ય હોય તો શિક્ષકે વાચન થયા પછી તરતજ તે સંબંધી વિદ્યાર્થીઓ એક બીજાને સવાલ પૂછે એવી ગોઠવણ કરવી. આરંભમાં તો પાચેક સત્તલ કાળા પાટીઆ ઉપર લખી તેમના જવાબ શોધવાના હોય એમ પુસ્તકનું વાચન કરાવવું જરૂરનું છે; કારણકે તેથી વાંચતી વખતે તેમને તે બાબત ઉપર ખાસ લક્ષ આપવું પડે છે. જે શિક્ષક દરેક બાળક મહીને કેટલું વાંચે છે તેની નોંધ રાખે તો તેથી વધારે ફાયદો થવાનો સંભવ છે. અમુક બાળકે કેટલાં પુસ્તક વાંચ્યાં તેનું માપ તે ઉપરથી જણાઈ આવે છે.

જે વિદ્યાર્થીને વાચનમાં રસ પડે અને પુસ્તક ઘેર લઈ જવાની માગણી કરે તો તેને શિક્ષકે હિતજન આપવું વિદ્યાર્થીઓએ જે પુસ્તક વાંચ્યું હોય તેની ફક્ત મઝા માણવા દેવાનો સંતોષ નહિ માનતાં એક કમલું આગળ જઈ તેમણે જે વાંચ્યું હોય તેનો ઉપયોગ કરવો. તેમને પ્રસંગોપાત વાગેલી દડીકતનો સંબંધપૂર્વક વર્ગમાં વર્ણન કરવા કહેવું. બાળકો આરંભમાં તો ઘણું થોડું બોલશે. તેમનાં વાક્યો સંબંધ વચરનાં અને તૂટક માલમ પડશે, પણ મદાવરો થતાં તેઓ સંબંધપૂર્વક રીતસર બોલી શકે છે. હવે શિક્ષકે વાચનના ત્રિપય સંબંધી જે કંઈ વાતચીત કરી હોય તે લખી લાવવા તેમને કહેવું. જે કાઈ કાઈ પ્રસંગે તેમની પાસે આવી રીતે લખાવવામાં આવે છે તો તેઓ ખ્યાનપૂર્વક વાંચે છે અને તેમના મનજ ઉપર પડેલા સંસ્કાર વધારે દઢ થાય છે.

ચુંવાળ વિષે કાંઈક

દડાણુ -

નિરમગમ તાલુકાના ચુંવાળ પ્રદેશ વિષે કેટલીક દડીકત આપણે અમોઉ નેહિ મધા. આ બાગની પ્રજા જુના કાગથી બદાદુર અને કૌય -

વાન ગણાય છે. કાળક્રમે આ શૈય નિયમનના અભાવે હુંદકાટ અને ચોરીના રૂપમાં પરિણમવા શક્યું. સુવાળના આખા પ્રદેશમાં ઉનાળાના દિવસોમાં મુસાફરી કરવી એ ભયભરેલી ગણાતી અને અત્યારે પણ એ ભય લોકોના મનમાંથી ગયો નથી. લૂટકાટ કરનારાઓના ઘોડા અને લોકડાની કાતરોના ઉપયોગનો અનુભવ ઘણાને થતો કહેવાય છે.

દદાણા એ સુવાળના મધ્ય ભાગમાં એક નાનું ગામડું છે. સુવાળના ધણી કાનોજી ઠાકોરના મરજ પછી સુવાળના ૪૪ ગામો તેમના વારસોમાં વહેંચાઈ ગયાં. આજે રક્તે રક્તે નાના ગામડાઓમાં નાની નાની ઠંકરાતો ઉભી થઈ. તે સુજબ દદાણામાં પણ ઇ. સ. ૧૮૨૫ ના અરસામાં જેહાજી ભગુજી નામના ઠાકોર રાજ્ય કરતા હતા.

એમના વખતમાં ગુજરાતમાં અંગ્રેજી અમલની શરૂઆત થતી હતી. ગાયકવાડ અને પેશવા આ સમયમાં ગુજરાત અને કાઠિયાવાડમાં ફરીને યોધ વગેરે ઉધરાવતા અને દશેરા પછી તેમના લશ્કરો આવી ઉધરાત કરવાને નીકળતાં.

ઇ. સ. ૧૮૧૮ માં પેશવાઈ સત્તાનો અસ્ત થયો અને ગાયકવાડની સત્તા પ્રબળ બની. આ સમયે દદાણામાં જેહાજી ઠાકોરની સત્તા ચાલતી હતી. જેહાજીએ ગાયકવાડની સત્તાને માન આપ્યું હતું અને દર વરસે ગાયકવાડ તરફથી તેમને સુવાળની ચોકી બદલ અમુક રકમ વર્ષાસન તરીકે મળતી હતી. જેહાજીને પોતાની ઠંકરાતના બદલામાં ગાયકવાડના કઢીના સુબાને અમુક રકમ ભરવી પડતી. કેટલીક વખત આ રકમ ભરવામાં કમર થતી અને પરિણામે તેમને કઢીમાં રોકાવાની ફરજ પડતી. આવા વખતે જેહાજીનાં માણસો આસપાસના ભાગોમાં હુંદકાટ કરી નહીં કરેલા આકડાની રકમ ભરી દેતા અને ઠાકોરને આવી રીતે મદદ કરતા.

દદાણથી ૧૦ ગાઉ દૂર દસાડાનું રાજ્ય છે. જેહાજીનાં માણસો દસાડાનાં ગામડાંઓમાં ફરી લૂટકાટ કરતા હતા અને તેથી દસાડા અને દદાણાનો સંબંધ ધસાતો ચાલતો હતો.

તે વખતે દસાડાના તાબે વરગોર નામનું ગામ હતું. વરગોરમાં આંખો પાવરો નામનો એક નાડોદો પટેલ રહેતો હતો. દસાડાના દર-બારને તેણે એક વખત કહ્યું કે “ અમારા રાજ આપ છે છતાં અમારા પર ખરી સત્તા તો દદાણાના ઠાકોર જેહાજી ભગુજીની છે. તેમના માણસોને અમારે જતાં આવતાં ખાવાપીવાનું અને ધોડાંઓને ધાસ ચારો

આપવાં પડે છે અને ન આપીએ તો હુંટફટ થાય છે, તેથી અમારા પર ખરી સત્તા તો તેમનીજ ગણાય”.

આવી ફરિયાદ થતાં દસાડા દરખાસ્તના કુવરો વરભોર આવ્યા અને જેઠાજી સાથેનું વેર દૂર કરવા પ્રયત્નો શરૂ થયાં. જેઠાજી પોતાનાં માણસો સાથે દસાડાના કુવરોને મળવા વરભોર ગયા અને મેળાપ થાય તે પહેલાં અકસ્માત વરભોરથી બંદૂકના અવાજ સંભળાયા. જેઠાજીને આમાં દુગો ડાગ્યો અને પરિણામે યુદ્ધના મંડાણ મંડાયા, અને બંને આત્મીયો દેહશોક માણસો મરાયાં.

દસાડા દરખાસ્ત આ બાબતની ફરિયાદ ગાયકવાડ સરકારને કરી. ગાયકવાડે કંપની સરકારની મદદથી દદાણુને વશ કરવા મોર સાહેબની સરદારી નીચે એક ફોજ મોકલી. ફોજે દદાણુને ઘેરા લાલ્યો અને લકાઈ શરૂ થઈ. જેઠાજી હાકોર અને તેમનાં માણસો દદાણુમાં એક વડની નીચે આવેલા વેરાઈ માતાના દેવળમાં ભરાયાં. સંગ્રામમાં શક્તિના દેવળનું શિખર પડ્યું અને લોકોમાં અભરાટ શરૂ થયો. જેઠાજીનાં માણસોમાંથી એક ભણે ગોળા છોટી અને મોર સાહેબને ઠાર કર્યો. આથી આ ફોજ પાછી ગઈ. થોડા દિવસ બાદ મોટું લશ્કર મોકલવામાં આવ્યું, જેઠાજી હાકોરને પકડવામાં આવ્યા અને તેમનાં માણસો આસપાસના ગામડાંઓમાં ભરાઈ ગયા. દદાણુને ૪૨ વરસ ઉત્તર રાખવાનું નક્કી કરવામાં આવ્યું.

ગામના બ્રાહ્મણ, વાણીયા, પટેલો વગેરેએ નજીકમાં ચીંછણ નામનું ગામ વસાવ્યું અને ત્યાં જઈ રહ્યા. દદાણુ તદ્દન તારાજ કરવામાં આવ્યું અને ગામ વળાઈ ખેડીને સાફ બનાવવામાં આવ્યું.

જેઠાજી હાકોરને અમદાવાદની જેલમાં લઈ જવામાં આવ્યા અને તેમને ૧૮ વર્ષની જેલની શિક્ષા ફરમાવવામાં આવી. કહેવાય છે કે આ શિક્ષા સાંભળીને જેઠાજી બોલી ઉઠ્યા કે ૧૮ વર્ષમાં તો હું ફરી જન્મ લઈ થોડે ચડતો થઈ શકું. જેલમાં તેમને કામ સોંપવામાં આવ્યું જે કરવાની તેમણે સાદ ના દહી અને ઉંમ તોફાન મચાવ્યું જેના પરિણામે તેમને પોતાનો જીવ ખોલો પડ્યો.

જેઠાજીનાં માણસો, જે આસપાસની જગ્યાઓમાં નાસી ગયાં હતાં તેઓ હુંટફટ કરી લોકોને ધણે ત્રાસ આપતાં હતાં. આ અટકાવવા પનારના હાકોર માનાજીએ અંગ્રેજ સરકારને વિનવિ કરી કે દદાણુને ફરી વસાવવામાં આવે અને હાકોરની જમીન પાછી આપવામાં આવે તો આ તોફાન અટકે. માનાજી હાકોરની આ ભલામણથી દદાણુની ૪૫ વરસની દીપ ઘટાડીને ૧૮ વર્ષમાંજ સરકારે ગામ ફરી વસાવવાની પર-

વાનગી આપી અને અસલની માફક વફાદાર રહી રાજ્યને મદદ કરવા બદલ દદાણાના હાકોરાને જે રકમ પ્રથમ મળતી હતી તે ફરી શરૂ કરવામાં આવી. અત્યારે પણ તેમના વંશજોને ઓર ગ્રાસના આશરે રૂ. ૫૦૦ સરકાર તરફથી મળે છે. ફરી આખાદ બનેલું દદાણા ઠેક બહુચરાણના નાકા સુધીના પ્રદેશની ચોકી બદલ મુસાફરો પાસેથી પૈસા મેળવતું, જે હાલમાં પંદર વીસ વર્ષથીજ બંધ થયું છે.

આ આખા પ્રસંગનો ઇતિહાસ ગ્રામ્ય ભાષામાં રાસડાના રૂપમાં રચાએલા એક પ્રચલિત કાવ્યમાં સચવાઈ રહેલો છે અને વીરમગામ તાલુકાના બળાણીઆઓ આ રાસડો દેલક અને વાઘ સાથે અત્યારે પણ ગાય છે. દદાણાના ગામના પાદરે અત્યારે કેટલાક પાળીઆઓ નજરે પડે છે અને તેમના પર સંવત ૧૭૨૦, ૧૭૬૭ તથા ૧૮૬૯ ની સાલના કેટલાક સેજો મળ્યા આવે છે, પણ તે સંબંધી વિશેષ હકીકત ઉપલબ્ધ થતી નથી.

હાલમાં દદાણું એક નાનું તાલુકદારી ગામકું છે અને લક્ષ્મીમાં તથા જોગણીમાં આખાદ ન હોવા છતાં ચુંવાળના હુંટકાદીઆ પ્રદેશમાં ચોકીના કામમાં તેની ખ્યાતિ પૂર્વના જેવી ગણાય છે. દદાણાની હાલની વસ્તી ૬૫૦ ગાણમેની છે, જેમાં ૨૦૦ હાકરડાઓ, ૪૮૦ કાળાઓ અને ૫૦ પટલીઆઓ વસે છે. જાહણ, વાળીઆ રખારી અને ઢેડની વસ્તી પ્રમાણમાં ઓછી છે. ગામમાં એક નાની નિશાળ છે જેમાં ૩૦ છોકરાંઓ ભણે છે નહકમાં આવેલું ઝાંઝરવા નામનું ગામકું દદાણાને તાળે છે.

મનસુખરામ મણિશંકર દ્વિવેદી

આસી. ડે. એ. ઇ. અમદાવાદ

જગતના લિન્ન લિન્ન પ્રદેશોનું લોકજીવન

“ પરમેશ્વરની છે પ્રજા, આ સવળો સંસાર,
એક કુટુંબી આપણે એક પિતાપરિવાર;
કાળા ગોરા કોઈ છે, ધનહીણા ધનવાન.

કહો ન દલકો કોઈને સધળા એકસમાન.” (દશપતરામ)

બુગોળશિક્ષણમાં લોકજીવનને ગ્રાધાન્ય આપવામાં આવે, તો ઉપરની પંક્તિઓમાં દર્શાવેલ વિશ્વજંદુત્વનું બીજરોપણ કંઈક અંશે આપણી યાગા-ઓજા કરી શકે. કોઈપણ પ્રજાના જીવનને ધડનાર ત્યાંની વિશિષ્ટ પરિસ્થિતિ

છે. એ પરિસ્થિતિના લાન સાથે લિન્ન લિન્ન પ્રજ્ઞઓના જીવનનો સામાન્ય પરિચય વિદ્યાર્થીઓને કરાવવામાં આવે, તો ફિરંગીઝ લોકોને લગાયક તથા હુંદારા કહીને, નિશ્ચીને કાળા તથા એલી કહીને અને પિગ્મીને દોંગણા તથા કર કહીને તેમના તરફ દર્શાવાતો તિરસ્કાર દૂર થાય. કાળા, ગોરા, પીળા અને તામ્રવર્ણી એવા રંગભેદો પ્રજ્ઞઓ વચ્ચે હાલ ધૂણાને ઉત્પન્ન કરી રહ્યા છે તે દૂર થાય અને સુધારાને શિખરે પહોંચેલી પ્રજ્ઞઓ અન્ય પ્રજ્ઞઓને અસંસ્કૃત, પછાત અને જંગલી ગણી તિરસ્કાર દિટ્થી જુએ છે તેમાં પણ કંઈક પરિવર્તન થાય. વિદ્યાર્થીઓને પ્રત્યેક પ્રજ્ઞના લોકજીવનનો સામાન્ય પરિચય કરાવવો એ ભૂગોળશિક્ષણમાં અતિશય અગત્યની બાબત છે, પણ હાલ તેનું છેકજ વિસ્મરણ થાય છે, એ ખરેખર શાચનીય છે.

લોકજીવનનો આધાર કુદરતી પરિસ્થિતિ પર છે. ખોરાક, પહેરવેશ, રીતરિવાજ, ધંધો, મકાન એ સર્વનું નિર્માણ કુદરતી પરિસ્થિતિ પ્રમાણે થાય છે. જે પ્રદેશમાં ખેતીને માટે જરાએ અનુકૂળતા ન હોય, ત્યાંના લોકો માટે ભાગે માંસાદારી હોય એ દેખીતુંજ છે. જ્યાં ખારે માસ પીવાને માટે પણ પૂરતું પાણી ન મળી શકતું હોય, ત્યાંના લોકો શરીર અને વસ્ત્રની સ્વચ્છતા ન રાખી શકે એ પણ દેખીતુંજ છે; તેમજ જ્યાં લમણાં બાળી નાખે એટલો સખ્ત તાપ ખારે માસ પડતો હોય, ત્યાંના લોકો વર્ષો કાળા અને સૂરત પ્રકૃતિના હોય એ પણ દેખીતુંજ છે. આ અદ્દાટ પૃથ્વી પર સુધારાના શિખરે પહોંચેલી પ્રજ્ઞઓથી માંડીને છેક પશુજીવન ગાળતી જંગલી પ્રજ્ઞઓ સુધીની અનેકવિધ પ્રજ્ઞઓ વસે છે. જે આપણી જુદી જુદી પ્રજ્ઞઓનું જીવન, અને તે ઘડવામાં ત્યાંની કુદરતી પરિસ્થિતિ એ બન્નેને કાર્યકારણના સંબંધરૂપે સમજાવે, તો આપણા કરતાં જુદી તરેહનું જીવન ગાળતી પ્રજ્ઞઓ પ્રત્યેની આપણી ધૂણા જરૂર દૂર થાય. તેટલા માટે જગતની કેટલીએક પ્રજ્ઞઓના જીવનનો ટુંક પરિચય ત્યાંની કુદરતી પરિસ્થિતિ સાથે આપવામાં આવેલો છે.

(૧) ફિરંગીઝ લોકો

મધ્ય એશિયામાં ધાસનાં જે અદ્દાટ મેદાનો છે, તેનો વિસ્તાર યુરોપ કરતાં પણ વધારે છે. એ મેદાનોમાં ઝાડપાત જવલેજ જોવામાં આવે છે. જ્યાં જુઓ ત્યાં ધાસ, ધાસ ને ધાસજ દેખાય છે. અમે તે દિશામાં સેંકડો માધવ આપ્યા જઈએ તોએ ધાસ સિવાય કશુંજ નજરે પડતું નથી. એ પ્રદેશ જાણે ધાસનો એક મહાસાગર હોય નહિ તેવો છે. આ પ્રદેશમાં

સૌન્દર્યનો ખરો બહાર વસંતમાં હોય છે, પણ તે છેકંજ અદ્વકાલીન છે. શિયાળામાં પડેલો બરફ વસંત ખેસતાંજ પીગળી જીમિ બીની થાય છે, અને થોડાજ દિવસમાં તો ધરતીમાતા સેંકડો માઈલના વિસ્તારની ઘીલી સાડી ધારણ કરી લે છે. પણ આ ભલકો થોડાજ દિવસ રહે છે. ધાસ માસ દોઢ માસમાં તો ઉગી, વૃદ્ધિ પામી, ફૂલફળથી સમૃદ્ધ થઈ પોતાનું જીવન પૂરું કરી નાખે છે. જ્યારે એ ધાસ પર સેંકડો માઈલના વિસ્તારમાં પુખ્તો ખીલ્યાં હોય, ત્યારે ત્યાં ફરનાર પ્રવાસીને એમજ લાગે કે કુદરતે અહીં સૌન્દર્ય વરસાવવામાં જરાએ ન્યૂનતા રાખી નથી, પણ એ પ્રમાણેનું દૃશ્ય ચાર દહાડાના ચાંદરડા સરખું છે. ગીધનો પ્રખર તાપ પડતાંજ બધું ધાસ પોતાની જીવનયાત્રા પૂરી કરી સુકાઈ જાય છે અને તે પ્રદેશ ખાવા ધાય તેવો સૂકો બની જાય છે. ધાસનો આ વિશાળ સાગર સ્ટેપ્સને નામે અને તેની અંદર રહેનારા લોકો ફીરગીજને નામે ઓળખાય છે.

ફિરગીઝ લોકોનું જીવન ભટકતું છે અને તેમનો ધંધો પશુપાલનનો છે. તેઓ ઘેડાં, જાંટ, ઘેટાં, બકરાં અને ઢોરના મોટાં ટોળાં રાખે છે. તેમની મિલકતનું માપ પૈસા, દરદાગીના, મકાન કે ખેતરનાડીથી થતું નથી પણ પશુઓની સંખ્યાથી થાય છે. પ્રત્યેક ફિરગીઝ કુટુંબની પાસે હજારોની સંખ્યામાં પશુઓ હોય છે, અને ધનિક કુટુંબનાં પશુઓની સંખ્યા તો લાખથી અંકાય છે.

ફિરગીઝ લોકો પોતાના જીવનની બધી જરૂરતો પોતાનાં પશુઓમાંથીજ મેળવે છે. જગતની અન્ય પ્રજાઓના સમાગમમાં તેઓ બહુ ઓછા આવે છે. તેમનો ખોરાક માંસ અને દૂધ એ બેજ વસ્તુ મુખ્યત્વે કરીને છે, અને તે બંને તેમનાં પશુમાંથી મળી રહે છે. મકાન તરીકે તંબુનો ઉપયોગ કરે છે. તે તંબુ ઘેટાના જીનની ફેસ્ટમાંથી બનાવે છે. ઉંટના વાળમાંથી સુંદર શેતરંજીઓ અને આલીચા બનાવે છે, તે તંબુમાં પાથરવા તરીકે કામ લાગે છે. વાસણો અને ધણોખરો સરસામાન ચામડાંનો બનાવે છે, કેમકે ચામડાનો તેમને તોટો નથી હોતો, અને ચામડાનાં વાસણો ભટકતા જીવનને માટે બહુજ અનુકૂળ થઈ પડે છે. સામાન ભરવાનાં પાકિટ, પ્રવાહી પદાર્થ રાખવાના કુદ્દા અને પાણી રાખવાની મશકો પણ ચામડાની જ હોય છે. તેમના ખોરાકમાં જીનનાં વંચો અને ચામડાંની વસ્તુઓ હોય છે તે પણ તેમને બહાર લેવા જવી પડતી નથી. ધનિક લોકો ચોખ્ખા અને ધરતો લોટ કવચિત્ વાપરે છે. તે તેઓ આ પ્રદેશમાં થઈને પસાર થતા વેપારી કાફલાઓ પાસેથી ખરીદી લે છે. ખાદ્ય તો બધી

પીએ છે. ઉનાળાનાં વખતમાં તેઓ દોરાને કાપતા નથી, ત્યારે તેમના ખોરાક એટલું દૂધજ હોય છે. દૂધમાંથી તેઓ દહીં, છાસ, પનીર અને કુમીસ બનાવે છે.

દુધકાળ કે રોગને લીધે કોઈ કુટુંબનાં ઘણાંખરાં પશુઓનો નાશ થઈ જાય છે, ત્યારે નિરુપાયે તે નાનાં પાયા પર ખેતી કરવાનું કામ કરે છે, પણ એ ધંધો તેનામાં ઘણોજ દસઠો ગણાય છે. ખેતી, વેપાર અને રથાથી જીવનને તેઓ અતિશય ધિછારે છે. એટલે ખેતી કે વેપાર નિરુપાયેજ કોઈ કરે છે. બાકી તો એટ રથજથી બીજો રથજે ક્યાં કરવું, રવતન રહેવું, ચાંદનીમાં આકાશરૂપી છત નીચે સૂઈ રહેવું, આ બધી તેમના જીવનની ભાગ છે. કિરગીઝ બાળકો આખો દિવસ વંછેરાં, વાછર અને લવારાં સાથે રમે છે, અને રાત્રે તેમની સાથે સૂઈ રહે છે.

કિરગીઝ લોકોના કુટુંબમાં માણસોની સંખ્યા જેમ વધારે, ધનિક, વધારે બળવાન અને વધારે પ્રતિષ્ઠિત ગણાય છે કારણકે કુટુંબમાં માણસોની સંખ્યા જેમ વધારે હોય, તેમ પશુઓની અધિક સંખ્યા રાખી શકાય છે. જો કુટુંબમાં માણસો ઘોઠા હોય, તો પોતાનાં વધારાનાં પશુઓ બીજા કુટુંબને આપી દેવાં પડે છે. આ કારણથી પૈશાદાર કિરગીઝ અનેક સ્ત્રીઓ પરણે છે અને ઘણાં છોકરાંને પિતા થવા તથા સંખ્યાબંધ તોફારોનો માલિક થવા ઇચ્છા રાખે છે. કિરગીઝ કુટુંબમાં એક પુરુષને સો સંતાન હોવા એ કંઈ અસાધારણ જેવું નથી. આ લોકોમાં અવલક્તા કુટુંબની પ્રજા જોઈએ અંશે છે, તેટલે અંશે બીજી કોઈ પ્રજામાં જન્મદેવ હશે! આ બધી પરિસ્થિતિને પરિણામે તેમનામાં કુવામિમાનની લાગણી બહુજ તીવ્ર હોય છે. પ્રત્યેક કિરગીઝ પોતાના દસ પંદર પૂર્વજોનાં નામ તેમના જીવનના વિશિષ્ટ પ્રસંગો સાથે ધાર્મિક આખ્યાયિકાની માફક મગરૂરીથી વર્ણવે છે. તેમનામાં મુખીની સત્તા નિરંકુશ છે.

છેલ્લાં પાંચ હજાર વર્ષમાં તેમની જીવનપદ્ધતિમાં જરાએ ફેરફાર થયેલો નથી, જો ખરેખર આશ્ચર્ય પામવા જેવું છે. આજથી પાંચ હજાર વર્ષમાં પહેલાં દિવસ બાપામાં લખાએલા ધર્મગ્રંથોમાં રહેતી વતનીઓનો જેવો જીવનક્રમ વર્ણવેલો છે, તેવાજ જીવનક્રમ આજે પણ તેમનામાં જોવામાં આવે છે, એટલે આ ધાસના મહાસાગરમાં અર્વાચીન સુધારો ડોઝીડ પણ ફરી શક્યો નથી.

પોપટલાલ અંગાણી

વિલાયતની શાળામાં શું જોશો.

આપણે દિલ્લાસીઓ વિલાયતની શાળા જોવા જઈએ છીએ ત્યારે પ્રથમ તો તેની સ્વાભાવિક સિસ્ત આપણને આકર્ષે છે. આ સિવાય બાળકોની નિયમિતતા, શિષ્ટ બાપા, સારી રીતભાત, કાર્યનિષ્ઠા, બીજાઓને માટે માનની લાગણી, સ્વમાનશીલતા, અને વાણી અને વર્તનમાં સત્ય વગેરેથી આપણે પ્રસન્ન થઈએ છીએ. આ મુદ્દાઓને અનુવક્ષીને તે શિક્ષકો બાળકોથી માંડીને માધ્યમિક શાળા સુધી શિક્ષણ આપે છે. સાથે સાથે આરોગ્ય અને સૌંદર્યની કદર, સ્વચ્છતા વગેરે જે સુંદર આત્માનાં આવશ્યક લક્ષણો છે તેના સંસ્કારથી બાળકો અને બાલિકાઓને સંસ્કારી બનાવે છે. બાળવર્ગ જોઈશું તો બાળકોની કામ કરવાની ચોક્કસાઈ અને

હોકરાઓ માટેની વર્નાક્યુલર ફાઇનલ પરીક્ષા, ઉત્તરભાગ નં. ૧૪૦૭૪

આથી જાહેર કરવાનાં આવે છે કે ઉત્તર ભાગમાં હોકરાઓ માટેની વર્નાક્યુલર ફાઇનલ પરીક્ષા તા. ૨૯ મી માર્ચ ૧૯૩૩ને શુક્રવારે અને તે પછીના દિવસોએ નીચેનાં સ્થળોએ લેવામાં આવશે:—

અમદાવાદ

ભરૂચ

નડિઆદ

સુરત

ગોધરા

૨. સરકારી પરીક્ષા તા. ૨૦ મી સપ્ટેમ્બર સને ૧૯૨૮ ના મુંબઈ વર્નમેન્ટ ગેઝેટના ભાગ પહેલાના પૃષ્ઠ ૧૯૬૮ થી ૧૯૭૧ સુધીમાં પ્રગટ થયેલી તા. ૧૯ મી સપ્ટેમ્બર ૧૯૨૮ ની નં ૨૨૮૮ની ડેવલપીખાતાની સરકારી જાહેરખબરમાં જણાવ્યા મુજબ લેવામાં આવશે.

૩. દરેક સ્થળે પરીક્ષાનું કામ કમિટીને હસ્તક રહેશે. અમદાવાદ, નડિઆદ, ગોધરા, ભરૂચ અને સુરતની સરકારી હાઇસ્કૂલોના હેડમાસ્ટરો તે તે સ્થળોની પરીક્ષક કમિટીના પ્રમુખ તરીકે કામ કરશે.

૪. નક્કી કરેલું હાપેલું ફોર્મ જારીને ઉમેદવારોએ પોતાની અરજી તથા પરીક્ષાની ફીના રૂ. ૩), જે સ્થળે પોતે પરીક્ષા આપવા ઇચ્છતા હોય તે સ્થળોની પરીક્ષક કમિટીના પ્રમુખ ઉપર તા. ૧૫મી ફેબ્રુઆરી ૧૯૩૩ સુધીમાં કે પહેલાં મોકલી આપવી; તે તારીખ પછી મળેલી અરજીઓ ધ્યાનમાં લેવામાં આવશે નહિ.

પરીક્ષા માટેની અરજીનું ફોર્મ પ્રેસિડેન્ટ કનેથી વગર ફીએ અરજી કરવાથી મળી શકશે.

૫. અભ્યાસક્રમની ચોપડીઓનાં નામ તા. ૫ મી નવેમ્બર ૧૯૩૧ ના મુંબઈના સરકારી ગેઝેટના ભાગ ૨ જાના પૃષ્ઠ ૨૨૦૪ માં પ્રગટ કરવામાં આવ્યાં છે.

૬. દરેક પુરૂષ વિદ્યાર્થીનું તા. ૧ લી એપ્રિલ ૧૯૩૩ સુધીમાં ૨૫મું વર્ષ પૂરું થયેલું હોવું જોઈએ નહિ, અને જે જિલ્લામાં પરીક્ષા આપવા માગતા હોય તે જિલ્લામાં છેલ્લા ૭ માસ સુધી તે રહ્યા હોવા જોઈએ.

૮. તા. ૩૦ મી જુન ૧૯૨૮ ના નં. ૪૨૪૮ ના કેળવણીખાતાના સરકારી હુકમની રૂએ મંજૂર કરવામા આવેલા અને તા. ૫ મી જુલાઈ ૧૯૨૮ ના મુબઈના સરકારી ગેઝેટના ભાગ ૧લાના પૃષ્ઠ ૧૩૬૮-૧૩૮૫મા પ્રગટ કરેલા ઉર્દુ-ગુજરાતી અને ગુજરાતી-ઉર્દુ ધોરણો પ્રમાણે ઉર્દુમાં લેવાની, ઉર્દુ ઉમેદવારો માટેની વર્તીકયુક્ત શાકનલ પરીક્ષા પણ સદરહુ રચણાએ તેજ વખતે લેવામા આવશે.

૯ તા. ૬ ટી જુલાઈ ૧૯૨૫ ના નં. ૧૧૯૯ ના કેળવણીખાતાના સરકારી હરાવની રૂએ અને તા. ૯ મી જુન ૧૯૨૮ ના નં. ૧૧૯૯ ના કેળવણીખાતાના સરકારી હરાવની રૂએ મુધારેલા ખેતીકામના ઔચિત્ક અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે પરીક્ષા આપનાર ઉમેદવારોની પરીક્ષા અમદાવાદ, નડિયાદ, ગોધરા, લાડવઝ અને સુરત એ રચણાએ તેજ સમયે લેવામા આવશે.

ઉ. ભા. ના. મે. એ. ઈ. સાહેબની } (અગ્રેજીમાં સહી) એસ. એસ. ઓફિસ, અમદાવાદ.	(અગ્રેજીમાં સહી) એસ. એસ. કેમેરોન
તા. ૧૩ મી જાન્યુઆરી ૧૯૩૩	એ. ઇ.સ. ઉત્તર ભાગ.

(ઉ. ભા. ના. મે. એ. ઈ. સાહેબના તા. ૧૩-૧-૩૩ ના ૫૧ નં. ૧૪૦૭૬ના હુકમ અનુસાર)

ખાળકોને રમત સાથે જ્ઞાન આપવા માટે પાંચ રંગમાં
છાપેલા સાહિત્યોની

ગણિત પ્રવેશ પેટી (લેખકની)

ઘણા મુધારા વધારા સાથે કિં. માત્ર રૂ. ૪)

ઉત્તમ અભીપ્રાયો મળ્યા છે. એક પેઠી મંગાવી ખાત્રી કરો.

ગણિત પ્રવેશ પુસ્તક ૧ હું કિં. ૦-૨-૬ સિદ્ધક આવૃત્તિ કિં. ૦-૬-૦

રોખ પ્રદર્શન:—ગણિત પ્રવેશ ઓફિસ-રાજકોટ.

ચિત્રચુક્ત મૂળાક્ષર

સામ્રજ ૨૦x૩૦

કિંમત ૦-૪-૦

‘આથી જ’ સુધી જુદા જુદા રંગીન ચિત્રો સાથે મૂળાક્ષરો આપવામાં આવેલ છે. ઉપરાંત ૧ થી ૧૦ સુધીના અંકો સંખ્યા પ્રમાણે ચિત્રો મૂકીને ખતાવેલ છે.

નાની વયમાં બાળકોને ચિત્રો જોવાનો શોખ હોય છે તેથી આ નકશાના આકર્ષક ચિત્રોથી બાળક ખુશ થશે, તેમજ મૂળાક્ષરો એકદમ થોડી મહેનતે શીખી જશે. આજેજ એક નકલ તમારા માટે ૦-૪-૦ ની ટિકિટા ખીડીને મંગાવો:-

આ નકશાના ચિત્રો બાળકના પરિચયનાંજ પસંદ કરવામાં આવેલ છે તેથી ગમત સાથે જ્ઞાન મળે છે. પાંચ રંગમાં સરસ કાગળ ઉપર છાપવામાં આવેલ છે.

વારનીસ કરેલા લાકડીવાળા નકશાની	કિં. ૧-૦-૦
લાકડાની પટ્ટી ઉપર ચોઠેલા મૂળાક્ષરની પેટી „	૧-૦-૦
ચિત્રોના નામ (ચિત્રો સાથે) પેટીની „	૧-૦-૦
અંકશિક્ષણની પેટી (૧ થી ૧૦ સુધી) „	૦-૮-૦

જેયંદ તલકેશી એન્ડ સન્સ,

વઢવાણ સીટી.

કેળવણીખાતાએ મંજૂર કરેલાં શાળોપયોગી પુસ્તકો

હરરાય અમુલખરાય દેસાઈ કૃત.		ગોકળદાસ કુબેરદાસ મહેતા કૃત.	
*આરોગ્ય શિક્ષણ	૦-૮-૦	અમદાવાદ શહેરની ભૂગોળ	૦-૨-૩
*આરોગ્ય શિક્ષકા	૦-૭-૦	*સરળ ગુજરાત પ્રાંતની ભૂગોળ	૦-૪-૦
ખાળવીર (સ્કાઉટ વિષે)	૦-૮-૦	મુંબઈ ઇલાકા (હિંદુસ્તાન સહિત)	૦-૫-૦
હસરત અને હિલ	૦-૧૨-૦	સેવાઈ સમય	૦-૧૦-૦
ધરમાં અને બહાર	૦-૧૨-૦	ખાળગીત	૦-૧-૦
રમવાની રમતો		ખાળકાગીત	૦-૧-૦
આરોગ્ય શિક્ષણ ભા. ૨	૦-૧-૧	*ખાળોપયોગી વાર્તાઓ	
		ભા. ૧ ત્રીજી આવૃત્તિ	૦-૩-૦

—વસ્તુલભાઈ લક્ષ્મણાઈ પટેલ કૃત—

*ગુજરાતના ઇતિહાસની સહેલી વાર્તા, ૦-૪-૦.

નવીન દબ્બથી લખાયેલું		દાલમાજ	
ખાળસાહિત્ય.		ટેક્સ્ટબુક તરીકે મંજૂર થયેલી	
મયુરદેવ આખ્યાન	૦-૪-૦	સરળ	
લીમઆતુર્ય	૦-૪-૦	ગુજરાત પ્રાંતની ભૂગોળ.	
વીર અમીમન્યુ અને		અત્યારમુધી બહાર પડેલી	
મરૂલાઈ	૦-૮-૦	ભૂગોળોમાં આ પહેલીભૂગોળ ટેક્સ્ટબુક તરીકે મંજૂર થયેલી છે.	
અલાઉદ્દીન અને		ખાળકો પાતાની મેળે પાંચી સમજી	
દેવતાઈ દીવો	૦-૪-૦	શકે તેવી લખા છે. આકર્ષક રંગીત	
ખાળસંગીત માળા	૦-૩-૦	નકશા સહિત ગુજરાતના દરેક	
(દારમોનિયમ ગાઈડ)		જિલ્લાની હકીકત નવીન દબ્બથી	
માહિત્યાદર્શી	૧-૧૨-૦	આપેલી છે.	

અમારી દુકાને પ્રાયમિક શાળા, માધ્યમિક શાળા, કોલેજ, લૉ કોલેજ, મેડીકલ, ટેકનીકલ, લાયબ્રેરીઓને લગતાં તમામ પુસ્તકો, નેમજ નકશા તથા શાળાને લગતો તમામ સામાન કિફાયત ભાવે મળશે. બહારગામના ઓર્ડરો ઉપર પૂરતું ધ્યાન આપવામા આવે છે. શિક્ષકોને સરપૂર કંમિશન આપવામા આવશે. એક વખત ઓર્ડર આપી ખાત્રી કરશો.

* પાઠ્યપુસ્તક તરીકે મંજૂર કરેલા છે.

* ખાળોપયોગી વાર્તાઓ ભાગ ૧ ની ત્રીજી આવૃત્તિ હમણાં બહાર પડી છે. નાનાં ભાઈઓ માટે ધણીજ ઓપયોગી અને આનંદદાયી છે

ખડાયતા શુકડીયો, રીચીરાઈ ચંદુલાલ. મણીલાલ પરીખ,
ખાલાલનુમાન, અમદાવાદ.

ગાંડીવ ગ્રંથ બાળસાહિત્ય

સર્વત્ર વખણાયેલી રૂપાળી રસીલી ચોપડીઓ

૧ ટોસ્ટોયતી ૩ વાતો	૦૮	૨૩ દાયા-ધમધમ ચાલે	૦૮
૨ બકુલ	૦૮	૨૪ બાળકામરી	૦૮
૩ ગિરબજનો બન્ધુ	૦૧	૨૫ ચોપગાંતી ચતુરાર્થ	૦૮
૪ મૂરખરાજ	૦૧	૨૬ ગધેડાનું રાજ	૦૮
૫ નીલમ	૦૮	૨૭ રમકડાંની દુકાન	૦૮
૬ ભીખ	૦૮	૨૮ જલદુર્ધ જમરખ	૦૮
૭ જ્યમખરંગ	૦૮	૨૯ મકનો મરતાનો	૦૮
૮ બાળવિદાર (૧)	૦૧	૩૦ બંગાળી બિરબલ	૦૮
૯ વાઘોનું વન	૦૮	૩૧ બુલબુલામણી	૦૮
૧૦ જલદુર્ધ દાર	૦૮	૩૨ સવાડાની આપવીતી	૦૮
૧૧ બરશીપુરી	૦૮	૩૩ ખોટી ખોટી વાતો	૦૮
૧૨ સોનાકુમારી	૦૮	૩૪ સિંધાર્થ દાદા	૦૮
૧૩ તોફાની ટીપુડો	૦૮	૩૫ મધપૂડો	૦૧
૧૪ કચુંબર	૦૮	૩૬ કાલસાકાકા	૦૮
૧૫ ધુપસળા	૦૮	૩૭ સખરસ	૦૮
૧૬ બાળવિદાર (૨)	૦૮	૩૮ કીર્તિસ્તંભ	૦૮
૧૭ મોતીના દાણા	૦૮	૩૯ રિક્ષીટેક્ષી	૦૮
૧૮ કેરીના ભાઈયાં	૦૮	૪૦ સારંગીવાદો	૦૮
૧૯ એક હતો કૂતરો	૦૮	૪૧ ખરેખરી વાતો	૦૮
૨૦ નવનીત	૦૮	૪૨ મોસાળની મોજ	૦૮
૨૧ મિયાઈ	૦૮	૪૩ રસીદની પેટી	૦૮
૨૨ મેઘધનુષ	૦૮	૪૪ પુસ્તકાલય	૦૮
		૪૫ ગ્રાણીપુરાણ	૦૮

* નવી નવી છપાતી બાળ છે *

ઇનામ-સહાણી માટે અન્વેષ

મુંબઈ, અમદાવાદ, કરાંચી, વડોદરા, નડિઆદ, ભરૂચ વગેરે સ્થળે.

અથા બુકસેલરો વેચે છે.

• મુખર્ષિ હવાહતા, પશ્ચિમ દિશ એનિસિના અને ઘણા સ્ટેટાના કેળવણીખાતાએ
પાઠ્યપુસ્તક, ટીચર્સબુક કે લાઇબ્રેરીબુક તરીકે મંજુર કર્યા, છે,
એનિસિ, સ્ટેટા, મ્યુનિસિપાલીટીઓ, ને લોકવગોળેએ ચલાવવા સરકારુલર કર્યા છે

• કુમાર-ગણિત

પહેલો, બાગ પહેલોખ

[ભૂમિતિ સાથે] [વામિતિ સાથે]

૦-૧-૦, [બી આ, ૧ ૦ ૭-૦]

• કન્યા-ગણિત

બાગ બીજો

[ચોથા ધોરણથી કોલેજ સુધીનું]

આ, ભૂમિતિ સાથે, ૩ ૦-૧૦-૦]

• કમિક-ભૂમિતિ *

બાગ પહેલો, બાગ બીજો

[ત્રીજા ધોરણ સુધી], [ચોથા ધોરણ માટે

૩ ૦-૨-૦ ૩ ૦-૨-૦

• કુમાર-ભૂમિતિ *

૩ ૦-૨-૦

સરસ-ખાળપોથી *

[૧૧ થી આ, ૩ ૦-૧-૦]

!! નવા પ્રસિદ્ધ થયા !!

!! નવી શૈલી, નવા વિચારો, પુષ્કળ ઉદાહરણો !!

[આધારિક શાળાઓનાં ધોરણો માટે]

• અનડા-ગણિત

ધોરણ બીજું *

સાથે, બી આ, ૧ ૦-૪-૦]

• અનડા-ગણિત

ધોરણ ત્રીજું *

સાથે, બી આ, ૧ ૦-૪-૦]

• અનડા-ગણિત

ધોરણ ૭ કુ +

[પી આ, ૧ ૦-૫-૦]

• અનડા-નામું

* જ્યાં-પહેલો, બાગ બીજો +

[બી આ, ૧ ૦-૩-૦] ૩ ૦-૪-૦

વાપરનાગ મુખકે વખાણે છે.

માર્ક કમિટન, નકલો માટે નીચેને સ્તરનામે લખો

સ્તરનામી પુરુષોત્તમ અનડા *

દેડમારના, એરીયાલિન મેગોરિય * ટ્રેનિંગ કોલેજ, ધોરણ ૬.

* સાકરા વધા ઉત્કર્ષિઓ અને અટ

+ ફક્ત ઉપરોક્ત નર

નવાં પુસ્તકો
મ. કેળવણીખાતાએ પાઠ્યપુસ્તક
તરીકે મંજૂર કર્યું છે.

વ્યાકરણના સહેલા પાઠો.

પુસ્તક ૧.

લેખક-સાકરવાલ અમૃતલાલ દવે)

જી. એ. એસ. ડી. સી. ડી.

વ્યાકરણના ધણાં લખાયાં છે પરંતુ તેમાં વિદ્યાર્થીઓ રસ લઈ શકતાં નથી પરંતુ આ વ્યાકરણની રચના, સરળતા અને સૌથી એવાં મુંઝર છે કે બાળક સુવવામાં સિવાય આ કઠિન વિષય સહેલાઈથી ગ્રહણ કરી શકે છે. વિદ્યાર્થીઓનો બોલે સહેલો કરવા ખાતર આ વ્યાકરણ પહેલી તકે દરેક સ્કૂલોમાં ફાળવે કરવું જોઈએ.

પુસ્તક ૧. હું ૦-૩-૦

" ૨ હું ૦-૪-૦

મ. મ. સરકારી કેળવણીખાતાએ
મંજૂર કરેલો.

ગુજરાતી એટલાસ

પ્રકળ ભૂગોળની વ્યાખ્યાઓના

નકશા—

એતિહાસિક ચાર નકશા

ઉપરાંત

સહાઈ પછી ભૌગોલિક ચચેત્રા

ફરફારો સાથે અને નવી રેલવે

સડકો સાથે આ છેલ્લામાં

છેલ્લો એટલાસ છે.

કિંમત ૦-૧૨-૦

છાકરાઓ માટે

વર્નાક્યુલર પ્રવેશક

આ પુસ્તકમાં વર્નાક્યુલર ફાઈનલ પરીક્ષાના અધ્યાય વિષયો વિસ્તારથી અને સરળ પદ્ધતિથી આપેલા છે. આજ સુધીના પ્રશ્નો આવી જાય છે. બીજાં જુની દબથી લખાયેલાં અને અશુદ્ધ પુસ્તકો ખરીદવા કરતાં આ પુસ્તક ખરીદી પરીક્ષા પહેલેજ વખત પાસ કરી શકાશે.

કિંમત ૨-૨-૦ કમિશન સાથે.

વર્નાક્યુલર પ્રવેશકનો વધારો

(૧૯૩૦-૩૧ ના પ્રશ્નો) ૦-૪-૦

કન્યાઓ માટે

ફાઈનલ શિક્ષિકા

કન્યાઓની ફાઈનલ પરીક્ષા માટે સંપૂર્ણ અભ્યાસક્રમને અનુસરી આ એકજ પુસ્તક તૈયાર થયેલું છે. આ પુસ્તકથી દરેકને મંતોપ થયેલો છે. દરેક દરેક વિદ્યાર્થીનીઓએ પરીક્ષા પાસ થવા માટે આ પુસ્તક પહેલી તકે ખરીદવું જરૂરનું છે. તેમાં આજ સુધીના પ્રશ્નો આવી જાય છે.

કિંમત ૧-૧૨-૦

હિંદનો સંપૂર્ણ ઇતિહાસ

પરીક્ષાની બદલાયેલી પદ્ધતિ અનુસર તૈયાર કરવામાં આવેલો છાકરાઓ અને વિદ્યાર્થીનીઓના અધ્યાયોના પ્રશ્નો સાથે આ ઇતિહાસ તૈયાર થયેલો છે અને પાસ થવા માટે આ પુસ્તક પહેલી તકે ખરીદી લેવું ઘણું જરૂરનું છે.

કિંમત ૦-૧૧-૦

ગુજરાત સાહિત્ય મંદિર: રીઝીડ, અમદાવાદ.

Gujarat School Paper

ગુજરાત શાળાપત્ર

માર્ચ સને ૧૯૩૩

“નવા જમાનામાં નવા સુધારા અને પ્રગતિમાન માણસની જરૂર પડે છે. દુનિયા-આગળ વધે છે, અને તેથી આપણા બાપ-જાણના વખતમાં જે રીતરિવાજ હતા તેવો હાલનો ટૂંક ગણાતા હતા તે હવે નિરુપયોગી નીવડે છે, અને ગરેબર આપણા શુદ્ધ પછી સત્યના દૃઢ અને ધીમા વિકાસને દોષે વધારે ડાહ્યા થએલા દોકો દાલેના કરતાં વધારે નારી ચોત-પરે પ્રદર્શો.”

દેખવણીખાતાના લેખક મથી
તંત્રી અને પ્રકાશક (જા. સ્ટ. ૧૯૨૯ થી)
મૂળજીભાઈ હીરાલાલ નાટકસી, એમ. એ.
હેડમાસ્ટર પ્રે. રા. ટેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ.

(સર્વ હક સ્વામીન શોખ્યા છે)

શ્રી “રામમંડળ બુકબિલ્ડી” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં શ્રી જી દેવીદાસ ઇનવાયે બાપુ
સલાખાસ રાડ-અમદાવાદ.

અનુક્રમણિકા

સ નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૧. વાચનપદ્ધતિ	...	૬૬
૨. વાર્તા અને નીતિબોધ	...	૬૮
૩. યુરોપનો અનુભવ	...	૭૦
૪. યુજ્યતાનાં આયુર્વૃક્ષાં રાજ્યરત્નો	...	૭૭
૫. પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કોલેજમાં વિજ્ઞાનના પ્રયોગોનું પ્રદર્શન	...	૮૧
૬. શિક્ષણમાં શૂળોળનું સ્થાન	...	૮૬
૭. સને ૧૯૩૨ માં હોકરીઓ માટેની વ. ફા. પરીક્ષામાં જોડેલા વિદ્યાર્થીઓના કામની સમીક્ષા	...	૮૯
૮. ધનામ પત્રક	...	૯૩
૯. ખાનગી નક્કરખબર	...	૧૬

દેશીનામું. ટેક્ટબુક. કિ. ૫ આના.

પુસ્તક ઉત્તમ મનાયેલું છે. ચાલુ સમય પ્રમાણે ચોપડા અને હંડીઓની લખાવટના સંધારા ઉપરાંત એકા, શેર, વિમા અને પોસ્ટલ બોર્ડર વિષે પૂરી માનીતી તથા જુનાં મનોચત્ર ઉપરાંત નવાં ૧૯ મનોચત્ર દાખલ કર્યા છે. એક વાર લાંબી વૃક્ષના ફરવા વિનંત છે. પોસ્ટલ ૦-૨-૦ મુંબઈ—એન. એમ. ત્રિપાઠી, રૂંદત—ક. ના. ની. કંપનિ, ભરૂચ—દેસાઈ જયંતી, સુકેશ્વર. એન્ટ—આમદાવદ માણેકલાલ ભાગ્યદેસાઈ, ઇગનલાલ, લલ્લુભાઈ શાહ, ગયમખતા એકિસ, પેપ્રેમનેડ—વડોદરા.

“માહારાજશ્રી નમ્હરેશભાઈ આનંદાશ્રમ-બીલખા” તરફથી અનાતન ધર્મના શિક્ષણની યોજના

યુજ્યતાની અંગેજી શાળાના જે દિદુ શિક્ષકો તથા ટ્રેનિંગ કોલેજની દિદુ વિદ્યાર્થીઓ પાસેનાં હૃદય તસ્તોને વળી, ધર્મરત્ને ઓળખવા પ્રયત્ન કરી, જીવનમાં સાચી રાંખિનો અંગુષ્ઠ કરવા હચ્છતા હેય તથા યોનાનાં વિદ્યાર્થીઓને પોને પ્રાપ્ત કરવા ધાર્મિક જ્ઞાનનો લાભ આપી તેઓને ધર્મ નીતિને માર્ગ દોરવા હચ્છતા હોય તેમને માટે બીલખા (કાદિઆવાડ) આનંદાશ્રમમાં પ્રતિવર્ષ શિક્ષણાની ને જ્ઞાણાની રત્નના સમયમાં એક ખાસ ધાર્મિક વર્ગ અધ્યાવવામાં આવે છે. જે ધાર્મિક વર્ગમાં ભક્તિ, જ્ઞાન, યોગ, નિત્યકર્મ ને લગવદગીતાદિ ગ્રંથોનું શિક્ષણ આપવામાં આવે છે. એ લાભ લેવા હચ્છનારને ભોજનાદિની સમગ્ર આનંદાશ્રમ તરફથી આપવામાં આવે છે. આવવા હચ્છનારે જવાબીપતાથી આગળથી પૂછીને આવવું.

મેનેજિંગ ટ્રેડીઓ—આનંદાશ્રમ-બીલખા—કાદિઆવાડ.

ગુજરાત શાલ્કાપત્ર

પુસ્તક ૭૨]

માર્ચ સને ૧૯૩૩

[અંક ૩

વાચનપદ્ધતિ

ખાજાના અભ્યાસક્રમમા વાચન એ ઘણો અગત્યનો વિષય છે. જે વ્યક્તિને વાચતા આવડે છે તેણે સાહિત્યના ભાગ્યની કૃપા મેળવી છે એમ નિઃસંશય કહી શકાય, કારણ કે તેનામા વાચવાની જે શક્તિ છે તે વડે ભાષાનું કોઈપણ પુસ્તક તે વાંચી શકે છે. પુસ્તકોના પ્રજ્ઞાની વ્યક્તિ કરેલી ભાવના, વિચાર તથા લાગણીનો સમૂહ કે મગ્ન હોય છે જે મનુષ્યને વાચતા આવડતું નથી તે તેના લાભ લઈ તેના અત્માને સંસ્કારી કરતો નથી સમાજની અનેક વ્યક્તિઓએ અતઃના વિચાર કે લાગણીનો જે અનુભવ કર્યો હોય છે તેનો આવિર્ભાવ સાહિત્યમા થયેલો જોવામા આવે છે. આ કારણને લીધે જે પ્રજ્ઞાના સાહિત્યમા સત્ત્વ અને ઝોગસ્ હોય છે તેનો લાભ વિદ્યાર્થીઓને તેમજ ખીખ માણસોને પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ રીતે મળે છે.

આ પ્રમાણે દરેક વ્યક્તિને વાચતા આવડવું જોઈએ એ સ્પષ્ટ છે, પણ વાચનની કઠગી અને કટાણાભરેલી રીતને લીધે નાના બાળકોને વાચવા શીખવાનું મન થતું નથી શિક્ષણની જે પદ્ધતિ સરળ, અને શાસ્ત્રીય હોય તેનો સ્વીકાર કરવો જોઈએ વળા તે રસિડ અને ફળદાયી હોવી જોઈએ કોઈ પણ પદ્ધતિમા બાળકને રમ પડે નહિ તેમજ તેનું ફળ જોઈતા પ્રમાણમા આવે નહિ તો તેનો ઉપયોગ કરવાની જરૂર રહેતી નથી હાલની વાચનપદ્ધતિનો મુખ્ય દોષ એ ગણાય છે કે બાળકને તેને લીધે વાચવાનું

મન થતું નથી. ખરી રીતે તો બાળકનું મન વાંચવા માટે પ્રથમ તત્પર થવું જોઈએ. તેની જિજ્ઞાસા એ વાચનનું મૂળ કારણ હોવું જોઈએ. જે બાબત બાળકને વાંચવાની છે તેમાં તેને રસ પડે તો જોઈએ. વળી તેની સાથે વાચન-પદ્ધતિ શાસ્ત્રીય એટલે વિદ્યાર્થીના માનસને અનુકૂળ હોવાની ખાસ જરૂર છે. ત્યાંસુધી હાલની વસ્તુરિચિતિમાં ફેરફાર કરવામાં આવે નહિ ત્યાંસુધી બાળકની વાચનશક્તિમાં સુધારો થાય, અને તેને કંઈપણ વિશેષ વાંચવાની ઇચ્છા થાય એ અસંભવિત છે.

વાચનની અયોગ્ય પદ્ધતિની અસર હાલના બાળશિક્ષણમાં જણાઈ આવે છે. વિદ્યાર્થીઓ આઠ વરસ સુધી પોતાની માતૃભાષાનો અભ્યાસ કરે, પણ તેમને થોડાં વાક્યો સંબંધપૂર્વક અને રપૃષ્ઠ રીતે લખતાં તથા બોલતાં આવડે નહિ તો તેનું કારણ શોધી કાઢી તેમાં સુધારો કરવાની જરૂર દરકોઈ મનુષ્ય સ્વીકારશે. વિચાર કરતાં તેને માટે પ્રથમ બાબત એ માલમ પડે છે કે બાળવર્ગનાં બાળકોને વાંચવાનું મન થાય એવી શૈલીથી તેમને શીખવવું જોઈએ. છુટા અક્ષરો કે શબ્દો શીખવવા કરતાં બાળકોને ટુંકાં તથા સરળ વાક્યો વાંચવા બહુ ગમે છે. એ તે વાક્યો કોઈ પ્રાણી, પક્ષી કે ઉપયોગી પદાર્થને લગતાં હોય છે તો તેમાં તેમને વધારે રસ પડે છે. જે શબ્દોનું વાચન અર્થગ્રસ્ત હોય છે, તે બાળક સરળ રીતે વાંચે છે. વળી જો કોઈ વાતોને લગતા વાક્યો વાંચવાનાં હોય છે તો તેથી તેની વાચનની જિજ્ઞાસા વધારે રહેતી થાય છે અને તેથી તે ધ્યાનપૂર્વક વાંચવા પ્રેરાય છે.

કેરવું પડે છે. આ કારણેને લીધે આપણા પ્રાંતની શાળામાં આ વાચન-પદ્ધતિનો પ્રચાર વધતો જોવામાં આવતો નથી. વાચનપદ્ધતિમાં ઉત્પન્ન થતી મુશ્કેલી દૂર કરવાને માટે ગોધરા મિશન ટ્રેનિંગ કોલેજ તરફથી વાર્તાને લગતાં પુસ્તકો બહાર પડ્યાં છે. તેમજ તેનાં શિક્ષણસાહિત્યો પણ તૈયાર કરવામાં આવ્યાં છે. એ સંસ્થાના મંચાલકો ધણી વરસથી તેનો ઉપયોગ કરે છે. વળી હાલમાં અમદાવાદની મહાલક્ષ્મી ટ્રેનિંગ કોલેજના શિક્ષકો તરફથી બાલવિનોદ નામનું પુસ્તક બહાર પડ્યું છે.

હાલમાં જમાનાને અનુસરી આપણે મોટરમાં મુસાફરી કરીએ છીએ. ગાડા તથા ધોડાગાડીનો ઉપયોગ ઓછો થઈ ગયો છે, તો કેળવણીના ક્ષેત્રમાં પણ જે પદ્ધતિ વધારે શાસ્ત્રીય અને કાર્યસાધક હોય તેનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ, જેમ બાળક મોટું થાય છે તેમ તે છુનાં કપડાં મૂકી દઈ તેને અંધએસતાં નવાં કપડાં પહેરે છે; તેમ શિક્ષણમાં જે બાબતો શુભ અને નિરુપયોગી થઈ હોય તેનો ત્યાગ કરી વધારે સારી રીતનો સ્વીકાર કરવો જોઈએ, અને તેનો લાભ આપણા બાળકોને આપવો જોઈએ. જેટલા પ્રમાણમાં શિક્ષણપદ્ધતિ શાસ્ત્રીય હોય છે તેટલા પ્રમાણમાં બાળકના મનનો યોગ્ય રીતે વિકાસ થાય છે. ગામડાના શિક્ષકોને ધણી મુશ્કેલી હોય છે એ બાબતનો ઈન્કાર થઈ શકે એમ નથી, તેમ જના શિક્ષકોની સગવડ હોય ત્યાં તેઓ ધણું કરી શકે એમ છે એ બાબત બૂલી જવી જોઈએ નહિ.

વાર્તા અને નીતિબોધ

વાર્તાશિક્ષણના હેતુ સંબંધી કેટલાક શિક્ષકોમાં ગેરસમજ થતી હોય એમ લાગે છે. તે દૂર કરવાને માટે આ પત્રમાં વાર્તાનો હેતુ, વાર્તા અને ચિત્ર તથા વાર્તા કહેવરાવાની અગત્ય એ સંબંધી અગાઉ કેટલાક લેખો લખવામાં આવ્યાં છે. તેને લગતા નીતિબોધના પાંચ વિષે પણ વિવેચન કરવા જેવું છે; કારણ કે ધણી શિક્ષકો વાર્તા કહી પછી બાળક પાસે તેમાથી બોધ કદાવે છે અને તે વારંવાર તેના મગજમાં ઠસાવે છે. વળી આ ઉદ્દેશને અનુસરી વાર્તાની પસંદગી કરવામાં આવે છે. આ બંને બાબતોથી વાર્તાશિક્ષણનો હેતુ ફળીભૂત થતો નથી એ મુદ્દો ધ્યાનમાં રાખવાની જરૂર છે.

ગેરસમંજસતામાં વધારો પાછો આવનારના અમુક પ્રકારના વર્તન પરથી થાય છે. પરિણામે જે પાશ્ચાત્ય ગ્રંથ સાથે હાલ તુરતમાં આપણું હિત જોડાયેલું છે, લંગલંગ દોઢસો વર્ષનો જેની સાથે સંબંધ છે તેના ધર-બાર આપણે જોયાં નથી, તેઓનાં આદર્શો આપણે જીવ્યાં નથી, તેઓની શીતલાત આપણે અવલોકી નથી અને તેમનાં વ્યક્તિગત અને સમજિ-ગત વ્યવહારમાંથી ગ્રહણ કરવા યોગ્ય તત્ત્વને સમજી સંગ્રહી શક્યા નથી. આટલાં વર્ષોનો જેની સાથે પરિચય હોય તેને આપણે બરાબર જાણીએ નહિ અને તેમની સંસ્થાઓ, ખાવા પીવાના વ્યવહારો, સમાજ સંગઠન, અભ્યાસ સ્થાનો, આનંદ સ્થાનો, અને આખું સામાજિક રાજકીય અને વ્યાવહારિક તેજા ઔદ્યોગિક અને નૈતિક બંધારણ સમજીએ નહિ એ ઇચ્છવા યોગ્ય લાગ્યેજ ગણાય. આપણા સમાન પંક્તિવાળા કે ઉપરની કે નીચેની પંક્તિવાળાના આચારવિચાર અને રહેણીકરણના નિયમો જાણવાની આપણી ખાસ ફરજ છે. આપણે અત્યારે તેની જરૂરિયાત છે એ આપણે કંઈ નહિ તો સામાન્ય વ્યવહારના નિયમો પણ સ્વીકારવું જોઈએ. એ સર્વે બાબતોમાંથી આપણે કંઈ આંકરી શકીએ. આપણી પૌર્વાત્ય ભૂમિકામાં પાશ્ચાત્ય સંસ્કારને કંયું સ્થાન છે—આપણે તત્ત્વો સમજી વિચારી આપણા વ્યવહારમાં, વ્યાપારમાં ઉદ્યોગ હુનરમાં, નૈતિક વર્તનમાં અને સમાજના સંગઠનમાં લાવી શકીએ ત્યારેજ આપણે આપણા ધરના માલિક થવાનો દાવો સિદ્ધ કરી શકીએ એમ મને લાગવાથી આ વિચારો જણાવ્યા છે. આપણે કંઈ વાંતો અને કંઈ સંસ્થાઓ સ્વીકારવી એ તદ્દન ભૂલો વિષય છે; પણ પ્રથમ તો આપણે પાશ્ચાત્ય સંસ્થાઓને સમજવી જોઈએ અને સમજવા માટે મુસાફરી કરવી જોઈએ. એમના સ્થાનમાં જેઈ એમને જોવી જોઈએ. એમના ધરબાર, રહેણીકરણ જાણવા સમજવા જોઈએ અને તે પણ સર્વ પ્રેમભાવે કરવું જોઈએ. પ્રથમથી આપણે એવા વિચારથી ચાલીએ કે યુરોપમાં સર્વત્ર નાસ્તિકતા, અશાન અને અવ્યવસ્થા છે તો આપણે કંઈ નવું શીખી શકીએ નહિ. સમજવા માટે પ્રેમભાવની જરૂર છે અને આદરવા પહેલાં સદ્ગુણનિરીક્ષણ, પૃથક્કરણ અને અભ્યાસની જરૂર છે. કોઈ પણ સમાજને સમજવા માટે તેમના સ્થાન પર જવાની ખાસ જરૂર છે. અભ્યાસ કરવા માટે બારીક અવલોકન કરવાની જરૂર છે અને કોઈપણ હકીકત સ્વીકારતાં પહેલાં આપણા સંસ્કારોનો અભ્યાસ, આપણા આદર્શોનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ અને આપણા વ્યવહારને પરિવર્તન આપવામાં રાખવી જોઈતી સલાહ એ બધાંની

બહુ જરૂર છે. પાશ્ચાત્ય બધું નિંદનીય નથી, પૌર્વોચ્ચ બધું સાર્વત્રિક થઈ શકે તેવું નથી. હવે આપણે વ્યવહાર આખી દુનિયા સાથે કરવાનો છે; એટલે અસહનની પેઠે હિંદુસ્તાનના દરવાજા બંધ કરીને, બેસી શકીએ તેમ નથી. એની સાથે જે કંઈ પૂર્વ-સંસ્કારો રહ્યા છે તે આપણે ખોઈ નાખીએ તો અન્યને આપણની આપણી પાસે ખીજી કંઈ ચીજ નથી. એ ચીજ ખોઈ બેઠા પછી સાંપડવી લગભગ અશક્ય છે અને અત્યારે તો સ્થિતિ એવા પ્રકારની છે કે ઘણુંખરું સમભ્યા વગરનું અનુકરણ થાય છે. રહસ્ય ગ્રામ કરવાને બદલે ઉપરનો ભપકો આંદરી દેવાય છે અને ઠેકાણા વગરનું ગાંડું આમતેમ ધસકાયા કરે છે. આપણી અત્યારની સ્થિતિ હોકાપત્ર વગરના વહાણ જેવી છે. આપણે આ મહા પરિવર્તન કાળમાં બહુ વિચાર કરવાની જરૂર છે. ઘણું જોવા જાણવાની જરૂર છે અને ચોક્કસ પગલે અને ધારેલે હિસાબે આગળ વધવું હોય તો મુસાફરી કરવાની ખાસ જરૂર છે. અતુરાર્થે ગ્રામ કરવા માટે અસહનના જાણીતા નીતિના સંસ્કૃત વાર્તિકમાં જે અનેક સાધનો ગતાવ્યાં છે તેમાં અગ્રસ્થાન દેશાટનને આપણમાં આવ્યું છે તે તદ્દન યોગ્ય લાગે છે. દેશાટન કરવાથી અનેક પ્રકારના મનુષ્ય સ્વભાવનો અભ્યાસ થાય છે. જુદા જુદા રીતરિવાજો જાણવામાં આવે છે અને ખાસ કરીને આપણી જાત ઉપર ઘણો વિશ્વાસ આવે છે. બહાર ગામ ગયા પછી આપણે આપણા પેતાના ઉપર આધાર રાખવો પડે છે. આપણામાં કંઈ શક્તિઓ છુપાઈ રહેલી છે તેના આપણને ખ્યાલ આવે છે અને અનેક નાની મોટી અગવડોમાં આપણે કેવી રીતે બહાર નીકળી શકીએ છીએ તે પર આપણી મુસાફરીની ક્તેહનો આધાર રહે છે. આખા જીવનમાં આત્મવિશ્વાસ અથવા સ્વાવલંબન આતિ અગત્યનો સદગુણ છે એનું જ્ઞાન થાય છે. વધારે મહત્વની હકીકત આપણા વિચારક્ષેત્રની થતી વિશાળતા છે. આપણને નિર્ણય કરવાનું સાધન આપણા વિચારોનો સરવાળો છે. આપણું ભડોળ નાનું હોય તો નિર્ણય કાચા, અધુરા અને અપરિપક્વ રહે છે. જેમ ભડોળ મોટું તેમ નિર્ણય ચોક્કસ અને લાંબો વખત ચાલે તેવા હોય છે. એવા નિર્ણયો મુસાફરી પુરા પાડે છે. દેશાટનના અનેક ગુણો છે. હિંદુસ્તાનની નજરે મુસાફરી કેવી રીતે કરવી અને તેને માટે તૈયારી કેવી કરવી તે પહેલેથી નક્કી કરી લેવું જોઈએ. યુરોપની મુસાફરી કરવાનો સર્વથી વધારે અનુકૂળ સમય ગરમીનો છે. એપ્રિલથી સપ્ટેમ્બર સુધીનો સમય બહુ અનુકૂળ છે. માર્ચ માસની અધ-વચમાં નીકળવાનું બની આવે તો ઘણું ઠીક પડે છે.

યુરોપમાં ખરી જોવાની ચીજો કુદરતનો સૃષ્ટિસૌંદર્ય ઉપરાંત મોટા દેવળો અને લઘ્ય મુકામો છે. ખરી કોમત સમજવા માટે શિષ્ય-વ્યાપ્ત્યના પ્રકાર અને દરેકની વિવિધતા અને વિશિષ્ટતાનો અભ્યાસ કરવો. જોયિક સ્ટાઇલ, કોરીન્થીઅન, અને ડોરીઅન એ ત્રણેના પ્રકાર તથા રોમેનિક સ્ટાઇલ, ગ્રીક સ્ટાઇલ; આઇએન્ટાઇન વગેરેનો તફાવત બરાબર સમજ્યા વગર શિષ્યના ખરા નમુનાઓનો ખ્યાલ નહિ આવે. મોટાં લઘ્ય દેવળોમાં કોરીન્થી, અને શિષ્ય કેવું છે તેના બરાબર અભ્યાસ કરવા માટે નહિ તો આનંદ મેળવવા માટે પશુ શિષ્યની પ્રાયગિક જ્ઞાનની જરૂર થણી છે. ચિત્રકળાની અનેક ગેમેરીઓ આવે છે. એમાં લાખો રૂપીઆની કિંમતનાં ચિત્રો હોય છે. પેઇન્ટિંગ અને મોઝેઇક કામમાં થણી તફાવત છે. પેઇન્ટિંગ એ કેન્વાસ અથવા શરૂઆતમાં કપડાં પર તેજરંગથી કાઢેલું ચિત્ર હોય છે અને મોઝેઇક એટલે નાના પત્થરો કે ચારસના ટુકડા બેસાડી તેનું ચિત્ર બનાવ્યું હોય છે. મોઝેઇક ચિત્રમાં કુદરતના દેખાવો અને મનુષ્યની હાથી આવી શકે છે. આ કળા ખાસ સમજવા જેવી છે. એની જુદી જુદી સ્કૂલોનો ખ્યાલ કરવાનો છે. ઇટાલીમાં ચાર સ્કૂલો મોટી છે. વેનિશિઅન સ્કૂલ, ફોરેન્ટાઇન સ્કૂલ, મીલાન (અથવા લોન્ગાર્ડી) સ્કૂલ અને રોમન સ્કૂલ. આ દરેકનો ખ્યાલ અને ખાસિયતો જુદી જુદી છે. એમાં મનુષ્ય શરીરનો આકાર, ભાવ, અભિનય, મોડાનો ચહેરા, પરસ્પેક્ટિવ (દેખાવ) અને દૂર-નજીકનાં લાવોમાં બહુ વિવિધતા છે. કોર્ષ અભિનયપ્રધાન છે, કોર્ષ ચહેરા પર ભાવ ભાવનામાં કુચળ છે, કોર્ષ નૈસર્ગિક લાવો વધારે લાવે છે, કોર્ષ એ જનાવરનો અભ્યાસ કરેલો હોય છે, કોર્ષ સૌંદર્યને પૂજે છે, એ સર્વે તફાવત કળાની દૃષ્ટિએ સમજવા જેવા છે. પ્રથમ કપડાં પર પેઇન્ટિંગ થતું હતું, સારપાટી કેટલાક દેરકાર થયા. દરેક સૈકામાં ચિત્રકળા કેવી રીતે વિકાસ પામી અને દરેક સ્કૂલ કેમ વધી તેના ઇતિહાસ સમજવાની જરૂર છે. એ ઉપરાંત ફ્રેન્ચ સ્કૂલ, જર્મન સ્કૂલ, બેલ્જિઅન સ્કૂલ, ઇંગ્લિશ સ્કૂલ, જર્મન સ્કૂલ, નોર્થેલિઅન સ્કૂલ એ દરેકનો તફાવત, વિકાસ અને વર્તમાન સેલી ઉપર બરાબર લઘ્ય આપવાની જરૂર છે.

સંગીત એ જરા આકરો વિષય છે. આપણું સંગીત તાલસુર પર રચાયેલું છે. યુરોપીય સંગીતમાં સંવાદને મુખ્ય સ્થાન છે. મ્યુઝિક પાટી ઇટાલીઅન, જર્મન, ફ્રેન્ચ, ઇંગ્લિશ સ્કૂલો છે. એ દરેકમાં થોડો થોડો તફાવત છે અને અન્યત્ર ડાન્સ મ્યુઝિક હોય છે. એમાં કળા

છી છે તે સમજવા માટે એના પ્રકાર જાણી લેવાની જરૂર છે. 'વનસ્તેપ' વોલ્ટસ-ટેંગો વગેરે એના પ્રકાર છે. નાચ આપણા તાલેને ધણો મળતો આવે છે. અમેરિકન લોકો ચાલસ્ટન નામનો નાચ કરે છે. એનું સામાન્ય જ્ઞાન હોય તો આપણી આસપાસ જે વસ્તુ ચાલતી હોય તે આપણાથી સમજી શકાય છે. યુરોપમાં મુસાફરી કરનાર ભૂગોળ લખેલા હોય છે એમ આપણે માની લઈએ, છતાં યુરોપનો અને પ્રાંતવાર નકશો જોઈ જવો અને સાથે રાખવો. ભૂગોળના અને રેલવે લાઈનના ચોક્કસ જ્ઞાન વગર ધણા માણસો આડીઅવળા મુસાફરી કરી એવડા ખર્ચમાં ઉતરે છે.

પેસેજ, આઉટફીટ, પાસપોર્ટ, મુસાફરીનો કાર્યક્રમ—

આપણે જે કાંઈ જીવન અભ્યાસદિએ જોઈ શકીએ છીએ તે ઇંગ્લાંડ, સ્કોટલાંડમાં છે. આપણે જે લોકોની બાપા સમજતા હોઈએ તેના સંબંધમાં આવીએ તો કાંઈ ઉડા ઉતરી શકીએ. અંગ્રેજ પ્રજા બહુ ઓછું ખોલનારી છે એ ખરું છે, પણ એની સંસ્કૃતિ બહુ અભ્યાસ કરવા લાયક છે. આપણે એમનાં સારાં તત્ત્વોને આપણા પૌર્વાર્થ સંસ્કારો સાથે યોગ્ય રીતે સામેલ કરવા હોય તો અંગ્રેજી જીવન, એમની સંસ્કૃતિ, એમનાં નાટ્યગૃહો, એમનો વિવેક, એમની વ્યાપારપદ્ધતિ, એમની મોટાં કાર્યો હાથ ધરવાની રીત, એમનો અંદર અંદરનો વ્યવહાર, એમની લક્ષ્મી સંસ્કૃતિ, એમની ઘોડી ખાણો, એમની સાંચાકામ પદ્ધતિ, એમની રેલ્વે પદ્ધતિ, પોલિસ, લશ્કર, પાર્લામેન્ટ, દેવળ વગેરે અનેક બાબતો જોવાની છે. લાખો માણસોની સરળતાથી અવરજવર કેમ ચાલે છે તે સમજવાનું છે. તેઓ દરેકને કેટલું માન આપે છે તેનો અભ્યાસ કરવાનો છે. લગભગ દોઢ માસ ઇંગ્લાંડ સ્કોટલાંડમાં જરૂર ગાળવો. પેરિસ માટે પંદર દિવસ પુરતા છે. બાકી બર્લિન અને રોમ માટે પાંચ પાંચ દિવસ, ફ્લોરેન્સ, વેનિસ, મીલાન માટે બે દિવસ, પીઝા માટે ચાર કલાક.

પૅંડના ફેન્ક, ૧૬૦ ક્રાન્સ

„ માર્ક, ૨૦

એટ્રિઅન ફેન્ક. ૧૬૦

સ્વીસ ફેન્ક, ૨૫

ધટાલીઅન લીરા, ૮૦

ઓરિટઅન શિલિંગ, ૨૮

વીએના—એ ઓરિટઅન પ્રજાસત્તાક શહેર છે અને તેની વસ્તી આશરે ૧૮૫૦,૦૦૦ અઢારથી વીસ લાખ, અને ફ્રાન્કફર્ટમાં તે શહેર યુરોપમાં બીજો

નંબરે આવે છે, અને વસ્તીમાં ચોથે નંબરે છે. વીઝેના શહેરના એકવીસ વિભાગ પાકવામાં આવ્યા છે. વીઝેના ડેન્ટ્યુઅ નદી ઉપર આવેલું છે. વીઝેનાનાં છ સ્ટેશનો છે. તે શુદ્ધ જુદા વિભાગમાં આવેલાં છે.

શહેરમાં ખાનપાનાદિકની જુદી જુદી જાતની દુકાનો, બગીચામાં મિજબાનીઓની સગવડ, મોટર, સ્લટ, નીચે ચાલતી રેલવેગાડીઓ, પાણીમાં દરવા જવા માટે હોલીઓ, તાર, સંગીત, નાટ્યશાળાઓ, રમતગમતનાં મેદાનો વગેરે લોકને સગવડ આપનારાં પુષ્કળ સાધનો હોય છે. વિદ્યાપીઠો, વૈદ્યકીય શાળાઓ વગેરે કેળવણીની સંસ્થાઓ પણ છે. વીઝેનાની મોટામાં મોટી યુનિવર્સિટી ઇ. સ. ૧૩૬૫ માં સ્થપાઈ અને ૧૭૫૨ માં તે લાંની સરકાર તરફથી સ્વીકારવામાં આવી. વીઝેના યુનિવર્સિટી એ જુનામાં જુની બીજી નંબરે યુનિવર્સિટી છે કે જેમાં જર્મન ભાષા બોધાય છે. હાલનું યુનિવર્સિટિનું મકાન ૧૮૭૩ થી ૮૩ સુધીમાં બાંધવામાં આવ્યું છે. લાઇબ્રેરીમાં ૭૫,૦૦,૦૦ સાત લાખ પચાસ હજાર પુસ્તકો છે. ગ્રેફેસરોની વર્તણૂક ધણીજ સરસ હોય છે. દરેક સંસ્થામાં સ્ત્રીસમાજ વધારે છે. દર રવિવારે નોકરને રજા પણ આપવી પડે છે. ગરીબ અને તવંગર સરખા હકો ભોગવે છે. બિખારી પણ દીવાસળા, શુટની દોરી વેચી ઉર્દાગ કરી જીવન ગણાવે છે.

આખા શરીરની અંદર દાંતને અગ્રસ્થાન આપવામાં આવ્યું છે. દાંતને ઉપયોગ બરાબર કરવામાં આવે તો ભાગ્યેજ માણસ બિમાર પડે છે; કારણ શરીરને પુરૂ તથા તંદુરસ્ત રાખવા માટે મૂળ અગત્યની બાબત દાંત છે. જો આપણે ખોરાક બરાબર ચાવીને ખાઈએ તો કુદરતી રીતે આપણે દાંતરોથી લંબેશાં દૂર રહીએ, અને આપણી તંદુરસ્તી સારી રહે. પરંતુ અત્રે તો તેથી વિરુદ્ધ જ નેવામાં આવે છે. જેમકે કામ પરથી કે સ્કૂલેથી ઘેર આવ્યા બાદ એકદમ ઉતાવળથી ખાવાનું કામ પૂર્ણ કરી બાદ તુરત કામ પર ચાલી જઈએ છીએ. બરાબર ચાવીને ખાવું નોઈએ. શરીરના સર્વે અવયવો કરતાં દાંતની ખરાબીની પહેલી અમર થવા માંડે છે.

આપણા શરીરમાંનો સર્વેથી ઉપયોગી ને રાતદિવસના કામને ભાગ તેો દાંતજ છે. દાંતો સહી જવાનાં ઘણાં કારણો હોય છે. બાળકોના દાંત જન્મનાંની સાથેજ સહેલા આવે છે તેનું કારણ માતા છે. દાંતની બનાવટમાં યુનાનો ખાર, ચાક અને ચિકાસવાળો પદાર્થ આવે છે કે જેને બ્રિસ્ટલિન કહે છે. દાંતના ભાગ બઠાંએ તો તેમાં નીચેનું પ્રમાણ હોય છે:—

જિલેટિન	- ૨૮ ભાગ
ફાસફેટ ઓફ લાઇમ	૫૮ "
ચાક (કાર્બોનેટ ઓફ લાઇમ)	૪ "
પાણી	૧૦ "

૧૦૦

બાળકોનો જન્મ થાય છે તે વખતે તે લગભગ દાંત વગરનાં હોય છે. બાળકને જુદાં કે સાતમે મહીને દાંત આવે છે. જે બાળક દાંત સાથે જન્મે તેના દાંત જલદી પડી જાય છે. કેટલાકને દોઢ કે બે વર્ષના થાય ત્યારે કુટે છે. દુધીઆ દાંત ૨૦ હોય છે, અને જાથુકના ૩૨. ઘણું ખર્ચ નીચેના પહેલા આવે છે:—

મહીના	દુધીઆ દાંત
૫-૭	વચ્ચેના ધારવાળા
૬-૮	બાબુના ધારવાળા
૮-૧૫	આગલી દાંત
૧૫-૧૮	અણદાર ,,
૧૮-૨૪	પાછલી દાંત

બાળકોનો જુદો ભાગ દાંત ફૂટવાની દેશનગતીમાં મરણ પામે છે. એ વખતે માવજત તથા ખોરાકની બેપરવાઈનો તે ભોગ થઈ પડે છે. દાંત ફૂટતી વખતે બચ્ચાંના આંતરણમાં અને મગજમાં બહુ ભાર રહે છે.

વર્ષ	જાથુકના દાંત
૫-૭	પહેલી દાંત
૬-૮	વચ્ચા કાપનારા દાંત
૭-૯	બાબુના દાંત
૮-૧૦	આગલી ખુણીઆળા દાંત
૯-૧૧	પાછલા દાંત
૧૧-૧૨	ફૂતરીઆ દાંત
૧૨-૧૪	બીજી દાંત
૧૭-૨૫	ત્રીજી દાંત

દાંત આવતી વખતે લાજ પડે છે. પારા રુચ આવે છે અને ગરમ રહે છે. ગાલ ઉપર રનાય આવે છે અને ઉમટી તથા તાવ પણ આવે છે. બાળકને ખુબી દવામાં ફેરવવું અને ચેટ સાફ રાખવું

દાંતના બગાડનાં કારણો—કબજિઆતથી, પારાવાળી દવાઓથી, દાંતના સડથી, મેલથી, રક્તપીતથી, અછળુંથી, ખરાબ ભાંગેલા દાંતો સડવા દેવાથી કે દાંટો સડેલી નહિ પુરાવવાથી, નબળાઈથી, તાવથી, ખટાશથી, વધારે ગરમ કે ઠંડુ ખાવાથી કે પીવાથી, તમાકુ, પાન, સોપારી, ચાહ, કાશી વગેરેથી દાંત નબળા થઈ તેમાં પથરી બાકે છે. ભોજન પછી દરેક વખતે કાનગણ કરી દાંત સાફ કરવા. સુતી વખતે ચીઠાના કાગળા કરી મોં સાફ કરવું.

ખામીખર્ચા દાંતોના ત્રણ વર્ગ છે.

(૧) કે.હી સહી ગએલો હોય તે દાંત.

(૨) ત્યારે દાંત જિગતો હોય ને વધતો હોય તે વખતે તેને ઘટતો ખનીજ પદાર્થ મળવો જોઈએ તે મળ્યો નહિ હોય તે.

(૩) જે દાંત જડખામાં પોતાની ઘટતી જમ્યાએ નહિ હોવાથી વોકોદુંકો અથવા ખીન ઉપર ઢળી ગએલો હોય તે.

આ સઘળા ખામીઓ અટકાવી શકાય તેમ છે. બાળક જન્મ પામે તે આગમજન બાળકોના જડખામાં બને દાંતોના સેટો બનેલા હોય છે. ખીન્ને સેટ પહેલા સેટની પછવાડે હોય છે. ત્યારે પહેલો સેટ આવે છે ત્યારે બાળકને ખનીજ પદાર્થો જરૂરો ચાલુ મળતો રહેવો જોઈએ.

ગુજરાતનાં અણમૂલોં રાજ્ય રત્નો

ગુજરાતનો પ્રાચીન ઇતિહાસ ખરી રીતે વનરાજ આવડાથી શરૂ થાય છે. આ વખત પહેલાંની હકીકત બરાબર ઉપજાઈ ચકી નથી. વનરાજ પહેલાંનું ગુજરાત મુખ્યત્વે આડીવાળા પ્રદેશવાળું હતું. આખા પ્રદેશમાં નાનાં નાનાં રાજ્યો હશે, પણ સર્વોપરી સત્તાવાળું મદારાજ્ય સ્થાપવાના પ્રયાસો તો વનરાજનાં વખતથી એટલે ઇ. સ. ૭૪૬ ની સાલથી શરૂ થયા હોય એમ જણાય છે.

આડીવાળા પ્રદેશને એટીને વસવા લાયક બનાવવાનું કામ વનરાજે શરૂ કર્યું અને ગુજરાતમાં સ્વતંત્ર મદારાજ્યની સ્થાપના તેના વખતમાં થઈ એમ હાલમાં મળી શકતાં સાધનોથી જણાય છે.

વનરાજે શરૂ કરેલું કામ સોલંકી રાજાઓએ ચાલુ રાખ્યું અને મળરાજ, કરાજ, સિદરાજ તથા કુમારપાળ જેવા સોલંકી રાજાઓએ હિંદમાં ગુજરાતનું સ્થાન હવું આપ્યું. આ સમયમાં ગુજરાતના રાજાઓની

આણુ ઉત્તરમાં પંજાબ સુધી, પૂર્વમાં ગંગા સુધી, દક્ષિણમાં વિંધ્ય પર્વત સુધી અને પશ્ચિમે અરબી સમુદ્ર સુધી વર્તતી હતી.

ભીમદેવની આખર અવસ્થામાં રજપુતોમાં અંદર અંદર કુચુંપ પેડાં અને પરદેશી આક્રમણોના પરિણામે ગુજરાતની રાજ્યશ્રીને અંખપ લાગી. આવા સંક્રાંતિકાળમાં કટોકટીના પ્રસંગે ધોળકાના વાઘેલા રાણાઓએ પાટણનું રાજ્ય સ્વદરને કરીને ગુજરાતના રાજ્યવૈભવને પઠી જતો બચાવ્યો. આ સમયે ગુજરાતની છુદ્ધિશ્રીએ રાજ્યશ્રીને મદદ આપી ન હોત તો ગુજરાતનું સ્વાતંત્ર્ય ભીમદેવના વખતથીજ અસ્ત પામ્યું હોત.

ભીમદેવના વખતમાં ધોળકાની ગાદીએ ઇ. સ. ૧૨૩૩ થી વીરધવળ નામનો વીર વાઘેલો રાજ્ય કરતો હતો. ગુજરાતમાં તે મોટામાં મોટો સત્તાધારી હતો. વીરધવળ વીર હતો પણ તેની વીરશ્રીનો મુગટ બે વંશિક રત્નોથી પ્રકાશતો હતો. આ બે અણ્મૂલ્યાં રત્નો વસ્તુપાળ અને તેજપાળ નામના જૈન પોરવાડ વાણીઆ હતા.

વસ્તુપાળ અને તેજપાળનું મૂલ્ય આંકવું એ ઇતિહાસ લેખકોને માટે મુશ્કેલ છે. મુત્સદ્દીગીરી, વીરતા અને ઔદાર્યમાં આ બે ભાઈઓની જોડ ઇતિહાસમાં પ્રાપ્ત થવી મુશ્કેલ છે. લલિત કળાનો તેમનો શોખ કોઇનામાં ન હોય તેવો હતો. હિંદુસ્તાનમાં કળાના શોખ માટે મોગલ સમ્રાટ શાહ-જહાન પ્રસિદ્ધ યર્ધ ગણેલ છે, પણ શાહજહાનમાં આ શોખ જન્યુત કરનાર ગુજરાતની તેની સુઆગીરી દરમિયાન વસ્તુપાળ અને તેજપાળનાં કળાના પુરાણા નમુનાઓજ હતા એમ કહેવું અતિશયોકિત ભરેલું નહિ ગણાય.

કુર્મપરંપી નાગની ચૂકમાં કચ્છરાતા દેશમાં વિદેશી સત્તાધારીઓના અંઝાવાત સમા વંટોળાઆથી વિદીર્ણુ યતા ગુજરાતને વસ્તુપાળ અને તેજપાળનો રાષ્ટ્રપ્રેમ કેવી રીતે બચાવી રાક્યો છે તે ઇતિહાસના અભ્યાસ-કાજ જાણી શકે.

આ બે અણ્મૂલ્યાં રાજ્યરત્નોનો અમર ઇતિહાસ ચિત્રોડ નિવાસી શ્રી જિનહર્ષગણિએ એક પ્રશસ્તિ ગ્રંથ વડે સંવત ૧૭૬૩ ની સાલમાં લખેલો છે. આ ઉપરાંત સોમશ્વરકૃત કીર્તિ કૌમુદીમાં, અરિસિંહકૃત સુકૃત સંકીર્તનમાં, ઉદય પ્રભાસરિ કૃત ધર્માબ્યુદય કાવ્યમાં, મેરુતુંગાચાર્ય કૃત પ્રબંધ ચિંતામણિમાં અને રાજશેખરકૃત ચતુર્વિંશતિ પ્રબંધમાં આ બન્ને ભાઈઓનો ઇતિહાસ વિસ્તારથી આપવામાં આવ્યો છે.

ઉપરનાં સાધનો દ્વારા તેમના જીવનના કેટલાક પ્રસંગો અગ્રે આપવામાં આવ્યા છે.

અણહીલપુર પાટણમાં અધિરાજ નામે એક મંત્રી હતા. તેમનું લગ્ન આભૂશાહ નામના એક વણિક ગૃહસ્થની પુત્રી કુમારદેવી સાથે થયું હતું. લગ્ન બાદ આ યુગલ સુંદાલક નગરમાં નિવાસ અર્થે આવી રહ્યું. ત્યાં તેમને મહાલદેવ, વસ્તુપાળ અને તેજપાળ નામના ત્રણ પુત્રો થયા.

વય જતાં કાળના કરાલ પાશમાં અધિરાજ ઝપટાયા અને કુમારદેવીનું સૌભાગ્ય નાશ પામ્યું. પિતાના મરણ બાદ વસ્તુપાળ અને તેજપાળ પોતાની માતાની સાથે માંડળમાં આવીને રહ્યા. કુમારદેવી ઘણાં ધર્મગ્રેમી બાઈ હતાં અને માંડળમાં નરચંદ્રસુરિ નામના જૈન મુનિના આદેશ સાંભળવા દરરોજ જતાં હતાં. સુરિશ્રીએ તેમનું લવ્ય કપાળ અને ઝોળસથી ભરેલી મુખમુદ્રા જોઈને કહેલું કે તેમના બે પુત્રો દેશમાં અમર યશ પ્રાપ્ત કરશે અને ધવલ્લકપુરમાં (ધોળકામાં) તેમના અવ્યુદયની શરૂઆત થશે.

ઉંમર લાયક થતાં વસ્તુપાળનું લગ્ન લલિતા દેવી નામની સુલક્ષણી વણિક કન્યા સાથે અને તેજપાળનું લગ્ન શુણના નિધિરૂપ અનુપમા દેવી નામની કન્યા સાથે થયું.

શુરના આદેશથી પોતાના કુટુંબ સાથે બન્ને લાઈઓ યાત્રા કરવા નીકળ્યા અને તેમના કહેવા મુજબ ધોળકામાં તેમનો અવ્યુદય થવા લાગ્યો. યાત્રાએ જતાં પોતાનું દ્રવ્ય દાટવા જતાં હડાલક (હડાળા-લાલમાં) નજીક જમીનમાંથી તેમને ધીજીં પુષ્કળ દ્રવ્ય મળ્યું.

ધર્મગ્રેમી અને જીદિના ભંડાર રૂપ અનુપમા દેવીએ આ દ્રવ્ય પર્વતની ટોચ પર ખૂંદવા સલાહ આપી. આ સલાહનો ધ્વનિ જીદિમાન લાઈઓ સમજી ગયા અને તેમણે પોતાનું દ્રવ્ય પર્વતો ઉપર દહેરાંઓ બંધાવવામાં ખર્ચવાનો નિર્ધાર કર્યો.

યાત્રાથી પાછા ફરતાં ધોળકાના રાણાનાં રાજ્યગુરુ સોમેશ્વરની સલાહથી રાણાએ તેમને મંત્રી પદ સ્વીકારવા આમંત્રણ આપ્યું. આ વખતે વસ્તુપાળ અને તેજપાળ પાસે ત્રણ લાખ રૂપીઆ હતા. મંત્રીપદ સ્વીકારતા પહેલાં રાણા સાથે તેમણે શરત કરી કે જો કદાચ કોઈ કારણસર તેમને અધિકાર છોડી ધોળકાથી જવું પડે તો આ ત્રણ લાખ રૂપીઆ તેઓ સાથે લઈ જઈ શકે. રાણાએ આ શરત કબુલ કરી અને વસ્તુપાળ તથા તેજપાળે ધોળકા અને ખંભાતની અધિકારપ્રાપ્તિનો સ્વીકાર કર્યો.

તેજપાળે રાજનીતિનું પુરુષ તરીકે અને તેજપાળે લઙ્કાયક જીદિનાં પાત્રોને ઇતિહાસમાં અમરત્વ પ્રાપ્ત કર્યું છે.

રાણા વીરધવળનાં રાણી જયલતાના આર્ધજો સાંગણુએ રામુંડ વણુચળીમાં (જૂનાગઢ પાસે) રાજ્ય કરતા હતા. તેમની ઉદ્ધતાઈના કારણે વસ્તુપાળ અને તેજપાળે તેમને હરાવી પદ્મપટ કપડો અને રાજ્યગાદી જપ્ત લતાના ભત્રીજાને આપી પોતે ગીરનાર, દેવપત્તન (સોમનાથ પાટણ), દ્વીપપત્તન (દીવ) અને તાલધ્વજ યદ્યને ધોળકે આવ્યા.

ગોધરાના અભિમાની અને લૂટફાટ કરતા દુઃધળની ડોકે કાજળની દાળડી બંધાવી તેનું પાણી ઉતાર્યું અને ભદ્રેશ્વરના રાજા ભીમસિંહને હરાવી વિજય મેળવ્યો.

દિલ્હીના બાદશાહના લશ્કરને આશુ આગળ હરાવી ગુજરાતની વીરતાનું દર્શન કરાવ્યું તથા બાદશાહની મા મકે જેતાં હતાં ભારે દીર્ઘદષ્ટિ વાપરી તેમને સગવડ કરી આપી તથા મહા શરીફ લઈ જવા આરસના તોરણની બેટ ધરી ગુજરાત ઉપરના બાદશાહી આક્રમણે બંધ રખાવવાની શરત કરવામાં અપૂર્વ મુત્સદ્દીગીરી બતાવી.

ઉપરનાં વીરતાદર્શક અને મુત્સદ્દીગીરીવાળાં કાર્યો ઉપરાંત તેમનો ધર્મ અને કળા ઉપરનો પ્રેમ આશુ, ગિરનાર અને શેત્રુંગ્ય ઉપરનાં દહેરાંઓ નેવાથી જણાઈ આવે છે. કારીગરોને તાજ બની રસોઈ જમાડીને તથા આરસમાં નકસી કાતરતાં બૂકા પડે તેની ભારોભાર રૂપું આપીને સંતોષતાં તેમની અદ્ભુત લક્ષ્મી વપરાઈ છે.

આ ધર્મપ્રેમી ભાઈએને ઘેર સાધુ મંત્રોને જમાડવામાં દરરોજ પુષ્કળ ઘી વપરાતું હતું. રાજ્યના અમલદારોને તથા ખુદ રાજાને પણ ઈર્ષ્યા ઉત્પન્ન થાય તેટલું તેમના ઘરનું ખાનગી ખર્ચ હતું. આવી જાતની ઈર્ષ્યાથી પ્રેરાઈને તેમના ખાનગી ખર્ચની નપાસ એક વખત વીરધવળ પોતે વસ્તુપાળ તેજપાળની ભોજનશાળામાં વેશ પલટીને ગએલો. ભોજનશાળામાં આ વખતે પુષ્કળ કુડલાંઓ વપરાતાં તેને જણાયાં અને લક્ષ્મીનો આવો નિરકુંશ વપરાશ જોઈને તેને ક્રોધ ઉત્પન્ન થયો.

અનુપમાદેવી મહેમાનોને તાંસળાંઓ ભરી ભરીને ઘી પીરસતાં હતાં. આમ કરતાં ઘીનું એક કુંડલું ઢળા ગયું અને પુષ્કળ ઘી બગડ્યું. અનુપમા દેવીએ નીચે ઢળેલું ઘી જુદા વાસણમાં લઈ લીધું અને પોતાના રેશમી પાકવ વડે કુડલાનું મેહાં લુછી નાખ્યું.

હવેશમાં આવેલા વીરધવળે આમ કરવાનું કારણ પૂછ્યું. અનુપમા દેવીએ જવાબ આપ્યો કે ઘી વપરાય છે, તેનું પુરવ તો મહારાણાને મળશે

પણ આમ ધર્મદાય કરતાં પોતાનાં કપડાં બગડે તેનુંજ પુણ્ય પોતાને મળશે. આ પ્રકારનો ચતુર અનુપમાદેવીનો શુદ્ધિશાળી જવાબ સાંભળી વીરધવળનો દોષ સમાધિ ગયો અને પોતે જાહેર થઈ તેમનાં આવાં કાર્યોની સ્તુતિ કરવા લાગ્યો. કોઈના કહેવાથી ઉદ્ભવેલી ઇર્ષ્યા ધર્મદાયથી મુગ્ધ થતાં સ્તુતિના રૂપમાં પરિણમી.

વસ્તુપાળના અને તેજપાળના જીવનના આવા અનેક પ્રસંગો ઇતિહાસમાં અમર સ્થાન મેળવી શકે છે દેરાણી જેઠાણી. તરીકે પ્રસિદ્ધ થએલા લલિતાદેવી અને અનુપમાદેવી રૂપ તેમના કુટુંબનાં સ્ત્રી રત્નોએ ગુજરાતના સ્ત્રીત્વનું ગૌરવ વધાર્યું છે.

આવાં અણુમૂલાં રત્નોથી ગુજરાત સદાકાળ ગૌરવવાન ગણાય છે.

મનસુખરામ મણિશંકર દ્વિવેદી,
આસી૦ ડે. એ. ઇન્સ. અમદાવાદ

મે. રા. ટ્રેનિંગ કૉલેજમાં વિજ્ઞાનના પ્રયોગોનું પ્રદર્શન

કુદરતનો નિયમ છે કે “આગળ વધવું.” સૃષ્ટિમાં ચેતન વસ્તુમાત્ર જમાનાની સાથે આગળ વધે જાય છે. હરેક વ્યક્તિની અવનતિ કે ઉન્નતિનો આધાર જમાનાથી પાછળ પડવામાં કે સાથે ચાલવામાં છે. જમાનાની સાથે ચાલવું કે પાછળ પડવું તેમાં મનુષ્ય સિવાયનાં પ્રાણીઓ આજુબાજુના કુદરતી સંજોગોને આભારી છે. પરંતુ માણસ જાત ઇશ્વર-દત્ત શક્તિ વડે કુદરતી સંજોગો સાથે સદૃશર-સાધી, પોતાની શક્તિનો ઉપયોગ કરી કુદરતની હરિક્ષાઈ કરતી જણાય છે. વિશ્વવિધાતાએ પ્રાણીઓના સુખાર્થે પવન, પાવક, પાણી અને બીજી વસ્તુઓ સરજી છે, પરંતુ તેનો યોગ્ય રીતે ઉપયોગ કરવા તે મનુષ્યના મનુષ્યત્વ ઉપર અવલંબે છે. છેક પુરાતન કાળથી તપાસીએ તો પ્રથમ મંત્રગ્રાળ અસ્તિત્વ ધરાવતું. મધ્યયુગમાં ઔષધિ બળ અને અર્વાચીન સમયમાં ભૌતિક તત્ત્વો ઉપર સત્તા ચલાવી મનુષ્ય જાત પોતાના સુખનાં સાધનો નિપજાવી શકી છે.

જે જમાનામાં જે બળ કામે લાગ્યું તેનો આધાર તે જમાનાની કેળવણીની ઉપર રહેલો છે. હાલની કેળવણી સર્વદેશીય છે; પરંતુ તેમાં ખામીઓ તો છેજ. મહત્ત્વની ખામી તો શાબ્દિક શિક્ષણની છે. કેળવણી-

કારો તે ખામીઓને દૂર કરવા, ચાંપતા દલાળે લઈ રહ્યા છે. કેટલીક આદર્શ સંરચાઓમાં માત્ર શાળિક શિક્ષણ નહિ આપતાં “કૃતિ કરીને શીખવવું” એ શિક્ષણના સૂત્રને અક્ષરશઃ સત્ય દર્શાવવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવે છે. કેળવણીકારો દેશની ઉન્નતિ અર્થે જમાનાને ભાવતી કેળવણી આપવા ધારે તો વિદ્યાર્થીઓને શિખવાતા વિષયો પૈકી વિજ્ઞાનને અગ્રસ્થાન મળે. ચાલુ સાલ પહેલા ટર્મમાં પહેલા અને મીઝ વર્ષના વિદ્યાર્થીઓને શીખવેલા વિજ્ઞાનના પ્રયોગોનું પ્રદર્શન કોલેજના કમ્પાઉન્ડમાં તા. ૨૦-૧૦-૩૨ ના રોજ સવારનો કલાક ૧૧ થી ૨ વાગતા સુધી ભરવામાં આવ્યું હતું. તેમાં નીચેના વિષયો સાત વિભાગમાં વહેંચી, અને તેટલાં સાહિત્યો ઉત્પન્ન કરી તથા વધારાના સામન્સનાં સાધનોની મદદથી વ્યાવહારિક દષ્ટાંતો પ્રયોગોદ્વારા સમજાવવામાં આવ્યાં હતાં.

પ્રયોગોના વિભાગ. —

(૧) હવાને લગતા, (૨) પાણીને લગતા, (૩) પ્રકાશને લગતા, (૪) ગરમી સંબંધી, (૫) ચક્રિત અને તેનાં ફાતર સંબંધી, (૬) પદાર્થો સંબંધી, (૭) પરચુરણ (શુસ્કવાકર્ષણ ને શુસ્કત્વ મધ્યબિંદુ; એસિડ, અલ્કલિ ને ક્ષાર).

(૧) હવાને લગતા પ્રયોગ. —

(૧) હવાનું દબાણ અને વાયુભારમાપક યંત્ર, (૨) હવાનું દબાણ અને બંને, (૩) બકનળા અથવા સાઈફ્ટન, (૪) અવાજ, (૫) પડથો.

(૧) હવાનું દબાણ અને વાયુભારમાપક યંત્ર. —

આ પ્રયોગમાં એક બાણુથી બંધ ૪૦" ઇંચ લાંબી કાચની નળા લઈ પાણીથી ભરી. નળાના એ ઉપર આગળા દબાવી. પાણીથી અર્ધો ભરેલા પ્યાલામાં નળાને ઉંધી મૂકી. આગળા ખસેડી લીધી, નળામાંનો પારો નીચો ઉતરી ૨૬-૩" સ્થિર રહ્યો. દરિયાની સપાટીએ પારો ૩૦" ઉંચે સ્થિર રહે છે. એ પ્રમાણે વાયુભારમાપક યંત્રની બનાવટ સમજાવી.

ઉપયોગ:—(૧) દરિયાની સપાટીથી ૬૦૦ ફુટની ઉંચાઈએ આ યંત્રમાં પારો ૧ ઇંચ નીચો ઉતરે છે, એટલે તેનાથી પર્વતોની ઉંચાઈ માપી શકાય છે.

(૨) હવાના દબાણમાં થતા ફેરફારોની અસરથી પારો ચઢે કે ઊતરે છે, તેથી વરસાદ આવવાની કે પવનનું તોફાન થવાની આગાહી કરે છે.

(૩) આ યંત્રમાં બે જુદા જુદા સ્થળે થએલા હવામાનના ફેરફારથી પવન કઈ દિશા તરફ વાશે તે પણ જાણી શકાય છે.

(૨) હવાનું દબાણ અને ખંખે.—

હવાનું ચારે બાજુનું દબાણ બનાવવા માટેના પ્રયોગો. —

(અ) સીધી કિનારીવાળો પાણી પાણીથી છાંછાવેલો બરી, ઉપર કાગળ મૂકી હાથનું દબાણ રાખી પાણી ઉઘો કરી હાથ લઈ લીધો; પરંતુ હવાના ઉપલી બાજુના દબાણને લીધે પાણી ટોળાયું નહિ.

(બ) પાણી ભરેલો સીસો ચાળણીમાં ઊંધો મૂક્યો પણ પાણી ટોળાયું નહિ.

(ક) ટબમાં પાણી ભરી, તેમાં નળી મૂકી. નળીમાંની હવા મોં વડે શોષી લેવાથી, હવાનું ઉપલી મેરનું દબાણ કમી થયું, તેથી પાણી નળીમાં ચઢી મોંમાં આવ્યું.

(દ) પીચકારીમાં દોટો ખેંચવાથી ઉપરના દબાણવાળા હવા બહાર નીકળી ગઈ. તેની જગ્યાએ પાણી ચઢ્યું. દોટો દબાવવાથી પાણીની સેર ઊઠી.

(ઈ) ડબ્બ પીચકારી જેવી રચનાથી પીચકારી કરતાં ઉઘડી ક્રિયા થતી બંધામાં જોઈ. તે પણ હવાના દબાણને જ આભારી છે. એ જન-સમાજનું ઉપયોગી યંત્ર છે.

(૩) બકનળી અથવા સાઈફ્ટન. —

આ પ્રયોગમાં પાણી ભરેલા વાસણમાં બે છેડેથી ખુશ્કી, વાંકી કાચની નળી મૂકી. બહારના છેડેથી મોં વડે હવા શોષી લીધી, એટલે નળી વાટે પાણી ચઢી બીજા વાસણમાં ભરાવા માંડ્યું. ત્યાંસુધી નળીના બહારના છેડા કરતાં પાણીની સપાટી ઉચી હતી ત્યાંસુધી પાણી નીકળ્યું.

આ પ્રયોગ પણ હવાનું પદાર્થ ઉપરનું દબાણ બતાવનારો છે.

(૪) અવાજ:—

હવામાં કંઈ નકતર થવાથી ઉત્પન્ન થતાં મોજાંથી અમુક પ્રકારનો અવાજ થાય છે. તે સમજાવવા માટેના પ્રયોગ. —

(અ) મોં આગળ પાતળો કાગળ રાખી ધીમેથી બોલવાથી બોલવા મુજબ હવાનાં આંદોલનોથી કાગળ ધ્રુજે છે તે બતાવ્યું.

(બ) પાણી ભરેલા ટબમાં કાંકરી નાખીને અંદરથી અને કિનારી ઉપર ટકોર મારીને બહારથી ઉત્પન્ન થતાં મોજાં બતાવ્યાં.

(ક) હવાનાં મોજાંનું વલન સમજાવવા બે છેડેથી દોરડું પકડાવી એક છેડેથી ઉચું નીચું હલાવ્યું. દોરડાંનાં ત્રિફલ આગળ ખસતાં નથી, પરંતુ આગળ જતાં હોય તેમ હાલવાથી જણાયું.

(હ) અવાજ હવા મારફતે ફેલાય છે તે સમજાવવા માટે, એલાસ્ટિક વાળી ધડિઆળને આવી આપી. પેટીમાં મૂકી પેટી બંધ કરી, અવાજ જુજ સંભળાયો. પેટી ઉઘાડી ત્યારે અવાજ બરાબર સંભળાયો.

(ઈ) નક્કર પદાર્થદ્વારા અવાજ જઈ શકે છે:—કાગળના ભુંગળા સાથે દોરો બોલી ૫૦ યાર્ડના અંતરે વાત કરી સંભળાવી.

(૫) પડઘો. —

પડઘો એટલે પ્રતિધ્વનિ. મૂળનો અવાજ ફરીથી સાંભળવો. તે સમજાવવાના પ્રયોગ. —

(અ) લોખંડના ચીપીઆ ઉપર ગે ગરી મારી ધ્રુજતી ગતિમાં આણી કાચના નળાકાર પ્યાલાને તળાએ થોડું પાણી રેડી તેના મોં ઉપર ચીપીઆને ધર્યો. થોડી વારે હાર્મોનિયમના ‘અરજ’ના સૂરોના (‘પડજ’) જેવો અવાજ સંભળાયો.

(બ) ધાતુનાં ચળકાટ મારતાં બે અંતર્ગોળ તગારાં સરખી ઉંચાઈએ સામસામી નવ ફૂટના અંતરે ગોઠવ્યાં. એક તગારા પાસે તેના મધ્યબિંદુ જેટલી ઉંચાઈએ રૅન્ડ ઉપર નાનું ધડિઆળ મૂક્યું. સામેના તગારા પાસે જઈને સાંભળ્યું તો ધડિઆળનો ટીકટીકટીક અવાજ સંભળાયો; દારણ કે ધડિઆળથી ઉત્પન્ન થએલાં હવાનાં આદોસનો નજીકના તગારા ઉપર અથડાઈ, અંતર્ગોળ હોવાથી સામસામી દેંદાઈ બીજા તગારા પાસે જઈ અથડાયાં, તે પ્રતિગતિ પામ્યાં તેથી અવાજ સંભળાયો. —

(૨) પાણીને લગતા પ્રયોગો

(૧) પાણી અને તેનો ઉપયોગ, (૨) પુવારો, (૩) કેશકર્ષણ, (૪) આર્કિમિડિસનો નિયમ.

(૧) પાણી અને તેનો ઉપયોગ:—

અ. પાણીથી જમીન ઘસાય છે:—રેતીનો ઢગલો કરી ઉપર પાણી રેડી ઢગલો ખોદાવો બતાવ્યો.

બ. ફૂવા ખોદાવાથી અરણ્ય ફૂટે છે:—જમીન ઉપર પાણી રેડીને અંદર ઉતરી જતું બતાવીને સમજાવ્યું.

ક. પાણીની વરાળ બને છે:—સ્ટવ ઉપર તપેશીમાં પાણી ઉકાળા નીકળતી વરાળ બતાવી.

હ. સૂર્યનાં કિરણોથી વરાળ બને છે:—એ સમજાવવા માટે બીનું કપડું તડકે સૂકવીને સમજાવ્યું.

૬. પાણીનો આધાર નથી:—જુદા જુદા આધારનાં પાત્રોમાં રેડીને થતા જુદા જુદા આધાર ખતાવીને સમજાવ્યું.

૬. પાણીમાં જુદા જુદા રંગ નાખી પાણી રંગ વગરનું છે તે સાબીત કરી બતાવ્યું.

૭. પાણીમાં સ્વાદ નથી:—જુદા જુદા સ્વાદવાળા વસ્તુઓ નાખીને પાણી સ્વાદ વગરનું છે તે સમજાવ્યું.

(૨) કુવારો:—

પ્રવાહીના સરખી સપાટીએ રહેવાના ગુણને લીધે કુવારામાં પાણી ઉત્તું બેઠું છે. તે સમજાવવા માટે. —

(અ) એક ટબમાં નીચેથી રખરની નળા બેઠી. ટબમાં પાણી ભર્યું. ટબ ઉત્તું રાખ્યું તે નળાનો ખુલ્લો છેડો નીચે રાખ્યો. પાણીની સેર ઉચે બેઠી. નળાનું મોં સાંકડું થયું, ને ટબને વધારે ઉત્તું મૂક્યું એટલે પાણી વધારે ઉત્તું બેઠું જણાયું.

(૩) કેશાકર્ષણ:—

કેશાકર્ષણનો આધાર પ્રવાહીના ઘટસ્વં અને પદાર્થના સ્વરૂપ ઉપર આધાર રાખે છે. તે બતાવવા માટે. —

(અ) દુધાક્ષ તથા મુતરનો છેડો પાણીમાં બોળી બતાવ્યો.

(બ) ફેડીઆમાથી વાટ ઉપર ચઢતું તેલ બતાવ્યું.

(ક) બોલિંગ ઉપર શાહીનાં ટીપાં પ્રસરતાં બતાવ્યાં.

(ઢ) ખાલમા પાણીનાં ટપકાં નીખ્યાં; પાણી ચૂસાઈ ગયું.

(ઈ) નેતરમાં નાળાયાથી પાણી રેડ્યું તો આરપાર જઈ શક્યું.

(ફ) કાચની નળીઓમાં પાણી તથા પારાની સપાટી. (અનુક્રમે અંતઃગોળ તથા બાહ્યગોળ).

ખારીટ વાળ જેવી નળીઓ વાટે પ્રવાહીનું વધુ પ્રમાણમાં ચઢતું જુદા જુદા વ્યાવહારિક પ્રયોગોથી સિદ્ધ કરી બતાવ્યું.

(૪) આકર્ષિમિડિસનો નિયમ:—

“પ્રવાહીમાં છુટાડેલા નક્કર પદાર્થનું વજન તેટલાજ કદના પ્રવાહીના વજન જેટલું ઘટશે.” આ પ્રયોગ સમજાવવા માટે પ્રથમ દવામાં નક્કર પદાર્થનું વજન કરી, છલાછલ પાણી ભરેલા ટબમાં રાખી વજન કયું તો આણું થયું. નક્કર પદાર્થ પાણીમાં જવાથી જેટલું પાણી ખીળ પાત્રમાં ઢોળાયું હતું તે પાણીના વજન જેટલું વજન નક્કર પદાર્થનું પાણીમાં તોળવાથી આણું થયું.

શિક્ષણમાં ભૂગોળનું સ્થાન

શિક્ષણમાં ભૂગોળનું સ્થાન એટલે શિક્ષણના વિષયોમાં ભૂગોળની અગત્ય-તેની ઉપયોગિતા. કેટલાકનું એવું માનવું છે કે ઇતિહાસ, ભૂગોળ જેવા નકામા વિષયો અભ્યાસક્રમમાંથી બાતલ કરવા જોઈએ. આ તેમનું તે વિષયોની ઉપયોગિતાનું અજ્ઞાન મૂલ્ય છે.

નીચેની બાબતો ઉપરથી સ્પષ્ટ બનણી શકાશે કે શિક્ષણમાં અગત્યના ગણાતા કોઈપણ વિષય કરતાં ભૂગોળની અગત્ય જરા પણ ઓછી નથી જ. જીવનની ઉપયોગી બાબતો સાથે ભૂગોળનો જેટલો સંબંધ છે તેટલો મંબંધ ખીન્ન કોઈપણ વિષયનો નથી એમ કહેવામાં જરા પણ અતિશયોક્તિ નથી. તે નીચે પાઠેલા વિભાગ પરથી જણાશે:—

૧. ભૂગોળશિક્ષણ એટલે વેપારી પ્રવૃત્તિનો ભોમિયો.
૨. ભૂગોળશિક્ષણ એટલે જ્યોતિષ, વિજ્ઞાન વગેરેનું પૂર્વજ્ઞાન.
૩. ભૂગોળશિક્ષણ એટલે ઇતિહાસનું મૂળ સ્વરૂપ.
૪. ભૂગોળશિક્ષણ એટલે દુનિઆભરની પ્રજાનો નિકટ પરિચય અને તેમાં આપણું સ્થાન.
૫. ભૂગોળશિક્ષણ એટલે કુદરતનો અભ્યાસ.

ઉપરના પાંચ મુદ્દાઓ એક પછી એક તપાસતાં જરૂર જણાશે કે શિક્ષણમાં ભૂગોળનું સ્થાન ખરેખર ઉચ્ચ છે.

(૧) ભૂગોળશિક્ષણ એટલે વેપારી લાભનનો ભોમિયો:—

વેપારધર્મમાં આગળ વધનાર વિદ્યાર્થીને ભૂગોળશિક્ષણ અસાધારણ સરળતા કરી આપે છે. તે એક ભોમિયાનીજ ગરજ સારે છે. દુનિઆભરમાં વેપારમાં આગળ વધેલા દેશો કયા કયા છે? તે ક્યાં ક્યાં આવેલા છે? તે દેશો કઈ કઈ વસ્તુઓ પરદેશ ચલાવે છે? તેમને કઈ કઈ વસ્તુઓ પરદેશથી આયાત કરવી પડે છે? તે દેશમાં જવાઆવવાને શું શું વ્યવહારનાં સાધનો છે વગેરે ભૂગોળશિક્ષણથી જાણી શકાય છે. એ ઉપરાંત તે દેશોની ઔદ્યોગિક સ્થિતિમાં ઉન્નતિ યા અવનતિ ક્યાં ક્યાં ભૌગોલિક કારણોને આભારી છે? તેના અભ્યાસથી પોતાના દેશમાં કોઈપણ ઔદ્યોગિક પ્રવૃત્તિ શરૂ કરતાં પહેલાં તેમાં આવી પડતી મુશ્કેલીઓ આગળથી જાણી શકાય છે, અને તેના પ્રતિકાર માટે આગળથી તૈયારીઓ કરી શકાય છે, કે જેથી તેવી ઉગતી પ્રવૃત્તિઓને વિનાશના સપ્તાટામાંથી ઉગારી શકાય છે. વળી વેપારમાં વધારે અગત્યની બાબતો જાણવાની એ છે-કે, કયા કયા

દેશોમાં ઈઈ ઈઈ એવી વસ્તુઓ છે કે જે અત્યંત જરૂરની હોવા છતાં કેટલાંક ભૌગોલિક કારણોને લંઘને ઉત્પન્ન કરી શકાતી નથી. આ બાબતનું જ્ઞાન ભૂગોળશિક્ષણથી થાય છે અને તેથી હોશિયાર વેપારી તેવી સ્ત્રીઓ પોતાના દેશમાં ઉત્પન્ન કરાવી તેને બીજા દેશોમાં મોકલવાની તક કદી પણ ગુમાવતો નથી. આ બધું ભૂગોળશિક્ષણથી જ જાણી શકાય છે તો તેને વેપારમંદાનો ભોમિયો કહેવો એ જરા પણ અનુચિત નહિ ગણાય.

(૨) ભૂગોળશિક્ષણ એટલે ન્યોનિય, વિજ્ઞાન એ બાબતોનું પૂર્વ જ્ઞાન:—કોઈ પણ વિષયનું શિક્ષણ આપતી વખતે જાણીતી બાબત ઉપરથી શીખવવાની બાબત ઉપર જરૂર એવો શિક્ષણનો સામાન્ય નિયમ છે. આ જાણીતી બાબત એવી હોવી જોઈએ કે તેને શીખવવાના વિષય સાથે સંબંધ હોય, જેમકે ગુણાકાર શીખવવા હોય તો સરવાળાની મદદથી શીખવી શકાય, તેથી સંવાળા એ ગુણાકારનું પૂર્વજ્ઞાન. તેજ પ્રમાણે ન્યોનિયના શિક્ષણમાં “પ્રાકૃતિક ભૂગોળ” પૂર્વજ્ઞાન હરે છે. સૂર્ય અને સૂર્યમાળા, તારાગણો, સૂર્યના માર્ગમાં રાશિઓ, ચંદ્ર અને તેની કળા, દરેકની ગતિ, વગેરે વિશે સામાન્ય જ્ઞાન ભૂગોળશિક્ષણથી મળે છે, એટલે પ્રાકૃતિક ભૂગોળ એ ન્યોનિયનું પૂર્વજ્ઞાન કહી શકાય. તેજ પ્રમાણે “અણુત વિષયક ભૂગોળ” એ વિજ્ઞાનનું પૂર્વજ્ઞાન કહી શકાય. પૃથ્વીનો આકાર, તેનું માપ, અક્ષાંશ, રેખાંશ, કોણીયમાપ, ઋતુઓ, કટિબંધો વગેરે વિજ્ઞાનશિક્ષણમાં પૂર્વજ્ઞાન રૂપે મદદરૂપ થાય છે.

(૩) ભૂગોળશિક્ષણ એટલે ઇતિહાસનું મૂળ સ્વરૂપ:—આરિકાઈથી વિચાર કરતાં જણાય છે કે કોઈ પણ દેશનો ઇતિહાસ બહુધા તે દેશની ભૌગોલિક પરિસ્થિતિનેજ આભારી હોય છે, એટલે કે તે દેશના દુનિયા પરના સ્થાન ઉપર આધાર રાખે છે. પછી ભલે તે ડુંગરાળ પ્રદેશની વચ્ચે આવ્યો હોય કે સંપાદ મેદાનમાં આવ્યો હોય, ઉષ્ણકટિબંધમાં હોય કે શીતકટિબંધમાં હોય, રણમાં હોય કે સમુદ્રમાં હોય, પણ તે તે સ્થાન પ્રમાણેજ પ્રગતિ સ્વરૂપ બંધાય છે. એકાદ દાખલાથી તે આ હમીકત સમજાશે.

ડુંગરાળ પ્રદેશમાં વસતા લોકોને પોતાના જીવનની જરૂરિયાતો માટે પુષ્કળ મહેનત કરવી પડે છે, તેથી તેઓ મહેનતુ અને સ્વાશ્રયી હોય છે. તેઓ કુદરતના સંસર્ગમાં વધારે આવે છે, અને ઘણું કરીને તેમનો દેશ બીજા આસપાસના પ્રદેશ કરતાં હ્રોય પડી ગયો હોય છે, એટલે તેઓ સ્વતંત્ર સ્વભાવના અને પ્રાચીન યંત્રણાઓને જાળવી રાખવાના વિચારવળા હોય છે. આ પ્રમાણે ભૌગોલિક પરિસ્થિતિ તેમના જીવન ઉપર અસર

કરતી હોવાથી તેમને ઇતિહાસ પણ તેને અતુરપણ ધડાય છે એટલે કે તેમણે ટાઈપણ બોગે તેમની સ્વતંત્રતા અને પ્રાચીન સંસ્કૃતિ જાળવી રાખી છે. આથી વિરુદ્ધ પ્રકાર સપાટ ફળદ્રુપ મેડ નોમા વસતી પ્રજાએ ને માટે છે. તે થોડા શ્રમે જીવનની જરૂરિયાતો પૂરી પાડી શકે છે, તેથી તેઓ આળસુ, વિદ્યારી અને પરાધીન બને છે, અને તેમનો ઇતિહાસ તપાસતાં પણ એજ બાબત માલમ પડે છે કે તેઓ પરદેશીઓના આક્રમણો સામે ટક્કર ઝીલી શક્યા નથી અને તેમના વિદ્યાસમાં અને આળસમાં સ્વતંત્રતા ગુમાવી બેઠા છે, તેથી તે બાબત ભૌગોલિક સ્થિતિને આભારી હોઈને ભૂગોળને ઇતિહાસનું મૂળ સ્વરૂપ કહેવું એ વાસ્તવિક જ છે. ઉપર પ્રમાણે જ શીત-કટિબંધમાં અને ઉષ્ણકટિબંધમાં વસતી પ્રજાઓનું બને છે.

વળી ઇતિહાસમાંથી આપણને જણાય છે કે નવા દેશો શોધનાર અને દુનિયાના બધા દેશો સાથે વેપાર ખેડનાર બીજી ટાઈ નહિ પણ ટાપુઓમાં અને દરિયાકિનારે વસેલી પ્રજાજ છે. આ થી ભૌગોલિક કારણોને આભારી નથી ? જેને પાણી સાથેજ વ્યવહાર છે અને નિરંતર સમુદ્ર સાથેજ બાથ બીડવાની હોય તે સર્વ શ્રેષ્ઠ નાવિકો બને તેમા નવાઈ જ શું ? એમાંજ તેમની સાહસવૃત્તિ કેળવાય છે અને મંશાધકૃતિ જાગૃત થાય છે કે જેને લઈને તેઓ દુનિયા પરના ટાઈપણ ભાગમા જતા જરા પણ અચકાતાં નથી. આ બધું એમજ બતાવી આપે છે કે ભૂગોળ એ ખરેખર ઇતિહાસનું મૂળ સ્વરૂપ છે.

(૪) ભૂગોળશિક્ષણ એટલે દુનિયા ભંડી પ્રજાનો નિકટ પરિચય અને તેમાં આપણું સ્થાન:-આપણે જોઈ ગયા કે ભૌગોલિક સ્થિતિ પ્રમાણે પ્રજાનો ઇતિહાસ ધડાય છે. આ અસર ઇતિહાસ ઉપરજ થાય છે એટલુંજ નહિ પણ દેશની સામાજિક સ્થિતિ, હુન્નર ઉદ્યોગ, જનસ્વભાવ, રીતરિવાજ, વગેરે ઉપર પણ થાય છે. રણમાં અને જંગલમાં વસતા લોકોનાં રીત-રિવાજ, સ્વભાવ, હુન્નરઉદ્યોગ વગેરે તપાસો અને દરિયા કિનારે અને ફળદ્રુપ મેદાનમાં વસતા લોકોના રીતરિવાજ, સ્વભાવ, હુન્નરઉદ્યોગ વગેરે તપાસો. અત્યંત તફાવત જણાયો. આ તફાવત પણ ભૌગોલિક પરિસ્થિતિનેજ આભારી છે. આથીજ ઘેર બેઠાં આપણે આપણાથી સેંકડો માધ્યમ દ્વારા વસતી પ્રજાઓના રીતરિવાજ, સ્વભાવ, હુન્નરઉદ્યોગ રાજકીય બંધારણ વગેરે ભૂગોળથી જાણી શકીએ છીએ. કોઈપણ પ્રજા વિશે આટલું જાણ્યા પછી આપણે તેના નિકટ પરિચયમાં હોઈએ એમજ જણાય. આ પ્રમાણે બીજી પ્રજાઓ વિશે જાણ્યા પછી તેમની સાથે આપણી સરખામણી કરી

આપણું સ્થાન દુનિઆમાં કેટલું આગળ અથવા પાછળ છે તે જાણવું
રુઝેલું નથી. એ જાણવા પછી આપણું સ્થાન વધારે ઉચ્ચ બનાવવા આપણે
કુદરતી રીતેજ પ્રેરણા એ એ કાંઈ ભૂગોળશિક્ષણની જોઈએ અગત્ય બનાવતું નથી.

(૫) ભૂગોળશિક્ષણ એટલે કુદરતનો અભ્યાસ:-પોતાની અતૂલ અને
અલગ્ય વનસ્પતિ, સંપત્તિ અને સૃષ્ટિસૌંદર્યથી ભરપૂર ગિરિમાળાઓના
દુનિઆ પરના સ્થાનનું જ્ઞાન ભૂગોળથી થાય છે. આ ગિરિમાળાઓ કુદ-
રતના રાકેત મુજબ પૃથ્વી ઉપર પથરાઈને તદ્દન નજીકના દેશોમાં અપાર
ફેરફાર કરી મૂકે છે.

કંઈક પોતાના ધીમા પ્રવાહ સાથે નાચતી, કુદતી વેપારને ઉત્તેજન
આપતી કંઈક પોતાના પ્રચંડ પ્રવાહમાં અતૂલ વેગથી આગળ વધતી,
અનેક જળધોધને આશરે આપતી, રણને ઉપવન બનાવતી નદીઓનું જ્ઞાન
શું કુદરતનો અભ્યાસ નથી કરાવતું? પૃથ્વી ઉપર સ્વર્ગ ઉતારનાર અધૌકિક
સૃષ્ટિસૌંદર્યવાળા ભાગોનું જ્ઞાન અને દુનિઆ ઉપરની વિવિધ ભિન્ન-જગ્યા-
ઓમાં વિધિવિધ પ્રકારની વનસ્પતિ, પશુ, પક્ષી વગેરે વિષેનું જ્ઞાન કુદરતનો
જોડો અભ્યાસ નથી આપતું. સૂર્ય, ચંદ્ર, તારાગણો અને ખીખ અનેક
અમત્કારિક ગ્રહોનું જ્ઞાન આપણને કુદરતની વધારે નજીકમાં લાવી મૂકે છે.
આ સર્વ કુદરતનો અભ્યાસ નહિ તો ખીજું શું હોઈ શકે? એ અભ્યાસ
ભૂગોળદારના સંધા સંકાય છે એ સ્પષ્ટ છે. ઉપર પ્રમાણે ભૂગોળથી મળતું
જ્ઞાન જનના સૌથી ઉપયોગી બાજતો સાથે સંબંધ ધરાવે છે, પણ તે
પ્રમાણે જ્ઞાન મળવાનો સ્વભાવ આધાર તો ભૂગોળશિક્ષણની પદ્ધતિ ઉપરજ
રહે છે, અને તેથીજ ભૂગોળશિક્ષણ કેટલાકને નકામી ગણાવવાનીજ લાગે
છે, ત્યારે કેટલાકને અત્યંત અગત્યનો વિષય જણાય છે.

પઠવાણુ કેમ્પ;

કન્યાશાળા.

તા. ૩૦-૧૨-૩૨.

ગિરિજા દેવીપ્રસાદ રાવળ

સને ૧૯૩૨ માં ડોકરીઓ માટેની વ. ફા. પરીક્ષામાં
બેઠેલા વિદ્યાર્થીઓના કામની સમાલોચના

ભાષા:-વાક્યપ્રયોગ અને પદ્યરચના પરત્વે ખીલકુલ લક્ષ આપ-
વામાં આવ્યું નથી. વિવેચન અને વિવરણ જ્ઞાન સમજો મૂકીનેજ કરવામાં
આવ્યું હતું. સમજૂતી આપતી વખતે પૂર્વાપર સંબંધ સમજાવવાનો ચત્ત

ભાષ્યેજ વિદ્યાર્થીઓએ કરેલો હતો. તેઓએ વાચનમાળાના પાઠોનો અભ્યાસ યોગ્ય રીતે તેમની ઝીણવટથી-વિવેચક દષ્ટિથી કર્યો હતો નહિ.

સૂચના:—શિક્ષકોએ પાઠોની ગોખણપટ્ટી કરવાની વિદ્યાર્થીઓની ટેવને મૂકાવી દેવી જોઈએ, અને વિદ્યાર્થીઓ પોતાના વિચાર યોગ્ય રીતે જણાવી શકે તેવી રીતનો તેમને સંપૂર્ણ મદાવરો પાડવો જોઈએ. વિદ્યાર્થીઓ યોગ્ય શબ્દોનો યોગ્ય રચને ઉપયોગ કરે એવો ખાસ આગ્રહ રાખવો જોઈએ. વ્યાકરણનો વિષય રસિક થાય તેટલા માટે તે વિષયને ભાષાના એક અંગ તરીકે ગણી શીખવવો જોઈએ.

નિબંધ:—નિબંધ માટે જે વિષયો પરીક્ષામાં જાહેર કરવામાં આવ્યા હતા તેમાંથી એકે વિષય ઉપર યોગ્ય અને ખરી રીતે વિદ્યાર્થીઓ નિબંધ લખી શક્યા નહોતા. સામાન્ય વિષયો મંબંધી પણ તેઓની વિચાર-યોજનામાં ખામી જણાઈ આવી હતી. કેટલાક શબ્દોની જોડણી ખોટી હતી. અક્ષર એકંદરે ઠીક હતા. આપેલા મુદ્દાઓ ઉપરથી વાર્તા ઉપજાવવાની શક્તિનો ખીલકુલ વિકાસ થયો નથી.

સૂચના:—દરરોજના સામાન્ય વિષયો ઉપર નિબંધ લખવાનો મદાવરો હોવો જોઈએ. સાર ઉપરથી વિસ્તાર કરી નિબંધ કે વાર્તા કેમ સારી રીતે લખી શકાય તેની પદ્ધતિ જે શિક્ષકો જતાવે તો તે વધારે સાઈ છે. સારા નિબંધો વખતો વખત વર્ગ સમક્ષ વાંચી જતાવવા જોઈએ, અને જે સારા મુદ્દાઓ હોય તે તન્નુ વિદ્યાર્થીઓનું લક્ષ્ય બેચબું જોઈએ.

શ્રુતલેખન:—કામ એકંદરે સંતોષકારક હતું. 'પુષ્કળ', ક્ષિતિજ', 'પરાવર્તન' જેવા અધરા શબ્દોની જોડણી ખરી નહોતી.

ગણિત અને નામું:—વિશેષ અને સાદી મંબ્યા વચ્ચેનો તફાવત ધણા વિદ્યાર્થીઓ જાણતા નહોતા. મિશ્ર પ્રમાણના દાખલા ગણતી વખતે ધણા થોડા વિદ્યાર્થીઓને સમ અને વિષમ પ્રમાણનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ હતો. ધણા વિદ્યાર્થીઓને 'સાદી મંબ્યાના' અર્થની માહિતી નહોતી. દશાંશનાં મૂળતત્ત્વોનો પણ તેમને ખ્યાલ નહોતો. દાખલા ગણવાની રીતમાં ભૂલો કરેલી હતી. કેટલાક વિદ્યાર્થીઓને સિલિલ મેજવતાં આવડતી નહોતી.

સૂચના:—દાખલા પદ્ધતિ પૂર્વક અને ખરી રીતે કેમ ગણાય તેની રીત વિદ્યાર્થીઓને જતાવવી જોઈએ. સાદી અને વિશેષ મંબ્યાનો વ્યાવહારિક પુરનાં દ્રષ્ટોતો આપી તેમને સ્પષ્ટ ખ્યાલ આપવો જોઈએ. ગણિતના વિષયની છુદ્ધિપૂર્વક સમજાવતી આપીને અને તે વિષયને વિદ્યાર્થીઓનાં હવનવ્યવહારને અંગે થતી પ્રવૃત્તિઓ સાથે જોડીને તેના મૂળ

સિદ્ધાંતોનું પાઠ્ઠન જ્ઞાન તેમને આપવું જોઈએ. શિક્ષકોએ ગણિતના અમુક અમુક દાખલા રપટ અને તર્કસિદ્ધ પદ્ધતિથી ગણીને નમુનારૂપ જવાબ દેવા હોય તે બત વડું જોઈએ.

ભૂગોળ:—આ વિષયમાં વિદ્યાર્થીઓનું કામ એકંદર અસંતોષકારક હતું. ભૂગોળની દલીલોનું જ્ઞાન તેમને અરપટ અને ભૂલભરેલું હતું. સુવેદ અને પનામાને ખેતીવાડીને લગતી નહેરો તરીકે જોળખાવી હતી. ઘણા વિદ્યાર્થીઓ રૂપરેખાત્મક દિંદુરતાનને નકશો દોરી શક્યા નહોતા. મુંબઈ અને રટાન્ડર્ડ વખતનો તેમને રપટ ખ્યાલ નહોતો. રખર, “જીન વગેરે ક્યા ક્યા દેશોમાં નીપજે છે તે તેઓ જાણતા નહોતા.

સૂચના:—આટલાસ અથવા ભીતે ટાંગવાના નકશાને ઉપયોગ સામાન્ય રીતે પ્રાથમિક શાળામાં કરવામાં આવતો નથી. થોડાક નકશાનું આકૃતિરૂપે શિક્ષકો તરફથી હસ્તવિદ્યાગર્વ કામ કરવામાં આવે તો આ વિષય સમજવામાં તે ઘણું મદદકર્તા થઈ પડે. વિષયશિક્ષણમાં માતૃ-પતૃવ અને વર્ણનાત્મક શૈલીનાં તત્ત્વો લાવી તેને વધારે રસિક અને વહેવાર બનાવવું જોઈએ અને તેટલા પ્રમાણમાં ભૂગોળની દલીલો ખાલી નકશાના બોખામાં પુરવાનો મહાવરો પાડવો જોઈએ.

ઇતિહાસ:—વિદ્યાર્થીઓના જવાબ સંબંધ વિનાના હતા. ઘણી બાબતોમાં વિદ્યાર્થીઓને જવાબ લંબાણથી લખવાની આદત પડેલી હોય છે. ટોડરમલ, ગીતમણુદ, રોગર્ટ કલાધવ, ચાંદબીખી વગેરે જેવા ઐતિહાસિક પુરુષો વિશે તેમને રપટ ખ્યાલ હોતો નથી. ૧૯૨૧ માં મુંબઈની ધારાશ્રમામાં જે સુધારા દાખલ થયા તેનો ખ્યાલ ઘણા થોડા વિદ્યાર્થીઓને હતો. પરીક્ષા માટે તેવારી ક્યા વિના કેટલાક વિદ્યાર્થીઓ પરીક્ષામાં બેઠા હતા.

સૂચના:—ઐતિહાસિક બનાવોને લગતી વધારાની દલીલો એકઠી કરી ઇતિહાસ વધારે રસિક રીતે શીખવવો જોઈએ. ઐતિહાસિક દલીલો જોખી નાખવાની પદ્ધતિને ખીલકુલ ઉત્તેજન મળવું ન જોઈએ. શિક્ષકોએ મુખ્ય અને સૂચક બનાવો પુરેપુરી રીતે શીખવવા જોઈએ; ઝીણી બાબતો વિદ્યાર્થીઓએ જાતે શીખી લેવી જોઈએ.

પ્રધાન પુરુષોનાં જીવનચરિત્ર ઉપર વિશેષ ધ્યાન આપવું જોઈએ, અને નિર્જીવાત્મક બનાવો હોય અથવા સુત્ર પ્રવર્તક પુરુષો હોય તેમના વિશે ટાળજીપૂર્વક અભ્યાસ થવો જોઈએ. સમય સમયના તકતા બનાવી વર્ગમાં પાઠ આચરો હોય તે વખતે તેનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ. અગ-

સને ૧૯૩૨માં છાકરીઓ માટેની વ. કા. પરીક્ષાના કામની સમાવેશના દર
લના ઔતિહાસિક બનાવો હોય તેના ઉપર વિદ્યાર્થીઓએ વખતો વખત
મોંઘેથી કે લેખી ટીકા કરવી જોઈએ આથી વિષય યોગ્ય રીતે વિદ્યા-
ર્થીઓ સમજી શકશે.

આરોગ્ય:—આરોગ્યશાસ્ત્રનાં મૂળતત્ત્વો વિદ્યાર્થીઓને ખીલકુલ
શીખવવામાં આવ્યાં નથી. પાચનક્રિયા અને લોહીની ફરવાની અને શુદ્ધિની
ક્રિયા એ બંને સેળમેળ કરી દેવામાં આવી હતી અવયવોના યોગ્ય વ્યાપાર,
ચિત્રે તેઓને યોગ્ય ગ્લાન નહોતું. ઘણા વિદ્યાર્થીઓ આ વિષયમાં કાચા હતા.

સૂચના:—પાસે એવું કોઈ દવાખાનું કે આરોગ્યસંપ્રદરશાન હોય
તો બની શકે તો ત્યાં વિદ્યાર્થીઓને લઈ જઈ વિષયને વહેવાર રૂપ આપી
તે શીખવવો જોઈએ જો નમુના કે ખીજી કોઈ સાહિત્ય ન હોય તો
શિક્ષકોએ નકશા બનાવવા જોઈએ અને તેની મદદથી વિષયની સમજુતી
આપવી જોઈએ. ચિત્રો અને આકૃતિઓનો યોગ્ય ઉપયોગ થવો જોઈએ.

સોયકામ:—આ વર્ષે આ વિષયમાં કામ અમંતોપકારક હતું.
ઘણા શોડા વિદ્યાર્થીઓને વેતરવાનો કે ગાળ કરવાનો કંઈક ખ્યાલ હતો.

સૂચના:—કપડાં તૈયાર કરવાનો વિદ્યાર્થીઓને વધારે મદાવરો હોવો
જોઈએ. શિક્ષકોએ તેમની પાસે વધારે કામ કરાવી કે જાતે તેવું કામ
કરી બતાવીને વિષયને વધારે સારી રીતે શીખવવો જોઈએ.

મૃદ્ધિજ્ઞાન:—છોડવા અને પ્રાણીઓ વિષ વિદ્યાર્થીઓનું ગ્લાન એકંદર
હીક હતું. ઘણા વિદ્યાર્થીઓએ ક્યારામાં કામ ક્યું નથી એમ જણાય છે.
છોડવાના વિકાસનું નિરીક્ષણ તેઓએ ક્યું નથી. ઝાકળ, ધુમસ અને કરાની
અસર વનરખતિ ઉપર શી થાય છે તેની માહિતી ઘણા વિદ્યાર્થીઓને હતી નહિ.

સૂચના:—જીદા જીદા રોપા અને પ્રાણીઓનું નિરીક્ષણ સંપૂર્ણ
રીતે આ વિષયમાં ચલું જોઈએ. દરેક નિરીક્ષા વખતે જે જે કંઈ વિશેષ
જેવામાં આવ્યું તેની વિદ્યાર્થીઓની નોંધપોથીમાં નોંધ થવી જોઈએ.
વિદ્યાર્થીઓને જે ક્યારાઓ સંપવામાં આવ્યા હોય તેનો ઉપયોગ વિદ્યાર્થી-
ઓએ કર્યો છે કે નહિ, તેમજ ક્યારાઓમાં જે રોપા ઉછેરવામાં આવ્યા
હોય તેની તેઓએ સંભાળ લીધી છે કે નહિ તે શિક્ષકોએ જોવું જોઈએ.
જાતે કામ ક્યું ન હોય અથવા નિરીક્ષા કરી ન હોય તો ગમે તેટલું
પુસ્તકીકે ગ્લાન હશે તો તે કાંઈ ઉપયોગનું થશે નહિ. વિદ્યાર્થીઓની ને ધ-
પોથીની યોગ્ય તપાસ થાય તો તે વિદ્યાર્થીઓને લાભ કર્તા થઈ પડશે.

ચિત્રકામ:—પદાર્થચિત્રકામ એકંદર ઘણું નબળું હતું વિદ્યા-
ર્થીઓએ બરાબર પદાર્થનું માપ લીધું નહોતું. સામાન્ય ધોરણ કરતાં
ઘણું ઉતરતા પ્રકારનું તેમનું કામ હતું.

સૂચના:—પદાર્થોના માપ ઉપરથી પદ્ધતિનું ધારણ બાધવું બહુ અ. તેના માપ લેવાનો વિદ્યાર્થીએને વારંવાર મહાવરો થવો જોઈએ; અને પાંચ તેનું ચિત્ર પાડવાનું તેમને કહેવું જોઈએ.

સંગીત:—આ વિષયમાં માત્ર એકજ વિદ્યાર્થી એટલે હતા તેનું જ્ઞાન ઘણું કાન્યું હતું; કારણકે સંગીતના ત.લ. આપી શક્યા નહોતા, તેમજ રાગ આદિ શક્યા નહોતા, અને તે સંબંધી જ્ઞાન પણ હતું નહિ. સંગીતનો તેને કશો ખ્યાલ હતો નહિ.

ઈનામપત્રક એટલે જિલ્લો.

રાણીયા	સાંકાસાલના સોની ભોગીલાલ	૩—૦—૦	પતાસાં તથા ગરીબ વિદ્યાર્થીને ટોપી વહેંચી.
ખેરડા	મુળજીએ		
	કાકેર શ્રી દિમતસિદ્ધજી તખતમિદ્ધજીએ	૭૦—૦—૦	વિદ્યાર્થીએને જમાડયા.
	ભાવમાર હીરાચંદ ખુશાલદાસ	૪૫—૦—૦	"
	નથા રાવળ વખતસંગ હરીસંગ		
	કાકેર શ્રી અરજુનસિદ્ધજી	૪૫—૦—૦	"
	માધરસિદ્ધજીએ		
સાતોલવર્ગ	મોરસના રહીસ કાકેર મહેરુવા ફતેસિદ્ધ	૨૦—૦—૦	"
આમેડ	મણીલાલ ભાખલાલ પરસે	૧૫—૦—૦	"
	નારના પા. રામદાસ કીશાભાઈ	૨૩—૬—૦	આળાએને જર્મન સિસ્વરના ટાટ વહેંચ્યાં,
		૩—૦—૦	તથા પતાસાં વહેંચ્યાં.
મરીડા	મોહાણ હેમાજી જીરાજીએ	૪૦—૦—૦	વિદ્યાર્થીએને જમાડયા તથા પિતળના મ્યાલા વહેંચ્યા.
	કાકેર પરજતસંગ સામતસંગ	૩૦—૦—૦	વિદ્યાર્થીએને જમાડયા.
	ગરી ખુતવધુ કુલખાએ		
ગાંધીપુર	કાકેર જગજીવનદાસ મુળજીભાઈએ	.....	વિદ્યાર્થીએને જમાડયા.
સોનીપુર	રાણદ જગત સાંકજી	૧૫—૦—૦	
સામરખા	પરમારદેરાજીભાઈભાઈભાઈ	૨—૦—૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
	પા. બાબરભાઈ દરિભાઈ	૫—૦—૦	
મરીડા	મોહાણ ભાઈજી જેજીજીએ	૪—૦—૦	મિઠાઈ વહેંચી.
માદેજ	મોકવાના મહેતા રણજીભંજારાએ	૨૫—૦—૦	વિદ્યાર્થીએને જમાડયા.
મોકવા	"	૮૫—૦—૦	સ્કૂલ તથા કન્યાશાળાની આળાએને જમાડી
	"	૧૦૧—૦—૦	પરજની મોરડી નિરાળ ખાતે બંધાવી.

ચિત્રચુક્ત મૂળાક્ષર

સામ્રા ૨૦x૩૦

કિંમત ૦-૪-૦

‘આથી જ’ સુધી જુદા જુદા રંગીન ચિત્રો સાથે મૂળાક્ષરો આપવામાં આવેલ છે. ઉપરાંત ૧ થી ૧૦ સુધીના અંકો સંખ્યા પ્રમાણે ચિત્રો મૂકીને બતાવેલ છે.

નાની વયમાં બાળકોને ચિત્રો જોવાનો શોખ હોય છે તેથી આ નકશાના આકર્ષક ચિત્રોથી બાળક ખુશ થશે, તેમજ મૂળાક્ષરો એકદમ યોડી મહેનતે શીખી જશે. આજેજ એક નકલ તમારા માટે ૦-૪-૦ ની ટિકિટા બીડીને મંગાવો:-

આ નકશાના ચિત્રો બાળકના પરિચયનાજ પસંદ કરવામાં આવેલ છે તેથી ગમત સાથે જ્ઞાન મળે છે. પાંચ રંગમાં સરસ કાગળ ઉપર છાપવામાં આવેલ છે.

વારનિશ કરેલા લાકડીવાળા નકશાની	કિં. ૧-૦-૦
લાકડાની પટ્ટી ઉપર ચોટેલા મૂળાક્ષરની પેટી	„ ૧-૦-૦
ચિત્રોનાં નામ (ચિત્રો સાથે) પેટીની	.. ૧-૦-૦
અંકશિક્ષણની પેટી (૧ થી ૧૦ સુધી)	„ ૦-૮-૦

જેયંદ તલકશી એન્ડ સન્સ,

વઢવાણ સીટી.

કેળવણીખાતાએ મંજુર કરેલાં સાળાપયોગી પુસ્તકો

૧૨૨૫ અમુલખરાય દેસાઈ ફત.

*આરોગ્ય શિક્ષણ ૦-૮-૦

*આરોગ્ય શિક્ષણ ૦-૭-૦

ખાળવીર (સ્કાઉટ વિશે) ૦-૮-૦

દસરત અને પ્રિય ૦-૧૨-૦

ધરમાં અને ખડાર ૦-૧૨-૦

રમવાની રમતો

આરોગ્ય શિક્ષણ વા. ૨ ૦-૧-૧

ગોકળદાસ કુબેરદાસ મહેતા ફત.

અમદાવાદ શહેરની ભૂગોળ ૦-૧-૩

*સરળ ગુજરાતમાં તની ભૂગોળ ૦-૪-૦

મુંબઈ ધુલાડો (દિ' ફરતાન સહિત) ૦-૫-૦

મુંબઈ સંચય ૦-૧૦-૦

ખાળગીત ૦-૨-૦

ખાળિકાગીત ૦-૧-૦

*સાળાપયોગી વાર્તાઓ
વા. ૧ ત્રીજા આશ્રિત ૦-૩-૦

—વસ્તુભાઈ લલ્લુભાઈ પટેલ ફત—

*ગુજરાતના ઇતિહાસની સહેલી વાર્તા, ૦-૪-૦.

નવીન દળથી લખાએલું

ખાળસાહિત્ય.

મંજુરદાન આખ્યાન ૦-૪-૦

ભીમચાતુર્ય ૦-૪-૦

વીર અલીમનુ ચપ્પે

મહુટાદ ૦-૮-૦

બાગાડીની અને

દેવતાઈ દીવો ૦-૪-૦

લાળસંગીત માળા ૦-૩-૦

(હાર્મોનિયમ માધ્યમ)

સાહિત્યકર્તા ૧-૧૨-૦

દાલમોજ

ટેફ્ટપુક તરીકે મંજુર થએલી

સરળ

ગુજરાત માં તની ભૂગોળ

આધારમુધી ખડાર પડેલી ભૂગો-

ળમાં આ પડેલી ભૂગોળ ટેફ્ટપુક

તરીકે મંજુર થએલી છે. ખાળકો

પોતાની મેળે વાંચી સમજી શકે તેવી

ભાષા છે. આકર્ષક રંગીત નકશા

સહિત ગુજરાતના દરેક જિલ્લાની

હકીકત નવીન દળથી આપેલી છે.

અમારી ફકતે પ્રાથમિક સાળા, માધ્યમિક સાળા, હોલેજ, લો હોલેજ, મેડીકલ, ટેકનીકલ, લાયસેન્સરીઓને લગતાં તમામ પુસ્તકો, તેમજ નકશા તથા સાળાને લગતો તમામ સામાન કિંદાવત ભાવે મળશે. ખડારમાંના આડરો ઉપર પૂરતું ધ્યાન આપવામાં આવે છે. શિક્ષકોને ભરપૂર કમિશન આપવામાં આવશે. એક વર્ષનું આડર આપી ખાત્રી કરશે.

* પાઠ્યપુસ્તક તરીકે મંજુર કરેલાં છે.

* સાળાપયોગી વાર્તાઓ ભાગ ૧ ની ત્રીજી આશ્રિત દમણનાં ખડાર પડી છે. નાનાં છોકરાં માટે ધર્મીય કથાઓ અને અનંદદાયી છે.

ચંદુલાલ મણીલાલ પરીખ

ખડાયતા પુસ્તકીયો, બાલાહેનુમાન, ત્રીચીરાડ—અમદાવાદ.

તૈયાર છે !!

નવા અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે

તૈયાર છે !!

● મુળઈ ઇલાકાના, પશ્ચિમ દિ'દ એનિસના અને ઘણાં સ્ટેટોના કેળવણીખાતાએ

ખાકયપુસ્તક, દીવ્યસૂક્ષ્મ કે લાઘ્યોગીયુક્ત તરીકે મંજૂર કર્યા, છે.

!! એનિસ, સ્ટેટા, મ્યુનિસિપાલિટીઓ, ને લેડગોર્ડોએ ચલાવવા સરકારે ક્યાં છા!

● કુમાર-ગણિત

ભાગ પહેલો*, ભાગ પહેલોઅ*

[ભૂમિતિ સાથે] [ભૂમિતિ સાથે]

[સા. આ., ૩ ૦-૬-૦], [સા. આ., ૩ ૦ ૭-૦]

● કન્યા-ગણિત

ભાગ બીજો

[ચોથા ધોરણથી કોલેજ સુધીનું]

[પા. આ., ભૂમિતિ સાથે, ૩. ૦-૧૦-૦]

● ક્રમિક-ભૂમિતિ *

ભાગ પહેલો, ભાગ બીજો

[ત્રીજા ધોરણ સુધી], [ચોથા ધોરણ માટે]

૩ ૦-૨-૦ ૩. ૦-૨-૦

● કુમાર-ભૂમિતિ *

૩. ૦-૨-૦

● સરલ-ખાળચોથી*

[૧૨ મી આ., ૩ ૦-૧-૦]

• !!! નવાં પ્રસિદ્ધ થયા !!!

!! નવી શૈલી, નવા વિચારો, પુષ્કળ ઉદાહરણો !!

[પ્રાયશઃક સાળાઓનાં ધોરણો માટે]

● અનડા-ગણિત

ધોરણ બીજું*

[ભૂમિતિ સાથે, બી. આ., ૩ ૦-૪-૦]

● અનડા-ગણિત

ધોરણ ત્રીજું*

[ભૂમિતિ સાથે, બી. આ., ૩ ૦-૪-૦]

● અનડા-ગણિત

ધોરણ ૪ કું*

[પા. આ., ૩. ૦-૫-૦]

● અનડા-નામું

* ભાગ પહેલો*, ભાગ બીજો*

[બી. આ., ૩. ૦-૬-૦], ૩ ૦-૪-૦

વાપરનારાં મુક્તકડે વખાણે છે.

સારું કમિશન, નકલો માટે નીચેને શીરનામે લખો.

સ્તનશી પુસ્તોત્તમ અનડા

હેડમાસ્ટર, મેરીબ્રાહ્મન મેમોરિઅલ ટ્રેનિંગ કોલેજ, બેરસાદ.

* છાકરા તથા છાકરીઓ બને માટે

+ ફક્ત છાકરાઓ માટે

નવી પુસ્તકો

સુ. મ. કેળવણીખાતાએ પાઠ્યપુસ્તક

તરીકે મંજૂર કરે છે

વ્યાકરણના સહેલા પાઠો

પુસ્તક ૧

(વિષય-સાદરણ અમૃતલાલ દવે)

જી. એ. એસ. ડી. સી. ડી.

વ્યાકરણ પ્રણાલિ અભ્યાસ છે પરંતુ તેમાં વિદ્યાર્થીઓ રસ લઈ શકે તેવા નવાં પરંતુ આ વ્યાકરણની રચના, સરળતા અને સીધી એવાં મુદ્દો છે કે આળસ ગ્રંથવાચા મિત્રાચ આ કદિન વિષય સહેલાઈથી અદ્યક્ષ કરી શકે છે. વિદ્યાર્થીઓને યોગ્ય સહેલા કરવા ખાતર આ વ્યાકરણ પહેલી તકે દરેક શૈક્ષણિક ક્ષેત્રમાં અમલ કરવું જોઈએ.

પુસ્તક ૧ કું ૦-૩-૦

” ૨ જી ૦-૪-૦

સુ. મ. કરકારી કેળવણીખાતાએ

મંજૂર કરેલા

ગુજરાતી ઐતહાસ

પ્રકરણ ગુણોત્તમી વ્યાખ્યાઓના

નકશા—

ઐતિહાસિક ચાર નકશા

ઉપરાંત

લગાઈ પછી ભૌગોલિક ચચેત્ર

દેશકરો સાથે અને નવી રેલવે

સડકો સાથે આ છેલ્લામાં

છેલ્લો ઐતહાસ છે.

કિંમત ૦-૧૨-૦

છાકરાઓ માટે

વર્નાક્યુલર પ્રવેશક

આ પુસ્તકમાં વર્નાક્યુલર કાર્ડનલ પરીક્ષાના બધામ વિષયો વિસ્તારથી અને સરળ પદ્ધતિથી આપેલા છે. આજ સુધીના પ્રશ્નો આવી જાય છે. બીજાં જુની દ્રષ્ટી લખાએલાં અને અશુદ્ધ પુસ્તકો ખરીદવા કરતાં આ પુસ્તક ખરીદી પરીક્ષા પહેલેજ વર્ષે પાસ કરી શકાશે.

કિંમત ૨-૨-૦ કમિશન સારું

વર્નાક્યુલર પ્રવેશકનો વધારો

(૧૯૩૦-૩૧ ના પ્રશ્નો) ૦-૪-૦

દન્યાઓ માટે

કાર્ડનલ શિક્ષિકા

દન્યાઓની કાર્ડનલ પરીક્ષા માટે

સંપૂર્ણ અભ્યાસક્રમને અનુસરી આ એકજ પુસ્તક તૈયાર થયેલું છે. આ પુસ્તકથી દરેકને સંતોષ થયેલો છે. દરેકે દરેક વિદ્યાર્થીનીઓએ પરીક્ષા પાસ થવા માટે આ પુસ્તક પહેલી તકે ખરીદવું જરૂરનું છે. તેમાં આજ સુધીના પ્રશ્નો આવી જાય છે.

કિંમત ૧-૧૨-૦

હિંદનો સંપૂર્ણ ઇતિહાસ

પરીક્ષાની પદ્ધતિએથી પદ્ધતિ અનુસાર તૈયાર કરવામાં આવેલો છાકરાઓ અને વિદ્યાર્થીનીઓના બધા વર્ષોના પ્રશ્નો સાથે આ ઇતિહાસ તૈયાર થયેલો છે. બંને પાસ થવા માટે આ પુસ્તક પહેલી તકે ખરીદી લેવું જરૂરનું છે.

કિંમત ૦-૧૧-૦

ગુજરાત સાહિત્ય મંદિર: ત્રીચીરાઈ, ગંગમહાવાદ.

મુંબઈ ઇલાકાના કેળવણીખાતાએ પ્રાય-
મિક શાળાઓમાં શિક્ષકોના ઉપયોગમાં
લેવા માટે તથા (ધોરણ ૪ ના માટે)
ટેક્ટસ્ટબુક તરીકે મંજૂર કરેલું
નવા અભ્યાસક્રમને અનુસરીને નવીન
દ્રષ્ટિથી યોજાયેલું

સરળ બાળ અંગ્રેજી
(ચોથા ધોરણ સુધીનું)

રચનાર

ભોગીલાલ કેશવલાલ પટેલ,
બી. એ. એસ. ટી. સી. ડી.

અને

વમનજી દયાળજી દેસાઈ, એસ. ટી. સી.

મુંબઈ ઇલાકાના સરકારી કેળવણીખાતાએ
તથા વેસ્ટર્ન ઈંગ્લેન્ડ સ્ટેટ્સ એજન્સિએ
ટેક્ટસ્ટબુક તરીકે મંજૂર કરેલો

ગુજરાતનો સરળ ઇતિહાસ

કર્તા

મનમુખરામ મણિશંકર દ્વિવેદી
બી. એ. એસ. ટી. સી. ડી.

કિંમત ૦-૩-૦

ફાઇનવ પરીક્ષા માટે ધણેજ ઉપયોગી

હિંદનો સરળ ઇતિહાસ

કર્તા-વલ્લભભાઈ લલિતભાઈ પટેલ, અને
પ્રભુલાલ અમૃતલાલ ઠાકર.

કિંમત ૦-૧૧-૦

નવીન એટલાસ પુ. ૧—

ગુજરાત-૧૬ નકશા અને ૧૬ ખોખા.
૧૦૦ સવાલ સાથે. ધોરણ ૩ માટે.

કિંમત ૦-૨-૯

નવીન એટલાસ પુ. ૨—

મુંબઈ ઇલાકા-૧૪ નકશા અને ૧૪
ખોખા. ૯૫ સવાલ સાથે. ધોરણ ૪
માટે કિંમત ૦-૩-૦

નવીન એટલાસ પુ. ૩—

પૃથ્વીના બધા ખંડોના ૯૦ નકશા
સાથે. કિંમત ૦-૭-૦

મુંબઈ ઇલાકાના સરકારી કેળવણીખાતાએ
ટેક્ટસ્ટબુક તરીકે મંજૂર કરેલો.

નવી સુધારેલી આવૃત્તિ

ભરતખંડનો સરળ ઇતિહાસ

અને

રાજ્યવ્યવસ્થા

બનાવનાર

વિદ્યુલદાસ ધનજીભાઈ પટેલ,

સુધારો વધારો કરનાર

મુળજીભાઈ હીરાલાલ ચૌકસી

એમ. એ.

હેડમાસ્ટર ગ્રેડ ટ્રેનિંગ મહેલ, અમદાવાદ

પૃષ્ઠ ૪૦૦ કિંમત રૂ. ૧-૦-૦

તા. ૦-૧-૧૯૩૧ની આવૃત્તિ કિંમત ૦-૬-૦

વાળી ભેંકશે તો વળી તે મળશે.

પ્રાયમિક શાળાના છૂટા તથા સાતમા
તથા માધ્યમિક શાળાના ચોથા

ધોરણ સાર

આરોગ્ય વિજ્ઞાન પ્રવેશપોથી

કર્તા

પ્રીતમરાય વ્રજરાય દેસાઈ

બી. એ. એસ. ટી. સી. ડી.

કિંમત ૦-૬-૦

ગુજરાતી કન્યાશાળાના બીજા ધોરણથી

છૂટા ધોરણ સુધી

ગૃહવિજ્ઞાન પ્રવેશપોથી

કર્તા

પ્રીતમરાય વ્રજરાય દેસાઈ

બી. એ. એસ. ટી. સી. ડી.

એસ. બી. શાહની કંપની-પાનકોર નાકા-અમદાવાદ

વિદ્યાર્થીઓ, શિક્ષકો તથા શિક્ષિકાઓને અમુલ્ય તક

ભરપુર કમિશન

વિ. શિ. કાપે જણાવવાનું કે હમોએ થોડા વખત ઉપરજ ચોપડીઓની દુકાન ઉઘાડી છે. જેમાં પ્રાથમિક શાળાઓમાં ચાલતી દરેક જાતની ચોપડીઓ તથા કોપિ, પ્રેક્ષક, મોડલ, રંગર, પેનિસલ, ક્રુટ, કંપાસ, હોલર, કાગળ વગેરે સજ્જાત પ્રીકાસત લાવથી અને ભરપુર કમિશનથી આપનામાં આવશે. દરેક શાળામાં ચાલતી ચોપડીઓનું લીસ્ટ કિંમત તથા કમિશન જોવા અને સરખાવવા માટે આજેજ મંગાવી જાતી કરો. બીજેથી પ્રસંગે વગેરે ખરીદતા પહેલાં હમો મુલાકાત લેવા વિનતી છે.

કોઠારી પોળ સામે,
વીવીશી—અમદાવાદ.

રમણીક ખી, કોઠારીની કેપતિ
શુક્રેશ્વર એન્ડ પબ્લિશર.

શાળાપયોગી ક્રોડક્રુટબુક તરીકે મંજુર થએલાં પુસ્તકો

*૧. સરળ દેશીનામાની પદ્ધતિ આ. ૩૪ મી. કિ. ૦-૫-૦

*૨. સરળ કન્યાતાલુ આ. ૧ કી. ૦-૨-૬

*૩. સરળ ગુજરાતી બાળવ્યાકરણ—લામ પહેલો
(પ્રાથમિક શાળાના ધિતલુ ૪ માટે) આ. ૨૯ મી. ૦-૨-૦

*૪. સરળ ગુજરાતી બાળવ્યાકરણ—આ. ૨-૦ જો
(પ્રાથમિક શાળાના ધો. ૫-૬-૭ માટે) આ. ૨૯ મી. ૦-૫-૦

*૫. સરળ વ્યુત્પત્તિ જ્ઞાનપ્રકાશ—આ. પ્રા. બુક આ. ૪થી ૦-૬-૦
(૫-૬-૭ ચોપડીનાં શબ્દોની વ્યુત્પત્તિ સહિત)

*૬. તર્ક સરળ સુખગણિત—(બાળવર્ગથી ધો. ૫ સુધી)
આ. ૧૬ મી. ૦-૮-૦

*૭. ગુજરાત ઇતિહાસ બુદ્ધિવિદ્યા આ. ૧૬ મી. ૦-૧-૬

શુભચિંતા સંપન્ના બજીયા શુક્રેશ્વરે લેવાથી મળશે.
મુખ્ય એજન્ટ—મેસર્સ એસ. બી. શાહની કેપતિ,
કે. પાનકોર નકિ—મુ. અમદાવાદ.

કેમચેક કરવાયેક રાહ, જોડણના માજી કે. એ. ૬ મુ. કપડવંજી

ગાંડીવ ઝરલે બાળસાહિત્ય

સર્વત્ર વખણાએલી રૂપાળી રસીલી ચોપડીઓ

૧ ટેલરટોયની ૩ વાતો	૦૮	૨૭ હાથા ધમધમ ચાલે	૦૮
૨ બકુલ	૦૮	૨૪ બાળકાનરી	૦૮
૩ બિરબલનો બન્ધુ	૦૧	૨૫ ચોપાળાની ચતુર્ગર્ધ	૦૧
૪ મૂરખરાજ	૦૧	૨૬ નરેશન ગજ	૦૮
૫ નીલમ	૦૮	૨૭ રમકડાની દુકાન	૦૮
૬ ભીષ્મ	૦૧	૨૮ બલકુર્ષ જમડખ	૦૮
૭ બચખજરંગ	૦૮	૨૯ મડનો મસ્તાનો	૦૮
૮ બાળવિદાર (૧)	૦૧	૩૦ મગાળી બિરબલ	૦૮
૯ વગેરે નું વન	૦૧	૩૧ જુલબૂલાગણી	૦૮
૧૦ બલકુર્ષ દાર	૦૧	૩૨ સવાળાની આપનીલી	૦૮
૧૧ ખરશીપુરી	૦૧	૩૩ ખોળી ખોટી વાતો	૦૧
૧૨ મોનાકુમારી	૦૧	૩૪ સિપાઈ દાદા	૦૮
૧૩ તોફાની દીપુડો	૦૮	૩૫ મધપૂડો	૦૧
૧૪ કચુંબર	૦૮	૩૬ કોનમાકાકા	૦૮
૧૫ ધૂપસળી	૦૧	૩૭ સમરસ	૦૮
૧૬ બાળવિદાર (૨)	૦૮	૩૮ કીર્તિરતંબ	૦૧
૧૭ મોતીના દાણા	૦૮	૩૯ રિક્કીટિક્કી	૦૧
૧૮ કેરીના બાડ્યા	૦૮	૪૦ સાર ગીવ જો	૦૮
૧૯ એક દનો કૂતરો	૦૧	૪૧ ખરેખરી વાનો	૦૮
૨૦ નવનીત	૦૮	૪૨ ચોમાળાની મોજ	૦૮
૨૧ મિયાડ	૦૮	૪૩ રસીદની પેટી	૦૮
૨૨ મેધકનુષ	૦૧	૪૪ પુત્રકાલ્ય	૦૮
		૪૫ આજીપુરાજી	૦૮

૨ નવી નવી છપાતી બધ છે *

ઇનામ-સહાણી માટે અનોડ

મુંબઈ, અમદાવાદ, કરાંચી, વડોદરા, નડિઆદ, શરુચ વગેરે રથળે
બધા બુકસેલરો વેચે છે.

સ્વદેશી કિન્ડરગાર્ટન સ્ટોર.

સંવત ૧૯૮૯ ની વર્ષફળ પંચાંગ ડાયરી કિ. ૦-૪-૦

બાળસાહિત્ય ધાર્મિક તથા કેળવણીને લગતાં પુસ્તકો-પદ્યો ચિત્રો તથા નકશાઓ વેચનાર તથા જુજ કમિશનથી પુરી પાડનાર. ડેટલેંગ મંગાવો.

બાળસાહિત્ય.

નવી બાળપોથી, બાળ ઉખાણું, બાળ જોડકણું, હસતા હિસાબ, બાળ-હસામણું, બાળનાટિકા, બાળ વાર્તા, ગોરિવનું બાળ સાહિત્ય, દક્ષિણામૂર્તિનું બાળ સાહિત્ય, સુન્દરાત વિદ્યા-પ્રીત, બાળજીવન, બાળમિત્ર, બાળક, બાળોદ્યાન. વગેરેનું બાળ સાહિત્ય માસિકો, ભરત, ગુંથણ, શીવણનાં પુસ્તકો, મોતીના તોરણની ચોપડી, જુદી જુદી જાતની ડોઈંગ શુકો, પેઇન્ટીંગ શુકો, કાગળની કરામત, સાચિયા પુરવાની શુક, પાંકશાસ્ત્ર, રસોઈ કેમ બનાવવી તેનાં પુસ્તકો, કુમાર, કુમારી, બુવતી. સ્ત્રીભોધ, સૈતલી નીપમન તથા વાજીત્ર ગાંધકો.

ધાર્મિક પુસ્તકો:

સરળ ચિત્રોવાળી ગીતા (સચિત્રો) ગદ્યાર્થ ગીતા (૩૪ ચિત્રોવાળી) સરળ પંચરત્ન ગીતા (૨૫ ચિત્રો) હનિય ધર્મગીતા (બાર ચિત્રોવાળી) વૈષ્ણવ ધર્મ ગીતા (૧૬ ચિત્રોવાળી) સરલ હિન્દી ગીતા ૨૪ ચિત્રયુક્ત સરલ મરાઠી ગીતા ૨૪ ચિત્રયુક્ત સરલ સંસ્કૃત ગીતા ૨૪ ચિત્રયુક્ત શ્રી રામ રક્ષા શ્રી રામભોધ સહિત શ્રી હનુમાન ચાલીસા ભૂતપ્રેત નિવારણ શ્રી લક્ષ્મી સ્તોત્ર (ધનદાયક) શ્રી પુરપોતમ સહજનામ (સચિત્ર)

શ્રી સત્યનારાયણની કથા વિષયસહજ શ્રીમદ્ ભાગવત : [નામ સાથે સુલસીકૃત રામાયણ]

એકાદશી ગીત તથા સર્વ જાતનાં ધાર્મિક પુસ્તકો ઓડરથી જુજ કમિશને પુરા પાડવામાં આવશે.

કિન્ડરગાર્ટન ફેરમ ૧૮x૧૮, ૨૪x૨૪ ઓ ૨મતનું ફેરમ દાખલાવાળું (૩૦x૩૦)

ચિત્રો તથા નકશા.

ચાર બાયા શીખાય તેવી કિન્ડરગાર્ટન અક્ષરભોધ. (૨૦૦ ચિત્રો) કિ. ૦.૧૧

સચિત્ર અક્ષરભોધ પુસ્તક

સચિત્ર અક્ષરભોધ કાર્ડ

સચિત્ર અક્ષરભોધ નકશો

સંવિદ્યાન પશુ પ્રાણીના નકશા

પદ્યાર્થ તથા દારીગરના હથીધારની પેટી ચિત્રવાંચન નકશા (સ્કુલ માટે)

જૂજોળના નકશા પૃથ્વીના ગોળાત્યાં બોક્સ કક્ષા બારાખડીના નકશા

હસતા હિસાબનો નકશો તથા પુસ્તક

આંકના નકશા અંક પેટી

ચિત્રપોથી, ચિત્ર કાર્ડ, ચિત્ર પઝલ,

ચિત્ર પેઇન્ટીંગ, ડોઈંગનાં પુસ્તક

દેશ જેતાના ચિત્રો તથા પઝલ બોક્સ

કાર્ડ, કેલેન્ડર, ડાયરી, રેશનરી

સ્વેટ પેન, પેન્સિલ, રમકડાં, રંગ,

ચોક મોન્ટેસરી, કિન્ડર ગાર્ટન સેટ,

તથા શિક્ષણને લગતા સર્વ જાતનાં

સાહિત્યો કમીશન સાથે મળશે.

કે. કે. જોશીની કુંપની.

કે. ૧૦૮-૧૦૯ સ્વદેશી મારકીટ કાલબાદેવી-મુંબઈ નં. ૨

કમિશનમાં વધાવે

કિંમતમાં ઘટાડો

કેળવણીખાતાએ મુંબઈ ઇલાકાની હરેક નિશાળમાં ટેફ્ટબુક તરીકે ચલાવવાને મંજૂર કરી છે.

લેખનકળા કોપિબૂકો

ઉત્તમ કામળ { મુંબઈની અને બાળશોધ છ નંબરમાં } ચોવીસ પાનાં

શ્રાવ્ય, મુનિસિપલ, હોકલબોર્ડ, ખાનગી વગેરે અનેક શાળાઓમાં ખાસ પસંદગીથી ચાલતી કોપિ ને બાળકો અને શિક્ષકોમાં સારા અને સુદર લેખપ્રદ વાસ્તે માટે પ્રસિદ્ધ થયેલી છે, એવી લેખનકળા કોપિ વાપરવા અથવા નમૂનાવે વિનંતિ કરીએ છીએ. ઉપલી સૂચના વિધાના ઉપારોકો, આશાધરો અને કેળવણીના કાર્યમાં ઉત્સાહથી રસપૂર્વક બાળ લેનારાઓ સદર લેખનકળાને ધ્યાન રીતે વપરાતી તેના અદરના વિષયો અને પદ્ધતિને જોઈ થોમ્સ ઇન્સાઈ આપશે.

રૂપ ૦ અને તે ઉપરાંત કોપિ ખરીદનારને સેંકડે ૩૦ ટકા કમિયન આપવામાં આવશે. પેકિંગ અને રહેવે ખર્ચ થાંડુ આપવામાં આવશે, પણ પોસ્ટ ખર્ચ તુરં કે સ્ટેશનથી આગળનું ખર્ચ આપવામાં આવશે નહિ.

લેખનકળા કોપિબૂકોને બંધબેસતી નંબર ૧ થી ૬ સુધીની સ્ટીલ પેના ખાસ મંગાવી છે તેની હરેક બોક્સમાં એક તખતની ઉત્તમ ભારતી કિં. રૂ. ૧૫

મુંબઈ-હાથિભાઈ જગજીવનદારા એન્ડ સન્સ,

કાલકાદેવી ગાતાના મંદિર સામે દુકાન નં. ૩૬૭.

અમદાવાદ-પાનકોર નાકા-મેગરફ એસ બી. શાહની કુંપનિ,
ગોમત એમ. વલીલ શાધરો, સરાઈ બજાર.

કેળવણીખાતાના એ. ડિરેક્ટર ગાહેળે મુંબઈ ઇલાકાની પ્રાથમિક શાળામાં ટેફ્ટબુક તરીકે મંજૂર કરેલો.

દેશીહિસાબ

બાગ ૧ લો.

કિંમત ૦-૧-૬

ઘણાજ મધ્યારા તથા વધારા સાથે બહાર પડ્યો છે.

ખત્યારસુધી ઘણા દેશીહિસાબો બહાર પડ્યા છે, પરંતુ ખાતા તરફથી મંજૂર થયેલો ફક્ત એ જ દેશીહિસાબ છે.

ગવાનું દેખાતું એમર્સ એન. ડી. પહેતાની કું
બુકબેન્ડરો એન્ડ પબ્લીશર્સ.

૬ ૩૬૭ કામગીરી-૬-મુંબઈ

બહાર મહ્યા છે ।   **卐**   બહાર પડ્યા છે ।

આલેજ ગંગાવો.

નવીન પદ્ધતિ { પ્રાથમિક શાળાનાં } નવીન યોજનાથી
સ્થાપનારાં લખાએલાં

અંકગણિત

[પદ્ધતિવિભાગ તથા અભ્યાસવિભાગ : શિક્ષકો સાહે.]

બાળયોથી { ભાગ ૧ લો } પુસ્તક ૧ લું :
આગવર્ગ શાળા { કિંમત રૂ. ૦-૭-૦ } પહેલા ધોરણ માટે

[પદ્ધતિવિભાગ : માત્ર શિક્ષકો સાહે.]

પુસ્તક ૨ લું : { ભાગ ૨ નો } બીજા ધોરણ માટે.
પુસ્તક ૩ લું : { કિંમત રૂ. ૦-૮-૦ } ત્રીજા ધોરણ માટે.
પુસ્તક ૪ લું : { ચોથા ધોરણ માટે.

[અભ્યાસવિભાગ : માત્ર વિદ્યાર્થીઓ સાહે.]

પુસ્તક ૨ લું : { ભાગ ૩ નો } બીજા ધોરણ માટે.
પુસ્તક ૩ લું : { કિંમત રૂ. ૦-૭-૦ } ત્રીજા ધોરણ માટે.
પુસ્તક ૪ લું : { ચોથા ધોરણ માટે.

: લેખક :

મારીશંકર જાડાશંકર ભટ્ટ,
બી. એ. એસ. ટી. ડી. ડી.
એડમિનિસ્ટ્રેટિવ-એક્સિસર,
મ્યુનિસિપલ સ્કૂલમેઈડ, મુરત.

મોહનલાલ હરજીવન પંચોલી
આસિ. ગાસ્તર,
સિટિ હાઈસ્કૂલ,
અમદાવાદ.

નમુનાની ખંચિકો મંગાવો : લખો.

મેનેજર, ધી ગુજરાત એગ્રીકલ્ચરલ બુકડીપો.

[પુસ્તક ૬૨]

[અંક ૪]

Gujarat School Paper

ગુજરાત શાળાપત્ર

એપ્રિલ સને ૧૯૩૩

“નવા જમાનામાં નવા મુદ્દારા અને પ્રગતિમાન માણસની જરૂર પડે છે. દુનિયા આગળ વધે છે, અને તેથી આપણા જાપ-જાકાના વખતમાં જે રીતરિવાજ તથા કાલુનો ઉત્તમ ગણાતા હતા તે હવે નિરપયોગી નીવડે છે, અને ખરેખર આપણા સ્વતંત્ર પછી અત્યંત દલ અને ધીમા નિકામને તીવ્રે વધારે ડાઘા થએલા લોકો હાલના કસતાં વધારે નારી ચોળના છત્રી કાઢશે ”

કેળવણીખાતાના હુકમથી
તંત્રી અને પ્રકાશક (ઓગસ્ટ ૧૯૨૯ થી)
મૂળજીભાઈ હીરાલાલ ચોકસી, એમ. એ.
હિડમાસ્તર પ્રે. સી. ટેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ.

(સમ દેક સ્વાધીન નામ્વા છે)

મા "શાવનદ ન્યુઝિલી" પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં પરીજન દેવોદાસ જનલાલે તાપ્ત્યુ
સત્યાગ્રહ સેન્ટ્રલ-અમદાવાદ.

અનુક્રમણિકા

ક્રમ નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૧.	જો હું ઇન્સ્પેક્ટર હોઉં તો !	૯૪
૨.	એક શિક્ષકની શાળા	૯૬
૩.	બાળકનાં માતાપિતા યાદ રાખવા જોય અગત્યની બાબતો. ૧૦૪	
૪.	આદીરોનું યુજ્જ્વાલ	૧૦૭
૫.	પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કોલેજમાં વિદ્યાર્થીના પ્રયોગોનું પ્રદર્શન ...	૧૧૨
૬.	પ્રવાસરૂપે જૂઓળશિક્ષણ	૧૧૬
૭.	ઈંગ્લેન્ડમાં પુખ્ત વયસ્થોની કેળવણી	૧૨૩
૮.	હાંતની ઉપયોગિતા અને તેની સ્વચ્છતા જાળવવાના નિયમો. ૧૨૫	
૯.	નવીન પરબો બંધાવશો !	૧૨૬
૧૦.	સરકારી જાહેરખબરો	૧૨૯
૧.	હોકરાઓ માટેની વ. ફા. પરીક્ષા ઉત્તર ભાગ ...	૧૨૯
૨.	મુંબઈ પ્રવાસીની ઉદ્ધ. શાળાઓ માટે મંજૂર થએલાં પુસ્તકોની યાદી	૧૪૧
૩.	સરકારી ખાતાં તરફથી મંજૂર થએલાં પુસ્તકોની યાદી. ૧૪૭	
૪.	ઉ. ભા. માં સને ૧૯૩૨ માં લેવાયેલી હોકરાઓ માટેની વ. ફા. પરીક્ષામાં પાસ થએલા ઉમેદવારોનાં નામની યાદી. ૧૪૯	
૧૧.	ખાનગી જાહેરખબરો	૨૪

દેશીનામું. ટેકસ્ટબુક કિં. ૫ ગ્યાના.

પુસ્તક ઉત્તમ મનાયેલું છે. ચાલુ સમય પ્રમાણે ચોપડા અને દુહીઓની લખાવટની સુધારા ઉપરાંત જોડા, શેરો, વિમા અને પોસ્ટલ એઈર વિને પુરી માનીતી તમા જુનાં મનોમત્ત ઉપરાંત નવાં ૧૯ મનોમત્ત દાખલ કર્યા છે. એક વાર વાંચી વુઝવા કરવા વિનંત છે. પોસ્ટલ ૦-૨-૧ મુંબઈ—એન. એમ. ત્રિપાઠી, મુરુગ—ક. ના. ની કેપનિ, ભદ્રેશ—દેવાઈ લખરી, ભુક્તેશ્વર એન્ડ—અમદાવાદમાં કોલકાલ બોમ્બે ૬૨ ઇગનકાલ લલ્લુગાઈ શાહ, તામુમુજા એફિસ, પેલેસરોડ—વડોદરા

ગુજરાત શાળાપત્ર

પુસ્તક ૭૨]

એપ્રિલ સને ૧૯૩૩

[અંક ૪

ને હું ઇન્સ્પેક્ટર હોઉં તો !

થોડા દિવસ ઉપર હોળીની રમમાં હું મારા મિત્ર રમણલાલ મહેતાને મળવા ગયો હતો. તેઓ એક પ્રગતિમાન દેશી શાળાની હાઈસ્કૂલના હેડમાસ્ટર છે. તેમને અંગ્રેજી તેમજ ગુજરાતી સાહિત્યનો ધણો શોખ છે. વળી તેઓ હાલના સામાજિક પુનઃરચનાના પ્રયોગમાં ધણો રમ લે છે. ફાઈવળુ સમાજની ઉન્નતિનો આધાર તેના બાળકોને અપાતી કેળવણી ઉપર રહે છે એવો, તેમનો દૃઢ સિદ્ધાંત છે. આ હેતુને અનુસરી તેમણે ગામ્ય પુનઃચટનાના સચાલનો બારીક અભ્યાસ કર્યો છે અને ગામડાની કેળવણીને લગતા પ્રયોગોની ચર્ચા વખતે તેઓ કંઈ નવીનજ દૃષ્ટિ રજૂ કરે છે. તેમનો આદર્શ હોયો છે, પણ તેની સાથે તેઓ વહેવાર પણ છે.

આ પ્રસંગે મિ. રમણલાલ પાસે એક શિક્ષક બેઠા હતા. તેમનું નામ શિવશંકર હતું. તેઓ બંને હાલની પરીક્ષાની પદ્ધતિ સંબંધી વાર્તાવિનોદ કરતા હતા. તેમની વચ્ચે થએલી વાતચીત નીચે પ્રમાણે છે:—

રમણલાલ:—મારે ત્યાં હવે પરીક્ષા થઈ ગઈ હશે !

શિવશંકર:—હા, ગયે અઢવાડીએજ પરીક્ષા પુરી થઈ.

રમણલાલ:—શાળાનું, પગિયામ કેવું હતું છે ?

શિવશંકર:—૮૫ ટકા.

રમણલાલ:—આવું પરિણામ જોતાં એક રીતે શાળાનું કામ સંતોષ-કારક કહી શકાય; પણ કેટલા છોકરા પાસ થયા છે તે ઉપરથી તેમને યોગ્ય તાલીમ આપવામાં આવી છે એમ કહી શકાય નહિ.

શિવશંકર:—શાળાના કામની ખીજ કઈ કસોટી હોય છે? કેપ્ટન સાહેબ છોકરાંની પરીક્ષા લે અને તે ઉપરથી શાળાનું કામ કેવું છે તે નક્કી થાય છે. જેટલા છોકરા પાસ થાય તેટલા પ્રમાણમાં કામ સાફનરસું ગણાય છે.

રમણલાલ:—હાલની આપણી પરીક્ષાપદ્ધતિ ઘણી ખામીવાળી છે. તેમાં મુખ્યત્વે બાળકોને કેટલું આવડે છે તે તપાસવામાં આવે છે, પણ તેમણે કેવી રીતે તે જ્ઞાન મેળવ્યું છે તે જોવામાં આવતું નથી; એટલે પરીક્ષા વખતે ઘણુંખરું બાળકની રમણશક્તિનીજ કસોટી થાય છે.

શિવશંકર:—આ સિવાય ખીજું શું તપાસવાનું હોય એ અમારા જાણવામાં નથી. છોકરાંને લખતાં વાંચતાં તથા હિસાબ કરતાં આવડે એમાંજ શિક્ષકનું કર્તવ્ય સમાપ્ત થાય છે. છોકરાંને સવાત્ર પૂછવામાં આવે અને તેના તે જવાબ આપે તે સિવાય પરીક્ષાની ખીજ કાઈ પદ્ધતિ છે નહિ.

રમણલાલ:—આ તમારું ધારવું બૂલભરેલું છે. અનેક વરસોથી ચાકી આવતી પરીક્ષાની રૂઢિમાં હવે તો ખાસ ફેરફાર કરવાની જરૂર છે. કેળવણીનો ઉદ્દેશ, તેની પદ્ધતિઓ તથા સાધનમાં હાલમાં ઘણા મોટા ફેરફાર થયા છે એ તમે જાણતા નથી એમ લાગે છે. બાળક એ વૃદ્ધિ પામતી વ્યક્તિ છે; અને મોટી ઉંમરના માણસ કરતાં તેની શારીરિક તેમજ માનસિક શક્તિ વધુ પ્રકારની છે એ દરેક શિક્ષકે પ્રથમ જાણવાની જરૂર છે. ઘણી વિચાર, લાગણી, કલ્પના, ઇચ્છાશક્તિ જેવી તેની શક્તિઓમાંની એક શક્તિ યાદદાસ્ત છે. બાળમનોવિદ્યાસમાં તેનું સ્થાન ગૌણ છે. ખરી રીતે તેની વિચારશક્તિનો વિદ્યાસ એ કેળવણીનો મુખ્ય હેતુ છે. આ ઉપરાંત તેની લાગણી તથા કલ્પનાની તાલીમ ઉપર ધ્યાન આપવાની જરૂર છે. તેની સાથે તેની ઇચ્છાશક્તિ કેળવી તેને સારી ટેવ પાડવી જોઈ એ. તેનું શરીર નીરોગી રહે અને તેનો બાંધો દૃઢ થાય તેથી તાલીમ તેને મળવી જોઈ એ. હંકામાં તેનામાં સ્વતઃ પ્રવૃત્તિ, સ્વતંત્ર વિચાર કરવાની શક્તિ, સાદસ, કર્તવ્યની લાગણી, ખંત અને આમદના ગુણ આવે એ ખરી કેળવણી છે. ચારિત્રનો વિદ્યાસ એ સંસારવહેવારમાં ઘણું ઉપયોગી બળ છે. આ ઉપરાંત વિદ્યાર્થીનામાં સામાજિક લાગણી ઉત્પન્ન થવી જોઈ એ.

એટલે બીજી વ્યક્તિઓની સાથે સહકાર અને જરૂર પડે સ્વાર્થ લાગ કરવાની વૃત્તિ તેનામાં દૃઢ થવી જોઈએ.

શિવશંકર:—તમે તો ટ્રેનવણીના નવાજ સ્વરૂપનું ચિત્ર મારી આગળ ખડું કર્યું છે. આ દૃષ્ટિએ જોતાં હાલમાં અરાતા શિક્ષણમાં ઘણી ઉણપો માલમ પડે છે.

રમણલાલ:—આજ કારણસર મેં તમને આરંભમાં કહ્યું હતું કે પરીક્ષામાં કેટલા વિદ્યાર્થી પાસ થાય છે એ તાલીમની ખરી કસોટી નથી. જો હું ઇન્સ્પેક્ટર હોઉં તો હાલમાં જે શૈલીથી તપાસણી ચાલે છે તેમાં ઉપર જણાવેલા ઉદ્દેશને અનુસરી યોગ્ય ફેરફાર કરું.

શિવશંકર:—તમે શા શા ફેરફાર કરવાની અભિલાષા રાખો છો તે જણાવશો, કારણ કે ઘણી વખત જે સ્વમદદા હોય છે તેમની સૂચના અસંભવિત હોવાથી વહેવારમાં તેનો અમલ થઈ શકતો નથી.

રમણલાલ:—ખરી બાબત એ છે કે આપણે ત્યાં હજી ટ્રેનવણીની નવીન ભાવનાએ શિક્ષક વર્ગમાં પરિવર્તન કર્યું નથી. જેવી રીતે શિક્ષકને માટે તાલીમની આવશ્યકતા સ્વીકારવામાં આવી છે તે મુજબ તપાસણી કરનાર અમલદારને તેના ખાસ કામની પ્રથમ તાલીમ આપવી જોઈએ. હાલમાં દરેક ધંધાની તાલીમ સામ્રાજીય રીતે આપવામાં આવે છે. તમે જણતા હશે કે પાશ્ચાત્ય દેશમાં તો દરેક ધંધાદારીને તેના કામમાં પ્રવીણતા મળે તે માટે જરૂરી તાલીમ લેવી પડે છે. મોટર હાંકનારને અમુક પ્રકારની તાલીમ મળ્યા બાદ તેને મોટર ચલાવવાનું સર્ટિફિકેટ આપવામાં આવે છે. આવી રીતે સામ્રાજીય તાલીમની દરેક વ્યક્તિને જરૂર છે. ત્યાંમુઘી તપાસણી કરનારમાં સારા શિક્ષકના ગુણ અને તેની સાથે યોગ્ય અનુભવ હોય નહિ ત્યાંમુઘી તેના કામમાં સુધારાની આશા રાખવી વ્યર્થ છે.

શિવશંકર:—તમે તો એક ભાવનાવાદી તરીકે વાતો કરો છો, શીખવવા કરતાં તપાસવાનું કામ ઘણું સહેલું હોય છે એમ મારું માનવું છે.

રમણલાલ:—તમારાથી હું ઉલટો અભિપ્રાય ધરાવું છું. શિક્ષણ તપાસવું એ ઘણી અઘરી બાબત છે; કારણકે શિક્ષકના દોષ બતાવવા એટલે આ ખોટું છે, આમ કરવું જોઈએ નહિ, આ બરાબર નથી વગેરે જનનાં નિર્બેધાત્મક વચન ઉચ્ચારવાં એ ઘણું સહેલું છે, પણ તેને રચનાત્મક સૂચના આપી કામમાં સુધારો કરવા પોતે પાદ આપી બતાવવા એ મુશ્કેલ બાબત છે.

શિવશંકર:—તમે જે કહો છો તે બનવું અશક્ય છે. જો તમે પોતે ઇન્સ્પેક્ટર હો તો કેવી રીતે કામ કરી બતાવો તેની રૂપરેખા રજૂ કરશો ?

રમણલાલ:—હા, ઘણી ખૂશીથી. મેં તમને પ્રથમ કહ્યું હતું કે જે સારો શિક્ષક હોય છે તેજ કામની સારી તપાસણી કરે છે અને શિક્ષણમાં સુધારો કરી શકે છે. પ્રથમ તો હું મારી જે 'બીટ' હોય તેની પાસે પાસેનાં ગામના લાગ પાડું અને તેમાં જે ગામ મધ્યસ્થ હોય, ત્યાં મુકામ કરું. પહેલાં શાળાની સ્થિતિથી વાકેફ થયા બાદ તેમાં જે જે ખામીઓ હોય તે દૂર કરવાને માટે હું બંધે શાળામાં કામ કરું અને શિક્ષકને તે ધ્યાનપૂર્વક જોવા કહું. દા. કાળા પાટીઆનો ઉપયોગ થતો ન હોય તો હું પાક આપતી વખતે તેનો ઉપયોગ કરી બતાવું. વાચનમાં જે ખામીઓ હોય તે હું વાચનનો પાઠ આપી બતાવું. પદાર્થપાઠ કેવી રીતે આપવો તે પણ પાઠદ્વારા બતાવું. શાળામાં બીજી જે ખામીઓ હોય તે ત્રણ દિવસના મુકામમાં બતાવું. તે સંબંધી શિક્ષક સાથે નિષ્પાત્રસપણે ચર્ચા કરું. તેને પ્રોત્સાહન અભિપ્રાય ખુલા દિલથી જાહેર કરવા હિતેજન આપું. તેની જે ખુલેવાડ મુશ્કેલીઓ હોય તે, ધ્યાનમાં લઈ શાળાનું કામ સુધારવાને તેને સૂચના આપું. મારી તોંધપોથીમાં આ શાળાને લગતી જે જે સૂચના આપી હોય તેની તેણે લખી ગાખું અને પછી જતી વખતે શિક્ષકને કહું કે હું જે મારા પછી પાછો આવીશ ત્યારે સૂચવેલા સુધારા શાળામાં થએલા હું જાણીશ. આ પ્રમાણે મધ્યસ્થ સ્થાનોમાં રચાતિક સંજોગોને અનુસરી કામ કરવાનું બતાવી હું બીજી શાળાની મુલાકાત લઈશ. બીજી વખતે તેજ શાળામાં કેટલો સુધારો થયો છે તે તપાસી ત્યાં બીજી બાબતો સુધારવા સંબંધી તેને સૂચના આપું અને તે કેવી રીતે થઈ શકે તે શાળામાં કામ કરી તેની સમજા બતાવી આપું. આ શૈલી મુજબ અમુક ગામની શાળામાં સુધારો કરી તેમાંનું કામ બીજી પાસેની શાળાના શિક્ષકને દર સુધારાને જોવા આવવા કહું. વળી દર પંખવાડીએ શિક્ષકો જુદાં જુદાં વિષયને લગતા પાઠ આપી એકબીજાને માર્ગસૂચક થાય તેવી વ્યવસ્થા કરું. નમુનાના પાઠની સાથે તેમને તેમના કામમાં પડતી મુશ્કેલીઓની ચર્ચા કરવાની પણ ગોઠવણ કરું.

શિવશંકર:—આ યોજના તો ચોડીક શાળા માટે અનુકૂળ થઈ પડે એમ લાગે છે. બાકીની શાળાના કામમાં ચેતન આવે અને હાત્રના જમાનાને અનુસરી શિક્ષકો ફેરફાર કરે તે માટે શું કરશો ?

રમણલાલ:—વરસમાં ત્રણ વાર હું મારા બીટના બંધા શિક્ષકની

પરિપદ ભરવાની ગોઠવણ કરે. તે પ્રસંગે શળાને લગતી ઉપયોગી આવડતની ચર્ચા કરવાને તેમને ઉત્તેજન આપું, તેમજ પાઠ આપીને તથા અપાવીને શિક્ષણપદ્ધતિમાં સુધારા કરવા તેમને પ્રેરણા આપું. એકબીજાના મંસર્ગથી થતી વિચારની આપ લે માટે તેમની વચ્ચે સ્પર્ધા ઉત્પન્ન કરે અને તેમના કામમાં જે સુધારો થાય તેની યોગ્ય કદર કરે. જે શિક્ષકો જુની પદ્ધતિ મુજબ ગોખાવી અનિચ્છિત રીતે શિક્ષણ આપતા હશે તેમને પગારનો વધારો મળશે નહિ તેમજ બીજા વાળો આપવામાં આવશે નહિ એવો સરકારી હુકમ કરે.

શિવશંકર:—હાલમાં તો નિયમિત રીતે અમુક મુદતે પગારમાં બદલી મળે જાય છે.

રમણલાલ:—હા. એ વાત ખરી છે. શિક્ષકોને તેમના ભરણપોષણની ચિંતા ન રહે અને ઉમંગથી નિશ્ચિંતપણે તેઓ કામ કરે તે હેતુથી પગારના નવા રેકૉર્ડ લખતી કરવામાં આવ્યા છે. ઘણી વખત તેનો દુરુપયોગ થાય છે, તેથી ભારી યોજના મુજબ હું ડોઈ પાસે શિક્ષકને પ્રથમ પાંચ વરસમાં તો કાયમ કરે નહિ. વળી ત્યારે તેને પગારનો ૬ બીજો ડોઈ લાભ મળવાનો હોય ત્યારે કેવળ નોકરીની મુદત નહિ જોતા તેનું ઉંચા પ્રકારનું કામ હોય તોજ તેને તે લાભ આપું. આ ઉપરાંત તેમને ૧૨ પાંચ વર્ષ પુનઃ શિક્ષણ માટે ટ્રેનિંગ કોલેજમાં એકાદ મામ મોકલવું અને દશેક વર્ષની નોકરી થાય ત્યારે તેમની પાસે આતર સ્પર્ધા ઉત્પન્ન કરવા કેળવણીને લગતા અમુક વિષય ઉપર નિબંધ લખવાની ગોઠવણ કરે. જે શિક્ષકોએ પ્રયોગ કર્યો હોય, શિક્ષણ સાહિત્યમાં સુધારો કર્યો હોય, તેમજ શિક્ષણને લગતાં પુસ્તકો વાંચ્યા હોય અને લેખો લખ્યા હોય તેની ગણના ખામ કેસ તરીકે કરે.

શિવશંકર:—તમે તો શિક્ષકને માથે ઘણું કામ લાદવા ધારો છો. હાલના પગાર જોતા આટલું બધું કામ તેમની પાસે માગવું એ તદ્દન અયોગ્ય છે.

રમણલાલ:—તમારું કહેવું વ્યાજબી છે. મારો વિચાર કામના પ્રમાણમાં પગાર આપવાનો છે. સાચા ટ્રેન્ડ ચએક્કા શિક્ષકને ઓછામાં ઓછાં રૂ. ૪૦) પગાર હોવો જોઈએ અને જેવટ તેમને રૂ. ૧૨૫-૧૫૦ સુધી પગાર મળવો જોઈએ. જેવો હારીમર તેવો પગાર રાખવાની જરૂર છે, એટલે પગારના પ્રમાણમાં કામ તો હોવું જોઈએ.

શિવશંકર:—હવે તો મને તમારી યોજના ખુબ ગમી. હું ધાંદું હું

- (બાળવર્ગ) સળાઓની મદદથી તે ગણતો શીખવે. તેની નકલ કરે અને પછી પાટીમાં તે લખે.
- ૨ ગણિત નવા નિયમો શિક્ષક જાતે શીખવે. આ નિયમોને આધારે દાખલાઓ વિદ્યાર્થીઓ જાતે ગણે.
- ૨ અનુ લેખન ત્રીજા ધોરણથી ઉપલા વર્ગોમાં શિક્ષક ચિટ્ટીઓ આપે અને દેખરેખ રાખે. બાળકો જાતે લખે.
- ૩ શ્રુત લેખન. ત્રીજા અને ચોથા ધોરણમાં શિક્ષક શ્રુતલેખન કરાવે અને જૂલો જાતે સુધારે. પાંચમા ધોરણમાં એક વિદ્યાર્થી લખાવે અને જૂલો બાળકો પોતે સુધારે.
- ૫ નિર્મિત, શિક્ષક જાતે શીખવે. પત્રલેખન. પાંચમા ધોરણના વિદ્યાર્થીઓ ધણો લાગ જાતે કરે.
- ૬ ધડીઆ શિક્ષક સામાન્ય દેખરેખ રાખે પણ બાળકો જાતે લખી રહે ત્યારે તે જૂલો સુધારે. ગાળાના યોગાનમાં બધાં બાળકો સાથે ધડીઆ બોલે અને શિક્ષકના કલા પ્રમાણે તે તૈયાર કરે.
- ૭ મુખ- શિક્ષક પ્રશ્નો પૂછે અને ગણિત. વખતે વખતે સિદ્ધાંતો સમજાવે અને જવાબ તપાસે. કોઈ યોગ્ય પુસ્તક હોય તો તેમાંથી એક વિદ્યાર્થી વગેરે મુખગણિતના દાખલાં આપે.
- ૮ વાચન શુદ્ધ વાચન માટે અને સા- તેમજ અધરા ફકરાની દિવ્ય સમજૂતી માટે શિક્ષકની દાન્ટી જરૂરી છે. વિદ્યાર્થીઓ શાંત વાચન કરે, અધરા શબ્દોની નોંધ કરે, મનને અને તેમાંથી ઉતરા પણ કરે.
- ૯ જૂગોળ શિક્ષક પારિભાષિક નામો સમજાવે, નકશો દોરતાં તથા તે સમજતાં શીખવે. યોગ્ય વખત પછી બાળકો જાતે નકશા દોરે, સ્થળો શોધી તેમાં પુરે.

- ૧૦ ચિત્ર- શિક્ષકે ચિત્ર દોરતાં વિદ્યાર્થીઓએ પાંદડાં વગેરે
કામ શીખવવું. પાટીઆ ઉપર લાવવું અને પછી તેમણે ગતે
નકલો મૂકવી અને તે તે ચીતરવાં.
- ૧૧ સામાન્ય બાળકોએ જે જ્ઞાન મે- બાળકો વસ્તુઓનો સંમત
જ્ઞાન ગણ્યું તેમાં પોતે કદી ઉમેદા કરે. તેની વિશેષતા નોંધે અને
કરવો, તેમજ વર્ણન કરેલા વર્ણન કરે. (લેખી)
દેાય તે તેણે સુધારવાં.
- ૧૨ દરત- શિક્ષકનું સામાન્ય મુશ્કેલી વિદ્યાર્થીઓએ ગતે કામ
ઉઠાવે અને બસ છે. કરવું.
- બાળકો

આ વખતે શાળામાં ઓછો ગરબડાટ અને ઓછા વિદ્યાર્થીઓ હોવાથી તથા તેથી વધારે ધ્યાન આપી શકવાની આ બધી સગવડ ઉભી થવાથી કામમાં વધારે મંગીનપણું આવી શકે છે. આવી રીતની વ્યવસ્થાથી બાળવર્ગને જી ક્રે. આદિ મહીનામાં ઉપલા વર્ગમાં લેણાવવાની લાભકાત આવી જાય છે. એક-શિક્ષકની શાળામાં આવી રીતની વ્યવસ્થા નીચેના સિદ્ધાંતો ધ્યાનમાં રાખી કરવી જોઈએ.

૧. શાળાના કામના સમયના બે વિભાગ:—સવારનો સમય બે અથવા અઢી કલાકનો રાખવો. આ વખતે છેક નીચલાં બે ધોરણોમાં તે ધોરણોને લગતા તમામ વિષયો શિક્ષકે જાતે શીખવવા. પછી તેમને રજા આપવી! ઉપલાં ધોરણોનાં બાળકો સવારના વખતે શિક્ષકની સામાન્ય-દેખરેખા નીચે જાતે કામ કરે.
૨. વિષયના બે વિભાગ:—જે વિષયોમાં શિક્ષકની ખાસ જરૂર પડે તેવા અને બીજા જેમાં તેની માત્ર દેખરેખની જરૂર પડે તેવા-વિષયની ગોઠવણી સમયપત્રકમાં હોવી જોઈએ શિક્ષકને અમુક સમયે એકેજ વિષય જાતે શીખવવાનો આવે.
૩. મંચુક્ત વર્ગો:—ઉપરનો હેતુ સચવાય તેટલા માટે ધો. ૩-૪, ૪-૫ અને ૧-૨, એમ વર્ગો સાથે બેસી શકે. સામાન્ય જ્ઞાન, ભૂગોળ, વાર્તાશિક્ષણ, ક્ષેપન, મુખગણિત, શ્રુતક્ષેપન વગેરે વિષયો મંચુક્તવર્ગોમાં શીખવી શકાય તેવા છે.
૪. શાળાના દિવસના, ૪૦-૫૦ મિનિટનો એક પિરિઅડ એવા ચાર પિરિઅડ રાખવા. બનતાં મુધી પહેલા પિરિઅડના વિષયનો અભ્યાસ પહેલા પિરિઅડમાં કરવો અને બીજાનો બીજામાં; પણ આમ વખત-પત્રકને ચૂસ્તપણે વેળગી રહેવાની ખામ જરૂર નથી. કદાચ પહેલા પિરિઅડનું કામ બીજામાં પણ ચાલે તો તેમ થવા દેવામાં વાંધો નથી. મુખ્ય બાબત છે એ છે કે દરેક વિષયનું શિક્ષણ સાંગો-પાંગ થવું જોઈએ, અને એટલા માટે દૈનિક કાર્યપ્રવૃત્તિમાં યોગ્ય ક્રમાશ જોઈએ.

આ પ્રમાણે કામની યોજનાથી સરળતા આવે છે અને બાળકો જાતે કામ કરતાં થાય છે. પણ તેમાં પણ, ઘણી વખત વિદ્યાર્થીઓ તરફથી વર્ગના શિક્ષણ દરમિયાન પૂછપરછ કરવામાં આવે અને એ પ્રમાણે કામમાં ખલેલ પણ પહોંચે.

આ મુશ્કેલી દૂર કરવા 'સાઈન યોજના'નો કેટલાક ફેરફાર સાથે અમલમાં મૂકી શકાય.

૧. ઝાટન પદ્ધતિમાં એક માસનું કામ આપવામાં આવે છે. તેને બદલે આ શાળામાં એક અઠવાડીયાનું કામ રાખવું, કારણ કે નાનાં બાળકોને ઝાટું કામ એકી વખતે સોંપી દેવું ન જોઈએ.
  ૨. કામ સોંપવામાં આવે તેમાં ઝીણી ઝીણી વિગતવાર સૂચનાઓ આપવી નહિ, તેમ એકલા પાઠની સંખ્યા પણ નહિ. બાળકો કઈ જગાએ ભૂલ કરે છે, કઈ બાબતો તેમણે મોઢે કરવી જોઈએ વગેરે બાબતની સૂચનાજ આપવી, પણ વિષયની સમજૂતી આપવી નહિ. વિદ્યાર્થીઓ સમજૂતી કરી લે અને શિક્ષકને તે બતાવે.
  ૩. વિષયને લગતાં પ્રસ્તુત પુસ્તકો હોય તે બતાવવાં જોઈએ અને વર્ગમાં તે રાખવાં જોઈએ. જેથી બાળકો વધારાની કે પૂર્તિરૂપે તેમાંથી માહીતી મેળવી શકે.
  ૪. વિષયનો અધરા ભાગ હોય તેના ખુલાસારૂપે કેટલાક સામાન્ય પાઠો, ગણિતના નવા સિદ્ધાંતોની સમજૂતી અને વિશેષ માહીતી એ શાળાના કામના અડધા હિસ્સા જેટલી પ્રગતિ છે.
  ૫. લેખી કામ બતાવવાની યોજના.
  ૬. જે બાળક એક માસનું સોંપેલું કામ પૂર્ણ કરી રહે તેને બીજું વધારાનું કામ આપવું, અને પ્રેટલુંક કામ યોજનામાં લખેલું ન પણ હોય.
  ૭. જેણે એક માસનું સોંપેલું કામ પૂર્ણ કર્યું ન હોય તેને બીજા મહીનાનું આગળ કામ કરવા દેવું નહિ, છતાં શિક્ષક ઉપર તે બાબત ટોડી દેવી.
  ૮. વ્યક્તિગત પ્રગતિ જેટલી યદિ તેના વિદ્યાર્થી દીદ સઘળા વિષયનો એક ત્રાફ રાખે; તેમજ માર્ક પણ આપવા.
  ૯. વ્યક્તિગત કામ સોંપવું તે સામાન્ય શક્તિનો તોલ બાંધી સોંપવું, જેથી એક વર્ગના સઘળા સામાન્ય બુદ્ધિવાળા વિદ્યાર્થીઓ તે કામ કરી શકે; કદાચ મંદ બાળકોને તે કામ કરતાં વધારે વાર થાય એટલુંજ.
- આ પ્રમાણે શિક્ષક અને વિદ્યાર્થીઓને કામમાં સુધારા રહેલું પડે છે. વળી સદકાર સાધી વિદ્યાર્થીઓને કેવી રીતે શાળાના કામમાં મદદરૂપે લેવા તે નીચેના સિદ્ધાંતો ઉપર આધાર રાખે છે

૧. બેસવા બેઠવાની, ઉભા રહેવાની, ચોપડીઓ વ્યવસ્થિત રાખવાની, એમ દરેક જાતની તેમનામાં અમુ. જાતની ટેવ પાડવી જોઈએ. આથી રચના સુંદરતા વધે છે અને વ્યવસ્થા-બંદોબસ્ત બાળકોમાં કેળવાય છે.

૨. બાળકોને યોગ્ય-પુરતા પ્રમાણમાં કામ આપવું. જ્યારે કામ થઈ રહે ત્યારે વખતે વખતે તેમને બીજું કાર્ક લખવા કે ચીતરવાની છુટ આપવી અથવા તો તેમને થોડી વગ છોડી મૂકવા-પણ વર્ગમાં આજસુ થઈને બેસી રહેવા દેવા નહિ. એને માટે બીજી યુક્તિઓ પણ છે. વર્ગમાં મોનિટરને બંદોબસ્તની, વસ્તુની વ્યવસ્થાની, કે તેની ક્લેવરદેવડની જવાબદારી આપવી, જગી સામસામા સવાલ જવાબ પણ કરવા દેવા, વિદ્યાર્થીઓના સમૂહ પાડી પાઠ તૈયાર કરવાની તક આપવી. મોનિટરને બીન પગારદાર શિક્ષકની પંક્તિમાં મૂકવો નહિ.

શાળાનાં સાધન:—આપી શાળામાં ગામડાની બીજી શાળાઓ કરતાં વિશેષ પ્રકારનાં સાધનો હોય નહિ. કા. પાટીઉ, નકશા, ચાક, બાળકો માટે બેસવાની સાદડી, લખવાનું નાનું મેજ, વગેરે સામાન્ય સાધનો છે. નકશા હસ્તઉઘોગના કામ તરીકે થઈ શકે.

શાળામાં હાજરી:—બાળકોનું શાળાનું વાતાવરણ આનંદ ઉપજાવે એવું કરવું એ શિક્ષકના હાથમાં છે; છતાં સખતાઈની જરૂર પડે તો તે થોડી બતાવવી. તેમજ ગેરહાજરીનાં કારણ પણ શિક્ષકે જાણવાં જોઈએ.

આ પ્રમાણે શાળાના કામકાજની વ્યવસ્થા કરવાથી અને ડાહ્યન યોજનાનો કેટલોક અંશે સ્વીકાર કરવાથી શાળાનું કામ ઘણું આગળ ધપે એટલુંજ નહિ પણ બાળકોનું વ્યક્તિત્વ ખીલવવાનો કેળવણીનો જે હેતુ છે તે પણ સાથે સાથે સાધી શકાય એમ છે.

(અંગ્રેજી ઉપરથી)

બાળકનાં માબાપને યાદ રાખવા જોગ અગત્યની બાબતો

૧. હાલમાં દુનીયા જે આક્રમક સપડાઈ છે તેમાંથી તેને ઉગારવાનો માત્ર એક જ ઉપાય છે, અને તે એ છે કે આ જમાનામાં બાળકોને

યોગ્ય રીતે ઉછેરવાં. બાળકની જરૂરઆતો તેમજ તે કેવી રીતે પુરી પાડવી તે વિષેના અગ્નિને લીધેજ હાલની દુનીઆની દુઃખદ સ્થિતિ ઉભી થઈ છે.

૨. જગતમાં બાળકોનું માનસ અવ્યવસ્થિત છે. તે માત્ર બાળસ્વભાવ તેમજ તેમની ખચપણની અવસ્થાની યોગ્ય કેળવણી વિષેના અગ્નિને લીધેજ છે.

૩. બાળકનું વ્યક્તિત્વ દબાઈ ન જતાં તે ખીલે એવી જાતનું બાળકની આસપાસ જે માબાપ વાતાવરણ ઉભું કરે તેજ તેમનો યોગ્ય ધર્મ પામે છે એમ કહી શકાય.

૪. બાળક એ એક વ્યક્તિ છે. તે કંઈ માતૃપિતાના કેવળ આનંદની કે કબજાભોગવટાની વસ્તુ નથી. મોટા માણસની સાથે માનાભર્યું જે વર્તન આપણે રાખીએ છીએ તેવુંજ વર્તન તેના તરફ પણ રાખવાની જરૂર છે.

૫. બાળકને માબાપના દદાગ્રેમની જરૂર છે; પણ અતિશય લાડ એ માબાપના બાળક પ્રત્યેના ગ્રેમની નહિ પણ તેમના પોતાના સ્વાર્થી ગ્રેમની નિધાની રૂપ છે.

૬. તેમને કોઈ બોલાવવા માગે છે કે નહિ, તેમના ઉપર ગ્રેમ છે કે નહિ એ બાળકો સમજી શકે છે. તેમની નજર-આગળ જે કંઈ બોલાય છે અથવા જે કંઈ થાય છે તે તેઓ ધણી નાની ઉંમરે જોઈ સમજી શકે છે. મુશિક્ષિત માબાપો બાળકોની હાજરીમાં તેમના ગુણદોષની પ્રતો કરે નહિ.

૭. લાડ લગવેલાં અને લાડથી દૂષિત થયેલાં બાળકોમાં સ્વાર્થ ઉત્પન્ન થાય છે અને આગળ જતાં અસંતોષી અને દુઃખી સ્ત્રી કે પુરુષ તરીકે ઇત્તન પામે છે.

૮. પહેલી તકેજ બાળકો સઘળું કામ જાતેજ કરે. એવી રીતનું તેમને પ્રોત્સાહન મળવું જોઈએ.

૯. બાળક ઉપર દોર કે અધિકાર ચલાવવો તેના કરતાં તેના પ્રત્યે ભાતૃભાવ દાખવવો એ વધારે સારું છે. આ ગમે તે ઉંમરે બની શકે તેમ છે. જો તે ભાવ એક વખતે ગુમાવ્યો હોય તો તે ફરીથી પ્રાપ્ત થઈ શકે છે, પણ તે ધીમે ધીમે પ્રાપ્ત થઈ શકે,

૧૦. બાળકનો અંદરનો ભાવ-તેની વસ્તુ કે પરિસ્થિતિ સંબંધીની લાગણીઓ કેવી છે તે વધારે અગત્યની બાબત છે. તે જે કંઈ બોલે છે તે તે માત્ર માબાપ કે બીજા લોકો જે કંઈ બોલ્યા હોય તે સંબંધીના વિચારો કે સંજ્ઞાઓ હોય, પણ તેથી તેની લાગણીના સ્વરૂપનો ખાસ અંધિતો નથી.

બાળકનાં માબાપને યાદ રાખેલા 'જોગ કેટલીક અગત્યની બાબતો ૧૦૬

૧૧. બાળકની 'દરેક ક્રિયાત્મક પ્રવૃત્તિની પાછળ લાગણી રૂપી પ્રેરકબળ રહેલું છે. માબાપને જો તેનું જ્ઞાન હોય તો બાળકની એકા કે ક્રિયા ઉપરથી જ તેની લાગણી તે પારખી શકે.

૧૨. માબાપ બાળકને જો કંઈ કહે તેના કરતા, તે તેને કેવી રીતે કહે છે તે વધારે અગત્યની બાબત છે. અવજથી બાળકનામાં ખીક અથવા અનિશ્ચિતતાની વૃદ્ધિ થાય છે, ભયે પછી માબાપના મનમાં તેવી જાતની માનસિક ઈર્ષા કરવાનો ઇરાદો પણ ન હોય.

૧૩. માબાપોએ તેમનાં બાળકોને જાહેરમાં કોઈ પણ પ્રસંગે બહુ વખાણી કાઢવાં ન જોઈએ કે તેમને હિતારી પાડવા પણ ન જોઈએ.

૧૪. બહુ સખત અથવા તો હવદા પાડી નાખે એવી જાતની શિક્ષા બાળકને હાનિકારક છે. ત્યારે ત્યારે દોષ કાઢવા એ-હાનિકારક છે. સમજ, નમ્રતા અને દાખલાથી બાળક આખરે મુઘરે છે. જો કોઈ પણ પ્રસંગે તાત્કાલિક પગલાં લેવાની જરૂર પડે તો તે એવી રીતે ન લેવાં જોઈએ કે જેથી બાળકના મનમાં એમ થાય કે માબાપ અને તેની વચ્ચે એક આકર્ષક દિવાલ ઉભી કરી દેવામાં આવી છે, પણ તેને બદલે તેને એમ થવું જોઈએ કે વાતાવરણ શુદ્ધ થયું છે.

૧૫. પ્રયોગ અને અનુભવથી ચારિત્ર્યનો વિકાસ થાય છે. બાળકોમાં શોધકવૃત્તિ ઉત્પન્ન થાય તેવી રીતનું તેમને પ્રોત્સાહન આપવું જોઈએ. ભૂલ થાય તો તેને માટે કે તેની જિજ્ઞાસાને માટે તેને શિક્ષા કરવી ન જોઈએ.

૧૬. 'કાલે તેમ વતો' એ કંઈ ખરી અતંત્રતા નથી. ખરી સ્વનંત્રતા એટલે આત્મનિયમન. જો બાળક ઉપર કેવળ અધિકારજ અસાધવામાં આવે તો આવી જાતનું આત્મનિયમન બાળકનામાં આવે નહિ અને બાળક જાતે વિચાર કરતા શીખે પણ નહિ.

૧૭. બાળક સા કારણથી વશ નથી રહેવું તે જાણવું જોઈએ અગત્યનું છે તેટલું જ બાળક કેમ વશ રહે છે તે જાણવું અગત્યનું છે. એમ પણ હોય કે બાળક તેના માબાપનું હકાપણ સમજતા શીખ્યું હોય; પણ ઘણી વખત તો તે વશ રહે છે તેનું કારણ માબાપની ખીક હોય અથવા તો તેનાં મોટરાં તરફથી તેને પ્રેમ મેળવવાનો અભિલાષ હોય.

૧૮. ધમકી આપીને બાળકને વશ રાખવું ન જોઈએ. "એમ ન કરીશ" એમ બાળકને કહેવું તેના કરતાં "આટલું કરો" એમ કહેવું એણે હાનિકારક છે, જે રીતે સૂચના આપવામાં આવે તેના ઉપર આ

આવે છે તથા ક્ષત્રપ, ગુપ્ત, ગુર્જર વગેરે રાજાઓના વખતના કૃતલાક તામ્રપત્રો ઉપરથી અમુક અમુક હકીકત મળી શકે છે, પણ સાક્ષ્યાર ચોક્કસ ઇતિહાસ ચાવડા રાજાઓના વખતથી શરૂ થાય છે.

ચાવડા રાજ્ય પહેલાં ગુજરાતમાં આહીરોની સત્તા અને તેમનો વૈભવ ઘણા સારા પ્રમાણમાં હશે એમ ઉત્તર ગુજરાતમાં મુસાફરી કરતાં જણાય છે.

યશોદાનંદન શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર જે વખતે ગોકુળમાં રહેતા હતા, ત્યારે એટલે આજથી પાંચ હજાર વર્ષ પહેલાં આહીરોની સંસ્કૃતિ અને વૈભવ ઇતિહાસ પ્રસિદ્ધ હતાં એમ મહાભારત અને ભાગવત વાચતા જણાય છે.

કંસનો વધ કર્યા બાદ મથુરાનું રાજ્ય ઉગ્રસેનને આપ્યું અને જરા-સંઘના હુમલાથી યાદવોને બચાવવા ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે દ્વારિકા તરફ પ્રયાણ કર્યું, ત્યારે તેમના માનીતા ગોવાળીઆઓ ગોકુળનો ત્યાગ કરી તેમની પાછળ ચાલ્યા. આ ગોવાળીઆઓમાં ઝાંઝો, વીંઝો, દુધડો, વામાણી, કલોલ, માટીઓ, ધાંજીઓ, જલદવ અને જોંધર નામના નવ નંદો હતા. ભગવાને ગોકુળમાં રમણુ કર્યું તેની યાદગીરીમાં ઉપરના નવ નંદોને એક એક લાખ ગાયો આપી તેમના પ્રત્યે પોતાનો પ્રેમ દર્શાવ્યો. ભગવાનના પ્રયાણ વખતે આ આહીરો તેમની પાછળ ચાલ્યા. પાછળ આવતા આહીરોને ભગવાને ઘણું સમજાવ્યા તેથી તેમાંના કૃતલાક પુષ્કર આગળ, કૃતલાક દીમા, ધરણી-ધર અને ચરા આગળ અટક્યા અને કૃતલાક તેમની સાથે દેદ દ્વારકા સુધી ગયા. આહીરો ઉપરનાં પાંચે રથજોને તીર્થરથજો તરીકે ગણે છે.

ભગવાને જતી વખત ગોવાળીઆઓને પુષ્કળ ગાયો આપી હતી અને તેમને રહેવાને માટે ધાસચારાથી ભરપૂર જગ્યાઓ બતાવી હતી.

આહીરો જે જે જગ્યાઓએ રોકાયા ત્યાં ત્યાં તેમણે ધર્મરચાનકો બંધાવ્યાં.

ગોપીગણવલ્લભ કૃષ્ણચંદ્રનો વિયોગ સહન ન થવાથી આહીર સ્ત્રીઓએ કાળી બેનનાં બનાવેલાં સોગીયાં કપડાં ધારણ કર્યા. કૃષ્ણ ભગવાન ફરી તેમને મળ્યા નહિ અને આહીર સ્ત્રીઓએ આ કપડા બદલાવ્યાં પણ નહિ એટલે આજ સુધી તેઓ આવાંજ સોગીયાં કપડાં ધારણ કરી રહી છે.

ગોવાળીઆ અથવા ભરવાડના નામથી જોળખાતા આ આહીરો ગાયો રાખતા અને ઉંચા પ્રકારની સંસ્કૃતિવાળું નીતિમય નિર્દોષ જીવન ગુજારતા.

આહીરોને-ભરવાડોને મળતીજ રખારીની કામ પણ ઘણા જુના વખતથી જાણીતી થયેલી છે.

અભિમન્યુ જે વખતે મહાભારતનું યુદ્ધ ખેલવા સિધ્ધાવવાના હતા ત્યારે ઉત્તરાની સાથે તેમનો છેલ્લો મેળાપ કરાવવાનો પ્રબંધ. રવિવામાં આવ્યો હતો. ઉત્તરા તેમના પીએરના દૂરના પ્રદેશમાં હતાં. તેમને અભિમન્યુ પાસે લાવવાનું કાર્ય દુષ્કર હતું. આ વખતે રખારી લોકો ઊંટ રાખતા અને લાંબી ખેપો કરતા હતા. રત્ના રાવણ નામના રખારીએ ઉત્તરાને લાવવાનું કઠિન કાર્ય કર્યું, તેથી પાંડવોએ તેને દેસાઈનું પદ આપ્યું; ત્યારથી રખારીઓ દેસાઈઓ કહેવાય છે.

ભરવાડો અને રખારીઓમાં ઘણી ભિન્નતા છે. રખારીઓ ઊંટો રાખતા અને ભરવાડો ગાયો રાખતા. શ્રીકૃષ્ણના વિયોગે ભરવાડોએ હજી પંચુ બિનનાં સોગીમાં કપડાં પહેરે છે, બ્યારે રખારણો સુતરાઉ કપડાં પહેરે છે. ભરવાડ લાલ છેડાઓ વાળા પાધડી, પાસાબંધ ડગલી, ત્યારે રખારીઓ ઘોતલી અને હાથમાં રૂપાનાં કડાં પહેરે છે. રખારીઓ સાદી છેડા ધિનાની પાધડી, આગળ ટસવાળી ડગલી, બે છેડે ઘોતલી અને કાંડે ડોડીઓ પહેરે છે. રખારી અને ભરવાડોને હાલમાં રોટીવહેવાર છે પણ બેટીવહેવાર નથી. હાલમાં રખારીઓ ગાયો રાખે છે પણ તે કામ અસલના વખતમાં ભરવાડોનું જ હતું.

ગોકુળનો ત્યાગ કર્યા પછી ભરવાડોની વસ્તી શુન્દરાતમાં ફેલાઈ. તેમના દ્રવ્યનો વ્યય તેમણે શુન્દરાતમાં દહેરાંઓ, તળાવો અને વાવો બંધાવવા પાછળ કરેલો ટેરફેર જણાય છે. આવડા વંશના રાજા વનરાજના પરમ મિત્ર અણ્ણહીલનો ઇતિહાસ સૌને વિદિત છે. તે પહેલાંના આહીરોના-ભરવાડોના વૈભવનો પરિચય વીરમગામ ત્રાલુકામાં ફરનાર ઇતિહાસ-યાત્રિકને થઈ શકે તેમ છે.

આહીરોના વખતનો થોડો પરિચય કરવા આપણે બે ત્રણ સ્થળોનાં દૃષ્ટો તપાસીએ.

ખહુચરાણથી ચાર માઇલ દૂર સીતાપુર નામનું એક ઘણું પ્રાચીન ગામ છે. અસલના વખતમાં ત્યાં આહીરોની વસતી સારા પ્રમાણમાં હશે એમ લાગે છે. તે કાળનાં જુનાં અવશેષોમાં ત્યાં સર્મા માતા, સર્મા તળાવ, સર્માવાવ અને ઉંડા મહાદેવની જગ્યાઓ અત્યારે પણ નેઈ શકાય છે.

પ્રાચીન કાળમાં સીતાપુર એકે મોટું નગર હતું. આ નગરમાં સર્મા આહીર નામનો એક દ્રવ્યવાન આહીર રહેતો હતો. આહીરો પૈસાદાર થતા તો વાવ, ફવા, તળાવ અને મંદિરો બંધાવતા. તે વખતે એકોત્તર હોવાથી

પોતાનું દ્રવ્ય તેઓ જમીનમાં દાટતાં અને તેની નિશાની રાખવા અમુક અમુક જગ્યાએ તેઓ પાળીઆઓ દાટતા અને તે પર “તીરવા” “ઢોલવા” વગેરે શબ્દો કોતરવતા. વિશેષ હકીકત તામ્રપત્ર ઉપર કોતરાવી તે ઘરમાં રાખેલી.

આવા પાળીઆઓ વીરમગામ તાલુકામાં ઘણે સ્થળે હોવાનું અને તામ્રપત્રોની હકીકત ઉપરથી કેટલાંક સ્થળો પરથી દ્રવ્ય-લઘુમિશ્રિઓનું ઘણું સંખ્યાબંધ છે. દ્રવ્ય-લઘુ જતી-વખત ધીતો દીવો કરી તેની પાસે થોડા સિકાઓ મૂકવામાં આવેલા હોવાય છે.

સેમર્ષ આહીરો પોતાની અપાર લક્ષ્મી સીતાપુરમાં એક મોટું તળાવ, એક વાવ, એક માતાનું મંદિર અને એક સિવાલય બંધાવવામાં ખરચી હતી. આ આરે સ્થળો અત્યારે પણ જોઈ શકાય છે. દંતકથામાં કહે છે કે સેમર્ષ આહીરની સ્ત્રી આવા દ્રવ્યવ્યયથી નાખૂશ થઈ, તેથી તેણે હુકામાં ઝેરા આપી પોતાનો ધણીને મારી નાખ્યો.

ઉડા મહાદેવનું દહેરું હાલમાં જમીનની અંદર દેખાય છે. ઉપરના ભાગમાં હાલમાં રામજીની મૂર્તિ પધરાવવામાં આવી છે. જમીન ખોદવામાં આવે તો મોટું દહેરું નીકળી આવે એવું જણાય છે. માતાનું મંદિર હાલમાં ખેડેર હાલેતમાં જણાય છે. યાર તો આખીએ જમીનમાં દટાઈ જાયેલી છે. અસંકની લેવ્યનેગરની સંસ્થાનભૂમિ ઉપર ખડું રહેલું હાલનું નાનકડું ગાંભડું પ્રાચીન ગીરવના નાનકડું સ્મૃતિસ્થંભ રૂપે આવેલું જણાય છે. દહેરાનું કોતરકામ અને બાંધકામ સોલકી વંશમાં બંધાએલાં દહેરાંઓ કરતાં જુદા પ્રકારનું અને વધારે પુરાણું જણાય છે. આ ઉપરથી જાણી શકાય છે કે આવડા વંશની પૂર્વે આહીરોનો વંશવ અને સત્તા આ સધળાં ભાગ ઉપર સારા પ્રમાણમાં હશે.

જે કોતરકામ અને બાંધણી સીતાપુરના ઉડા મહાદેવના દહેરાંમાં જણાય છે તેના જેવીજ બાંધણી અને કોતરકામવાળું એક સિવાલય ઓઢવ ગામ પાસે જણાય છે. ઓઢવ દેત્રાજીથી આરંભે છે માધેવ છે. ઓઢવની મહાદેવનું દહેરું હાલમાં નેટલું બહાર દેખાય છે તેના કરતાં બમણું જમીનમાં દટાયેલું છે. જમીન ખોદતાં મોટી ચાંલણાંઓ, પ્રદક્ષિણા કરવાની પત્થરની બાંધેલી દહેરાં કરતી પગથીઓ વગેરે નીકળી આવે છે. હાલના મંદિરનો ધુમટ નાનો છે. મહાદેવ કરતી એવડી જળાધારી છે અને તેમાં મહાદેવની છ પીંડીઓ પધરાવેલી છે. હાલના મહાદેવ પાછળથી પધરાવેલા હશે એમ નિરીક્ષણ કરતાં સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે.

અસહન મહાદેવ જમીનમાં દટાઈ ગએલા નીચેના ભાગમાં હશે. દહેરા ઉપરનો દેડલોક ભાગ મુસલમાન કાળમાં પાછળથી ઉત્તેરાએલો લાગે છે.

આસપાસનાં ગામડાંઓના લોકો કહે છે કે આ મહાદેવ ગૌતમ ઇસિએ સ્થાપ્યા હતા અને તેઓ કહે છે કે આ મહાદેવ જ્યોતિર્લિંગ ગણાય છે. જે કે બ્રહ્માજીના ચાર્થ શ્રીમત્ સંક્રમણ ચર્ચાને ગણાવેલા ૧૨ જ્યોતિર્લિંગમાં તેમનો સમાવેશ થતો નથી.

શિવપ્રકાશ અને દહેરાની બાંધણી તપાસતાં આ મંદિર ક્ષેત્ર ખનાવ્ય આહીરે બધાવેલું હોય એમ લાગે છે.

આહીરાનું ખડે ધન તેમનાં ટોર ઉતું. વરસાદ અને ધાસત્યારાની અતુ-કળ્પા મુજબ તેઓ પોતાનો નિવાસ બદલતા અને તેમના આગમન અને નિગમન પ્રમાણે ગુજરાતનો અમુક અમુક ભાગ સમૃદ્ધ અને ઉત્તમ અને નો. શીતાપુર, રૂઢાતલ, રુંવાળા, શિહોર વગેરે અનેક સ્થળોએ જમીન બોદતાં પ્રાચીન કાળના લગ્ન નગરો દટાએલાં હોય એમ જણાય છે. આવાં સઘળાં સ્થળો એક વખત આહીરાનાં પ્રેલવ સ્થળો હશે એમ માનવા જેવું લાગે છે. હાલનાં નાનકડાં ગામડાંઓ આ લગ્નતાની સ્મરણભૂમિ પર પ્રાચીન જોતવનો નિર્દેશ કરતા પાળાઆ જેવા જાગે છે.

આજ સ્થળોનો ગાવડ રાજાઓએ ઉદાર દરેલો અને સોલંકીઓએ તેમને સમૃદ્ધ બનાવેલા તથા પાછળથી વાવેલાઓના પતન બાદ બાંધાધુધીના કામમાં પાછા તેઓ તારાજ થએલાં હોય એમ લાગે છે.

દિવસ પછી રાત્રી અને રાત્રી પછી દિવસ આવે તેમ કાળની અન-જાતમાં ધરતી પર ક્રતિહાસના અનેક ઘરો રચાતા જાય છે અને આજે જે સ્થળો વૈભવશાળી લાગે તે આવતી કાલે વિપરીત દશામાં આવી પડે અને બહિષ્કારમાં વળી પાછાં સાધનઅંપન અને ક્રતિહાસના ધર ઉકેલતાં એક ઘર ગુજરાતની ભૂમિ પર આહીર સંસ્કૃતિનો પણ આવે છે. આ સંસ્કૃતિ કાળમાં મૂળરજ સોલંકીના બોલાવેલા ઉદ્દિઓ પણ ન હતા, શ્રીજાગથી આવેલા શ્રીમાળાઓ પણ ન હતા. અને તેમની પણ પૂર્વે ગુજરાતી બનેલા પારસીઓ પણ ન હતા. કૃષ્ણલક્ષ્મીમાં તક્ષીન બનેલા નિર્દોષ અને નીતિમય હવન ગાળતા ગોકળાઓથી આ આખો પ્રદેશ સુખી અને વૈભવવાળો હતો.

મનમુખરામ મહિશાંકર દિવેલી

આશીઃ ૩૦ એ. ૦. ૮-૨૫૦૨૨

અમદાવાદ.

[૩] પ્રકાશને લગતા પ્રયોગ

ગયા અંકના પૃષ્ઠ ૧૫ થી આડુ

(૧) પ્રકાશનું પ્રસરણ, સંયોગીકરણ અને પૃથક્કરણ, (૨) પ્રકાશનું પરાવર્તન, (૩) પ્રકાશનું વક્રીભવન, (૪) પ્રકાશના અભરકાર.

(૧) પ્રકાશનું પ્રસરણ:—

(અ) પ્રકાશના કિરણો સીધી લીટીમાં જાય છે તે બતાવવા માટે મેજ ઉપર દીવો મૂકી ત્રણ કાણાવાળા કાગળ દીવાની સીધી લીટીમાં કાણા સીધી હારમાં રાખી ગોઠવ્યા. કાગળનાં કાણામાં થઈ દીવાનો પ્રકાશ આરપાર જોઈ શકાયો. વચલા કાગળનું કાંણું સીધી લીટીમાંથી આવું ખસેડયું તો પ્રકાશ જોઈ શકાયો નહિ.

(બ) પ્રકાશનું પૃથક્કરણ —

ત્રણ પાસાવાળો કાચ લઈ તડકામાં ધરી તેમાંથી નીકળતા કિરણ છાવડામાં સફેદ સપાટી ઉપર પાડ્યા. તો જ. ગ. વા. લી. પી. ના. રા. એ સાત રંગની પટ્ટી જણાઈ.

(ક) પ્રકાશનું સંયોગીકરણ —

ઉપર મુજબ પ્રકાશમાંથી છુટા પડેલા જ. ગ. વા. લી. પી. ના. રા. માટે રંગ સરખા પ્રમાણમાં એક લમરડી ઉપર લગાવી લમરડીને ફેરવી, તો સફેદ રંગ જણાયો. તેથી સમજાયું કે પ્રકાશ સાત રંગોનો અનેલો છે.

(૨) પ્રકાશનું પરાવર્તન:—

પ્રકાશનો પતનકોણ પરાવર્તનકોણની બરાબર હોય છે. તે સમજાવવા માટે પ્રયોગ.

(અ) સીધી લીટીવાળા મેજ ઉપર કાગળ મૂકી, કાગળની એક કિનારીએ આરસાને ઊભો ગોઠવ્યો. કાગળ ઉપર એક બાલુએ ઊભી ટાંક-ણીઓની ત્રાસી હાર કરી. તે ટાંકણીઓના આરસા પાછળ દેખાતા પ્રતિબિંબની સીધી હારમાં આવે તે પ્રમાણે કાગળ ઉપર બીજી ટાંકણીઓની લાઈન કરી. ટાંકણીઓની હાર મુજબ લીટીઓ દોરી ને બંને હારો વચ્ચેના ખુણાને હુલાગનારી લંબ-લીટી દોરી, તો બંને બાલુના બે ખુણા (પતનકોણ અને પરાવર્તનકોણ) સરખા થયા.

(બ) ઉપરના નિયમના આધારે અથાઉદીને પકિતીનો ચરૂકો જોયો.

હતો, તે પ્રયોગ બહુજ રસુજ પડે, તેવી રીતે કરી બતાવવામાં આવ્યો હતો. મેજ ઉપર ઉભો આરસો ગોઈવી આરસાના મધ્ય ભાગેથી લંબને સમાન્તર કાટખોડનો પડદો ઉભો મૂકી, પડદાની એકે બાજુએ સ્ત્રી અને બીજી બાજુએ પુરુષનો પુતળો ઉભાં રાખી આવેલુજ ચિતાર બતાવવામાં આવ્યો હતો.

(ક) બે સરખા કદના આરસા મળગરાની પેટે બેઠી દોઢાં હતાં બંને આરસા રીધી લીટીમાં હોય ત્યારે તેનાં સામે મૂકેલી પેન્સિલ એકજ દેખાતી અને જેમ જેમ તે આરસાને સંકડાડતા ગયા તેમ તેમ પેન્સિલો બે, ચાર, આઠ, એમ એમુક અંશને ખુલ્લો દેખાતી હતી.

૩) પ્રકાશનું વક્રીભવન:—

પાનજાનાથી ઘાસ થરોમાં જતાં અને જડાગાંથી પાતળા થરોમાં જતાં પ્રકાશનાં કિરણો બંને થરોની વચ્ચેલી સપાટી ઉપર ખરડાય છે તે સમજવવા માટેના પ્રયોગ—

(અ) ખાલી ટબમાં રૂપીઓ મૂકી, બ્યાંથી રૂપીઓ ના દેખાય તેટલે દૂર ઉભા રહી ટબમાં પાણી રેડાવ્યું, તો રૂપીઓ દેખાયો.

(બ) પાણી ભરેલા ટબમાં ફૂટપટ્ટી મૂકવાથી તેનો અંદરનો ભાગ પાણીની સપાટી આગળથી વાંકો વળેલો દેખાયો.

(૪) પ્રકાશના સંમન્નકાર:—

(અ) મગજળ:—રણમાં પાણી જેવો ભાસ દેખાઈ, તેમાં ઝાડ બાંધાં દેખાય છે. (ચિત્રોથી સમજાવ્યું.)

(ક) મેઘધનુષ:—સાત રંગના પટા આકાશમાં પ્રકાશનાં પૃથ્ઠકરણથી દેખાય છે. (ચિત્રથી સમજાવ્યું.)

(ક) ફરકડી ઉપર ઉપરના સાત રંગો સમપ્રમાણ લગાવી ફેરવવાથી સફેદ રંગ દેખાયો.

(ક) એક જોળ પત્તાની એક બાજુ માંજડું અને બીજી બાજુ પોપટ ચીતરી ત્વરાથી ફેરવવાથી પાંજરામાં પોપટ પૂરે એલો દેખાયો.

(ક) સળગતા ઢોલમાને બાંધી જોળ ફેરવવાથી સળગતું વર્તુળ દેખાયું.

(ક) ઘાંતાવાળી ફરકડીને ફેરવવાથી ઘાંતા દેખાયા નહિ.

અમુક બેઝેલી વસ્તુનો ભાસ એકડના આડમા ભાગે બેઠેલી વખત આંખ ઉપર રહે છે. છેલ્લા ચાર પ્રયોગ એ નિયમનો સાબીતી રૂપ છે.

સિનેમામાં પ્રાણીઓ દોડતાં ફરતાં દેખાય છે. તે પશુ આ નિયમને જ આભારી છે.

[૪] ગરમીને લગતા પ્રયોગ.

(૧) ગરમીનો ફેલાવો. (૨) ગરમીથી પદાર્થો ફૂલે છે. (૩) રંગની ગરમી ટકાવવાની શક્તિ. (૪) કપડાની ગરમી ટકાવવાની શક્તિ. (૫) ગરમીનો ફેલાવો (વાહક ને મંદવાહક). (૬) છુપી ગરમીના વ્યાવહારિક દાખલા.

(૧) ગરમીનો ફેલાવો:—

અ. ગરમી કિરણોદ્વારા ફેલાય છે:—સગડીમાં સળગતા કોલસા ભરી થોડેક છેટે લોખંડનું પત્ર મૂક્યું. તે થોડીવારમાં ગરમ થઈ ગયું.

બ. ગરમી રજકણોદ્વારા ફેલાય છે:—મગડીમાં સળગતા કોલસા ભરવાથી આખી સગડી ગરમ થઈ ગઈ.

ક. વાયુરૂપ અને પ્રવાહી પદાર્થોમાં ગરમીથી નજીકના રજકણો ગરમ ને હલકા થઈ ખસી જાય છે. તેની જગ્યાએ હંડાં ને ભારે રજકણો આવી ગરમ થાય છે. એમ મતન ઉપજીતનયનની ક્રિયાથી ગરમી ફેલાય છે. આ પ્રયોગ સ્તવ ઉપર પાણી ગરમ કરીને સમજાવ્યો.

(૨) ગરમીથી પદાર્થો ફૂલે છે:—

અ. ગરમીથી ઘન પદાર્થ ફૂલે છે. તે બતાવવા માટે એક લોખંડના ગોળાને કડીમાં થઈ પમાડે કરી બતાવ્યો. પછી ગરમ કરી કડીમાં થઈ પસાર કરવા પ્રયત્ન કર્યો પણ આરપાર જઈ શક્યો નહિ.

બ. એક સળીઆ સાથે ચાંપવાળો ગરમી બતાવનાર કાટો અને સળીઆ નીચે સ્પીરિટ મળગાવવાની ખોલણવાળું યંત્ર હતું. ખોલણમાં સ્પીરિટ ભરી સળગાવ્યું. સળીઓ ગરમ થઈ ફૂલ્યો. એટલે ચાંપના દબાણથી કાટો આથો ખસ્યો. સળીઓ હટો. પછી ત્યારે કાટો પોતાના મૂળ સ્થાને પાછો આવ્યો.

ક. ગરમીથી પ્રવાહી પદાર્થ ફૂલે છે:—સ્તવ ઉપર દૂધ ગરમ કરવાથી ઉભરો આવ્યો.

ઢ. કાચની નળીમાં ભરેલું રંગીત પાણી નળીને ગરમ કરવાથી ઉપર ચઢી બહાર નીકળ્યું.

ઈ. ગરમીથી વાયુરૂપ પદાર્થ ફૂલે છે. કાચના ફ્લાસ્કનું મોઢું પાણીમાં ડુબાડી, ઉપરથી ફ્લાસ્કને ગરમ કર્યો. ફ્લાસ્કમાંની હવા ગરમ થઈ, પરપોટા રૂપે પાણીમાં થઈ બહાર નીકળી ગઈ. તેની ખાલી પડેલી જગ્યાએ પાણી ચઢ્યું.

ફ. રબરના કુક્કામાં સ્પાંધારણ હવા ભરી તેને ગરમ કુક્કામાંની હવા ગરમ થઈ ફૂલવાથી કુક્કો વધારે ફૂલી ફાટી ગયો.

હ. એક કરતાં વધુ ઉચ્ચાલનોથી મરજમાં આવે. તિટહું. વગન ઉચકી શકાય છે તે સમજાવવા, છુટી અને જરૂરી, એ ગરગડીની મદદથી પાણી ખેંચી લાવવું.

ઈ. તળાવમાંથી પાણી લેવાની મુશ્કેલીનો પ્રયોગ કરી બતાવ્યો. ઉપરાંત ઉચ્ચાલનના નિયમ તથા કાયદા વર્ણનથી સમજાવ્યા હતા.

(૩) જળચક્રી:—

યાંત્રિક કાર્યશક્તિનું વ્યાવહારિક દૃષ્ટાંત બતાવવા જળચક્રી ઉપર પાણી રેરી ચલાવી બતાવીને ઉપયોગ સમજાવ્યો.

[૬] પદાર્થો સંબંધી

(૧) ચાક, (૨) ગંધક, (૩) દેવતા, (૪) પહેલદાર વસ્તુઓ, (૫) મીઠાની બનાવટ, (૬) મીઠુ, ક્ષાર્ધને જસત, (૭) ફટકડી, (૮) ગોળ, (૯) રંગ.

(૧) ચાક:—(૧) પાણીમાં ઓગળતો નથી. (પાણીમાં નાખી બતાવ્યો.)
(૨) દેવતામાં. ઓગળતો નથી. (દેવતામાં નાખી બતાવ્યો.)
(૩) દેવતામાં નાખી હું પાણી છાંટી સુનો કરી બતાવ્યો.
(૪) છિદ્રાળુ છે. (પાણીનાં ટપકાં નાખવાથી ચૂસાર્ધ ગયાં.)
(૫) ખરડ છે. (પછાડી બતાવ્યો.)

(૨) ગંધક:—ગુણ:—ખરડ, પહેલદાર, અદ્રાવ્ય, પીગળે તેવો, જ્વાળામુહી, રંગનો ઉરાડનાર. પ્રગેર ગુણો ઉપર મુજબ કૃતિ કરીને સમજાવ્યા. ઉપયોગ વર્ણન કરીને સમજાવ્યો.

(૩) દેવતા:—એ લાકડાં ઘસવાથી, ચક્રમકને પત્થર અંકુશાવાથી, અંતુ ગોળ આરસો અથવા સુક્ષ્મદર્શક કાચ ચૂર્ણ સામે ધરવાથી દેવતા સળગે છે. હાલ દિવાસળીની શોધ થવાથી દિવાસળીથી દેવતા સળગાવાય છે. (કૃતિ કરીને સમજાવ્યું) મીઠુંબત્તી સળગાવી ઉપર બરણી દાંડી દીધી. ચોડીનારે મીઠુંબત્તી હોલવાઈ ગઈ. એ પ્રમાણે અત્યક્ષ કૃતિ કરીને સમજાવ્યું કે દીવો દેવતા સળગતાં રહેવા હવાની જરૂર છે. ઉપયોગ વર્ણનથી સમજાવ્યો.

(૪) પહેલદાર વસ્તુઓ:—

જે વસ્તુને લાગવાથી નાનાંમોટા પણ સરખાં ઘાટના પાસાદાર દુકડા થાય છે તેને પહેલદાર વસ્તુઓ કહે છે. કૃતિ કરીને ફટકડી, ગંધક, મીઠું, ખરડ, પતરી સાકર એ પહેલદાર વસ્તુઓ છે. તે સમજાવ્યું. તેમાં ખરડ, મીઠું, સાકર મનુષ્યકૃત પહેલદાર છે, ને બાકીની અશ્વરૂત પહેલદાર છે.

(૫) મીઠાની બનાવટ:—

પાણીમાં હોલું મીઠું નાખેલા દ્રાવણને ઉકાળાને મીઠું કરી બતાવ્યું; અગર કરી બતાવ્યો. મીઠાની બનાવટ, ઉપયોગ ને ગુણ વર્ણનથી સમજાવ્યા.

(૬) ગોળ:—સાકડાના કાસ્ટમાં ગ્રેડીને પીંછી, રમ કાઢી કટારમાં ઉકાળા ગોળ તૈયાર કરી બતાવ્યો.

(૭) ફટકડી:—અરડ, પહેલદાર, તુરી, ઝાખી ઘોળા. પાણીમાં ઓગળે છે, ગરમીથી પીગળે છે વગેરે ગુણ કૃતિ કરીને સમજાવ્યા.

ઉપયોગ:—દૂધ ગરમ કરીને ફટકડીની બૂકી નાખીને દારી બતાવ્યું. મેસા પાણીમાં નાખીને રવચ્છ કરી બતાવ્યું, ને બાકીનો ઉપયોગ વર્ણનથી સમજાવ્યો.

(૮) સીમું, કસાર્ક ને જસત:—

ત્રણે ધાતુઓના ગુણ અને ઉપયોગ સમજાવ્યા,

(૧) વામણને કસાર્ક કરી બતાવી.

(૨) જસત ને કસાર્ક મેળવી કાસ બતાવ્યું.

(૩) કસાર્ક ને તાણું મેળવી પિત્તળ બનાવી બતાવ્યું.

(૯) રંગ:—

સાક, પીણા, ને પાટળા એ ત્રણે મળે ગોમાથી પ્રમાણુમર મેળવણી કરી મિશ્ર રંગો અને મિશ્ર રંગોના મિશ્રણથી વધારાના રંગો બનાવી બતાવ્યા. આ પ્રયોગ જોવામાં નાની ઉમરના વિદ્યાર્થીઓને બહુ રમ પડ્યો હતો.

[૭] પરચુરણ પ્રયોગ

(૧) ગુરુત્વમધ્યગિંદુ (૨) એમિડ કે તેમજ, અન્દલિ અને દાર.

(૧) ગુરુત્વ મધ્યગિંદુ

હરકોઈ પદાર્થનું ગુરુત્વમધ્યગિંદુ શોધી કાઢનાની રીત—એક પતરા ઉપર જીંદે જીંદે દેકણે પકડનાથી મમતોલ રહે તે જગોએથી લીટીઓ દોરી બાંધી લીટીઓનું છેદનગિંદુ તે ગુરુત્વમધ્યગિંદુ છે, એ સમજાવ્યું.

અ. હાથમાં માથા ઉપર વજન લઈને ચાલનાર શા માટે વજનથી વિરહ બાલુએ નમે છે તે ચિત્રોદ્ધારા સમજાવ્યું.

ઘ. ગુરુત્વમધ્યગિંદુની વિચિત્રતા બતાવનાર યંત્ર તથા આજનામ પહેલવાન અને માથાનો કહેલો, એ માથેનોથી ગમ્મતની માથે આળેને ગુરુત્વમધ્યગિંદુનો પ્રયોગ સમજાવ્યો. મિનચ દીનીનું તળીઉ પહેણું રાખ-

કોલોનવી અને ફેંકફોર્ટ આગ્યાં. આ પ્રવાસ હોઈને નદીના ખોળામાં કયાં હતો. કુદરતે સૌન્દર્યની ભેટ આ સરિતાને છુટે હાથે આપી જણાવ છે. તેને કાંઠે જોટલાં શહેરો વસેલાં છે તે વધાંએ સુંદર અને ઇતિહાસપ્રસિદ્ધ છે. આ શહેરોની શેલામાં હોઈને ખૂબ અભિવ્યક્તિ કરે છે. યુરોપના નગરોના આસ્પસમાંથી હોઈનેનો જન્મ થાય છે. તેની લંબાઈ ફક્ત ૮૦૦ માઇલનીજ છે, છતાં આ સરિતસુંદરી મધ્ય યુરોપને સૌન્દર્યનું દાન આપવા ઉપરાંત ઘેરી જંગમર્ગની બક્ષીસ આપે છે.

ફેંકફોર્ટ:—આ શહેરની આસપાસ પણ કોલોનની પેઠે સુંદર ઝરણાં છે. આના જળનો પણ દવા તરીકે ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. વૈદ્યકવિદ્યાની વિશિષ્ટ તાલીમ માટે અહીં સંસ્થાઓ છે. અહીંની ખેતીપેદાશમાં રાય, જોડ, અને ખીટ એ મુખ્ય છે. ખનીજસંપત્તિમાં કોલસાની ખાણો પુષ્કળ છે. ફેંકફોર્ટ મુક્યા પછી અમે સ્ટુટગાર્ટમાં આગ્યાં.

સ્ટુટગાર્ટ:—તે વર્તમાનની રાજધાની છે. આ શહેર હુંગરણ પ્રદેશમાં આવેલું છે. તેની આસપાસ ન્યાં જુઓ ત્યાં મનોહર દ્રક્ષની વાડીઓ જોવામાં આવે છે. ત્યાંની દવા ઠંડી છે. ટેક્ટેકાણે સરોવરો અને નિર્મળ ખાણીનાં ઝરણાંઓ છે. સ્ટુટગાર્ટ મુક્યા પછી અમે મ્યુનિચમાં આગ્યાં.

મ્યુનિચ:—મ્યુનિચ કુદરતી સૌન્દર્યથી ભરપૂર છે, કારણ કે તે બેકેફોર્ટની ધારે આવેલું છે. બાવેરિયાનું તે માટનગર છે. સારી આલમનું સૌન્દર્ય મ્યુનિચને સરજે એકંદુ થએલું છે. સૌન્દર્યના ઉપાસકોને માટે તો તે બોવેન્ન સરખું છે. અહીંનાં ઝંઝરધાનો અને પિયર ગેલેરીઓ જોતાં જનન પ્રાપ્તી વિશિષ્ટતાનો અને કલાપ્રિયતા કંઈક ભાસ થયો.

ખેં બાલુએ પુષ્પિત વૃક્ષાશ્લિઓથી સુશોભિત, વિશાળ અને આરસી રામા નેહ કરતાઓ જોઈ મન આશ્ચર્યચકિત બન્યું. ટેકાણે ટેકાણે શહેરમાં કરતાં જણે એવાંજ ભાસ થતા કે આપણે પૃથ્વીપરના કોઈ શહેરમાં નથી, પણ ઉદ્ધપુરી કે અલ્પપુરી જેવી કોઈ સ્વર્ગીય પુરીમાં ફરીએ છીએ.

ઘણા સમયથી મ્યુનિચનું જગપ્રસિદ્ધ મ્યુઝિયમ જોવાની, સંગીતના જલસાનો રસ લુટવાની અને પ્રાચીન ચિત્રકારોથી માંડી આધુનિક ચિત્રકારોની આલેખિનીથી આલેખાએલી અદ્ભુત કૃતિઓને નીરખી આંખને દારવાની મારી મહેરબા હતી તે પૂર્ણ થઈ. મ્યુનિચમાં પગ મૂકતાં અમે જર્મન મ્યુઝિયમ તરફ આકર્ષાયા. એનું સર્વસંગ્રાહિત જોઈ અમે તો આશ્ચર્ય-મુગ્ધ બની ગયાં. આ મ્યુઝિયમને જુદા જુદા પાંચ વિભાગમાં વહેંચી નાખવામાં આવેલું છે.

પહેલો વિભાગ:—આ વિભાગમાં ભૂસ્તરવિદ્યા અને ખનીજ પદાર્થોને લગતા એટલા બધા વિવિધ નમુનાઓ છે કે તે બધાને ગ્રીણવટથી જોતાં મહીનાઓ થાય, પણ એ વિદ્યાથી તદ્દન અનાભમ માણસોનો ચંચુપાત પણ તેમાં થઈ શકે નહિ. ખાણો જોવા મળ્યા ત્યારે તો એમજ લાગ્યું કે અમે સાક્ષાત ખાણોમાં ઉતરી બધું નિહાળી રહ્યાં છીએ. ત્યાં ચોમેર અનેક બાવલાં છે તે એટલાં બધાં વાસ્તવિક સ્થિતિમાં છે કે તેને જોતાંજ પ્રત્યેક પ્રેક્ષકને ભ્રમ થાય કે આ શ્રવતાંજ મનુષ્યો છે. આધુનિક યંત્રો કેટલું અમતકારી કાર્ય કરી શકે છે તેનો કંઈક ખ્યાલ આ મ્યુઝિયમ આપ્યો. સાંભળવું કે વાંચવું એ એક બાબત છે અને અનુભવવું તે બીજી બાબત છે. આ કથન મને અહીં સર્વોચ્ચ સત્ય લાગ્યું. ખરેખર, અનુભવવામાંજ ખરો આનંદ સમાએસો છે. આ વિભાગમાંથી અડધ સમયમાજ મને ભૂસ્તરવિદ્યાને લગતું, આધુનિક યંત્રોને લગતું તથા ઉદ્યોગોને લગતું ઉપલક્ષ્ય મળી શકેજામાં પ્રાપ્ત થયું. દસ પુસ્તકોમાંથી પણ એ પ્રાપ્ત ન થાત. સમય કંઈ અમારી રાહ જોઈને અટક્યો ન હતો. તે તો સતત ચાલ્યો જતો હતો. લગભગ ત્રણ કલાક થઈ ગયા. તેથી આ વિભાગનું નિરીક્ષણ આટલું બસ છે એમ સંતોષ મानी બીજા વિભાગમાં દાખલ થયા.

બીજો વિભાગ:—કદ્દપનાને સ્પૃશ્યસૃષ્ટિમાં દાખલ કરતાં કેવા ભગીરથ પ્રયાસો કરવા પડે છે અને અંતે વિજયના ફુંદુભરી કેટલા જોરથી ટંકાર કરે છે તેની જાંખી પ્રત્યેકને થઈ શકે એવું આ સ્થાન છે. યંત્રો, વિવિધ વાદનો, વિમાનો, ગાડીઓ વગેરેનો ઇતિહાસ પ્રદર્શિત કરતો આ મંત્રાલય ખરેખર અનોખો છે. “જૉન સ્ટીવન્સનની કદ્દપનાએ જન્મ આપેલ વરાળધંત્રી માંડી વિદ્યુત એન્જિનોના નમુનાઓ અહીં મંત્રાલયેસા છે. આ વિભાગમાંથી અમે ત્રીજા વિભાગમાં ગયા.

ત્રીજો વિભાગ:—અહીંઆં બટન દબાવતા એક પ્રયોગ થયો. ચાવી ફેરવતાં યંત્ર ચાલુ થયું. આવા અનેક પ્રયોગો જોઈ હું તો હેરાન પામી ગઈ. આ દેશમાં વિજ્ઞાન કેટલું આગળ વધ્યું છે, અને તેણે માનવની સુખસગવડમાં કેટલી પ્રગતિ કરી છે તેની કદ્દપના કરતાં આપણા દેશની દયા આવી. ખરેખર, વૈજ્ઞાનિક કુનિયામાં આપણા દેશનું ગ્યાન (સ્થળ) રસાતળ જેટલું નીચું છે. ત્યારપછી ચોથો અને પાંચમો વિભાગ જોયો.

પાંચમો વિભાગ:—પાંચમા વિભાગમાં કાગળ, વસ્ત્રો, દારૂ, ખેતી વગેરે ધંધાઓને લગતો વસ્તુસંગ્રહ છે. તે ઉપરાંત ખગોળવિદ્યાને લગતા નમુનાઓ એક મોટો ઝોરડો છે. તેમાં રાક્ષસી વિસ્તારનું એક દુરબીન છે.

સમાજ તરફથી યોજાયેલ લેગેનો ૩૮૭૩૦ વિદ્યાર્થીઓએ લાભ લીધો હતો. પુખ્ત ઉંમરનાં પણ અલણ માણસોને જ્ઞાન આપવા માટે ઇંગ્લેન્ડમાં આ મ્હોટામાં મ્હોટી સંસ્થા છે.

(૨) જ્ઞાન સમાજ: જ કોલેજો તેવાં તેર અન્ય ફેળવણીની સંસ્થાઓ આ સમાજ સાથે સંકળાયેલી છે, સભ્યોની સંખ્યા ૫૧૭૦ ની છે.

(૩) યુવાનોની ક્રિશ્ચિયન સમાજ: આ સમાજની ૬૨૦ શાખાઓ છે. ૨૭૦૦૦ બાળકો તથા ૬૬૦૦૦ પુખ્ત યવા પુરુષો તેનાં સભ્યો છે. ૭૧૦ સ્થળોએ આ સમાજે સામાન્ય જનતા માટે વ્યાખ્યાનો ગોઠવ્યાં હતાં. ૨૫ સત્રાન્ત અભ્યાસક્રમો ચલાવ્યા હતા; ૧૪ વર્ષાન્ત અને ૬ અન્યવર્ગો રાખ્યા હતા, તે ઉપરાન્ત જ્ઞાનપરખો તો અનેક ગોઠવી હતી. ટ્રેડિંગથી પણ શિક્ષણ અપાયું હતું.

(૪) યુવતિઓની ક્રિશ્ચિયન સમાજ: (Y. W. C. I.) સભ્યોની સંખ્યા ૩૩૫૦૦ છે. ૨૦૦૦૦ તારીઓ આ સંસ્થાના સંબંધમાં એક વર્ષમાં આવી છે. અક્ષરજ્ઞાન માટે ૨૭૧ વગા, અને વ્યાવહારિક ફેળવણી માટે ૧૪૦ વર્ગો સમાજે ખોલ્યા હતા. વિનોનર્થે ૨૮૩ સમેલનો રાખ્યાં હતાં.

(૫) ટેસસેવિકા સંઘ: આ સંઘની ગામડાઓમાં ૪૨૫૦ શાખા છે. સીવણ, પાકશાસ્ત્ર, આરોગ્ય, સાહિત્ય, ઇતિહાસ અને મંગીત શીખવવા માટે ગામડાઓ તથા શહેરોમાં નિયમિત વર્ગો લગાય છે. સભ્યોની સંખ્યા અઢી લાખની છે.

(૬) રાષ્ટ્રીય ફેળવણી સંઘ: પુખ્ત, પાકટ ઉંમરના માણસોમાં જ્ઞાન પ્રચાર કરવાનો આ મંથનો ઉદ્દેશ છે આ સંઘનું મૂળ ધાર્મિક હતું, પણ અત્યારે તો જાહેર, પ્રજાકીય મંડળ બન્યું છે. પુરુષો માટે ૫૬૧, સ્ત્રીઓ માટે ૫૨૮, ન્હાતાં બાળકો (મલુર-ર્મના) માટે ૧૨૧, તથા ૧૬૪ ભથ્થ શાળાઓ આ મંથ ચલાવે છે. અટપડીએ એક વખત વર્ગ મળે છે અને નિર્ણિત અભ્યાસક્રમ હાથ લે છે. ફેળવણીવિષયક અન્ધ પ્રવૃત્તિઓ પણ તે યોજે છે. સમાજસેવાની તાલીમ પણ ત્યાં આપાય છે.

ઉન્દાગાની રત્નમાં નિશાળોમાં મદ્રન કે અધ્યાપકો ‘આણસુ’ રહેતાં નથી, વ્યાખ્યાનો, ઇચિતપાઠો, સંમેલનો, ધાર્મિક પ્રવૃત્તિઓ, ઉદ્યોગ-પ્રદર્શનો વગેરે ઉજવાય છે. પાંચ તો અનિયમિતો છે.

(૭) સહકારી સંઘ: આ સઘમા પચાસ લાખ સભ્યો છે. દર અટપડીએ સભા લગાય છે, અને સામાજિક કે આર્થિક વિષયો પર ચર્ચા થાય છે. કુમારોમાં આ સંઘ સાકું કામ કરી રહ્યો છે.

દાંતની ઉપયોગિતા અને તેની સ્વચ્છતા જાળવવાના નિયમો ૧૨૬

તેમને દૂધીઆ દાંત કહેવામાં આવે છે. તે દાંતમાં ચાર કાર્પવાના બે ગણી
અને ચાર દાઢના મળીને એક જડામાં દમ એમ બે જડામાં કુલ વીમ
દાંત ફૂટે છે. તે દાંત સાધારણ રીતે અનિ નુદર, દેખાડા અને નાની નાના
હોય છે. જ્યારે ગાંધી ગાંધી દાંત ન આવે ત્યાંથી આ દૂધીઆ દાંત કામ
કરે છે. માત્ર વર્ષ પછી દૂધીઆ દાંત પેદાએક પડના લાગે છે અને તેની
જગાએ સ્થાયી દાંત તરતજ ફૂટવા માંડે કે ગાંધી દાંત ઘણેલાગે છેત્વી
ચાર (બે ઉપવા જડા અને બે નીચલામાં) મોટી દાંતો મિલાંચના બધા
પંદર વર્ષે આની જાય છે

ગાંધી દાંત વિશેષ કરીને જાણીતો હોય છે ૧૬ ઉપલામાં અને ૧૬
નીચલામાં આ દાંત દૂધીઆ દાંત કરતા મોટા અને મજબુત હોય છે. આ
દાંતમાં છેવટની દરેક જડામાં બે એમ ચાર દાઢ મત્તર વર્ષથી એકવીસ
સુધીમાં આવે છે. તેઓ, ઉગી નીકળે ત્યાર માણસમાં વિવેકબુદ્ધિ અને
જ્ઞાનના અકુરો ફૂટે છે, અને તેથીજ તેમને જ્ઞાની દાંત કહેવામાં આવે છે.
સ્થાયી દાંત જિંદગી પૂર્વે સ્વચ્છ અને મજબુત રહે છે

બધા દાંત એક સરખા હોતા નથી, ઘેઘે તેજદાર, ઘેઘે શુદ્ધ, ઘેઘે
તીક્ષ્ણ અને કેટલાક વિચિત્ર અને પહોળા હોય છે. પ્રત્યેક દાંતનું નામ
જુદું જુદું હોય છે તેઓ વડે ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારના કામ કરવામાં આવે
છે તેથી દાંત વિધવિધ જાતના હોય છે જે દાંત વગર કરવાના કામની
સગવડમાં વાપરવામાં આવે છે તે કાર્પવાના દાંત અને જે દાંત ખોગક
કકડાના રૂપમાં તોડવામાં તેજદાર હોય છે તેને રાક્ષી અને જે દાંત કકડા-
ઓને ભૂકાના રૂપમાં દળવામાં મદદ કરે છે તે દાંતોના દાંત કહેવાય છે. દાંતના
ઉપરના ભાગ પશુએકમરમાં હોતા નથી જેથી કામમાં એક સગવડ હોય
છે નિયમ પ્રમાણે વ્યવહાર નહિ કરવાથી દાંત અશક્ત બની જાય છે દાંતમાં
મેવ જામી જવાથી દાંતના મૂળમાં એક પત્થર જેવી કાણુ પીળા ચળકતી
દુર્ગંધવાળી વસ્તુ ઉત્પન્ન થાય છે, તે દાંતને તથા શરીરને બહુજ અગવડ
કર્તા છે કોઈ કોઈ વિજ્ઞાનવેત્તાઓના એવા અભિપ્રાય હોય છે કે દાંતમાંથી
લોહી નીકળવાનું મળજ દારણુ એજ છે દાંત પૂરતી રીતે સાફ નહિ કર-
વાથી બે દાંતની વચ્ચે ખોગકની નાની નાની કણિકાઓ રહી જાય છે જે
દાંતને મડાંવે છે તેનાથી દુર્ગંધ આવે છે અને ખોગક ખાતા જીવજંતુઓ
શરીરમાં ઉતરે છે અને તેનાથી રોગની શરૂઆત થવા માંડે છે અને દાંત
આચરિતા પડવા માંડે છે જેથી મોઢાની શોભા ઘટવા માંડે છે.

દાંતની ઉપયોગિતા અને તેની સ્વચ્છતા જાળવવાના નિયમો ૧૨૮

દાંતની અદરજ તે સંડી જાય છે અને દાંતને ગુલસાન પહોચાડે છે
ઘણાખરા માણસો રાત્રે દાંત કચડતા સાલજવામા આવે છે અથવા
તેમના મોમાથી લાળ નીકળવા લાગે છે તેનું કારણ પણ દાંતમા
રહેલો મેલજ છે રાત્રે વાળુ કચી પછી દાંત સાફ કરવાથી દાંતમા
કોઈ જાતનો મેલ નથી રહેતો અને આનંદપૂર્વક નિદ્રા પણ આવે છે

૬ ઝાં દાંત ખરાબ થઈ જાય તો તેને પડાવી નાખવો અથવા કોઈ
દાંતના દાકતર પામે તેની દવા કરાવવી

૭ મળમૂત્રનો ત્યાગ કરતા દાંત બીડેલા રાખવા અને શીયોદિ માટે
બેસવું પડે ત્યાંસુધી તેજ પ્રકારે બીડેલા રાખવા આમ કંવાથી
દાંત મજબુત થાય છે અને તરતજ પડી ન જતાં લાખા કાગસુધી
સંપૂર્ણ કામ આપે છે

૮ પ્રસંગોપાત દાંત ઊંચી જાય તો કૃત્રિમ દાંત બેસાડી લેવો જોઈએ,
તેમા વિલંબ કરવો ઉચિત નથી

૯ દાંતણથી દાંતને અદર, બહાર તેમજ વચેથી એમ દરેક જગાએથી
સાફ કરવા અને જો તેમ કરતા અવાળામાથી લોહી નીકળે તો નહિ
કરતા વધારે જોમથી સાફ કરવા

૧૦ ઠંડા પીણા જેવા કે લેમન, સગળત, અને બગ્કપાણી વધારે
પ્રમાણમા પીવા નહિ કારણકે તેથી કરીને દાંત કુખના આવે છે
અને પડી જાય છે

૧૧ દાંતના મજબૂત માટે ચોકુ મીઠું, ફટફડી અને ચાકની બૂકો એક માથે
મિશ્રણ કરીને ધમવાથી દાંત સાફ થાય છે

૧૨ દાંત ધમવાના ઘણા નિયમ છે ઉપલા દાંત માફ કરતી વખતે
અવાળા તરફથી શરૂ કરીને નીચેની બાજુ સુધી ધમવા જોઈએ અને
નીચેના દાંત ઘસતા અવાળા તરફથી ધમતા ઘસતા ઉપરની બાજુ
સુધી ધમવા જોઈએ આ પ્રમાણે ધમવાથી દાંત મહેજે સાફ થઈ
જાય છે આ પ્રમાણે દાંત માફ કરનાનો અભ્યાસ મટલાક દિવસ થતા
પડવાથી હમેશા દાંત માફ કરવામા જગપણુ કુખ થતુ નથી.

૧૩ ઘણા પ્રકારના શાક, ફળ વગેરે જમવાથી દાંતને પુષ્ટિ આવે છે માટે
એના ફળનું મેવન કરવાથી દાંત સારજો માફ થશે

નર્મદાશંકર મગનલાલ ભટ્ટ

હેમરાતર, ગ્રાથમિકમ્બલ, હેરોન, ઇડરરોડ.

નવીન પરબો અધાવશો ?

આ જરૂરિઆતો એક બાળકની નહિ પણ અનેક બાળકોની છે. માટેક બાળક સંનિવૃત્તા છિપાવવા નવનવા પુસ્તકો મારે ઝંખી રહ્યું છે, અને તે વિના તકધાપડે થઈ રહ્યું છે. તે નદી કે નવાણું પિતૃનું ગામ હોઈ શકે તો જ બાલપુસ્તકાલય દિના નું ગામ હોઈ શકે.

પાણીની પરબ ઉધાડવામાં પુણ્ય છે, તેથી એ વધારે પુણ્ય જ્ઞાનની પરબ ઉધાડવામાં છે. પાણીની પરબ એક અમૂલ્ય આશીર્વાદ છે, પણ તેથીએ વધારે અમૂલ્ય આશીર્વાદ જ્ઞાનની પરબ છે.

દેહની તૃપ્તિ મીઠું અને સ્વચ્છ જળ શમાવે છે, પણ મન અને આત્માની તૃપ્તિ તો સુદર અને નિર્મળ પુસ્તકજી શમાવે છે.

આ નવો યુગ છે, બાલયુગ છે; અને બાલયુગ બાલજ્ઞાનની પરબોને માગે છે.

શ્રીમતિ અને દાનવીરો, રાજાઓ અને મહારાજાઓ, આ યુગને અને બાળમાગણીને ગ્રીક્ષો ? આ અવસરને ઓળખશો અને અવસરનાં એધાણુ આપશો ?

શ્યએ શ્યએ નવીન પરબો અધાવશો ?

ઉર્દુ-ગુજરાતી

પહેલો વિષય-ઉર્દુ—

ગદ્ય—ફેગવણીખાતાની ઉર્દુ સાતમી ચોપડી (મને ૧૯૩૨ ની ૫મી આવૃત્તિ) —

પાઠો—પહેલા ભાગમાંથી મ. ૧૧ ગદ્યના પાંચે—

પદ્ય—ફેગવણીખાતાની ઉર્દુ સાતમી ચોપડી (મને ૧૯૩૨ ની ૫મી આવૃત્તિ) —

પાંચે—૯, ૧૦, ૧૬, ૨૩, ૨૬, ૨૯ અને ૩૫ (૭ પાઠ) ।

છટ્ટો વિષય—ગુજરાતી (એન્ડ્રીસ) —

ફેગવણીખાતાની પાંચમી ચોપડી (જન્ય મા છેલ્લી આવૃત્તિ) —

પાંચે—૧, ૨, ૪, ૫, ૬, ૧૫, ૧૬, ૧૭, ૨૧ ૨૨ ૩૫, ૪૦, ૪૧, ૪૬, ૫૨, ૫૭

૫૯, ૬૧, ૬૪ અને—૭૨ (બધા મળી ૨૦ પાઠ)

ગુજરાતી-ઉર્દુ

પહેલો વિષય—ગુજરાતી —

ગદ્ય—ફેગવણીખાતાની સાતમી ચોપડી (જે નામા છેલ્લી આવૃત્તિ) —

પાઠો—૧, ૪, ૫, ૬, ૮, ૯, ૧૨, ૧૪, ૧૭ ૧૮, ૨૦, ૨૨, ૨૩, ૨૫, ૨૬, ૨૭,

૩૦, ૩૧, ૩૨, ૩૫, ૩૭, ૩૮ ૩૯ ૪૧, ૪૨ ૪૩, ૪૬, ૪૯, ૫૦, ૫૨, ૫૪,

૬૧, ૬૨, ૬૩, ૬૬, અને ૭૩ (બધા મળી ૩૫ પાઠ)

પદ્ય—ફેગવણીખાતાની સાતમી ચોપડી (જે નામા છેલ્લી આવૃત્તિ) —

પાંચે—૧૫, ૧૯, ૨૮, ૩૨ અને ૪૪

છટ્ટો વિષય-ઉર્દુ—

ગદ્ય—ફેગવણીખાતાની ઉર્દુ સાતમી ચોપડી (મને ૧૯૩૨ ની ૫મી આવૃત્તિ) —

પાંચે—૧, ૭, ૧૨, ૧૪, ૧૫, ૧૯, ૨૧ ૨૨, ૨૪, ૨૫, ૨૭, ૩૧, ૩૩, ૩૭,

૪૦ અને ૪૧ (બધા મળી ૧૬ પાંચે)

પદ્ય—ફેગવણીખાતાની ઉર્દુ સાતમી ચોપડી (મને ૧૯૩૨ ની ૫મી આવૃત્તિ) —

પાંચે—૧૦, ૧૩, ૧૬, ૨૩ અને ૩૨ (૫ પાંચે)

ઉ ભા ના મે એન્ડ્રીસ ઇન્સ } (અગ્રેજીમા મહી) એસ. એસ. ડેમેરોન
માહેબની ઓફિસ
અમદાવાદ, ત ૧૫મી નવેમ્બર ૧૯૩૨ } એન્ડ્રીસ ઇન્સ ઉ ભા

(ઉ ભા ના મે એન્ડ્રીસ ઇન્સ માહેબના તા ૨૬-૧૧-૧૯૩૨ના
પત્ર ન ૧૧૧૧૫ મા ફરેથી સંચાલિત)

સુરક્ષા-અનુચિત, ભા. ૧ (૧૯૩૦ની બીજી આગ્રહિત)	ખાન "લાહોર રાજ્ય નંર મહારાજા"	ગણતરી ઉત્તરવંશ કુટુંબ એન્ડ સન્મ, લાહોર	૧-૯-૮-૬-૫-૪-૩-૨-૧-૦	૧-૯-૮-૬-૫-૪-૩-૨-૧-૦	૧-૯-૮-૬-૫-૪-૩-૨-૧-૦
દારતાને-હિંદ, હિરસા-એ- અવ્યાલા, (૧૯૩૧ની બીજી આગ્રહિત)	ખાન બહાદુર સૈયદ મહ- મુલ, બી.એ.	"	૦-૧-૨-૩-૪-૫-૬-૭-૮-૯-૦	૦-૧-૨-૩-૪-૫-૬-૭-૮-૯-૦	૦-૧-૨-૩-૪-૫-૬-૭-૮-૯-૦
" " હિરસા-એ-ફુલમ, (૧૯૩૦ની પહેલી આગ્રહિત)	"	"	૦-૧-૨-૩-૪-૫-૬-૭-૮-૯-૦	૦-૧-૨-૩-૪-૫-૬-૭-૮-૯-૦	૦-૧-૨-૩-૪-૫-૬-૭-૮-૯-૦
ગંધી કાળેર, (૧૯૩૧ની પહેલી આગ્રહિત)	શેખ વાંદ, એમ.એ. એલ એલ.બી.	શેખ	૦-૧-૨-૩-૪-૫-૬-૭-૮-૯-૦	૦-૧-૨-૩-૪-૫-૬-૭-૮-૯-૦	૦-૧-૨-૩-૪-૫-૬-૭-૮-૯-૦
મેરી દારતાને-હયાત, (૧૯૩૧ની આગ્રહિત)	ખાદમ મોહીયુદ્દીન, બી. એ.બી.ટી. એમ.ઈ.સી. (લીડર), ઇન્ડિયન કોંગ્રેસ ગવર્નમેન્ટ કોલેજ, લીડર	કામી કુટુંબખાના, લાહોર	૦-૧-૨-૩-૪-૫-૬-૭-૮-૯-૦	૦-૧-૨-૩-૪-૫-૬-૭-૮-૯-૦	૦-૧-૨-૩-૪-૫-૬-૭-૮-૯-૦
મેરીર-ખાના, (૧૯૨૯ની પહેલી આગ્રહિત)	ગ્રા. રામસરપ દોશલ, એમ.એ.	દારલ હયાત-પેન્શન, લાહોર	૦-૧-૨-૩-૪-૫-૬-૭-૮-૯-૦	૦-૧-૨-૩-૪-૫-૬-૭-૮-૯-૦	૦-૧-૨-૩-૪-૫-૬-૭-૮-૯-૦
" હિરસા-એ-ફુલમ, (૧૯૩૦ની પહેલી આગ્રહિત)	"	"	૦-૧-૨-૩-૪-૫-૬-૭-૮-૯-૦	૦-૧-૨-૩-૪-૫-૬-૭-૮-૯-૦	૦-૧-૨-૩-૪-૫-૬-૭-૮-૯-૦

૮ ગોમત-એ-આલીપત-તિરમા-એ-મિ. મુન્શી પ્રેમચંદ આ-૧૫, (૧૯૨૯ની પહેલી આગતિ)	ધારણ ઇલાઅતે-પંજાબ, લાહોર	૨-૦-૦-૦-૦ ઉર્ફુ રફલોમાં લાયબેરી માટે.
૯ " તિરમા-એ-ફતુમ (૧૯૨૯ની પહેલી આગતિ)	"	૧-૧૨-૦-૦ "
૧૦ દવાનનાઅફસાનો, (૧૯૩૧ની બીજી આગતિ)	"	૧-૦-૮-૦-૦ "
૧૧ મુન્દેમસાવ-એ-આલોચમ (૧૯૨૯ની પાંચમી આગતિ)	"	૦-૧૨-૦-૦-૦ ઉર્ફુ પ્રાયમિક્સફોમાં ઇ- નામ અને લાયબેરી માટે.
૧૨ કાંતર-એ-અદરા, તિરમા-એ- મુન્મુમ (૧૯૨૯ની પહેલી આગતિ)	"	૧-૦-૦-૦-૦ "
૧૩ અદરા-એ-આલીમ, (૧૯૩૦ની ત્રીજી આગતિ) ગામ નરેન્દ્રનાથ, એમ. એ. ની પુત્રી	"	૦-૦-૭-૦-૦ ઉર્ફુ રફલોમાં ડીગર્મ લાયબેરી માટે.
૧૪ નીચલી ફુનિઆ, (૧૯૨૮ની પહેલી આગતિ)	"	૦-૦-૫-૦-૦ ઉર્ફુ રફલોમાં દનાગ અને લાયબેરી માટે.
૧૫ પદાર કે ફલ (૧૯૨૮ની બીજી આગતિ)	"	૦-૦-૮-૦-૦ "
૧૬ નયમી કરની વચની બરની, (૧૯૨૯ની ત્રીજી આગતિ)	"	૦-૦-૧-૦-૦ ઉર્ફુ ડીઓનીરફલોમાં ઇ- નામ અને લાયબેરી માટે.
૧૭ કાતર-એ-નફરતી, (૧૯૨૯ની પહેલી આગતિ)	"	૦-૧૨-૦-૦-૦ ઉર્ફુ પ્રાયમિક્સ રફલોમાં ડીગર્મ લાયબેરી માટે.
૧૮ જામના-એ-કાત્રી એ-અઉમપુર (૧૯૨૯ની પહેલી આગતિ)	"	૦-૦-૨-૦-૦-૦ ઉર્ફુ પ્રાયમિક્સ રફલોમાં ઇ- નામ અને લાયબેરી માટે.

૩૯. અલમ્બરા, (૧૯૩૧ ની પહેલી ગુલામ અગ્રમાસ આયત્તિ)	તાલુકા હથાલ્પત-એ-પંચાળ, લાલિટ.	૨-૦-૦-૦	પ્રાથમિક સ્કૂલ અને ટ્રેનિંગ હન્ડ્રીટ્યુશનો-માં ડીયર્સ લાયબ્રેરી માટે.	૨-૦-૧૪-૦-૦
૪૦. શમ-એ-ઉર્ફ, હિરસા-એ-અન-પરીત-એ-બીલગામી વ્યાસ (૧૯૩૦ની પહેલી આયત્તિ)	"	"	"	૦-૧૪-૦-૦
૪૧. યામ-એ-ઉર્ફ, ફુલુમ, (૧૯૩૦ની પહેલી આયત્તિ)	"	"	પ્રાથમિક સ્કૂલમાં હનામ અને લાયબ્રેરી માટે.	૦-૪-૦-૦
૪૨. નયમુલા, (૧૯૨૭ની પહેલી આયત્તિ)	"	"	પ્રાથમિક સ્કૂલ અને ટ્રેનિંગ હન્ડ્રીટ્યુશનો-માં હનામ અને લાયબ્રેરી માટે.	૦-૫-૦-૦
૪૩. કદીમ તહરીએ (૧૯૨૭ની પહેલી આયત્તિ)	"	"	પ્રાથમિક સ્કૂલમાં હનામ અને લાયબ્રેરી માટે.	૦-૧૨-૦-૦
૪૪. ટુલમાલા, (૧૯૨૮ની પહેલી આયત્તિ)	"	"	પ્રાથમિક સ્કૂલમાં હનામ અને લાયબ્રેરી માટે.	૦-૮-૦-૦
૪૫. પાંચ દક્ષે મુખારે એ (૧૯૩૦ મુખામ ની પહેલી આયત્તિ)	"	"	હાકરીઓની પ્રાથમિક સ્કૂલમાં હનામ અને લાયબ્રેરી માટે.	૦-૪-૦-૦
૪૬. મુરયાફ ગુડીયા (૧૯૨૮ની ગુલામ અગ્રમાસ પહેલી આયત્તિ)	"	"	ડીયર્સ લાયબ્રેરી માટે.	૦-૧-૦-૦
૪૭. રીસાલા-એ-એ નમાઝ (૧૯૨૮ની પહેલી આયત્તિ)	"	"	"	"

પાઠ્યપુસ્તક, ધનામ અને લાયબ્રેરી માટે મળતી થયેલા પુસ્તકોની યાદી ૧૪૦.

૨૪ ગણપ્રવેશ ભાગ ૧ ખંડ ૧ મિ. જ્યે. છ. ચાંબરીયા, રીયા	૦-૬-૦	પાલ્યુસ્તક	માધ્યમક સ્ટેલો મોટે.
૨૫ " ભાગ ૨ ખંડ ૨	"	"	"

(અંગ્રેજીમાં સહી) એન. એ. મહરી
ફોર એન્ડુ. ઇન્સ. ઉ. ભા.

(ઉ. ભા. ના. ગ્રે. એલ્યુ. ધન્સ. સાહેબના તા. ૨૨-૧૦-૩૨ ના પત્ર નં. ૯૬૯૨ માં કરેલી સૂચનાનુમાર.)

અહિંરે અખરના નવા ભાવ

આથી સર્વેને ખબર આપવામા આવે છે કે સને ૧૯૬૦ ના જન્યુઆરીથી જાહેર ખબરના ભાગમા ઘટાડો કરી તે નીચે મુજબ ગખત્રામા આવ્યો છે.

મુદત	એક પાન	અડધું પાન	પા પાન
આખું વર્ષ	૩. ૮૦	૩. ૬૦	૩. ૪૦
છ માસ	૩. ૪૦	૩. ૩૦	૩. ૨૦
ત્રણ માસ	૩ ૨૫	-	૩. ૧૫
એક માસ	૩. ૧૨	૩. ૧૦	૩. ૭

१३६ अजातशत्रु जीजाभाष्य पटेल	२४४ १७७ मधुर जेठासाक्ष परमार	२३
१३६ महीअस पुनल अरिमा	२४४ १७७ नुरमदमद धर्मभाष्य वडोरा	२३
१३६ नरवरदास हीरायंद शाह	२४४ १८१ क्षत्रीयंद लहेराभाष्य वराणी	२३
२४४ मेसुस मनसांर गोण	२४४ १८१ क्षात्रिलास सुनीलास शाह	२३
१४४ गणपलास नारणसाक्ष	२४४ १८१ नरवरदास मनसुअराम यात्रिक	२३
आंपानेरी	१८१ श्रीकमलास मनसुअराम	२३
१४४ रामशंकर मूणशंकर व्यास	२४४	पंभास १.
१४४ माणगलास जगनलास पटेल	२४४ १८४ गुलाभी देशव वावेता	२३
१४४ मनुभाष्य भीमनलास शाह	२४४ १८४ कुसुमशंकर भांडेललास शुक्ल	२३
१४४ यतुरदास रामदास पटेल	२४० १८४ अररलास देशवलास पटेल	२३
१४४ जगदीशदल लक्ष्मणसिंदल	२४० १८८ यदुलास भगनलास हवे	२२६
दामोदर	१८८ गणपतलास धनरलास	२२६
१४४ अजातशत्रु सुनीलास शाह	२४०	अमलद
१४४ धनाभास मूणलभाष्य	२४० १८० अजातशत्रु नाथासास पटेल	२२८
१४४ हीरासास जगानभाष्य पटेल	२४० १८० परमाभाष्य छिदाभाष्य वधुकर	२२८
१४४ जीजाभाष्य मणलभाष्य लमत	२३६ १८२ मनभाणी दामल व्यास	२२९
१४४ सोणीलास दिगदास गोरे	२३६ १८२ सुनीलास लखवण पंथा	२२६
१४४ गोणदसिंद मनसिंद गोरे	२३६ १८२ क्षत्रीभाष्य छिदाभाष्य मेमल	२२६
१४४ लक्ष्मणभाष्य करनदास वैरमन	२३६ १८२ क्षत्रीभाष्य छिदाभाष्य	२२७
१४४ मंगनभाष्य देवाभाष्य पटेल	२३६	गोलास
१४४ नागीलास भगनलास शाह	२३६ १८६ जगदास गोदाद परमार	२२५
१४४ भांडेललास जेठांकर माली	२३६ १८६ महीशंकर मणकराम लद	२२५
१४४ जीजासास देवाभाष्य पटेल	२३६ १८६ धर्मरलास जगनदास लावसा	२२५
१४४ अमललास मेमयंद शाह	२३६ १८६ लक्ष्मीभाष्य दसाभाष्य अत्रेक	२२५
१४४ आरुभाष्य लखलभाष्य पटेल	२३६ १८६ लखलभाष्य पुणेलास पटेल	२२५
१४४ नाभासास शंकरलास मणर	२३६ १८६ सुसुद अयुध दागेर	२२५
१४४ भादनलास भासलभाष्य वडोरा	२३६ २०२ अगभाभाष्य जगलभाष्य पटेल	२२४
१४४ जीजासास सुनीलास शाह	२३६ २०२ छिदाभाष्य जेठातालास पटेल	२२४
१४४ देवगंगादास भगनलास	२३६ २०४ जगदेव मणीदास साधु	२२३
१४४ देवभाष्य शनाभाष्य सोदा	२३६ २०४ देशवलास भाषाभाष्य पटेल	२२३
१४४ नरदसिंदलास नासवसु लद	२३६ २०४ पुणेलास भाषवलास	२२३
१४४ मणदेव आपुलास भटेल	२३६	गोलागीला
१४४ मणदेव नदासुदीन शेण	२३४ २०४ देवानभाष्य दुसेनभाष्य शेण	२२३
१४४ क्षात्रिलास कुसुयंद शाह	२३४ २०८ जगलास जगलभाष्य वाणंद	२२२
१४४ गोलाभाष्य गणेशभाष्य वाणंद	२३४ २०८ पंजनलास गोदनलास गोरे	२२२
१४४ क्षत्रीयंद सवल प्रिस्ती	२३३ २०८ क्षीराभाष्य छिदाभाष्य पटेल	२२२
१४४ नाथाभाष्य पुनलास पटेल	२३३ २११ क्षात्रगीर प्रभातगीर गोसांर	२२१
१४४ भासलद जेठांकर शाह	२३३ २११ क्षीरांकर दामोदर गोरे	२२१
१४४ मेमनलास जेठांकराम गोरे	२३३ २११ क्षात्रिलास पोषरलास भांड	२२१
१४४ मणलशंकर मसांरंकर मण	२३३ २१४ नभासास जेठांकर पंथा	२२०

૨૧૪	પુરુષોત્તમ મૂળજીભાઈ ખારોટ	૨૨૦
૨૧૬	અળવંતરાય હરગોવિંદદાસ	૨૧૯
	દક્ષિત	
૨૧૬	મણુપતરામ દરછવન પટેલ	૨૧૯
૨૧૮	મોહનલાલ નરશીભાઈ	૨૧૮
	ખરાડીયા	
૨૧૮	નિસારામ ગૌરીશંકર ગોર	૨૧૮
૨૧૮	નટવરલાલ હરગોવિંદ દવે	૨૧૮
૨૨૧	આણંદરાય કેશવલાલ પંડ્યા	૨૧૭
૨૨૧	અળદેવદાસ જગનલાલ સાધુ	૨૧૭
૨૨૧	કેશવલાલ કારીભાઈ પટેલ	૨૧૭
૨૨૪	ચીમનલાલ સોમેશ્વર ત્રિવેદી	૨૧૬
૨૨૪	મૂળજીભાઈ આદરભાઈ પટેલ	૨૧૬
૨૨૬	અડેચરભાઈ નારણભાઈ આસ	૨૧૪
૨૨૬	અમાજી અનાજી પગી	૨૧૪
૨૨૬	રમણલાલ પાનાચંદ શાહ	૨૧૪
૨૨૯	અમરનાથ ગણેશ શાહ	૨૧૩
૨૨૯	મોનદાસ ગોવિંદરામ સાધુ	૨૧૩
૨૩૧	મગનજી કાળજી પરમાર	૨૧૨
૨૩૧	પુનલલાલ કરતુરચંદ શાહ	૨૧૨
૨૩૧	શંભુજી કરતુર પટેલ	૨૧૨
૨૩૧	મુરાભાઈ પુનાભાઈ ભરવાડ	૨૧૨
૨૩૧	ચાકુળા મુન્ના રાસોડ	૨૧૨
૨૩૬	પોપટલાલ લાલશંકર શક્ત	૨૧૧
૨૩૭	શાન્તિલાલ નાયુભાઈ પંડ્યા	૨૧૦
૨૩૮	શાન્તિલાલ કૃષ્ણેરદાસ દસાઈ	૨૦૯
૨૩૮	વસરામ સોદાભાઈ વટાળીયા	૨૦૯
૨૪૦	ઈશ્વરનલાલ મધુરભાઈ આસ	૨૦૭
૨૪૧	મેનચંદ મણીલાલ શાહ	૨૦૬
૨૪૨	મમદભાઈ મુસેભાઈ ધાંચી	૨૦૫
૨૪૩	ત્રીભોવન વિંહદાસ મળગર	૨૦૨
૨૪૪	ત્રીખાલાલ માનચંદ શાહ	૨૦૦

ખેતીવાડી-આઅસ દોરા

૧	કેશવલાલ જગનલાલ હુદાર	૨૯૯
૨	રામભાઈ મગનભાઈ પટેલ	૨૯૮
૩	હરયાલાલ હીમાભાઈ પટેલ	૨૭૧
૪	શિંખીભાઈ પુરુષોત્તમ પંડ્યા	૨૬૫

ઉદ્-ગુજરાતી

૧	ગડાસાહેબ કૈફમીયાં સૈયદ	૧૮૭
૨	નંદુલદીન અબ્દુલ્લાસાહેબ અબ્બાસી	૨૬૫
૩	અનુમદમદ અતારખજી છીપા	૧૭૫
૪	અબ્દુલ્લાભાઈ મહમ્મદભાઈ શેખ	૨૪૨
૫	પનુ-મદમદ મુસાફર છીપા	૨૩૭

ગુજરાતી-ઉદ્

૧	અબ્દુલકાદર કાકરભાઈ વો	૩૯૪
૨	મુન્નામીયાં મદમદમીયાં મલેક	૩૬૫
૩	અ-મભાઈ ચાંગભાઈ શેખ	૩૬૨
૪	આભાઈ કાકરભાઈ વોરા	૩૮૬
૫	પરગુનભાઈ નયુભાઈ શેખ	૩૪૪
૬	મદમદમીયાં મદમમીયાં સૈયદ	૩૨૪
૭	કેનેદગય અમીરરાય ખારોટ	૩૧૩
૮	અબ્દુલસત્તાર અલમદભાઈ શેખ	૨૯૭
૯	અન્દીમ અબ્દુલમદનીફ મોક્કી	૨૯૧
૧૦	કાસમખાલી દલામખાલી કાદરી	૨૯૦
૧૦	અબ્દુલઅલી મહમ્મદ અલી સૈયદ	૨૯૦
૧૨	કાસમખાલી ઉમરાખાલીયાં મલેક	૨૯૦
૧૩	અભાઈલ વલીઅદમદ પટેલ	૨૮૩
૧૩	નાયુભાઈ કાલાવીમ અતાર	૨૮૩
૧૫	નુરમદમદ અતારખામર	૨૭૦
૧૬	મુલામરમુલ મુલામુબેન શેખ	૨૬૯
૧૭	મદમદમીયાં કુસેનલાલ વોહરા	૨૬૨
૧૮	અનુભા મોટાજી પરમાર	૨૬૦
૧૯	રહેમાન પેચા ડાહડીયા	૨૫૦
૨૦	કાસમખાલી અલીખાલીયાં કુસેની	૨૪૫
૨૧	નુરમદમદ સાવલીખાલી	૨૪૦

નરિચાલ સેન્ટર

૧. સીમનલાલ સુનીલાલ શાહ	૩૮૩
૨. કીરલાલ હરમાનલાલ પટેલ	૩૮૦
૩. સીમનલાલ જેઠાલાલ શાહ	૩૫૫
૪. પ્રભુભાઈ મોતીભાઈ પટેલ	૩૨૯
૫. મોતીલાલ ગીરધરલાલ શાહ	૩૨૭
૬. પ્રેમજી ચતુરભાઈ સુથાર	૩૨૬
૭. મણીલાલ અવેરદાસ શાહ	૩૨૩
૮. આર.કે.સ. મુળજી ખિસ્તી	૩૨૨
૯. હરમાનભાઈ કુત્તાભાઈ આરોટ	૩૨૦
૧૦. શાન્તિલાલ હરજીવનદાસ શાહ	૩૧૯
૧૧. સુનીલાલ ડાહ્યાભાઈ પટેલ	૩૧૭
૧૨. મણીલાલ કુત્તાભાઈ પટેલ	૩૧૭
૧૩. શાન્તિલાલ લક્ષ્મીભાઈ મોચી	૩૧૫
૧૪. શ્રીવંશ કર, કીરપાયા કર દાનાક	૩૦૬
૧૪. જગનભાઈ રણછોડભાઈ પટેલ	૩૦૬
૧૬. ભુદયજી લલાજી ગોહેલ	૩૦૧
૧૬. ડાહ્યાભાઈ જેઠાભાઈ પટેલ	૩૦૧
૧૮. દેસાઈભાઈ ભાઈજીભાઈ પટેલ	૩૦૦
૧૯. રણછોડભાઈ બાબરભાઈ પટેલ	૨૯૬
૧૯. કે.નૈ.આ.લાલ જેઠીચનદાસ	૨૯૬
રસાણીઆ	
૧૯. જગન્નાથ મણીલાલ રાવળ	૨૯૬
૨૨. ભગવાનસીંગ કુળજી આરેયા	૨૯૨
૨૩. કીરલાલ ગીરધરલાલ દુધાસ	૨૯૦
૨૪. પરભુદાસ આનુભાઈ પટેલ	૨૮૯
૨૪. સાનુગ્રાસાઈ અંબાલાલ ત્રિવેદી	૨૮૯
૨૬. પરભુદાસ ડાહ્યાદાસ કલુખી	૨૮૮
૨૬. ગીરધનભાઈ લાહલાલભાઈ	૨૮૮
પટેલ	
૨૬. રામલાલ હરિભાઈ પટેલ	૨૮૮
૨૯. કુલસિંહ દાહસિંહ ચવળજી	૨૮૭
૩૦. મણુપતલાલ ઉમીઆશંકર દવે	૨૮૫
૩૧. ચંદુલાલ જોડાલાલ પડયા	૨૮૧
૩૧. સોમાભાઈ દેસાઈભાઈ પટેલ	૨૮૧
૩૩. ધરભાઈ કાશીભાઈ ખીન	૨૮૦
મથુરભાઈ પટેલ	
૩૩. જયંજીભાઈ ગોરધનદાસ શાહ	૨૮૦
૩૫. જસવંતરાય પુરેશંતપ દવે	૨૭૮

૩૫. જયંતલાલ ભોગીલાલ મહેતા	૨૭૮
૩૫. ડાહ્યાભાઈ હાથીલાઈ પટેલ	૨૭૮
૩૫. ડાહ્યાભાઈ જીવાભાઈ પટેલ	૨૭૮
૩૯. કનુભાઈ કલ્યાણજી મચ્છર	૨૭૭
૪૦. રસિકલાલ સુનીલાલ આરોટ	૨૭૬
૪૦. પ્રતાપજી ઘેસાભાઈ પગી	૨૭૬
૪૦. ચમભાઈ ગોવિંદભાઈ પટેલ	૨૭૬
૪૩. ભેચરભાઈ મોતીલાઈ પટેલ	૨૭૫
૪૪. લક્ષ્મીભાઈ ડાહ્યાભાઈ પટેલ	૨૭૪
૪૪. સોમાભાઈ જીવાભાઈ પટેલ	૨૭૪
૪૪. અમરીતલાલ જેઠાલાલ વ્યાસ	૨૭૪
૪૭. જોડાલાલ અવેરભાઈ પટેલ	૨૭૩
૪૭. નરસિંહભાઈ જગનભાઈ પટેલ	૨૭૩
૪૭. શાન્તિલાલ જગનલાલ વ્યાસ	૨૭૩
૫૦. મોતીભાઈ મોહનભાઈ આરેયા	૨૭૧
૫૦. સંવાળ ઉમેદજી ખાંટ	૨૭૧
૫૦. નરશીભાઈ પ્રભુદાસ પાટણ	૨૭૧
વાડીઆ	
૫૦. રણછોડભાઈ મોતીભાઈ પટેલ	૨૭૧
૫૪. કાશીભાઈ શંકરભાઈ કુંભાર	૨૭૦
૫૫. દીપસંગ નાનસંગ છસાડીઆ	૨૬૯
૫૬. વિલીઆમ બ્રીજલાલ ખિસ્તી	૨૬૮
૫૬. પુરેશોત્તમ સોમાભાઈ પટેલ	૨૬૮
૫૬. મુળજીભાઈ કુમેરભાઈ સુથાર	૨૬૮
૫૯. નટવરલાલ જેઠાલાલ લાદ	૨૬૭
૫૯. પુરેશોત્તમ ધુળાભાઈ પટેલ	૨૬૭
૫૯. જગદીશચંદ્ર અનોપરાગ શુક્લ	૨૬૭
૬૨. જીવાભાઈ જેઠંગભાઈ આરોટ	૨૬૬
૬૨. નટવરલાલ મગનલાલ લાદ	૨૬૬
૬૨. શંકરગ્રાસાઈ મણીલાલ દેસાઈ	૨૬૬
૬૨. અંબાલાલ લુલાભાઈ પટેલ	૨૬૬
૬૬. ભીખાલાલ મોચાભાઈ આરેયા	૨૬૫
૬૬. કીરાલાલ મણીલાલ આરોટ	૨૬૫
૬૬. ખોડાભાઈ જેઠાભાઈ અલાલદ	૨૬૫
૬૬. શાન્તિલાલ માધવદાસ ત્રિવેદી	૨૬૫
૬૬. રાનાભાઈ વાઘજીભાઈ વાળદ	૨૬૫
૭૧. મુળચંદ મણુપત ગોલા	૨૬૪
૭૧. જેઠાલાલ જીવાભાઈ મીર	૨૬૪
૭૧. સોમાભાઈ પુરેશોત્તમદાસ	૨૬૪
પટેલ	

૭૧ કુશીરભાઇ આદમભાઇ વહોરો	૨૬૪૧૧૨ અવલુભાઇ મહીજભાઇ આરેમા	૨૫૦
૭૫ પુરશોત્તમ હાથીભાઇ પટેલ	૨૬૩૧૧૨ અર્જનભાઇ અમરમંગ ડાગી	૨૫૦
૭૫ રણછોડભાઇ ભીમભાઇ સુનાર	૨૬૩૧૧૨ ઉમેંગ શાલાઇ મહીડા	૨૫૦
૭૭ આપુજી દલાભાઇ અલભટ્ટ	૨૬૨૧૧૨ પુનંદ જગનલાલ પંડ્યા	૨૫૦
૭૭ અડેખાન અહમદખાન કીશ્વણી	૨૬૨૧૧૨ દીગભાઇ સોમાભાઇ પટેલ	૨૫૦
૭૯ મોતીલાલ શીવલાલ ખિસ્તી	૨૬૧૧૧૭ ગનાભાઇ નાયાભાઇ ભોઇ	૨૪૯
૭૯ શાન્તિભાઇ મોતીભાઇ ગોર	૨૬૧૧૧૭ રમેશુલ દારભાઇ ખિસ્તી	૨૪૯
૭૯ શાન્તિલાલ શંકરલાલ શાહ	૨૬૧૧૧૭ શાન્તિલાલ જુલાશંકર દવે	૨૪૯
૮૨ રામાભાઇ હવાભાઇ ભોઇ	૨૫૯૧૧૭ જ્ઞેલાલ દલસુખરામ નેપી	૨૪૯
૮૨ કમરૂદ્દીન રમુલમીયા મલેક	૨૫૯૧૨૧ અબાલાલ લદમીદાસ કુંભાર	૨૪૮
૮૨ જવેરભાઇ ખુશાલભાઇ પટેલ	૨૫૯૧૨૧ હીમનલાલ હવરામભાઇ	૨૪૮
૮૫ ધર્મશરભાઇ ચતુરભાઇ પટેલ	૨૫૮	મહેતા
૮૫ વલ્લભભાઇ કીશોરભાઇ પટેલ	૨૫૮૧૨૩ શીલીપ લાલા ખિસ્તી	૨૪૭
૮૭ અખાન આઝર પીતામ્બર	૨૫૭૧૨૩ ક્લીઆપાસ દાઉદભાઇ કિ-	૨૪૭
	ખિસ્તી	શિવન
૮૭ હવાભાઇ મગનભાઇ દલવાડી	૨૫૭૧૨૩ ગનલાલ જુલાભાઇ શાહ	૨૪૭
૮૭ વિલીઅમ વરનેર મકવાણા	૨૫૭૧૨૩ સુનીલાલ દેશવજી ઉપાધ્યાય	૨૪૭
૯૦ ગોરધનદાસ હીમતલાલ આરોડ	૨૫૬૧૨૭ ધીડગાઇ દેવીચંગ ગોહેલ	૨૪૬
૯૦ શાન્તિલાલ રાનાભાઇ દરજી	૨૫૬૧૨૭ ચીનોપતરામચંદ્રભાઇ વૈશ-	૨૪૬
૯૦ પુરશોત્તમ લલજીભાઇ મોતી	૨૫૬	મખાયન
૯૦ ધનશંકર જટાશંકર પંડ્યા	૨૫૬૧૨૯ દેશવલાલ પરધુભાઇ બારોડ	૨૪૫
૯૦ છોટાભાઇ બકોરભાઇ પટેલ	૨૫૬૧૨૯ ચંદુભાઇ રણછોડલાલ શાહ	૨૪૫
૯૦ શંકરલાલ મગનલાલ શાહ	૨૫૬૧૨૯ ગંજાલાલ બેચરભાઇ વાળંદ	૨૪૫
૯૬ ચંદુલાલ દેશવલાલ કાઠીઆ-	૨૫૫૧૩૨ ગંજાલાલ રાનાભાઇ ખીન-	૨૪૪
	પટેલ	શંકરભાઇ પટેલ
૯૬ રમણલાલ ભાઈલાલ જુદાર	૨૫૫૧૩૨ જ્ઞેલાભાઇ આશાભાઇ પટેલ	૨૪૪
૯૬ બેચરભાઇ મુળાભાઇ પટેલ	૨૫૫૧૩૪ શાન્તિલાલ જ્ઞેલાલાલ શાહ	૨૪૩
૯૬ પ્રભુલાલ ગણેશરામ પટેલ	૦૫૫૧૩૪ નરવરલાલ શામળદાસ શાહ	૨૪૩
૯૬ પુરશોત્તમ જગનલાલ વાળંદ	૨૫૫૧૩૪ કાસમમીયાં મોદુમીયાં દાકોર	૨૪૦
૧૦૧ લદમીનાગયલુ દરિલાલ ભટ્ટ	૨૫૪૧૩૭ પુરશોત્તમ ભાઈલાલ ગની	૨૪૨
૧૦૧ નાયાલાલ જગનલાલ પંડ્યા	૨૫૪૧૩૭ દેવચંકર નારણજી નેશી	૨૪૨
૧૦૩ ગો-અસો સોમા ખિસ્તી	૨૫૩૧૩૭ મણીચંકર ગોવિંદજી શુક્લ	૨૪૨
૧૦૩ ગંજાલાલ શંકરભાઇ પટેલ	૨૫૩૧૪૦ હવાભાઇ કીશુભાઇ બેગ	૨૪૧
૧૦૩ છોટાભાઇ લલજીભાઇ પટેલ	૨૫૩૧૪૦ ગોરધનભાઇ શંકરભાઇ પટેલ	૨૪૧
૧૦૬ આનંદરાય ભુપતભાઇ ખિસ્તી	૨૫૨૧૪૦ માણેકલાલ મોહનલાલ શુક્લ	૨૪૧
૧૦૬ જયભાઇ તળશીભાઇ પટેલ	૨૫૨૧૪૦ રણછોડભાઇ સુદામસિંહ	૨૪૦
૧૦૬ રિવાભાઇ રણછોડદાસ પટેલ	૨૫૨	બારોડ
૧૦૬ રતીલાલ મુળજીભાઇ શાહ	૨૫૨૧૪૩ મંગળજી મુળજી મોદાણ	૨૪૦
૧૦૬ જગનભાઇ દેવજીભાઇ વાળંદ	૨૫૨૧૪૩ વિ-લખરાંદ ગોદગભાઇ નેપી	૨૪૦
૧૧૧ પાપટયાય માણેકયાય શાહ	૨૫૧૧૪૩ દેવપ્રસાદ મોમેશ્વર પંડ્યા	૨૪૦

૨૧૫	દિસાબાબ	છવાબાબ	પટેલ	૨૨૬	૨૫૮	હરિશંકર દેવશંકર ભટ્ટ	૨૧૬
૨૧૫	રામાબાબ	પુંજાબાબ	પટેલ	૨૨૬	૨૫૮	તનાબાબ મનોરભાબ કણુબી	૨૧૬
૨૧૫	રાવજીબાબ	કુસાબાબ	ખીન	૨૨૬	૨૫૮	નાસાબાબ ઉમેદલાબ પટેલ	૨૧૬
		મંગળબાબ	પટેલ		૨૫૮	આદમ કરીમ વહોરા	૨૧૬
૨૧૫	રાવજીબાબ	મોતીબાબ	પટેલ	૨૨૬	૨૬૮	નૈયાલાલ ચંદુલાલ ભટ્ટ	૨૧૫
૨૨૬	પોપટલાલ	રવિશંકર ભટ્ટ		૨૨૫	૨૬૪	અદમદમીઆ છવામીઆ	૨૧૫
૨૨૬	શાન્તિલાલ	મગનલાલ ભટ્ટ		૨૨૫		મેલીમ	
૨૨૬	કુસાબાબ	મોતીબાબ	પટેલ	૨૨૫	૨૬૪	કુસાબાબ લક્ષુભાબ પટેલ	૨૧૫
૨૨૬	સાંકળચંદ	રવનદાસ પટેલ		૨૨૫	૨૬૪	દરમાખાન જમીયાનખાન	૨૧૫
૨૨૬	સોમાબાબ	લક્ષુભાબ	પટેલ	૨૨૫		પદાણુ	
૨૩૧	કાળાજી	દલાજી	પાટણુવાડીઆ	૨૨૪	૨૬૪	કામમમીઆ રમુલમીઆ દાદાર	૨૧૫
૨૩૧	શાન્તિલાલ	હરિલાલ	રાવળ	૨૨૪	૨૬૬	મગનબાબ શંકરભાબ ગોલા	૨૧૪
૨૩૧	મહાશંકર	બ્રાહ્મશંકર	વ્યાસ	૨૨૪	૨૬૬	સડીલાલ મુળજીભાબ દક્કર	૨૧૪
૨૩૪	હીરાગર	અમરીતગર	ગોસાબ	૨૨૩	૨૭૧	નરિયાલ બાપુલાલ પટેલ	૨૧૩
૨૩૪	હરિલાલ	રામચંદ	જોષી	૨૨૩	૨૭૧	માનીબાબ ડાઘાબાબ પટેલ	૨૧૩
૨૩૪	કનુભાબ	નરવરલાલ	પંડ્યા	૨૨૩	૨૭૧	મનબાબ મરગાભાબ પટેલ	૨૧૩
૨૩૪	મદમદ	દાઉદ	વહોરા	૨૨૩	૨૭૧	લીંગનાદ ત્રોકમલાલ ત્રિવેદી	૨૧૩
૨૩૮	પુરોત્તમ	મોતીબાબ	પટેલ	૨૨૨	૨૭૧	દયેન્દ્રાય હરિલાલ વ્યાસ	૨૧૩
૨૩૮	શીયાબાબ	ઝવેરભાબ	પટેલ	૨૨૨	૨૭૧	નિદ્રાલાલ ધર્મેશ્વર ભટ્ટ	૨૧૨
૨૩૮	ચંપકલાલ	સુનીલાલ	સુતાર	૨૨૨	૨૭૧	મત્યપ્રસાદ નાયાલાલ મહેતા	૨૧૨
૨૪૧	ગ્રામ્યણી	નગરગ્રામ્યણી	દક્કર	૨૨૧	૨૭૬	મીરગામ જગુમીઆ રાયદ	૨૧૨
૨૪૧	દયેન્દ્રાય	પુરોત્તમ	જોષી	૨૨૧	૨૭૬	અબ્દુલભાબ છવાબાબ વહોરા	૨૧૨
૨૪૧	કનૈયાલાલ	ચંદુલાલ	દાકર	૨૨૧	૨૭૬	ત્યાનલાલ નર્મદાશંકર વ્યાસ	૨૧૨
૨૪૪	બાદરમીઆ	રમુલમીઆ	મલેક	૨૨૦	૨૮૧	મદામીઆ ગણુબેગ મીરગ	૨૧૧
૨૪૪	ગોરધનભાબ	નાયાભાબ	પટેલ	૨૨૦	૨૮૧	સુનીલાલ વાપજીભાબ પટેલ	૨૧૧
૨૪૪	નરસિંહભાબ	મોતીભાબ	ખીન	૨૨૦	૨૮૩	મુદિલાલ સોમેશ્વર અંબોળગ	૨૧૦
		દાદાભાબ	પટેલ		૨૮૩	ત્રોકમભાબ શંકરભાબ કુંભાર	૨૧૦
૨૪૭	રવનદાસ	સોમાબાબ	પટેલ	૨૧૬	૨૮૩	કાભાબ ઝાભાબ પગી	૨૧૦
૨૪૭	સોમાજી	મગાજી	શહેડ	૨૧૬	૨૮૩	હાંમનભાબ જગનભાબ પરમાર	૨૧૦
૨૪૮	ચતુરભાબ	ખોડાભાબ	બોહ	૨૧૮	૨૮૩	શાન્તિલાલ આતમારામ સુતાર	૨૧૦
૨૪૮	લાખસ	વિદ્યાભાબ	મેઘડા	૨૧૮	૨૮૮	આમરભાબ શાભાબ ગોડેલ	૨૦૯
૨૪૮	દાસમમીઆ	શેઝમીઆ	મલેક	૨૧૮	૨૮૮	ચુલામદુસેન રમુલભાબ મલેક	૨૦૯
૨૪૮	અંબાલાલ	વન્દેસીંગ	પરમાર	૨૧૮	૨૮૮	છાટાભાબ બાલાજીભાબ પટેલ	૨૦૯
૨૪૮	ખોડાભાબ	શીયાભાબ	પટેલ	૨૧૮	૨૮૮	જલ્દુભાબ હરિભાબ પટેલ	૨૦૯
૨૫૪	હરિદર	ગીરીશંકર	જનની	૨૧૭	૨૮૮	સાવલાલ પુરોત્તમ પુરોહિત	૨૦૯
૨૫૪	ચંદ્રશંકર	કુવચંકર	પંડ્યા	૨૧૭	૨૮૮	રામજીભાબ ડાઘાભાબ દક્કર	૨૦૯
૨૫૪	સુનીભાબ	ધનજીભાબ	પટેલ	૨૧૭	૨૮૪	આપુભાબ સુનીલાલ જોષી	૨૦૮
૨૫૪	ચંદુલાલ	લાલચંકર	શુક્લ	૨૧૭	૨૮૪	ગિનપ્રસાદ મોયુપ્રસાદ પંડિત	૨૦૮
૨૫૪	મજાલાલ	હાંમનદાસ	દક્કર	૨૧૭	૨૮૬	મુકુન્દન મુળજીભાબ વાસ	૨૦૮
૨૫૬	મજાભાબ	વાપજીભાબ	ખાંડે	૨૧૬	૨૮૭	તનાભાબ મયુરભાબ કાઝીઆ	૨૦૬

૨૬૭ છોટાભાઈ તળાવીભાઈ બીન	૨૦૬	૩ અખડુરદેખાંક અખડુરદેખાંક	૨૪૨
એતમભાઈ પટેલ		શેખ	
૨૬૭ ગમ્પાભાઈ ઘેલાભાઈ પટેલ	૨૦૬	૩ હેસનમીઆં છોટુમીઆં શેખ	૨૪૨
૩૦૦ મોહનભાઈ જનુભાઈ રાવળ	૨૦૫	ગુજરાતી-ઉર્દુ	
૩૦૧ જગન્નેશ્વર કાળીદાસ પટેલ	૨૦૪	૧ છવામીઆં નાથુનીઆં મલેક	૩૦૬
૩૦૨ ઘડરાણ મોતીછ બારૈયા	૨૦૩	૨ છવામીઆં બાપુમીઆં મલેક	૨૬૩
૩૦૨ શીરીત પુરોત્તમ પરમાર	૨૦૩	૩ અખ્યાસમીઆં છવામીઆં	૨૮૫
૩૦૪ મગનભાઈ ગોવિંદભાઈ પટેલ	૨૦૧	દાકેર	
૩૦૪ નવનીતલાલ છોટલાલ શાહ	૨૦૧	ગોધરા સેન્ટર	
૩૦૬ અખ્યાસમીઆં અહમદમીઆં	૨૦૦	૧ અમરસિંહ હાથીસિંહ ચોહાણ	૩૧૪
મલેક		૨ બાળકૃષ્ણ હરગોવંદ જોષી	૩૧૧
૩૦૬ વાડીલાલ ડાહ્યાભાઈ શાહ	૨૦૦	૩ મગનભાઈ તળસીભાઈ પટેલ	૩૦૩
૩૦૮ શાન્તાલાલ અખ્યાલાલ વ્યાસ	૧૯૯	૪ રામભાઈ મગનભાઈ પટેલ	૨૬૨
૩૦૯ પુરોત્તમ સોમાભાઈ પટેલ	૧૯૮	૪ રતીલાલ મણીલાલ શેઠ	૨૬૨
ખેતીવાડી-બાઅસ કોસ		૬ ફતેસિંહ ચંદનસિંહ દાકેર	૨૬૧
૧ કાભાઈ અમરાભાઈ વાધરી	૩૦૮	૭ તામુદેવપ્રસાદ મુળસંકર જની	૨૮૭
૨ મુંડાભાઈ અમરાભાઈ વાધરી	૩૦૪	૭ ભાઈલાલ મગનલાલ વાળંદ	૨૮૭
૩ જગનંદભાઈ રામાભાઈ બારૈયા	૩૦૦	૭ સોમાભાઈ હીરાભાઈ વરીઆ	૨૮૭
૪ નાગરભાઈ બાવાભાઈ વાધરી	૨૯૯	૧૦ ડાહ્યાભાઈ હરિદાસ ગુજર	૨૮૫
૫ જોશભાઈ જોશભાઈ વાધરી	૨૯૮	૧૧ અંબાલાલ દકીરભાઈ લેયા	૨૮૩
૬ ખેચરભાઈ નારણભાઈ વાધરી	૨૯૬	૧૨ ચંદલાલ મનમુખરામ શુક્લ	૨૮૨
૭ ડાહ્યાભાઈ ધુળાભાઈ બારૈયા	૨૭૬	૧૩ કાન્તિલાલ દલમુખભાઈ શાહ	૨૮૧
૮ ચંદુભાઈ મણીભાઈ પટેલ	૨૭૫	૧૩ ઉદયસિંહ હીમતસિંહ સોલંકી	૨૮૧
૯ અંબાલાલ નરસિંહભાઈ પટેલ	૨૭૨	૧૫ પુનમભાઈ દેવારભાઈ બારીઆ	૨૭૨
૧૦ કાળીદાસ નાથભાઈ પટેલ	૨૬૮	૧૫ મોહનલાલ અંબાલાલ ઉપાધ્યાય	૨૭૨
૧૧ મગનભાઈ ડાહ્યાભાઈ પટેલ	૨૬૬	૧૭ સોમાભાઈ અંબાલાલ પટેલ	૨૭૧
૧૨ સોમાભાઈ મોતીભાઈ પટેલ	૨૬૨	૧૮ જોષી ધરણ મચ્છર	૨૬૭
૧૨ રામાભાઈ સુનાભાઈ વાધરી	૨૬૨	૧૮ મગનભાઈ જગાભાઈ માધી	૨૬૭
૧૪ ગોવરધનભાઈ છોટાભાઈ પટેલ	૨૫૨	૨૦ મંગળસિંહ ગુલાબસિંહ ચોહાણ	૨૬૬
૧૪ મગનભાઈ ચંચાભાઈ વાધરી	૨૫૨	૨૦ અર્જુનસિંહ મકનસિંહ સોલંકી	૨૬૬
૧૬ ગોવરધનભાઈ મોતીભાઈ પટેલ	૨૪૬	૨૨ દેવાભાઈ મેહાભાઈ પટેલ	૨૬૧
૧૭ ઘેલાભાઈ શંકરભાઈ બારૈયા	૨૪૫	૨૩ જુહોડલાલ જગનલાલ ભટ્ટ	૨૬૦
૧૮ ડાહ્યાભાઈ મયુરભાઈ પટેલ	૨૪૨	૨૩ રતીલાલ પુરોત્તમ દવે	૨૬૦
૧૯ મગનભાઈ અભાઈ બારૈયા	૨૩૨	૨૫ જોશલાલ દામોદર કાકી	૨૫૮
૧૯ ચનાભાઈ બીખાભાઈ વાધરી	૨૩૨	૨૫ કાન્તિલાલ મગનલાલ શાહ	૨૫૮
ઉર્દુ-ગુજરાતી		૨૭ હમ્મુદીન અહમદસેન સેયદ	૨૫૭
૧ અખ્યાસમીઆં લાલભાઈ મલેક	૨૪૯	૨૮ રૂપસિંહ રણજોડસિંહ રાહોડ	૨૫૬
૨ અખડુરદેખાંક ગુલામ અહમદ	૨૪૬	૨૮ કનૈઆલાલ લક્ષ્મીભાઈ ત્રિવેદી	૨૫૬
શેખ		૩૦ ચંદ્રશેખર શામળભાઈ ભટ્ટ	૨૫૫
		૩૦ ઉમીઆંકેર ગોડજીભાઈ જોષી	૨૫૫
		(અપૂર્ણ)	

ચિત્રચુકત મૂળાક્ષર

સાધક ૨૦૪૩૦

કિંમત ૦-૪-૦

‘આથી જ’ સુધી જુદા જુદા રંગીન ચિત્રો સાથે મૂળાક્ષરો આપવામાં આવેલ છે. ઉપરાંત ૧ થી ૧૦ સુધીના અંકો સંખ્યા પ્રમાણે ચિત્રો સૂઝીને બતાવેલ છે.

નાની વયમાં બાળકોને ચિત્રો જોવાનો શોખ હોય છે તેથી આ નકશાના આકર્ષક ચિત્રોથી બાળક ખુશ થશે, તેમજ મૂળાક્ષરો એકદમ થોડી મહેનતે શીખી જશે. આજેજ એક નકલ તમારા માટે ૦-૪-૦ ની ટિકિટો ખીડીને મંગાવો:-

આ નકશાના ચિત્રો બાળકના પરિચયનાજ પસંદ કરવામાં આવેલ છે તેથી ગમત સાથે જ્ઞાન મળે છે. પાંચ રંગમાં સરસ કાગળ ઉપર છાપવામાં આવેલ છે.

વૉર્નિશ કરેલા લાકડીવાળા નકશાની	કિં. ૧-૦-૦
લાકડાની પટી ઉપર ચોઢેલા મૂળાક્ષરની પેટી	,, ૧-૦-૦
ચિત્રોનાં નામ (ચિત્રો સાથે) પેટીની	,, ૧-૦-૦
અંકશિક્ષણની પેટી (૧ થી ૧૦ સુધી)	,, ૦-૮-૦

જેયંદ તલકેશી એન્ડ સન્સ,

વઢવાણ સીટી.

નવાં પુસ્તકો

મું. ઇ. કેળવણીખાતાએ પાઠ્યપુસ્તક
તરીકે મંજૂર કર્યું છે

વ્યાકરણના સહેલા પાઠો

પુસ્તક ૧

[દિગ્ગત-સામ્રાજ્ય અમૃતલાલ દવે]

બી. એ. એચ. ડી. સી. ક.

વ્યાકરણના મૂળનાં લખાયાં છે પરંતુ
તેમાં વિદ્યાર્થીઓ રસ લઈ શકતાં
નથી પરંતુ આ વ્યાકરણની રચના
સરળતા અને સીધી એવાં સુંદર છે
કે બાળક મુશ્કેલીથી સિદ્ધ થઈ શકે
વિષય સહેલાઈથી પ્રવેશ કરી શકે
છે. વિદ્યાર્થીઓનો ખાતો સહેલો કરી
આપે આ વ્યાકરણ પહેલી તકે
દરેક શ્રદ્ધામાં તપાસ કરવું જોઈએ.

પુસ્તક ૧ હું ૦-૩-૦

" ૨ હું ૦-૪-૦

મું. ઇ. નરહરી કેળવણીખાતાએ
મંજૂર કરેલા

ગુજરાતી એટલાસ

પુસ્તક ભૂગોળની વ્યાખ્યાઓના

નકશા—

ઐતિહાસિક ચાર નકશા

ઉપરાંત

લગભગ પછી ભૌગોલિક ચતુર્થા

ફેરફારો સાથે અને નવી રેલવે

સડકો સાથે આ ઉદ્યોગમાં

દેવો એટલાસ છે.

કિંમત ૦-૧૨-૦

છાંદસાઓ માટે

વર્નાકુલર પ્રવેશક

આ પુસ્તકમાં વર્નાકુલર શાળાના
પરીક્ષાના અધ્યયન વિષયો વિસ્તારથી
અને સરળ પદ્ધતિથી આપેલા છે.
આજ સુધીના પ્રશ્નો આવી જાય છે.
ખીર્મી છુતી થયેલી લખાએલાં અને
આશુદ્ધ પુસ્તકો ખરીદવા કરતાં આ
પુસ્તક ખરીદી પરીક્ષા પહેલેજા વર્ષ
પાસ કરી શકાશે.

કિંમત ૨-૨-૦ હમિરાન સાહેબ

વર્નાકુલર-પ્રવેશકનો વધારો

(૧૯૩૦-૩૧ ના પ્રશ્નો) ૦-૪-૦

કન્યાઓ માટે

શાળાના શિક્ષિકા

કન્યાઓની શાળાના પરીક્ષા માટે
સંપૂર્ણ અભ્યાસક્રમને અનુસરી આ
એકજ પુસ્તક તૈયાર થયેલું છે. આ
પુસ્તકથી દરેકને મત્તેય થયેલો છે.
દરેક દરેક વિદ્યાર્થીનીઓએ પરીક્ષા
પાસ થવા માટે આ પુસ્તક પહેલી
તકે ખરીદવું જરૂરનું છે. તેમાં આજ
સુધીના પ્રશ્નો આવી જાય છે.

કિંમત ૧-૨૨-૦

હિંદનો સંપૂર્ણ ઇતિહાસ

પરીક્ષાની ગદ્યશૈલી પદ્ધતિ
અનુસાર તૈયાર કરવામાં આવેલો
છાંદસાઓ અને વિદ્યાર્થીનીઓના અધ્યા
યનોના પ્રશ્નો સાથે આ ઇતિહાસ
તૈયાર થયેલો છે અને પાસ થવા
માટે આ પુસ્તક પહેલી તકે ખરીદી
લેવું જરૂરનું છે.

કિંમત ૦-૧૨-૦

ગુજરાત સાહિત્ય સંદિર: સીમાશિલ્પ અમૃતલાલ દવે.

મુંબઈ ઇલાકાના કેળવણીખાતાએ પ્રાય-
મિક શાળાઓમાં શિક્ષકોના ઉપયોગના
લેવા માટે તથા (ધોરણ ૪ ના માટે)
ટેક્સટબુક તરીકે મંજૂર કરેલું
નવા અભ્યાસક્રમને અનુસરીને તૈયાર
દૃષ્ટિથી ચોખ્ખું છે

સરળ બાળ અંગ્રેજી
(ચોથા ધોરણ સુધીનું)

રચનાર

લોગીસાલ કેશવલાલ પટેલ,
બી. એ. એસ. ટી. સી. ડી.

અને

વસનંત દયાળજી દેસાઈ, એસ ટી. સી.

મુંબઈ ઇલાકાના સરકારી કેળવણીખાતાએ
તથા વેસ્ટર્ન ઈશિયા સ્ટેટ્સ એજન્સિએ
ટેક્સટબુક તરીકે મંજૂર કરેલો

ગુજરાતનો સરળ ઇતિહાસ

કર્તા

મનમુખરામ ગણિશંકર દિવેદી
બી. એ. એસ. ટી. સી. ડી.

કિંમત ૦-૩-૦

ફાઇનલ પરીક્ષા માટે પહેલા ઉપયોગી

હિંદનો સરળ ઇતિહાસ

કર્તા-વલ્લભભાઈ લલિતભાઈ પટેલ, અને
પ્રભુલાલ અમૃતલાલ દામર.

કિંમત ૦-૧૧-૦

હાલના ગ્રામાનાને અનુસરી ઉત્તમ
રીતે શિક્ષણ આપવું હોય
તો વાંચો

બાળઅભ્યાસ.

અને

શિક્ષણપદ્ધતિ.

આ પુસ્તકોમાં માનસશાસ્ત્રની તેમજ
શિક્ષણ શાસ્ત્રની ઉલ્લામાં ઉત્તમી ઢબની
સાધીકાદવામાં આવેલી હકીકત સરળ અને
રસિક રીતીમાં મુકવામાં આવી છે.

વેપદ-મૂ. હી. ચોક્સી એમ. એ.
હેડમાસ્ટર પ્રે. ગ. પ્રેમિંગ ફલેન્

મુંબઈ ઇલાકાના સરકારી કેળવણીખાતાએ
ટેક્સટબુક તરીકે મંજૂર કરેલો.

તથા સુધારેલી યાદશક્તિ

ભારતખંડનો સરળ ઇતિહાસ

અને

રાજ્યવ્યવસ્થા

વિતાવનાર

વિદુલનાસ વનજીભાઈ પટેલ,

સુધાના વધારો કરનાર

મૂળજીભાઈ હીરાલાલ ચોક્સી

એમ. એ.

હેડમાસ્ટર પ્રે. ગ. પ્રેમિંગ ફલેન્, અમદાવાદ

પૃષ્ઠ ૪૦૦ કિંમત રૂ. ૧-૦-૦

તા. ૬-૧૧-૧૯૧૯ કિંમત ૦-૬-૦

વાળા લેખને તો વળી ને મળશે.

પ્ર.યમિક શાળાના છૂટા તથા સાતમા
તથા માધ્યમિક શાળાના ચોથા

ધોરણ સાર

આરોગ્ય વિજ્ઞાન અવેશપોથી

કર્તા

પ્રીતમરાય વ્રજરાય દેસાઈ

બી. એ. એસ. ટી. સી. ડી.

કિંમત ૦-૬-૦

ગુજરાતી કન્યાશાળાના બીજા ધોરણની

છઠ્ઠી ધોરણ સુધી

ગૃહવિજ્ઞાન પ્રવેશપોથી

કર્તા

પ્રીતમરાય વ્રજરાય દેસાઈ

બી. એ. એસ. ટી. સી. ડી.

એસ. બી. શાહની કંપની-પાનકોર નાટકાન્યુમહા ૧૧

વિદ્યાર્થીઓ, શિક્ષકો તથા શિક્ષિકાઓને અમુલ્ય તક

ભરપુર કમિશન

વિ. વિ. સાથે જણાવવાનું કે હમોએ થોડા વખત ઉપરજ ચોપડીઓની દુકાન ઉઘાડી છે. જેમાં પ્રાયગિક શાળાઓમાં ચાલતી દરેક જાતની ચોપડીઓ તથા ટાપિ, ડ્રોઈંગ, નોટબુકો, રબર, પેન્સિલ, પુટ, કંપાસ, હોલર, કાગળ વગેરે ધણાજ કીંદાયત ભાવથી અને ભરપુર કમિશનથી આપવામાં આવશે. દરેક શાળામાં ચાલતી ચોપડીઓનું લીસ્ટ કિંમત તથા કમિશન જેવા અને સરખાવવા માટે આજેજ મંગાવી ખાત્રી કરો. બીજેથી પુસ્તકો વગેરે ખરીદતા પહેલાં હમારી મુદ્દાકાંત લેવા વિનતી છે.

કોઠારી પોળ સાગે.
રીમીસાઃ—અમદાવાદ.

રમણીક પી. કોઠારીની કંપની,
બુકસેલર એન્ડ પબ્લિશર.

શાળાપયોગી ક્રેટક્રસ્ટબુક તરીકે મંજૂર થએલાં પુસ્તકો

૧૧. સરળ દેશીનામાની પદ્ધતિ આ. ૩૪ મી કિ. ૦-૫-૦
૧૨. સરળ કન્યાનામું આ. ૧ લી ૦-૨-૬

૧૩. સરળ ગુજરાતી બાળબાળકરણ—આગ પહેલો
(પ્રાયગિક શાળાના ધોરણ ૪ માટે) આ. ૨૬ મી ૦-૨-૦

૧૪. સરળ ગુજરાતી બાળબાળકરણ—આ. ૨-૩ જે
(પ્રાયગિક શાળાના ધો. ૫-૬-૭ માટે) આ. ૨૬ મી ૦-૫-૦

૧૫. સરળ વ્યુત્પત્તિ જ્ઞાનમકાશ—લા. પ્રા. બુક આ. ૪થી ૦-૬-૦
(૫-૬-૭ ચોપડીનાં ચબ્ડોની વ્યુત્પત્તિ સહિત)

૧૬. નવું સરળ મુખગદ્ધિત—(બાળવર્ગથી ધો. ૫ સુધી)
આ. ૧૬ મી ૦-૩-૦

૧૭. ગુજરાત પ્રાંતની ભૂગોળવિદ્યા આ. ૧૬ મી ૦-૧-૬

ગુજરાતના સવળા જણીતા બુકસેલરોને ત્યાંથી મળશે.
મુખ્ય એજન્ડ—મેસર્સ એસ. બી. શાહની કંપની,

૬. પાનકોટ નાકે—યુ. અમદાવાદ,
પ્રેમચંદ કરમચંદ શાહ, મોડગના માણડે. એ. ઇ. મુ. કપડવાળ

ગાંડીવ જાહેર બાળસાહિત્ય

સર્વત્ર વખણાયેલી રૂપાળી રસીલી ચોપડીઓ

૧ ટાસ્કેટાયની ૩ વાતો	૦૮	૨૩ હાથી ધગધમ ચાલે	૦૮
૨ બકુલ	૦૮	૨૪ બાળકાવરી	૦૮
૩ બિરબલનો બન્ધુ	૦૧	૨૫ ચોપમાની ચતુર્ગર્ભ	૦૧
૪ મૂરખરાજ	૦૧	૨૬ ગવેડાનું રાજ	૦૮
૫ નીલમ	૦૮	૨૭ રમકડાની દુકાન	૦૮
૬ લીબમ	૦૧	૨૮ જાદુઈ જમડખ	૦૮
૭ જયબજરંગ	૦૮	૨૯ મહાના મરતાનો	૦૮
૮ બાળવિહાર (૧)	૦૧	૩૦ બાળી મિગબવ	૦૮
૯ વાધોનું વન	૦૧	૩૧ જુનજુલામણી	૦૮
૧૦ જાદુઈ દાર	૦૧	૩૨ સવ ડાની આપવીતી	૦૮
૧૧ બરશીપુરી	૦૧	૩૩ બોગી બોટી વાતો	૦૧
૧૨ મોનાકુમારી	૦૧	૩૪ સિપાઈ દાદા	૦૮
૧૩ તોફાની ટીપુડો	૦૮	૩૫ ગધપૂડો	૦૧
૧૪ કચુંબર	૦૮	૩૬ મેલતાકાકા	૦૮
૧૫ ધુપસળી	૦૧	૩૭ સરંગ	૦૮
૧૬ બાળવિહાર (૨)	૦૮	૩૮ નિર્મિત લ	૦૧
૧૭ મોતીના દણ	૦૮	૩૯ રિક્કીટિક્કી	૦૧
૧૮ કેરીના લાડવા	૦૮	૪૦ સાર ગીવાળો	૦૮
૧૯ એક હનો ફૂતરો	૦૧	૪૧ પેરખરી વાતો	૦૮
૨૦ નવનીત	૦૮	૪૨ મોમાળની મોજ	૦૮
૨૧ મિયાઈ	૦૮	૪૩ રસીદની પેટી	૦૮
૨૨ મેઘવલુપ	૦૧	૪૪ પુસ્તકાલય	૦૮
		૪૫ પ્રાણીપુગય	૦૮

* નવી નવી છપાતી જાય છે *

ઇનામ-સહાણી સાટે અજોડ

મુંબઈ, અમદાવાદ, કરાંચી, વડોદરા, નડિઆદ, લારુચ વગેરે સ્થળે
બધા બુકસેલરો વેચે છે.

કમિશનમાં વધારે કિંમતમાં ઘટાડો
કેળવણીખાતાએ મુંબઈ ઇલાકાની ટ્રસ્ટ નિશાળમાં ટેકસ્ટબુક તરીકે
અલાવવાને મંજૂર કરી છે.

લેખનકળા કેપિબૂકો

ઉત્તમ કાગળ { ગુજરાતી અને બાળબોધક ૭ નંબરમાં } ચોવીસ
ટ્રસ્ટ નંબરની કિંમત છે આતા પાનાં

મામ, મ્યુનિસિપલ, લોકલબોર્ડ, ખાનગી વગેરે અનેક સાળાઓમાં ખાસ
પસંદગીથી ચાલતી કેપિ જે બાળકો અને શિક્ષકોમાં સારા અને સુંદર બોધપ્રદ
વાક્યો માટે પ્રસિદ્ધ થયેલી છે, એવી લેખનકળા કેપિ વાપરવા અમે નમ્રભાવે
વિનંતિ કરીએ છીએ. ઉપલી સૂચના પ્રિવાત ઉપાસકો, આરાધકો અને
કેળવણીના કાર્યમાં ઉત્સાહથી રસપૂર્વક લાગ લેનારાઓ સદર લેખનકળાને
પ્રાપ્ત રીતે વપાસી તેના અંદરના વિષયો અને પદ્ધતિને લેઈ યોગ્ય ઇન્સાફ આપસોય.
૨૫૦ અને તે ઉપરાંત કેપિ ખરીદનારને સોંકે ૩૦ ટકા કમિશન આપ-
વામાં આવશે. રેકિંગ અને રેલ્વે ખર્ચ પણ આપવામાં આવશે, પણ પોસ્ટ મારફત
ન કે સ્ટેશનથી આગળનું ખર્ચ આપવામાં આવશે નહિ.

લેખનકળા કેપિબૂકોને બંધબેસતી નંબર ૧ થી ૬ સુધીની સ્ટીલ પેન્સ
ખાસ મંગાવી છે તેની ટ્રસ્ટ બોર્ડમાં એક નંબરની ડબલ બારની કિં. રૂ. ૧૫.

મુંબઈ-હાથાલાઈ જગલ્લયનદાર એન્ડ સન્સ,

કાલકાદેવી માતાના મંદિર સામે દુકાન નં. ૩૬૭.

અમદાવાદ-પાનકેર નાકા—લેસર્સ એસ. બી. શાહની કુંપનિ.

ગાંધી-એચ. વડીલ પ્રાઇવેટ, સારાઈ બગીચા.

કેળવણીખાતાના એ. ડિરેક્ટર સાહેબે મુંબઈ ઇલાકાની
પ્રાથમિક સાળામાં ટેક્સ્ટબુક તરીકે મંજૂર કરેલો

દેશીહિસાબ

ભાગ ૧ લો

કિંમત ૦-૧-૬

લખાજ સુધારા વધારા સાથે બહાર પડ્યો છે.

અત્યારસુધી પણ દેશીહિસાબો બહાર પડ્યા છે, પરંતુ ખાતા
તરફથી મંજૂર થયેલ ફક્ત આજ દેશીહિસાબ છે.

મળતાનું દેશીહિસાબ એન. ડી. મહેતાની કું.

બુકરેલર્સ એન્ડ પબ્લીશર્સ.

૬-૩૬૭ કાલકાદેવીરોડ—મુંબઈ

જી. સ. ૧૯૨૭ ના નવા સુધારેલા અભ્યાસક્રમ મુજબ

બહાર પડ્યાં છે ! બહાર પડ્યાં છે !

આજેજ મંગાવો.

નવીન પદ્ધતિ દર્શાવનારાં { પ્રાથમિક શાળાનાં } નવીન યોજનાથી લખાએલાં

અંકગણિત

[પદ્ધતિવિભાગ તથા અભ્યાસવિભાગ : શિક્ષકો સાહે.]

આજયોથી આજરો માટે { ભાગ ૧ લો કિંમત રૂ. ૦-૭-૦ } પુસ્તક ૧ હું : પંજલા ધોરણ માટે

[પદ્ધતિવિભાગ : માત્ર શિક્ષકો સાહે.]

પુસ્તક ૨ બુંઃ { ભાગ ૨ લો કિંમત રૂ. ૦-૮-૦ } બીજા ધોરણ માટે.
પુસ્તક ૩ બુંઃ { ત્રીજા ધોરણ માટે.
પુસ્તક ૪ બુંઃ { ચોથા ધોરણ માટે.

[અભ્યાસવિભાગ : માત્ર વિદ્યાર્થીઓ સાહે.]

પુસ્તક ૨ બુંઃ { ભાગ ૩ લો કિંમત રૂ. ૦-૭-૦ } બીજા ધોરણ માટે.
પુસ્તક ૩ બુંઃ { ત્રીજા ધોરણ માટે.
પુસ્તક ૪ બુંઃ { ચોથા ધોરણ માટે.

: લેખક :

ગૌરીશંકર જટાશંકર લાદ,	મોહનલાલ હરજીવન પંચોલી,
ખી. એ. એસ. ટી. સી. ટી.	આસિ. માસ્તર,
એડમિનિસ્ટ્રેટિવ એક્સિસર,	સિટિ હાઇસ્કૂલ,
મ્યુનિસિપલ સ્કૂલગોડ, સુરત.	અમદાવાદ.

નમુનાની પત્રિકા મંગાવો : લખો.

ચેતેજર. ધી ગુજરાત ઓરિએન્ટલ બુક ટ્રીપો.
રીચીરોડ, અમદાવાદ

રજિસ્ટર

કિન્ડરગાર્ટન કેરમ

કિન્ડ્રમ કેરમ

છ રમતનું દેશી ડાળડાવાળું

પટકોણ કલણ કેરમ, લંબીવાળા કેરમ, બ્રેકેટવાળા કેરમ,
વગેરે દરેક જાતના કેરમ અમારે ત્યાં મળે છે.

ડ્રાઇંગોર્ડ, ડ્રાઇંગોક્સ, ચેસ (ગિતરંબ) કાર્ડ, બીઝીકાર્ડ
વગેરે ઇન્ડોર દરેક જાતની ઇન્ડોર્સગેમ મળે છે.

તમારા બાળકોની ટેળવણીમાં તમને માર્ગદર્શક કિન્ડર-
ગાર્ટન તથા મોન્ટેસોરી સાહિત્યો અને ઇનામ આપવા લાયક
ધણી ચીજો મળશે. સૂચીપત્ર મંગાવો.

સોનારપાના પુઠાની સચિત્ર સરળ ગીતા.

(કિંમત રૂ. ૫૦૦) ૨૫)

હિન્દ અથવા પાંચસો ગીતામાં ફોટો અર્પણ પત્રિકા હુંક
જીવન વૃત્તાંત મૂકી ઓર્ડરથી જનાવી આપીએ છીએ. ભાવ
માટે પૂછો.

આ ગીતા જનોઈ લગ્ન કે નુતન વર્ષાસિનંદનમાં ભેટ
આપવા માટે બહુજ ઉપયોગી છે, અને બીજા ઇનામ આપવા
લાયક સ્વદેશી ચીજો ફ્રેન્સિસ રંગીન ફાંતના ને સુખડના રમકડાં
અમારે ત્યાંથી મળશે.

કે. કે. જોશીની કુંપનિ.

૧૦૮-૧૦૯ સ્વદેશી કિન્ડર ગાર્ટન સ્ટોર,

સ્વદેશી મારકીટ કાલબાદેવી, મુંબઈ નં. ૨.

તૈયાર છે !!

નવા અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે

તૈયાર છે !!

● મુળથી ઠલામના, પશ્ચિમ દિશે એલ્ગિસના અને ધણી સ્ટેટાના ફેળવણીખતાએ
પાકયપુસ્તક, ટીચર્સબુક કે લાઇબ્રેરીબુક તરીકે સંચાર કર્યા છે.
!! એલ્ગિસ, સ્ટેટા, મ્યુનિસિપાલીટીઓ, ને લોકલબોર્ડોએ ચલાવવા સરકારીયર કર્યા છે !!

● કુમાર-ગણિત

લાગ પહેલો, લાગ પહેલો *
[ભૂમિતિ સાથે] [ભૂમિતિ સાથે]
[સા.આ., ૩ ૦-૬-૦], [ચા.આ., ૩ ૦-૭-૦]

● કન્યા-ગણિત

લાગ બીજો
[ચા.આ. ધોરણથી કોલેજ સુધીનું]
[પા.આ., ભૂમિતિ સાથે, ૩. ૦-૧૦-૦]

● કંમિક-ભૂમિતિ *

લાગ પહેલો, લાગ બીજો
[રીઝ ધોરણ સુધી], [ચા.આ. ધોરણ માટે]
૩ ૦-૨-૦ ૩. ૦-૨-૦

● કુમાર-ભૂમિતિ *

૩. ૦-૨-૦
● સરલ-ખાણપોથી *
[૧૧ મી આ., ૩. ૦-૧-૦]

!! નવાં પ્રસિદ્ધ થયાં !!

!! નવી શૈલી, નવા વિચારો, પુષ્કળ હિદાયગો !!

[આથમિક શાળાઓનાં ધોરણો માટે]

● અનડા-ગણિત

ધોરણ બીજું *
[ભૂમિતિ સાથે, બી. આ., ૩. ૦-૪-૦]

● અનડા-ગણિત

ધોરણ ત્રીજું *
[ભૂમિતિ સાથે, બી. આ., ૩ ૦-૪-૦]

● અનડા-ગણિત

ધોરણ છઠ્ઠું +
[પા. આ., ૩. ૦-૫-૦]

● અનડા-નામું

* લાગ પહેલો, લાગ બીજો +
[બી. આ., ૩ ૦-૭-૦]. ૩ ૦-૪-૦

વાપગનાગ મુકતકે વખાણે છે.

મારૂં કમિશન, નક્કો માટે નીચેને શીરનામે લખો.

સ્તનશી પુરુષોત્તમ અનડા

હોડમારત, મેરીઆલિન મેગેઝિન ટ્રેનિંગ કોલેજ, બોરસદ.

* છે. ૧. ૧ લાગ પહેલો બને માટે.

+ ૨ લાગ પહેલો માટે.

Gujarat School Paper

ગુજરાત શાળાપત્ર

જુલાઈ સુને ૧૯૩૩

“નવા જમાનામાં તમારું યુગમાં અને પ્રગતિમાન માણસની જરૂર પડે છે. દુનિયા ઓગળ વધે છે, અને તેથી આપણા આપ-દાતાના વખતમાં જે રીતસિવાજ તમા કાનુને ઉત્તમ ગણેલા હતા તે હવે નિરુપયોગી નીવડે છે, અને ખરેખર આપણા યુગ પછી માન્યતા હદ અને ધોરણ વિકસાને, લીધે વધારે ગદા શક્તિ સોંપે દાલમાં કરતાં વધારે સારી ચોક્કસતા ધરી કાઢશે.”

દેવવણીખાતાના દુકનથી
તંત્રી અને પ્રકાશક (અગિસ્ટ ૧૯૨૬ થી)
મૂળભાઈ હીરાલાલ ને.કરી, એમ. એ.
હેડમાસ્ટર પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ.

(સર્વ વક રચાઈને રાખ્યા છે.)

મા “ગાયમંડ ન્યુઝિલી” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં પરીખ દેવીદાસ મનદલાલે છપાવ્યું.
સલાયત ગદા-અમદાવાદ.

અનુક્રમણિકા

ક્રમ નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૧	કળાના સંસ્કાર	૨૦૭
૨	મારી નોંધપોથી	૨૧૦
૩	શું વાંચવું	૨૧૫
૪	ભોયણી	૨૨૨
૫	ગ્રામ્ય શિક્ષણ સાથે સ્કાલિટિંગ	૨૨૫
૬	બાળકની આંખની મેલાળ	૨૨૭
૭	બાલવીરની જય	૨૩૦
૮	અંગાળા ધવાકાનો રાણનો હિત્રાગ	૨૩૨
૯	ધર્તિદાસ શિક્ષણ સુદર કરવા માટે	૨૩૫
૧૦	શિક્ષકો માટે એક દિવસનો વેકેશનકોર્સ	૨૩૭
૧૧	ધી રેડકોસ સોસાયટી-ઉમરિદ	૨૩૭
૧૨	કન્યાઓ માટેની વર્તીકયુલર પરીક્ષાના ધારાઓ	૨૩૮
૧૩	પાઠ્ય પુસ્તક, ધનામ અને લાયબ્રેરી માટે મંજુર થએલાં પુસ્તકો	૨૪૨
૧૪	મુંબઈ ધવાકાની ઉદ્દેશાળા માટે મંજુર થએલાં પુસ્તકો	૨૪૪
૧૫	પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કોલેજમાં સને ૧૯૩૩ના પ્રિન્ટિંગ માસમાં લેવાયેલી વાર્ષિક પરીક્ષાનું પરિણામ	૨૪૬
૧૬	સરકારી જાહેરખબરો	૨૪૭
૧૭	ધનામપત્રક	૨૫૧
૧૮	ખામોશી જાહેરખબરો	૩૬

દેશીનામું. ટેકસ્ટબુક. કિ. ૫ આના.

પુસ્તક ઉત્તમ મનાયેલું છે. આણ સમય પ્રમાણે ચોપડા અને ફૂડીઓની લખાવટના સુધારા ઉપરાંત જોડા, શેરો, વિમા અને પોસ્ટલ ઓફર વિષે પુરી માહિતી તથા જુનાં મનોમત્ન ઉપરાંત નવાં ૧૯ મનોમત્ન સામલ થયાં છે. એક વાર વાંચી દુલના કરવા વિનંતિ છે. પોસ્ટેજ ૦-૨-૦ મુંબઈ—એન. એમ. ત્રિપાઠી, મુરત—ક. ના. ની કંપની,

સાચ—દેસાઈ ધર્મસ, બુકસેલર. એજન્ટ—અમદાવાદ માણેકલાલ ભાઈચંદ સાહ,

જગનલાલ લલ્લુભાઈ સાહ, વાયુમુક્તા આદિસ, પેલેસરોડ-વડોદરા.

ગુજરાત શાળાપત્ર

પુસ્તક ૭૩]

જુલાઈ સને ૧૯૩૩

[અંક ૭

કળાના સંસ્કાર,

જોગક, લુગડા, રહેવાની જગ્યા અને જાનભાવની સહીસંભામતી એ મનુષ્યમાત્રની મુખ્ય જરૂરિયાતો છે. જ્યાંસુધી તેની આ હાજતો પુરી પડતી નથી ત્યાંસુધી તે મેળવવામાં તેનું ચિત્ત રોકાયેલું રહે છે. જગતી મનુષ્યના જીવનનો ઘણોખરો ભાગ તેના શરીરના નિર્વાહની પ્રવૃત્તિમાં વ્યતિત થાય છે. મુઠરેલી જનતાને આ બાબતો થોડા 'શ્રમે' સહેલાઈથી મળે છે, તેથી તેનો બાકીનો કુરસદનો વખત તે આરામ અને આનંદ મેળવવામાં ગાળે છે. પ્રાચીન કાળમાં તેની મધૂન જરૂરિયાતો સહેલાઈથી પુરી પડવા માઠી એટલે તેને નવરાશ મળવા લાગી, ત્યારે જ્ઞાન અને હૃન્નગ્કળા વગેરે ઉચ્ચ પ્રકારની પ્રવૃત્તિ તરફ તેનું લક્ષ ખેંચાયું અને ધીમે ધીમે મુદાગનો વિકાસ થવા માડ્યો. આતિ પ્રાચીન કાળના મનુષ્યોએ શુદ્ધતા તથા પથ્થર ઉપર દોરેલા ચિત્રો ઉપરથી અષ્ટ જણાઈ આવે છે કે તેમને પણ ચિત્રકળાનો શોખ હતો. મનુષ્ય કુદગતી રીતે તેનો પુરસદનો વખત કાઠપિણુ રીતે આનંદ મેળવવામાં ગાળે છે. જ્યાંસુધી તેનું ચિત્ત સસાગની જરૂરિયાતો મેળવવામાં અસત હોય છે, ત્યાંસુધી તેને મોજમજા માણવાનું મન થતું નથી. આગમના વખતમાં કાઠપિણુ આનંદજનક પ્રવૃત્તિમાં તેની ફાજલ પડેલી શક્તિનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે, પણ આનંદદાર તેને જે લાલ થવો જોઈએ તેને બદલે તેને, શારીરિક તેમજ

માનસિક ધણું તુકસાન થાય છે; તેથી તેને નિર્દોષ તથા સાત્ત્વિક આનંદ મળે એ ખાસ ધ્યાનપાત્ર છે, અને તેનું સાધન કળા છે.

કળા એ એક પ્રકારની પ્રજ્વલિ છે. સાધારણ કામમાં હમેશાં સ્વાર્થનો હેતુ હોય છે, એટલે અમુક વ્યક્તિનો અંગત લાભ તેમાં સમાવેલો હોય છે; પણ કળામાં નિઃસ્વાર્થ ક્રિયા કેવળ ક્રિયાની ખાતર આદરવામાં આવે છે. મનુષ્યના હૃદયમાં જે શુદ્ધ લાવના અર્તભૂત હોય છે તે અમુક સંજોગો વર્ધિને બહિર્ભૂત થાય છે. જ્યારે તે સ્થૂલ સ્વરૂપ ધારણ કરે છે ત્યારે તેને કળા કહે છે. સંગીત, નૃત્ય, ચિત્ર, નાટ્ય, સ્થાપત્ય વગેરે કળાઓ છે અને તેને લગતો મનોભાવ જુદાં જુદાં સાધનદ્વારા દર્શાવવામાં આવે છે. કળાની કૃતિ નિહાળવાથી મનુષ્યનું મન તેની સંકુચિત મમતાની સદૃષ્ટિ ભૂલી જઈ કોઈ લાવમય પ્રદેશમાં વિસ્તાર પામે છે અને શુદ્ધ સાત્ત્વિક આનંદ અનુભવે છે. આપણને ખાંતપાનાંદિ વગેરેમાંથી જે સ્થૂલ આનંદ મળે છે તે ક્ષણિક હોય છે એટલુંજ નહિ પણ તેના અનુભવ પછી આપણામાં ગદાનિ-નિર્વેદ ઉત્પન્ન કરે છે. 'પણ' જે કળાનો આનંદ છે તેમાં કંટાળો આવતો નથી; ઉલટું આપણને લાભ મળે છે. તે આનંદ સૂક્ષ્મ અને લાવમય હોવાથી આપણા આત્માને પરમ સંતોષ થાય છે; તેથી ખીજા સાધારણ આનંદની માફક તેને લીધે કંઈ તુકસાન થતું નથી. દરેક મનુષ્યને કળા ઉપર પ્રેમ હોય છે તેનું કારણ ઉપર જણાવ્યા મુજબ છે. જેટલો વખત તે કળામાં તદ્દલીન હોય છે તેટલો વખત તેની વાસના શાંત થાય છે અને તે આત્માનાં સ્વરૂપનો લાભ મેળવી આનંદ અનુભવે છે. આ પ્રમાણે કળા એ આનંદનું કારણ છે. તેમાં સૌંદર્ય, ભવ્યતા અને કિંમતીનો અનુભવ થાય છે.

જે મનુષ્યને કોઈપણ કળા ઉપર પ્રીતિ હોતી નથી તેનું જીવન સ્વાર્થ, કલેશ અને સંકોચવાળું હોય છે. બાળકોને કળા ઉપર પ્રેમ થાય તે માટે સમાજ, ઘર અને શાળામાં સારો પ્રયત્ન કરવાની જરૂર છે. શાળામાં કળા ઉપર પ્રેમ ઉપજાવવાના ધણા પ્રસંગો મળી આવે છે. પ્રથમ તો સ્વચ્છતા અને સુધર્મતાની ટેવ બાળકોને પાડવી જોઈએ. એક વિકાસે કહ્યું છે કે ગંદાપણ એ યુનાનું મુખ્ય કારણ છે. શરીરની અસ્વચ્છતા સાથે મનનું મેઘાપણું આવે છે. સ્વચ્છ અને સુધર્મ જગાએ થોડો વખત રહેવાથી હૃદયનો વિસ્તાર થાય છે અને તેને લીધે મનને આનંદ થાય છે. આ કારણને લીધે શરીરની અને હૃદયની શુદ્ધિ સંખવા માટે દરેક ધર્મમાં ફરમાન કહેલાં છે. વળી જુદી જુદી ઋતુઓમાં જે પ્રાકૃતિક ફેરફાર થાય છે તેનાં સુંદર દૃશ્યો નિહાળવાથી આપણને ઘણું આનંદ થાય છે. પર્વત,

ખીણ, નદી તથા સરોવરનો દેખાવ, વર્ષાઋતુમાં આકાશમાં ઘટા ફેરફાર, રાત્રે આકાશમાંના ગૃહ અને તારાનું નિરીક્ષણ, વનરૂપિ અને ઝાડની કુદરતી ગોઠવણ, ઉંચી નીચી હરિઆળી જમીન, પશુપક્ષીનું બોલવું, વગેરે અનેક બાબતો આપણને સુંદર અને મનોહર લાગે છે. તેવા પ્રસંગે શિક્ષકે કે માબાપે બાળકોનું ધ્યાન તે તરફ ખેંચી તેનું અવલોકન કરવા કહેવું જોઈએ. કેટલીક વખત સુંદર ચિત્રો વર્ગમાં ભીન ઉપર લટકાવી તેમને વારે ઘડીએ તે જોવાનો પ્રસંગ મળે તેવી વ્યવસ્થા કરવી જોઈએ. ચિત્રકામ વખતે રંગબેરંગી ચિત્રો વિદ્યાર્થી પાસે દેવાવવા અને ઉત્તમ ચિત્ર બધા વિદ્યાર્થી જુએ તેવી ગોઠવણ અવસ્ય કરવાની જરૂર છે. શાળાના બગીચામાં છોડ અને ફૂલની જે શોભા હોય તે તરફ તેમનું લક્ષ આકર્ષવું જોઈએ. કવિતાના અભ્યાસમાં પણ સૌંદર્યની લાગણીનો વિકાસ કરવાના પ્રસંગો મળી આવે છે. અમુક અમુક કવિતા, યોગ્ય તાલ અને રાગથી મધુર અવાજે ગવરાવવાથી વિદ્યાર્થીઓને આનંદ થાય છે અને તેમને તેનો શોખ થાય છે. જે બની શકે તો મારા ચિત્રકામના અભ્યાસક્રમને અનુકૂળ પડે તેવાં કેટલાંક ચિત્રો શાળામાં રાખવાં જોઈએ અને તેનું દર્શન વારંવાર થાય તેમ વ્યવસ્થા કરવી જોઈએ. કોઈ કોઈ પ્રસંગે તે મંથંધ્રી વાતચીત કરવી જોઈએ. તેને લગતા હાલમાં ઘણાં માસિકોમાં આકર્ષક ચિત્રો આવે છે. તેમજ કુમાર કાર્યાલય જેવી અંશભાગીયો તે વેચાનાં મળી શકે છે. સાહિત્ય, મંગીત તથા ચિત્રકળા ઉપરાંત નાટ્યપ્રયોગદ્વારા પણ બાળકની સૌંદર્યની લાગણીનો વિકાસ થઈ શકે છે. જે નાટ્યપ્રયોગમાં કળાનું તત્ત્વ હોય એવા પ્રયોગો ખાસ કરીને પાંદે કરવા જોઈએ. શહેર કે ગામમાં જુનાં મકાનો હોય ત્યાંની કાતરણી તથા કારીગરી બતાવવા પર્યટન કરવાં જોઈએ. આ પ્રમાણે જુદી જુદી રીતે બાળકની સૌંદર્યની લાગણી કેળવવાની ખાસ જરૂર છે. હાલમાં આપણી શાળા અને પાઠશાળામાં કંપના અને લાગણીના વિકાસને કંઈ, સ્થાન મળતું નથી. આ શક્તિઓના યોગ્ય વિકાસના અભાવે વિદ્યાર્થીનું જીવન ગુપ્ત થઈ જાય છે અને તેથી તે હલકા પ્રકારના રસનો આનંદ મેળવવા પ્રયત્ન કરે છે. ખરી રીતે તો વિદ્યાર્થીનું જીવન ઉન્નત કરી તે શુદ્ધ રસનું આસ્વાદન કરે તેવા અધિકારી બનાવવો એ કેળવણીનો આશય છે. મંદારના સ્વાર્થ અને દુઃખમય પ્રસંગે સૌંદર્યની લાગણી વડે આપણે અનેક પ્રકારનો આનંદ પ્રાપ્ત કરી શકીએ છીએ, તેથી એક અંગ્રેજ કવિએ કહ્યું છે, કે:-સુંદર વસ્તુ એ હંમેશાં આનંદ આપે છે.

ભૂગોળમાં માનુષ્યતત્વ

પૃથ્વી એ મનુષ્યના રહેઠાણનું સ્થળ છે એ દષ્ટિ ભૂગોળશિક્ષણમાં ધણી ઉપયોગી છે. પૃથ્વી ઉપર મનુષ્ય વસે છે. તેના ઉપર આસપાસના સંજ્ઞેગોની અસર થાય છે અને તેમાં તે તેને અનુકૂળ ફેરફાર કરે છે. વળી આમુક પરિસ્થિતિમાં મુકાએલા મનુષ્યના જીવનનો કુદરતી સંજ્ઞેગો સાથે કંઈ સંબંધ છે તેનો અહેવાલ એ ભૂગોળશિક્ષણનો વાસ્તવિક હેતુ છે. પૃથ્વી ઉપર મનુષ્ય એ મુખ્ય પ્રાણી છે અને તેની જરૂરિયાત તથા મુખ્યત્વે મોટે ભુદા ભુદા પ્રવૃત્તિઓ થાય છે. આ વિચારદષ્ટિએ તેમાં અગત્યના ફેરફારો થાય છે. મનુષ્યનું સુખ અને તેની જરૂરિયાતો ધ્યાનમાં રાખવાથી ભૂગોળમાં નિરૂપયોગી બાબતો વિદ્યાર્થીને શીખવવામાં આવતી નથી. ભૂગોળમાં જે બાબતનો મનુષ્યની સાથે કંઈ સંબંધ હોતો નથી એટલે તેને ઉપયોગી ધર્મ પડતી નથી, તેવી બાબતો શીખવવાથી તેને લાભ થતો નથી. પ્રથમ તો શહેર તથા દેશની વસ્તી; તેનો વિસ્તાર, પર્વતની ઉંચાઈ, નદીના વહેણની લંબાઈ, ભૂશિર તથા અખાતનાં નામ તથા ગામની નામાવલિ જેવી

નિરુપયોગી બાબતોની ગોખણુપટ્ટી કરવાની જરૂર રહેતી નથી; પણ માનવ-જીવન સાથે સંબંધ ધરાવતી ઉપયોગી બાબતો ભૂગોળશિક્ષણમાં હોવી જોઈએ. જે પર્વત કે નદીને લીધે માણસના સુખમાં વધારો થતો હોય તે શીખવવામાં બાળકને રસ પડે છે. પર્વતમાયી સોનું, રૂપું વગેરે દિંમતી ખનીજો નીકળે છે. તે વાદળોને આકર્ષે છે, તથા દેશનું રક્ષણ કરે છે. નદીમાં પૂર આવવાથી ખેતી સારી થાય છે. તેમાંથી નહેરો ખોદી ખેતી કરવામાં આવે છે તથા ધધારોજંગલ માટે તે બહુ કામની છે. આવી આવી મનુષ્યને ઉપયોગી બાબતો જાણવાનું બાળકને મન થાય છે. તકામી હકીકત મૂકી દઇને જે બાબતો મનુષ્યનાં સુખ માટે જરૂરી છે તે વિધાર્થીઓ રસપૂર્વક શીખે છે એટલે તેમને તે ગોખવી પડતી નથી.

x . x x x x

લેખનની સૂચના

બહુ લખાણકામથી બાળકનું લેખન સુધરતું નથી, બહુ લખવાના ઉમંગમાં તેને ઉતાવળ કરવી પડે છે; આ કારણને લીધે અક્ષરના મરોડ, ઘાટ તથા કદ ઉપર તેનું લક્ષ રહેતું નથી, તેથી ગમે તેવા અરપટ અને કદંગા અક્ષરો તે કાઢે છે. વળી કાનો, માત્રા, અગળ, વરડું, અનુસ્વાર વગેરે અક્ષરોનો મરોડ બગડી જવાથી તેનું લખાણ સુધર અને સુંદર થતું નથી. હાથનું યોગ્ય પ્રમાણમાં હરવું કરવું કંઈ એકદમ યર્થ રાકતું નથી. લેખન સુધારવા માટે હાથના રનાયુને તાલીમની જરૂર છે. રનાયુની અમુક પ્રકારની હીલચાલ મદાવરોથી પ્રાપ્ત થાય છે અને તેથી તેને માટે પુરતા વખતની જરૂર પડે છે. ઉતાવળે તે ક્રિયા સિદ્ધ થતી મથી એ ખાસ યાદ રાખવાની જરૂર છે; તેથી બાળકો પાસે લખવાની ઉતાવળ કરાવવી નહિ. વળી સારા લેખન માટે નિયમિત લખવું જોઈએ. દરરોજ યોગ્ય રીતે લખાણ કરાવવામાં આવે તો તેના હાથ દરે છે અને મરોડદાર લખવાની તેને કાળજી રાખવી પડે છે. શરૂઆતમાં બાળકો નાના મોટા અક્ષરો કાઢે છે, કારણ કે તેને પ્રમાણસર અક્ષર લખવાનો મદાવરો થએલો હોતો નથી; તેમજ તે આકારનું યોગ્ય રીતે અવલોકન કરી રાકતો નથી. આ કારણને લીધે બાળકમાં પોણા ઈંચના અંતરવાળી લીટીઓ રસેટમાં દોરાવેલી હોવી જોઈએ. અક્ષર કાઢતી વખતે અક્ષરોના કયા કયા ભાગ લીટીની ઉપર અને નીચે આવે છે તે તરફ તેનું ધ્યાન ખેંચવું અને તે લીટીઓને અડાડીને લખવા કહેવું અને તેથી તેને વારંવાર સૂચના આપી દેવ પાડવી. ઘણી વખત બાળકની કલમ કે

પેન ઘણી નાની હોય છે. તે ભાગ્યેજ તેમના ટેરવા વચ્ચે રહી શકે છે. તે કદગી રીતે કલમ પકડે છે, તેથી તેના ઉપર સરખું દબાણ આવતું નથી. અને લખાણ બેઝાળ અને વાંકુંચુંકું થાય છે. ધારીલા અને ૨૫૪ લખાણ માટે આંગળાઓનું કલમ ઉપરનું દબાણ એક સરખું હોવાની જરૂર છે. વળી તેમના હાથના રનાયુકોમળ હોવાથી તેને વધારે તરફી પડે છે, અને હેવટે તેને હાનિ થાય છે. લખતી વખતે બાળકે ટટાર બેસવું એ ખાસ અગત્યની બાબત છે. આ બાબતમાં વારંવાર શિક્ષકની બેદરકારી બેવામાં આવે છે. ત્યારે તેમનાં ફેફસાં તથા જરૂર દબાઈ જાય છે, તેથી તેમને ભારે શારીરિક નુકસાન થાય છે; કારણ કે તેથી બેઈએ તેવી રીતે હવાની શ્વાસોચ્છાસ ક્રિયા થતી નથી. વળી જરૂરના રનાયુ દબાઈ જવાથી તેની પાચનશક્તિ કમી થાય છે. તેવું ડોકું જરા નીચું પડવું, બેઈએ, આખું અને રહેલ વચ્ચે યોગ્ય અંતર હોવું બેઈએ. લખાણની શરૂઆતમાં બાળકને ટટાર બેસવાની તેમજ આંખથી બરાબર અંતરે રહેલ રાખવાની જેવ પાંડવો માટે શિક્ષકે ઘણી કાળજી અને ખતર્યા કામ કરવાની જરૂર છે. પછી તે બાબત ઉપર વિશેષ ધ્યાન આપવાની જરૂર રહેતી નથી.

x

x

x

x

x

સહિજ્ઞાન શીખવવાની રીત

બાળવર્ગમાં શિક્ષકે બાળક સાથે છોડ અને પ્રાણીઓને લગતી વાતચીત કરવી, બાળકોની આસપાસ આવી રહેલી સજીવ સહિ પ્રાણી રસ હિતવત કરવા એ તેનો હેતુ છે. ઘેર, નિગ્રાજતા બાગમાં, અને ગામ બહારનાં બેતરેમાં તેમના નિત્યજીવન સાથે જે છોડ અને પ્રાણીનો સંબંધ હોય તેના સામાન્ય સ્વરૂપનું અવલોકન કરવા તેમને કહેવું, જે બાબત ઉપર ધ્યાન આપવાનું હોય તેનો પ્રયત્નથી બાળકને ખ્યાલ આપવો જરૂરનો છે. આજ અવલોકન તરફ તેમનો રસ જામે તે માટે શિક્ષકે આકર્ષણશક્તિમાં ઓછામાં ઓછા એક વાર બાળકને સહિજ્ઞાનને લગતી ટુંકી સફર લઈ જવાં બેઈએ. દરેક પર્યટન શા માટે કરવામાં આવે છે તેનો ૨૫૪ હેતુ પ્રયત્નથી નક્કી કરવો બેઈએ. તેને લીધે કામ ઓછાં થાય છે. ખાસ કરીને ખરીદ અને રળીપાકની ઝગમગમાં ત્યારે કુદરત પુર બહારમાં ખીલી હોય છે. ત્યારે આવું પર્યટન કરાવવું, પર્યટન કર્યા પછી બેઝેલી બાબત સંબંધી વર્ગમાં વાતચીત કરવી. તેમજ સરળ અને સુસક પ્રશ્નો પૂછી બાળક પાસે અવલોકન કરેલી બાબત તેમની સાદી ભાષામાં કહેવરાવવી.

કુદરતી બનાવો સંબંધી બાળકોની જિજ્ઞાસા મનેજ રહે અને તેમાં તેનો રસ ટકાવવામાં આવે અને તે ઉપરથી તે જુદી જુદી બાબતોનું અવલોકન કરે, તો કુદરતના અભ્યાસનો હેતુ ફળીભૂત થાય છે. નાનાં બાળકોને સજીવ પદાર્થો જોવા બહુ ગમે છે. તેમજ આકાશ, પવન અને ખીજા કુદરતી દેખાવો જોવાનો તેને શોખ હોય છે, તેથી ચિકામ પામતા છોડની સંજ્ઞાણ તેમણે રાખવી. વળી સસલું, બિલાડી, કૂરકૂરીઆં જેવાં પ્રાણીની ખાવા-પીવાની તેમજ ઉછેરની સંજ્ઞાણ તેમણે રાખવી જોઈએ. હવામાં થતા ફેરફારની નોંધ તેમણે અમુક ચિહ્નોદ્વારા રાખવી. જે વરસાદ પડતો હોય તો છત્રીનું ચિત્ર કાઢવું. પવન વાતો હોય તો નમેલો છોડ બતાવવો; તેમજ ગરમી, ઠંડી વગેરે હવાના ફેરફાર તેમણે ખીજાં દર્શક ચિહ્નોદ્વારા બતાવવા. જે ફૂલ જગ્યાં હોય અથવા જે નવાં પક્ષી જોવામાં આવ્યાં હોય તેની નોંધનો તખતો તૈયાર કરવો જોઈએ. વળી તેમને જે કંઈ નવી વસ્તુ મળી આવે તેનો સંગ્રહ અમુક જગ્યાએ કરવો જોઈએ. મરેલો માપ, જંતુ, પીછું, પાંદડું કે ફળ તેના જોવામાં આવે તો તેણે શાળામાં લાવવાં જોઈએ. નીચે મુજબ તખતોની યોજના છે—

તારીખ	હવાની સ્થિતિ	છોડ	પક્ષી	પ્રાણી, જંતુ	દીકા

શું વાંચવું

જ્ઞાન એ આત્માની નૈસર્ગિક વાંછના છે અને તે મેળવવાનું એક માધન પુસ્તકોનો અભ્યાસ છે; પણ ત્યાંસુધી જે વાંચેલું હોય છે તેના ઉપર વિચાર કરવામાં આવતો નથી, ત્યાંસુધી તે જ્ઞાન પરિપક્વ થતું નથી. જેમ જેમ તેના ઉપર સતત મનન કરી આપણે તેને અપરોક્ષ જ્ઞાનની સ્થિતિમાં લાવીએ છીએ, તેમ તેમ ખરૂં રહસ્ય સમજી શકીએ છીએ અને એ આપણા જ્ઞાનનું ખરૂં તત્ત્વ બને છે. આવાજ જ્ઞાનનો આપણે વ્યવહાર-માં ઉપયોગ કરી શકીએ છીએ, તેથી સ્વાનુભવજ્ઞ યથાર્થ જ્ઞાન ગણાય છે.

જે જ્ઞાન આપણી કુદરતી જરૂરિયાત હોય અને તેનું ખરૂં સ્વરૂપ આવું હોય તો જે અસંખ્ય પુસ્તકો આ જમાનામાં આપણી નજરે પડે છે તેમાંથી કયાં કયાં પુસ્તકોનું આપણે અધ્યયન કરવું જોઈએ અને તેમનો આજ્ઞાસ કેવી પદ્ધતિથી થવો જોઈએ એ વિષય ઉપર વિચાર કરવાની મણી જરૂર છે.

છે. તેમનાથી ઉતરતી સ્થિતિના વિચારો મુખ્યત્વે કરીને તેમના જ્ઞાન ઉપર આધાર રાખે છે. ઉત્તમ વિચારોએ જે મહાન વિચાર શોધી કાઢ્યા હોય છે તેમને નવીન રચણમાં પ્રસારવાનું તથા તેનો વ્યાવહારિક ઉપયોગ કરવાનું કામ આ મધ્યમ પંક્તિના ચિંતકોથી થાય છે. જે ઉત્તમ નવીન વિચાર પ્રસિદ્ધ કર્યા હોય છે, તેમનું દેશ તથા કાળ અનુસાર રૂપાંતર કરી નવીન રચણમાં તેમને જનસમાજ આગળ મૂકવામાં આવે છે. મૂળ સિદ્ધાંતનાં યોગ્ય ફેરફાર કરી અમુક દેશ તથા કાળની પરિસ્થિતિને અનુકૂળ ભાવના તથા વિચાર બહાર પાડવા એ આવા મધ્યમ પ્રકારના ચિંતકોનું કર્તવ્ય છે. ઉત્તમ વિચારને સ્પષ્ટ રીતે વ્યક્ત કરી સાધારણ મનુષ્ય સમજી શકે તથા વ્યવહારમાં મૂકી શકે તેવું તેવું રૂપાંતર મધ્યમ પ્રકારના વિચારકો ઉપજાવે છે. તેમને બાલ સાધન ઉપર વધારે આધાર રાખવો પડે છે. તેમનામાં સર્જન શક્તિ હલકા પ્રકારની હોય છે. વિશ્વના મર્મ ભાગ શોધવાની તીવ્ર દષ્ટિ તથા બુદ્ધિ તેમનામાં હોતી નથી.

વિચારસૃષ્ટિ પરત્વે તેમનું કર્તવ્ય મધ્યમાખી બરાબર છે. જેમ મધ્યમાખી જુદી જુદી વસ્તુઓમાંથી મધ્ય જેવા નવીન પદાર્થ ઉપજાવી શકે છે, તેમ આવી વસ્તુના ચિંતકો જુદા જુદા વિચારની જન્માવટ કરી તેમના જન્માવટને અનુસરતો નવીન રચણનો વિચાર ઉપજાવે છે. તેમનાથી હલકા પંક્તિના લેખક કે વિચારકો મૂળ સત્યને ટાપરીપથી જાણ રચણના મૂકે છે. તે સિદ્ધાંતને ધણો સરળ કરે છે, અને સાદામાં સાદી સ્થિતિમાં તે ગૂઢ વિચારને દર્શાવે છે. ઉત્તમ વિચારનો હલકા પ્રકારના લેખકો વિવેચન કે રીકાથી વિસ્તાર કરે છે. કંઈ નવીન સત્ય તેમનાં પુસ્તકોમાંથી જડી આવતું નથી. મૂળ સત્યોનું સાદી ભાષામાં પિટ્તેપણુજ માલમ પડે છે અને અમુક દેશ કે કાળના વિચારનો રંગ તેમના વિચારમાં જણાઈ આવે છે. વિશ્વના કેટલાક ગૂઢ પ્રશ્નોનો ખુલાસો જે મહાન ચિંતકો આપી ગયા હોય છે તેમાં કંઈ સહજ પણ વધારો કે સુધારો આ હલકા પ્રકારના લેખકોમાં જોવામાં આવતો નથી. જે ફેર જોવામાં આવે તે વિગતમાં જ હોય છે. તેમની આ-સંમિશ્રિતમક વૃત્તિ ક્રીડાની કૃતિ બરાબર છે. જેમ ક્રીડાઓ દાણાના કણ જુદી જુદી જગ્યાએથી એકઠા કરે છે, તેમ આવા લેખકો જુદા જુદા વિચારનો સંગ્રહ કરે છે. ખીજા પ્રકારના લેખકોમાં જે થોડી રચનાત્મક બુદ્ધિ જોવામાં આવે છે તેવું કંઈ આમનામાં હોતું નથી. તેઓ તો સાધારણ માણસોને અનુકૂળ થઈ પડે તેમ વિચાર સરળ બનાવે છે. વધારે દાખલા દલીલ તથા વિગતોથી તેમના ઉપર તે

સત્યની અસર ઉપગતી શકે છે. ખરી રીતે જોના ચિંતક તરીકે તેમની કિંમત ઘણી ઓછી હોય છે. આવી રીતે મગ સત્યના દોષ તથા ગુણ કાળાન્તરે જણાઈ આવે છે અને પછી આગળ ઉપર તેજ વિચાર જનમમાજની ઉન્નતિને સાધક થવાને બદલે બાધક નીવડે છે. હવે, જનમમાજને વધારે ઉચી સ્થિતિએ લાવવાને માટે કેઈ મહાન વત્તચિંતકની જરૂર પડે છે, કારણ કે તે તેના નવીન પ્રિચારથી જનમમાજને વ્યવસ્થિત કરી મંમાગચકને કરી પ્રગતિમાન કરી શકે છે. આટલ વિવેચનથી આપણને જણાય છે, કે જ્ઞાનના ખગ શોધકો તો મત્યના ઉત્પાદક હોય છે બીજી બધું જ્ઞાન તો તેનું અપહીકરણ તથા રૂપાન્તર હોય છે તેથીજ ઘેકનનું એવું કહેવું છે કે કેટલીક ચોપડીઓનો અમુક ભાગ વાચવાનો છે. કેટલીક ચોપડીઓ ઉપર ઉપરથી વાચવાની છે, અને ચોડીકનોજ ધ્યાનપૂર્વક પુરેપુરો અભ્યાસ કરવાનો છે. ઉપર જણાવ્યું છે તેમ વિચારો અને લેખકો ત્રણ પ્રકારના હોય છે તેવી રીતે વાચક પણ ત્રણ પ્રકારના હોય છે.

વાચકે પોતે પોતાના અધિકાર મુજબ પુસ્તકોનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ. જે અભ્યાસની જિજ્ઞાસા વધારે તીવ્ર હોય તે બુદ્ધિમગ વિશેષ હોય તો હમેશા પ્રથમ પકિતના ચિંતકોનાજ પુસ્તકોનું અધ્યયન કરવું જોઈએ. જે પુસ્તક વાચવાથી આપણને કંઈ નવીન વિચાર સૂઝતો નથી તે પુસ્તકથી આપણે જ્ઞાન કાઢવું રીતે બંધી શકતું નથી. વાચવાનો ઉદ્દેશ અન્યકર્તાના વિચારોની મદદથી મગજ વિચાર કરવાનો છે. જે આપણા વિચાર તે પુસ્તક વાચવાથી ઉત્તેજિત થાય નહિ તો તે પુસ્તક નકામું છે એમ સમજવું. વિશ્વના રહસ્યના અનેક પ્રશ્નોના ખુલામામધી આપણને વિચાર કરવાની કંઈ પણ સામગ્રી જે પુસ્તકમાંથી જડી આવતી નથી તે પુસ્તક વાચવાથી આપણે વખત નષ્ટમા જાય છે એટલુજ નહિ પણ તેથી મન ઉપર નકામો બોલો વધે છે. ધમ્મી ચોપડીઓના વાચનથી મળેલા પરાક્ષ વિચારથી આપણા મનમાં ગુચવાડો થાય છે, વિચાર કરવાની શક્તિ ધરી જાય છે, કંપનાશક્તિ કુદિન થાય છે અને સ્મરણ શક્તિ નબળી પડી જાય છે, તેથી નકામી ચોપડીઓ વાચવાથી હૃદયી વધારે બોલો આપણા મગજ ઉપર પડે છે અને તેને લીધે આપણી કુદરતી શક્તિ ક્ષીણ થાય છે. આ ઉપરથી હમેશા આપણે પ્રાચીન પણ પ્રતિષ્ઠિત પુસ્તકોનો અભ્યાસ કરવો એ વધારે કાયદામુક છે; કારણ કે કાળાન્તરે નગમા હવડા પુસ્તકનો વય થાય છે અને જે ઉત્તમ પુસ્તક હોય છે તેનેજ જનમમાજ પ્રતિષ્ઠિત ગણે છે. ખરી રીતે જોના માત્ર અથવા નગમા

પુસ્તકની પરીક્ષા કરે છે. આ કારણે સીધે જ અસંખ્ય પુસ્તકો
જ્યાં અચવા લખાયા હોય તેમાંથી આપણે ઘણાં યોગ્ય પુસ્તકોને
સર્વમાન્ય નવા પ્રતિષ્ઠિત ગણીએ છીએ. જે પુસ્તકમાં ખરૂં તત્ત્વ હોય છે
તેને જ જનસામાન સ્વીકારે છે અને બીજાં બધાં કાર્યપ્રસાદમાં કુખી જાય
છે; તેથી આપણે યોગ્ય પણ પ્રતિષ્ઠિત ચિત્રકર્તા પુસ્તકોનું અધ્યયન
કરવું જોઈએ.

એકજ વિષયનો પુરો અભ્યાસ કરવો એ જ્ઞાનના હાસના વિસ્તારને લીધે જરૂરનું છે, પણ એકજ વિષયના જ્ઞાનથી આપણું મન સંકુચિત થઈ જાય છે, તેના બરાબર વિકાસ અર્થે એક વિષયના વિશેષ અભ્યાસ સાથે આપણને ખીજા વિષયની કેટલીક સામાન્ય હકીકતના ખાસ જરૂર છે. વિજ્ઞાનવેદાને સાહિત્યનો શોખ હોવાથી તેનું જીવન વધારે સુખમય બને છે. તેવીજ રીતે સાહિત્યના શોખીનને વિજ્ઞાનની હકીકત ઘણી લાલકારક નીવડે છે. આવી રીતે આપણને વિશેષ તેમજ સામાન્ય વિજ્ઞાનના જ્ઞાનની જરૂર છે.

આપણને જે વિષયનો શોખ હોય તે ઉપરાંત આપણને આપણા ધંધાને લગતાં પુસ્તક વાંચવાની જરૂર છે, કારણ કે આપણા ધંધામાં વધારે વિજ્ઞાની નીવડવું હોય તો તેને લગતી વિશેષ હકીકત આપણે જાણવી જોઈએ. વખતના ફેરફાર સાથે મળી આવતું નવું જ્ઞાન એ આપણો ધંધો સુધારવા માટે ખાસ જરૂરનું છે; કારણ કે ત્યારે વધારે સારી હકીકત આપણને મળે છે ત્યારેજ તે ઉપરથી આપણે યોગ્ય ફેરફાર કરી શકીએ છીએ.

આપણે ગમે તે વિષયનાં પુસ્તકો વાંચના હોઈએ પણ જ્યાંસુધી આપણે આપણા આત્માના ઉદ્ધારને મદદ કરનાર પુસ્તકો વાંચી બોધ ગ્રહણ કરીએ નહિ, ત્યાંસુધી આપણે આપણા જીવનની એક ઘણી ઉપયોગી બાબત બૂલી જઈએ છીએ. મનુષ્યમા ધર્મગ્રંથોના સ્વાભાવિક છે. જેમ હોદ્દાધિકારી સોય અસુકળ દિશામાં વળે છે તેમ પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ રીતે મનુષ્ય ધર્મના હરોળસ્વરૂપ તરફ આકર્ષાય છે; તેથી એક મહાત્માએ ઉચ્ચારેલું છે કે જો મનુષ્ય આખી સ્થાપતો સ્થાપિ થાય પણ જો તેના અંતર આત્માનો વિનાશ / થાય તો તે સર્વ વ્યર્થ છે; માટે ધર્મવાસના જગૃત કરવા અને જગૃત હોય તો મતેજ કરવાને પુસ્તકનો પણ અભ્યાસ કરવાની જરૂર છે.

આ ઉપરાંત સામાન્ય જ્ઞાન મેળવના હોઈએ ત્યારે આપણી કલ્પના કે નર્કશક્તિ તથા લાગણીને દેખવવા તરફ પણ લક્ષ આપવું જોઈએ. આ શક્તિની ખીસવટ આપણું જીવન સુખમય કરવાને માટે ઘણી જરૂરની છે. ક્ષત સ્મરણશક્તિને સચક્ર કરવા કરતાં ખીજી શક્તિઓનું પોષણ કરી તેનો વિકાસ કરવાથી આપણને સારું સુખ મળે છે. આ વિષય સમાપ્ત કરતાં પહેલાં આપણે નક્કી કરવાનું છે કે આપણે કયા પુસ્તકો જ અને તે પાત્ર ગૃહ વિષયનાં વાચનાં જોઈએ કે વર્તમાનપત્ર, નવસંકથા, ચોપાનીઆ વગેરે જેને આપણે સરળ સાહિત્ય કહીએ છીએ તે પણ વાંચવાની જરૂર છે. જો કે

જ્ઞાનની વૃદ્ધિને માટે ઉત્તમ ચિંતકોનાં પુસ્તકોના અભ્યાસની જોટલી જરૂર છે તેટલી સરળ સાહિત્યની નથી; તોપણ સરળ સાહિત્યની કેટલીક જરૂરો છેજ. વર્તમાનપત્રોથી આપણે દુનિયાના દરેક ભાગની હકીકત જાણી શકીએ છીએ, તેમજ જુદા જુદા વિષયની ચર્ચાનો લાભ લઈ શકીએ છીએ. વળી આપણી મનોવૃત્તિઓનું ખરૂં સ્વરૂપ નવલકથામાં પ્રતિબિંબરૂપે અનુભવીએ છીએ, અને તેથી અમુક જનસમાજ સ્થિતિનું તાદૃશ ચિત્ર આપણા મગજ ઉપર પડે છે. આપું સરળ સાહિત્ય જે શિષ્ટ સાહિત્યને ઠેકાણે પ્રખળ થતું જાય તેા ઘણી હાનિ થાય એ નિઃસંશય છે. વર્તમાનપત્ર વગેરે સરળ સાહિત્યના સાધનથી ફક્ત હકીકત તથા માહિતી મળી શકે છે; પણ તે હકીકત તથા માહિતીના આત્મારૂપ સત્યો તેા ઉત્તમ સાહિત્યમાંથીજ મળે છે. જે હકીકત મેળવવી હોય તેા વર્તમાનપત્ર વગેરે સરળ સાહિત્ય તરફ લક્ષ આપવું; પણ સંગીન જ્ઞાન મેળવવાની ઇચ્છા હોય તેા કોઈપણ વિષયના પ્રતિષ્ઠિત પુસ્તકનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ.

સોનાનું પૂતળું નીકળ્યું હતું. નજીકમાં પુરાણ કાળનો એક બીજો કુવો આવેલો છે જેને હનમાનીઓ કુવો કહેવામાં આવે છે.

હાલમાં એક મહાદેવનું દહેરું જણાય છે જેને નળાસરા મહાદેવ કહેવામાં આવે છે. આ મહાદેવની સ્થાપના નળ રાજાએ કરેલી એમ દંતકથા કહે છે. હાલના સુંવાળાની નજીક ગળાસર નામનું તળાવ આવેલું છે, ગલા-શેઠ નામના વાણીઆએ આ તળાવ ખોદાવ્યું હતું. પાસે બ્રહ્માણી માતાનું સ્થાન છે.

સાતસો વર્ષ પૂર્વે આ નગરમાં જૈન લોકોની વસ્તી સારા પ્રમાણમાં હોવાનું સાબીત થાય છે, કારણ કે આ સ્થળે ખોદતાં જૈન દેવાની મૂર્તિઓ તથા દેરાસરના થાંભલાઓ નીકળી આવ્યા હતા. શ્રી શાંતિનાથ વગેરેની અત્રેથી નીકળેલી પ્રતિમાઓ હાલમાં સંકેતરમાં પધરાવવામાં આવી છે. સુંવાળાની નજીકમાં આવેલા હાલના ડાંગરવા ગામની જગ્યાએ પણ એક મોટું-ચહેર આવેલું હશે એમ તેની પાસેના હયા ગામગોડ ઉપરથી જણાય છે. ડાંગરવાથી ત્રણ માઇલ દૂર હાલનું ભોયણી ગામ આવેલું છે. આ સ્થળે ખોદતાં મોટી ઈંટો મળી આવે છે. તે ઉપરથી જણાય છે કે અહીં પણ અસલના વખતમાં એક મોટું ગામ હશે અને ત્યાં જૈન લોકોની વસ્તી સારા પ્રમાણમાં હશે.

હાલનું ભોયણી ૩૦૦ ઘરની વસ્તીવાળું નાનકડું ગામકું હોવા છતાં જૈન લોકોના તીર્થસ્થેત્ર તરીકે અત્યારે તે આખા ભરતખંડમાં જાણીતું થયેલું હોવાથી એક અગત્યના સ્થાન તરીકે ગણાય છે. સંવત ૧૯૩૦ ના વૈશાખ સુદી પૂર્ણિમાના દિવસે કેવળદાસ નામના એક પટેલના ખેતરમાં કુવો ખોદતાં જમીનની અંદર ત્રણ મૂર્તિઓના દર્શન થયાં. સંભાળપૂર્વક આ મૂર્તિઓ બહાર કાઢવામાં આવી અને તે જૈન તીર્થસ્થેત્રની મૂર્તિઓ જણાયાથી પાસેના કુકવાવ નામના ગામડાના જૈન મહાજનને તે ઓળખવા આમંત્રણ આપવામાં આવ્યું. કુકવાવના જૈન આગેવાન ત્રિભોવન કુબેર નામના શેઠે આ મૂર્તિઓ જૈન મુનિની પાસે ઓળખાવી અને તેમાંની એક પર કળશ કુંડનું લંછન-ચિહ્ન જણાયાથી તે શ્રી મહીનાથજીની મૂર્તિ છે એમ લાગ્યું.

કુકવાવમાં જૈન લોકોની વસ્તી સારા પ્રમાણમાં હોવાથી આ મૂર્તિઓ કુકવાવમાં પધરાવવાનો આચ્છદ કરવામાં આવ્યો, પણ મહાજનને કાંઈક અમતકાર દેખાયો અને શ્રી મહીનાથજીની ઇચ્છા ત્યાંજ રહેવાની લાગી.

એથી આ ત્રણે મૂર્તિઓને ભોમણીમાંજ અમથા પટેલના ઓરડામાં પધરાવવામાં આવી. આ વખતે મૂર્તિઓની સમક્ષ ધીનો દીવો પ્રગટાવવામાં આવ્યો. તે અત્યાર સુધી હાલના મંદિરના અંદરના ગોખલામાં બાંધ્યા કરે છે. ૧૩ વર્ષ બાદ ભોમણીમાં ત્રણ શિખરનું ત્રણ ગભારાવાળું એક ભવ્ય દેરાસર બાંધવામાં આવ્યું અને સંવત ૧૯૪૩ ના મહા સુદી દશમને દિવસે શ્રી મહીનાથજીની પ્રતિમાને આ દેરાસરમાં પધરાવવામાં આવી.

હાલનું દેરાસર ધાંગધાના સુંદર પથ્થરથી બાંધવામાં આવ્યું છે અને તે નાના કદનું હોવા છતાં શિલ્પકળાના ઉત્તમ નમૂનારૂપ છે. મંદિરની અંદર બિરાજતી હીરામાણેકથી શણગારેલી મૂર્તિની સૌમ્યતા, વિવિધ પ્રકારની પ્રતિમાઓથી સુશોભિત થએલો ધુમટ, આદર્શ સ્વચ્છતા રૂપ જણાતો એક તથા પખાળ માટે વરસાદનું પાણી સંગ્રહી રાખવા માટેનાં સ્વચ્છ ટાંકાઓ અને નાનો પણ આકર્ષક બગીચો. યાત્રિકોના મનને આનંદ પમાડે છે. મહીનાથજી પ્રગટ થયાં ત્યારે ભોમણીમાં સોલંકી વંશના હાકોર રાજાજી લાખાજીની સત્તા ચાલતી હતી. તેમને ચોકીઆત પેટે ૧૧૦ આપવાનું નક્કી થયું હતું, આ રકમ અત્યારે પણ તેમના વંશજોને મળે છે.

શ્રી મહીનાથજી જૈન લેખિના ૧૯મા તીર્થંકર ગણાય છે. તેમના સંબંધી એવી હકીકત છે કે પૂર્વે વીતશેકા નામની નગરીમાં મહાબળ નામનો રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તેને છ મિત્રો હતા. મહાબળ રાજા તથા તેમના છએ મિત્રો માસકષપણ વ્રત એટલે એક એક માસના ઉપવાસ કરતા હતા. રાજા પોતાના મિત્રોથી જળ કરીને પારણાના દિવસે ડાંધકે બઢાનું લાદીને જન્મતા નહિ અને પોતાની તપસ્યા આગળ લંબાવતાં. આ તપસ્યાથી તેમને તીર્થંકરપણું પ્રાપ્ત થયું પણ પોતાના મિત્રો સાથે જળ કરવાથી તેમને ખીજો ભવ કરી કન્યાશરીર પ્રાપ્ત કરવું પડ્યું. મિથિલા નગરીમાં (મથુરામાં) કુંભરાજની સ્ત્રી પ્રભાવતી ને ઉદરે મદલી નામની કન્યારૂપે તેમનો જન્મ થયો. તેમના છ મિત્રો પણ જુદા જુદા દેશોમાં રાજારૂપે જન્મ્યા. વખત જતાં મહીનું ૩૫ ખીલી નીકળ્યું અને રાજારૂપે અવતરેલા તેમના છએ મિત્રોએ તેમના પાંચિગૃહણની પૃથક્ પૃથક્ માગણી કરી. મહીએ આ રાજાઓને પોતાની સમક્ષ બોલાવ્યા અને માંસ તથા હાડકાંઓથી બનેલા પોતાના પાંચિવ શરીરનું અનિચ્છનીય સ્વરૂપ બતાવી તેમને નિર્મોહી બનાવી કેવળ રાની બનાવ્યા.

ઉપરના પ્રસંગ બાદ મહીને તીર્થંકર ગણવામાં આવ્યાં. જૈન મત પ્રમાણે ૨૪ તીર્થંકરો યજ્ઞ ગયા છે. હોવા તીર્થંકર શ્રી મહાવીરસ્વામિને ગણવામાં આવે છે. શ્રી મહીનાથજી ૧૬ મા તીર્થંકર ગણાય છે. ૨૪ તીર્થંકરોમાં શ્રી મહીનાથજી એકજ સ્ત્રી તીર્થંકર છે અને તેમની પ્રતિમા કળશ કુંભના લાંછન-ચિહ્નથી ઝોળખાય છે.

ભોયણીમાં બિરાજતી શ્રી મહીનાથજીની પ્રતિમા અતિશય મોહક અને લાવણ્યથી ભરપૂર દેખાય છે. જૈન લોકો આખા ભરતખંડમાંથી દર્શનાર્થે અત્રે આવે છે. ભોયણી ખેતરાજી લાઈનપર એક જાણીતું રેલ્વે સ્ટેશન છે. વીરમગામ મેસાણા લાઈનપર આવેલા ઘેલડા સ્ટેશનેથી પણ ભોયણી જવાય છે.

જૈન ગૃહસ્થો તરફથી યાત્રિકોને ઉતરવાને માટે બે મોટી ધર્મશાળાઓ બંધાવવામાં આવી છે. ગામમાં લોકલખોડની એક નાની નિશાળ આવે છે. ગામની મુખ્ય વસ્તી દાકરજી તથા કણ્વીજીની છે.

‘મનસુખરામ મણિશંકર દ્વિવેદી

આસીંગ ડેપુટી. એન્ટુ. ઈન્સ.

અમદાવાદ

આમ્ય શિક્ષણ સાથે સ્કાઉટિંગ

શિક્ષણનો પ્રચાર એજ ભારતની મુસ્કેલીઓના નિકાલનો રામખાણ ઉપાય છે; પરંતુ ચાનને ઠાંસી ઠાંસી ભરવું એ કંઈ શિક્ષણ નથી. સાચું શિક્ષણ તો અનુભવથી આવી જાય છે, અને એનેજ આપણે ઉત્તમ શિક્ષણ કહીશું. શિક્ષણ એ આપત્તિઓના ઉપાયરૂપ છે; પરંતુ તે શિક્ષણ ગામડાની સ્થિતિ અને જરૂરીઆતને અનુકૂળ હોવું જોઈએ. શહેરની અને ગામડાંની જરૂરીઆત જુદી જુદી માતની હોય છે. દરેક રચણે દરેક માટે એક પદ્ધતિ પાલવે નહિ.

શિક્ષણની ખરી શરૂઆત બાળકથી થાય છે; કારણ કુમળાં મગજને સરકારો ઝીલવા તૈયાર હોય છે, અને જે કંઈ બતાવવામાં આવે તેની છાપ ઝડ મગજમાં ઠસી જાય છે, માટે બચપણથી એવા શિક્ષણની શરૂઆત કરવી જોઈએ. જેમકે શરૂઆતમાં એ ચાલાક મગજને જનકુર્ષ કાનરા વગેરેથી નળાય, રસ્તા, ઘેરીઓની સફાઈના ઉપાય બતાવવા અને માથે સમજાવવા

જવું. બાળશ્રંધ અથવા રક્ષાઉટટૂપ સ્વયં અને તેમની સાથે રહીને શરીરો, રસ્તાઓ, તળાવો સાફ કરવાં. ક્રમે ક્રમે ખેતીની નવી પદ્ધતિઓ (પ્રયોગ) અજમાવવી. રોગીને દવા આપવાનું, આગ યુગાવવાનું વગેરે કામ શિખવાડવાં. ગામઝોડો પોતાનાં બાળકને એક કામ કરતાં બેરો સારે તેમને કામની ઉપયોગિતા સમજાવશે અને બાળકને મદદ પણ આપશે.

પ્રથમ ત્યારે તમે રક્ષાઉટટૂપ રચો ત્યારે કસરત, કવાયત કરાવશો તો તે કહેશે કે અમારાં છોકરાંને લડાઈમાં લઈ જવાની તૈયારી થઈ રહી છે; પરંતુ તે સંદેહ સમાજસેવાથી દૂર થશે અને તેમને પ્રવૃત્તિ ઉપર વિશ્વાસ બંધશે. આ બધી તૈયારી માટે ગામની નિશાળને કાર્યોનું કેન્દ્ર બનાવવું અને શિક્ષકને નેતા બનાવવા. આથી બાળક અને ગામડાના લોકો આત્મપાલક થશે અને સદાકારથી પોતાના ઝગડા આપસથી પતાવવાનું શીખશે.

એકત્ર થઈને કવાયત કરવાથી તથા રમતો રમવાથી સહકારની જે લાવના જન્યત થાય છે તેજ ગ્રામ્યસ્થાનાં દર વખતે કામ લાગે છે. ગામની સુધરાઈમાં તથા રોગઆગા સામે સુદ્ધ કરવામાં એજ લાવનાની જરૂર પડે છે. આમાંથી સેવા કરવાની લાવના પણ ઉત્પન્ન થશે અને લાવનાના બળથી ગામની નાની મોટી સેવા કરવાની ધણી તકો જરૂર.

ગામની પોતાની નાની વાડીઓમાં શાકભાજી ઉત્પન્ન કરીને ગામમાં શાકની ખોટ પૂરી વાડી શકાય. સારી શાકભાજીના અભાવથી લેણી ખિમારીના ભોગ ગામ છે તે થવા પામે નહિ અને સારી તાજ શાકભાજી મેળવી શકે. વાડીઓમાં ખાતર તરીકે કમરો તથા છાણનો પણ ઉપયોગ સારી રીતે થઈ શકે છે. આમ કરવાથી બાળકને બહુજ કિંમતી શિક્ષણ મળે છે. રક્ષાઉટ માસ્તરોએ સાથે રહી બગીચો કરાવવો, અથવા ખેતી કરાવવી એજ ગ્રામ્ય શિક્ષણમાં મૂળ જરૂરનું છે. આથી તેને હવનનિર્વાહનું ધણું વિદ્યાગક્ષેત્ર મળી રહેશે.

કેવળ આગામતમાંથી એ યોજનાપદ્ધતિ પ્રમાણે છોકરાઓને વાંચવા લખવાની રચિ ઉપજાવી શકાય. આમાં પગથીએ પગથીએ કામ લેવું. જળરસ્તી કરવાની કંઈ જરૂર નથી. આની સાથે ભૂતળશાસ્ત્ર, રસાયનશાસ્ત્ર, વનસ્પતિશાસ્ત્ર, પ્રાણીશાસ્ત્ર વગેરેનું જ્ઞાન આપી શકાય છે. જમીનની પેદાર, જમીન સરખી કરવી, માટીની પરીક્ષા કરવી, બંધ બાંધવા, હોડી ચલાવવી, તરી નાંચવું વગેરે બાળકોનું વ્યાવહારિક જ્ઞાન વખતે જતાં આપી શકાય છે. ઝાડ, કીડા, મકોડા, પશુ, પક્ષી વગેરેનો પરિચય પણ સહેલાઈથી આપી શકાય છે; કારણ કે આગામન વાડી સાથે એને સંબંધ છે.

હાલની પદ્ધતિમાં સીધી મોટો દોષ એ છે કે બાળક તેના જાત અનુભવ ઉપરથી લાલ મેળવી શકે છે કે કેમ એ વાતમાં આપણને વિશ્વાસ નથી. આપણે તેને સ્વાશ્રયી થવા દેતા નથી. વળી આમ્ય સેવાને માટે તન, મન લગાવીને કામ કરનારાઓની જોટલી જરૂર છે તેટલી દ્રવ્ય કે મર્યાદાની જરૂર નથી. એને માટે તો તન મનથી કામ કરનારાઓની ઘણી જરૂર છે. હા, ધન પણ જરૂરી છે. ઉત્તેજનની મોટાની વાતોથી ચાલી શકશે નહિ. ખરી જરૂરિયાત તો તેમની સાથે કામ કરીને તેમને પ્રેરવાની છે.

ખરચ
તાં અંકલેશ્વર

}

શિક્ષક દેવજીભાઈ દીવાલાલા

બાળકની આંખની સંભાળ

૧. આંખની સંભાળનો પ્રશ્ન ઘણો અગત્યનો છે. નાનપણમાં કમ-સંભાળને લઈને ઘણાં છોકરાંની આંખો બગડે છે ને એમને આખી જિંદગી દુઃખ ને પરાધીનતામાં વિતાવવી પડે છે.

૨. બાળકની આંખની સંભાળનો એન્ડ્રે માતાપિતા ઉપર અને કેટલેક અંશે નિશાળના સંચાલકો ઉપર હોવો જોઈએ. બાળકના જન્મથી જ તેના શરીરના ખીજા અવયવો સાથે આંખની પાછળ એટલું જ ધ્યાન આપવાની જરૂર છે. આંખનાં એવાં કેટલાંક દરદો છે કે જેનો ઉપાય થતાંની સાથે જ કે થતાં પહેલાં સેવાથી આંખ બચાવી શકાય છે. જન્મ પછી નાળાહેલ દર્દી બાદ તરતજ દાઈ એ આંખ સાફ કરી સિલ્વર નાઇટ્રેટ (Silver Nitrate) નાં દીપાં પાડવાં જોઈએ. જે તેમ કરવામાં ન આવે તો, ને જે માતાને પ્રમેહનો રોગ હોય તો ત્રણથી દસ દિવસનો અંદર આંખ સુખત સૂઝ આવે છે, ને તરત ઉપાય સેવાય નહિ તો આંખમાં ફૂલ પડી જઈ સદાનો અંધારો બિચારા બાળકને વેરવો પડે છે. દરેક શિક્ષિત દાદને આ વિશે સૂચના મળેલી હોય છે, ને હોવી જોઈએ. સુવાવડની ઇસ્પતાલનો તો હમેશનો એ નિયમ જ હોય છે. તેથી ઇસ્પતાલમાં જન્મેલા બાળકોમાં દસ વાસામાં આંખ દુઃખવા આવવાના કેમો જવડે જ હોય છે.

૩. કુટુંબમાં એકાદ છોકરાની આંખ દુઃખવા આવી કે તેનો ચેપ ધરનાં ખીજાં બાળકોને લાગે છે ને તેનાં કારણોમાં માખો તથા માતાની બેકાળ છે. ચેપ એટલી ખીજે કેટલેક લઈ જવામાં માખો કારણુભૂત હોય

છે; એટલે, જે બાળકને ચોક્કસ સખવામાં ન આવે તો માખીઓ એના શરીર અને આંખો ઉપર બહુબલે, આંખને ચેપ ખીજી બાળકો ઉપર લઈ જાય ને પરિણામે ઘરનાં ખીજી બાળકો એકલા જ નહિ પણ માખીઓ ને ખીજી મેટાં ભાંડુઓની પણ આંખ દુઃખવા આવે છે. વળી જેની આંખ દુઃખવા આવી હોય તે ગમે તેવા કકડો કે રમાલથી આંખ સાફ કરે, એણે ને એજ કકડાથી ખીજી આંખ એણે ને ઘરનાં ખીજી પણ એ જ રસાલ કે લુગડાનો કકડો આંખ ઘૂંચવામાં લે તેથી ઘરમાં ચેપ એક આંખથી બીજી સહેલાઈથી ઉડે છે. માટે બાળકને સ્વચ્છ રાખ્યું હોય તો માખી ખેસવા સંભવ ન રહે અને એક આંખથી બીજી ચેપ ન ઉડે. માટે સારી આંખ પહેલી સાફ કરવી, ને દુઃખવા આવેલી આંખ સાફ બુદો જ રમાલ રાખવો જોઈએ. ત્યાંસુધી આંખ સારી ન થાય ત્યાંસુધી બાળકને ખીજી બાળકો સાથે રમવા ન દેવું જોઈએ. માંખીઓ એ રીતે જરાક ધ્યાન રાખે તો પોતાનાં છોકરાંને હેરાન થતાં બચાવી શકે. કેટલોક માંખીઓ, આંખની દવા કસવવાને બદલે આંખમાં ચીમક વગેરે ભરે છે, તેથી ઘણી વાર આંખને તુકસાન થવા સંભવ હોય છે. માટે આંખ દુઃખવા આવે કે તરતજ ડાકતરી સલાહ લઈ દવા શરૂ કરી દેવી જોઈએ.

૪. કેટલાક નળાં શરીરનાં છોકરાંઓની આંખમાં કાળા કીકી અથવા નાની ગાંઠ જેવું થઈ દુઃખવા આવે છે. આવી જાતનું આંખનું દરદ બાળકોમાંજ ઘણુંબધું જોવામાં આવે છે, ને તેનું કારણ નબળાઈ હોય છે. આવાં બાળકોને કંઈમાળની ગડિા હોય છે કે થવા સંભવ છે; અને જાતી પણ નબળી હોય છે. આ દરદ શરીરની એકદર નબળાઈ બતાવે છે, ને કંઈમાળ કે ક્ષય થવાની આગાહી બતાવે છે. એટલે જે સરસાતથી જ એવાં બાળકોને ડોડલીવર જોઈલું; વીદ્યમીન એ અને ડી વાળી દર્વાઓ ને ખાંદે વસ્તુઓ; લોહ વગેરે રોનીક આંખી-સરસાત બનાવવામાં આવે તો આગળ ઉપર તેને છંદલેષુ દરદોમાંથી બચાવી શકાય છે.

૫. આંખનું ખીજી સામાન્ય દરદ ખીલ છે. ખીલનાં દરદની સરસાત નાનપણથી જ થાય છે અને જે સરસાતથી જ તેના ઉપાયો ને સંભાળ રાખવામાં મંથી આવતી તો આગળ ઉપર તેમાંથી છારી, ફૂલ, પરવાળાં વગેરે દરદો થવા ઘણા સંભવ રહે છે ને અંતે અંધદશા પ્રાપ્ત થાય છે. નાનપણમાં વારંવાર આંખ દુઃખવા આવવાથી ખીલ જુના થઈ ગઈ જાય છે. ખીલનું દરદ મોરવાડ, રજપુતાનાં, અરબિયાં વગેરે રેતાળ પ્રદેશમાં વિશેષ પ્રમાણમાં હોય છે. રેતી આંખમાં ઊંડાંથી જ ખીલ થાય છે એવું

કાંઈ નથી. ધૂણી તેમ ચોક્કસ હવા અને પુષ્ટિકારક ખોરાકનો અભાવ વગેરે પણ કારણભૂત છે. એક જ ઓરડીમાં ઘણાં માણસોનું રહેઠાણ હોય, રસોડું પણ કદાચ ત્યાં જ હોય, એવી ઓરડીમાં રહેતા બાળકોની તંદુરસ્તી નબળી જ હોય છે ને તેવાં બાળકો ખીલના દરદેથી ખીઝતાં જોવામાં આવે છે. મલ્લુર વર્ગનાં બાળકો જે ખરાબ બાંધણીની ચાલીઓમાં રહેતાં હોય છે તેઓમાં ખીલના-દર્દનું પ્રમાણ વિશેષ હોય છે, ને તેને સારૂ પૂરતો તડકો ને હવા આવતી હોય એવી જ ચાલીઓ બાંધવા દેવી જોઈએ. બાળકને ખીલથી બચાવવું હોય, તો ચોક્કસ હવા, તાજે ખોરાક વગેરે એને મળવું જોઈએ. ઘરમાં ધૂણીનું નામનિશાન પણ ન હોવું જોઈએ, ને આંખ દુઃખવા આવે કે તરત રોગને મૂળમાંથી દાખી દેવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. એક-વાર જડ ધાતુ પછી ખીલના દર્દને મટાડવું મુશ્કેલ પડે છે, ને તેને સારુ લાખો વખત લાગતગટ હવા કરવી પડે છે. આરોગ્યના સામાન્ય નિયમોનું જે ઘરમાં પાલન થતું હોય તે ઘરનાં બાળકો ખીલના દર્દથી ખીઝતાં જોવામાં નથી આવતાં.

૬. આટલે અંશે બચપણમાં આંખની મંભાળનો બોલે માતાપિતાને શિર રહે છે. ખીલને કેટલોક દરજ્જે નિશાળના મંચાલકો ઉપર રહેવો જોઈએ. અમદાવાદની દરેક મ્યુનિસિપલ સ્કૂલમાં દાકતરી તપાસ નિયમિત શરૂ થઈ ગઈ છે એ અસિન્દ્વીય છે. પણ ખેદની વાત પણ છે કે ખીજ ખાનગી નિશાળોમાં દાકતરી તપાસ શું તેની લેશ પણ માહિતી તેના મંચાલકોને હોતી નથી અથવા તો તે તરફ બેદરકારી બતાવે છે. હમણાં જ થોડા વખત ઉપર અમદાવાદની એવી એક ખાનગી શાળાના ઉપલા વર્ગના થોડા વિદ્યાર્થીઓની આંખ તપાસવામાં આવી હતી. તેમાંના લગભગ ૨૫ ટકા જોટલાની ટુંકી નજર હતી ને તેમાંના કેટલાકની બાબતમાં તો આંખના શરૂઆતમાં જ બેસતાં ચરમા વાપરવામાં આવ્યાં હોત તો તે વધુ બગડતી અટકી પણ જત. ભગતા વિદ્યાર્થીઓની પહેલેથી આંખની તપાસ યજ્ઞની ખાસ જરૂર છે કે જેથી શરૂઆતથી ચરમા વગેરેનો ઉપાય લેવાથી આંખ વધારે ખરાબ થતી અટકાવી શકાય. દેખીતી બધી રીતે આંખ સારી હોય છે, પણ બાળક દૂરની ચીજો કે અક્ષરો જોઈ શકતું નથી; એટલે ટુંકી નજરનું હોવાથી એના સમયના બીજાં બાળકોથી લણવામાં પછાત પડી જવા મંભવ રહે છે. ઘરમાં માળાગે પોતાના બાળકને જોવામાં કાંઈ બોડખાંપણ છે કે નહિ તેનું ખ્યાલ રાખવું જોઈએ, ને નિશાળમાં દાકતરી તપાસથી ખબર આપવામાં આવે તો તરત આંખ તપાસાવી બેસતા

નખરના ચક્ષુ આપાવામાં ઢીલ કરવી ન લેઈએ. દેટલીક વાર બાળક દૂરની વસ્તુ જરાબર લેઈ શકે છે પણ વાંચતાં કે નજીકનું કામકાજ કરતાં આંખમાં પાણી ભરાઈ આવે કે માથું દુઃખવા આવે અને તેથી વાંચવાનું પડતું રહે છે. આ પણ આંખની નબળાઈ છે, અને તે ચક્ષુમાંથી સુધરી શકે છે. બાળકને માથું દુઃખવાની કે આંખમાં વારંવાર પાણી આવવાની ખૂબ ચારતું આવે તો તરત આંખ તંપાસાવી ઉપાય લેવો એ માખાપની ફરજ છે. નિશાળની દાકતરી તંપાસમાં આવી જતની આંખની નબળાઈ લુગાઈ જવાનો ઘણો સંભવ છે; કારણ કે છોકરાંને દૂરથી પાટીઆ ઉપરના અક્ષરો વાંચવાનો નિયમ હોય છે, ને દૂરથી જરાબર દેખી શકે છે, તો 'આંખ સારી' નો શેરો કરી દેવામાં આવે એ સંભવિત છે; માટે દરેક છોકરાંને વાંચતી વખતે માથું દુઃખવા આવે છે કે નહિ ને આંખમાં પાણી ભરાઈ આવે છે કે નહિ તેની પણ ખાતરી દૂરના અક્ષરો વાંચવા પડી કરવી નેઈએ. આ ઉપરથી સંમજી શકાય તેવું છે કે બાળકની આંખની સંભાળ માટે માખાપ સાથે નિશાળના સંચાલકોના સહકારની પણ ખાસ જરૂર છે.

૭. ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે નાનપણમાં જ બાળકની આંખ પાછળ ધ્યાન આપવામાં આવે તો તેમને આગળ ઉપર હેરાન થતાં અટકાવી શકાય ને અંધાપો બચાવી શકાય.

(મ્યુનીસીપાલીટી, અમદાવાદ)

આલવીરની જય

દરેક પાણીદાર છોકરાંને પોતાના દેશને માટે સર્વ પ્રકારે અભિમાન રહે એ સ્વાભાવિક છે. હિંદુભૂમિના પુત્રો ! તમારો દેશ અને તેનો ઇતિહાસ ખરેખર અભિમાન લેવા લાયક છે. તમારા વડોલે વડવાઓનાં કામની નકામી બડાઈ મારવામાં તમારું કર્તવ્ય સમાપ્ત થતું નથી; પરંતુ સતત-પણે તેમનાં જેવાં કામો કરીને તમારા દેશને માટે વધારે કીર્તિ અને સુખ મેળવો. એમ કરવાથી ભવિષ્યની પ્રજાને તમારે માટે અભિમાન થશે.

અમારી " હનુમંત સેના "ની સ્થાપના માર્ચ મને ૧૯૩૨ની ૧લીએ થઈ. ત્યારથીજ ઉઘના વખત સિવાય સદૈવ યુનીફોર્મથી તૈયાર રહેતા.

અનાથ, દુર્બળ અને ગેરીમનું બનવું રક્ષણ કરતા. ગામના હિતને માટે તૈયાર રહેતા. આ પ્રમાણે છ માસ ગામની પૂર્ણ સેવા કરી ગામની પ્રજાને એવી રીતે એપનાવી લીધી કે લોકો તેમને ઘણુંજ આદરતા. રક્ષાકોટાને તરતાં પણ શીખવવામાં આવતું. બીજી બધા રમતોમાં ગામે બાળકોને પસંદ કર્યાં. એક પ્રસંગે એક દસ વરસની બાળકો કુવામાં પડી. એક રક્ષાકોટે તેને દૂરથી નોંધને સીટી વગાડી. રમતો ટાળમ હતો જેથી હું અને બીજા રક્ષાકોટા વીરમંદિરે કીમતી રમત રમતા હતા! સીટીનો અવાજ સાંભળી અમે બધા તે દિશાએ દોડયા. સીટી વગાડનાર અંદર ફૂદી પડ્યો. છોકરીને લઈ લીધી અને આસન ગાંઠવાળી દોરડું મૂક્યું. છોકરી બહાર કાઢી અને જીવતી તેને ઘેર મૂકી આવ્યા. હજી તે છોકરી છે.

ત્યારપછી બીજે મહીને અમે “ બાલવીર સમાહ ” કરી, તેમાં વીરોએ તંબુએ રહીને જાતે રસોઈ વગેરે જતાવતા શીખીને સ્વાશ્રયી મિલગી ગુજરી. આ પ્રસંગે ઘણા આંદોલનોએ પધારી વીરસમાહને વધાવી લીધી હતી.

નવરાત્રીમાં ગામની ભાગોળે જંગલી અને લીસ કહેવાતી કોમ ભાગોળે પાડે મારી હિંસા કરે છે, ત્યાં બાલવીરો અપવાસ આદરી પોતાનો ભોગ આપવા તૈયાર થયા અને સમગ્ર આખો દિવસ ભજન કરી લોકોને સમજાવી હિંસા અટકાવી. દસમે મહીને એકવીસ વરસની બાઈ કુવામાં દોરડાની આંટી આવવાથી પડી ગઈ. એક રક્ષાકોટ બળદ પાવા ગયો હતો તે બળદ જાડે બાંધી પોતે ફૂદી પડ્યો અને તેને જીવતી બહાર કાઢી. હજી તે બાઈ હયાત છે. બીજે દિવસે વીરમંદિરે બજાર આપી અને અમે તેની નોંધ લીધી.

હું અને મારો મિત્ર એક વખત એક ગામ જતા હતા. રસ્તામાં વચ્ચે નદી આવી. અમારે ધારેલે ગામે અમુક વખતે જતુંજ નોંધએ, નહિ તો ઘણા નુકસાનમાં ઉતરવું પડે તેમ હતું. મેં હોડી મૂકી અને વાંસડાથી ચલાવી. સુકાનની દિશાથી ધારેલે સમયે પહોંચી ગયા. જાડ પર બેઠેલા ચોરોથી એક વખત અમે ઇસારા વિદ્યાથી-હાથની સંજાથી બચી ગયા હતા. આ પ્રમાણે બીજા ઘણા બનાવો જીવનમાં આવી જાય છે. ઉપરના બનાવો મારી જાત અનુભવના આ એક વરસ દરમિયાનમાં જાનેલા છે. તે ઉપરના બનાવો પરથી રક્ષાકોટ પોતાની જાતને અને દેશને કેટલો ઉપયોગી થાય છે તે સમજાશે. શિક્ષક બંધુઓ, આવી હોંસ રાખી રક્ષાકોટ પ્રવ્રત્તિને આગળ ધપાવી પોતાનું અને દેશનું લક્ષ્ય કરશે તો જરૂર તમે મુક્તિપુરીના અધિકારી થશો.

દીવ્યનગર કેમ્પ, { ભક્ત મગનભાઈ જેઠાભાઈ પટેલ
તા. અંકલેશ્વર } આસિં ડિસ્ટ્રિક્ટ રક્ષાકોટ મારતર-અંકલેશ્વર ખીડ.

બંગાળા ઇલાકાનો શણૂનો ઉદ્યોગ

આ ઇલાકાની વેપારી અને ખીછા પ્રજાના આર્થિક જીવનમાં, શણૂ અને શણૂની બનાવટનો હુજરઉદ્યોગ, અર્થશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ, આજકાલ સર્વોપરિ અગત્યનો ભાગ લગવે છે, અને તે ઇલાકાનો આ ઉદ્યોગ તેની પરદેશ સાથે થતી નિકાસમાં ચલ્લે અર્થસંબંધ સંબંધ રાખે છે. હિંદુસ્તાનની સરકારના જકાતખાતાં તરફથી બહાર પડતા આંકડા બેવાથી દ્રષ્ટ માલમ પડે છે કે આખા ઇલાકાની પરદેશી નિકાસ ઉપર સરકારને જે આવક થાય છે તે એકંદર આવકનો ૬૩ % આ ઉદ્યોગ ઉપજાવે છે. છેલ્લાં ૭ વર્ષ દરમિયાન આ ઉદ્યોગની સરેરાસ આવક રૂ. ૮૫,૦૦,૦૦,૦૦૦ (રૂપીઆ પંચાસી કરોડની) છે.

આ ઉદ્યોગની ઉત્પન્નમાંથી જે નફો રહે છે તે નફોનો મોટા ભાગ જમીનદારોને સાંચ તરીકે, મહાજનોને વ્યાજ પેટે, કારીગરોને પગાર કરવામાં, અને પરદેશી અગર સ્થાનિક દેશી કાચા માલની ખરીદી પેટે ખર્ચવામાં વપરાય છે. સને ૧૯૩૦-૩૧ ની સવિનય બંગની હીલચાલ વખતે, આ ઉદ્યોગની કિંમતમાં તથા તેના ઉત્પન્ન થતા જથ્થામાં અસાધારણ ઘટાડો થયો હતો અને તેનાં બજાર મદતર ખેસી ગયાં હતાં !

માઝની નિકાસમાં ૨૦ ટકાનો ઘટાડો થયો હતો અને તેની કિંમતમાં ૫૬ ટકાનો મારો ઘટાડો હતો ! બ્યારે શણૂના માલની બનાવટમાં અને તેની કિંમતમાં વીસ કરોડનો ખાડો હતો, અથવા આગલા વર્ષની આવક કરતાં તેમાં ૩૭ ટકાની ચોક્ખી ખોટ હતી. પરિણામે ઇલાકાની બજારોમાં પૈસાનો દુકાળ પડ્યો હતો.

આ વેપારઉદ્યોગમાં આવી બેસી જતી વસ્તુસ્થિતિ ક્યાં પરિણામોથી ઉપસ્થિત થઈ ? શું ઉત્પાદી અને માયા પ્રયત્નો કરવાથી તેની સ્થિતિ સુંધરી શકે તેમ છે ? ક્યાં ક્યા તેના ઇલાજ છે ? આ સર્વ પ્રશ્નો દરેક જવાબદાર શહેરીએ અને સ્વદેશપ્રેમીએ ગંભીર રીતે પોતાની જાતને પૂછવા જોઈએ અને તેને અસલની સ્થિતિએ લાવવા ઇલાજ લેવા જોઈએ.

શણૂના ઉદ્યોગનો ઇતિહાસ

ઝોગણીસમા સૈદ્ધની સરખાતમાં શણૂની ઉત્પત્તિ દેશમાં પરસ્પર વેપાર-વાણિજ્યની નિકાસરૂપ વસ્તુ હતી. મુખ્યત્વે કરીને તે વખતે શણૂ ગરીબ વર્ગના લોકોનાં કપડાં બનાવવામાં, ગોદડાનાં ઝોદા કરવામાં અને પડદા બનાવવામાં તેમજ ખીજા પરચુરણ ઉપયોગમાં વપરાતું હતું તેથી તે વ્યાવહારિક રીતે વપરાતું હતું.

સને ૧૮૦૯ ની સાલમાં ૪૨૨ છડિયા કંપનિએ પોતાનાં વહાણુ બનાવવાના કામમાં શણુના રેશાઓ અને તેની ખીજ મામત્રીઓને વહાણુના સડ બનાવવાના ઉપયોગમાં લેવાથી શણુના ઉદ્યોગમાં આપોઆપ રસ લેવા માંડ્યો અને શણુની વાવણી તરફ કંપનિએ પોતાનું લક્ષ આપ્યું. કંપનિના અમલદારોએ ઉપયોગ જેટલું શણુ લેવા માંડ્યું; પણ ઇલાકાની જનતાને શણુની કીમત કોડી સમાન હતી. સને ૧૮૨૮ની સાલમાં કંપનિ તરફથી ૩૬૪ હંદ્રેટ શણુ વપરાયું હતું. ૪૨૨ખખાતાના પત્રકમાં તેથી શણુ માટે એક વધારે ખાનું દેરાયું.

વિલાયતમાં ડંડી તે વખતે મીણુ બનાવવાનું કેન્દ્રરથાન હતું. મીણુનું બજાર તે વખતે ઘણું તેજ હતું. ૧૮૩૨ની સાલમાં ત્યાના એક બાહોશ એન્જિનીયરે મીણુ અને મંચાની મદદથી શણુના રેશા બનાવવાનો પ્રયોગ અજમાવ્યો. તે ફતેહમંદ નીવડ્યો. શરૂઆતમાં તેના રેશા સંચાને કંતાતી વખતે અડચણુ કરી નીવડેલા; પરંતુ “બહેલ” નામની માછલીના તેલ વડે તે મુશ્કેલી દૂર થઈ ગઈ. અર્ચાચીન પ્રમંગના શણુ ઉદ્યોગની પાયાઈપી સ્થાપના સને ૧૮૩૮ની સાલમાં થઈ હતી.

ડંડીમાં આ ઉદ્યોગ સારી રીતે જમ્યો અને શણુની માગણી ખીજ બજારોમાં વધારે વધતી જતા હોવાથી તેમાં વિકાસ થવા માંડ્યો. તે દરમિયાન ઔધ્યોગિક ક્રાંતિ થઈ અને તેથી તેને વધારે ટેકો મળ્યો. ડંડી શણુ બનાવવાનું સ્થળ થઈ પડ્યું. ડંડીના શણુઉદ્યોગના ધમધોકાર વેપારથી જ્યોર્જ ઑકલેન્ડ નામનો એક સફળદરજ, કલકત્તાની નજીક શણુ બનાવવાની એક મીલ બાંધવાને લક્ષ્યાયો. કલકત્તામાં તે મીલ તેણે ૧૮૫૫ની સાલમાં બંધાવી. સને ૧૮૫૫થી ૧૮૭૩ સુધીમાં આવી પાંચ મીલ બંધાઈ ગઈ હતી. છતાં મીલો ધીમે ધીમે વધતી જતી હતી એકાએક આ મીલોએ દોઢ વર્ષમાં એટલો બધો નફો કર્યો કે માત્ર એજ વર્ષમાં ખીજ તેર નવી મીલો બંધાઈ. હવે મીલોની સંખ્યા વધવાથી શણુનું બજાર ડગ્યું. મંદી વધવા લાગી. નવાં બજારો શણુનાં વેચાણુ માટે હાથ કરવાના સંજ્ઞા પ્રયત્નો થવા લાગ્યા. સને ૧૮૭૭માં અમેરિકામાં એક બજાર હાથ થયું અને ૧૧ વર્ષ પછી તે બરાબર જમ્યું. સને ૧૮૮૯ની સાલમાં દાક્ષણ અમેરિકાનાં બંદરોએથી સોનાની ગીનીની નિકાસ થવા લાગી.

આ અરસામાં કાચા શણુની માગણી પરદેશમાં ઘણીજ વધવા માંડી અને શણુનાં કારખાનાં હિન્દુસ્તાનમાં વધારે અને વધારે માલ ઉત્પન્ન કરતા થયાં. ઇંગ્લાંડમાં અને અમેરિકામાં શણુનાં કારખાનાં વધી પડ્યાં

અને કાચા શણુંને માટે ભારે માગણીઓ શરુ થઈ. શણુંનો કાચો માલ પરદેશ ચઢતો થઈ ગયો.

બંગાળા ઇલાકામાં નિયમિત ઋતુસર વરસાદ પડવાથી, ભીની આબોહવા, કૃષ્ણ પ જમીન ઇત્યાદિ હોવાથી, તે ઇલાકા શણની વાવણી કરવાનું ઉપયોગી સ્થાન થઈ પડ્યું છે.

બંગાળામાં ૨૩.૮ લાખ એકર જમીન ખેડાય છે. જેમાં ૧૦ ટકા જેટલી જમીનમાં શણનું વાવેતર થાય છે.

શણના વેપારની મંદીનાં કારણો:—

- (૧) સને ૧૯૨૬ થી અગાઉ નહિ જેએલી તેવી વેપારની મંદી મધ્ય દેશોને જેવી પડી, અને તેની અસર પણ તેમને લોગવની પડી છે. આ વેપારી સામાન્ય સંકટની સ્થિતિ જુદા પ્રકારની છે.
- (૨) કાચા માલની ઉત્પત્તિ તથા બનાવટ જેઈએ તે કરતાં વધારે પ્રમાણમાં છે;
- (૩) ખેતીવાડીથી ઉત્પન્ન થતો માલ વપરાશ કરતાં વધારે મોટો છે;
- (૪) મહાન વિગ્રહ પછીથી આર્થિક સમતોલપણું દુનિયાને એકે દેશ સખી શક્યો નથી. અસરપરસ માલની કિંમત એક સરખી નથી રખાતી. ૧૯૨૯ ના સપ્ટેમ્બર મહીના પછી આ સ્થિતિ વધારે અને વધારે બગડતી ગઈ છે.
- (૫) ૧૯૨૬ ના સપ્ટેમ્બર મહીનામાં અમેરિકામાં મોટું વેપારસંકટ આગમ્યું. ન્યુયોર્ક સ્ટોક એક્સચેન્જ લાગી પડવાથી માલની કિંમતો અસ્થિર બની ગઈ અને બગડી ગઈ.
- (૬) ઘણીખરી જરૂરિઆતની ચીજોનો મોટો ભાગ વપરાશ માટે જેઈએ તે કરતાં વધારે છે અને વધારાનો માલ જતથુક પડી રહે છે.
- (૭) બેન્કિંગની દૃષ્ટિએ અંગભૂત કારણ પૈસાનાં કારણો છે. સર હેન્રી સ્ટ્રાકીસના શબ્દોમાં સોનાનું ચલણી નાણું આ સ્થિતિને માટે જવાબદાર છે. આ સોનું દુનિયાનાં એકાદ બે સ્થળે ખરાબ રીતે વહેંચાઈ ગયું છે. દુનિયાની ૭૫ ટકાની વસ્તી વેપારની સદ્વસ્તા સોના ઉપર રાખે છે. સામાન્ય રીતે થોડાજ પ્રમાણની સોનાની વહેંચણી, માલના ભાવ અને તેની કિંમત ઉપર વધારે અસર કરે છે. સોનાનો મોટો જથ્થો અમેરિકામાં અને ફ્રાન્સમાં ભેગો થઈ ગયો છે. યુરોપના બધા દેશોને અને અમેરિકાને પણ આ દુનિયાઈ વેપારી મંદીથી સોસવું પડે છે, તો હિંદુસ્તાન તેમાંથી મુક્ત રહેવાની આશા ધરાવી શકે નહિ.

- (૮) સને ૧૯૩૦ ના વર્ષમાં સવિનય ભંગની હિલચાલ શરૂ થઈ. પરદેશી માલનો સખત બહિષ્કાર થયો. અરસપરસ માલની લેવડદેવડ થતી અટકી. બજારો અસ્થિર બની ગયાં અને વેપારીઓ મોઢા કરતા અટક્યા. ઐતિહાસિક શણુના માલની નિકાસ રૂ. ૭-૫૭ કરોડથી ઘટાડીને રૂ. ૨-૨૩ કરોડની ઘટાડી નાંખી. '

અમદાવાદ.

૩૫૯૫ ૬૫૨૨

ધતિહાસશિક્ષણ સુંદર કરવા માટે

ધતિહાસ ચારિત્ર્યનું ઘડતર કરે છે, દેશપ્રેમ ખીલવે છે, મનુષ્ય-સ્વભાવનું યથાર્થ જ્ઞાન આપે છે, અને મનુષ્યનું જીવન રસિક બનાવે છે. બીજા કેટલાક ઉદ્દેશો પણ ધતિહાસશિક્ષણથી સિદ્ધ થાય છે. પણ તે કયારે? જ્યારે ધતિહાસશિક્ષણ સુંદર રીતે અપાય ત્યારેજ. ધતિહાસ-શિક્ષણ સુંદર રીતે આપવા માટે નીચેની બાબતોને અવગણવું જોઈએ:—

૧. અને ત્યાંસુધી ઐતિહાસિક સ્થાનો પ્રત્યક્ષ બતાવી ધતિહાસ શીખવવો, કે જેથી વિદ્યાર્થીઓને ધતિહાસ થુ છે તેનો ખરો ખ્યાલ આવે, તેઓ સાચો ધતિહાસ શીખે અને એ વિષય તેમને રસિક લાગે. વર્ષમાં એકાદ બેવાર તો ઐતિહાસિક પર્યટન અવસર કરવું અને આજુબાજુમાં આવેલાં ઐતિહાસિક સ્થાનો બતાવવાં. ખરું ધતિહાસ-શિક્ષણ આ છે; નહિ કે પાઠ્ય પુસ્તકનું જોખણ.

૨. સુંદર ધતિહાસશિક્ષણમાં બીજી અગત્યની બાબત, ઐતિહાસિક ચિત્રો, સિક્કા, હથિયારો, લેખો, ખડિઓના વગેરેનું દર્શન છે. ગામમાં સંગ્રહસ્થાન હોય તો ત્યાં વિદ્યાર્થીઓને લઈ જઈ, બતાવવા યોગ્ય વસ્તુ બતાવીને ધતિહાસનો આબેહુબ ખ્યાલ આપવો. વળી તે વધુ રસિક કરવા માટે કાગળ, કાર્ડ બોર્ડ કે માટીથી ઐતિહાસિક નમુનાઓ જેવાકે—મુગટ, ઢાલ, તરવાર, બખતર, રણસિંગહું, સિદ્ધાસન, કિલ્લો વગેરે વિદ્યાર્થીઓ પાસે બનાવરાવવા.

૩. ધતિહાસનું શિક્ષણ “નાટ્ય પ્રયોગ” દ્વારા આપો કે જેથી ધતિહાસનું શિક્ષણ જીવંત અને રસિક બને, અને ધતિહાસશિક્ષણના સર્વ હેતુઓ સિદ્ધ થાય.

૪. જે બાબત નાટ્યપ્રયોગ કરનાં રસીકી વાર્તા દ્વારા સારી રીતે કહી શકાય તે બાબતમાં વાર્તાપદ્ધતિનો ઉપયોગ કરવો. ધતિહાસ એ

૫ છઠ્ઠો વિષય:—આરોગ્ય.—

કન્યાઓ માટેનાં પો. ૪, ૫ અને ૬ માટે નક્કી કરેલો અભ્યાસક્રમ.

૦૦ સાતમો વિષય:—સાચકામ—

આ વિષયની લેખી પરીક્ષા થશે નહિ. પરીક્ષાકની રજા ઉમેદવારોને—

(અ).—પોતાને બંધબેસતો યદ્દ રહે તેવો કબજો વેતરવો અને જોડવો પડશે.

(બ).—કન્યાઓ માટેની પ્રાથમિક શાળાનાં પહેલાંનાં ધોરણના ધારામુજબ નક્કી કરેલા અભ્યાસક્રમ માટેનાં દોરાકામના નમુનામાંથી કોઈ પણ નમુનો તૈયાર કરવો પડશે અને વૃણવાનું તેમજ થીંગડાં બારવાનું કામ કરવું પડશે.

(ક).—નીચેનામાંથી કોઈ નાનો નમુનો બનાવવો:—

ગુંથવાનું, સોયાદી દોરાનું, ગુંથણકામ અથવા તો દેશી ભરતકામ.

૧ આઠમો વિષય:—નીચેના ઐચ્છિક વિષયોમાંથી એક વિષય.—

(૧) સૃષ્ટિજ્ઞાન.—કન્યાઓ માટેનાં ધોરણ ૪ અને ૫ માટે નક્કી કરેલો અભ્યાસક્રમ.

(૨) ચિત્રકામ.—પ્રાથમિક કક્ષિત્રીએ ધોરણ ૬ માટે લેડેલો અભ્યાસક્રમ. સંગીત—નીચેનો અભ્યાસક્રમ:—

(૧) સંગીતના સ્વર.—

નીચે જણાવેલા સંગીતના આર સ્વરોના લેદનું જ્ઞાન અને તે સ્વરો તેમજ સ્વરોના પાંચ રીતના આરોહઅવરોહ ગાઈ બતાવવા:—

સ્વરોનાં નામ પરંપર સંબંધદર્શક આદાહનોની સંખ્યા.

પંડુ	૨૪૦
દો. ઋષભ	૨૫૬
ઋષભ	૨૭૦
દો. ગાંધાર	૨૮૮
ગાંધાર	૩૦૦
દો. મધ્યમ	૩૨૦
તીવ્ર મધ્યમ	૩૩૭
પંચમ	૩૬૦
દો. ધૈવત	૩૮૪
ધૈવત	૪૦૫

કો. નિયાદ	૪૩૨
નિયાદ	૪૫૦
૫૬૪	૪૮૦

(૨) સંગીતના તાલનું માપ:—

(૧) કેરવા, દાદગ, રૂપક, વિલંબિત કેરવા, ઝપતાલ, ચોતાલ અને ત્રિતાલ, જ્યાં નાનાનો તફાવત વિદ્યાર્થીઓએ સમજવો જોઈએ, તેમજ તેમાં ખાલી અને ભરેલા તાલ પાડી બતાવવા જોઈએ અને મોટેથી માત્રા ગણી બતાવવી જોઈએ.

(૨) વિલંબિત, મધ્ય અને ન. એ ત્રણ લયમાથી ગમે તે એક લયમાં કોઈ ઓછ ગાઈ ઉપરના તાલમાથી કોઈ બે તાલનું માપ આપી બતાવવું.

(૩) સુરવારત રાગો:—

(૧) રાગમાં આવના જે જિહ્વા મહિત કોઈપણ સાત રાગોની તેમના યોગ્ય આરોહી ચાવરોહી સ્વરોની તેમજ વાદી, સંવાદી અને અનુવાદી સ્વરોના જ્ઞાન માથેની વ્યાખ્યા.

(૨) તાલ સાથે કોઈપણ ત્રણ રાગો યોગ્ય સ્વરાવર્તનના રૂપમાં ગાઈ બતાવવા.

(૩) રાગ અને તાલ વગેરે ઉપર યોગ્ય ધ્યાન આપી કેળવણીખાતાની કન્યાવાચનમાળાની કવિનાઓ અને રાષ્ટ્રગીત ગાઈ બતાવવા.

(૪) ઉપરની કવિનાઓમાથી ગમે તે બે કવિનાઓ તાલ ઉપર ધ્યાન આપી અચરકરતી સ્વરમાલામાં ઉતારવી.

(૫) સિતાર, દિલરૂબા, વાયોલીન કે દિંદી દ્વારા મોનિયમ ઉપર યોગ્ય સ્વરરચના પ્રમાણે નીચેના પગાડી બતાવવા:—

- (અ) આવી એક સ્વરમાલા.
- (બ) એકપદ.
- (ક) એકવૃત્ત.
- (ઢ) રાષ્ટ્રગીત.

ટીપ:—સાદવાન, ચિત્રકામ અને સંગીત એ ત્રણ ઐત્તિક વિષયો-
માંથી ઉમેદવારે એક વિષય લેવો પડે.

(ઉ. ભા. ના. મે. એન્ટુ. ઇન્ડપેક્ટર મા. ના તા. ૧૬-૪-૩૩

II ક્રમ નં. ૫૮૨ અનુમાર).

પાઠ્યપુસ્તક, કન્યામ અને લાયબ્રેરી માટે સરકારી ખાતા તરફથી મંજૂર થએલાં પુસ્તકોની યાદી

પુસ્તકોનું નામ	અન્ય કૃતી	પ્રગટ કૃતી (ટિકાણા સહિત)	નકલ દોરવા માટે મંજૂરી કિંમત રૂ.આ.પા.	આપવામાં આવી છે.	રિમાર્ક
હિંદુસ્તાનના મુખ્ય ઇતિ- હાસ (૧૯૩૨ની આવૃત્તિ)	મિ. બી. એન. મર- ચંદ અને મિ. એન. એમ. મહેતા.	પ્રાદેશર એસ. આર. દાની- દકર, સાગરેન્ડન્ડ, ન્યુ ઇંગ્લિશ સ્કૂલ, પુના સીટી. મિ. એચ. જી. વર્ગવરીઆ લક્ષ્મીનગર, ખાર, મુંબઈ ૨૨	૦-૧૨-૦૦	પાડય પુસ્તક	માધ્યમિક સંસ્કોભાટે.
ગદ્ય પ્રવેશ ભાગ ૨. ખંડ ૧લો (પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. એચ. જી. વર્ગવરીઆ રીઆ	"	૦-૧૦-૦૦	"	"
ગદ્ય પ્રવેશ ભાગ ૨-ખંડ ૨ન્ને (પહેલી આવૃત્તિ)	"	"	૦-૧૦-૦૦	"	"
નવીન ભૂગોળમાળા ભાગ ૩ન્ને (૧૯૩૨ની પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. એમ. એચ. ચોક્કરી	મિ. એમ. એચ. ચોક્કરી, હેડમાસ્ટર, પી. આર. ટ્રેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ.	૦-૭-૦૦	"	"
સૃષ્ટિ નિરીક્ષણ ભાગ ૨ન્ને (૧૯૩૨ની પહેલી આવૃત્તિ)	ભાષાંતર કૃતી મિ. એમ. જી. પટેલ	મેસર્સ કરસનદાસ, નારણ- દાસ એન્ડ સન્સ, નાણાવાડા. સુરત	૦-૧૦-૦૦	"	"
દુનિયાની ભૂગોળ (૧૯૩૨ ની ગુજરાતી આવૃત્તિ)	" " મિ. એ.એમ. પરીખ	મેસર્સ લોંગમેન્સ ઓન એન્ડ કો. લિ.: નીકોલરોડ, મુંબઈ	૨-૪-૦૦	"	માધ્યમિક સંસ્કોભાટે. ટ્રેનિંગ કોલેજ માટે.
શબ્દકૃત ગુજરાતના ઇતિ- હાસની સચિત્ર સહેલી વાર્તા. આ (ચોથી આવૃત્તિ - ૬૨ છપાઈ)	મિ. બી. પી. સાહ	મિ. બી. પી. સાહ, હેડ- માસ્ટર. વાલુકા રફલ ક્લોઝ	૦-૪-૦૦	"	પ્રાથમિક સંસ્કોભાટે.

૯	કાકી અને બીટ વાતો (પહેલી આગતિ)	મિ. શરદચંદ સટ્ટો- પાધ્યાય	ગાંધિ આદિત્ય મદિર, સુરત	૦-૩-૦	ઇનામ અને લાયબેરી
૧૦	કાકી આરી વાતો ભાગ ૩ દ્વે (પહેલી આગતિ)	મિ. વેરસી	મિ. વેદગી, બાલસાહિત્ય કાર્યોત્તમ શેદેર	૦-૩-૦	"
૧૧	મલ્લીઓ (પહેલી આગતિ)	મિ. આર. એન. શાહ	બાલજીવન કાર્યોત્તમ બાજવાડા, વડોદરા.	૦-૪-૦	"
૧૨	મલ્લીઓ (પહેલી આગતિ)	મિ. મસ્તકકીર.	મિ. નાગરામ ઇ. પટેલ	૦-૩-૦	"
૧૩	મલ્લીઓ (પહેલી આગતિ)	મિ. એન. ઇ. પટેલ	મસાડ, સુગઈ	૦-૩-૦	"
૧૪	ઉદર દેશ (પહેલી આગતિ)	મિ. સુભદ્રા આર્યાવર્ધ	સુભદ્રા કંથેશન કાર્યોત્તમ, અમદાવાદ	૦-૩-૦	"
૧૫	આજીવન ક્યાઓ (પહેલી આગતિ)	મિ. એમ. એમ. પાદક	મિ. મહાશંકર કોમેશ્વર પાદક, ડોળી પોળા, વડોદરા	૦-૧-૦	"
૧૬	ગોમદી કાર્ડ (૧૯૭૨ ની આગતિ)	મિ. નરમલકાવ વીમાગળા	૧૬૧ સાહિત્યમદિર, સુરત	૦-૩-૦	"
૧૭	કરોડી શહેર અને તાલકાની ગા- બજોળ (પહેલી આગતિ)	મિ. પી. એ. બદે	મિ. પી. એ. બદે, રતન નવાવ, કુહાર બિરડોગ ડુસગી.	૦-૩-૦	લીયસ લાયબેરી
૧૮	મહિષાસી એન્ટરપ્રાઇઝની ગા- બજોળ (પહેલી આગતિ)	મિ. બી. પી. ગાદ	મિ. બી. પી. ગાદ, દેડમાસ્ટર, ભાવનર સંકલ્પ, ડોળા	૦-૫-૦	"
૧૯	અનન્ન અભિનિષ્ટોરણ રત્નું (પહેલી આગતિ)	મિ. આર. પી. અનન્ન	મિ. આર. પી. અનન્ન, ગોમ. બી. એમ. ટ્રેનિંગ કોલેજ, ભોરગઢ	૦-૪-૦	"

ધોરણ ૩મું (પહેલી વ્યાપ્તિ) આપણો	મિ. રી. જી. ભાંડકર	મિ. સી. જી. ભાંડકર, રાજકોટ પંચ	૦-૪-૦	"	પનામ અને લાયજેરી	પ્રાથમિક સ્કૂલ અને ટ્રેનિંગ સેલેજો માટે.
(પહેલી વ્યાપ્તિ) શીવભાઈ, ભરત અને વેતરવાની કળા (સચિન પહેલી વ્યાપ્તિ)	જેન શુશીલા દલાલ	જેન શુશીલા દલાલ, દાસ મેન્શન, ગીરગામ ગોકરેડ, મુંબઈ.	૦-૪-૦	"	પનામ અને સ્ટેલર્સ લાયજેરી	છાત્રીઓની પ્રાથ- મિક સ્કૂલ માટે અને સ્ત્રીઓની ટ્રેનિંગ કેલેજો માટે.

(અગ્રેજમાં સહી) જીન. એ. કાદરી. દાર જોબ્યુ. ઇન્ડ. ઉ. ભા. -
(ઉ. ભા. ના મે. જોબ્યુ. ઇન્ડ. સાહેબના તા. ૧૯-૧-૧૯૩૩ના પત્ર નં. ૧૪૩૧૧માં કરેલી મુદતનામુજાર.)

મુંબઈ ઇલાકાની ઉડ્ડશાળાઓ માટે મંજૂર થયેલાં પુસ્તકોની યાદી

પુસ્તકોનું નામ	અંચસ્તોનું નામ	પ્રમટસ્તો કે બુકડેલરનું નામ	કિંમત રૂ. આ. પા.	થા માટે મંજૂરી આપવામાં આવી છે.	રિમાર્ક
અસાન સરદ-ઓ નાકવ, હીરસ- એ-આબલ. (સને ૧૯૩૨ ની પહેલી વ્યાપ્તિ)	મિ. મુશતાક અહમદ હેડ માસ્તર, ગવર્મેન્ટ એ-પ્રેલ.	લેખક	૦-૪-૦	ઉડ્ડ પ્રાથમિક સ્કૂલોના ધો. ૪ માટે પાઠ્ય- પુસ્તક તરીકે.	
અગ્ગોશ તફસીર, (સને ૧૯૩૨ ની પહેલી વ્યાપ્તિ)	મિ. મોહી આબુ મોહમદ.	લેખક, દક્તર-ઓ. ફરાની તહરીક, હૈદરાબાદ (ટુકન)	૧-૦-૦	ઉડ્ડ પ્રાથમિક ઇનામ અને લાયજેરી માટે.	

૩	" શાકારી, (મને ૧૯૩૩ પહેલી આગસ્ટ) ની પહેલી આગસ્ટ)	તાલીમ એન્જિનિયર, મોહની રોડ, લાહોર.	૦-૩-૦	"
૪	અમરની કી રાણી (")	"	૦-૪-૦	"
૫	તારીએ-ધરવાન, (૧૯૩૧)	એરેન્જ, બનાવ સટવાય રેલ્વે લાહોર	૦-૫-૦	"
૬	અખવાડી રાણીયા, (૧૯૨૮)	"	૦-૮-૦	"
૭	અન્નો કે ગીત, (મને ૧૯૨૬ની પહેલી આગસ્ટ)	લેખક	૦-૮-૦	"
૮	દરબારે રીમાવાન, (મને ૧૯૩૦ ની પહેલી આગસ્ટ)	"	૦-૮-૦	"
૯	બુઝદિઆ-એ. બદીદ પહેલી પ્રતાપ. (મને ૧૯૩૧ની પહેલી આગસ્ટ)	એમર્સ મેક્સિમિન એન્ડ કો. લિમિટેડ, મુબઈ અને કલકત્તા	૦-૧૨-૦	૧૧ મર્સ સાયબેરી માટે.
૧૦	અફઘાન-એ. હિંદ, મને ૧૯૩૦ ની પહેલી આગસ્ટ)	"	૦-૧૨-૦	"
૧૧	બાબુન લીનામ, (ડીસેમ્બર માટે) (મને ૧૯૩૨ની પહેલી આગસ્ટ)	રોષ બદર્મ, મથિલ પ્રવેશ અને બાબુન લીમાળ એડિમિયુલ સ્ટેગન રોડ, ગજમટ, લેખક	૦-૬-૦	"
૧૨	ધારે બન્નોરા પાસ પહામ, (મને ૧૯૩૨ની પહેલી આગસ્ટ)	રેખક	૦-૨-૦	ઉર્ફુ પ્રાચ, રફ્ફો-મા દનામ અને સાયબેરી માટે.

પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કોલેજમાં સને ૧૯૩૩ ના એપ્રિલ માસમાં
લેવાએલી વાર્ષિક પરીક્ષાનું પરિણામ
પહેલું વર્ષ

ક્રમ	નામ	દશા માર્ગ	ક્રમ	નામ	દશા માર્ગ
૧	બીખુભાઈ કસનજી નાયક	૬૩-૭	૩૩	સુરજી લખમશી દોડક	૪૮-૬
૨	મગનલાલ રામદાસ પટેલ	૬૩-૨	૩૪	મહમદ હરમાણલ પટેલ	૪૮-૦
૩	નરસિંહભાઈ ભોળભાઈ વાઘેલા	૬૩-૦	૩૫	અબાચંકર જ્વેશંકર ત્રિપાઠી	૪૮-૦
૪	લક્ષ્મણભાઈ ભગાભાઈ પટેલ	૬૧-૪	૩૬	દેસાઈભાઈ શનાભાઈ પટેલ	૪૭-૯
૫	નારણભાઈ ઉદાભાઈ વાઘેલા	૬૧-૦	૩૭	આલાશંકર મોતીરામ પાટક	૪૭-૯
૬	રામસિંહ લગુઆવા ચૌહાણ	૫૯-૭	૩૮	પુનમલાલ બચાકરજી શાહ	૪૭-૯
૭	મગનલાલ આપુજી દવે	૫૯-૪	૩૯	કુંવરજી બાવાભાઈ દેસાઈ	૪૭-૭
૮	લક્ષ્મણભાઈ નારણજી પટેલ	૫૯-૩	૪૦	નંદરાંકર પ્રાણયંકર જેવી	૪૭-૬
૯	નરવરલાલ લક્ષ્મીશંકર આચાર્ય	૫૯-૨	૪૧	પ્રભુદાસ, પુરોષોત્તમ પારેખ	૪૭-૦
૧૦	પ્રવીણસિંહ પ્રતાપસિંહ રહેવર	૫૮-૬	૪૨	પીટર એન્ડ્રુસ ખ્રિસ્તી	૪૭-૦
૧૧	પ્રાણુલાલ રણછોડલાલ ભટ્ટ	૫૮-૩	૪૩	ઝાલાલાલ નાનાલાલ શાહ	૪૬-૯
૧૨	અનંતરખાન સલામતખાન પંડ્યા	૫૮-૨	૪૪	હનોખ છવા બારેયા	૪૬-૭
૧૩	રતિલાલ રધુરામ રાવળ	૫૮-૨	૪૬	નારણસિંહ દલાજી રંગપૂત	૪૬-૨
૧૪	મુળસિંહજી શીવસિંહજી રઢોડ	૫૭-૫	૪૭	રામજી ચોખાભાઈ સોલંકી	૪૬-૧
૧૫	ગોદધનદાસ માણિકલાલ રાણા	૫૭-૪	૪૮	દયાળજી ટેરીઆભાઈ પટેલ	૪૫-૩
૧૬	અબાલાઈ થેલાભાઈ ત્રવાડી	૫૭-૦			
૧૭	રણછોડજી અંબુભાઈ પટેલ	૫૫-૬			
૧૮	મહમદમીઆં વનુમીઆં શેખ	૫૫-૫			
૧૯	મગનલાલ ડાહ્યાભાઈ પટેલ	૫૫-૪			
૨૦	ઉમિયાશંકર જગનલાલ દવે	૫૫-૦			
૨૧	મોહનલાલ કોદરલાલ રાવળ	૫૩-૮			
૨૨	પુનમલાલ રણછોડલાલ ભટ્ટ	૫૩-૦			
૨૩	માણિકલાલ હીરાલાલ દવે	૫૨-૮			
૨૪	કરીમખાન ફીરોજખાન પંડ્યા	૫૨-૦			
૨૫	હીરાલાલ રણુરામ રાવળ	૫૧-૭			
૨૬	ચુલાબભાઈ દાઝભાઈ નાયક	૫૧-૬			
૨૭	નાથુભાઈ પુરોષોત્તમ વ્યાસ	૫૧-૬			
૨૮	સોમાભાઈ સોમલા ચોધરી	૫૧-૪			
૨૯	મણીભાઈ જગનજી દેસાઈ	૫૦-૩			
૩૦	ગુણમરામ લીલાધર જેથી	૫૦-૩			
૩૧	ચુનીલાલ મણીલાલ પંડ્યા	૪૯-૦			
૩૨	ખાનસાગર જોશીગાવા રણા	૪૯-૦			

૨.કીશન કીકાભાઈ પાવાગદીઆ	૫૪૦૩	૫.મનનલાલ જયશંકર દાકર	૬૧૦૦
૩.રામસીંગ નારણભાઈ પટેલ	૫૩૦૫	૬.સુનીલાલ કાળીદાસ દવે	૫૮૦૬
૪.કુલચંદ હોઝલભાઈ ભગત	૪૮૦૨	૭.લક્ષ્મીકાન્ત મહાસુખરામ દાકર	૫૩૦૮
૫.ચીમનલાલ માતરભાઈ ગામેટી	૪૮૦૧	૮.રામજીભાઈ હીરદાસ પટેલ	૫૩૦૬
૬.રમણીલાલ સુરજભાઈ પટેલ	૪૮૦૦	૯.ઉસ્માનમીઆ અનુમીયા	૫૧૦૮
બીજું વર્ષ		મીરજી	
૧.ભગવાનજી ભાણુભાઈ	૬૬૦૬	૧૦.બાવાભાઈ દુબળ ભંડારી	૪૯૦૯
આંપાનેરી		૧૧.મોનોલાલ પ્રભુરામ જોષી	૪૮૦૭
૨.મણીલાલ ગોવર્ધનદાસ	૬૧૦૭	૧૨.લ'બુભાઈ આત્મારામ જોષી	૪૮૦૩
ભાવસાર		૧૩.ગુણેશ્વર સોમેશ્વર જોષી	૪૭૦૩
૩.દુર્લભભાઈ હરિભાઈ નાયક	૬૧૦૬	૧૪.ગ કરલાલ માધવરામ ભટ્ટ	૪૬૦૮
૪.સોમેશ્વર વસ્તારામ ભટ્ટ	૬૧૦૫	૧૫.કેશવલાલ અમરતલાલ શાહ	૪૬૦૭
		૧૬.મનનલાલ અમઘારામ બ્રહ્મભટ્ટ	૪૪૦૩
		૧૭.સોમગીંગ મોતીસીંગ બ્રહ્મભટ્ટ	૪૨૦૨

નવરોજ પેસ્તનજી વકીલ સ્કોલરશિપ માટેની પરીક્ષા

અમદાવાદ શહેરમાં અને તેની આસપાસ આવેલી મરફતે માન્ય કરેલી કોર્પોરેશન શાળાની હિંદી બાળાઓને નવરોજ પેસ્તનજી વકીલની ચાર સ્કોલરશિપો આપવા માટે સ્પર્ધાની પરીક્ષા ગદાલક્ષ્મી ટ્રેનિંગ કોલેજમાં શુક્રવાર તા. ૨૫-૮-૩૩ અને ત્યારપછીના દિવસોએ સવારના ૧૧ થી સાંજના પાંચ વાગતા સુધીમાં લેવામાં આવશે.

૨. પરીક્ષા મે. ઉત્તર વિભાગના એન્જીનેયરિંગ ઇન્સપેક્ટર સાહેબ તરફથી લેવામાં આવશે. પરીક્ષામાં બેસવાની અરજી "મે. ઉત્તર વિભાગના એન્જીનેયરિંગ ઇન્સપેક્ટર સાહેબ, અમદાવાદ" એ શિરનામે કરવી. અરજી તા. ૧૮-૭-૩૩ અગર તે પહેલાં તેઓ માહેબને મળવી જોઈએ. નક્કી થએલી તારીખ પછી એક પણ અરજીનો સ્વીકાર કરવામાં આવશે નહિ.

૩. ઉમેદવારની ઉંમર, પરીક્ષાના વિષયો, સ્કોલરશિપની રકમ અને મુદત વગેરેની માહિતી આ પરીક્ષા મળના નિયમોમાં આપવામાં આવી છે.

અમદાવાદ મ્યુનિસિપાલિટી.

અમદાવાદ

તા. ૪-૫-૩૩.

(મહી) મણીલાલ ચતુરભાઈ શાહ

ઉપપ્રમુખ

અમદાવાદ મ્યુનિસિપાલિટી

જાહેરખબર

શ્રીઓ માટેની બાઈન ટ્રેનિંગ કૉલેજ, રાજકોટ

પ્રાવેશિક પરીક્ષા સને ૧૯૩૩

આ કૉલેજની ચાલુ સાલની પ્રાવેશિક પરીક્ષા તા. ૧ લી સપ્ટેમ્બર ને શુક્રવારે સવારના અગિયાર વાગે કૉલેજના મકાનમાં શરૂ થશે.

આ કૉલેજમાં દાખલ થવાને બે બાઈ ઓ ઇચ્છા રાખતી હોય, તેમણે હકીકતનું એક પત્રક પોતાની શાળાનાં મુખ્ય શિક્ષિકા મારફત અમારા તરફ મોકલી આપવું. એ પત્રકની સાથે સ્કૂલકમિટીના મેમ્બરો તરફથી અથવા પોતાના મામના કોઈ જે પ્રતિષ્ઠિત ગૃહસ્થો તરફથી મેળવેલા સહવર્તનના પ્રમાણપત્રની ત્રણ નકલો પણ મોકલવી. હકીકતનું પત્રક તથા સહવર્તનના પ્રમાણપત્રની ત્રણ નકલો મોકલ્યાં મોકલી તા. ૧૫ મી ઓગસ્ટે સુધીમાં અમને મેળા જ્યાં જોઈએ, ત્યારપછી આવેલાં પત્રકો સ્વીકારવામાં આવશે નહિ.

પ્રાવેશિક પરીક્ષા આપવાના સંબંધમાં ઉમરની કોઈ ખાસ મર્યાદા રાખવામાં આવતી નથી, પરંતુ કૉલેજમાં દાખલ થતી વખતે જેની ઉમર પુરાં ૧૫ વર્ષની હોય છે, તેનેજ દાખલ કરવામાં આવે છે. ૧૫ વર્ષથી ઓછી તેમજ ૨૫ વર્ષથી વધારે ઉમરની બાઈઓને કૉલેજમાં દાખલ કરવામાં આવતી નથી.

પ્રાવેશિક પરીક્ષા સને ૧૯૦૨ ના જન્યુઆરિ માસના ગુજરાત શાળાપત્રમાં પ્રગટ થએલ કન્યાશાળાના પાંચમા ધોરણના અભ્યાસક્રમ મુજબ લેવામાં આવશે.

અભ્યાસક્રમ સંબંધી સૂચના

સીવણ—પરીક્ષા વખતે નીચે પ્રમાણે તૈયાર સીવણકામ પ્રત્યેક ઉમેદવાર બેને પોતાની સાથે લાવવું જોઈએ:—બે સોયાની જાનની ગલેચી, અને ધાધરી, ત્રણ.

ભાષા—ગદ્ય:—ક. વા. પુ. ૨ જું પાઠ ૧ થી ૪૩.

ભાષા—પદ્ય:—પાઠ્યપુસ્તક:—રાસતરંગિણીમાંથી નીચેનાં કાવ્યો.

સખીઓ, કાલજબેની, આંખાં, ભાઈબીજ, વાતસલ્ય

ક. વા. પુ. ૨જું નીચેની કવિતાઓ—પાઠ ૭, ૧૮, ૨૧, ૩૫

લેખન:—અ (૧) વાચન પાઠમાં આવતી તથા ઇતિહાસને લગતી વાતો લખાવવી. (૨) પત્ર લખવાની જુદી જુદી તરફ બતાવવી.

(૩) ઐતિહાસિક પ્રસંગોનું તથા રચણાનું વર્ણન લખાવવું.

* હકીકતના પત્રક માટે જુઓ શાળાપત્ર પુસ્તક ૬૭ પૃષ્ઠ ૨૭૭

જા વિભાગ અ માં કરાવેલા લેખનના સિધ્ધ થએલાં મનોવત્તો સુંદર અક્ષરે લખાવવાં.

જે બાઈઓ કોલેજના દાખલ કરવા યોગ્ય જણાશે તેમની શારીરિક તપાસ કાર્ડિયાવાડનાં જનાના મેડિકલ ઓફિસર સાહેબ પાસે કરાવવામાં આવશે.

સ્ત્રીઓ માટેની બાઈન ટ્રેનિંગ કોલેજ, } મંગળુલા મહેતા
રાજકોટ. } લેડી મુખિ-ટેન્ડેન્ટ
તા. ૧-૫-૩૩.

તા. ૩.—જે બેનાને બોર્ડિંગમાં રહેવા જમવાની સગવડ જોઈતી હોય તેમણે અગાઉથી ખબર આપવી. (૨) આવા બેનાને પરીક્ષા અગાઉ ચાર દિવસથી વધુ સગવડ મળશે નહિ માટે બાદ વહેલા ન આવવું.

હંટર ટ્રેનિંગ કોલેજ ફોર મેન—પ્રાવેશિક પરીક્ષા

સને ૧૯૩૩

૧. આથી જાહેર કરવામાં આવે છે કે હંટર ટ્રેનિંગ કોલેજ ફોર મેનની આજુ સાઘની પ્રાવેશિક પરીક્ષા તા. ૧ સપ્ટેમ્બર સને ૧૯૩૩ ને શુક્રવારે ૧૧-૦ વાગે આ કોલેજના મકાનમાં શરૂ થશે.

૨. નીચેની કલમ ૩ થી જાણવેલી કોઈપણ પરીક્ષા પાસ થએલા ઉમેદવાર કોલેજની પ્રાવેશિક પરીક્ષા આપી શકશે; પરંતુ ૧૬ વર્ષથી ઓછી ઉંમરના તથા ૨૨ વર્ષથી વધારે ઉંમરના ઉમેદવારો કોલેજમાં સામાન્ય રીતે દાખલ થઈ શકશે નહિ પરંતુ વે. ઇ. સ્ટે એજન્સિના કોઈપણ સ્ટેટની કે એજન્સિની કોઈપણ શાળામાં ઓછામાં ઓછા બે વર્ષથી કામ કરતો શિક્ષક ૩૦ વર્ષની ઉંમર સુધી કોલેજમાં દાખલ થઈ શકશે.

૩. દરેક ઉમેદવારની આવ્યાસ સંબંધી લાયકાત ઓછામાં ઓછી નીચેનામાંથી એક જોઈશે:—

(ક) સરકારી ફળવણીખાતાએ નિયત કર્યા મુજબ સાનમું ધોરણ પાસ.

(ઘ) વર્તીકયુક્તર ક્ષાત્રનંત્ર પાસ.

(ગ) સરકારે મંજૂર કરેલી કોઈપણ શાળામાં અંગ્રેજી ધોરણ ચોથું પાસ.

૪. ઉપરની કલમ ૩ થી પ્રમાણેની લાયકાતવાળા ઉમેદવારે મુકરર કરેલા ફોર્મમાં પોતાની અરજી તા. ૧૫ મી ઓગસ્ટ સને ૧૯૩૩ મંગળવાર અગર તે પહેલાં આ ઓફિસે મેળી જાય તેવી રીતે મોકલી આપવી તથા આ અરજીની સાથે ઉમેદવાર જે શાળામાંથી કલમ ૩ થી

પ્રમાણેની પરીક્ષા પાસ કરી હોય તેના મુખ્ય શિક્ષકનું મુકરર કરેલ નમુના પ્રમાણેનું સર્ટિફિકેટ ભગની મોકલવું.

૫. (ક) અપૂર્ણ અંધવાં અનિયમિત રીતે પુરેલાં અને વખતસર નહિ પહેલેલાં સર્ટિફિકેટ તથા અરજીઓ કોઈપણ સંતેજામાં રચીકારવામાં આવશે નહિ.

(જ) દરેક ઉમેદવાર માટે જૂદી અરજી તથા જૂદું સર્ટિફિકેટ જોઈશે.

૬. પરીક્ષા માટે કોઈ દાખલ ફી લેવામાં આવશે નહિ પણ રોશનરી વિ. અર્થેના માટે આ ઓફિસ વખતો વખત નક્કી કરે તે રકમ દરેક ઉમેદવાર પાસેથી પરીક્ષા શરૂ થયા પહેલાં લેવામાં આવશે.

૭. મુખર્દી સરકારના કેળવણીખાતા તરફથી સને ૧૯૧૭ માં પ્રસિદ્ધ થએલા ગુજરાતી સાતમા ધોરણના અભ્યાસક્રમ મુજબ પરીક્ષા લેવાશે પણ ગુજરાતી વિષયની પરીક્ષા નીચે મુજબ લેવાશે:—

માર્ક

(ક) લેખી પરીક્ષા

}	૧. ગુજરાતી સરકારી વાચનમાળા પુસ્તક સાતમાના સામાન્ય જ્ઞાનના પાઠોની લેખી પરીક્ષા ૫૦	
	૨. વ્યાકરણ, વ્યુત્પત્તિ, પિંગળગણને નિબંધ ૫૦	
	૩. અક્ષર	૨૦

(જ) મોઢાની પરીક્ષા ૩૦

આ પરીક્ષા માટે સાતમા ઓપરીની નીચેની કવિતાઓ મુખપાઠ તથા અર્થ સાથે લેવાને મુકરર કરેલી છે:—

પાઠ ૩, ૭, ૧૧, ૧૫ (ફક્ત ધર્મ વિભેતી), ૩૨.

(ગ) સાયન્સ તથા આરોગ્યવિજ્ઞાનના વિષયમાં વ. ઇ. ૨૨. એ. ના મહે. એન્ડુ. ઓફિસર સાહેબના સર. નોં. ૭ તા. ૨૬-૬-૨૮ થી સુધારેલા અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે પરીક્ષા લેવામાં આવશે (આ અભ્યાસક્રમ “ સૌરાષ્ટ્ર શિક્ષક ” ના નવેમ્બર સને ૧૯૨૮ ના અંકમાં પ્રગટ કરવામાં આવ્યો છે).

(ઘ) ભૂમિતિના સુધારેલા અભ્યાસક્રમ મે ૧૯૩૩ ના સૌરાષ્ટ્ર શિક્ષકમાં છપાએલ છે તે મુજબ પરીક્ષા લેવાશે.

૮. છેક નાના કદના કાનની કે આંખની શક્તિમાં ખોમીવાળા, બોખડા કે અશુદ્ધ ઉચ્ચારવાળા તેમજ દાકતરી પરીક્ષામાં નાપાસ થએલા ઉમેદવારને કોલેજમાં દાખલ કરવામાં નહિ આવે.

૬. હંટર ટ્રેનિંગ કોલેજમાં એક પ્રાવેશિક વર્ગ જીન આખરથી ખોલ-
ામાં આવે છે જેમાં માત્ર ૫૦ વિદ્યાર્થીઓનો સમાવેશ છે.

હંટર ટ્રેનિંગ કોલેજ ફોર મેન,

મ. ઇ. મહેતા

રાજકોટ તા. ૨૧-૫-૩૩.

એ. પ્રિન્સિપાલ.

હંટર ટ્રેનિંગ કોલેજ ફોર મેનની પ્રાવેશિક પરીક્ષા

ઉમેદવારની અરજીના નમુનો

(આ અરજી પોતાના હાથદસ્તની જોઈએ)

મહેરખખન હંટર ટ્રેનિંગ કોલેજના પ્રિન્સિપાલ માટેજ

મુ. રાજકોટ.

વિનંતિ એ છે જે રાજકોટ મુકામે યનારી આવતી પ્રાવેશિક પરીક્ષા-
માં બેસવાની મને પરવાનગી આપવા મહેરખખની કરશો. . .

આ સાથે મારું સર્ટિફિકેટ રજુ રાખું છે.

તા.

આપનો આગ્રહિત સેવક

(સહી, નામ, આપનું નામ તથા અટક)

પૂર્વે શિરનામું :—

જા. નાં.

ઈનામપત્રક

ભરૂચ જિલ્લો

જીજીર	રા. ભીમસિંહજી ખુમાનસિંહ- જીએ	૬—૦—૦	ભીલ તથા અંત્યજ બા- ળકોને કપડાં વહેંચ્યાં.
દાદા	રાજ નેપતસિંહ દાજી બાવાએ સ્વ. નંદારસિંહ પદાડસિંહની વાર્ષિક ક્રિયા પ્રસંગે	૧૫—૦—૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
	"	૧૩—૮—૦	પિતૃજના રકાખી પ્યાસા વહેંચ્યા.
હામોટ	મિ. બાપાલાલ ગરબકદાસ વૈદો	૩—૦—૦	પરખ ફંડમા આરથા,
		૧—૦—૦	તથા રકાઉટ ફંડમા
		૩—૦—૦	આરથો તથા મિઠાઈ વહેંચી.
રવિદગ	સ્કૂલ કમિટીના ચેરમેન સા- હેબ અહમદ ઈસમાઈલ અને કરમાલીના પોલિસ પટેલ મુલેમાન ઇસપજીએ	૧—૦—૦	"

કદામના	પા. ત્રીભોવન નારણજીએ	૨૦-૦-૦	રૂઢામાં ઘડિઆળ ભેટ આપ્યું.
પાલેજ	મિ. રેવાશંકર આશાશંકરશરે	૨૦-૦-૦	મેસેરીઓ રીપેર કરાવી તથા પથ્થર જડાવી આપ્યા.
	મિ. ઈશ્વારીમ પટેલ ગોળવાળા તથા મિ. રણછોડસંગ ઇન્દ્રસંગે	૧૧-૦-૦	પરબ માટે પિત્તળની પવાલી આપી.
માતર	મે. બક્ષ્ય જિજ્ઞાના કલેક્ટર સાહેબે પિચીટ કરીને અણુરતુના ગરબડ રણછોડે પોતાના પુત્રના લગ્ન પ્રસંગે	૧-૦-૦	કન્યાશાળામાં સાકર વહેંચી.
		૨૫-૦-૦	કન્યાશાળામાં પિત્તળના ચાકા તથા સાકર વહેંચી.
ઝણોર	મરતુપુરાના દવે મણીશંકર ગીરેન્દ્રશંકરે	૫-૦-૦	કન્યાશાળામાં પવાલા તથા મિઠાઈ વહેંચી.
કારેલા	પટેલ ભીખાભાઈ ગીરધરભાઈ તથા બાઈ જમના પટેલ ગુલાબભાઈ રણછોડભાઈની વિધવાએ	૨૨-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા તથા સાકર વહેંચી.
દીવ્યનગર	કાઠીઆ પટેલ પંચ તરફથી	૧૦-૦-૦	રકાહિટ દુપ હનુમંત મેનાને માંગાનું મોટું બુગલ લાવી આપ્યું.
	મિ. તલસી નરસિંમ બીલે	૧૮-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા તથા લાખચેરી ખાતે આપ્યા.
કારેલા	પટેલ કુલાભાઈ બાપુભાઈ એ બાઈ દરખા લક્ષ્મીલાલસની વિધવાએ	૧૨-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
	પા. લલુભાઈ બાઈભાઈ એ	૧૨-૦-૦	
	પોલિસ પટેલ ત્રીકમભાઈ દા-ભાઈ એ	૨-૦-૦	સાકર વહેંચી.
આમોદ	માતરના મે. દરબાર સાહેબે મેળાવણ વખતે પધારી	૭-૦-૦	રકાહિટ ફંડમાં આપ્યા.

સુરત જિલ્લો.

ધરાખણ	તીથલના મે. ડાક્ટર ધનંજય શીરજીભાઈ પટેલે	૧૪-૦-૦	રૂઢાને ઘડિઆળ ભેટ આપ્યું.
ખતોદ	રૂઢા કમિટીના ચેરમેન મિ. ભીખાજી રસ્તમજી પટેલે	૪૮-૬-૦	રૂઢામાં ચાલતાં પુસ્તકો તથા હારમોનિયમ તથા નકશા વગેરે આપી

તીથલ	મિ. ડૉ. સાહેબ ધનજીયા હી-૨૨-૪-૦૦	પહેલાંના બાકી રહી ગએલા તથા ગ્રાજી મુધીના મળી માંડવીની શાળામાં રહેટ તથા ચણા વગેરે વહેંચ્યા.
	રજલાઈ પટેલે	
ચીખલી	મિ. ચતુરભાઈ ડાલાભાઈએ	૩-૪-૦૦
	પંડ્યા અંબારામ દુર્લભરાગે	૩-૮-૦૦
	મિ. શંકરલાલ પંડ્યાએ	૫-૦-૦૦
	મિ. જમશેદજી ફરામજી ધટાલીયાએ	૩-૦-૦૦
સાપણ	મિ. વલ્લભભાઈ દાજી ખત્રીએ	૨-૦-૦૦
	છોટાઉદેપુરના કદોઈ રતનલાલ ભગવાનદાસે	૮-૦-૦૦
	મિ. ભીમભાઈ રજુછોડજી દેસાઈએ	૧-૦-૦૦
	મિ. લક્ષ્મીદાસ વેણીદાસ ગાધીએ	૧-૦-૦૦
ઉગરસાડી	મિ. ગુલાબભાઈ ભગવાનજી દેસાઈએ	૮-૦-૦૦
		પટેલ ફળીયા કલાસ ઉમરસાડી મુખ્યમા કાપડ છોકરીઓને વહેંચ્યું.

શાળાપયોગી ક્રોડકૃત્યુક તરીકે મંજુર થએલાં પુસ્તકો

*૧. સરળ દેશીનામાની પદ્ધતિ આ. ૩૪ થી કિં. ૦-૫-૦

*૨. સરળ કન્યાનામું આ. ૧ થી ૦-૨-૬

*૩. સરળ ગુજરાતી બાળવ્યાકરણ—ભાગ પહેલો (પ્રાયમિક શાળાના ધોરણ ૪ માટે) આ. ૨૬ થી ૦-૨-૦

*૪ સરળ ગુજરાતી બાળવ્યાકરણ—ભા. ૨-૩ નો (પ્રાયમિક શાળાના ધો. ૫-૬-૭ માટે) આ. ૨૬ થી ૦-૨-૦

૫. સરળ વ્યુત્પત્તિ જ્ઞાનપ્રકાશ—ભા. પ્રા. પુક આ. ૪ થી ૦-૬-૦ (૫-૬-૭ સોપડીનાં સંબંધોની વ્યુત્પત્તિ સહિત)

૬. નવું સરળ મુખ્યગણિત—(બાળવર્ગથી મા. ૫ સુધી) આ. ૧૬ થી ૦-૨-૦

૭. ગુજરાત પ્રાંતની જૂગાણવિધા આ. ૧૬ થી ૦-૧-૬

૮. ગુજરાતના સવળા ભગ્નીતા છુક્રોલદોને ત્યાંની મળમે.

મુખ્ય એજન્ટ—મેસર્સ એસ. બી. સાદની કેપનિ,

૬. પાનકાર તકિ—ન. અમરાવાદ.

પ્રિમચંદ કરમચંદ શાહ, ગોંડળના માજી ડે. એ. ઇ. મુ. કમકવંજ.

મં. સ. ૧૯૨૭ ના નવાં સુધારાં. અખ્યાસક્રમ મુજબ

ખહાર પડ્યાં છે । ખહાર પડ્યાં છે ।

આંબેજી મંગાવો.

નવીન પદ્ધતિ સ્વીકારનાં { પ્રાથમિક શાળાનાં } નવીન ચોખનાથી લખાએલાં

અંગ્રગણિત

[પદ્ધતિવિભાગ તથા અભ્યાસવિભાગ : શિક્ષકો સાર.]

ખાળયોથી { ભાગ ૧ હો } પુસ્તક ૧ હું :
શાળાના માટે { કિંમત રૂ. ૦-૭-૦ } પહેલા ધોરણ માટે

[પદ્ધતિવિભાગ : માત્ર શિક્ષકો સાર.]

પુસ્તક ૨ બું : { ભાગ ૨ બે } બીજા ધોરણ માટે.
પુસ્તક ૩ બું : { કિંમત રૂ. ૦-૮-૦ } ત્રીજા ધોરણ માટે.
પુસ્તક ૪ બું : { ચોથા ધોરણ માટે.

[અભ્યાસવિભાગ : માત્ર વિદ્યાર્થીઓ સાર.]

પુસ્તક ૨ બું : { ભાગ ૩ બે } બીજા ધોરણ માટે.
પુસ્તક ૩ બું : { કિંમત રૂ. ૦-૯-૦ } ત્રીજા ધોરણ માટે.
પુસ્તક ૪ બું : { ચોથા ધોરણ માટે.

: લેખક :

મોરીશંકર જટાશંકર લટ્ટ,	મોહનલાલ હરજીવન પંચોલી,
બી. એ. એસ. ટી. સી. ડી.	આસિ. ગારતર,
એડમિનિસ્ટ્રેટિવ ઓફિસર,	સિટિ હાઇસ્કૂલ,
મ્યુનિસિપલ સ્કૂલબોર્ડ, મુરત.	અમદાવાદ.

નમુનાની પત્રિકા મંગાવો : લખો.

મેનેજર, ધી ગુજરાત ઓરિએન્ટલ બુકડીપો,
રીવીશર, અમદાવાદ

સચિત્ર શબ્દચિત્ર

સાઇઝ ૨૨x૩૫

કિંમત ૧-૦-૦

આ શબ્દચિત્રથી ખાળક સમજાણુ પૂર્વકનું વાચન શીખી જાય છે. અર્થ વિનાનું વાચનજ ન હોય તેણે તેને સમજાય છે. આજની પ્રાથમિક શાળાની અર્થ વિનાનું વાચન વાંચવાની મોટી ફરિયાદ છે, તે શબ્દચિત્ર દ્વારા કરે છે. ઉપરાંત આજ ચિત્રોને કાર્ડ બોર્ડના કક્કડા ઉપર છપાવેલ છે. જે ખાળક ચિત્રની મદદથી વાંચી જઈ શકે છે. અગર તો તે થોડીએક શબ્દની ચિટ્ટી પેટીમાંથી લઈ જાય અને તેને લગતું ચિત્ર તેના ઉપર ગોઠવે કે જેથી તે સાચામાં સાચું વાચન વાંચી શકે છે અને આ કાર્ય કરવામાં તેને ખૂબ મજા પડે છે, ઉપરાંત તેનામાંથી રસ અને એકાગ્રતાનું દર્શન થાય છે.

તમારી શાળા માટે મંગાવો.—

નકશાની કિંમત	૧-૦-૦
શબ્દચિત્રની પેટી	૦-૧૦-૦
ચિત્ર અને શબ્દની પેટી	૦-૧૨-૦

જેયંદ તલકેશી એન્ડ સન્સ,
વઢવાણ સીટી.

કેળવણીખાતાએ મંજૂર કરેલાં

શાળાપયોગી પુસ્તકો

હરરાય અમુલખરાય દેસાઈ કૃત.	
*આરોગ્ય શિક્ષણ	૦-૮-૦
*આરોગ્ય શિક્ષિકા	૦-૫-૦
બાળવીર (સ્કાઉટ વિષે)	૦-૮-૦
કસરત અને હિંદુ	૦-૧૨-૦
ધરમાં અને બહાર	૦-૧૨-૦
રમવાની રમતો	
આરોગ્ય શિક્ષણ ભા. ૨	૦-૧-૬
બ્યાકરણ અવેશ ભા. ૧	૦-૮-૦
" " ભા. ૨	૦-૪-૦
નવીન દળથી લખાએલું	

બાળસાહિત્ય

મધુરદળ આખ્યાન	૦-૪-૦
બીમસાવર્ય	૦-૪-૦
વીર અખિમ-યુ અને મહાકાઠ	૦-૮-૦
અલાઉદ્દીન અને દેવતાઈ દીવો	૦-૪-૦
બાળસંગીતમાળા (હારમોનિયમ ગાયક)	૦-૮-૦
સાહિત્યાદર્શ	૧-૧૨-૦

ગોકળદાસ કુબેરદાસ મહેતા કૃત.	
અમદાવાદ શહેરની ભૂગોળ	૦-૨-૩
*સરળ ગુજરાત પ્રાંતની ભૂગોળ	૦-૪-૦
મુંબઈ હાલકો (દિંદુસ્તાન સહિત)	૦-૫-૦
સંવાદ સંચય	૦-૧૦-૦
બાળગીત	૦-૧-૦
બાળિકાગીત	૦-૧-૦
*શાળાપયોગી વાર્તાઓ	
ભા. ૧ નીચ આપતિ	૦-૩-૦
ગુજરાતના ઇતિહાસની સહેલી વાર્તા,	૦-૪-૦

હાલમાંજ

ટેકસ્ટબુક તરીકે મંજૂર થએલી સરળ

ગુજરાત પ્રાંતની ભૂગોળ

આયારમુધી બહાર પડેલી ભૂગોળોમાં આ પહેલી ભૂગોળ ટેક્સ્ટબુક તરીકે મંજૂર થએલી છે. બાળકો પોતાની મેળે વાંચી સમજ શકે તેવી ભાષા છે. આકર્ષક રંગીત નકશા સહિત ગુજરાતના દરેક જિલ્લાની હકીકત નવીન દળથી આપેલી છે.

ભરપુર કમિશન

વિ. વિ. સાથે જળાવરનું કેંદ્રોએ ચોડા વખત હિપરજ ચોપડીઓની દુકાન ફલાહી છે જેમાં પ્રાથમિક શાળાઓમાં ચાલતી દરેક જાતની ચોપડીઓ તથા કોપિ, ફોર્મ, નોટબુકો, રબર, પેન્સિલ, પુટ, કેપાસ, ફોલ્ડર, કાગળ વગેરે ધણાજ ફીદાયત ભાવથી અને ભરપુર કમિશનથી આપવામાં આવશે. દરેક શાળામાં ચાલતી ચોપડીઓનું લીસ્ટ કિમત તથા કમિશન જેવા અને સરખાવવા માટે આજેજ મંગાવી ખાત્રી કરો. ખીજેથી પુસ્તકો વગેરે ખરીદતાં પહેલાં હમારી મુલાકાત લેવા વિનવતી છે.

ચંદુલાલ મણીલાલ પરીખ

ખડાયતા બુકડીપો,

રીચરડા—અમદાવાદ.

રમણિક પી. કેઠારી

રીચરડા—અમદાવાદ.

* પાઠ્યપરતક તરીકે મંજૂર કરેલાં છે.

નવાં પુસ્તકો

મું. ઇ. કેળવણીખાતાએ પાઠ્યપુસ્તક તરીકે મંજૂર કર્યું છે.

વ્યાકરણના સહેલા પાઠો

પુસ્તક ૧

[વિષય-સાદરલાલ અમૃતલાલ દવે]

બી. એ. એસ. ટી. સી. ડી

વ્યાકરણો ઘણા લખાયા છે પરંતુ તેમાં વિદ્યાર્થીઓ રસ લઈ શકતા નથી; પરંતુ આ વ્યાકરણની રચના સરળતા અને સીધી એનાં સુદર છે તે બાળક મુશ્કેલી સિવાય આ કઠિન વિષય સહેલાઈથી ગ્રહણ કરી શકે છે. વિદ્યાર્થીઓનો બોલો સહેલો કરવા ખાતર આ વ્યાકરણ પહેલી તકે દરેક સ્કૂલોમાં લખાવ કરવું જોઈએ.

પુસ્તક ૧ હુ ૦-૩-૦

" ૨ જી ૦-૪-૦

મું. ઇ. સરકારી કેળવણીખાતાએ મંજૂર કરેલો

ગુજરાતી એટલાસ

પુસ્તક બૂગોળની વ્યાખ્યાઓના

નકશા—

ઐતિહાસિક ચાર નકશા

ઉપરાંત

લઘાઈ પછી ભૌગોલિક ચચેલા

દેશદેશો સાથે અને નવી દેશવે

નકશો સાથે આ છેલ્લામાં

છેલ્લો એટલાસ છે.

કિંમત ૦-૧૨-૦

છાંદરાચા માટે

વર્નાક્યુલર પ્રવેશક

આ પુસ્તકમાં વર્નાક્યુલર ફાઈનલ પરીક્ષાના બધા વિષયો વિસ્તારથી અને સરળ પદ્ધતિથી આપેલા છે. આજ સુધીના પ્રશ્નો આવી બધા છે. બીજાં જુની દબથી લખાએલાં અને અગુદ પુસ્તકો ખરીદવા કરતા આ પુસ્તક ખરીદી પરીક્ષા પહેલેજ વર્ષ પાસ કરી શકાશે.

કિંમત ૨-૨-૦ કમિશન સાર્.

વર્નાક્યુલર પ્રવેશકનો વધારો

(૧૯૦૦-૩૧ ના પ્રશ્નો) ૦-૪-૦

કન્યાઓ માટે

ફાઈનલ શિક્ષિકા

કન્યાઓની ફાઈનલ પરીક્ષા માટે

સંપૂર્ણ અવ્યાસક્રમને અનુસરી આ એકજ પુસ્તક તૈયાર થયેલું છે. આ પુસ્તકથી દરેકને મંતોષ થએલો છે. દરેક દરેક વિદ્યાર્થીનીઓએ પરીક્ષા પાસ થવા માટે આ પુસ્તક પહેલી તક ખરીદવું જરૂરનું છે. તેમાં આજ સુધીના પ્રશ્નો આવી બધા છે.

કિંમત ૧-૧૨-૦

હિંદનો સંપૂર્ણ ઇતિહાસ

પરીક્ષાની બદલાએલી પદ્ધતિ અનુસર તૈયાર કરવામાં આવેલો છાંદરાચો અને વિદ્યાર્થીનીઓના બધા વર્ષોના પ્રશ્નો સાથે આ ઇતિહાસ તૈયાર થએલો છે અને પાસ થવા માટે આ પુસ્તક પહેલી તકે ખરીદી લેવું માર્યું જરૂરનું છે.

કિંમત ૦-૧૨-૦

ગુજરાત સાહિત્ય મંદિર: રીચીંગ, અમદાવાદ

મુંબઈ, ઇલાહાબાદ સરકારી કેળવણીખાતાએ
તમા વિદ્યાર્થીઓનાં વિદ્યાભ્યાસ ઉપરથી
લેવાં મળે પ્રમાણિત (ગિરજા ૪ નાં મોટા)
દેશસ્થિત તરીકે મંજૂર કરેલું
અર્થાત્ સરકારે અનુસરીને નવીન
દિશા ધ્યાન રહે

સરળ આજ અંગ્રેજી
(ચોથા ધોરણ સુધીનું)

સ્વતંત્ર

બોગીલાલ કશપલાલ પટેલ,
બી. એ. એસ. ટી. સી. ટી.
અને

વલ્લભજી દયાળજી દેસાઈ, એસ. ટી. સી.

મુંબઈ ઇલાહાબાદ સરકારી કેળવણીખાતાએ
તમા વિદ્યાર્થીઓનાં વિદ્યાભ્યાસ ઉપરથી
લેવાં મળે પ્રમાણિત (ગિરજા ૪ નાં મોટા)
દેશસ્થિત તરીકે મંજૂર કરેલું

ગુજરાતનો સરળ ઇતિહાસ

કર્તા

અનુસુખરામ મણિજી કર દિવેદી
બી. એ. એસ. ટી. સી. ટી.

કિંમત ૦-૩-૦

મુંબઈ પરીક્ષા માટે યોગ્ય ઉપયોગી

હિંદો સરળ ઇતિહાસ

કર્તા-વલ્લભજી દયાળજી પટેલ, અને

મણિલાલ અમૃતલાલ ઠાકર.

કિંમત ૦-૧૨-૦

હાલના જમાનાને અનુસરી ઉત્તમ

રીતે શિક્ષણ આપવું હોય

તો વાંચો

આજઅભ્યાસ

અને

શિક્ષણ પદ્ધતિ

આ પુસ્તકમાં માનસંચાસન તેમજ
શિક્ષકશાસ્ત્રની ઉદ્દેશ્યો ઉલ્લી ટળની
શોધી મદદનાં રૂપેલી હાલના સરળ અને
સરળ રીતીમાં મુજબમાં આવી છે.

વેપાલ-મુંબઈ, ચોટસી એમ. એ

દેશસ્થિત-પ્રે. રા. પ્રેમિય કોલેજ

મુંબઈ ઇલાહાબાદ સરકારી કેળવણીખાતાએ
તમા વિદ્યાર્થીઓનાં વિદ્યાભ્યાસ ઉપરથી
લેવાં મળે પ્રમાણિત (ગિરજા ૪ નાં મોટા)
દેશસ્થિત તરીકે મંજૂર કરેલું

નવી સુધારેલી આદિતિ

ભરતખંડનો સરળ ઇતિહાસ

અને

રાજ્યવ્યવસ્થા

બનાવનાર

વિઠ્ઠલદાસ ધનંજીભાઈ પટેલ,

સુધારાવધારો કરનાર

મુળજીભાઈ હીરાલાલ ચોટસી

એમ. એ.

દેશસ્થિત-પ્રે. રા. પ્રેમિય કોલેજ, અમદાવાદ

પૃષ્ઠ ૪૦૦ કિંમત રૂ. ૧-૦-૦

તે. ક-નુની આદિતિ કિંમત ૦-૬-૦

વાળા એકરો તો વગી તે મળશે.

પ્રાયમિક શાળાના છૂટા તથા સાતમા

તથા માધ્યમિક શાળાના ચોથા

ધોરણ સાર

આરોગ્યવિજ્ઞાન પ્રવેશપોથી

કર્તા

પ્રીતમરાય પ્રજારાય દેસાઈ

બી. એ. એસ. ટી. સી. ટી.

કિંમત ૦-૬-૦

ગુજરાતી કન્વાસાળાના બીજા ધોરણથી

છૂટા ધોરણ સુધી

ગૃહવિજ્ઞાન પ્રવેશપોથી

કર્તા

પ્રીતમરાય પ્રજારાય દેસાઈ

બી. એ. એસ. ટી. સી. ટી.

એસ. બી. શાહની કંપની-પાનકેર તાલુકા-અમદાવાદ

Gujarat School Paper

ગુજરાત શાળાપત્ર

ઓગસ્ટ અને ૧૯૩૩

“તમા જમાનામાં તમા સુધારા અને પ્રગતિમાન માણસોની જરૂર પડે છે. દુનિયા આગળ વધે છે, અને તેથી આપણાં પાપ-દાંતાના વખતમાં જે રીતરિવાજ તથા હાલુનો ઉત્તમ ગણાતા દત્તા તે હવે નિરુપયોગી બીવડે છે, અને જરૂરજ આપણાં પુત્ર-પુત્રી સત્યની દૃઢ અને ધીમા વિકાસને લાંબે વધારે રાહા મોકલો, થોડો હાલની કરતાં વધારે સારી યોજના છી કાઢો.”

કેળવણીખાતાના હુકમથી
તંત્રી અને પ્રકાશક (ઓગસ્ટ ૧૯૨૬ થી)
મૂળજીભાઈ હીરાલાલ ચોકસી, એમ. એ.
હેડમાસ્ટર પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ.

(સર્વ હક સ્વાધીન રાખ્યા છે)

ધી “ડાયમંડ ન્યુઝિલી” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં પરીજ દેવીદાસ જનવાલે છાપ્યું.
સલાખાસ રોડ-અમદાવાદ.

અનુક્રમણિકા

મ. નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૧.	શિક્ષણમાં આંખનો ઉપયોગ...	૨૫૩
૨.	વિદ્યાર્થી જીવનમાં ઉપયોગી બાબતો...	૨૫૬
૩.	હોલ બાળક...	૨૬૧
૪.	પાઠમાં રસ...	૨૭૦
૫.	ભણકાના ભૂખતરંગ...	૨૭૪
૬.	નિર્મળ શિક્ષણ...	૨૭૭
૭.	બાળકો, પ્રત્યે આપાત્ત દુર્લભ...	૨૮૧
૮.	પાઠ્યપુસ્તક, ધનામ, લાપચેરી માટે મંજુર થયેલાં પુસ્તકો...	૨૮૪
૯.	મુખર્જી ધનાકાની ઉર્દુ શાળાઓ માટે મંજુર થયેલાં પુસ્તકો...	૨૮૭
૧૦.	ધનામપત્રક...	૨૯૪
૧૧.	ખાનગી ગણદેશખાતો...	૪૫

શાળાપયોગી સ્ટેકસ્ટબુક તરીકે મંજુર થયેલાં પુસ્તકો

- *૧. સરળ દેશીનામાની પદ્ધતિ આ. ૩૪ મી કિ. ૦-૫-૦
- *૨. સરળ કન્યાનામ આ. ૧ લી ૦-૨-૬
- *૩. સરળ ગુજરાતી બાળવ્યાકરણ—ભાગ પહેલો
(પ્રાયશિક્ષક શાળાનાં પોરણ ૪ માટે) આ. ૨૬ મી ૦-૨-૦
- *૪ સરળ ગુજરાતી બાળવ્યાકરણ—આ. ૨-૪ જો
(પ્રાયશિક્ષક શાળાનાં પો. ૫-૬-૭ માટે) આ. ૨૬ મી ૦-૫-૦
૫. સરળ વ્યુત્પત્તિ જ્ઞાનપ્રકાશ—આ. પ્રા. બુક આ. ૪થી ૦-૧-૦
(૫-૬-૭ ચોપડીનાં ચંદ્રોદની વ્યુત્પત્તિ સહિત)
૬. નવું સરળ મુખર્જી—(બાળવર્ગથી પો. ૫ સુધી)
આ. ૧૬ મી ૦-૨-૦
૭. ગુજરાત પ્રાંતની ભૂગોળવિદ્યા આ. ૧૬ મી ૦-૧-૬
૮. ગુજરાતના સમજા નાચીતા શુકસેલરોને લાંબી મળશે.
મુખ્ય એજન્ટ—મેસર્સ એસ. બી. શાહની કંપની,
૩. પાનકાર નદિ—મુ. અમદાવાદ.
- પ્રિમંચંદ કરમચંદ શાહ, ગોડગના ગાજી ૩. એ. ઇ. મુ. કંપનિંગ.

ગુજરાત સાઠાપત્ર

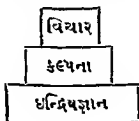
પુસ્તક ૭૨]

ઓગસ્ટ સને ૧૯૩૩

[અંક ૮

શિક્ષણમાં આંખનો ઉપયોગ

આપણા સર્વ જ્ઞાનનું મૂળ ઇન્દ્રિયજ્ઞાન છે. આપણા મનમાં જે કંઈ વિચાર કે જ્ઞાનથી ઉત્પન્ન થાય છે તેનો આધાર આપણને મળેલા ઇન્દ્રિયજ્ઞાન ઉપર હોય છે. કોઈપણ વિચારનું પૃથક્કરણ કરીશું તો આપણને તેના આધારરૂપ પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન મળી આવે છે. જે બાબતનું પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન હોતું નથી તેનો ખ્યાલ મગજમાં આવતો નથી. જે મનુષ્ય જન્મથી બહેરો હોય તેને કોઈપણ રીતે કઠોર કે કોમળ અવાજના ભેદનું જ્ઞાન થઈ શકશે નહિ; તેથી બાળકને જે પ્રથમ ઇન્દ્રિયજ્ઞાન મળે છે તેની મદદથી કલ્પનાનો વ્યાપાર ચાલે છે અને તે કલ્પનાની સામગ્રીમાંથી વિચારની ક્રિયા ઉદ્ભવે છે; એટલે મનુષ્યના જ્ઞાનના પાયારૂપ ઇન્દ્રિયજ્ઞાન છે. તેના ઉપર કલ્પનાનો એક મજલો ઢિલો કરવામાં આવે છે. પણ તેનું કદ નાનું હોય છે. વળી કલ્પનાના ઉપર વિચારનો એક મજલો તૈયાર કરવામાં આવે છે. નીચે પ્રમાણે આપણા જ્ઞાનનો આકૃતિદ્વારા ચદ-ઉત્તરતા પ્રમાણમાં ખ્યાલ આપી શકાય છે:—

વિચાર કરવા માટે ઉપર જણાવ્યા મુજબ આપણને ઇન્દ્રિયજ્ઞાન થાયું જરૂરનું છે. જેટલા પ્રમાણમાં પ્રત્યક્ષ અધુરું અને અચોક્કસ હોય છે, તેટલા પ્રમાણમાં વિચાર ખામીભરેલો હોય છે. આ કારણને લીધે બાળકને ચોક્કસ અને વિશેષ ઇન્દ્રિયજ્ઞાન આપવા માટે તેની કેળવણીમાં પદાર્થ-પાઠ અને સાદૃશ્યનાની યોજના ધરવામાં આવી છે. તેના જીવનમાં ઇન્દ્રિયજ્ઞાનની આટલી બધી અગત્ય છે, તેનો ખ્યાલ કેટલાક શિક્ષકોને નહિ હોવાથી તેમને મુખ્યત્વે શબ્દજ્ઞાન આપવામાં આવે છે. તેને લીધે તેનો જ્ઞાનસંવિકાસ અપૂર્ણ રહે છે અને તેની તર્કશક્તિ કુદિત થઈ જાય છે.

બાળકને જે ઇન્દ્રિયજ્ઞાન કુદરતી રીતે મળે છે, તેમાં આંખનો હિસ્સો ઘણો મોટો છે. આંખદ્વારા આપણને કોઈપણ વસ્તુના આકાર, રંગ, કદ તથા અંતરનું જ્ઞાન મળે છે. 'કેરી' જેવા પદાર્થના જ્ઞાનનું પૃથક્કરણ કરતાં જણાઈ આવે છે કે તેમાં આપણી જાણે ઇન્દ્રિયજ્ઞાનનો સમૃદ્ધ હોય છે. આંખ વડે તેનો લીલો રંગ, તેનો લંબગોળ આકાર, તેનું અમુક જાતનું કદ તથા તે આપણથી કેટલા અંતરે છે તે જાણીએ છીએ. કાન વડે તેના પડવાથી થતો અવાજ જાણવામાં આવે છે. નાકથી તેની મુગધ જણાય છે. સ્પર્શથી તેના લીસાપણાનો અનુભવ થાય છે અને તેને ખાવાથી તેની ખટાશ કે મિઠાશનું જ્ઞાન થાય છે. વળી તેને સ્નાયુ વડે દાખવાથી તે કંઈક નરમ છે એવું જ્ઞાન થાય છે. આ પ્રમાણે ઇન્દ્રિયોદ્વારા મળેલા મત્યક્ષેપના સમૃદ્ધને આપણે 'કેરી' એવું નામ આપીએ છીએ. તેને લીધે કુદરતના જુદા જુદા પદાર્થનું જ્ઞાન આપણને મળે છે; પણ તેમાં આંખના જ્ઞાનનો હિસ્સો ઘણો મોટો છે તે તરત જણાઈ આવે છે. આપણા જ્ઞાનનો લગભગ ટૂંક ભાગ નેત્રેન્દ્રિયોદ્વારા પ્રાપ્ત કરેલા જ્ઞાનનો હોય છે. જે વસ્તુ-રિધિતિ આવી હોય તો બાળકની આંખ કેળવીને તેને જેટલા પ્રમાણમાં વિશેષ જ્ઞાન મળે તેવો પ્રયત્ન દરેક શિક્ષકે કરવો જોઈએ. કુદરતી નિયમ મુજબ તો બાળકને આરંભમાં જેમ બને તેમ વધારે પ્રમાણમાં સુરેખ અને સાફ પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન મળે તેવી-ગોઠવણ કરવી જોઈએ. કેટલાક શિક્ષકો બાળક પાસે નાનપણથી વધારે વંચાવવા ઇચ્છે છે તે જૂલમરેહું છે. શબ્દ-જ્ઞાનનો આધાર પ્રત્યક્ષજ્ઞાન ઉપર હોય છે, તેથી તેને પ્રથમ તો આંખ. કાન, સ્પર્શ, દાઘ વગેરે ઇન્દ્રિયોદ્વારા સાચા પ્રમાણમાં જ્ઞાન આપવું જોઈએ અને શબ્દજ્ઞાન તેને પાછળથી મળવું જોઈએ. જે બાળકને શબ્દજ્ઞાન બહુ વહેંચું મળે છે તો તેનો મનોવિકાસ અટકી જાય છે અને તેના મગજમાં જે ખ્યાલ આવે છે તે અપૂર્ણ અને જૂલભરેલો હોય છે.

બાળકની આંખ કેળવવા માટે જુદા જુદા સાધનનો ઉપયોગ કરવાની જરૂર છે. તેને જે કંઈ પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન મળ્યું હોય છે તે ખામીવાળું હોય છે. તેને વધારે સ્પષ્ટ અને સચોટ કરવા માટે પાઠ્યનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ. તેવા પદાર્થો માટે કંઈ ઝાઝું ખર્ચ કરવું પડતું નથી. જે શિક્ષક ઉત્સાહી હોય છે તો તેવાં સાધન સહેજમાં તે તૈયાર કરી શકે છે.

બાળકના મગજ ઉપર આંખદ્વારા જે છાપ પડે છે તે સચોટ અને સ્પષ્ટ હોય છે. અમુક બાબત સાંભળવા કરતાં જોવાથી તે તરત યાદ રહી શકે છે; તેથી શિક્ષણમાં જોમ અને તેમ આંખનો વિશેષ ઉપયોગ કરવો જોઈએ. જો અને તો પ્રથમ વસ્તુદ્વારા તેને જ્ઞાન આપવું. દા, નદી વિશે શીખવવાનું હોય તો ત્યાં લઈ જઈ પાસે વહેતી નદી બતાવવી. જો તે ન અને તો તેનો નમુનો બનાવી તેનો ખ્યાલ તેને આપવો. જો તે પણ ન બની શકે તો તેનું ચિત્ર બતાવવું. ચિત્રના અભાવે કાળા પાટીઆ ઉપર અમુક આકૃતિ દોરી નદીનો ખ્યાલ ઉત્પન્ન કરવો. જે શિક્ષકને કા. પા. બપરવાની ઇચ્છા ન થાય તો તેણે શબ્દવર્ણનથી તેનો ખ્યાલ આપવો; પણ તેવું જ્ઞાન ધણું અચોક્કસ અને અપૂર્ણ હોય છે, તેથી વસ્તુ, નમુનો, ચિત્ર, આકૃતિ અને શબ્દ એ બાળકને જ્ઞાન આપવાનાં સાધન છે. તેના ઉત્તરતા પ્રમાણમાં જ્ઞાનની સ્પષ્ટતા તથા સચોટતા રહેલી છે. જ્ઞાન આપવાનું હલકામાં હલકું સાધન શબ્દ છે અને તેનો ઉપયોગ ધણુ મોટા પ્રમાણમાં થાય છે. અલબત્ત દરેક પ્રસંગે સાધનનો ઉપયોગ કરવાની જરૂર નથી, પણ બાળકને તો પ્રથમ તેવા જ્ઞાનની ખાસ જરૂર છે. મોટી ઉંમરના વિદ્યાર્થીઓ શબ્દજ્ઞાન વડે તેવી વસ્તુનો ખ્યાલ મગજમાં ઉપજાવી શકે છે, પણ તેનો આધાર તેને નાનપણમાં મળેલા પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન ઉપર રહે છે. ધણી વખત ખુદ વસ્તુ કે નમુનો મળી શકતાં નથી. તેવે પ્રસંગે શિક્ષકે ચિત્રનો ઉપયોગ કરવો. તેના અભાવે તેણે અવશ્ય કાળા પાટીઆનો ઉપયોગ કરી આકૃતિદ્વારા બાળકને સગજથી પાડવી જોઈએ. અંગગણિતમાં અમૂર્ત બાબતો વિદ્યાર્થીને સમજાવવાની હોય છે તો તે માટે અંખ્યાશિક્ષણ હોય તો કાંકરા કે બીજા પદાર્થનો ઉપયોગ સહેજમાં થઈ શકે છે. અપૂર્ણતાના ખ્યાલ માટે આકૃતિ દોરવાની જરૂર છે. તેનાથી તેનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ તેને આવે છે. આવી આવી ધણી બાબતો છે કે જે આંખનો ઉપયોગ કરી સચોટ રીતે શીખવી શકાય છે.

શબ્દ જ્ઞાન એ જ્ઞાન આપવાનું હલકામાં હલકું સાધન છે, પણ આપણે મુખ્યત્વે તેનો જ ઉપયોગ કરીએ છીએ; તેથી આપણાં બાળકોની અવ-

લોકન શક્તિ જોઈએ તેવી રીતે ખીલતી નથી. વળી તેને વસ્તુનો ઘણો જાણો ખ્યાલ આવવાથી તેની કલ્પનાશક્તિ મંદ પડી જાય છે. કોઈપણ વસ્તુના સ્વરૂપ ખ્યાલ માટે પ્રથમ તેને પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન મળવું જોઈએ. આ જ્ઞાનના અભાવે તેના મનનો વિકાસ અપૂર્ણ રહે છે. આ કારણને લીધે ઉપર જણાવ્યા મુજબ દરેક શિક્ષકે ખાસ કરીને બાળશિક્ષણમાં જોટલો અને તેટલો આખનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ.

વિદ્યાર્થી જીવનમાં ઉપયોગી બાબતો*

જે ખરો વિદ્યાર્થી છે તેને મન તો વિદ્યા એજ તેનો અર્થ છે; એટલે વિદ્યા એજ તેનું જીવન છે. કુદરતે તે અવસ્થામાં વિદ્યાર્થીની જિજ્ઞાસા તીવ્ર રાખેલી હોય છે. જે નવું નવું જાણવાની વૃત્તિ સતેજ હોય છે તો જુદી જાનનું જ્ઞાન મેળવવાની ઇચ્છા લાંબા સમય સુધી ચાલુ રહે છે. જ્યારે તેવું જાણવાની વૃત્તિ મંદ પડે છે, ત્યારે વિશેષ જ્ઞાન મેળવવાનું કરવાનું મન ધરું નથી. જ્ઞાનનો જે કંઈ સંગ્રહ તેણે પ્રથમ કર્યો હોય છે તે ઉપર તેનો નિર્ભરતા રહે છે. જે તેના જ્ઞાનની સામગ્રી ઓછી હોય છે તો તે ટુંકા વખતમાં ખુટી જાય છે અને તેના જુના વિચારો ઉપર તેને આધાર રાખવા પડે છે. આ કારણને લીધે દરેક વિદ્યાર્થીએ કોઈપણ પ્રકારે દુઃખ વેડીને પણ સારા પ્રમાણમાં વિદ્યા મેળવવાનું ધ્યેય રાખવું જોઈએ. જેમ પાછી કોઠીએ જ્ઞાન ચક્રતા નથી તેમ ૨૫ વરસ થયા બાદ નવું જ્ઞાન મેળવવાની વૃત્તિ મંદ પડી જાય છે. આ અવસ્થામાં તેણે જે કંઈ જ્ઞાન મેળવ્યું હોય છે તેની મદદ વડે તે વિચાર કરી શકે છે; પણ કોઈ બાબતની નવી દૃષ્ટિ રાખવાને તેને ઘણીવાર લાગે છે અને ઘણી વખત તો તે બાબત તેના મગજમાં ઊતરતી પણ નથી. આ ઉપરથી સદજ જણાય છે કે વિદ્યાર્થી-અવસ્થાનો સદુપયોગ કરી દરેકે જુદા જુદા વિષયોનું સારા પ્રમાણમાં જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું જોઈએ.

વિદ્યા—સારી વિદ્યા મેળવવી એ ઘણી કઠણ બાબત છે. તેને માટે ઘણું તપ, આદરવું પડે છે, એટલે જૂન, દુઃખ વગેરે સહન કરવું પડે છે; પણ જેને વિદ્યાનુરાગ છે તેને તે કંઈ લાગતું નથી; કારણકે વિદ્યાનુરાગો ન સુખં ન નિદ્રા. તેનું સર્વથા વિદ્યારૂપ ધન હોવાથી તેના મનની એટલી

* મુંબઈની ફેલોશિપ સંસ્થામાં તા. ૧૦-૬-૩૩ ને રાત્ર વિદ્યાર્થી સમક્ષ આપેલું બાંધણું સુધારાવધારા સાથે.

અધી ઉતકંઠા હોય છે કે ખાવું, પીવું વગેરે મોજમજામાં તેનું ચિત્ત હોતું નથી. તે તો અહોનિશ નવું નવું જ્ઞાન મેળવવા મચ્છો રહે છે. ત્યાંસુધી વિદ્યાર્થીનું ચિત્ત કેવળ વિદ્યા પ્રાપ્ત કરવામાં મગ્ન થાય નહિ ત્યાંસુધી તેને ખરું જ્ઞાન મળતું નથી. વળી જ્ઞાનામૃત મોજન એ વચનનો તો અનુભવ ભાગ્યેજ મળી શકે છે. આની માથે બીજી એક આપત સારી પેઠે આદ્ય રાખવી જોઈએ કે કુદરત આપણને કાર્ષ્ણ્ય વસ્તુ ગદ્ગત આપતી નથી. તંદુરસ્તી, પૈસો, યશ, જ્ઞાન વગેરે મેળવવા માટે તનતોડ મહેનત કરવામાં આવે છે તો તે મળી શકે છે. કુદરત આપણને જે કંઈ આપે છે તેને માટે તે અમુક પ્રકારની બદલાની અગોક્ષા રાખે છે. જે આપણે તંદુરસ્ત રહેવું હોય તો ખાવાપીવામાં મિત રહેવું જોઈએ. હવા, કસરત વગેરે આરોગ્ય સાચવવાના નિયમોનું સખત પાલન કરવું જોઈએ. ત્યાંસુધી સંયમદ્વારા કુદરતના નિયમો પ્રમાણે જીવન ગુમરવામાં આવતું નથી, ત્યાંસુધી સારી તંદુરસ્તી મેળવવાની આશા રાખવી એ વ્યર્થ છે. તેજ પ્રમાણે જ્ઞાન મેળવવા માટે ઉગ્ર તપ આદરવાની જરૂર છે. મોજશોખની ચીજોમાંથી મનને પાછું ખેંચી લઈ સાદું જીવન ગાળવાનો દૃઢ નિશ્ચય થવો જોઈએ. ત્યાંસુધી અનેક ખીનજરૂરી આપતોમાં મનની શક્તિ વ્યર્થ થઈ તેના દુર્બલ થાય છે, ત્યાંસુધી ચિત્તની એકાગ્રતા થઈ શકતી નથી અને તે સિવાય કાર્ષ્ણ્ય જાતના સંસ્કાર મન ઉપર અસર કરી શકતા નથી; તેથી વિદ્યાર્થીઓએ જ્ઞાન મેળવવામાં જ ચિત્ત એટાડી ઉંચા પ્રકારના જ્ઞાનનો સંગ્રહ કરવો જોઈએ.

દરેક વિદ્યાર્થીની આલસાપા હિંચી હોવી જોઈએ. જેમ અને તેમ જીવનનો આદર્શ હિંચો રાખવાની જરૂર છે. જેટલા પ્રમાણમાં જીવનની ભાવના હિંચી હોય છે તેટલા પ્રમાણમાં આપણું જીવન ઉચ્ચતર બને છે. સારી ભાવના વગરનું જીવન એ સુકાન વગરના વહાણના જેવું છે. જે વસ્તુઓ આપણે મેળવવાની છે તે તરફજ આપણા જીવનનું ધ્યેય હોવું જોઈએ અને તેને અનુસરી આપણું ચારિત્ર ધરાવું જોઈએ. એક અંગ્રેજ કવિએ કહ્યું છે કે “તાં વર્તન નમ્રતાવાળું હોવું જોઈએ, તારી અલિસાપા હિંચી હોવી જોઈએ, કારણકે જે મનુષ્ય આકાશમાં તીર ફેંકવાની ઇચ્છા રાખે છે તેનું તીર, ખીજે માણસ જે ઝાડ ઉપરજ તીર ફેંકવાનું ઇચ્છે છે તેના કરતાં વધારે ઉંચે જઈ શકે છે.” વિદ્યાર્થીઓએ જ્ઞાન અને ચરિત્ર સંબંધી હિંચી ભાવના રાખવી જોઈએ. તેના પ્રેરક બળ વડેજ તે આગળ ઉપર પ્રગતિ કરી શકે છે. સંસારની અનેક ઉપાધિ અને લાલચોથી

ખાસ જરૂર છે. વિદ્યાર્થી જીવનમાં આદર્શવિદ્યાર્થીની અનિયમિતતાને લીધે શરીરના બાંધા નિર્બળ કે નાલુક થઈ જાય છે. દરેક વિદ્યાર્થીના શરીરનો બાંધો બરાબર ખીણવો જોઈએ અને તેની સાથે તેનામાં શુષ્ક, દુઃખ તથા શુષ્ક, તરસ વગેરે અવસ્થાો વેડવાની તિનિ ન હોવી જોઈએ.

- જુદાના વિકાસનો આધાર જ્ઞાન ઉપર રહે છે. જ્ઞાનપટે આપણી સ્વદેશ વાસના તૃપ્ત થાય છે અને જુદા વસ્તુ ધાય છે. હાલમાં જ્ઞાન મેળવવા માટે વાચન અને અભ્યાસ એ ધા ! ઉપયોગી સાધન ગણાય છે. પુસ્તકોમાં સંગ્રહિત વિચાર અભ્યાસદ્વારા આપણા પોતાના કરવા એ વાચનનો હેતુ છે અને તે ઉદ્દેશને અનુસરી શાળા, પાઠશાળામાં અમુક પાઠ્ય પુસ્તકો નક્કી કરવામાં આવે છે, તેથી કોઈ પણ પુસ્તકનો કેવી રીતે અભ્યાસ કરવો તે હવે આપણે જોઈએ.

દરેક જણે કોઈપણ ચોપડી વાંચતાં પહેલાં તે શા માટે વાંચવાની છે તેનો જરૂર વિચાર કરવો જોઈએ. જે કોઈ પુસ્તક હાથમાં આવ્યું કે તે વાંચ્યા કરવું એ જ્ઞાન મેળવવાનો સરળ માર્ગ નથી. નાઈ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા માટે તો પ્રથમ વાચકના મનમાં વાચનનો હેતુ સ્પષ્ટ હોવો જોઈએ. અમુક પુસ્તકનો અભ્યાસ તેના જીવનના આદર્શને અનુકૂળ કે પ્રતિકૂળ તેના નિશ્ચય તેણે કરવો જોઈએ. ત્યારે આપણે અમુક પુસ્તક હાથપૂર્વક વાંચીએ છીએ ત્યારે તેમાં આપણને સારો રસ પડે છે, કારણકે તે વાંચવાને મન આતુર હોવાથી નવી બાબતો જુના જ્ઞાન સાથે જોડાઈ જાય છે. જે બાબતો તેને કામની નથી, તે ઉપર લક્ષ નહિ આપવાથી તેના ઉપયોગી મુદ્દા ઉપર ધ્યાન આપવાથી તે વધારે સારું ચિત્ત એકાગ્ર કરી શકે છે. કોઈપણ પુસ્તકનું વાચન શરૂ કરતાં પહેલાં લેખકને 'તેમાં શું કહેવાનું છે' તેનો વિચાર તેની અનુકૂળતા, ગયાળું તથા પ્રસ્તાવના ઉપરથી પ્રથમ કરવાની જરૂર છે. તેણે જે દૃષ્ટિથી પુસ્તક લખ્યું હોય તે દૃષ્ટિ પ્રથમ પ્રાપ્ત કરવાની ખાસ જરૂર છે, કારણકે તે ધ્યાનમાં રાખવાથી તેના લખવાનો આશય ઝટ મદલ થઈ શકે છે. વળી તે વિષય મંજૂરી આપણે શું શું જાણીએ છીએ તેનું સરવૈયું આપણે તૈયાર કરી રાખવું જોઈએ. હવે વાચતી વખતે લેખક ક્યો નવો વિચાર આપણી આગળ રજુ કરે છે તે લક્ષમાં રાખવું જોઈએ. તેના સમર્થનમાં તે કઈ કઈ દલીલો આપે છે તથા તેની સમજુતી માટે કયા કયા દૃષ્ટાંત તથા વિગતો રજુ કરે છે તેની તુલના તે વખતે કરવી જોઈએ. આખું એ પુસ્તક આ દૃષ્ટિથી વાંચવાથી ઘણો લાભ થાય છે. સૌ પુસ્તકો ગમે તેમ વાંચવાં તેના કરતાં દસ પુસ્તકનો સારો અભ્યાસ કરવો એ વધારે

માનકર્તા થઈ પડે છે. થોડું પ્રભુ સંગીન જ્ઞાન જીવનમાં ઉપયોગી થઈ પડે છે. જે કંઈ વાંચવામાં આવે તે આપણા જ્ઞાનરૂપી ચોકઠામાં ચોગ્ય રીતે ગોઠવાઈ જવું જોઈએ કે તેનો બ્યારે ખપ પડે ત્યારે ઉપયોગ થઈ શકે.

દરેક પુસ્તકનું વાચન હેતુપૂર્વક કરવું જોઈએ એ ધણી અગત્યની બાબત છે, એ ઉપરના વિવેચન ઉપરથી સ્પષ્ટ થયું હશે. કોઈપણ એક પુસ્તક વાંચવાથી સંતોષ માનવો નહિ. અમુક વિષય ઉપર એક લેખકે જે દૃષ્ટિ રજુ કરી હોય તે કંઈ સર્વોચ્ચે સત્ય હોતી નથી. તેના જેવા બીજા લેખકોએ શું શું લખ્યું છે તે જાણવાની ત્રિસાસા વિદ્યાર્થીનામાં હોવી જોઈએ. હુંકામાં તેણે તે તે વિષયને લગતાં બીજાં પુસ્તકો વાંચી તેના જ્ઞાનની સામગ્રીમાં સારો વધારો કરવો જોઈએ. પુસ્તકના વાચન થયા પછી તેમાંની હકીકતનું તારત્મ્ય કાઢવાની જરૂર છે. તેમાંની બધી હકીકત સરખી રીતે ઉપયોગી હોતી નથી. જે બાબતો ખાસ જરૂરની હોય તે વિચારપૂર્વક તારવી કાઢવી જોઈએ. જે વિગતો હોય તે મૂકી દેવી, કારણ કે નકામી વિગતો યાદ રાખવાથી મગજ ઉપરનો બોજો વધે છે. મુખ્ય મુદ્દા યાદ રાખવાથી તે વિષયનું જ્ઞાન સાફ થાય છે. આ કારણને લીધે જરૂરી અને બીજાં જરૂરી હકીકતો તદ્દાવત ધ્યાનમાં રાખી મુખ્ય વિચાર મનમાં ઠસાવવા જોઈએ.

પુસ્તકનું હેતુપૂર્વક વાચન થયું, તેને લગતાં બીજાં પુસ્તકો વાંચ્યા તેમજ તેમાંથી અગત્યની બાબતોની તારવણી કરી, પણ ત્યાંસુધી તેની મારામારતાનો વિચાર થાય નહિ ત્યાંસુધી તે ખરૂં જ્ઞાન છે એમ કહેવાય નહિ; તેથી દરેક વાચકે વાંચીને તે સંબંધી વિચાર કરવો જોઈએ, એટલે તેના સત્ય સંબંધી વિવેક કરવો જોઈએ. તે સંબંધી તેના જે વિચાર હોય તે રજુ કરી તેની ટીકા કરવી અને આવા સંઘટનદ્વારા તેણે તેનું જ્ઞાન સંગીન બનાવવું. ત્યાંસુધી વાંચેલી બાબતો ઉપર તેના વ્યક્તિત્વની છાપ પડતી નથી ત્યાંસુધી તે જ્ઞાન તેનું પોતાનું થતું નથી. લેખકનો અમુક બાબત સંબંધી ગમે તેવો વિચાર હોય પણ આપણે આપણી વિચારદૃષ્ટિથી તેની તુલના કરવી જોઈએ. ત્યાંસુધી પુસ્તકમાંના વિચારની પરીક્ષા કરવામાં આવતી નથી ત્યાંસુધી આપણું જ્ઞાન ઉપલબ્ધિ રહે છે; તેથી વાચકે તેની કસોટી કાઢી તે વિચારને ગ્રહણ કરવો જોઈએ.

વિદ્યાર્થી જે કંઈ વાંચે તેને સારી પેઠે યાદ રાખવાનું છે. જો આગળ વાંચવામાં આવે અને પાછળ ભૂલી જવાય તો તેના વાચનથી કંઈ પણ ફાલ થતો નથી, તેથી તેણે વાંચેલી બાબત યાદ રાખવાને પ્રયત્ન કરવો

જોઈએ. તેને માટે ઉપર જણાવ્યા મુજબ મુખ્ય બાબતો ઉપરજ વિશેષ ધ્યાન આપી તે યાદ રાખવી એ જરૂરી બાબત છે.

વાચનના સંબંધમાં એક અગત્યની બાબત એ છે કે તેણે જે વિચાર સંપાદન કર્યો હોય તેનો ઉપયોગ તેણે જીવનમાં કરવો જોઈએ. ન્યાંમુધી મગજમાં સંસ્કાર પડી રહે છે ત્યાંમુધી જીવન સુધરતું નથી. સંસ્કારનો ક્રિયામાં ઉપયોગ થવાની જરૂર છે. ન્યારે અમુક વિચારનો ઉપયોગ થાય છે ત્યારે તે વધારે સ્પષ્ટ અને સચોટ થાય છે. વિદ્યાર્થીએ વાંચેલી બાબત કાં તો વાર્તાલાપ, વાદવિવાદ કે લખાને પાડી કરવી જોઈએ. ન્યાંમુધી વિચારો અનુલવની બ્રૂમિકામાં આવતા નથી ત્યાંમુધી તે પરિપક્વ થતા નથી; તેથી વાચનની સાથે તેમાંના વિચારનો ક્રિયામાં અમલ કરવાની ખાસ જરૂર છે.

શરીર અને બુદ્ધિનો વિકાસ કેવી રીતે થાય તે જોયા પછી સૌથી વધારે અગત્યની બાબત ઉપર લક્ષ આપવાની છે અને તે હૃદયની કેળવણીની છે. હૃદયમાં દયા, આદ્રતા, પ્રેમ, વગેરે લાગણીનો સમાવેશ થાય છે. ન્યાંમુધી મનુષ્યના હૃદયનો વિસ્તાર થતો નથી ત્યાંમુધી તે મનુષ્યત્વ અનુભવી શકતો નથી. દૃઢ અને કસાએલા શરીરવાળો મનુષ્ય મલ્લ જેવો બળવાન હોય, વળી તેની બુદ્ધિ તીવ્ર અને તર્કશિદ્ધ હોય, પણ જો આ બંને શક્તિનો ઉપયોગ બીજાને હેરાન કરવામાં કે કસાવવા માટે કરવામાં આવે તો તે આસુરી વૃત્તિ છે એમાં કંઈ સંદેહ રહેતો નથી. તેવી વૃત્તિને કાણુમાં રાખી સુધારવાને માટે બીજા નિયામક વિચાર અને લાગણીની જરૂર છે અને તે પ્રેમ, અહિંસા, સેવા વગેરે જનતાની એકતાના ગુણો છે. તેને માટે શાળા કે પાઠશાળામાં ખાસ પ્રયત્ન કરવાની જરૂર છે. રાક્ષસી બુદ્ધિને સંયમમાં રાખવા માટે હૃદયના ગુણ કેળવવા જોઈએ. ન્યારે આ ત્રણે શક્તિનો યોગ્ય પ્રમાણમાં વિકાસ થાય છે, ત્યારે તે તેનું મનુષ્યત્વ અનુભવી શકે છે અને તેના જીવનનો હેતુ સિદ્ધ કરી શકે છે.

ઠોઠ બાળક

વર્ગશિક્ષણનો એક સામાન્ય દોષ એ છે કે વર્ગના દરેક બાળકની માનસિક શક્તિ સામાન્ય રીતે એકસરખી સ્વીકારવામાં આવે છે, અને એ માન્યતાને લીધે બાળકનું વ્યક્તિત્વ ધ્યાનમાં લેવામાં આવતું નથી. પણ દરેક અનુભવી શિક્ષકનો અંગત અનુભવ હોય છે કે કોઈપણ બે બાળકની શક્તિ

તે એક બાળકને માટે યોજવામાં આવી અને ગણિતનાં. સાદાં કોષ્ટકોના આધારે સદા દાખલા પણ ગણવા આપવામાં આવ્યા. કામમાં તેને રસ પડે એવા ઉપાય લીધા. વર્ગશિક્ષણ વખતે તેને આગલી દરોજમાં બેસાડવામાં આવ્યો. આમ બાર મહીના સુધી તેના ઉપર ખાસ દેખરેખ રાખવામાં આવી અને પરિણામ એ આવ્યું કે તેટલી મુદતમાં તે બીજા છોકરા-ઓની સાથે ચર્ધ ગયો.

શાળામાં બાળકનું આરોગ્ય એ પહેલી ધ્યાનમાં રાખવાની બાબત છે. તેમાં માત્રાપ તેમજ શિક્ષક એ બંનેનો સરખો જવાબદારી છે. ઘરમાં બાળકના રોગ કેટલીક વખત ધ્યાન આપ્યા વિના વધી પડે છે અને શારીરિક બોડખાંપણ રહી જાય છે. સળેખમ, ઉધરસ, ચાકુ તાવ વગેરે વ્યાધિઓ બાળકને ઘણું તુકસાન કરે છે, એટલા માટે એવાં દરોજના ખાસ છક્કાર પાસે પહેલી તકે બાળકને લઈ જઈ ચિકિત્સા કરાવી ઉપાય લેવા નોંધે. શાળામાં પણ શિક્ષકે હરવખત બાળકના શરીરની તપાસ કરવી નોંધે. દાહમાં કેટલીએક શાળામાં દાકતરી તપાસ થાય છે પણ વરસમાં એકાદ બે વાર તેવી તપાસથી દર્દી લાભ થતો નથી. શિક્ષકે બાળકની જે કાંઈ બોડખાંપણ જણાય તેના તાકાદે રિપોર્ટ કરી શાળા તરફથી આપતા ઉપાય લેવાયવા નોંધે, અને બાળકને યોગ્ય-વ્યક્તિગત શિક્ષણ આપી તેને બીજાં બાળકોના સાથે રાખવા નોંધે.

ગરિબાઈ:—બાળકની તંદુરસ્તી બગડવાનાં અને પાછળ પડી જવાનાં બીજાં મારખામા ગરિબાઈ પણ કારણ છે. આથી એમ ન સમજવું કે ગરીબ માત્રાપના બાળકો બુદ્ધિ વિનાનાં હોય છે. એવાં ઘણા પ્રસિદ્ધ દાખલા મળી આવે છે કે તેવાં માત્રાપનાં બાળકો અસાધારણ બુદ્ધિવાળાં નીવડ્યા છે. અહીં સામાન્ય રીતે ગરિબાઈનો કારણરૂપે ઉલ્લેખ કરવામાં આવે છે, એટલે કે ગરિબાઈને લીધે બાળકના વિકાસમાં શારીરિક વિકાસ અર્થે જે ખોરાકનાં પૌષ્ટિક તત્વોની જરૂર છે તે બાળકના આહારમાં મળી શકે નહિ, અને એથી તેના શરીરનો વિકાસ થતો અટકે. આપણા ખોરાકમાં દૂધ, ઘી, ઘઉં અને તાજા શાકભાજી એ ઘણી અગત્યની વસ્તુઓ છે, પણ ગરીબ બાળકને આ મળી શકે નહિ એથી શરીર નબળું રહે છે. વળી માત્રાપના અનાનને લીધે બાળકની ખાસ નબળાઈમાં કયા ખાસ ખોરાકની જરૂર છે તે સમજાવામાં આવતું નથી અને કદાચ સમજવામાં આવે તો ગરિબાઈને લીધે માત્રાપની તેવો ખોરાક બાળકને આપી શકતો નથી. ગરિબાઈ અને પછતપણને કંઈ સંબંધ છે તે જણવા માટે એક વખત એક કોઠો તૈયાર

અન્યએ જોવું જોઈએ કે વર્ગમાં બાળકને બેસવાને માટે પુરતી જગ્યા છે. આ બાળક ધ્યાનમાં નહિ રહેવાથી બાળકે એક બીજાને અડીને સંક્રમણને બેસે છે અને તેથી છુટથી શરીરનું દહનચક્રન ચતું નથી. બાળકના શરીરના દહનચક્રનથી લોહી શુદ્ધ થાય છે અને તેની અસર મગજના સ્નાયુઓ ઉપર થાય છે. વળી વર્ગમાં જોઈએ તે કરતાં વધારે બાળકે બેસાડવાથી દશમાં કાર્બોનિક એસિડ વધારે થાય છે અને તે પણ શરીરને નુકસાન કરે છે. દાહના જગ્યામાં બાળકને પાટલીઓ ઉપર બેસાડવામાં આવે છે. આથી જગ્યાનો અભાવ વધી પડે છે અને તે ઉપરાંત એક પાટલી પર ત્રણ ચાર બાળકે બેસે છે, એટલે તેઓ જઠરાઈ જાય છે. બાળક પાસે પાસે બેસવાથી શરીરની હિલચાલના અભાવે બાળકને કંટાળા આવે છે અને તે ધ્યાન આપી શકતું નથી, અને 'પછાત' રહી જાય છે. વર્ગના ચોરસમાં પ્રકાશ ફેલી રીતે આવે છે તે પણ જોવું જોઈએ. ડા. પા. ની ગોઠવણ, સિફ્ટની બેઠક, આ બધી વ્યવસ્થા ઉપર બારીક ધ્યાન આપવાની જરૂર છે. વળી કુદરતી ખોડવાળાં બાળકને કે માનસિક ખોડવાળાં બાળકને એવી રીતે બેસાડવાં જોઈએ કે તેની ખોડ તેને જોગ અને તેમ ઓછી નુકસાન કરતો થઈ પડે. દા. તરીકે, બહેકે બાળક હોય તો તેને ખાસ આગળ બેસાડી તે માંભળી શકે તેવી ગોઠવણ કરવી જોઈએ. તેવીજ રીતે આંખ નબળી હોય તેવાં બાળકોની ખાનુ તેવી રીતે સંભાળ રાખવી જોઈએ. આવી કાળજી રાખવાથી શારીરિક ખોડખાપણને લીધે ચતું નુકસાન આપણે અટકાવી અથવા તે ઓછું કરી શકીએ છીએ.

માનસિક નબળાઈ:—આવી બનતી નબળાઈ ઘણા પ્રકારની હોય છે. ચંચળતા, બેધ્યાન, બેપરવા, સાહન, આળસ, મંદતા, મિઝબ, ચોર સ્વભાવ, બીજને નુકસાન કરવાની આદત, વગેરે માનસિક વ્યાધિઓ છે, અને એને લીધે બાળક પછાત પડી જાય છે. બાળકનો સ્વભાવ ચંચળ હોય છે, એટલે કે તે એકજ કાર્યમાં લાભો વખત સુધી ગુંથાઈ રહી શકતું નથી. આવા સ્વભાવને યોગ્ય દિશામાં વળવો એ શિક્ષકનું કર્તવ્ય છે. ચંચળતા ધણે લાગે ‘રસ’ ના અભાવે આવે છે. વારંવાર મન કયાં છતાં જો તેના સ્વભાવની ચંચળતા ન મટે તો તેને માટે ખાસ ઉપાય લેવો જોઈએ; કારણ કે એવા સ્વભાવને લઈને બાળક વર્ગશિક્ષણમાં પાઠ્ય રહી જાય છે અને પરિણામે તેને અભાવો કે અણગમો આવે છે, અને તે આગળ વધતું ચાટકી પડે છે. તેવીજ રીત બીજા ઉપર જણાવેલા માનસિક વ્યાધિઓને લઈને બાળક આગળ વધી શકતું નથી. કેટલાંક બાળક વર્ગમાં ધ્યાન આપી શકતાં નથી, કેટલાંક બેપરવા રહે છે, કેટલાંક અતિશય સાહસિક બની જાય છે. આ બધાં બાળકોની માનસિક શક્તિનું માળાપે તેમજ શિક્ષકે અવલોકન કરવું જોઈએ. આપણે ત્યાં શિક્ષકો તેમજ માળાપો બાળકના આવા માનસિક વ્યાધિ તરફ દુર્લક્ષ રાખે છે તે એક દોષગીરીભરેલી બાબત છે, કારણ કે જો પ્રથમથી તેવા વ્યાધિના સંચોદ ઉપાય લેવામાં નથી આવતા તો પરિણામે બાળકનો ભવ બગડે છે, એટલું જ નહિ પણ સમાજમાં નાગરિક તરીકે તેને કર્તવ્ય અદા કરવાનું છે તે તે કરી શકશે નહિ અને એથી સમાજને નુકસાન થાય છે. આવા વ્યાધિનો ઉપાય ખરેખર કાંઈ શિક્ષક કે માળાપના હાથમાં નથી. બીજા દેશોમાં તેવા માનસશાસ્ત્રી પાસે તે વ્યાધિવાળા બાળકને લઈ જઈ વ્યાધિની ચિકિત્સા કરાવવામાં આવે છે અને તેનો ઉપાય લેવામાં આવે છે. આપણી શાળાઓમાં તેવી કસોટી પણ નથી કે નથી તેવા માનસશાસ્ત્રીઓ કે જેમની પાસે બાળકને મોકલી શકીએ. શિક્ષકે તેવાં બાળકો સાથે મમતા તથા સહૃદયતાથી વર્તવું જોઈએ; કારણ કે ધમકીથી હિંમત તેવા વ્યાધિને વધુ ઉત્તેજન મળે છે. બાળકનું માનસ સમજીને, તેનું હૃદય સમજીને તેની સાથે જો શિક્ષક વર્તન ચલાવે તો તેમાં ઘણા સુધારો થઈ શકે તેમ છે. જે જરૂરની બાબત છે તે એ છે કે દૃઢતાથી એકસરખી રીતે જો તેવા બાળક પાસે કામ લેવામાં આવે તો તેની કેટલીક આવી ખોડ દૂર થાય.

લેખકના અનુભવની વાત છે કે એક વખત વર્ગનું નિરીક્ષણ કરતાં એક બાળકને વર્ગમાં કંઈ રસ ન લેતું જણાયું. બીજાં બાળકો ન્યારે

પ્રમોના ઉત્તર ઉત્સાહ અને આનંદથી આપતાં હતાં ત્યારે આ બાળક છેક નિઁષ્ટ માલમ પડ્યું. એ ત્રણ વખત બાળકની એવી રીતની રિયતિ જોઈ ત્યારે તેના વડીલને જણાવવામાં આવ્યું. તેના કારણમાં બાળકનું શરમાળ-પણું જોવામાં આવ્યું. તેના શિક્ષકે ત્યારે તેની સાથે મમતાથી અને આગ્રહપૂર્વક કામ લીધું ત્યારે તે બાળકમાં એતન આવ્યું, શરમાળ સ્વભાવ મટી ગયો અને વર્ગમાં બીજાં બાળકો સાથે આનંદથી કામ કરવા મંડી પડ્યું. કહેવાની મતલબ એ છે કે વર્ગમાં લિંગ લિંગ પ્રકૃતિનાં બાળકો હોય છે. દરેક બાળકનો સ્વભાવ વ્યક્તિગત ઘડાએલો હોય છે, એટલે શિક્ષકે તે દરેકના નિકટ પરિચયમાં જાણીથી આવી જવું અને દરેક બાળકના સ્વભાવનો અભ્યાસ કરી ખોડ દૂર કરવાના ઉપાય હાથ ધરવા જોઈએ.

બાળકનો ખાસ અણુગમે:—શાળાના શિક્ષણમાં એવું અને છે કે અમુક બાળકોને અમુક વિષયોમાં રસ જ પડતો નથી એવું માલમ પડે છતાં જો શિક્ષક બીજાં બાળકો જેટલાં જ એ વિષયોમાં હોશિયાર થવાની આશાએ ને આશાએ તેમની પાસેથી કામ લીધે જ નય, તો એથી પરિણામ એ આવે કે ખાસ માનસિક વલણ વિના બાળકને ત્યારે અમુક વિષય શીખવવામાં આવે; તો તેમાં તે બાળકની ખુદ્ધિ અથવા મન પરાધાતું નથી. ઉપર ઉપરથી આપણને માલમ પડે કે તે શીખે છે છતાં અંદરથી તેની પ્રગતિ જ ન થઈ હોય, એટલે એ વિષયમાં બાળક 'પછાત' રહી જાય છે. એ અણુગમે આપણે રસ ઉત્પન્ન કરી દૂર કરી શકીએ, પણ જો મહત્વની બાબત છે તે એ છે કે કઈ પદ્ધતિથી તેવો વિષય બાળકને શીખવવો કે જેથી તેને તેમાં રસ પડે અને બીજા વિદ્યાર્થીઓની સાથે તે થઈ જાય. વર્ગમાં ત્યારે આવાં બાળકે 'માલમ પડે ત્યારે એક જ પદ્ધતિથી વિષય શિક્ષણ થાય તો ઉપલા પ્રકારનાં બાળકોને હાનિ થાય છે. આધુનિક શિક્ષણ પદ્ધતિ આવી જાતનાં બાળકોના અસ્તિત્વનો સ્વીકાર કરે છે અને તે

આસ પદ્ધતિથી ઉપાય લેવાથી દૂર થઈ શકે છે અને આપણે તેને 'પછાત' થતું અટકાવી શકીએ. છીએ.

ખીર્ન કારણો:—સુધરેલા દેશોમાં આગકને ઉપલા વર્ગમાં ચડાવવાનું ધોરણ અહીંના કરતાં જુદું હોય છે. ઉપલા વર્ગમાં ચડવાને માટે આગક લાયક છે કે કેમ તેને માટે કસોટીપત્ર છે કે કસોટી પ્રશ્નો હોય છે. અમુક ઉંમરનાં કે અમુક વર્ગનાં આગકો અમુક કસોટીમાંથી પસાર થવાં જોઈએ, એ ધોરણે કેટલીક એવી કસોટી કરવામાં આવે છે અને તેમાં ઉત્તીર્ણ થએલાં આગકો ઉપલા વર્ગમાં રહે છે. આપણી શાળાઓમાં એવી પદ્ધતિ નથી. વાર્ષિક પરીક્ષા માટે જુદિવિદ્યસત્તું ધોરણ સ્વીકારવામાં આવ્યું છે, પણ તેમાં કેળવણીની દૃષ્ટિએ વણી ખામીઓ છે એ નિર્વિવાદ વાત છે. એમાં કેટલાંક નાલાયક આગકો ઉપલા વર્ગમાં ચડી જાય છે અને પછી તે વર્ગમાં પછાત પડી જાય છે, એટલા માટે પરીક્ષાનું ધોરણ વર્ગવાર અલગ નિશ્ચિત પ્રકારનું રહેવું જોઈએ, અને પરીક્ષાનું કાર્ય પવિત્રતા અને પ્રમાણિકતાનું માની લેવું જોઈએ. ગમે તેમ આગકોને ઉપલા વર્ગમાં ચડાવવાથી નાલાયક આગકોને આપણે વધારે નાલાયક બનાવીએ છીએ અને તેના મનુષ્યત્વને મોટું તુકસાન કરીએ છીએ.

સાહાયક પ્રવૃત્તિઓનો અભાવ:—શાળાનો અભ્યાસક્રમ પુરો કરવામાં શિક્ષણ સમાપ્ત થતું નથી. શાળાની બહાર પ્રવૃત્તિમય જગત એ એક ખરેખરી નિશાળ છે. એ નિશાળની પ્રવૃત્તિઓ શાળાના શિક્ષણને ઉપકારક છે એ ખાતર દરેક શિક્ષકે લક્ષ્ય રાખવી જોઈએ. જેમ શાળાના શિક્ષણનો જગતની પ્રવૃત્તિ સાથે સમન્વય થવો જોઈએ તેમ બહારની પ્રવૃત્તિનો સંબંધ શાળાના શિક્ષણ સાથે પણ થવો જોઈએ. બાળવીર હીસચાલ રમતગમતો, સહકારી યોજનાઓ, સમૂહના કામ કરવાની યોજનાઓ, પર્યાટનો વગેરે પ્રવૃત્તિઓ સામાન્ય જુદિવિદ્યાસમાં બહુ જરૂરી છે, અને એટલા માટે તેને શાળાના શિક્ષણમાં જોડવી જોઈએ.

માખાપ અને શિક્ષક વચ્ચે સહકારનો અભાવ:—માખાપ અને શિક્ષક એ બે વચ્ચેના સહકાર વિના શાળાનું કામ આગળ ધપી શકતું નથી. શાળાની ઉણપો માખાપો શાળાની વારંવાર મુલાકાત લઈ ખામીઓ સમજીને મટાડી શકે છે. તેવી રીતે શિક્ષકો માખાપને આગકોની પ્રગતિથી વાકેફગાર રાખી કેટલીક ઉણપો દૂર કરી શકે છે; નહિ તો એવું બને કે શાળાનું કાર્ય ધેર જુસાઈ જાય છે અને શિક્ષણ એજે જાય છે.

જમાવી દે છે. ઇતિહાસના શિક્ષકને એકલાને આ જુદી જુદી જાતનાં પાત્રોની જુદી જુદી જાતની કળા રજુ કરવી પડે છે. મતલબ કે શિક્ષકે બધી જાતના રસ જમાવવાની શક્તિ કે વધવાની જરૂર છે. જે શિક્ષકમાં આવી જાતની શક્તિ હોય છે, તે શિક્ષક તેના વિદ્યાર્થીઓનો માનીતો થઈ પડે છે.

હવે ઇતિહાસના લિખ લિખ પાઠ એવી રીતે રસિક કરી શકાય તેના કેટલાક નમુના આપીશું.

(૧) વલ્લભીપુરનો નાશ:—૨૦૬ કાકુ વલ્લભીપુરમાં આવ્યો. તે વખતની તેની સ્થિતિ અને તેનો ભાવોદય થતાં તેની કરોડપતિની સ્થિતિનું વર્ણન એવી રીતે કરવું કે સર્વ શક્તિમાન પ્રભુ તરણનો મેર અને મેરનું તરણ બનાવી દે છે, એ સલ બાળકો આડકતરી રીતે આપોઆપ સમજી જાય. કાકુની પુત્રીથી રતનજડિત કાંસડીની કથા એવી રીતે રજુ કરવી કે એ કાળસ્વરૂપ જેવી કાંસડીજ વલ્લભીપુરના નાશનું કારણ બની હતી, એ બાબત વિદ્યાર્થીઓ પાસેથી કઢાવી શકાય. કાકુને લક્ષ્મીનો મદ, શિક્ષા-દિત્ય રાજાને લક્ષ્મી તથા સત્તાનો મદ, બન્ને પક્ષની હઠ, તેનું ભયંકર પરિણામ વગેરે મુદ્દાની રસિક રીતે ચર્ચા કરવી. એવી ચર્ચાથી બાળકોને પ્રેરણા રીતે જુદી જુદી જાતની નીતિનો બાધ પણ આપી શકાશે.

અન્નને અને દાંતને વેર હતું એવા કાકુને વલ્લભીપુરે આશ્રય આપ્યો અને વલ્લભીપુરેજ કરોડપતિ બનાવ્યો. તે વલ્લભીપુરના મહાન ઉપકારને બદલે અપકાર કરીને કૃતઘની કાકુએ તેનો નાશ કરાવ્યો. તેને તકરાર રાગ સાથે થઈ હતી. વલ્લભીપુરના વતનીઓએ તેનું કંઈપણ બગાડ્યું ન હતું, છતાં રાગ ઉપર વેર લેવા જતાં તેણે પાપડી ભેગી ધવિળ પણ બાધી નાખી. ‘કરે તેવું પામે’ એ કહેવત પ્રમાણે કાકુને પણ તેની નિમકહરામીનો બદલો મળ્યો. “જેવી કરે કરણી તેવી તરત ફળે છે, બદલો ભલા યુગનો અહીંનો અહીં મળે છે” એ લીટીઓનું રહસ્ય કાકુના અંબધમાં સમજાવી પાઠ પૂર્ણ કરવો.

(૨) ભુવડની ગુજરાત ઉપર અદાઈ:—જયશિખરનો રાગકવિ શંકર બોલે ભાવે ભુવડની ગુજરાત ઉપરની અદાઈનું કારણ બન્યો. તેણે ભુવડના દરબારમાં શુરાતનના શિખરરૂપ પોતાના અન્નદાતા જયશિખરનાં અને પોતાની માતૃભૂમિ ગરવી ગુજરાતનાં મુક્ત કંઠે વખાણ કર્યા. ‘ભુવડે શંકર કવિને સારો શિરપાવ આપ્યો; પણ તેનાથી જયશિખરનું સ્વાતંત્ર્ય સહન થઈ શક્યું નહિ, તેથી તેણે પોતાના મુખ્ય પટાવત મિહિરને મોકલું

તોડ્યા હતા. આવી રીતે હાલના ગમચનાં સાધનો સાથે સરખા-
મણી કરવી.

છેવટે ભુવડે મહા પ્રયત્ને પંચાસરનો પચ્ચિમ તરફનો દરવાજો તોડા-
વ્યો. બન્ને સૈન્ય વચ્ચે ભારે યુદ્ધ જમ્યું. ભુવડના અગણિત સૈન્ય સામે,
સામી છાતીએ બહાદુરીથી લડીને જયશિખરનું સૈન્ય ખપી ગયું. છેવટે
જયશિખર પાસે માત્ર દસ થોડા બાદી રહ્યા, તોપણ તેણે ત્રણ દિવસ
સુધી યુદ્ધ ચલાવ્યું. ભુવડના અંગરક્ષકોને બેઠીને જયશિખર ભુવડ પાસે
પહોંચી ગયો, અને તેની છાતીમાં લાત મારીને તેને નીચે પાડ્યો; એટલામા
ભુવડના અંગરક્ષક બે મલ્લોએ જયશિખરનું ડોકું ઉડાવી દીધું. જયશિખરની
નસેનસમાં ગુરાતન બાપી ગયું હતું, તેથી તનુ ડોકા વિનાનું ધડ ત્રણ દિવસ
ઘૂમ્યું. ધન્ય છે એવા રણશૂરા રજપૂતને !

આ પ્રમાણે ગુજરાત ઉપર ભુવડની ચડાઈના પાઠમાં અનેક નવી
નવી ખાખતોનું સુંદર રીતે સ્પષ્ટીકરણ કરીને રમ ઉત્પન્ન કરી શકાશે.

(૩) મીનજદેવીના ન્યાય:—સિદ્ધરાજની મા મીનજદેવીએ ધોળકા-
માં મલાવ તળાવ બંધાવ્યું છે. તે તળાવ બેતાજ મીનજદેવીનો ન્યાય નજરે
પડે છે. તે તળાવના આકારની સુંદરતામા ન્યૂનતા છે, એટલે તે અંપૂર્ણ
ચતુર્બાજરમાં નહિ હોતાં એક તરફથી વાકુ છે. આ પ્રમાણે તે તળાવને
બેડોળ બનાવનાર એક બાઈનું ઘર હતું. બે તે બાઈએ પોતાનું ઘર આપ્યું
હોત તો તે તળાવનું સૌંદર્ય સંપૂર્ણ થાત. મીનજદેવીએ તે બાઈને તેનું ઘર
તળાવના ઉપયોગ માટે આપવા બહુ સમગવી. તે ઘરના બદલામાં તેને
ત્રીં માગી કિંમત આપવાનું કહ્યું, પણ તે બાઈ એકની બે ન થઈ.
સાર્વજનિક કાર્ય માટે રાણીને તે ઘર લેવાની સત્તા હતી, છતાં તેણે
પોતાની પ્રજા ઉપરના અપાર પ્રેમને લીધે તે બાઈની લાગણી નહિ દુબલતા
તે તળાવ વાંકું બંધાવ્યું.

મીનજદેવીએ પેલી બાઈને ઘર માટે આટલી બધી હદ કરવાનું કારણ
પૂછ્યું, ત્યારે તે બાઈએ કહ્યું કે તમે તળાવ બંધાવીને તમારું નામ અમર
કરી છો, અને હું માઈ ઘર નહિ આપીને માત્ર નામ અમર કરું છું. વળી
વિશેષમા તમારા કીર્તિમંદિર ઉપર તમારી ન્યાયપરાયણતાનો સોનેરી કળશ
ચઢાવું છું. ખરેખર પેલી બાઈએ તળાવનો ઘાટ બગાડીને મીનજદેવીનું
અને તેનું પોતાનું નામ અમર કર્યું છે. મહાકવિ પ્રેમાનંદના યુવ કદક
કવિ વલ્લભરામ પોતાના કાવ્યમા પોતાના અંગ્રંધમા કહે છે, કે હુંતો હડીલોજ

જના, દેશના તમામ વર્ગને સ્પર્શી પહોંચી કરી શકતી નથી. બલકે દેશન અંતે શરીરની નિર્બળતા વધ્યાં છે. યોગ્ય કેળવણીના અભાવને લીધે દેશમાં બાળસ્નાન સમજનાર માતાપિતાની સંખ્યા અત્યંત છે. આદર્શ પુત્રપુત્રીઓની સંખ્યા વરતીના પ્રમાણમાં નજીવી છે. જેણે દેશ ઘણું કષ્ટ સહન કર્યું જાય છે. એજ સ્થિતિ ચાલુ રહેશે તો શિશુ સહન કરવું પડશે. યોગ્ય કેળવણીના અભાવે આપણે પરાશ્રમી બની રહ્યા છીએ. કેટલાંક વૃદ્ધ, અપંગ માતાપિતાઓ ઉદ્ધત પુત્રોની અવગણનાથી દુઃખિત દેહે જીવન ગુમારે છે. ભાઈઓ પ્રત્યે, સાસુ વધુ પ્રત્યે, મા દીકરી વચ્ચે તથા ભાઈ બહેનો વચ્ચેના રોષ ક્રોધ ક્રમી થતા જાય છે.

શિક્ષક બાળકના નખ, વાળ, કપડાની અસ્વચ્છતા વગેરેને નજીવી આવત ગણી તે પ્રત્યે દુર્લક્ષ આપે છે. ભલાવવા કરતાં ચારિત્ર્ય ધડવા તરફ વધુ ડાળજી રાખવી જોઈએ. વિદ્યા ચિન્તયેન શોભતે. વિદ્યા હોય પરંતુ ચારિત્ર્ય ધરજીવા યોગ્ય ન હોય-દુર્ગુણી હોય તો તે વિધિ સમાન છે.

બાળકને સુદૃઢ, હિંમતવાન, મુશીન તેમજ સશક્ત કરી ભવિષ્યની સુસંસ્કૃતિઓ દૂર કરવા પ્રબળ શક્તિમાન બનાવવા તેની વૃત્તિ ખીલવવી જોઈએ. બાળકને દેશભાવી ને સદ્ગુણી તૈયાર કરવા શિક્ષક શું ન કરી શકે ? પરંતુ પદ્ધતિને પરવશ થએલું પામર પ્રાણી થોડા સમયમાં પોતાની દીર્ઘ અભિલાષાઓનો અંત આણે છે. ખરેખર, શિક્ષક રાષ્ટ્રવિધાતા છે પરંતુ સમાજને તેની કદર નથી.

મનુષ્ય સાધારણ રીતે પોતાની પૂર્વ સ્થિતિ વીસરી જાય છે. તે પણ એક દિવસ બાળકે જેવી સ્થિતિ આજીને આ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરી શક્યું છે, તો પોતાનાં બાળકો માટે સામાટે પુરતી તપાસ રાખવામાં આવતી નથી. પારકાં તે પણ પોતાનાજ ગણી તેમને સુધારવા અને સન્માર્ગે દોરવાં જોઈએ.

આજે થોડાંક માળાપ પોતાનાં છોકરાને પૂછતાં હૈરો કે ભાઈ, તું શું શીખી આવ્યો ? દરેક માળાપે હાલનાં શિક્ષણ અંગેના તથા બાલમાનસ, બાળસ્વભાવ, બાળઉછેર, વગેરે પુસ્તકો વાચવાં જોઈએ. વળી બાળસ્વભાવ, શિક્ષણપદ્ધતિ, બાળમિત્ર, શિક્ષણપત્રિકા વગેરે ગ્રંથોનીઆઓ ઘણી શાળામાં મળી શકે એવી ગોઠવણ કરવામાં આવે તો શિક્ષકો હાલ લાઈ શકે. પ્રભુ માળાપો બાળક પ્રત્યે પુરતી ડાળજી રાખે એવી સદ્ગુણિ સર્વને અર્પો એવી ખાસ શુભ અભ્યર્થના છે.

શિક્ષક: દુર્લભભાઈ એચ. નાયક

મુ. સાલેજ બિ.-મુરત.

ક્રમ	પુસ્તકોનું નામ	અન્ય કૃતી	પ્રગટ કર્તા (ડોક્ટોર/સાહિત્ય)	નકલ દીધા આદેશો કિંમત રૂ. આ. પા. આવી છે	રિમાર્ક
૧	સહિત્યશાસ્ત્ર ભાગ ૩ (સને ૧૯૩૨ ની પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. ડી. વી. શેન્ડે અને મિ. વે. એસ. મોટર ભાગાંતર કર્તા મિ. એલ. જી. પટેલ મિ. એલ. આર. દેસાઈ.	મેસર્સ કરમનદાસ નારણ- દાસ એન્ડ સન્સ, નાણા- વટ, સુરત.	૦-૧૧-૦૦	આધુનિક રહેલો આદેશ.
૨	અંગ્રજીત (આધુનિક રહે- લોના ધો. ૧ માં આદેશ)	"	"	૦-૧૦-૦૦	"
૩	(સને ૧૯૩૨ ની આવૃત્તિ) " ધો. ૨ માં આદેશ	"	"	૦-૭-૦૦	"
૪	(સને ૧૯૩૨ ની આવૃત્તિ) " ધો. ૩ માં આદેશ	"	"	૦-૧-૦૦	"
૫	(સને ૧૯૩૨ ની આવૃત્તિ) ભારતભૂમિનો ઇતિહાસ (સને ૧૯૩૩ ની પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. પી. કે. દેસાઈ	મિ. એમ. ડી. મહેતા, રાજકોટ	૦-૧૨-૦૦	પ્રાથમિક અને મા- ધ્યમિક રહેલો આદેશ.
૬	મિડલ સ્કૂલ એડવાન્સેડિક ભા. ૧ (સને ૧૯૩૨ ની સુધારેલી પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. એમ. એન. લાકડવાળા, સુધારો વધારો કરનાર મિ. સી. સી. શાહ	મેસર્સ કરમનદાસ નારણ- દાસ એન્ડ સન્સ, નાણા- વટ, સુરત.	૦-૮-૦૦	આધુનિક રહેલો આદેશ.

૭	અર્ધઅલ્પિન ભાગ ૨ (મને ૧૯૩૨ની સુધારેથી પહેલી આગતિ)	મિ. એમ. એન. લાકડાવાળા, સુધારેથી સુધારો કરનાર મિ. એમ. જી. શામ, મિ. પી. વી. દેસાઈ	મેસર્સ કમનવેલ નારણ- દાસ એન્ડ અન્ડ, નાણા- વટ, સુરત.	૦-૮-૦	પાદ્યપુસ્તક તરીકે પ્રાથમિક શૈક્ષણિક માટે.	સંદ્યપુસ્તક, ધનામ, લાલજેરી માટે મંજૂર થયેલાં પુસ્તકોની યાદી
૮	આરોગ્ય વિગાન પ્રવેશપોથી (મને ૧૯૩૨ ની બીજી આગતિ)	મિ. આર. પી. અનડા,	મેસર્સ એસ. બી. શાહ એન્ડ કો., અમદાવાદ.	૦-૮-૦	"	"
૯	ક્રમિક કે અનડાનામું ભા. ૨ (સને ૧૯૩૩ ની પહેલી આગતિ)	મિ. આર. પી. અનડા,	મિ. આર. પી. અનડા, મેરી આઉન મેગિસ્ટ્રિયલ ટ્રેનિંગ કોલેજ, જોરમદ.	૦-૪-૦	"	"
૧૦	પટેન્ટન વ્યાકરણ પ્રવેશ ભાગ ૧ (મને ૧૯૩૨ની પહેલી આગતિ)	મિ. એમ. ડી. પટેલ અને મિ. એન વી પટેલ	મિ. એસ. ડી. પટેલ અને મિ. એન. વી. પટેલ, નડીઆદ	૦-૩-૦	"	"
૧૧	" ભાગ ૨ (સને ૧૯૩૨ ની પહેલી આગતિ)	"	"	૦-૪-૦	"	પ્રાથમિક અને મા- ધ્યમિક શૈક્ષણિક માટે.
૧૨	ધરમશ્યુ ગાયબત (પહેલી આગતિ)	મિ. રમ યંગ અને લેડી પેટ્રીક આધારકર્તા મિ. સી. જી. ચાંતાણી	મેટ બેન એન્ડ યુસન્સ એમોગિએશન, સીમલા.	૦-૧-૦-૦	ધનામ અને લાલજેરી	પ્રાથમિક શૈક્ષણિક અને ટ્રેનિંગ કોલેજો માટે.
૧૩	બચતની ધર્મશાળામાં (સને ૧૯૩૧ ની પહેલી આગતિ)	મિ. જી. કે. મેકલી	ગાર્લિ માહિત્ય મંદિર, સુરત.	૦-૧-૦-૦	ધધારના વાચનટ્રેનિંગ તરીકે	વાચનટ્રેનિંગ કોલેજો માટે.

૧૪	આપણા દેશના મહાન સ્ત્રી પુરોગામી ઇતિહાસિક વાતા (અને ૧૯૩૨ ની બીજી આવૃત્તિ)	દિવાળીવાર્ષ મોરોડા	મિ. કેસવ બીખાજી ધાળવે, મુંબઈ.	૦-૪-૦૦નામ અને શાપ્તિકરી	પ્રાથમિક સ્કૂલ માટે.
૧૫	ધરતીવટી (સને ૧૯૩૨ ની પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. વાય. એસ. પંડ્યા, અમદાવાદ.	મિ. વાય. એસ. પંડ્યા, અમદાવાદ.	"	"
૧૬	ખેતારી (સને ૧૯૩૨ ની પહેલી આવૃત્તિ)	—	આંડિવ સાહિત્ય મંદિર, સુરત.	"	છોકરીઓની પ્રાથમિક સ્કૂલ માટે.
૧૭	અર્ધાંગના (સને ૧૯૩૨ ની પહેલી આવૃત્તિ)	—	"	"	"
૧૮	દરેક સ્ત્રી વાંચે	મિ. વી. વી. જોષી.	"	લાયબ્રેરી	સ્ત્રીઓની ટ્રેનિંગ કોલેજ માટે.
૧૯	પદ્મવતી માને રાજપૂતોના રણુરથ (સને ૧૯૩૨ ની આવૃત્તિ)	મિ. એસ. એસ. મેહતા.	ધી જનરલ બુકડીપો, મુંબઈ.	"	ટ્રેનિંગ કોલેજ માટે.

નોંધ:—૧. સંગીત ગ્રંથસંક્રમ ભાગ ૧-૨ અને ૩ કર્તો નર. શ્રી ભોજક, બીજી આવૃત્તિ ક્રિમત. ૦-૬-૦ દરેકના

છોકરીઓની પ્રાથમિક સ્કૂલમાં પાઠ્યપુસ્તક તરીકે વ્યાપવાને માટે મંજૂરી આપવામાં આવી છે.

૨. ગુજરાત કોન્ફિડેન્સલ બુકડેપોને પોતાની "પ્રાથમિક શાળાનું વાંકગણિત" કર્તો મેસર્સ બદ અને પંચોલી

એ. એ. પંડ્યાને ત્રણ ભાગમાં ભૂલી પાડવાની મંજૂરી આપવામાં આવી છે દરેક ધો. ૨-૩ અને ૪ થા માટે અને તેની દરેકની ક્રિમત ૦-૨-૬, ૦-૩-૦ અને ૦-૩-૦ અનુક્રમે રાખવામાં આવી છે.

(અંગ્રેજીમાં સહી) એન. એ. કાદરી, ફોર એજ્યુ. ઇન્સ. ઉ. ભા.

(ઉ. ભા. ના મે. એજ્યુ. ઇન્સ. સાહેબન-તા. ૨૨-૪-૩૩ ના પત્ર નં. ૭૫૮ માં કહેલી સૂચનાનુસાર.)

મુંબઈ ધલાશાની ઉર્દુ શાળાઓ માટે મંજૂર થયેલાં પુસ્તકોના યાદી

મુંબઈ ધલાશાની ઉર્દુ શાળાઓ માટે મંજૂર થયેલાં પુસ્તકોની યાદી ૨૨૭

ક્ર. નં.	પુસ્તકોનું નામ	અંકોત્તરનું નામ	પ્રગટકર્તા કે પુસ્તકોત્તરનું નામ	કિંમત રૂ. આ. પા.	શા માટે મંજૂરી આપવામાં આવી છે	રિમાર્ક
૧	લુથરીઆ-એ-ઝીલા-એ-પુતા (ઉર્દુ ગ્રામનિક સ્કૂલોના ધો. ૩ માટે), (૧૯૩૨ ની પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. અબ્દુર રહમાન અહમદ સાહિબ, હેડમાસ્ટર, મ્યુનિ. ઉર્દુ કોલેજ સફલ નં. ૧૦, પુતા સીટી.	લેખક	૦-૫-૬	દીનસ લાય-જેરી માટે.	
૨	ઉર્દુ કા કાયદા, હિસ્સ-એ-આ-બ્યાલ, (સને ૧૯૩૨ ની આઠમી આવૃત્તિ)	"	ધી અંબુમને-લીમાખતે-હસ્લામ લાહોર.	૦-૦-૧૦	સ્કોલર્સ લાય-જેરી માટે.	
૩	" " દુવ્યુગ (સને ૧૯૨૯ ની ચોથા આવૃત્તિ)	"	"	૦-૦-૧૦	"	
૪	ઉર્દુની પહેલી કીતાબ, (સને ૧૯૩૨ની ૧૭મી આવૃત્તિ)	"	"	૦-૨-૪	હોલિસ્ટ તથા હોલિસ્ટીઓની ઉર્દુ સ્કૂલોમાં હતામ અને લાયજેરી માટે.	
૫	" ફુસમી કીતાબ, (સને ૧૯૩૩ની ચોથી આવૃત્તિ)	"	"	૦-૩-૬	"	
૬	" તીમરી કીતાબ, "	"	"	૦-૪-૬	"	
૭	" તીમરી કીતાબ, "	"	"	૦-૬-૩	"	

મુદ્રાકૃત અનકાન (ત્રીજી ગ્રામ ૧૩૫૦ ની બીજી આગતિ)	ગિ. મોક્ષીકારી મોદમદ નુંમત, રીચર, મદ્રસા- એ બેનુવ ઉદ્ધમ, વાલેગાંવ મિ. મુન્ડી રામ આગરવાલ, બી. ઇડી. (ગિડીનખર્ચ), એફ. આર. છ. એસ. (વંડન)	રોષક	૦-૨-૬૬નામ અને લા- યોરી મરિ:
લુગ્રાપ્રીઆ-એ-ગદીદ પહેલી પ્રીતાળ, (અને ૧૬૩૨ ની બીજી આગતિ)	"	મેસર્સ ગોદગિતન એન્ડ કો., મુંબઈ	૦-૧૨-૦
અંકેશન-એ-દિંદ, (અને ૧૬૩૨ ની પહેલી આગતિ)	"	"	૦-૧૨-૦
આર્ષને-દિંદ, (" ૧૬૩૨ ઉદ્દેશ કાયેદા, (અને ૧૬૩૨ ની એકાદશીમી આગતિ)	"	ધી અલ્લુમને-લીમાયતે- કરલામ, લાહોર.	૦-૧૧-૦ ૦-૦-૧૧ મકતબસમરિપા- લ્યપુસ્તક તરીકે, અને સાધારણ ઉદ્દેશ સંદેશ માટે પાઠ્યપુસ્તક તરીકે ચાલી શકશે નહિ.
ઉદ્દેશ પહેલી પ્રીતાળ, (અને ૧૬૩૨ ની ચુંતલીસમી આગતિ)	"	"	૦-૧-૧
ઉદ્દેશ દુસરી પ્રીતાળ, (અને ૧૬૩૨ ની એતલીસમી આગતિ)	"	"	૦-૩-૩
ઉદ્દેશ ત્રીસરી પ્રીતાળ, (અને ૧૬૩૨ ની પચીસમી આગતિ)	"	"	૦-૪-૧૦

૧૬	ઉર્જા ચોથી ક્રીડાળય,	મિ. મુન્શી રામ ગજરવાલ, બી. ઇડી. (એડીનબર્ગ), એફ. આર. જી. એસ. (લંડન).	ધો. અંબુભત્તે-હીમચત્તે ધર્મામ લાહોર.	૦-૧૨-૯	ધર્મામ અને લા- ચણેરી માટે.
૧૭	કપુર બોયેશ્વરિ, હીસ્સ-એ- અબ્બલ, (સને ૧૯૩૨ ની બીજી આવૃત્તિ)	મેજર એ. ડબ્લ્યુ. દાતે, એમ. એ. (ઓક્સફર્ડ). એફ. આર. જી. એસ.	એમર્સ ઉત્તરવંદ કપુર એન્ડ સન્સ, લાહોર.	૦-૧૦-૬	પ્રાયશ્ચિક માધ્ય- મિક અને ટ્રેનિંગ ઇન્સ્ટીટ્યુશનોમા લાચણેરી માટે.
૧૮	" " ફુલુમ, (")	"	"	૦-૧૨-૫	"
૧૯	" " સુલુમ, (")	"	"	૦-૬-૪	"
૨૦	" " ચહારમ, (")	"	"	૦-૬-૬	"
૨૧	ઉર્જા ઇનશા પરદાઝી (એ. વી. ધો. ૫ મા માટે), (સને ૧૯૨૮ ની પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. ચૌધરી કમલુદ્દીન, બી. એ. પી. ઇ. એસ. ઇન્સ. આફ રફ્ટસ, મુલ્તાન ડિવિઝન.	"	૦-૫-૦	ધર્મામ અને લા- ચણેરી માટે.
૨૨	" " (એ. વી. ધો. ફૂઠા માટે) (સને ૧૯૨૯ ની પહેલી આવૃત્તિ)	"	"	૦-૫-૬	"
૨૩	" " (ધો. ૭ મા માટે) (સને ૧૯૨૯ ની પહેલી આવૃત્તિ)	"	"	૦-૫-૬	"
૨૪	" " (ધો. ૮ મા માટે) (સને ૧૯૨૮ ની પહેલી આવૃત્તિ)	"	"	૦-૮-૦	"

૨૫	” (મીટિંગ હોશન પરીક્ષા માટે) (સને ૧૯૨૬ ની પહેલી આશિ)	”	”	૦-૮-૦	”
૨૬	હોમ નસિંગ ક્લબ ઉર્ફ (પહેલી આશિ)	બેડી પાટીર અતે ડૉ. રથ યંગ, એમ. બી. ઇ. ૧૦-૬૫. એમ. એસ. ઉર્ફ માં ભાષાતરકર્તા ડૉ. (મિસ) ઇ. એન. ફારર, ફારર હો-સ્પિટલ, ભીવંડી (પંજાબ)	ધી એનજર બુકડીંગો, નવ-લક્ષીશાર ગ્રેસ લખનો.	૦-૧-૦ ૦-૨-૦ ૦-૨-૦ ૦-૨-૦ ૦-૩-૦ ૩-૦-૦-૦	” ” ” ” ” ” ”
૨૭	ઉર્ફ કા મીએકા અતે રીડર્સ ૧ થી ૪	મીલી મહમદ હરિમાદાશ	મિ. સેયદ મહમદ શેખી ઉદ્દીન મલીક-એ-અફઝલ-હિલ-અખબાર, બુક એજન્ટ્સ, દિલ્હી.	૦-૦-૦-૬ ૦-૧-૦ ૦-૨-૦ ૦-૨-૦ ૦-૩-૦ ૩-૦-૦-૦	” ” ” ” ” ”
૨૮	આદા-દારૂક	મિ. શમસુલ હિલ્મા મીલાના શીખલી તોગામની	”	”	”
૩૩	આદા-આમુન	”	કોમીગ્રસ, દિલ્હી	૧-૮-૦	”
૩૪	સફરનામા-એ-રમ વશામ	”	”	૨-૦-૦-૦	”

૩૫	ગીરત-નોમાન	"	મિ. એલફ મહમદ શરીફ- દીન મલીક-એ-અફઝલ- ઉલ્-અખબાર, બુક ઓ- બન્દી, દિલ્હી. ફૈઝ આમ પ્રેસ અલીગઢ.	૧-૮-૦	"
૩૬	ગેર-ઉલ-અઅગ-ભાગ ૧	"	"	૨-૦-૦	"
૩૭	"	"	"	૨-૮-૦	"
૩૮	"	"	"	૨-૮-૦	"
૩૯	"	"	"	૩-૦-૦	"
૪૦	"	"	"	૨-૦-૦	"
૪૧	સુઆઝન-એ-અનીસા-દશીર	"	શેખ મુબારકચાલી, તાઝીરે- કુતુબ, લાહોર.	૩-૦-૦	"
૪૨	ફૂલીયાતે-શીખવી	"	મઆરીફ પ્રેસ, આઝમગઢ.	૧-૪-૦	"
૪૩	મકાયાતે-શીખવી	"	"	૧-૦-૦	"
૪૪	ખારક-એ-અકમરતો-નાશર	મોઝા મહમદ ગરી શીખઝી	મતલ-એ-મુન્ગી-ત ૧૧ શીઝોગ લખનો.	૨-૮-૦	"
૪૫	ઉર્દુ-એ-મુઅલ્લા	મિ. ધાનીબ	મદમદ અબ્દુલ અહમદ, પેપ્રાથર, મતલ-એ- મુઝત્તાર, દિલ્હી.	૨-૮-૦	"
૪૬	ઉર્દુ-હિંદી	"	મતલા-એ-મુફીદ-એ-અ- આમ, આગ્રા.	૦-૧૨-૦	"
૪૭	નીગારી-તાતે-ફાતીમ	મિ. શમસુલ ઉલ્લા મોયના મોલ્લી મહમદ હુસેન માહેમ, "આગ્રા"	આગ્રા મહમદ તાહીર, મેને- અગ પ્રોપ્રાથર, આગ્રા બુકરીયો, લાહેર.	૩-૦-૦	"
૪૮	સુબુન-તાતે-ફાતીમ	"	"	૨-૦-૦	"

૪૬	મરસી-એ-અંનીસ, લાગ ૧	મીર બાબર અલી અનીસ	નાઝીમા ખસ, બદાયુન	૧૦-૦-૦	ઉફુ - સાખામક સુલોમાં અંતે ટ્રે- નિંગ કન્સ્ટીટ્યુ- શનોમાં દુનામ અને લાયબ્રેરી માટે.
૫૦	દીનો-દાનીશ	મિ. મીસ્ત્રી ગહમદઅલી	મતળ-એ-સૌઝ બઝાર, અમૃતસર.	૪-૦-૦	"
૫૧	મુહમ-એ-શેરા-શાઝેરી	મિ. એમ. અલ્લાહ હુસેઈન હાલી	અનનાજીર પ્રેસ, લખનો.	૧-૮-૦	"
૫૨	દીવાને-હાલી	મિ. મીલના નાઝીર અહ- મદ સાહેબ	હિલ્દી પ્રિન્ટિંગ વર્ક્સ, હિલ્દી	૧-૮-૦	"
૫૩	રયા-એ-સાદકા	મર સૈયદ અહમદખાન	મલીક તાલુદ્દીન શકાઝી, કાશમીરી બઝાર, લાહોર.	૧-૪-૦	"
૫૪	તહઝીબે-અખલાક, લાગ ૨	"	"	૫-૦-૦	"
૫૫	મુકમમલ મળસુઆ-એ-શે- કયસ વા, રપીગીસ	મિ. સૈયદ મહમદ હસન નીઝવી.	અંબુમન-એ-તરફી-એ- ઉફુ, ઓરંગાબાદ (રૂકન)	૩-૦-૦	"
૫૬	હમારી-શાઝેરી	મિ. સૈયદ શમસુલ્લા સા- હેબ કાદરી	તાજપ્રેસ, હુદાબાદ. (રૂકન)	૨-૦-૦	"
૫૭	ઉફુ-એ-કદીમ	મિ. સૈયદ શેરાની	સીલસીલા-એ-હુશાઅત અંબુમન તરફી-એ-ઉફુ, પરિવાનીઆ કાલેજ, લાહોર.	૨-૦-૦	"
૫૮	પંખખ-એ-ઉફુ			૨-૮-૦	"

૫૯ મહાલાલે-ચાર, વળઝળાલે-ચાર	મિ. મોલાના આબ્દુલ હ-લીય સરાર	કોમી પ્રેસ; દિલ્હી.	૧-૮-૦	"
૬૦ મરાનવી-ઓ-ખાઓ-ખીયાલ	મિ. ખાન સેયદ મહમદ મીર, "આસાર"	અંબુમન તરફી-ઓ-ઉર્દુ, ઓરંગાબાદ (ડિફન)	૧-૮-૦	"
૬૧ હીકાયત વા એદલીસાસન	મિ. સેયદ સનમદ હૈદર	મુસ્લીમ યુનિવર્સિટી પ્રેસ, અલીગઢ.	૧-૪-૦	"
૬૨ ફૂલીયાલે-વંલી	મિ. અલી અહસાન	અંબુમન તરફી-ઓ-ઉર્દુ, ઓરંગાબાદ (ડિફન)	૫-૦-૦	"
૬૩ સી પારા-એ-દીલ	મિ. ખાન હસન નીઆમી	મુલ્લા મહમદ વાહેદુરવેશ પ્રેસ, દિલ્હી.	૧-૮-૦	"

પુના, તા. ૯ મી માર્ચ, ૧૯૩૩.

(અગ્રિજમાં સહી) એ. એમ. ખાન
સેક્રટરી, ઉર્દુ સ્કૂલ યુનિવર્સિટી, પુના.

જાહેર ખખરના નવા ભાવ

આથી સર્વેને ખખર આપવામા આવે છે કે સને ૧૯૩૦ ના જાન્યુઆરીથી જાહેર ખખરના ભાવમાં ઘટાડો કરી તે નીચે મુજબ રાખવામાં આવ્યો છે.

જાહેર ખખરના દર

સુદત	એક પાન	અડધું પાન	પા પાન
આખું વર્ષ	રૂ. ૮૦	રૂ. ૬૦	રૂ. ૪૦
૭ માસ	રૂ. ૪૦	રૂ. ૩૦	રૂ. ૨૦
ત્રણ માસ	રૂ. ૨૫	રૂ. ૨૦	રૂ. ૧૫
એક માસ	રૂ. ૧૨	રૂ. ૧૦	રૂ. ૭

ધનામપત્રક

મુરત જિલ્લો

ખારડોલી	શ્રીદ વીમનલાલ ભાઈચંદ શાહે	૧૫—૦—૦	મુખ્ય સ્કૂલને અંગે બાળ લાયબેરી માટે રોકડ આપ્યા.
અંભેડી	ડા. ઝીણાભાઈ ભુલાભાઈ દેશાઈ એ	૧૭—૦—૦	વિદ્યાર્થીઓને બરફી પા- શેર પાશેર વહેંચી.
કુંભારફળીયા કીમ	મિ. ખુસાલભાઈ નાનાભાઈ એ સ્વર્ગસ્થ આત્મારામ દયારા- મની યાદગીરીમાં મિ. જમનાદાસ આત્મારામે ડા. બળવંતરામ જવેરીલાલ તરફથી	૬—૦—૦ ૨૨—૦—૦ ૧૦—૦—૦	કેરી વહેંચી. ધડિઆળ સ્કૂલને ભેટ આપ્યું. સત્રાંટ કિંગ જ્યોર્જ તથા શહેનશાહ બાનુનો ફોટો ભેટ આપ્યો.
	સ્ટે. માસ્તર ભૂલજીભાઈ દયા- બાજી તરફથી તથા સ્કૂલ કમિ- ટિ તરફથી	૫—૦—૦ ૫—૦—૦	{ સ્કૂલમાં પેંડા વહેંચ્યા.
કુંભારફળીયા	સ્કૂલ કમિટિના ચેરમેન મે. ખુસાલભાઈ નાનાભાઈ એ સ્કૂલ કમિટિના મેમ્બરો તરફથી	૪—૦—૦ ૧—૦—૦	કેરી વહેંચી. સાકર વહેંચી.
ધમડાચી	મિ. છોટુભાઈ નાગરજી નાયકે	૧૮—૮—૦	કાળીપરજના છોકરાંને ચોપડી, સ્નેટ, ટોપી, પેન, પેન્સિલ વગેરે વહેંચ્યાં.
	સ્કૂલ માસ્તર દલપતરામ રત- નજીએ	૧—૦—૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
સામણ	શા. નગીનચંદ ભગવાનજીએ	૪—૦—૦ ૦—૮—૦	મિઠાઈ વહેંચી તથા પેનો વહેંચી.
કેલક	મિ. જીજ્ઞુ ખટેલે	૨—૦—૦	સાકર વહેંચી.
ભગવા	મિ. કાળીદાસ રાવસમભાઈએ મિ. રામચંદ્ર ગીરજાસંકર વ્યાસ મુ. ભગવા.	૭—૦—૦	પતાસાં વહેંચ્યાં. સમય દરમ્યાનના તહે- વાર સિવાયના દર શુક્ર- વારે અઢી શેર લેખે ચણા બાળકોને વહેંચ્યાં.
	મિ. ઉમેદરામ નારાયણ ભટ્ટ બંદર કારકુન સાહેબ ભગવા સ્ક. ક. ઇ. સાહેબ	૧—૦—૦	સ્કૂલ કમીટીએ વિચિટ કેરી તે વખતે સાકર શ. ૧)ની વહેંચી.

ભગવા	મિ. ભાણભાઈ જવાભાઈ ગોદીયાવાડ ભગવા	૧-૦-૦	પોને આક્રિકા જવાની તૈયારીની ખુશાલીમા સાકર રા. ૧)ની વહેંચી
	મિ. રતનજી જવજી ભગવાગર	૧-૦-૦	
	મિ. ઉમેશરામ નારાયણ ભટ્ટ	૧-૦-૦	
	મિ. દારબશાહ માણિકજી ભગવાગર	૧-૦-૦	ભગવાના મદર ગૃહ- સ્થાએ વાર્ષિક પ- રીક્ષા વખતે મે. પા. સુ. સાહેબ હસ્તે કુલ રા.
	મિ. મગનલાલ ગીરગશંકર વ્યામ.	૧-૦-૦	
	મિ. બહાદુરસિંહ દાનસિંહ દાકોર	૧-૦-૦	
	મિ. દાઉદભાઈ દુસેનભાઈ	૧-૦-૦	૧૨-૮-૦ ની દરેક
	મિ. દીતાભાઈ કેસવ	૧-૦-૦	ખાળકાને એક એક
	મિ. બાવાભાઈ જવાભાઈ	૧-૦-૦	મંજુર થએલી ખુક
	મિ. બહેરામજી એદલજી	૧-૦-૦	તથા મીઠાઈ વહેં-
	મિ. હરીલાલ જવાભાઈ	૧-૦-૦	ચાવ્યા છે. કુલ રા.
	મિ. રામચંદ ગીરગશંકર વ્યાસ	૧-૦-૦	૧૨-૮-૦
	મિ. મોખાભાઈ મકન	૧-૦-૦	
	મિ. પુલ્કા ધીખા	૦-૮-૦	
કમાલજી	ચેન્નનર માન્નર હરિભાઈ વચ્ચભરામે	૧૧-૨-૦	કન્યાશાળામા જર્મન મિલવરના પાલા નં. ૫૭ વહેંચ્યા.

રાજપીપળા સ્ટેટ

વાસણા	પા. પગ્મોતમ લાલદાસની વિધવાભાઈ મહાકોરે	૧૭-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
નાપરા	મોટા વામણના પટેલ નટવ- રલાલ લક્ષ્મણભાઈએ	૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને પેંડા વહેંચ્યા.
ડહેળી	મિ. રામભાઈ કાળાભાઈ જાદવે	૧૨-૦-૦	પિતૃજના પાલા તથા સાકર વહેંચી.
ધમણાયા	ધનપોરના પા. જેયરભાઈ નાગજીભાઈ તથા અત્રેના પા. જેયરભાઈ જેમંગભાઈએ	૧૦-૦-૦	સાગનુ પીપ પાણી પી- વાનુ ભરી ગળવા ગાટે આપ્યુ.
	પા. બાવાભાઈ પરબુદાસે	૧-૦-૦	પિતૃજના પાલા નં. ૬ બેટ આપ્યા.
માગરાય	પા. સુનીલાલ લક્ષ્મણભાઈએ મે. દીવાન સાહેબ પધારેલા તે નિમિત્તે	૧-૦-૦ ૨-૦-૦	સાકર વહેંચી.

અધીઆ	ગામલોકો તરફથી	૭-૮-૦	પતામાં વિદ્યાર્થીઓ તથા બાળાઓને વહેંચ્યાં.
"	"	૨-૮-૦	વિદ્યાર્થીઓને પુસ્તકો વહેંચ્યાં.
"	"	૪-૦-૦	છોકરીઓને જન્મન સિલવરના પ્યાલા તથા પુસ્તકો વહેંચ્યાં.
લાઠરસ	મદરાના અમીન ઈશ્વરભાઈ અનેરભાઈ અને અમીન સુનીલાલ લલ્લુભાઈ એ	૧૦-૦-૦	કન્યાશાળામાં પિત્તળના પ્યાલા નં. ૧૦૦ વહેંચ્યાં.
		૧૦-૦-૦	"

મહીકાંઠા એજન્સિ

વડાગામ	શહે પુરુષોત્તમદાસ અવેરદાસ શાહે	૧૫-૦-૦	સ્કૂલમાં ધર્મશાળા બેટ
		૧૦-૦-૦	આપ્યું તથા છોકરા તથા છોકરીઓને ઈનામ તથા મિદાઈ વહેંચી.
પેથાપુર	મહુમે વડીલ ડાહ્યાભાઈ હકમચંદ તરફથી શાહ કેશવલાલ કચરાદાસે	૨૭-૦-૦	બાળાઓને કાપડ તથા મિદાઈ વહેંચી.
અમરાજીના મુવાડા	શાહ ભાઈચંદ માનચંદ તથા દાકોર રાણાજી જોગલાઈ મળા મે. દાકોર સાહેબ ધુળાભાઈ સુરજમલ તરફથી.	૧૪-૦-૦	અને દિવસ સુધી વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
		૨-૦-૦	મિદાઈ વહેંચી.
કોડી	દહેગામના શા. મણીલાલ સાંકલચંદ માણેકપુરના શા. મણીલાલ વેણીચંદ	૧૦-૦-૦	પિત્તળના પ્યાલા વહેંચ્યા.
		૨૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
કડબેદરા	શાહ મગનલાલ ગીરધરદાસે	૨૦-૦-૦	
	શા. હનુવરદાસ નાનચંદ	૫-૦-૦	મિદાઈ વહેંચી.
		૩૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
		૨-૦-૦	પતામાં વહેંચ્યાં.
હળદરવાસ	શહે ભોગીલાલ ભાઈજીદાસ ગુજરી ગયાથી તેમના દિકરા મિ. ચંદુલાલ ભોગીલાલે	...	સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
	"	૬-૦-૦	સાહિત્યો લાવવા સાર બેટ આપ્યા.
આડપોદરા	રખાલના શા. ફકીરચંદ લીલાચંદ	૪-૦-૦	પતામાં તથા શેકડ ઇનામ વહેંચ્યાં.

કમિશનમાં વધારો
કેળવણીખાતાએ મુંબઈ ઇલાકાની દરેક નિશાળમાં ટેક્સ્ટબુક તરીકે
ચલાવવાને મંજૂર કરી છે.

લેખનકળા કોપિબૂકો

ઉત્તમ-કાગળ - { શુભરાતી અને બાળબોધ છ નંબરમાં } ચોવીસ પાનાં
દરેક નંબરની કિંમત ભે આના

પ્રામ્ય, મ્યુનિસિપલ, લોકલબોર્ડ, ખાનગી વગેરે અનેક શાળાઓમાં ખાસ પસંદગીથી ચાલતી કોપિ ને બાળકો અને શિક્ષકે મા સારા અને સુંદર બોધપ્રદ વાક્યો માટે પ્રસિદ્ધ થયેલી છે, એવી લેખનકળા કોપિ વાપરવા અગ્રે નમ્રસાથે વિનવિ કરીએ છીએ ઉપલી સૂચના વિદ્યાના ઉપાસકો, આચાર્યો અને કેળવણીના કાર્યમાં ઉત્સાહથી રમપૂર્વક લાગ લેનારાઓ સદર લેખનકળાને યોગ્ય રીતે તપાસી તેના અંદરના વિષયો અને પદ્ધતિને તોયે યોગ્ય ઇન્સાફ આપશો. ૨૫૦ અને તે ઉપરાંત કોપિ ખરીદનારને સેંકડે ૩૦ ટકા કમિશન આપનામાં અવશે, પેકિંગ અને રહેલે ખર્ચ પણ આપવામાં આવશે, પણ પોસ્ટ મારફતે કે સ્ટેશનથી આગળતુ ખર્ચ આપવામાં આવશે નહિ.

લેખનકળા કોપિબૂકોને બંધાયેલી નંબર ૧ થી ૬ સુધીની નેટીલ જેનો ખાસ મંગાવી છે તેની દરેક બોક્સમાં એક નંબરની ડકનખારની કિં. રૂ. ૧૧

મુંબઈ-ડાહ્યાભાઈ જગજીવનદાસ એન્ડ સન્સ,

કાલકાદેવી માતાના મંદિર સાથે દુકાન નં. ૩૬૭.

અમદાવાદ-પાનકોર નાકા-મેસર્સ એસ. બી. શાહની કંપની,

ગોધરા-એમ. વકીલ બ્રધર્સ, સરાફ બજાર.

કેળવણીખાતાના મે. ડિરેક્ટર સાહેબે મુંબઈ ઇલાકાની પ્રાયમિક શાળામાં ટેક્સ્ટબુક તરીકે મંજૂર કરેલો

દેશીહિસાબ

ભાગ ૧ લો

કિંમત ૦-૧-૬

ઘણાજ સુધારા તથા વધારા સાથે બહાર પડ્યો છે.

અત્યારસુધી ઘણા દેશીહિસાબો બહાર પડ્યા છે, પરંતુ ખાતા તરફથી મંજૂર થયેલો ફક્ત આજ દેશીહિસાબ છે.

મળવાનું ઠેકાણું-મેસર્સ એન. ડી. મહેતાની કં.

બુકસેલર્સ એન્ડ પબ્લીશર્સ.

ટે. ૩૬૭ કાલબાદેવીરોડ-મુંબઈ

જી. સ. ૧૯૨૭ ના નવા સુધારેલા અભ્યાસક્રમ મુજબ

બહાર પડ્યાં છે । **卐** બહાર પડ્યાં છે ।

આજેજ મંગાવો.

નવીન પદ્ધતિ. { પ્રાથમિક શાળાનાં } નવીન યોજનાથી
દર્શાવનારાં લખાએલાં

અંકગણિત

[પદ્ધતિવિભાગ તથા અભ્યાસવિભાગ : શિક્ષકો સાહે.]

બાળપોથી { ભાગ ૧ લો } પુસ્તક ૧ છું :
બાળવગ માટે { કિંમત રૂ. ૦-૭-૦ } પહેલા ધોરણ માટે

[પદ્ધતિવિભાગ : માત્ર શિક્ષકો સાહે.]

પુસ્તક ૨ બું : { ભાગ ૨ નો } બીજા ધોરણ માટે.
પુસ્તક ૩ બું : { કિંમત રૂ. ૦-૮-૦ } ત્રીજા ધોરણ માટે.
પુસ્તક ૪ બું : { ચોથા ધોરણ માટે.

[અભ્યાસવિભાગ : માત્ર વિદ્યાર્થીઓ સાહે.]

પુસ્તક ૨ બું : { ભાગ ૩ નો } બીજા ધોરણ માટે.
પુસ્તક ૩ બું : { ત્રીજા ધોરણ માટે.
પુસ્તક ૪ બું : { ચોથા ધોરણ માટે.

: લેખક :

ગૌરીશંકર જટાશંકર લાદે,
બી. એ. એસ. ટી. સી. ડી.
એડમિનિસ્ટ્રેટિવ ઓફિસર,
મ્યુનિસિપલ સ્કૂલબોર્ડ, મુરત.

ગાહનલાલ હરજીવન પંચોલી,
આસિ. માસ્ટર,
સિટિ હાઇસ્કૂલ,
અમદાવાદ.

નમુનાની પત્રિકા મંગાવો : લખો.

મેનેજર, ધી ગુજરાત ઓરિએન્ટલ બુકડીપો,
રીચીરોડ, અમદાવાદ

ગાંડીવ અટલે બાળસાહિત્ય

સર્વત્ર વખણાએલી રૂપાળી રસીલી ચોપડીઓ

૧ ટોલ્ટોયની ૩ વાતો	૦૮	૨૩ હાથી ધમધમ આવે	૦)~
૨ બકુલ	૦૮	૨૪ બાળકાવરી	૦)~
૩ ખિરબલનો બન્ધુ	૦૧	૨૫ ચોપગાની ચતુરાઈ	૦૧
૪ મૂરખરાજ	૦૧	૨૬ ગધેડાનું રાજ	૦)~
૫ નીલમ	૦૮	૨૭ રમકડાની દુકાન	૦)~
૬ ભીષ્મ	૦૧	૨૮ બકુલ જન્મરૂપ	૦)~
૭ જયમજરંગ	૦૮	૨૯ મડનો મરતાનો	૦)~
૮ બાળવિદાર (૧)	૦૧	૩૦ બગાળી ખિરબલ	૦૮
૯ વાઘોનું વન	૦૧	૩૧ બુવબુલામણી	૦)~
૧૦ મકુર્ક દાર	૦૧	૩૨ સવાકાની આપરીતી	૦)~
૧૧ ખરૂંપુરી	૦૧	૩૩ ખોટી ખોટી વાતો	૦૧
૧૨ સોનાકુમારી	૦૧	૩૪ સિપાઈ દાદા	૦)~
૧૩ તોફાની ટીપુડો	૦૮	૩૫ મધપૂડો	૦૧
૧૪ કમુંખર	૦)~	૩૬ કોવસાકાકો	૦૮
૧૬ લાડકાવ્યો	૦૧	૪૮ કુરમદ	૦૧

કોરે ૪૮ જાતની ચોપડીઓ તૈયાર છે, અને કેળવણીખાતાએ મંજૂર કરેલી છે. દરેક છુસેલર વેચે છે, ન ખેલે તો લખો:-ગાંડીવ, સુરત.

શાળાપત્રના ગ્રાહકોને સૂચના

જેમણે અત્યારમુધીમા શાળાપત્રના ગ્રાહકોને આપ્યું તેમણે જાણ્યું ન હોય તેમને હવે તાજાંદે મોકલી આપવા વિનવિ કરવામા આવે છે. વી. પી. અંક મોકલવાથી ગ્રાહક રૂ. ૦-૫-૦ આના વધુ ખર્ચ થશે માટે તાજાંદે પેના મોકલવામાં આવશે એવી આશા છે.

તંત્રી

મુંબઈ ઇલાકાના રાજવણીખાતાએ પ્રાથ-
મિક શાળાઓમાં શિક્ષકોના ઉપયોગમાં
યોગ્ય ગ્રંથો તથા (ધોરણ ૪ ના માટે)
ટેક્સટબુક તરીકે મંજૂર કરેલું
નવા અભ્યાસક્રમને અનુસરીને નવીન
દૃષ્ટિથી ચોખ્ખું કરેલું

સરળ બાળ અંગ્રેજી
(ચોથા ધોરણ સુધીનું)

રચનાર

ભોગીલાલ કશવલાલ પટેલ,

બી. એ. એસ. ટી. સી. ડી.

અને

વરનાથ દયાળજી દેસાઈ, એસ. ટી. સી.

મુંબઈ ઇલાકાના સરકારી રાજવણીખાતાએ
તથા વેસ્ટર્ન ઈડિશન સ્ટેટ્સ એગ્રીમેન્ટ
ટેક્સટબુક તરીકે મંજૂર કરેલું

ગુજરાતનો સરળ ઇતિહાસ

કર્તા

ગાંધીજીરામ મણિરામ દ્વિવેદી

બી. એ. એસ. ટી. સી. ડી.

કિંમત ૦-૩-૦

શિક્ષક પરીક્ષા માટે પહેલાં ઉપયોગી

હિંદનો સરળ ઇતિહાસ

કર્તા-વલ્લભભાઈ લલિતભાઈ પટેલ, અને
મણુલાલ અમૃતલાલ ઠાકર.

કિંમત ૦-૧૧-૦

હાલના જમાનાને અનુસરી ઉત્તમ

રીતે શિક્ષણ આપવું હોય

તો વાંચો

બાળઅભ્યાસ.

અને

શિક્ષણપદ્ધતિ.

આ પુસ્તકોમાં માનસશાસ્ત્રની તેમજ
શિક્ષણશાસ્ત્રની ઉદ્દેશ્યો ઉદ્દેશી રચના
ચોખ્ખી મદદમાં આવેલી દક્ષીણ સરળ અને
શક્તિશીલીમાં મૂકેલામાં આવી છે.

રેખાક-મુ. હી. ચોકરી એમ. એ.

દેડમાસ્ટર પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કોલેજ

મુંબઈ ઇલાકાના સરકારી રાજવણીખાતાએ
ટેક્સટબુક તરીકે મંજૂર કરેલું.

નવી સુધારેલી આવૃત્તિ

ભરતેખંડનો સરળ ઇતિહાસ

અને

રાજ્યવ્યવસ્થા

ખનાવનાર

વિદુલદાસ ધનજીભાઈ પટેલ,

સુધારોવધારો કરનાર

મૂળજીભાઈ હીરાલાલ ચોકરી

એમ. એ.

દેડમાસ્ટર પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ

૫૪ ૪૦૦ કિંમત રૂ. ૧-૦-૦

તા. ૬-જુન-૧૯૩૯ આવૃત્તિ કિંમત ૦-૬-૦

વાળા જોઈશે તો વળી તે મળશે.

પ્રાથમિક શાળાના છઠ્ઠા તથા સાતમા

તથા માધ્યમિક શાળાના ચોથા

ધોરણ સાર

આરોગ્યવિજ્ઞાન પ્રવેશપાથી

કર્તા

પ્રીતમરાય પ્રજારાવ દેસાઈ

બી. એ. એસ. ટી. સી. ડી.

કિંમત ૦-૬-૦

ગુજરાતી કન્યાશાળાના બીજા ધોરણથી

છઠ્ઠા ધોરણ સુધી

ગૃહવિજ્ઞાન પ્રવેશપાથી

કર્તા

પ્રીતમરાય પ્રજારાવ દેસાઈ

બી. એ. એસ. ટી. સી. ડી.

એસ. ડી. શાહની કંપની-પાનકાર નાકા-અમદાવાદ

Gujarat School Paper

ગુજરાત શાળાપત્ર

સપ્ટેમ્બર સને ૧૯૩૩

“ નવા જમાનામાં નવા મુદારા અને પ્રગતિમાન માણસની જરૂર પડે છે. દુનિયા આગળ વધે છે, અને તેથી આપણા બાપુ-દાદાના વળતરાં જે રીતરિવાજ તથા કાનુનો ઉત્તમ ગણાતા હતા તે હવે નિરુપયોગી નીવડે છે, અને પારખાર આપણા મૃત્યુ પછી સત્યના દલ અને ધીમા વિકાસને લીધે વધારે હાથ મચેલાં હોય છે. હાલના કરતાં વધારે સારી ચોળના ઘડી કાઢશે ”

કેળવણીખાતાના હુકમથી
તંત્રી અને પ્રકાશક (ઓગસ્ટ ૧૯૨૯ થી)
મૂળભાઈ હીરાલાલ ચોકસી, એમ. એ.
હેડમાસ્ટર પ્રે. શ. ટેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ.

(સર્વ હક સ્વામીન રાખ્યા છે)

ધા “દાયમદ ન્યુઝિલી” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં પરીખ દેવીદાસ હનનલાલે આપું
સલાપાસ રાહ-અમદાવાદ

અનુક્રમણિકા.

ક્રમ નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૧.	વાણીની વિશુદ્ધિ	૨૯૭
૨.	ગુજરાતનો સુખો આજમખાન	૩૦૫
૩.	ખારાધોળના વડા અગર	૩૦૯
૪.	શિક્ષકનું કર્તવ્ય	૩૧૩
૫.	સદશિક્ષણ	૩૨૦
૬.	હિંદમાં અધ્યાપનો અટકાવ	૩૨૪
૭.	શાળાનો વખત સવાર સાંજ સખવાના કાયદાઓ	૩૨૮
૮.	જાપાને હિંદુસ્તાનના બનરમાં કરેલા ભંગીરય હુમલો	૩૩૧
૯.	ઇતિહાસની નોંધ ધોરણ ૪ થી	૩૩૫
૧૦.	૨૧. બી. ગીરનારસાહેબેરીઅલ એન્ડકોમેન્ટ ફરનો અદવાલ	૩૩૮
૧૧.	ધનામયનક	૩૪૦
૧૨.	ખાનગી નાટ્યપ્રયત્ન	૪૯

શાળાપયોગી સ્ટેક્ટરપુકતરીકે મંજૂર થયેલાં પુસ્તકો.

- *૧. સરળ દેશીનામાની પદ્ધતિ આ. ૩૪ મી કિ. ૦-૫-૦
 *૨. સરળ કન્યાનાચ આ. ૧ લી ૦-૨-૬
 *૩. સરળ ગુજરાતી બાળવ્યાકરણ—ભાગ પહેલો
 (પ્રાયશિક્ષક શાળાના ધોરણ ૪ માટે) આ. ૨૯ મી ૦-૨-૦
 *૪ સરળ ગુજરાતી બાળવ્યાકરણ—ભા. ૨-૩ નો
 (પ્રાયશિક્ષક શાળાના ધો. ૫-૬-૭ માટે) આ. ૨૯ મી ૦-૫-૦
 ૫. સરળ વ્યુત્પત્તિ જ્ઞાનપ્રકાશ—ભા. પ્રા. છુક આ. ૪થી ૦-૧-૦
 (૫-૬-૭ યોગ્યતાનાં સંદોહની વ્યુત્પત્તિ સહિત)
 ૬. નવું સરળ મુખ્યગણિત—(બાળવર્ગથી ધો. ૫ સુધી)
 આ. ૧૬ મી ૦-૩-૦
 ૭. ગુજરાત પ્રાંતની ભૂગોળવિદ્યા આ. ૧૧ મી ૦-૧-૬
 ગુજરાતના સખળા ભંગીતા છુકસોલરોને ત્યાંથી મળશે.
 મુખ્ય એજન્ટ—એસસ એસ. બી. સાહની કંપનિ,
 ડે. પાનકાર નાકે—મુ. અસલાવાડ.
 પ્રેમચંદ કરમચંદ શાહ, ગોડળના માજી ડે. એ. ઇ. મુ. કંપડવંજ.

ગુજરાત સાહ્યપત્ર

પુસ્તક ૬૨]

સપ્ટેમ્બર સને ૧૯૩૩

[અંક ૯

વાણીની વિશુદ્ધિ

આર્યસંસ્કૃતિનું વિશિષ્ટ લક્ષણ એ હતું કે શબ્દોન્યાર અથવા વિશુદ્ધ વાણી ઉપર પુરેપુરો ભાર મૂકવામાં આવતો. વેદકાળમાં મત્રો ન્યારે શું કાંઈ અથવા નવા રચાયા ત્યારે દરેક મત્રના ઉચ્ચાર પર બહુજ સાહ્યીય ધ્યાન આપવામાં આવ્યું હતું. વેદના મત્રો સ્વગિત હોવાનું એ કારણ છે. ઉચ્ચારશુદ્ધિને આર્યો એટલું મહત્વ આપતા કે ન્યારે તેઓ ખીજ પ્રજાઓના મંત્રગર્ભમાં આવ્યા ત્યારે તે પ્રજાઓના ઉચ્ચારોપ તેમને માલમ પડ્યા અને એથી આર્યોએ તેમને પોતાનાથી ઉતરતા ગણ્યા. દસ્યુ, અસુર, અનાર્ય, એ નામો આ બાબતમાં અર્થસૂચક છે. વર્ણાશ્રમ વ્યવસ્થા દરમિયાન પણ બ્રાહ્મણોની વિશુદ્ધ વાણી એક નમુનારૂપ ગણાતી હતી. અત્યારના જનસમુદાયમાં પણ ભેદશું તો જેની વાણી ચોક્ખી એટલે કે ઉચ્ચાર દોષ કે વ્યાકરણ દોષ વિનાની હોય છે તેમને આપણે ભણેવ ગણીએ છીએ. ગ્રામ્ય અને નાગરિક જનની કસોટીરૂપ વાણીની વિશુદ્ધિ છે જેમની વાણી નિર્દોષ હોતી નથી તેમને આપણે ‘ગામડીઆ’ ઉપનામરૂપ ઓળખીએ છીએ. આ પ્રમાણે અનાપાત્રે આપણે કુળવાએલા અને વગર કુળવાએલા એ બે ભેદ પાડીએ છીએ. વળી એક કુટુંબમાં પણ વાણી દોષને લીધે કેટલાક વિખવાદ યતા ભેદાં છે છીએ. જેમની વાણી સંસ્કૃત નથી, અથવા તો જેમની વાણી બ્રહ્મ યજ્ઞ નય છે તેઓ કેટલીક વખત

કુલ્યાના કારણરૂપ નીવડે છે. સંયમ વિનાની વાણી નાગરિકત્વને હાનિ કરે છે. સંસ્કૃતનાં “યદા યદા મુજ્જતિ ઘાક્ષવાણં તદા તદા જાતિ-
કુલમમાણં” એ ઉક્તિ છે, અને તેમાં પણ વાણીથી પુરુષ પરખાય છે એમ સ્પષ્ટ જણાય છે. વાણીનો સંયમ એટલે ખોલવામાં ઉચ્ચારની શુદ્ધિ, વ્યાકરણથી આવેલી નિર્મળતા, યથાયોગ્ય ભાષા. વિમલ વાણીથી મનુષ્ય વિશેષ શોભે છે. કેટલીક વખત ખોલીથી માણસનો સ્વભાવ, જાત વગેરે આપણે જાણખી લઈએ છીએ. વાણીથી આપણે વ્યવહારમાં કેટલી ફેતેલ મેળવીએ છીએ. મધુર અને વિવેકભરેલી તેમજ ઉચ્ચારે શુદ્ધ એવી વાણીથી આપણે કેટલાં કામ પાર પાડીએ છીએ! વળી આપણે આપણા વિચાર સચોટ રીતે અને સ્પષ્ટતાથી પ્રકટ કરવા હોય તો તેનો આધાર આપણી ‘ખોલી’, અથવા ભાષા કે વાણી ઉપર છે. ખીજા મનુષ્ય ઉપર અસર ઉપજાવવામાં વાણી કેટલી બધી પ્રબળ છે તે જાહેર ભાષણ કરનારાઓ સારી રીતે સમજે છે. આવી રીતે વાણીની વિશુદ્ધિ વ્યવહારમાં ઘણી ઉપયોગી છે અને વળી તે સુશિક્ષિત મનુષ્યનું એક ચિહ્ન છે. સ્પષ્ટ અને શુદ્ધ વાણી દરેક સંસ્કારી પુરુષ મા ત્તી ખોલી શકે એટલા માટે શાળામાં આ વિષયને ઘણું અગત્યનું સ્થાન આપવું જોઈએ.

નાનપણથી બાળકને માળાપ ધેર શુદ્ધ અને મધુર ખોલી ખોલવાનો આશ્રદ રાખે અને શાળામાં શિક્ષક તેવુંજ ધ્યાન આ બાબતમાં આપે તો ભવિષ્યમાં જનસમાજમાં વિશુદ્ધ વાણીસંચાર યથા વિતા રહે નહિ. જે વાણી કાનને મધુર લાગે, જેમાં શબ્દોચ્ચાર સ્વાભાવિક વાણીસ્થાનમાંથી થતા હોય અને જેમાં નમ્રતા, વિવેક તરી આવતાં હોય, અને જેમાં ઉદ્વેગ, રાતા, ગર્વ વગેરે ન હોય તે વિશુદ્ધ વાણી કહી શકાય.

શાળામાં બાળક ન્યારે નવાં દાખલ થાય છે ત્યારે તેઓ જે ગામ કે સ્થાનમાંથી આવતાં હોય, અથવા તેમનાં માળાપ જે પ્રકારની ખોલી ખોલતાં હોય તેના સંસ્કારવાળા બોલી તેઓ બોલે છે. વર્ગમાં આ ભેદ તરત જણાઈ આવે છે. કેળવણેલાં માળાપનાં અને ખીનકેળવાએલાં માળાપનાં બાળકોની બોલીમાં ભેદ જોવામાં આવે છે. વળી પ્રાંતિક અસર સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે. કાઠિયાવાડ, અને ગુજરાતનાં પ્રાંતોમાંથી આવતાં બાળકોમાં પણ તે પેટા પ્રાંતોની અસર ખોલી ઉપર જણાઈ આવે છે. જેને સિષ્ટ ગુજરાતી બોલી કહીએ તેવી તો માત્ર કેળવણેલાં માળાપનાં બાળકોજ બોલી જાણે છે; અને શાળામાં એવાં બાળકોનું પ્રમાણ ઘણું ઓછું હોય છે, એટલે શાળામાંજ મુખ્યત્વે કરીને વિશુદ્ધ બોલીનાં

ની રોપાવાં જોઈએ, પણ અત્યારે એવી જાતનો પ્રયત્ન શાળામાં શાસ્ત્રીય રીતે થતો જોવામાં આવતાં આવતો નથી.

અવાજના દોષ:—વાણીના દોષ શાળામાં કેમ સુધરે તેનો હવે વિચાર કરીએ. વાણીનો પહેલો દોષ અવાજ સંબંધીનો છે. દરેક શિક્ષકના અનુભવની વાત છે કે દરેક બાળક બોલતી વખતે જે અવાજ કાઢે છે તેમાં વ્યક્તિગત ઘણો ફેર જોવામાં આવે છે. બોલતી વખતે એકાદ નાનું વાક્ય બોલવું હોય તોપણ કોઈ કોઈ બાળકે તો તે એક શ્વાસમાં એટલે શ્વાસનો સંયમ કરી બોલી શકતાં નથી. બોલવામાં તે થાકી જાય છે અને એથી કેટલીક વખત તે ઘણું ધીમું બોલી નાખે છે અથવા તો નાકમાંથી પણ બોલે છે. આમ વાણીસ્થાનનો કાંતો દુરુપયોગ થાય છે અથવા તો ન્યાન ઉપર વિશેષ ઓળંગે આવે છે. ઉચ્ચારનું પ્રથમ સ્થાન ગળું છે અને ઘણું ધીમે બોલવાથી કંઠના સ્નાયુઓને વિશેષ તરફી પડે છે એટલે તેને વધારે ધસારો લાગે છે. તેવીજ રીતે વિચાર પુરેપુરો દર્શાવી દેવાની ઉતાવળમાં બાળક ભ્રાત્રે પ્રયત્ન કરે છે ત્યારે પ્રાણનું યોગ્ય સ્તંભન કરવાની શક્તિ કમ હોવાથી તે કેટલાક ઉચ્ચાર નાક વડે કરી પ્રાણને ધીમેથી જવા દે છે. આમ કરવામાં પણ હાનિ થાય છે. નાકના ઉપલા ભાગમાં છિદ્રાણુ પ્રદેશ છે તેના ઉપર અવાજના ધ્વનિ વધારે પ્રમાણમાં પડે તો તે દ્રામળ ભાગને ઈજા થવાનો સંભવ રહે છે, અને વિશેષમાં ગુંગણાપણાનો દોષ ઉભો થાય છે. પરિણામ એકંદરે એ આવે છે કે વાણીમાં સ્પષ્ટતા આવતી નથી અને મધુરતા તૂટી જાય છે. વળી બીજા વાણીનો દોષ એ છે કે બાળકને જોઈએ તે કરતાં વધારે હંચા અવાજથી બોલવાની ટેવ પડેલી હોય છે. આ એક જાતની બોલવાની ટેવ છે અને જો તે જોડાવવામાં ન આવે તો હમેશને માટે બાળકને તેવી રીતે બોલવાની ટેવ પડી જાય છે અને તેની વાણી પછીથી અગ્રિય ચર્ચ પડે છે. વળી ‘ઓખરો’ અવાજ પણ આપણા સાંભળવામાં આવે છે. કેટલાક બાળકના ગળામાં સ્નાયુઓને લીધે અથવા તો બીજાં કારણોને લઈને તેના અવાજમાં ઓખરાપણું આવે છે, અને વાણી કાનને કંટાળો ઉપજાવે એવી નીવડે છે.

ઉપાયો:—ઉપર જે અવાજના દોષ ગણાવવામાં આવ્યા તેના મુખ્ય ઉપાય તરીકે યોગ્ય શ્વાસરંજીસની ક્રિયા છે. બાળકનાં ફેફસાં જો યોગ્ય શક્તિ ધરાવતાં હોય એટલે કે દુરસ્ત હોવાથી સંકોચવિકાસ થયાવિધિ, યથાપ્રમાણ થતો હોય તો ફેફસામાં એકી વખતે બોલવા જોડાશે શ્વાસ બાળક લઈ શકે છે અને બોલતી વખતે તેનો યોગ્ય સંયમ કરી

યોગ્ય વ્યય કરી શકે છે. આમ વાણી અથવા બોલવાની ક્રિયા અને શ્વાસનને ઘણો નિકટ સંબંધ છે. શાળામાં 'શ્વસનક્રિયા' ની પરીક્ષા શિક્ષકો બાળકોને કરતા હશે. જેની શ્વસનક્રિયા બરાબર હોય છે તે તંદુરસ્ત રહે છે અને તંદુરસ્તીનો સંબંધ વાણી સાથે પણ છે. યોગશાસ્ત્રમાં 'પ્રાણાયામ' ની ક્રિયા એ શ્વાસોચ્છ્વાસને નિયમિત કરી તેના ઉપર કાબુ મેળવી શારીરિક આરોગ્ય સાધવાની ક્રિયા છે એ સુવિદિત વાત છે. દરેક પ્રાણીની શ્વાસોચ્છ્વાસની ક્રિયા અમુક રીતે થયાં કરે છે, અને તેમાં જે વિષમતા આવે તો તે શરીરની વિકૃતિ-બગાડના ચિહ્ન તરીકે ગણાય છે. તંદુરસ્ત બાળકની શ્વસનક્રિયા યોગ્ય હોય છે એટલે પ્રાણને સ્તંભાવીને તેને યોગ્ય રીતે બહાર કાઢી શકે છે પણ નાદુરસ્ત તબીબતવાળાં બાળકની પ્રાણક્રિયા કાં તો ઉતાવળી અથવા તો ઝાઝા શ્વાસની હોય છે. આથી બોલતી વખતે તે ઝાઝી બળ છે. વળી ચાકનું ખીન્નું કારણ ફેફસામાં તે શ્વાસ ભરી શકતું નથી તે પણ છે; એટલે વાણીનાં રથાનો ઉપર તેનો અંકુશ રહેતો નથી, અને એક યા ખીન્ન રથાન ઉપર ભાર મૂકી ઉચ્ચાર કરે છે. યથાવિધિ પ્રાણની ક્રિયા થાય તેટલા માટે શ્વાસને લગતા કેટલાક પ્રયોગો બાળક પાસે કરાવવા જોઈએ. વિષમ પ્રાણની ક્રિયાને સુધારવા માટે નિયમપૂર્વક અને અમુક માત્રા બાંધી એટલે કે કાળ બાંધી શ્વાસ અને ઉચ્છ્વાસ લેવાવવા જોઈએ. દીર્ઘ શ્વાસની ક્રિયા એટલે શ્વાસને ધીમે ધીમે ખંતે નસકોરાંદારા ફેફસામાં ભરવો જોઈએ અને ધીમે ધીમે બહાર કાઢવો જોઈએ. કેટલાક શ્વાસને મોઢેથી કાઢવાની હિમાયત કરે છે પણ તે ધષ્ટ લાગતી નથી. શ્વાસને લેવાનું અને તે બહાર કાઢવાનું મુખ્ય કુદરતી અવયવ નાક છે એટલે તેનોજ ઉપયોગ થવો જોઈએ. આ પ્રમાણે પ્રાણાયામની ક્રિયાથી ફેફસાંની શક્તિ વધે છે, પ્રાણવાયુ વિશેષ પ્રમાણમાં લેવાય છે અને એથી એકંદર તંદુરસ્તી સુધરે છે.

પ્રાણાયામની ક્રિયા કરાવતી વખતે ખીજ બાળત ધ્યાનમાં રાખવાની છે તે એ છે કે બાળકનું શરીર યોગ્ય સ્થિતિમાં રહેવું જોઈએ. માથું, વાંસાનો ભાગ, છાતી અને પેટ એ સીધાં રહેવાં જોઈએ, મતલબ કે. ફેફસાં ઉપર શરીરની સ્થિતિને લઈને દબાણ ન આવે એવી રીતે. બાળકને બેસાડવું જોઈએ. ઉભાં ઉભાં આવી રીતની શ્વાસોચ્છ્વાસની ક્રિયા કરાવવાથી લાભને બદલે હાનિ થવાનો સંભવ રહે છે. આ જાતની ક્રિયાથી અવાજમાં એક જાતની અદ્ભુત મધુરતા ઉત્પન્ન થાય છે; અને સ્નાયુઓ ઉપરનાં કાબુ વધવાથી અવાજમાં ન જોઈતી કૃત્રિમતા આવતી નથી.

અને બીજા દોષ પણ દૂર થાય છે. જે બાબત ધ્યાનમાં રાખવાની છે તે એ છે કે આ ક્રિયા લાંબો વખત નિયમિત રીતે ને યોગ્ય પદ્ધતિથી ચલી જોઈએ.

જીભ અચકવી—આ દોષ કુદરતી હોય છે, અને કેટલીક વખત તો બેદરકારીનું પરિણામ પણ હોય છે. વર્ગમાં શિક્ષકે આવા બાળકો પ્રત્યે ખાસ ધ્યાન આપવું જોઈએ, અને શુદ્ધ ઉચ્ચાર તેમજ બોલીનું તેમની પાસે અનુકરણ કરાવવાનો આગ્રહ રાખવો જોઈએ. બાળકો કેટલીક વખત એવો જવાબ પણ આપે છે કે સાહેબ, મારાથી ચોકળું બોલાવું નથી, તો શિક્ષકે તે સંબંધી ઉપાય લેવો જોઈએ.

ઉપાય—આ દોષ મુખ્યત્વે કરીને ઉતાવળે બોલી જવાની ધગસને લઈને થાય છે. અનુભવની વાત છે કે જો આવા બાળકને ધીમેથી એટલે કે ઉતાવળ કર્યા વિના યોગ્ય રીતે શ્રાવ્ય સ્તંભાનીને બોલવાની ટેવ પાડીએ તો અવશ્ય તેમાં ઘણો સુધારો થાય છે. આ દોષ સુધારવામાં શ્રાસને ધીમેથી બહાર કાઢવાની ક્રિયા વવાળે ઉપયોગી છે. વળી કેટલાક પ્રસંગમાં જીભનો પણ દોષ નેવામાં આવે છે. જસ બહુજ નહીં અથવા તો ટુંકી હોય તો આવો દોષ ઉભો થવાનો સંભવ છે, કારણકે તાલબ્ય અને મૂર્ધન્ય સ્થાનોના ઉચ્ચાર વખતે જીભ વાળી શકાતી નથી, અને અસ્પષ્ટ વાણી નીકળે છે.

યોગશાસ્ત્રમાં ‘જિહ્વાદોહન’ ની ક્રિયા છે. એનાથી જીભને લંબાવી પાતળા બનાવી શકાય છે. આ પ્રયોગ પણ જીભના દોષનિવારક તરીકે ઉપયોગી થઈ પડે તેમ છે, પણ આ બાબતનો એ અનુભૂત ઉપાય છે એમ લેખકથી કહી શકાય નહિ.

અસ્પષ્ટ ઉચ્ચાર—વાણીનો આ એક ઘણો સામાન્ય દોષ છે. ઘણા બાળકો પુરેપુરું મો ઉઘાડ્યા વિના બોલે છે, અથવા તો ગળામાંથી બોલે છે. આથી અવાજનાં મોઝાં પુરતા નેસથી બહાર હવામાં નહ શકતાં નથી. હોઠ બીડીને અથવા મોં અધુરે ઉઘાડું રાખીને બોલવાથી ઉચ્ચારમાં અસ્પષ્ટતા આવે છે. કંઠ્ય, તાલબ્ય અને મૂર્ધન્ય સ્થાનોના ઉચ્ચાર સ્પષ્ટ સંભળાવાને માટે હોઠ તથા મોં બોલતી વખતે પુરેપુરાં ખુલવા જોઈએ, કારણકે વાણી તેના યોગ્ય સ્થાનમાં પ્રગટ થઈ મોં વારે બહાર નીકળે છે, પણ જો મોં ખુલ્લું ન હોય તો અવાજ તૂટી જાય છે અને વાણીમાં અસ્પષ્ટતા આવે છે. વળી બોલતી વખતે કેટલાંક બાળકો મોં અથવા હોઠને એક અથવા બીજી બાજુ મરડે છે. એ પણ શારીરિક

દોષ છે. વળી તે ઉપરાંત તે એક જાતની ટેવ છે. લેખકનાં અનુભવની વાત છે કે એક વિદ્યાર્થી બોલતી વખતે હંમેશાં હોદને અને મોંને કાં તો એક બાજુ અતિશય મરડી નાખતો અથવા તો ઉપલા અને નીચલાં હોદની સંધિના ભાગને બંને બાજુથી બંને ગાલ તરફ વંધારે ખેંચતો. પરિણામ એ આવતું કે તેના મોંની બહુ વિકૃતિ થઈ જતી, અને બોલીમાં શબ્દો ઉપર અયોગ્ય ઉચ્ચારભાર આવવાથી માધુર્યની હાનિ થતી. વારંવાર તેનું એ કુટેવ તરફ લક્ષ દોરવાથી તેનામાં એ ટેવ સુધારવાનો ખત આવી્યો અને થોડા વખતમાં સંતોષકારક સુધારો થયો. વર્ગશિક્ષકની આવી ઝીણી ઝીણી બાબતો તરફ દષ્ટિ જતી નથી, પણ પોતાના કર્તવ્યમાં તે બ્રષ્ટ થાય છે એ નિઃશંક બાબત છે.

ઉપાય:—આવી જાતના દોષ ત્યારે નજરે પડે ત્યારે શિક્ષકે તરત જ તેવા દોષ થતા અટકાવવા જોઈએ. બાળકને પોતાના ઉચ્ચારનો નમુનો બોલી બતાવવો જોઈએ. ઉપદેશ કરતાં ક્રિયા બળવત્તર છે એ ન્યાયે કયા ઉચ્ચાર કયા સ્થાનમાંથી કેવી રીતે કરવા તે પ્રત્યક્ષ બતાવવું જોઈએ.

અચ્છન્ન તથા સ્વરના દોષ:—

રૂ, લૂ, ળૂ, ળૂ, ળૂ, સૂ, તૂ, કૂ, ફૂ, ઝૂ, જૂ, ઝૂ, ગૂ, ઘૂ, રૂ, લૂ, ળૂ, એ અક્ષરના ઉચ્ચાર બાળકો પાસે કરાવવામાં ઘણું ધ્યાન આપવાની જરૂર છે; કારણકે મોટપણમાં એ દોષ સુધારવામાં ઘણી મુશ્કેલી પડે છે, એટલા માટે શિક્ષકે મોંએ બોલીને એ અક્ષરના ઉચ્ચાર શીખવવા જોઈએ. ઝૂલ અને ઉચ્ચાર સ્થાનનો કેવી રીતે ઉપયોગ થાય છે એ બાબત પ્રત્યક્ષ કરી બતાવવી. કેટલાક મોટા વિદ્યાર્થીઓ પણ રૂ, ળૂ, કૂ, ફૂ, જૂ, ગૂ, ઘૂ નો યોગ્ય સ્થાનેથી ઉચ્ચાર કરતા નથી, તેમજ 'સૂ' ને બદલે 'ડૂ' ના જેવો ઉચ્ચાર કરે છે.

બોલીમાં જેમ અક્ષરના ઉચ્ચારનો દોષ જોવામાં આવે છે તેમ સ્વરના દોષ પણ જોવામાં આવે છે. આ, ઇ, એ, ઓ, : (વિસર્ગ), આ સ્વરો તથા વિસર્ગના ઉચ્ચારમાં બાળકો ઘણી વખત ભૂલ કરે છે. આને ઉચ્ચાર, 'ઓ' જેવો, ઇ ને બદલે એ, 'એ'નો અને 'ઓ'નો પહોળો ઉચ્ચાર એ સામાન્ય દોષ છે. આ દોષ ઘણુંકરીને ગામડામાંથી અથવા અશિક્ષિત વર્ગમાંથી આવતાં બાળકોની બોલીમાં જોવામાં આવે છે. પીંપળ ને બદલે પેંપળ, આંખો ને બદલે ઝાંખ, 'ઝોટલો' ને બદલે 'ઝોટલો' 'ઝોટલું' ને બદલે 'ઝોટલું' એ બધા વાણીના ગ્રામ્ય દોષ છે. આવા

અશુદ્ધ ઉચ્ચારથી વાણીમાં કેવી કર્કશના આવે છે એ સહજ ગમ્ય છે. વિસર્ગના ઉચ્ચાર પણ તેવીજ રીતે અશુદ્ધ થાય છે 'અંતઃકરણ' વગેરેમાં આવ્યા હોય ચલાનો સંભવ છે.

ઉપાય:—ઉપરના દોષ વિશેષે કરીને પ્રત્યક્ષ બોલી બતાવી તેની શુદ્ધિ ઉપર વિશેષ આગ્રહ રાખવાથી સુધારી શકાય છે. શિક્ષકને ધીરજ રાખવાની ઘણી જરૂર છે. ધીરજ, નમ્રતા અને આગ્રહ રાખવાથી આ દોષ નિર્મૂળ થઈ જાય છે, કારણકે આ કુદરતી દોષો નથી. પણ જો આના તરફ દુર્લક્ષ રાખવામાં આવે તો તે દૃઢ થઈ જાય છે અને વાણી બગડે છે. શિક્ષકે એકલા સ્વર કે અક્ષરનો ઉચ્ચાર કરવાની જરૂર નથી. જ્યાં વાંચતા કે બોલતાં એવા દોષ માત્ર પડે ત્યાં બાળકને અટકાવી ઉચ્ચાર કરી બતાવવા જોઈએ અને પછી શબ્દો અને ફકરાઓ અથવા કવિતાઓ વગેરે મનોમત્ન તરીકે તેમને વાગવા કે બોલવા આપવા જોઈએ.

હવે ઉચ્ચાર કરાવતી વખતે ધનની ઇન્દ્રિયને પણ ડેળવવાની જરૂર હોય છે. જેમ સંગીતમાં સ્વરોના સૂક્ષ્મ ભેદ પારખી શકે ત્યારે શુદ્ધ ગાઈ શકાય છે, તેમ સ્વર તથા અક્ષરના ઉચ્ચાર સ્થાન પરત્વે શુદ્ધ ભેદ પારખી શકાય ત્યારે ધનના આધારે વાણીના સ્થાનનો ઉપયોગ કરી સચેત મેળવી શકાય છે અને તેથી પરિણામે યોગ્ય ઉચ્ચાર થઈ શકે છે.

કર્ણેન્દ્રિય કેવી રીતે ડેળવવી તે વર્ગશિક્ષકની અંગત હોશિયારી ઉપર આધાર રાખે છે, પણ જો શિક્ષક અમુક રીતે અદ્વચ્ચ થઈ જુદા જુદા અક્ષર તથા સ્વરનો ઉચ્ચાર કરી તેના સ્થાનની પરીક્ષા કરાવે તો સ્થાન સાથે તેમના ઉચ્ચારનો સમન્વય થાય અને મહાવરાથી સ્વર-અર્થજનની પરીક્ષા પાડી થાય છે; પછી ઉચ્ચારનો દોષ રહેવાનો સંભવ રહેતો નથી. આ જ્ઞાન પાકું થયા પછી કા. પા. ઉપર લખી ઉચ્ચાર શબ્દપ્રયોગ સાથે કરાવવા અને પછી કવિતાઓ કે ફકરા બોલવા આપવા. આ અદિ-આતા ક્રમદ્વારા ઉચ્ચારની ખામી અવશ્ય દૂર થઈ શકશે.

બાળક ઘણી વખત ઘણું ઉતાવળું બોલી જાય છે અને શિક્ષકો પણ તેવાજ દોષ કરે છે. પરિણામ એ આવે છે કે ઉતાવળે બોલી જવાના ઉત્સાહમાં શબ્દો અથવા છેલ્લા અક્ષર કે સ્વર બોલતા સંભળાતા નથી. વળી વચલા શબ્દો પણ એકબીજા સાથે ભળી જાય છે. શિક્ષકના શિક્ષણની સફળતાનો આધાર સ્પષ્ટ વાણી ઉપર રહેલો છે અને બાળકની ભવિષ્યની નાગરિકતા પણ તેના ઉપર આધાર રાખે છે. આપણે જ્યારે સામા માણસનું બોલવું સમજતા નથી ત્યારે આપણે તેને ગરબડીઓ ફેલીએ છીએ.

લેશે તો વાણી સંસ્કારી બનશે. પ્રખ્યાત જાહેર ભાષણ કરનારાઓ ભાષણ કરે ત્યાં બાળકોને લઈ જવા. સિનેમા વગેરે જ્યાં હવે ચેષ્ટા સાથે વાણીનો પ્રયોગ થાય છે ત્યાં, તેમજ એવા અન્ય સ્થળે લઈ જવાથી બાળકોને વાણીના સુંદર નમુના મળે છે. શાળા અને જગતનો આમ સુયોગ સાધવાથી બાળકને પ્રત્યક્ષ શિક્ષણ મળશે. શિક્ષક જો આવી તકોનો લાભ લઈ બાળકની વાણી સંસ્કારી બનાવવામાં પોતાનો હિસ્સો આપશે તો તે દેશની સંસ્કૃતિમાં ફાળો આપે છે એ નિઃસંશય છે.

ગુજરાતનો સુબો આજમખાન

ગુજરાતના સ્વતંત્ર સુલતાનનો અમલ પુરો થયા પછી મોગલ શહેન-શાહત તરફથી જે જે સુબાઓ ગુજરાતમાં મોકલવામાં આવ્યા તેમાંના પીર મહંમદ બકરનું નામ, તેનાં કામોથી ગુજરાતમાં હજી પણ તાજું છે.

શહેનશાહ શાહજહાંનના સમયની શરૂઆતમાંજ તેને અર્જમખાનનો માનવતો ઇલકાબ એનાયત કરવામાં આવ્યો હતો. એ સમયે ગુજરાતમાં જોઈએ તેવી શાંતિ ન હતી. કાઠી અને કોળી લોકોનાં ધાકાં અવારનવાર હુલ્લુલ કરતાં ને સામ્રાજ્યની પ્રજાને ત્રાસ આપતાં. આથી શાહજહાંને પોતાના દરબારના એક પ્રતાપી ને પ્રભાવશાળી ઉમરાવને ગુજરાતના સુબા તરીકે મોકલવાનું નક્કી કર્યું. ૧૬૩૬ માં ગુજરાતના ૨૩ મા સુબા તરીકે એની નિમણૂક થઈ.

આ મહાન સુબાના સમયના ઐતિહાસિક બનાવો કરતાં, તેના સ્વભાવની જે ખાસીઅતે તેને ઉધઈનું ઉપનામ અપાવ્યું તે ખાસીઅતના પરિણામ સાથે પરિચય કરાવવાનોજ આ લેખનો હેતુ છે. ઉધઈ જ્યાં થોડો સમય પણ રહે છે ત્યાં તે ઘર બાંધે છે, તેમ આ મહાન સુબાએ પણ કર્યું છે. કોઈ કોઈ લોકો એ ઉધઈના બીજા ગુણો સાથે એને સરખાવે છે. ઉધઈ જેને ચોંટ છે તેને ખાઈ જાય છે. તે પ્રમાણે આ સરદાર પણ જેનો કોડો પકડતો તેને વશ કરીનેજ મૂકતો. ગમે તેમ હોય પણ અર્જમખાનને સુંદર મકાનોનો ઘણોજ શોખ હતો, તેથી તેના સાત વર્ષના અમલ દરમિયાન ગુજરાતમાં તેણે ઘણે સ્થળે મહેલો ને કિલ્લાઓ બાંધાવ્યા હતા, તેમાંના કેટલાક હજી પણ મોજુદ છે તે તેના શોખની સાક્ષી પુરે છે.

પાટણ આવી પહોંચતાંજ આજમખાને કોળીઓના સરદાર ઉપર ચડાઈ કરી તેને હરાવી શરણે આવ્યો ને તેના ઉપર કાણુ રાખવા સરહદ ઉપર

એ કિલ્લા બંધાવ્યા. વાતક ઉપર કપડવણુથી થોડે દૂર એક કિલ્લો બંધાવ્યો અને તેનું નામ પોતાના નામ પરથી આજમાવ્યાદ પાડ્યું. બીજો કિલ્લો બંધાવી, પોતાના પુત્રના નામ પરથી તેનું નામ ખલીલાવ્યાદ રાખ્યું.

ક્રાળીઓને વશ કરી, અમદાવાદમાં આવી, તેણે કાકીઓને વશ કરવાનું કામ હાથ પર લીધું. આઠ હજાર ઘોડેસ્વારનું લશ્કર લઈ તે સરખેજ ગયો ને ત્યાંથી જે જંગલોમાં ભરાઈને કાકીઓ હુંટકાટ કરતા હતા તે કપાવી નાખી તેના ઉપર વિજય મેળવ્યો. વિજયની નિશાની દાખલ અને તેમના ઉપર દેખરેખ અને દાખ રાખવા, ભાદર અને ગોમા નદીઓના સંગમ ઉપર શાહપુર નામનો કિલ્લો બંધાવ્યો. આ કિલ્લામાં તેણે એક મુંદર મસીદ, એક હમામખાનું ને એક કુવો પણ બંધાવ્યાં.

વળી ખુદ અમદાવાદમાં તેણે એક મુંદર સરાઈ બંધાવી. તે મકાનની લખ્વતા ઉપરથી લોકો તેને અછમખાનનો મહેલ પણ કહે છે અને તે હજી પણ ભદ્રના આગ્નિ ખુલામાં તેના શોખની સાક્ષી પુરે છે.

આ સુધ્યાનો અમલ ગુજરાત ઉપર લગભગ સાત વરસ રહ્યો. તે દરમિયાન ઘણા અગત્યના ઐતિહાસિક બનાવો પણ બન્યા. આ ઐતિહાસિક તત્ત્વોનો અભ્યાસ જેટલો બોધદાયક છે તે કરતાં પણ વધારે બોધદાયક તેના નામ સાથે જોડાએલાં આ ઉપર ગણાવેલાં મકાનોનો ઇતિહાસ છે.

શાહપુરનો કિલ્લો કાકી લોકોના ઉપર દાખ રાખવા માટે ઉભો કરવામાં આવ્યો હતો, એ વાત આપણે આગળ કહી ગયા. આ સ્થળ એક મમયે ગોહેલ રજપુતોના તાબામાં હતું. રાકોડ રજપુતોએ ગોહેલોને ૧૩મા શકામાં મારવાડમાં લુણી કાંઠેથી હાંકી કાઢ્યા. સેજકજની સરદારી નીચે ગોહેલો, જુનાગઢના ચુડાસમાની પાસે મદદ માટે આવ્યા. તેણે સેજકજને હાલના રાણપુરવાળું સ્થળ આપ્યું ને તે ભાગને સેજકપુર નામ આપ્યું. સેજકજના પુત્ર રાણાજીએ ત્યાં કિલ્લો બંધાવ્યો ને તેને રાણપુર નામ આપ્યું. રાણાજીના પુત્ર મોખડાજીએ પોતાની સત્તા વધારીને પીરમમાં મુખ્ય રાજધાની ખસેડી. મોખડાજીએ વહાણો હુંટવા માંડ્યા તેથી મદમદ તથાલખ જેડે તેને લડાઈ થઈ તેમાં તે માર્યો ગયો. મોખડાજીના મરણ બાદ પણ રાણપુર ગોહેલોના હાથમાંજ રહ્યું ને આસરે એક સૈકા પછી રાણાજી નામના બીજા ગોહેલ રાજાને મદમદ બેગડા જેડે લડાઈ થઈ ને તેમાં તે હાર્યો ને તેનો કિલ્લો જમીનદોસ્ત કરવામાં આવ્યો.

આ પછી થોડા સમયે રાણાજીના લગ્નિજ હાલોજી ને લખીધરજીને સિંધના રાજા જોડે તકરાર થઈ, તેથી સિંધના લશ્કરે હાલોજીને કેદ પકડ્યો. તેના ભાઈ લખીધરજીએ મહમદ બેગડાની મદદથી પોતાના ભાઈને છોડાવ્યો. પણ તેણે મુસલમાન ધર્મ અંગીકાર કર્યો, આથી તેને રાણપુર પાછું મળ્યું. આના વંશજો તે રાણપુરના મોલેસલામ ગરાસીઆ કહેવાય છે.

સત્તરમા સૈકાના મધ્યમાં આઝમખાને કાઠીએને વશ કરવા આ લાગ પર ચઢાઈ કરી અહીં કિલ્લો બંધાવ્યો તે વાત આપણે આગળ કહી ગયા છીએ. પછી મોગલ રાજ્યની પડતીના સમયમાં વઢવાણના રાજાએ રાણપુર પર ચઢાઈ કરી તે સમયે મોલેસલામ સરદાર આલમભાઈએ દામાજી ગાયકવાડની મદદ માગી. દામાજીએ મદદ કરી રાણપુર બચાવ્યું પણ મદદના ખર્ચ બદલ દામાજીને રાણપુરનો કિલ્લો આપી દેવો પડ્યો. છેવટે ૧૮૦૨ ની સાલ સુધી તે ગાયકવાડને તાબે રહ્યું ને પછી અમદાવાદ જિલ્લા સાથે રાણપુર પણ બ્રિટિશ સરકારને મળ્યું.

આસરે છ લીટીના આરસપહાણુમા કોતરેલા એક લેખમાં આઝમખાને આ કિલ્લો બંધાવ્યો તેનો ઉલ્લેખ છે. અતિશયોક્તિથી ભરપુર ભાષામાં આઝમખાનને “મહાનખાન, જમાનાનો સરદાર, જેના જેવા પુત્રને આ દુનિયા પરની કોઈ સ્ત્રીએ જન્મ નથી આપ્યો” તેવો કહી લેખ લખનાર કવિ કિલ્લો બંધાવ્યાની તારીખ તેમાં ગોઠવે છે ને તેને “અઅ-જમે બીલાદ” કહી તેને સૌથી ગોઠું શહેર કહે છે. વળી તેજ લેખમાં કવિ તેના ઉપર દોષની કુટ નજર “દૂર ચરમે બદ” ન લાગે તેવી પ્રાર્થના પણ કરે છે. કવિની આ ઉમેદ બર આવી નથી.

આપણે ઉપર જોયું તેમ આ સ્થળની મનુષ્યોને હાથે ખરાબી થઈ છે અને કાળચક્રે પણ તેને જર્જરિત કરી નાખ્યું છે. તેની લવ્ય દિવાલો કેટલીક જગાએ ખંડિત થઈ છે અને તેની ખંડેર અવસ્થા અને નિર્જનતાજ તેની પ્રાચીનતા સૂચવે છે. આ કિલ્લાની અંદરની મસીદ ઉપર એક લેખ છે. તેમાં “હીજરી સને ૧૦૫૦ ના જુલ્હજ મહીનામાં આ મુબારક મસીદ, પરવરે દેગારની જનાબમાં ઉમેદવાર આઝમખાને બંધાવીને પુરી કરાવી કે જ્યાં ખુદાના બંદા સાચા ખુદાની બંદગી કરતા રહે” એવી મનલખનો લેખ છે. આ મુબારક મસીદ ઉપર કાળચક્રે પોતાનો પ્રભાવ બતાવ્યો છે. અત્યારે ત્યાં ખુદાના બંદા સાચા ખુદાની બંદગી કરવા જમા થવાની ખબર નથી. વળી અહીંના હમામખાનાનો ઉપયોગ

હરી “નેક દુઆ ગુજારવા” જેવું પણ ત્યાં કંઈ રહ્યું નથી અને કુવા પરના લેખમાં લખેલો ફાવેલો પણ અત્યારે ઉઠાવી શકાતો નથી.

નામ અમર કરવાની મોટી આશાએ અગર જનસમાજની સેવા અર્થે બંધાવેલી ધમારતો અત્યારે ખંડીએર અવરથામાં પડી રહી છે. તેની ઐતિહાસિક અગત્ય જૂલાઈ બચ છે એટલું જ નહિ. પણ તેની અંદર પ્રદર્શિત કરેલી લોકસેવાની ઉમેદો પણ થોડા સમય જ બર આવે છે ને સર્વના ઉપર કાળચક્રનું આક્રમણ ચતાં તેની ભંગુરતા જણાય છે.

ઈ. સ. ૧૬૩૭ માં અમદાવાદમાં આઝમખાને બંધાવેલી સરાઈની વાત આપણે કહી ગયા છીએ. મોગલ સમયની સુંદર બાંધણીની યાદ આપતી આ સરાઈ અને શાહીબાગ હજી પણ અમદાવાદમાં મોજુદ છે. આઝમખાનની આ સરાઈનો દરવાજો ૧૮ ફુટ ઉંચો છે અને તેનું દિવાનખાનું અષ્ટકોણાકૃતિ છે. આ દરવાજાની ઉપર સુંદર અક્ષરે, ફારસી ભાષામાં લેખ છે. આ લેખમાં પણ મકાનનાં અતિશયોક્તિભર્યાં વર્ણન છે. લેખમાં મહેલને ગગનચુંબી, અને સ્વર્ગ સમાન કહ્યો છે અને તેની તવારીખવાળા શબ્દોમાં તેને લજાઈને મહેરબાનીનું (મકાન ખૈર ઉદ્ધસાન) સ્થાન કહ્યો છે. મકાન બંધાવનારની કે પછી તેના ઉપર લેખ લખનાર કવિની પાક ઉમેદો કેટલે અંશે બર આવી છે તે આપણે જોઈએ.

એક સમયે અંગ્રેજ અને ડચ કંપનીના બે મુખ્ય સંસાલકોને જમવા નોતરી તેમને નાચ દેખાડવાનું મન ચતાં આઝમખાને કેટલીક નાચ કરનારીઓને બોલાવડાવી. તેમણે બે કલાક સુધી અતિસુંદર નાચ કર્યો. પછી બીજી નાચનારીઓને બોલાવવાનો ખાને હુકમ કર્યો પણ તે આવી નહિ. નોકરે જણાવ્યું કે તેઓ માંદો છે. આ વાત ન માનતાં ખાને તેમને જબરજસ્તીથી પકડી મંગાવી. તપાસ કરતાં તેને જણાયું કે ખાન તેમને પૈસા નહિ આપે એમ તેમની ખાતરી હતી તેથી તેઓ આવવાની ના પાડતી હતી. આ સાંભળી ખાને તરતજ તેમનાં માથાં ઉગ્રડી દેવાનો હુકમ છોડ્યો અને ત્યાં ને ત્યાં તેના હુકમનું પાલન કરાવ્યું. મહેમાનો આ ત્રાસદાયક બનાવથી ચોંકી ગયા, પણ ખાન તરતજ હસવા લાગ્યો ને કહેવા લાગ્યો કે જો હું આ પ્રમાણે ન કરું તો હું અમદાવાદનો સુખો રહી શકું નહિ. એક વખત આ લોકોને મારા હુકમનો અનાદર કરતાં હું જોઈ રહું તો એઓ મારે પણ માથે ચઢી લાગે ને મને શહેરમાંથી હાંકી કાઢે. આ વૃત્તાંત એક જર્મન મુસાફર મેન્ડેલોના હિંદના પ્રવાસમાં વિગતવાર આપેલો છે.

અદલ ધન્સાફ કરનારા આઝમખાનને હાથેજ આ “સ્વર્ગસમાન” મકાનમાં આ ઘેર કૃત્ય થયું !

આ મકાનમાં મોગલ સમયના પાછલા ભાગમાં મટેસા એસવા લાગી. મરાઠાના હાથમાં અમદાવાદ હતું તે સમયે આ મકાનનો એક ભાગ લસ્કરી અમલદારના રહેવા માટે ને બીજો ભાગ દારૂગોળો ભરવામાં વપરાતો. બ્રિટિશ લોકોના હાથમાં અમદાવાદ આવ્યું ત્યારપછી લગભગ અડધા સૈન્ય સુધી તેનો જોલ તરીકે ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો !! ત્યારપછી તેનો અમદાવાદની મુખ્ય પોસ્ટ ઓફિસ તરીકે ઉપયોગ થવા લાગ્યો. હાલ પોસ્ટ ઓફિસ માટે નવું મકાન બંધાતાં આઝમખાનના આ મકાન ખેર ઉ ધંધસાન—માં ઉત્તર દરકોઈના અમલદારની કચેરી છે.

રણુજીતભાઈ

ખારાઘોડાના વડા અગર

પ્રાચીન ઇતિહાસથી ગૌરવવાન બનેલા ઉત્તર ગુજરાતનાં દેટલાંક અગત્યનાં સ્થળોની દુંડી હકીકત આપણે ઉડતી નગરે અસાર આગાહી નોંધી ગયા. વઢીઆર, સુવાલ, ખાખરીઆ, જતવાડ અને નળકંદાના વિભાગો-વાળો આ આખો પ્રદેશ પુરાતન કાળમાં વૈભવવાળો હતો અને આ આખા પ્રદેશ ઉપર સમૃદ્ધ શહેરોની ભવ્યતાનો ઉદયઅસ્ત અનેક વખત થયેલો.

અતિપ્રાચીન કાળમાં કાઠિઆવાડની ખંડરથ ભૂમિ અને શુદ્ધ ગુજરાતની ભૂમિ વચ્ચે દરિયો હશે અને ખંભાતનો અખાત અને કચ્છનો રણુ-પ્રદેશ એકજ દરિયાથી નોંઝાયેલા હોવાથી વલભીપુર (વળા), અને ઝીંઝુવાડા બંદરો હશે અને ખારાઘોડા અને પંચાસર આગળના પ્રદેશ પર તથા ધોલેરાની આસપાસની ભાલની ભૂમિ પર સમુદ્રના જળ પથરાયેલાં હશે એમ લાંના ભૂમિતળની રિયતિ પરથી જણાય છે.

પૃથ્વીના ગર્ભમાં રહેલી ગરમીથી ભૂમિતલ પર થતા ફેરફારોના પરિણામે અને ધરતીકંપના આંચકાઓથી કાઠિઆવાડના ક્ષીપકલ્પની ભૂમિ ઉંચી આવી અને દરિયાનાં પાણી ખસી જવાથી ગુજરાત અને કાઠિઆવાડ નોંઝાઈ ગયાં તથા ભાલનો અને રણુના કાંઠા પર આવેલો સરાણુ પ્રદેશ વસ્તીવાળો બન્યો.

આવડા વંશના વનરાજના વખતમાં આ ભૂમિએ ઇતિહાસમાં યોગ્ય સ્થાન મેળવ્યું અને ત્યારથી અત્યારસુધીમાં કુદરતી કારણોથી અને અન્ય

પ્રવંદ્વોના હુમલાઓ વગેરે કારણથી તેના પર ઉદયઅસ્તનાં અનેક પરિવર્તનો થઈ ગયાં.

દરેકના રણના કોંઠા પર આવેલા, એક વખત દરિયાના જળથી આવશ્યકિત થએલા આ પ્રદેશમાં ગુજરાતનો મોટામાં મોટો મીઠાનો અગર આવેલો છે.

ખી. ખી. એન્ડ સી. આઇ. રેલવે લાઇન પર વીરમગામથી આગળ વધીએ તો ખારાધોડાનું જંકશન આવે છે. આ લાગતી જમીનનું તળીઉં ખારવાણું હોવાથી ગામનું નામ ખારાધોડા આપવામાં આવ્યું છે. ખારાધોડાનું વડગઈ મીઠું ગુજરાતમાં જાણીતું છે. મીઠું પકવવામાં આવે તે રચનાને અગર કહેવામાં આવે છે. ખારાધોડાનો અગર ગુજરાતમાં મોટામાં મોટો હોવાથી તેને વડા અગર અથવા બડા અગર કહેવામાં આવે છે અને ત્યાં પાકેલું મીઠું વડગઈ અથવા બડગઈ કહેવામાં આવે છે.

ખારાધોડાની નજીકની જમીન દાઢમાં મીઠું પકવવા યોગ્ય રહી નથી. તેના ભૂમિતળમાં રહેલો ક્ષાર એટલો યતો જાય છે એટલે અગર પણ દૂર ખસતો જાય છે. જમીન પર ત્યારે કેઈપણ જાતની વનસ્પતિ ઊગવા માંડે ત્યારે તે જમીન મીઠી થતી જતી ગણાય છે અને મીઠું પકવવા તે યોગ્ય ગણાતી નથી.

ખારાધોડાના અગર રેશનથી લગલગ માંતેક માઈલ દૂર છે. અગરમાં જવા માટે રેલવે લાઇન નાખવામાં આવી છે, તે ઉપર દ્રોણી અને મીઠું ભરવાનાં વેગનો લઈ જવામાં આવે છે. અગર થણો મોટો હોવાથી તેના પ્લોર્સ અથવા વિભાગો પાડવામાં આવેલા હોય છે અને છુદા છુદા વિભાગમાં જવા માટે રેલ્વેના પાટા નાખવામાં આવેલા હોય છે. ખારાધોડાના અગરની નજીકમાંજ ઉકુ ગામ આગળ ખીને મોટો અગર આવેલો છે અને આ બન્ને અગરોમાંથી લાખો મણ મીઠું પકવી ચકાય છે.

ગોમાનાની ઝડતુમાં આખા અગરમાં પાણી ભરાઈ જાય છે અને ત્યાં જઈ રોકાતું નથી. લગલગ ઓકટોબર માસથી અગરમાં કામ કરનારા અગરોઆ ત્યાં જવા માંડે છે. અગરની જમીન પ્રથમ ખોદીને સાફ કરવામાં આવે છે અને અમુક અમુક માપના પાટ પાડવામાં આવે છે. પછી પાટ ઉપરની જમીન દબાવીને સખત બનાવવામાં આવે છે અને ફરતી ઉંચી કિનારી બાંધી લેવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે જમીન તૈયાર કર્યા બાદ નજીકમાં કુવાઓ ખોદવામાં આવે છે અને તેમાંથી દીકવા વાટે ખેંચેલું પાણી નીકળારા પાટમાં લઈ જવામાં આવે છે. આ પાણીમાં અતિશય ખારાશ હોય છે.

પાટમાં આ પાણી અમુક વખત પડી રહે એટલે ક્ષાર નીચે બેસી જાય છે અને વધારાનું પાણી બીજી તીક વાટે અન્ય રીતે લઈ જવામાં આવે છે. આ બીનજરૂરનું પાણી ખારાઘોડા લઈ જવામાં આવે છે અને તેમાંથી વિલાયતી મીઠું (મિક્સલ્ડ) બનાવવામાં આવે છે જેનો ઉપયોગ દાકતરો રેયની દવા તરીકે કરે છે.

તાપ પડવા માટે એટલે પાટમાં જમા થએલા ક્ષારના ગાંગડાઓ બનવા માટે છે. અગરીઆઓ આ વખતે દંતાળીથી ક્ષારને જરૂર પ્રમાણે ઉંચો નીચો કરી ગાંગડાઓને ચોગ્ય પ્રમાણમાં મોટા થવા દે છે. લગભગ ફેબ્રુઆરિ માસમાં ગાંગડાઓ પાટીને ઉપયોગમાં લેવા લાયક બની જાય છે, એટલે આખા પાટમાં તૈયાર થએલો પાક વેગનોમાં નાખીને ખારાઘોડા રેશને લઈ જવામાં આવે છે. અગરીઆઓને મહેનતાણું મળે છે.

અગરમાંથી મીઠું ભરીને આવેલાં વેગનો ખારાઘોડા રેશનપર ઉંચા પૂલ ઉપર લઈ જવામાં આવે છે, અને વેગનો ફલવી નાખવામાં આવે એટલે મીઠું નીચે પડે છે અને નોંધતી પ્રમાણમાં તેના ઢગલા થઈ જાય છે. પૂલની ગોઠવણ કરવાથી વેગનો ફલવવાની અને ઢગલાઓ કરવાની મહેનત બંધી જાય છે. ઢગલાઓ ઉપર પતરાનું છાપડું બનાવેલું હોય છે, એટલે આખો ભાગ ગોડાઉન-વખાર જેવો બની જાય છે. પૂલની નીચે દળરો મણુ મીઠું માર્શ શકે છે. જરૂર પડે તો બહાર ખુસ્લામાં પણુ મીઠાના ઢગલા કરવામાં આવે છે. વરસાદ પડવાથી ઉપરનું થોડું મીઠું ઝાગળા જાય છે પણ પછી આખો ઢગલો સખત પત્થરનો બનેલો હોય તેવા થઈ જાય છે અને ત્રીકમ અને પાવડાની મદદ વિના તેને એકઠું કરી શકાતું નથી. વર્ષો સુધી આવા ઢગલા ખુસ્લામાં રાખી શકાય છે.

મીઠું વેચવા સરકાર તરફથી એજન્ટ્સી આપવામાં આવે છે અને આ એજન્ટ નક્કી કરેલા ભાવે મીઠાનું વેચાણ કરે છે. ખારાઘોડાથી સીધાંબંધ વેગનો જરૂર પ્રમાણે જુદાં જુદાં રેશનોએ મોકલવામાં આવે છે અને એજન્ટના માણસો છુટક વેપારીઓને મીઠાનું વેચાણ કરે છે.

ખારાઘોડાના અગર કસ્ટમ્સ ખાતાના આસીન કલેક્ટર સાહેબની સત્તા નીચે મૂકવામાં આવેલા છે. પર હદનું મીઠું બ્રિટિશ હદમાં દાખલ ન થાય એટલા માટે બ્રિટિશ હદના નાકે લાઈનદોરી બાંધવામાં આવી છે, અને આખી લાઈન દોરી ઉપર માઇલ માઇલના અંતરે કસ્ટમ્સ ખાતાની પોલીસ માટે જાપરીઓ બાંધવામાં આવી છે અને આ પ્રમાણે આખી લાઈન પર ચોકી રાખવામાં આવે છે.

અગરની વ્યવસ્થા કરવા રેશનની પાસે નવા ખારાધોડા નામનું ગામ વસાવવામાં આવ્યું છે. અહીંઆ આસી૦ કન્સેક્ટર સાહેબ, સોલ્ટ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબ વગેરે અમલદારોની કચેરીઓ અને ઓફિસોના રૂઝાદાર રહેવાનાં મકાનો, સરકારી દવાખાનું, નિશાળ વગેરે આવેલાં છે. ગામની દેખરેખ અને વ્યવસ્થા સોલ્ટ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબની સીધી દેખરેખ નીચે મુજબમાં આવી છે. નવા ખારાધોડા સ્વચ્છતા અને હવાપાણી માટે આદર્શ સેનેટેરીઅમ જેવું ગણાય છે. ગામમાં બાળકો માટે સોલ્ટ ખાતા તરફથી પાંચ ધોરણની ગુજરાતી નિશાળ ચલાવવામાં આવે છે. ગામમાં નાની પણ હુંદર લાઈબ્રેરી પણ રાખવામાં આવી છે. પીવાના પાણીને માટે બોરિંગની વ્યવસ્થા કરવામાં આવી છે અને આ પાણીને ઉપયોગ ગાડપાન અને બાગબગીચાને સારી સ્થિતિમાં રાખવામાં પણ કરવામાં આવે છે.

નજીકમાં જુના ખારાધોડા નામનું નાનું ગામ આવેલું છે. ત્યાં પણ લોકલખોડ તરફથી ચાર ધોરણની ગુજરાતી નિશાળ ચલાવવામાં આવે છે.

ખારાધોડાની નજીકમાં મીઠાધોડા નામનું નાનકડું ગામકું આવેલું છે.

ખારાધોડાના અગરના કોઈપણ ભાગમાં મીઠું પાણી મળી શકતું નથી અને અગરનીઆઓને રાત્રિ અને દિવસ ત્યાંજ રહેવાનું હોવાથી ખારાધોડાથી પાંદપ વાટે મીઠું પાણી અગરમાં મોકલવામાં આવે છે.

બપોરના વખતમાં આ ભાગમાં સખત તાપ પડે છે અને સવારમાં ઘણી ઠંડી રાગે છે. ઉનાળામાં કચ્છના રણમાંથી ફુંકાતા પવનને લઈને બપોર પછી લગભગ દરરોજ આંધી ચડે છે અને ધૂળથી આવચાદિત થએલું આકાશ વરસાદના વાદળાંઓથી ઢંકાયેલું હોય તેવું ઘનધોર જણાય છે. બપોરના સખત તાપને લીધે હવર તરે એટલે તે પાતળી થઈ ઉડે ચડે અને આસપાસની ઠંડી હવા પાતળી હવાની જગ્યા લે એટલે આવી આંધી લગભગ દરરોજ ચડે છે અને સખત પવન ફુંકાય છે. રાત્રિના વખતે વાતાવરણ શાંત બને એટલે ધૂળ નીચે ખેસી જાય છે. વડીઆરના લગભગ આખા ભાગમાં રણની ખારી ધૂળ ઉનાળામાં પુષ્કળ પ્રમાણમાં જમા થાય છે. આથી ખેતીને ફાયદો થાય છે, પણ ભૂમિતળ ક્ષારવાળું થવાથી ઘણે ઠેકાણે પીવાનું પાણી ખાઈ થઈ જાય છે.

ઉત્તર ગુજરાતમાં નોકરીને અંગે ફરતાં જુદાં જુદાં રથજોને લગતી કેટલીક હકીકત મેં એકઠી કરેલી તે રાજાપત્રના વાંચકોને જુદા જુદા લેખો-

દ્વારા અર્પણ કરવામાં આવી છે. આ આખી ભૂમિ ઇતિહાસથી ભરપૂર છે અને મારી નોંધ સંપૂર્ણ ન હોવા છતાં ઇતિહાસમાં રસ લેતા વિદ્વાનોને આ સ્થળોનો ઇતિહાસ બહાર લાવવાના નમ્ર નિમંત્રણ રૂપે તે પ્રસિદ્ધ કરવાની મેં હિંમત કરી છે. આ ભૂમિની મારી મુસાફરી પૂર્ણ થતાં આ લેખમાળા પણ પૂર્ણ થાય છે, પણ હું આશા રાખું છું કે અન્ય ઇતિહાસપ્રેમીઓ આ ભૂમિના ઉર્જિત ઇતિહાસને બહાર લાવવા પ્રયત્ન કરી ગરવી ગુજરાતના પ્રાચીન ગૌરવને બહાર લાવવા પ્રેરાશે.

મનમુખગમ મણિશંકર દિવેદી

સીનીઅર આર્મી ૩૦ એપ્રિલ. ઇ.સ. મુરત

શિક્ષકનું કર્તવ્ય

શિક્ષકોની સમક્ષ ઉત્તમ પ્રકારની સમાજસેવા કરવાનો પ્રસંગ આવીને પડેલો છે એ વાત શિક્ષકો અને શિક્ષિકાઓએ એક પળવાર પણ ભૂલી જવી જોઈએ નહિ. ધન અને સત્તા કરતાં સેવા વધારે પૂજ્ય છે, વધારે આદર-માનને પાત્ર છે અને સેવા કરનારાઓને મોડુંવહેલું આદરમાન મળશે, સેવાની મોડીવહેલી જરૂર કદર થશે એ વાત નિઃસંશય છે અને શિક્ષકો અને શિક્ષિકાઓએ તે શ્રદ્ધાપૂર્વક માનવી. શિક્ષકોને પુરતું વેતન મળતું નથી અને સમાજમાં તેમને યોગ્ય પ્રતિષ્ઠિત સ્થાન મળેલું નથી તેવું એ પણ એક કારણ છે કે સમાજસેવા કરવાનો જે ઉત્તમ પ્રસંગ શિક્ષકો અને શિક્ષિકાઓને પ્રાપ્ત થએલો છે તેનો તેમણે પુરેપુરો લાભ લીધેલો નથી. તમારો પગાર કે સમાજમાં તમારું સ્થાન અને સમાજમાં તમારે જે સેવા કરવાની છે તેની સાથે બીલકુલ પણ ગંઘ હોવો જોઈએ નહિ. સેવા તો હંમેશાં નિઃપૃહી હોવી જોઈએ. બદલાની આશાએ જે સેવા થાય છે તેનું મૂલ્ય ઘટી જાય છે.

માત્ર થોડા વ્યયવાદ સિવાય મોટા ભાગના શિક્ષકો અને શિક્ષિકાઓને પોતાના ઉત્તમ અને પ્રતિષ્ઠિત ધંધાની મહત્તાનો, તેના ગૌરવનો, તેની ઉંચી કિંમતનો ખ્યાલ સરખોએ આવ્યો હોય એમ જણાતું નથી. શિક્ષકોએ પોતેજ પોતાના પવિત્ર ધંધાની કિંમત ઘટાડી છે. તેનું ગૌરવ હલકું પાડી દીધું છે. શિક્ષકોએ પોતેજ તેમનાં કર્તવ્યો તથા તેમની જવાબદારીઓની કિંમત હલકી આંકી છે, એટલે પછી સમાજ પણ તેની કિંમત હલકી

આટલે તેમાં નવાઈ જેવું શું છે? શિક્ષકના ધંધાની મહત્તા, સમાજને તેની અનિવાર્ય જરૂર એનો જો શિક્ષકોને પોતાનેજ પુરેપુરો ખ્યાલ આવે અને પગાર કે પ્રતિષ્ઠાની દરકાર કર્યા વગર, ફળ કે વાહવાહની પરવા કર્યા વગર પ્રયત્નને સમર્પણ કરી માત્ર સેવાભાવથી તેઓ ઉચ્ચ કર્તવ્યભાવનાથી પોતાનું કાર્ય કરે ત્યારે તો રાજ્યની કે સમાજની મગદુર નથી કે તે લાંબા સમય સુધી શિક્ષકના ધંધાની કિંમત હલકી આંધી શકે, કે શિક્ષકોને યોગ્ય માન પ્રતિષ્ઠા ના આપે કે શિક્ષકોના ઉચ્ચ અને પવિત્ર ધંધાની યોગ્ય કદર ના કરે.

પરંતુ આ બધું થવાને માટે પ્રથમ આવશ્યક એ છે કે શિક્ષકો અને શિક્ષિકાઓએ પોતે પોતાના હૃદયની વિશાળતા કેળવવી જોઈએ. માંહેમાંહેની ઈર્ષ્યાને દુંદ્રી ને સંકુચિત સ્વર્થચ્રિતિનો ભાગ કરી એક બીજા પ્રત્યે ઉગર અને ક્ષમાશીલ થતાં શીખવું જોઈએ. મનની હલકાઈ, સહેજસાજમા એકબીજા સાથે તકેસર કરવાની વૃત્તિ, એકબીજાની ખરી ખોટી ચાડીઓ કરવાની ટેવ, એક બીજા માટે ખોટી ખોટી વાંતા ફેલાવવાની તેમ નિંદા કરવાની ટેવ, નનામા પત્રો લખવાની તથા નનામી અગ્રહણ કરવાની કુટેવ વગેરે દૂરથી પ્રાથમિક શાળાઓના શિક્ષકો અને શિક્ષિકાઓમાં સામાન્ય રીતે ઘણા મોટા પ્રમાણમાં પ્રચલિત છે તેના શિક્ષકોએ પ્રથમ ત્યાગ કરવો જોઈએ.

આટલું કર્યા પછી શિક્ષકોએ આત્મવિશ્વાસ કેળવવા પ્રયાસ કરવો જોઈએ. એક બાહોશ દાકતરને પોતાના ધંધાની આવડત અને કુશળતા માટે આત્મવિશ્વાસ હોય છે. દોષ માંદા માણસ કે તેના સગાંવહાલાંઓની મગદુર નથી કે દાકતર જે દવા આપે કે દરદીની માવજત માટે જે જે સચવાઓ કરે તેની સામે તેઓ એક પણ શંકાનો ઉચ્ચાર કરી શકે. પોતાના ધંધા પ્રત્યે આવીજ જાતનો આત્મવિશ્વાસ શિક્ષકોએ કેળવવો જોઈએ એટલુંજ નહિ, પણ બીજાઓને પણ તેમણે ખાતરી કરી આપવી જોઈએ કે શિક્ષણની બાબતમાં તો શિક્ષકોજ પારંગત હોય, આપણે તેમાં કંઈ પણ સમજીએ નહિ. શિક્ષકોને યોગ્ય લાગશે તેવી રીતે તેઓ આપણું બાળકોને શિક્ષણ આપશે, તેમાં માથું મારવાનો આપણને અધિકાર નથી.

હાલમાં સામાન્ય લોકમાન્યતા એવી થઈ પડી છે કે બણાવડું એ તો મહેલામાં સહેલું છે. એ ધંધાને માટે કંઈ ખાસ તાલીમની જરૂર નથી. એ તે માણસ શિક્ષકનો ધંધા કરી શકે એમ છે. આજ કારણથી શિક્ષકોના પગાર ઓછા રાખવામાં આવેલા છે અને તેમને પુરતા પ્રમાણમાં

માન પ્રતિષ્ઠા મળતાં નથી. આવી જાતની પ્રચલિત લોકમાન્યતા દૂર કરવી એ તાલીમ પામેલા બાહ્ય શિક્ષકોને માથે મોટામાં મોટું કર્તવ્ય છે. આવી લોકમાન્યતા કોઈ એની મેજે અસ્તિત્વના આવેલી હોય નહિ. બીન-કુળવાએલા, બીનઅનુભવી, ધંધાની તાલીમ લીધા વગરના, શિક્ષકના ધંધાની બીજકુલ આવડત વગરના અસંખ્ય શિક્ષકોના વર્ષોના વર્ષો સુધીના ખરાબ શિક્ષણ ઉપરથી આવી જાતની લોકમાન્યતા હોતી જોઈએ; એટલા માટે પ્રજામાં જોડાં મૂળ ધાલી પોટેલી આ લોકમાન્યતા દૂર કરવાને માટે પણ શિક્ષણના ધંધાની ઉચ્ચ તાલીમ લીધેલા, ઉચ્ચ લાવનાવાળા કર્તવ્યનિષ્ઠ અસંખ્ય શિક્ષકો અને શિક્ષિકાઓએ વર્ષોના વર્ષો સુધી ઉચ્ચ કોટિનું ઉત્તમ શિક્ષણ આપવું પડે અને જનસમૂહને પ્રત્યક્ષ સાબીત કરી આપવું પડશે કે શિક્ષકનો ધંધો સહેલા નથી અને ગમે તે પુરુષ કે સ્ત્રી ધંધાની ખાસ તાલીમ મેળવ્યા વગર શિક્ષક થઈ શકે નહિ. જ્યાં-સુધી જનસમૂહ જુની ધરડના શિક્ષકો અને તાલીમ પામેલા નવીન શિક્ષકો વચ્ચેનો તફાવત પ્રત્યક્ષ જોશે નહિ, ત્યાંસુધી જનસમૂહને ખાતરી નહિ થાય કે નવીન શિક્ષકો જૂની ધરડમાં કામ કરી રહેલા શિક્ષકો કરતાં વધારે યોગ્યતા ધરાવે છે. તેમનામાં વિદ્યતા વધારે છે, તેમણે બાળસ્વભાવ અને માનસશાસ્ત્રનો જોડો અભ્યાસ કરેલો છે. શિક્ષણશાસ્ત્ર અને શિક્ષણની ખાસ કળામાં તેઓ પારંગત છે, અને આપણા બાળકોને તેમની પાસે શિક્ષણ લેવાડાવીશું તો બાળકોનો શારીરિક, માનસિક, નૈતિક વિકાસ સાચા ધરે, ત્યાંસુધી જનસમૂહ શિક્ષકોના ધંધાની યોગ્ય કદર નહિ કરે, તેમનું વેતન વધારવાની તેમની ઇચ્છા નહિ થાય, અને સમાજમાં તેમને ઉચ્ચ સ્થાન આપવાને તેઓ ગ્રેસરો નહિ; એટલા માટે નવીન શિક્ષકોએ પ્રથમ તો પોતાના જ્ઞાનમાં વધારો કરવો જોઈએ. ખરો શિક્ષક એજ મનુષ્ય થઈ શકે કે જે જીવનપર્યંત વિદ્યાર્થી રહી ગકે. પોતાનું જ્ઞાન વધારવાની, નવાં નવાં પુસ્તકો વાંચતા રહેવાની, નવું નવું શીખવાની, નવા નવા પ્રયોગો કરવાની, નવા નવા અનુભવોની તોંધ રાખી તેમાંથી સારગ્રહણ કરવાની નવીન શિક્ષકોને સ્વાભાવિક વૃત્તિ હોવી જોઈએ. આત્મસુધારો કરવાની તેમજ પોતાની જાતનો માનસિક વિકાસ કરવાની વૃત્તિ અને પ્રવૃત્તિ ઇચ્છા એ દરેક નવીન શિક્ષકનું ખાસ લક્ષણ હોવું જોઈએ.

નવીન શિક્ષકે પ્રથમ તો શિક્ષણનું, શાળાનું, વિદ્યાર્થીનું તેમ શિક્ષકનું લોખંડ સમયથી ચાલી આવેલું પ્રચલિત દષ્ટિબિંદુ ફેરવી નાંખવું જોઈએ અને સર્વત્ર નવીન આચારવિચારોનું ચાતોવરણ ઉત્પન્ન કરવું જોઈએ.

અત્યારની આપણી પ્રાથમિક શાળાઓની સામે મોટામાં મોટો આક્ષેપ તો એ છે કે શિક્ષણના નવા આદર્શો પ્રમાણે એ શાળાઓ ચાલતી નથી. આપણી હાલની પ્રાથમિક શાળાઓ તો એક જાતના કેદખાનાંઓ છે. બાળકો તેમાં પુરવામાં આવેલા કેદીઓ છે, અને શિક્ષકો એ કેદીઓના વારડો અને જેલરો છે. આ આક્ષેપો કેટલે અંશે સત્ય છે તેનો આપણે સૌએ પ્રમાણિકપણે વિચાર કરવાનો છે. નિશાળનો વખત થતાં બાળકો આનંદ અને ઉત્સાહથી શાળાઓ તરફ દોડતાં આપણી નજરે પડે છે ? શાળાઓમાં જનું બાળકોને ગમે છે કે તેઓ નાખૂશથી શાળાઓમાં આવે છે ? શાળાઓનો સમય પુરો થતાં રજાનો ઘંટ વાગે છે ત્યારે તેઓ કેટલા બધા આનંદમાં આવી જાય છે ? કેદખાનામાંથી છૂટી પોતપોતાને ઘેર જતાં કેદીઓને જેવો આનંદ થાય છે તેવો આનંદ શાળામાં છૂટી પોત પોતાને ઘેર જતાં બાળકોને થતો નથી ? શાળાઓમાં બાળકોને આનંદ અને રસ પડે છે ખરો ? શાળાઓનું વાતાવરણ પ્રેમમય છે કે ત્યાં લયનું વાતાવરણ પ્રસરી રહેલું છે ? એનો દરેક શિક્ષક પોતે વિચાર કરવો જોઈએ. શાળાઓમાં સામાન્ય રીતે પ્રસરી રહેલું આ લયનું વાતાવરણ દૂર કરી શિક્ષકોએ શાળાઓમાં એવી જાતનું વાતાવરણ ઉત્પન્ન કરવું જોઈએ કે બાળકો હાસ અને આનંદથી શાળાઓ તરફ આકર્ષાય.

આવી જાતનું વાતાવરણ માત્ર આનંદી અને બાળકો તરફ જોમને સ્વાભાવિક પ્રેમ હોય એવાજ શિક્ષકો ઉત્પન્ન કરી શકે. બાળકો પ્રત્યે સ્વાભાવિક પ્રેમ ધરાવનારા, હસમુખા અને આનંદી શિક્ષકો આપણી મ્યુનિસિપાલિટીની શાળાઓમાં છે તે હું જાણું છું. બાળકો તેમની આલુ-આલુ વર્તણૂક વળા આનંદ કહોવાય કરી મૂકે છે તે મેં પ્રત્યક્ષ જોયું છે. આવા પ્રેમાળ અને આનંદી શિક્ષકોના હાથ નીચે શિક્ષણ શ્રેતાં બાળકોને શાળાઓ કેદખાના સમાન લાગતી નથી, પરંતુ મારે દીક્ષગીરીની સાથે કહેવું પડે છે કે આવી જાતનાં બાળકો પ્રત્યે સ્વાભાવિક પ્રેમ ધરાવનારા, હસમુખા અને આનંદી શિક્ષકો આપણી શાળાઓમાં ઘણા ઘણા છે. મોટે ભાગે આપણી શાળાઓના શિક્ષકો તો લય અને ત્રાસની ભૂતિ સમાન હોય છે. તેમને જોઈ બાળકો ત્રાસે છે. તેઓ શિક્ષકો કરતાં જોરોને વધારે મજાના આવે છે. તેમના ચહેરાઓ કદી પણ હસમુખા, આનંદી અને પ્રેમાળ દેખાતા નથી. સ્વાભાવથીજ તેઓ કહ્યાબોર, કુખી અને અસંતોષી જોવામાં આવે છે. તેમનું મોં હંમેશાં ગંભીર અને તોબરા જોવું ચડેલું દેખાય છે. તેઓ પોતે તો જીવનના આનંદ અને ઉત્સાહ

કદી પણ ભોગવી શકતા નથી એટલુંજ નહિ પણ બીજાઓ એવા આનંદ અને ઉત્સાહ ભોગવે છે તે પણ એમનાથી મહત્તર થઈ શકતું નથી. તેઓ દંભી હોય છે, નીતિ અને ચરિત્રનો તેઓ એવા ખોટો દંભ અને આડંબર કરે છે કે બીજા શિક્ષકો અને બીજી શિક્ષિકાઓ આનંદથી કોઈ સાથે હસીને બોલે કે વાતચીત કરે કે સ્વચ્છ, સુંદર અને સુશોભિત કપડાં પહેરે તે પણ તેમનાથી દેખી શકાતું નથી. તેમના મોંમાંથી બાળકો પ્રત્યે પ્રેમના શબ્દો કદી પણ નીકળતા નથી. તેઓ બાળકોને કંઠાર શબ્દોથી સંબોધે છે. ધણીવાર તેમને ગાળો દે છે અને ના કહેવાય એવા શબ્દો કહે છે. આવી જાતની પ્રકૃતિ ધરાવનારા શિક્ષકોને નવીન શાળાઓમાં સ્થાન નથી. જેઓ બાળકો સાથે બાળકો જેવા આનંદી અને રમતીઆળ થઈ શકના નથી, બાળકોની નિર્દોષ રતનગમતોમાં આનંદ અને રમથી ભાગ લઈ શકતા નથી, ગંભીરતા, કહોળા, મોટાઈતું હુંપદ, નીતિ અને ચરિત્રનો ખોટો દંભ અને આડંબર એ જેમના સ્વાભાવિક લક્ષણો છે તેવાઓ તો શિક્ષકો અને શિક્ષિકાઓ કદાચ માધુઓ અને સાધવીઓના કે પુખ્ત વયની વિધવાઓનાં આશ્રમો ઉપર દેખાઈએ રાખનારની જગ્યાને માટે વધારે યોગ્યતા ધરાવે છે. શિક્ષકો નરીકે તેઓ બાળકોનું હિત કરતાં તેમનું અહિત વધારે કરે છે.

નવીન શિક્ષણ અને નવીન શાળાઓના મુખ્ય લક્ષણો સ્વાભાવિકતા અને સ્વતંત્રતા એ બે છે. આપણી હાલની પ્રાથમિક શાળાઓમાં સ્વાભાવિકતા અને સ્વતંત્રતાને હજી બેઠુંએ તેવું યોગ્ય સ્થાન મળેલું નથી. આપણી હાલની શાળાઓમાં માત્રિક કૃત્રિમતા પુષ્કળ જેવામાં આવે છે. આપણી અત્યારની શાળાઓમાં અપાતું શિક્ષણ બાળકોની સ્વાભાવિક માનસિક વૃત્તિઓને પોષે એવું તેમ તેમનો શારીરિક અને માનસિક વિકાસ સાધી શકે એવું જણાતું નથી. આપણા હાલના શિક્ષકો અને શિક્ષિકાઓ મોટે ભાગે એક ચંચળી માથે પોતાનું કાર્ય કરે જાય છે. તેઓ શાળાઓમાં નિયમિત રીતે આવે છે, તેમને સોપેલા વિષયો શીખવે, પરંતુ બાળકોની સ્વાભાવિક મનોવૃત્તિઓ જાણવાનો, અમુક સમયે અમુક જાતના શિક્ષણમાં બાળકોને રમ પડે છે કે કેમ તે શોધવાનો અને બાળકોની મનોવૃત્તિઓને અનુકૂળ થાય તેવી રીતે, તેમ બાળકોને રમ પડે એવી રીતે શિક્ષણ આપવાનો આખલે પ્રયાસ કરવો બેઠુંએ એવો વિચાર સરખેએ તેમને આવતો નથી. આનું પરિણામ એ આવે છે કે બાળકોની શક્તિઓનો સ્વાભાવિક વિકાસ થતો નથી. દરેક શિક્ષકે ખાસ કરીને

એક વાત મુખ્યત્વે કરીને લક્ષમાં રાખવી જોઈ એ કે શિક્ષણ, અભ્યાસ-ક્રમ, ટાઇમટેબલો, પરીક્ષાઓ અને શિક્ષક પોતે પણ બાળકોને મારે છે. બાળકો તેમને મારે નથી. બાળકોને જ શિક્ષણનું કેન્દ્રધાન સમજી, તેમની રચિને અનુકૂળ થઈ પડે, તેઓ શિક્ષણમાં આનંદથી, રમ ભે, અને શિક્ષણ તેમને બોગલૂપ થઈ પડે નહિ એવી રીતે તેમણે તેમના શિક્ષણની, તેમજ શિક્ષણપદ્ધતિની યોજના કરવી જોઈ એ.

આ સંબંધમાં મારી પાસે કેટલીક વાર ઉત્સાહી યુવાન આસિસ્ટન્ટોની ફરિયાદ આવે છે કે તેમના હેડમાસ્તરો તથા હેડમિસ્ટ્રેસો તેમના નવા નવા પ્રયોગો કરવા દેના નથી અને નવીન પદ્ધતિ અનુસાર શિક્ષણ આપવા દેતાં નથી. બાળકો મારે અમે રમતગમતો, આનંદપર્ચટન, પ્રત્યક્ષ શિક્ષણ વગેરેની યોજનાઓ કરીએ છીએ તે યોજનાઓ અમલમાં મૂકવાની અમને પરવાનગી આપના નથી. હેડમાસ્તરો અને હેડમિસ્ટ્રેસોને આ સંબંધમાં મારે કહેવાનું કે તમે વધારે બાહોશ અને વધારે અનુભવી છો એ વાત હું કયુસ કરું છું. સ્વાભાવિક રીતે નવીનતા તરફ તમને અંશુભો અને અવિશ્વાસ હોય એ પણ હું સમજી શકું છું. નવા નવા શિક્ષકોની નવી નવી પદ્ધતિઓ તરફ તમને અચ્છા હોય એ પણ સ્વાભાવિક છે, પણ તમારે એક વાત લક્ષમાં રાખવી જોઈ એ કે આ જમાનો યુવકો અને યુવતીઓનો છે. ચાપ્તી આવેલી ધરડ પ્રમાણે આપણે બહુ દહાડા કામ કર્યું તેમાં આપણને કેટલોક અંશે સફળતા પણ મળી હશે, નિષ્ફળતા પણ મળી હશે, પણ આપણા અભિપ્રાયો ઉપર આપણી પદ્ધતિઓ ઉપર, આપણી કાર્યશક્તિ ઉપર, આપણને હજી ઉપરાંત પક્ષપાત હોવો જોઈ એ નહિ. નવા શિક્ષકો તરંગી હોય છે, કામ કરવા તરફ તેમનું લક્ષ હોતું નથી, તેમને તો માત્ર મોટી મોટી અને ડાહી ડાહી વાતો કરતાં જ આવડે છે એમ કહી તેમના ઉત્સાહ ઉપર પાણી ફેરવવું એ યોગ્ય કહેવાય નહિ. ધરડાઓના અનુભવોના નવા યુવાન શિક્ષકોએ લાલ લેવો અને તેવીજ રીતે યુવાન શિક્ષકોના નવા જ્ઞાનનો તેમ તેમના ઉત્સાહનો ધરડા-ઓએ લાલ લેવો જોઈ એ અને નવા શિક્ષકોની નવી નવી યોજનાઓને ઉત્તેજન આપી તેમને સુમાર્ગે દોરવા જોઈ એ, મારી પાસે જુના અને અનુભવી હેડમાસ્તરો અને હેડમિસ્ટ્રેસો પણ ઘણી વાર એવી ફરિયાદો લાવે છે કે આજકાલના નવા શિક્ષકો અને શિક્ષિકાઓમાં કર્તવ્યભાવ ઘણું ઓછું હોય છે, તેઓ મન મૂકી કામ કરતાં નથી, આજમુ છે, માત્ર ડાહી ડાહી વાતો કરવામાંજ, તેઓ ચડા હોય છે, તેમ તેઓ ઉદ્વેગ અને

અવિવેકી પણ છે, આસાધીનતાનો ગુણ તો તેમનામાં ખીલકુલ જોવામાં આવતો નથી. આ ક્ષિયાદ કેટલેક અંશે સત્ય છે તે હું કબુલ કરું છું. નવા યુવાન શિક્ષકોને ગારી સલાહ છે કે તેમણે અનુભવીઓના અનુભવ પ્રત્યે દુર્લક્ષ આપવું જોઈએ નહિ. આપણે એકવાજ શિક્ષણશાસ્ત્ર, શિક્ષણકળા અને નવી પદ્ધતિઓમાં પારંગત છીએ અને જુનાં શિક્ષકો તો માત્ર જુની ધરડામાં ચાલનારા વૈતરાં જોવા છે. આવી જાતનું મિથ્યાભિમાન અને અવિવેક રાખવાથી નવા શિક્ષકો શાળાઓમાં કુસંપતું વાતાવરણ ઉત્પન્ન કરે છે તેમ તેઓ શાળાઓના શિષ્ટાચારનાં પણ ભંગ કરે છે. આસાધીનતા એ ગુણ તો શિક્ષકોએ ખાસ કરીને કેળવણી જોઈએ. જુના શિક્ષકોના અનુભવોને, તેમની વચને તેમ તેમના દરજ્જાને નવા યુવાન શિક્ષકો અને શિક્ષિકાઓએ માન આપવું જોઈએ. આપણે નવા અને જુના બંને વિચારોનો યોગ્ય સમન્વય કરીશું. જુનાઓના અનુભવોનો લાભ નવાઓ લેશે અને નવાઓના ઉત્સાહનો જુનાઓ ઉપયોગ કરશે તોજ આપણે આપણી શાળાઓનું શિક્ષણ સુધારી શકીશું. જુના શિક્ષકો વધારે મહેનતુ અને વધારે કર્તવ્યનિષ્ઠ છે એ વાત ખરી છે. નવાઓ પ્રમાણમાં વધારે બેદરકાર, વધારે અવિવેકી અને કાંઈકે ઉઠાંઠળા અને ઉદ્દન પણ છે એ વાત પણ હું જાણું છું; પણ કેટલાક નવા શિક્ષકો અને શિક્ષિકાઓમાં સ્વાભાવિક શિક્ષકોના ખાસ લક્ષણો મેં જોયા છે. તેમના નવીન પ્રયોગો અને નવીન પદ્ધતિઓની સફળતા પણ મેં જોઈ છે. તેમના હાથ નીચે શિક્ષણ ક્ષેત્રમાં બાળકો વધારે આનંદી, વધારે ઉત્સાહી, વધારે આસાંકિત, વધારે નિયમિત, વધારે સ્વચ્છ અને વધારે ચપળ પણ મેં જોયા છે. મારો તો નવા અને જુના બંને શિક્ષકો પર સરખો પ્રેમ છે, તેથી હું બંનેને એકબીજા સાથે હળીમળી ચાલવા તેમ એકબીજાને સાહાય્ય અને પ્રોત્સાહન આપવા આ પ્રસંગે આગ્રહપૂર્વક વિનંતિ કરું છું.

નવીન શિક્ષણનું ખીજું ખાસ લક્ષણ સ્વતંત્રતા છે. આપણી શાળાઓમાં તેમ આપણાં ઘરોમાં આપણે બાળકનું સ્વતંત્ર વ્યક્તિત્વ દાખી દઈએ છીએ. કોઈ કોઈવાર તો તેને કચડી નાખીએ છીએ. આ રીતે આપણે શિક્ષકો તરીકે તેમ વડીલો તરીકે બાળકો ઉપર જીતમ કરી રહ્યા છીએ, પરંતુ આ જીતમનો આપણને ખ્યાલ સરખોએ આવતો નથી. દરેક જાણને સ્વતંત્રતા પ્રિય હોય છે. ખાસ કરીને બાળકોને તે વધારે પ્રિય હોય છે. શાળાઓમાં અપાતાં શિક્ષણમાં તેમ શાળાઓની રમતગમતોમાં શાસન કે વ્યવસ્થાના બહાના નીચે આપણે અનેક જાતના કૃત્રિમ નિયમો

અને બંધનોથી બાળકોની સ્વતંત્રતા ઉપર તગપ મારીએ છીએ. બાળકોને બંધનરૂપ કે નડતરરૂપ ના લાગે. એવી રીતે અભ્યાસક્રમ અને ટાઇમ ટેબલોની યોજના કરતાં શીખો. એવીજ રીતે તેમને શિક્ષણ આપતાં શીખો. ખાસ કરીને પર્પટન તથા રમતગમતોની યોજનામાં બાળકોને સ્વતંત્રપણે આનંદ લેવા દેજો. આવી જાતની સ્વતંત્રતાથી બાળકોનાં હૃદયો પ્રકુલિત રહેશે, તેમના ચહેરા ઉપર આનંદ, ઉત્સાહ અને તેજ પ્રત્યક્ષ દેખાઈ આવશે અને તેમની સ્વાભાવિક શક્તિઓનો વિકાસ તમે, નૃહિ, ધર્મિ એવી ઝંડપટ્ટી હશે. નવીન શિક્ષકોએ ખાસ કરીને બે અગત્યની બાબતો લક્ષમાં રાખવી જોઈએ: (૧) દરેક બાળકને તેનું 'પોતાનું' ઇલાયદુ', સ્વતંત્ર વ્યક્તિત્વ છે, (૨) બાળકોના વ્યક્તિત્વનો, તેની શુભ શક્તિઓનો વિકાસ કરવો એજ ફેળવણીનો મુખ્ય ઉદ્દેશ છે. અભ્યાસક્રમ, ટાઇમ ટેબલો, અને શિક્ષક પોતે તો આ વિકાસ કરવાનાં માત્ર સાધનો છે. સાધનો કરતાં સાધ્ય વસ્તુ વધારે મહત્વની તેમ ઉપયોગી છે. સાધનોને હદ ઉપરાંત મહત્વ આપી તેને સાધ્ય વસ્તુ કરતાં પણ વધારે ઉપયોગી ગણવા અને સાધનોની મદદતાને નુકસાન ના થાય તેની ખાતર સાધ્ય વસ્તુનો

એટલે એક શિક્ષકનો ખર્ચ વધશે. દરેક ગામડે જુદી કન્યાશાળા ખોલવામાં આવે તો કેટલો ખર્ચ વધે તે સહેજ સમજી શકાય તેવું છે.

છોકરા છોકરીઓના પરસ્પરના સહવાસથી અલગત એકબીજાના સ્વભાવ-ગુણના સંસ્કાર પડે છેજ. શું મંગતિના સંસ્કાર નથી પડતા ? શું કંઠાર માતાનું સંતાન મૃદુતાના વાતાવરણમાં મૃદુતા ધારણ ન કરી શકે ? પરિસ્થિતિનું બળ ઓછું છે શું ? કેટલીએ છોકરીઓ છોકરાઓનું અનુકરણ કરી જુદામાં અને બળમાં આગળ વધે. હરિદ્વારમાં ઉતરીને ગણિત, વિજ્ઞાન જેવા જુદાના વિષયમાં છોકરાઓની હરોલમાં ઉભી શકે છે, તે સહશિક્ષણના પ્રાનાપેજ. ન્યારે પુરુષો જુદાના વિકાસ માટે ખૂબ પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે, તેવે સમયે એને પુરુષોથી નિરાળી સંસ્થામાં કેળવણી આપી તેમને પુરુષોએ પોતાની આગળ જુદામાં ન આવવા દેવી એવોજ અર્થ થયો. સ્ત્રીઓ પુરુષોની સાથે શારીરિક અને માનસિક કેળવણીમાં હારફાઈ કરી શકે તેટલા માટે સહશિક્ષણ ધષ્ટ છે.

રજા અને નુરજહાં જેવી રાજનીતિનિપુણ અને વીર રમણીઓ શું ગર્ભમાંથીજ રાજનીતિ શીખીને આવી છે ? શું જનતાખાનામાં એમનામાં વીરતા પ્રગટી જીડી હતી ? શું બહાદુર સરદારો અને કુશળ રાજનીતિજ્ઞ પુરુષોએ એમને તાલીમ નથી આપી અથવા એવા પુરુષોના સહવાસમાં રહીને એ વીરાંગના અને કુશળ મુસદ્દી નથી બની ? ધનિહાસ એવી શાખ નથી પૂરતો કે એ રમણીઓ શૌર્ય અને રાજ્યવહીવટની કુશળતા લઈનેજ જન્મી હતી. સરખતી અને ગાર્ગી જેવી વિદુષી સ્ત્રીઓએ શું રસોઈ કરતાં કરતાં અને ઘરખૂણે બેસીનેજ વિદ્વતા પ્રાપ્ત કરી હતી કે ? શું એ વિદ્વાનજ અવતર્યા હતા કે ? આ પ્રાચીન વિદુષી માતાઓ જુદી કન્યાશાળામાં નથી લખ્યા, પરંતુ પ્રાચીન ઋષિમુનીઓની સહશિક્ષણ શાળામાંજ લખ્યાં છે. જો જુદી શાળામાં લખ્યાં હોત તો માતા ભારતી, શંકરાચાર્યજી અને મંડનમિત્રના વાદાર્થ માટે મધ્યસ્થ ન થઈ શકત.

સહશિક્ષણથી છોકરા છોકરીના સ્વાભાવિક ગુણોમાં પણ ભિન્નતા ન્યૂન થતી જાય છે. કેટલીએ યુવતીઓ સહશિક્ષણથી મૃદુતા છોડી પ્રાણ આપવા તત્પર થઈ છે. ક્યાં ગઈ એની સ્ત્રીની સ્વાભાવિક મૃદુતા ? ક્યાં ગઈ એની સ્વાભાવિક દયાની લાગણી ? ક્યાં ગઈ એની સંસારસુખના લ્હાવા લેવાની સ્વાભાવિક નિર્જળતા ? સહશિક્ષણની અસર એક બીજા ઉપર થયા વિના ન રહે એ ખાસ દલીલ છે.

તેમ તેમ વર્તમાન સમાજ છિન્નલિન્ન થયો અને નવી સમાજરચના થશે. સૃષ્ટિનો ક્રમ છે કે એકની એક રચના નિત્ય રહેતી જ નથી. અનેક વિષયો થયાં જ કરે છે.

હવે સ્ત્રીપુરુષના ભાવિ કાર્યપ્રદેશ માટે વિચાર કરીએ. ઉભયનો કાર્યપ્રદેશ છેકજ લિન્ન માની લેવાનું શું કારણ છે? ભાવિના ગર્ભમાં આપણે નથી જોઈ શકતા, કે ભારતની સ્ત્રી એક વડો ન્યાયાધીશ, મહાન વકીલ, મધ્યસ્થ વડી ધારાસભાનો પ્રમુખ, અને પ્રધાનોની માનદ પદવીઓ ધારણ કરશે! બનવા જોગ છે કે ભાવિ જરા વેગળું હોય!

શારીરિક વિકાસમાં—અવયવોમાં જે કેમ પ્રભુએ રાખ્યો છે, તે તો સૃષ્ટિના વિકાસને માટે છે. સ્ત્રીને બાળકો જન્મ આપવાના કુદરતી કાર્ય સિવાય બીજા કાર્યપ્રદેશો જોવા કે સામારિક, ધાર્મિક કે રાજકીયમાં લિન્ન લિન્ન રચાન શા માટે હોવું બઈએ? સ્ત્રી અને પુરુષો સગવડ પ્રમાણે કામની વહેંચણી ભલે કરે. કેટલાએ પુરુષો રસોઈનું અને બાળ-ઉછેરની નોકરીનું કામ શ્રીમંતોને ત્યાં કરે છે. મોટા શહેરોમાં કેટલીક શ્રીમંત બાઈઓ પોતાના વેપારશાળગાર ઉપર ધ્યાન આપી રહી હોય છે, બ્યારે એક પુરુષ રસોયો બધુંએ ગૃહવ્યવસ્થાનું કામ કરે છે. શું આ કામ ત્યારે પુરુષનું છે! કુદરતે કંઈ સ્ત્રીપુરુષના કાર્ય પ્રદેશ નિરનિરાળા નિયત કરી આપ્યા નથી.

છેવટે લેખક બ્રહ્મચર્યના ખંડનની વાત કરે છે. ખાસ માનસ સ્વ-ભાવ છે કે જે વસ્તુને ખૂબ સંતાડી રાખવામા આવે છે તે નીરખવાની તેને પુષ્કળ ઇચ્છા થાય છે. જંગલના પ્રદેશમાં બીજાં લેડોમાં સ્ત્રીઓનાં વક્તચ્ચળ હંમેશાં ખુલ્લાં રાખવામાં આવે છે. બીજોમાં એ જોઈને માન-સિક વિકૃતિ યદ્દિચિત્ પણ થતી નથી, કેમકે તે હંમેશાં એવું નિહાળ્યાજ કરે છે. તેને એ વસ્તુ મુખની માફક સ્વાભાવિક ચર્ચા ગઈ છે. જેમ જેમ વધુ ને વધુ છોકરીઓછોકરા બેગાં ભણતાં જશે તેમ તેમ એને બ્રહ્મચર્ય પાળવામાં ઘણી સુલભતા પ્રાપ્ત થશે. હાલ તો ચારસો નંબરની શાળા હોય, તેમાં દસ પંદર, કે વીસ છોકરીઓ હોય. બનવાજોગ છે કે કેટલાક છોકરાઓ અનિષ્ટ તરફ પ્રેરાય! પણ એ છોકરીઓ થોડી છે તેથી. વળી શાળાઓ જુદી હોય ત્યાં એવું તો થોડુંજ છે, કે એ કેળવણી લેતી છોકરીઓ કેળવાએલા સુવક્ષો ભેગી થાયજ નહિ. હાલના પ્રગતિના જમાનામાં તો સભાઓમાં, જાહેર બાજોમાં, હવા ખાવાનાં સ્થાનોમાં અનેક

જગ્યાએ બેઠાં મળવાનાં ને અંતઃકરણે મલિન હોય તો પછી વહેતા જળની માફક પોતાનો માર્ગ શોધી જ લે. ને એક સરખા પ્રમાણમાં છોકરાં છોકરીઓને સાથે શિક્ષણ આપવામાં આવે, તો અવાલ, કરતાં લાલ વધુ થવાનો સંભવ છે.

ગોપાલજી દુર્લભભાઈ દેસાઈ
હેડમાસ્ટર મગોદ તા. વલસાડ. જિ. સુરત.

હિંદમાં અંધાપાનો અટકાવ

અંધાપો દૂર કરવાની લડત અને શાળાઓમાં આંખનું રક્ષણ કરવાની પ્રવૃત્તિઓ માટે જુનિઅર રેડક્રોસ ખરેખર મોટી મદદ કરી શકે તેમ છે. પોતાના હયાક્ષના જુનિઅરો-આળંગોનો શિક્ષક, સલાહકાર હોઈ જુનિઅર રેડ ક્રોસની પ્રવૃત્તિનું તે કેન્દ્રસ્થાન છે, એટલે આ લડતના પહેલા પગથીઆ તરીકે શિક્ષકોને તંદુરસ્તીની આ ખાસ શાખાનું શિક્ષણ આપવું જોઈએ.

૧ આંખનું રક્ષણ કરનારી પ્રવૃત્તિઓ માટે શિક્ષકોને
આપવાનું શિક્ષણ:—

એવી સૂચના કરવામાં આવે છે કે ટ્રેનિંગ કોલેજોમાં શિક્ષકોને આંખના ખાસ દાકતર પાસે લાવણો અપાવવાં અને આંખની કીકીના આગલા ભાગ અને પોપચાની અંદરના સોજાના આંખના બે સામાન્ય દર્દોને અટકાવવાના ઇલાજોનું પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન વિદ્યાર્થી-દર્દીઓના સંબંધમાં અપાવવું. અંધાપો અટકાવવાની પ્રાથમિક સૂચનાઓ શામડાઓમાં આપી શકે અને આંખના દર્દોમાં પ્રથમોપચાર કરી શકે એવા કુશળ માણસ દરેક શામમાં હોય અને આંખનો દાકતર જલદી મળી શકે તો અંધાળા માણસોની સંખ્યા હિંદુસ્તાનમાં જલદી ઘટી જશે. આંખનાં સાધારણ દર્દોમાં આંખને ક્ષાર અથવા બેરીક લોશનથી ઘોંચા પછી થોડાંક ટીપાં દીવેલ દર્દવાળી આંખમાં નાખવાથી પ્રથમોપચાર થઈ શકે છે. ખારનું લોશન ઉકળેલા એક પાઉન્ટ પાણીમાં આ નાખવાના ચમચાના માપ જેટલું નાખી બનાવાય છે અને પાણી દંડું પડે તેનો ઉપયોગ થાય છે. તેટલાંજ અને તેવા પાણીમાં તેવીજ બે ચમચી બેરીક પ્રાઉડર નાખવાથી બેરીક લોશન બને છે. આ ઉપચાર વખતે પ્રાથમિક શાળાઓનાં આળંગો.

સાથે વાતચીત ચાલુ રાખવી. આંખના દરેક દર્દમાં શિક્ષકે તેના ખાસ દાકતર પાસે તેની તપાસ અને ઇલાજ કરાવવાની માખાપને સલાહ આપવી.

શિક્ષકોને આપવાનાં વ્યાખ્યાનોમાં આંખના ખાસ દાકતરે સામાન્ય નિરોગી આંખની જરૂરી બાબતો, અંધાપાના કારણો અને તેમને અટકાવવાના ઇલાજોની બાબતો દાખલ કરવી જાઈએ. અમલમાં મૂકવાના કાર્યક્રમની નીચે પ્રમાણે રૂપરેખા છે:—

૧ સામાન્ય નિરોગી આંખ માટે પ્રાથમિક ખ્યાલ આપવો.

૨ અટકાવી શકાય એવા અંધાપાના અટકાવના ઇલાજો:—

(૧) ઝોઝા થોપણુના દર્દો:—ઝોઝા અને ઝોઝી શક્તિ આપનારા ખોરાકથી રતાંધળા થાય છે અને આંખને ગંભીર તુકસાની પહોંચે છે. ઘણી વખતે દક્ષિણ હિંદમાં આવી તન્ન અંધાપો આવે છે, તેથી થોષ્ટિક તત્ત્વોવાળો અને પુરતો ખોરાક લેવો જોઈએ. મીઠાના લોશનથી આંખો ધોવી, ઝોઝખું દીવેલ તેમાં રેડકું, તડકાના ચરમા પહેરવાં અને આંખોનું રક્ષણ કરવું.

(૨) ગુહ્યેન્દ્રિયના દર્દો માટે ખાસ વૈદક મદદ લેવી.

(૩) થોપણમાં કાયમના ખીલનાં દર્દો. તે માટે સ્વચ્છતા રાખવી. એથી દર્દોમાં એક દર્દીની વસ્તુ બીજા માટે ન વાપરવી. આ દર્દને ફેલાવનારા સાધનરૂપ માખીઓનો નાશ કરવો. આ રોગથી પીડાતા દર્દીઓ માટે વૈદક સલાહ લેવી. સુરમા અને કાજલ આજવા માટે એક વખત વાપર્યા પછી ગરમ પાણીએ ધોયા વગર તે સળી બીજા માણસે આંજવામાં વાપરવી નહિ.

(૪) શીતળા—શીતળા ટંકાવણ ઉપર વધારે ભાર મૂકવો. શાળામાં અટકાવના ઇલાજો. શીતળાથી પીડાતાં બાળકોની આંખો સંભાળવી.

(૫) જોખમ ભરેલા અને કેફી પીણાઓનો ઉપયોગ—જંટ-વૈદોના કામથી પૂર્વના દેશોમાં વારંવાર આંખો જતી રહે છે. આ અણુ-ધડ માણસો આંખો જતી રહેતી અટકાવી શકાય એવા યોગ્ય વૈદક ઇલાજ કરતાં દર્દીઓને અટકાવે છે. અસ્વચ્છ જાનરો અને કેફી દવાઓથી આંખનું ચાલુ દર્દ વધે છે.

(૬) બન્ધ્યાની આંદી પડી ગએલી આંખો—જન્મ વખતે ૧ ટકા સીંધર નાછટ્ટેટના થોડાંક ટીપાં નાંખવાથી બન્ધ્યાની આંખો જતી રહેતી બચાવી શકાય છે. કેળવણીએથી દાયણો રાખવાની ઘણી જરૂર છે.

(૭) અકસ્માતો—દેશની ઔદ્યોગિક હાલતના ઘણા આગળ વધવા સાથે અકસ્માતથી અંધાપો આવવાનું પ્રમાણ વધે છે. આંખનું રક્ષણ કરવાને તડકાનાં ચસ્માનો ઉપયોગ કરવા ઉપર અને ખીછ સલામતીની તદ્દર્શિ ઉપર ભાર મૂકવો.

(૮) મેલ અને ધૂળને લીધે થતી ચૂટ—મીઠાનું સામાન્ય લોશન અને દીવેલનાં દીપાં આંખમાં વખતસર નાખવાથી આ અટકાવી શકાય છે.

૩. અંધાપાના અટકાવ અને સામાન્ય દર્દના અટકાવ વચ્ચેનો ગાઢ સંબંધ. —

અંધાપા સામેની લડતથી ઘણી જિંદગી ખચાવી શકાય છે, કેમકે આંખનાં ઘણાં દર્દો સામાન્ય તંદુરસ્તીને હાનિકારક છે.

૪. અંધાપો અટકાવવાની પ્રવૃત્તિઓ :—

(અ) હિંદમાં—સરકાર તરફથી વધુ અને વધુ વૈદક અને વહાડ-કાપની સગવડો મળતી જાય છે. ઓગ્ર ઇડિઆ પ્લાઇન્ડ રિલીફ એસોસિ-એશન—અંધતાનિવારણ સમસ્ત હિંદનું મંડળ. આ સંબંધમાં જુનિઅર રેડ ક્રોસનો ફાળો.

(આ) બીજા દેશોમાં —ઈન્ટર નેશનલ એસોસિએશન ફોર ધ પ્રિવેન્શન ઓવ પ્લાઇન્ડનેસ—આંતર પ્રજાતીય અંધતાનિવારણ મંડળ અને તેની સાથે જોડેલી જુદી જુદી પ્રજાતીય સંસ્થાઓ.

નોંધ. “Through Life's window”—‘જીવનની બારીમાંથી’ નામની સિનેમા ફીલ્મ રેડક્રોસ સોસાયટીના ઓર્ગેનાઇઝીંગ સેક્રેટરી, દોલ્ડી પાસેથી લાડે મળી શકશે. તે શિક્ષકોને બતાવવા લાયક છે. તેમાં આંખની રચના અને તેના સામાન્ય દર્દો બતાવ્યાં છે.

૨. શાળામાં આંખના બચાવનું પ્રચારકાર્ય :—

અંધાપો આણનારાં આંખના દર્દો કેવી રીતે અટકાવી શકાય તે બે હિંદુસ્તાનની શાળાઓમાં બાળકોને શીખવી શકાય તો આવતા દાયકામાં આ દેશમાં અંધાપાની સંખ્યામાં ઘણો ઘટાડો થએલો જણાશે. એ બાબતની પહેલા તાલીમ લીધા પછી અંધાપો અટકાવવાને લેવાનાં જુદાં જુદાં પગલાઓ ઉપર શિક્ષકો ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે લખણ આપી શકશે. પોપચાંનાં કાયમનાં ખીલના દર્દો, શીતળા, અચ્ચાંની આંખોમાં ચાંદો, ઓછા પોપણનાં દર્દો, જાંટવૈદો, અને જાંટવૈદું, એ બધાં અંધાપાનાં

કારણો ઉપર ખાસ ભાર મૂકવો જોઈએ. વખતસરના ઘણા સાદા ઇલાજોથી બાળકની આંખ જતી બચાવી શકાય છે એ બાબત 'ભાર મૂકીને સમજાવવી; દાખલા તરીકે, શીતળા ટંકાવવાં અને બીજાં દર્દોનો શરૂઆતથી ઇલાજ કરવો. જન્મ્યા પછી પહેલાં દસ દિવસ દરમ્યાન દર રોજ નવા જન્મેલાં બાળકોની આંખો ઉપર ધ્યાન આપવામાં ન આવે તો આંધાપો આવે છે એ બાળકોને સમજાવવાનું કામ શિક્ષક ધણું સારું કરી શકે છે. સામાન્ય તંદુરસ્તી અને આંખને દર્દીથી જળવવાને માટે આસપાસના સંજોગો ઘણા અગત્યના છે તે પણ બાળકોને સમજાવવું જોઈએ, જેમકે, ખોરાક, સ્વચ્છતા, તંદુરસ્તીવાળો નિવાસ, ધીર વસ્તીને દૂર કરવી એવા વિષયોનો સંબંધ સમજાવવો. શાસ્ત્રીય વિગતોમાં ઉતરવું નહિ અને વ્યાખ્યાનો, સિનેમા, બુદ્ધિ જ્ઞાનસ, અને ચિત્રોવાળા નકશાથી બની શકે ત્યાંસુધી પ્રત્યક્ષ સમજૂતીવાળાં અને આકર્ષક કરવાં. જ્યાં સાધન ન હોય ત્યાં ચિત્રો બાળકો પાસે હાથે દોરાવવા. જ્યાં આંધાપો ખૂબો ફેલાયેલો હશે તેવા ભાગમાં શિક્ષક જીવનમાંથી પ્રત્યક્ષ દાખલાઓ રહેલાંથી આપી શકશે. અંધાપાના અટકાવ ઉપર સાગ નિર્બંધ અથવા તો સાગ પોસ્ટર માટે ઇનામો રાખી હરિક્ષાઈ કરાવી શકાય છે.

૩. શાળાની ખૂદાર જુનિઅર રેડક્રોસનું પ્રચારકાર્ય:—

અંધાપાના અટકાવની લડતમાં જુનિઅરો સક્રિય ભાગ લઈ શકે છે, અને તેમના કાર્ય વગર સંભળાય નહિ તેવી જગ્યાઓએ એ પ્રચારકાર્ય કરે છે. અંધાપાના કારણો અને અટકાવ ઉપર તેમના ગામોમાં તેઓ ભાષણો કરી શકે છે, પોસ્ટરો અને બુદ્ધિ જ્ઞાનસની રજાઈડો બતાવી શકે છે, અને આખનું રક્ષણ કરવાની લડતના પ્રસંગોના નાટકો ભજવી બતાવે છે. તેઓ નીચલી બાબતો માટે પ્રચાર કાર્ય કરી શકે છે:—

(અ) શીતળા ટંકાવવાં. તેમના મગાવહાલા અને પાડોશીઓને શીતળા ટંકાવવાનું સમજાવીને અને તેમના બાળકોને શીતળા ટંકાવીને.

(આ) નવાં જન્મેલાં બચ્ચાંઓની આંખોમાં સિલ્વર નાઇટ્રેટના થોડાં દીપા નાખીને તેમની આંખોનું આંદીથી રક્ષણ કરી શકાય છે.

(ઇ) પાસ થયેલા દાક્તરો અને દાયણો પાસે આંખનાં દર્દોના ઇલાજ કરાવવા.

(ઈ) ઘરમાં સ્વચ્છતા અને હવા, ખુલ્લી જગ્યા અને રોચની-અજવાળાના લાભો.

(ઉ) ચોખ્ખા, માફક આવતો ખોરાક અને તેમાં કયા પદાર્થોનો સમાવેશ કરવો.

ઊંટવેદો અને નીમ-હકીમો, અભણ દાઢ્યો, લોકોમાં ધર કરી બેઠેલા વહેમો વગેરે સંબંધમાં તેમના શ્રોતાઓને તેઓ ચેતવણી આપી શકે છે. જે ગરીબ બાળકોને પુરતો ખોરાક ન મળતો હોય તેમને દૂધ, ઈંડાં, તાજાં શાકભાજી પુરૂ પાડીને તે સીધી રીતે મદદ કરી શકે. પોપચાંમાં કાયમના ખીલનું દર્દ ફેલાવનારી માખોનો નાશ કરી શકે છે. કેનેડાના જુનિઅરના દાંતના અને જળપાનીઝ જુનિઅરના આંખના પોપચાંની અંદર કાયમી ખીલોના અવરોધ કરનારા કલીનીટો જેવા આંખના કલીનીટો વારતે ખાસ વધેલો રોકવા માટે ફેડ લેખું કરવું જોઈએ. સૌથી વિશેષમાં તેઓ પોતે તંદુરસ્તીના નિયમો પાળી શકે, અને પોતાની આંખો બચાવવાને સાવચેતીના પગલાં લઈ શકે. આંખોની જોવાની શક્તિ એ એવી ઈશ્વરી બક્ષીસ છે કે તેની ખરી કિંમત જેમની આંખ બચે છે. તેજ કરી શકે છે.

જુનિઅર રેડક્રોસ સોસાયટી
લસરથ

} ન. ક. દસાઈ

શાળાનો વખત સવાર સાંજ રાખવાનો ફાયદાઓ

૧. વિદ્યાર્થીઓને સવારમાં વહેલા ઊઠવાની ટેવ પડે છે અને સાડા સાત કે આઠથી નિશાળમાં આવી શકે છે. છોકરીઓને માટે આઠ કે સાડા આઠથી વખત રાખવો કે જેથી તેઓ પોતાની માતાઓને ઘરકામમાં સવારના કેટલેક અંશે ઉપયોગી થઈ પડે. વળી છોકરીઓને માથું ઝાળવા ટાપટીપમાં વખત લાગે એટલે તેમને માટે આઠ કે સાડા આઠનો વખત અનુકૂળ પડે.

ઉપર પ્રમાણે શાળાનો વખત રાખવાથી આખા કુટુંબને વહેલા ઊઠવાની ટેવ પડે છે કે જે ટેવ આજકાલ ઘણા કુટુંબમાં જુસાતી જાય છે.

૨. શાળાનો વખત બપોરના (૧૧-થી-૫) હોય તો છોકરાઓ મોડાં ઊઠે અને એક બે કલાકમાં બધું વાંચવા લખવાનું પુરું કરવાનું હોય, તેથી તેઓ ઘરકામમાં ઉપયોગી ન થાય. છોકરીઓની માફક છોકરાઓએ પણ ઘરકામમાં ઉપયોગી થવું જોઈએ, તેથી ફરીને નિશાળનો વખત સવારનો હોય તો ૧૦ કે ૧૦-૩૦ ના નિશાળથી આવ્યા પછી તેઓને ખાંસ વાંચવાનું ન હોવાથી જમણું વગેરેની તૈયારી કરવામાં તેઓ પણ ઉપયોગી થઈ પડે. હાલના જમાનામાં છોકરાઓ બીગને ઘેર

હસીને કામ કરે છે, પણ પોતાના ઘરનું કામ કરવા અણગમો બતાવે છે, તેથી કરીને પોતાના ઘરનું કામ ગમે તેવું ફક્ત હોય તોપણ તે પહેલું કરવાનો અને ઘર કામ તરફનો વધતો જતા અણગમો દૂર કરવાનો ઉપદેશ શિક્ષકો કરે એટલે તે અમલમાં મૂકવાની છોકરાઓને ઉત્તમ તક મળે છે.

૩. આપણા દેશની આબોહવા ગરમ હોવાને કારણે બગોરનું ભારે આણું ખાધા પછી થોડો વખત આરામ મળે તો ઘણું સાફ. ખાધા પછી તરતજ મગજમારીનું કામ કરવું તે નુકસાનકારક છે, કારણ કે તેથી કરીને પાચનશક્તિ ઉપર ખરાબ અસર થાય છે. વળી ખાધા પછી અન્ન પચાવવા લોહી હોજરી તરફ ધસે છે, અને મગજમા લોહીનો જથ્થો ઓછો થઈ જાય છે, તેથી આવે વખતે મગજ ખુબ સાફ કામ નથી આપતું. વળી જે છોકરાઓ દર ગામડાંમાંથી નિશાળે આવે છે તેઓ ગરમીમાં લાંબું ચાલવાને લીધે થાકી ગયા હોય અને તેથી થાકેલી અવસ્થામાં કામ કરવું તેઓને પ્રતિકુળ નીવડે.

૪ સવાર સાંજ નિશાળ રાખવાનો નોંધ કાયદો તો એ છે કે વિદ્યાર્થીઓ સવારના નિયમસર કસરત કરવાની ટો પાડી શકે. સવારનો વખત કસરતને માટે ઘણોજ ઉત્તમ છે. વળી આપણી કેળવણીમાં શારીરિક વિકાસને માટે કંઈ પ્રગંથ ન હોવાથી આપણા દેશના છોકરાઓ જુવાન અવસ્થામાં મરણ પામે છે અને છોકરીઓ પણ કુદરતે તેમને માટે મોટી ઉમરે નિર્માણ કરેલું કામ કરવા તૈન અશક્ત બને છે, તેથી કરીને સુવાવડનો બોલે મદન થતો નથી. શારીરિક કેળવણીના અભાવને કારણે આપણા દેશનું શારીરિક આયુષ્ય પ્રમાણ ફક્ત ત્રેવીસજ વર્ષનું છે. આયુષ્ય-પ્રમાણ અને તન્દુરતી વધારવા ઉત્તમ રસ્તા બાળપણથી નિયમસર કસરતજ છે. તે છોકરાઓ અને છોકરીઓ બન્નેને માટે છે. આખા દિવસના કામ પછી ખાણસ સાંજના થાકી ગયો હોય છે, તેથી તે વખતે કસરત કરવી તે ખુબ કાયદાકારક નીવડે. આ કાળને લીધે નિયમિત કસરતને માટે સવારનોજ વખત ઉત્તમ છે, અને આપણા બચ્ચાંઓની તન્દુરતી અને આયુષ્યની ખાતર માખાપોને ગમે તે બોગ આપવો પડે તેની દરકાર ન કરવી જોઈ એ અને નિયમિત કસરત સારૂ સવારમાં વહેતો બિડવાની ટેવ બાળપણથીજ પાડવી જોઈ એ.

૬ ત્રણ ચાર મહીના પછી આ પ્રમાણે સવારના નિયમિત કસરત કરવાથી શરીરની અનેક વ્યાધિઓ જેથી કે માયાનો દુખાવો, અપચો, તાવ, પેટનાં દરદો દર થાય છે અને બચ્ચાંઓના વજનમાં દર માસે

વધારે થાય છે અને તન્દુરસ્તીની સાથે મગજશક્તિ પણ ખીલે છે; તેથી કરી લાજુતર તેઓને બોમ્બર નહિ લાગે.

૭ અભ્યાસ અને મગજમારીના સખત કામને માટે સવારનો દંડા પહોરજ બહુ અનુકૂળ વખત છે. પ્રાચીન કાળમાં આશ્રમોમાં પણ અભ્યાસ અને અધ્યાપન સવારના દંડા પહોરગાંજ કરવામાં આવતાં. આ વખતે મગજ રાત્રિના આરામ પછી તાજું અને ઠંડું હોય છે, તેથી ચિત્તની એકાગ્રતા વધુ જળવી શકાય છે. તે માટે સવારનો કીમતી વખત નકામો ગાળી નાખવો અને બપોરની ગરમીમાં મગજમારી કરવી તે અકુદસ્તી છે.

૮ યુરોપના દંડા દેશોમાં પણ અભ્યાસનો વખત સવાર સાંજ દંડા પહોરનો રાખવામાં આવે અને બપોરના ગરમીના વખતમાં બે ત્રણ કલાક આરામનો વખત રાખવામાં આવે છે તો પછી હિંદ જેવા ગરમ દેશને માટે બપોરનો અભ્યાસની મહેનતનો વખત શરીરને અને મનને ધણીજ નુકસાનકારક છે.

૯ જો કે છોકરાઓના અભ્યાસના હિતની દૃષ્ટિએ સવારનો વખત ધણેજ લાભકારક છે, તોપણ તે વખત સામે વાંધો ઉઠાવનારાઓમાં મધ્ય વર્ગ શિક્ષકોનો છે; કારણ કે બે વખત નિશાળમાં હાજરી આપવાની હોવાથી તેઓ ટયુશનનો લાભ ખુવે છે. વળી છોકરાઓના માયાપોને પણ ગમે તેમ જિંદું સમજવી જુમાટો ઉઠાવવા પ્રેરે છે, કારણકે ઘણાં માયાપો છોકરાઓના અભ્યાસની બાબતમાં એટલા બેદરકાર રહે છે કે છોકરાઓના ખરા હિતની બાબત પર પોતે જાતે લક્ષ આપતા નથી. શિક્ષકો અને માયાપોએ સમજવું જોઈએ કે “નિશાળો છોકરાઓ માટે છે. છોકરાઓ નિશાળો માટે નથી.” તેથી તેઓના ખરા હિત માટે જે અગવડ અને થોડું નુકસાન આપણે વેઠવું પડે તે માટે હંમેશાં તૈયારજ રહેવું જોઈએ.

૧૦ આસપાસનાં ગામડાઓમાંથી લાજુતા આવતા છોકરાઓને માટે બપોરના ભરે પેરે તડકામાં ચાલીને આવી લાજુવા એસવા કરતાં સવારના ચાલવાથી તેઓને ચાલવાની કસરત મળે અને દંડા પહોર હોવાથી થાક પણ ન લાગે. તેવા છોકરાઓ પોતાનું ભણતું ભેગું લાવે ને તેમને તે સાથે ખાવા તાજી શાકભાજી શાળા તરફથી પુર પાડવામાં આવે અને ખાધા પછી આરામ વગેરે માટે પણ જોઈવળુ થઈ શકે. પણ જો આસપાસનાં ગામડામાંથી આવતા છોકરાઓની સંખ્યા ઓટી હોય એટલે વીસ ટકા કરતાં ઓછું હોય તો ત્યાં નિશાળોનો વખત ૧૧ થી ૫ રાખવો.

ઉપર બનાવેલા ટાંગણે લક્ષ્મીને તે દરેક માયાપને ખાતરી થયે કે નિગાળનો વખત મવાન માજ ગમવાથી હોડનાઓના શરીર અને મગજને ઘણો ફાયદો થશે તે અંગે નથી લાભમંદ થેલો પાડવા માટે જે અગવડ આપો ભોગવવી પડે તે માટે તૈયાર થવું જોઈએ, કાગલુ કે હોડનાઓનું ખડ દિન તે માળાપોની પરેલી ફજર ડ, તેથી જુની નુકસાનકારક થેલો ઠોડી દેના આપણે બધાએ કટિબદ્ધ થવું જોઈએ

હાન નિગાળે જતા હોડનાઓ ત્વની ભાવિ પ્રગ્ન છે તેમને મારી થેલો પાડવી તે ગત્યની પરેલી ફજર નથી જુની નુકસાનકારક થેલો તરુ દર્ હોડનાઓને પરેલેથીજ આગ મગ્ધા પાડવા જોઈએ કાગલુ કે માળપણમા પડેન મન્દારો જિંદગીભર કામગીર છે ન આપણે બૂનવું ન જોઈએ કે આજનો વિદ્યાર્થી ભાવિ પ્રવનુ ઉપર ની જાગ છે અને તેમની ઉત્તમતા અને ઉપયાગતા વધારના માટે કેળવણીની પ્રયામા જે મોટા અને ગર્ભ ફેરકારે કરના પડ તે કરનામા, નવા પ્રયોગ અજમાવવામા હવું ન જોઈએ

P A Inamdai

૫ એપ્રિલ ૫ ૪ ૪૩૩ ૨૦૨

નપાને હિંદુસ્તાનના બજારમાં ફેરવેલો ભગીરથ હુમલો

નપાને હિંદુસ્તાનના બજારમાં ફેરવેલો ભગીરથ હુમલો કરના મહ્યા છે, તેથી આ દેશના હુન-ઉદગ ડગનાઓને યોગ્ય ભય ઉત્પન્ન થયો છે. મધી હન્ધિઈને બાલુએ મુખ દે તેના મન્યા દર નપાન હનણ માયુઓ, પાઉર, અને બીજા ગામનેની જગ્યાઆતની ચીજો, ચિનાઈ મારીના કાનણ, ગમરનો મામાન, ગમ ના, મિનાઈ, રાત્રકિયાને નગના માધનો, ચોરધો-દગાઓ, માયગો, અને દેનેન્ડે બાંધુ હિંદુસ્તાનના મિનાગ ઉપર જુના જુદા ગરેથી મોડનાવે છે, અને તેથી આખા દેશના તેનો વધારે ત્વગથી, અને વધાર મિનાગમા ફેલાવો થાય છે

મિગિન વેપારીઓ, જેઓ તેમના મ માનતી અત્યુત્તમતાને નીતે કાર્તિજાન થયા છે, અને જેમને આપ રનારી જગતને લીધે ફાે થયો છે, તેઓને પણ મખન ફરેલો વાચ્યો છે હિંદુસ્તાન એવો મામાન મનાગ નહીં નથી એવા માનના વેપારમા નપાનના હગિનઈ નનાગમે એ વળી અમર પટોચાડી છે નપનીઓ તેના માન ગપ થી ગવ દાન

સસ્તા લાવે આપે છે. યુરોપખંડ અને અમેરિકાના વેપારીઓને પણ તેવોજ ઘોડો પહોંચે છે.

હિંદુસ્તાને હમણાં ટોઇલેટને લગતી જરૂરિયાતની ચીજો, દવાઓ, કેમિકલ્સ, (રસાયણો,) મિદાર્થ વગેરે બનાવવામાં વિકાસ કર્યો છે. છેલ્લાં થોડાં વર્સો થયાં ટોઇલેટનો સામાન, અને મિદાર્થની બનાવટનો ધીકતો જતો ઉદ્યોગ બંધાયો છે. તેવામાં સ્વદેશની ચળવળના મહાન મોળગે તે ઉદ્યોગને વધારાનું બળ અને હિતેજન આપ્યું. “સ્વદેશી” વસ્તુઓની વધતી જતી માગણીનો લાભ લઈ, ખાનગી સાહસિક વેપારીઓએ કારખાનાં દેશના જુદા જુદા સ્થાનોમાં સ્થાપી દવાઓના અને રસાયણી દ્રવ્યોના વધતા જતા ઉદ્યોગમાં વધારે મૂડી રોકી કે જેથી તેનો વધારે વિકાસ થાય, અને તેમાં પણ અંશે વિજય મળ્યો છે. આવી કંપનીઓએ લાખો માણસોને રોજ આપી, અને તેનો માત્ર સામાન્ય જનતાના સમૂહને ધણો ગમતો. હવે જાપાને આજ જનતાનો હિંદુસ્તાનના બજારમાં, હિંદુસ્તાનના સામાનની કિંમત ઘટારીને ટેકો મેળવી રહ્યું છે ?

દવાઓ, કેમિકલ્સ, મિદાર્થ, ટોઇલેટની ચીજો જાપાને ફક્ત ૭ માસ થયાં જ છુટાડવા માંડી છે, છતાં પાસવાર નુકસાન થયું છે. હિંદુસ્તાનના વેપારને બગાડે કેટલે અંશે નુકસાન થયું છે તેનો અંદાજ યાને ગણતરી કરવી તે લગભગ અશક્ય છે, પણ સંરક્ષક રાજપક્ષી ગણતરી પ્રમાણે જાપાનને ૫,૦૦,૦૦,૦૦૦ રૂપીઆનો ફાયદો થયો છે.

હવે તેના લાભો તરફ નજર નાખીએ—

- (૧) જાપાની સાબુ હિંદી સાબુ કરતાં ૪૦ ટકા સોંધી છે.
- (૨) જાપાની ટોઇલેટ પાઉડર હિંદી ટોઇલેટ પાઉડર કરતાં ૬૦ ટકા મહેતો છે.
- (૩) જાપાની આંપક, રસાયણિક દ્રવ્યો, હિંદી દવાઓ તથા રસાયણો કરતાં ૩૦ ટકા જેટલાં સસ્તાં છે.
- (૪) જાપાની મિદાર્થ, હિંદી મિદાર્થ કરતાં ૪૦ ટકા સોંધી છે.

હવે આપણે જાપાની માલના છુટક લાભો, અને તેની જ બ્રિટિશ વસ્તુઓના છુટક લાભોની સરખામણી કરીએ, તો તેની સરખામણીમાં બહુજ ઓછો તફાવત માલમ પડે છે, અને તે હિંદી માલ કરતાં તથા ખીલ માલ કરતાં લગભગ ૨૦ થી ૧૫ ટકા સરેરાશ વધારે છે.

બ્રિટિશ બનાવટના મૂલકિપયોગ ગાર્ટના હજન સાબુની ગોટીઓની કિંમત રૂ. ૨-૪-૦ પડે છે, જ્યારે જાપાની બનાવટના દરેક હજનની કિંમત

આઠથી બાર આના સુધી પડે છે. બ્રિટિશ બનાવટની બ્રિટિશ ટ્રાઇએટ પાઉડરની બાર નાની પેટીના છ રૂપીઆ પડે છે, ત્યારે તેવીજ પ્રકારના જાપાની પેટીની કિંમત એક ડઝન પેટીના ફક્ત રૂ. ૧-૨-૦ પડે છે. બ્રિટિશ અથવા અમેરિકન દૂધ બ્રશનો એક રૂપીઆ એસે છે, ત્યારે તમે જાપાની દુધ બ્રશ બે આનામાં ખરીદી શકો છો. બ્રિટિશ દૂધની શીશીઓની કિંમત એક રૂપીઆ પડે છે, પણ જાપાન તેવીજ દૂધની શીશીઓ રૂ. ૧-૮-૦ માં ડઝન આપે છે. બ્રિટિશ ઉપલુ-જલ મીઠીઓ રૂ. ૩૦ લેખે ડઝન મળે છે, અને છુટક એકના રૂ. ૨-૪-૦ લે છે, ત્યારે તેવીજ જાતની જાપાની શીશીના એક ડઝનના રૂ. ૬-૦-૦ લે છે, અને છુટકના આઠ આના પડે છે. બ્રિટિશ માલને ૧૦ ટકા રક્ષણાત્મક જકાતનું રક્ષણ મળે છે. આવી રીતે જાપાને હિંદી તેમજ બ્રિટિશ વેપારને ઘણું નુકસાન પહોંચાડ્યું છે.

જાપાન પોતાનો માલ સુંદર રીતે બનાવે છે; તેને સારી પેકેટ કરવામાં આવે છે, અને આંખને ગમે તેવા બનાવવામાં આવે છે, છતાં તદ્દન રજા જેવી નહીં કિંમતે વેચવામાં આવે છે. જાપાની માલ ખરીદવામાં જનતાને પોતાના પૈસાની પુરતી કિંમત મળે છે નહિ તેના જવાબ તો જનમમૂલ આપે ત્યારે ખરું! જાપાનની આમે આટલી સખત ૩૦ થી ૩૫ ટકા જકાતની સ્વિકૃતિ ઉભી કરવામાં આવેલી હોવા છતાં આટલી ઘૂણ જેટલી કિંમતે સગા ભાવે કેવી રીતે જાપાન પોતાનો માલ વેચી શકે છે! શું આવા વેચાણ માટે તેઓ શ્રેષ્ઠતમ સંગઠન કરતા હશે! શું તેઓને સોંઘા અને બેઈએ તેટલું કામ આપનારા મજૂરો મળતા હશે?

રમકડા, મિકાઈ, ચિનાઈ માટીના વાસણોને ધુસાડવાથી ફેટલી અગર થઈ છે તે કોઈપણ બજાર અથવા મહોલ્લામાં સારી પેકેટ દેખાઈ આવે છે. ફેરીઆઓ તેમની ગાડીમાં આવો સામાન લરીને મહોલ્લાઓમાં ફરતા માલમ પડે છે, અને તેઓ તેમની વસ્તુઓની કિંમત ઉચ્ચારતા હોય છે. રસ્તા ઉપર ચોપ વખત માટે ઉભી કરેલી દુકાનોમાં અને બજારમાં ઓવા માલનું જાણુ કે પૂર ન આવ્યું હોય તેમ જણાય છે! વિચિત્ર આકારનાં મોટાં તરબરનાં રમકડાં છ થી આઠ આનામાં આપવામાં આવે છે. પ્યાલા, રકાળી, પ્લેટ, વગેરેની લુદી લુદી જાતો તેમજ લુદા લુદા માપની અને કદની ફક્ત એક આનામાં મળે છે. ખાંડની પુરી, બિસ્કિટ, અથવા ખાટીમીઠીનાં પડીકાં, ઉપર વેલોની સુંદર ડિઝાઈન છપેલી હોય છે, અને તે દરેક અડધા આનામાં મળે છે. બ્રિટિશ માલ અથવા હિંદી માલ કરતાં તેના માલની કિંમત સરેરાશ ૫૦ ટકા જેટલી સોંઘી છે.

જાપાનના ઇલેક્ટ્રિકના ગોળાના વેચાણને લીધે, હિંદુસ્તાનમાં ખીજ દેશોમાંથી આવતા ગોળાઓના વેપારીઓ કે જેમણે અહીંના ખજાને હાથ કરેલાં છે. તેમને પણ મોટો ફટકો લાગ્યો છે. આ ગોળા અંભારસુધી પહોંચી, હોલેન્ડ, જર્મની, અમેરિકા, ફ્રાન્સ (વિદ્ય પ્રમાણમાં) માંથી આવ્યા કરતા પણ આ દેશોના વેપારને જાપાને છેક બેંચ પર સુવાડી દીધો છે. જાપાને ગોળાને ફક્ત આ દેશમાં જ વરસથી માંડલવા માંડ્યા છે. બ્રિટિશ દીવાના જેવી આકારમાં અને કદમાં જાપાની દીવાઓની બનાવટ હોય છે, અને તેની બારની કિંમત રૂ. ૨-૪-૦ પડે છે, ત્યારે બ્રિટિશ, ૩૨, અને જર્મન દીવાની કિંમત લગભગ એક ડઝનના રૂ. ૧૧-૮-૦ પડે છે. ગોળાના ગુણ અને જાનમાં તેના વોલ્ટેજ અને કેન્ડલ પાવરમાં ઘણો જ ફરક પડે છે, છતાં દરેક પ્રકારે જાપાની બંધ ૭૦ ટકા સોંધો પડે છે. હાલ અને નવાઈ ઉપગમે તેવી સસ્તી કિંમતને લીધે હિંદુસ્તાનમાં તેની માગણી ઘણી વધી છે, અને ત્યારથી તેનો ધુસાર અને આવક થવા લાગી છે ત્યારથી ૧૯૩૨ ની સાલમાં એક મહીનામાં ૨૦,૦૦૦ બંધ આવ્યા હતા ત્યારે આ વર્ષે એક મહિનામાં ૫૦,૦૦,૦૦ લગભગ આવ્યા છે.

આના વેપારને લીધે ખીજ દેશોનો વેપાર ૫૦ ટકા ઘટી ગયો છે. જાપાની બંધને કાગળના ખોખાઓમાં છુટક વેચવામાં આવે છે, અને તે ઉપર ફક્ત વોલ્ટેજ અને કેન્ડલ પાવર લખેલું હોય છે, પણ ક્યા દેશમાં તેને બનાવવામાં આવ્યો છે તે ઓળખવાને કંઈ પણ ચિહ્ન હોતું નથી. આથી વેપારીઓ આનો ઘણો ફાયદો ઉઠાવે છે અને તેઓ યુરોપ-ખંડની સારી બનાવટના બંધ જ હોય તેમ ગ્રાહકોને વેચે છે. જોકે વોલ્ટેજ અને કેન્ડલ પાવર બતાવેલાં હોય છે, છતાં ગોળાઓ તે પ્રમાણે કામ આપતા નથી, અને જલદી ખરાબ થઈ જાય છે. તેની કિંમત પ્રમાણે તેની ઉપર ૫૦ ટકા જકાત નાખવામાં આવી છે. કદાચ તેની અંદર ઓછી કિંમતના ફીલામેન્ટસ (તંતુ) નાખવામાં આવતા હશે અથવા જાપાની મજુરીને ઓછી રાશી આપવામાં આવતી હશે અથવા તેઓ કામના વધારે કલાક આપતા હશે. આ બધા સવાલોનો જવાબ ફક્ત એક જ છે અને તે એ છે કે જાપાન આ બધું રાત્ર અને પ્રતિના સહકારથી કરી શક્યું છે ?*

દલપતસિંહ પી. પરમાર. બી. એ.

હૈદરાબાદ એ. વી. સ્કૂલ. માણસા (મહીકાંડા)

ધોરણ ૪ થું.

વિષય—ઇતિહાસ.

સામાન્ય હેતુ—ઐતિહાસિક સત્યદ્વારા તુલનાશક્તિ ખીલવી
કલ્પનાશક્તિ કેળવવાનો.

વિશિષ્ટ હેતુ—૩૫મુંદરીનું જીવનચરિત્ર શીખવવાનો.
સાહિત્ય—નકશો, પ્રાગ્ભંગિક ચિત્રો, વગેરે.

શિક્ષક-દલસુખરામ ચુનીલાલ ત્રિવેદી.
આમિ, ખાસ્તર, ટ્રેડિંગિંગ રૂઢઢ,
તારીખ ૧૫-૭-૩૩, શનિવાર.
સમય—૪૦ મિનિટ.

પાઠના વિભાગ: મુદ્દા.

શિક્ષણ શૈલી.

કા. પા. ની નોંધ અને મૂલિ.

૧. આદેશ અવર્ગવ્યવસ્થા
ચ પૂર્વચાનની કસોટી

ક રજુઆત

૨. મુખ્ય વિષય

અ ૩૫મુંદરીની

આત્મકથા.

કાર્યોએ દિલ: સાધતોની વ્યવસ્થિત વહેંચણી અને જોડાણ
મ. જ્યશિખરની ગજધાનીનું નામ શુ? મ. રાજ. નિનુ નામ
આપો. મ. ભુવડનો મુખ્ય પદાવત કાણુ હતો? મ. મિહિસ્તી
મદાર્ધનું શું પરિણામ આવ્યું? મ. સુરપાળ જ્યશિખરનો શો
સજો થતો હતો? મ. જ્યશિખરની પટરાણીનું નામ આપો.
આગે આપણે ૩૫મુંદરી વિષે વાતો કરીએ.
ગુજરાતની રાજધાની પંચામર, પાસેનું બંદર ઝીંજુવાડ, અને
સોમનાથ મહાદેવની યાત્રા-એની અગત્ય સમજવધી. યાત્રાએ
નીકળેલા પંખાનના નાતિ, રાજપુત્ર સુરપાળ અને કુંવરી
૩૫મુંદરી-ગુર્જરનરેશનાં સેમાન. જ્યશિખર અને સુરપાળ

નકશાને બદલે નીચે મુ-
જ્યા લખયું.

શિક્ષકે નીચેના નકશા કા.
પા. ઉપર દોરવા.

(૧) હાલનું ગુજરાત.
(૨) જ્યશિખરના સમયનું
ગુજરાત.

મે. ઉ. વિ. ના એન્જ્યુ. કે. ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબની ઓફિસમાં
તા. ૧૪-૨-૩૩ ના રોજ ૫-૧૫ કલાકે રા. બ. ગીરધર-
લાલ ચેરીટેબલ એન્ડાઉમેન્ટ ફંડના બોર્ડના વ્યવ-
સ્થાપકોની ભરાએલી મિટિંગનો અહેવાલ

x

x

x

x

(૨) રા. બા. ગીરધરલાલ ચેરીટેબલ એન્ડાઉમેન્ટ ફંડમાંથી અમદાવાદ જિલ્લામાં પ્રાથમિક શાળાઓ માટે મકાનો બાંધવાની અમદાવાદ જિલ્લા લોકલબોર્ડના પ્રમુખ સાહેબ અને કે. એન્જ્યુ. ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબે તૈયાર કરેલી ચોળના મિટિંગમાં રજુ કરી હતી, અને સુધારા વધારા સાથે નીચે નક્કી કરવા મુજબ મંજૂર કરી હતી.

(૧) ગામના લોકોએ તેમના ગામમાં બંધાવવાના મકાનની અડસટ્ટે નક્કી કરેલી કુલ રકમનો કે ભાગ આપવો, સિવાય કે ચોળ લાગે ત્યાં કમિટીનો તે રકમ ઓછી કરવાનો હક કાયમ રહેશે.

(૨) બની શકે ત્યાંસુધી ગામ લોકોએ તેને માટે જમીન પણ પુરી પાડવી જોઈએ.

(૩) ઉપર (૧) માં જણાવેલી શરતો મુજબ જે લોકો ખર્ચનો આશરો કે ભાગ આપે તો હાલના જે મકાનોમાં પુરતી સગવડ ના હોય તેમને વધારવામાં તે નાણાં વાપરવામાં આવશે અને વધારેલા ભાગની સાથે રા. બ. ગીરધરલાલ પારખનું નામ જોડવામાં આવશે.

(૪) મકાન બંધાવવાનું કામ લોકલબોર્ડને સોંપવું પણ તેના નક-દાઓ તેમજ અંદાજપત્રો કમિટી પાસ કરશે.

(૫) જે જે ગામમાં શાળાના મકાન બંધાવવાની જરૂર હોય તેની એક યાદી સાથેના પત્રકમાં માગેલી વિગતો બરાબર ભરીને કમિટીને મોકલી આપવા દિ. લો. બોર્ડના મે. પ્રમુખ સાહેબને વિનંતી કરવી.

(૧) ગામનું નામ

(૨) ગામની વસ્તી

(૩) છોકરાની સંખ્યા

છોકરીઓની સંખ્યા

શાળામાં ભણતા અથવા શાળામાં દાખલ થઈ શકે તેવા.

(૪) શાળાનો પ્રકાર:—પહેલી પાયરીની કે બીજી પાયરીની.

(૫) શક્ય ભંડોળ (ઉધરાણું) -

(૬) ગામની આર્થિક સ્થિતિ -

(૭) મકાનની આશરે કિંમત

(૮) વસ્તીના પ્રકાર:—એટલે કે જુદી જુદી કોમોના પ્રકાર (જાત-વાર) જેવા કે પારીદાર, વાણીઆ, કોળી, મુમલમાનો વગેરે.

સુધારેલી યોજના અમદાવાદ જિલ્લા લો. બોર્ડના પ્રમુખ સાહેબને તેમની મંમતિ માટે મોકલી આપવા પસાર કરવામા આવ્યું હતું.

x

x

x

x

(સહી) એસ. એસ. કેમ્પ્બેલ

એન્યુ કેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર

અને ચેરમેન

જાહેરખબર

“મીસીસ માસ્ટર મીવલુ ગુચલુ ફંડ”ના વ્યાજમાંથી ઇનામ માટે ખેડા જિલ્લાની સરકારે માન્ય કરેલી સઘળી પ્રાથમિક કન્યાશાળાઓમા લણતી બાળાઓએ બનાવેલા શીવલુ ગુચલુ વગેરેના નમુનાનું એક પ્રદર્શન ભરવાનું છે, માટે તેવા નમુનાઓ તા. ૧ લી ઓક્ટોબર ૧૯૩૩ પહેલા સીનીયર આસિસ્ટન્ટ ડેપુટિ એન્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર ખેડા વિભાગ ઉપર નડીઆદ મુકામે મોકલી આપવા.

(૧) નમુનાઓ બાળાઓએ જ બનાવેલા જોઈએ.

(૨) નમુનાઓ બાળાઓએ બનાવ્યા છે તેવું પ્રમાણપત્ર બે સહયુક્ત-સ્થાનું નમુના સાથે મોકલવું.

(૩) નમુના મોકલવા લઈ જવાનો ખર્ચ નમુના મોકલનારને શીર છે. તા. ૩-૮-૩૩.

ગવર્નમેંટ હોસ્ટેલ બી. બ્લોક
સીનીયર આસિસ્ટન્ટ ડેપુટિ એન્યુ-
કેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર, ખેડા વિભાગની
ઓફીસ, નડીઆદ.

N. L. Brahmachari
સીનીયર આસિસ્ટન્ટ ડેપુટિ એન્યુ-
કેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર ખેડા વિભાગ,
નડીઆદ.

ધનામપત્રક

મહીકાંડા એજન્સિ

આડપોદરા	આગીચોલના શા. સુનીલાલ લક્ષ્મીચંદે	૨-૦-૦	આળાઓને કાપડ વહેંચ્યું.
	આચાર્ય દલપતરામ પુરુષોત્તમ	૩-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને દૂધ પાણું તથા ચોપડીઓ તથા પેનો વહેંચી.
બાકેરાણ	ગિ. પુરુષોત્તમ કુબેરદાસ ગોરે	૨-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયાં.
	મિસ્ત્રી જવેરચંદ કીશોરદાસે	૭-૮-૦	બાંકડો સ્કૂલ ખાતે બક્ષિસ આપ્યો.
	મહાજન તરફથી	૨-૦-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
	શ્રીમોદીના મિ. પુંજલાલ મહેતા સાયરાનામિ. ગુલાબચંદ કાળીદાસ ગાંધી બાંચલુવાડના મિ. બહેચરદાસ કાળીદાસ ગડીઆ	૨-૦-૦	"
લીહોડા	માતરવાળા શેઠ મગનલાલ હીરાલાલે	૪-૦-૦	પતાસાં, દૂધ તથા ર. ૨) બોયરકાઉટને રોકડા આપ્યા.
	શેઠ દયારામ બક્ષુરામે	૧-૪-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
	અમદાવાદના મનસુરી દાસ-મલાઈ અમયાલાઈએ	૨-૦-૦	બોયરકાઉટને રોકડા આપ્યા.
	મે. થાણુદાર સાહેબ શંકર-લાલ એમ. વ્યાસે	૨-૦-૦	પતાસાં ને દૂધ પાણું.
	મે. હંકાર સાહેબશ્રી માધુસિંહજી ગેગસિંહજીએ	૧-૦-૦	કન્યાઓને ગરબા બદલ રોકડો આપ્યો.
	મે. હંકાર સાહેબશ્રી માધુસિંહજી ગેગસિંહજીએ	૩-૦-૦	પરબ ખાતે આપ્યા.
ખાનપુર	અમદાવાદના પટેલ ત્રેમચંદ લાઈ મગનલાલે	૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયાં.
	અમદાવાદ સ્વદેશી મીલના રોટકીપર મિ. લક્ષ્મણદાસ જ્ઞેધપુરીએ	૮-૦-૦	બોયરકાઉટ નં. ૪૨ ને ચટ્ટી તથા પહેરણું લુગડું આપ્યું.
	ગતોડના શાહ મગનલાલ વલ્લવદાસે	૨-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને પિત્તળના પ્યાલા તથા મિદાઈ વહેંચી.
	અમદાવાદ રાયપુર મીલના સુનીમ મિ. પટેલ કેશવલાલ હવસાલાઈએ	૧૦-૦-૦	બોયરકાઉટને મોર્ગની જોડ નં. ૪૨ આપી.

લીહોડા	દહેગામના શાહ પુંજલાલ પ્રેમચંદ	૦—૦—૦	પરખ ખાતે આપ્યા.
	પટેલ ગોકળદાસ મકનદાસે	૩—૦—૦	
	શાહ છોટાલાલ લાલચંદ	૪—૦—૦	પતાસાં વહેંચ્યાં તથા કન્યાઓને પુસ્તકો વહેંચ્યાં.
	દહેગામના શાહ અમૃતલાલ મોતીલાલ	૨૨—૦—૦	શ્રમાલના રેશમી કકડા તથા મિઠાઈ વહેંચી.
	શાહ અંબાલાલ લલ્લુભાઈ લીહોડાનાએ	૧—૦—૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
	સાવલીના સોની હીરાલાલ જેઠાલાલ તરફથી	૧—૦—૦	"
	શાહ નદાલચંદ અંબાગામ છતપુર (આંબલીઆરસ્ટેટ)	૧—૦—૦	"
	લવાડના શા. મુળચંદ મહા- મુખલાલે	૧—૦—૦	} " જોમરકાઉટમ ખોટેનીકલ ગાડન ખાતે (ફળામાં) આપ્યા
	મોડાસાના શા. વાડીલાલ મથુરદાસ	૧—૦—૦	
	લીહોડાના શા. છોટાલાલ લાલચંદ	૧—૦—૦	
	હરખજીના મુવાડના કાકોર	૨—૦—૦	
	ખોડસીંગજી ધનાજી (અમદાવાદ)	૧—૦—૦	
	કાકોર મગનજી ગલાજી	૧—૦—૦	
	કાકોર લટાજી ધીરાજી	૧—૦—૦	
	કાકોર રમજીભાઈ સરગુવાળા	૧—૦—૦	
	કાકોર લટાજી ધીરાજી ને સંકરજી	૧—૦—૦	
	પટેલ ધનજીભાઈ ખુશાલદાસ	૧—૦—૦	}
	પટેલ ગોકળદાસ મકનદાસ	૦—૦—૦	
			પરખ ખાતે આપ્યાં.

રાધનપુર સ્ટેટ

રાધનપુર	મે. ખુદાવંદ નવાજ સાહેબ બહાદુરની શુભ સાલગીરીના પ્રસંગે મે. જનાબ સુબા સાહેબ શ્રી મુર્તુખાનજી સા- હેબના શુભ હસ્તે	...	હાઈસ્કૂલ તથા તાલુકા સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓને ધનામ, પતાસાં તથા પુસ્તકો વહેંચવામાં આવ્યાં. કન્યાશાળામાં પણ છોક- રીઓને પુસ્તકો, કપડાં તથા પતાસાં વહેંચ્યાં.
---------	--	-----	--

સગી	..	..	...
મુંગપુર	..	..	...

થાણા જિલ્લો

સરોરા	શેઠ સોરાખજી માણેકજી બન- સારાએ શેઠ દાશીલાલ મગનલાલ રામાણી	૧૨-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા. ... ૬૨ શુક્રવારે થાણા વહે- ચવાનું કલુલ્યું છે.
-------	--	--------	---

અમદાવાદ જિલ્લો

લોલીઆ	તાલુકદાર વેરતા નાણાએ	૬-૦-૦	રફલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
ગાંધી	મહેતા પ્રાગજીભાઈ પુરુષોત્તમે	૨૪-૧૨-૦	
હાંસોલ	ગોર મુળજી સોમનાથભાઈ ત્રવાડીએ	૧૭-૫-૦	વિદ્યાર્થીને તથા શિક્ષકો ને રકાબી થાણા વહેંચ્યા.
	જોધપુરના પા. જોડભાઈ	૧-૦-૦	પતામાં વહેંચ્યાં.
	વજાપુરનીએ	૧-૮-૦	"
	પા. અમદાસ ભગવાનદાસે	૨-૦-૦	"
	પા. વેંદાભાઈ દલસુખરામે	૨૭-૦-૦	રફલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
પોર	પા. મોતીભાઈ મનોરભાઈએ	૪૫-૦-૦	"
	પા. તળશીભાઈ એતમદાસ, તથા પા. મગનભાઈ દલા- ભાઈ, તથા પા. ગિરધરભાઈ બાપુભાઈએ મળી	૪૫-૦-૦	"
મોયદ	ગામલોડોએ મળી	૧૫-૧૦-૦	
ચોરવડોદરા	મિ. અલીખાન મોતીખાન પદાણ, માજી મુન્શી ઉર્દુ રફલનાએ	૫-૦-૦	મને ઉર્દુ રફલોમાં ૫- તામાં વહેંચ્યાં.

તાજપુર	પા. મગનદાસ માધવદાસની	૧૧-૦-૦	રૂઢલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
અમદાવાદ	કેલીકા મીલના વીર્ગખાતાના દેડળેયર માસ્તર નનામીયાં સાહેબે	...	હિંદુ રૂઢલમાં મિદાઈ વહેંચી.
સોનાસણ	મિ. હેમચંદ હરિચંદ કોટડીઆએ	૧૫-૦-૦	રૂઢલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
કોખા	મિ. યુનીલાલ સોનીએ	૧૫-૦-૦	
	ગામશેઠોએ	૩-૮-૦	વડિઆળનો રૂબો રૂઢલમાં ભેટ આપ્યો.
ચલોડા	મહુમ વાઘેલા હારશિંગ મેટ્રની પાછળ દેરડી શા. મોહનલાલ જેઠાભાઈએ	૧૦૦-૦-૦	મને રૂઢલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
ગુંદી	શાહ મોહનલાલ ગુલામચંદ	૧૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને પુસ્તકો વહેંચ્યાં તથા સાકર વહેંચી.
	જાલા મદારસંગ હાલુભાઈએ	૧૫-૦-૦	રૂઢલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
	સોની કુંવરજી ભુરાભાઈ તથા શાહ હરિચંદ સુંદરજીએ	૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને સાકર તથા સ્લેટ, ચોપડીઓ વહેંચી.
ઝોળા	પટેલ લક્ષ્મીચંદ માધવજીએ	૨-૦-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
	પટેલ અંબાર શીવરામે	...	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
	પટેલ કલ્યાણદાસ બાપુભાઈએ	...	
હંદોડા	શાહ ગીરધરલાલ કાથીભાઈએ	૨૦-૦-૦	છોટોડ તથા ધોળા કુવાની રૂઢલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
મખીઆવ	મિ. મગનલાલ ગુલામચંદ	૭-૮-૦	મિદાઈ તથા લુગડાં વગેરે રૂઢલના વિદ્યાર્થીઓને વહેંચ્યાં.
	મિ. વીમળશી હીરાચંદ	૨-૦-૦	પતાસાં વગેરે વહેંચ્યાં.
ગાંધ	મુળજીભાઈનારણભાઈ દેવડાએ	૨૦-૧૨-૦	રૂઢલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
	ડા. ભાલચંદ તથુચંદર ભટ્ટે	...	વિદ્યાર્થીઓને કાડં મોડં વહેંચ્યાં.
આગીઆલ	જોષી મણીલાલ ભુલાશંકર	૩-૭-૦	છોકરા તથા છોકરીઓને કુટ વહેંચ્યાં.
મખીઆવ	વાસણા દરબારને ત્યાં ગાદી વારસો જન્મ ચવાચી દરબાર પ્રલસિદજીએ	૧-૮-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં તથા
		૫-૦-૦	ગરીબ વિદ્યાર્થીઓને પુસ્તકો વહેંચ્યાં.

મરખડી	આસિ મગનલાલ ઝોષડલાલ	૧—૦—૦	સાકર વહેંચી.
રાવળ	મિ. ઉમેદલાલ રામળલાલ	૨—૦—૦	ખેતે રૂઝોનાં પતાસાં
ગુણડવેલ	પરેલે	૧—૦—૦	વહેંચ્યાં.
હીરાપુર	પા. મોતીલાલ ઇન્દિયાલાલ એ	૩૦—૦—૦	ખેતે રૂઝના વિદ્યાર્થી-
વગાદ	નેશી આદિતરામ નેશકરલાલ	૨—૮—૦	ખેતે રૂઝોનાં પતાસાં
	ખીખ આસિ	૧—૦—૦	વહેંચ્યાં.
	મિ. શંકરલાલ ગીરધરલાલ	૪૬—૦—૦	ખેતે રૂઝોના વિદ્યાર્થી-
	આસે	૧—૦—૦	ખેતે રૂઝોના વિદ્યાર્થી-
દાશીગજી	ગામત રૂઝ કાંડમાંથી હરતે	૩—૦—૦	પંચીકા વખતે ચોપડી-
	વાડીલાલ માણેકલાલ નેશી	૨—૦—૦	આ તથા પેતની પેટી
	ગામલોડો તરફથી	૧—૦—૦	તથા ચેક વાર ૮
			આપ્યો.
	આમ સોમેશ્વર મગનલાલ એ	૦—૧૨—૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
વગાદ	મિ. મગનલાલ લલ્લુલાલ દવેએ	૫—૦—૦	રૂઝના વિદ્યાર્થીઓને
			જમાડ્યા.
કેઆ	શાહ રતીલાલ વાડીલાલે	૩—૦—૦	ગરીબ વિદ્યાર્થીઓને
			રસોડાં તથા પતાસાં
			વહેંચ્યાં.
મરખડી	ગામલોડો તરફથી	૨—૫—૬	હનામ વહેંચ્યાં.
ફતેપુર	મહેતા છોટાલાલ મગનલાલે	૧૫—૦—૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
	લવાડાના રહીય શાહ રૂપચંદ	૧—૮—૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
	નેશદે		
સીઆળ	શેક જીવરાજ ત્રીજોવનદાસે	૧૨—૦—૦	છોકરા તથા છોકરીઓ-
			ને જમાડ્યાં.
કેઆ	પા. કેશવલાલ પ્રભુદાસે પોતાની	૧૦—૦—૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
	પત્નીની મરણ તિથિને દિવસે		
સીઆળ	માગના આગેવાન સદ્ગૃહસ્થોએ	૮—૦—૦	કપડાં તથા પતાસાં
	મળી		વહેંચ્યાં.
ધાવળા	પટેલ પ્રદ્ધાદજી પરસોતમ લો-	૧૫—૦—૦	તમામ શાળાના વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
	ખંડવાળાએ પોતાની દીકરી-		
	ના મરણ નિમિત્તે		
વાસણુકેલી	નિરાડના પા. નારણુલાલ	૧૮—૦—૦	વાગતું ઘડીઆળ ભેટ
આ	વાલદાસે		આપ્યું.
ચંડીસર	ગાંગડના મે. દોશર સાહેબ	૫—૦—૦	પતાસાં તથા ગરીબ
	પધારેલા તે પ્રસંગે ગામ-		વિદ્યાર્થીઓને ચોપડી-
	લોડોએ રા. પ) નજીયા		ઓ લાવવા સાર
	તરીકે મહેલા તે રૂપીઆ તેમણે		આપ્યા.

ચંડીસર	ભાડેરવાળામિ.ચીનુભાકાળુભા.	૮-૭-૦	પિત્તળના ધ્યાલા વહેંચ્યા.
વિસલપુર	ચુવાણુ કતેસિદ વાવજીભાઈએ	૫૦-૮-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
હીરાપુર	પોતાની માતૃશ્રીની પાછળ		
	શના મેંદા ભોમએ	૧-૧-૦	પતાસા વહેંચ્યાં.
	છાટાલાલ કાળીદાસની વિધવા	૧-૮-૦	અમરૂળ વહેંચ્યાં.
	બાઈ ડાહીએ		
વસાઈ	રૂઢલ કમિટીના મેમ્બર ચોદાણુ	૧-૦-૦	મગજના લાકડું વહેંચ્યા.
	ચોપટસોંગ કતેસમે		
સોનાસણ	મિ. હવાલાદ વદાલચંદ	૫૧-૦-૦	રૂઢલ જમાડીતથા રૂમાંલ
	ગાંધીએ		તથા મિદાઈ વહેંચી.
	મિ. હરજીવનદાસ વજેગમ	૩૦-૦-૦	છોકરીઓને ચોટણીઓ
	પંડ્યાએ		તથા પેંડા વહેંચ્યા.
	મિ. ચુવાબચંદ નાનચંદ ગાંધીએ	૧૦-૦-૦	માકર વહેંચી.
	માણુસાવાળા મિ. નાથાલાલ	૧૦૧-૦-૦	રૂઢલને વરડો કરાવવા
	શીવરામ પંડ્યાએ		માફ આપ્યા.
	મિ. કાલાલાઈ કાળીદાસ શાહે	૫૨-૦-૦	
અડવાળ	નાણુકદારભાઈ સાહેબભા મે-	...	કન્યાગાળામાં પતાસા
	રૂલાએ		વહેંચ્યાં તથા બાળા-
			ઓને સાકર વહેંચી.
ખાગમોડા	પા. ગણેશલાલ પીનાબરદાસે	૧૦-૦-૦	રૂઢલના વિદ્યાર્થીઓને
			જમાડ્યા.
	પા. ખેડીદાસ ત્રીકમદાસે	૧૦-૦-૦	
	પા. ગણેશલાઈ પીતાંબરદાસે	૩-૦-૦	કસરતનાં લાકડાં અ-
			પાડ્યાં.
કુણપુર	પા. રામદાસ નંથુએ	૧૫-૦-૦	રૂઢલના વિદ્યાર્થીઓને
			જમાડ્યા.
	ગામલોટાએ	૧૮-૮-૦	રૂઢલને ધડીઆળ ભેટ
			આપ્યું.
આકર	ચા. ભાઈચંદ રણજીડે	૧૨-૮-૦	રૂઢલના વિદ્યાર્થીઓને
			જમાડ્યા.
		૭-૧૦-૦	કુચુતકો વહેંચ્યાં.
	મદવ ગજભાઈ ભોજભાઈએ	૧૨-૦-૦	રૂઢલના વિદ્યાર્થીઓને
			જમાડ્યા.
	આચળીઆરીના તાણુકદાર ગચ-	૧-૦-૦	માકર વહેંચી.
	લા ભત્રામએ		
વરમોર	મિ. લક્ષ્મીદાસ શીવરામ દાકરે	૩-૧૩-૦	ચોટણીના કકડા નં. ૧૭
			તથા મિદાઈ વહેંચી.
બોયણી	રૂઢામતર કાલાબાઈ ખુશાલ-	૨-૦-૦	પતાસા તથા પુસ્તક
	રામ પંડ્યા પેન્શન ઉપર		વહેંચ્યાં.
	જવાબી તેમણે		

તાજપુર	પટેલ હવાભાઈ પ્રાણુદાસે	૧૦—૦—૦	રૂઢના વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
મુંવાલા	પા. કચરદાસ ભુદરદાસે	૧૦—૦—૦	
ખસ	રૂઢ કમિટિના મુખ્યરે તથા શુદ્ધરથોએ મળી	૩—૦—૦	મિદાઈ વહેંચી.
અચેર	ગામના શુદ્ધરથોએ મળી	૪—૦—૦	જાળાઓને એક એક વારનો કકડો તથા છોકરાઓને થેલીઓ, પુસ્તકો, પેનો તથા પ્રેન્સિસો વહેંચી.
		૫—૦—૦	મિદાઈ વહેંચી.
કોહ	મિ. મહોબતસિંહ સામંતસિંહ ચંડીસરાએ	૧૦—૦—૦	એસતા વર્ષને દિવસે પતાસાં વહેંચ્યાં.
	પ્રાંનિજના મિ. મોતીભાઈ મનુભાઈ વાવેલાએ	૧૦—૦—૦	સાકર વહેંચી.
લાંબા	મિ. મણીલાલ જગનેશ્વરે	૨—૦—૦	દર શુક્રવારે ચણા વહેંચ્યાં.
	મિ. અમૃતલાલ જગનલાલે	૨—૦—૦	મિદાઈ વહેંચી.
	મિ. દેવશંકર લક્ષ્મણમે	૦—૮—૦	ચણા વહેંચ્યાં.
	ગામલોકોએ	૧—૦—૦	મિદાઈ વહેંચી.
	મિ. મહનલાલ હીરાચંદે	૨—૦—૦	ફૂધ પાતું.
	મિ. પરસોતમ શંભુદાસે	૧—૦—૦	"
	મિ. નરસીંહગર લક્ષ્મણગરે	૨—૦—૦	"
	મિ. રવાભાઈ ખુરાલભાઈ		
	મિ. ખોડાભાઈ ડાળીદાસ		
	મિ. બાપુભાઈ દારીદાસ	૨૦—૦—૦	રૂઢના વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
	મિ. મગનભાઈ દરગોવિંદ		
	નિ. પરસોતમ શંભુદાસ		
	નિ. ચતુરભાઈ ખોડાભાઈ		
હાથીજળુ	મિ. મણીલાલ ચકાભાઈ પટેલે		
દીરાપુર	પા. પુનમભાઈ ત્રિકલભાઈએ	૨—૦—૦	એને રૂઢોમાં પતાસાં વહેંચ્યાં.
તંગડી	મિ. તુલસીદાસ લક્ષ્મણભાઈ		
	વિસનગરના શેઠ કરસનલાલ માણેકલાલે	૨—૦—૦	સાકર વહેંચી.
	વંધુકાના રાવ સાહેબ મોદી	૧—૦—૦	"
	જનમશીભાઈએ		
	મિ. તખ્તસિંહ નારસિંહે	૩—૦—૦	
	મિ. કરસનદાસ વંદ્રાવનદાસે	૨—૦—૦	ખારેકા વહેંચી.
હાથીજળુ	મિ. ભાઈચંદ જગનલાલ રાહે	૧૫—૦—૦	વિદ્યાર્થીને જમાડ્યા.

ગોધા	મિ. જટલા હાલસાઈ મિ. જગજીવન દુલસદાસ મિ. જટલા દેવીશંકર મિ. જટલાગ બહેચર મહે- તાજ ત્રિવેદી મિ. પરભાતસંગ વાઘાભાઈએ	૩૫-૦-૦	મિહાઈ તથા ૬૫ડાં વહેંચ્યાં.
ઓગાણુ	મુખી અણુભાઈ મુળાભાઈએ ગદવ કમાભાઈ મુળાભાઈએ	૩-૦-૦ ૨-૦-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં. પતામાં. વોયજના ૬૬ડા તથા ૬૬મા રોકડા આપ્યા.
	કલોતના રોક રતનચંદ વરજી ચનદાસે	૭-૦-૦	પતાસાં તથા ૬૬માં આપ્યા.
ચક્ષોડા	વા. આશાભાઈ કીશોરભાઈએ	૮૦-૦-૦	મુખ્ય રકૂલ તથા કન્યા- શાળાની બાળાઓને જમાવ્યાં.
ઉનેળીયા	કુમારશ્રી જયવંતસિંહજી સુ સિંહજીએ	૧૦-૦-૦ ૩-૦-૦	મુખ્ય રકૂલ તથા કન્યાશા- ળામાં પુસ્તકો વહેંચ્યાં. સાકર વહેંચ્યાં.
હાથીજળુ	શાહ હીગચંદ રણુજીદાસ તરફથી તેમનાં પુત્ર વધુ બાઈ ભુરીએ	૧૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાવ્યાં.
	કકર શાવજી ગોરવનદાસે	૧૫-૦-૦	સેવમમરા વહેંચ્યાં.
	શાહ શકરચંદ ભાઈચિદે	૧-૦-૦	ચણા વહેંચ્યાં.
	મિ. ધુળા દારકાંદાસ વાળંદે	૦-૮-૦	શેરડી વહેંચ્યાં.
લાંબા	શાહ દરિયાજ મથુરભાઈએ	૧-૦-૦	બાળાઓને લુગડાના ૬- ૬ડા વહેંચ્યાં.
	હેડમાસ્તર આશાભાઈજી. પટેલે	૨-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાવ્યાં.
	મિ. ચેલાભાઈ ખોડીદાસ પટેલે	૧૫-૦-૦	...
	મિ. મગનલાલ રણુજીદાસ પટેલે	૧૦-૦-૦	...
	મિ. રણુજીદાસ નારણુભાઈ પટેલે	૧૫-૦-૦	...
	મોહ લક્ષુ ગગાએ	૧-૮-૦	વિદ્યાર્થીઓને ૩૬ પાથું.
ચંડીમર	નાલુકદાર મોરારભાઈ પચાણુ છની વિંધવા બાઈ રતનબાએ	૧૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાવ્યાં.
ઉચારમદ	શાહ ચીમનલાલ મગનલાલે	...	મુખ્ય રકૂલ તથા કન્યા- શાળાની બાળાઓને જમાવ્યાં.
પાવારપુર	મે. બીમનાથ મહંત સાહેબે	૩૫-૦-૦	ચાચનમાળાની એપ્રિલે, ૬૫ડાના રોકડા વહેંચ્યાં.

જેરવાજીના	શાહ મોહનલાલ કેવળદાસે	૧-૦-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
	મે. રૂઢલ કમિટીના મેમ્બરોએ	૨-૦-૦	"
	મિ. વિદુલલાલ મનમુખલાલ	૧-૦-૦	"
	રાવળે		
	દરજી વિરજી ગંગારામે	૨-૦-૦	સાકર વહેંચી.
	પા. જગનદાસ દેવાલાલએ	૨-૦-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
	મલેક શ્રી અદેશંગ દેવજી	૪-૦-૦	મિદાઈ વહેંચી.
	જીત દરબારે		
	પા. અમરાલાલ જુહાલાલ	૫૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
	જીતવાળાએ		
	પાટી રોડ નરકથી મિ. મુ.	૩૦-૦-૦	"
	જીલ્લાઈ નક્કરી, તથા પા.		
	સાતાલાઈ ગંગારામ મુખીએ		
ગાંધી	વહીવટદાર વ્યાસ જગજીવન	૧૮-૧૨-૦	"
	જગનદાસે		
કુણુપુર	મુખી પા. મોતીદાસ મનોરે	૧૫-૦-૦	
	પા. ગોવા નરસિએ	૧-૦-૦	સાકર વહેંચી.
	પા. નામણ ઘેસાએ	૦-૮-૦	"
બાવળા	પટેલ બળદંબલાલ દેસાઈલાલએ	૧૫૦-૦-૦	અધી રૂઢોનાં વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
બાકરાલ-	અમરાલાલના પટેલ લાઈલાલ	૧૨-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
બાકરાલ-૬	લાઈ નારણલાઈએ		
વન્નાઈ	પા. કીશોરલાઈ ખોડાલાઈએ	૨-૦-૦	પુસ્તકો, પેના તથા બક વહેંચ્યાં.
	પા. ખુશાલલાઈ નેદાલાઈએ	૧-૦-૦	"
	ચોડાણા કમળસંગ નંચમ-	૧-૦-૦	"
	લઈએ		
	ચોડાણા કમળસંગ ખોડાજીએ	૧-૦-૦	"
	ચોડાણા રાયસંગ હરિસંગે	૧-૦-૦	"
	ચોડાણા બહેચરજી જગતજીએ	૦-૮-૦	"
રેવલ	રૂઢલ કમિટીના મેમ્બરો તથા	૬-૦-૦	સાગ્રાવયોગી પુસ્તકો
	ગામના મદદગારોએ મળી	૧-૦-૦	તથા પતાસાં વહેંચ્યાં.
કેળીઆના-	પટેલ કેવળલાલ રણજીડલાઈ		કન્યાશાળાની બાળાઓ-
સણા-	એ રૂઢલના વારસુ નિમિત્તે		ને જમાડી તથા કન્યા-
	શ્રી. મો. ના પ્રેસિડેન્ટ સાહેબ		શાળામાં ધંડિયાળ
	મોતીલાલલાઈએ		સેટ આપ્યું.
વાસણા	મોતીરામ રાયચંદ પટેલની	૧૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
(કુણુપુર)	વિધવા બાઈ કેસરના જીવતા		
	જગતીઆમાં પટેલ મવજી		
	દાસ માધવજીએ		

વિજય	કાંઠના પા. અંબારામ અમ-૧૫—૦—૦	૨૬૫—૦—૦	રૂદામા પત્થર જડા- વવા માટે રોકડા આપ્યા.
	થાભાઈએ		
	પંચાસરના શેઠ અમૃતલાલ	૩૧—૦—૦	તથા મિદાઈ વહેતી.
	ખુશાલદાસે		
	અધારના પા. મગનલાલ બ	૧૦—૦—૦	પત્થર જડાવવા માટે આપ્યા.
	દેવરદામે		
	અમદાવાદ નવગપુરાના પા.	૧૦—૦—૦	" "
	બાપુદાસ મુળદામે		

૦ ખેડ જિલ્લો

શેલગઢ	રાજગાધી માણેકલાલ હરગો-	૧૧—૦—૦	વિદ્યાર્થીઓને લુગડા ત- થા ટોપીઓ વગેરે વહેતી.
	વિદદાસે		
આત્રાલી	કપડવણુજના ગાધી માણેકલાલ	૨-૧૪—૦	" "
	હરગોવિંદે		
	શા. આશાગમ ભાઈચંદે	૭—૦—૦	બને મૂલોમા પેનો તથા પતાસા વહેતી.
નવાગામ	કપડવણુજના રાજગાધી શા.	૭—૦—૦	વિદ્યાર્થીઓને ખમીર, ફરક, ટોપી વગેરે વહેતી.
	માણેકલાલ હરગોવિંદદામે		
	પા. અંબાલ રામભાઈએ	૧૫—૦—૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
	તથા પુનભાઈ જમભાઈએ		
ભાનેર	મિ. અંબાલાલ મગનલાલ ગોરે	૨—૮—૦	પતામા તથા પેનો વહેતી
	શા. ચુનીલાલ નંદલાલ બીન	૩૧—૦—૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
	ગણુજોડદામે		
દેવકી વણુ-	પગી માનાજી મગનજીએ	૧૦—૦—૦	બધી મૂલો જમાડી તથા મિદાઈ વહેતી.
સોલ			
અલવા	કપડવણુજના રાજગાધી મા-	૫—૦—૦	ગરીબ બાળકોને ખમી ર, ટોપી તથા કનાવ વહેતી.
	ણેકલાલ હરગોવિંદદાસે		
રૂદાતળ	ડીલીઆના ઓઘડભાઈ દાસી	૫—૦—૦	વિદ્યાર્થીઓને દૂધ પાણી.
	રામે		
સામરખા	પા. જેમંગભાઈ ખુશાલભાઈએ	૫—૦—૦	પતામા વહેતી.
	પા. ભાઈલાલ નારણભાઈએ	૫—૦—૦	
મરીડા	પટેલ ડાહ્યાભાઈ કીર્તીભાઈએ	૩—૦—૦	મિદાઈ વહેતી.
પિઠાઈ	કપડવણુજના રાજગાધી મા-	૩-૧૧—૦	ગરીબ વિદ્યાર્થીની ખમી- ર, ટોપી, ફરક વગેરે વહેતી.
	ણેકલાલ હરગોવિંદદાસે		
રંમલપુર	પા. સીનાભાઈ ગીરધરે	૭—૮—૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.

આશોદર	મિ. આદમ રજ્જી હાજીએ	૩૫-૦-૦-૦	,, કળીનાં લાડુ વહે ચ્યા.
મંજુપુરા	મિ. મોતીગમ રામજી મુયારે	૭૫-૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
	ગાધી છોટાલાલ પ્રેમચંદલા- ઈએ	૨૦-૦-૦-૦	,, તથા ટોપી- ઓ વહે ચી તથા બા- ળાઓને કબજના કકડા વહે ચ્યા.
કરમસદ	પટેલ સોમાલાઈ મીંદાલાઈએ	૫-૦-૦-૦	મુખ્ય રફૂલ ખાતે એ- શિઆ ખંડનો નકશો બક્ષિસ આપ્યો.
	પટેલ ઠાલાલાઈ દાસલાઈએ	૫૦-૦-૦-૦	કન્યાશાળામાં ધડિઆ- ભેટ આપ્યું.
વાઘાવર્ગ	મહારાજ ગોરધનદાસ કરશન દાસે	૧૫-૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
લેટર	કપડવાળુ જના પેન્શનર માસ્તર માણેકલાલ હરજોવિદદાસ રાજગાધીએ	૫-૦-૦-૦	ગરીબ વિદ્યાર્થીઓને કપ- ડા, ટોપીઓ વહે ચી.
યામણા	મિ. મંગળલાઈ મનસુખલાઈ મિસ્રીએ	૮-૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને મિંદાઈ વહે ચી.
	મિ. રામજીભાઈ ધરિજલાઈ પટેલે	૮-૦-૦-૦	,,
	મિ. સુનીલાલ ડુંગરભાઈએ	૮-૦-૦-૦	,,
	મિ. મણીલાલ દવસુખગમે	૭-૦-૦-૦	,, દૂધ પાચું.
	મિ. પ્રભુદામ નારણભાઈએ	૬૦-૦-૦-૦	,, જમાડયા.
	મિ. માધાલાઈ શંકરભાઈએ	૬૦-૦-૦-૦	,,
	મિ. ગોરધનદાસ શીવલાલ શાહે	૬૦-૦-૦-૦	,,
	મુળજીભાઈ મંગળભાઈ ત્રવા ડીએ	૬૦-૦-૦-૦	,,
	મિ. મોમાલાઈ બાપુજી પટેલે	૮-૦-૦-૦	,, પેડા વહે ચ્યા.
	મિ. હીમાલાઈ પુળલાઈએ	૭-૦-૦-૦	,, દૂધ પાચું.
	મિ. ભોગીલાલ ગીન્ધડાસશાહે	૫૦-૦-૦-૦	,, જમાડયા.
	મિ. છોટાભાઈ ખુશાલભાઈએ	૪-૦-૦-૦	,, પનાસાં વહે ચ્યા.
	મિ. ભીખાલાઈ મનોરભાઈએ	૪-૦-૦-૦	,,
	મિ. પુનમચંદ ગોવીંદરામ પંડ્યાએ	૪-૦-૦-૦	,,
	મિ. ઉમેદલાઈ ધુળાભાઈએ	૩-૦-૦-૦	,,
	મિ. રવિચંદર માણેકલાલ દાકરે	૮-૦-૦-૦	,, પેડા વહે ચ્યા.
	મિ. બક્ટરભાઈ શંકરભાઈએ	૫૦-૦-૦-૦	,, જમાડયા.
	મિ. સોમાલાઈ લાઈજીલાઈએ	૫૦-૦-૦-૦	,,
	મિ. બેચરભાઈ મહીજીલાઈએ	૪-૦-૦-૦	,, પતામા વહે ચ્યા.

ધામણ	મિ. શીવાભાઈ મોકમલાઈ	૭-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને દૂધ પાં
	બારિયાએ		
	મિ. લક્ષ્મણાઈ ભગવાનભાઈ એ	૭-૦-૦	
લાંબવેત્ર	મિ. રેવનદાસ ગીરધરભાઈ પટેલે	૧-૦-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
	મિ. રણજીભાઈ લાલજીભાઈ	૧-૦-૦	"
	પટેલે		
	મિ. રેવનદાસ જંદરભાઈ પટેલે	૩૫-૦-૦	રફલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
તોરણ	મિ. માણેકલાલ સુનીલાલ દલાલે	૫૦-૦-૦	"
	મિ. નાનાલાલ ગીરધરદાસ શાહે	૫૦-૦-૦	"
	મિ. મગનલાલ નાગજીભાઈ	૫૦-૦-૦	"
	બીજોલાએ		
સોનીપુરા	પા. વનાર રણજીભાઈએ	૮-૧૧-૩	વિદ્યાર્થીને ચોપડીએ વહેંચી.
	પા. કેદારભાઈ ગીરધરભાઈએ	૨૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
જાત્રી	માજી પે. આસિ. લક્ષ્મણાઈ	૩-૪-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
	જેઠાભાઈ પટેલે		
ગિહાઈ	ત્રિવેદી સુનીલાલ રણજીભાઈએ	૩-૦-૦	
	"	૫-૦-૦	ગરીબ વિદ્યાર્થીઓને પુસ્તકો આપવા સારું કર્યું. આપ્યા.
સુરકુવા	પા. લક્ષ્મણાઈ જેઠાભાઈ પટેલે	૨૩-૧૩-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
	મિ. શીવાભાઈ જેઠાભાઈ	૧૬-૭-૦	"
	બારિયાએ		
ગોસેલ	મુચાર વનાજીભાઈ ખુશાલભાઈએ	૧૦-૮-૦	"
કંજેડા	શાહ મંગળદાસ ગીરધરદાસ	૧૭-૦-૦	ગરીબ વિદ્યાર્થીઓને પુસ્તકો વહેંચ્યાં.
	તથા માહ અમૃતલાલ ગીરધરદાસ		
મહુધા	રંદ નુ દલાલ મગનલાલે	૫-૦-૦	કન્યાશાળામાં ગ્રીવજીકાં સાથે કાપડવાર ૩૫ આપ્યું
નેશ	મગનપતિ મજાજી બેચરે	૩૧-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
	ચાહ હિમતલાલ (બેચરભાઈ ગીરધરજીના કાસરા)	૫-૦-૦	પેરણ તથા ટોપીઓ વહેંચી.
	શાહ મોહનલાલ છોટાલાલે	૬-૮-૦	ટોપી, દુવાલ તથા પતાસાં વહેંચ્યાં.
	પા. જેઠાભાઈ ત્રીકમભાઈના દરદારમાંથી તથા મિ. માણેકલાલ શામળ વગેરેના દરદારમાંથી	૨૩-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.

સંધ્યાળા	પેન્ગનર માસ્તર તત્ત્વકથન	૧૦—૦—૦	મિદાઇ તથા ચોપડીએ વહેંચી.
લાલી	ગુલાબચંદ સાહે સાટીના દરબાર શ્રી નાનુભાઇ જીભાઇ દરબાર શ્રી શિવસીંગ જનકમસીંગના લગ્ન પ્રસંગે	૫—૦—૦	પતારાં તથા પ્યાલા વહેંચ્યા.
અગરી	રફત કમિટીના મેમ્બર મિ હરમાનભાઇ જીવાલાઇ પટેલ પરદેશી બાપુજી દાળાજીએ પા. જીભાઇ ગીરધરભાઇએ પા. મોતીભાઇ કીશભાઇએ બાઇ સતોક સોની પ્રેમજી જીવજીની દીકરીએ	૨—૦—૦ ૧૨—૦—૦ ૧—૮—૦ ૫—૪—૦ ...	પતારાં વહેંચ્યા. વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા. દૂધ પાતું. જલેથી તથા કાકુવહેંચ્યા. કન્યાશાળાની બાળાઓ- ને તથા જેન્ય રફત નં. ૨ જનાં છોકરાને જમાડ્યાં.
મરીડા આમરાજ	ચોદાણ હાથીજી ભાથીજીએ મિ. ગ્રમાભાઇ સાસાઇએ મિ. શીવાભાઇ રાંદરભાઇએ દોટવાગ મહીજી બાવાજીએ મિ. ભારતસંગ મોકમમંગે	૩૦—૦—૦ ૨૦—૦—૦ ૨૦—૦—૦ ૨૦—૦—૦ ૨૦—૦—૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા. " " " "
દાગજીપુરા	પા. મોતીભાઇ લક્ષ્મીભાઇએ વિદ્યાર્થી જગનભાઇ હીરાભાઇએ મે. ભાઈસાલ વલ્લભભાઇએ	૧—૦—૦ ૧—૦—૦ ૧—૦—૦	પતારાં વહેંચ્યાં. " "
અહીમા	બાઇ ચતુરબા ચવાણ ડાલા ભાઇ હનુભાઈની વિધવાએ	૨૫—૦—૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
અકલાયા	પટેલ હાથીભાઈ ભગવાનભાઈએ પટેલ ચતુરભાઈ લક્ષ્મીભાઈએ	૨૫—૦—૦ ૧૦—૦—૦	મિદાઈ વહેંચી.
સાંભવેલ	મિ. દફ્ટરભાઈ હાથીભાઈ પટેલ મિ. લક્ષ્મીભાઈ રેવનસ પટેલ	૨૫—૦—૦ ૨—૦—૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા. પતારાં વહેંચ્યાં.
અકલાયા આમરબા	પટેલ નવશીભાઈ મોતીભાઈએ માન્તર દેશવજાલ ઉમીઆચંદર નિવેદીએ પા. કુલાભાઈ ધોરીભાઈએ વાલપુરના વિદ્યાર્થીઓના વા- લીઓએ પટેલ લક્ષ્મીભાઈ દેવળદામે શાહ મંગળદાસ ત્રીભોવનદાસ શાહ જગદાસ નેશાજાહે	૨૫—૦—૦ ૪—૦—૦ ૪—૦—૦ ૧૫—૦—૦ ૨—૦—૦ ૨—૦—૦ ૩૦—૦—૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા. પતારા વહેંચ્યાં. " મોકું પડિઆળ બેટ આપ્યું. મિદાઈ વહેંચી. વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
રામગા	પા. મોતીભાઈ ધરમદાસ તથા પા. આશાભાઈ દેમાઈભાઈએ	૪૦—૦—૦	"

રાણાં	પટેલ દોદરભાઈ મંગળભાઈએ	૨-૦-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં તથા
		૫-૦-૦	પુસ્તકો વહેંચ્યાં.
ચીજલોડ	પટેલ મંગળભાઈ નાયાભાઈએ	૧૨-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા
ઝોદર	મિ. કુલશંકર સોતીરામ પુરો-	૫-૦-૦	મુખ્ય સ્કૂલ, બે. સ્કૂલ
	હિત હેડમાસ્તર તથા મિ.		નં. ૧ તથા નં. ૨
	સુનીલાલ મનસુખરામ ત્રિવેદી		વિદ્યાર્થીઓને પતાર
	હેડમાસ્તર તથા મિ. જટા-		વહેંચ્યાં.
	શંકર ગણુપતરામ અખ્યયુ		
	હેડમાસ્તર એ ત્રણે મળી		
વણેલી	પટેલ દેસાઈભાઈ તલસીભાઈએ	૧૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા
	પોતાના કાકાશ્રીના મરણ		
	પાછળ		
ચામરોલ	પાટોદના જદવ પ્રતાપસિંહ	૧-૦-૦	સાકર વહેંચી.
	ગળાભાઈએ		
	મિ. રૂપસુંભ લાવસંએ	૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા
	મિ. અણુદાભાઈ રાધરભાઈએ	૨૦-૦-૦	
	ગલાબપુરાના સીધા અલેસંગ	૮-૦-૦	પિતૃજના ધ્યાવા વહેંચ
	વાંધછએ		
નવાગામ	પા. છોટાભાઈ આશાભાઈએ	૨૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા
કંબોડ	શાહ અમૃતલાલ ગીરધરદાસ	૮-૧૫-૦	મજૂર સ્કૂલમાં કન્યા
	તથા શાહ મંગળદાસ ગીર-		વર્ગને મદદરૂપે પુસ્તકો
	ધરદાસે	૪-૦-૦	વહેંચ્યાં તથા છોકરા
			ઓને મિહાઈ વહેંચી
માઝીએલ	બાઈ દિવાળી આરેયા રામા	...	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા
	દાટની વિધવાએ		
લાલી	પટેલ નરસિંહભાઈ રણુકેડા-	૨૫-૦-૦	"
	ભાઈએ		
કેનીજ	શાહ ત્રણદલાલ હિન્મતીએ	૫-૦-૦	મિહાઈ વહેંચી.
	પટેલ હંધરભાઈ ભુલાભાઈએ	૩૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા
દેવદી.	મિ. દયારામ અનોપરામ પુ-	૪-૫-૦	સ્કૂલમાં ચાલતી ચોપ
	રોહિતે		ડીઆ વહેંચી.
	મિ. હમીર આલમ જોખરે	૧-૪-૦	જલેખી વહેંચી.
	મિ. માણેકલાલ ખીતાબર દક્કરે	૧-૪-૦	દૂધ પાચું તથા પતાસાં
			વહેંચ્યાં.
	મિ. મંગળભાઈ જેઠાભાઈ દક્કરે	૦-૧૨-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
આણંદ	પા. ભાઈલાલભાઈ નાયાભા-	૨૭૫-૦-૦	મુખ્ય સ્કૂલ, બે. સ્કૂલ.
	ઈએ		કન્યાશાળા, રોશન અને
			મંગળપરા સ્કૂલના વિ-

		૬-૦-૦-૦	પાણી પીવા માટે પિત્ત- ળની ગોળી પરબમાં આપી.
લાંગડા	પહેલા આમિ. હરમાનભાઈ બુલાભાઈ પટેલે	૫-૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
સોડપુર	મોટી ખડોલના બાઈ બાનજીએ	૨-૦-૦-૦	"
	મિ. શેકર ગણપતરામે	૫-૦-૦-૦	"
	મિ. હગનજી સોમાજીએ	૫-૦-૦-૦	"
	મિ. મંગળભાઈ દેસાઈભાઈએ	૨-૦-૦-૦	"
	તથા મિ. મગનભાઈ મધુર- ભાઈએ		

ભરૂચ જિલ્લો

હણપી	પા. મનોરભાઈ તુલસીભાઈએ	૫૦-૦-૦-૦	સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
	બાઈ કાશી પા. ચતુરભાઈ ધનજીની વિધવાએ	૧૦-૦-૦-૦	" "
	પા. મોતીભાઈ તુલસીભાઈએ	૧-૦-૦-૦	"
	મોતી રણજીડ મોતીભાઈએ	૧૨-૦-૦-૦	મિદાઈ વહેંચી.
	પા. છોટાભાઈ નાગજીભાઈએ	૧-૦-૦-૦	માદર વહેંચી.
કેસોદ	પા. ગોદળભાઈ વસ્તાભાઈએ	૨૫-૦-૦-૦	સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
	પા. ઈશ્વર વલ્લભે	૫-૦-૦-૦	"
	ગજ ભીમમિહ ભાવમિહ	૫-૦-૦-૦	નિશાળમાં પેડા વહેંચ્યા.
	શાહ કુલચંદ દલીચંદ	૫-૦-૦-૦	"
	બાઈ ડાહી હગજીવન જીભાઈની વિધવાએ	૫-૦-૦-૦	"
	બાઈ સુરજ માધવ વિઠ્ઠલની દીકરીએ	૪-૦-૦-૦	"
	બાઈ મંગળા હેડ મિરઝેમ જામુસર કન્યાશાળા	૨-૦-૦-૦	"
પણીઆણ	પટેલ ગમસંગ બાવાભાઈએ	૭-૦-૦-૦	સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓને
	ગામના આગેવાન શુદ્ધચૈત્ય મળી	૮-૦-૦-૦	જમાડયા. "
ઉમરવાડા	મુન્શી રશીદ સાહેબ	૦-૮-૦-૦	હિંદુ સ્કૂલમાં રેવરી વહેંચી
	મિ. યુસુફજી મુમાજી પટેલે	૦-૪-૦-૦	"
	મિ. આદમજી ભાઈ પટેલે	૦-૪-૦-૦	"
અંદાડા	પા. મનોરભાઈ ગોદળભાઈએ	૩૦-૦-૦-૦	મને સ્કૂલ જમાડી.
ઉમરવાડા	અંબુભને ઇસ્ત્રામ તરફથી મિ. હાજી ઈસાકજી અહમદજીએ	૩-૦-૦-૦	હિંદુ સ્કૂલની ગરીબ બા- ળાઓને ચોપડીઓ વહેંચી.

ઇનામ માટે વર્ગીકૃત યાદી :

ધોરણ સાતમું:—કુરસદ ૦-૪-૬; બાળવિદ્યાર (૧) ૦-૧૨-૦; અહાડનો બેઠ ૩-૮-૦; બાળવિદ્યાર (૨) ૦-૬-૦; પારસમણીની કોથ ૨-૦-૦; પાંડવ ગ્રામ નિવાસ ૦-૧૨-૦; અખો ૦-૪-૦; જગતની ધર્મશાળામા ૦-૧૦-૦.

ધોરણ છઠું:—ટોલ્ડોયની ૩વાર્તા ૦-૫-૦; મિખાઉ ૦-૧-૦; જૂલજૂલમણી ૦-૧-૦; બલિદાન ૦-૫-૦; મેધધેનુષ ૦-૪-૦; કોથલા કાકા ૦-૫-૦; દેવી ચૌધરાણી ૧-૮-૦; મધપૂડો ૦-૧૨-૦.

ધોરણ પાંચમું:—લીખ ૦-૪-૦; જયજયરંગ ૦-૬-૦; સરસ ૦-૩-૦; ખીરબલનો ખંધુ ૦-૮-૦; કીર્તિસ્તંભ ૦-૪-૦; ખરેખરી વાતો ૦-૩-૦; પુસ્તકાલય ૦-૨-૦; રસિદની પેટી ૦-૪-૦.

ધોરણ ચોથું:—બંગાળી ખીરબલ ૦-૬-૦ મૂરખરાજ ૦-૮-૦ કચુંખર ૦-૩-૦; સવાકાની આપતીતી ૦-૧-૦; બાગ કાપરી ૦-૩-૦; ખોટી ખોટી વાતો ૦-૪-૦; ગ્રાણીપુરાણ ભા. ૨ ૦-૪-૦;

ધોરણ ત્રીજું:—અકુલ ૦-૬-૦; નીલમ ૦-૬-૦; ઘૂપસગા ૦-૪-૦; સોનાકુમારી ૦-૪-૦; સારંગીવાળો ૦-૨-૦; ખરશીપુરી ૦-૪-૦; મોતીના દાણા ૦-૫-૦; રિક્કટિકી ૦-૪-૦; તોફાની ટિપુડો ૦-૬-૦; જલકુંદ હાર ૦-૪-૦.

ધોરણ બીજું:—કેરીનાં બાજયાં ૦-૩-૦; મોસાળની મોજ ૦-૩-૬; નવનીત ૦-૩-૦; અંધેડનું રાજ ૦-૧-૦; રમકડાંની દુકાન ૦-૧-૦; સિપાઈ દાદા ૦-૨-૬; મકનો મસ્તાનો ૦-૧-૬.

ધોરણ પહેલું:—ચોપગાંની ચતુરાઈ ૦-૪-૦. હાથી ધગધમ આસે ૦-૧-૦; નવનીત ૦-૩-૦; લાડકાંચો ૦-૪-૦; વાઘાનું વન ૦-૪-૦; એક હોતો કુતરો ૦-૪-૦; ગ્રાણીપુરાણ ભા. ૧ ૦-૩-૦.

કન્યાઓ માટે:—ખાંધણાં ૦-૫-૦; બેટરી ૦-૬-૦, કાકી ૦-૩-૦, દરેક સ્ત્રી વાંચે ૦-૩-૦ અધ્યાયના ૦-૪-૦.

આ તમામ પુસ્તકો મંજુર છે. લખો:—

સાહિત્ય મંદિર, કેળાંપીઠ, સુરત

દેવચણીખાતાએ મંજુર કરેલાં

શાળોપયોગી પુસ્તકો

દશમ આમુલખરાય દેસાઈ કૃત.		‘ગોકળદાસ કુબેરદાસ મહેતા કૃત.	
‘આરોગ્ય શિક્ષણ	૦-૮-૦	અણઉદીન અને	
‘આરોગ્ય શિક્ષિકા	૦-૭-૦	દેવતાઈ દીવો	૦-૪-૦
ખાળવીર (સ્કાઉટ વિધે)	૦-૮-૦	ખાળસ ગીતગાળા	૦-૩-૦
કસરત અને હિલ	૦-૧૨-૦	(હારમોનિયમ ગાથા)	
ધરમાં અને બહાર	૦-૧૨-૦	સાહિત્યાદર્શ	૧-૧૨-૦
રંગવાની રમતો		અમદાવાદ શહેરની ભૂગોળ	૦-૩-૦
‘આરોગ્ય શિક્ષણ ભા. ૨	૦-૧-૬	‘સરળ ગુજરાતપ્રાંતની ભૂગોળ	૦-૪-૦
વ્યાકરણ પ્રવેશ ભા ૧	૦-૨-૦	મુંબઈઈલાકો (હિંદુસ્તાનસહિત)	૦-૫-૦
” ” ભા ૨	૦-૪-૦	ખાળગીત	૦-૧-૦
અનુરક્ત આખ્યાત	૦-૪-૦	અધિકાગીત	૦-૧-૦
ભીમચાતુર્ય	૦-૪-૦	‘શાળોપયોગી વાર્તાઓ	
વીર અભિમન્યુ અને		ભા ૧ નીજ આવૃત્તિ	૦-૩-૦
મતલાઈ	૦-૮-૦	ગુજરાતના ઇતિહાસની	
		મહેતી વાર્તા,	૦-૪-૦

વ્યાકરણ જેવા કઠિન, શુષ્ક, અને નિરપયોગી લાગતા વિષયને
મળા, રસિક અને ઉપયોગી બનાવવા માટે રચેલાં પુસ્તકો

પાઠ્યપુસ્તક તરીકે મંજુર

‘આખા પ્રવેશ ભા ૧ લો	૦-૩-૦
વ્યાકરણ પ્રવેશ ભા ૨ નો	૦-૪-૦
વ્યાકરણ પ્રવેશ ભા ૩ નો	(જપાય ૩)

અન્ય—શંકરભાઈ ત્રિકમભાઈ પટેલ
નાગભાઈ વાવળભાઈ પટેલ

ભરપુર કમિશન

વિ. વિ. માધ્યમ શાળાવધાનું કે દરમોએ થોડા વખત ઉપરજ ચોપડીઓની
કેન ઉધારી છે જેમા પ્રાથમિક શાળાઓમા ચાલતી દરેક જાતની ચોપડીઓ
તથા કોપિ, ડ્રોઇંગ, નોટબુકો, રંગ, પેન્સિલ, પુટ, કંપાસ, હોલર, કાગળ
ગ્રે ધણાજ કીકમત લાવથી અને ભરપુર કમિશનથી આપવામા આવશે.
૧. કે શાળામા ચાલતી ચોપડીઓનું લીસ્ટ કિંમત તથા કમિશન જેવા અને
૨. આપના માટે આજેજ મગાવી ખાત્રી કરો. બીજેથી પુસ્તકો વગેરે
જરૂરતા પહેલા દમારી મુલાકાત લેવા વિનવતી છે”

ચંદુલાલ મણીલાલ પરીખ | અગ્રિક પી. કેઠારી
રીન્ગિંગ—અમદાવાદ. | ખાણતા શુદ્ધીયો, રીન્ગિંગ—અમદાવાદ

* પાઠ્યપુસ્તક તરીકે મંજુર કરેલાં કે

મુંબઈ ઇલાકાના રાજવણીખાતાએ પ્રાથ-
મિક શાળાઓમાં શિક્ષકોના ઉપયોગમાં
લેવા માટે તથા (ધોરણ ૪ ના માટે)
ટેકસ્ટબુક તરીકે મંજૂર કરેલું
તથા અભ્યાસક્રમને અનુસરીને નવીન
દ્રષ્ટિથી ચોખ્ખું કરેલું

સરળ બાળ અંગ્રેજી
(ચોથા ધોરણ સુધીનું)

રચનાર

લોગીલાલ ફેરાવલાલ પટવા,
બી. એ. એસ. ટી. સી. ડી.
અને

વસનજી દયાળજી દેસાઈ, એસ. ટી. સી.

મુંબઈ ઇલાકાના સરકારી ફેરાવણીખાતાએ
તથા વેસ્ટર્ન ઈડિશિયા સ્ટેટ્સ એગ્રીમેન્ટ
ટેકસ્ટબુક તરીકે મંજૂર કરેલો

ગુજરાતનો સરળ ઇતિહાસ

કર્તા

મનસુખરામ મણિશંકર દ્વિવેદી
બી. એ. એસ. ટી. સી. ડી.

કિંમત ૦-૩-૦

ફાઇનલ પરીક્ષા માટે ધોળો ઉપયોગી

હિંદનો સરળ ઇતિહાસ

કર્તા-વહિલભાઈ લક્ષ્મીભાઈ પટેલ, અને
મણુલાલ અમૃતલાલ ઠાકર.

કિંમત ૦-૧૧-૦

હાલના જમાનાને અનુસરી ઉત્તમ
રીતે શિક્ષણ આપવું હોય
તો વાંચો

બાળઅભ્યાસ.

અને

શિક્ષણપદ્ધતિ.

આ પુસ્તકોમાં માનસશાસ્ત્રની તેમજ
શિક્ષણશાસ્ત્રની ઉદ્ભાગમાં ઉદ્ભવી રબની
ચોથી પ્રકારમાં અવેલી હકીકત સરળ અને
સરિફ શૈલીમાં મૂકવામાં આવી છે.

લેખક-મૃ. હી. ચોકસી એમ. એ
વેડમાસ્ટર પ્રે. શ. ટ્રેનિંગ કોલેજ

મુંબઈ ઇલાકાના સરકારી ફેરાવણીખાતાએ
ટેકસ્ટબુક તરીકે મંજૂર કરેલો.

નવી સુધારેલી આવૃત્તિ

ભરતખંડનો સરળ ઇતિહાસ

અને

રાજ્યવ્યવસ્થા

જનાવનાર

વિઠ્ઠલદાસ ધનજીભાઈ પટેલ,

સુધારાવધારો કરનાર

મૃણલભાઈ હીરાલાલ ચોકસી

એમ. એ.

વેડમાસ્ટર પ્રે. શ. ટ્રેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ
પૃષ્ઠ ૪૦૦ કિંમત રૂ. ૧-૦-૦

તા. ૬-જુની-આવૃત્તિ કિંમત ૦-૬-૦
વાળી એકરો તો વળી તે મળશે.

પ્રાથમિક શાળાના છૂટા તથા સાતમા
તથા માધ્યમિક શાળાના ચોથા
ધોરણ સાર

આરોગ્યવિજ્ઞાન પ્રવેશપોથી

કર્તા

પ્રીતમરાય વ્રજરાય દેસાઈ
બી. એ. એસ. ટી. સી. ડી.

કિંમત ૦-૬-૦

ગુજરાતી કન્યાશાળાના બીજા ધોરણથી
છૂટા ધોરણ સુધી

ગૃહવિજ્ઞાન પ્રવેશપોથી

કર્તા

પ્રીતમરાય વ્રજરાય દેસાઈ
બી. એ. એસ. ટી. સી. ડી.

એસ. બી. શાહની કંપની-પાનકોર નાકા-અમદાવાદ

પ્રસ્તાવ ૬૨]

[અંક ૧૦-૧૧]

Gujarat School Paper

ગુજરાત શાળાપત્ર

ઓક્ટોબર-નવેમ્બર સને ૧૯૩૩

“ તમા જમાનામાં તમા મુદારા અને પ્રગતિમાન માણુમની
જરૂર પડે છે. દુનિયા આગળ વધે છે, અને તેથી આપણા આપ-
ણાના વખતમાં તે રીતરિવાજ તથા કાનુનો ઉત્તમ ગણાતા હતા
તે હવે નિરુપયોગી નીવડે છે, અને અરેબર આપણા મૃત્યુ પછી
માત્રના દદ અને ધીમા વિકાસને લાધે વધારે ડાહ્યા થએલા લોકો
હાલના કરતાં વધારે મારી ધોળના ધડી કાઢશે ”

કેળવણીખાતાના હુકમથી
તાંત્રી અને પ્રકાશક (ઓગસ્ટ ૧૯૨૬ થી)
મૂળશબ્દ હીરાલાલ ચૌકસી, એમ. એ.
હેકમાસ્તર પ્રે. સ. ટેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ.

(સર્વ હક સ્વાધીન રાખ્યા છે)

પા 'ગાયમડ ન્યુનિટી' પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં પરીજ રવીલાલ હજનવ લેખાયુ.
સલાહીલ રીડ-અમદાવાદ.

અનુક્રમણિકા

ક્રમ નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૧.	શિક્ષણમાં હાથનો ઉપયોગ ...	૩૫૭
૨.	વાણીની અશુદ્ધિ ...	૩૬૦
૩.	પ્રાચીન સુધારણા ...	૩૬૪
૪.	ત્રણસો વર્ષ પૂર્વનું સુરત ...	૩૬૭
૫.	નર્મદ શતાબ્દિ ...	૩૭૨
૬.	“કવિ નર્મદને” ...	૩૭૮
૭.	શ્રેષ્ઠ નગર ટેલાવીવ ...	૩૭૯
૮.	પાટમાં રસ ...	૩૮૨
૯.	કાવ્યોમાં સંપ્રદાનો અમલકાર ...	૩૮૭
૧૦.	શિક્ષકની ચોખ્ખતા ...	૩૮૨
૧૧.	‘એક શિક્ષકનો યૂરોપ-આફ્રિકાનો પ્રવાસ’ ...	૩૮૫
૧૨.	ભરૂચ રોનિટરી એસોસિએશનનો ૧૬મા વર્ષનો અહેવાલ ...	૩૮૭
૧૩.	ભૌગોલિક પર્યટણા-શાહીબાગ ...	૪૦૦
૧૪.	મુંબઈ ઇલાકાની ઉદ્દેશાળાઓ માટે મંજૂર થયેલાં પુસ્તકોની યાદી ...	૪૦૫
૧૫.	ઇલાકાપત્રક ...	૪૧૧
૧૬.	ખાનગી બહિરખખરા ...	૫૩

શાળાપત્ર સંબંધી સૂચના

૧. પત્ર સંબંધી લખાણ એડિટર તરફ મોકલવું. જાપવા મોકલવાનું લખાણ કાગળની એક બાજુએ ચોકસો અક્ષર લખવું. જો જાપવા ચોખ્ખ લાગશે તો જપાશે, અને પસંદ નહિ કરેલા લેખ ટિકિટ મોકલી દશે. તો પાછા ચોકલવામાં આવશે.
૨. વિષયો તમામ મોકલનારની પૈસા લેવાની ખુશી હશે તો પ્રથમથી જ ખબર આપેલી દર જાપેલે પાને ચોખ્ખતા પ્રમાણે રૂ. ૧) જાપવામાં આવશે. ચર્ચાપત્ર માટે કંઈ જાપવામાં નહિ આવે.
૩. લવાજમ-વરસ એકનો રૂ. ૧-૮-૦. દપાલ ખર્ચ સાથે અગાઉથી છુટકે અંકના રૂ. ૦-૨-૬; પોસ્ટેજ રૂ. ૦-૦-૩ ભુકું.
૪. શાળાપત્રમાં આપેલી ખાનગી બહિરખખરામાં જણાવેલી ચોપડીઓ ખાતાએ મંજૂર કરેલી જ હોય એમ હંમેશા હોતું નથી. મંદિ દરેકને મંજૂર કરેલી તરીકે ગણવી નહિ.
૫. આ પત્ર સાથે કોઈપણ હેડલીંગ વહેંચવામાં આવશે નહિ. તંત્રી

ગુજરાત સાહ્યપત્ર

પુસ્તક ૭૨] ઓક્ટોબર-નવેમ્બર સને ૧૯૩૩ [અંક ૧૦-૧૨

શિક્ષણમાં હાથનો ઉપયોગ

સૃષ્ટિનાં બીજાં પ્રાણીઓ સાથે મરખાવતા મનુષ્યની જે એક ખાસી-અન લેવામાં આવે છે તે તેના હાથની હીલચાલ છે. તેના હાથના આંગળાં અને તેમાંજે અંગુઠા વડે જે જુદી જુદી ક્રિયા થાય છે તેને હીથે મનુષ્ય-મુદ્રાગતી અનેક પ્રવૃત્તિઓ યર્ષ શકે છે. આપણે દ્રાષ્ટિપણ ક્રિયા અંગુઠા સિવાય કરી શકતા નથી એ સહેજ વિચાર કરવાથી મમજી શકાય છે. મંચાળી રોધ પહેલા દરેક જનના હુન્નર અને કળાઓ હાથના ઉપયોગથી કરવામાં આવતા હતા. હાલમાં આપણા નુખનાં સાધનો ઘણુંખર મંચાળી ઉપનવવામાં આવે છે તોપણ તે અજ્ઞાવવાને માટે તો હરનકોશવ્યની જરૂર પડે છે. કેટલીક સૂક્ષ્મ ક્રિયાઓ માટે તો હાથના અનાયુતી ખાસ તાલીમ આપવાની જરૂર પડે છે. મંસાદવહેવારમાં એકે એવી વસ્તુ લેવામાં આવતી નથી કે જેમાં હાથનો ઉપયોગ કરવામાં આવતો ન હોય. આપણા દરેક કામમાં હાથનો ઝોછોવતો ઉપયોગ હોય છે અને તે વડે મુદ્રાગત પ્રગતિ યર્ષ શકે છે.

હાલના જમાનામાં મુદ્રાગતી પ્રગતિને હીથે જાળીકને તેની પરિ-રિથિતિમાં આંખ અને હાથનો ઉપયોગ કરવાના ઝોછા પ્રગંગો મળે છે. જંગલમાં રહેનાર બીજ, ગામડામાં વગતા ખેડૂત અને શહેરમાં મીઠાનું કામ

કરનાર મનુષ્યને હાથનો કેવો ઉપયોગ કરવો પડે છે તે સહેજ વિચાર કરતાં જણાઈ આવે છે; પણ બાળકોનાં મંત્રોગો તેનાથી જુદા હોય છે અને શાળામાં ઘણો વખત તે અભ્યાસ કરે છે તેને લીધે તેને હાથની જોઈતી તાલીમ મળતી નથી અને તેથી તેને જે યોગ્ય કેળવણી મળવી જોઈતી તે પ્રાપ્ત થતી નથી. મગજ, હૃદય, શરીર અને હાથ એ ચારે બાળકના સમગ્રમાણે કેળવણી મળે છે ત્યારેજ વિદ્યાર્થી સુશિક્ષિત કહેવાય છે અને તેને શક્તિઓનો તે સારો ઉપયોગ કરી શકે છે. લેખન, વાચન અને સંખ્યા જ્ઞાન એ શિક્ષણનાં ઉપયોગી અંગ છે એ નિઃસંશય છે, કારણકે સંસાર વહેવાર તેના વગર બરાબર ચાલી શકતો નથી. દરેક મનુષ્યને તેની જરૂર હોયે હોયે પડે છે પણ તેનો સંબંધ જુદો સાથે છે. જુદીની સાથે હાથનો ઉપયોગ આવશ્યક કરવાની જરૂર છે. બાલકોની જે કંઈ અસુવચનના મગજમાં પડે તે તેનું પૂર્ણ જ્ઞાન હોતું નથી. તે છાપ સાધારણ રીતે સંગ્રહ અને દટ હોતી નથી તેથી તેનું જ્ઞાન આછું અને ખામીવાળું જોવાય આવે છે. જ્યાંગુધી મગજમાં પડેલા સંસ્કાર કોઈપણ જાતની બાલકોની

જુન કિમતે મળી શકે એમ છે. કેટલાંક સાહિત્યને માટે તો શિક્ષકના ફક્ત ઉત્સાહનીજ જરૂર પડે છે. સુશોભિત કાગળને બદલે સાદા કાગળો તથા સાહીના ઉપયોગથી ઘણા નમુના તૈયાર થઈ શકે છે. વળી કેટલીક વસ્તુઓ તો ગામડામાં મળી આવે એમ છે. બ્યા મોટી શાળા હોય ત્યાં ખર્ચ કરીને સાધન મંગાવી શકાય છે, પણ ખર્ચનું બહાનું કાઢી હસ્તકામ કરવું નહિ એ ઇચ્છવા જોગ નથી. સુરેષ અને અમેરિકાની દરેક શાળામાં ઇતિહાસ, જૂગોળ કે વાચનની માફક હસ્તકામ કળિયાત હોય છે. તેનાથી બીજા વિષયોનું જ્ઞાન સ્પષ્ટ થાય છે અને તે તેઓ સહેલાઈથી યાદ રાખી શકે છે.

હાલમાં આપણે ત્યાં હસ્તકામની પ્રવૃત્તિ વધતી જાય છે તે બતાવી આપે છે કે તેને શિક્ષણનું એક જરૂરનું અંગ ગણવામાં આવે છે. હસ્તકામના ઘણા ફાયદા છે. તેને લીધે વિદ્યાર્થીના હાથના રનાયુ કેળવાય છે, એટલે તે કોઈપણ જાતનું કામ ઝડપથી સકાર્પણે કરી શકે છે. રાખુની તાલીમની અસર મગજ ઉપર થાય છે. હસ્તકામ અને મગજના વિકાસને ધારો સંબંધ છે. હાથની ક્રિયાથી મગજમાં પડેલા મંદકાર સચોટ થાય છે એટલુંજ નહિ પણ તેથી જીવિની શક્તિ વિકાસ પામે છે. હાથના રનાયુની ક્રિયાથી મગજનાં તંત્રસ્થાનમાં સુધારો થાય છે, અને તેથી વિચારશક્તિનો વિકાસ થાય છે. આની ખાતરી માટે જે બાળકો કમઅક્ષણનાં કે મગજની ખામીવાળાં હોય છે તેમને કેળવવાની શાળાની પ્રવૃત્તિઓ જોવાની જરૂર છે. આવી શાળામાં લેખન, વાચન કે સંખ્યાજ્ઞાન આપવાને બદલે તેમની પાસે બાગકામ, ચિત્રકામ, જુદી જુદી જાતનું હસ્તકામ, મંગીત, રમત વગેરે શારીરિક ચપળતા વધે અને મગજને આરામ મળે તેવી ક્રિયાઓ કરાવવામાં આવે છે. થોડા સમયની આવી તાલીમ મળ્યા પછી તેમની મગજશક્તિ સુધરે છે અને ત્યારબાદ તેમને સાધારણ શાળામાં અભ્યાસ કરવા મોકલવામાં આવે છે. વળી બાળકનામાં જે શારીરિક અને માનસિક ચપળતા હોય છે તેને લીધે તેને જુદી જુદી ક્રિયા કરવાનું ગમે છે, તેથી હસ્તકામ એ બાળકને એક રીતે જોતાં આરામ આપે છે એટલુંજ નહિ પણ તેથી તેને તેમાં આનંદ મળે છે. આ ઉપરાંત તેનામાં ખંત, વ્યવસ્થા, સ્વચ્છતા, સ્વપ્રયાસ, ચોકસાઈ, આત્મવિશ્વાસ, જાતમહેનત, અવલોકન તથા પુણ્યશક્તિ જેવા ઘણા ગુણો આવે છે. હસ્તકામથી તેની રચનાત્મકશક્તિનું પોષણ થાય છે અને તેનામાં સર્જનશક્તિ આવે છે. ફક્ત લખવામાં અને વાંચવામાં કાળ નિર્ગમન કરવા કરતાં તેને હાથનું કામ કરવાનું ગમે છે. અને તેથી કોઈપણ જાતનું મહેનતનું કામ કરવાનો તેને કંટાળો આવતો નથી. ખરી રીતે

દરેકકામથી આપણી કેળવણીની એક-એટી ખામી દૂર થાય છે અને તેને લીધે વિદ્યાર્થીની શારીરિક, માનસિક અને હૃદયની શક્તિઓનો યોગ્ય વિકાસ થાય છે અને તેથી નાગરિક તરીકે તે તેનું કર્તવ્ય વધારે સારી રીતે બજાવી શકે છે.

વાણીની અશુદ્ધિ

બીજાં પ્રાણીઓ સાથે સરખાવતાં મનુષ્યની ખામીયત તેની ભાષા પરત્વે રૂપે જણાઈ આવે છે. પશુપક્ષીઓ તેમની જરૂરિયાતો અમુક નિતંત્ર થોડા અવાજથી દર્શાવે છે. તેઓ આહાર વિહાર લય વગેરેની લાગણી બતાવવાને માટે અમુક પ્રકારનો શ્વનિ ઉપજાવે છે, પણ રૂપે અને સુરેખ વિચાર દર્શાવવાને માટે તે સાધન અપૂરુ છે. મનુષ્યના વિચાર તથા લાગણી જેવા જુદા જુદા ભાવ તો તે વાણીદ્વારા રૂપે રીતે બહાર પ્રગટ કરી શકે છે. એક સમય એવા હતા કે મનુષ્ય એ પ્રાણીની માફક અરૂપે શ્વનિથી જ તેનો મનોભાવ દર્શાવી શકતો હતો. કાળાંતરે દરાર ઉભા રહેવાની શક્તિ પ્રાપ્ત થતાં તેના મગજની રચનામાં અનન્ય પ્રકારનો ફેરફાર થયો. તેમાં ક્રમે ક્રમે વિકાસ થતાં તે હવે અધ્યુક્ત શ્વનિ વડે તેના મનના ક્રીણા વિચારો બરાબર જાહેર કરી શકે છે. આજ દુનિયામાં થતા બનાવના જે સંસ્કાર તેના મન ઉપર પડે છે તેમનું પ્રયત્ન કરી તે એક સામાન્ય વિચાર ઉપજાવી શકે છે. ભાષામાં પ્રાણી, પદાર્થ તથા ભાવ કે ક્રિયાનાં જે જુદાં જુદાં નામ છે તે તેના અનેક પ્રકારના અનુભવમાંથી તારવી શકેલા સામાન્ય વિચાર છે. આવા વિચારથી આપણે પોતે ચિંતન કરી તેને આધારે અનુમાન કરીએ છીએ, તેમજ તે બીજાને સહેજે જાણ્યે દર્શાવી શકીએ છીએ. પ્રાણી અને પશુઓનો અનુભવશક્તિ વ્યક્તિગત પદાર્થ કે બનાવને લગતો હોવાથી તેઓ મનુષ્યની માફક વિચાર કે તર્ક કરી શકતાં નથી. હાથી, કુતરો કે પાંદરાં જેવાં કેટલાંક પ્રાણીઓમાં વિચારની ક્રિયા થતી હોય તેવાં કામ તેઓ કરતાં માલમ પડે છે; પણ ખરી રીતે તો તેઓ તેવી ક્રિયા એક ચંત્રની માફક ટેવની સત્તાને આધારે કરે છે. તેમનામાં અણધાર્યાં નવીન સંજ્ઞેગોમાં જુદી રીતે કામ કરવાની શક્તિ જણાતી નથી. આ કારણોને લીધે તેમની ભાષા થોડા અરૂપે અવાજમાં સમાપ્ત થાય છે. જે વ્યક્તિને સ્વસ્થ વિચાર કે તીવ્ર લાગણી દર્શાવવાની જરૂર પડે છે તે તેને અનુરૂપ શબ્દોદ્વાર રૂપે રીતે સમજાવી

નિયમાનુસાર ભાષામાં કેટલાક અક્ષરો બોલતાં વધારે મહેનત પડવાને લીધે કુદરતી રીતે તે સહેલાઈથી બોલવા જતાં વાણી અશુદ્ધ થાય છે. મૂળાક્ષર, વ્યંજન કે જોડાક્ષરના જે ઉચ્ચાર સર્વ માન્ય રીતે સ્વીકારવામાં આવ્યા હોય છે તે પ્રમાણે તે નહિ બોલવાથી વાણીમાં અશુદ્ધિ થાય છે અને તેથી તેને લગતા વિચાર પણ બરાબર સમજાતા નથી. કેટલાક અક્ષરો જેવા કે જ, ક્ષ, ટ, ધ, ર, બોલવામાં આપણને વધારે તરદી પડે છે તેથી તેને બદલે સહેલા અક્ષર મૂકી તેનો ઉચ્ચાર કરવામાં આવે છે. તેવા અશુદ્ધ ઉચ્ચારો દેશના અમુક જિલ્લા કે પ્રાંતમાં સાધારણ રીતે બોલાય છે. લીમડો-લેમડો, ખેતર-છેતર, ઘી-ગ્રી, શાક-હાક, લય-ભે, પછી-પછે, દૂધપાક-દૂધપાક, રોડલર-રોડલર, મળવું-મરવું, કહું-કીધું એવા ઘણા અશુદ્ધ પ્રયોગો યતા જોવામાં આવે છે. વાણીની અશુદ્ધિના કેટલાક નિયમો શોધી કાઢવામાં આવ્યા છે તે નીચે મુજબ છે.*

(૧) તપેલી-પતેલી, લખની-નખલી-નારિકેલ-નાલિકેર, ડૂબવું-બુડવું, આવા શબ્દોમાં ઉચ્ચારની ફેરબદલી કરવાથી તે શબ્દો બદલાઈ જાય છે. આવા શબ્દોમાં પાસે પાસેના વ્યંજનની ફેરબદલી કરીને બોલનારને જે શબ્દ મળે છે તે તેનું મુખ્ય કારણ છે. કેટલીક વખત બોલવામાં ખેદરકારીને લીધે પણ તેવા ફેરફારો થાય છે.

(૨) રોશન-ઈરોશન, રૂંદલ-ઈરૂંદલ, રોડલર-ઈરોડલર, વગેરે આવા શબ્દોમાં શરૂઆતમાં જોડાક્ષર હોવાથી તેનો ઉચ્ચાર કરવો કઠણ પડે છે, તેથી તેના આરંભમાં હસ્ત ધ મૂકવાથી તેનો ઉચ્ચાર કરવાનું સહેલું થઈ પડે છે. સં-સ્તા-નું ફારસીમાં ઇસ્તાદન (ઉભા રહેવું) થાય છે. મૂળ ગ્રીક ભાષામાં રોટો બોલાય છે. તેનો ઉચ્ચાર ફારસી અને ગુજરાતીમાં ઇડિ-જાતું થાય છે.

(૩) દીનનાય=દીનાનાય, બર્ફ=બરફ, ભવતી-અવસ્તા-બવેતી, તરુણ-અવ-તૌરુણ, આ શબ્દોનો સરળતાથી ઉચ્ચાર થાય તે માટે તેમની વચમાં એક વધારાનો સ્વર મૂકવામાં આવે છે.

(૪) રૂંદલ-સૂંદલ, ધર્મ-ધરમ, પ્રકાર-પરકાર, ભક્ત-ભગત, ખોદા-ખખશ-ખોદાખખસ, ગ્લોબ-ગ્લોબ, કિસ્મીઅન-કિસ્તાન, વગેરે શબ્દોના જોડાક્ષરમાં વચ્ચે એક સ્વર વધારીને મૂકવામાં આવે છે. વળી સંસ્કૃતમાં સ્વર્ણ-સુવર્ણ, પૃથ્વી-પૃથ્વી એવાં રૂપો વપરાય છે. કેટલીક વખત બે વ્યંજન વચ્ચે એક વધારાનો વ્યંજન મૂકવાથી તે સહેલાઈથી બોલી શકાય છે. વાનર-વાંદરો, વક-વોકો, તાત્ર-તાંબડી. અને મમી-મુમ્મઈ.

ગ્રામ્ય મુન્ધારણા

દક્ષિણના ખેતીવાડી મંડળ અને મુંબઈ દલાલના મરઘાં, બતકાંના ઉછેરના મંડળની પુના અને મલેરી સમામાં નીચે મુજબ નામદાર ગવર્નર સરકેડરિક સાઈકેસે બાપાળુ દર્પુ દત્તુ:—

સંખ્યાબંધ લોકો આ માટે ખેતીવાડી અને ઉદ્યોગ વચ્ચે તફાવત મૂકે છે તેની મને સમજ પડતી નથી. ખેતીવાડી એ પણ ઉદ્યોગ છે. દિંદમાં તો તે મોટામાં મોટો ઉદ્યોગ છે. ફક્ત દિંદને દુનિયાની ખીછ માત્ર નીપ-બાવવારી પ્રવૃત્તિઓમાં આગતી દરેકમાં લાવવા માટેનું પણ આપણા લાખો બંધુઓ જેઓ માત્ર ખેતીવાડીનાં ઉદ્યોગ ઉપરનું છે છે તેઓની સ્થિતિ બહુતર દરવા માટે આપણે આ ઉદ્યોગને ખીસવવા આપણાથી બનતું સધતું દરનું ધરે છે. આ બંને સંસ્થાઓની ભેગી મદદ વડે આપણે ખેતીવાડી અને તેની સાથે સંબંધ ધરાવતા બીજા ઉદ્યોગોની પ્રગતિ કરીશું, એટલુંજ નહિ પણ ગ્રામ્ય ઉન્નતિની દિશામાં પણ સાફ કામ બજાવી શકીશું. આ સળવળ દલાલમાં પગલાર બને અને સમયે ફેલાય તે જોવા હું આતુર છું. આ હેતુ પારપાડવા માટે બહોળા લડત, દીક્ષોછ, સંગીન ઉત્સાહ અને ચોક્કસ બાબતના ખાસ જ્ઞાનની જરૂર છે. આપણને જો કે વાણીક બાબતોનું થોડું થોડું જ્ઞાન મેળવવાની ઉત્કટ છે, છતાં કંઈ નહિ તો ઓછામાં ઓછી એક બાબત માટે આપણે પુરી માહિતી ધરાવવી જોઈએ. આથી ગામડાંઓનો વિશ્વાસ મેળવી શકીશું.

મરઘાં બતકાંની ઉતરતી જાત

દલાલના મરઘાં બતકાંના ઉછેરનું મંડળ ૧૯૨૬ થી હયાતીમાં આવ્યું છે અને ત્યારથી તે અત્યારસુધીમાં તે સંખ્યા અને લોકપ્રિય-

તામાં ચટતું ગયું છે. તેની ચળવળોમાં હવે એક વાર્ષિક પ્રદર્શન, એક નાનું ચોપાનીયું, એક પુસ્તકાલય અને એક વાચનાલય સમાઈ જાય છે. જો કે તે મંડળ હજી નાનું છે, છતાં તે ઇલાકાની એક ખાસ જરૂરિયાત પુરી પાડે છે. પરદેશથી હિંદની મુનાકાને આવતા એક આસામીને સાધારણ હિંદી મરઘાં, બતકાં અને ઇંડાની ઉતરતી જાત માટે અચરતી ઉપજે છે, છતાં એક શુદ્ધરોગ તરીકે આ ધંધાનું ક્ષેત્ર વિશાળ છે. તે શરૂ કરવાને માટે જોઈતી મુડી નાની છે અને તેના કાયદાઓ અનેક છે. ખસુસ કરીને મોટાં શહેરોની નજીકના આ ધંધાની ઉન્નતિ કરવા માટે ઘણી તકી મળે તેમ છે, પણ સારી નીપજ સાથે તે ચીજો ખપાવવાના બજારો છે કે નહિ તે પણ એક અગત્યને સવાલ છે. ગ્રામ્ય ઉન્નતિ સાથે આ સવાલ બહુ મોટો સંબંધ ધરાવે છે અને પ્રથમ ખેતીકારને, તેની મહેનતના બદલામાં નફોનો સારો હિસો મળે છે કે નહિ તે આપણે જોવું થયે છે.

આજથી લગલગ ચોવીસ વરસ ઉપર આજ મકાનમાં મુંબઈ ઇલાકાના તે વેળાના ના. ગવર્નર સર લ્યોર્ડ ક્લાઈફ્સે દક્ષિણના ખેતીવાડી મંડળની સ્થાપના કરી હતી. જેમ જણાવવામાં આવ્યું છે તેમ તમારી આ મંડળીએ ચટતીપડતી જોઈ છે, પણ હેતુમાં ચોડાંક વરસો થયા ને જે પ્રગતિ કરી શકી છે તે સંતોષ કરક છે. ખેડૂતોનાં દુઃખ તરફ મારી સંપૂર્ણ દીક્ષાછ છે. ખેડૂતના જીવનનો આધાર તેના જમીનના દુકડા ઉપર છે હિંદમાં સ્ત્રીથી વધારે અગત્યનું કામ ગામડાંઓની સ્થિતિની મુદારણાનું છે. ઇલાકાની આબાદીમાં ખેડૂતો જોડો કાજો આપી શકે છે તેથી ઝોઝો કાજો મીલઉરોગ આપે છે. આથી ખેતીવાડીમાં કાંઈક મુદારો થાય તો પ્રજાના મોટા ભાગને કાયદો થાય. તેમની મુખાકારીમાં મુદારો થવાની જરૂર છે. ખેડૂતોની સ્થિતિ અને ખેતીવાડીની મુદારણા માટે મિ. કીર્ટીગ્સ, ડા. મેન, રાવબહાદુર સહજાજી, મિ. કાનીટકર અને સર્વન્ટસ એફ ઇન્ડિયા મોસાઇટિએ જુદી જુદી દિશામાં કસો પ્રયાસો આપણી ધ્યાન બદાર નથી. હજો લઈને જ્યારે ગામડાંઓ ખેતરોમાં જાય છે ત્યારે તે મુંદર દેખાવ જોઈને કાણ રાજ થતું નહિ હોય ? ખેડૂતોને જો ખેતીના નવા નવા અખતરાઓ બતાવવામાં આવે તો તેઓ તે અખતરાઓ અમલમાં મૂકી પોતાની સ્થિતિ મુદારે.

વળી આ કામ કાંઈ એકલા પુના અને તેની આસપાસના વિસ્તાર સાથે સંબંધ ધરાવતું નથી. પંજાબમાં ગુરગાવતું ગામડું ગ્રામ્ય પુનરચનાના ક્ષેત્રમાં સારી રીતે જળીતું છે. ખેલગામ નજદીક દેગુર ગામમાં લમ્કરે ગામડાની મુદારણામાં સારો કાજો આપ્યો છે. ત્યાં ઇન્ડિયન આર્મી

રટલના ડ્રેટલાક અમલદારોએ ગામડાંની રટલ અને હોલ બાંધવામાં મદદ કરી હતી અને ખેડૂતોની ખેતી અને જીવન સુધારવામાં સારો ફાળો આપ્યો હતો. ધણીખરાં ખ્રિસ્તી મિશનરો ગામડાંની પુનઃરચનાના અગત્યનાં મથકો છે.

એકંદર રીતે આપણે ત્યાં ગ્રામ્યપુનઃરચના અને ખેડૂતોની સ્થિતિની સુધારણા માટે જુદી જુદી દિશાઓમાં પ્રયાસો ચાલુ છે. તે માટે ચોપડીઓ અને ચોપાનીઓ પ્રગટ થાય છે, પણ આપણે આખા ઇલાકામાં ગ્રામ્ય-પુનઃરચનાની એક વિશાળ સળવળ ઉપાડવાનો પ્રયાસ કરવાની જરૂર છે. ગામડાઓના ભલા માટે ખેતીવાડીને લગતાં રોયલ કમિશને કરેલી ભલામણો અને સૂચનાઓ અગત્યની છે અને તે તરફ એકરફારી બતાવવાનું પરવડી શકે એમ નથી.

આ વતનના કામમાં પડેલાઓ બધાજ કષ્ટસહ કરે છે કે બહારથી હિતેચ્છન મળવું બંધ થતાં કામપણુ બંધ પડે છે. દેશુરના લરકરી અમલદારોનાં, કટકાનના કાર્યકર્તાઓનો અને મધ્ય પ્રાંતોની સરકારને એવોજ અનુભવ મળ્યો છે. ગામડાંમાં કામ કરવા માગનારાઓએ બીજાઓ તેજા ફેરમાં કેપાં કામ કરે છે તે તપાસવું નેઈએ અને પોતે એવી રીતે કામ કરવું નેઈએ કે જે બીજાઓ પણ પાછળથી ચાલુ રાખે, નહિ તો મહેનત ખરબાદ થાય છે. ગામડાંની અંદર કામ કરવાને એક મજબૂત સંસ્થા હોવી નેઈએ, પછી તે પંચાયત હોય, સહકારી મંડળ હોય કે ગમે તે હોય. ગામડાંના બધા લોકો એકલા થઈ શકે એવી દોષ જગા હોવી નેઈએ. શ્રીમંત ગામમાં મોટા હોલ અને ગરીબ ગામમાં મોરો હોવો નેઈએ. ગામના લોકો અને બહારનાઓ વચ્ચેનો સંબંધ તાલુકા મંડળના બીનસરકારી સભાસદો મારફત થવો અને રહેવો નેઈએ. વડેપાર કામ બગાડવા દોષ ધ્યાનિક મંડળના સભાસદ થવાની તો જરૂરજ છે. સામાન્ય ખેડૂત-મંડળ તથા દોષ ધ્યાનિક મંડળ, જંનેના સભાસદ હોવાથી કામ સાફ થઈ શકે. આપણને નેઈએ તેવાં મંડળો દયાલીમાં દશે તો તેઓનો પુરેપુરો ઉપયોગ કરવાની મારી સલાહ છે.

આ યોગ્યતામાંથી જે સરકારી અમલદારોને મુક્ત રાખ્યા છે, સરકાર તમને ફક્ત એવા બીનસરકારી કાર્યકર્તાઓ પુરા પાડશે કે જેઓ મદદ અને મલાદ આપવાની લાયકાત ધરાવના દશે. આ કામમાં ચાર વર્ગના લોકો મદદ આપી શકે. ગામના અગ્રણીઓ, બીનસરકારી અને રચનિક સમાજના બોમવની સંસ્થાઓના સભાસદો, બહારના લોકો અને સરકારીઅમલોના

પ્રતિનિધિઓ. આ દરેક વર્ગ પેતપોતાનો ફાળો આપે એવું હું ખાહેશ રાખું છું. બધાના ફાળાની જરૂર પણ છે.

ગામડાંઓમાં કેટલાં બધાં અગત્યના કામો કરવાનાં છે તે જુઓ: પ્રાથમિક કેળવણી, સ્વચ્છતા, માલ વેચવાની સગવડ, કરજદારી મટાડવાનું કામ, ગામડાંના ઉદ્યોગો—કે જેમાં મરઘા, બનાં પાળવાનો ઉદ્યોગ આવે છે અને તે સંબંધી હું હમણાં બોલી ગયો છું. બાળાહિત, વહેવારના સાધનોની ખીલવણી, ધરોની હાલત સુધારવાનું કામ, શીતળા મેલાવવાની જોગવાઈ, ખેતરોમાંથી પાણી બહાર કાઢવાના રસ્તા વગેરે બીજાં કામો છે. ગામડાંના આગેવાનોજ એ બાબતમાં સાત મદદગાર થઈ શકે અને તમારા કાર્યકર્તાઓ જ્યાં કામ કરી શકે ત્યાં તેઓને મોકલવા જોઈએ. ખેતરોની પાળ બાંધવાના કામમાં અને વરસાદથી થતા ખોદાણુ અટકાવવાના કામમાં અને ગેલેરિઆ અટકાવવામાં મહેનત અને નાણું બંનેનો વધારે ખર્ચ પડે છે, પણ સારી મદદથી અને દેખરેખથી ખેડ બાબતમાં દરકારથી પણ અસરકારક પરિણામો લાવી શકાય. કામની પસંદગી વિચારપૂર્વક કરવી કે જેથી ગોટાળો ન થાય; અને વધારે પડતાં કામો એક વખતે હાથ ધરવા નહિ.

કવિ ગોદડ સ્મિથે કહ્યું છે કે દેશની મગરૂરીય બહાદુર ખેડુત પ્રજાનો નાશ થતાં તેવી પ્રજા ફરીથી નીપજવી શકાય નહિ—આ બોલો મહારાષ્ટ્રને બરાબર લાગુ પડે છે. ખેડુતોની આબાદી જળવધી એ દરેક સરકારની મુખ્ય રાજનીતિ હોવી જોઈએ.

ત્રણસો વર્ષ પૂર્વનું સુરત

આજથી ત્રણસો વર્ષ પર સુરત ભરતખંડની જૂનિ પર એક અગત્ય ગણ્ય બંદર તરીકે લેખાતું હતું. સૂર્યપુત્રી તાપી નદીના કાંઠે આવેલા સૂર્યપુરના (સુરતના) ઓવારે ૮૪ બંદરોના કાવટાઓ ફરકતા હતા અને દેશ-વિદેશનાં અનેક જહાજો વિવિધ પ્રકારનો માલ લાવતાં અને લઈ જતાં. સુરતનું બંદર હિંદનું પ્રવેશદ્વાર ગણાતું. મક્કા શરીફની હજીરનાં વહાણો સુરતથી ઉપડતાં અને પરદેશના વેપારીઓ હિંદ ખાતેની તેમની પેટીઓ સુરતમાં રાખતા. સુરત શહેરમાં લક્ષ્મીની છાજો ઉડતી. શહેરની વસ્તી ચાર લાખ માણસોની હતી અને લોકો પૈસા રકે સુખી હતા. ભરતખંડના મુસલમાન શાળા મહાન સમ્રાટ અકબરશાહની આ વખતે શુજાત પર આણુ

વર્તતી હતી. કિમ્બ કહે છે કે તેમની કીર્તિની સુવાસ મહાસાગરો ઓળંગીને પશ્ચિમમાં ટેક ક્રાન્સ, પોર્ટુગલ અને હોલેન્ડ વટાવીને ઇંગ્લંડના પાટનગર સુધી પ્રસરી રહેલી હતી.

ઇ. સ. ૧૪૫૩માં ઇસ્તંબુલ તુર્ક લોકોના કબજામાં આવ્યું ત્યારથી યુરોપ અને એશિયા વચ્ચેના જમીનના માર્ગો લયમાં આવી પડ્યા હતા, તેથી દરિઆઈ માર્ગોની શોધ થઈ ચૂકી હતી. ઇ. સ. ૧૪૯૮માં વાસ્કોડીગામાએ જળમાર્ગની શોધ કરી ત્યારથી પૂર્વ અને પશ્ચિમના દેશોનો દરિઆઈ વેપાર વધવા લાગ્યો હતો. પોર્ટુગીઝ લોકો વહાણવટાંમાં સર્વોત્તમ કુશળતા ધરાવતા હોવાથી પૂર્વ તરફના દરિઆમાં તેમની સત્તા અત્યંત ગણાતી અને હિંદના પૂર્વ કિનારે કાલીકટ, ગોવા, મુરત વગેરે સ્થળોએ તેમણે કાઠીઓ નાખી હતી. વાસ્કોડીગામાના શબ્દોમાં કહીએ તો પોર્ટુગીઝોનું આગમન ધર્મપ્રચાર અને તેજનાના અર્થે હતું. યુરોપની પ્રજા તેમનાનો ઉપયોગ કરતાં શીખી ત્યારથી તેજનાના લાવોમાં તેજ આવી હતી.

અંગ્રેજ પ્રજામાંથી સૌથી પહેલાં હિંદમાં આવનાર-ઇ. સ. ૧૫૭૯ માં ટોમસ રીડવન્સ નામનો માણસ હતો. ગોવામાં રહીને હિંદના વૈભવ વિષે તે ઇંગ્લંડમાં પત્રો લખતો હતો, તેથી આકર્ષાઈને ઇ. સ. ૧૫૮૩ માં ન્યુબરી, શીય, લીડઝ અને રોડરી નામના વેપારીઓનું મંડળ જમીન માર્ગે ઇંગ્લંડથી હિંદ આવવા નીકળ્યું. રસ્તાઓની લયંકર. મુશ્કેલીઓ વટાવીને આ મંડળના બે માણસો રાફ્ફ શીય અને વિલિઅમ લીડઝ ઇ. સ. ૧૫૮૫માં ફતેહપુર સિક્રીના દરબારગઢમાં શહેનશાહ અકબરની મુલાકાતે આવ્યા. ઇંગ્લંડના મહારાણી એલીઝાબેથનો તેમને ઓળખાણનો પત્ર આપ્યો હતો. બાદશાહે તેમનો સારો સતંકાર કર્યો.

ઇ. સ. ૧૫૯૧માં ન્યુબરી ઈંગ્લંડ પાછો ફર્યો. હિંદની સમૃદ્ધિના અને શીય તથા ન્યુબરી પ્રત્યે બતાવાવેલા આદરમાનનાં વર્ણનોથી પ્રેરાઈને ઇ. સ. ૧૫૯૯ની સાલમાં લંડનના મહાજને નગરશેઠના પ્રમુખપણા નીચે એક સભા ભરી અને ૩૦,૦૦૦ પાઉન્ડની થાપણ એકઠી કરી એક વેપારી મંડળની સ્થાપના કરી તથા મહારાણી એલીઝાબેથને રાજ પરવાનો આપવા વિનંતિ કરી. દરમિયાન વલંદઓએ મસાલાના લાવો બમણા કરી દીધા તથા અંગ્રેજોનાં વહાણો ખરીદી લીધાં. આથી એક વર્ષ સુધી પુખ્ત વિચાર કર્યા બાદ ઇ. સ. ૧૬૦૦ના ડિસેમ્બરની ૩૧ મી તારીખે મહારાણી એલીઝાબેથે પોતાના દેશની આખર ખાતર અને પ્રજાની હોલત

નિના નોકરો ધાર્મિક અને પવિત્ર જીવન ગુજારી અંગ્રેજ પ્રજાની આબરુ વધારે અને તેમના ધર્મને આકર્ષક બનાવે એ તરફ ધ્યાન આપવાની પ્રમુખ સાહેબની મુખ્ય દ્રશ્ય ગણાતી.

પ્રમુખ સાહેબ અમદાવાદ, આગ્રા, અજમેર અને જુરાનપુરની શાળાઓના ઉપરી હતા. તેમને વરસ દહાડે ૫૦૦ પાઉન્ડ અને કારકુનોને ૧૦ પાઉન્ડ પગાર તરીકે મળતા. કંપનિના મંડળમાં એક પ્રમુખ, તેમનું સલાહકાર મંડળ, વેપારી લોકો, પાદરી સાહેબ, ડોક્ટર સાહેબ અને કારકુનોનો સમાવેશ થતો હતો. દીવાળી જેવા દિવસે કારકુનોને સુરતના વેપારીઓ તરફથી ખુંદર બેટો મળતી હતી. પાદરી સાહેબને વાર્ષિક ૧૦૦ પાઉન્ડના પગાર ઉપરાંત મરણ તથા લગ્ન જેવા પ્રસંગોએ ફી મળતી હતી. ડોક્ટર સાહેબને થીમંત હિંદીઓ પાસેથી વિજિટ ફી અને દરદીઓની સારવારનું સારું મહેનતાણું મળતું હતું. આ પ્રમાણે પગાર તરીકે જૂજ રકમ મળતી હતી, છતાં તે વખતની સોંધવારી અને બીજી ખાતગી આવકનો ઉમેશ હોવાથી કંપનિના માણસોનું જીવન ગરીબ ગણાતું ન હતું. પ્રો. રોલીન્સન કહે છે કે કંપનિના નોકરો ખાતગી વેપાર પણ કરતા હતા. સુરતના શેડીઆઓ તેમને રૂપ ટકાના વ્યાજે નાણાં ધીરતા હતા. વિલાયતથી આવેલાં વહાણો પાછાં જાય તે દરમિયાન હિંદના કિનારા પરનાં બંદરોએ તથા ખીનમાં માલ લઈ જવા લાવવાનું કામ તેઓ કરતાં હતાં અને કપ્તાનોને સમજાવીને કંપનિના નોકરો આ વહાણો મારફત તેમનો ખાતગી વેપાર કરી લેતા હતા. વહાણો સહીસલામત પાછાં આવે તો ૧૦૦ ટકાનો તેમને નફો થતો હતો.

અંગ્રેજ કંપનિના તે વખતના ડોક્ટર પ્રાયર સાહેબ જણાવે છે કે શેડીના લોકો આખો દિવસ કામમાં રોકાએલા રહેતા હતા. સવારમાં છોટી હાજરી બાદ પ્રાર્થના થતી. દસથી બે વાગ્યા સુધી અને બપોરે ચારથી ઠેક રાત સુધી વાણીઆઓની આવ જાય થતી હતી. વખાસોમાં માલ લરાતો અને ફલવાતો. આખો દિવસ ધમાલ ચાલ્યા કરતી. દરેક સફરે ચારથી પાંચ વહાણો આવતાં અને જતાં. સુરતથી સુંવાળી સુધી હોડીઓમાં માલ લઈ જવાતો અને સુંવાળાથી કંપનિનાં મોટાં વહાણોમાં માલ લરવામાં આવતો. મોટામાં મોટાં વહાણો ૩૦૦ ટનનાં આવતાં. હિંદુસ્તાનથી તેજના, રૂ, ગળી, હીરા માણેક વિલાયત ચઢતાં અને ત્યાંથી રમકડાં, કાપડ, ધાતુઓ વગેરે આવતાં.

તહેવારોના દિવસોએ કંપનિના માણસો આનંદ પર્વટણો ઉપર નીકળી

પડતા. બહાર જતી વખત તેમનો લલકો ઝોર પ્રકારનો જણાતો. સથા-
રીના આગળના લાગમાં જે નિશાન વાળાઓ શણગારેલા ઘોડાઓ પર
નીકળતા. તેમની પછી પ્રમુખ સાહેબ પાલખીમાં બેસીને નીકળતા. પાલ-
ખીની આસપાસ બંદુકધારી નોકરો ચાલતા. પ્રમુખ સાહેબની પછવાડે
બગદારાડીમાં સજાદકાર મંડળના સલાસદો અને છેવટે ઘોડાઓ પર બેસીને
કારકુનો નીકળતા. વિવિધ પ્રકારનાં બોજનો ચોકખી ચાંદીનાં વાસણોમાં
પીરસાતાં. ઓરિંગટન જણાવે છે કે આ વખતે સુરતમાં ચાતું પીણું કોઈપ્રિય
ચથા લાગ્યું હતું અને કોઈ પીવાની શરૂઆત થતી હતી.

ઉપર મુજબ અંગ્રેજ કંપનીના નોકરોનું નિત્યજીવન એકંદર આનંદ-
મય જણાતું હતું છતાં વિસાવતથી વહેણે. પાછા આવે ત્યાં સુધીના કાંચા
ગાળાના નવરાસના વખતમાં કંઈ મોસમને લીધે વતનથી દૂર પડેલા કંપ-
નીના નોકરોને એકાંત જીવન કંટાળારૂપ જણાતું અને પરિણામે સખત
નિયમન હોવા છતાં તેમનામાં ઘરની બરી, કંકાર કંઈકાં અને જુગારનો
હંદ આવી જતાં અને પ્રતિકૂળ હવાપાણીવાળા પ્રદેશમાં આહારવિહારમાં
અનિયમિત થઈ જવાથી નોકરોનું મરણ પ્રમાણુ પણ વધી જતું હતું.

ઇ. સ. ૧૬૬૪ માં શિવાજી મહારાજે સુરત લૂટ્યું. ઇ. સ. ૧૬૭૨
માં તેઓએ ફરીવાર સુરતની અનિયંત્રિત જટ ચલાવી. નાણાંથી ઉમરાવનું
નાણુવટ ખાલી થઈ ગયું. મુસલમાન યુગો કિસ્સામાં ભરાઈ ગયો અને
વેપારીઓનું પુષ્કળ ધન હરાઈ ગયું. આ બન્ને પ્રસંગોએ અંગ્રેજોએ પોતાની
કોઠીનું રક્ષણ કર્યું હતું. આ પ્રસંગ બાદ સુરતની પડતીના ગણેશ મંડાયા.

અંગ્રેજોને સુરત પ્રતિકૂળ જણાતું હતું. ઇ. સ. ૧૬૬૯ માં મુંબઈનું
બંદર પોર્ટુગલના રાજ પામેથી ઇંગ્લંડના રાજને પહેરામણીમાં મળ્યું હતું.
મુંબઈનું બંદર કુદરતી રચનામાં સુરતના બંદર કરતાં વધારે અનુકૂળ હતું.
હરાદ એન્જલરે તેને જોઈનેજ તેની ભાવી મદતાતાં સ્વપ્નાં સેવ્યાં હતાં.
અંગ્રેજ કંપનિએ ઇંગ્લંડના રાજ પામેથી વાર્ષિક રૂ. ૧૦૦ ના નામના
કિરાયાથી મુંબઈને ભાડે રાખ્યું અને સુરતના પ્રમુખ સર જોન આર્મિસ્ટને
કંપનિની કોઈ સુરતથી મુંબઈ લઈ જવાનો દુકમ આપ્યો.

ઇ. સ. ૧૬૮૭ માં મુંબઈ વેપારનું મથક બન્યું અને સુરતની નદી-
જલાતી ઘટવા લાગી. હાલમાં પોર્ટુગીઝ અને અંગ્રેજ કોઠીઓના મકાનો
છાપું રિયનિમાં અસ્તિત્વ ધરાવે છે. નદીના ઓવારા પર આ રચેલે અવારે
શિરતી દેવળ, પાનાલીઆ હનુમાન અને પારસી અગ્નીઆદી ગાવેશાં છે

અને ત્રણ જુદા જુદા ધર્મના દેવતાઓ આ પુરાણ કાળના ઐતિહાસિક સ્થાનનું અસારે પણ જાણે રક્ષણ કરતા હોય એમ જણાય છે. પોર્ટુગીઝના દેવળમાં આર્યસમાજ મંદિર આવેલું છે. નાનપુરામાં આવેલી પોર્ટુગીઝ અસલ રૂઝ લેહોની કોડી હતી. આઠવા લાઈન્સની પોલીસ ચોટી આગળ ફ્રેન્ચ લેહોની કોડી આવેલી હતી. જહાંગીર બાદશાહે મુસાફર લેહોને માટે બાંધેલા હાલના મ્યુનિસિપાલિટીના મકાનની પાછળના ભાગમાં આર્મીનીઓની કોડી અને દેવળ હજી સ્થિતિમાં નજરે પડે છે. એજ લતામાં મુસલમાન સરદારોના પુરાણી બાંધણીનાં જુનાં મકાન અત્યારે પણ જોઈ શકાય છે. કતાર ગામના રસ્તે આર્મીનીઓ અને અંગ્રેજ લેહોનાં કબરસ્તાન વગેરે પુરાણ કાળનાં સ્મારકો ત્રણસો વર્ષ પૂર્વની સુરતની જાહેજલાલીનો ખ્યાલ આપે છે.

મનમુખરામ મહિશાંકર દ્વિવેદી
સિનિઅર આસી૦ ૩૦ એવ્યુ. ઇન્સ્પેક્ટર, સુરત.

નર્મદ શતાબ્દિ

સાધારણ રીતે મહાપુરુષોની અવસ્થાન તિથિ ઉજવવાનો ક્રમ આવ્યો આવ્યો છે. હવન તો અકસ્માત છે અને મરણજ પ્રકૃતિ છે એમ માનીને તો મરણતિથિઓ નહિ ઉજવાતી હોય ? કદાચ એમ પણ હોય કે મહાપુરુષોનાં મરણ પછી તેમની જે કદર થાય છે તે તેમનાં હવન દરમિયાન થતી નથી. પણ આજે આપણે જે મહાપુરુષની જન્મતિથિના શતાબ્દિ જયન્તી ઉજવવા એકલા મળ્યા છીએ. તેની ચોડીધણી કદર તો તેના હવન દરમિયાન પણ થઈ હતી. અને સમસ્ત ગુજરાતમાં ગામે ગામ આજે ઉજવાઈ રહેલા ઉત્સવો તેના મરણ પછી તેની કેવી કદર થઈ છે તે બતાવીજ આપે છે.

વિશ્વવિખ્યાત નાટકકાર અને કવિ શેક્સપીઅર એક સ્થળે લખે છે કે:-

The evil that men do lives after them;
The good is oft interred with their bones;

કવિ નર્મદની જન્મતિથિના શતાબ્દિ ઉત્સવ નિમિત્તે પ્રે. રા. ટ્રે. કોલેજના વિદ્યાર્થીઓ સમગ્ર આપેલા ભાષણો-સાર.

“ મનુષ્યો જે ખોટાં કામ કરે છે તે તેમના મરણ પછી યાદ કરવામાં આવે છે, પણ જે કંઈ સુકૃત કર્યું હોય છે તે મરણની સાથે ભૂલી જવામાં આવે છે. પણ આજે આપણે કવિ નર્મદના મંથનમાં આથી ઉલટું અનુભવીએ છીએ. કવિની નજાગાઈઓ ભૂલાર્થ ગર્ભ છે. “વીરસત્યને રસિક ટેકીપણું” અત્યારે પણ આપણે મંભારીએ છીએ.

સમસ્ત મુખર્ષ નગરીને ડોલાવનાર મહાપુરુષોમાં નર્મદની ગણના થઈ છે. તેના જીવનકાળમાં કવિ નર્મદે મુખર્ષ નગરીને પોતાની રસિક બાનીથી ગાંડી કરી ડોલાવી દીધી હતી. આજે ગતાબ્દ ઉત્સવ પ્રસંગે પણ મુખર્ષનાજ સાહિત્યરસિકો પ્રથમ ડોલી ઉઠ્યા છે. આના પડઘા આજે આખાએ ગુજરાતમાં પડશે. આજે ગુજરાતના ગામેગામ નર્મદ શતાબ્દિ ઉજવાશે— નર્મદ વાતાવરણ ઉભું કરાશે અને ગુજરાતના સાહિત્ય રસિક નગરજનો નર્મદ ઋણ યથાશક્તિ ભરીને ઋણમુક્ત થશે. આ ઋણમુક્તિના કાળમાં આપણે પણ આપણો યથાશક્તિ ફાળો આપીએ.

કવિએ મ્હલસ્તે લખેલી આત્મકથાનો આધાર લઈને રથ. નવલગમ-ભાઈએ નર્મદના જીવનપ્રસંગો એટલી તો ઝીણવટથી આલેખ્યા છે કે તેમાં ઉમેરો કરવા જેવું કંઈ રહેતુંજ નથી. મહા પુરુષોના જીવનચારત્રો આલેખવાની પ્રથા ચાલી આવી છે. મહાપુરુષોના નામ અમર કરવાનીજ ઇચ્છા આવાં આલેખનો પાછળ હોતી નથી, અને જો કદાચ હોય તો તે અમુક હદ સુધીનીજ હોય છે. મહાપુરુષોના નામ જીવનપ્રસંગોની નોંધથીજ અમર થતા નથી એ સર્વ કોઈ સમજી માણસ સમજેજ છે. નામ અમર કરવાની આશાએ કરેલી કૃતિઓ કાળગળ આગળ ટકી શકતી નથી. “ કીર્તિ કરા કોટડાં પાડ્યાં નવ પડંત” આ ઉક્તિ પણ મર્યાદિત અર્થમાંજ સમજવાની છે. કાળ કીર્તિને પણ શું નથી ભુલાવેલો ? મનુષ્યોનું અસ્તિત્વ તો લાખો વર્ષ પુરાતન છે પણ હજારો વર્ષ પૂર્વેની નોંધો પણ આપણી પામે નથી. અને જે છે તે પણ ફેટલી અધુરી ! અનેક મહાપુરુષોની કીર્તિ પોતાના સમયે પૂર્ણ પ્રકાશથી પ્રકાશી કાળક્રમે ઝાંખી નથી પડતી ? જો આમ હોય તો પછી આવાં જીવનચરિત્રોનું પ્રયોજન શું ? લોંગફોર્ડે લખે છે તેમ મહાપુરુષોના જીવન-ચરિત્રો મુશ્કેલીઓની સામે ટકર ઝીલી આપણને મહત્તા મેળવવા પ્રેરે છે. આ પ્રેરક બળ અનેક જાતની પ્રવૃત્તિઓ કરાવે છે અને આ પ્રવૃત્તિ જન-સમુદાયને લાભકારી નીવડે છે. મહાપુરુષોના જીવન સર્વ દિશામાં મહા અને સર્વત્ર વિજયી હોતાં નથી. તેઓ પણ મનુષ્યોજ છે અને તેટલા અંશે તેઓ પણ મનુષ્યોની નજાગાઈઓથી પરિવ્રત્તજ હોય છે. માત્ર નજાગાઈ-

ઓજળ બહાર લાવ્યાથી ઉપર દેહેજો દૃષ્ટાંતરૂપ બનવાનો આદર્શ સાધી શકતો નથી, એટલા માટેજ મહાપુરુષોનાં જીવનચરિત્રો લખનાર બધા પ્રસંગોને સરખી મહત્તા આપતા નથી. મૂળ આશયને પુષ્ટિ આપનાર પ્રસંગો ઉપર ભાર મૂકવામાં આવે છે ત્યારે નુકીઓને ગીણ બનાવી દેવામાં આવે છે. સત્યની સાથે આને વિરોધ તો ખરો પણ જનહિતાર્થે એ વિરોધ ક્ષમ્ય બને છે. આજે નર્મદની જયંતી વખતે પણ આપણને તેમજ કર્ણુ-ઘટે છે.

વ્યક્તિને યથાર્થ સમજવા તેનો જમાનો પણ યથાર્થ સમજવોજ નોઈએ. નર્મદની જીવનચર્યા સમજવા નર્મદનો જમાનો પણ ઓળખવો નોઈએ. નર્મદની જન્મસાલ એટલે ઇ. સ. ૧૮૩૩ નો સમય. વ્યવહારનાં આધુનિક સાધનો વગરનો જમાનો. જેમ વ્યવહારમાં તેમ દેશવણીના ક્ષેત્રમાં પણ સાધનોનો અભાવ. તે સમયે ન હતી વાચનમાળાઓ કે ન હતી સુવ્યવસ્થિત નિશાળો. સમાજ પણ જંતરખંતર અને ભૂતપ્રેતના વિચારોથી ઘરાત અને શ્દિબંધનોથી જરુજાએજો હતો. ક્રાંતિકાર બળવાનીએ પહેલાં પા સૈકા અગાઉ કવિ નર્મદનો જન્મ થયો હતો.

સંસ્કૃતનો સંસ્કાર પામેલા, પ્રતિષ્ઠિત, ઉદ્યોગી ને સંતોથી પિતા લાક્ષણંકરને ઘેર લક્ષિત કળાઓની જાણકાર, પૂજનપાદમાં શ્રદ્ધા રાખનાર અને યથાશક્તિ દાન કરનાર માતા નવદુર્ગાની કુખે કવિનો જન્મ થયો હતો. કવિ નાનપણમાં શરમાળ અને ચીડીઆ હતા પણ કવિનો બાંધો મુદ્દ હતો. ગુજરાતી અભ્યાસ પૂરો કરી, અંગ્રેજી શાળામાં પરીક્ષા પસાર કરી કવિ કોલેજમાં દાખલ થઈ શક્યા હતા. શ્દિબંધનના ભોગ થએલા કવિને અભ્યાસ છોડી, મુરત આવી ઘરસંસાર માંડવો પડેલો. કવિથી ન અભ્યાસ થઈ શક્યો કે ઘરસંસાર ભોગવાયો. આ સમય કવિના જીવનની મસ્તીનો સમય હતો. ઇ. સ. ૧૮૫૩ માં ઘરભંગ થતાં કવિ “વિદ્વાન બની પ્રસિદ્ધિ મેળવવા” મુંબઈ પાછા ગયા. ઇ. સ. ૧૮૫૫ માં સ્થિર ચિત્તે કવિતા લખવાનો આરંભ કર્યો. ધીરાનાં પદોથી પ્રેરિત “પરબ્રહ્મ જગદ્ગતારિ સ્મરોની ભાઈ દરઘડી” લખાણું. પણ અભ્યાસની ઉણપ લાગતાંજ કવિ બનવાની યોગ્યતા સાધવા સંસ્કૃત અને કાવ્યશાસ્ત્રનો અભ્યાસ આદર્યો. આ અભ્યાસમાં પડેલી અડચણોને લીધે પિંગળપ્રવેશ, રસપ્રવેશ, અલંકાર પ્રવેશ ઉદ્ભવ્યા.

ઇ. સ. ૧૮૫૮ ના અંતે કવિએ એક એક પગલું ભર્યું કે જેથી પોતે સારવાની અણેપ લક્ષિત કરી શકે. પણ સારવા તરફના આ પક્ષપાતથી

જાણે રીસાઈ હોય તેમ શ્રીદેવીએ કવિને તેમની ઉત્તરાવસ્થામાં ખૂબ રંગ-
ડ્યા. કવિએ “ કલ્પમના સામુ ભોઈ આખમાં ઝળઝળીઆં સાથે અરજ
કરી કે હવે હું તારે ખોજે છું. ” કવિની આ ઉચ્ચ મનોવ્રત્તિ આદરને પાત્ર
છે. નોકરીની લાલચે કોલેજ છોડ્યા પછી હાઇસ્કૂલમાં નામ નોંધાવી
રાખનાર, કલ્પ ઉપર શ્રદ્ધા રાખી, નોકરીનો ત્યાગ કરે છે ! શારદા પ્રસન્ન
થાય છે. લક્ષ્મી તેને વશ વર્તે છે, પણ તે છિદ્રો શોધતીજ. અંતે એક
છિદ્ર મળતાં જાણે પૂર્વની અવગણના મભારી સંતાપતી હોય તેમ કવિથી
વિમુખ રહે છે. અંતે વિજય મેળવી ઉચ્ચ ભાવનાથી કરેલી પ્રતિજ્ઞાનું
પાલન પણ કવિને કરવા દેતી નથી. ૨૬ મૂઝી ગોકળદાસ તેજપાળના
ધર્મોદા ખાતાના મેકેટરીની નોકરી કવિને લેવી પડે છે. આ વાત કવિને
મરણ પર્યંત ખૂબ સાહે છે. આ બનાવ પછી કવિના જીવનમાંથી આનંદ
જતો રહ્યો હોય તેમ લાગે છે.

ઉપર કહેલા અંથો ઉપરાંત નર્મદકવિનાના પ્રદાશનથી કવિની કીર્તિમાં
આ મમયે ખૂબ વધારો થાય છે. ઇ. મ. ૧૮૫૬ માં કવીશ્વર દલપતરામ
અને કવિ નર્મદનો મેળાપ થયો. બંનેએ પોતપોતાની કૃતિઓ ગાઈ સંભ-
ળાવી. સાહિત્યરસિકોમાં બે પક્ષ પડ્યા અને પોતાનો મત ખરો છે એમ
સ્થાપવા અનેક ચર્ચાઓ ઉદ્ભવી. આનું એક માફું અને એક સાઈ પરિણામ
આવ્યું. બંને કવિઓનાં મન સદાને માટે ઉંચા થયાં; પણ સાહિત્યક્ષેત્રમાં
મંથન ખૂબ થયું. બંને પ્રતિસ્પર્ધીઓ એક બીજા ઉપર કટાક્ષ કરવા લાગ્યા.
કવીશ્વર દલપતરામને “ ગરબીભટ ” નું ઉપનામ મળ્યું ત્યારે દલપતરામે
“ દૂગ્રચારી વ્યભિચારી બે વિચારી ” એ ગરબી ગાઇ. નર્મદે પુસ્તકમાં
પોતાની છબી મૂકી તો દલપતે

“ શું, બેશો તનની છબી એમા નથી નવાઈ,
નીખો મુજ મનની છબી ભલા પરીક્ષક ભાઈ,”

એ દુહો પોતાના અંધમાં છબીની જગાએ મૂક્યો.

આજ અરસામાં એટલે ૧૮૬૨ થી ૬૬ સુધીના ગાળામાં કવિએ
ભુદાજ બાનીનું રૂકિમળી દરજી, પંડિત શેલીનું ઋતુવર્ણન, નવીન શેલીનું
પ્રવાસવર્ણન, શામળતી શેલીનું અનુકરણ કરતી વચ્ચેશંગ ચાંદબાની વાતો,
નાયિકા વિવેક પ્રવેશ, લખી બદાર પાડ્યા. આ તેમજ અંધરે બદાર
પડેલા નર્મજગતા પ્રદાશનથી કવિની કીર્તિમાં ખૂબ વધારો થયો.

આ મમયે કવિએ કાશ્મી આવશ્યકતા ઉપર પોતાનું લક્ષ દોડાવ્યું.

લાંબા સમયના ધીર ઉદ્યોગને પરિણામે ભારે આર્થિક મુઝવણીમાં કવિ પોતાનો દોશ બહાર પાડી શક્યા. એમનાજ શબ્દોમાં કહીએ તો “પ્રવૃત્તિ વાળી સ્થિતિમાં તથા આશ્રય. વગરની સ્થિતિમાં. આ દોશ લખાયો અને છપાયો છે.” “ધર્મવિચાર” એ આ સમય પછીનો કવિનો મોટો ગ્રંથ છે. આમાં કવિએ સુધારાના વિચારોનું “ઉચ્છેદકપણું છોડી સંરક્ષણપણું રવીકાર્યું છે.” આ પછી ઉદરનિર્વાહાર્યે લખેલાં નાટકો કવિની કીર્તિમાં વધારો કરે તેવાં નથી.

ઈ. સ. ૧૮૮૬ ના ફેબ્રુઆરીની ૨૫ ને ગુરુવારે આ દુઃખરૂપ સંસારનો કવિએ ત્યાગ કર્યો.

હવે કવિતામાં નવીન માર્ગદર્શક, સાચા દેશભક્ત, પ્રખર સુધારક, અને ધીર નર તરફ ખીજી દૃષ્ટિએ નેઠઈએ. કવિની સાહિત્યસેવા અનેક દેશી હતી પણ કવિ મુખ્યત્વે કવિજ હતા. તેમની કવિતાની કંદર કરતાં એટલુંજ કહેવું બસ છે કે તેમની કવિતા અનિયમિત જુરસાના ઉભરાવાળા અને પોતાના તાનમાં મસ્ત હતી. કવીશ્વર દક્ષપતરામની પેઠે “સજન સંભળાવજોરે ધીરે ધીરે સુધારાનો સાર” ની તરફેણમાં કવિ નથી, પણ એ તો “માહોમ કરીને પડો કતોહ છે આગે” એવોજ ઉપદેશ કરે છે. બહેન પામે પણ વિના સંકોચે વાંચી શકાય એ દક્ષપતની કસોટીએ નર્મદની કેટલીએ કવિતા કથીર કરે છે. સુધારાના આવેશમાં, વિધવા દુઃખના ચિંતામાં, ને ક્રમદયંદ્રના પ્રેમપત્રોમાં કવિની કવિતા તેની સ્વાભાવિક રમિકતામાંથી આડી વહી, અધમ માર્ગે વહેવા માંડે છે. “કાવ્યોમાં અનીતિનું વર્ણન પણ કોઈ કોઈ વાર જરૂરનું છે, પણ તે અનીતિ કેવી દયાપાત્ર કે તિરસ્કાર પાત્ર છે તે બહુવચ અને તેટલા માટે તે સર્વથા લાગ્ય છે એમ સમર્થન કરવા પુરતુંજ, પણ ત્યાં અનીતિની મજા બતાવવાનો યત્ન હોય અને તેથી આત્માને હાનિ થતી નથી એવું સૂચન હોય ત્યાં હૃદયને ઉત્લાસ નથી અને તેથી કાવ્યમાં રસ ઉત્પન્ન ન થતાં આનંદ પણ નથી.”

“બાળક વાંચે તો તેની શુદ્ધિમાં ખીગાઃ થાય,

લુપ્તાન વાંચે તો તે જરૂર વહી જાય છે;

શૂદ્ધ જન વાંચે તો તેને લાગે વિષ જેવી,

થુ થુ કહી જે કવિતા ઉપર થુંકાય છે;

ભગનીએ સાંભળતાં ભાઈથી લણાય નહિ,

લાજવાળા માણસો તો વાંચતાં લગાય છે;

કોણ એવી કવિતાને કહેશે જે કવિતા છે,
કવિતા તો સૌને સુખદારક ગણાય છે. ”

કવિ દલપતની આ લીટીઓમાં એ અને કવિઓનો સંબંધ વિચારતાં, કવિ નર્મદની કવિતા ઉપર વ્યંગ હોય એમ લાગ્યા વગર રહેતું નથી. કવિની બીજી કેટલીક કવિતામાં પ્રેમમત્ત વાણીને બદલે વિપયાંધનો છુસ્છોજ્જ વેવામાં આવે છે. “ માયાનું પૂર્ણચિત્ર તે ઉત્તમ કવિતા ” એમ કહી સ્વર્ગસ્થ નવલગામ નર્મદના લખાણમાં કેવી જાનની કવિતા છે એમ કહે છે. ગુજરાતના પ્રથમ વર્ગના કવિઓને કુનારી પાડી નર્મદની કવિતાને ઘણું ઉચ્ચ સ્થાન આપે છે. નરસિંહમાં બીજા વર્ગના શ્રંગાર છે એમ કહી પતાવે છે. દયારામે ઉઘાડે છેગે “અધીગપરકીયા”નું વર્ણન કર્યું છે, સામળને નવલકથાકાર કહી, નર્મનીતિ ગ્રાધના ઉંડાણ આગળ એનો નીતિ-બોધ ક્ષણપર ઉભો રહેવા લાયક નથી એમ કહે છે પણ આ મન અત્યારે સર્વ ખાલ છે? પાછળથી એમણે પોતે પણ આ મત બદલ્યો હતો ! કવિની કવિતા ઉપર અભ્યાસીઓએ સખત દીકા કરી છે. અપૂર્ણાર્થ સૂચક શબ્દો, દ્વિત્વ વાક્યરચના, સંસ્કૃત અને ફારસી શબ્દોનું અયોગ્ય મિશ્રણ, કળા અને ચારના વગરના પ્રાસ અને વિપરિત વાક્યાન્યય આ એ દીકાના અગત્યના મુદ્દા છે.

કવિ યુગચ્છેદા હતા. પૌરાણિક આતેતિક ભાષાનો ત્યાગ કરી નવીન પણ સાદી ને સરળ ભાષામાં કવિતા કરવાની શરૂઆત કરવાનો જન્મ કવિને છે. ગદ્યના તો પિતા તરીકે તે ગર્વ માન્ય છે. ગદ્યમાં તેમણે વિગિપ્ત શૈલી રચાવી છે. સામાજિક દંભ અને મહાનું પ્રથમ દર્શન કરી તે ફર કરવા કુડો ઉદાવનારના તે આગ્રણી છે. દેશભક્તિની ગુજરાતીમાં કવિના લખનારમાં તે મોખરે છે.

હવે ધીર કવિ નર્મદ તરફ નજર કરીએ. એમની આર્થિક મુશ્કેલીઓનો ઉલ્લેખ આગળ કર્યો છે. કવિના પાછલા જીવનમાં તે ઘણી વધી પડી હતી, છતાં એ સંબંધમાં કવિની ધીરજ એટલી તો હતી કે તેમના અંગન મિત્રોને મોટે પણ કવિએ કહીએ વાન કરી નથી. સમાજે કેશી તેમની અવગણનાથી ન કંટાળતાં કવિએ નર્મ-કેશનો ઉલ્લેખ નહીં રાખ્યો તે પણ તેની ધીરજ અને ઉલ્લેગનો પુરાવો છે. ઉપમંદારમાં એટલુંજ કહીશું કે કવિ નર્મદ એક રમિક કવિ, આગવી મંચાર સુધારક, હાલિક દેશભક્ત, ગદ્યના પિતા, નીચર ઉદાગી અને ધીર

નર હતા. મરણના કષ્ટ પ્રસંગ માટે લખેલા “ નવ કરશે કોઈ શોક-
રસિકડાં નવ કરશે કોઈ શોક ” કાવ્યમાં તેણે જતાવેલી આશા કે ભવિ-
ષ્યવાણી આજે ખરી પડેલી આપણે અનુભવીએ છીએ. કવિના જીવન
દરમિયાન જન્મ પામેલા વિખવાદ અત્યારે ભુલાઈ ગયા છે, અને આજે
સમસ્ત ગુજરાત તેનું “ વીર સત્યને રસિક ટેકીપણું ” દિલથી ગાય છે.
નર્મદનું સ્થૂળ શરીર તો ૫૩ વર્ષે ૫૨ થું પણ “ હરિ કૃપાથી અને મમ લેખ
ચિત્રથી ” તે આજે સાક્ષાત્ આપણી વચ્ચે હાજર છે, એટલુંજ નહિ.
પણ ત્યાંસુધી ગુજરાતી ભાષા છે ત્યાંસુધી કવિ નર્મદ જીવતાજ છે.

પી. આર. ટ્રેનિંગ કોલેજ

રણજીતભાઈ

“ કવિ નર્મદને ”

(રાગ—આશાવરી)

ગાઓ “ પ્રેમ-શીર્ષનાં ગાન,

ગણીને જીવનની એ લ્હાણુ.—ગાઓ.

નમ્ર બની જે વિલસ્યો ક્ષિતિજે રસ ગુર્જરી આકાશે;
રત્ન અમોહ પાણીવાણું નલ-તારક સમ ભાસે—ગાઓ.
મદભરી મીઠે સાગર ઉકળાટે ઘૂમી વળ્યો તું બાધે;
દાન અનેરાં અંજલિ ઉરનાં દઈ સર્વ પ્રેરણિત સાધે—ગાઓ.
શંકરગણુ વીરભદ્ર સરીખો દક્ષ-ગુર્જરીના યજ્ઞે;
કહિન છતાં કરુણા રેલવતો દક્ષ બન્યો મર્મજે—ગાઓ.
રજનીનાં અંધાર ઉલ્લેખો બની સાહિત્ય-મયંકર;
લાલન શુભ તુજ અતિ રૂડે કર્યું ગુજરાતે અંકર—ગાઓ.
લવણાબ્ધિ સમ ખારો છતાં પણ મીઠું સત્યજ કહેતો;
શંક જનતાનું કરવા મચ્છી અભિષિક્ત પ્રવાહજ વહેતો—ગાઓ.
કવન દેશનાં પ્રેમે અંકિત કરી ગુર્જરી અંગઃ બહલાવ્યાં;
રસિકતા એ શીર્ષ-ટેક સૌ ગુર્જર-હૃદય સહાવ્યાં—ગાઓ.
દર્પ હણ્યો સમકાલીનોનો ભાત અખંડિત પાડી;
વેતસ ૩૫ ધરી પરખી જનની જીવન-પ્રવાહની નાડી—ગાઓ.

૧. ચંદ્ર. ૨. ખોળા. ૩. કલ્યાણ. ૪. ગુજરાતી ભાષાનાં અનેક વિધ પાસાં.
૫. અભિમાન. ૬. જળમાં ઉગતો એક-વેલો.

શાન્ત હન્યનુ ભાવે વામ્યો ખીવની શાન્ત-સાડી,
તરન સરન દાદિ ત્રેગતી મત મર્નિ નીગખના ઠાંડી—ગાઓ
અઘિંદ કેરો હિમવ આને હદયે ભાન ઝગ્નતો,
ન્યુ હાઈસ્કૂલની અજનિઅર્પે, લોગીન્દ્ર” વાલિસગ્નતો—ગાઓ

ન્યુ, હાઈસ્કૂલ (પચમહાવ) }
તા ૧-૬-૩૩ }
દાહોદ

પ્રચોત્તર: ગુણુ વિમુગ્ન -

“લોગીન્દ્ર” નહા. ભદ્ર.

ત્રેલ નગર ટેલાવીવ

જેમા ક્રમ્ત એલવા યાહુદીઓની જ ગતી હોય, તેવુ પૃથ્વી પરનુ
એકજ શહેર ટેલાવીવ છે, તેમા ક્રમ્ત એ જ ધર્મના સ્ત્રી અને પુરુષોની
વસ્તી છે મોટા ભાગે બદગતી આતુમાતુ આવેના એક વખતના ઇન્જીલ
જમીનના લાળ ઉપર તે બાધવામા આ નુ ને નહોતમા અવાનવાર આવ્યા
જતા આરમ મુમાર મિવાય, તેના બના મહાનાઓમા ક્રમ્ત યાહુદીઓ
નજરે પડે છે, અને તેઓ ચીદીસ ભાષા મોતે છે

આજથી વીસ વરમ પહેલા બ્યા અને ટેલાવીવના દર્શન થાય છે
તે જગા પરતર જમીન હતી આજે યોગ બાદર, મર હરખર્ત મેમ્યુમન,
પ્રેફેમર આદરદાર્દન, અને બેગન ડી રે મ ચાઈડ તે મહેરની અવત ન
તાના અધિના છે ઇ મ ૧૯૨૨મા તે નહેરની વસ્તી ૧૦૦૦૦ હતી,
પરતુ હવે તેની વસ્તી ૪૫૦૦૦ની ચર્લ છે તે જમ મદગતી હમિદાર્દ ડી
ગ્યુ છે ટેલાવીવ મપૂર્ણપરે પોતાના પગ મર ચર્લ ગ્યુ છે તેને તેના
પોતાના બગચાણા છે તે રહેરને પોતાની પોલીમ છે તેને પોતાના
રેલ્વે વર્તમાનપત્રો છે તેને પોતાની નિમણે અને દગખાના છે તેની
સ્થાપના અને ગ્યના હેનુપૂર્ક નિમોજિન કન્વામા આવેની હોવાને વીરે,
તેના સુદર પૂચેને લીધે તથા અગત્ય ધગવના તેના ‘વીના’ઓને લીધે,
તે પૂર્વના દેશે ના રહેરગમાનુ સીથી સુદર નહેર બની ગ્યુ છે

આજથી ત્રણેમા વરમ પહેલા એન ફેલમાથી યાહુદી પ્રગ્નને જુ મથી
કાદી મૂકવામા આતી હતી, લારપત્રી આખી ફુતીઆના બધા ભાગના યાહુ
દીઓ આતુ જમાનાની વૈમવતાવાતુ એક મહેર ગ્યાપવાન ગમા મેની
રજા હતા આજે તેવુ ટેલાવીવ શહેર ગ્યાપીને તેમણે તેમનુ નવખ નિદ્ધ

છે. તેના મૂળના પાયામાંથી આપ્ત્રય ગ્રહેર ફક્ત ચાહદીઓએ જ બાંધ્યું છે !
લીજાં વીસ વરસમાં કેવું પરિણામ આવશે તે કોઈ કહી શકે તેમ નથી;
કારણકે કદી પહેલાં આવું “કૃત્રિમ” ગ્રહેર કોઈ થયું નથી, કે જેમાં સો
જુદી જુદી ભતની પ્રગ્નઓના પ્રતિનિધિઓ રહેતા હોય, સાથે કામ કરતા
હોય, એકજ ભાષા બોલતા હોય, એકજ ધર્મ પાળતા હોય, અને તેઓ
બધાં એકજ પ્રકારની તત્વજ્ઞાનવાળી દષ્ટિ ધરાવતા હોય ! *

દલપતસિંહ પ્રભાતસિંહ પરમાર, બી. એ.
હેડ માસ્ટર. એ. વી. સ્કૂલ. માણસા (મહીકાંડા).

પાઠમાં રસ

(પુ. ૧૭૨ ના પૃષ્ઠ ૨૭૪ થી ચાલુ)

(૪) સિદ્ધરાજ જયસિંહની ગુજરાત ઉપર ચક્રાર્થ:—ગુજરાતના
મહા પ્રતાપી રાજા સિદ્ધરાજ જયસિંહના સમયના અનેક પ્રસંગોમાંના આ
એક પ્રસંગનો પાઠ તેને લગતી સંપૂર્ણ હકીકત ઇતિહાસનાં જુદાં જુદાં
પુસ્તકોમાંથી મેળવીને નીચે પ્રમાણે રસિક કરી શકાય:—

સિદ્ધરાજે જુનાગઢ ઉપર શા માટે ચક્રાર્થ કરી, તે સમજાવવાને માટે
રાણકદેવીની વાત તેના જન્મથી લઈ મુઘીની સવિસ્તર કહેવી જોઈએ.
રાણકદેવીનો જન્મ સિંધના એક પ્રદેશના રાજાને ત્યાં થયો હતો. તેના
જન્મ વખતે મૂળ નક્ષત્ર હતું. જોઈએ રાજાને જણાવ્યું કે આ કુંવરીનો
જન્મ ખરાબ નક્ષત્રમાં થયો છે, તેથી જો તેનાં પગલાં તમારા મહેલમાં
રહેશે તો તમારું રાજ્ય જશે ! આ સાંભળી વહેમી રાજા ગભરાયો. તેને
પુત્રી ઉપર અભાવ થયો, અને સ્વાર્થને લીધે વાતસલ્ય વિમુદ્રી જઈને :
તેણે તે તરફથી મેલી નિર્દોષ કુંવરીને જંગલમાં મોકલી દીધી. આ
પ્રમાણે માર કુંવરી જંગલમાં આવી પડી. તે એક કુંભારના
જોવામાં છે. પરદેશથી આ પોતાને ઘેર લઈ ગયો. તે રાજકુંવરી કુંભારને
ઉદ્યોગની શરૂઆત થાય છે. રૂપ જોઈ તે પ્રાંતના રાજા લાખાએ તેનું માણું
અથવા રમાનિઆમાં અને રસિયો પોતાનું વતન છોડી કુંવરીને લઈ સોરઠમાં
કેળવણી આપવામાં આવે છે. તે આવીને રહ્યો.
પસવાટ કરવા આવેલાઓ હયા” માંથી કરેલા અનુવાદ.

એક વખત સિદ્ધરાજના આર ભાટ ફરતા ફરતા મજેવડી ગામમાં આવ્યા. તેમણે કુંભારને ત્યાં પેલી ખૂબસુરત કન્યા જોઈ. તે સિદ્ધરાજ પાસે ગયા, એને કહ્યું કે તમારી સોળે રાણીઓને પાછી ભરાવે એવી સુંદર કન્યા સોરઠમાં છે. આથી સિદ્ધરાજે તે કન્યાનું નામું કરાવ્યું. કેટલીક આનાકાની કર્યા પછી પેલા કુંભારે શુન્દરાતના રાજધિરાજની માગણી સ્વીકારી અને લગ્નનો દિવસ નક્કી કરવામાં આવ્યો.

આ વાત જુનાગઢના રાજા રાખેંગારના જાણવામાં આવી. રાખેંગાર ઘણો બહાદુર રાજા હતો. તેના પિતાનું નામ રા'નવધણ હતું. જ્યારે રા'નવધણ મરવા પડ્યો, ત્યારે તેના ચારે દીક્રાને તેણે પોતાની પાસે જોડાવ્યા. મરણ સમયે પિતાનો જીવ ગુંચવાનો જોઈ પુત્રોએ પૂછ્યું, કે તમારો જીવ કેમ ગુંચવાય છે ? રા'નવધણે કહ્યું કે મેં ચાર પ્રતિજ્ઞાઓ લીધેલી છે, તે પૂર્ણ થયા પહેલાં માફ મૃત્યુ આવી પહોંચ્યું છે, તેથી મારો જીવ ગુંચાય છે. તમારામાનો કોઈપણ મારી પ્રતિજ્ઞાઓ પૂર્ણ કરવાનું વચન આપે, તો મને શાન્તિ થાય અને મારો જીવ ગતે જાય. વળી તે પ્રતિજ્ઞાઓ પૂર્ણ કરનાર મારી જુનાગઢની ગાદીએ બેસે. આ સાંભળી સૌથી નાના પુત્ર ખેંગારે ચારે પ્રતિજ્ઞાઓ પૂર્ણ કરવાનું પોતાના પિતાને વચન આપ્યું. આથી મંત્રુષ્ટ થઈને પિતાએ પોતાની પ્રતિજ્ઞાઓ કહી સંભળાવી, અને તેના પ્રાણ ત્યાજ્યા ગયા. રાખેંગારે પિતાને આપેલું વચન પાળ્યું. પછી તે પરાક્રમી પુત્ર જુનાગઢની ગાદીએ બેઠો.

આવા શરવીર રાજા રા'ખેંગારે વિચાર્યું કે મારા રાજ્યમાંથી આવું અનુપમ કન્યારત્ન શુન્દરાતનો રાજા સિદ્ધરાજ લઈ જાય તો મારે નીચું જોવા જેવું થાય, તેથી તેણે રાણકદેવી સાથે લગ્ન કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. આ પ્રમાણે નિશ્ચય કરીને રા'ખેંગારે રાણકદેવીને જુનાગઢ તેડાવી, તેની સાથે ભારે ધામધુમથી લગ્ન કર્યું. થોડા દિવસ પછી સિદ્ધરાજને સમાચાર મળ્યા કે રાણકદેવીને જુનાગઢનો રાજા રા'ખેંગાર પરણ્યો. આ સમાચારથી તે ઘણો ગુસ્સે થયો. તેણે એક મોટું સૈન્ય તૈયાર કર્યું, અને પોતાનું અપમાન કરનાર રા'ખેંગારને શિક્ષા કરવા માટે તથા રાણકદેવીને લઈ આવવા માટે જુનાગઢ તરફ ક્રમ કરી.

* (૧) મલીકાંકાના ઉમેડાના રાજકુંવર હંસરાજને મારવો. (૨) જસદણ પાસેના ભોંયરા ગામનો કિલ્લો તોડી પાડી ત્યાંના રાજાને મારવો (૩) અણહિલપુર પાટણનો દરવાજો પાડી નાખવો. (૪) સિદ્ધરાજના ભાટના ગાદ ચીરી નાખવા.

અસહના વખતમાં હાલનાં જેવાં મુસાફરીનાં સાધનો નહિ હોવાથી ધારેલે રથને લશ્કરને પહોંચતાં વધારે વખત લાગતો. સિદ્ધરાજનું લશ્કર પાટણથી નીકળી રસ્તામાં મુકામ કરતું કરતું આસ્યું. સિદ્ધરાજ જેવા પ્રતાપી રાજાનાં પગલાં જે રથને થતાં તે રથને કંઈ પણ લોકોપયોગી કામ તેના તરફથી કરાવવામાં આવતું. વીરમગામ મુકામ કર્યો ત્યાં તળાવ બંધાવ્યું. વડવાણ મુકામે નવો કિલ્લો બંધાવ્યો. સાયલે પકાવ નાખીને ત્યાં તળાવ અને ટોટ બંધાવ્યાં. એવી રીતે તે જુનાગઢ આવી પહોંચ્યો. તેણે જુનાગઢને ઘેરા ઘાસ્યો. ઘેરા બાર વરસ સુધી રહ્યો, પણ સિદ્ધરાજનું કંઈ વળ્યું નહિ. આ બાર વરસ દરમિયાન રાણકદેવીએ જે પુત્રને જન્મ આપ્યો.

રા'ખેંગારની એક બેનને સિદ્ધરાજના કોઈ ભાયાત સાથે પરણાવી હતી. તેને જે દીકરા હતા. એકનું નામ દેશળ અને બીજાનું નામ વીશળ હતું. રા'ખેંગારના આ બે ભાણેજ જુનાગઢમાં મામાને ત્યાં ઉછર્યા હતા. બંધારે સિદ્ધરાજે જુનાગઢને ઘેરા ઘાસ્યો ત્યારે આ બન્ને ભાઈ ત્યાંજ હતા. એક દિવસ રા'ખેંગારને પોતાના મોટા ભાણેજ દેશળ ઉપર કંઈ શક આવવાથી તેને તિરસ્કાર કરીને કાઢી મૂક્યો. દેશળ પોતાના નાના ભાઈ વીશળને લઈને કિલ્લામાંથી બહાર નીકળ્યો. મામાનું લણ પોતાના પેદમાં હોવા છતાં તે બન્ને નીમકહરામ ભાણેજ સિદ્ધરાજ પાસે ગયા. તેમણે સિદ્ધરાજને કહ્યું કે આપ અમારા કાકા છો. અમારા મામાએ અમને તિરસ્કાર કરીને કાઢી મૂક્યા છે. અમે આપને શરણે આવ્યા છીએ. આપના લશ્કરને અમે સહેલાઈથી જુનાગઢમાં દાખલ કરીશું, અને રાણકદેવી આપને મેળવી આપીશું. આ અણધાર્યા પ્રસંગથી સિદ્ધરાજ બહુ ખુશ થયો; અને જુનાગઢમાં દાખલ કરી આપે, તો દેશળની માગણી પ્રમાણે તેને જુનાગઢનું રાજ્ય આપવાનું કલ્પન કર્યું.

‘ધર ધૂરે ધર નય’ એ કહેવત પ્રમાણે દેશળે સિદ્ધરાજના લશ્કરને જુનાગઢમાં દાખલ કર્યું. બન્ને લશ્કર વચ્ચે દારૂણ યુદ્ધ મચ્યું, પણ સિદ્ધરાજના મોટા લશ્કર સામે લડતાં રા'ખેંગારનું લશ્કર ખપી ગયું. રા'ખેંગાર કંવર સુધી બહાદુરીથી લડ્યો; પણ અંતે રણમાં પડ્યો.

આ રીતે સિદ્ધરાજની છૂત થયા પછી તે દેશળ અને વીશળ સાથે રા'ખેંગારના મહેલમાં દાખલ થયો. રાણકદેવીને પોતાના પતિના મરણના સમાચાર મળ્યા હતા. તેની આંખમાંથી અગ્નિ વરસતો હતો. સિદ્ધરાજ તેની પાસે આવ્યો, પણ સૂતી રાણકદેવીનો દષ્ટિપાત તેનાથી સહન થઈ શક્યો નહિ. થોડા વખત સુધી તો તે કંઈ બોલી શક્યો નહિ. પછી તેણે

રાણકદેવીને પોતાની સાથે લગ્ન કરવા આજીજી કરી. રાણકદેવીએ સિદ્ધરાજને તિરસ્કારપૂર્વક કહ્યું કે સતી સ્ત્રીને તો એકજ પતિ હોય. મારા પતિ મારી રાહ જોતા હશે, તેથી હવે હું જેમ અને તેમ ઉતાવળથી તેમની પાસે જવા માગું છું.

રાણકદેવી માટે બાર બાર વરસ સુધી અતિશય હેરાનગતિ લોગવ્યા છતાં તેના તરફથી આવેા નિરાશાભર્યો જવાબ મળવાથી સિદ્ધરાજ ઘણો ક્રોધાવમાન થયો. ગુસ્સાના આવેશમાં તેણે રાણકદેવીના નાના કુંવરને તેની પાસેથી ખેંચી લઈ તેનું ડોકું તરવારથી ઉડાવી દીધું. આ ભયંકર દસ્ય જોઈ મોટો કુંવર માણેરા ત્રાસથી તેની માની સોડમા ભગઈને રડવા લાગ્યો. તેને તે શુરી ક્ષત્રાણીએ કહ્યું કે—

માણેરા તું મ રોય, મ કુ રાતી આંખડી;

કુળમા લાગે ખોડ, મરતાં ના ન મંભારીએ.

ખેટા માણેરા તું સિંહનો પુત્ર છે, મિંહણને ધાવેલો છે. દાત્રીપુત્ર કંદો પશુ મૃત્યુથી ડરતો નથી, માટે માણેરા તું ન રોઈશ અને રાતી આંખ ન કરીશ. વળી મરતી ગયેલે માને ન મંભારીએ. એમ કરવાથી કુળને કલંક લાગે. પોતાના પુત્રને રાતી આંખ કર્યા વિના મરણને શરણ થવાની રજપુતની રીત શીખવનારી આ રજપુતાણીને ધન્ય છે !

ક્રોધથી આંધ બનેલા સિદ્ધરાજે રાણકદેવીના બીજા કુંવરને પણ માના ખોળામાંથી ખેંચી લઈ મારી નાખ્યો. આ બન્ને નિર્દોષ બાળકુંવરની હત્યા સિદ્ધરાજની રાજ તરીકેની ઝળહળતી દારૂકીર્દિમાં કલંકરૂપ છે. તેનું આ નિવક્રામ તેની ઉજ્જવળ કીર્તિમા દાળા ડાઘા રૂપ છે. રાણકદેવીને પોતાની કરવાની ધમ્મામા નિરાશા નિંદાળતા સિદ્ધરાજે પેલા ખે રા'ખેંગારના નીમદ-હરામ લાણેજને જુનાગઢની ગાદી ન આપતા તેમનો ઘાત કરાવ્યો. આ રીતે તેમને તેમની દગલબાજીનું ફળ મળ્યું.

પછી સિદ્ધરાજ રાણકદેવીને બગાડકરે પોતાની સાથે લઈ પાટણ તરફ રવાના થયો. ત્યારે રાણકદેવી જુનાગઢથી નીકળી ત્યારે તેણે ગિરનાર તરફ જોઈને તેને કહ્યું કે—

ફટ ! ફટ ! ગોઝારા ગિરનાર, ખરેડી ખાગો કા ન થયો !

મરતે રા'ખેંગાર, રંગપો રાણકદેવડી.

હે ! ધાનકી ગિરનાર, તને ધિક્કાર છે કે તું પડી ગયો નહિ અથવા વાંકો પણ રૂપો નહિ. મતજળ કે રા'ખેંગારના મરણે અને રાણકદેવીના રંગપાએ તારા ઉપર કંઈ પણ અસર કરી નહિ !

કવિની કલ્પના આટલેથી આટકતી નથી. રાણકદેવીએ દીધેલું મેલું સાંભળી ગિરનાર પડવા લાગ્યો, ત્યારે સતીએ કહ્યું કે—

મા પડ મારા આધાર, તારાં ચોસલ કોણ ચઢાવશે,
મરતે રા'ખેંગાર, રંગપો રાણકદેવડી.

હે ! ગિરનાર, મારા આધાર, તું ન પડીશ. કારણકે રા'ખેંગાર મરણ પામ્યા છે, એટલે તારાં ચોસલાં (મોટા પત્થર) કોણ ચઢાવશે !

આ પ્રમાણે આખે રસ્તે વિજાપ કરતી રાણકદેવીને સિદ્ધરાજ પાટણ લઈ ગયો. ત્યાં તેનો શોક ઓછો કરવાને અને તેને પોતાની કરવાને માટે તેણે અનેક મત્તના ઉપાય અજમાવ્યા, તોપણ રા'ખેંગાર ઉપર અપાર રનેહવાળી તે પતિવ્રતા સ્ત્રી ઉપર કંઈ પણ અસર થઈ નહિ. તેના બધા પ્રયત્નો નિષ્ફળ ગયા, તેથી છેવટે કંટાળાને તેને તેની ઇચ્છા પ્રમાણે વઢવાણ લાવવામાં આવી. ત્યાં લોભાવાને તીરે તે પતિપ્રેમની પ્રતિમા સતી થઈ. ધન્ય છે આવી પ્રતિવ્રતા સ્ત્રીને !

ઉપર જણાવેલા પ્રસંગમાં વિશેષે કરીને કર્ણુરસની જમાવટ કરી શકાશે. ગુણ્યાતના ઇતિહાસના આર રસિક નમુના આપ્યા. હવે હિંદુસ્તાનના ઇતિહાસના એકાદ એ રસિક પ્રસંગો જોઈએ.

(૫) મેવાડનો રાણા પ્રતાપસિંહ—પન્નાએ પોતાના પુત્રનો ભોગ આપી જે ઉદેસિંહને બચાવ્યો હતો, તે ઉદેસિંહનો પુત્ર પ્રતાપસિંહ હતો. ઉદેસિંહમાં બહાદુરીનો અભાવ હતો. તેના સમયમાં અકબરે ચિત્રોડ ઉપર સવારી કરી. ઉદેસિંહ નાસી ગયો, પણ તેના બહાદુર સરદારોએ અતુલ પરાક્રમ દાખવીને ચિત્રોડનો બચાવ કરવા પ્રયત્નો કર્યા, છતાં ચિત્રોડ અકબરના હાથમાં ગયું. ઉદેસિંહે અરવલ્લીની તળેટીમાં ઉદેપુર વસાવી ત્યાં રાજવાની કરી. તેને ઘણી રાણીઓ હતી. તે રાણીઓથી તેને ૨૫ પુત્ર થયા હતા. ઉદેસિંહે તેના મરણ પછી તેના જગમલ નામના પુત્રને ગાદી આપવાનું નક્કી કર્યું હતું. તે પ્રમાણે જગમલ ગાદીએ બેઠો, પણ તેનામાં કંઈ માલ નહિ હોવાથી પટાવતોએ તેને ગાદીએથી ઉઠાડી મૂકીને પ્રતાપસિંહને ગાદીએ બેસાડ્યો. પ્રતાપ ગાદીએ બેઠો તે વખતે ઘણુંબહુ મેવાડ મોગલોના કબજામાં હતું, તેથી તેણે પોતાની રાજધાની કોમલમેરમાં કરી. મેવાડની દુર્દશાના સમયમાં પ્રતાપ જેવા પ્રતાપી રાણાની ખાસ જરૂર હતી. તેણે પ્રવિરતા કરી કે ત્યાં સુધી મેવાડ અને ચિત્રોડનો કિસ્સો મોગલો પાસેથી મેળવી ન શકાય ત્યાં સુધી મહેલ બંધાવવો નહિ, પ્રલગમાં મરું નહિ અને સોનારૂપાનાં વાસણમાં જમવું નહિ. શુરા પ્રતાપસિંહે આ પ્રમાણે પ્રવિરતા

કરીને બની શકે તેટલી તૈયારી કરી તેના પિતાએ શુભાવેલું રાજ્ય પાછું મેળવવાનો ઉદ્દેશ આરંભ્યો. મારવાડ, આબર, બિઝનેર વગેરે રજપુત રાજ્યો અકબરને તાબે થયાં હતાં. ઘણાખરા રજપુત રાજાઓએ પોતાની કુંવરીઓ અકબરને આપી હતી, માત્ર મેવાડના ટેકીલા રાણાએ પોતાની કન્યા મોગલને આપી ન હતી. આથી અકબરનો વિચાર મેવાડને જરૂર કરવાનો હતો.

એક વખત આબરનો રાજા માનસિંહ, પ્રતાપસિંહને લાં પરાણો અર્પિતે આવ્યો હતો. પ્રતાપે તેની પરાણાચાકરી કરી પણ તેની સાથે જામવા ન બેઠો. માનસિંહે તેને પોતાની સાથે જામવા બેસવા આગ્રહ કર્યો, ત્યારે તે ટેકીલા રાણાએ કહ્યું કે રજપુતની ટેક મૂકી મોગલને કન્યા આપનાર સાથે મારાથી જામવા બેસી શકાય નહિ. આથી માનસિંહને ઘણો ગુસ્સો ચઢ્યો. તેણે અકબરને ઉશ્કેરી પ્રતાપને વશ કરવા આગ્રહ કર્યો. તેના પરિણામે હલદીઘાટનું પ્રખ્યાત યુદ્ધ થયું.

અકબરનું મોટું સૈન્ય સલીમની મરદારી નીચે મેવાડમાં આવી પહોંચ્યું. પ્રતાપ પોતાના બાવીસ હજાર શુભ રજપુતોને લઈને અરવલ્લી પહાડના હલદીઘાટના મેદાનમાં અકબરના લશ્કર સામે આવી પહોંચ્યો. પ્રતાપ ઉપર આક્રમક લાવનાર માનસિંહ પણ સલીમ સાથે આવ્યો હતો. આ યુદ્ધમાં પ્રતાપે ભારે શીર્ષ જતાવ્યું. સલીમના અંગરક્ષકોને હાર કરી તે તેના હાથી પાસે પહોંચી ગયો અને પોતાનો ઘોડો કૂદાવી તેના ભારે ભાક્ષા વડે સલીમને મારવા યત્ન કર્યો. સલીમનો હોદ્દો ભોલાનાં પતરાંથી સુરક્ષિત કરેલો ન હોત તો અકબરનો વારસ પ્રતાપના ભાક્ષાથી વિધાર્ષ જાત. સલીમના હાથી પાસે ભારે યુદ્ધ મચ્યું. તે વખતે અનેક હાથી ધવાએસો મરણીએ પ્રતાપ ખચત નહિ, પણ જાક્ષો રાણો માનસિંહ મોગલ દળને બેઠીને પ્રતાપ પાસે આવ્યો. પ્રતાપને જલ્દે પોતાના પ્રાણ આપવાનો તેણે નિશ્ચય કર્યો. પ્રતાપનું જીવ ખેંચાવી લઈ તેણે પોતાના ઉપર ધરાવ્યું, એટલે મોગલોએ તેને પ્રતાપ સમજી તેના ઉપર હસ્થે કર્યો. જાક્ષો રાણો અતુલ પરાક્રમ કરીને રણમાં પડ્યો અને ઇતિહાસમાં તેણે પોતાનું નામ અમર કર્યું. જહી શાંપડીમાં 'જાક્ષો રાણાનું પરાક્રમ' એ પાઠમાં આ જાખતનું રસિક વર્ણન કરેલું છે.

હલદીઘાટના યુદ્ધમાં બાવીસ હજાર રજપુતોમાંથી માત્ર આઠ હજાર રજપુતો જીવતા રહ્યા. પ્રતાપ પોતાના એક નામના ઘોડા ઉપર ત્યાંથી નાકો. તેની પાછળ એક ઘોડેસ્વાર પૂર નેચથી આવતો હતો. તે ઘોડેસ્વાર પ્રતાપનો બાઈ સરનો હતો. નાનપણમાં પ્રતાપ સાથે આનુજનાય થનાથી તે અકબરને આગ્રહે ગયો હતો અને આ યુદ્ધમાં તે અકબર તરફથી લડના

કાવ્યોમાં શબ્દોનો અમતકાર

શબ્દ એક સ્વરૂપ પણ, ભિન્ન ભિન્ન અર્થો યાય;
જ્યાં જોવો શોભે સદા, તેવો અર્થ કરાય.
દોહરા.

ગોવુભાની પાટીમાં, પાટી^૧ સરસ વણાય;

પાટી^૩ કાઢી જોવા જતાં, પાટી^૪ કુટી જાય.

૧ પાટો; ભાગ. ૨ સુતરની પાટી. ૩ હડી; દોટ. ૪ રલેટ.

ભાવાર્થ:—ગોવુભાના પાટામાં સારી પાટી વણાય છે. તે હડી કાઢી જોવા જતાં છોડશે પડી ગયો. અને તેની રલેટ કુટી ગઈ.

તારો આકાશે જોઈને, તારો^૨ કરે વિચાર;

તારો^૩ મુજને જાણી નાથ, તારો^૪ સિંધુ પાર.

૧ ધ્રુવનો તારો. ૨ તરીઓ. ૩ તમારો. ૪ ઉગારો.

ભાવાર્થ:—આકાશમાં ધ્રુવનો તારો જોઈને તરીઓ પુરુષ વિચાર કરે છે, કે હું દિશા ભૂલ્યો. માટે હે ધ્રુવર! મને તમારો ગણીને આ દરીઆમાંથી બચાવો.

નળ કુટયો પાણી વહું, નળ^૨ દમયંતી નાથ;

નળ^૩ કાંઠે વસનારના, બગડે બે નળ^૪ સાથ.

૧ પાણીનું ભુંગળું. ૨ નળ રાગ. ૩ નળ સરોવર જે આલાવાડની પૂર્વે છે તે. ૪ નળ=પેકુની અંદરના બે નળ.

ભાવાર્થ:—નળ કુટવાથી પાણી દડ દડ ચાલ્યું જાય છે. દમયંતીનો ધણી નળરાગ છે અને નળ કાંઠે રહેનાર માણસના (ત્યાંનાં હંવાં, પાણી નદારાં હોવાથી) બન્ને નળ એકી સાથે બગડે છે.

બાર વાગે ભાઈ બાર^૨ ગયા, દઈને ધરનાં બાર^૩;

બાર^૪ ચલે ધરમાં ગરી, વગાડ્યા ભાઈના બાર^૫.

ભાવાર્થ—બાર વાગે ઘરનાં કમાડ વાસી ભાઈ બહાર ગયા. પછવાડે-થી કોઈ હરામખોરે ઘરમાં પેસી ચોરી કરી, અને ભાઈના બાર વગાડી દીધા.

પાનું^૧ ફાટયું મેળનું,^૨ પાનું થયું તુકસાન;

પાનું^૩ ઢાર તો ચરી ગયું, મહનું^૪ પાનું જાણુ.

૧ ચોપડાનું પાનું. ૨ ના રૂપીઆનું, ૩ શેરીનું. ૪ મહની પાંદડી.

ભાવાર્થ—રોજમેળનું પાનું ફાટી જવાથી ના રૂપીઆનું તુકસાન થયું. મહનું પાનું ખુદ્દું રહેવાથી શેરીમાંનું ઢાર ચરી ગયું.

માન^૧ પૃથક્ક નકાર છે, સંયુક્તે સ્વમાન;^૩

માન^૪ સરે જેમ હંસ છે, જાલામા નૃપ માન.^૫

૧ નહિ. ૨ નહિ. ૩ આદરમાન. ૪ માનસરોવરને કહિ. ૫ રાજા માનસિંહ.

ભાવાર્થ—માન શબ્દને છુટો પાડતા મા અને ન એ બન્નેનો અર્થ નકાર થાય છે અને બન્નેને ભેગા કરે તો આદરમાન એવો અર્થ થાય છે. માન સરોવરને કહિ જેમ હંસ વખણાય છે, તેમ જાલાઓમાં રાજા માન-સિંહ વખણાય છે.

આ^૧ આખો પગને વિષે, ખેતર વાં ન ચલાય;

મજે^૨ ઔપધ વાં આશિય તો, શુદ્ધ વાં મેળવાય.^૪

૧ વાતો રોગ. ૨ જેટલું. ૩ અથવા. વાણ; હવા.

ભાવાર્થ—પગમાં વાતો રોગ થવાથી ખેતર જેટલું પણ ચલાતું નથી. હવે કાં તો સારી દવા મજે અગર કોઈનો સારો આશીર્વાદ મજે તો સારો વાણ મજે.

ધાતુ^૧ રાજા શરીરનો, ધાતુ^૨ વિષુ નહિ શબ્દ;

સમ ધાતુ^૩ છે પૃથ્વીમાં, ધા^૪ તુજ^૫ લેવા સદા;

૧ શુદ્ધ; વીર્ય. ૨ શબ્દનું મૂળ. ૩ સોનં રૂપું વગેરે. ૪ દોડ, ૫. તું

ભાવાર્થ—તમામ પ્રાણીઓના શરીરમાં ધાતુ એ રાજા છે. અને ધાતુ વગર કોઈ શબ્દ બનતો નથી, પૃથ્વીમાં માત્ર ધાતુ છે. તે લેવા તું જલદી દોડ.

૧ વળ કાઢ્યો લામે ખરો, દઈ પાંસળાએ વળ;

૩ ૪
મૂછે વળ દઈ વળ હવે, ટેકી પ્રતાપ પ્રબળ.

૧ કામ કર્યું; અણીને વખતે કામમાં આવ્યો. ૨ ખૂંચ મહેનત કરી.
૩ મૂછે વળ દઈ=બહાદુરી બતાવી. ૪ પાછો વળ.

ભાવાર્થ:—ભામાશાના આપદાદાએ પાંસળાએ વળ દઈ જે પૈસો
આપ્યો હતો તે પ્રતાપ રાણાને ખરે વખતે આપી તેનું કામ કાઢ્યું,
ગને કહ્યું કે હે ટેકીલા અને બળવાન પ્રતાપ ! તું બહાદુર પાછો વળ;
તારાબ કે મેવાડની ભૂમિ છોડીને જઈશ નહિ.

ત્રિભુવન દેવશી રાઘવાણી

ખી. આ. તા. સ્કૂલ નં. ૨. વઢવાણ સહેર.

શિક્ષકની યોગ્યતા

જે શિક્ષક બાળકોનું ધ્યાન સારી રીતે આકર્ષી શકે તે નથી, તે
શિક્ષકની યોગ્યતાને પામ્યો નથી એમ કહી શકાય.

બાળકોનું વિષય પરત્વે ધ્યાન ખેંચવા માટે, અને વિષયમાં રસ લેતા
કરવા માટે શિક્ષકની યોગ્યતા અગ્રસ્થાન લોગવે છે. પ્રભાવશાળી શિક્ષક
વર્ગમાં જાય છે કે તરતજ વિદ્યાર્થીઓના મનમાં શિક્ષક આવ્યા, એવો
ભાસ થાય છે. આજસ જતાંની સાથેજ વિદ્યાર્થીઓ રવરથ યઈ જાય છે.
પોતાની ગમે તેવી આંતરઘર્ષણોને મંદેલી લે છે અને એકાગ્રચિત્તથી
શિક્ષકને સાંભળવા ઇતેગર થાય છે. આ ઇતેગરી બાળકનું ધ્યાન ખેંચે છે,
અને વિષયમાં રસ લેતા કરવા માટે તેને તત્પર બનાવે છે. આવી રીતે
સ્વેચ્છાનુસાર ગ્રહણ કરેલું જ્ઞાન બાળક કદી જૂલતો નથી. મોટા મનુષ્યો
કરતાં બાળકનામાં તુલનાશક્તિ વધારે હોય છે. ગમે તેવો અજણ્યો શિક્ષક
વર્ગમાં જાય તેની સાથેજ વિદ્યાર્થીઓ શિક્ષકની તુલના કરી લે છે, એટલે
પ્રથમ દિવસેજ જે વિદ્યાર્થીઓના મગજ ઉપર શિક્ષકનો સારો પ્રભાવ પડે
તોજ તે બાળકને શિક્ષણમાં રસ લેતા કરી શકે અને કોઈપણ પ્રકારની બેઠકારી
બતાવતાં બાળકો અચકાય. વિદ્યાર્થીઓ ઉપર પ્રભાવ પાડવા માટે અને
તેમને વિષય પરત્વે આકર્ષવા માટે નીચેની ખીના ધ્યાનમાં લેવા જેની છે:—

શિક્ષકની ઉચ્ચ વિદ્યાર્થીઓની ઉચ્ચાર્થના પ્રમાણમાં વધુ હોવી જોઈએ. ઉચ્ચાર્થના પ્રમાણમાં શરીર ભરાવદાર હોવું જોઈએ, તેમજ કાઈપણ જાતની ખોડ વિનાનું હોવું જોઈએ. મુખાકૃતિ પણ લવ્ય જોઈએ, અને ચપળ નેત્ર જોઈએ. આવો સાધનરોપત્ર શિક્ષક ગમે તેવા વિદ્યાર્થીઓ ઉપર પોતાનો પ્રભાવ પાડી શકે છે. બાળકો ઉપર પ્રભાવ પાડવાની શક્તિ એ શિક્ષકનું પ્રથમ પ્રમાણપત્ર છે. ઉપર્યુક્ત કુદરતી સાધનો ઉપરાંત શિક્ષક તરીકેની યોગ્યતા મેળવવા માટે શિક્ષકે યોગ્ય પહેરવેશ રાખવો જોઈએ. શિક્ષકનો યોગ્ય પહેરવેશ ન હોય તો બાળકો ઉપર તેની સારી છાપ પડતી નથી માટે પહેરવેશ પણ શિક્ષકને યોગ્ય જોઈએ. યોગ્ય એટલે મોંઘો કે ખર્ચાળ નહિ, પણ સાદો, સ્વચ્છ અને શિક્ષકને જાજે તેવો હોવો જોઈએ. પહેરવેશ પણ શિક્ષકની યોગ્યતાનું ખીન્નું પ્રમાણપત્ર છે.

શિક્ષકનો અવાજ એ શિક્ષકની યોગ્યતાનું ત્રીજું પ્રમાણપત્ર છે. શિક્ષકનો અવાજ જો ક્લિષ્ટ કે ખોખરો હોય તો બાળકો ધ્યાન આપતાં નથી; માટે અવાજ પણ મધુરો, ગીરો અને આકર્ષક જોઈએ. વળી સમયાનુસાર અવાજમાં ફેરફાર કરવાની શિક્ષકનામાં શક્તિ જોઈએ. અવાજમાં પણ મિઠાશ તથા ભય અને પ્રેમની લાગણી જોઈએ. અવાજ બાળકોનાં મન હરવામાં સાધનરૂપ છે. કેટલાક શિક્ષકો વર્ગમાં સોડી લેઈ આમતેમ ફરવામાં, વિદ્યાર્થીઓને ગમે તેવી રીતે બોલાવવામાં, બાળકો સમક્ષ ક્લિષ્ટ ભાષા વાપરવામાં અને કાનપટ્ટી પકડવામાં પોતાને શિક્ષકની યોગ્યતાને પૂર્ણ દરજ્જે પહોંચ્યા હોય એમ માને છે. આવું વર્તન હોવા છતાંય “પરોપદેશે પાષિંદત્વં” કરવામાં અને બાળકના વિદ્યાતા તરીકે બહુશાં કુંકવામાં પાછી પાની કરતા નથી. શિક્ષકેએ યાદ રાખવું જોઈએ કે બાળક એ અનુકરણ કરનાર પ્રાણી છે. શિક્ષકની જેવી રીતભાત તે જુએ છે તેવીજ રીતભાત, તેવીજ ચેષ્ટાઓ અને તેવુંજ વર્તન તે અહણુ કરે છે અને તેવીજ જાતના સંસ્કાર તેના બંધાય છે; એટલે શિક્ષકે મનસા, વાચા અને કર્મણથી આદર્શ અને યોગ્ય રીતભાત રાખવી જોઈએ. યોગ્ય રીતભાત પણ શિક્ષકની યોગ્યતાનું ચોથું પ્રમાણપત્ર છે.

હવે શિક્ષકના જ્ઞાન વિષે વિચાર કરીએ. શિક્ષક જ્ઞાની હોય પરંતુ શીખવવાની શૈલીથી અજાત હોય, બાળકોને સમજાવવાની કે માર્ગદર્શક થવાની શક્તિ તેનામાં ન હોય તો તે જ્ઞાન શા કામનું? શિક્ષકની બધી યોગ્યતાનો મૂળ પાયો જ્ઞાન છે. શિક્ષક સારો જ્ઞાની હોવો જોઈએ. જ્ઞાન સાથે

સરકાર તરફથી તેમજ ભરૂચ ડિ. લો. બો. અને મ્યુનિસિપાલિટિ તરફથી કેટલુંક ખર્ચ મળે છે, તેમજ અન્યસરેલા તેમજ વ્યક્તિઓ તરફથી મદદ મળતી રહે છે.

આરોગ્યસંગ્રહસ્થાન તથા આરોગ્યને લગતી લાયબ્રેરી:—આરોગ્ય-સંગ્રહસ્થાનમાં ૧૧૬ મોડેલો, ૮૦ પે.સ્ટેરો, ૨૦ નમુનાઓ, ૨૭૩ ચાર્ટ્સ અને ૭૬૩ મેનિક્સલેન્ટર્ન રજાઇઝ તથા ટ્રાવેર્સીંગ એડિઝબીશન માટે મોડેલો, ચાર્ટ્સ વગેરેનો સેટ રાખવાનાં આવ્યાં છે. આરોગ્યને લગતી લાયબ્રેરીમાં ૭૦૪ ચોપડીઓ છે. મ્યુઝિઅમ હોલમાં એસોસિએશનના મેમ્બરો તથા વિદ્યાર્થીઓને વૅનુસ્લીને લગતી સિનેમા ફીલ્મો તથા મેનિક્સલેન્ટર્નની રજાઇઝો બતાવવામાં આવે છે. વરસ દરમિયાન લેડી ઇન્સ્પેક્ટ્રેસ ઓફ ફેક્ટરીઝ તથા લેડી સુપ્રિન્ટેન્ડ ઓફ આઇ. પી. મિશન સુરતે આરોગ્યસંગ્રહસ્થાનની સુલાકાત લઈ પોતાના ઉચ્ચ અભિપ્રાયોની નોંધ કરી છે. તેમજ આર. એસ. દલાલ લાઈફલાઈ, પીટીટ ગર્લ્સ સ્કૂલ તથા ગિલ્લાના વિદ્યાર્થીઓ, બાળાઓએ તથા બહાર પ્રગળે આ આરોગ્યસંગ્રહસ્થાનનો સારો લાભ લીધો હતો.

ભૌગોલિક પર્યટણ-શાહીબાગ

અમે તા. ૨-૯-૩૩ ના રોજે શનિવારે બપોરે ૪-૩૦ વાગતાં શાહીબાગ પહોંચ્યાં. અમારી દસ દસ સ્કૉલરોની ટુકડીઓ અનુક્રમે ગઈ હતી. તે દરેક ટુકડીને અમારા ભૂગોળના શિક્ષકે પ્લાન દોરવાનું કામ સોંપ્યું. કમિશનર સાહેબના બંગલાથી દરેક ટુકડી અનુક્રમે ૧૦૦-૧૦૦ ડગલાં આગળ વધી જે જગા નક્કી થાય તે જગાનો તેને પ્લાન દોરવાનો હતો. અમારી દસ ટુકડીઓ આખા શાહીબાગના વિસ્તારમાં દસ જગાએ વહેંચાઈ ગઈ, અને પોત પોતાનો પ્લાન દોરવાનું કામ શરૂ કરી દીધું. દરેકે સ્ટેચ્યુક; સ્પર, પેન્સિલ, માપવાનાં સાધનો વગેરે સાથે લઈ લીધાં હતાં. અમારી ટુકડીને લાગ એક પૂલનો પ્લાન દોરવાનો આવ્યો હતો. પ્લાન દોરતાં પહેલાં અમે અમારી સ્ટેચ્યુકમાં તેનું ચિત્ર પાડી લીધું. પછી અમે નીચે પ્રમાણે તેનું માપ લીધું.

કમિશનર સાહેબના બંગલાથી, અમે ૨૧૦૦ ફૂટ ઉત્તરમાં આવ્યા હતા. એ રસ્તો કેમ્પ તરફ જતો હતો. અમારા પૂલની ઉત્તર દક્ષિણ લંબાઈ ૪૦' હતી અને પૂર્વપશ્ચિમ પહોળાઈ ૨૦' હતી. નીચેનું તળાવ

૨૦' ઊંડુ હતું. એ પૂલની નીચે કચેલા ચણતર વચ્ચેની પહોળાઈ ૧૦' હતી. એવા નાનકડા પુલ ઉપરથી મોટી મોટી નદીઓના પુલનો ખ્યાલ અમને આવતો હતો.

એ પુલ ઉપર ઉભા રહી પશ્ચિમ દિશાએ નજર કરતાં એક મોટી ખીણ માલમ પડી. એ ખીણની ઉપરની પહોળાઈ ૯૦' હતી. મધ્યની પહોળાઈ ૮૦' હતી અને તળાવોની પહોળાઈ ૩૦' હતી. એ ખીણ ઉપરની જમીનની સપાટીથી તળાવોની સપાટી સુધી ૫૦' ઊંડી હતી. એ ખીણની પેલીમેર સાબરમતી નદી વેવામાં આવતી હતી. સાબરમતી નદી સુધી એ ખીણની લંબાઈ ૧૫૦' હતી. એ ખીણમાં એક પગરસો માલમ પડતો હતો. પૂલથી ૫૦' દૂર એ ખીણનું તળાવ ૬૬૫ ૧૫' માંકડું હતું. આગળ જતાં નદી પાસે તળાવોની પહોળાઈ ૨૦' હતી. સાબરમતી નદીનું વહેણ અમારા પુલને સમાંતર ઉત્તરથી દક્ષિણ વહેતું હતું અને આગળ જતાં તે વહેણ પશ્ચિમમાં વળ્યું હતું.

એ નદીની પહોળાઈ આસરે ૩૦૦ ફૂટ હતી. નદીની પેલી બાજુએ લગભગ ૫૦૦' પહોળું મેદાન હતું. તેમાં લીલું ધાસ ઉગેલું માલમ પડતું હતું. એ મેદાનમાં રેસવેના રસ્તા ઉપર આગમીના ડાંગ્રાની દાર જણાતી હતી. એ ડાંગ્રાની પેલી બાજુનો પૃથ્વીનો કેટલોક ભાગ પણ દષ્ટિમર્યાદામાં આવતો હતો. ત્યાં નાનાં મોટાં પુષ્કળ ઝાડો હતાં. ત્યાં આકાશ અને પૃથ્વી ક્ષિતિજમાં મળી ગયાં હોય એમ લાગતું હતું. ખીણની દક્ષિણે કેટલાંક ખેતરો હતાં અને ઉત્તરે ધાસચારાની જમીન હતી.

ઉપર દર્શાવ્યા મુજબ એકસ માપ લઈ ૨૦' = ૧" એ રહેલ લઈ તેનું માપચિત્ર (પ્લાન) એક મોટા કામળમાં પાડ્યું. જેનો નમુનો આ સાથે આપવામાં આવ્યો છે.

એ સિવાય નદીની પાસે ગઈ નિદાનનાં ભૂગોળને લગતા ઘણી બાબતો શીખવાની મળી હતી. પાણીના વહેણથી જમીનના જુદા જુદા આકારો બન્યા હતા. જમીનની અણી લાંબી ચર્ચ નદીના પાણીમાં ગઈ હતી. તેમ પાણીનો કેટલોક ભાગ જમીનમાં ગમેલો જણાતો હતો. કાંઈ જગ્યાએ પાણીને ભાગ ત્રણે બાજુએ જમીનથી ઘેરાયેલો જણાતો હતો. તેનાથી ઉતરું જમીનનો મોટો ભાગ ત્રણે બાજુએ પાણીથી વીરળાયેલો જણાતો. આ ઉપરથી મશિર, અખાન, ઉપસાગર, હીપકરુષ વગેરે ભૂગોળને

લોગતી વ્યાખ્યાઓનો ખ્યાલ સ્પષ્ટ થતો હતો. તેમજ ખેટ, સરોવર, તળાવ, ડુંગર, ધોધ, સંગમ, નદીનું મૂળ, ઝુળ, પાત્ર, સામુદ્ર્યની, સયોગીભૂમિ, હેલ્ડા, શિખર, પર્વત, વગેરેની લૌગિક વ્યાખ્યાઓનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ ત્યાં પ્રતેક્ષા આધારે ઉપરથી આવતો હતો.

પતથરો પાણીના ઘસારાથી ઘસાય છે એ બાબત ત્યાં શીખવાની મળતી હતી. ઘસારા ગએલા પતથરો ગોળમટોળ બની કિનારે પડી રહ્યા હતા. પાણીના ઘસારાથી મોટા મોટા પતથરો ટૂટી તેના બૂકા ઘર્ષ કાંકરીઓ બની તેમાંથી માટી તૈયાર થએલી બારીક નળરે જણાતી હતી.

સૂર્યના તાપથી નદીના પાણી કરતાં જમીન વધારે તપવાથી જમીન ઉપરની હવા ઉપર ચઢતી હતી, અને તેની જગાએ નદી ઉપરનો દડો પવન ધસી આવતો હતો. એ ઉપરથી સમુદ્રની લહેરો તથા પવન વાવાનું કારણ સમજાતું હતું. સૂર્યના તાપથી નદીના પાણીની ધીમે ધીમે વરાળ ધર્ષ ઉપર જતી હતી. ઉપર ગએલી વરાળનાં વાદળાં બંધાઈ તેમાંથી વરસાદ પડી તે પાણી જમીનમાં પચી ફરીથી એ નદીને મળતું, એ બાબત મગજમાં આપોઆપ સ્ફૂરતી આવતી હતી.

નદી વડે જમીનની સપાટીમાં બે રીતે ફેરફાર કરે છે. એક ઉપર કંઈ તેમ નદી પોતાની સાથે કાંકરા, કાંપ, રેતી વગેરે લઈ ગઈ નીચાંણમાં ફાંરે છે, અને આથી તેમના મુખ આગળ ત્રિકોણાકાર પ્રદેશો પડે છે. બીજું નદી તેના પાંચમા વહેણના બેસથી ખીણો અને ખાડા પોડી નાંખે છે. પૃથ્વીની સપાટી ઉપર પાણી અને હવા નિરંતર ફેરફાર કરે છે. એનો ઇતિહાસ તે જગા પુસ્તક ફરી આપતી હતી.

ત્યાંથી અમે અમારા બીજા મિત્રોના દોરેલાં માપચિત્રો લેવા આગળ ગયા. ગંગાઓનો, રસ્તાઓનો, બાંગળગીયાઓનો તેમજ વૅટરવક્સનો પહાન કેટલાક દોરતા હતા. સર્વે પેતપેતાનું કામ પુરું કરી પાછો ફર્યા.

વિલાપતમાં આ પ્રમાણે પ્રાયોગિક ભૂગોળ પ્રથમ શીખવામાં આવે છે. તેમાં બાળકોને પ્રથમ કુદરતમાં થતા ફેરફાર અને શાળાની આસપાસની સ્થિતિનું નિરીક્ષણનું કામ અને માપચિત્ર કાઢવાનું શીખવે છે. નદી, સમુદ્ર, સરોવર, ધોધ, ડુંગર, ગુફા, વગેરે લૌગિક સ્થળો આગળ ત્યાંના શિક્ષકો બાળકોને લઈ જાય છે. તે દેખાવાનું નિરીક્ષણ કરાવે છે અને તેનાં માપચિત્રો પસાવે છે. આપણે ત્યાંના પ્રથમ વર્ગમાં દિશા અને વ્યાખ્યા ગોખાણીને ભૂગોળ શીખવવામાં આવે છે.

આપણે આપણા બાળકોને તમાવ કે નહીં આગળ લઈ જઈ ત્યજી દેવા અને પાણીના કિનારા આગળ બેસવા અનેક આકારો ઉપરથી જૂગોળની વ્યાખ્યા શીખવીશું તો તેની છાપ બાળકોના મગજમાં સચોટ પડશે તેજ પ્રમાણે નિશાળ અને તેના ઓરડાનું માપ લઈ તેનું માપચિત્ર પ્રથમ દોરતાં શીખવીશું તો ગામના, તાલુકાના કે જિલ્લાના નકશાઓનો ખ્યાલ તેમના મગજમાં સ્પષ્ટ થશે, અને એવી રીતે આપેલા જૂગોળના પાંચ દંમેશાં ફળદાયી નીવડશે.

પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કોલેજ. સ્કોલર ગોવિંદજી ભાણુભાઈ ચાંપાનેરી

બહેરખબર

રાવસાહેબ માધવલાલ હરીલાલ સ્મારક ફંડની કોઈ નક્કી કરેલા વિષય ઉપર સૌથી મરસ પાઠ આપવા માટે પંચમહાલ જિલ્લો, પંચમહાલ એજન્સિસ, રેવાકાંઠા, મહીકાંઠા અને પાલણપુર એજન્સિસની કોઈ સ્ત્રીશિક્ષકને સ્મારક ઇનામ તરીકે રૂ. ૩૦) એક ત્રીસનાં ઇનામનાં પુસ્તકો અથવા સાહિત્યો આપવાની ધી શુભસત્તા વર્નાકુલર સોસાયટીએ જોઈવણુ કરી છે. પરીક્ષા તા. ૧૧-૧૨-૩૩ ને સોમવારના રોજ અમદાવાદની ધી મહાલક્ષ્મી ટ્રેનિંગ કોલેજની પ્રેક્ટિસિંગ સ્કૂલમાં સદરહુ કોલેજનાં લેડી સુપરીન્ટેન્ડન્ટ અને પ્રેમચંદ રાવચંદ ટ્રેનિંગ કોલેજના હેડમાસ્ટર સાહેબ લેશે. પાઠનો વિષય અને વર્ગનું નામ એક કલાક અગાઉ જાણાવવામાં આવશે. સઘળી અરજીઓ તા. ૫-૧૨-૧૯૩૩ સુધીમાં પોતાનાં ઉપરી અધિકારી મારફત મહાલક્ષ્મી ટ્રેનિંગ કોલેજનાં લેડી સુપરીન્ટેન્ડન્ટ સાહેબ તરફ ઉમેદવારે મોકલવી. પાંચ વરસ ઉપરની અને પંદર વરસ અંદરની નોકરીવાળાં સ્ત્રીશિક્ષકો આ ઇનામ માટે હરિદ્રાર્હ કરી શકશે.

મહાલક્ષ્મી ટ્રેનિંગ કોલેજ }
ફોર વીમેન. }
અમદાવાદ તા. ૬-૬-૨૩ }

મિસ બેપ્તિસ્ટા

લેડી સુપરીન્ટેન્ડન્ટ

મુખ્ય ઇલાકાની ઉર્દૂ શાળાઓ માટે મંજૂર થયેલાં પુસ્તકોની યાદી

ક્રમ	પુસ્તકોનું નામ.	અંધકર્તાનું નામ.	પ્રગટકર્તા કે છુકસે- વારનું નામ.	કિંમત રૂ. આ. પા.	શા માટે મંજૂરી આપ- વામાં આવી છે.	રિમ
૧	કનના ઉર્દૂ કોર્સ - હિરસા - એ-અવ્વાલ, - ૧૯૩૨	મોલવી શ્રીરાજુદીન એન્ડ સન્સ, લાહોર.	મોલવી શ્રીરાજુદીન એન્ડ સન્સ, લાહોર.	૦-૪-૦	છોકરીઓની ઉર્દૂ પ્રાથમિક સ્કોમાં ધોરણ ૧ લા માટે પાઠ્યપુસ્તક તરીકે.	
૨	" " ફવુમ	"	"	૦-૭-૦	૨ " "	
૩	" " સેવુમ	"	"	૦-૮-૦	૩ " "	
૪	" " ચહરેમ	"	"	૦-૯-૦	૪ " "	
૫	" " પંજુમ	"	"	૦-૧૦-૦	૫ " "	
૬	" " શશુમ	"	"	૦-૧૨-૦	૬ " "	
૭	" " હશુમ	"	"	૦-૧૦-૦	છોકરીઓની ઉર્દૂ પ્રાથમિક સ્કોમાં ધનમાં અને લાય- બેરી માટે અને સ્ત્રીઓ માટેના જુનિયર પહેલા વર્ષના ક્લાસમાં પાઠ્ય- પુસ્તક તરીકે.	
૮	" " હશુમ	"	"	૦-૧૩-૦	ઉર્દૂ પ્રાથમિક સ્કોમાં અને ટ્રેનિંગ ઇન્સ્ટીટ્યુશનોમાં ઇ- નોમ અને લાયબેરી માટે.	
૯	હે'યુક ઓફ રોષિય ભાગ ૧ " " હશુમ	શહેરી કમરુદીન, હેઝકાકર કાશિગમાસતર, શ્રી રજુ શીર હાઇસ્કૂલ, બરમુ.	આનંદ એન્ડ સન્સ, મોરીગેટની અંદર, લાહોર.	૦-૪-૦		
૧૦	" " રે	"	"	૦-૪-૦	"	
૧૧	" " રે	"	"	૦-૮-૦	"	

૧૨	સાધન-૨૬ દિગ્ગમે, ભાગ ૧	જાલા દીવતશમ મર્યાદા, કાકર ગોદેસર ૧૧ એ. વી. ગ્રન્થ, ગ્રોરીગેટની કોલેન્ડર, ગુજરાતી.	આનંદ એન્ડ ગ્રોરીગેટની	૦-૧૧-૦	૨૬૬ ઉર્દુ ઇસ્વીટયુગનોમાં
૧૩	"	"	"	૦-૧૦-૦	પ્રનામ અને લાયજેરી માટે.
૧૪	"	"	"	૦-૧૩-૦	"
૧૫	ગુલસ્ત એ મુનાવરતે ઉર્દુ	ભાષીક અબ્દુરહેમાન સાહેબ, એમ. એ. ગ્રોદેસર અલ્લેના-એ શરીશ અગ્રિય ૨૮૮ કોલેન્ડર, ગોલેર કોલેના મહમ્મદ બંદીશરીન અનસારી	લેખક	૦-૫-૦	૨૬૬ પ્રાયમિક રફલોમાં પ્રનામ અને લાયજેરી માટે.
૧૬	અદ્વતનુષ ખયાલ, પહેલી આગતિ, ૧૩૫૧ દીગરી	"	અંબુમન-એ-હિમાયત	૦-૪-૦	૨૬૬ ઉર્દુ ઇસ્વીટયુગનોમાં પ્રનામ અને લાયજેરી માટે.
૧૭	દિનમાત્ર પદલા રિસાલા ૧૯૩૨ ની ૩૫ થી આગતિ	"	એ-ઇસ્લામ, લાહોર.	૦-૧-૬	મહત્ત્વમાં અને ઉર્દુ પ્રાયમિક રફલોમાં મુસલમાન વિદ્યાર્થી માટે પ્રનામ અને લાયજેરી માટે.
૧૮	ઇસરા " " ૨૦ "	"	"	૦-૨-૬	"
૧૯	તીસરા " " ૨૪ "	"	"	૦-૩-૦	"
૨૦	મુલુ-એ-ઇસ્લામ, દિરસા-એ અવલ, ૧૯૩૦ ની બીજી આગતિ	"	"	૦-૧-૬	૨૬૬ પ્રાયમિક રફલોમાં પ્રનામ અને લાયજેરી માટે.
૨૧	" " ફુલુમ, ૧૯૩૦ ની પહેલી આગતિ	"	"	૦-૧-૫	"
૨૨	" " મુલુમ, ૧૯૩૦ ની પહેલી આગતિ	"	"	૦-૧-૫	"

૨૩	" " " ૧૯૨૯ ની પહેલી આવૃત્તિ	મહમ્મદ યશીદદીન	ગોલુમન-એ-સીમાયત	૦-૧-૧૦	"
૨૪	અખવાકિ મુકમ્મદી, હિસ્સા-એ-અખવાકિ વા ફુલુમ, ૧૯૩૦ ની બીજી આવૃત્તિ	અનસારી	"	આગ ૧ લાના ૦-૨-૧	"
૨૫	અલ અમીન, ૧૯૩૧ ની બીજી આવૃત્તિ	"	"	આગ ૨ જાના ૦-૨-૧૦	"
૨૬	અલીન મબિતિદાર્ કાયદા, ૧૯૨૯ ની પહેલી આવૃત્તિ	કરી અબ્બામહસેધના	લાલા સુલતાનસાદ એન્ડ કંપની પ્રિન્ટર્સ, બંદનીચોક, દિલ્હી	૦-૪-૪	બાળવર્ગ માટે પાઠ્યપુસ્તક તરીકે.
૨૭	અલીન કા ફસરી કિતાબ, ૧૯૩૧ ની પહેલી આવૃત્તિ	"	"	૦-૧-૧-૦	યોરણુ ૨ જા માટે વધારાના લાચન તરીકે.
૨૮	" તીમરી "	"	"	૦-૬-૦	" ૩ જા "
૨૯	" ચોથી "	"	"	૦-૬-૦	" ૪ થા "
૩૦	અખવત્રે અદલ, હિસ્સા-એ-અખવત્રે, ૧૯૩૨ ની પાંચમી આવૃત્તિ	મીરજા મહમ્મદ ગૈયદ પબ્લિશિંગ વર્કસ સાહિબ અને શેખ મહમ્મદ અકશમ મહેબ. લાહોર.	"	૦-૧૦-૦	દરેક ઇન્સ્ટીટ્યુશનોમાં પ્રનામ અને લાયબ્રેરી માટે અને ગ્રામ્યમિકમ્લોના થો. ૪ થા અને પુસ્તક તેમજ સ્ત્રી-ઓની ફેરિંગ ઇન્સ્ટીટ્યુશનોના પહેલા વર્ષ માટે પાઠ્યપુસ્તક તરીકે.
૩૧	" ફુલુમ "	"	"	૦-૧૧-૨	અને થો. ૫ માં અને " " બીજા વર્ષ માટે. " "

૩૨	"	સેવક	"	"	૦—૬—૧૦	માધ્યમિક સ્કૂલોમાં ધો. ૬ માટે.	"	અને
૩૩	"	અદરમ	"	"	૦—૧૨—૦	દરેક ઉર્દુ ઇન્સ્ટીટ્યુશનોમાં	"	
૩૪	"	આદરીનીશ, પહેલી આયતિ	"	આગદૈશ દમીદ નોઆમની.	૦—૧૦—૦	ઇનામ અને લાયજેરી માટે.	"	
૩૫	"	અન્વેષક	"	અન્વેષક કાદીર અબ્દુલ હિસ્સા-એ-અબ્બલ, ૧૯૩૨ ની બીજી આયતિ	૦—૧—૬	આજનર્ગમાં પાઠ્યપુસ્તકે તરીકે.	"	
૩૬	"	ફરુકમ	"	"	૦—૧—૦	પ્રાથમિક સ્કૂલોમાં ઇનામ અને લાયજેરી માટે.	"	
૩૭	"	મુશીફલ આકવામ, આકટાબર ૧૯૨૬	"	કરીમહમદસુઇન સાહેબ	૦—૩—૬	ઉર્દુ માધ્યમિક સ્કૂલોમાં અને દ્રેનિંગ ઇન્સ્ટીટ્યુશનોમાં ઇનામ અને લાયજેરી માટે.	"	
૩૮	"	સીરતે નમની, નોવમ્બર ૧૯૨૬	"	દામલી-એ-નાઓમની	૬—૦—૦	"	"	
૪૦	"	પહેલી આયતિ	"	"	૬—૦—૦	"	"	
૪૧	"	"	"	"	૬—૦—૦	"	"	
૪૨	"	"	"	"	૩—૮—૦	"	"	
૪૩	"	પ્રવક્ષ-એ-નોશોદીન, પહેલી આયતિ	"	સુઇનદીન નાઝવી	૪—૦—૦	દારેલ મુસન્નીરીન, આગદૈશ.	"	
૪૪	"	મુદાન્દીન ફિરસા-એ-અબ્બલ	"	"	૧—૮—૦	"	"	
૪૫	"	અબુલ ઉમમ	"	કાત્રી અદમદમીયાં અબતાર	૧—૮—૦	"	"	

૪૫) ગેરો	"	સુત્રકેદીન નાડની	"	૧-૦-૦	"
૪૬) લારીએ ફિકે હાયામ	"	અન્દુમ અલામ નાડની	"	૪-૦-૦	"
૪૭) તમો હે છામ	"	અન્દુમ મીદ	"	૧-૮-૦	"
૪૮) અરળો હિદ કે તઅરબુકાત	"	સેમદ સુયેમાન નાડની	હિદુતની એકેમી, અન્દાબાદ	૪-૦-૦	"
૪૯) દિદા યાએરી, પહેલી આયતિ	"	આઝમ કચી	"	૨-૦-૦	"
૫૦) સંભરમ	"	મીલાલા રી	અલુમન-એ તરફી-એ ઉર્ફુ, ગીર ગાબાદ	૪-૦-૦	"
૫૧) દલિદ	"	મુસ્તક ચાદમદ	"	૧-૬-૦	"
૫૨) આળે બકા	"	ખામ અન્દુગઉકે, 'ધરાગત'	" કુતમદન, અહમદ, નામીસેસ, લખનો	૨-૦-૦	"
૫૩) કુલી કિરમા-એ-અવ્યાન, ગોલી આગતિ	"	મદગત ઇનાપતુન્નાકદારલ દસાઅત, લાદોગ પાન	"	૧-૦-૦	"
૫૪) " ફવ્યમ, રીઝઆગતિ	"	"	"	૧-૦-૦	"
૫૫) દારે આકબરી, પહેલી આયતિ	"	મદમદગેન આમન	મુરીદ-એ અઆમતેમ, લાદોર	૫-૦-૦	"
૫૬) નેગે બિયાલ	"	અનીન મીગ	"	૦-૭-૦	"
૫૭) બિયાલાતે અઝીઝ	"	મીગ કદહતુન્નામેય	અમાના સેમ, કલપુર ચેરયાસેમ, દિલ્હી	૧-૦-૦	"
૫૮) અઝીઝિ ફરહત મોનુમ ૧	"	"	"	૨-૬-૦	ઉર્ફુ માધ્યમિક મંદો અને દ્રેનિંગ ઇન્સ્ટીટ્યુશનોના ઇનામ અંતે લાયજેરી માટે
૫૯) " " ૨	"	"	"	૨-૬-૦	"
૬૦) " " ૩	"	"	આઝમદીગ સેસ, હિદાબાદ	૨-૮-૦	"

કે. ૧. ભાભાદીએ ફલસમ્રા	મીર હિમનંદન	મકતબા-એ-ધ્યાલી- મીઆ, રોશનદા, હુદાબાદ, (રૂકન)	૧-૦-૦	"
ફરહિદવાનમી મુઆયરતી હાલાત	અબ્દુલ્લાહ યુસુફઅલીઈ	રિયન પ્રેસ, અહલા- હુબાદ.	૧-૪-૦	"
ફરહારીએ અહલીયાતે દરિયા	સુયદ સબ્બનહસેન	ગલ્બતે-તરખી-એ ઉદ્દુ- ઓરગાબાદ.	૪-૮-૦	"

પુના, તા. ૧૪ મી જુલાઈ, ૧૯૩૩.

(સહી) એ. એમ. ખાન

સેક્રટરી, ઉર્દુ સ્કૂલલુક કમિટી, પુના.

સંતે ૧૯૩૩-૩૪ ની સાલનું એન. પી. વકીલ શિષ્યવૃત્તિની પરિક્ષાનું પરિણામ

ક્રમાંક	નામ	ઉંમર	કઈ શાળામાં ભણે છે	આસિક્ષ શિષ્યવૃત્તિની ક્રમ રકમ રૂ.
૧	પીરા એન. શ્રાફ "એ" વર્ગ	૧૩	સંસ્કારી ગલ્સ હાઇસ્કૂલ અમદાવાદ	૪
૨	ખાલી "કે" વર્ગ			૫
૩	ધન જહાંગીર મોખેદજી "ડે" વર્ગ	૧૫	સદર	૬
૪	પ્રિન્ક વ્યાર. જોઈ	૧૬	ઉમરસદર	૭

મુનિસિપલ ઓફિસ,

અમદાવાદ તા. ૩૧-૮-૩૩

સહી: મણીલાલ ચવરભાઈ ઉપપ્રમુખ

અમદાવાદ મ્યુનિસિપાલિટી

ધનામપત્રક

લગુચ જિલ્લો

દીવી	લગત ગિરધર કાળીદાસે	૩-૦-૦	વીરમભાદમાં ધડનો લોટ ૧ મણુ આપ્યો.
	પા. નાગજી મીરાએ	૧-૦-૦	" ખાડ આપી.
	મિ. મોહન છીતાલાખએ	૨-૦-૦	" તેલ તથા ગોળ આપ્યો.
	મિ. મોગર લગવાને	૨-૦-૦	" માખુચોખા તથા " મોરમ આપી.
	આધ લક્ષ્મી	૨-૦-૦	" ચોખા તથા લોટ આપ્યો.
લગુચ	મિ. વસંતલાલ શેઠ માહેળ તરફથી	૭-૧૧-૬	મિશન સ્કૂલ નં. ૨ માં પુસ્તકો તથા સ્કેટો ધના- મમાં વહેંચી.
	"	...	ગરીબ વિદ્યાર્થીઓને ખ- મીચ મીચવવા માટે ખાદીના પાચ તાકા લેટ આપ્યા.
માંડવાખૂ- જર્ગ	ચાહ સ્વરૂપચંદ પાનાચંદ તથા મિ. રાયજીભાઈ ઉકાખાઈ તથા ધાત્રી ચીમન નાગજી લાખએ મળી	૩-૦-૦	સાકર વહેંચી.
કેરવાડા	મિ. લક્ષુ બાપુએ	૬-૦-૦	કન્યાશાળાની પરમમાં આપ્યા.
	મિ. મનોર દુલવે	૩-૦-૦	"
	મિ. મવમચંદ સુનીલાલે	૩-૦-૦	"
	મે. દોશરમાહેળના પાટવી કુમારશ્રી માનસિંહજી માહેળે	૧૮-૦-૦	કન્યાશાળામાં રમતગમત- નો મેળાવડો કરવાથી શેકડ ધનામ વહેંચ્યું.
	મે. કારભારી માહેળ માધવ સિંહજી ખુમાનસિંહજી તરફથી	૨૪-૦-૦	મુખ્ય સ્કૂલમાં બારમાસ મુધી પરખ બેમાડી.
અંદાડા	ગડખોલના પા. જગન કેશુર	૩૦-૦-૦	મુખ્ય સ્કૂલ તથા કન્યા- શાળા જમાડી.
ઓરા	ગજ બાધરમંગ દુલાળાવાએ	૨૫-૦-૦	ફૂલ જમાડી.
હાસોટ	અંકવેશ્વરના મે. મામલનદાર માહેળ તરફથી	૫-૦-૦	છેત્રીશ કન્યાકલામ ખો- લતી વખતે મિદાઈ વહેંચી.
	ડા. બાપુભાઈ પી. શેઠ	૩-૦-૦	બાળાઓને પુસ્તકો વહેંચ્યાં.
આસરમા	દુકાનદાર હરકીશન નાયુભાઈએ	૧૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.

નવાળસાહેબે	૧૫—૦—૦	૪૮ વાસણો રૂઢલના કુંડમાં આપ્યા.
ખાનસાહેબે	૫—૦—૦	૧૦
શેઠ દોલતરામ દલસુખરામ	૩—૦—૦	
શેઠ ચંદરલાલ તાપીદાસ	૩—૦—૦	
શેઠ નગીનલાલ દીપચંદ	૨—૦—૦	
કુખ્યાલાલ પ્રાણલાલ દેસાઈ	૨—૦—૦	
દિનમતસિંહ છત્રસિંહ રાણા	૨—૦—૦	
આપુસાહેબ દીપસંગલ રાણા	૨—૦—૦	
અમરદાસ વેરીલાઈ	૨—૦—૦	
લાલચંદ કાળીદાસ	૧—૦—૦	
જીઆચ દાજીઆવા	૧—૦—૦	
પુરુષોત્તમ નરસિંહભાઈ પટેલ	૧—૦—૦	
રાહ ધનજીભાઈ	૧—૦—૦	
બાજીખાનજી અકત્યારખાન	૧—૦—૦	
અગમદાસ ગોકળદાસ પટેલ	૧—૦—૦	
અવેરભાઈ ધૃશ્વરભાઈ પટેલ	૧—૦—૦	
હીરાભાઈ બહેચરભાઈ પટેલ	૧—૦—૦	
જેઠાભાઈ ગોરધન	૧—૦—૦	
અનનલાલ કુલચંદ	૧—૦—૦	
ડા. લક્ષુભાઈ નગીનલાલ	૧—૦—૦	
માણેકલાલ ગુલાબરાય દેસાઈ	૧—૦—૦	
ગોતીલાલ ગીરધરલાલ	૧—૦—૦	
વેદ જગન્નાથ લક્ષુભાઈ	૧—૦—૦	
વેદ પુરુષોત્તમ ખુસાલભાઈ	૧—૦—૦	
કાળીદાસ ઝલાભાઈ	૧—૦—૦	
મોતી વમળચંદ ગુચચંદ	૧—૦—૦	
સોમચંદ જગજીવાન રાહ	૧—૦—૦	
નગીનલાલ વગળચંદ તલાટી	૧—૦—૦	
અંબાલાલ કાળીદાસ કંદોઈ	૦—૮—૦	
કરકના રાજ કલાણુમંગ	૨૦—૮—૦	આજકાલે પિતળના પ્યાલા તથા મિલકત વહેંચી,
કુરુસંજે		વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
પા. પરભુભાઈ કાલકાએ	૧૭—૧૨—૦	
પા. રાહજી હરિભાઈએ	૧૫—૮—૦	
ખાલપા પંચાતના પટેલ	૧૨—૦—૦	સાચરૂઢ નં. ૩ના વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
કાનજીભાઈ ધનજીભાઈએ		
અમરેશ્વરના રાજ હમીરસિંહ	૬—૮—૦	આજાએને પિતળના પ્યાલા તથા મિલકત વહેંચી,
હજી લક્ષ્મણસિંહજી રાણાએ	૧—૦—૦	
કલાતીના પા. વસામભાઈ	૬૦—૦—૦	આજાએને જર્મનસિંધુ રૂનાં ટાટ તથા પતરાં વહેંચ્યાં.
અવેરભાઈએ		

શીંગામ	પાટાદના કોટર દાદાભાવા મરખડસિંહ તરફથી	૯-૦-૦	આળાઓને ધ્યાલા તથા પતામાં વહેંચ્યાં.
નાંદીડા	પીપળીઆના પા. હાથીલાઈ હારલાઈએ	૨-૦-૦	સ્કૂલમાં પતામાં વહેંચ્યાં.
	આઈ ચંચળ પા. કરશન હીરાની વિધવાએ	૩-૮-૦	પિત્તળના ધ્યાલા વહેંચ્યાં.
	તવરાના પરમાર ખૂમાનમંગ લાઈજીએ	૨૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
ઉમેર	મિ. અમરદાસ નારણભૂઈ પટેલ	૮-૮-૦	પિત્તળના ધ્યાલા વહેંચ્યાં.
	મિ. અવેરસાઈ નાથાલાઈ પટેલ	૩૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
	મિ. ગીરધરલાઈ કાળીદાસ પટેલ	૩૦-૦-૦	"
	મિ. નાથાલાઈ વિહારીલાઈ પટેલ	૩૦-૦-૦	"
દીવ્યનગર	કાપરાનાં પટલાણી બાઈ ગાદીએ	૪-૦-૦	કાપડ વહેંચ્યું.
કહાનવા	સ્કૂલ કમિટીના મેમ્બરોએ	૧૬-૭-૬	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
દીવી	મિ. ગીરધર કાળીદાસ પટેલ	૧-૦-૦	દાહિના રાંસ કંકમાં આપ્યો.
	દેવભાસ્તર મંગળજાઈ જેઠા- લાઈ પટેલ	૧૫-૦-૦	વડતાલ કલાસના વિદ્યા- ર્થીઓને જમાડયા.
	"	૧૬-૦-૦	"
પારખેત	પાટીદાર હોદાલાઈ કેસવ- લાઈએ	૧-૦-૦	આળસાયબેરીમાં આપ્યો.
વાગરા	પા. કૃષ્ણ ગોપાળ	૬-૦-૦	આર માસ મુધી નિશા- નમાં પરખ બેમાડી.
દેરાલ	પા. દુર્લભ રંગનાથ	૨-૦-૦	વીરમંદીર દવાખાનામાં દવા લાવ્યા તેના.
લખીગામ	પા. પ્રતાપસિંગ જેસંગ	...	ઉર્દુ સ્કૂલના વિદ્યાર્થી જમાડયા.
	ગામસોદા તરફથી	૧૨-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
	સ્કૂલ કમિટીના ચેરમેન મિ. જગમલ કરમને	૧૨-૦-૦	"
	મિ. માવડભાઈ કાળાલાઈએ	૨૪-૦-૦	"
હાંસોટ	મિ. વેણીલાલ મારોક્લાય દેસા- ઈએ પોતાની પુત્રીના સ્મરણથી	૧૬-૧૨-૦	ધડિયાળ કવર સાથે ભેટ આપ્યું.
		૨૧-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
		૧૭-૦-૦	"
		૨૦-૦-૦	કન્યાશાળા માટે આગ્રીલ નં. ૧૨ ભેટ આપી.

સારંગપુર	જિજ્ઞાસીના મિ. કરસન રામભંજી	૧૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
હીરા	રાજ હીરાચંદ નાગરદાસે પટેલ કરીલાલ કાળીદાસે	૨-૦-૦ ૨૦-૦-૦	મિદાર્ધ વહેંચી. મુખ્ય સ્કૂલ તથા મિશન સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
હાંસોટ	મિ. અમરજી રહેમાન અખ્યાસ બી. એ. તથા શેઠ હાજીમોહમદ ગુલામચાંદે	૧-૦-૦ ૧-૦-૦	ધારણ ૪ થાના વિદ્યાર્થી ગુલામરસુલ રહેમાનને ચાંદીનો મેડલ તથા રા. ૧) શેઠે આપ્યો.
રત્નાગ	પટેલ જ્ઞેશંગભાઈ કાલક- ભાઈએ	૧૨-૮-૦	કલાસના વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા તથા દરેકને એક પેસા પેન લાવવા સાર આપ્યો.

સુરત જિલ્લો

હાંતી	ગામલોડો તરફથી	...	સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
વેસુ	મુંબઈના શેઠ પેરતનજી ડોસા- ભાઈ મારકેરે	૫-૦-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
ચોયાંસી	એડન ખાતેની શેઠ એદલજી ફત્તરજી પટેલની પેટીના મેનેજર શેઠ રતનજી પેરત- નજી પટેલે આ સ્કૂલની ગુલાકાત કરી	...	હિંદુસ્તાનનો નકશો સ્કૂલ- ને ભેટ આપ્યો.
ધંધાની	મિ. દોલતરાય નીજાભાઈએ	૧-૦-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
રત્નાગમ	બાઈ અંબા તે. કંચણ દાજી- ભાઈની વિધવાના ફંડમાંથી અનાવીલ સમાજ તરફથી મિ. મણીલાલ ગલાભાઈ દેસાઈએ	૨૫-૦-૦	કન્યાશાળામાં અનાવીલ બાળાઓને ધનામ તરીકે આપ્યા.
	મિ. રામભાઈ જીવણજી દેસાઈએ	૧-૦-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
	મિ. જોવિંદજી ગલાભાઈ દેસાઈએ	૨-૦-૦	"
ભાણ	વકીલ ગલાભાઈ ભગવાન- દાસ મોદીનાં ધણીઆણી અ. સો. મહેન રહેમાણી	૭-૮-૦	ગરબા ગવડાવી કન્યા- શાળામાં પિતૃગના દાનજ વહેંચ્યા.

ચીખલી	મિ. રતનજી રથનાથજી દેમા- ધએ	૫-૦-૦	કન્યાશાળામાં ભરત તથા સીવલુ કામમા બેટ આપ્યા.
ખરસાડ	મિ. વમનજી મુલાખભાઈ દેમાધએ	૩-૦-૦	કન્યાશાળામાં મિહાઈ વહેચી.
	" "	૩-૦-૦	મુખ્ય સ્કૂલમાં મિહાઈ વહેચી
	મિ. દયાળજી ગમભા- દેમાધએ	૩-૦-૦	ગરીબ વિદ્યાર્થીઓ માટે પુસ્તકો લાવવા સાર આપ્યા.
મેર	મિ. કેશવભાઈ કાળિદામે	૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીને માફર વહેચી.
	" "	૧૦-૦-૦	સુરનની હોરિપટલની લોટ- રી ખરીદવા માટે તથા ક્રનામ મળે તે છોકરાના હિતાથે ધારરી.
વાઘડીપા	મિ. મુજોપમા તરૂધી તેમના મહંમ ધર્મપતિ બાઈ મણીના પુન્યાર્થે	૮-૦-૦	પરખમાં આપ્યા.
	ધાત્રી ડાલાભાઈ કન્યાલુ તરૂધી મહંમ નરુ દુલ્લ- ભના સ્મર્યાર્થે	૬-૮-૦	પરખ માટે વાસલો આપ્યા.
કીમ	મે. મામજતદાર માહેએ	૨-૦-૦	પતાસા વહેચ્યા.
ગોનવાડા	નિ. મંગીદામ મહેતાના મગા મિ. ધારગવગરે વીઝીટ કરી	૫-૦-૦	પતામાં વહેચ્યા.
આડાજધુ	મિ. જેટીમનદામ ધરજારામે પોતાની પુત્રીને નિગાળે જેસાડી તે પ્રમંગે	૮-૦-૦	કન્યાશાળામાં પતામાં વહેચ્યા.
ચીખલી	મિ. અતુરબાઈ ડાલાભાઈ અમીને	૫-૦-૦	"
	મિ. મગનવાડ લક્ષ્મીદામ કાયરથે	૧-૧૨-૦	"
	મિ. પગ્ગોત્તમ છીબાભાઈ અને હરગોવિંદદાસ નાગરજી સુદારે	૧-૧૨-૦	"
માણેકપોર	મે. હોરમમજી પેમ્તનજી કાસદ તરૂધી	૫-૦-૦	ગરીબ છોકરાને ગ્લેટ પેનો વહેચી તથા બાળ લાયબ્રેરી માટે આપ્યા.
	"	૫-૦-૦	
	નામલોકો તરૂધી	૨૫-૦-૦	"

ગોઠ	મિ. રામભાઈ દરખાલામાં	૧૧-૦-૦	મોટું ધડિયાળ ભેટ આપ્યું.
આમધર:	મેમ્બર શાહ નગીનચંદ પ્રેમચંદ	...	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
નીઝર	પથરાડીઆના ડાહ્યાભાઈ પ-રસોતમે	૭૦૧-૦-૦	પરખનું મકાન બાંધ્યું.
	પથરાણુના ગામલોકો તરફથી	૧૦-૦-૦	બાળ લાયબ્રેરીના પુસ્તકો લઈ આપ્યાં.
	કણ્ણાઈના ગામલોકો તરફથી	૫-૦-૦	બાળ લાયબ્રેરીના પુસ્તકો લઈ આપ્યાં.
	ગોડવાના દેશવભાઈ ભગવાન	૪-૦-૦	બાળ લાયબ્રેરીના પુસ્તકો લઈ આપ્યાં.
	બારડોલીના મહેરવાન આમ-લતદાર સાહેબ કૃષ્ણલાલ લક્ષ્મીભાઈ મહેતા	૫-૦-૦	રકાઉટને કપડાં પંટા વગેરે લેવા આપ્યાં.
	નસરવાનજી બીખાભાઈ મોટા તા. શે. બો. ના પ્રે. સાહેબ	૫-૦-૦	રકાઉટને મોજા લેવા આપ્યાં.
	પથરાડીઆના વડાલ પરણમે	૧૦-૦-૦	પરખ માટે પિત્તળનું બેડું લઈ આપ્યું.
	પથરાડીઆના કારા વસ્ત્રલ	૪-૬-૦	સોટા તથા પ્યાલા લઈ આપ્યાં.
	અનેના ડાહ્યાભાઈ છીતાભાઈ પોલિરાપટેલે	૫-૦-૦	રકાઉટના કપડાં લેવા આપ્યાં.
	પથરાડીઆના ગોડળભાઈ ભ-ગાભાઈ	૫-૦-૦	"
	સાલેડ નીઝરના કોળીપંચ	૫-૦-૦	"
	પથરાણુના દેવીબેન ખુશાલ	૨-૦-૦	સોટા તથા પ્યાલા લઈ આપ્યાં.
જરવાડા	કુંવરજી પેમાના માતૃશ્રીએ	૨-૦-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
	સ્વકમિટિના મેમ્બર ચુખા-ભાઈ છીખાભાઈ પટેલે	૨-૦-૦	"
	મિ. લક્ષ્મીભાઈ દુર્લભભાઈ નાયકે	૧-૮-૦	"
ઉટડી	મિ. રમણલાલ હોટુભાઈ દેસા-ઈએ પોતાના પિતાના પુણ્યાર્થે	૭-૮-૦	બાળાઓને ૨૪ વારનો તાકો સીવણ સાર આપ્યો.
તીચલ	હો. ધનંજય શીરજીભાઈ પટેલ તરફથી	૧૦-૦-૦	ચણા વહેંચવા સાર આપ્યાં.
	"	૭-૦-૦	લાયબ્રેરી માટે કબાટ સાર આપ્યાં.
	શ્રી નરસિંહ આત્મારાંમે	૮-૦-૦	દર સોમવારે ખીસ્કીટ વ-હેંચવા સાર આપ્યાં.

ત્રીય	સ્કૂલકમિટિના સભ્ય મિ. ભાણુભાઈ કાનજીએ મિ. રમણરાય એમ. તાતી- આએ પંડિત શિવકુમાર ગણેશદત્તે	૧-૨-૦	બાળપોથી વહેંચી.
		૨-૦-૦	સ્લેટા વહેંચી.
		૪-૮-૦	ચોપડીઓ તથા પેન પે- ન્સિલો વગેરે વહેંચી.
ટાન્ડ	મિ. છાટુભાઈ પરામજી દેશાઈએ	૮-૧૨-૦	પહેલા નમ્બર આવનાર દરેક વિદ્યાર્થીને ચોપ- ડીઓ આપી તથા ગરીબ વિદ્યાર્થીને પણ આપી.
સરાવ	મહેતાજી કશનજી ખંડુભાઈએ મિ. ડાહ્યાભાઈ લાલભાઈએ ગામલોડો તરફથી	૫-૧૫-૦	પાસ થએલી ૧૯ છોકરી- ઓને રંગીન ખાદીના કકડા વહેંચ્યા.
		૧-૦-૦	ચોથા ધોરણુમાં પાસે થએલાં ધનામ આપ્યું.
વરેલી	સ્કૂલકમિટિના મેમ્બર મિ. મહમદ મુસેજી પટેલે	૧-૦-૦	સાકર વહેંચી.
		૬-૦-૦	દરેક ધોરણુમાં પહેલે નં. પાસ થનાર વિદ્યાર્થીને શ. ૧ નું ધનામ વહેંચ્યું.
	ખડુધાનના શેઠ હાજીમહમદ મસૂદ શેઠવાળે	૧૩-૨-૦	ચો. ૧ લાથી ઘો. ૫ સુ- ધીમાં ગરીબ વિદ્યાર્થીને પુસ્તકો વહેંચ્યા.
અંચેલી	મિ. કુંવરજી લાણાએ	...	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
અડાજી	મિ. મગનલાલ ખડેચરલાલ રાવળ	૧-૦-૦	બાળાઓ માટે ગરબા સાફ પિત્તળની પાઇપો કરાવવા માટે આપ્યા.
	પટેલ લાલભાઈ ગીરધરભાઈએ	૦-૮-૦	"
	મિ. દરિભાઈ નાગજીભાઈએ	૧-૦-૦	"
	શાહ હીરાગંદ કેશરજીએ	૦-૮-૦	"
	મિ. પ્રભુજી કર નગેરામ વ્યાજે	૧-૦-૦	"
વેસુ	મુખર્મીના ગેટ પેસ્ટનજી ડાસા- ભાઈ મારકરે	૩૦-૦-૦	શાળાપયોગી પુસ્તકો વહેંચ્યા.
ઉમરા	સ્કૂલકમિટિના મેમ્બરો તથા ગામના સદગૃહસ્થોએ આકડા દોઝોપરેટીવ સોસાયટી તરફથી મળ્યા છે.	૨૫-૪-૦	૧૬ જોડી કેરો વિદ્યાર્થી- ઓને એસવા સાફ બેટ આપી.
	ગામના સદગૃહસ્થો તરફથી	૨૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
ડોરા	કલવાડાના દરજી ડાહ્યાભાઈ ફકીરભાઈ ટોપીવાલાએ	૧૮-૦-૦	મડિયાળ બેટ આપ્યું તથા વિદ્યાર્થીઓને મિ- ઠાઇ વહેંચી.

ખેરલાવ	શેઠ જ્યેષ્ઠ હિમેશ્વરે શેઠ અમરચંદ નરસંજીએ	૧૦—૦—૦ ૫—૦—૦	કાળાપરજના છોકરાઓને કપડાં વહેંચવામાં આ વ્યાં છે.
વેસુ	ધનામદાર સાહેબ મીર અબ્દુલ રહેમાન સાહેબે	૨—૦—૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
ઉમરસાદી	મિ. બાવાલાલ દુર્લભલાલ દેસાઈએ	૨૦—૦—૦	છોકરાઓને ચાલતી ચો પડીઓ તથા સ્લેટપે વહેંચ્યાં.
	રાખીવાળા મિ. રૂઘનાથજી બાવાલાલ દેસાઈએ	૨—૦—૦	મિદાઈ વહેંચી.
કલશાલુ	મિ. રૂઘનાથજી મોરારજી દેસાઈએ	૨૨—૦—૦	ધડિયાળ ભેટ આપ્યું.
		૨—૦—૦	મિદાઈ વહેંચી.
ઉમરસાદી	મિ. દયાળજી જુલાલાલ દેસાઈએ	૫૭—૦—૦	છોકરાઓ મોંઠે બાંકડાં નં. ૮ ભેટ આપ્યા.
ચંદેર	મિ. આત્માગુપ્ત નારણદાસ દેસાઈએ	...	બાળાઓને જમાડી.
કમાલછોડ	પટેલ લલજીલાલ નારણજીએ	૧૦—૦—૦	જુટવાડા કલાસના વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
વેસુ	શેઠ ધનજીલાલ માણેકજીએ	૨૦—૦—૦	નામદાર શહેનશાહની સા લગીરીના પ્રસંગે મિદાઈ વહેંચી.
ગણદેવી	ચંદલ ધનાઘના લોકે તરફથી	૨૫—૦—૦	સ્કૂલનું મહેન બંધાવી આપ્યું તથા વિદ્યાર્થી ઓને જમાડ્યા.
	જો. બો. મેમ્બર જુલાલાલ નારણલાલ પટેલ	૩—૦—૦	મિદાઈ વહેંચી.

રાજપીપળા સ્ટેટ

લાજસ	પા. રામદાસ દેસાઈલાલએ તેમના સ્વ. પિતાના સ્મરણર્થે પટેલ દેસાઈલાલ જેસંગલાલની મરણકીયા પ્રસંગે	૫૫—૦—૦ ૪૦—૦—૦	સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા. કન્યાશાળાની બાળાઓને જમાડી.
ઉમરલા	શાહ દેવજીલાલ મનજીલાલએ શેઠ દેવજી મનજીએ	૧૦—૦—૦ ૩૦—૦—૦	સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
સોડગામ	મહંતરામ રત્નદાસજી રજુડો- ડદાસજીએ	૨૭—૧૩—૬	તથા પુસ્તકો વહેંચ્યાં.
આમલેયા	દેસાઈ શંકરલાલ પ્રાગદાસે પેતાનાં સ્વ. માતૃથીની ઉત્તરકીયા વખતે	૨૦—૦—૦	સ્કૂલનાં વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.

૧૭૨૨	મોટા કરારના રાય બહેયર- ભાઈ નરસિંહભાઈએ	૧૫-૧૦-૦	ખાળાઓને જર્મનસીવ- રના ખાલા વહેંચ્યા.
મરવા	રાજપીપળાના ધાત્રી ત્રીજો- વન પુરખોત્તમ તરફથી	૮-૮-૦	ખાળાઓને જર્મનસીવ- રના જામ વહેંચ્યા.
	કારવણના પા. વિઠ્ઠલભાઈ નાથાભાઈએ	૬-૧૫-૦	,, પિત્તળના જામ વહેંચ્યા.
	બહાદરપુરના દેશાઈ શંકરભાઈ વિઠ્ઠલભાઈએ	૧૮-૦-૦	,, જર્મનસીવરના જામ વહેંચ્યા.
	દેશાઈ ભાઈલાલભાઈ કારી- ભાઈએ	૧૮-૦-૦	,, ,,
	દેશાઈ શંકરભાઈ વિઠ્ઠલભાઈ તથા દેશાઈ ભાઈલાલભાઈ કશીભાઈએ	૫-૦-૦	પરખમા આપ્યા.
ઝગડીયા	લીંબેટેના પટેલ ગંગીરસિંહ કાળાભાઈના સહગત દીકરી સુરખ્યાના પુત્રાથે	૩૦-૦-૦	ખાળાઓને મિઠાઈ તથા ચુતરાઈ નાના ડમાલ વહેંચ્યા.
ઓળી	મોહત્રાના પા. મંગળભાઈ નાથાભાઈએ	૧૭-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને ખાદીના રમાલ તથા સોનેરી સૂચનો નામની ચોપ- ડીઓ વહેંચી.
	,,	૧૨-૦-૦	ખાળાઓને જર્મનસીવ- રના ખાલા રકાખી તથા ભગવદગીતાની ચોપડી- ઓ વહેંચી.
લાજરસ.	બુવાના પટેલ લક્ષ્મીભાઈ બ- હેયરભાઈએ	૧૦-૮-૮	ખાળાઓને જર્મનસીવ- રના જામ વહેંચ્યા તથા લમ થએલી કન્યાને જર્મનનો પેચવાળો લોટો આપ્યો.
	કરારના રાય ત્રીજોવનભાઈ બહેયરભાઈએ	૧૭-૨-૬	ખાળાઓને જર્મનસીવ- રના ખાલા રકાખી નં. ૧૦૫ વહેંચ્યા તથા ૫૨- ણનાર કન્યાઓને રૂ. ૩૦ ની દેકને સાડી આપી.
રાણીપરા	પટેલ દેશાઈ પરમેત્તમ ના- રણદાસે	૧૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
	,,	૫-૭-૬	પરીક્ષા વખતે ચોપડીઓ વહેંચી.
પાણીયા	સીસોદરાના પટેલ ચેરભાઈ પ્ર- ભુદાસના દીકરાના લમ પ્રસંગે	૨૦-૦-૦	ખાળાઓને પિત્તળના ખાલા રકાખી વહેંચ્યા.

રાજપારડી	ઉધરાતદાર પટેલ પરસોત્તમ લવાનભાઈએ	૪૫-૦-૦	સ્કૂલ તથા કન્યાશાળાની ખાળાઓને જમાડી.
	શુનીલાલ દરસનદાસને ત્યાં એમની દીકરી ચંદનનું લગ્ન મહેમદાવાદના શા. ઓચ- વલાલ ભોગીલાલ સાથે થયેલું તે નિમિત્તે	૦-૬-૦	ખાળાઓને ચાલા વહેંચ્યા.
	" "	૫-૦-૦	મુખ્ય સ્કૂલ તથા કન્યા- શાળામાં ચાલા વહેંચ્યા.
ખાણેયા	પટેલ પુરુષોત્તમ લવાનભાઈએ દિસાઈ ચીમનલાલ ધરભાઈએ પોતાના નાનાભાઈ શુભરી મયેલા તે નિમિત્તે	૧૮-૧૨-૦	ખાળાઓને જમાડી.
ધારાલી	ગામશેઠાએ નિર્દોષી ભકતરાજ શ્રી લક્ષ્મી- દાસજીએ જન્માષ્ટમીના પા- રણી નિમિત્તે	૨૫-૦-૦	સ્કૂલ તથા કન્યાશાળાની ખાળાઓને જમાડી.
ધારાલી	પટેલ છીતાબાવા તાગજીબાવા તથા નદારસિદ્ધાબાવા ઉમે- દખાવા તથા રૂપસીંગબાવા લક્ષ્મણુ બાવાએ મળી	૩-૦-૦	સાકર વહેંચી.
ખાણેયા	પટેલ સંકરભાઈ કેશુરભાઈએ પોતાના દીકરાની વડુ શુભરી જન્મથી તે નિમિત્તે	૨૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને તથા બા- ળાઓને જમાડી.
	" "	૧૬-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
		૨૫-૦-૦	સ્કૂલના વિદ્યાર્થીને જમાડ્યા.

મહિકાંઠા એજન્સિ

અમરોદરા	શેઠ ડાહ્યાલાલ કેશરસીએ	૧૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
જાંદરા	બોદરા દલીપદ લીલાચંદ મંદિલના શાસ્ત્રી કેશવલાલ અમૃતલાલે મંદિલના ઠાકર કેશવલાલ સદાસીવે	૧૫-૦-૦ ૧૬-૦-૦ ૫-૦-૦	" પરખ માટે આપ્યા. "
	કુનેડીઆના ત્રવાડી બાપુલાલ નથુરામે	૩-૦-૦ ૫-૦-૦	પેતાસાં વહેંચ્યાં. પરખ માટે આપ્યા.
	" માંધી હાથીલાલ નાનચંદ અમદાવાદના મિ. ચમનલાલ લક્ષ્મણમે	૩-૦-૦ ૧-૪-૦ ૩-૦-૦	પેતાસાં વહેંચ્યાં. પરખમાં આપ્યા. પેતાસાં વહેંચ્યાં.

સીદાવાડા	હાકોર હિદેસિંગ વજ્રેસિદ્ધજી	૭-૦-૦	મિદાઈ વહેંચી.
	હાકોર નેસંગજી બેચરજી	૨-૦-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
	હાકોર ગોપાળજી કર્નેજીએ	૧-૦-૦	"
	વાળંદ શંકર રણજોડે	૧-૦-૦	"
	દહેગામના દાણીનાથભાઈ	૩-૪-૦	માસિક પ્રમાણે આપી
	ધેલાભાઈએ		ગોમાસું આવતાં મુધી
	કરખજીના મુવાડાના હાકોર	૧-૦-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
	ગજમસિંગ હુમરભાઈ તથા		
	મદાભાઈ રતનસિંગે		
દેદરા	તાલુકદાર દરબારથી તખ્તસિં	૧૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
	દજી મધાભાઈએ		
સીદાવાડા	ખા. બાલાભાઈ મળજીએ	૧૦-૦-૦	"
	ગામના મતાદાર હાકોર સાહે-	૧૫-૮-૦	"
	ગોએ		
	વાળંદ શંકર રણજોડે	૧૦-૦-૦	"
		૧-૪-૦	દૂધ પાતું.
	પટેલ દોલાભાઈ બેચરભાઈએ	૧૧-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
	મતાદાર હાકોર ગંગાભાઈ ધેલા-	૧૧-૦-૦	"
	ભાઈની વિધવાએન શ્રી શૂલ-		
	ખાએ		
રણામણી	મુચાર બીખાસાલ રાગચંદ	૩૫-૦-૦	"
	તથા મુચાર મુનીસાલે મળી		
સીદાવાડા	મુલ દમિદીના ચેખર પટેલ	૧૦-૦-૦	"
	આદરભાઈ દેસાઈભાઈએ		
	પટેલ દોલાભાઈ કીમેરભાઈએ	૧૦-૦-૦	"
ચેચાપુર	મહુમ ઘલાભાઈ દકમચંદ	૩૦-૦-૦	બાળાઓને કાપડ તથા
	તરકધી યા. દેવચાલ દય		મિદાઈ વહેંચી.
	રાદાએ		
પુનાદરા	મે. હાકોર સાહેબગી શિવ-	૨૪-૦-૦	અનેની રૂલ તથા કેરડીયા
	સિદ્ધજીએ		રૂલના વિદ્યાર્થીઓને
			જમાડયા તથા મિદાઈ
			વહેંચી.
		૧૧-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
સાન્યળ	મ. ડૉ. શ્રીકમલાલ અંબા-		કન્યાદાળી મરિ ભાડાનું
	લાલના પૂરવાર્યે તેમનાં		મકાન આપવામાં આવ્યું
	વિધવાભાઈ ગદ્દીએ તેમના	૬-૦-૦	તથા બાળાને કપડાંના
	દીકરા બચુબાલ શ્રીકમલાલ	૪-૦-૦	કપડા તથા પત્રાસાં
	મારફતે		વહેંચ્યાં.

અમદાવાદ જિલ્લો

હિરમાનાખાદ	પા. ત્રંબકદાસ બહેચરદાસે	૨-૮-૦	મિદાઇ તથા ચવાણું વહેંચ્યું
મગલજ	હિતરમંજના પા. ડાહ્યાભાઈ	૨-૦-૦	મિદાઇ વહેંચી.
	હાથીભાઈ એ		
	પીઝના પા. છોટાલાલ કાળી-	૨-૦-૦	"
	દાસ વગેરેએ		
	અસલાલીના પા. ભુલાભાઈ	૨-૦-૦	"
	મકનદાસે		
	વહેલાળના શા. કેશવલાલ પા-	૨-૦-૦	"
	નાચંદ તથા આંબલીઆરાના		
	શા. રણછોડલાલ હરગોવનદા-		
	સ તરફથી		
જેતલપુર	પા. નાથાભાઈ કેવળદાસે	૪૦-૦-૦	મુખ્ય રફૂલ તથા કન્યા-
			શાળાની આળાઓને
			જમાડી.
	આઈ અંબા ત્રવાડી શીવરામ	૪૦-૦-૦	"
	છગનલાલની વિધવાએ		
અડાલજ	પા. પ્રભુદાસ વીદાભાઈ એ	૪૫-૦-૦	કન્યાશાળાની આળાઓને
			જમાડી.
	હિતરમંજના પા. ડાહ્યાભાઈ	૪૫-૦-૦	જર્મન સિદ્ધરના રકાખી
	હાથીભાઈ એ		ખાલા આળાઓને વ-
		૨-૦-૦	હેંચ્યા તથા મિદાઇ વહેંચી
	પીઝના પા. છોટાલાલ કાળી-	૪૫-૦-૦	જર્મન સીદ્ધરના રકાખી
	દાસ તથા પા. ડાહ્યાભાઈ		ખાલા વહેંચ્યા તથા
	અંબાલાલ તથા મિ. ચતુ-		
	રભાઈ મયુરભાઈએ	૨-૦-૦	મિદાઇ વહેંચી.
	અસલાલીના પા. ભુલાભાઈ	૨૫-૦-૦	આળાઓને પિત્તળના રકા-
	મકનદાસ તરફથી		ખી ખાલા વહેંચ્યા તથા
	ગં. સ્વ. પહેન રૂપાળીઆએ	૨-૦-૦	મિદાઇ વહેંચી.
	વહેલાળના શા. કેશવલાલ પા-	૨-૦-૦	આળાઓને મિદાઇ વહેંચી.
	નાચંદ તથા આંબલીઆરાના		
	શા. રણછોડલાલ હરગોવને		
હાંસોલ	અચેરનાં આઇ નાથી પટેલ	૨૨-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યાં.
	ભલાભાઈ ગોપાળદાસની		
	વિધવાએ		
હીરાપુર	પા. છવાભાઈ ત્રીકમદાસે	૨-૦-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
	પા. સોમાભાઈ વિઠ્ઠલભાઈએ	૨-૦-૦	"
	શા. છોટાલાલ સુરચંદ	૨-૦-૦	"
	શા. શકરચંદ મળચંદ	૨-૦-૦	"

શા. કેશવલાલ બ્રહ્મરદાસે	૩૦—૦—૦	રફલની વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
પા. બહેચર મથુર બાપુજીએ	૨—૦—૦	દૂધ પાસું.
બાકરાલના પા. ધનુરભાઈ લુલાભાઈએ	૩૦—૦—૦	રફલોના વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા તથા
ગામડીના પા. ઉમેદલાલ જ ગનભાઈએ	૨—૦—૦	પતામા વહેંચ્યાં.
	૨—૦—૦	પતાસા વહેંચ્યા તથા
અગાલજ	૧—૮—૦	કંડમા આપ્યાં.
પરદોલ	૪૫—૦—૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
કુબડચલ	૩૦—૦—૦	રફલોના વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
	૩—૦—૦	મુખ્ય રફલ તથા કન્યા-શાળામાં ચોપડીઓ તથા રફેટો લાવવા સાડે રોકડા આપ્યાં.
ઓગાણુ	૨—૦—૦	સાકર વહેંચી.
	૨—૦—૦	બાળાઓને કકડા વહેંચ્યાં.
	૩—૦—૦	ધનામ કંડમાં આપ્યાં.
મણીપુર	૧૦—૦—૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
રેચલ	૮—૦—૦	પિત્તળના પ્યાલા વિદ્યાર્થીઓને વહેંચ્યાં.
ધડી	૫૧—૦—૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
તગડી	૫૧—૦—૦	રફલો તથા ધરમા છવાએ
નરોડા	૧—૪—૦	મિ. દરમનદાસ વંદનવાદાએ
	૧૦—૦—૦	મિ. દેવદાસે કર જંગરામે
	૩—૮—૦	મિસ્ત્રી મંગળદામ જેઠાભાઈએ
જેતલપુર	૪૦—૦—૦	પા. પુરગોતમ જગનલાલ ભારત.
ધનવાડા	૧૦—૦—૦	મિ. મોહનભાઈ જેઠંગભાઈએ
	૧—૦—૦	મિ. લીલાધર રાજગમ દવેએ
	૨—૦—૦	ગામલોકો નરફી
	૩—૮—૦	મિ. મગન નારણભાઈ દેસે

નાદિગ	રક્ત કમિટીના મેમ્બર પા. ...	ખ્યાલા તથા પતાસા વહેંચ્યાં.
ખરદટી	સોમાલાઈ દાહલાઈને ત્યાં અમીન સારાલાઈ જવાલાઈની જન આવેલી તે પ્રસંગે ગામના તાલુકદાર તથા ગૃહસ્થો તરફથી (મિ. જડુભા જીજીલાઈ તાલુકદાર તથા મિ. જગજીવનદાસ દુર્લભદાસ મહેતાએ)	... વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
કેર	પટેલ અમયા મોરાર વરમોરાએ	૧૧-૪-૦
પુંસરી	શા. મનમુખલાલ ગણપતદાસે	૨-૦-૦
	પરીક્ષા વખતે	પતાસાં વહેંચ્યાં.

જોઈએ છે.

અનુસધો ટ્રેન્ડ શિક્ષકો અને શિક્ષિકાઓ અને એક મેટ્રીક પાસ થએલ તાકીદે નીચેના શીરનામે પત્ર વહેવાર કરો.

અખબાસલાઈ અખદુલ્લાલાઈ-સેક્રેટરી.

(ડી. વી. રેલ્વે). એગ-એમ. રપે. રક્ષ. રનાસા.

શાળાપયોગી કોટ્ટેસ્ટબુક તરીકે મંજૂર થએલાં પુસ્તકો

*૧. સરળ દેશીનામાની પદ્ધતિ. બા. ૩૪ મી કિ. ૦-૫-૦

*૨. સરળ કન્યાનામું. બા. ૧ કી ૦-૨-૬

*૩. સરળ ગુજરાતી બાળવ્યાકરણ—ભાગ પહેલો

(પ્રાયમિક શાળાના ધોરણ ૪ માટે) બા. ૨૬ મી ૦-૨-૦

*૪ સરળ ગુજરાતી બાળવ્યાકરણ—ભાગ ૨-૩ જો

(પ્રાયમિક શાળાના ધો. ૫-૬-૭ માટે) બા. ૨૬ મી ૦-૫-૦

૫. સરળ વ્યુત્પત્તિ જ્ઞાનપ્રદાર—વા. પ્રા. બુક બા. ૪થી ૦-૬-૦

(૧-૬-૭ એકઠીનાં કોલેજી વ્યુત્પત્તિ સહિત)

૬. નવું સરળ મુખગચ્છિત—(બાળવર્મથી ધો. ૫ સુધી)

બા. ૧૬ મી ૦-૪-૦

૭. ગુજરાત પ્રાંતની જૂગાળવિદ્યા

બા. ૧૬ મી ૦-૧-૬

જે ગુજરાતના સધળા જાણીતા ગુરુસેવરોને ત્યાંથી મળશે.

મુખ્ય એજન્ટ—મેસર્સ એસ. બી. શાહની કંપની,

ડે. પાનકોર નદિ—મુ. અમદાવાદ.

પ્રેમચંદ કરમચંદ શાહ, ગોાળના માજી ડે. એ. ઇ. મુ. કપાવંજ.

કમિયનમાં વધારો

કિંમતમાં ઘટાડો

કેળવણીખાતાએ મુંબઈ ઇલાકાની દરેક નિશાળમાં દેફ્ટરબુક તરીકે ચલાવવાને મંજૂર કરી છે.

લેખનકળા કેપિબૂકો

ઉત્તમ કાળજી { શુભરાતી અને બાળલોધ છ નંબરમાં } ચોવીસ પાનાં દરેક નંબરની કિંમત બે આના

શામ્ય, મ્યુનિસિપલ, ટ્રાક્ટગોર્ડ, આનગી વગેરે અનેક શાળાઓમાં ખાસ પસંદગીથી ચાલતી કેપિ બે બાળકો અને ગ્રિફકોમાં સારા અને સુંદર લેખપ્રદ વાક્યો માટે પ્રસિદ્ધ થયેલી છે, એવી લેખનકળા કેપિ વાપરવા અમેા નમ્રશાલે ચિત્તિ કરીએ છીએ. જપલી સૂચના વિદ્યાતા ઉપાસકો, આરાધકો અને કેળવણીના કાર્યમાં ઉત્સાહથી રસપૂર્વક બાળ લોકોનારો સદર લેખનકળાને યોગ્ય રીતે તપાસી તેના અંદરના વિષયો અને રજતિને બેધ યોગ્ય ઇન્સાફ આપશો.

૨૫૦ અને તે જપરાત કેપિ જરીફનારને સેંકડે ૩૦ ટકા કમિયન આપનામાં અવરો. પેકિંગ અને રેલવે ખર્ચ પણ આપવામાં આવશે, પણ પોસ્ટ મારફત-તું કે સ્ટેશનથી આગવત્ર ખર્ચ આપવામાં આવશે નહિ.

લેખનકળા કેપિબૂકોને ઇન્ધલેસતી નંબર ૧ થી ૬ સુધીની સ્ટીવ જેનો ખાસ સંગ્રાહી છે તેની દરેક કોપીમાં કોઈ નખરની દફતરખારની કિં.૩.૧૫

મુંબઈ-કાશ્મીરનાઈ જગજીવનદાસ એન્ડ સન્સ,

કાલકાદેવી ચાનાના મહિર સામે દુકાન, નં. ૩૮૭.

અમરાવાતી-પાંડેર નાકા-મેસર્સ ઓસ બી. શાહની કુંપન.

મોદિગ-ગોચ. વકીલ કાશ્મીર, સરાફ બખાર.

કેળવણીખાતાના મે. ડિરેક્ટર સાહેબે મુંબઈ ઇલાકાની

પ્રાથમિક શાળામાં દેફ્ટરબુક તરીકે મંજૂર કરેલો

દેશીહિસાબ

ભાગ ૧ લો

કિંમત ૦-૧-૬

ઘણાજ સુધારા તથા વધારા સાથે બહાર પડ્યો છે.

અત્યારસુધી ઘણા દેશીહિસાબો બહાર પડ્યા છે, પરંતુ ખાતા તરફથી મંજૂર થયેલો ફક્ત આજ દેશીહિસાબ છે.

અ.વાત્ મેસર્સ-મેસર્સ ઓન. ડી. મલેતાની કું.

થુકસેલર્સ એન્ડ પબ્લીશર્સ.

કે. ૨૧૭ કાવળ મેરીગે-મુંબઈ

પ્રાથમિક સાળાનાં અંકગણિત

ભાગ ૧ ભાગ : પદ્ધતિવિભાગ અને અભ્યાસવિભાગ [શિક્ષકો માટે]

બાળવર્ગ અને પહેલા ધોરણ માટે. ૦-૭-૦

ભાગ ૨ ભાગ : પદ્ધતિવિભાગ. [ધોરણ બીજા, ત્રીજા, ચોથાના શિક્ષકો માટે] ૦-૮-૦

ભાગ ૩ ભાગ : અભ્યાસવિભાગ : [માત્ર વિદ્યાર્થીઓ માટે]

ધોરણ ૨ થી : કિ. ૦-૨-૬

ધોરણ ૩ થી : કિ. ૦-૩-૦

ધોરણ ૪ થી : કિ. ૦-૩-૦

મફત : ધોરણવાર સામગ્રી પચીસ ગ્રાઉપર પદ્ધતિવિભાગનું પુસ્તક.

ગુજરાતની મુદ્રણ. કર્તા-પદ્ધતિવિભાગ લંડનમાં પટેલ ૦-૪-૦

મુદ્રણ કર્તા-મુદ્રણ. કર્તા-પ્રીતમરાય મંજુર દેસાઈ ૦-૫-૦

દિલ્હી : મનન પ્રેસ. કર્તા-પ્રીતમરાય મંજુર દેસાઈ ૦-૫-૦

પાનવેલી મુજરાતનો ઇતિહાસ. દલસુખરામ મુનીલાલ ત્રિવેદી ૦-૪-૦

દિલ્હી ઇતિહાસનું પ્રથમ દર્શન. બાલુલાલ લંડનમાં કાજી ૦-૧૨-૦

સામાજિક દિલ્હી સ્ત્રીઓનો ઇતિહાસ. (સામાજિકધોરણ સાથે) ૦-૧૪-૦

કર્તા-મનનલાલ માણેકલાલ ધોળાશાળા.

વેપારવિજ્ઞાન અને દેશીનામું. કર્તા-દુર્ગાશંકર શિવશંકર યાજ્ઞિક. ૦-૬-૦

ગુજરાતી કોપીયુક નંબર ૧ થી ૫ દરેકની કિંમત : ૦-૧-૬

ગુજરાતી કોપીયુક નંબર ૧ થી ૨ દરેકની કિંમત : ૦-૧-૬

નમુનાની પત્રિકા મંગાવો.

અખાત : મેનેજર, શ્રી ગુજરાત એડિટિંગ એન્ડ પ્રિન્ટિંગ, રતનપોળને નાથે, રીંગરોડ, અમદાવાદ.

નવાં પુસ્તકો

મું. ઇ. કેળવણીખાતાએ પાઠ્યપુસ્તક તરીકે મંજૂર કર્યું છે.

વ્યાકરણના સહેલા પાઠો

પુસ્તક ૧

[વિષય-સાકરલાલ અમૃતલાલ દવે]
બી. એ. એસ. ડી. સી. ડી.

વ્યાકરણો ધણી લખાયા છે પરંતુ તેમાં વિદ્યાર્થીઓ રસ લઈ શકતા નથી; પરંતુ આ વ્યાકરણની રચના સરળતા અને શૈલી એવા સુંદર છે કે બાળક ગુન્નવાયા સિવાય આ કઠિન વિષય સહેલાઈથી ગ્રહણ કરી શકે છે. વિદ્યાર્થીઓનો બોલો સહેલો કરવા ખાતર આ વ્યાકરણ પહેલી તકે દરેક સ્કૂલોમાં દાખલ કરવું જોઈએ

પુસ્તક ૧ છ ૦-૩-૦

,, ૨ જી ૦-૪-૦

મું. ઇ. સરકારી કેળવણીખાતાએ મંજૂર કરેલો

ગુજરાતી એટલાસ

પ્રકળ ભૂગોળની વ્યાખ્યાઓના

નકશા—

ઐતિહાસિક ચાર નકશા

ઉપરાંત

લઠાઈ પછી ભૌગોલિક ચચેલો

દેરદારો સાથે અને નવી રેલવે

સડકો સાથે આ છેલ્લામાં

છેલ્લો એટલાસ છે.

કિંમત ૦-૧૨-૦

છાકરાઓ માટે

વર્નાક્યુલર પ્રવેશક

આ પુસ્તકમાં વર્નાક્યુલર ફાઈનલ પરીક્ષાના બધા વિષયો વિસ્તારથી અને સરળ પદ્ધતિથી આપેલા છે. આજ સુધીના પ્રશ્નો આવી જાય છે. બીજાં જુની ઢગથી લખાયેલાં અને અશુદ્ધ પુસ્તકો ખરીદવા કરતા આ પુસ્તક ખરીદી પરીક્ષા પહેલેજ વર્ષ પાસ કરી શકાશે.

કિંમત ૨-૨-૦ કમિશન સાથે.

વર્નાક્યુલર પ્રવેશકનો વધારો

(૧૯૦૦-૦૧ ના પ્રશ્નો) ૦-૪-૦

કન્યાઓ માટે

ફાઈનલ શિક્ષિકા

કન્યાઓની ફાઈનલ પરીક્ષા માટે

સંપૂર્ણ અભ્યાસક્રમને અનુસરી આ એકજ પુસ્તક તૈયાર થયેલું છે. આ પુસ્તકથી દરેકને સંતોષ થયેલો છે. દરેક દરેક વિદ્યાર્થીનીઓએ પરીક્ષા પાસ થવા માટે આ પુસ્તક પહેલી તકે ખરીદવું જરૂરનું છે. તેમાં આજ સુધીના પ્રશ્નો આવી જાય છે.

કિંમત ૧-૧૨-૦

હિંદનો સંપૂર્ણ ઇતિહાસ

પરીક્ષાની બદલાયેલી પદ્ધતિ અનુસાર તૈયાર કરવામાં આવેલો છાકરાઓ અને વિદ્યાર્થીનીઓના બધા વર્ગોના પ્રશ્નો સાથે આ ઇતિહાસ તૈયાર થયેલો છે અને પાસ થવા માટે આ પુસ્તક પહેલી તકે ખરીદી લેવું ધણું જરૂરનું છે

કિંમત ૦-૧૧-૦

ગુજરાત સાહિત્ય મંદિર: રીચીસ્ટ, અમદાવાદ.

ગુજરાતી ઇલાકાના કેળવણીખાતાએ પ્રાય-
મિક યાજ્ઞાઓમાં શિક્ષકોના ઉપયોગમાં
લેવા માટે તથા (ધોરણ ૪ ના માટે)
ટેકસ્ટબુક તરીકે મંજૂર કરેલું
નવા અભ્યાસક્રમને અનુસરીને નવીન
દ્રષ્ટિથી ચાલતું

સરળ બાળ અંગ્રેજી
(ચોથા ધોરણ સુધીનું)

અનાર
કોગીલાલ કેશવલાલ પટવાડ
બી. એ. એસ. ટી. સી. ટી.

અને
વાંચનશુ દયાળશુ દેસાઈ, એસ. ટી. સી.

ગુજરાતી ઇલાકાના સરકારી કેળવણીખાતાએ
તથા ગેરેટર્ન ઓફિસ સ્ટેટસ એનલિસિસ
ટેકસ્ટબુક તરીકે મંજૂર કરેલો

ગુજરાતનો સરળ ઇતિહાસ
કર્તા

મનસુખરામ મણિશંકર દિવેદી
બી. એ. એસ. ટી. સી. ટી.

કિંગ્ડમ ૦-૩-૦

શબ્દનસ પરીક્ષા માટે પસંદગી ઉપયોગી

હિંદનો સરળ ઇતિહાસ

કર્તા-વલ્લભભાઈ લલ્લુભાઈ પટેલ, અને
મણુલાલ અમૃતલાલ ઠાકર.

કિંગ્ડમ ૦-૧૨-૦

હાલના જમાનાને અનુસરી ઉત્તમ
રીતે શિક્ષણ આપવું હોય
તો વાંચો

બાળઅભ્યાસ.

અને

શિક્ષણપદ્ધતિ.

આ પુસ્તકોમાં માનસશાસ્ત્રની તેમજ
શિક્ષણશાસ્ત્રની છેલ્લામાં છેલ્લી ટંબની
સોપી કાઢવામાં આવેલી હકીકત સરળ અને
સચ્ચ શૈલીમાં મૂકવામાં આવી છે.

લેખક-મૃ. હી. ચૌકસી એમ. એ
ડેડમાસ્ટર પ્રે. સ. પ્રેનિંગ કોલેજ

ગુજરાતી ઇલાકાના સરકારી કેળવણીખાતાએ
ટેકસ્ટબુક તરીકે મંજૂર કરેલો.

નવી સુધારેલી આવૃત્તિ

ભારતખંડનો સરળ ઇતિહાસ

અને

રાજ્યવ્યવસ્થા

બનાવનાર

વિઠ્ઠલદાસ ધનજીભાઈ પટેલ,

સુધારાવધારો કરનાર

મૂળજીભાઈ હીરાલાલ ચૌકસી

એમ. એ.

ડેડમાસ્ટર પ્રે.સ. પ્રેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ

પૃષ્ઠ ૪૦૦

કિંગ્ડમ રૂ. ૧-૦-૦

તા. ૬-૧-૧૯૩૬ની આવૃત્તિ કિંગ્ડમ-૬-૦

વાળી ભેંધશે તો વળી તે મળશે.

પ્રાયમિક શાળાના બંદૂ તથા સાંતમા
તથા માધ્યમિક શાળાના ચોથા
ધોરણ સાર.

આરોગ્યવિજ્ઞાન પ્રવેશપોથી

કર્તા

પ્રીતમરાય પ્રજારાય દેસાઈ

બી. એ. એસ. ટી. સી. ટી.

કિંગ્ડમ ૦-૬-૦

ગુજરાતી કન્યોશાળાના બીજા ધોરણથી
છઠ્ઠા ધોરણ સુધી

ગૃહવિજ્ઞાન પ્રવેશપોથી

કર્તા

પ્રીતમરાય પ્રજારાય દેસાઈ.

બી. એ. એસ. ટી. સી. ટી.

એસ. બી. શાહની કંપની-પાનકોર નાકા-અમદાવાદ

ઇનામ માટે વર્ગીકૃત યાદી :

ધોરણ સાતમું:—કુરસદ ૦-૪-૬; બાળવિકાર (૧) ૦-૧૨-૦; બ્રહ્માંડનો ભેદ ૩-૮-૦; બાળવિકાર (૨) ૦-૬-૦; પારસમણીની શોધ ૨-૦-૦; પાંડવ યુદ્ધ નિવાસ ૦-૧૨-૦; અખો ૦-૪-૦; જગતની ધર્મશાળામા ૦-૧૦-૦.

ધોરણ છઠ્ઠું:—ટોલ્સ્ટોયની ૩ વાર્તા ૦-૫-૦; મિખાઇલ ૦-૧-૦; ભૂમભૂલામણી ૦-૧-૦; અલિદાન ૦-૫-૦; મેધધતુષ ૦-૪-૦; કોલસા કાકા ૦-૫-૦; દેવી ચૌધરાણી ૧-૮-૦; મધપૂડો ૦-૧૨-૦.

ધોરણ પાંચમું:—ભીષ્મ ૦-૪-૦; જયજનરંગ ૦-૬-૦; સખરસ ૦-૩-૦; ખીરબલનો બન્ધુ ૦-૮-૦; કીર્તિસ્તંભ ૦-૪-૦; ખરેખરી વાતો ૦-૩-૦; પ્રસ્તકાલ્પ ૦-૨-૦; રસિકની પેદી ૦-૪-૦.

ધોરણ ચોથું:—બંગાળી ખીરબલ ૦-૬-૦ મૂરખરાજ ૦-૮-૦ કસુંખર ૦-૩-૦; સવાકની આપવીતી ૦-૧-૦; બાળ કાવરી ૦-૩-૦; ખોટી ખોટી વાતો ૦-૪-૦; પ્રાણીપુરાણ ભા. ૨ ૦-૪-૦;

ધોરણ ત્રીજું:—બકુલ ૦-૬-૦; નીલમ ૦-૬-૦; ધૂપસળા ૦-૪-૦; સોનાકુમારી ૦-૪-૦; સારંગીવાળો ૦-૨-૦; ખરશીપુરી ૦-૪-૦; મોતીના દાણા ૦-૫-૦; રિક્કિટિક્કી ૦-૪-૦; તોફાની ટિપુડો ૦-૬-૦; જાદુઈ દાર ૦-૪-૦.

ધોરણ બીજું:—કેરીનાં ભથ્થા ૦-૩-૦; મોસાળની મોજ ૦-૩-૬; નવનીત ૦-૩-૦; ગધેડાનું રાજ ૦-૧-૦; રમકડાંની દુકાન ૦-૧-૦; સિપાઈ દાદા ૦-૨-૬; મકનો મરતાનો ૦-૧-૬.

ધોરણ પહેલું:—ચોપખાંતી ચતુર્થ ૦-૪-૦ હાથી ધમધમ ચાલે ૦-૧-૦; નવનીત ૦-૩-૦; લાડકાબે ૦-૪-૦; વાઘોનું વન ૦-૪-૦; એક હતો કુતરો ૦-૪-૦; પ્રાણીપુરાણ ભા. ૧ ૦-૩-૦.

કન્યાઓ માટે:—ખાખા ૦-૫-૦; બેટરી ૦-૬-૦, કાકા ૦-૩-૦, દરેક ઝી વાચે ૦-૩-૦ અધીગના ૦-૪-૦.

આ તમામ પુસ્તકો મંજુર છે. લખો:—

ગાંડીવ સાહિત્ય મંદિર, કેળાંપીઠ, સુરત

Union School Paper

ગુજરાત શાળાપત્ર

ડિસેમ્બર સને ૧૯૩૩

“ ત્વં જાનાતાં ત્વં બુધાશ્ચ અને પ્રગતિમાન માણુમતી
જશ્વ પટે છે. દુનિયા આગળ વધે છે, અને તેથી આપણા બાપ-
પદાના વખતમાં જે રીતરિવાજ તથા કાનુનો ઉત્તમ ગણાતા હતા
તે હવે નિરુપયોગી નીવડે છે, અને અરેબર આપણા મૃત્યુ પછી
સાત્યના દંઢ અને ધીમા વિદ્યાસને રીધે વધારે કાણા યજ્ઞેલા હોડો
હાલના કરતાં વધારે મારી યોજતા થઈ કાઢશે ”

*

કેળવણીખાતાના હુકમથી

તંત્રી અને પ્રકાશક (ઓગસ્ટ ૧૯૨૯ થી)

મૂળભાઈ હીરાલાલ ચૌકસી, એમ. એ.

હેડમાસ્ટર પ્રે રા રેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ.

(સર્વ દક સ્વામીન ગમ્યા છે)

ધી “દાવમ ડ અયુજિલી” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં પરીખ દેવીદાસ પ્રજનવાલે ભરતુ
સલાખાસ રોડ-અમદાવાદ

અનુક્રમણિકા

ક્રમ નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૧.	કેળવણી સમાજ ૧૯૩૩ (ડિરેક્ટર સ્કૂલબોર્ડ બંરથ) ...	૪૨૪
૨.	"રૂઠા શિક્ષક ચવાથી શું થયું ?" ...	૪૭૫
૩.	લાવનગર ડેટ્ર ટ્રેનિંગ સ્કૂલ તથા ટ્રેનિંગ કેમ્પ ...	૪૭૬
૪.	લાવનગર રાજ્યમાં શિક્ષક સહાયક ફંડ ...	૪૮૦
૫.	સને ૧૯૩૩ની છાત્રીઓ માટેની વ. ફા. પરીક્ષામાં બેઠેલા વિતાર્થીઓના કાનૂની સમાલોચના ...	૪૮૦
૬.	શિક્ષકસંમેલન ...	૪૮૬
૭.	પ્રતિદાસ સેગંપી ચર્ચાપત્ર ...	૪૮૬
૮.	સરકારી જાહેરખબરો ...	...
	(૧) મરકારી રજાશરિયો માટેની દરિયાઈની પરીક્ષા ...	૪૮૭
	(૨) ક-ચાઓ માટેની વ. ફા. પરીક્ષા, ઉત્તર ભાગ ...	૪૯૨
	(૩) ઉ. ભા. માં સને ૧૯૩૩માં લેવાયેલી છાત્રાઓ માટેની વ. ફા. પરીક્ષામાં પાસ થયેલા ઉમેદવારોના નામની યાદી:-	૪૯૪
	(૪) પાટણપુરતક, મનામ અને લાયજેરી માટે સરકારી ખાતા તરફથી મંજૂર થયેલાં પુસ્તકોની યાદી ...	૫૦૩
૯.	મનામપત્રક ...	૫૦૭
૧૦.	ખાનગી જાહેરખબરો ...	૫૨

ગુજરાત શાળાપત્ર

પુસ્તક ૭૨]

ડિસેમ્બર ૧૯૩૩

[અંક ૧૨

કેળવણી સપ્તાહ ૧૯૩૩

ડિસ્ટ્રિક્ટ સ્કૂલ બોર્ડ, ભરૂચ

ગુરુવાર તા. ૨૬-૧૦-૩૩

અમય ૮-૩૦ થી ૧૧

— કાર્યક્રમ —

૧. નવનવ ગરવી ગુજરાત ।
૨. હમ્દે ખુદા.
૩. સરસ્વતીને આવાહન
૪. ચેરમેન સાહેબનું આરભનું ભાષણ અને તેનો ગુજરાતી સારાંશ.
૫. પ્રમુખ સાહેબનું ભાષણ અને તેનો ગુજરાતી સારાંશ.
૬. ઇનામની વહેંચણી.
૭. ફૂલહાર.
૮. પ્રદર્શનમા જલું.

ભરૂચમાં ઉત્સાહભર્યા વાતાવરણમાં ઉજવાએલું
કેળવણી સપ્તાહ

એક વર્ષના ગાળાના દૃઢ વિચારો અને ક્રિયાના પરિણામરૂપે ભરૂચ જિલ્લા સ્કૂલ બોર્ડના ખંતીલા કાર્યવાહકો, શિક્ષકો અને શિક્ષિકાઓ તથા વિદ્યાર્થીઓના પ્રયત્નોનું અંતીમ અને આશાભર્યું પ્રભાત.

સ્વર્ગનાથી અપસંગ્રહો પણ રમવા આવે એવા શિક્ષકોના તૈયાર કરેલા આલિશાન મંડપની શોભા (ભરૂચે સરકારી હાઈસ્કૂલમાં) તેમામ નગરજનોને—જનસમૂહને આકર્ષી રહી હતી.

તા. ૨૬-૧૦-૩૩ નું પ્રભાત એ જિલ્લાના કેળવણીચક્ષિક આત્મા-ઓના અરણોદયની આશાનું મૂર્ત સ્વરૂપ હતું.

દરોવેલા કાર્યક્રમ પ્રમાણે પ્રદર્શનમાં અને પ્રમુખસ્થાને દિવાન બહાદુર શ્રી. કંબલી સાહેબ પધારનાર હોવાથી સર્વનો ઉત્સાહ અધિક હતો; પરંતુ તેઓથી કંઈક કારણસર ન આવી ચકવાથી શિક્ષકોનાં મન નિરાશાનાં. વાદળથી ઘેરાયાં, પરંતુ તે સ્થાન મેં કલેક્ટર સાહેબ શ્રીમાન મીરમંદાની સાહેબ લેનાર છે એમ જાણતાં એ વાદળ સહજમાં વિખરાયાં.

સભામંડપનું પ્રવેશદ્વાર મે. કલેક્ટર સાહેબને માન આપવા ઉભેલા બાળકોના જયઘોષ અને અધિકારી તેમજ શિક્ષકવર્ગના ઉત્સાહી ચંદ્રેશથી પ્રદુસ્ખિત દેખાતું હતું.

મે. કલેક્ટર સાહેબ પધાર્યાં, અને આમોદ તથા જંબુસર તાલુકા સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓ અને બાળાઓએ જય જય ગરવી શુજરાતના જય ઘોષથી શુજરી માતાને આનંદિત કરી.

ત્યારબાદ હાસાટ ઉર્દુ સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓએ “સૂન લે હુઆ હુમારી” એ પ્રાર્થના કરી. ત્યારપછી આમોદ કન્યાશાળાની બાળાઓએ મંથરવાદિની દેવી સરસ્વતીનું આવાહન કર્યું.

કેળવણી અને ખેતીવાડી ખાતાના પ્રધાન, કેટલાક અનિવાર્ય સંસ્તેગોને લીધે હાજરી આપી શક્યા નથી, તે અતિશય શોચનીય વાત છે. તેમના આવેલા પત્રો અને તારોમાં તેઓથી સમાહ માટે શુભેચ્છા દર્શાવે છે.

પ્રાથમિક કેળવણીના લાભાર્થી આપણ સર્વે અત્રે મળ્યા છીએ. તે સંબંધી વિવેચન કરે તે પહેલાં મારી ઝાડ તથા મારા તરફથી પ્રાથમિક કેળવણીને લાભ થાય તેવા વિષયો ઉપર ભાષણો આપવા આવનાર તમામ બહેનો કેળવણીકારોનો હું સહૃદય સત્કાર કરું છું તથા તેમનો અંતઃકરણ-પૂર્વક આભાર માનું છું. આપ સર્વે સંપાદનના બધા દિવસ પધારવા તરફી લેશો એવી આશા રાખું છું.

ગુજરાતના નિષ્ણાત કેળવણીકારોના કેળવણી મંત્રી અગત્યના વિષયો પર વ્યાખ્યાનો સાંભળવાની સૌને તક મળશે. જાતીય શિક્ષણની આવશ્યકતા, પુખ્ત ઉંમરનાની કેળવણી, પરીક્ષાની નક્કન પદ્ધતિ અને જુદા જુદા વિષયો ઉપર આપવામાં આવનાર કથિત પાઠોથી શિક્ષકોને શિક્ષણ-પદ્ધતિમાં સુધારો કરવા ધાણું જાણવાનું મળશે તથા કેળવણીના લક્ષ્યબિંદુ ઉપર સારી અસર થશે, એ કોઈ નાનોસુનો લાભ નથી.

ના. ગવર્નરના વિચારો

તા. ૧૬ મી સપ્ટેમ્બરના મુંબઈ ઇલાકાના નામદાર ગવર્નર સાહેબના લખેલા પત્રમાં આપણે જે સમારંભ ઉજવવાનું માથે લીધું છે તે મુંબઈ જે વિચારો વ્યક્ત કર્યા છે તે અત્રે જણાવતાં મને આનંદ થાય છે. તેઓથી જાણીએ છે કે તમારા જિજ્ઞાસી પ્રાથમિક શાળાઓ માટે તમે કેળવણીસંપાદનની યોજના કરો છો, તે જાણી મને ખૂશાલી ઉપજે છે. આવી જાતના સમારંભનું મહત્વ અમૂલ્ય છે, અને જેઓ પ્રાથમિક કેળવણીમાં રસ લે છે, તેમને આવા પ્રસંગોથી જૂતકાળમાં કેટલું કાર્ય આ ક્ષેત્રમાં થયું છે અને ભવિષ્યમાં હજુ શું કરવાનું બાકી છે, તે જાણત ઉપર વિચાર કરવાની અણમોલ તક રાંપડે છે. વળી જનસમૂહ પણ જે કાર્ય થઈ રહ્યું છે તે કેવી જાતનું છે, અને કેવી ધમસથી કરવામાં આવે છે, તે જાણવા શક્તિમાન થાય છે. હું આશા રાખું છું કે સંપાદનો સમારંભ સફળ નીવડશે, અને તે માત્ર તમારા જિજ્ઞાસા શિક્ષકોને અને વિદ્યાર્થીઓને જ નહીં પણ જિજ્ઞાસા બધા જનસમૂહને પ્રેરણાદાતા નીવડશે.

ક્ર. સં.	બો. બોડ	નોન એથ. બો.	મુનિગિયાવિટિ	માન્ય કરેલી	એક
	નિશાળ	વિદ્યાર્થી	નિશાળ	વિદ્યાર્થી	નિશાળ
કોકરાની નિશાળ					
ગુજરાતી	૧૭૬	૧૧૬૫૪	૮	૧૦૧૫	૧૪
ઉર્દુ ગુજરાતી	૨	૫૪૬	૦	૦	૦
ગુજરાતી ઉર્દુ	૬૦	૪૩૦૮	૩	૪૪૫	૦
એક કુ	૨૪૧	૧૬૫૧૮	૧૧	૧૦૬૦	૧૪
કન્યાશાળા ગુજરાતી ઉર્દુ					
ગુજરાતી	૨૪	૧૬૧૪	૨	૪૭૪	૧
ઉર્દુ	૭	૩૭૪	૨	૧૧૪	૩
એક કુ	૩૧	૧૯૮૮	૪	૫૮૮	૪
કુલ એક કુ	૨૭૨	૧૮૪૯૬	૧૫	૨૦૬૮	૧૮

વર્ણન એક જુદા લેખમાં આપવામાં આવે છે. પ્રદર્શનમાં ખાસ કરીને ભૂગોળ, સીવણ, ગ્રંથલેખ અને ખેતી વિભાગ પ્રેક્ષકોને આકર્ષક નીવડ્યા હતા.

પ્રદર્શનનો વિભાગ જનસમાજ, શિક્ષકો અને વિદ્યાર્થીઓ માટે અધ્યાપિકા, અગાઉ નક્કી કરેલા નિયમ મુજબ ખુલ્લો હતો.

મહેરબાન કલેક્ટર સાહેબ પ્રદર્શનમાં જતાં અગાઉ આરંભમાં સ્તુતિ કરનાર બાળક અને બાળાઓને તેઓશ્રીના હાથે ધનામો વહેંચાયાં હતાં. ઉપરાંત એરમેન સાહેબ અને પ્રમુખ સાહેબને હારતોરા અર્પી હતા.

જાન તા. ૨૬-૧૦-૩૩ સમય ૪ થી ૬ સુધી

વક્તા:—શ્રી. મળજીસાર્થ હીરાલાલ ચોકસી, ટ્રે. કોલેજ, અમદાવાદ.

પ્રમુખ:—શ્રી. ભગુભાઈ પી. દેસાઈ.

વિષય:— બાળસ્વભાવ

શિક્ષણના ક્ષેત્રમાં બાળસ્વભાવ અને તેનો આકર્ષક અભ્યાસ, એ શિક્ષક અને માળાપ માટે ઉપયોગી વિષય છે.

જે વિદ્યાર્થીઓ હાલ શાળામાં ભણે છે તે ભવિષ્યના નાગરિક છે, માટે દરેક વ્યક્તિએ તેમના સ્વભાવનો અભ્યાસ કરવો જરૂરનો છે. તેમાં શિક્ષક અને શિક્ષિકાઓએ તો તે ખાસ બાલુવા નેઈએ. બાળક એ દેખાવ અને વયમાં નાનું હોય છે, પણ બાળક એ નાનું માણસ છે એ ખ્યાલ હાલમાં માન્ય નથી. બાળકને નાનાં અને નજીયાં ગણવા એ ખ્યાલ ખોટો છે. કદરવને તેને માટે વિશેષ ધાળજ હોય છે; છતાં મોટાનાં સ્વભાવ કરતાં તેનો સ્વભાવ જુદો હોવાથી તે ખાસ બાલુવા જેવો છે. બાળકોના વિચાર, લાગણી અને કલ્પના મોટા માણસના કરતાં જુદાં છે, એવો ખ્યાલ રાષ્ટ્રીએ તો આપણે બાળકેળવણીને લગતી અનેક ભૂલો કરતા બચીએ.

બાળક અઢી વર્ષ સુધી શિશુ ગણાય છે; ત્યારબાદ ૭ વરસ સુધી તે બાળક હોય છે અને ૮ થી ૧૧ વર્ષ સુધી કુમાર અને પછી ૧૪ વર્ષ સુધી ટિશોર અને ત્યારપછી યુવાવસ્થા એમ પાંચ અવસ્થાનું માનસ જુદું જુદું હોય છે, માટે તેને યોગ્ય રીતે કેળવવા માટે બાળસ્વભાવ એ વસ્તુ ખાસ શિક્ષકે સમજવી.

પૃથ્વીની પુરાણી માન્યતા હાલ ફરી ગઈ છે. આપણે સૂર્યને પૃથ્વીની આસપાસ ફરવાનું માનતા, પણ પૃથ્વી સૂર્યની આસપાસ ફરે છે એ માન્યતા હાલની છે. તેવી રીતે બાળકેળવણીમાં પણ અગાઉ બાળકને ગોણુ ગણી વ્યવસ્થા, ટાઈમટેબલ, પુસ્તકો વગેરે પ્રધાન ગણી અને બાળકને કેન્દ્ર માન્યા સિવાય

કામ કરતા. હાલ શિક્ષણમાં બાળકે મુખ્ય અને સાહિત્ય ગીણુ એ મોટા ફેરફાર છે, તેથી હાલ કિન્ડર્ગાર્ટન અને મોન્ટેસોરીની તાલીમ આપણને આજશિક્ષણના ક્રમમાં નવો જ માર્ગ ખતાવે છે.

“શાળા એ કેળવણીની પ્રવૃત્તિનું સ્થાન છે અને બાળક તેનું કેન્દ્રસ્થાન છે. બાળક એ કેવળ બાળક નહિ, પણ એક અનન્ય વ્યક્તિ છે અને તે અનંત શક્તિનો ભંડાર છે એ પ્રમાણે તેને કેળવણી આપનારે ખાસ સમર્થન જોઈએ. એ શક્તિ અને માનસ ખીલવવા અને વધારવા એ શિક્ષકનો આદર્શ હોવો જોઈએ. બાળક એ કોઈ જુદીજ વ્યક્તિ અને અનંત શક્તિરૂપ છે. તેને વિકસાવવાની કાળજી શિક્ષકમા હોવી જોઈએ. મહાન પુરુષો પણ બાળકજ હતા. શિક્ષક સઘળામાં ઉચ્ચો કારીગર છે, એમ તેણે માનવું જોઈએ. જેમ સુધારે લોકડાના, લુહારે લોહના અને ખેડૂતે જમીનના ગુણદોષ જાણવવાની જરૂર છે, તેમ શિક્ષકે બાળકના ગુણદોષ, રૂપ, અને બાળસ્વભાવને જાણવો—સમજવો જરૂરનો છે. આ રીતે શિક્ષક ઉત્તમ કારીગર હોવાથી બાળકનો આત્મા વિકસાવવો એ તેનું મુખ્ય કામ છે. આ બાબત અઘરી છે, અને આને માટે મળતી તાલીમ ઓછી છે. બાળક પોતાની જાતે શિક્ષણ સેવા તૈયાર થાય, એવી તાલીમ આપવી એ મુખ્ય વસ્તુ છે. તે માટે બાળસ્વભાવ જાણવાની જરૂર છે. વળી આંતર શક્તિને મજબૂત કરવી—કસવી એ ખરી કેળવણી છે, માટે શિક્ષક અને માતાપે બાળસ્વભાવ જાણવો ખાસ જરૂરનો છે.

ભાવણને અંતે મહેરબાન ચેરમેન સાહેબે ફૂલહાર અર્પણ કયી હતા, ને પછી સભા વિસર્જન થઈ હતી.

રા. ભગુભાઈ પી. દેસાઈના પ્રમુખપણા નીચે રાતના જવાબામુખી અને ચાર્લી ચેપ્લીનની સિનેમાની દિલ્લ ખતાવવામા આવી હતી. જેનો કાબ ધણી માણ્યોએ લીધો હતો.

તા. ૨૭-૧૦-૩૩.

બીજો દિવસ સમય ૮ થી ૧૧.

વક્તા:—રા. હરભાઈ, દક્ષિણમૂર્તિ, ભાવનગર.

પ્રમુખ:—શ્રી. કે. એ બાલા, વાનપ્રસ્થ એનયુ. ઇ. માહેબ.

પ્રારંભમાં પ્રાર્થના થયા બાદ પ્રાયમિક શાળામાં જતીય શિક્ષણ અને તેની આવશ્યકતા ઉપર દક્ષિણમૂર્તિભવનમાં શ્રીમાન હરભાઈએ લંબાણપૂર્વક એક રસિક ભાવણ આપ્યું હતું.

વ્યાખ્યાન પૂર્ણ થતાં પ્રમુખ શ્રી કે. એ. ખાલા વાનપ્રસ્થ એલ્ડર
જ. સાહેબે ભાષણની રસિક સમાલોચના સહિત શિક્ષકવર્ગને અનુદ
શેક્ષણ આપવા સંબંધી વિચારો દર્શાવ્યા હતા. વચ્ચેમાં શ્રી હરભાઈ
શિક્ષકવર્ગ તરફથી વ્યાખ્યાનને લગતા પ્રશ્નો પુછાયા હતા. તેના વ્યાખ્ય
કર્તા તરફથી એક્સ અને સચોટ જવાબો આપાયા હતા. આ વ્યાખ્યા
તમામ શિક્ષકવર્ગને ઘણા મૂઠં પ્રશ્નોનો ઉકેલ આપનાર હતું. તેમાં હળ
શિક્ષક, શિક્ષિકા અને નાગરિકોએ ભાગ લીધો હતો. વ્યાખ્યાનકર્તા
પ્રમુખ સાહેબ તથા ચેરમેન સાહેબે આભાર માન્યો હતો. ત્યારબાદ
દોસ્તેશના હેડ મારતર મિ. મૂળજીભાઈ એ કિન્ડરગાર્ટન અને મોન્ટેસો
પદ્ધતિના તુલના એ વિષય ઉપર ભાષણ આપ્યું હતું અને છેવટે જિલ્લા
એડ. એડિસર સાહેબ જી. આર્મ. સાહે ભૂગોળના શિક્ષણ સંબંધીનો પ
આપ્યો હતો.

પ્રમુખ સાહેબ તથા ચેરમેન સાહેબે ભાષણ કરીએનો આભાર મા
ફૂલદાર આપ્યા હતા.

સાંજના ૪ થી ૬

અંગકસરતની રમતો

સાંજના શહેરની ઉત્તર બાજુએ આવેલી ગવર્મેન્ટ હાઈસ્કૂલ
હોસ્ટેલના યોગાનમાં જિલ્લાની લોકલબોર્ડ શાળાઓના વિદ્યાર્થીઓ અ
બાળાઓની અંગકસરતના ખેલોની હરિદ્ધિ થઈ હતી. જેમાં ખાસ કરી
ત્રણ પગની ચરેત, ૪૪૦ વાર દોડવું, ઉંચું કૂદવું, લાંબું કૂદવું, ચમચા
લીંબુ રાખી દોડવું, દોરી કૂદવી, દોડી આવી બખીઓ ભરવો તથા મિલ
ખાવાની વગેરે આકર્ષક રમતોમાં એકંદરે ૧૫૦ બાળકો તથા ૮૦ કન્ય
ઓએ ભાગ લીધો હતો.

ઉત્તીર્ણ થનારને મુકરર કરેલા પ્રમુખ નહિ આવી શકવાથી તેમ
જગ્યાએ નિમાએલા પ્રમુખ શ્રીમતી કપિલાગૌરી દેસાઈ ડિ. સ્કૂલ બો
લરુચના વાઈસ ચેરમેનના હસ્તે ધનામો વહેંચાયા હતાં. નિયમ મુજ
ઉપકાર અને ફૂલદાર થયા હતા.

હરિદ્ધિ જોવા આવનાર માણસોની મેદની હાઈસ્કૂલનાં હોસ્ટેલ
યોગાનમાં ચારે તરફ ગંગાના પ્રવાહ મુજબ ઉભરાતી હતી. આ મેળાવડા
શિક્ષકો, શિક્ષિકાઓ, વિદ્યાર્થીઓ તથા ગ્રામ્યજનો મળી લગભગ ૬ થી
હજાર માણસોએ ઉત્સાહભરેલો ભાગ લીધો હતો.

હાલના સુધરેલા દેશમાં દૂધ અને જેને 'ચોકખું' રાખવાની ક્રિયા, દેશ-
મર ખાતેના દૂધના વેપાર માટે કરવી જોઈતી આરંભક તૈયારીઓ વગેરે
ખાખતો ઉપર રમુજ સિનેમા ફિલ્મ બતાવવામાં આવી હતી. જેની નિરી-
ક્ષાર્થે માનવમેદની મંડપમાં ઉભરાઈ હતી.

પ્રદર્શન વિભાગમાં નિરીક્ષકોની રેલ—શિક્ષકો, શિક્ષિકાઓ આળેડો,
બાળાઓ, તથા શહેરી તેમજ ગ્રામ્યજનોથી નિયત વખતે વહેતી હતી.

તા. ૨૮-૧૦-૩૩—ત્રીજો દિવસ.

વક્તા—શ્રીયુત હરરાય એ. દેસાઈ, એડ. ઓફિસર. ડિ. રફલ બ્રાડ. ખેડા.
પ્રમુખ—રા. શા. ખી. જે. શાસ્ત્રી. એન્ડ. ઇ. એન. ડી. અમદાવાદ.

સવારના આઠ વાગે નિયમ પ્રમાણે સપ્તાહનું કામ શરૂ થયું હતું.
પ્રથમ “જ્ય જ્ય જ્ય જગદીશ હરે” એ ઈશ્વરપ્રાર્થના થયા બાદ
મે. એરમેન સાહેબના પ્રમુખપણા નીચે શ્રી હરરાય એ. દેસાઈ એડ. બ્રાડ.
ડિ. રફલ બ્રાડ. ખેડા, તેઓશ્રીએ ચક્રવર્તિ બાજનો નમુનાનો પાઠ આપ્યો
હતો. જેમાં શિક્ષક વર્ગને નવું જાણવાનું મળ્યું હતું. ત્યારબાદ નિયત યએક્ષા
પ્રમુખશ્રી રા. શા. જૂવતરાય જમીયતરામ શાસ્ત્રી. એન્ડ. ઇ. ઉત્તર વિભાગ,
પધાર્થી હતા. વક્તા શ્રી. હરરાય. એ. દેસાઈએ “શાળામાં શારીરિક
કેળવણી અને ફિલ્મ” આ વિષયને અંગે નીચે મુજબની હકીકતનું
વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું.

પ્રથમ તેઓશ્રીએ જાણણી તક આપવા માટે રફલ બ્રાડનો ઉપકાર
માન્યા બાદ જણાવ્યું કે મારો વિચાર ફિલ્મ દરાવવાનોજ હતો. બાળકેળવણી—
૧ શારીરિક, ૨ માનસિક, અને ૩ નૈતિક છે.

શારીરિક કેળવણીના વિભાગ—રમન અને કસરત છે. તેનાં સાધન—
૧ ફિમતી અને ૨ ખર્ચ વગરનાં છે.

દેશની રિયલિટી અનુકૂળ અને બાળકોની રવાણાવિક ચેષ્ટાને અનુસરી
રમતો રમાવી જોઈએ.

મામાનું ઘર, સંતાકુકેરી, સાતતાળી વગેરે રમતોનું પૃથક્કરણ કરવાથી
જુદી જુદી જાતની મળતી માનસિક કેળવણી—એ દ્વારા કેળવવાના શુભો અપજ-
તા, સિમત, સાધીને બચાવે, હકિકત વગેરે છે.

હાલની રિયલિટી—ગ્રામીન રમતો જુલાઈ ગઈ, તેનાં નામ પણ જુલાયાં
અને બાળકોનું હીર અને અનાદ અર્થ, તે કેમ લાવી શકાય તે માટે સમાજ-
ને શિક્ષકોની જવાબદારી છે.

ગામડાં ને શહેરની શેરીઓ બાગ રૂપ હતી, તે હાલ રમશાનવત્ થવાનાં કારણે; રમતોના અભાવ, મોટાઓ તરફથી રમત ઉપર થતી કુથલી વગેરે.

રમતોના અભાવે અટકતો બાળકનો વિકાસ, પ્રાચીન શિક્ષકોની બે-હરકારીનું આપણે કરવાનું પ્રાયશ્ચિત, ને તે માટે આપણે દેશી રમતો ખીલવવાની આવશ્યકતા. રમત શીખવવાની વિરુદ્ધ માખાપને ખરી સમજણો આપવી.

શાળામાં શિક્ષકે બાળકો સંબંધી નાની બાબતમાં કાળજી રાખવી જોઈએ. કેમ બેસવું, ઉભા રહેવું તથા અવયવોની કેળવણી અને દરેક અવયવને પુરતી કસરત અને આરામ આપવાં એ બાબતોની કાળજી રાખવાની છે.

કસરતનો ક્રમ કેમ સાચવવો. ઉમરના પ્રમાણમાં પ્રથમ સહેલો દાવ કરાવી પછી જરા અધરો, એમ આગળ વધવું.

અખાડાનો શિક્ષક, તેની લાયકાત, સાથે સાથે એક બે અવયવોને કેળવણી મળે એવા દાવ.

બાળક અને બાળાઓની કેળવણીમાં મર્યાદા સચવાય તેવી રીતે જરૂરી ફેરફાર રાખવા. નાનાં અને મોટાં બાળકોની કસરતોમાં તફાવત.

કસરતની હદ-ચાક અતિશય લાગે ત્યાંસુધી ન જવું. એકંદરે રમતો કસરતોથી લાભને બદલે નુકસાન ન થાય તે તરફ પુરતું લક્ષ્ય આપાવું જોઈએ. એ મુદ્દાઓ ઉપર લ'બાણથી વ્યાખ્યાન ઉપરાંત દેશના બાળકોને સશક્ત રાખવા માટે શિક્ષકોની જવાબદારી, વગેરે વિષયોની પુનરાવૃત્તિથી લાપણુ સમાપ્ત કર્યું હતું.

આ લાપણુ ઉપર ગ્રો. બ. ક. દોકોરે કસરતમાંની ભૂલો દૂર કરવા, તથા પરદેશની અને આપણી રમતોમાં કેવો તફાવત જોઈએ, તે દેવી રીતે કરી સકાય વગેરે મુદ્દા ઉપર ચર્ચા ચલાવી હતી, તે રસદાયક ને અનુભવમાં ઉતરવા જેવી હતી.

આ પછી પ્રમુખ શ્રી શાસ્ત્રી સાહેબે આ વિષય મિ. દેસાઈનો પોતાનો છે, તે વિષે તેમણે સારો અભ્યાસ કર્યો છે અને આપેલી સૂચનાઓ અનુભવસિદ્ધ છે એમ જણાવ્યું હતું. બીજા દેશોના આ કેળવણીને લગતા આવતા વિચાર આપણે ત્યાં લુના છે. વિલાયતની શાળાઓ મેં જોઈ છે. તે દેશની ટ્રે. કો. અને હાઈસ્કૂલમાં હાલ આ વિષય ઉપર અપાતું લક્ષ્ય સાઈ છે. આ કેળવણી માટે કરવાનાં નવાં સાધનોની રચના, રમતોની હરિકાઈઓ કરવી, અને અખાડાની લુની પદ્ધતિ, દક્ષિણમાં હાલ એ પ્રથા ચાલે છે તેના લાભાલાભ વગેરે બાબતો ઉપર સરસ ચર્ચા કરી હતી.

અમદાવાદમાં આ વિષયની પોપટ ઍસોસિએશન સ્થાપી છે. બધે આવી સંસ્થાઓ સ્થપાય, અને સમાજ તે ઉપર લક્ષ આપી મદદ કરે તો સાફ પારણામ આવે.

દેશની સ્થિતિ ગરીબ છે માટે ખર્ચાળ રમતો દાખલ ન કરી શકાય. ઐએ ખર્ચે રમાતી રમતો દાખલ કરવી. નવી શાળાઓની રચનામાં રમતો માટે જગા રાખવાની દરકાર વગેરે વિષયોથી ભરપુર નમુનેદાર ચર્ચા કરી હતી. ત્યારબાદ નીચેનું વ્યાખ્યાન આપવામાં આવ્યું હતું.

“ ગ્રામ્ય સુધારણામાં શિક્ષકોનું સ્થાન ”

વક્તા:—શ્રીયુગ એચ. એચ. નાણાવટી. એ. એ. ડિ. રફલ ખોડા
પંચમહાલ.

૧. ઉપર જણાવેલા વિષય ઉપર નીચે પ્રમાણે વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું.

૧. શહેરની કેળવણી લીધા છતાં વીરા વર્તેના ગામડાનો અનુભવ.
૨. આ વિષય ઉપર સરકારે હાલ લેવા માંડેલી મહેનત.
૩. ગામડાના શિક્ષકને મામુલી ગણના, પરંતુ “ગ્રામ સુધારણા”માં તેનું સ્થાન. તે કામની જવાબદારી સમજવાની જરૂરિયાત વગેરે બાબતો.
૪. ગામડાના શિક્ષકોને જે મુશ્કેલીઓ હોય છે, તે અનુભવીજ જાણે. આપણા દેશની વસ્તીના ૯૦ ટકા ખેડુત છે. તેમની સુધારાની ગતિની મદદતા.

હાલ આપણાં જુનાં ગામડાંમાં અદ્ભુત ફેરફાર થયો છે. જુનાં ઐજ્ઞરો, અંધારો ઘરો, સાહુકારની યુલામી, છેવટે કપાળે હાથ દઈ નગરીય ઉપર આધાર રાખવાની ટેવ, ખેડુત વર્ગમાં સ્ત્રી જાતિની દુર્બળતા, ખેડુત દેવાના હુંગર તજે દળાએલા છે, વગેરે અનેક કારણોના માત્ર વિચાર કરેથી શું વજે ?

હાલનું શિક્ષણ ગામડાની સ્થિતિ સુધારવામાં નકામું છે; જરૂરિયાત કરતાં તે જુદુંજ છે.

આરોગ્ય અને ખેતીના પાકની વૃદ્ધિને વધારનાર શિક્ષણની જરૂર. ગ્રામ્યશિક્ષકો ઉપર દેશની જવાબદારી. પુખ્ત ઉંમરના પણ અક્ષરજ્ઞાન આપવું જોઈએ.

ધરોનું વાતાવરણ સુધારવું જેથી બાળકોનું નાની વયમાં આરિત્ર ઘડાય. શિક્ષણનો મુખ્ય ઉદ્દેશ ગ્રામ્યજીવન સુખી અને સતોષી બનાવવાનો હોવો જોઈએ. બાળકોમાં માન અને પ્રેમ ઉત્પન્ન કરી તેમની શરીરની સુઆકારી

ને સ્વચ્છતા કેળવવી, સહકારી-મંડળ સ્થાપવાં, છેલ્લી ઢબનાં ઓગર, ખાતર વગેરે વાપરવાં—આવી બધી બાબતો માટે નવા અભ્યાસક્રમની જરૂર.

શાળાઓમાં હાજરી. તે માટે શિક્ષકોની નિરાશા.

મનુષ્ય જીવનના કોઈપણ ધર્મામાંથી પોપણ મળે એ પ્રથમ વસ્તુ માટે ખેતી પોપણદાયક શાય, ત્યારપછી શિક્ષણ.

સ્થાન પ્રમાણે ફેરફાર કરવાની શિક્ષકને છૂટ. ગરીબ બાળકો રોટલા મેળવી શિક્ષણ લઈ શકે એવી ગોઠવણ.

પંચમહાલની દુર્દશાનો ચિતાર.

આ સુધારા માટે સ્પષ્ટ વાચન, સાદું ગણિત, સ્વચ્છતા એ વિષયના શિક્ષણ ઉપરાંત કામ કરવાની શક્તિ કેળવવી અને અભ્યાસમાં કૃપિશિક્ષણને અગ્રસ્થાન આપવું જોઈએ.

ધર્માનું પદ્ધતિસર શિક્ષણ આપવું અને નોકરી માટે વલખાં મારવાની દશા દૂર કરવી. વૈદકનું જ્ઞાન અને તેની ગ્રામ્યશિક્ષકને જરૂર. ધર્મચર્યા, વર્તમાન-પત્ર, વાચન વગેરે બાબતોથી બાળકો શિક્ષકોની જરૂર છે. સાદું અને આદર્શ જીવન એ શિક્ષકનો દાખલો. મિશનરીઓ જેમ ધર્મ પ્રવર્તક છે, તેમ શિક્ષકોની ફરજો હોવી જોઈએ.

આ સંદેશીઆ જમાનામાં સરકારની બીજી મંદદ ન મળે, ત્યાંસુધી આ બદલીઓ દૂર કરવી. સારા શિક્ષકોનો અભાવ, જ્ઞાન ને પુસ્તકસંચય એ શિક્ષકની પુંજ, વગેરે બાબતો પર નમુનેદાર વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું.

જે ઉપર જોડાતાઘ ગાંધીએ સખત ટીકા કરતાં રેડીઆનું ગામ-ડામાં સ્થાન ને તેની જરૂર, સહાયકારી મંડળીઓથી વધતી દેવાદારી, વૈદ-કમાં દેશી દવાઓનું સ્થાન, રક્ષાઉર્ટિંગ કરતાં દેશી રમતોનું અગ્રસ્થાન, આરોગ્ય માટે શિક્ષકો વિદ્યાર્થીઓદ્વારા ગંદકી દૂર કરવાના દાખલા આપે, વગેરે બાબતો ઉપર ચર્ચા થઈ હતી.

આ ઉપર ચેરમેન સાહેબે નાણાવટી સાહેબનો અનુભવ, હિન્દુ પ્રાચીન ગૌરવ, નવા સુધારાથી દેશની ચએલી ત્રિશકું જેવી સ્થિતિ, લોકો અને રાજકર્તાની ફરજ, કેળવણી ઉપર વધુ ખર્ચ કરવાની આવશ્યકતા, તે માટે તેમનું દુર્લભ તથા નોકરી કરવા માટેજ લાણુનું એ બાબતો ઉપર સચોટ વિવેચન કર્યું હતું.

૧. સાચું બોલવું. ૨. પ્રમાણિકતા. આ ગુણો શિક્ષકે ખાસ કેળવવા વગેરે બાબતની ચર્ચા કરી હતી.

બાદ પ્રમુખ શ્રી શાસ્ત્રી સાહેબે સુરતના દરબારમાં ગ્રામ્યકેળવણી માટે ચએલી ચર્ચા, શારીરિક કેળવણીની જરૂર, જ્ઞાપ ગામડાંની સ્થિતિ

સુધારવાની જરૂર, નીતિના વધુ પ્રચાર માટે અધિકારીઓની દરકાર, સમુદ્રના હોટલોં જેવી શિક્ષકની દયા, દેશની ગરીબી માટે નાણાના અભાવે અટકતું કાર્ય, સામાજિક દૃષ્ટિને અંગે ખરયાના પૈસા, કેળવણી પાછળ ખરચવાની સમાજની ફરજ, કેળવણી એ દેશનું ઘરેણું છે. સ્વતંત્ર ને પરતંત્ર દેશની કેળવણીની સરખામણી, સુધારા માટે દેશે વધુ ફાળો આપવો વગેરે બાબતની ઉપર ચર્ચાને અંતે લાપણુ મમામ થયું હતું.

બાદ ચેરમેન સાહેબે લાપણુક્તિઓનો તથા પ્રમુખ માહેબનો ઉપકાર માની ફૂલહાર થયા પછી સભા વિમર્જન થઈ હતી.

સાંજ—૪ થી ૭.

સંગીતની સ્પર્ધા

સંગીતની હરિફાઈના બાળકોના મેળાવડાના મંડપમાં માનવમેદની જગી હતી. ગ્રામ્યબાળકોએ ખાસ કરીને ખમાજ, સારંગ, ધનાશી, દેશ, ભીમપંજાશ, આશાવરી, પીયુ, ભૈરવ, ભૈરવી વગેરે રાગોની હરિફાઈમાં ભાગ લીધો હતો.

ઉત્તીર્ણ થએલા વિદ્યાર્થીઓને કગિટી નીમી ધનામો અપાયાં હતા. નિયત પ્રમુખશ્રી જરૂર સાહેબ ન આવી ગઢવાથી ચેરમેન સાહેબ સરદાર ભા સાહેબ પ્રમુખપદવાને હતા.

રાત્રિએ બાળઉછેર અને આર્ટી ચોલીનની રમુશ ફિલ્મથી સિનેમા ગાતાવધામાં આવ્યો હતો. આ વખતે ૧૦,૦૦૦ માણસો (શિક્ષકો, શિક્ષિકાઓ અને ગ્રામ્યજનો) એ લાલ લીધો હતો.

તા. ૨૯-૧૦-૩૩

૪ થો દિવસ.

વક્તા:—શ્રીયુત બી. કે. પટવા વિષય:—ગણિતશિક્ષણ.

પ્રમુખ:—શ્રી. કે. એસ. વડોલ, વાનપ્રસ્થ એન્ડુ ઇન્સ. દક્ષિણ વિભાગ.

સવારના કાર્યક્રમની ચરૂઆત થતા અગાઉ રા. હરરાય દેશાઈએ શિક્ષકોને કૂલ કરાવી હતી. જેમાં ૭૫ ગિરજોએ ભાગ લીધો હતો.

મધ્યારના પ્રાર્થના પછી શ્રીયુત બેંગીલાલ કે. પટવા, એસિ. શિક્ષક મહાસક્ષમી ફિમેલ ટ્રેનિંગ કોલેજ અમલો ગણિતશિક્ષણ ઉપર નીચેના મુદ્દાવાળું બ્યાખ્યાન આપ્યું હતું.

૧ ગણિતનાં સત્ય વિશ્વવ્યાપક છે તેથી મંગળના ગ્રહ સાથે વાનચીનની ભાષા માટે ઉપયોગ કરવાનો નિર્ણય કયો હતો. ગણિતશિક્ષક સત્યના સ્વરૂપની જાતે ખાતરી કરી શિક્ષણ આપવું.

૨ ગણિતશિક્ષણમાં મુખ્યગણિતનો ઉપયોગ કેમ કરવો, ટેવની પ્રબળતા, વધુ ટેવથી બુદ્ધિનું ઘડાવું વગેરે બાબતો ઉપર વિવેચન કર્યું હતું.

ચોક્કસ ગોખાવવાની મહત્તા. બુદ્ધિનો ઉપયોગ જરૂર પડે કરવો, નહિતો ટેવથી વ્યાવહારિક દષ્ટિએ હેતુપૂર્વક ગણિતશિક્ષણ આપવું.

૩ માથુસનું કર્તવ્ય, જોરાક મેળવવાની ફરજ એછે. એ લક્ષ્યમાં રાખવું.

બીનગરૂરી (અવ્યવહાર) દાખલાઓ—

અપૂર્ણતા લાંબા દાખલા, વ્યાજમાં મુદત દાદવાના દાખલા, મિશ્ર-લુના દાખલા, નગરોંકીના દાખલા વગેરે અવ્યવહાર દાખલા શીખવવા નહિ.

અટકબથી નવાબનો આસરો કરાવવો, વિનયની ઇચ્છાથી છોકરા-ઓનો ઉત્સાહ વધુ હોય છે. આ વિષય તેના કામમાં ઉત્તેજિત કરે છે.

ચોકસાઈનું જ્ઞાન કરાવવું. અસરકારક રીતે દિસાવ્ય છોડવો તેમાં અડધી મૌખિક (મિતાનું) કામ એ ગણિતની પદ્ધતિ. ત્રિશીથી થએલી માત્રી અમર.

કેળવણી માટેની આપણામાં જે માન્યતા છે તે સંબંધી વિચાર, કેળવણીના વિકાસ માટે અનુકૂળ વાતાવરણ, એ જે કેળવણીમાં અસુકનું પ્રબળ સ્થાન, ઈંગ્લંડની જુદી જુદી કેળવણી અને સંસ્થાઓના આંકડા, હિંદુસ્તાનમાં એવી સંસ્થાઓનો અભાવ એ વિશે લંબાણપૂર્વક ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો હતો.

આપણા દેશની પાંત્રીસ કરોડની વસ્તી, સેંકડે કેળવાએલાના ૮ ટકા, સને ૧૯૨૧ થી ૩૧ મુધીમાં રહેલી તેની તેજ રિથિતિ, કેળવણીમાં આપણા દેશનું પછાત સ્થાન, ત્રણ લાખ છત્રીસ હજાર શિક્ષકોની સંખ્યા, તેમણે નિરક્ષરતા ટાળવાની જરૂર, જનતાની શ્રદ્ધ કેળવણી, સેંકડે ૯૯-૪૩ છોકરા અને ૯૯-૧૯ છોકરીઓની કેળવણીના દાખલા વગેરે ઉપર પ્રમુખ શ્રી કે. એસ વકીલ સાહેબે રસપૂર્વક વિવેચન કર્યું હતું.

દરેક ભણેલો માણસ આજુબાજુના અભણોને લાણાવવાની દરજ્જા સમજે તો નિરક્ષરતા વધુ પ્રમાણમાં દૂર થાય. આરામ એટલે કામનો કેરકાર, જનસમાજની બધી પ્રવૃત્તિ સફળ કરવા પ્રામ્યકેળવણીને અગ્રસ્થાન મળવું જોઈએ વગેરે બાબતો ઉપર ચર્ચા કરી હતી.

“ શિક્ષકોના કર્તવ્ય વિશે ”

વડોદરા કોલેજના સાયન્સના પ્રોફેસર ડૉ. નાયકે શિક્ષક તરીકેનો પોતાનો અનુભવ, કેળવણીની સંસ્થાઓ નિભાવવામાં પડતી અડચણો, અક્ષરજ્ઞાન ન હતું ત્યારે મળતી આદર્શકેળવણી, મહાભારત અને રામાયણના સમયમાં હાલનું અક્ષરજ્ઞાન ન હતું, પરંતુ સંસ્કારિતા તો હતીજ અને નીતિની કેળવણી હતી. યાત્રાત્ય કેળવણીકારો જે આવ્યા તે લગભગ અજ્ઞાન જેવાં હતા. બાળકનું માનસ ન સમજે એ શિક્ષક નથી. સંતતિનિયમનને સ્થાન, સમાજમાં. શિક્ષકની ચતી હલકી ગણના, સમાજથી બાળકો તરફની બેદરકારી, પ્રાથમિકશિક્ષણ સંબંધમાં શોકલ સંસ્થાઓ અને તેના સભ્યોની જવાબદારી, શિક્ષકે યવું તો સારા શિક્ષકે યવું. કેળવણીની સંસ્થાઓની નાણાં બીડ, પ્રજાને કેળવણીની દરકાર નથી, શિક્ષકોનો સત્કાર થતો નથી, વગેરે પ્રશ્નો ઉપર અનુભવી અને રસિક તેમજ અસરકારક વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું. ઉપસંહારમાં તાનસિંહ કેળવણી અને હૃદયને ઉદ્દાસ આપનાર કેળવણી ન હોય, એ કેળવણી નકામી છે એમ અમરકારક રીતે જણાવ્યું હતું.

તે પછી પ્રમુખ શ્રી. વકીલ સાહેબે ડૉ. નાયકના ભાષણ ઉપર ખૂબ લાખ્યુ હોય નહિ એમ કહ્યું હતું. અત્યારનું શિક્ષણ નીરસ છે, માટે

હતું કે મંડપમાં અને આજુબાજુ અસંખ્ય માનવ મેદની ઉલટાતી હતી. ત્યાં બધું સાફ છે ત્યાં અમુક ભાગને વખાણવો ઉચિત ન ગણાય.

ઉપરનો પ્રોગ્રામ વધુ સમય પહોંચવાને લીધે ગતના સિનેમા હાલ ખતાવવાનો પ્રોગ્રામ બંધ રાખવામાં આવ્યો હતો.

તા. ૩૦-૧૦-૩૩

પાંચમો દવસ

સવારના પ્રાર્થના પછી પ્રાથમિક શાળામાં હસ્તકળાની આવશ્યકતા એ વિષય ઉપર લંબાણપૂર્વક ભાષણ આપ્યું હતું.

વક્તા:—શ્રી. કે. એ. ખાલા, વાનપ્રસ્થ એન્જી. ઇન્ એન. ડી.

પ્રમુખ:—પ્રો. મગનલાલ ગણપતરાય શાસ્ત્રી, સંસ્કૃતના વાનપ્રસ્થ પોદ્દેસર, ટેકન કોલેજ, પુના.

વ્યાખ્યાનમાં ખાસ કરીને મોટા ખર્ચાળ સાધનોથી નહિ, પણ બાળકની કેળવણીમાં શારીરિક, માનસિક વિકાસ કરવા માટે ગામડામાં મળતી ચીજોથી હસ્ત ઉદ્યોગ કેવી રીતે શીખવી ગણાય. દાખલા તરીકે શંકુઆતમાં ચોકખી મારીથી બાળક પેન, રહેટ અને એવા બીજા નમુના બનાવે.

વળી શિક્ષણના વિવિધ વિષયો પ્રયોગ કરી, અખર શિક્ષણશાસ્ત્રી કૃષ્ણને આદેશ દેમ સફળ થાય તે જણાવ્યું હતું.

હસ્તઉદ્યોગના શિક્ષણમાં ૧. મારીકામ, ૨. કાગળનું કામ, ૩. ચિત્રકામ, ૪. લાકડાનું કામ. આ ચાર સાધનો વડે બાળકોની ઇદ્રિયો કેળવવા ઉપરાંત વિષય પરત્વે કેવા નમુના ઉપજાવી શકાય તે સમજાવ્યું હતું. દા. તરીકે, વાચનના પાઠોમાં ચિત્રો દોગવી ભાષાનો વિષય સચોટ કરવો.

ઉપરનું ભાષણ પૂરું થયા બાદ પ્રમુખ સાહેબ પ્રો. મગનલાલ ગણપતરાય શાસ્ત્રીએ ઉપરના શિક્ષણમાં કુદરતી સાધનો જેવાં કે, પાણી, મારી વગેરેનો ઉપયોગ કરવા તરફ શિક્ષકોનું લક્ષ ખેંચ્યું હતું. શિક્ષણથી આર્થિક મિથિતિ સુધરવી જોઈએ, એ બાબત ઉપર ખાસ વિવેચન કર્યું હતું. સાથે સાથે પ્રદર્શન અને તેના નિરીક્ષણમાં ફક્ત ઉપલક્ષ્ય જોવું બસ નથી પણ નમુના તૈયાર કરવાની રીત ને શિક્ષણની તેમજ વ્યાવહારિક દૃષ્ટિએ તેની ઉપયોગિતા, કળાની જીલ્લવટ વગેરે તરફ લક્ષ આપવાનું સૂચન કર્યું હતું.

પીર મોટા મીયાંનું વ્યાખ્યાન

વિષય:—ધર્મનીતિની કેળવણીને શાળામાં સ્થાન.

આ વિષય ઉપર ડા. પીર મોટામીયાં સાહેબે નીચે મુજબનું હૃદય-સ્પર્શી વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું. તેઓથીએ પોતાની નાદુરસ્ત તબીબી

છતાં ઈશ્વર સ્તવન અને સમાજ સેવા કરતાં રોજ ઉપર મરવું એ માટે જીવનધ્યેય છે એ પ્રમાણેના ઉપોદ્ધાતયી શરીરના એ ભાગ ૧. દેહ અને ૨. આત્મા (જડ, અને ચેતન્ય) એના બેદ સમન્વયા હતા. અને દેહને નિલાવનાર (ગતિ આપનાર) અલૌકિક શક્તિનું ઓળખાણ કેટલું જરૂરનું છે તેનું સ્પષ્ટીકરણ કર્યું હતું. વળા અંતઃકરણના એ વિભાગ મગજ અને અંતઃકરણ (ઇચ્છાઓનું સ્થાન) છે.

કેળવણીનું ધ્યેય ડીગ્રીઓમાં નહિ, પણ અંતઃકરણની કેળવણીમાં છે. જે કેળવણી નમ્રતા ને વિવેક ન શીખવે એ આદર્શ કેળવણી ન ગણાય. હાલમાં અંતઃકરણની કેળવણી તરફ અપાતું ઓછું લક્ષ.

ભીરાંબાઈ અને નરસિંહ મહેતા જેવી આદર્શ વ્યક્તિઓને રોજ ઉપર આપવામાં આવતું સ્થાન અયોગ્ય છે. પણ તેમનું ખરું સ્થાન હૃદયમાં જ હોવું જોઈએ.

સાયન્સનો હું વિરોધી નથી, છતાં પૃથ્વીની ગતિ, સૂર્યથી તેનું અંતર વગેરે માપનારનું પોતાનું સ્થાન ક્યાં હશે તે માટે શંકા છે.

ધર્મ અને તેની યતી નિંદા મારેની આપણી અવગણના. જેમ કોઈની કુરૂપ સ્ત્રીની નિંદા ન કરી શકાય તેમ પરધર્મની પણ.

ઈશ્વરના કાયદા માનનારને સરકારી કાયદાનો અંતરાય નથી આવતો. ઈશ્વરી કાયદાનું આદર્શ શિક્ષણ અપાય તો પિનલ કોડની જરૂર રહેતી નથી. પિનલ કોડથી કોણ મુઘર્ષુ છે ?

ગીતા અને કુરાન હાથમાં લઈ ખોટી સાક્ષી આપનાર યુગ, પુરાણ યુગ કરતાં કેટલા અગણ છે ? શારીરિક, માનસિક અને નૈતિક બાબતોમાં આપણે પાછળ પડ્યા છીએ, કારણકે અંતઃકરણની કેળવણીનો અભાવ છે. ગીતા ને કુરાનનો આધાર લીધા પછી પ્રાણાનને પણ જુદું ન બોલાય, એવો દૃઢ નિશ્ચય ધારણ ત્યારેજ આપણે લાયક થયાં ગણાઈએ. ભૂલો કાઢવી સહેલી છે, પણ સુધારવી મુશ્કેલ છે. મુસલમાનો કહે કે હિન્દુઓ આમ કરે છે અને હિન્દુઓ કહે કે મુસલમાનો તેમ કરે છે; પરંતુ પશ્ચિમ એશિયાનાં મુસ્લીમ યુધ્ધોમાં હિન્દુઓ ન હતા. તેમજ રામાયણ અને મહાભારતની લડાઈ-ઓમાં મુસલમાનો ન હતા છતાં ખુનખાર યુધ્ધો થયાં હતાં.

કુદરતની ખોડ કાઢવાનો દાખલો—‘કોણ અને આંખો’ નાના વેલાને મોટું ફળ અને મોટા ઝાડને નાનું ફળ.

જુદી જુદી જાતના મદ જેવાકે—ધન, મદ, વિદ્યા, મદ, આધકાર મદ, અને સુવાનીનો મદ વગેરે સંજ્ઞા અને આધ્યાત્મિક જ્ઞાન સાથે સંમધ.

ધરાવતા પ્રશ્નો ઉપર રસદાયક વિવરણ કર્યું હતું. ત્યારબાદ ઉર્દુ સુપરવાઇઝર શેખ સાહેબે પોતાનું ભાષણ આપ્યું હતું. તે પછી શ્રીયુત પ્રેમચંદભગત-અંકલેશ્વર વૉકેશનલ ટ્રે. સ્કૂલના હેડમાસ્ટરે વાર્તાવાચનપદ્ધતિનો પાઠ આપ્યો હતો. છેવટે ચેરમેન સાહેબે ભાષણ કર્યું તથા પ્રમુખશ્રીનો ઉપકાર માની કૃલહાર અર્પણ કર્યા હતા.

બાળકોનું સરઘસ

બોરના ડિ. લે. બોર્ડની ઑફિસથી બાળકોનું ગંગવર સરઘસ આખા ભરૂચ શહેરના બજારને ઘર્પનાદ અને જય ગીતોથી ગળપતું ડિ. સ્કૂલ બોર્ડની ઑફિસ સુધી આનંદભર્યું આવ્યું હતું.

રાતના બાળ લગ્ન અને ચાલી ચેપ્લીનના તથા દારૂથી થતી ખરાબીના વિષય ઉપર સિનેમાના દ્રશ્યો બતાવવામાં આવ્યાં હતાં.

તા, ૩૧-૧૦-૩૩

૭મો દિવસ

પ્રજાતમા "જય જય જય જગદીશ હરે" ની પ્રાર્થના કરવામાં આવી હતી.

વક્તા:—શ. કૃષ્ણભાઈ એમ. દલાલ.

વિષય:—ચારિત્રશાળા શિક્ષકની શિક્ષણ ઉપર થતી અસર.

પ્રમુખ:—શ્રી. પ્રો. બ. ક. દાકર.

નિમત વક્તા શ્રી પ્રહલાદજી ચંદ્રસંકર દવાનજી પક્ષસાડના સખ-જડજ ન આવી શકવાના સંભવે ઉપર જણાવેલા નિયત વિષય ઉપર નીચે મુજબની હકીકતનું લખાણથી વક્તાએ વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું. તેઓશ્રીએ જણાવ્યું કે જેમ સેવાભાવી વૈદ પૈસાને ગૌણ ગણી સ્વજન પેઠે દરદત્તી સારવાર કરવી એ વસ્તુ મૂળ માને છે, તેમજ સૈનિક-સપ્ત-ભાવનાને સેવાનું ધ્યેય માની પગારની દરકાર સિવાય મરણાન્ત સુધી શુદ્ધ સેવા આપે છે. ચારિત્રશાળા શિક્ષકના ધર્મ અને ફરજને સંબંધી સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ કર્યો હતો.

આનોંડ, જોન રરિક્તન, રવિન્દ્રનાથ ટાગોર, ગાંધીજી, ગિજુભાઈ, નાનુભાઈ, તારાબેન વગેરે આદર્શ શિક્ષકોના દર્શાવેલા આચાર્ય હતાં.

માતા, પિતા અને આચાર્ય દેવચાને કેવા સંજોગોમાં તે વિષે.

માઆપ અને સમાજની બેદરકારી, હાલમાં મળતા પગાર, જીવનની જરૂરિયાતો, અભ્યાસક્રમનાં સાધનોનો અભાવ.—આવા સંજોગોમાં આદર્શ શિક્ષણ કેમ આપી શકાય ?

શિક્ષણની અર્થોગતિ માટે સમાજની જવાબદારી, શિક્ષક ઉપર શક્તી વધુ પડતી જવાબદારી, બાળકને પાસ કરાવવા ઉપરજ દાનત, હાલની કેળવણી સાચી, આવશ્યક ને જરૂરી છે કે કેમ, વગેરે બાબતો ઉપર લંબાણથી વિવરણ કર્યું હતું.

ભારપછી નર (અર્જુન) શિષ્ય, અને કૃષ્ણ શિક્ષક. સહના વચ્ચે...શિક્ષક ને શિષ્યનું સાથે રક્ષણ કરે, સાથે બંનેને જમાડે, બંને સાથે જ્ઞાન પ્રાપ્તિ કરે એવા સંલોગો ઉભા કરવા વિશે વિવરણ કરી બાખ્યાન પૂર્ણ કર્યું હતું.

આ ભાષણ ઉપર પ્રમુખ શ્રી બ. ક. દાકેરે કેવા શિક્ષક ન બેઠો, તથા શિક્ષકોમાં એકતાની જરૂર, શાળા એ સજીવન સંસ્થા, માધ્યમિક શાળાઓ અને કોલેજોમાં શિક્ષકોની એકતાનો અભાવ, આચાર્ય અને તેનું હૃદય. ધંધા પેટ માટે નહિ પણ એકાગ્રતાથી કરવાથી થતી અસર, માતાના ગર્ભ ઉપર પડતી છાપની અસર, (ગર્ભિણીને વીંછી કરડે તો ભાવિના બાળકને જિંદગી ભર વીંછી ન ચડે) વિષય માત્રને સચોટ તપાસવા સિવાય ખરો ન માનવો, પરીક્ષાના પરિણામ પાછળ બગડતા વાલીઓના પૈસા, શિક્ષકમાં પક્ષપાત ન બેઠો, વગેરે બાબતોની ચર્ચાથી આકર્ષક ખુલાસા આપ્યા હતા.

સહશિક્ષણ

શુદ્ધતાર્કિક શુરકુળના પ્રિન્સિપલ મનુભાઈ વૈદ્યે સહશિક્ષણના વિષય ઉપર બહુ દૃઢ પ્રત્યેક રજુ કર્યો હતા. તેમાં સ્ત્રી અને પુરુષના શરીરનો અંશ, તેનું મગજ, એકને બીજાથી હલકા માનવાની ભાવના વગેરે બાબતોના ધાર્મિક અને મનનીય પ્રત્યેક રજુ કર્યો હતા, જે વિચારવા જેવા હતા.

સુન્દરમનો કાવ્ય રસાસ્વાદ,

આ પછી ભરૂચ જિલ્લાના વતની યુવાન કવિશ્રી ભાઈ ત્રિભુવનદાસ લુહારે (સુન્દરમ) પ્રોતે પ્રાથમિક શાળામાં શીખવાની કવિતાઓની અંશ સંખ્યા ને પદ્ધતિની ભાવના ઉપર રસદાયક ને લંબાણપૂર્વક વિવેચન કર્યું હતું. વધુમાં તેઓએ કવિતાની શિક્ષણપદ્ધતિને કંઈક ખ્યાલ રજુ કરી પોતાનાં રચેલ કાવ્યસંગ્રહના પુસ્તક “કાવ્ય મંજુ”, અને “કાવ્ય ભગતની કડવી વાણી”, માંથી જુદી જુદી શબ્દક્રમક, અર્થ, ગૌરવ અને ગ્રામ્ય ચિત્ર રજુ કરતાં વાઘરણ, ભંગડી, વાદળાં વગેરે કાવ્ય ગાયાં હતાં.

પ્રમુખશ્રી બ. ક. કાંકેરે તેમના કાવ્યમાંથી “ દશાવતાર,” કાવ્ય વાંચી બતાવ્યું હતું. છેવટે ચેરમેન સાહેબે શ્રી પ્રમુખ સાહેબનો તથા વક્તાઓનો આભાર માની કૂલદાર કર્યા આદ સભા વિસર્જન થઈ હતી.

બપોરના સરકારી હોસ્ટેલના યોગાનમા સ્કાઉટ રેલીનો પોઆમ થયો હતો તે નીચે મુજબ છે:—

સ્કાઉટ રેલીનો કાર્યક્રમ

સાંજના

૪ થી ૭

(૧) પ્રાર્થના—વૈદિક, ધરમાખી અને ભારત.

(૨) ખજૂરવંદન, બહુક હર્ષનાદ.

(૩) દર્યો:—(૧) આસન—હાંસોટ અને અમૃતપુરા.

(૨) તાત્કાલિક સાગવાર.....સુણેવ

(૩) ગરબા.....વીરબાળા સંઘ.

(૪) લાડી, શેઝીમ, નાદસંગી...અમૃતપુરા.

(૫) આગ હોલવાનું.....ઝાડેશ્વર.

(૬) દોરડાની ખેંચતાણુ.....હાંસોટ, ઉડું.

(૪) માર્ચ પાસ્ટ.

(૫) હરિકાઈ.

ખજૂરવંડા...સંદેશ લેવા.

—, — સંદેશની આપ લે.

અ દોડ ચાલ

ચ અપસોડન.

ક કપડા પહેરવા.

(૬) કેમ્પફાયર

(૧) સ્તુતિ.

(૨) મંત્રા, દનાવત, ઝીંકે વગેરે.

(૩) વચ્ચે વચ્ચે નામમયક મૂગા દેખાવો.

(૪) નજમ, હાંસોટ, ઉડું,

(૫) મરથો, હાંસોટ.

(૬) દરબાર અને પટેલ, ખાલેજ

(૭) કીરી અને પર્વગીઉ, શુકલતીર્થ વીરબાળા

(૮) કાઝી અને ચેર, આમોદ.

(૯) ગદવલી અને સરોજની શુકલતીર્થની વીરબાળા.

(૧૦) પ્રાસની, રમન.

(૧૧) રાસ-બીલ અન્સા વગેરે.

(૧૨) દારૂડીઓ, ઝાડેશ્વર.

(૭) ધનામો—સંભાષણો, હાર તોરા વગેરે.

(૮) સમાપ્તિ, ગીત.

સ્કાઉટ રેલી

તા. ૩૧-૧૦-૩૩ની સાંજ

૭૬૦ દિવસ

ફળવણી સમાહ દરમિયાન જુદી જુદી દષ્ટિથી ચર્ચાએલા શિક્ષણના સિદ્ધાંતો, આદર્શો અને પદ્ધતિઓને વ્યવહાર તથા પ્રત્યક્ષ રૂપ આપવાને માટે જે જે પ્રયત્નો થયા છે તેમાં સ્કાઉટીંગનો—ખાસ પ્રવૃત્તિનો કાર્યક્રમ કંઈ ઓછા મહત્વનો ન હતો. જિલ્લા સ્કૂલ બોર્ડની ઉચ્ચ અભિલાષાઓને અંગે આ રેલીમાં સામાન્ય કાર્ય કરતાં તાલીમ તરફ લવિષ્યના ઉદાર, શિષ્ટ અને કાર્યદક્ષ નાગરિકોને તૈયાર કરવાની એક શિક્ષણયોજના છે; એટલે એક આદર્શ ગામ કેવું કોઈ શકે તેનો બાળકોને ખ્યાલ આપવાને યથારક્તિ પ્રયત્નો કરવામાં આવ્યા હતા.

રેલીના કાર્યક્રમનાં ચાર મુખ્ય અંગો:—

૧. સરઘસ. (૨) રેલી. (૩) સ્કાઉટ નગર (૪) કેમ્પફાયર.

(૧) સરઘસ તા. ૩૧-૧૦-૩૩ના રોજ બપોરના ચાર વાગ્યાથી સરઘસના રૂપમાં ડિ. સ્કૂલ બોર્ડના સુપરવાઈઝર મી. શેખની સરદારી નીચે જિલ્લાની સઘળી સ્કાઉટ સેનાઓએ ડિ. લો. બોર્ડની ઓફિસથી માંડી ઝાડેશ્વર દરવાજા, હાથખાં બજાર, નવા દહેરા, ચકલા, જુના બજાર, લાલ દરવાજા, કનોબોર બજાર તથા ફૂરજ-આગળ થઈને પારસી લતામાં થઈ કૂચ કરી હતી અને આખું સરઘસ પ્રદર્શનના સભામંડપના લવ્ય તંત્રમાં થોભ્યું હતું.

આમોદ, હાંસોટ, ઝાડેશ્વર અને અમૃતપરાની સેનાઓએ પોતાના બેન્ડ (વાજાઓ)થી બાલવીરોની કૂચમાં શૌર્ય અને ચપળતા આપ્યાં હતાં. અમૃતપરાનું બેન્ડનું કાર્ય સર્વોત્તમ હતું, આ સરઘસથી ભરુચની પ્રગતે જિલ્લાનાં ગામડાઓમાં ચાલતી સ્કાઉટ પ્રવૃત્તિનો અને પ્રગતિનો સારો ખ્યાલ આવી શક્યો હતો. સરઘસને મોખરે શુકલતીર્થની વીરબાળાઓને ડિ. સ્કૂ. બોર્ડના વાઇસ ચેરમેન શ્રીમતી કપિલાગૌરી ભગુભાઈ દેસાઈ તરફથી મિદાઈ વહેંચવામાં આવી હતી.

(૨) રેલી—અયોરના ચાર વાગે જિલ્લાના રકાઉટ કમિશનર નવાબ શ્રીમાન નહારસિંહજી સાહેબના પ્રમુખપદે જિલ્લાની રકાઉટ રેલી લગવામાં આવી હતી. જેમાં લગ્ન-ડિ. લો. પ્રોડની શાળાઓની કુલ ૨૨ સેનાઓના ૫૩૮ બાલવીરોએ ભાગ લીધો હતો. શુકલતીર્થથી વીરબાળા સંઘની ૧૮ બાળાઓએ પણ રેલીના દરેક 'કાર્ય'માં સક્રિય ભાગ લીધો હતો. 'દરેક ધર્મની પ્રાર્થના થયા બાદ "ભારત ભાગ્ય વિધાતા"નું ડો. ટાગોરનું રચેલું રાષ્ટ્રગીત રકાઉટ સમૂહે ગાયું હતું. જિલ્લાના બાળવીર ખજને રકાઉટોએ વંદન કર્યું હતું. તે પછી જુદી જુદી સેનાઓ તરફથી લાડી, લેઝીમ, આસન, આગ હોલવવી, ગરબા વગેરેનાં દબ્બો રજુ કરવામાં આવ્યાં હતાં. પછી બખ્ખેની હારમાં સઘળી સેનાઓએ માર્ચ પાસ્ટ કર્યું હતું અને જિલ્લાના રકાઉટ કમિશનરે ખજ નીચે ઉભા રહી સલામ ઝીલી હતી. ત્યારબાદ રકાઉટ નગરમાં ઉભા કરેલા સીમલિંગ ટાવર ઉપરથી ખજ સેનાદ્વારા સંદેશ આપવામાં આવ્યો હતો, અને ચાર સેનાઓએ તે સંદેશ આપાદ ઝીંધ્યો હતો. વળી રકાઉટની દોડ્યાલ ડ્રેસિંગ રેસની પણ હારફાઇ થઈ હતી.

(૩) રકાઉટ નગર—રેલી, અગાઉના એક અડવાડીઆથી ચાર વૉલન્ટીઅર્સ રકાઉટ મારતરાની મદદથી રકાઉટ નગરની જુદી જુદી સંસ્થાઓ બાંધવાની તૈયારી કરી હતી. વાસ, વળી, શુણપાટ વગેરેનાં સાધનથી દરવાજા, ધર્મશાળા, વિદ્યામંદિર, વ્યાયામશાળા, પોલિસ ચોટી, ન્યૉતિ-મંદિર, દવાખાનું, નર્સિંગ હોમ, લાયબ્રેરી, સલામટ, મસ્જિદ, પૂલ વગેરે જાહેર સંસ્થાઓ બાંધી તૈયાર રાખ્યાં હતા. ગામની મધ્યે ૩૫' ઉંચો ટાવર પણ બાંધવામાં આવ્યો હતો. તેના ઉપર ટકોરખાનું બેસાડવામાં આવ્યું હતું. આ સંસ્થાઓને રાજ્યનારનું કામ જુદી જુદી સેનાઓને સોંપવામાં આવ્યું હતું, ચા, ફળ, કાપડ વગેરેની દુકાનો પણ ગોઠવવામાં આવી હતી. જિલ્લાના રકાઉટ કમિશનરના હાથે આ સરસ્વતી નગર ખુદ્દું મૂકવામાં આવ્યું હતું. રકાઉટના આ સરસ્વતી નગરની આમ્મયઆયત તરફથી રકાઉટ કમિશનરને માનપત્ર આપવામાં આવ્યું હતું.

૪. કેમ્પફાયર—વંદે માતરમના ગીતથી શરૂઆત કરવામાં આવી હતી. મંવાદો, હુચકાઓ, ગીતો, રાસ, નૃત્ય વગેરે મનોરંજક વાનીઓથી સાંને બહુ આનંદ ને મેંતોપ થયાં હતા.

હતામોઃ—દરિદ્રાઈમાં સફળ થયેલાઓને તથા નગરના બાંધકામમાં સાઈ કામ કરનારાઓને, મંવાદ કરનારને તથા દરેક વીરબાળાને રકાઉટ

કમિશનર સાહેબને હાથે ઇનામો આપવામાં આવ્યાં હતાં અને દરેક રકાઉટને મિહાઈ વહેંચવામાં આવી હતી.

રકાઉટ કમિશનર સાહેબે બાળવીર પ્રતિતિની ઉપયોગિતા અને જરૂરિયાત સમજાવતાં કહ્યું હતું કે “આ દેશો કરતાં હિંદુસ્તાનની પ્રજાને વ્યવસ્થા અને નિયમન શીખવનારી રકાઉટની તાલીમ અનિવાર્ય જરૂરની છે. આ તાલીમ બાળકોને ચારિત્રવાન બનાવે છે. પોતાની જવાબદારી સમજતો બનાવે છે. પોતાના પગ ઉપર હિંમત રહી આપ બળથી વિદગી ગુજરાતમાં શીખવે છે અને સાચો નેતા થવાના સંસ્કારો આપે છે; મારે સાળામાં શિક્ષણ સાથે રકાઉટિંગને સ્થાન મળે એવી ઉમેદ દર્શાવી હતી.” આ પ્રતિતિને પોપણ આપવા બદલ રકાઉટ કમિશનર સાહેબે ડિ. રફલ બોર્ડને ધન્યવાદ આપ્યો હતો.

ડિ. રફ. બોર્ડના વાઇસ ચેરમેન શ્રીમતી કપિલા બહેને ઉત્સાહપૂર્વક બાળ લઈ પોતાની હોસ અને શક્તિની સાબીતી કરી આપી છે તે માટે સંતોષ વ્યક્ત કર્યો હતો. સ્ત્રીઓના સદાચાર વિના તથા આગળ પડતા સક્રિય કાળા વિના દેશનાં કેળવણીને લગતાં જરૂરી મહાસારત કાંઈ પાર પડી શકે નહિ. એમ જણાવ્યું હતું. પ્રત્યુત્તરમાં શ્રીમતી કપિલા બહેને પોતાને આગેવાની અમુક તક મારે અને આદરેલા પ્રધાનોમાં આપેલા સદાચાર મારે શ્રેયો આભાર માન્યો હતો. બાળવીર માફક ગર્લ્સ શાળા કન્યાશાળામાં હામન કરાવવા બદલ ડિ. રફ. બોર્ડના ચેરમેન સરદાર સાહેબે ને ને ને અને ખાત દર્શાવ્યાં છે તે બદલ તેમનો ઉપકાર માન્યો હતો. ચેરમેન સાહેબે, આ પ્રતિતિને આંગે કાર્ય કરનાર ઉર્દુ સુપર-વાઇસ મેમ સાહેબનો, સ્વયંસેવકોનો, રકાઉટ માસ્તરોનો તથા બીજા મદદનીશો-રકાઉટ ઓરગેનાઇઝર-વોલેરોનો આભાર માન્યો હતો અને પ્રમુખ સાહેબની કુલદાર ક્યાં બાદ મેળાવડો વિરાજન કરવામાં આવ્યો હતો.

કેળવણી સમાપ્ત.

ડિ. રફ. બોર્ડ ભરત,

તા. ૧-૧૧-૩૩

સાતમો દિવસ

પૂર્ણાદિતિ.

કેળવણીસમાપ્તનો આજન્મ કાર્યક્રમની સમારંભ પ્રથમ પ્રાર્થનાથી શરૂઆત કરવામાં આવી હતી.

વક્તા—પ્રો. બ. કે. દાકોર વિષય—ધર્મ, ધર્મના ઝઘડા અને ધર્મનું ભવિષ્ય.

પ્રમુખ—લેડી વિદ્યાગૌરી નીલકંઠ. બી. એ.

લેડી વિદ્યાગૌરી નીલકંઠના પ્રમુખપદે મળેલી સભામાં પ્રો. બ. કે. દાકોરે ઉપરના વિષય ઉપર ભાષણ કર્યું હતું. તેમણે જણાવ્યું હતું કે:—
સને ૧૯૦૪થી ડિ. રફલ ઓર્ડના હાલના ચેરમેન સાહેબ જોડે મારો પરિચય છે. મારી ૧૫ વર્ષની જિંદગીમા કેળવણીનો વ્યવસ્થિત આ પહેલ-વહેલોજ પ્રસંગ છે. હિન્દુ-મુસ્લીમ એકતા માટે શહેર અને ગામડામાં આવા પ્રસંગો વધુ થાય એ ઇચ્છયા જોગ છે. જુદા જુદા ધર્મના હોવા છતાં શાસ્ત્રી મગનલાલ તથા પીર મોટામીયા સાહેબનો એકજ સુર નીકળ્યો હતો.

વૃદ્ધોનો અધિકાર

ધર્મ જેવા વિષય ઉપર વૃદ્ધોને જોડવાનો આધાર છે. ઘરડાના મુખમાં અધર્મ નીકળે, તેનું નામ નીચતા. જેના શબ્દે શબ્દમાં એક પણ શબ્દ અધર્મનો ન નીકળે, તેજ ખરો વૃદ્ધ. એ મુજબ વૃદ્ધોનો અનુભવ સર્મ-જલ્યો હતો. સત્તમંગ કરતાં સહદમંગ આગળ છે, અને તે કરતાં પણ વૃદ્ધોનો ભંગ વધુ આગળ છે અને જરૂરનો છે, એ આવશ્યકતાનું આકર્ષક વિવરણ કર્યું હતું.

વીસમી સદીમા ઘરડા તરફની માનયુદ્ધિ હવે ઘટવા લાગી છે. શિક્ષક અને શિક્ષિકાઓએ પહેલા બાળકોની વૃદ્ધો તરફ માનલાગણી ફેરવવી જરૂરની છે. સત્ ચિત્ આનંદ શ્રદ્ધ—એનો શ્રોતાજનોમાં સમન્વય તેવી સાદી સરળ ભાષામાં સ્પષ્ટ અર્થ મગજવ્યો હતો.

મુંબઈની જૈનસભા અને કાસીની એક હિન્દુ સભા, મદાલારતમાં પિતરાઈની તકરાર, જર્મનીનાં પુસ્તકો, ફ્રાન્સ, યુરોપ અને અમેરિકાનાં યુધ્ધો, વાચનમાળામાં સાગ ધર્મનું તત્ત્વ આવડું જોઈએ, વગેરે ઉપર સુંદર દષ્ટાંતો આપી પ્રેક્ષકોનાં મનરંજન કરી ઝઘડાની ભાવના નષ્ટ થાય તે ઉપર અસરકારક વિવેચન કર્યું હતું.

પ્રમુખનું પ્રવચન

લેડી વિદ્યાગૌરીએ પોતાને પ્રમુખસ્થાને નીમવા માટે આભાર માન્યા બાદ જણાવ્યું, કે પ્રોફેસર બ. કે. દાકોરના વ્યાખ્યાનમાં મારું પ્રમુખસ્થાન હોઈ શકે નહિ. એઓશ્રીના વ્યાખ્યાનમા મારે કાંઈ વધુ કહેવાનું હોયજ નહિ. શ્રી બ. કે. દાકોર ઇતિહાસના પ્રખર અભ્યાસી છે. ધર્મ કેવળ શીત્સુશીયી ગમ નથી. શિક્ષકો ધર્મની એકતા માટે જેટલું ધારે એટલું કરી

સકે એમ છે. સ્વધર્મનો પક્ષ અને સામાના ધર્મનો તિરસ્કાર કરવો, એજ ધર્મના ઝઘડાનું બીજ છે. ધર્મની બાબતમાં સંકુચિત દષ્ટિ એજ અધોગતિનું બીજ છે. ધર્મ ઉપર આધાર રાખી આપણી ભાવનાઓને લઈને આપણે ઘણું ગુમાવ્યું છે. ત્યારપછી બીજા વક્તા મિસ નિધામ રોજ ઉપર આવ્યાં હતાં.

પરીક્ષાની નૂતન પદ્ધતિ.

વક્તા—મિસ નિધામ.

મિસ નિધામ મહારાણી હાઈસ્કૂલના પ્રિન્સિપાલ છે. તેઓએ પરીક્ષાપદ્ધતિ ઉપર એક લંબાણુપૂર્વક અંગ્રેજીમાં વિવેચન કર્યું હતું. જેનો તરલુમો અંગ્રેની (લરુચ) સ્કૂલબોર્ડના સુપરવાઇઝર એ. એમ શાસ્ત્રીએ શ્રોતાનુભવે ગુજરાતીમાં કરી બતાવ્યો હતો. જેમાં નૂતન પરીક્ષા પદ્ધતિ કેવી હોવી જોઈએ તેનું દષ્ટાંત સહિત વિવેચન કરવામાં આવ્યું હતું. જુની પદ્ધતિથી મંદબુદ્ધિના છોકરા સફળ થાય છે અને હોશિયાર છોકરા નિષ્ફળ નીવડે છે. આમ વિદ્યાર્થીની શક્તિનું માપ બરાબર નીકળી શકતું નથી, માટે નૂતન પરીક્ષાપદ્ધતિ બાળકની બુદ્ધિનું અને શક્તિનું એકસ માપ લેવામાં કેટલેક અંશે સહાયમૂલ નીવડે છે. વિષયને રસિક કરવા માટે (પરીક્ષાની) નૂતન પદ્ધતિના કેટલાક સુંદર દષ્ટાંતો આપવામાં આવ્યા હતા. ત્યારબાદ શ્રી મોતીલાલ અ. દેસાઈએ ભાષાશિક્ષણમાં બાળકોનું હસ્તકામ એ વિષય ઉપર ભાષણ કર્યું હતું.

વક્તા—શ્રી. મોતીલાલ અ. દેસાઈ.

વિષય—ભાષાશિક્ષણમાં બાળકોનું હસ્તકામ.

શ્રીયુત મોતીલાલ અ. દેસાઈએ પોતાનો વિષય સ્પષ્ટ કરવા માટે પાટીઆ ઉપર જઈ કામ કર્યું હતું. મિસ નિધામે નૂતન પરીક્ષાપદ્ધતિમાં કેવા પ્રશ્નો પૂછવા તે સંબંધમાં દિગ્દર્શન કર્યું હતું, તે સંબંધમાં શ્રી મોતીલાલે શિક્ષકોએ તે જાતની તૈયારી કેમ કરવી, તેની સરળ રીતે સમજાવટ કરી હતી.

સાંજનો અર્થક્રમ

માતા ગરવી ગુર્જરીનું સુંદર કાવ્ય ગાવામાં આવ્યું હતું. ત્યારબાદ વતગજ અને ભુવડ એ વિષેના સંવાદ છોકરાઓએ સુંદર રીતે રોજ ઉપર બજવી બતાવ્યો હતો. બીજા ધોરણની નાની બાળાઓએ હાંવભાવ સાથે આરવાડીનું ગીત આકર્ષક રીતે ગાઈ બતાવી પ્રેક્ષકોનાં મન રંજન કર્યો હતો, તે વેળા પ્રેક્ષકોના હૃદય પણ આલ્હાદયી ઉભરાતાં હતાં. ત્યારબાદ વિદાય ગીત “મહેમાનો હો વહાલો પુનઃ પધારજો” રોજ ઉપર ગવાયું હતું.

સ્કૂલ બોર્ડના સભ્ય અને ડિ. બોર્ડના વાઇસ પ્રેસિડેન્ટ રાં. લગુભાઈ એ ડિ. સ્કૂલબોર્ડ તરફથી સમાદ દરમિયાન આવેલા પ્રશ્નો, વક્તાઓ, પ્રદર્શન ગોઠવવામાં રોકાએલા સ્વયંસેવકો, સેવિકાઓ; તથા પ્રદર્શન કમિટિના સભ્યો, ઓફિસ સ્ટાફ વગેરેનો આભાર માની પ્રદર્શનને અંગે સાફ કામ જતાવનાર શિક્ષક અને શિક્ષિકાઓ, સ્વયંસેવકો, સેવિકાઓ વગેરેને આપવાનાં ઇનામોની નામાવલિ વાંચી સભાળાવી હતી. છેવટે પ્રદર્શનમાં જે જે સદ્ગુણરથો તરફથી મદદ મળી હતી તે સર્વનો ડિ. સ્કૂલબોર્ડ તરફથી આભાર માનવામાં આવ્યો હતો.

આભારદર્શન

લો. બોર્ડની શાળાના એક શિક્ષકે લો. બોર્ડની શાળાના શિક્ષકો સાથે હળવામળવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો, વ્યાખ્યાનકારોનાં ઉત્તમ વ્યાખ્યાનોથી શિક્ષકોને ઘણું ઘણું જાણવાનું તથા જોવાનું મળ્યું, તે સંબંધી તથા પ્રદર્શનની ઉપયોગિતા વિશે એક દુક અને અસરકારક વિવેચન કર્યું હતું તથા શિક્ષકોએ અંગત મુશ્કેલીઓને બાલુ મૂકી વફાદારીથી સમાહતું કામ પાર પાડ્યું તેથી તેમના તરફથી ડિ. સ્કૂ. બોર્ડનો અને ચેરમેન સાહેબનો આભાર માન્યો હતો.

ચેરમેન સાહેબે જણાવ્યું હતું કે—સમાદ દરમિયાન જે જે ભાષણો આપવામાં આવ્યાં હતાં તેનું સારાંશ રૂપે પુસ્તક પ્રગટ કરી પોતાને ખર્ચે સ્કૂલોમાં આપવા જણાવ્યું હતું. તદુપરાંત ઉર્દુ તેમજ ગુજરાતી શાળાના શિક્ષકોને બે મંડળો રચાવવા માટેની અપીલ કરી હતી. વ્યાખ્યાનકારો શ્રાતાઓ, પ્રદર્શન કમિટી, સુપરવાઇઝરો, ઓફિસરસ્ટાફ, સ્વયંસેવકો, સેવિકાઓ તથા પ્રદર્શનને અંગે જે જે સદ્ગુણરથો તરફથી મદદ આપવામાં આવી હતી તે સર્વનો આભાર માન્યો હતો. છેવટે “વદેમાતરમ” નું ગીત ગવાયા બાદ સભા વિસર્જન ઘડી હતી.

વિસર્જન

તા. ૨-૧૧-૩૩

ખીજે દિવસે સવારના સાત વાગે ડિ. સ્કૂ. બોર્ડના ચેરમેન સાહેબની ખાસ ઇજાથી ઓફિસ સ્ટાફ, સુપરવાઇઝરો, કાર્યાવાહક કમિટિના સભ્યો, સ્વયંસેવકો તથા સેવિકાઓનો એકંદર રૂપનો ફોટો મંડપ વિભાગ પાસે લેવામાં આવ્યો હતો, જેની એકેક નકલ રૂપમાં હાજર રહેલી તમામ વ્યક્તિઓને પોતાને (સરદારભા સાહેબનો) ખર્ચે આપવાની જાહેરાત કરી ઉદ્દરના જતાવી સર્વને આનંદિત કર્યું હતા.

સાંજના સ્વયંસેવકો અને સેવિકાઓને ડિ. રફ્રેશ બોર્ડ તરફથી એક પ્રીતિ ભોજન આપવામાં આવ્યું હતું. સ્વયંસેવકો અને સેવિકાઓના કામની પ્રશંસાની નોંધ લઈ છૂટા કરવામાં આવ્યા હતા.

ભરૂચ કેળવણી સંસ્થામાં વાંચવામાં આવેલાં ભાષણો
નીચે પ્રમાણે છે:—

(૧)

ગણિત શિક્ષણ

વિચારોનું શાસ્ત્ર, સંખ્યાનું નહિ.

ગણિત એ વિચારોનું શાસ્ત્ર છે. અમુક વિચારોમાંથી ક્ષતિ થતાં સંખ્યા અને દિઃ સંબંધીના પ્રમાણભૂત અનુમાનો અને સિદ્ધાંતોને આપણા રોજના જીવનવ્યવહારમાં લાગુ પડવાનું કામ ગણિત કરે છે. એ રીતે ગણિત શાસ્ત્ર અને કળા બંને છે. જે ભૌતિક સાદ્યમાં આપણે જીવીએ છીએ તેનું વ્યાવહારિક નિરૂપણ તેજ ગણિત છે. તેનો અભ્યાસ વ્યાવહારિક તેમજ સાંસ્કૃતિક દૃષ્ટિએ ઉપયોગી છે. તે ન્યાયશાસ્ત્ર અને બુદ્ધિવાદ બંનેનું સામ્ય સાધે છે.

ગણિતના મૂળભૂત વિચારોની ઉત્પત્તિ.

નિર્ભેળ સત્ય.

વળી ગણિત એ નિર્ભેળ સત્યનું શાસ્ત્ર છે. ગણિતનાં સત્યો હમેશાં સનાતન સત્યો છે. $3+2=5$ તે હમેશાં ૪૦૦૦ વર્ષ પહેલાં કે ૧૦૦૦૦ વર્ષ પછી પણ સત્યજ રહેવાનું. સનાતન સત્ય—આખા વિશ્વમા વ્યાપી રહેલા સત્યનાં સિદ્ધાંતો ગણિતમાં સમાજેલા છે. સહરાના રણમાં મહાન આગ્ર પાયથે ગોરાસના સિદ્ધાંતની આકૃતિ રૂપે સળગાવીને મંગળની સાથે વાતો કરવાનો પ્રયત્ન આના આધારેજ થયો હતો.

સત્ય કોઈનો અભિપ્રાય કે સત્તા સ્વીકારતું નથી. તેથી ગણિત શિક્ષકને માથે પોતાના વિદ્યાર્થીઓને જાતે ચોક્કસ ખાતરી કરાવી આપવાની ફરજ પડે છે.

ગણિતનું સ્વરૂપ.

આ રીતે ગણિતના સ્વરૂપનું ઘડતર સત્યનું છે અને તેનો પ્રાણ વિચારોના નિયમો છે.

સત્ય—તેથી બને તેટલું હુંકામાં હુંકાં કામ કરવું. તર્કશાસ્ત્રને અનુસરીને હોવાથી ક્રમે ક્રમે પગથીએ પગથીએ આગળ જવાનું છે અને વિષયમાં નિયમિત રીતે આગળ વધવાનું છે. બે ગણિત પદ્ધતિસર શિખવાય તો તે ચોક્કસાઈ, ઝડપ, સફાઈ અવલોકન શક્તિ, મૌલિકતા, સરળતા અને પ્રમાણિકતા જેવા ગુણો અને અમુક પદ્ધતિસર વિચાર અને આચાર કરવાની ટેવો કેળવે, પણ આવા ગુણો કેળવવાનો આદર્શ દષ્ટિ સમીપ રાખીને કાર્ય કરીએ તોજ ફળીજત થાય.

હાલના વિદ્યાર્થીઓની મુરકેલીઓ.

હાલમાં ગણિતશિક્ષણમાં કાઈકે પક્ષઘાત જેવું માલમ પડે છે, તેનાં કારણો નીચે મુજબ લાગે છે:—

(૧) રસની ખામી.

(૨) વ્યવહારમાં અમુક વસ્તુઓનો શો અને ક્યાં ઉપયોગ છે તે, સમજાતું નથી તેમજ શોધી કઢાતું નથી તેથી

(૩) અવલોકનની ટેવની ખામી અને તેથી ક્યા સંજોગોમાં ગણિતના જ્ઞાનનો ઉપયોગ કરવાનો છે તે સમજી શકવાની અશક્તિ.

(૪) પોતે સાંભળેલી અને જાતે અનુભવેલી વાતો વચ્ચેનો તફાવત સમજી શકવાની ખામી.

(૫) મૂળભૂત સિદ્ધાંતો ઘડણુ કરવાનું અને તેમનો ઉપયોગ કરવાનું કામ એકજ વખતે સાથે સાથે કરવાની જૂલ.

ગણિતશિક્ષણ સંબંધી થોડીક સામાન્ય સૂચનાઓ.

હવે આપણે ગણિતશિક્ષણ વધારે ફળદાયક અને સંપૂર્ણ અને તેને માટે થોડાક મુદ્દાઓનો વિચાર કરીશું.

(૧) મુખ્યગણિત અને તેની અગત્ય. ટેવનો ઉપયોગ—ક્રમ વધે, સ્ફૂર્તિ આવે, ખીનના ઉપર સરસાર્થ ભોગવીએ, વ્યાવહારિક લાભ, માનસિક કેળવણી મળે, લખાણ કામમાં સરળતા થાય, તેમાં વધારે ઓપ અને સંપૂર્ણતા આવે, કામ કાચું ન દેખાય, અને વિષયમાં રસ પડે.

ટેવ—વળી મૌખિક કામથી મોટા લાભ તો એ થાય છે કે તેથી માનસિક ટેવ પડી જાય છે. ટેવ પડવાથી શ્રમ ઓછો લાગે છે. મન, ટેવના બળને લીધે પોતાની મેળેજ બુદ્ધિબળના ઉપયોગ વગર કામ કરી નાખે છે. કામ યંત્રવત્ થઈ જાય છે. સાર્થક સલાવવાનો દાખલો લો. સાલવાનો દાખલો જુઓ. ધીમે ધીમે અટપટી રીતે ટેવ બંધાતી જાય છે અને જેમ જેમ ટેવ મજબુત થતી જાય છે તેમ તેમ ઐચ્છિક કાંઈ નબળો પડતો જાય છે, અનૈચ્છિક સ્વયં યંત્રવત્ કામ જેમ જેમ વધે છે તેમ તેમ બુદ્ધિ-મગ્ન શક્તિનો ઉપયોગ ઓછો થાય છે. અને ત્યારે સંપૂર્ણ ટેવ પડી જાય છે ત્યારે તો વસ્તુ તદ્દન ધ્યાન કે ઇચ્છાશક્તિના ઉપયોગ વગરજ થયે જાય છે. ટેવ ધીમે ધીમે કાર્યશક્તિને છૂટી કરે છે, ફાળ લ પાડતી જાય છે અને તે કાર્યશક્તિનો ઉપયોગ નવી દિશા-ઓમાં કરી શકાય છે.

કુદરતે પોતે જીવનનાં શારીરિક અગત્યનાં કર્તવ્યો બુદ્ધિને હવાલે કરવાની હિંમત કરી નથી. હૃદય ધબકે છે, લોહી ભ્રમણ કરે છે, એ બધું યંત્રવત્ સંપૂર્ણ રીતે આપો આપ ટેવને આધારેજ થયાં કરે છે. સ્વયંક્રિયા પોતાની મેળેજ શ્રેષ્ઠ કામ કરી શકે છે.

ઉપયોગી ટેવો પાડી હોય તો બુદ્ધિ વધારે ઉચ્ચ પ્રકારના કામમાં લઈ શકાય. ટેવ એ સેવક છે. તેની પાસેથી તેને લાયક કામ લેવાય. બુદ્ધિ માલિક છે. માલિકે હલકા માગુલી કામોમાં પોતાની શક્તિનો વ્યય કરવો ન જોઈએ.

આંક શીખવવા. ટેવ પડવાથી યાદ રહે.

સરવાળા સળંગ કરવાની ટેવ પાડવી.

જાન જેમ જેમ ઓછું ઐચ્છિક થાય તેમ તેમ વધુ સંપૂર્ણ થઈ જાય છે. વિચાર કરી કરીને કામ કરનાર કદંબુ કામ કરે છે, અનૈચ્છિક કામ પ્રવીણતા બતાવે છે.

ત્યારે વિચારની જરૂર હોય ત્યારે પૂર્ણ જુઓમાંથી કાર્યશક્તિનો ઉપયોગ કરો, પણ સાદી યાત્રિક ગણતરીઓમાં તેનો વ્યય ન કરવો.

(સર ઓક્લીવર લોન્ગ)

જ્ઞાનનો સહીસલામત રીતે આપણે ઉપયોગ કરી શકીએ તે પહેલાં તે ટેવથી મિદ્ધ થઈ જવું જોઈએ જરૂર પડે બુદ્ધિનો ઉપયોગ કરો પણ તેનો નડામો વ્યય ન કરો.

(સેમ્યુઅલ બટલર)

પૂનનો ઉપયોગ કરતા વિચાર કરવાની જરૂર નથી, પણ તેનો વ્યય એવો નથી કે તે વિચાર કયાં વગર બાધવાનો છે.

સગવાળા, આક્રમક મોઝે કરવા એટલે પેન્સિવ-ચાપુ જેવી ઉપયોગી વસ્તુઓ ખીમામાં ગાખીએ છીએ, પણ કોર્ડ, ઝકુ કે તાજવા નથી ગાખતા.

૨ મૂર્તશિક્ષણ—મૂર્ત ઉપરથી અમૂર્ત ઉપર જવાનો નિયમ ગણિત-માં જોટલો વાપરીએ તેટલો ઓછો છે. વસ્તુકાગ શિક્ષણ દ્વંદ્વ વખતે હોતું જોઈએ. વસ્તુ, તેનો ઉપયોગ, તેના દૃષ્ટાંત ડગલે ને પગલે આવવા જોઈએ.

શિક્ષણના માધનો—૨ગીન ચાક, ૨ગીન કાગળ, કાર્ડબોર્ડ, ચપ્પુ, કાતર, ત્રાજવા, હોકાયત્ર, મોડેલ—આ બધા શિક્ષણને તાદરશ બનાવવા જરૂરના છે. કાગળ પાટીઆનો જોટલો બને તેટલો જુદો જુદો રીતે ઉપયોગ કરો શિક્ષણ દૃષ્યમાન હવું જોઈએ.

૩ હેતુપૂર્વક શિક્ષણ—હમેશા ધ્યાનમાં રાખવું કે ગણિત તો માત્ર રાજના વ્યાવહારિક જીવનની લેનડેવડનું પ્રતિબિંબ છે બાળકને પાછળથી મોટપણે ઉપયોગી થઈ પડે તેવું શિક્ષણ જોઈએ, નહિ તો કાર્ય-શક્તિનો નડામો વ્યય થયો ગણાય.

શિક્ષણ હમેશા હેતુપૂર્વકનું હોવું જોઈએ—યોજનાપદ્ધતિનો ઉપયોગ કરવો—વર્ગ આગળ આમુક યોજના કે હેતુ રજૂ કરવો, અને ત્યાં ભાગ લેવાવો.

૪ વ્યાવહારિકશિક્ષણ—વ્યાવહારિક જીવનમાંથી, બાળકોની કંપના-માંથી, તેમના રાજના અનુભવોમાંથી દાખલા પસંદ કરવા યોગ્ય, અર્થ અને માપના પ્રશ્નો કે જે જીવનમાં હમેશા તેમની માટે ખડા થાય છે તે તો જરૂર લેવા જોઈએ શરૂઆતથીજ ગણિતનું કામ વ્યાવહારિક જીવનના પ્રશ્નોની સાથે મળાએલું ગણવું જોઈએ.

બાળક જે વિશે માહિતગાર હોય અથવા જે વિશે મહેવાઈથી તેઓ માહિતી મેળવી શકે અને મજાતાથી સમજી શકે તેના પ્રશ્નો ઉપરિચિત કરવા. દાખલા બનાવવાના આપણા ઉપયોગી માધનો તરીકે પ્રાથમ નિરૂપે,

પોસ્ટઓફિસ કે રેલવેગાઈડો, સ્વીપરો, બહેરખબરો, વગેરેના ઉપયોગ કરી શકાય.

બાળકોને કેવા પ્રકારનું ગણિતનું જ્ઞાન તેમના જીવનમાં ઉપયોગી થવા સંભવ છે તેનો વિચાર કરીએ. અને તેટલી તેમને તેવી સામગ્રી આપવી. તેમનામાં ગણિતની દૃષ્ટિ કેળવવી અને ચોક્કસાઈ ઉપર ખાસ લક્ષ રાખવું. સહિના કેટલાક ચમત્કાર—ધણા મોટા તેમજ તદ્દન નજીવા—ની ખૂબી પિંછાની શકે એવા દાખલા પણ લેવા.

કર વેરા, આવક વેરા, ભાડું, મિલકતોનાં વેચાણ કે ગીરો, બહેર કે ખાનગી લેનો, દેવાંસહેણાં, દરેક પ્રકારના વીમાના દાખલાનો ઉપયોગ કરવો. અંગત હિસાબ રાખવો, કરકસર, સેવિંગ બેન્ક, ચેક, પોસ્ટલ સર્ટિફિકેટ, સહકારી મંડળીઓ, રેલવે ટાઇમ ટેબલો, અને ભાડાં વગેરેના ચાલુ વ્યવહારના દાખલા અને તેમનું જ્ઞાન, અને તેટલું વ્યાવહારિક રૂપમાં આપવું.

ગણિતમાં લેન અને શેર તેમજ નાણાંની લેવડદેવડ જેટલી અગત્યની કોઈ વસ્તુ નથી, કારણકે દરેક માણસનો આદર્શ કોઈક બચત કરવી અને પોતાની બચતને સદર જગાએ રોકવી એવો હોવો જોઈએ.

દાખલામાં વ્યાવહારિક દૃષ્ટિ રાખવી જોઈએ. જે વસ્તુ બનવા જોગ નથી તેવા દાખલા બહુજ ઓછા લેવા જોઈએ.

દા. અપૂર્ણાંકના લાંબા દાખલા, બાજમાં મુદત દાટવાના દાખલા ચોરસ માપના દાખલા ન લેવા. છ છ માસે લેનું બાજ મળે છે, તે પાત બૂલવી નહિ.

અવ્યવહાર દાખલા ન લેવા. નીતિવિરુદ્ધના દાખલા ન લેવા. અને ત્યાં વર્ગને એક કંપનિના રૂપમાં શેરના કાગળો સાથે ફેરવી નાખવો. દુકાન મંડાવવી અને શિક્ષણ આદર્શ નહિ પણ વહેવાર ખંતાવવું.

૫ સિદ્ધાંતો પચાવવા—મૂળભૂત સિદ્ધાંતોનું જ્ઞાન પચે અને તેમનો વ્યવહાર ચતો જુએ એ જરૂરનું છે; પછીથીજ તે સિદ્ધાંતોનો ઉપયોગ કરવાનું આવવું જોઈએ. પાયા બરાબર રચાયા હોય અને મજબૂત થયા હોય ત્યારે પછીજ તેના ઉપર ધમારત ચણાય.

વસ્તુઓના સંપૂર્ણ જ્ઞાન વગર રસોઈની વાનીઓ ન બનાવાય. મકાનનો પ્લાન વગેરે કાટનારને પહેલાં વાપરવાના સામાનનું પાકું જ્ઞાન જોઈએ.

ગણિતનાં મૂળ તત્ત્વો—એકમ, ચાર સાડી રીતો, અપૂર્ણાંક, શૂન્ય, પ્રમાણ—(અન્યને બૂલવું નહિ. તેના ગુણાકાર સમજાવવા.)

આર સાદી રીતે તો ફક્ત ગણતરી કરવાની યોજનાઓ છે. આગળ-પાછળ-અથવા એક સરખી લંબાઈના ચેકડા લેવાની ગણતરીઓ છે.

૬ વ્યાખ્યાનો ભાર ન લેઈએ.—વ્યાખ્યાઓનો ભાર બાળકો પર નાખવાની જરૂર નથી, આગળ ઉપર દૃષ્ટાંતો ઉપરથી તેમની મેળે સહેજે તારવી શકાશે.

૭ અડસટ્ટાની અજમાયેશ—દાખલાઓના જવાબ કાઢવામાં સામાન્ય યુદ્ધિને ઉપયોગ કરવા માટે હમેશાં ઉત્તેજન આપવું. તદ્દન મૂર્ખાઈ-ભરેલા અને અકસર વગરના જવાબ ન આપે તેટલું જરૂર ધ્યાનમાં રાખવું નેઈએ. લાંબી ગણતરીઓ કરતાં પહેલાં સાદી કમોટીઓ કરી ખાતરી કરવાની ટેવ હાથેને પગથે પાડવી નેઈએ અને છેવટે તેમણે આસરે કાઢેલા જવાબ અને ખરા જવાબની સરખામણી કરાવવી વહેવારમાં કોઈ જગ્યાએ જવાબ તૈયાર આપેલા હોતા નથી. માટે પોતાની મેળેજ અડસટ્ટે તાળા મેળવી લેવા.

૮ તૂલનાશક્તિનો વિકાસ—શરૂઆતમાં પહેલેથીજ દાખલામાં શું આપેલું છે અને શું માગેલું છે તેનો ચોક્કસ ખ્યાલ બાળકોને હોય તેના ઉપર દાખલાનો આધાર છે. શરૂઆતમાં દાખલાનું પૃથક્કરણ કરીને તેના ઉપરથી એક સરખી મળતી આવતી વસ્તુએ તારવી કાઢી એકમાં સમાએલો સિદ્ધાંત બીજાને લગાડવાનો હોય છે. એક વખત ગુચ્છે છેડા જડે એટલે પછી તે છેડાને ખેંચી ખેંચીને આખી ગુચ્છ ઉઠેલી શકાય છે. આપણી રીત સંધ્યાગી-કરણની બને છે અને કાર્યકારણોના સંયોગથી છેવટે માગેલી વસ્તુ શોધી દેવાય છે. આટલા માટેજ ગણિતના પ્રાથમિક શિક્ષણમાં વસ્તુદ્વારા અને દાખલા આપીને શીખવવાની જરૂર અનિવાર્ય છે. હંમેશાં બાળકોની પાસેથી સૂચનાઓ માગવી અને તે જે જે સૂચનાઓ કરે તેમનો ઉપયોગ કરના જવું. યોગ્ય રીતે દાખલા કરવાથીજ બાળકોની યુદ્ધિને વિકાસ થાય છે, તેથી તૂલનાશક્તિને બળ મળે છે, યુદ્ધિને ઝાપ ચઢે છે અને સમજ-શક્તિ વધારે તીવ્ર બને છે. દાખલા ગણવાથી જેટલી યુદ્ધિ હોય તેનો તે ઉપયોગ કરતાં થાય છે.

૯ વિજયની વાંચના—સદલાગ્યે એક વસ્તુ-વિજયની વાંચના-એવી છે કે જે બધા વિદ્યાર્થીઓને ગમે છે. વિજય મેળવ્યાનો આનંદ કદી પથ્થુ એછો થતો નથી. આ બાળસ્વભાવના લક્ષણનો ઉપયોગ ગણિતમાં બહુજ સરસ કરી શકાય ને. બાળકોને તેમના કામમાં ઉત્તેજિત કરી શકાય. બાળકોએ દાખલો ખરો કરવોજ નેઈએ. પહેલા પ્રયત્ને ન બને તો છેવટે પથ્થુ ખરો તો કરવોજ નેઈએ. કરેલો દાખલો હંમેશાં શિક્ષકે એકદમ

નેઈ લેવો. ખોટો હોય તો તે તુરતજ ફરીથી કરવા કહેવું. સહેજ મૂચના કરવી પણ દાખલો તો વિદ્યાર્થીએ પોતે જ ખરા કરવો નેઈએ.

દાખલો ખરા કરવાનો પ્રેમ વિદ્યાર્થીની શક્તિ ઉપરાંતના દાખલા કરવા આપીને કદી પણ દાખી દેવો નહિ. કેળવણીની દ્રષ્ટિએ સહેજ અધરા દાખલાની કિંમત ઘણા અધરા દાખલા કરવા તેના કરતાં વિશેષ છે. આગક કરી શકે તેમ હોય તેના કરતાં જરૂરજ આગળ જવું પડે તેવા દાખલા-જરાજન ફેર હોય તેવા દાખલાઓ ઉત્તેજકરૂપ થઈ પડે છે.

મુશ્કેલીઓ એ પ્રકારની છે-ઉત્તેજક અને નાહિંમત કરનારી. બાળકોએ જે કામ કર્યું હોય તે તરફ શિક્ષકનું દૂર્લક્ષ ન રહે કે તે બેદરકારીથી જોવામાં ન આવે તે ઉપર ખાસ ધ્યાન આપવાની જરૂર છે. જે વિદ્યાર્થી એમ ગાનનો ધાય કે 'હું સાફ કામ કરું કે ખરાબ તેની કોઈને પડી નથી' તો તે પોતે બહુજ બેદરકાર બની જશે. ગણિતની ઘણીખરી ભૂલો બેદરકારીને લીધેજ થાય છે અને તેના ઉપાય વિદ્યાર્થી જાતેજ કાળજીપૂર્વક કામ કરતો થાય તે છે; માટે વિદ્યાર્થીને કરવા આપેલું કામ તુરત કાળજી પૂર્વક તપાસવું નેઈએ અને તે કામ ઝીણી વિગતોમાં પણ ચોક્કસાઈવાળું હોવું નેઈએ. દરેક અચોક્કસ કે ખોટું કામ બાળકે પોતેજ મુશ્કારીને ખરું અને ચોક્કસ કરવું નેઈએ. તપાસ કરનાર અમલદાર નાંધારણુ રીતે વિદ્યાર્થીની વર્ષ દરમિયાન કરેલા કામની નોંધો ઉપરથીજ કામની આંકણી કરે છે.

૧૦ કોલેક્ટરોરેજ નહિ પણ પાવર હાઉસ—જે વસ્તુ સૌથી વધુ અગત્યની છે તે શિક્ષક કેટલું કહે છે કે શીખવે છે—તે નથી પણ બાળકો કેટલું ગ્રહણ કરે છે તે છે. અમુક હિસાબ કાર્યકારણ પદ્ધતિથી સમજાવીને તેનો ઉકેલ કરી બતાવવો તેટલુંજ બસ નથી, તેથી વિદ્યાર્થીઓના અંતરમાં કાંઈ પ્રકાશ પડતો નથી. તેમને તો અસરકારક રીતે હિસાબનો પ્રશ્ન છાડવાની યુક્તિ ઉપર પ્રભુત્વ મેળવવાની ઇચ્છા હોય છે. કેવી રીતે છુટ્ટી વિગતો પાડવી અને આપેલી વસ્તુઓનો તે પ્રશ્ન છાડાવવામાં સફળ રીતે ઉપયોગ કરવો તે કળા હસ્તગત કરવાની અભિલાષી હોય છે. એ પ્રશ્નનો ઉકેલ શિક્ષકે શી રીતે શોધી કાઢ્યો તે સમજાવવાની ધગસ હોય છે.

બાળકો ફક્ત અમુક દાખલો સમજે ને કરે એટલુંજ બસ નથી પણ વખત આવતાં બીજા તેનાથી સહેજ ફેરફારવાળા દાખલા પણ કેળવ કરવા તે પોતાનો મેજે શોધી શકે તેવી શક્તિ મેળવવા ઇચ્છે છે.

તેમનાં મગજે વસ્તુઓ સંગ્રહી ગ્રાખવાની ઠંડી પેટી જેવાં નહિ પણ એકદમ પોતાની મેજે જરૂર પડે જોરબંધ થોડી રીતે કામ શરૂ કરી દે તેવાં પાવર હાઉસ જેવાં જોઈએ. “કોઈ મૂર્ખ માણસ પણ જ્ઞાન તો મેળવી શકે.” રેમંડ.

ગણિતના કામ વિષે થોડીક સૂચનાઓ

આપણા ગણિતના કામમાં ત્રણ અંગોની ખામ જરૂર છે.

(૧) ઝંડપ—સંજ્ઞાઓ, ટુંકાં નામ, ટુંકામાં ટુંકી રીતો, મૌખિક કામ વગેરેથી ઝંડપ વધારાય છે. જ્યાં જ્યાં મોઝે થાય તેવું હોય ત્યાં લેખી કામ મુદ્દલ કરવું નહિ. (ત્રિરાશીએ કરેલું તુલસાન-સાદા ગુણાકાર ભાગાકાર માટે પણ ત્રિરાશી ?) અમુક આપેલા વખતમાજ કામ થાય તોજ ખરૂં ગણાય.

(૨) સ્પષ્ટ કામ—લેખી કામ પદ્ધતિસર, રીતબંધ અને જરૂરી સમજુતી સાથે હોવું જોઈએ. હંમેશાં એકમ દર્શાવેલો જોઈએ. જોનાર નજર નાખતાંજ સમજી શકે તેવું ચોક્કસ અને સાદું કામ પરીક્ષાની દૃષ્ટિએ પણ જરૂરી છે.

(૩) ચોક્કસાઈ—ગિણતરીમાં તેમજ લેખી કામમાં નાનામાં નાની, ઝીણામાં ઝીણી નજીવી બાબતોમાં પણ અલુજ કાળજીપૂર્વક ચોક્કસાઈ જાળવવી જોઈએ. પદ્ધતિ અને વિધિ બંને સ્પષ્ટ અને ચોક્કસ જોઈએ.

બેન્કનો દલાઈ સો કે હજાર ખાતામાથી એકમાં પણ ભૂલ કરે તો તે યુનેમાર ગણાય.

વેપારી અચોક્કસ ગણતરીથી દેવાળું શરૂ. ઉપરી અમલદારો ચોક્કસાઈ ખાસ તપાસે છે.

(૪) રીતો—ગણિતના લખાણ કામમાં રીત સાદી, સહેલી, સરળ, જૂલોનો સંલવ ન રહે તેવી, અને સામાન્ય રીતે અધે લાગુ પડે તેવી જોઈએ. નકામો શુંચવાડો થાય કે કામ અધર અને તેવી રીતો ન જોઈએ.

(૫) ભાષા—ગણિતની ભાષા કોઈ પણ બોલાતી કે લખાતી ભાષા કરતાં વધારે સર્વમાન્ય છે, વધારે ચોક્કસ અને સ્પષ્ટ છે. આપણા વિદ્યાર્થીઓને ગણિતના પાઠ વખતે આ ગણિતની ભાષા સમજાવવાની અને સરળતાથી લખવાની બોલવાની ટેવ પાડવી જોઈએ અને એ રીતે ગણિતના પાઠના વખતમાં બંને તેટલું વધારે ગણિતકામ કરવું જોઈએ.

ભોગીલાલ કેશવલાલ પટવા બી. એ.

(૨)

ગ્રામ્ય કેળવણીમાં શિક્ષકનું સ્થાન

આ વિષય એટલો વિશાળ છે, કે તેને માટે ઘણું કહી શકાય, ઘણું લખી શકાય, અને ઘણું વિચારી પણ શકાય. કેળવણી એ કળા છે, એટલુંજ નહિ પણ તે શાસ્ત્ર છે એમ પુરવાર થઈ ચુક્યું છે. ત્યાંસુધી તેને કળા તરીકે માત્ર વિચારવામાં આવતી હતી ત્યાંસુધી તે સંકુચિત વિષય ગણાતો હતો, પણ વખત જતાં તે કળા ઉપર વધુ ને વધુ સંસ્કાર પડવા લાગ્યા, એટલે તે ધર્માર્થ ધર્માર્થને એક શાસ્ત્રરૂપે અત્યારે સિદ્ધ થઈ ચૂકી છે. દિન પર દિન તેનો વિકાસ થતો જાય છે અને પ્રથમ જેમ દરેક મનુષ્ય કેળવણીદાર યા શિક્ષક થવાનો અખતીઆર ધરાવી શકતો હતો તેમ હાલ નથી. શિક્ષણ તથા શિક્ષણના અમુક નિયમો તથા તેનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન મેળવવા માટે ખીજા ધર્માર્થો માફક તેમાં તાલીમ લેવાની જરૂર પડે છે. હવે ગ્રામ્ય કેળવણી વિષે વિચાર કરવાને, લખવાને યા તેના વિષે નિયમો ધડવાને ગ્રામ્યજીવનનો અનુભવ એ મુખ્ય વસ્તુ છે. ઉપલબ્ધ અનુભવ કરતાં ગ્રામ્ય વાસીઓનો નિકટનો સહવાસ યા ગામડાંઓમાં જન્મ લેવો એ મુખ્ય જરૂરિયાત છે. શહેરી જીવન અને તેનું શિક્ષણ યા કેળવણી તે ગ્રામ્યજીવન અથવા ગ્રામ્યશિક્ષણ કરતાં ઘણા જુદા પ્રકારની હોવી જોઈએ. ગ્રામ્યજીવન તંદુરસ્તી અર્પનાઈ તથા સખત મહેનતને અનુકૂળ છે, કેમકે ત્યાંના સંજોગો તેવા છે. માનસિક વિકાસ ઓછો હોય પરંતુ ઉપરનાં તત્ત્વો તેમાં વિશેષ હોવાથી તેને અનુકૂળ કેળવણી હોવી જોઈએ, તેથી ઘણે ભાગે તે શિક્ષણ આપવા માટે તેવા અનુકૂળ શિક્ષકો હોય તોજ, તેમાં સફળતા મેળવી શકાય છે. ગામડાંની શાળાઓ એ હાઈરિફલો યા કોલેજો નથી. તેમાં અભ્યાસ કરનારાં બાળકો શહેરી જીવન માટે નિર્માણ થએલાં નથી, તથા તેમની પાસે જે શહેરી જીવનમાં સામાન્ય માલમ પડે તેવા વિચારો તથા જુદી-બીજી અપેક્ષા રાખીએ. તે તે વ્યર્થ છે. મોટે ભાગે જે બાળકોને પોતાનું જીવન જે વાતાવરણમાં વ્યતિત કરવાનું છે, તે જીવનને અનુકૂળ શિક્ષણ મળે તોજ તે સફળ થાય એ ખાસ સમજવું જોઈએ. આ કારણને લીધે શિક્ષણનો અભ્યાસક્રમ તે મુજબનો હોવો જોઈએ.

અભ્યાસક્રમ એ સામાન્ય રૂપરેખા હોય છે. આજનો અભ્યાસક્રમ કાલે જુનો જણાશે. કાળ એટલી ઝડપથી વહે છે કે આજની વસ્તુસ્થિતિ

કાને જુની ગણાય છે તેમ અભ્યાસક્રમ માટે પણ છે આ બાબતનો ધણો ઉદાપોહ થઈ રહ્યો છે ધણા વખતથી તેમ આવે છે, છતાં કોઈ એવા નિશ્ચય ઉપર આની શક્ય નથી કે આ અભ્યાસક્રમ ઉત્તમ છે અને તે હોય ગહિત છે અરુ જોના દરેક મગ્યા માટે, દરેક ગામ માટે, દરેક ગ્રંથળ માટે, દરેક કોમ માટે તથા દરેક દેશ માટે જુદા જુદા મળેગો હોય તોપણ જુદા અભ્યાસક્રમની અપેક્ષા રખાય તેમ બનવું મલનિત નથી મામાન્ય રૂપરેખા આપી અને શિક્ષકે પોતાને અનુકૂળ અભ્યાસક્રમ તૈયાર કરી પરીક્ષક અધિકારી આવે તે બાબત સગ કરી રાખ એમ છે

કોઈ એક ગામમા બને તેટલા વધારે બાળકોને શિક્ષકે ભેગા કરી જ્ઞાતિમંદ્રિય ગમ્યા મિગય તેમને શિક્ષણ આપવું એ મુખ્ય કર્તવ્ય છે મુખ્યા ઉપર શિક્ષકે ખામ લક્ષ રાખવું જોઈએ બાળકોની સખ્યા વધારી શિક્ષણ લેતા ક્રવા એ શિક્ષકની પ્રથમ કાળજી હોવી જોઈએ શિક્ષણ લેવા ઉત્સાહી હોય તેવાજ બાળકા ભેગા કરી શાળા ચલાવવી એમા કોઈ ભારે મહત્તા નથી, પણ વધુ ગામડો ભેગા કરવા ને તેમનામા શિક્ષણનો ઉત્સાહ ઉત્પન્ન કરવો એ કોઈ સાધનજી જુદિતુ નામ નથી શિક્ષકને ત્યારેજ ગ્રામ્ય વાસીઓના મહત્તમમા આવવાની કળ પડશે, અને તેમની મુશ્કેલીઓની દદર થશે વળી ત્યારે લોકને સમજાવી તેમના બાળકોને કેળવણીની કેટલી જરૂર છે તે સમજાવી બાળકોને નિશાળમા લાવી શકે

બીજી પગથીઉ—શાળાની હાજરી છે આ બાબતમા ધણી વખત શિક્ષક નિગથાજનક ઉદ્દગારો કાઢે છે અને તે વાસ્તવિક છે, પણ સાથે સાથે શિક્ષકે વિચારવું જોઈએ કે ગ્રામ્યજનોનો મુખ્ય ધધો ખેતીનો છે, તેથી તે બાબત પણ વિચારના જેવી છે પ્રથમ શરીરનું પોષણ પરી શિક્ષણ હોવું જોઈએ ગરીબમા ગરીબ ખેડુત પણ પેતાના બાળક તથા દોગના પોષણ માટે પ્રથમ વિચાર કરે છે આવા સંજોગમા કટાંગો નહિ લાવતા શિક્ષકોએ પોતાના મર્યાક્રમમા ઘટતો ફેફફા ગ્રાનિમ મળેગો તપાસી કરી લેવો જોઈએ, અને તેમ કરવામા મફલત થાય તો પોષણ માટે આખું વર્ષ નિષ્કળ થાય, માટે જે વખતે ખેતીનું કામ હોય તે વખતે માબાપોને તેવી અનુકૂળતા આપવી અને પોતાનું કામ સગવડ કરી કરવું એ કાલા શિક્ષક નું લક્ષણ છે કેટલાક શિક્ષક એમ પણ કહેશે કે ખેતીનું કામ તો આખું વર્ષ જેમનું તેમ ચાલ્યા રે છે, અને લોક બાળકોને અભ્યાસ માટે નનરાશ નહિ આપતા તેમા શેકે છે આ બાબત પણ કેટલાક પ્રદેશો માટે ખરી છે તે પ્રદેશ તથા ગ્રંથ ધણી ગરીબ હોય છે તેને માટે આ વાત અ

કના ધંધા માટેની તાલીમ લીધેલા બધાજ ઉત્તમ શિક્ષકો છે એમ પુરવાર થતું નથી, કેમકે બધાની લાયકાત સંખ્યા હોતી નથી. તેવુંજ બધા ધંધાઓ માટે છે. યુનિવર્સિટી અથવા કોલેજમાં શિક્ષણ લેનારા બધાજ વિદ્યાર્થીઓ માટે નોકરી મળી શકે નહિ અને નોકરી ન મળે માટે કેળવણી ન લેવી એ અજ્ઞાન છે. શિક્ષણ લઈ પ્રથમ પકિતમાં આવેલા તથા થોડા બીજા પકિતમાં આવેલા વિદ્યાર્થીઓ કે પદવીધરા દક્ત નોકરી મેળવી શકે તથા તેમને માટે નોકરીની સગવડ હોઈ શકે. શિક્ષક ખેતીકાર હોય તો તે વિષયનું જ્ઞાન પુસ્તકો વાંચી લોકની જાણ માટે ધણું કરી શકે છે. આ બાબતમાં ગ્રામ્યજનો ધણો રસ લેશે, કેમકે તેથી આવકમાં લાભ થાય છે. દરેક માણસ આર્થિક લાભ તરફ વધારે આકર્ષાય છે એ સ્વાભાવિક છે, તો આ અભ્યાસથી તે ધણો લોકપ્રિય થઈ શકશે. બીજું શિક્ષકે થોડું કામ ચલાઉ વૈદકજ્ઞાન પણ સંપાદન કરવું ઘટે છે, કેમકે તેથી તે ધણા મનુષ્યો ઉપર ઉપકાર કરી શકે છે. શહેરી મનુષ્યો દવાના ગણદી થઈ જવાથી સારી દેશી દવા તેમને અસર કરતી નથી. ઔષધ વિના ચલાવી લેનાર મહેનતુ ગામડીઆ ઉપર તે જલદી અસર કરે છે. આ જમાનામાં મોટાં ગામોમાં હવે પાસ થએલા ડોક્ટરો મળી શકે છે તથા રૂઝ ફેસના પ્રચારકાર્યથી અંગ્રેજ દવાનો પ્રચાર વધવા માંડ્યો છે. નવા જમાનાના શિક્ષકો દેશી વૈદું નહિ જાણવાથી તથા જાણેલા ડોક્ટરોની સંખ્યા મધ્યવર્તી દેશી દવાનો ઉપયોગ ઓછો થતો જાય છે, તો જમાનાને અનુસરી જે દવાખાનાં તરફથી યા લોકલ ખેડ તરફથી મળતી હોય તેમાં પણ ઉત્સાહપૂર્વક કામ કરી શિક્ષક વધુ લોકપ્રિયતા મેળવી શકશે.

સામાન્ય વાચન, ધર્મોપદેશ અથવા ધર્મશિક્ષણ, જાપાંઓ વાંચી જનતાને જાણવા જેવી બળરેથી ગાહિતગાર કરવા એ શિક્ષણ સાર્થક કરવાની ત્રીજી બાબત છે. ધર્મ—અર્થો યા ધર્મશાસ્ત્રોના પુસ્તકોનું નિયમિત વાચન ગ્રામ્યજનોમાં કરીને ખેતાની તેમજ જનતાની ધાર્મિકજીવિત સતેજ રાખવી એ શિક્ષકની ઉદારતાનું લક્ષ્ય છે. આ ઉપરાંત શિક્ષક એ સાચો સલાહકાર, સહકાર પદ્ધતિને ચલાવનાર તથા ટપાલ ખાતાનું કામ કરનાર હોઈ ત્રાયમ્વાસીઓ ઉપર અનેક ઉપકાર કરી શકે છે. તેની આવક જોનાં શિક્ષકને સાદું જીવન એ તો ફરજિયાત જેવું થઈ પડ્યું છે.

કોઈ એક શિક્ષક કહેશે કે આ બધો ઉપદેશ “પરોપદેશ પાંડિત્યમ” જેવો છે, કેમકે શિક્ષક જાણે બધાને માટે કામ કરવા સરળએલો એક સાધુ પુરુષ હોય એમ જણાય છે. તેને સંસાર નથી, હાકરાં હિયાં નથી,

ભૂખ નથી, તરસ નથી એ કહેવું તે વાત ખોટી નથી. આપણા દેશમાં મિશન જેવી સંસ્થાઓ નથી. જેવી રીતે મિશનરીઓ પોતાનો દેશ છોડી લોકોપકાર કરવા શિક્ષણ તથા ધર્મપ્રચાર કરી રહ્યા છે, અને તે ઉત્તમ કામ કરી રહ્યાં છે, કેમકે તેમને તેની સગવડ તથા સાધનો છે; તેવી રીતે આ પ્રચારકાર્ય માટે તેવી સંસ્થાઓ પૂરતાં સાધનો સહિત ન્યાંસુધી દેશ ઉત્પન્ન કરી શકે નહિ ત્યાંસુધી દેશનું કલ્યાણ કરે એવા શિક્ષકો મળી શકશે નહિ. વેતન માટે વૈતર્ક કરી રહેલા શિક્ષકો ઉંચા ગુણવાળા તથા પ્રભાવશાળી બની શકવા અસમર્થ છે, માટે સ્વામીશ્રી શંકરાચાર્ય ડેકન કોલેજ ચલાવવા માટે જે માગણી કરી રહ્યા છે તે માગણી મુજબ ત્યાં ધર્મશિક્ષણ લઈ પદવીધરાયા અને તેમને એકલા શિક્ષણકાર્ય માટે યોજવામાં આવે તો પૂરતા ફંડની સગવડ કરી શિક્ષણ સફળ કરી શકાય. જેટલે અંશે પુરુષ શિક્ષક માટે આ બાબત સત્ય છે તેટલેજ બચકે તેથી પણ વિશેષ કન્યાકેળવણી માટે સ્ત્રી શિક્ષિકાઓ માટે આ બાબત લક્ષમાં લેવા જેની છે. રહતું બાળક કેડમાં લઈ યા પાઠશાળામાં જૂલાવનારી શિક્ષિકા બાળાઓને કન્યાશાળામાં ફેરવું શિક્ષણ આપશે એ કલ્પનાશક્તિની બહારનો વિષય નથી. માત્ર શિક્ષકો ઉપર કટાક્ષ રૂપે આ બાબતો નથી, પણ પ્રજા પણ તેવીજ છે. બાળકોને લાલ્લું નથી, અને શિક્ષકોને લાણીલું નથી. જમાનોજ વિચિત્ર છે. આ સંસારીઓ જમાનો છે. ઓછી મહેનત કે શ્રમ વગર લક્ષાધિપતિ થઈ મોજમજ કરવાના સ્વપ્નો સેવતા આ જમાનાને અંકુશમાં લઈ શિક્ષણ સફળ કરવું એ રમત નથી. ન્યાંસુધી ઉત્તમ ચારિત્રવાન પુરુષો આ ધંધામાં જોડાય નહિ, પ્રજા કે સરકાર ન્યાંસુધી તેમની કદર કરી પૂરતી સગવડ અને સાધનો આપે નહિ, તેમની પ્રતિષ્ઠા બીજા અન્ય કોઈ પણ ધંધામાં કરતાં વિશેષ યાય નહિ, ત્યાંસુધી આ ક્ષેત્ર ઉભળડ રહેશે અને દેશ વકુન વધુ અધોગતિએ પહોંચશે એ નિર્વિવાદ છે. કોઈ એક ધારાસભી જેમ હંમેશાં ઉંચી કક્ષા ઉપર રહેવા સતત કાયદાઓનો અભ્યાસ ચાલુ રાખે છે, જેમ ઉત્તમ વૈદ્ય યા ડોક્ટર વિવિધ વ્યાધિઓ ઉપરના ઉપચારના પ્રયોગો ચાલુ રાખે છે, તેમ પોતાના ધંધાને ઉંચી રિયતિએ લઈ જવાના દૃઢ નિશ્ચયવાળા શિક્ષકો ન્યાંસુધી દેશ પ્રાપ્ત કરશે નહિ, ત્યાંસુધી શિક્ષણના ધંધામાં ઘોર અંધારું રહેશે એ ચોક્કસ સત્ય છે, પછી તો લોડ ધરવીન સાહેબ જેવા કોઈક શાળાના અભ્યાસ રહિત છતાં ઉંચી કોટિના નરેશ દેશ પેદા કરે તો તે નવાઈની વાત છે. ચોડાંકળ એવાં કુટુંબો ભાગ્યશાળી હશે કે જે એવા લાભ પ્રાપ્ત કરી શકશે, પણ તેથી દેશને સામાન્ય લાભ ભાગ્યેજ પ્રાપ્ત યાય.

ઉપર દર્શાવેલા વિચારો ઉપરથી કદાચ ગૌરમજીની ઉભી યાય, કે શિક્ષક વર્ગ તદ્દન નિર્માલ્ય હશે. થોડા શિક્ષકો તો ખરેખર પૂજ્ય છે. તેઓ રત્ન જેવા છે અને કોઈપણ ક્ષેત્રમાં અને કોઈપણ સંબંધમાં પોતાનાં કર્તવ્યો માટે પ્રાણની ઉપેક્ષા રાખ્યા સિવાય કસોટીમાં ઉતરે તેવા છે. તેઓ ખુદ્દિમાં કોઈ પણ રીતે હિતરતા વર્ગના નથી. મહેનતુ તથા કાર્યદક્ષ તો ઘણા છે. બેશક પોતાથી બની શકે તેટલી અને તેવી કર્તવ્યનિષ્ઠ ખુદ્દિ સિવાય બીજી શી આશા તેમની પાસેથી રાખી શકાય ? એવા શિક્ષકો 'તો હ'મેશાં તનમનથી સુખીજ છે. દ્રવ્યલોભે તેઓ દુઃખી નથી. આત્માનો સંતોષ એ તેમનું ધન છે, એવા શિક્ષકોની રાખ્યા વધુ હોય તો દેશ કેટલો સુખી યાય, ને દેશને કેટલો લાલ યાય તે નાણાની કિંમતથી આંકી શકાય નહિ. હાલનું ઉત્તમ ખ્યેય તો દેશ માટે કવિવર ટાગોરના શાંતિનિકેતન સિવાય બીજું કોઈ ક્ષિતિજ ઉપર નજરે પડ્યું નથી. કેટલાક થોડા શિક્ષકો યા કેળવણીકારો પુસ્તકોને પોતાનું દ્રવ્ય ગણી સારો સંગ્રહ કરતા હશે ? ઉત્તમ કેળવણીકાર તો તેજ કે જેને ત્યાં વિશાળ વાચનાલય હોય. કેટલા પદવીધરો કે યુનિવર્સિટીનું શિક્ષણ લેનારાઓ પૈકી એમ કહી શકશે કે અમારી પાસે એકસો, પાંચસો યા હજાર, દશહજારની કિંમતનો અમૂલ્ય ખજાનો છે ? એજ પ્રમાણમાં કેળવણીકારોની સંખ્યાનો અડસદો કાઢી શકાય. શિક્ષકો તથા કેળવણીમાં રસ લેનારા માટે આ સિવાય બીજી કઈ ઉત્તમ કસોટી છે ?

આ લેખ લખ્યા પછી ગ્રામ્યપુનરુચના સંબંધી નામદાર સરકાર તરફથી અનેક યોજનાઓ વર્તમાપત્રોમાં પ્રગટ થઈ છે અને તે સંબંધી વિવિધ ચર્ચાઓ તથા સૂચનાઓ જાહેર થઈ છે. તેનો અમલ થતાં ગ્રામ્ય-શિક્ષકોનું કાર્ય ઘણું સરળ થઈ શકશે. આશા છે, કે તે યોજના સત્વર અમલમાં મૂકાય અને કાર્ય સફળ યાય.

એચ. એચ. નાણાવટી બી. એ.

એ-એ-ડિ-રફલ બોર્ડ ધંચમહાલ

(૩)

કિનડર્ગાર્ટન અને મોન્ટેસોરી પદ્ધતિ

“ ચાલો આપણે બાળકો માટે જીવન ગાળાએ. ”

કૃપલ

રમતનો અર્થ—બ્યારે બાળકનું પેટ ધરાએણું હોય છે, ત્યારે તે તેના હાથ પગ પહોડે છે અને આમતેમ તે નજર ફેરવે છે. વળી ધુન્ટ-

ણીએ ખેંચતાં આવડ્યા પછી તે ઘરમાં ફરે છે અને ચાલતું ચાંચ છે ત્યારે આખા ઘરમાં અને બહાર તે જાય છે. થોડું મોડું થાય છે ત્યારે તે ખીજાં છોકરાં જોડે રમે છે. રમતદ્વારા તેની ઇન્દ્રિયો, શરીર, બુદ્ધિ તથા નીતિનો ધીમે ધીમે વિકાસ થાય છે. આવી રીતે નાનું બાળક તેના જીવનનો મોટો ભાગ રમતમાં ગાળે છે, કારણકે રમત એ એની એક પ્રેરણા છે. બાળકોને રમત બહુ ગમે છે. તેનામાં જે શારીરિક અને માનસિક અપજાતા હોય છે, તેનો વ્યય તેની જુદી જુદી રમતમાં થાય છે. રમતદ્વારા તે આસ્કતરી રીતે ઘણું શીખે છે. કામમાં તેને કંટણો આવે છે, કારણકે તેને ખીજાના કહેવાથી કામ કરવું પડે છે; પણ રમત તો તેની સ્વતઃ ક્રિયા હોય છે, તેથી તેને ઘણો આનંદ થાય છે. જે પ્રવૃત્તિ બીજા કોઈ અન્ય પ્રવૃત્તિના સાધનરૂપ હોતી નથી તેને રમત કહે છે; પણ ત્યારે તે ક્રિયા પૈસા, કીર્તિ કે કોઈને ખૂશ કરવા અથવા આદરવામાં આવે છે, ત્યારે તેને કામ કહેવામાં આવે છે. કામમાં રમતનું તત્ત્વ નહિ હોવાથી તેને તે વેકરૂપ લાગે છે.

રમત એ તેના વિકાસ માટે કુદરતી યોજના છે એવું તેનું રહસ્ય સમજીને જર્મનિના સુવિખ્યાત કેળવણીકાર ફ્રબેલે કિન્ડર્ગાર્ટન નામની બાળકેળવણીની શાસ્ત્રીય પદ્ધતિ રચી છે. તેના સિદ્ધાંત મુજબ રમત એ દૈવી વ્યવસ્થા છે, તેથી બાળકોને ગમે તેમ કુદરતી રમતમાં જે કેળવણી મળે છે તેને બદલે વ્યવસ્થિત રમતદ્વારા શાસ્ત્રીય તાલીમ આપવાની પદ્ધતિ શોધી કાઢીને બાળકેળવણીમાં મોડું પરિવર્તન ફ્રબેલે કર્યું છે. બાળકોની રમત ઉપર યોગ્ય દેખરેખ નહિ રાખવાથી તેમને જોઈતો લાભ થતો નથી, તેથી તેની રમતની પ્રેરણાનો વ્યવસ્થિત ઉપયોગ કરી તેને જુદી જુદી બકીસો અને ઉદ્યોગની યોજના કરી છે.

કિન્ડર્ગાર્ટનનો અર્થ—કિન્ડર એટલે બાળક અને ગાર્ટન એટલે બગીચો, તેથી કિન્ડર્ગાર્ટનને બાલવાટિકા કહે છે; કારણકે શાળાથી બગીચામાં બાળકને છોડતી ઉપમા આપવામાં આવી છે અને શિક્ષકને માળા સાથે સરખાવ્યો છે. જેમ માળા છોડને પોતે ઉગારી શકે તો નથી, પણ તેના વિકાસ માટે હવા, અજવાળું, પાણી, ખાતર વગેરેની અનુકૂળતા કરી આપે છે, તેમ શિક્ષક બાળકને ખરી રીતે જ્ઞાન આપી શકે તો નથી; પણ જ્ઞાન સંપાદન કરવા માટે તે યોગ્ય સંબંધો અને સાધન ગ્રેજી આપે છે. તેનો સ્વતઃ ઉપયોગ કરી તે તેની શક્તિનો વિકાસ કરે છે, એટલે શિક્ષકે તો ફક્ત ભોમીઆનુંજ કામ કરવાનું હોય છે.

કેટલાક શિક્ષકો કિન્ડર્ગાર્ટનને ગણિત કે ઇતિહાસ જેવા એક વિષય ગણે છે. પણ ખરી રીતે તો રમતગમત અને આનંદદારા ચતી ક્રિયાવડે બાળકની શક્તિનો વિકાસ થાય તેવી તે કેળવણીની પદ્ધતિ છે. બાળકની શક્તિનો વિકાસ એ તેનો પ્રધાન હેતુ છે. જ્ઞાન કે માહિતી આપવી એ તેમાં બહુજ ગૌણ બાબત છે. તેની અવલોકન, કલ્પના તથા વિચારશક્તિ કેળવી તેનું હસ્તકૌશલ ખીલવવું એ તેનો મુખ્ય ઉદ્દેશ છે. વળી તેની જિજ્ઞાસા ઉત્તેજિત કરી તે જાતે કેળવણી લે એ બાબત ઉપર ખાસ ભાર મૂકવામા આવે છે.

માનસશાસ્ત્ર અને કિન્ડર્ગાર્ટન—માનસશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ જોતાં કિન્ડર્ગાર્ટન પદ્ધતિ તેના મૂળ સ્વભાવને અનુસરી રચવામાં આવી છે. (૧) તેનામાં સ્વાભાવિક ચપળતા હોય છે એ હરકોઈ જાણે છે. તે ચપળતાવડે તેની ઇન્દ્રિયોને કુદરતી રીતે તાલીમ મળે છે. તેનામાં કુદરતી ચપળતા અને સર્જન શક્તિ હોય છે. તેનો ઉપયોગ જુદા જુદા આકાર બનાવવામાં તથા ક્રિયા કરવામાં તે કરે છે. (૨) પદાર્થો હાથમાં લઈ તપાસવાની અને જુદી જુદી જાતની ક્રિયા કરવાની તેનામાં સહજ વૃત્તિ જોવામાં આવે છે. કિન્ડર્ગાર્ટનના જે જુદા જુદા ઉદ્યોગો છે તેમાં તેની આ વૃત્તિનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. વગ્ન હાથમાં લેવાથી તેની સ્પર્શન્દ્રિય તથા સ્નાયુની લાગણી કેળવાય છે. (૩) તેનામાં નકલ કરવાની પ્રબળ પ્રેરણા હોય છે. બાળક જન્મે છે ત્યારથી જે કંઈ તે શીખે છે તે નકલની પ્રબળ પ્રેરણાને લીધેજ છે. તેનું ખોલવું, ઊઠવું, બેસવું, ખાવું, પોશાક પહેરવો, તેની રીતભાત વગેરે પ્રવૃત્તિઓ કેવળ નકલનુંજ પરિણામ છે. વળી તેની રમત ગમતમાં તેમજ બીજી ક્રિયામાં આ વૃત્તિ સ્પષ્ટ રીતે જણાઈ આવે છે.

(૪) તે લાંબો વખત કામ કરી શકવું નથી. શારીરિક ચપળતાની સાથે તેનામાં માનસિક ચપળતા હોય છે; નેથી તેનું ચિત્ત વારંવાર એક પદાર્થ ઉપરથી બીજા પદાર્થ ઉપર ચોટે છે. આ કારણને લીધે તેના જુદા જુદા કામના પાંદે ફુંકા ગમવામા આવે છે.

(૫) તેને આકાર કરતાં રંગ વધારે ગમે છે. સાદી આકૃતિ કરતાં તે રંગીન હોય છે તો તેનું મન તે જોવા તરફ સહજ ખેંચાય છે. વળી સ્થાવર કરતાં જંગમ પદાર્થ તરફ તેનું ધ્યાન વધારે આકર્ષાય છે.

(૬) તેની કલ્પનાશક્તિ પ્રબળ હોય છે. તેની જુદી જુદી રમતોમાં

તેનો પ્રભાવ જણાઈ આવે છે. વળી તેની તરંગશક્તિ પ્રખર હોવાને લીધે તે સ્વપ્ન કે અદ્ભુત સૃષ્ટિમાં વિહાર કરે છે.

(૭) તેની વિચાર કે નીતિની શક્તિ હલકા પ્રકારની હોય છે. તે લાંબો વખત વિચાર કરી શકતું નથી. તેમજ તેને ખીમની વસ્તુ ના સેવાય તેનું જ્ઞાન હોતું નથી. તેનામાં શબ્દ યાદ રાખવાની સારી શક્તિ હોય છે.

જ્ઞાયકા—કિન્ડર્ગાર્ટનથી બાળકનું શરીર સુધરે છે. ગાવામાં, નાચવામાં અને રંગત તેમજ તાલબંધ ગતિકારા તેના શરીરના અવયવોને કસરત મળે છે. તેની કુદરતી ચપળતા અને જિજ્ઞાસાનો ઉપર જણાવ્યા મુજબ બુદ્ધિ બુદ્ધિ પ્રવૃત્તિમાં ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. આંખ, કાન, હાથ, પગ વગેરે ખીમ અવયવોને તાલીમ મળવાથી તેનું મગજ પણ સુધરે છે. વળી કુદરતી પ્રેરણાને આધારે તેનામાં વ્યવસ્થા, સુઘડતા, નિયમ તથા ઉદ્યોગ ઉપર પ્રીતિ ઉત્પન્ન થાય છે. ચોક્કસાઈ, સમભાવ, સત્ય અને 'સૌંદર્ય' ઉપર પ્રેમ અને આજ્ઞાવીનતા જેવા ગુણ તેનામાં ખીસે છે. આ ઉપરાંત અવલોકન, કલ્પના અને તર્ક જેવી બુદ્ધિની ખીજરૂપ શક્તિઓ કેળવી તેને સારી ટેવો પાડવામાં આવે છે. ગણિત, ભૂગોળ જૂમિતિ, પદાર્થપાઠ, ઇતિહાસ, ગ્રેઈંગ વગેરે વિષયોનો પાયો આ પદ્ધતિથી નાખવામાં આવે છે.

મૂળભૂત વિચારો—કિન્ડર્ગાર્ટનના આધારરૂપ બાળસ્વભાવના લક્ષણોનું ઉપર અવલોકન કરવામાં આવ્યું છે તે ઉપરાંત તેની કેળવણીના મૂળભૂત વિચારો નીચે મુજબ છે:—

(૧) એકતા—કુદરતમાં સર્વે એકતા છે. કુદરત અને મનુષ્યની એકતાનું પ્રજ્ઞ સર્વશાક્ષમાન પ્રભુ છે; તેથી એ નિયમને તેઓ આધીન છે. બાળકેગલ્પનીના ચોળના કુદરતના નિયમને અનુસરી હોવી જોઈએ. બાળકને કુદરતના સહવાસમાં ઉછેરવું જોઈએ. (૨) તેનો ખીમ તાત્ત્વિક વિચાર એ છે કે કુદરતમાં સતત પ્રગતિ ચપો જાય છે. તેમાં પદાર્થ અને પ્રાણીના ચલઉત્તરનો વિકાસ યતો જોવામાં આવે છે. તેમને સાંધનાર સાંકળના અંકોશ એકે ખીમ સાથે જોડાયેલા હોય છે. આ કારણને લીધે બચપણ, બાળપણ, કુમાર અવસ્થા તેમજ યુવાવસ્થાની કેળવણીની યોગ્યતા સંબંધપૂર્વક ધ્યાની જોઈએ. (૩) ત્રીજી બાળતં બાળકની સ્વતઃપ્રવૃત્તિ છે. તેનામાં આંતરપ્રેરણાને અનુસરી ક્રિયા કરવાની જે શક્તિ જોવામાં આવે છે તે કુદરતી છે. તે જે કંઈ પ્રવૃત્તિ કરે છે તે તેના આંતર વેગને અનુસરી હોય છે. તેનામાં શારીરિક અને માનસિક ચપળતા છે. (૪) તેના

આંતરવિકાસ માટે તેને જે નિયમને કે વ્યવસ્થાને તાબે થવું પડે છે તે તેના હૃદયની વિશુદ્ધિ માટે છે. તેને લીધે તેને વાસ્તવિક શિસ્ત અને સ્વતંત્રતાની સમજણ પડે છે. (૬) બાળકનામાં કુદરતી ચપળતા છે તેથી નાનપણથી તેની ધન્દિયોને તાલીમ આપવી જોઈએ. (૭) દરેક બાળકમાં વ્યક્તિત્વ છે. શિક્ષકે તેને માન આપી શિક્ષણ આપવું જોઈએ. (૮) બાળ કેળવણી માટે સ્ત્રી શિક્ષકની જરૂર છે; કારણકે તેનામાં સહૃદયતા, લાગણી કુનેહ, બાળક ઉપરનો પ્રેમ તથા સહજગ્જ્ઞાનની વૃત્તિ જોવામાં આવે છે. યોગ્ય તાલીમ આપી બાળકો કેળવવાનું કામ તેમને સોંપવું જોઈએ. (૯) આનંદ અને રસકારા બાળકો પાસે કામ કરાવવું જોઈએ. તેની ક્રિયા-શક્તિનો યોગ્ય ઉપયોગ કરવાથી તેની પ્રેરણા સંતૃપ્ત થાય છે અને તેથી તેને આનંદ મળે છે. બાળકનું શાળાજીવન આનંદમય બને એ બાબત બાળકેળવણીના શિક્ષકે ખાસ યાદ રાખવાની છે.

બાળવર્ગમાં કેવી જાતનું કામ કરવું જોઈએ તે હવે જોઈએ. પ્રથમ બાળકો સાથે વાતચીત કરવી જોઈએ. તે બાબત સામાન્ય જ્ઞાન, સ્વચ્છતા અથવા અરોગ્ય સંબંધી હોય છે. વાતો, કુદરતનું સ્વતંત્ર અવલોકન, વાર્તા કહેવરાવવી, સંગીત, ચેષ્ટાસુક્ત ગીત, ચિત્રાવલોકન અને તે સંબંધી વાતચીત, હસ્તકામ, લેખન, ખેલ, ફિલ્મ, આરામ, ડોઈંગ, માટીના આકાર, ખેલવા સંબંધી પાક, વાચન, શબ્દ બનાવવા, શબ્દ લેખન, સંખ્યાજ્ઞાન, સ્વતંત્ર રમત, અને સૃષ્ટિજ્ઞાન—આ વિષયો બાળકે વસ્તુ પ્રમાણમાં હોવા જોઈએ.

મેન્ટેસોરી પદ્ધતિ

જુની શિક્ષણ પદ્ધતિ—યોગ્ય કેળવણીની પદ્ધતિને અભાવે બાળકની સ્વાભાવિક શક્તિનો ઘણો દુરુપયોગ થાય છે એવી વિદ્વાનો ફરિયાદ કરે છે. શાળામાં બાળક જે દયાજનક રિયલિટીમાં તેના વખત ગાળે છે; તે ફક્ત ટંગઘડા વગરના શિક્ષણની પદ્ધતિને લીધે છે. વળી વ્યવસ્થા, નિયમન અને નિયમિતપણાની જે ભાવના પરાપૂર્વથી આક્રમીતી આવે છે, તેથી શાળામાં બાળકનો ઘણો વખત નકામો જાય છે. તેમાંના થોડાનેજ ઉપયોગી અને સારી કેળવણી મળે છે. પાક આવતો હોય ત્યારે ત્રીસ કે પાંત્રીસ વિદ્યાર્થીના વર્ગમાં જેનો ધારો આવે છે તેને શિક્ષણ આપવામાં આવે છે, બાકીના વખતમાં તે શાંત રીતે સાંભળ્યા કરે છે. હાલની કેળવણીની વ્યવસ્થામાં જ્યાં બાળકને એક સરખું શિક્ષણ આપવામાં આવે છે. મંદ અને હૃદયિયાર બાળકને સાથે સાથે કામ કરવાનું હોવાથી, બુદ્ધિશાળી બાળકો આગળ વધી શકતા નથી. એકજ વર્ગમાં જુદી જુદી

ચક્તિવાળાં બાળકો હોવાથી તેમનું વ્યક્તિત્વ ખીસતું નથી. હાલના શિક્ષણની બીજી ખામી એ છે કે છોકરાં શાંત હાથ્યા આથ્યા વગર બેસી રહે તે તેને સારી વ્યવસ્થા ગણવામાં આવે. છે.

તેનો ઇતિહાસ—કેળવણીના આવા દોષનો ઉપાય ઇટલિની વિદુષી બાર્બોનાન્ડેસોરીએ શોધી કાઢ્યો છે. રોમના વિશ્વાવદ્યાલયમાં ઘણા વરસ સુધી તેણે માંદા અને ખોડવાળા માણસની મનની સ્થિતિનું અવલોકન કર્યું હતું. ગાંડાની ઇસ્પતાલમાં ઇન્દ્રિયોની અને મગજની ખામીવાળાં જે મૂઠ બાળકોને રાખવામાં આવતાં હતાં તેનો સારો અનુભવ તેને થયો. તેની પહેલાં ફ્રાન્સના ઇટ્ટર્ડ અને સેગુઈન ડોક્ટરોએ ખામીવાળાં બાળકોને કેળવવાની જે પદ્ધતિ શોધી કાઢી હતી તથા તેમને કેળવવાનાં જે સાધનો તેમણે યોજેલાં હતાં તેનો તેણે બારીક અભ્યાસ કર્યો. તે ઉપરથી મોન્ટે-સોરીએ કમઅકલવાળાં અને કમન્સીમ બાળકો કેળવવાનાં સાહિત્ય યોજી કાઢી તેમને શીખવવા માંડ્યું. તેનું પરિણામ એવું સરસ આવ્યું કે તે ખામીવાળાં બાળકો પ્રાથમિક શાળાંની પરીક્ષા પાસં કરી શક્યાં. હવે મોન્ટેસોરીને એવી ખાતરી થઈ કે જે પદ્ધતિ ખામીવાળાં બાળકોને કેળવવામાં કાર્યસાધક નીવડી તે સાધારણ બાળકોને પણ અનુકૂળ થવી લેખીએ. ત્યારબાદ નીરાગી બાળકોને આ પદ્ધતિથી કેળવવામાં આવ્યાં. ૧૯૦૭માં પહેલવહેલી આવી સંખ્યા ખોલવામાં આવી હતી.

વ્યક્તિનો ખરો અર્થ સ્વતંત્રતા છે, કાગળે તેને લીધે અમુક કામ કરવું કે ન કરવું તેની પમદગી તેના હાથમાં હોય છે ત્યામુધી બાળકનામાં સ્વતંત્રતામાં ઉત્પન્ન થાય નહિ, ત્યામુધી તેને પ્રાપ્તિ બાળક સારી રીતે શીખવી મકાતી નથી બાળકના વ્યક્તિત્વનો વિશાળ યવે જોઈએ અને તેણે જાતે જ જોતાને કેળવણી જોઈએ આ હેતુ બાળકના માટે શિક્ષણના માહિત્યની વ્યવસ્થા તેના સ્વભાવને અનુકૂળ હોવી જોઈએ - જેથી તેને જોતાને તાલીમ આપવામાં તે જોઈ આવતું રહે અને તેમાં તેને સારો રમ પડે

માનવજાતની દૃષ્ટિએ જોના મોન્ટેસોરી પદ્ધતિનું ખરું મહત્ત્વ જાણતી સ્વતંત્રતા છે કેળવણીક્ષેત્રમાં પદેવી ન વાગ બાળકની તાલીમ માટે સ્વતંત્રતાને ખામ માધન તરીકે ગણનાના આગળ પડતો વિચાર તેણે લાગ મુકીને જણાવ્યો છે. બાળક જે ઈર્ષીય છે તે આત્મ ઉત્થાપન મિલાય શીખી શકતું નથી ત્યામુધી તેની જિજ્ઞાસા મતે જ થાય નહિ ત્યામુધી તેને કેળવણી મહેનત નમમાં જેની છે આ કાગળને લીધે તેની સ્વતંત્રતા જાગૃત હોવી જોઈએ અને તેથી તેને સ્વતંત્રતાને કામ કરવાની છુટ મળવી જોઈએ માતાપિતા તથા શિક્ષકના તંગને તામે યસાથી તેનું ખરું જ્ઞાન પ્રગટ થતું નથી આપણે સત્તાને લીધે તે પુત્રાની માફક યત્રવત્ કામ કરે છે જે હુકમની મત્તાને કે માલ દમાણને લીધે તેની આત્મ જીતિને મતોલવાનો તેને કામ અવગણ મળતો નથી તો તેને વિદ્યાસ અમળી જાય છે સ્વતંત્રતા એ નરકદ આચાર છે જેમ સમજવું નહિ તેની આસપાસના મતોલો જેની રીતે જોવામાં આવે છે કે તે ખરી વસ્તુને જ પ્રમદ કરે છે અને યોગ્ય કામ કે તેના શારીરિક, માનસિક અને નૈતિક વિદ્યાસ માટે સ્વતંત્રતા તેને લાગ કરવા દેવામાં આવે છે, પણ જનમજાને હાનિકારક તેના વનણ દામી દેવામાં આવે છે મોન્ટેસોરી નાના બાળકની સામાને બાળકમત્તિ રહે છે તેમાં માધાગણુ શાળાની માફક વખતપત્રક હોતું નથી રમત કે કામ કરવાથી બાળકને થાક લાગે ત્યામુધી તે ક્રિયા કર્યે જાય છે શિક્ષક તેની ક્રિયાનુ અવલોચન કરે છે જનતા સુની તેના કામમાં કપનગીરી કરવામાં આવતી નથી, પણ જરૂર પડે તેને મુક્ત કરવામાં આવે છે

તતુરચના અને બુદ્ધિશક્તિ—નાના બાળકની તતુરચના જોવા એવી નહિ હોવાથી તેની દરેક ક્રિયા અવલોકન અને નિર્દોષક થાય છે. જેમ તેને અનુભવ થતો જાય છે તેમ તેની તતુરચના વ્યવસ્થિત થાય

છે અને તેનું કામ ચોક્કસ બને છે. મોન્ટેસોરીનો એવો નિશ્ચય છે કે હાથની ફેળવણી અને તંતુરચનાને ગાઢ સંબંધ છે; તેથી જો તેને હાથની સારી તાલીમ મળેલી હોય છે તો તેનું મગજ સારું કામ કરી શકે છે. આ કારણે લીધે બાળકના હાથના રનાયુ ફેળવવાની જરૂર છે. નિર્બળ મગજવાળું બાળક વસ્તુ બરાબર ઝાલી શકતું નથી તેમજ તે વકામી હીલચાલ કરે છે. હાથ ઉપરના કાચુની ખામી તેની તંતુરચનાને લીધે છે. જો બાળકના રનાયુ જલદીથી કામ કરે છે તેનો બુદ્ધિવિકાસ વિશેષ જોવામાં આવે છે. આવી રીતે હાથની ફેળવણી અને બુદ્ધિશક્તિનો સંબંધ છે. જંગલી મનુષ્યના પશુનું બળ વિશેષ હોય છે, પણ સુધરેલા મનુષ્ય હાથની શક્તિનો વધારે વિકાસ થએલો હોય છે. એક વિદ્વાનનું એવું માનવું છે કે મનના આરોગ્ય માટે રનાયુને મજબુત કરવાની જરૂર છે. રનાયુની તાલીમથી બાળકના માનસિક શક્તિમાં તકાવત ઉત્પન્ન થાય છે. રનાયુ ઉપરનો કાચુ, શરીરનું સમતોલપણ, ચપલતા, વ્યવસ્થા અને નિયમનની તાલીમ આપવી એ બાળમંદિરમાં કસરત કરાવવાનો ઉદ્દેશ છે. મોન્ટેસોરી શાળામાં રનાયુની તાલીમથી શરીરનું સમતોલપણ, બુદ્ધિનો વિકાસ અને કર્તવ્યની જવાબદારીના ગુણો ખીસવવામાં આવે છે. તેને માટે બાળકને ત્રણ જાતની ફેળવણી આપવામાં આવે છે. (૧) ક્રિયાત્મક ફેળવણી, (૨) ઇન્દ્રિયોની ફેળવણી અને (૩) ભાષાશાસ્ત્ર (વાંચવું, લખવું અને ગણિત).

લાગણી ખીલવવા ખાસ ધ્યાન આપવામાં આવે છે. અવાજના જુદા જુદા ભેદથી તેના ધ્વનિ દેળવવામાં આવે છે. આખ, ધ્વનિ અને સ્પર્શની લાગણી દેળવવા માટે જુદી જુદી રમતો રમાડવામાં આવે છે. આંખની તાલીમ માટે જુદા રંગના ભેદ શોધવાનું શીખવવામાં આવે છે. ઇન્દ્રિયોની તાલીમ મંજૂરી મોન્ટેસોરીનો એક સિદ્ધાંત એ છે કે દરેક ઇન્દ્રિયને દેળવણી વખતે ખનતા સુધી તેની ક્રિયા અક્ષય રાખવી જોઈએ. લખાણ કામમાં સ્પર્શ શક્તિનો સારો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. જ્યારે બાળક રેતીમાં કે ખોલણવાળા અક્ષર ઉપર આગળ ફેરવે છે, ત્યારે તેની આંખે પાટા બાંધવામાં આવે છે. અત્યારસુધીની દેળવણીની પદ્ધતિમાં આંખ અને ધ્વનિ ઉપર લક્ષ આપવામાં આવ્યું હતું, પણ સ્પર્શથી એટલે હાથથી બાળક જુએ છે એ સત્યનો વહેવાર ઉપયોગ થયો નથી. હુંકામાં મોન્ટેસોરી-પદ્ધતિમાં ચાર ખાસત ધ્યાનમાં રાખવા જેવી છે: (૧) સ્વતંત્રતા-સ્વયં સફૂર્તિ; એટલે વ્યક્તિગત શિક્ષણ, (૨) ઇન્દ્રિયોની તાલીમ, (૩) સ્નાયુની દેળવણી અને (૪) સામાજિક દેળવણી. આજ્ઞા અને ખરી સામાજિક પ્રવૃત્તિઓદ્ધાર તેની તાલીમ આપવામાં આવે છે.

ખંને પદ્ધતિનો મુકાબલો—૧૬-ડર્ગાર્ટન તેમજ મોન્ટેસોરી-પદ્ધતિમાં બાળકની કુદરતી અપજાતાનો સ્વીકાર કરવામાં આવ્યો છે અને તેથી ઇન્દ્રિયોની દેળવણી તેમની પદ્ધતિમાં જોવામાં આવે છે. મોન્ટેસોરી-યોજના વધારે શાસ્ત્રીય અને વિશાળ છે. તેમાં સ્પર્શ-ઇન્દ્રિય અને સ્નાયુ-શક્તિના વિકાસ ઉપર ખાસ લક્ષ આપવામાં આવે છે. મોન્ટેસોરી-સાધનો બાળકના ક્રમિક મનોવિકાસ માટે વધારે અનુકૂળ છે. મોન્ટેસોરીમાં બાળક સ્વતંત્ર રીતે કામ કરે છે. ક્રમિક શિક્ષકના નિયમનમાંથી બાળકને મુક્ત કરી શક્યો નથી. શિક્ષકના શીખવ્યાથી બાળક શીખે છે એ માન્યતા તેનામાં સાધારણ રીતે જોવામાં આવે છે; પણ મોન્ટેસોરી બાળકોમાં બાળક પોતાની મેજેજ શીખે છે. તેને ખીજું કોઈ શીખવી શકતું નથી એ તેનો મિદાંત છે. ડિન્ડર્ગાર્ટનમાં બાળકને સમદ-શિક્ષણ મળે છે તેથી તેમાં વર્ગ, વખતપત્રક વગેરે યોજના હોય છે. તે શિક્ષકના હુકમને અનસરી જુદી જુદી ક્રિયા કરે છે. ધણી વખત તે બાળક તેની ક્રિયાની કેવળ નકલ કરે છે, પણ તેથી ઉલટું મોન્ટેસોરી શાળામાં છે. દરેક બાળક તેની ઇચ્છા મુજબ સાધનનો ઉપયોગ કરે છે અને તે પોતાના અનુભવથી જ્ઞાન મેળવે છે. શિક્ષક ફક્ત નિયામક તરીકે હોય છે. તે બાળકશિક્ષણમાં વારંવાર હુકમ કરી ડખતગીરી કરતો નથી;

તેથી તેનામાં આત્મશ્રદ્ધા અને આત્મબળના શુભા ખીલે છે. મુશ્કેલી-
લયી વિષયમાં હિંમતથી કામ કરવાની તેની વૃત્તિ ઘડાય છે. કિન્ડ-
ગાર્ટનમાં રમતદ્વારા બાળકને સામાજિક કૃતબલ્લી આપવામાં આવે છે
પણ તે રમતો કલ્પિત હોય છે અને તેમાં તેમને નિયમનું બંધન વિશેષ હોય
છે. મોન્ટેસોરી કલ્પિત રમતો તથા અદ્ભુત વાર્તાનો અનાદર કરે છે.
મોન્ટેસોરી શાળામાં બાળક ખરી સામાજિક સેવા બળવે છે. જમવાનું,
પીરસવું, ઝોરડો વાળવો, ઘર બનાવવા વગેરે ક્રિયાઓ બાળકો કરે છે. બાળકો
સ્વતંત્ર રમતો રમે છે. કમ્પલના કરતાં મોન્ટેસોરીએ લખવા તથા વાંચવા
ઉપર બહુ ધ્યાન આપ્યું છે. આ બંને પદ્ધતિમાં બાળકના શારીરિક વિકાસ
ઉપર પુરતું ધ્યાન આપવામાં આવે છે. બંનેમાં શાળાનું વાતાવરણ આનંદદાયક
અને શુભકર હોય છે અને શિક્ષક અને બાળક વચ્ચે મિત્રાચારીનો મીઠો
સંબંધ હોય છે. તેઓને એકબીજામાં સારો વિશ્વાસ હોય છે.

“ રૂડા શિક્ષક થવાથી શું થયું ? ”

—હરિગીત—

- શિક્ષણ કળા શીખ્યા છતાં, શિક્ષણ શુધારો ના કર્યો,
બાળ માનસ સમજીને, ઉન્નતિ પથે પગ ના ધર્યો,
વળી વિવિધ વિષયે મગ્ન થઈ, આકર્ષ શિક્ષણ ના કર્યું.
શિક્ષણ કળા શીખી રૂડા શિક્ષક થવાથી શું થયું !! ૧
- વેગ્ગાન વન વિશે વળી એરંડી દુમ ગણાય છે,
તેમ જ્ઞાન વિહિન ગ્રામમાં મહેતાજી મુખ્ય મનાય છે,
શાળા શિશુની ઉન્નતિ વિશે કદી દીક્ષ ના ધર્યું.
શિક્ષણ કળા શીખી રૂડા શિક્ષક થવાથી શું થયું !! ૨
- જેમ તેમ કરી શિશુ વર્ગને, અભ્યાસ માંડી ધપાવતા,
ગોળણ અને શિક્ષા તણા, સાહિત્યને શોભાવતા,
મંદ બુદ્ધિ બાળને પ્રેમાળ થઈ ના શીખવ્યું.
શિક્ષણ કળા શીખી રૂડા શિક્ષક થવાથી શું થયું !! ૩
- નવીન પત્રો નવીન બુકો, પેટી મહો પધરાવતા
કોઈ ઇચ્છે વાંચવા તો, તર્ત માથું ધુણાવતા
શાળાના હિતકારી બની સહકારમાં દીક્ષ ના દર્યું.
શિક્ષણ કળા શીખી રૂડા શિક્ષક થવાથી શું થયું !! ૪

વિગ્રીટ કે સન્માન સમયે મિષ્ટ મોદક ખાય છે,
તેમ આત્મસ્લાધા ઉક્ત કંઠે અન્ય પાસ ગવાય છે.
શિક્ષણુકળા શીખી રૂઝ શિક્ષક ચવાથી શું ચયું!! ૫
શિક્ષક ખરો તો એજ કે જે બાળને પ્રભુમય જુએ,
બાળનું આરિત્ર શક્તિ, રત્તિ તેની ઉર લહે,
મંતોપી ને અદ્રોધી ધીરજ ધૈર્ય ને ગુણ ગ્રાહી છે,
એવા વિરલ શિક્ષક પ્રભુની પાસ પળુ પેખાય છે. ૬

તા. ૧૯-૧૦-૩૩ } પ્રાણશંકર જટાશંકર વેદમૂર્તિ
તાલુકા સ્કૂલ વડવાણુ કેમ્પ

લાવનગર સ્ટેટ ટ્રેનિંગ સ્કૂલ તથા ટ્રેનિંગ કેમ્પ

જેમ વૈદ્ય દાકતર કે વકીલને પોતાના ધંધા માટે વિશિષ્ટ પ્રકારની તાલીમ લેવાની જરૂર પડે છે, તેજ પ્રમાણે શિક્ષકને પણ પોતાના ધંધા માટે લાયક બનવા સાકે તાલીમ લેવાની જરૂર છે, એ બાબતનો સ્વીકાર હવે સાધારણ રીતે થઈ ગયો છે. ગમે તે માણસ શિક્ષકનું કામ કરી શકે એ માન્યતા જૂલબરેલી છે. શિક્ષકે પોતાનું કાર્ય યોગ્ય રીતે કરવું હોય તો તેને માટે કેળવણીના મૂળભૂત સિદ્ધાંતો, શિક્ષણની અવતતન પદ્ધતિઓ, શિક્ષણ રસિક કરવાની કૃતલીક શક્તિઓ, તથા બાળ માનસનું જ્ઞાન હોયું જોઈએ; અને તેથીજ શિક્ષણ સફળ થાય છે. ઘણા બાળકો જે આત્મારે શાળાને બદીખાનું માને છે, શિક્ષકને દુસ્મન જોવો ગણે છે અને અભ્યાસના વિષયોને પોતાના ઉપર લાદવામાં આવતો બોળે સમજે છે તે બાળકો શાળાને ઉપવન સમાન ગ્રિય ગણે, શિક્ષકને પોતાના હિતેચ્છુ મિત્ર તરીકે સ્વીકારે, અને શાળામાં શીખવાના વિષયોને પોતાના જ્ઞાન અને જ્ઞાનદના સાધનો તરીકે નિહાળે એ માટે હવે પ્રકારની તાલીમ પામેલા શિક્ષકોની જરૂર છે. બાળકો જે દેશની અણુમોલી દોલત છે તેમનો સર્વાંગી વિકાસ કરવાની જવાબદારી આધુનિક કેળવણીકારોને શીરે છે, અને યોગ્ય રીતે તાલીમ પામેલા, સ્વમાનવાળા, બાળકો પ્રત્યે પ્રેમ રાખનારા, તથા સ્વાર્થ-ત્યાગી શિક્ષક હોય તોજ તેમનું કામ સફળ થઈ શકે એમ છે.

આ રીતે પ્રાથમિક તેમજ માધ્યમિક શાળાઓ માટે તાલીમ પામેલા શિક્ષકોની જરૂર સ્વીકાર્યા છતાં તાલીમ પામેલા શિક્ષકો ક્યાંથી લાવવા તે

પ્રશ્ન તો ઉભોજ રહે છે. આપા મુંબઈ ઇલાકામાં મધ્યમિક શાળાના શિક્ષકો માટે તાલીમ આપનારી માત્ર એક જ સંસ્થા — સેકન્ડરી ટ્રેનિંગ કોલેજ મુંબઈમાં છે. પ્રાથમિક શાળાના શિક્ષકોનું પ્રમાણ બેતાં તેમને તાલીમ આપવાની સગવડ પણ બેઈએ તેટલી નથી. એક જ ઉદાહરણ લઈએ. રાજકોટની પ્રાવેશિક પરીક્ષામાં દરવરસે લગભગ ૩૦૦ ઉમેદવારો પૈકી પાસ થનાર આસરે બસો ઉમેદવારોમાંથી માત્ર ત્રીસને જ ટ્રેનિંગ કોલેજમાં સ્થાન મળે છે. આવા સંતોગોમાં કાલિઆવાડમાં પ્રગતિશીલ લાવનગર રોડે પોતાની પ્રવૃત્તિ બાળકોનું દિત દેએ વસેલું હોવાથી આ પ્રશ્નનો નિવેશ લાવનગર રોડ પૂરનો જ આવ્યો છે. પ્રાથમિક શાળાએ બધી કળવણીના પાયારૂપ હોવાથી રોડે સરખાત પ્રાથમિક શાળાઓથી ફરી છે. હવે પછી કોઈપણ અન્ટ્રેન્ડ શિક્ષકને દાખલ કરવાની જરૂર ન પડે તેટલા માટે ઇ. સ. ૧૯૩૨ ના નવ-યુઆરિ માસમાં એક નોર્મલ કક્કાર — ટ્રેનિંગ સ્કૂલ-શિક્ષકને શિક્ષણની તાલીમ આપવાનો વર્ગ ખોલવામાં આવ્યો. આ ટ્રેનિંગ સ્કૂલની પૂર્વનિયારીરૂપ એક વર્ષ અગાઉ ક્વેર્ સુનિર્મિતિના એસ. ડી. સી. ના અભ્યાસક્રમ મુજબનો એક વર્ગ ખોલવામાં આવ્યો હતો. ટ્રેનિંગ સ્કૂલ માટે દરજારી યુ. શા. નં. ૫ નો એક બ્લોક રાખવામાં આવ્યો. જેના એક ઝોનમાં સ્કૂલની ઓફિસ, બીજામાં વર્ગ, અને ત્રીજામાં લાયબ્રેરી રાખવામાં આવ્યાં છે. દરજારી યુ. શા. નં. ૪ તથા ૬. યુ. શા. નં. ૫ ને પ્રેક્ટિસિંગ શાળા તરીકે રાખવામાં આવી છે. શાળામાં અભ્યાસ કરનાર વિદ્યાર્થી પૈકી ૧૨ શિક્ષકો-ઉમેદવારો તથા ત્રણ બહેનો હતી. સરખાતમાં એક વર્ષનો અભ્યાસક્રમ રાખવામાં આવ્યો છે. તેમાં શિક્ષણશાસ્ત્ર, શિક્ષણપદ્ધતિ, સાહિત્ય, તથા આરોગ્યવિજ્ઞાન એ મુખ્ય વિષયો હોઈ ચિત્રકામ, સંગીત, વ્યાયામ, ઇતિહાસ, ભૂગોળ, ગણિત વગેરે વિષયોના શિક્ષણ માટે પણ પ્રબંધ કરવામાં આવ્યો છે. પ્રથમ શિક્ષક નમુનાના પાઠો આપે છે, અને સારપછી વિદ્યાર્થીઓ જુદા જુદા વિષયોના કથિત પાઠો આપે છે. બીજા સત્રમાં શિક્ષકોના નિરીક્ષણ નીચે પ્રેક્ટિસિંગ સ્કૂલમાં વર્ગો ચલાવે છે. વર્ષ દરમિયાન બહારગામના બીજા કળવણીકારોનાં આવ્યાનો વખતોવખત રાખવામાં આવે છે. ટ્રેનિંગ સ્કૂલમાં અભ્યાસ કરનાર વિદ્યાર્થી પાસેથી કંઈપણ ફી લેવામાં આવતી નથી. ખાતામાં નોકરી કરનાર કોઈપણ શિક્ષક, પ્રાવેશિક પાસ થએલા ઉમેદવારો તથા બહેનોને સ્કૂલમાં દાખલ કરવામાં આવે છે. તેમને રહેવા માટે સામજિક કોલેજની જુની રેસીડેન્સી રોડ તરફથી આપવામાં આવી છે અને સામાન્ય

રીતે લગભગ બીજા પુસ્તકો સ્કૂલની લાયબ્રેરીમાંથી આપવામાં આવે છે. એક વર્ષમાં દરેક સત્રને અંતે છ માસિક તેમજ વાર્ષિક પરીક્ષા લેવામાં આવે છે. તેમાં ઉત્તીર્ણ થનાર વિદ્યાર્થીને પ્રમાણપત્ર આપવામાં આવે છે. ગયા એકઠાબર માસમાં ગર્ભ સાતના વિદ્યાર્થીઓની વાર્ષિક પરીક્ષા પુરી થઈ. પરીક્ષામાં પાસ થનાર સનાવીસ વિદ્યાર્થીઓ તથા ત્રણ બહેનોને પ્રમાણપત્ર આપવાનો પદવીદાન સમારંભ એકઠો. તા. ૧૪મીએ થયો હતો. નવા વર્ષની સરખાત તા. ૧૫ મી નવેમ્બરથી થશે. વળી બહારના શિક્ષકો શાળામાં અભ્યાસ કરી શકે તેવી યોજના કરવામાં આવી છે. ખાતામાં નોકરી કરનાર શિક્ષકો પૂરી સૂટી દાદવામાં આવેલા લગભગ પાંત્રીસ શિક્ષકો આ કેમ્પમાં દાખલ થઈ શકે છે. તેઓને રહેવાની તેમજ ખાવાપીવાની તમામ સગવડ રોડ તરફથી પુરી પાડવામાં આવે છે અને તેઓને પોતાના શામથી જવા આવવાનો ખર્ચ પણ રોડ તરફથી આપવામાં આવે છે. એક વર્ષમાં પ્રાયમિક શાળાઓમાં બે વખત વેકેશન પડે છે, અને તે બંને વેકેશનમાં પંદર પંદર દિવસ સુધી આ કેમ્પ અલાવવામાં આવે છે. ખાતામાં જુની ધરોહી કામ કરનાર શિક્ષકો, તેમજ નવા અન-ટ્રેન્ડ શિક્ષકોને શિક્ષણના સામાન્ય સિદ્ધાંતો સમજાવવા, શિક્ષણના આધુનિક પદ્ધતિનો ટુક પણ સમોટ ખ્યાલ આપવો, તથા અત્યારે આસતી શાળામાં કઈ કઈ રીતે શા શા સુધારા થઈ શકે તેનો ઉદાહરણ, વ્યાખ્યાનો દ્વિત પાડી તથા અર્થાદ્વારા કરવો તે આ કેમ્પનો ઉદ્દેશ છે.

ખાતામાં જત્રીસ શિક્ષકોએ આ બે કેમ્પનો દાખલ ગત વર્ષ દરમિયાન લીધો છે. તે પૈકી ઉનાળાની સત્રના કેમ્પનો ટુકો રિપોર્ટ તો ઓગસ્ટ શિક્ષકના ગયા અંકમાં જપાઈ ગયો છે. ત્યારપછીનો બીજો કેમ્પ તા. ૩૧-૬૩૩ થી તા. ૧૪-૧૦-૩૩ સુધી ખાસવામાં આવ્યો હતો. કેમ્પને માટે આ વખતે દ. ગુ. શાળા નં. ૪-૫ નું મકાન પસંદ કરવામાં આવ્યું હતું. કાર્યક્રમ તથા દિનચર્યો ઘણીબરી અગાઉના કેમ્પને મળતી હતી. ગયા વખતે જેમ કરવામાં આવ્યું હતું તેમ આ વખતે અત્રેના તેમજ બહારના કેળવણીકારોએ કેળવણીના જુદા જુદા વિષય ઉપર વ્યાખ્યાનો કર્યા હતાં. તેમાં શિક્ષકનું દષ્ટિબિન્દુ, જીવન અને શિક્ષણ પૈકી વૈજ્ઞાનિક દષ્ટિ, અભ્યાસક્રમ, બાળકોની અંતઃક્રિયત શક્તિઓ, શિક્ષણ અને શિક્ષણપદ્ધતિ વગેરે વિષયો ઉપર પોતાના મનનીય વિચારો ઘણી અસરકારક રીતે દર્શાવ્યા હતા. આ કેમ્પની વિશિષ્ટતા એ હતી કે લગભગ દરોજ એક એક કથિતપાદ આપવાની ગોઠવણ રાખવામાં આવી હતી.

તેમાં ગણિત, વાચન, ભૂગોળ, વ્યાકરણ, પદ્યપદ્ય વગેરે જુદા જુદા વિષયો ઉપર કથિત પાઠ આપવામાં આવ્યા હતા, અને કેમ્પમાં દાખલ થએલા શિક્ષકો ખોડીઆર મંદિરનું પર્યટન કરી આવ્યા હતા.

ટ્રેનિંગ સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓએ તેમના અભ્યાસ દરમિયાન તૈયાર કરેલા શિક્ષણસાહિત્યનું પ્રદર્શન લઈ હતું. આ પ્રદર્શન ચાર વિભાગમાં વહેંચવામાં આવ્યું હતું. ટ્રેનિંગ કેમ્પમાં દાખલ થએલા એક શિક્ષક અંધુએ ગણિત તેમજ ભાષા શિક્ષણ માટે પેપર તૈયાર કરેલાં સાહિત્યો રજૂ કર્યા હતાં. દર વર્ષે શિક્ષણનાં સાહિત્યોનું એક પ્રદર્શન ભરવામાં આવે અને તેમાં જુદા જુદા શાળાના શિક્ષકો પોતાના ક્ષણે મોકલી આપે એવી આશા રાખવામાં આવે તો તે અરથને નહિ ગણાય. આ રીતે એક વર્ષમાં જે કેમ્પ દરમિયાન તાલીમ લેનાર શિક્ષકોને શિક્ષણશાસ્ત્ર તથા શિક્ષણ પદ્ધતિઓનો સામાન્ય ખ્યાલ આવવા ઉપરાંત તેઓની દૃષ્ટિમર્યાદા વિશાળ અને શિક્ષણ વિષયમાં વધારે રસ લેતા થાય, અને તે બાબતનું સાહિત્ય વાંચવાને પ્રેરાય, તથા સારા કેળવણીકારો તથા અનુભવી શિક્ષકોના સીધા પરિચયમાં આવવાથી તેઓ પોતાનું શિક્ષણ સફળ કરવા માટે બનતા પ્રયાસો કરે તે સ્વાભાવિક છે. આ જે કેમ્પમાં તાલીમ પામેલા શિક્ષકોની મુકરર કરેલા સમયે ખાતા તરફથી પરીક્ષા લેવામાં આવશે, અને તેમાં ઉત્તીર્ણ થનારને આર્થિક લાભ પણ થાય એવી આશા છે. શિક્ષકોને તાલીમ આપનારી આ યોજના ફતેહમંદ કરવાનું મુખ્યત્વે કેળવણીખાતાના ડિરેક્ટર એવ પબ્લીક ઇન્સ્ટ્રક્શન શ્રીયુત વિદ્યારાયભાઈ તથા આસિસ્ટન્ટ ડિરેક્ટર શ્રીયુત ગજનનભાઈને આભારી છે.

ભાવનગર સ્ટેટ આ રીતે પ્રાથમિક શાળાઓમાં જે જે સુધારાઓ કરી રહ્યું છે, તેમાં તે કાલિઆવાડના ખીર્ગ રાજ્યો, તથા એન્ગ્લિસનો સંસ્કાર પામે તથા રાજકોટ, અમદાવાદ, વડોદરા, સુરત, ભરૂચ, નડિઆદ તથા મુગ્ધ વગેરે રાજ્યોના મુખ્યસિદ્ધ કેળવણીકારો ટ્રેનિંગ સ્કૂલને તથા ટ્રેનિંગ કેમ્પને તેમના જ્ઞાનનો અવારનવાર લાભ આપે એટલું અંતમાં ઇચ્છું છું.

ભાવનગર } દિનકરાય વિશ્વનાથ જાની બી. એ. બી. ડી.
તા. ૨૦-૧૦-૩૩ } હેડ માસ્ટર ટ્રેનિંગ સ્કૂલ

ભાવનગર રાજ્યમાં શિક્ષક સહાય ફંડ

લગભગ દરેક રાજ્યમાં નિવૃત્ત થએલા શિક્ષકોને પેન્શન આપવામાં આવે છે; અને તેથી ઉતરતી અવસ્થામાં તેમને રાહત મળે છે; પણ કેટલીક વાર શિક્ષકના અચાનક મરણને લીધે તેનું કુટુંબ લાચાર સ્થિતિમાં આવી પડે છે. વળી કેટલાક શિક્ષકો કુટુંબના ભારે જોગબને લીધે કંઈ અચાવી શકતા નથી. આવી સ્થિતિમાં જ્યારે તેમનું અકાળ મરણ થાય છે ત્યારે તેમના કુટુંબીજનની સ્થિતિ ઘણી કઠણી થાય છે અને કોઈ કોઈ તો દુઃખદાયક પ્રમંગો હૃદયદાયક હોય છે. આપણા શિક્ષકવર્ગની ઉપર જણાવેલી હાડમારી ધ્યાનમાં રાખી ભાવનગરના સ્વ. વલ્લભદાસ ગોપાલજી સરૈયા તથા સ્વ. દેવશંકર પૈકુંદજી જેવા નાણુકા મારતરાએ શિક્ષકોને મદદ કરવા માટે એક ફંડની યોજના કરી છે. તેને ભાવનગર રાજ્ય તરફથી તથા ખીજા સદ્ગૃહસ્થો તેમજ શિક્ષકવર્ગ તરફથી સારી મદદ મળી છે. આ ફંડનો કારભાર શિક્ષકો પોતે કરે છે અને તેના લાભ અત્યારસુધીમાં ઘણા શિક્ષકના કુટુંબીઓને મળ્યો છે.

સને ૧૯૩૩ ની છોકરીઓ માટેની વ. ફા. પરીક્ષામાં બેઠેલા વિદ્યાર્થીઓના કામની સમાલોચના

ભાષા:—ઘણા વિદ્યાર્થીઓના પાઠની સમજૂતી એકંદર મંતોષકારક હતી, પણ પાઠના સમન્વયને લગતા પ્રશ્નોના ઉત્તર તેઓ આપી શક્યા નહોતા. તેમણે બેઠણીમાં ઘણી ભૂલો કરી હતી, ‘મ,’ ‘ર,’ ‘ધ,’ ‘પ,’ ‘શ,’ આવે એવા શબ્દોની બેઠણી ખોટી હતી. તેમનું પૃથક્કરણનું તાન કાચું હતું.

સૂચના:—શિક્ષકોએ વિદ્યાર્થીઓને પાઠ ગોખવા દેવા નહિ. દરેક પાઠ સંબંધી ખુદિના પ્રશ્નો થોડા વિદ્યાર્થીઓને લખાણ કામનો સારો મહાવરો થવાની જરૂર છે. આમ કરવાથી તેઓને દરેક પાઠ સંપૂર્ણ રીતે સમજવો પડશે અને તેથી તેઓ થોડા ભાષામાં તેમના વિચારો પ્રગટ કરી શકશે. આદરણુ અને પૃથક્કરણુ, એ વિષયોને પ્રાથમિક શાળાઓમાં ઘણાખરા વિસારી દેવામાં આવે છે. આથી એમ જણાઈ આવે છે કે આ બે વિષયો ભાષાના અભ્યાસમાં ઘણા અગત્યના છે એ બાબતની શિક્ષ-

કોને માહીતી નથી. દરેક વાચન માદમાં પૃથક્કરણ અને વ્યાકરણ ભાષા-શિક્ષણના એક અંગ તરીકે જ સ્વીકૃતિ જોઈએ.

મુખપાઠ:—છોકરીઓના ઉચ્ચાર સાધારણ રીતે અશુદ્ધ હતા. સરળતા અને ભાવપૂર્વક વાચન થયું નહોતું. જોકે કવિતા ગાવાનું કામ એકંદર સંતોષકારક હતું, પણ તેમાં તાલ અને યોગ્ય રીતે અટકી ગાવામાં ખામીઓ જણાતી હતી. વાંચતી વખતે વિદ્યાર્થીઓએ વિરામચિહ્નો ઉપર ધ્યાન આપ્યું નહોતું.

સૂચના:—શિક્ષકોએ વાચનનો બરાબર મહાવરો કરાવવાની ખાસ સંભાળ રાખવી જોઈએ. વારંવાર શિક્ષકે વિદ્યાર્થીઓ સમક્ષ નમુનાનું વાચન વાંચવું જોઈએ અને પછી તેનું અનુકરણ કરવા વિદ્યાર્થીઓને કહેવું જોઈએ. દરેક વિદ્યાર્થીને વર્ગ સમક્ષ મોટેથી વાંચવાની તક મળવી જોઈએ. વાંચતી વખતે વિદ્યાર્થીઓ શબ્દસમૂહ પાડીને, શુદ્ધ ઉચ્ચાર કરીને અને વિરામચિહ્નો ઉપર ધ્યાન આપીને વાંચે છે કે નહિ તેની શિક્ષકે પુરેપુરી કાળજી રાખવી.

કાવ્યનો જે રસ છે તે કાવ્ય બોલીને પ્રકટ કરવો, એ કાવ્યના મુખપાઠનો હેતુ છે. જો કવિતા બરાબર સમજવામાં આવી હોય તો કવિતાનો મુખપાઠ યોગ્ય રીતે કરવામાં મુશ્કેલી પડે નહીં; એટલા માટે વિદ્યાર્થીઓએ કવિતાનો મુખ્ય વિચાર બરાબર સમજવો જોઈએ. વિદ્યાર્થીઓ કામલ બરાબર વાંચી શકતા નહોતા.

વિદ્યાર્થીઓને હસ્તક્ષેપો વાંચવાનો સારો મહાવરો કરાવવો જોઈએ, પણ તે ઉપર ધ્યાન આપવામાં આવતું નથી એ સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે. હુંકાં મથાળાં અને મિતાક્ષરો જુદા જુદા પત્રવ્યવહારમાં શામાટે વપરાય છે તે બાબતની સમજૂતી વિદ્યાર્થીઓને આપવી જોઈએ.

નિમંધ:—આ વિષય બરાબર સમજવામાં આવ્યો નહોતો તેમજ તે યોગ્ય સ્વરૂપમાં વિદ્યાર્થીઓએ લખ્યો પણ નહોતો. ઘણા વિદ્યાર્થીઓએ તેમના વિચાર આલમ્બળા ગોઠવીને પ્રદર્શિત કર્યા હતા, અને યોગ્ય મથાળાં બાંધીને ગોઠવ્યા નહોતા. નિમંધ સળંગ લખાણ હોય એમ લખવાથી પરિચ્છેદનો અભાવ હોય, તેમ મુદ્દાની ગોઠવણ પણ બરાબર નહોતી, તેમજ અસંબદ્ધતા અને પિષ્ટપેયણની ખામીઓ વિશેષ જણાતી હતી.

સૂચના:—નિમંધ લેખનનો વિશેષ મહાવરો વિદ્યાર્થીને થવો જોઈએ. ચર્ચા માટે જુદા જુદા વિષયો વિદ્યાર્થીઓને પહેલેથી આપવા જોઈએ, અને લખાણ કામ યોગ્ય તે પહેલાં રસભરી ચર્ચા વર્ગમાં થવી જોઈએ.

સને ૧૯૩૩ ની છોટરીઓ માટેની વ. કા. પ. બેઠેલા વિ. કામની સમા. ૪૮૨

વિદ્યાર્થીઓએ પોતાના વિચારો પ્રથમ રજુ કરવા જોઈએ, શિક્ષકે તેમાં યોગ્ય ઉમેરો કરી પછી વિદ્યાર્થીઓની સૂચનાઓ ધ્યાનમાં લઈ તેના મુદ્દાઓ બરાબર ગોઠવવા જોઈએ. જુદી જુદી રીતનું વિશેષ વાચન થવું જોઈએ. આથી વિદ્યાર્થીઓને જુદા જુદા વિષય સંબંધી માહિતી મળે છે. નમુનારૂપ નિબંધ હોય તે વખતે વખત વિદ્યાર્થીઓ સમક્ષ વાંચી બતાવવા જોઈએ. કોઈ સારો નિબંધ હોય તેમાંથી વિદ્યાર્થીઓને ટુંકી નોંધ કાઢી લેવા કહેવું જોઈએ અને પછી તે મુદ્દાનો વિસ્તાર કરી પોતાની ભાષામાં લખવા કહેવું જોઈએ. જોડણી અને વિરામચિહ્નો ઉપર પુરતું લક્ષ આપવું જોઈએ. અક્ષર સારા લખાય તે માટે બરની કદામનો ઉપયોગ કરાવવો જોઈએ.

અતલેખન:—વિદ્યાર્થીઓએ તે સમસ્યા વગર લખ્યું હતું, અને તેમાં ભૂલો પણ હતી.

સૂચના:—વાચનના પાઠમાં આવના અઘરા શબ્દો ઉપર વિદ્યાર્થીઓએ ખાસ ધ્યાન આપવું જોઈએ, અને તે આખ તથા યાદદાસ્તની મદદ વડે ફરીથી લખી લાવવા જોઈએ. કલેન્ડ્રિયની મદદ વડે શબ્દસમૂહ સમજવાનો તેમને મહાવશે પડવો જોઈએ. તેમને યાદ રાખીને તે લખવાનો મહાવશે વિદ્યાર્થીઓને થવો જોઈએ. આવી રીતનો મહાવશે વર્ગમાં પડેલો ન હોય તો સારા કામની આશા રાખી શકાય નહિ. શુદ્ધ અને સારા અક્ષરનું લખાણ એ કેળવણીનું જરૂરી અંગ છે એ બાબત વિદ્યાર્થીઓના મન ઉપર બરાબર દસાવવી જોઈએ.

ગણિત:—ઘણા વિદ્યાર્થીઓનું ગણિતના મૂળતત્ત્વોનું જ્ઞાન પણ કાચું હતું. અપૂર્ણાંક, દશાંશ અને દ્વિભાજકના દાખલા ઘણા વિદ્યાર્થીઓ નહોતા કરી શક્યા એથી વિદ્યાર્થીઓ આ વિષયમાં સાધારણ રીતે કાચા હતા એમ જણાય છે.

સૂચના:—જો વિદ્યાર્થીઓમાં સુદૃઢ વિચાર અને તર્કબુદ્ધિ હોય તો ગણિતનું જ્ઞાન સચોટ થાય છે. વિદ્યાર્થીઓની આ શક્તિઓના વિકાસ માટે દરેક દાખલો શાસ્ત્રીય રીતે ક્રમિક પગથીયાં પાડી શીખવવો જોઈએ. મૂળ સિદ્ધાંતો સ્પષ્ટ રીતે કાળજીથી શીખવવા જોઈએ. ગણિતના મુખ્ય સિદ્ધાંતો જેમાં આવતા હોય તેવા પ્રશ્નો અથવા દાખલા આપવા જોઈએ, અને વિદ્યાર્થી ક્યાં ભૂલ કરે છે તે શિક્ષકે શોધી કાઢવું જોઈએ. જે દાખલા આપવામાં આવે તેમાં ક્રમિકતા હોવી જોઈએ, અને દિસાખ. ગણવામાં પદ્ધતિની યાંત્રિક રીતનો એકદમ ત્યાગ કરવો જોઈએ.

દેશીનામું:—કામ એકંદર મેતોપકારક હતું, પણ કેટલાક વિદ્યાર્થી-ઓએ રકમે જમા ઉધાર પાડવામાં ભૂલો કરી હતી.

ભૂગોળ:—ઘણા વિદ્યાર્થીઓને ભૂગોળની બાબતોનું અજ્ઞાન હતું. તેમને જે કંઈ આવડતું હતું તે માત્ર પુસ્તકોમાંથી નકશાનો યોગ્ય ઉપયોગ કર્યા વગર મેળવેલું જ્ઞાન હતું. તેઓ પ્રાકૃતિક કારણો સમજ્યા નહોતા. તેઓ નકશામાં રચેલો યોગ્ય રીતે પુરી શક્યા નહોતા. ભૂગોળનું જ્ઞાન માનવ જીવનના સંબંધ પરત્વે હોવું જોઈએ એ બાબત ઉપર લક્ષ આપવામાં આવ્યું નથી એ સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે. પનામા અને સુવેઝની નહેરો ખેતીવાડી માટે છે એમ જણાવવામાં આવ્યું હતું. આયાત અને નિકાસનો મનુષ્ય-જીવન સાથે સંબંધ છે એ સિદ્ધાંત સમજવામાં આવ્યો નથી. વળી એ ઉપરથી એમ પણ જણાઈ આવે છે કે આ બાબતમાં મનુષ્યની પ્રવૃત્તિનાં પ્રાકૃતિક સ્થિતિ કે પરિસ્થિતિ વગેરે કારણોરૂપ છે એ તેઓ સમજતા નથી. દા. તરીકે તેઓએ જણાવ્યું હતું કે માન્ચેસ્ટરમાંથી કાપડની આયાત થાય છે તેનું કારણ એ છે કે તે શહેરની આસપાસ કપાસનાં ખેતરો આવેલાં છે.

સૂચના:—ઉપર જે ભૂલો બતાવવામાં આવી છે તેના ઉપરથી એમ જણાઈ આવે છે કે ભૂગોળશિક્ષણ શાસ્ત્રીય રીતે અને પ્રુદ્ધિપૂર્વકનું થતું નથી. સામાન્ય રીતે શિક્ષકવર્ગ તેને શાસ્ત્રીય વિષયની દૃષ્ટિએ જોતા નથી. અમુક દેશના અમુક વિષયો લઈ શિક્ષકે તે અનેક દૃષ્ટિથી શીખવવા જોઈએ, અને દાર્પકારણોના સિદ્ધાંત ધ્યાનમાં રાખી કઈ ભૌગોલિક પરિસ્થિતિ આ ભૂમિ ઉપર રહેતા અનેક લોકોના જીવનના નિયમક કારણરૂપ છે તે ઉપર ભાર દઈ શિક્ષણ આપવું જોઈએ. ભૂગોળશિક્ષણનો આ નવો આધુનિક સિદ્ધાંત શિક્ષકે ધ્યાનમાં રાખવો જોઈએ. આ વિષય શીખવતી વખતે ચિત્રો અને નકશા તેમજ ઓકૃતિઓનો છુટથી ઉપયોગ કરવો જોઈએ. કેવળ પાઠ્યપુસ્તકો ઉપર આધાર રાખવો જોઈએ નહિ. મુસાફરીના અહેવાલને લગતાં પુસ્તકો વિદ્યાર્થીઓ સહેલાઈથી મેળવી શકે અને તે તેઓ વાંચી એવી યોજના થવી જોઈએ. કેવળ યાદદાસ્તની દૃષ્ટિએ આ વિષય જોખીને શીખવાને બદલે તેનો શાસ્ત્રીય વિષય તરીકે અભ્યાસ થવો જોઈએ, એટલે કે ભૂમિરચના અને આબોહવાના પરિણામરૂપે થતી ભૌગોલિક અસર તેમને શીખવવી જોઈએ. એ દૃષ્ટિ ઉપરાંત વળી મનુષ્ય-ચલનથી કુદરત ઉપર કેવો કાણુ મેળવી શકાય છે તે પણ વિષયનિરૂપણમાં આવવું જોઈએ.

ઇતિહાસ:—આ વિષયમાં પ્રશ્નના ઉત્તર લાંબા અને સંબંધ વિનાના

સને ૧૯૩૩ ની છોટરીઓ માટેની વ. ક્ષ. પ. ખેડવા વિ. કામતી સમા. ૪૮૪

હતા. ઐતિહાસિક પુસ્તકોની ચોગ્ય માહિતી નહિ હોવાને કીધે એકને બદલે બીજા વિધે લખી નાખ્યું હતું. જુદાં જુદાં ગ્રંથોમાં રાજકીય વહીવટના કેવા કેવા સુધારા થયા હતા તેનો તેઓને કંઈ ખ્યાલ નહોતો. તેમજ તેમને સમયનું પણ ભાન નહોતું.

સૂચના:—આજ જગતની પ્રવૃત્તિનું નિયામક કારણ મનુષ્ય જીવનનાં આંતરિક બળો છે, એ સિદ્ધાંતની દૃષ્ટિએ આ વિષય શીખવવો જોઈએ. જે જે રાજકીય બનાવો બને છે તે માનવ માનસની પ્રવૃત્તિનું બાહ્યસ્વરૂપ છે અને તેને અવલખીને બનાવો બને છે એ યાદ રાખવું જોઈએ. આ વિષયનું સ્પષ્ટ જ્ઞાન થાય તે માટે શિક્ષકે અમુક ઐતિહાસિક બનાવને કેન્દ્ર બનાવી ઐતિહાસિક નિરૂપણ કરવું જોઈએ એ વધારે સારું છે, અને બને ત્યાં ચિત્રો વગેરેથી તે વિષય સ્પષ્ટ અને આકર્ષક કરવાની જરૂર છે. વિષય-નિરૂપણમાં સામાજિક અને નૈતિક તત્વોનો નિર્દેશ થવો જોઈએ. ગ્રીણી ગ્રીણી બાબતો વિદ્યાર્થીઓને જાતે શીખવા દેવી જોઈએ. વિદ્યાર્થીઓએ નકશા બનાવવા જોઈએ અને તેમનો બરાબર ઉપયોગ કરવો જોઈએ. ભૂગોળની માફક આ વિષયમાં પણ ગોખણપટ્ટી અનિષ્ટ છે. સમયના તખ્તતા અને વંશવૃક્ષો તૈયાર કરાવવાં અને તેનો ઉપયોગ કરાવવો કે જેથી વિદ્યાર્થીઓને સમય અને પુરુષોનો સંચોટ ખ્યાલ મગજમાં રહે, જુદાં જુદાં ગ્રંથોમાં જે જે વહીવટી સુધારા થયા હતા તે ઉપર વિશેષ ધ્યાન આપવું જોઈએ કારણકે તેનાથી પ્રગતી જે જુદી જુદી પ્રગતિ યર્થ હોય તેનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ વિદ્યાર્થીઓને આવે છે.

શરીર આરોગ્ય:—આ વરસે કામ એકંદરે સંતોષકારક હતું. રોટલ સળગાવતી વખતે શી શી સાવચેતીઓ રાખવાની છે તે સંબંધીના પ્રશ્નો ઉત્તર લાગ્યેજ કોઈએ આપ્યો હતો. રક્ષક અને મેક્સેરિઆનાં કારણો સળગેજ કરી દીધાં હતાં અને મેક્સેરિઆના કારણરૂપે માખીઓનો ઉલ્લેખ કર્યો હતો.

સૂચના:—આ વિષય સમજાવવામાં મેજિક લેન્ટર્નનો ઉપયોગ થયો કીમતી યર્થ પડે છે. દરેક રોગનું વિગતવાર સંચોટ વર્ણન કરીને તેમજ તેનાં ચિહ્નો અને કારણોનો સ્પષ્ટ સ્ટ્રોટ પાડીને તે વિષય શીખવવો જોઈએ. તેને લગતા નકશા તૈયાર કરવા જોઈએ અને આરોગ્યલુપન તથા આરોગ્ય-પ્રદર્શન કે તેની દવાગ્રાણોના સ્થાને પર્યટન પણ થવાં જોઈએ.

મુદિનિરીક્ષણ:—ત્રીજા અને છઠ્ઠા પ્રશ્નોના ઉત્તર જોતાં એમ માત્રમ પડે છે કે વિદ્યાર્થીઓએ છોડનું નિરીક્ષણ કર્યું નથી. તેઓએ પ્રશ્નો બરાબર વાંચ્યા નહોતા અને જવાબ અસંબદ્ધ લખ્યા હતા. આંખાના વૃક્ષનું વર્ણન બરાબર કર્યું નહોતું. પક્ષીઓ વિષે લખવાને બદલે તેઓએ માછલીઓ તીક, દેડકું, પતંગીઆં અને કુતરા અને ગાય વિષે લખી નાખ્યું હતું.

સૂચના:—આ વિષયના અભ્યાસમાં અવલોકન એ મુખ્ય આખત છે. તેમણે જે નિરીક્ષણ કર્યું હોય તેની વિદ્યાર્થીઓની પાસે નોંધ લેવી જોઈએ. અભ્યાસક્રમમાં જે જે રોપા તથા ઝાડ શીખવાનાં હોય તેનું વર્ણન કરવાની તેમને તક આપવી જોઈએ. તેમની નોંધપોથીઓ શિક્ષકે આરિ-કાર્થી તપાસવી અને ભૂલ હોય તે તેમની પાસે મુધરાવી લેવી જોઈએ. જે આખતની નિરીક્ષા કરવામાં આવે તેનું તેઓએ ખરેખર ચિત્ર દાઢી લેવું જોઈએ. વિદ્યાર્થીઓએ તેમના ક્યારામાં જે વાન્યું હોય તે સંબંધી નો શિક્ષક અને વિદ્યાર્થી વચ્ચે વાતચીત કરવામાં આવે તો તે વિષયનું જ્ઞાન તેમને જરૂર રસિક થઈ પડશે.

સોયકામ:—વેતરવાનું કામ ઘણા વિદ્યાર્થીઓએ સંતોષકારક રીતે કર્યું નહોતું. કેટલાક વિદ્યાર્થીઓએ ‘ઈચ’ ને બદલે ‘કુટ’ નો ઉપયોગ કર્યો હતો. થીગડાં મારવાના અને શુંથણકામના નમુના કેટલાક વિદ્યાર્થીઓએ રજુ કર્યા નહોતા.

સૂચના:—આખો અભ્યાસક્રમ સંપૂર્ણ રીતે શીખવેલો જોઈએ. શિક્ષકે વિદ્યાર્થી ઉપર વ્યક્તિગત ધ્યાન આપવું જોઈએ. શિક્ષક તરફથી જે આ આખતમાં કંઈપણ નરમાશ જતાવવામાં આવશે તો કામમાં બેદર-કારી અને અસ્વચ્છતા જોવામાં આવશે.

સંગીત:—આ વિષયનું કામ એકંદર સંતોષકારક હતું, પણ રાગો-ના કંઈકે કંઈકે બરાબર ગાય છે કે નહિ તે તરફ ધ્યાન આપવાની જરૂર હતી.

ચિત્રકામ:—કામ એકંદર સંતોષકારક હતું.

ઉર્દુ ઉમેદવારો:—

ઉર્દુ ઉમેદવારોનું કામ ઘણુંખરા વિષયોમાં સાફ હતું, પણ વ્યાકરણ, દેશીનામું અને ગણિતના વિષયો વધારે કાળજીપૂર્વક શીખવાની જરૂર છે.

શિક્ષકસંમેલન

ખેડા જિલ્લા સ્કૂલબોર્ડના એડમિનિસ્ટ્રેટિવ ઓફિસર શ્રી. રા. હર-
રાયભાઈએ માતર અને મહેમદાવાદ તાલુકાના શિક્ષકોનું સંમેલન ખેડામાં
ભર્યું હતું. તે પ્રસંગે જિલ્લાના મુખ્યવાર્ધજરો ઉપરાંત બીજા કેળવણીકારે
હાજર હતા. પ્રિન્સ, રજાઉટીંગ, ઓરાક, વચનની વાર્તાપદ્ધતિ વગેરે વિષયો
ઉપર સારાં વ્યાખ્યાનો આપવામાં આવ્યા હતાં. કાર્યક્રમમાં રજાઉટની
રમતો, પ્રિન્સ, વાર્તા અને સંગીતશિક્ષણને લગતા વિષયની ચર્ચા તથા તેને
લગતાં ભાષણોનો પ્રબંધ કરવામાં આવ્યો હતો.

એક શિક્ષકના ઇતિહાસ સંબંધીની ચર્ચાનો ઉત્તર નીચે મુજબ છે :—

પ્રશ્ન :—મારડન ઇતિહાસમાં જહાંગીર ઇ. સ. ૧૬૦૦ માં એટલે ૩૦
વર્ષની ઉંમરે ગાદી મેળવવા પ્રયત્ન કર્યો, એ રીતે તેમનો જન્મ
ઇ. સ. ૧૫૭૦ માં થયેલો હોવો જોઈએ. ઇ. સ. ૧૬૨૬ ના
શાળાપત્ર પાનું ૭૭ બીજા પેરેગ્રાફમાં જહાંગીર શાન્ત્યાભિષેકના દિવસ
માટે પોતે કહે છે. ઇ. સ. ૧૬૦૫ માં તેની ઉંમર ૩૮ વર્ષની હતી.
એ રીતે તેમનો જન્મ ઇ. સ. ૧૫૬૭ માં થયેલો હોવો જોઈએ.
દલદીઘાટની લડાઈ ઇ. સ. ૧૫૭૦ માં થઈ તો તે લડાઈ વખતે
સલીમની ઉંમર ૬ કે ૮ વર્ષની હોઈ શકે અને ૬ કે ૮ વર્ષનો
મલીમ પ્રતાપ જેવા જહાંગીર રાણાને હરાવી જય મેળવે તે સંભ-
વિત છે કે ?

ઉત્તર :—જહાંગીરનો જન્મ ઇ. સ. ૧૫૬૮ ના ઓગસ્ટ માસમાં થયાની
હકીકતને ઇતિહાસકારો લેનપુત્ર અને રંગાસ્વામી આયંગર દેકા આપે છે.
દલદીઘાટનું યુદ્ધ ઇ. સ. ૧૫૭૬ માં થયું તે પણ ઐતિહાસિક
દૃષ્ટિએ સત્ય છે. મુસલમાની લખાણુ તેમજ અંગ્રેજ ઇતિહાસકારો
તેની સાબીતી આપે છે. સલીમે ને યુદ્ધમાં લાગ લીધો હોય એ
સંભવિત નથી. મુસલમાની રિવાજ પ્રમાણે અકબરે પોતાના પુત્રને
યુદ્ધની તાલીમ આપવા પોતાના કાબેલ સરદારો માનસિદ્ધ અને
અસદખાનના હાથ નીચે યુદ્ધના મેદાનમાં મોકલેલો ખરો પરંતુ
ખરેખરી, લડાઈમાં તેણે લાગ લીધો નથી. લડાઈની છત્રનું માન તેને
આપવામાં આવ્યું છે.

સરકારી જનહૈરખખરો

(૧)

હાઇ અને સ્પેશિઅલ સ્કૂલની સરકારી સ્કોલર્શિપ માટે હરિક્ષાની પરીક્ષા:—

ઉત્તર ભાગ

૧. ઉ. વિભાગના દરેક જિલ્લાની એક સરકારી સર્વે હરિક્ષા કરી શકે એવી (આપન) સ્કોલર્શિપ માટેની હરિક્ષાની પરીક્ષા તા. ૫ અને તા. ૬ ફી ફેબ્રુઆરિ સને ૧૯૩૪ ને સોમવારે અને મંગળવારે ૧૧ વાગે નીચેનાં સ્થળોએ લેવામાં આવશે:

- (૧) અમદાવાદ
- (૨) નડિઆદ (ખેડા જિલ્લો)
- (૩) ગોધરા (પંચમહાલ)
- (૪) ભરૂચ
- (૫) સુરત

૨. સ્કોલર્શિપ માટે તમામ ઉમેદવારો હરિક્ષા કરી શકશે.

૩. દરેક મધ્યમ્યજ્ઞે કમિટી આ પરીક્ષા લેશે, અને તે કમિટીના પ્રેસિડેન્ટ તે મધ્યમ્યજ્ઞની સરકારી હાઇસ્કૂલના હેડમાસ્ટર રહેશે. પરીક્ષામાં ખેસવા માટેની અરજી નક્કી કરેલા છાપેલા ફોર્મમાં મોકલવી. આ અરજી ઉમેદવારોએ પોતપોતાના જિલ્લાની પરીક્ષક કમિટીના પ્રેસિડેન્ટ ઉપર મોકલવી. પરીક્ષા માટેની અરજીઓ અને દાખલ શી તા. ૧ ફી જન્યુઆરિ, ૧૯૩૪ મુધીમાં કમિટી સ્વીકારશે. તે દિવસ પછીથી અરજીઓ સ્વીકારાશે નહિ. પરીક્ષાની અરજીનું ફોર્મ પરીક્ષાની કમિટીના પ્રેસિડેન્ટ પાસેથી મળી શકશે.

૪. ઉમેદવારોની ઉંમર, પરીક્ષાના વિષયો, સ્કોલર્શિપની રકમ અને સ્કૂલ પરીક્ષામાં ખેસવા માટે ભરવાની શી, યમરે હકીકત નિયમોમાં જણાવવામાં આવી છે. નિયમોની નકલો પરીક્ષાની કમિટીના પ્રેસિડેન્ટ પાસેથી અરજી કરેથી મફત મળશે. તે નકલો ઉત્તર વિભાગની સરકારી અને ગ્રાન્ડ લેટી તમામ એજ્યુકેશન ડિપુટી (અંગ્રેજી-ગુજરાતી) શાળાઓનાં નોટિસબોર્ડ ઉપર મોકલવામાં આવી છે.

ઉ. ભાગના મે. એ. ઇ. સાહેબનો ઓફિસ, } (અંગ્રેજીમાં મલી) બી. જે. ઇ. અમદાવાદ. }
તા. ૧૪ મી નવેમ્બર સને ૧૯૩૩ } એન. ઇન્સ. ઉત્તર ભાગ.

(૨)

મિડલ અને સ્પેશિઅલ સ્કૂલોની સરકારી સ્કોલર્શિપો માટે હરિક્ષાર્ષની પરીક્ષા :—

ઉત્તર ભાગ

ઉત્તર ભાગના દરેક જિલ્લામાં બે મરકાગી સ્કોલર્શિપોની સર્વે હરિક્ષાર્ષ કરી શકે એવી (ઓપન) પરીક્ષા તા. ૭ મી અને તા. ૮ મી ફેબ્રુઆરિ ૧૯૩૪ ને બુધવારે અને ગુરુવારે ૧૧ વાગે નીચેના અજોએ લેવામાં આવશે.—

- (૧) અમદાવાદ
- (૨) નડિઆદ (ખેડા જિલ્લો)
- (૩) ગોધરા (પચમહાલ)
- (૪) ભરૂચ
- (૫) સુરત

૨. સદરજુ સ્કોલર્શિપ માટે તમામ ઉમેદવારો હરિક્ષાર્ષ કરી શકશે.

૩. દરેક મધ્યમ્યજે નીમાએલી કમિટી પરીક્ષા લેશે, અને તે કમિટીના પ્રમુખ તરીકે તે સ્થળની સરકારી હાઈસ્કૂલના હેડમાસ્ટર કામ કરશે. પરીક્ષામાં બેસવા માટેની અનુ નકી કરેલા જાપેના ફોર્મમાં ટૂંકી નોંધશે. જાપેલા ફોર્મની નકલો પરીક્ષક કમિટીના પ્રેમિડેન્ટ પામેથી મળી શકશે. એ અરજી ઉમેદવારોએ પોતાના જિલ્લાની પરીક્ષક કમિટીના પ્રેમિડેન્ટ ઉપર મોકલી આપવી પરીક્ષા માટેની અરજીઓ અને ફી તા. ૧ લી જાન્યુઆરિ ૧૯૩૪ સુધીમાં મોકલી આપવી. તે તારીખ પછી મળેલી કોઈપણ અરજી સ્વીકારવામાં આવશે નહિ.

૪. ઉમેદવારોની ઉંમર, પરીક્ષાના વિષયો, સ્કોલર્શિપની રકમ અને મુદત, પરીક્ષા માટેની ફી, વગેરે હકીકત નિયમોમાં જણાવવામાં આવી છે. તે નિયમોની નકલો પરીક્ષાની કમિટીના પ્રેમિડેન્ટને અરજી કરેથી ફી લીધા વિના મોકલી આપવામાં આવશે. તે નકલો ઉત્તર ભાગની મરકારી અને ગ્રાન્ટ લેતી તમામ મુખ્યશાળામાં નોટિસબોર્ડ ઉપર ચોટવામાં આવી છે.

ઉ. ભાગનામે એ. ઈ. સાહેબની ઑફિસ, } (અગ્રેજમાં સહી) ધી. જે. જી.
અમદાવાદ. } ગાસ્ત્રી
તા. ૪ થી નવેમ્બર ૧૯૩૩. } એન. ઇ. ઇ. ઉત્તર ભાગ.

(૩)

મધ્યમવર્ગના અને પછાતવર્ગના હિંદુઓ તેમજ મુસલમાનો
માટેના હાઈસ્કૂલોમાં ખાસ આપવામાં આવતી સ્પેશિયલ
સ્કોલારશીપો:—ઉત્તર ભાગ.

આથી બાહેર કરવામાં આવે છે કે ઉત્તર ભાગના જુદા જુદા જિલ્લાઓમાં
નીચે જણાવેલી વિગત મુજબ ઍન્ડ્રોવર્નાક્યુલર ધોરણ ૪ થી માટેની
સ્કોલરશીપો આપવા માટે હરિક્ષાની પરીક્ષા તા. ૫ મી અને તા. ૬ દી
ફેબ્રુઆરિ ૧૯૩૪ ને સોમવારે અને મંગળવારે ૧૧ વાગે નીચે જણાવેલાં
સ્થળોએ લેવામાં આવશે:—

(૧) આર. સી. હાઈસ્કૂલ,	અમદાવાદ.
(૨) સરકારી હાઈસ્કૂલ,	નડિઆદ.
(૩) તૈલંગ હાઈસ્કૂલ,	ગોધરા.
(૪) આર. એસ. દલાલ હાઈસ્કૂલ,	ભરૂચ.
(૫) સોરાબજી જે. જે. હાઈસ્કૂલ,	સુરત.

૨. ઉત્તર વિભાગના પાંચ જિલ્લામાં જુદા જુદા કોમો માટે નક્કી
કરવામાં આવેલી સ્કોલરશીપોની સંખ્યા નીચે મુજબની છે:—

જિલ્લો	મધ્યમવર્ગ	પછાતવર્ગ	મુસલમાન
અમદાવાદ	૫	૪	૭
ખેડા (નડિઆદ)	૫	૨	૪
પંચમહાલ (ગોધરા)	૨	૪	૨
ભરૂચ	૧	૨	૫
સુરત	૩	૭	૪

૩. પરીક્ષાની ભાષા ગુજરાતી રાખવામાં આવી છે પણ મુસલમાન
વિદ્યાર્થીઓ વર્નાક્યુલર તરીકે (ભાષા વિષય તરીકે) ઉર્દુ ભાષાનો સ્વીકાર
કરી શકશે, અને પોતાની પરીક્ષા ઉર્દુ ભાષામાં આપી શકશે.

૪. સદરહુ પરીક્ષા દરેક મધ્યસ્થળે નક્કી કરવામાં આવેલી કમિટી
જેશે, અને તે પાંચ મધ્યસ્થળોમાંના દરેક મધ્યસ્થળની સરકારી હાઈ-
સ્કૂલના હેડમાસ્તર કમિટીના પ્રેસિડેન્ટ તરીકે કામ કરશે. પરીક્ષામાં જેસવા
માટેની અરજી નક્કી કરેલા જાહેલા ફોર્મો મુજબ કરવી, અને તે માટેનાં
જાહેલાં ફોર્મોની નકલો ઉમેરવાર જે જિલ્લાનો હોય તે જિલ્લાની પરીક્ષક
કમિટીના પ્રમુખને અરજી કચેરી શી લીધા વિના મળી શકશે. અરજી

ઓ તારીખ ૧ લી જાન્યુઆરિ ૧૯૩૪ સુધીમાં અથવા તે પહેલાં કરવી. તે પછી મળેલી અરજી ધ્યાનમાં લેવામાં આવશે નહિ.

૫. ઉમેદવારોની ઉંમર, પરીક્ષાના વિષયો, સ્કોલર્શિપની રકમ અને મુદત, ભરવાની શ્રી વગેરે હકીકત નિયમોમા જણાવવામાં આવી છે. નિયમોની નકલો પરીક્ષક કમિટીના પ્રેસિડેન્ટ પાસેથી અરજી કરવાથી મંજૂર મળશે. વળી નકલો ઉત્તર વિભાગની સરકારી અને પ્રાઇન્ટ લેતી તમામ ઑફિસોવર્નોકયુક્તર શાળાઓમાં નોટિસબોર્ડ ઉપર ચોટવામાં આવી છે.

૬. જાત અને પેદાશ્વત અને જન્મ તારીખ અરજીમાં સ્પષ્ટ રીતે દર્શાવવી જોઈશે, અને અરજદારનાં માળાપ ઇન્કમટેક્સ કે જમીનવેરા જેટલો ભરતા હોય તેટલી રકમ અરજીમાં વધારાનું ખાતું પાડી દર્શાવવી. જે ઉમેદવારનાં માળાપ ઇન્કમટેક્સ અથવા જમીનવેરા પેટે વાર્ષિક રૂ. ૨૦૦ કે તેથી વધારે રકમ ભરતા હશે તેમને, પરીક્ષામાં ખેસવા દેવામાં આવશે નહિ.

ઉ. જા. ના. મે. એન્ડુ. ઇન્સ. સાહેબની	}	(અંગ્રેજીમાં સહી) બી. જે. ઇ.
ઓફીસ, અમદાવાદ.		શાસ્ત્રી
તા. ૪ થી નવેમ્બર ૧૯૩૩.		એન્ડુ. ઇન્સ. ઉ. જા.

(૪)

મધ્યમવર્ગના અને પછાતવર્ગના હિંદુઓ તેમજ મુસલમાનો માટેની મિડલ સ્કૂલોમાં ખાસ આપવામાં આવતી સ્પેશિઅલ સ્કોલર્શિપો:—

ઉત્તર ભાગ.

આથી જાહેર કરવામાં આવે છે કે, ઉત્તર ભાગના જુદા જુદા જિલ્લાઓમાં નીચે જણાવેલી વિગત મુજબ ઑફિસોવર્નોકયુક્તર ધોરણ ૧ લા માટેની સ્કોલર્શિપો આપવા માટે હરિફાઈની પરીક્ષા તા. ૭ મી અને તા. ૮ મી ફેબ્રુઆરિ ૧૯૩૪ ને યુધવારે અને શુક્રવારે ૧૧ વાગે નીચે જણાવેલાં રમજોએ સેવામાં આવશે:—

(૧) આર. મી. હાઈસ્કૂલ,	અમદાવાદ.
(૨) સરકારી હાઈસ્કૂલ,	નડિયાદ.
(૩) તંત્રંગ હાઈસ્કૂલ,	ગોધરા.
(૪) આર. એસ. દલાલ હાઈસ્કૂલ,	ભરૂચ.
(૫) ગોવિંદજી જે. જે. હાઈસ્કૂલ,	સુરત.

હારુચ	હારુચ	સિનિઅર આસિ. ડેપુટિ એન્ડુકેશન ઇન્સ્પેક્ટર, હારુચ.
સુરત	સુરત	સિનિઅર આસિ. ડેપુટિ એન્ડુકેશન ઇન્સ્પેક્ટર, સુરત.
પારડી	„	

૨. સને ૧૯૨૯ ના જુલાઈની તા. ૨૭ મીની કેળવણી ખાતાની સરકાર જાહેરખબર નં. ૨૬૩૬, જે તા. ૧ લી ઑગસ્ટ સને ૧૯૨૯ ના મુખ્ય ગવર્મેન્ટ ગેઝેટ લાગુ ૧ નાં ૧૬૫૯-૧૬૬૩ એ પાનાં ઉપ જપાએલી છે તે પ્રમાણે પરીક્ષા લેવામાં આવશે.

૩. દરેક સ્થળે તે સ્થળની કમિટી પરીક્ષા લેશે. આ પરીક્ષક કમિટીન રમેન તરીકે જિલ્લા ડેપુટિ એન્ડુકેશન ઇન્સ્પેક્ટર અને સાનઅર આસિ. ડેપુટિ એન્ડુકેશન ઇન્સ્પેક્ટર આ સ્થળોએ કામ કરશે.

૪. ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે જે જિલ્લાના સ્થળે પરીક્ષામાં એસવું હોય તે જિલ્લાના ચાર્જમાં જે અધિકારી હોય તેમને જાણેલા ફોર્મમાં અરજ તથા પરીક્ષાની શીના રૂ. ૩) મોકલી આપવાં. અરજ અધિકારીને મોકલ્યાં મોકલી તા. ૧ લી ફેબ્રુઆરી સને ૧૯૩૪ સુધીમાં અથવા તે પહેલાં મળી જવી જોઈએ. એ તારીખ પછી મળેલી અરજ સ્વીકારશે નહિ.

૫. પરીક્ષામાં એસવા માટેની અરજવું ફોર્મ જિલ્લાની પરીક્ષક કમિટીને મેરમેનને અરજ કરેલી શી લીધા વિના મળી શકશે.

૬. પરીક્ષાનો અભ્યાસક્રમ તા. ૧ લી ઑગસ્ટ સને ૧૯૨૯ ના મુખ્ય ગવર્મેન્ટ ગેઝેટ લાગુ ૧ ના ૫૪-૧૬૬૧-૧૬૬૩ ઉપર પરિશિષ્ટ ૬ તરીકે જપાયો છે.

૭. ઉર્દૂ લિખેલાં માટે ઉર્દૂ વ. કા. પરીક્ષા પણ તેજ વખતે સધળાં શુજરાતી પરીક્ષાનાં સ્થળોએ લેવામાં આવશે.

ઉ. ભા. ના. મે. એન્ડુ. ઇન્સ. સાહેબની ઓફિસ, અમદાવાદ,	} (અંગ્રેજીમાં સહી) બી. જે. જી. સાસ્ત્રી
તા. ૨૩-૧૧-૧૯૩૩.	

(ઉ. ભા. ના. મે. એન્ડુ. ઇન્સ. સાહેબના તા. ૨૩-૧૧-૧૯૩૩ ના પત્ર નં. ૧૦૨૮૭ માં કરેલી સૂચનાનુસાર).

છોકરાઓ માટે લેવાએલી વર્તીકયુત્તર ફાઇનલ પરીક્ષા ઉત્તર ભાગ ૪૯૪

છોકરાઓ માટે લેવાએલી વર્તીકયુત્તર ફાઇનલ પરીક્ષા ઉત્તર ભાગ

ઉ. ભા. માં સને ૧૯૩૩ માં લેવાએલી છોકરાઓ માટેની વ. ફા. પરીક્ષામાં પાસ થએલા ઉમેદવારોના નામની યાદી:—

નેમ્બર	નામ	માર્ક	નેમ્બર	નામ	માર્ક
	અમલદાસ રોન્ટર		૨૮	ગાભાઈ કાદરભાઈ ભુલાર	૩૨૫
૧	મનોહર સામકભાઈ સોલંકી	૪૨૧	૨૯	ગકરાલાલ છોટાલાલ પટણી	૩૨૫
૨	મણીલાલ કાળીદાસ પંડ્યા	૮૧૪	૩૦	રાવલાલ રેવચંદ ગાધી	૩૨૪
૩	ન્યાયનિલાલ જ્ઞેશંકર શુક્લ	૩૭૯	૩૧	કોકરલાલ ગુલાબીદાસ ખગાર	૩૨૧
૪	ગુલાબમંગ સરતાનમંગ	૩૬૯	૩૨	દરગોવિંદ ભુલરજી પંડ્યા	૩૧૮
	ગરાશીઆ		૩૩	જેગમ લાણી સરવૈયા	૩૧૭
૫	પ્રભુદાસ કાશીભાઈ પટેલ	૩૬૮	૩૪	જેઠાલાલ તુળશીરામ દવે	૩૧૭
૬	ન્યાયનિલાલ કેશવલાલ ભટ્ટ	૩૬૬	૩૫	બીખાજી ઈશ્વરાજી સુરતી	૩૧૫
૭	લક્ષ્મીશંકર જોહારામ શોડા	૩૬૫	૩૬	પુત્રલાલ મણીલાલ શાહ	૩૧૫
૮	દેવશંકર અમૃતલાલ જોષી	૩૫૬	૩૭	પદાણા મંગા પટેલ	૩૧૫
૯	કાન્તિલાલ રેવચંદ શાહ	૩૫૪	૩૮	ધીરજાલ એલીઆસ મોમનાથ	૩૧૪
૧૦	ધુળજી ભુરજી પરમાર	૩૫૦		લઃભુરામ ગાયન	
૧૦	ગદ્યા બળદેવ પટેલ	૩૫૦	૩૯	જગમસિંહ અભેસિંહ રહેવર	૩૧૨
૧૨	ડાલાભાઈ લક્ષ્મણશંકર વ્યાસ	૩૪૮	૪૦	અમૃતલાલ દલસુખરામ દવે	૩૧૧
૧૨	મોતીલાલ જોહાભાઈ દેસાઈ	૩૪૮	૪૧	છોટાલાલ આશારામ પટેલ	૩૧૧
૧૪	કેશવલાલ ચતુરદાસ પટેલ	૩૪૩	૪૧	મનભાઈ ન્હાલાઈ પરમાર	૩૧૧
૧૫	ગુલાબખાન ખીરખાન પટ્ટાણુ	૩૪૨	૪૨	હિન્દી ઉમેદજી પટેલ	૩૧૦
૧૫	ચાંનિલાલ લાલશંકર પંડ્યા	૩૪૨	૪૪	નણીલાલ ઝવેરભાઈ પટેલ	૩૧૦
૧૭	અમૃતલાલ મગનલાલ મહેતા	૩૪૦	૪૬	જવા મુરમંગ મકવાણા	૩૦૯
૧૮	જગબાઈ પુરષોત્તમ ભટ્ટ	૩૩૯	૪૭	જોગાભાઈ કાળીદાસ પટેલ	૩૦૫
૧૯	દોમતસાઈ રેવજી રહેવર	૩૩૮	૪૮	કાન્તિલાલ દરગોવિંદ જોષી	૩૦૪
૨૦	અમૃતલાલ એલીઆસ મુંદર-લાલ રેવચંદ શાહ	૩૩૭	૪૮	કાળીદાસ ઉમેદભાઈ પટેલ	૩૦૪
૨૦	નાથજી લાલજી માનાત	૩૩૭	૫૦	ધીરજાલ જગજીવનદાસ પટેલ	૩૦૩
૨૨	અંબાશંકર ભવાનીશંકર ઉપાધ્યાય	૩૩૫	૫૧	પ્રવિણચંદ્ર પ્રાણીલાલ ઉપાધ્યાય	૩૦૨
૨૩	બાલાભાઈ બોગીલાલ કોઠારી	૩૩૩	૫૨	મીનાબાઈ પાંચા છવાળા	૩૦૦
૨૩	મનસુખભાઈ શંકરભાઈ રજપુત	૩૩૩	૫૨	સુરજી ધરમ નાનમ	૩૦૦
૨૫	નર્મદાશંકર મૂળશંકર ત્રવાડી	૩૨૯	૫૪	લક્ષ્મણભાઈ ધીરજીદાસ પટેલ	૨૯૯
૨૬	સોમચંદ ભાઈચંદ શાહ	૩૨૮	૫૫	પુસુદ પ્રેમાભાઈ મકવાણા	૨૯૮
૨૭	નુરમહમદ ડોસાનમાંકજોજીઆ	૩૨૭	૫૬	નારાયણદાસ સાંકળચંદ સોની	૨૯૭
			૫૭	દેવશંકર માંકજેશ્વર પંડ્યા	૨૯૬
			૫૮	લાલુભાઈ મકનભાઈ મકવાણા	૨૯૫

५८ मेघल मोतीलार्ध पटेल	२८५	६८ बालशंकर अण्णाशंकर दवे	२७४
६० केशवनाथ सुरनगल वधारीआ	२८४	१०० मणीलाल भूषणदेवास पटेल	२७३
६० केशवनाथ मोतीलार्ध पटेल	२८४	१०० मोहनलाल लक्ष्मीलाल शाह	२७३
६२ अण्णदेवनाथ अमृतनाथ भलेना	२८२	१०२ भिमयंद टोकरशी शाह	२७१
६२ हरिश्चंद्र नागेश्वर गोर	२८२	१०३ जयंतिलाल मणीलाल व्यास	२७०
६२ रतीलाल परशोत्तमदारा पटेल	२८२	१०३ छोटसिद्धल भगनसिद्धल	२७०
६५ लुनालार्ध जोगाळ पटेल	२८१		भकवाणा
६६ अमरसिंग लक्ष्मीलार्ध आरोट	२८०	१०५ गुणवत्तराय पोपटलाल यासिक	२६६
६६ रतीलाल कुलवंद शाह	२८०	१०५ नाथा जवा रोडोड	२६६
६८ आनंदसंग बाधसंग रोडोड	२८६	१०७ क्षान्तिनाथ छगेननाथ जनी	२६८
६८ दाउद टीसाळ कतारा	२८६	१०७ रामल टोकरशी कलुंजरीआ	२६८
६८ पोपटलाल जेसिंगलार्ध आरोट	२८६	१०७ विष्णुलाल लक्ष्मीलार्ध पटेल	२६८
७१ अण्णालार्ध जेसिंगलार्ध पटेल	२८८	११० अण्णाशंकर नाथलार्ध पटेल	२६७
७२ मणीलाल जेसिंगलाल शाह	२८७	११० हरिलाल नरसिंहलाल अमीन	२६७
७३ वलीआन लुगाभीआ गिदारी	२८६	११२ क्षान्तिनाथ मोहनदेवास पटेल	२६६
७४ रतीलाल क्षीराळ आर्या	२८४	११२ श्रीगणेश नाथलार्ध पटेल	२६६
७५ देवरांकर दीनतराम दवे	२८३	११४ हरिश्चंद्र हेमराज दवे	२६५
७६ मोहनलार्ध मोतीलार्ध पटेल	२८२	११४ मणीलाल विष्णुदेवास साधु	२६५
७७ रामरांकर लक्ष्मीराम छिपाध्याय	२८१	११६ क्षान्तिनाथ देवरांकर दवे	२६४
७८ वल्लभदास शीवनाथ शाह	२८०	११६ रामयंद भगननाथ रावण	२६४
७८ दामोदर देसाधेदास पटेल	२७८	११८ नरसिंहदास धेनालार्ध शर्मा	२६३
७८ दासु जीआ गीर	२७८	११८ पुरोत्तम क्षणीदास पुरोहित	२६३
७८ नानल भीमलार्ध भकवाणा	२७८	१२० श्रीमन्नाथ पुरोत्तम लक्ष्मी	२६१
७८ पुनलार्ध विश्वरदास पटेल	२७८	१२० मोतीलाल शामलाल	२६१
७८ शंकरलार्ध धुणालार्ध रावण	२७८		भकवाणा
८४ अण्णाशंकर आंजनेश्वर पंडित	२७७	१२२ लवणतंत्रसाधमणीलाल देवनाथ	२६०
८४ केशवनाथ रणुदेादास जेपी	२७७	१२२ धुणालार्ध तणसीलार्ध पटेल	२६०
८४ बालशंकर अण्णाशंकर आप्पु	२७७	१२२ नासुदेव अण्णदेवरांकर व्यास	२६०
८७ अलीलार्ध रत्नीमलार्ध भेमण	२७६	१२२ विनयशंकर लवानीशंकर रावण	२६०
८७ हरिप्रसाद प्राणुनाथ लक्ष्मी	२७६	१२६ महाशंकर परसोत्तम जेपी	२५६
८७ जगन्नाथ दीनतलाल जेपी	२७६	१२७ केशवनाथ भाणुकेलाल जेपी	२५८
८७ केशवनाथ नरसिंहलार्ध पटेल	२७६	१२७ रामयंद दासतराम परमार	२५८
८७ शांतिलाल पुरोत्तम पंड्या	२७६	१२८ केशवनाथ ज्वराम छिपाध्याय	२५७
८२ अमृतनाथ गुलाबयंद शेड	२७५	१२८ लाललाल जीआलार्ध देसाध	२५७
८२ सुनीलाल महीलाल परमार	२७५	१३१ भूषणशंकर भगनलाल छिपाध्याय	२५६
८२ धावालार्ध सवालार्ध वीहोल	२७५	१३१ आत्माराम हरगोविंददास पटेल	२५६
८२ हरिगोविंद क्षणीदास दवे	२७५	१३३ अण्णालार्ध क्षान्तिनाथ परमार	२५५
८२ बालशंकर छिमियाशंकर रावण	२७५	१३३ गुणवत्तराम गौरीशंकर पंड्या	२५५
८२ विठ्ठललार्ध देवालार्ध पटेल	२७५	१३५ नरसिंहदास जेसिंगलाल भावसा	२५४
८८ जगन्नाथ नारायणदास भलेना	२७४	१३६ हरिश्चंद्र मोतीलाल सोलंकी	२५३

૧૩૬ ગલાબજી જેણાજી ખાંડ	૨૫૩	૪ હાજીઅહમદ ફેઝુલાહ મલેક	
૧૩૮ મણીલાલ જેઠાલાલ ગોર	૨૫૦	૬ ઇસ્માઈલ ઇબ્રાહીમ શેખ	
૧૩૯ ગોવિંદ મજીતલાલ ચાવડા	૨૪૮	૭ કાસમઅલી હૈદરઅલી સૈયદ	
૧૩૯ જેઠાલાલ મીઠાવાઈ રોડોડ	૨૪૮	૮ અબ્દુલકરીમ ઇસ્માઈલજી	
૧૪૧ મણીલાલ અંબારામ ભટ્ટ	૨૪૭		છીપા
૧૪૧ રમણલાલ ચંદુલાલ મજીમુદર	૨૪૭	૯ નુરમહમ્મદ જાનમહમ્મદ શેખ	
૧૪૩ કાન્તિલાલ નારણભાઈ પટેલ	૨૪૬	૧૦ જવામીયાં સૈયદમીયાં સૈયદ	
૧૪૩ રમણલાલ પુત્રોત્તમ શાહ	૨૪૬	૧૧ પુરહાનુદીન મુળહીન કાદરી	
૧૪૫ ઈશ્વરજી મહેનજી ચાવડા	૨૪૫	૧૨ મહમ્મદ શરીફ કાસમજી છીપા	
૧૪૫ મૂળચંદર ત્રિભોવન મહેતા	૨૪૫	૧૩ હિરમાનગની અલ્લાખજી શેખ	
૧૪૭ હોદાલાલ વિઠ્ઠલદાસ ભટ્ટ	૨૪૪	૧૩ કાસીમભાઈ અલ્લાખજી શેખ	
૧૪૮ પ્રભાચંદર ખુશાલરામ જોષી	૨૪૨	૧૫ હિરમાનગની અલ્લાખજી છીપા	
૧૪૯ જવાભાઈ સોમાભાઈ પટેલ	૨૪૨	૧૬ શાહજુદીન હુસેનુદીન કાદરી	
૧૪૯ કનૈયાલાલ ગીરજાશંકર અસ્તી	૨૪૨	૧૭ ગુલામહૈદર નુરુદીન રાઈન	
૧૫૧ કાળાજી મયુરજી કોટવાળ	૨૩૮	૧૮ હાજીભાઈ મહમ્મદહુસેન શેખ	
૧૫૨ હરનારાયણ ધનેશ્વર ભટ્ટ	૨૩૭	૧૯ ઉમરભાઈ હુસેનભાઈ શેખ	
૧૫૩ ચમનલાલ મોતીલાલ રાવળ	૨૩૩	૨૦ હાજીમહમ્મદ અલ્લાખજી છીપા	
૧૫૪ મીઠાલાલ પ્રેમચંદ અંભાતા	૨૩૨	૨૧ ઈનાયતુલ્લાહ મહમ્મદસીદીકુલા	
૧૫૫ અંબાલાલ રેવાશંકર ત્રિવેદી	૨૩૧		પહાણ
૧૫૫ સોમાલાલ મોહનલાલ શાહ	૨૩૧		
૧૫૭ મુળજીભાઈ વળજી પટેલ	૨૩૦		
૧૫૮ શાંતિલાલ અલ્લાલાલ ધોંગી	૨૨૯		

ખેતીવાડી ખાચસ કોર્સ

૧ કાન્તિલાલ મૂળચંદ શાહ	૩૦૪
૨ અલ્લાભાઈ દેસાઈભાઈ પટેલ	૨૯૫
૩ સુનીલાલ શંકરભાઈ પટેલ	૨૮૯
૪ શીવાભાઈ મંગળદાસ વાળદ	૨૮૮
૫ રમણલાલ સુનીલાલ શાહ	૨૮૨
૬ શીવાભાઈ દોતાભાઈ પટેલ	૨૮૦
૭ ગીરધરભાઈ જવાભાઈ વાળદ	૨૭૮
૮ પુરોત્તમ ગોરધનભાઈ પટેલ	૨૬૮

ઉર્દુ-ગુજરાતી

૧ અબ્દુલ હશીમ અબ્દુલ ગફુર	૪૩૦
	શેખ
૨ ભગવાનસીંગ હરીસીંગ રોડોડ	૩૫૪
૩ જમાલમીયા હોદુમીયા સૈયદ	૩૩૫
૪ હિરમાનખાન ગુલામ દસ્તગીર	૩૩૧
	ખાન પહાણ

ગુજરાતી-ઉર્દુ

૧ જુમખભાઈ ગાડાભાઈ વાઢીઆ	
૨ ફરીદખાન રાહુતખાન શેખ	
૩ જવાભાઈ કાસમભાઈ મોદન	
૩ આગમમીયાં અહમદમીયાં	સૈયદ
૫ અલ્લાખજી ઇબ્રાહીમ ખાંદી	
૫ અબ્દુલરસુલ નકરભાઈ ચોરા	
૭ ગુલામરસુલ ઉમરભાઈ શેખ	
૮ કાલેખાન મહેબુબખાન પહાણ	
૯ અબ્દુલગફુર ગુલામહુસેન	વહોરા
૧૦ હિસમાન યુસુફ કાશી શેખ	
૧૧ ગુલામહુસેન જમાલભાઈ	મોમીન
૧૧ ખાવામીયાં નકરઅલી સૈયદ	
૧૩ દસાન શેરભાઈ કોરેશી	
૧૪ નાસીરુદીન દીવાનમીયાં	ટીરમીઝી
૧૫ આંદમીયાં કાલુમીયાં મલેક	

१६२ सुवलाध अतीलाध योपरीया ३०४	१६३ अन्तिवाल हरिप्रसाद लक्ष ३५२
१७ अन्तिवाल अतीलाध कुदेशी ३०३	१६४ नटवरवाल आगकिश शुद्ध ३५२
१८ महम्मदलाध नवरंगलाध २६८	१६५ वहीलाध हरिभाषिण वोडरा ३४५
मलेक	१६६ अणुमहमदीया हरिमान- ३४२
१९ उदुलाध टोयालाध मलेक २६७	भीमा मलेक
२० अणुदुलाध गदुरलाध गला २६४	२० अणुदुलाध भुगलभाध भीन ३४०
२१ माधुभीया आहरभीया मैयद २६२	भुगलभाध पटेल
२१ अणुदुलाध देहरभीया डात्री २६२	२१ रामभंग डाणीदास पाट ३३६
२३ महीपुदीन अणुदुलाध देसाध २६७	२२ अणुदुलाध उडालाध प्रिस्ती ३३८
२४ अणुदुलाध भीया महम्मदभीया २६०	२३ महीपुदीन अणुदुलाध ३३७
गीस्ती	२३ अणुदुलाध सुखेमानलाध वोडरा ३३७
२५ आलभीया शादावमभीया २७६	२४ अणुदुलाध नानालाध पगी ३३६
मैयद	२५ अणुदुलाध जेसंगलाध आरिया ३३३
२६ अणुदुलाध महम्मदभीया २७७	२६ अणुदुलाध देवनदास पटेल ३३२
मलेक	२६ अणुदुलाध जेसंगलाध आरिया ३३३
२६ अणुदुलाध महम्मद शेष २७७	२६ अणुदुलाध देवनदास पटेल ३३२
२८ अणुदुलाध आलभीया २७५	२८ अणुदुलाध जेसंगलाध आरिया ३३३
मैयद	२८ अणुदुलाध देवनदास पटेल ३३२
२९ अणुदुलाध भीया महम्मदभीया २७०	२८ अणुदुलाध जेसंगलाध आरिया ३३३
दुसेनी	२९ अणुदुलाध देवनदास पटेल ३३२
३० अणुदुलाध आलभीया २६८	२९ अणुदुलाध जेसंगलाध आरिया ३३३
कुदेशी	३० अणुदुलाध देवनदास पटेल ३३२

नटियाद सेन्टर.

१ अणुदुलाध अमरतवाल शाह ५०७	३५ अणुदुलाध भुगलभाध पटेल ३२८
२ अणुदुलाध सोमालाध अलदात्री ४४७	३६ अणुदुलाध त्रिभोवनदास दवे ३२७
३ अणुदुलाध मोतीलाध भीन ४४७	३७ अणुदुलाध अणुदुलाध गोर ३२७
भुगलभाध पटेल	३८ अणुदुलाध त्रिभोवनदास दवे ३२६
४ अणुदुलाध देवनदास लुहार ४३४	३९ अणुदुलाध त्रिभोवनदास दवे ३२५
५ अणुदुलाध डाणीदास आरोट ४२०	४० अणुदुलाध त्रिभोवनदास दवे ३२५
६ अणुदुलाध पुनमलाध पटेल ४१२	४१ अणुदुलाध त्रिभोवनदास दवे ३२५
७ अणुदुलाध मोतीलाध आरोट ४०७	४२ अणुदुलाध त्रिभोवनदास दवे ३२५
८ अणुदुलाध अणुदुलाध कुलार ३८३	४३ अणुदुलाध त्रिभोवनदास दवे ३२५
९ अणुदुलाध अणुदुलाध पटेल ३७६	४४ अणुदुलाध त्रिभोवनदास दवे ३२५
१० अणुदुलाध अणुदुलाध पटेल ३७८	४५ अणुदुलाध त्रिभोवनदास दवे ३२५
११ अणुदुलाध अणुदुलाध पटेल ३६६	४६ अणुदुलाध त्रिभोवनदास दवे ३२५
१२ अणुदुलाध अणुदुलाध पटेल ३६२	४७ अणुदुलाध त्रिभोवनदास दवे ३२५
१३ अणुदुलाध अणुदुलाध पटेल ३५५	४८ अणुदुलाध त्रिभोवनदास दवे ३२५
१४ अणुदुलाध अणुदुलाध पटेल ३५५	४९ अणुदुलाध त्रिभोवनदास दवे ३२५
१५ अणुदुलाध अणुदुलाध पटेल ३५३	५० अणुदुलाध त्रिभोवनदास दवे ३२५

૫૧	ત્રીકમલાલ સાંકળચંદ કંસારા	૩૧૪	૮૯	જનસિંહ જસાભાઈ ચાવડા	૧૩૦૦
૫૧	આદત્તુલ્લેન છોટસાહેબ સેયદ	૩૧૪	૮૯	આદિત્ય બાબરજી પાટણ-	૩૦૦
૫૧	વાડીલાલ શંકરલાલ ત્રિવેદી	૩૧૪		વાડીઆ	
૫૫	રેમુંદ મીખાજોલ કેથોલીક	૩૧૩	૯૧	મુસા આશીર્વાદ ખિસ્તી	૨૯૯
૫૫	અંબાલાલ ગણેશભાઈ પટેલ	૩૧૩	૯૧	યુસુફમીઆ લાલમીઆં મલેક	૨૯૯
૫૫	રામભાઈ મનોરભાઈ પટેલ	૩૧૩	૯૧	રામજીભાઈ કાળીદાસ પટેલ	૨૯૯
૫૫	રસિકલાલ ભોર્ગીલાલ શાહ	૩૧૩	૯૧	જયંતિલાલ નેમચંદ શાહ	૨૯૯
૫૯	ધુળાભાઈ હાથીભાઈ આરેયા	૩૧૨	૯૫	છોટાલાલ ગોરધનરામ	૨૯૮
૫૯	નટવરલાલ સોમાભાઈ શ્રમ-	૩૧૨		અધ્યાપક	
	ક્ષત્રી		૯૬	અસીલ લાલા કેથોલીક	૨૯૭
૫૯	સોમેશ્વર રવિશંકર દવે	૩૧૨	૯૭	અનુરુદ્ધગાન અકબરમીઆં	૨૯૬
૫૯	નટવરલાલ આશારામ વ્હની	૩૧૨		મલેક	
૫૯	નરહરિલાલ હરિલાલ વૈદ	૩૧૨	૯૭	મણીભાઈ લક્ષુભાઈ પટેલ	૨૯૬
૬૪	જયંતિલાલ નરણજીભાઈ પંડ્યા	૩૧૧	૯૭	ગવજીભાઈ તુળશીભાઈ પટેલ	૨૯૬
૬૪	મુળાભાઈ મોતીરામ પંડ્યા	૩૧૧	૧૦૦	મિશ્વરલાલ શનાભાઈ કાઠીઆ	૨૯૫
૬૬	રવિશંકર મંગળભાઈ જોષી	૩૧૦	૧૦૦	દરુરચંદ પ્રેમચંદ શાહ	૨૯૫
૬૭	કાળીદાસ મનોરભાઈ આરેયા	૩૦૯	૧૦૦	પોપટલાલ પુરપોત્તમદાસ શાહ	૨૯૫
૬૭	જયંતિલાલ જેઠાલાલ ચોકસી	૩૦૯	૧૦૦	શાંતિલાલ પુનમચંદ શાહ	૨૯૫
૬૭	કાન્તિલાલ નારણભાઈ દવે	૩૦૯	૧૦૪	મહીજીભાઈ દેસાઈભાઈ આરેયા	૨૯૪
૬૭	કુંડલાલ જગેશ્વર ત્રિવેદી	૩૦૯	૧૦૪	નારણભાઈ છોટાભાઈ રાણા	૨૯૪
૭૧	ઉમિઆશંકર મણીલાલ દવે	૩૦૮	૧૦૪	છોટાલાલ લક્ષુરામ વ્યાસ	૨૯૪
૭૧	રવિશંકર મોતીરામ પંડ્યા	૩૦૮	૧૦૭	મૂળજીભાઈ દેસાઈભાઈ પટેલ	૨૯૩
૭૧	સામંતસીંગ હર્મતસીંગ રાવળ	૩૦૮	૧૦૮	ગાલાભાઈ બાબરભાઈ પટેલ	૨૯૨
૭૪	ગોરધનભાઈ લક્ષુભાઈ ખીન	૩૦૬	૧૦૮	જગજીભાઈ શીવાભાઈ પટેલ	૨૯૨
	મણુદાસ પટેલ		૧૦૮	ગોવિંદલાલ છોટાલાલ શાહ	૨૯૨
૭૪	જયશંકર રણજીભાઈ વ્યાસ	૩૦૬	૧૧૧	જગનલાલ શંકરલાલ કુંભાર	૨૯૧
૭૬	કિશિપ દગોબટ કિશિવ્હન	૩૦૫	૧૧૨	ચતુરભાઈ મંગળભાઈ આરેયા	૨૯૦
૭૬	રસિકલાલ રતનલાલ શાહ	૩૦૫	૧૧૨	છોટાભાઈ ધુલાભાઈ પટેલ	૨૯૦
૭૮	રસિકલાલ મણીલાલ ભટ્ટ	૩૦૪	૧૧૪	મોતીભાઈ મહીજીભાઈ આરેયા	૨૮૯
૭૮	અંબાલાલ ભાઈલાલભાઈપિઆ	૩૦૪	૧૧૮	મણીશંકર સોમેશ્વર ભટ્ટ	૨૮૯
૭૮	અંબાલાલ બાબરભાઈ ખીન	૩૦૪	૧૧૪	જોગેશ્વરલાલ નાનાલાલ શાહ	૨૮૯
૭૮	શંકરભાઈ પટેલ		૧૧૭	કેસરીમ મૂળજીભાઈ ગોહિલ	૨૮૮
	ભાઈલાલ છોટાભાઈ શેખ	૩૦૪	૧૧૭	વાસુદેવ નાગરદાસ મહેતા	૨૮૮
૭૮	ભાઈલાલ ગોમાભાઈ મોની	૨૦૪	૧૧૭	રતનલાલ અંબાલાલ શાહ	૨૮૮
૭૮	જગજી ધનાજી વાઘેલા	૨૦૪	૧૧૭	ગાલાભાઈ કીશાભાઈ વાળંદ	૨૮૮
૮૪	પ્રાણશંકર ગીરજશંકર દવે	૩૦૨	૧૧૭	ગજેન્દ્રરાય સોમેશ્વર વ્યાસ	૨૮૮
૮૪	ગાલાભાઈ નાયાભાઈ પટેલ	૨૦૨	૧૨૨	દીનુભાઈ ભાઈલાલભાઈચાગીન	૨૮૭
૮૪	રવિશંકર વિશ્વનાથ સેવક	૨૦૨	૧૨૨	શિવશંકર મણીલાલ ભટ્ટ	૨૮૭
૮૪	રતિલાલ જયચંદદાસ શાહ	૨૦૨	૧૨૨	ભલાજી જવાજી ભોઈ	૨૮૭
૮૮	અદમદમીઆં સાહબાગીઆંમ	૨૦૧	૧૨૨	ચતુરભાઈ જવાબાઈ પટેલ	૨૮૭

૧૨૨ ગાલાભાઈ શંકરભાઈ પટેલ	૨૮૭	૧૬૨ કાન્તિલાલ સોમાભાઈ દક્ષર	૨૭૬
૧૨૩ રમણલાલ શંકરભાઈ બ્રહ્મભટ્ટ	૨૮૬	૧૬૬ રાવજીભાઈ ધુલાભાઈ પટેલ	૨૭૭
૧૨૪ જયજીલાલ અંબાલાલ ગોર	૨૮૬	૧૬૬ કાન્તિલાલ ઈશ્વરભાઈ ચેવ	૨૭૭
૧૨૫ ન્યતિલાલ વાડીલાલ પરીખ	૨૮૬	૧૬૮ માધાજી શીવાજી મોહાણુ	૨૭૭
૧૨૬ મરમાઈન કરીમભાઈ વોહોરા	૨૮૬	૧૬૮ રાવજીભાઈ કાશીભાઈ પટેલ	૨૭૭
૧૨૭ અંબાલાલ નેહાભાઈ પટેલ	૨૮૫	૧૭૦ મોતીભાઈ ભાઈલાલભાઈ પટેલ	૨૭૭
૧૨૮ રતિલાલ છોટાલાલ ભગત	૨૮૪	૧૭૧ અણુમહમદખાન હુસેનખાન	૨૭૭
૧૨૯ અંબાલાલ ગોરધનદાસ ભટ્ટ	૨૮૪		મલેક
૧૩૦ રતિલાલ જયજીલાલ દવે	૨૮૪	૧૭૧ સુલામહુસેનભાઈ રમુલભાઈ	૨૭૭
૧૩૧ જયોતલાલ ઇન્દ્રજીલાલ શાહ	૨૮૪		મલેક
૧૩૨ આયુરાવ જીભાઈ આરોટ	૨૮૭	૧૭૧ શીવાભાઈ રેવનદાસ પટેલ	૨૭૭
૧૩૩ માનસિંહ ગાલાભાઈ દોડીઆ	૨૮૭	૧૭૪ સોમાભાઈ કેશુભાઈ ગાબી	૨૭૭
૧૩૪ જગજી રખાજી ખાંટ	૨૮૭	૧૭૪ સોમેશ્વર વિજયશંકર જનની	૨૭૭
૧૩૫ ભીમસીંગ ખોડાભાઈ આરોટ	૨૮૨	૧૭૪ અંબાલાલ છોટાલાલ ઉપાધ્યાય	૨૭૭
૧૩૬ સોમાભાઈ શનાભાઈ ખાંટ	૨૮૨	૧૭૭ આશીર્વાદ કાળીદાસ ખિસ્તી	૨૭૭
૧૩૭ ગાલાભાઈ લલ્લુભાઈ પટેલ	૨૮૨	૧૭૭ મહાશંકર રવિશંકર વેળી	૨૭૭
૧૩૮ દેસાઈભાઈ ભગવાનભાઈ પટેલ	૨૮૨	૧૭૭ ગાલાજી મથુરજી વાઘેલા	૨૭૭
૧૩૯ મોતીભાઈ નાથાભાઈ પટેલ	૨૮૨	૧૮૦ દશરથલાલ સુનીલાલ	૨૬૬
૧૪૦ રમણલાલ કાળીદાસ આરોટ	૨૮૧		ખભોળખ
૧૪૧ રાગાભાઈ લલ્લુભાઈ ખીન	૨૮૧	૧૮૦ નટવરલાલ મનમુખભાઈ શાહ	૨૬૬
		૧૮૨ જેસંગભાઈ સામળભાઈ આરેયા	૨૬૬
૧૪૨ ગોકળદાસ હરગોવિંદદાસ શાહ	૨૮૧	૧૮૨ ચંદુલાલ મૂળજીભાઈ ભટ્ટ	૨૬૬
૧૪૩ રેનીસેલોઝ થોડાન કેથોલીક	૨૮૦	૧૮૨ રાયસંગ ભૂપતસંગ પરમાર	૨૬૬
૧૪૪ મંગળદાસ પીતાંબર ગોલા	૨૮૦	૧૮૨ અંગાલાલ નાગેશ્વર વ્યાસ	૨૬૬
૧૪૫ જયદેવલાલ મોતીલાલ આરોટ	૨૭૯	૧૮૬ નટવરલાલ નારણુભાઈ પડયા	૨૬૬
૧૪૬ વિલિઅમ શીરીલ કેથોલીક	૨૭૯	૧૮૬ જગજી સોમાજી પરમાર	૨૬૬
૧૪૭ રતનસિંહ કુલસિંહ ગોહાણુ	૨૭૯	૧૮૬ સોમાભાઈ મોતીભાઈ ખીન	૨૬૬
૧૪૮ સુનીલાલ ઉમેદભાઈ પટેલ	૨૭૯		નાથાભાઈ પટેલ
૧૪૯ ગોરધનભાઈ આવાજીભાઈ પટેલ	૨૭૯	૧૮૬ શંકરલાલ ખુશાલદાસ પુરોહિત	૨૬૬
૧૫૦ મંગળભાઈ સોમાભાઈ પટેલ	૨૭૯	૧૮૬ મુલચંદ પોપટલાલ શાહ	૨૬૬
૧૫૧ નટવરલાલ પુરોહિત મદાસ રાણુ	૨૭૯	૧૮૧ નરોત્તમ સોમાભાઈ ઘોષી	૨૬૬
૧૫૨ ચતુરભાઈ જેસંગભાઈ આરેયા	૨૭૮	૧૮૧ બળદેવપ્રસાદ શંકરલાલ પરીખ	૨૬૬
૧૫૩ સોમાભાઈ આત્મારામ દરજી	૨૭૮	૧૮૧ મણીલાલ મંગળભાઈ પટેલ	૨૬૬
૧૫૪ હરિન્દ્રલાલ ભાઈલાલ દેસાઈ	૨૭૮	૧૮૧ નંદાવન શંકરલાલ પાઠેક	૨૬૬
૧૫૫ વિહલભાઈ તગશીભાઈ પટેલ	૨૭૮	૧૮૧ ગાલાભાઈ કેશવલાલ શાહ	૨૬૬
૧૫૬ મોહનલાલ લલ્લુભાઈ પુરોહિત	૨૭૮	૧૮૬ અસોલાલ દશરથરાય ભટ્ટ	૨૬૬
૧૫૭ હરિન્દ્ર આશા કેથોલીક	૨૭૭	૧૮૬ ગોપાળભાઈ મથુરભાઈ પટેલ	૨૬૬
૧૫૮ જયજી શંકર જેશંકર પડયા	૨૭૬	૧૮૬ રમણલાલ મણીલાલ ત્રિવેદી	૨૬૬
૧૫૯ મનુપ્રસાદ અંબાલાલ પડયા	૨૭૬	૧૮૬ ગોહનભાઈ ગગાજી આરેયા	૨૬૬
૧૬૦ મનોરભાઈ આબરભાઈ પટેલ	૨૭૬	૧૮૬ નરસિંહભાઈ લલ્લુભાઈ કણુખી	૨૬૬

૧૯૯	સોમાભાઈ સાંકળચંદ પટેલ	૨૬૪	૨૩૬	સામનન કુંગરસિંહ કિશિચાન	૨૫૪
૨૦૨	ત્રિભોવન રામશંકર ભટ્ટ	૨૬૩	૨૩૬	અંબાલાલ બાબરભાઈ ખીન	૨૫૪
૨૦૨	કંચનલાલ ડાલાભાઈ ડોશી	૨૬૩		અંબાલાલ પટેલ	
૨૦૨	છોટાભાઈ રણછોડભાઈ ખીન	૨૬૩	૨૩૬	નારણભાઈ શનાભાઈ પટેલ	૨૫૪
	હીરજીભાઈ પટેલ		૨૩૬	સામાભાઈ લક્ષ્મણભાઈ પટેલ	૨૫૪
૨૦૨	કન્યાણભાઈ ચતુરભાઈ પટેલ	૨૬૩	૨૩૬	પીરસાહેબખીઆ હુસેનખીઆ	૨૫૪
૨૦૨	ઓમજીવલાલ નાથાલાલ મેવડ	૨૬૩		સેયદ	
૨૦૨	આલુભાઈ શીવલાલ સોની	૨૬૩	૨૩૬	કાન્તિલાલ સુનીલાલ શાહ	૨૫૪
૨૦૮	પુરષોત્તમ મહીજીભાઈ પટેલ	૨૬૨	૨૪૩	યોદાન પાઉલ કિશિચાન	૨૫૩
૨૦૯	ભીખાભાઈ મોતીભાઈ	૨૬૧	૨૪૩	મોમાભાઈ પુરષોત્તમ ઘોખી	૨૫૩
	ભાવસાર		૨૪૩	કાન્તિલાલ ચંદુલાલ શાહ	૨૫૩
૨૦૯	લીલુભાઈ કીશોરભાઈ પટેલ	૨૬૧	૨૪૬	અહમદખાન હમીદખાન મલેક	૨૫૨
૨૦૯	રમણલાલ છોટાલાલ શાહ	૨૬૧	૨૪૬	આશાભાઈ મોતીભાઈ ખીન	૨૫૨
૨૧૨	અર્ધાનચંદ્ર ગમખ્યાદ ભટ્ટ	૨૬૦		મથુરભાઈ પટેલ	
૨૧૨	વલ્લભભાઈ સકરચંદ ભાવસાર	૨૬૦	૨૮૬	ડાલાભાઈ પ્રભુદાસ પટેલ	૨૫૨
૨૧૨	કાન્તીમ મીઠા કેથોલીક	૨૬૦	૨૪૬	પરભુદાસ બાબરભાઈ પટેલ	૨૫૨
૨૧૨	અભેર્સંગ ધુળાભાઈ પરમાર	૨૬૦	૨૪૬	મીર અહમદઅલી આગાસેયદ	૨૫૨
૨૧૨	મોડાભાઈ બાપુજી પરમાર	૨૬૦		સેયદ	
૨૧૨	ચતુરભાઈ તળશીભાઈ પટેલ	૨૬૦	૨૪૬	રહેમાનભાઈ હસિબભાઈ વહોરા	૨૫૨
૨૧૨	ચાવરહુસેન મીરસાખીઆ	૨૬૦	૨૫૨	નાથાભાઈ હિમેદભાઈ પટેલ	૨૫૧
	સેયદ		૨૫૨	કાન્તિલાલ કુલચંદભાઈ સૂઝાદ	૨૫૧
૨૧૨	હિકરહીઆ ચુંચીઆ વાઘરી	૨૬૦	૨૫૪	યુસુફ પીટર કેથોલીક	૨૫૦
૨૨૦	પૂનમચંદ મોતીગમ કાઠીઆ	૨૫૮	૨૫૪	પ્રભાનર્સંગ ડાલાભાઈ	૨૫૦
૨૨૦	અંબાલાલ ચતુરજી કોટવાળ	૨૫૮		મહીડા	
૨૨૦	મોતીજી ખડોરજી પગી	૨૫૮	૨૫૪	સુનીભાઈ બકોરભાઈ પટેલ	૨૫૦
૨૨૦	ધનશ્યામલાલ મોતીલાલ શાહ	૨૫૮	૨૫૪	મંગળભાઈ દેસાઈભાઈ પટેલ	૨૫૦
૨૨૪	મોહનલાલ મંગળભાઈ બારેયા	૨૫૭	૨૫૪	માનમંગ ગેમલમંગ વાઘેલા	૨૫૦
૨૨૪	રમણલાલ સુનીલાલ ગોર	૨૫૭	૨૫૯	મીરીશકર છોટાલાલ નેપી	૨૪૯
૨૨૪	લક્ષ્મીપ્રસાદ માધવલાલ પંડ્યા	૨૫૭	૨૫૯	રામસંગ મોડાભાઈ મહીડા	૨૪૯
૨૨૪	મણીલાલ મળજીભાઈ પટેલ	૨૫૭	૨૫૯	લખાજી જીવાજી પઢીઆર	૨૪૯
૨૨૪	અંબાલાલ હથિરભાઈ દાકર	૨૫૭	૨૫૯	નેશકેર હરિલાલ પંડ્યા	૨૪૯
૨૨૯	હરમાનભાઈ દેસાઈભાઈ પટેલ	૨૫૬	૨૫૯	જય તિલાલ જગન્નાથ પંડ્યા	૨૪૯
૨૨૯	પૂનમભાઈ દેસાઈભાઈ પટેલ	૨૫૬	૨૫૯	અંબાલાલ વાઘજીભાઈ પટેલ	૨૪૯
૨૩૧	જયંતિલાલ બેચરભાઈ ભટ્ટ	૨૫૫	૨૫૯	મોમાભાઈ ડાલાભાઈ પટેલ	૨૪૯
૨૩૧	પીટર કોડાક કેથોલીક	૨૫૫	૨૫૯	શીવાભાઈ રણછોડભાઈ પુરાણી	૨૪૯
૨૩૧	કાશીભાઈ જીભાઈભાઈ પટેલ	૨૫૫	૨૬૭	ત્રિભોવન પ્રતાપસીંગ બારોટ	૨૪૮
૨૩૧	મોમાભાઈ મોતીભાઈ ખીન	૨૫૫	૨૬૭	અહમદખાન શુક્લાખાન મલેક	૨૪૮
	બાબરભાઈ પટેલ		૨૬૭	રણછોડભાઈ ગોપાળભાઈ પટેલ	૨૪૮
૨૩૧	જીભાઈ અંબાલાલ પટેલ	૨૫૫	૨૬૭	કાન્તિલાલ અમરીતલાલ	૨૪૮
૨૩૬	ગાલાભાઈ ગબડાભાઈ બારેયા	૨૫૪		ત્રિવેદી	

૨૭૧ મગનલાલ ન્યારીકર ભટ્ટ	૨૪૭ ૨૦૭ સોમાલાઈ આશાલાઈ પટેલ	૨૪૦
૨૭૧ સલાલાઈ ધીરાલાઈ ધારાળા	૨૪૭ ૨૦૭ નારણલાઈ શીવલાલ નંદર	૨૪૦
૨૭૧ આચરભાઈ મંડરભાઈ ખાંડ	૨૪૭ ૨૦૭ ભાઈજીભાઈ સોમાલાઈ	૨૪૦
૨૭૧ મગનભાઈ મોતીલાઈ હુંહાર	૨૪૭	વાવરયા
૨૭૧ રણજીડભાઈ વળભાઈ પગી	૨૪૭ ૨૦૭ ભાનુપ્રસાદ વનમાળીદાસ વ્યાસ	૨૪૦
૨૭૧ હોટાભાઈ આચરભાઈ પટેલ	૨૪૭ ૩૧૩ શીવશંકર કુલશંકર જોષી	૨૩૬
૨૭૧ રામજીભાઈ રાજાભાઈ પટેલ	૨૪૭ ૩૧૩ મંગળભાઈ ભુગલભાઈ પટેલ	૨૩૬
૨૭૧ જોડાલાલ પ્રભુરામ પુરોહિત	૨૪૭ ૩૧૩ સીમનલાલ વિહલદાસ શાહ	૨૩૬
૨૭૬ રમણલાલ મૂળજીભાઈ ધિરતી	૨૪૬ ૩૧૬ રવિશંકર કુલશંકર ત્રિવેદી	૨૩૮
૨૭૬ સાંતિલાલ પુરોત્તમ જોષી	૨૪૬ ૩૧૭ મુગ્ધભાઈ સોમાલાઈ હુંહાર	૨૩૯
૨૭૬ પુરોત્તમભાઈ અવરભાઈ પટેલ	૨૪૬ ૩૧૭ કિંનલાલ વકાતદાસ પટેલ	૨૩૯
૨૭૬ વિકુલરાય રામચંદ્ર શેજત	૨૪૬ ૩૧૮ રણજીડભાઈ પ્રભુદાસ પ્રગી	૨૩૬
૨૭૬ સાંતિલાલ મૂળજીભાઈ	૨૪૬ ૩૧૮ નાવરલાલ શંકરલાલ શાહ	૨૩૬
ઉપાધ્યાય	૩૨૧ શંકરલાલ અવેરીલાલ દેસાઈ	૨૩૫
૨૭૬ રમણભાઈ મકરભાઈ વહોરા	૨૪૬ ૩૨૧ ઝીણાજી વધાજી ધારાળા	૨૩૫
૨૭૬ આળકિંન નાગેશ્વર વ્યાસ	૨૪૬ ૩૨૧ બોરભાઈ મધુભાઈ કણુખી	૨૩૫
૨૮૬ મુક્તાપર્ણીમ શનાભાઈ આરેયા	૨૪૫ ૩૨૧ મોતીભાઈ મગનભાઈ પટેલ	૨૩૫
૨૮૬ જયદેવલાલ મોહનલાલ આદેટ	૨૪૫ ૩૨૧ નવનીતલાલ હોમતલાલ તપોધન	૨૩૫
૨૮૬ મોહનલાલ હરિલાલ કુધારા	૨૪૫ ૩૨૬ પુરોત્તમભાઈ દેસાઈભાઈ	૨૩૪
૨૮૬ જદાભાઈ ચતુરભાઈ પટેલ	૨૪૫	પટેલ
૨૮૬ રણજીડભાઈ સોમાલાઈ પટેલ	૨૪૫ ૩૨૬ શનાલાઈ નાયાભાઈ પટેલ	૨૩૪
૨૮૬ નવરલાલ હરિલાલ શાહ	૨૪૫ ૩૨૮ ચંદુલાલ હોટાલાલ ગુહલ	૨૩૩
૨૮૬ અમથાજી લખાજી વાવરી	૨૪૫ ૩૨૮ સુનીલાઈ હંશ્વરભાઈ પટેલ	૨૩૨
૨૮૬ મુપતસિહ વખતસિહ રાજ	૨૪૪ ૩૨૮ પુરોત્તમ અંબાલાલ પટેલ	૨૩૨
૨૮૬ ઉદેશંગભાઈ બાજી રાજ	૨૪૪ ૩૨૮ અમરમીઆ પીરસાહેબમીઆ	૨૩૨
૨૮૬ રાજાભાઈ પુનમભાઈ વ્યાસ	૨૪૪	રામદ
૨૮૬ દામાજી સુથાજી આરેયા	૨૪૩ ૩૩૨ નરંદરિ મણીલાલ ભટ્ટ	૨૩૧
૨૮૬ નરસિંહભાઈ રાજાભાઈ પટેલ	૨૪૩ ૩૩૨ વાઘજીભાઈ ધનજીભાઈ પગી	૨૩૧
૨૮૬ દેસવલાલ શીંડાલાલ શાહ	૨૪૩ ૩૩૨ મુક્તાપ્રભાન અમરુખાન પંદાજી	૨૩૧
૨૮૬ ગાળ્યાસમીઆ હસુમીઆ	૨૪૩ ૩૩૫ ગોંડલાઈ નાનાલાલ સોહાજી	૨૩૦
શંખ	૩૩૫ હોટાભાઈ રામેભાઈ કણુખી	૨૩૦
૩૦૦ ચંપડલાલ ચકાજી જોષી	૨૪૨ ૩૩૫ પ્રેમજી ગગજી મોચી	૨૩૦
૩૦૦ જોષીલાલ મગનલાલ જોષી	૨૪૨ ૩૩૫ આદમ અલીભાઈ પટેલ	૨૩૦
૩૦૦ મૂળશંકર ભીખાભાઈ જોષી	૨૪૨ ૩૩૫ પંડાજી શંતાજી વાવેરા	૨૩૦
૩૦૦ હોમતલાલ ગોંડલાઈ રાણા	૨૪૨ ૩૪૦ હોટાભાઈ સવદાસ કણુખી	૨૨૬
૩૦૦ હરિશંકર જોષીકર તવારી	૨૪૨ ૩૪૦ મૂળજીભાઈ ચતુરભાઈ પટેલ	૨૨૬
૩૦૫ દાઉદ મીસાભાઈ ધિરતી	૨૪૧ ૩૪૦ ઉમેદલાઈ કાલાઈ પટેલ	૨૨૬
૩૦૫ શંતીભાઈ ગોઠનભાઈ પટેલ	૨૪૧ ૩૪૩ રામાભાઈ શીવાભાઈ બ્રહ્મભટ્ટ	૨૨૮
૩૦૭ મુશાલભાઈ ચતુરભાઈ પટેલ	૨૪૦ ૩૪૪ રામાભાઈ સોમાભાઈ પટેલ	૨૨૭
૩૦૭ મંગળભાઈ ધણાભાઈ પટેલ	૨૪૦ ૩૪૫ ભાઈશંકર બાબરદાસ ભટ્ટ	૨૨૬

હોદ્દાઓ માટે લેવાએલી વર્તીકયુલર કાઈનક પરીક્ષા ઉત્તર ભાગ ૫૦૨

૩૪૫	આપાસાલ હોદ્દાલાલ ઉપાધ્યાય	૨૨૬
૩૪૭	ખેચરસિંહ દાહ્યાસિંહ રાવળ	૨૨૫
૩૪૮	હાંમતભાઈ કાલાઈભાઈ ગારૈયા	૨૨૪
૩૪૮	મોહનભાઈ ઉમેદભાઈ પટેલ	૨૨૪
૩૫૦	સાહુભાઈ શંકરલાલ વાઘેલા	૨૨૩
૩૫૧	લામુએલ દાઉદભાઈ કિશ્કિઅન	૨૨૨
૩૫૧	દરિનારાયણ કાળીદાસ જોષી	૨૨૨
૩૫૧	રતિલાલ રવિશંકર શુક્લ	૨૨૨
૩૫૪	રાવજીભાઈ ધુલાભાઈ ખીન	૨૨૧
	મનોરભાઈ પટેલ	
૩૫૫	પ્રમોદરાય પ્રાણશંકર ભટ્ટ	૨૨૦
૩૫૫	ભાઈજીભાઈ દેસાઈભાઈ પટેલ	૨૨૦
૩૫૭	ચીમનલાલ ખેચરદાસ સોની	૨૧૯
૩૫૮	ધ્રુવરભાઈ ઉમેદભાઈ પટેલ	૨૦૭

ખેતીવાડી-ખાચસ કોર્સ

૧	હોદ્દાભાઈ લક્ષ્મીદાસ પટેલ	૩૨૨
૨	પ્રાણશંકર મોતીરામ પુરોહિત	૩૧૧
૩	ગણીભાઈ જીવાભાઈ વાધરી	૩૦૩
૪	સોમાભાઈ માનાભાઈ વાધરી	૨૯૬
૫	ઝવેરભાઈ ઝીણાભાઈ વાધરી	૨૮૬
૬	ચનાભાઈ ધુલાભાઈ વાધરી	૨૮૨
૭	કાહુભાઈ શીવાભાઈ વાધરી	૨૮૦
૮	જશભાઈ ચતુરભાઈ પટેલ	૨૬૩
૯	ગણાભાઈ હાથીભાઈ પટેલ	૨૫૪
૧૦	વાત્રાભાઈ ઝીણાભાઈ વાધરી	૨૪૬
૧૧	મગનભાઈ ગણાભાઈ બારૈયા	૨૪૫

ઉદ્-ગુજરાતી

૧	અખીદઅલી મહમદઅલી સૈયદ	૩૧૬
૨	અખદુલગની ગુલામહુસેન શેખ	૨૮૫
૩	ગુલામહુસેન મોશીનમીઆં શેખ	૨૮૧
૪	અખદુલરહીમ ગુલામહુસેન શેખ	૨૭૫
૪	ગુલામનખી મુન્તાનભાઈ શેખ	૨૭૫
૬	હોટેસાહેબ બકાસાહેબ સૈયદ	૨૭૦
૭	અખદુલઅઝીઝ મહમદહુસેન	૨૬૩
	શેખ	
૮	મેહમુદમીઆં મહોમીમીઆં	૨૫૨
	સૈયદ	
૯	નન્નુમીઆં જીવામીઆં શેખ	૨૫૦
૧૦	મહમદહુસેન નાગુભાઈ શેખ	૨૪૪
૧૧	લાલમીઆં પોચુમીઆં શેખ	૨૩૪
૧૨	ઉરમાનભાઈ ગુલામમહમ્મદ	૨૩૨
	શેખ	

૧૩	અલીમીઆં સૈયદમહમ્મદ સૈયદ	૨૩૦
૧૪	અખદુરેહમાન દાહ્યાભાઈ શેખ	૨૨૮
૧૫	મદનલાલ કતેલચંદ રઝુપુત	૨૨૫
૧૬	અહમદભાઈ તુરમહમ્મદ શેખ	૨૨૪
૧૭	અબ્દુલમીમ રેહમાનભાઈ પીંતાર	૨૧૫

ગુજરાતી-ઉદ્

૧	હુદુખાન તોરેખાન પઠાણ	૩૩૯
૨	મહમદહુસેન રસુલભાઈ શેખ	૩૦૦
૩	અખદુલગની અબ્દુલમીમ શાલાહ	૨૮૦

(અપૂર્વ.)

નોંધ એ છે

“ મદરસહ તૈયબીયહ—૭. નવાપુત્ર, કરવારોડ, મુ. સુરતમાં ગુજરાતી ટ્રેઇનિંગ શિક્ષકો નોંધ એ છે માટે તે જગાના ઉમેદવારોએ પોતાની લાયકાત, ઉંમર, સર્ટિફિકેટની નકલ, પગાર, અનુભવ વગેરે જણાવી લેખિત અરજી કરવી.”

નોંધ એ છે

ગુજરાતની પ્રાથમી સ્કૂલો માટે અનુભવી ટ્રેઇનિંગ શિક્ષકો અને શિક્ષિકા નોંધ એ છે. અગ્રિય જાણનારને પહેલી પર્મદગી આપવામાં આવશે. ઉંમર, અનુભવ, અને પગાર સાથે સર. જ. જ. સ્કૂલના સેક્રેટરીને (૨૦૯, હોન'બી રોડ-કોટ, મુંબઈ) અરજી કરવી.

પાઠ્યપુસ્તક, ધન્ય અને લાયકોની માટે સરકારી ખાતા તરફથી મંજૂર થયેલાં પુસ્તકોની યાદી

પુસ્તકોનું નામ	અધિકારીનું નામ	ગ્રંથકર્તા (લેખકો સહિત)	નકલ દીકરું કિંમત રૂ. આ. પા.	શા માટે મંજૂરી આપવા માટે આવી છે	રિમાર્ક
તિલ્કમાનનો અક્ષિપ્રકરણ (સને ૧૯૩૩ ની આવૃત્તિ)	મિ. સી. જે. પટ્ટણ.	યોગેન્દ્ર ઝીન એન્ડ દ્રો., લિમિટેડ, નીકોલ રોડ, મુંબઈ.	૧-૪-૦	પાઠ્યપુસ્તક	માધ્યમિક સ્કૂલો અને ટ્રેનિંગ કોલેજોમાં પાઠ્યપુસ્તક તરીકે. અને પ્રાથમિક સ્કૂલોમાં માધ્યમિક સ્કૂલો માટે.
પાપણ દેશનો કુદરતી દારા (સને ૧૯૩૦ ની સુધારેલી આવૃત્તિ)	મિ. બી. જે. આર્કડ.	મગનદાસ એન્ડ સન્સ, સુરત.	૦-૧૨-૦	"	પ્રાથમિક અને માધ્યમિક સ્કૂલો માટે.
યુજનાતી લાખાનું વ્યાકરણ (સને ૧૯૩૨ની આવૃત્તિ)	મિ. જી. એમ. વૈષ્ણવ, સુધારો કરનાર મિ. પી. ડી. વ્યાસ.	હરસવદાસ નારાયણદાસ એન્ડ સન્સ, નાણાવટ, સુરત.	૦-૪-૬	"	પ્રાથમિક અને માધ્યમિક સ્કૂલો અને ટ્રેનિંગ કોલેજો માટે.
બુદ્ધિજીવિવાન મગનતલો લાગ ર. (સને ૧૯૩૧ ની સુધારેલી આવૃત્તિ)	મિ. એ. આર. દેસાઈ અને મિ. જી. એમ. દીવાનજી સુધારો કરનાર મિ. ડી. એમ. કોશી.	"	૦-૧૦-૦	"	પ્રાથમિક સ્કૂલો માટે.
બાળા વિતોદ	મહાલક્ષ્મી ટ્રેનિંગ કોલેજ દેસર વિમેન, અમદાવાદ અને પ્રેક્ટિસિંગ સ્કૂલનો	મિ. ભોગીલાલ દયાવલાલ પટવા, અમદાવાદ.	૦-૨-૦	"	

૬	શુદ્ધવિજ્ઞાન પ્રવેગચોથી (સને ૧૯૩૨ ની બીજી આવૃત્તિ)	મિ. પી. વી. દેમાઈ.	ઝોમ બી. શાહ એન્ડ કો, અમદાવાદ.	૦-૮-૦-૦	પાઠ્યપુસ્તક	ઝાકરીઓની પ્રા- થમિક શૂલો માટે, માધ્યમિક શૂલો અને ટ્રેનિંગ કોલેજો માટે.
૭	જન્યકર આપખાન (સને ૧૯૩૨ની પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. આર. સી. મોદી અને મિ. કે. એચ. ધ્રુવ.	ગુજરાત વનોકાયુતર સો- માઈટી, અમદાવાદ.	૦-૧૨-૦-૦	"	માધ્યમિક શૂલો અને ટ્રેનિંગ કોલેજો માટે.
૮	મયુખ	મિ. સી. બી. ગાંધી.	મિ. સી. બી. ગાંધી, રાણપુરા, વડોદરા.	૦-૧૨-૦-૦	વિગેષ તરીકે	પ્રાથમિક અને માધ્યમિક શૂલો અને ટ્રેનિંગ કોલેજો માટે.
૯	મહાકવિ કાળીદાસની પ્રમા- દી (સને ૧૯૩૨ની પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. જોન. એન. શાહ.	મિ. ડૉ. એ. મેહતા, પીરમનસી, અમદાવાદ.	૧-૮-૦-૦ ચિત્ર સાથે	"	માધ્યમિક શૂલો અને ટ્રેનિંગ કોલેજો માટે.
૧૦	મેંટ બોન, (સને ૧૯૩૨ની આવૃત્તિ)	મિ. એ. પી. પટ્ટણી.	વી ટાઇમ એન્ડ ઇ નિઆ પ્રેસ, મુબઈ.	૧-૦-૦-૦ લુગ્ગાનુ પુસ્તક ૨-૮-૦-૦ કાળાનુ પુસ્તક	રોલમ લાપરેરી માધ્યમિક શૂલો માટે.	માધ્યમિક શૂલો અને ટ્રેનિંગ કોલેજો માટે.
૧૧	ઉપનિષદ વિચારણા (સને ૧૯૩૨ની પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. એન. ડી. મહેતા.	ગુજરાત વનોકાયુતર સો- માઈટી, અમદાવાદ.	૧-૦-૦-૦	"	માધ્યમિક શૂલો અને ટ્રેનિંગ કોલેજો માટે.
૧૨	ધર્મ અને સામાજ પુસ્તક પહેલુ અને ૧૯૩૨ની પ હેલી આવૃત્તિ)	મિ. આર. એચ. નીલકંઠે.	"	૧-૦-૦-૦	"	"

[illegible]

મિ. એમ. એચ. ચોપ્રા. મિ. એમ. એચ. ચોપ્રા. ૧-૨ - ંદીયસ લાયબ્રેરી ગ્રાથનિક સંકલ્પ	હિન્દુસ્તાન, પી. આર. હૈન્ડલેન્ડ ફોરમેન, આમદાવાદ.	અને કોલેજો માટે.
---	--	------------------

(અંગ્રેજીમાં સહી)

ચોન. ઓ. કાકરી

ફોર એન્ડ. ઇન્સ. ઉ. ભા.

(ઉ. ભા. ના ચે. એન્ડ. ઇન્સ. સાહેબના તા. ૭-૮-૧૯૩૩ ના પત્ર નં. ૬૦૭૭ માં કરેલી સ્થપનાનુસાર.)

મુખર્ષી ઇલાકાની ઉર્દુ શાળાઓ માટે જાહેરખાખર

“ ઉર્દુ ગ્રન્થસુત નવીસી ” કર્તી ડૉ. અટા હસેઈન આ પુસ્તક પુનાની ઉર્દુ સંદેશ પુસ્તક કમિટીએ મંજૂર કરેલું તે આથી કમી કરવામાં આવે છે.

(સહી) એ. એમ. ખાન

ડૉ. એ. ઇ. ઉર્દુ સંદેશ, સી. ડી.,

અને સોફિસ્ટી ઉર્દુ સંદેશ પુસ્તક કમિટી,
પુના.

પુના, તા. ૨૭-૧૦-૩૩,

ઈનામપત્રક અમદાવાદ જિલ્લો

નાના એ. વર્ગ સા. ગીરધરલાલ મોતીચંદ	૧૨—૦—૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા
પુસરી પટેલ કાદર કાળાના સ્મરણીય	૨૦—૮—૦	
બાડીપડવા ગામલોકો તરફથી પરીક્ષાવખતે	૪—૦—૦	સાકર વહેંચી.
ગો. સામંતસિદ્ધહ નારસિંહ	૩૦—૦—૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા
હજી તરફથી		
અમદાવાદ ટંકરાજભાં આલેશી હરકુવર		
બાની કન્યાશાળામાં તેજ		રટાક સાથે બાળાઓ
રફલના ભારતર વ્યાસ અમ		જમાડી.
રતલાલ ઉત્તમચામે		
ગોધાની સાણુદના મહેતા ચંદ્રલાલ	૧૫—૦—૦	એ ધડિયાળો એક મુખ
દેવકરજી		રફલમાં તથા બીજી
		કન્યાશાળામાં એ
		આપ્યાં.
પુસરી મિ. પ્રેમશંકર રાજરામ	૩—૦—૦	કોકરાને દૂધ પાંખુ તથ
જોધીએ		પરબમાં એક કોટ
		પવાહું આપ્યાં.
મિ. નમદાશંકર પીતાંબર	૧૮—૦—૦	તા. ૧લી એપ્રિલ ૧૯૩૩
જોધીએ		થી ત્રણ વરસ મુધ
		પરબનું પાણી ભરાવ
		તથા કોટ પવાહું
		આપ્યાં.
ગોધા મિસ્ત્રી જગનલાલ રતનજી	૩૦—૦—૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા
ભગીજી નારણલાલ તરફથી		
	૧૦—૦—૦	પરબ ખાતે પિત્તળ
		મોઢું પવાહું આપ્યું.
અરવાળ ગોનાણાના પરમાર જગનલાલ	૧૦—૦—૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા
પથાલાંધએ		
મુખી પ્રેમલાલભાઈ ગોપાળદાસ	૮—૦—૦	"
અમદાવાદ જમાલપુરના પા.		
આત્મારામ પુરુષોત્તમદાસ	૮—૦—૦	"
દાળવાળાએ		
"	૩—૦—૦	પતોસાં વહેંચ્યાં.
"		૩૧. ૨૦૦) વ્યાજે મૂક્ય
		છે તેના વ્યાજમાં દર
		સાલ વિદ્યાર્થીઓને જ
		માડવામાં તથા પંતાસ
		વહેંચવામાં આવે છે.

ચંડીમર	અમદાવાદના પંચાયત ઉત્તમ- ભાઈ ભુદરભાઈએ	...	જે દિવસ મુઠી વિદ્યા- ર્થીઓને જમાડયા તથા ગરીબ વિદ્યાર્થીને તેમ- જ બાળાઓને કપડાં વહેંચ્યાં.
બરવાળા	ચૌબટી મોટના આધિકારી વિનાયકરાય લક્ષ્મણભાઈએ	૮-૦-૦ ૬-૦-૦	પ્રતિયાગ માટે કાચનું કે કળાટ કરાવી આપ્યું.
પુંસરી	માદે સુનીલાલ શામળદામે	૩-૦-૦	વિદ્યાર્થીને દૂધ પાચું.
પોસારપુર	મીનનાથ મહંતશી તરફથી	૩૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
હાંસોલ	કેડમારતર સુનીલાલ મણુપત લાલ સાહે	૩-૦-૦	ફૂલના ઉપયોગ માટે ચિત્રો લાવી આપ્યાં.
	કનીજના રજુકોડલાલ ભવા શંકર	૩-૦-૦	"
	પા. મણીલાલ નયુભાઈએ	૧-૪-૦	પતાસા વહેંચ્યાં.
	પા. ત્રીકમલાલ ભક્ષાભાઈએ	૪-૮-૦	પુરોપનો નકશો લાવી આપ્યો.
	પા. નયુભાઈ જલેચરદામે	૪-૮-૦	દિક્ષુસ્તાનનો " તથા
	પા. કાલાભાઈ મણીલાલે	૦-૧૧-૩	પુનઃ લાવી આપ્યાં.
	ગોર નાથાલાલ ગોતીંગમે, શિક્ષકોએ ઉચ્ચાણ કરીને	૮-૮-૦	અમેરિકાનો નકશો લાવી આપ્યો.
	બીજન આગિ, પુરનાતર ભવા, મહર દેવેએ	૪-૮-૦	આફ્રિકાનો "
	"	૧૦-૬-૦	ચિત્રો લાવ્યાં.
	"	૫-૦-૦	પાટુ વહેંચ્યાં.
	"	૩-૦-૦	ચણા વહેંચ્યાં.
	"	૬-૦-૦	પરબ મેસાડી.
	પા. પ્રદક્ષાભાઈ જેમીંગ- ભાઈએ	૩-૦-૦	ચણા વહેંચ્યાં.
કાવીંહ	મિ. રવચંદ્ર જગનલાલ સાહે,	૧-૦-૦	બાકરીઆ ચણા વહેંચ્યાં.
	મિ. ઉમરશા મુલાખશા તરફથી	૦-૧૨-૦	પતામાં વહેંચ્યાં.
ગુંદા	શાહ મનુભાઈ ગોક્ષળભાઈની	...	તમામ વિદ્યાર્થીની શી
	મેડીનાવલીવટ કરનાર માદે		તા. ૧-૮-૩૨ થી તા.
	મોહનલાલ મુલાખચટે		૩૧-૭-૩૩ મુઠીની
			આપવામાં નક્કીકર્યું.
જમાવપુર	પટેલ ફકીરભાઈ દારભાઈએ	૧૨-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
અમદાવાદ	પટેલ શંકર પ્રભુદામે	૧૨-૦-૦	"
	પટેલ આગિ, ભાઈલાલ છે- ટાભાઈએ	૧૨-૦-૦	"
ભખડા	શાહ હીરાલાલ મંજીલાલે	૧૬-૦-૦	"

વિસલપુર	ડૉ. ચીમનલાલ કેશવલાલ પટેલે	૧૨-૦-૦	મહાધ વહેંચી.
	અમદાવાદના ડૉ. ચુનીલાલ	૨-૦-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
	ત્રી. બહેરાવાળાએ		
	શા. કેશવલાલ ડાહ્યાભાઈએ	૬-૦-૦	"
	શા. ચંદુલાલ બીખાભાઈએ	૫-૦-૦	"
	ત્રવાડી ગંગાશંકર નેદારાએ	૫-૦-૦	"
	ભાઈ સુરજ પા. અમથા પું-	૨-૦-૦	"
	નની વિધવાએ		
કાવીરા	તપોધન આદ્યજી મનસામ	૨૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ
	મનસુખરામે		
કપાલ	વહેરા નુરાભાઈ દાઉદભાઈએ		ઉર્દુ સ્કૂલના "
ભોયણી	મિ. દિવેદી સાહેબનાં પત્નિ	૧-૦-૦	મહાધ વહેંચી.
	શી શારદાબેને		
તણુસા	ગેન્શનર મારતર લક્ષ્મીશંકર	૧-૮-૦	પેડા વહેંચ્યા.
	હરિભાઈ મહેતાએ		
	ભાવનગરના શેઠ રજબખાલી	૧-૪-૦	સાકર વહેંચી.
	હાજીભાઈએ		
આવસરવર્ગ	આવળાના મે. રા. સા. પટેલ	૧૭-૦-૦	ધડિયાળ લેટ આપ
	કેવળભાઈ અને પટેલ પર-		
	શાંતમદાસે		

સ્કૂલબુકો પર ભરપુર કમિશન મેળવો

તમામ બાળની સ્કૂલોમાં ચાલતી અંગ્રેજી તેમજ ગુજરાતી ટેક્સ્ટ બુક પર ભરપુર કમિશન મેળવવું હોય તો અમારે ટેક્સ્ટ બુકોનું કમિશન દર્શાવેલ 'પ્રાઈસલીસ્ટ' મંગાવી જાત્રી કરો.

વળી અમારે ત્યાં :—નિશાબોમાં ચાલતી ગુજરાતી તેમજ અંગ્રેજી દરેકે દરેક બુકસ મળે છે; ટેક્સ્ટ બુકો પર સારામાં સારું કમિશન મળે તમારી સગવડ સચવાતાં મુંદર ને સ્વચ્છ માલ જથ્થાબંધ ને છૂટકે મળે પુસ્તકો ઉપરાંત સ્કૂલોને લગતો સ્ટેશનરી સામાન પણ સસ્તોજ મળે માટે બીજેથી પુસ્તકો ખરીદતાં પહેલાં તમારા જુના, બણીતા ને વિશ્વાપાત્ર સચળની પહેલી મુલાકાત લ્યો.

ટેક્સ્ટ બુકોના જનરલ વ્યાપારી,

બુકસેલર રણછોડલાલ મોતીલાલ શાહ

ગાંધીરોડ-અમદાવાદ.

ખાતા તરફથી મંજુર થએલાં

મેસર્સ ભટ્ટ અને પંચાલી કૃત

પ્રાથમિક શાળાનાં અંકગણિત

ભાગ ૧ ભા. : પદ્ધતિવિભાગ અને અભ્યાસવિભાગ [શિક્ષકો માટે]

બાળવર્ગ અને પહેલા ધોરણ માટે. ૦-૭-૦

ભાગ ૨ ભા. : પદ્ધતિવિભાગ. [ધોરણ બીજા, ત્રીજા, ચોથાના શિક્ષકો માટે] ૦-૮-૦

ભાગ ૩ ભા. : અભ્યાસવિભાગ [માત્ર વિદ્યાર્થીઓ માટે]

ધોરણ ૨ ભા. : રૂ. ૦-૨-૬

ધોરણ ૩ ભા. : રૂ. ૦-૩-૦

ધોરણ ૪ ભા. : રૂ. ૦-૩-૦

મફત : ધોરણવાર મામટી પચીસ પ્રત ઉપર પદ્ધતિવિભાગનું પુસ્તક

ગુજરાતની ભૂગોળ કર્તા-વસ્તુભાઈ લ. ગુલાઈ પટેલ ૦-૪-૦

મુખર્ષી ઇનામની ભૂગોળ } કર્તા-પ્રીતમનાથ મજરાય દેમાઈ ૦-૫-૦
હિંદુસ્તાનની ભૂગોળ. }

વાર્તારૂપી ગુજરાતનો ઇતિહાસ. દલસુખગમ સુનીલાલ ત્રિવેદી ૦-૪-૦

હિંદના ઇતિહાસનું પ્રથમ દર્શન. બાબુભાઈ ભા. બુભાઈ ઢાળ ૦-૧૨-૦

શાળાપયોગી હિંદુસ્તાનનો ઇતિહાસ. (ગાંધીજીના સાથે) ૦-૧૪-૦

કર્તા-મગનનાથ માણેકલાલ ધોળકીઆ

વેપાગવિજ્ઞાન અને દેશીનામ. કર્તા-કુંજીવન દર નિવશંકર યાસિદ. ૦-૬-૦

ગુજરાતી કોપીયુટ નમર ૧ થી ૫ દરેકની કિંમત : ૦-૧-૬

ગજરાવાળા કોપીયુટ નમર ૧ થી ૨ દરેકની કિંમત : ૦-૧-૬

નવનુમાની પત્રિકા મંગાવો.

વખો — મેનેજર, ધી ગુજરાત ઓરિએન્ટલ બુકડીપો,
રતનપોળને નાકે, રીચીંગડ, અમદાવાદ.

૨૫૦

ગ્રાં ૧૯૮૯ ની સાલ દરમિયાન વડોદરા રાજ્ય તરફથી મેળાની શાળાઓની લાયબેરીઓ મોટેભાંડીવ બાળસાહિત્યના અઢીસો સટ ખરીદ કરવામાં આવ્યા છે તેજ એ સટની એજેતા સિદ્ધ કરે છે. તમારી શાળામાં એ ન હોય તો આજેજ એક કાડ લઈ ઓડર લખો. ૪૯ પુસ્તકોની કિંમત ૧૨ રૂપિયા છે.

ગાંડીવ-સુરત.

શાળાપયોગી ક્રેડિટપુસ્તકો તરીકે મંજૂર થયેલાં પુસ્તકો.

- *૧. રણ દેશીનામાની પદ્ધતિ આ. ૩૪ મી કિ. ૦-૫-૦
- *૨. સરણ કન્યાનામ આ. ૧ લી ૦-૨-૧
- *૩. સરણ ગુજરાતી બાળવ્યાકરણ—ભાગ પહેલો (પ્રાયમિક શાળાના ધોરણ ૪ માટે) આ. ૨૬ મી ૦-૨-૦
- *૪ સરણ ગુજરાતી બાળવ્યાકરણ—ભા. ૨-૩ એ (પ્રાયમિક શાળાના ધો. ૫-૬-૭ માટે) આ. ૨૬ મી ૦-૫-૦
- *૫ સરણ વ્યુત્પત્તિ જ્ઞાનપ્રકાશ—લા. પ્રા. પુસ્તકો. ૪ થી ૦-૧-૦
- *૬-૧-૭ ચોપડીનાં શબ્દોની વ્યુત્પત્તિ સહિત
- *૬. નવું સરણ મુખ્યગણિત—(બાળવર્ગથી ધો. ૫ સુધી) આ. ૨૧ મી ૦-૩-૦
૭. ગુજરાત પ્રાંતની જુગોળવિદ્યા આ. ૧૬ મી ૦-૧-૬
૮. ગુજરાતના સર્વળા નક્ષીતા પુસ્તકલેખને ત્યાંથી મળશે. મુખ્ય એજન્ટ—મેસર્સ એસ. જી. સાહની, કંપનિ, ડે. પાનકેર તાકે—મુ. અમદાવાદ.
- પ્રેમચંદ કરમચંદ શાહ, ગોંડલના માણુ ડે. એ. ઇ. મુ. કંપડવંજ.

જાહેરખબરના નવા ભાવ

આથી સર્વેને ખબર આપવામાં આવે છે કે સને ૧૯૩૦ ના મન્યુઆરથી જાહેરખબરના ભાવમાં વધારો કરી તે નીચે મુજબ રાખવામાં આવ્યા છે.

કમિશનમાં વધારો

કિંમતમાં ઘટાડો

કેળવણીખાતાએ મુંબઈ ઇલાકાની દરેક નિશાળમાં ટેફ્ટબુક તરીકે ચલાવવાને મંજૂર કરી છે.

લેખનકળા કેપિયૂકે

ઉત્તમ કાળજી { મુંબરાતી અને બાળબોધ છ નંબરમાં } ચોપીસ પાનાં દરેક નંબરની કિંમત બે આના

મામ્ય, મ્યુનિસિપલ, થોક્લબોર્ડ, જાનગી વગેરે અનેક શાળાઓમાં ખાસ પસંદગીથી ચાલતી કેપિ ને બાળકો અને ચિત્તકોમાં સારા અને સુંદર બોધપ્રદ વાક્યો માટે પ્રસિદ્ધ થયેલી છે, એવી લેખનકળા કેપિ વાપરવા અમો નમ્રભાવે વિનંતિ કરીએ છીએ. ઉપલી મુચના વિદ્યાના ઉપાસકો, આરાધકો અને કેળવણીના કાર્યમાં ઉત્સાહથી રસપૂર્વક બાગલેનારાઓ સદર લેખનકળાને શામ્ય રીતે વપાસી તેના અંદરના વિષયો અને પદ્ધતિને તેમજ થોમ્સ ઇન્સાઈ આપશો.

રૂપ૦ અને તે ઉપરાંત કેપિ ખરીદનારને સોંઠે ૩૦ ટકા કમિશન આપવામાં આવશે. પેકિંગ અને ફેરવે ખર્ચ પણ આપવામાં આવશે, પણ પોસ્ટ મારફતે કે સ્ટેશનથી આગળનું ખર્ચ આપવામાં આવશે નહિ.

લેખનકળા કેપિયૂકેને બંધબેસતી નંબર ૧ થી ૬ સુધીની સ્ટીલ પેના ખાસ મંગાવી છે તેની દરેક બોક્સમાં એક નંબરની ડકનમારની કિં. રૂ. ૧૧૧

મુંબઈ-કાલકાદેવી બ્રાહ્મણવનદાસ એન્ડ સન્સ,

કાલકાદેવી માતાના મંદિર સામે દુકાન નં. ૩૬૭.

અમદાવાદ-પાનડોર નાકા-મેસર્સ એસ. બી. શાહની કુંપનિ.

ગાંધી-એમ. વકીલ બ્રાધર્સ, સરાઈ બજાર.

કેળવણીખાતાના મે. ડિરેક્ટર સાહેબે મુંબઈ ઇલાકાની

પ્રાથમિક શાળામાં ટેફ્ટબુક તરીકે મંજૂર કરેલો

દેશીહિસાબ

ભાગ ૧ લો

કિંમત ૦-૧-૬

ઘણાજ મુધારા તથા વધારા સાથે બહાર પડ્યા છે.

અત્યારસુધી ઘણા દેશીહિસાબો બહાર પડ્યા છે, પરંતુ ખાતા તરફથી મંજૂર થયેલો ફક્ત આજ દેશીહિસાબ છે.

મળવાનું દેશી-મેસર્સ એન. ડી. મહેતાની કું.

બુકસેલર્સ એન્ડ પબ્લીશર્સ.

૬ ૩૬૭ કાલકાદેવી-૩- મુંબઈ

[પ્રકટ કર્તાને લખવાથી નમુનાની નકલ શાળાના હેડમાસ્ટર
મોકલી આપવામાં આવશે.]

અંગ્રેજી ધોરણ ૧ થી ૩ અને ગુજરાતી ધોરણ પ થી ૭ મ

દુનિયાની સરળ ભૂગોળ

૧૧૫ ચિત્રો અને આકૃતિઓ સાથે.

કર્તા.

અમૃતલાલ મોહનલાલ પરિખ, બી. એ. એસ. ડી. સી.,

હેડમાસ્ટર, બુધિધી ઇન્સ્ટિટ્યુશન, કુર્નુલ.

કિંમત રૂ. ૧—

ભૂગોળ શિક્ષણની આધુનિક ભાવના પ્રાચીન સમયથી આ
પ્રદેશીય પદ્ધતિ પ્રમાણે લખાએલી ભૂગોળ. પ્રથમ ગુજરાત અ
મુખર્ષી ઇલાકાત અને પછી હિંદુસ્તાનના જુદા જુદા ભાગોનું વર્ણ
કરેલું છે. વર્ણન સાથે નવાં નવાં દૃષ્ટાંતો આપી શકાય ત્યાં ત
ભૌગોલિક સિદ્ધાંતોનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે. હિંદુસ્તાન
જુદા જુદા વિભાગોના અભ્યાસ પછી સમસ્ત દેશની પુનઃ સમીક્ષ
કરેલી છે. પછી એશિયા અને ખીન્ન ખંડોની હકીકત આપેલ
છે. તે સાથે હિંદુસ્તાનના પરદેશ સાથેના વેપારની હકીકત સર
ભાષામાં આપેલી છે. દુનિયાના કુદરતી વિભાગો, મનુષ્ય અને
અને મનુષ્યના ધંધા ઉપર ખાસ લક્ષ આપવામાં આવ્યું છે.

ખીન્ન ભાગમાં પ્રાકૃતિક ભૂગોળની હકીકત આપેલી છે.

પ્રકટ કર્તા

લૅંગમૅન્સ, ગ્રીન ઍન્ડ કંપની લિમિટેડ.

નામ માટે વર્ગીકૃત યાદી :

ધોરણ સાતમું:—કુરસદ ૦-૪-૬, બાળવિહાર (૧) ૦-૧૨-૦, લ્હાણો મેદ ૨-૮-૦, બાળવિહાર (૨) ૦-૬-૦; પારસમજીની ૧૫ ૨-૦-૦; પાણ વ્રમ નિવાસ ૦-૧૨-૦; અખો ૦-૪-૦, જાતની ધર્મશાળા ૦-૧-૦.

ધોરણ છઠું:—ટોસ્ટ્રોયની ડવાર્તા ૦-૫-૦, મિઆઈ ૦-૧-૦ મૂલબૂધામણી ૦-૧-૦, બલિદાન ૦-૫-૦; મેવધનુષ ૦-૪-૦; કાલસા કાકા ૦-૫-૦, દેવી ગૌધરાણી ૧-૮-૦, મધપૂડો ૦-૧૨-૦.

ધોરણ પાંચમું:—બીખ ૦-૪-૦; બલબજરેમ ૦-૬-૦, સખરસ ૦-૩-૦; ખીરબજનો બન્ધુ ૦-૮-૦, કીર્તિસ્તંભ ૦-૪-૦; ખરેખરી વાતો ૦-૩-૦, પુસ્તકાલય ૦-૨-૦; રસિહી પેટી ૦-૪-૦.

ધોરણ ચોથું:—બજાણી ખીરબજ ૦-૬-૦ મૂરખગાજ ૦-૮-૦ કમુખર ૦-૩-૦, સવાકાની આપવીતી ૦-૧-૦, બાળ ડાયરી ૦-૩-૦, ખોદી ખોદી વાતો ૦-૪-૦, પ્રાણીપુગણુ જા. ૨ ૦-૪-૦;

ધોરણ ત્રીજું:—મકુલ ૦-૬-૦, નીલમ ૦-૬-૦, ધપસા ૦-૪-૦, નાનાકુમારી ૦-૪-૦, સારગીવાળો ૦-૨-૦, ખરશીપુરી ૦-૪-૦, મોતીના દાણા ૦-૫-૦, રિચ્છટિકી ૦-૪-૦; તોફાની ટિપુડો ૦-૬-૦, જાદુઈ દાર ૦-૪-૦.

ધોરણ બીજું:—કેરીના કાજીયા ૦-૩-૦, ગ્રોસાળની ગોજ ૦ ૩-૬, નવનીત ૦-૩ ૦; ગધેડનું રાજ ૦-૧-૦; ગમકડાની કુકાન ૦-૧-૦, સિપાઈ દાદા ૦-૨-૬, મકનો મરતાનો ૦-૧-૬.

ધોરણ પ્રથમું:—ગ્રોપાળની ચતુરાઈ ૦-૪-૦ દાથી ધમધમ આલો ૦-૧-૦, નવનીત ૦-૩-૦, લાડ કાવ્યો ૦-૪-૦, વાઘોનું વન ૦-૪-૦; એક દનો કુતરો ૦-૪-૦, પ્રાણીપુગણુ જા ૧ ૦-૩-૦.

કન્યાઓ માટે:—ખાલજા ૦-૫-૦, જંગરી ૦-૬-૦, કાકી ૦-૩-૦, દરેક બી વાગે ૦-૩-૦ અર્ધાંગના ૦-૪-૦.

આ તમામ પુસ્તકો મંજુર છે. લખો:—

ગાંધીજી સાહિત્ય મંદિર, કેળાંપીક, સુરત